

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi
2 Issues per year, Refereed
ISSN: 2148-5933
SAYI/ISSUE: 14
Aralık/December 2020

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year:7 Sayı/Issue:14 Aralık/December 2020

ISSN: 2148-5933

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Hüzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Alper MUMYAKMAZ

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor

Derya KAHRAMAN

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Ömer Faruk CANTEKİN

İngilizce Editör Yardımcısı / Assistant English Publication Editor

Batuhan SELVİ

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: academicelegance@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Basım Tarihi / Date of Publication

Aralık 2020

Yayın Kurulu / Editorial Board

Tarık AK, Burhan AYKAÇ, Mustafa ALTUNOK, Ömer BAYKAL, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Fatih DURGUN, Tuğrul KORKMAZ, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL.

Alan Editörleri / Scope Editors

İktisat Alan Editörü : Semra Boğa

Siyaset Bilimi Alan Editörü : Ertuğrul Eryücel

Sosyoloji Alan Editörü : Alper Mumyakmaz

Tarih Alan Editörü : Hatice Güzel Mumyakmaz

Uluslararası İlişkiler Alan Editörü : Fatih Fuat Tuncer

Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR
Prof. Dr. İbrahim AQUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Ayşegül SONCU (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Cumhurbaşkanlığı)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Public Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sosyolojinin Kurucu Figürlerinde Din <i>Religion in the Founding Figures of Sociology</i> Volkan Ertit	1
Türkiye’deki Suriyeli Göçmen Çocukların Okullaşma Durumları <i>Syrian Immigrant Children's Schooling Status in Turkey</i> Erdal Aksoy	37
The Evolution of Unmanned Aerial Vehicles (Uavs) and Their Similarities with Proxy Groups <i>İnsansız Hava Araçlarının (İha'lar) Gelişimi ve Vekil Gruplara Benzerliği</i> İbrahim Karataş	53
Batılıların Doğu Hakkındaki Tahayyüllerine Özgün Bir Örnek Olarak Presbyter Johannes (Prester John) Efsanesinin Ortaya Çıkışı: 1165 Öncesi <i>The Emergence of Prester John Legend as a Unique Example of Western Imagination About the East: Before 1165</i> Fatih Durgun	71
Kendi Olma Serüveninin Ontik Sancısı: Çirkin Ördek Yavrusu <i>Ontic Pain on Adventure of Being One's Self: The Ugly Duckling</i> Aydın Karabulut	95
Harvey’in Mekân Tartışmaları Ekseninde Yaşlıların Gözünden Kentsel Dönüşüm <i>Urban Transformation from the Perspective of the Elder in Harvey's Space Discussions</i> Cem Ergun & Ayşe Dericioğulları Ergun	121
Rasyonel Seçim Teorisi ile Organize Suçları Anlamak <i>Understanding Organized Crime from the Perspective of Rational Choice Theory</i> Furkan Yıldız	147
21. Yüzyılda Eski ve Yeni Terörizm Tartışmaları: Aktörler ve Dinamikler <i>Old and New Terrorism Discussions in the 21st Century: Actors and Dynamics</i> Fatma Taşdemir	173
Barışçıl Dış Politika “Evrimsel Kararlı” mı?: Demokratik Barış Teorisinin Rasyonalist Perspektiften Bir Analizi <i>Is Peaceful Foreign Policy “Evolutionarily Stable”?: An Analysis of Democratic Peace Theory from Rationalist Perspective</i> Emre Gündoğdu	215
Carl Schmitt: İstikrardan ‘İstisna’ya Siyasal Düzen <i>Carl Schmitt: Political Order from Stability to 'Exception'</i> Hatice Sevgi Zengin	243
Tekilden Çoğula El Değiştiren Diktatörlük: İlliberal Demokrasi <i>Dictatorship Changing Hands from Singular to Plural: Illiberal Democracy</i> Bilal Yalçınkaya & Mehmet Ali Göngen	269
The Ethiopian Revolution: Perceived and Actual Making Factors Vis-À-Vis the Framing Process <i>Etiyopya Devrimi: Çerçeveleme Sürecine Göre Algılanan ve Asıl Yapım Faktörleri</i> Mohammed Endris Ali & Gonca Bayraktar Durgun	291

PKK'nın Söylem Serüveninde Önderlik <i>The Leadership in the Discourse of PKK</i>	
Mehmet Bedri Aluçlu	321
Örgütlerin Kesikli Teknolojik Değişimlere Uyumu: Teknoloji ve Örgüt İlişisine Düşünsel Bir Bakış <i>Adaptation of Organizations to Discontinuous Technological Changes: An Intellectual view of Technology ve Organization Relationship</i>	
Cemalettin Öcal Fidanboy	341
Gönüllü Sesliliği Üzerine Nicel Bir Araştırma <i>A Quantitative Study on Volunteer Voice</i>	
Beyza Erkoç & Sayra Lotfi & Mehmet Zafer Daniş	361
Merkantalizm ve Sanayi Devrimi Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Konumu <i>The Position of the Ottoman State in the Process of Mercantalism and the Industrial Revolution</i>	
Ramazan İzol & Murat Cingöz	379
Çevre Sorunlarından Doğan Etik Bir Yaklaşım Olarak Çevre Hakkı Üzerine "Siyasal Ekolojik" Bir Değerlendirme <i>A "Political Ecological" Evaluation on the Environmental Right as an Ethical Approach Arising from Environmental Problem</i>	
Hakan Reyhan & Ayşen Satır Reyhan	399
Mobing and Sexism in the Academia: The Case of Çukurova University <i>Akademide Mobbing ve Cinsiyetçilik: Çukurova Üniversitesi Örneği</i>	
Cansu Dağlıoğlu & Deniz Ünal	421
Postmodern Kamu Yönetimi Anlayışı: Teorik Bir Analiz <i>Postmodern Approach on Public Administration: A Theoretical Analysis</i>	
Osman Murat Çetin	443
Milliyetçilik Çağında Türk Kimliği Cedidizm Örneği <i>Turkish Identity in the Nationalism Age the Case of Jadidism</i>	
Öner Buçukcu	465
İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İdeolojik Terkibinde Üç Tarz-ı Siyaset: Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük <i>Three Styles of Politics in the Ideological Composition of the Comittee of Union and Progress: Ottomanism, Islamism and Turkism</i>	
Gökberk Yücel	493
Dağıtımçı ve Sosyal Eşitsizlik Ekseninde Eşitsizliğin Farklı Yüzleri <i>Different Faces of Inequality in the Axis of Distributive and Social Inequality</i>	
Hayriye Asena Demirer	519

Editörden

Akademik çalışmalarda nitelik, entelektüel kaygı ve bilimsel alandaki hassasiyetten yola çıkararak literatüre katkı sağlamayı hedefleyen Akademik Hassasiyetler, yeni sayısı ile bu katkılarını sürdürmeye devam ediyor. Türk akademisine ve düşünce dünyasına sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik alandaki çalışmalarla katkı sağlayan dergimiz yalnızca bilimsel çalışmayı değil, bilimsel çalışmanın gerekliliklerini ve inceliklerini de yansıtmaya çalışmaktadır. Akademik çalışmalarda niteliğin sağlanması amacıyla 14. Sayıdan itibaren yayın politikasını sosyal bilimlerde “düşünce” temelli bir zemin üzerinden yürütmeye çalışan dergimiz, bu politikayı daha kapsamlı bir şekilde ilerleyen sayılarda da sürdürmeye devam edecektir. Dergimize makale gönderecek olan yazarların bu hassasiyeti göz önünde bulundurmalarını temenni ediyoruz. 14. Sayımızın, araştırmacı ve okurlarımızın akademik çalışmalarına katkı sağlamasını diler, bu sayıya emek veren tüm yazar ve hakemlerimize teşekkür ederiz.

15. Sayımızda buluşmak ümidiyle...

SOSYOLOJİNİN KURUCU FİGÜRLERİNDE DİN

Volkan ERTİT*

Öz

Dinin sanayileşme ile değişen rolü ve bunun analizi, akademik bir disiplin olarak 20. yüzyılın başlarında sistematikleşen sosyolojinin doğuşunun merkezinde yer almaktadır. Sosyolojinin, dinin güçlü olduğu geleneksel toplumdaki dinin daha az önemli hale geldiği modern topluma geçişte karşılaşılan şaşkınlık ve şok dalgalarına bir yanıt olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu sebeple, sosyolojinin başlangıcının aynı zamanda toplum ve din araştırmalarının da başlangıcı olduğu ifade edilebilir. Ancak söz konusu Saint Simon, Auguste Comte, Karl Marx, Émile Durkheim, Max Weber gibi sosyolojinin kurucu figürleri ve onların din konusundaki düşünceleri olduğunda, zaman zaman derinlikli olmayan yargıların akademik metinlerde baskın düşünce haline gelmeleri ile karşılaşılabilir. Örneğin “Marx’a göre din afyondur ve kapitalistler tarafından toplumları uyutmak için kullanılır.”, “Simon ve Comte dinin yok olacağını belirtmişlerdir.” veya “Sosyolojinin kurucuları din modernleşme ile yok olacaktır fikrini savunmuşlardır.” gibi cümleler ile karşılaşılabilir. Bu makale ise, kurucu figürlerin din ile ilgili iddialarının daha fazla özene ihtiyacı olduğunu savunmaktadır. Bu sebeple makalenin amacı, bahsi geçen kurucu beş ismin dine ve özellikle dinin geleceğine dair fikirlerini bir arada okuyucuya sunmaktır. Makale için bu beş tarihsel figürün seçilmesindeki temel amaç onların sosyoloji ve din sosyolojisi alanının kurucu figürleri olmaları ve birçok akademik metinde -öyle olmamasına rağmen- “din modernleşme ile yok olacak iddiası”na temel oluşturmalarıdır. Çalışma düşünürlerin İngilizce ve Türkçe yayımlanmış eserleri ve konuyla ilgili ikincil kaynaklar kullanarak yazılmıştır. Makalenin iki mütevazı temel hedefi olduğu belirtilmelidir: Birincisi, düşünürlere atfedilen bazı iddiaların tekrar gözden geçirilmesine vesile olmak. İkincisi ise daha detaylı okuma isteyenler için giriş mahiyetinde ilgili literatürü okuyucuya sunmak.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Saint Simon, Auguste Comte, Karl Marx, Émile Durkheim, Max Weber

RELIGION IN THE FOUNDING FIGURES OF SOCIOLOGY

Abstract

The changing role of religion due to industrialization and its analysis were at the very center of the birth of sociology that became systematized in the early 20th century as an academic discipline. It can be said that sociology emerged as a response to the shock waves encountered in the transition from the traditional

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, volkanertit@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6114-2606>

society where religion had been strong to the modern society where it became less important. For this reason, it can be said that the beginning of sociology was also the beginning of academic inquires of interaction between religion and society. However, when it comes to the founding figures of sociology such as Saint Simon, Auguste Comte, Karl Marx, Émile Durkheim, Max Weber and their thoughts on religion, it can be encountered occasionally that superficial judgments may become the dominant thought or tendency in academic texts. For example, these sentences are common in intellectual world: “According to Marx, religion is opium and it is used by capitalists to govern societies.”, “Simon and Comte stated that religion will disappear.” or “The founders of sociology argued that religion will disappear with modernization.” This article, however, argues that the claims of the founding figures regarding religion need more attention. For this reason, the aim of the article is to present the ideas of this five well-known figures about religion and especially the future of religion to the reader. The main reason of selecting these five historical figures for the article are that they are the founding figures of sociology and the sociology of religion, and although they do not support the idea that “religion will disappear with modernization”, their works are used to state this claim. The works of thinkers and secondary sources published in English and Turkish on this topic were used. The article has two modest goals: i) to restimulate some discussions on the ideas/claims attributed to thinkers and ii) to present the relevant literature to the reader as an introduction for those willing to read these thinkers in detail.

Keywords: *Sociology of Religion, Saint Simon, Auguste Comte, Karl Marx, Émile Durkheim, Max Weber*

Giriş

- “Sosyolojinin kurucu figürlerinin de ifade ettiği gibi, modernleşme süreci ile din yok olacaktır.”
- “Marx’a göre din, kapitalistler tarafından toplumları uyutmak için kullanılır.”
- “Simon ve Comte dinin yok olmasını istemişlerdir.”

Bu ve benzeri ifadeler bu makalenin yazılmasının temel sebebidir. Söz konusu din ve sosyolojinin kurucu figürleri olduğunda, derinlikli olmayan yargılar akademik metinlerde sıklıkla yer bulabilmektedir. Bunların en yaygını “dinin modernleşme ile yok olacağı” iddiasıdır. Aydınlanma¹ döneminden günümüze birçok entelektüel, modernleşme süreci ile ortaya çıkan sosyal yapının “dini yok edeceğini” iddia etmiş olsa da, bu iddianın dillendirildiği metinlerde genellikle beş isim² öne çıkmakta ve bu isimler

¹ Akıl Çağı ya da Aydınlanma Çağı 18. Yüzyıl Avrupası’ndaki entelektüel harekete denmektedir. Yaşamın bilimsel şekilde yaşanmasının ve şüphecilüğün aracı olarak “akıl” yüceltilmesi; toplumsal kurumlar ve inanç sistemlerinin de öncelikle akıl süzgecinden geçirilmesi dönemin başlıca özellikleriydi. Bireyler kendi potansiyellerinin farkına varmalı ve bu potansiyeli daha rasyonel, dinî dogmalardan, batıl inançlardan, irrasyonel davranışlardan arınmış bir toplum ideali için kullanmalıydılar.

² Bu beş isimle birlikte Sigmund Freud (1856-1939) da dinin “bir yanılsama” (Freud, 1961: 30-33) olduğunu ifade etmesinden dolayı bu iddianın sahibi olarak akademik metinlerde yer almaktadır (Warner, 2010: 1-3). Ancak kendisi sosyolojinin kurucu figürlerinden biri olmadığı için bu makalede konu edilmemiştir.

iddianın öncüsü olarak kabul edilmektedirler (Norris & Inglehart, 2008: 1; Borer, 2010: 125; Ebaugh, 2002: 386):

- Henri de Saint Simon (1760-1825),
- Auguste Comte (1798-1857),
- Karl Marx (1818-1883),
- Émile Durkheim (1858-1917)
- Max Weber (1864-1920).

Ancak bu düşünürlerin din ile ilgili eserleri incelendiğinde, yukarıdaki iddiaların onların temel düşüncelerini yansıtmaktan uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bu beş ismi aynı potada okuyucuya sunmak, onların ekollerini ve tarih okumalarını yok saymak anlamına gelmektedir. Ne yazık ki bu düşünürlerle karşı sergilenen özensizlikten bu makalenin yazarı da muaf değildir (Ertit, 2019: 74; 108). Bu makalenin amacı da, söz konusu düşünürlerin dine dair temel fikirlerini okuyucuya sunma arzusudur. Makale için bu beş tarihsel figürün seçilmesindeki temel amaç onların sosyoloji ve din sosyolojisi alanının kurucu figürleri olmaları ve birçok akademik metinde -öyle olmamasına rağmen- “din modernleşme ile yok olacak iddiası”na temel oluşturmalarıdır.

Çalışma düşünürlerin İngilizce ve Türkçe yayımlanmış eserleri ve konuyla ilgili ikincil kaynaklar kullanarak yazılmıştır. Bu durum makalenin zayıf yönlerinden biridir. Zira Simon, Comte ve Durkheim eserlerini Fransızca, Marx ve Weber Almanca kaleme almıştır. Metinleri anadillerinden okuyamamak muhakkak ki düşünürlerin ifade etmek istediği bazı noktaları daha yüzeysel yorumlama ihtimalini doğurmuştur. Bununla birlikte, düşünürlerin fikirlerinin şekillenmesinde kendi ülkelerinin yakın tarihlerinin etkisi azımsanmayacak derecededir. Hem Fransa ve Almanya’ya dair detaylı tarih okuması yapmamış olmak hem de düşünürlerin etkilendikleri diğer düşünürlerin eserlerine hakim olmamak makalenin bir diğer zayıf yönüdür.

Makale beş düşünürün din ve dinin geleceğine dair temel fikirleri üzerine kurulmuştur. Bu beş tarihsel figürün dinin geleceğine dair yazdıkları elbette ki tek bir makaleden fazlasını hak etmektedir. O nedenle makalenin iki mütevazı temel hedefi olduğu belirtilmelidir: Birincisi, düşünürlerle atfedilen özensiz ve yüzeysel yorumların gücünü kırmak. İkincisi ise daha detaylı okuma yapmak isteyenler için giriş mahiyetinde ilgili literatürü okuyucuya sunmak.

Önceden belirtildiği gibi, düşünürlerin görüşlerini şekillendirmede hayati rol oynayan dinamiklere ve şahıslara bu makalenin yazarı olarak hakim olduğumu ifade edemem. Ancak bu durum, bu düşünürlerin fikirlerini etkileyen 18. ve 19. yüzyıldaki bazı temel tarihsel gelişmelerden bahsetmemize engel değildir. Zira özellikle Fransız Devrimi’nin toplumsal

sonuçları³, modern bilim ve teknolojiye hızlı ilerleme ve 19. yüzyılda geniş halk kitlelerinin ekonomik durumundaki sert yükseliş bu düşünürlerin gelecekle ilgili fikirlerini etkilemiş görünmektedir.

Fransız Devrimi geleneksel topluma ait birçok kısıtlamayı hızlı şekilde ortadan kaldırırken etik ilkeler, ahlaki değerler ve eski rejime ait sembolik öğeler sert değişimlere maruz kalmıştı (Jones & Anservits, 1975: 1101). Buna ek olarak, bilim, teknoloji ve ekonomideki gelişmeler birçok Avrupalıya yakın gelecekte bir “altın çağ”da yaşayacaklarını müjdeliyor; bilimle uğraşmak en yüksek ideal olarak görülüyor ve entelektüeller modern bilim paradigmasını⁴ “tek ve doğru bilim yapma yöntemi” olarak kabul ediyorlardı. Modern bilim sadece doğanın kurallarını ya da çalışma prensibini ortaya koymak için değil aynı zamanda toplumsal olayları anlamak ve açıklamak için de kullanılmalı iddiası yaygınlık kazanıyordu. Buna paralel olarak, eğer doğru bilimsel çalışmalar yapılırsa ve bilimin kanunları/kuralları doğru şekilde uygulanırsa sosyal problemlerin çözüleceği fikrinin taraftarları da artıyordu. Bu nedenle, entelektüeller tarihin “bilimsel çalışması”nı sunmaktan çekinmediler ve toplumsal değişmelerin/gelişmelerin en iyi bilimsel yasalar ışığında anlaşılacağını iddia ettiler (Perry vd., 1989: 530-532).

Şimdi bu tarihsel bilgiler ışığında “Din modernleşme ile yok olacak.” iddiasının entelektüel kökenlerini bulduğu sosyolojinin kurucu figürlerini doğum tarihlerine göre inceleyelim.

1. HENRI DE SAINT SIMON

1760 yılında Paris'te doğan Simon, Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-1783) ve Fransız Devrimi'nin (1789-1799) gerçekleştiği kaotik bir dönemde yaşadı ve bu ikisinden de derinden etkilendi (MacIver, 1922: 238). Bu iki devrim, dönemin sosyal / kültürel / ekonomik yapısını ve bunlarla ilgili sorunların algılanma biçimini büyük ölçüde değiştirdi (Schweitzer, 2000; Acemoğlu, Cantoni, Johnson & Robinson, 2011). Çağının düşünürü olan Simon da mutlak monarşi çağından Napolyon İmparatorluğu'na ve ardından parlamenter rejimlere ve yine metafizik çağından sosyal bilimler çağına kadar dramatik dönüşümlere tanık oldu (Ionescu, 1976: 13). Özellikle geleneksel kurumları ve inançları altüst eden Fransız Devrimi'nin kargaşasından sonra, meşru bir hükümeti neyin oluşturduğu veya toplumun nasıl örgütlenmesi gerektiği konusunda artık bir fikir birliği yoktu ve dağınık atmosfer Simon'un düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynadı (Pickering, 1993: 211).

³ Feodalizm kaldırıldı, kilise toprakları kamulaştırıldı, bir kral idam edildi ve İnsan Hakları Beyannamesi ilan edildi. Bu olaylar dizisi binlerce insanın öldürüldüğü “Terör Saltanatı” ile sonuçlandı (Wallerstein, 1989: 41).

⁴ Modern bilim paradigması deney ve gözlem ile nesnel bilgiye ulaşılabileceğini iddia eder. Ortaya konulan hipotezin test edilebilir olması gerekir. Bilimin amacı yaratıcıya ulaşmak değil, doğa olaylarını yine doğanın içinde kalarak anlamak ve açıklamaktır. Görülmeyen, teorik ya da metafizik anlatılar ya da varlıklar kabul edilmez. Bilimin değerden bağımsız kuralları ve süreçleri vardır.

Simon, toplumsal düzene/planlamaya, ilerlemeye ve bireylerin bilincinin geliştirilebileceğine inanıyordu. Din adamlarına karşıydı ve çağının neredeyse diğer tüm düşünürleri gibi dinsizdi (Evans-Pritchard, 1960: 105), ancak kendisine yakıştırdığı sıfat dinsiz değil, bilimci (physicist) idi (Simon, 1975: 102)⁵. Amacı, hayatın her dalını kapsayacak bir sistem oluşturmak ve onu uyumlu bir bütün halinde sentezlemektir. Geçmişini inceleyerek geleceğe dair kesin bir rehber olacak “ilerlemenin bilimi”ni bulmak istedi (MacIver, 1922: 239). “Feodal-askeri” sistem ortadan kalkarken, sosyal parçalanma ve anarşiden kaçınmak için “endüstriyel sistem” adını verdiği yeni bir toplumu inşa etmek istiyordu. Fransız Devrimi'nin toplumsal değişim vaadini yerine getirmediğini düşünüyor ve Hristiyanlık dahil her şeyi yeniden inşa etmek gerektiğini savunuyordu (Musso, 2017: 819). Böylece, toplumu rasyonel ilkeler ışığında bilim toplumuna çevirmek ve sosyal stabilizasyonu sağlayarak Fransız Devrimi'ni kapamak istiyordu (Pickering, 1993: 212).

Simon *tarihsici* olduğundan, onun için tarihin yasaları biliniyorsa insanlığın geleceği öngörülebilirdi. Bu metinde tarihsicilik⁶, tarihe bakarak geleceğin nasıl olacağına ya da şekilleneceğine dair kesin hüküm sahibi olmak anlamında kullanılmıştır. Simon'a göre, doğanın kanunları gibi toplumsal ilerlemenin de kanunları vardır ve ahlaki dünya aynen doğa gibi genel ve sabit kanunlarla yönetilmektedir. Bu nedenle toplumların geleceğine dair iddialarda bulunmak ve toplumun esenliğini artırmak için “tarih”i kullanma noktasında tereddüt etmiyordu. Simon için insanî gelişimin yasası her şeyin üzerinde ve yol gösterici olduğundan (Lyon, 1961: 55), tarihsel bilginin hayati misyonu, modern medeniyetin kendisini bir arada tutabilmesi için yol göstermektir (Reedy, 1994: 16). Bu kuvvet insanın kendisinden kaynaklansa da, artık insanın kendisini aşmış ve hatta insanın takip ettiği bir olgu haline gelmiştir. İnsanların yapması gereken tek şey bu kanuna uyum göstermektir. Aynı nedene ve aynı araçlara dayandıkları için, belli zaman dilimi içerisinde aynı etkileri yaratırlar (Reedy, 1994: 4). “Gelecek, ilk parçası geçmişini oluşturan bir serinin son parçalarından meydana gelir. Bir serinin ilk dönemi düzgünce incelendiğinde devamında gelecekleri varsaymak kolaydır. Bu nedenle, derinlemesine gözlemlenmiş bir geçmişten gelecek kolayca anlaşılabilir.” (Saint-Simon'dan akt. Durkheim, 2017: 143).

Tarihe olan bu bağlılığının ana nedenlerinden biri, ondan ders alıp çağdaşlarına rehberlik etme arzusudur (Simon, 1956: 313). İlerlemenin hayati önemde olduğunu ve tarih boyunca toplumların koşullarında sürekli bir gelişme olduğunu düşünüyordu. Eğer tarih bilimsel şekilde çalışılırsa bu

⁵ Simon (1975: 102) iki farklı doktrinin var olması gerektiğini, eğitilmiş sınıf için “bilimcilik”in, eğitim almamış sınıf için deizmin olması gerektiğini savunuyordu.

⁶ Karl R. Popper (2013: 19) tarihsicilik yaklaşımını şu şekilde tanımlamaktadır: “Burada ‘tarihsicilik’ derken, tarihsel öndeyinin sosyal bilimlerin esas hedefi olduğunu ve bu hedefe, tarihin evriminin temelinde yatan ‘ritimler’ ve ‘örüntüler’, ‘kanunlar’ ve ‘yönelimler’in açığa çıkarılmasıyla varılabileceğini kabul eden bir yaklaşım tarzını kastettiğimi söylemem yeterli olacaktır.”

izlek öğretici ve faydacı amaçlar için kullanılabilir. Bu sebeple gelecek için yaptığı tahminler, ona göre tarihin “bilimsel” bir okumasına dayanmaktaydı. Tarih “kutsal-sona” ulaşmak zorunda olduğundan gerilemeye/geri gitmeye yer yoktur (Simon, 1956: 330).

Bu düşünme tarzı, elbette, Orta Çağ dönemini modern zamanlardan daha aşağı seviyede görmektedir. Simon'a göre, Orta Çağ'da insanlar ve hatta bilimsel aktiviteler için tek bilgi kaynağı metafizik olduğundan insanlığın sahip olduğu bilgi hem yüzeysel hem de açıkça algılanamayan ve kavranamayandır (Simon, 1956: 324). Din adamlarının mevcut tüm bilgilere sahip oldukları varsayılmış ve “bilgiye sahip olma hiyerarşisi”ni yine bu din adamları feodal aristokrasi ile kurdukları ilişkiler sebebi ile sarsılmaz şekilde uzun yıllar devam ettirmişlerdi (Booth, 1970: 10). Ancak ifade edilmelidir ki, Simon'un o döneme dair tasviri din adamlarının pozisyonunu ve çalışmalarını değersizleştirmek için değildir. Aksine, tarihsel dönemleri kendi zamanı içinde adil şekilde değerlendirme amacı ile din adamlarını yargılamak yerine onların o dönemde toplumsal esenlik için yaptıklarına vurgu yapmaktadır: Toprağı sürmek, verimsiz araziye verimli hale getirmek, baskı makinesi ile yayımlanmamış eserleri korumak ve yorumlamak, sıradan insanların eğitimini yürütmek, yedinci ve on dördüncü yüzyılda ilk hastaneleri kurmak (Booth, 1970: 22).

Ancak, Simon'un savunduğu “doğrusal tarih” anlatısında, din adamları 19. yüzyılda zaten saygınlıklarını ve ünlerini kaybetmek zorundaydılar. Simon'a göre insan zihni tarihin başlangıcından beri gelişim içerisindeydi ve belli bir seviyeden sonra teoloji ve feodal kültür ile ilgili her şey yok olmak zorundaydı. Bu eski dönemlere ait anlatıların yeni çağda yani modern zamanlarda tekrar ortaya çıkmalarının imkânı yoktu. Bununla birlikte, her ne kadar yeni modern dünya ortaya çıkmadan önce din, dinî kurumlar ve din insanları bireylerin ahlakını şekillendirmede önemli bir rol oynamış olsalar da, modern çağda metafizik üzerine ahlâk veya ahlaki değerler oluşturmaya çalışmanın anlamlı bir çaba olmadığını düşünüyordu. Ona göre, dinî değil, dünyevi ahlak, teolojik değil bilimsel fikirler yeni sanayi çağının temel karakteri olacaktı (Booth, 1970: 45-46).

Endüstriyel olarak organize olan halk kısa bir süre sonra her zamanki sanat ve zanaat işlerinin teolojik fikirleri ile uyumlu olmadığını fark etmişlerdir... ve nerede bilim insanları ile temas kurabildilerse, rahiplere danışma alışkanlıklarını kaybetmiş ve pozitif bilgilere sahip olanlarla iletişim kurma alışkanlığı edinmişlerdir. (Saint Simon'dan akt. Durkheim, 2017: 160)

Feodal kurumların yerini modern kurumlar alırken, Simon aynı zamanda sosyal sınıfların prestijinde ve gücünde de dönüşümler olduğunu/olacağını iddia etti. “Tarihin bilimsel incelenmesi” diğer sosyal sınıfların -özellikle din insanlarının- endüstriyel sınıf lehine güçlerini kaybettiklerini/kaybedeceklerini iddia ediyordu. Simon, teknoloji ve ideolojiyi kullanma yetenekleri sebebi ile endüstriyel sınıfın modern çağların

en önemli sınıfı olacağını (Simon, 1956: 316) ve yeni-dünyanın ideal hükümdarı haline geleceğini öngörüyordu (Booth, 1970: 56). Sanayiciler ve bilim adamları sahip oldukları bilgi ve becerileri, olguları açıklamak ve anlamak için kullanarak evrenin gizemlerini çözeceklerdi(r) (Lyon, 1961: 62). Bu nedenle, bilim adamlarına kamu ve eğitim kurumlarının yetkisinin verilmesi gerektiğini düşünüyordu (Jones & Anservits, 1975: 1106).

Lyon'un (1961: 60) ifade ettiği gibi, Simon, din kurumunu eğitimsiz ve bilgisiz kitleleri yönetmek için aristokrasinin ve din insanların elinde bir araç olarak gördüğünden onun bilimle yer değiştirmesi gerektiğini savunuyordu. İçinde dogmaların olmadığı, geleneksel din insanların gündelik yaşama müdahil olmadığı ve batıl inançların bireylerin hayatına yön veremediği teknokratik toplumu arzuluyordu. Ona göre, bilimsel bilginin tüm dinî ya da doğaüstü doktrinlere üstün gelmesi nedeniyle Hristiyan öğretileri artık ciddiye alınmamalıydı. Bu nedenle, Hristiyanlığın yakında ortadan kalkacağını ve yeni bir dinin ortaya çıkması gerektiğini savunuyordu. Bu yeni din ve inanç, önde gelen bilim adamlarının kontrolü altında pozitif bilimle uyumlu olmalıydı. Fark edileceği gibi Simon, “din yok olacak” iddiasının aksine, dinin tamamen yok olmasından değil, pozitif bilimle uyumlu şekilde dönüşümünden bahsetmektedir.

Simon, dinin her zaman sosyal organizasyonun temeli olarak kullanıldığını ve gelecekte de kullanılacağını tartışılmaz bir gerçek olduğunu vurgulamıştır (Simon, 1975: 102; Musso, 2017: 812). “Katolik sistemin eskimişini kanıtlamayı başardığımız için her dinî sistemin ortadan kalkması gerektiğini söyleyebileceğimizi düşündük. Yanıldık. Din dünyadan kaybolamaz. Basitçe değişir.” (Simon’dan akt. Musso, 2017: 810). Bu sebeple Simon çokça iddia edildiği gibi aslında dini ortadan kaldırmayı istemez, onu “seküler” bir dine dönüştürmek ister. Ona göre din hem dünyayı açıklamak için tasarlanmış felsefi bir sistem, hem de sosyal bağ olarak çalışan sosyal bir kurumdur. Her toplumun dine ihtiyacı olduğundan ve bundan vazgeçemeyeceğinden, -istenmeyen- dinin dönüştürülmesi gerekmektedir. Dinin bilim için gerekli olmadığını, ancak parçalanma ve anarşinin karşısında toplumsal sözleşmeyi garanti eden bir bağ olarak -yani toplumsal düzenin korunması için- dinin gerekliliğine inanıyordu (Durkheim, 2017: 228-229). Buradan da anlaşılacağı üzere, Simon’da din doğaüstü referansları olan bir kurum değil, nihayetinde bir “ahlak kuralı” olarak kodlanmıştı. O nedenle Hristiyanlığı dogmalardan arındırıp bir etik dini haline getirmek için *Yeni Hristiyanlık* adlı eserini kaleme aldı. “Din, dünyevi olanlara karşı ilahi bir timsal olmayı istemez. Asıl görevi insanlığı deney-üstü bir amaca bağlamak için dünyevi gerçekliklerden uzaklaştırmak değil, sadece gerçeklik birliğini vurgulamaktır.” (Durkheim, 2017: 230). İlahi hukuk yerine evrensel bilim yasasını koyduğu bu yeni etik dinin “kurucusu” olarak kendisini sundu (Musso, 2017: 811).

Simon’un “aşkın”lık taşımayan bu yeni dini, Hristiyanlık yerine geçecek ve kişisel zarar verici tutkuları, benmerkezciliği ve karşılıklı zararlar

sonuçlanacak aşırı rekabeti toplumsal hayattan uzaklaştırmayı garanti edecekti (Reedy, 1994: 12). Fark edileceği gibi din, Simon tarafından pratik amaçlar için uyarlanmıştı. Bir noktada “Fizikçilik” olarak adlandırdığı yeni dine rahip-bilim adamlarının kanunları, çağın içinden geçtiği ahlaki krizi sona erdirecek ve bilimsel bilginin genişlemesine ivme kazandıracaktı. Yeni dinin bu yeni insanları enerjilerini ve zamanlarını savaşa ayırmayacaklardı. İnsanlığın kurtuluşunun anahtarını ellerinde tutan bilim insanlarına -bu eşsiz-yeteneklerinin gelişimi için destek olunmalı ve tam bir özgürlük verilmeliydi (Manuel, 1960: 346).

Yazdıkları ile toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek ya da hızlandırmak isteyen Simon'un temel düşüncesi, Orta Çağ kurumlarının öğretileri/doktrinleri tarafından baskılanan endüstriyel ve ticari faaliyetlerin ve bu faaliyetler için hissedilen arzunun, din insanlarının sahip olduğu tutku ve hırslardan daha değerli olduğu üzerine kurulu idi (Jones & Anservits, 1975: 1106-1109). Bu sebeptendir ki, dinî olmayan ya da dinle herhangi bir ilişkisi olmayan ‘varlıklar’ın dinî olanlara karşı modern dönemdeki zaferini önlemek için herhangi bir beklenti, çaba veya isteğin var olmaması gerektiğini savundu (Simon, 1956: 320-321). İnsanlığın ulaşacağı bu son noktada, din adamları, doğaüstü inançlar, doktrinler veya sihribazlar değil bilim adamları, entelektüeller, sanatçılar ve sanayiciler yer almalıydı. Bir toplum, fizikçilerini, kimyacılarını, matematikçilerini, sanatçılarını, mühendislerini, vb. kaybettiğinde o toplumun ölü bedenine döneceğini, ama aynı toplumun içinden (kendisi Fransa için konuşuyordu) din adamlarını ve aristokratları alırsanız, bunun herhangi bir kötülüğe neden olmayacağını savunuyordu (Reedy, 1994: 7). Onun bu düşünceleri, öncelikle öğrencisi, ardından arkadaşı ve sonra da düşmanı olan Comte’u da derinden etkileyecekti.

2. AUGUSTE COMTE

Matematikçi, filozof ve sosyolojinin kurucu figürü olarak kabul edilen Comte, 18. yüzyılın sonunda -1798’de- Fransız Devrimi’nden sonra doğdu. Simon ile uzun yıllar çalıştığı için fikirleri Simon’dan etkilenmiştir. Simon’un düşüncesinde olduğu gibi, Comte’un felsefesinde de “bilim ve gelişme ile uyumlu din”, “topluma ve tarihe bilimsel yaklaşım” ve “ilerleme”, kilit roller üstlenmişlerdir. Aynen Simon düşüncesinde olduğu gibi, o da toplumu somut gerçekler ışığında planlanması gereken bir kurum olarak kabul ettiğinden, bilgi elde etmenin tek yolunun metafizik veya doğaüstü varlıklar değil gözlemlenen gerçekler olduğunu savundu. Bununla birlikte insanlık tarihinin, devletin ve bilimin artan etkisi ile geleneksel dinin gücünün ve inandırıcılığının yavaş yavaş ve geri döndürülemez biçimde zayıfladığı bir dizi farklı aşamadan geçtiğini savundu (Gorski, 2003: 111). Bu aşamalar, Comte’un “Üç Hal Yasası”dır: Teolojik, Metafizik ve Pozitif.

Comte’a (1896: 2) göre “eğer insan zekâsının tarih boyunca geçirdiği aşamalar detaylı bir şekilde incelenirse” oldukça temel bir yasanın keşfedileceği görülecektir. Yasaya göre, temel bilgiye ulaşma yöntemlerimiz

/ algılayışlarımız üç farklı teorik dönemden art arda geçmiştir: teolojik veya hayali; metafizik veya soyut; ve bilimsel veya pozitif. Başka bir ifadeyle, üç felsefe yapma yönteminin ardışık bir şekilde yer aldığı üç farklı teorik koşul vardır (Thomson, 1976: 13). Comte, bu aşamaların doğalarının temelde birbirine zıt olduklarını, hatta birbirlerinden radikal olarak ayrı olduklarını belirtir. Bu aşamaların karakteristik özellikleri diğerlerinin var olmasına izin vermez. Aşamaların detaylarına geçmeden önce vurgulanmalıdır ki, Comte'un bu üç hal yasası ile kanıtlamak istediği şey doğa bilimlerine egemen olan düşünce sisteminin aynı zamanda toplum incelemelerinde de (siyaset, tarih, sosyoloji) baskın hale geleceğini ya da gelmesi gerektiğini kanıtlamak.” (Aron, 2010: 63)

Teolojik dönemde insan zihni varoluşun doğasını araştırmak ile meşguldür. Zihin tüm etkilerin kökenini ve amacını ararken, üretilen/yaratılan tüm algılanan gerçeklerin ardında -salt kaynak olarak- doğaüstü varlıklar olduğunu kabul eder. Metafizik olarak adlandırılan ikinci aşamada, tüm varlıkların doğasında bulunması gereken soyut kuvvetler (abstract forces) ve özgün/gerçek teşekküller (genuine entities) bir önceki aşamadaki doğaüstü varlıkların yerini alır. Bu aşama teolojik dönemin bir modifikasyonu ve pozitif evreden önce bir geçiş dönemi olarak görülür. Bu dönüşümün son aşaması olan pozitif aşamayı ise Comte (1998: 49) şu şekilde özetlemektedir: “Ölmekte olan bir sosyal sistem, zamanı gelmiş, kesin ve kusursuz bir şekil alma sürecinde olan yeni bir sistem. Bu dönüşüm, medeniyetin genel seyrinin çağımıza biçmiş olduğu temel karakterdir.” Son olarak, pozitif evrede, insan zihni mutlak kavramlar, evrenin kökeni ve fenomenlerin nedenleri için daha önce cevap bulduğu “araç”ların kullanışlı olmadığını düşünmeye başlar. Bunun yerine “değişmez ardıllık ve benzerlik ilişkileri” insan zihni için çalışma alanı haline gelir. Akıl yürütme ve gözlem uygun şekilde bir araya gelerek bu tür bilginin “araçlarına” dönüşür (Comte, 1896: 2). Comte toplumların tarih içinde geçirdiği bu dönüşümü “bireysel zihnin” de geçirdiğini iddia etmektedir. Bireysel zihnin ilerleme sürecine odaklanılırsa, üç hal yasasında olduğu gibi, bireyin çocukluğunda bir ilahiyatçı/teolog, gençliğinde bir metafizikçi ve son aşamada bir doğa filozofu gibi düşünüp davranmaktadır (Comte, 1896: 3).

Comte'un din ile ilgili görüşleri de bu üç hal yasası çerçevesinde şekillenmişti. Comte (1998: 5) dünyevi ve ruhani güçlerin 11. ve 12. yüzyıllarda tamamen içiçe geçtiğini, bilginin bilimsel değil spekülatif ve metafiziğe bağlı olduğunu, o dönemlerde dini merkeze alan mahkemelerin kıtanın geneline yayılmış olduğunu belirtip papanın bu teolojik iktidarı ile feodal-askeri gücün bir aradalığının modern dünyada eriyeceğini savunmuştu. Pozitif evreden önce geniş halk kitlelerinin evrenle ilgili sorularına yanıt alabilecekleri kişiler teologlar olduğu için, teolojik güç sahipleri topluma rehberlik etme pozisyonuna sahipti. Ancak bilgi, pozitif evrede/çağda olduğu gibi, tamamen gözlemlenebilir ve sınanabilir gerçeklere bağlı hale gelirse, metafizik doğal olarak önemini yitirecek ve topluma

rehberlik etme görevi sona erecekti. Pozitif bilimlerin teoloji ve metafizikten “çok daha ileri olduğu gerçeği” nedeniyle, bu yeni çağda toplumlar, sosyal veya politik meseleler için dinî temelli açıklamaları veya gerekçeleri kabul etmeyeceklerdi (Comte, 1998: 8). Ancak Comte, üçüncü aşamanın başlangıcı için kesin bir tarih belirtmemektedir. Ona göre, Bacon'un deney ve gözlemi yücelten öğretileri, Descartes'ın bilgiye dışardaki maddeleri gözlemleyerek ulaşılabilceğini iddia etmesi –ve muhtemelen Galileo'nun keşifleri- pozitif evrenin başlangıcının belirgin noktaları olarak kabul edilmelidir (Comte, 1865: 202).

Pozitif felsefeden önce batıl inançlar ve skolastik sistemler⁷ gerçek bilim için elverişli atmosferi engellemişti. Fakat rasyonel zihinler tarihin doğrusal izlencesinin farkında olduğu gibi skolastik sistemlerin pozitif bilime karşı düşüşünün de geri döndürülemez olduğunun farkındalardır (Comte, 1896: 6-7). Toplumlar endüstriye dayalı olarak yapılandırıldıkça, bireyler teolojik doktrinlerin gündelik yaşamları için belirleyici olamayacaklarının ve daha iyi bir yaşam için teologların yararlı araçlar sunamayacaklarının farkına varacaklardır.

Bu sürece paralel olarak, din insanların ifade ettiği bilgiler ya da iddialar modern bilim paradigması ile elde edilmemiş olacağından bu insanlara danışanların sayısının gittikçe azalacağını ifade etti. Bilimdeki “sarsıcı” gelişmeler sebebi ile bilim insanların birlikte aldıkları kararların Orta Çağ'ın dinî kurumları veya din insanları tarafından alınan kararlarıjn yerini alacaktı (Comte, 1998: 40). Bilimsel gelişmelerin, özellikle son 200 yıldaki hızlı ilerlemesiyle ortaya çıkan yeni bilgilerin ve keşiflerin, dine ve din insanlarına olan güveni daha fazla sarstığını, ve artık bireylerin güvendikleri kişilerin bilim insanları ve sanayiciler olduğunu ifade etmişti (Comte, 1998: 41).

Vurgulanmalıdır ki, hem Simon hem de Comte için siyasi ve sivil özgürlük merkezi bir mesele değildi. İkisinin de amacı kaotik bir sosyal düzeni düzenleyebilen ekonomik ve siyasi örgütlenmelerin yaratılmasıydı. Endüstriyel sosyal düzene uyacak şekilde özel olarak oluşturulmuş bu yeni örgütlenme biçimlerinde, eski sisteme ait olan ya da eski sistemi meşrulaştıran “din”e yer olmamasına rağmen kendilerinin ortaya koydukları “din”e merkezi rol vermişlerdi. Simon hayırseverlik veya fedakarlığa dayanan “Yeni Hristiyanlığı” kurmak isterken, Comte kendi dinini “İnsanlık Dini” olarak adlandırmıştı (Faccarello ve Steiner, 2008: 28). O da Simon gibi, yeni bir dinin peşindeydi. “İnsanın kendisini aşan bazı şeyleri sevmeye gereksinimi olduğu için dine gereksinim” olduğunu düşünüyordu (Aron, 2010: 92). Bu yeni din, sosyolog-rahiplerin ahlaki rehberliğinde doğaüstü hayaletlerin kalıntılarında ve soyut mantıktan bağımsız olmalıydı (Ebaugh,

⁷ “Skolastik felsefenin asıl amacı Hristiyan dogmalarını temellendirmek ve anlaşılabilir hale getirmektir. (...) Akıl burada dini anlamının bir vasıtası konumundadır. Dolayısıyla felsefe, Orta Çağ'da din adamlarını yetiştiren kilise okullarında gelişmek durumunda kalmıştır.” (Özden ve Elmalı, 2012: 19).

2002: 387). Hepsinin merkezinde bu eşsiz insanlık dini duruyordu. Bu dinin peygamberi Comte, amacı da ilerleme olacaktı (Billington, 1960: 820).

Comte'un yeni "insanlık dini"nde sosyal etkileşimin stabil olması için yasalara uymak gerekiyor. İnsanların eşit olduğunu ve aile ve akrabalık bağından daha geniş bir çerçevede insanlara sempati beslenmesi gerektiği öğütleniyor. Comte için insanın en "olgun"u sadece yakınlarına değil tüm türe sempati besleyenlerdir. Bu yeni dinde ahlaki kuralları "birkaç yüksek eğitilmiş insan" belirleyecektir ve bu nedenle kamu ahlakı üzerinde bir filozoflar konseyine denetim verir (Comte, 1865: 411). Yeni dinin genel amacı, evrensel kardeşlik ruhunu geliştirerek insan sempatisini artırmak olacağından bahsi geçen bu filozoflar, sıradan insanlara, ahlaki yaşamlarını en küçük ayrıntılarıyla düzenleyen toplam bir düşünce ve uygulama şeması önermelidir. Kişiler kendi kişisel hırsları yerine evrensel bir sevgi ruhu içinde tüm kalpleriyle ortak bir iyilik peşinde koşmayı öğrenmelidir. Comte'a (1865: 353) göre bu yeni dinin de geleneksel din gibi, festivalleri, özel günleri ve her şeyden önce bir ibadet nesnesi olmalıdır. Bununla birlikte, bir tanrı olarak hayal edilmesi ve hitap edilmesi için tekil bir adı olması gerekir: Büyük Varlık (Comte, 1865: 349-350).

Başka bir deyişle, Auguste Comte'un bizi sevmeye çağırdığı 'Büyük Varlık', insanların sahip oldukları ya da yaptıkları en iyi şeydir. Sonuçta belirli bir biçimde insanda, insanları aşan ya da en azından bazı insanlarda özde var olan insanlığı gerçekleştiren şeydir. Büyük Varlık'ta sevdiğimiz özde var olan insanlık, geleneksel dinlerin Tanrısında gerçekleştirilen ve aşılacak insanlıktan o kadar farklı mıdır? İnsanlığı Comte'un bizi yapmaya çağırdığı gibi sevmekle geleneksel dinlerin yüce Tanrısını sevmek arasında kuşkusuz temel bir farklılık vardır. Ama Hıristiyanlığın tanrısı insan olmuştur. (Aron, 2010: 92).

Comte (1865: 363-65), ritüellerin duyguları harekete geçirme gücünün farkındadır ve bu sebeple çok sayıda töreni ve nasıl dua edileceğini oldukça ayrıntılı şekilde belirler. "Comte din kurucusudur ve öyle olmak ister. Çağın dininin pozitivist etkide olabileceğini ve olması gerektiğini düşünür. Bu din geçmişin dini olamaz, çünkü geçmişin dini geçerliliğini yitirmiş bir düşünce biçimi gerektirir." (Aron, 2010: 91-92).

Ancak Comte'un eski din yerine ortaya koymaya çalıştığı yeni dinin alıcısının çok olduğunu ifade etmek doğru olmaz. Hatta Mill (1865) gibi düşünürler Comte'un bu insanlık dinini eleştirmekle kalmaz onun gülünç olduğunu da belirtir. Hem yüzeysel bulunur hem de mantık ve daha iyi bir gelecek adına Comte insanlara itaatkar robotlar gibi davranır: rasyonel argüman, yeni keşif ve bireysel yaratıcılık için boşlukları kapatır (Nussbaum, 2011: 12). Bununla birlikte dinin evrensel olması beklenirken, Comte'un dini dünyanın birçok geleneksel kültürüne kayıtsızdır ve Fransız halkı için ortaya konmuş hissi verir.

3. KARL MARX

1818 doğumlu olan Karl Marx politik iktisatçı olmasının yanında tarihçi ve klasik sosyolojinin kurucu figürlerinden biri olarak 19. yüzyılın - sonrasında 20. yüzyılın da- oldukça etkili bir filozofuydu. Marx ve din kelimeleri bir araya geldiğinde genellikle onun “Din, toplumların afyonudur.” ifadesi akla gelmektedir. Ancak bu makale, Marx’ın bu cümlesinin akademik metinlerde özensiz şekilde anlamından uzak kullanıldığını ve cümlenin anlaşılabilmesi için Marx’ın felsefesinin temel yapı taşlarını oluşturan “altyapı”, “üstyapı”, “yabancılaşma” ve “sınıf çatışması” gibi kavramların bilinmesi gerektiğini iddia etmektedir. O nedenle çalışmanın bu bölümünde öncelikle Marx’ın cümlesinin yanlış kullanımının örnekleri verilecek, ardından onun temel kavramları çerçevesinde dinin Marx düşüncesinde neye tekabül ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Marx’ın “afyon” kelimesini kullanmasının sebebi olarak, dinin burjuvalar tarafından insanları sömürmek için kullanıldığı iddiası oldukça yaygındır:

[Marx’a] göre, insanları hakiki güçlerine (kapasitelerine) döndürmek için onları kör eden ve burjuva tarafından çektiği sıkıntıları unutturmak adına onlara afyon olarak verilen dinden insanların kendini kurtarması gerekir. (Crnovršanin, 2015: 8)

Bu cahilliğin temelini oluşturan ise yanlış dinî inanışlardır. Çarpık düzenin korunmasında ve insanların haksızlığa boyun eğişinde, bu dinî inanışın büyük etkisi vardır. Zaten sosyalist bakışa göre din afyondur. (Bozkurt, 2013: 69)

Ama sonra öldürücü darbe gelir: “Halkın afyonudur” (...) Esaslı sosyal kusurlara aldatici bir çözüm olarak dinin varlığı sona ererken; komünizmde illüzyona [dine] ihtiyaç olmayacaktır. (Geoghegan, 2004: 590)

Hangi din afyondur? Hakim sınıfların elindeki dini, [Ali] Şeriatı “şirk dini” olarak adlandırmakta; şirk dinini, ezilen ve sömürülen kitlelerin zihnini felç eden bir afyondur, şeklinde değerlendirmektedir. (Düzgün, 2014: 9)

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Marx ve din kelimeleri bir araya geldiğinde, akademiye ve ona paralel olarak daha geniş kamuoyuna yansıyan şey, Marx’ın dini bir uyuşturucu olarak gördüğü, dinin burjuva sınıfı tarafından kullanıldığı ve işçi sınıfının kurtuluşu için dinin yok olmasını arzuladığıdır. Ancak Marx’ın böyle bir iddiası yoktur. Marx’ın demek istediğini açıklayabilmek için, öncelikle onun çokça alıntılanmış olan “din afyondur” ifadesinin geçtiği pasaja bakalım:

Dinsel ıstırap, aynı zamanda, gerçek acının ifadesi ve gerçek acıya karşı bir protestodur. Din tıpkı ruhsuz bir anın ruhu olması gibi, [kapitalizm altında] ezilen insanın içli ezgisini ve ıssız bir dünyanın kalbini oluşturur. Halkın afyonudur. Halkın

hayali mutluluğu olan dinin ortadan kalkmasını istemek, onların gerçek mutluluğunu talep etmektir. Onları durumlarıyla ilgili yanlısalarından vazgeçmeye çağırmak, aslında onları yanlısama gerektiren o durumdan vazgeçmeye çağırmaştır. Dinin eleştirisi, bu nedenle, dinin bir hale olduğu çile içindeki dünyanın eleştirisidir. (Marx, 1970 [1843]: 6)

Bu ünlü paragrafta dinin afyon şeklinde nitelendirildiği açık. Ancak paragrafın kalan cümleleri, Marx'ın tarih felsefesiyle birleştirilmediğinde sanki dinin “burjuvalar tarafından halkı sömürmek için kullanılan bir araç” olduğu sanılmaktadır. Hâlbuki Marx'ın bu paragrafta ifade ettiği şey bu rafine olmayan iddianın uzağındadır. Din, Marx'ın düşüncesinde bir sebep değil, sonuçtur. Marx, aydınlanma filozoflarının aksine, dinin başka tarihsel süreçlerin, olayların, veya kültürel değişimlerin ortaya çıkmasının sebebi olarak değil, başka süreçlerin bir sonucu olduğunu düşünüyordu. Kapitalistler dini kullanmıyorlar, ama din kapitalizmin yarattığı yıkımın altında kalan işçi sınıfının sığınağı haline gelmiştir. Bilinenin aksine “Halkın afyonudur.” ifadesi kapitalistlerin işçileri sömürmek için dini kullandıklarını ifade etmiyor. Cümlelerin iddiası dinin, kapitalistlerin sebep olduğu acıyı dindirmek için işçi sınıfı tarafından kullanılan bir “ağrı kesici/dindirici” olduğudur. “(...) onları yanlısama gerektiren o durumdan vazgeçmeye çağırmaştır.” cümlesinde görüleceği gibi, esas sorun dinin kendisinde değil, dinin var olmasını zorunlu kılan “o durumdur”, yani kapitalizm. Bu sebeple dinin değil, dinin var olmasına sebep olan “çile içindeki dünyanın eleştirisi”ne ihtiyaç vardır.

Feodal ekonomik sistemin yıkılışı ile ortaya çıkan ekonomik *yabancılaşmada* dine duyulan ihtiyacın devam ettiğini düşünüyordu. Üretim süreci yoğun şekilde kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru yer değiştirmiş, köleler topraklarından çıkmak zorunda kalmış ve emekleri haricinde satabilecekleri hiçbir şeyi olmayan ücretli emekçiler haline gelmişlerdir (Marx ve Engels, 1848: 43-44; Morrison, 1995: 42). Karmaşık işbölümü üzerine kurulan kapitalist üretim sistemi içinde “çaresizlik” ve “aşırı umutsuzluk”la çalışmaya başlayacak olan işçiler yoğun çalışma sürecine ve işlerinin ürününe yabancılaşacaklardır. Yabancılaşma, emeğin sahibinin emeğin ürünü karşısındaki pozisyonu için kullanılmaktadır. İşçinin ürüne yabancılaşması, yalnızca emeğinin nesneleşmesi demek değil, aynı zamanda o nesnenin emek sahibinden bağımsız yabancı bir şey olarak var olması ve onun karşısında kendi başına düşmanca ve yabancı bir şey olarak çıkması anlamına gelmektedir (Marx, 1959 [1844]: 29). Geleceğe dair umutsuzluk hissi ile toplumdaki ve hatta bireyin kendisinden uzaklaşma/yabancılaşma hissi yaşamın gerçeği haline gelecektir (Lobkowitz, 1964: 326). Böyle bir yaşam içerisinde, din ya da bir başka doğüstü anlatıyı ya da metafizik teşekkülü Marx oldukça normal karşılamaktadır.

Marx'ın (2013: 9, 34) kendisi ateistti ve dinin insan ürünü olan irrasyonel bir kurum olduğunu düşünüyordu. Onun düşüncesinde din

doğaüstü güçlerin dünyayla ilişki kurmak için gönderdikleri bir kurum değil, yanlış bilincin önemli bir biçimi, bir ideolojiydi (Clarkson, 1973: 31; Geoghegan, 2004: 588). Umutsuzluk hissinde veya bireylerin kendilerine saygılarının kalmadığında, dine veya her şeye gücü yeten doğaüstü varlıklara inanarak (veya onlara daha fazla bağlanarak) uzun süreli talihsizlik durumlarını dengelemeye çalışmalarının normal olduğunu düşünüyordu (Lobkowicz, 1964: 321). Bu fikrine paralel olarak da, insanlığın maddi koşulları değiştiğinde dinin ve diğer metafizik öğretilerin yaşamdaki konumlarının da değişeceğini ve tüm bu doğaüstü anlatıların gereksiz hale geleceğini düşünüyordu:

Bu nedenle, tarihin görevi, öteki dünyanın hakikati ortadan kaybolduğunda, bu dünyanın hakikatini kurmaktır. Tarihin hizmetinde olan felsefenin acil görevi, insanın kendine yabancılaşmasının kutsal biçiminin maskesini kaldırdıktan sonra kutsal olmayan biçimlerindeki kendine yabancılaşmanın da maskesini düşürmektir. Böylece, cennetin eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, dinin eleştirisi hukuk eleştirisine, teolojinin eleştirisi siyasetin eleştirisine dönüşür. (Marx, 1970 [1843]: 7)

Marx (1969 [1888]), “Feuerbach Üzerine Tez”de, Feuerbach’ı değişmeyen bir insan doğasını savunmasından ve insanın özüne dini katmasından dolayı eleştirmektedir. Ona göre koşulların değişmesi ile faillerin aktivitelerinin/düşüncelerinin de değişmesi rasyonel olarak anlaşılabilir durumdadır. İnsan özü, her bir bireyin doğasında bulunan bir soyutlama değil gerçekte toplumsal ilişkilerin bütünüdür. Bu düşünceler bize, Marx için, içinde şekillendiği tarihsel bağlam olmadan insan doğasını düşünmenin/kabul etmenin anlamlı olmadığını söylüyor (Forte, 2008: 429).

Buradan da Marx’ın altyapı/üstyapı dikotomisi karşımıza çıkıyor. Bu dikotominin iddia ettiği şey şu şekilde özetlenebilir: İnsan bilinci maddi varlığın koşullarındaki değişimle değişir. Marx’ın ifadesi ile,

(...) üretim ilişkilerinin bütünlüğü, toplumun ekonomik yapısını oluşturur. Bu gerçek, temeldir⁸. Bu temele uygun belirli bir toplumsal bilincin hakim olduğu yasal ve politik bir üstyapı ortaya çıkar. Böylece üretim tarzı, sosyal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır. Yani, [bireylerin] bilinci varoluşlarını belirlemez, sosyal varlıkları onların bilinçlerinin belirlenmesinin sebebidir. (Marx, 1859: Preface)

Bir başka deyişle, Marx’ın temel önermesi şudur: Ekonomik iktidar ilişkileri (üretim ilişkileri), belirli sosyal, politik, yasal, kültürel ve zihinsel yaşam biçimlerini gerektirir (Thompson, 2014: 163).

Antik dünya can çekişirken, antik dinler de, Hristiyanlık karşısında boyun eğdiler. Hristiyan düşünceler, 18. yüzyılda usçu düşünceler karşısında yenik düştiklerinde, feodal toplum da o günlerin devrimci burjuvazisiyle ölüm-kalım savaşına

⁸ Buradaki “temel” ifadesi İngilizcede “base” olarak geçiyor. Daha bilinen ismi “altyapı”dır.

tutulmuştu. Din ve vicdan özgürlüğü düşünceleri, serbest rekabetin bilgi alanındaki egemenliğinin ifadesinden başka bir şey değildir. (Marx, 2013: 81)

Antik çağın devletlerinin yıkılmasına neden olan antik dinlerin yıkılması değil, antik dinlerin yıkılmasına neden olan antikçağın devletlerinin yıkılmasıdır. (Marx, 2013: 17)

Buna ek olarak, Marx dinin ya da dinî duygulanımların tek başına bir şey olarak değil, bir toplum üretimi olarak görülmesi gerektiğini savunuyor. Yani din, içinde bulunduğu toplumun maddi şartlarının sonucudur. Hatta sadece din değil, diğer tüm toplumsal kurum ya da algılanan gerçekler derinlemesine analiz edilirse, bunların ardında var olduğu iddia edilen gizemlerin aynı zamanda insan uygulamalarının ürünü olduğunu belirtiyor (Marx, 1969 [1888]: VI-IX tezler). Buradan yola çıkarak altyapıdaki dönüşümlerin dinî uygulamaları, inançları, arzuları vb. şeyleri de dönüştüreceğini iddia ediyor ve farklı sosyal koşulların farklı inançlar ve ritüeller yaratacağını savunuyor. Bu nedenle, insan faaliyetlerinin anlaşılabilirliğinin ancak tarih ve maddi faktörler dikkate alındığında söz konusu olabileceğini savunuyor (Callinicos, 2004: 66).

Marx'ın bu düşüncelerine bakıldığında, Simon ve Comte'un aksine dini ortadan kaldırmak veya yok etmek istediği anlaşılmamaktadır. Aksine, Marx'ın dine karşı düşmanlığı ya da dini yok etme gibi bir arzusu -en azından eserlerinde- belirleyici role sahip değildir. Onun birincil amacı din veya diğer metafizik varlıklarla ilgili değildir. Comte ve Simon'dan onu ayıran şey, onun felsefesinde dinin bir "sebebe" değil "sonuç" olmasıdır. Bu nedenle bireyin kendine yabancılaşmasına neden olan sebepler ortadan kalktığında dine de ihtiyaç kalmayacağını düşünmektedir. Birey, insani varoluş biçimine dönecek ve metafizik varlıklarla kendini yanlış yönlendirmeyi bırakacaktır (Lobkowitz, 1964: 326).

Onun sözlerinden anlaşıldığı üzere din değil, dinin var olmasını gerektiren şartların kalkması gerekmektedir. Ancak buradan yola çıkarak Marx'ın dinin kamusal alandaki görünümüne karşı tepkisinin olmadığı iddia edilebilecek bir tutum ile Hıristiyanlığın toplumsal hayata dokunduğu yerleri eleştirmektedir: "Hıristiyanlığın sinsi ve ikiyüzlü ilkeleri, alçaklığı, insanın kendisine nefret duymasını, alçalmayı, köleliği öğütlemektedir" (Marx, 2013: 76).

Vurgulanmalıdır ki, Marx'ın fikirleri, Comte ve Simon'dan farklı bir yaklaşımı ortaya koyuyor. Marx, dogmalar ve metafizik kaynaklara dayanan dinî ayinlerin, inançların ve ritüellerin nihayetinde -komünist devrimle- kaybolacağını düşünse de "modern dünyada dinin ortadan kalkması" onun felsefesinin ya da tarih okumasının ana noktasını oluşturmuyor. Zaten Simon ve Comte'un aksine, Marx, dinin nasıl ve ne zaman ortadan kalkacağına dair ayrıntıya girmiyor. Din, "eski" kapitalist dünyanın bir tür ürünü olarak

görüldüğünden, dünyanın refahı tesis edildiğinde, dinin kendiliğinden ortadan kalkacağına inanıyordu (Lobkowitz, 1964: 325).

Marx'a göre tarihin önüne geçilememekte, o kendi yolunu çizmektedir. Hristiyan öğretilerin tarihin doğal bir sürecinde 18. yüzyılda akılcı fikirlerle girdiği savaşta ölümcül şekilde ezildiğini biliyordu. Marx için Hristiyanlık kapitalizmden çok feodalizme özgü bir ideolojydi. Tarihsel perspektiften bakıldığında, teorik olarak Aydınlanma ve pratik olarak Fransız Devrimi tarafından yıkılmıştı (Clarkson, 1973: 10). Ancak modern dünyada din özgürlüğü ve vicdan özgürlüğü gibi geçmiş çağlara ait olmayan fikirler nedeniyle Hristiyan dogmaları üstünlüklerini yitirmiş olsalar da, ebedi bir gerçek olarak dinin kendisi, komünist devrim yaşanana kadar varlığını sürdürecekti (Clarkson, 1973: 16): “Ancak komünizm, ebedi hakikatleri ortadan kaldırır, onları yeni bir temel üzerine inşa etmek yerine tüm dinî ve ahlaki öğretileri ortadan kaldırır; bu nedenle, tüm geçmiş tarihsel deneyimlerle çelişir.” (Marx & Engels, 1848: 59).

4. ÉMILE DURKHEIM

1858'de Fransa'da doğmuş olan Durkheim'in din teorisi, onun dine yüklediği “toplumu bir arada tutma” veya “kolektif kimlik oluşturma” fonksiyonu ile şekillenmiştir (Şen, 2018: 204). Aydınlanmanın etkisindeki düşünürler gibi moderniteyi, Hristiyanlık'ın kurumsal ve kültürel yaşam üzerindeki etkisinin sona ermesi ve modern öncesi dünyanın homojen sosyokültürel düzeninin bir sonu olarak görmektedir (Tole, 1993: 2). Ancak onu aydınlamacıları ayıran önemli bir fark mevcuttur. Mesaisinin önemli bölümünü zamanında dinsel inançların sağladığı toplumsal bütünlük ve birliği modern toplumlarda, yani geleneksel kodların yavaşça silikleştiği toplumlarda neyin sağlayacağı üzerine düşünerek harcamıştır. Bu sebeple, her ne kadar Durkheim'in ismi dinin yok olacağı iddiasını dillendiren sosyologlar arasında zikredilse de onun sosyolojisinde din yok olmuyor, sadece şekil değiştiriyor.

Durkheim'in modern dönemde dine biçtiği rolü anlamak için öncelikle din tanımının bilinmesi gerekmektedir. Durkheim düşüncesinde din, bir kutsalla ilgili gündelik pratiklerin, yine bu kutsala dair yapılmasının ya da yapılmamasının teşvik edildiği davranış kalıplarının olduğu ve yine bu kutsal etrafındakileri birleştiren bir ahlaki kodun yer aldığı sistemdir (Durkheim, 2008 [1912]: 46). Dini, bir yanılsama/illüzyon şeklinde kodlayanların aksine, ona göre “din hissiyatı” yüzyıllardır sabit bir şekilde var olduğu için, bir yanılsama/illüzyondan çok daha fazlasıdır (Durkheim, 2008 [1912]: 63; Moñivas, 2007: 21). Durkheim için din her toplumun kurucu unsurudur. Ancak din, bireyin yaşamı anlamlandırma ihtiyacı için değil, toplumun kendisini bireylere telkin etme ihtiyacı için vardır. Toplumlar kendi birliklerini ve kimliklerini oluşturan kolektif duygu ve fikirlerini belli zaman aralıklarında destekleme ve yeniden tasdik etme ihtiyacı hissederler (Segal, 1988: 34-35; Durkheim 2008 [1912]: 322). Bu sebeple dinin bireye verdiği

tatmin ya da bireysel ihtiyaç ile ilgilenmez, bunu tesadüfi olduğunu belirtir. Din onun için sosyalizasyon sürecidir. Toplum tanrının kendisidir ve toplumsal toplanmalar esnasında bireyler tanrıya atfedilen olağanüstü gücü toplumlarında bulurlar. Tanrıya duyulan o güveni toplumlarına hissederek. Yukarıda ismi zikredilen kurucu figürlerde olduğu gibi, Durkheim için de din insan yapımıdır. Toplumun üyeleri, bir bireyin zihninde ilahi olanın yarattığı neyse kendi zihinlerinde toplumun yansımaları taşırlar. Aslında birey için tanrı, her şeyden önce, ondan üstün olan ve ona bağlı olduklarını hissettikleri bir varlıktır. İşte o bağılılığı birey, toplumun kendisinde bulur (Durkheim 2008 [1912]: 153-154).

Dinin varlığı tanrıya sadakati gerektirir. Bu durumda tanrı toplumun kendisi olduğu için, tanrıya sadakatten topluma sadakate gelinir. Durkheim buradan yola çıkarak şu iddia da bulunur. İlkel toplumların temel dinî inançları sistematik olarak analiz edildiğinde, bu bahsi geçen temel kategoriler doğal olarak görülecektir (Segal, 1988: 37; Durkheim 2008 [1912]: 4-5). Bu sebeple Durkheim (1960a [1893]: 227) için din, kolektif bilincin seçkin ve rafine bir formudur. Kolektif bilinç sanki kutsal dinî inançlar gibi kolektif temsilleri içerir. Böylece kutsal, sosyal olarak kabul edilebilir olanı temsil ederken (Greenwood, 1990: 487), toplumlar, toplumun üyelerinin aşına olduğu semboller ve törenler aracılığıyla birbirine bağlanır. Bu durumda Durkheim sosyolojisinde, sosyal düzenin kolektif temsilleri dinî semboller olarak karşımıza çıkar. Aslında topluluk dinin kendisidir. Bireylerin kendilerinden daha büyüktür; aşkın biçimde bağılılık söz konusudur; kişisel çıkarlardan daha güçlü bağlar vardır; ahlaki otorite ve zorlayıcılık söz konusudur (Mansueto, 1988: 268). Bu fikirler Fransız Devrimi ile somuştırılabilir. Durkheim (2016: 39-43) 1789 Devrimi'nin ilkelerini ve yine devrim sırasında deneyimlenenleri toplumu bir arada tutan bir inancın “ayetleri” ve yine o inancın (dinin) bir izdüşümü olarak düşünüyordu.

4.1. Eski Dinin Güç Kaybetmesi

Durkheim (2008 [1912]: 322-323) da, çağdaşları gibi eski dinin (Hıristiyanlığın) güç kaybettiğinin farkındaydı. Modern dünyanın bilimsel çalışmalarla teknolojiyi daha ileri boyutta deneyimlemesi, kentleşme ve rasyonalizasyon, toplumların geleneksel dinî bağlarını kademeli şekilde azalttığını o da vurgulamıştı. Zira gizemlerle dolu olan eski dinî semboller, çağdaş insanın rasyonel zihninin sakinliği için sorun teşkil etmektedir. Gün geçtikçe bilim görevini yerine getirmede daha yetkin hale gelirken, -eski-dinin renginin veya parlaklığının geçmişe kıyasla daha sönük olmasının doğal bir süreç olduğunu ifade ediyor. Ancak, bilimin prensipte dini reddettiği inancını taşıyor. Durkheim'a göre din bir gerçekliktir ve bilimin bu gerçeği inkâr etmesine imkân yoktur. Ancak, bilim, dinsel eğilimin şeylerin doğası üzerine dogmatik iddialarda bulunmasına izin

vermemektedir. Bilimsel yöntemin uygulandığı durumlarda dinî dogmaların temelsiz olduklarının ortaya çıkacak olması sebebi ile dinin toplumlara -geçmişte olduğu kadar- müdahale etme şansını gelecekte bulamayacağını, onun spekülâtif rolünün azalacağını düşünüyor (Durkheim, 2008 [1912]: 324-325).

Din ve bilim arasındaki bu çatışmaya ek olarak, geleneksel toplumdaki dayanışma ağı (mekanik dayanışma) ile modern toplumlardaki dayanışma ağının (organik dayanışma) değişmesi de -eski- dinin geri çekilişinin sebeplerinden biri olarak ortaya konuluyor. *Dayanışma* kavramı esas olarak Durkheim tarafından bireyler ve toplum arasındaki sosyal bağlar ve ilişkiler sistemine atıfta bulunmak için kullanılır ve tarihsel süreç içinde birbirini takip eden iki şekilde tasvir edilir: mekanik ve organik (Durkheim, 1960a [1893]: 70, 111). Durkheim, bu iki dayanışmanın tarihsel olarak birbirine bağlı olduğunu, çünkü organik olarak dayanışma toplumunun mekanik olarak dayanışmacı toplumun içinden ortaya çıktığını belirtir (Horii, 2019: 33). Mekanik olarak dayanışmacı toplumlar homojen, küçük ve izole nüfus, sosyal işbirliği temelinde iş bölümü, uzmanlaşmanın çok az olması (bazen hiç), din veya bir başka doğüstü öğretinin egemenliği, son derece düşük bireysel bağımsızlık, geleneksel yükümlülükler, örfelere ve adetlere dayalı bir sosyal sistem olarak ortaya konulurken (Durkheim, 1960a [1893]: 105, 107, 129, 135; Mansueto, 1988: 267), mekanik dayanışmanın içinden gelişen organik dayanışmacı toplum ise bir öncekine göre daha katmanlı ve gelişmiş olandır (Hughes, Martin ve Sharrock, 1995: 172). Mekanik dayanışmanın aksine organik dayanışma şunlarla karakterize edilir: Uzmanlaşma, birey ve toplum arasındaki gevşek bağ, artan nüfus, büyük şehirler, gelişmiş ulaşım ve iletişim, artan bireysel özerklik, bireye ait hak ve özgürlükler (Durkheim, 1960a [1893]: 111-113, 116-117, 129-13; Morrison, 1995: 131).

Durkheim, mekanik dayanışmanın hakim olduğu toplumları iki temel özelliği olan “ahlaki topluluklar” olarak nitelendirir: a. Yoğun samimi duyguların belirgin olduğu sosyal entegrasyon. b. Din ile meşrulaştırılmış kolektif normlardan oluşan ahlaki bütünleşme. Modern yaşam koşullarında ise bireyler birbirine izole sosyal atomlar haline gelirken, dinî muhalefet dinî çoğulculuğa yol açar. Böylece normlara uyumu sağlamak için gerekli ahlaki bütünleşmeden yoksun bir topluluk ortaya çıkar (Stark, 1984: 276). Her ne kadar bu inanç ve değer çeşitliliğinin toplumun ahlaki fikir birliğini yok edeceği ve sosyal çatışmaya yol açacağına inanılıyordu ise de Durkheim farklı bir pozisyon alır kendine. O, modern dünyada toplumların karşı karşıya olduğu temel tehdidin, son derece karmaşık ve çoğullaşmış değer alanları olduğunu düşünmüyordu. Bu tarz düşüncelerin aksine, Durkheim’a göre, toplumun en derin ahlaki duygularının ve ideallerinin sembolik ifadesi olan din, modern toplumda da hayatî, birleştirici bir güç oluşturacaktı. Din, kolektif refah için toplumun çıkarları ile uzlaşmaz görünen “bireyin kendini gerçekleştirmek için göstereceği daha büyük talepler” arasında dengeleyici bir unsur olacaktı. Bu sebeple Durkheim sosyolojisinde dinin yok oluşundan

çok dinin dönüşümünden bahsedilmesi gerekmektedir. Durkheim, dinin sosyal yaşamın temel ve kalıcı bir özelliği olarak kalacağından hiçbir zaman şüphe duymasa da, bir soru hala yanıtlanmayı beklemektedir: Modern Avrupa'nın post-geleneksel, sanayileşmiş toplumlarına ne tür bir din uygundu? Cevap: Birey Kültü ya da İnsanlık Dini.

Durkheim sosyolojisinde toplumun kendisi dinî ve ahlaki bir fenomen olarak kabul edilir. Dinin kendisi sosyal düzenin dayandığı ilişkileri belirleyen ahlaki kurallara ve ideallere sembolik bir ifade verme işlevi gördüğünden her toplumda bir şekilde hayatta kalmaya mahkûmdur. O nedenle Hristiyanlık ya da Musevilik gibi geleneksel dinî formlar düşüştü olsa da, toplum unsurları din ile ortak yönde olmaya devam edeceklerdir. Aralarında çok uzun zamandır bu kadar yakın bir ilişki olduğu için, birbirinden kopmaları ve ayrışmaları imkânsız olarak görülmektedir (Durkheim, 2008 [1912]: 42-43). Peki nasıl olacaktır bu?

Durkheim'in modern toplumdaki anlam ve ahlaki düzen nasıl sağlanır sorusuna aradığı yanıtlar onun insan üzerine kurulu din teorisinin de oluşmasına sebep olur. Modern dönemde toplumsal değişim ve ahlaki düzenin sürdürülmesinde “birey kültürü” veya “insanlık dini” ile sonuçlanması beklenen daha büyük bireyselleşmenin toplumsal değişimi teşvik etmede ve ahlaki düzenin korunmasında rolü olacağını iddia eder. Durkheim Batı dünyasında geleneksel örgütlü dinin gücünün ve prestijinin azaldığını ve onların (Hristiyanlık ve Musevilik) bir dinden beklenen görevleri yerine getiremediklerini iddia ediyor ve “her ikisi de ona yol açtığı için bilimsel araştırma ve rasyonel eleştiri karşısında sağlam duracak”, “yeni din” olarak adlandırılabilir yeni bir modern ahlak sisteminin ortaya çıkacağını umuyordu (Pickering, 1984: 499). Bu yeni din “insan” üzerine olacaktı. Durkheim için her toplum, kendi imajında idealler yaratır. Bu durumda, çağdaş Batı toplumlarında toplumların kendi imajında yaratacağı ideal insanlara verilen eşsiz bir onurdur (Tole, 1993: 9). Çağdaş modern toplumlarda en büyük saygı geleneksel dine değil, bireyin hak ve özgürlüklerine gösterilecekti; bireysel benliklerimizden daha önemli veya değerli hiçbir şeyin olmadığı inancı yaygınlaşacaktı (Hughes, Martin ve Sharrock, 1995: 175). Birey, doğaüstü varlığın yeni nesnesi olarak ortaya çıkarken, diğer tüm fikirler giderek daha az metafizik hale gelecekti.

Toplumsal geniş ideallerin başlıca sembolik ifadesi olan din, bireylerin birbiriyle yarışan özgürlük taleplerini toplumun çıkarlarıyla uzlaştırmak için anahtar değişken olarak tanımlanır (Tole, 1993: 1). Bu nedenle, modern dünyada birey, toplumun en değer verilen ideallerinin kendinde toplandığı sosyal yaşamın temel özünü oluşturur. “İbadetin öznesi ve nesnesi olarak birey, sosyal düzenin dayandığı ahlaki idealleri sembolize eder ve bu ideallerin anlaşılabilmesini sağlayan araç olarak hareket eder.” (Durkheim, 1974: 96).

Vurgulanmalıdır ki, “bireysel” ifadesi ile Durkheim genel olarak “insanlık”ı kastetmektedir. Bireyin, “Aynı anda hem nesnesi hem de temsilcisi olduğu o kült, bireyin kendisine yani onun adını taşıyan özel varlığa değil, nerede bulunursa bulunsun ve her ne şekilde cisimleşmiş olursa olsun ‘genel insana/insanlığa’ hitap eder.” (Durkheim, 1974: 48). Birey, kelimenin ritüel anlamıyla adlandırılabilir şekilde kutsal kabul edilir. Geçmişten güne tüm dinî kurumların tanrılarına verdikleri o aşkın ihtişama sahiptir. Bu sebeple bir bireyin⁹ hayatına, özgürlüğüne, onuruna zarar vermeye çalışan kişiyi gördüğümüzde yaşayacağımız dehşetin, bir inanan kişinin kendi putuna saygısızlık yapıldığında hissedeceği dehşete benzediğini belirtir. Böyle bir ahlaki ilke o nedenle basitçe bir iktisat ilkesi ya da rafine bir disiplin değildir. İnsanın aynı zamanda hem inanan hem de Tanrı olduğu bir dindir (Durkheim, 1960b: 21-22).

İnsan bu şekilde insan için bir tanrı haline geldi ve artık kendine yalan söylemeden başka tanrılar yaratamaz. Ve her birimiz insanlığa ait bir şeyin vücut bulmuş hali olduğumuzdan; her bir bireysel bilinç insanlıktan bir şeyler içerdiğinden; ve böylece her bireysel bilinç, ilahi bir şey içerdiğinden ve bu nedenle, bireysel bilinç kendisini kutsal ve başkaları için dokunulmaz kılan bir karakterle imlemiş olur. (Durkheim, 1974: 52).

Bu nedenle maddi, zihinsel veya fiziksel eşitsizliklere rağmen, her birey aynı ideali somutlaştırır ve sembolik olarak eşit hale getirilir. Bir Fransız olan Durkheim’in bu fikirlerinin, yine Fransız olan Simon ve Comte’dan etkilendiği açık şekilde görülmektedir. Üç düşünür de, Hristiyanlık sonrası dönemi dinin olmadığı değil, dinin şekil değiştirdiği bir dönem olarak görmek istiyorlar.

5. MAX WEBER

1864 yılında Almanya’da doğmuş olan Weber, sosyolojinin diğer kurucu figürleri gibi mesaisinin önemli bölümünü “din” konusuna ayırmıştı. Ancak onu diğer figürlerden ayıran özelliği, dini toplumu dizayn etmekten çok, toplumsal dönüşümleri anlamak için inceleme nesnesi olarak görüyordu. Diğer Fransa kökenli sosyologların eserlerinin merkezinde olan “geleceği nasıl kurmalıyız/gelecek nasıl olmalı” soruları, Weber sosyolojisinde “belli bir tarih ve zaman aralığında yaşanan dönüşümün ardındaki sebepler nelerdir?” sorusuna evrilmiştir. O nedenle dinin yok olmasına dair bir arzusu -en azından eserlerinde- yoktu ve yaptığı ya da yapmak istediği şey de toplumsal dönüşümleri analitik şekilde açıklamaktı.

Weber sosyolojisinde dine dair araştırma yapmak istediğimizde üç kavram öne çıkmaktadır: Büyünün bozulması, rasyonelleşme ve entelektüelleşme. Weber modern dönemde din teorisini bu kavramlar etrafında örüyor. Ona göre modern dönemin temel karakteristiği “büyüsüz”lük, yani büyüden arınmış olma halidir. Büyü ile Weber, hem

⁹ Durkheim *individual* değil, *man* ifadesini kullanır.

ruhlar, iblisler, hayaletler ve tanrılar gibi doğal dünyanın arkasındaki güçlere olan inancı hem de bu doğüstü varlıkları insan amaçlarına ve tasarımlarına göre manipüle etme konusunda karizmatik olarak bahşedilmiş insanların gücünü kasteder (Green, 2005: 56). Büyünün merkezde olduğu ilkel kültürlerin aksine, modern dünyada bu tür gizemli güçlere sahip olduğunu iddia edenlere daha az müracaat edildiğini, ya da onların büyümlü araçlarına daha az ilgi gösterildiğini vurgular. Böylelikle büyümlü bozulması, doğüstü unsurların ve açıklama biçimlerinin toplumsal hayattan göreceli olarak geri çekilmesi, bunların yerini dünyevi bir bakış açısının alması ve gizemin sosyal yaşamdan uzaklaşması olarak ortaya konur (Weber, 1946a: 139). İfade edilmelidir ki, büyümlü bozulması ifadesi Weber tarafından belli bir tarihsel dönemin olgusal yönlerini belirtmek için normatif olmayan bir şekilde kullanılır (Green, 2005: 55). Ayrıca bu süreç sadece modern döneme ait değildir. Örneğin, Musevilik ve Hristiyanlık pagan dünyasının eski kült ritüellerini ve öğretilerini reddederken aslında geçmişe kıyasla büyüden uzaklaşıyorlardı. Benzer şekilde, güne yaklaştıkça, Protestanlığın bazı yorumlarının geleneksel Hristiyan ayinlerinden ve ritüellerinden birçoğunu batıl inanç olarak reddettiği için buna dahil eder. Örneğin Prütanizmin¹⁰ Katolikliğe kıyasla büyümlü olmayan bir dindarlık biçimi içerdiğini söyler (Weber, 2003 [1905]: 105).

Her ne kadar Katoliklik paganizme, Protestanlık da Katolikliğe göre daha az büyü içeriyorsa da, Weber modernitenin son aşamalarında, dinin kendisinin (mezhep farklılıklarından bağımsız şekilde) büyümlü veya batıl inanç olarak görülmeye başlandığını belirtir. Modernitenin gelişyle birlikte, din giderek akılcı alandan irrasyonel alana doğru itilir. Bu sürecin, Batı tarihi boyunca kademeli ve sürekli olduğunu, ancak 20. yüzyılda neredeyse tamamlanma noktasına ulaştığını belirtir: “Bugün din, akıl dışı veya rasyonel olmayan insanüstü güç”tür (Weber, 1946b: 351). Peki “büyü” neden bozuldu? Bu sorunun cevabı bizi yukarıda bahsi geçen diğer iki kavrama götürüyor: Bilimsel ilerlemenin sonucu olarak görülen rasyonalizasyon ve entelektüelleşme.

Rasyonalizasyon. Bilimsel kültürün gelişimi, yani deney yapma, deneysel yöntemlere bağlı olma ve bunların sağladığı teknik ustalığa güven duyma, Weber tarafından büyümlü hayattan çekilmesinin sebeplerinden biri olarak görülür. Bilimsel yöntemler ve icatlar, dünyanın büyümlü, efsaneler ve sihirden çok daha etkili kontrolüne yol açar. Bilimsel düşünme etkinliği rasyonalizasyonla birbirini besler. Böylece devreye giren gizemli hesaplanamaz güçler yok olurken, hesaplama yoluyla her şeyin bilgisine hakim olunabileceği düşünölmeye başlanır (Weber, 1946a: 139). Weber’de

¹⁰ “Püriten” kelimesi 16. ve 17. yüzyıllarda Anglikan Kilisesi’ni Katolik mezhebinin etkilerinden ve uygulamalarından arındırmaya çalışan bir grup Anglikan papaz için kullanılmıştır. Daha saf ve sade olmayı savunan bu püriten papazlar İngiltere’deki kiliseleri ve rahipleri daha fazla Protestan olmaları için uyarılmışlardır (MacArthur, 2018: 16)

rasyonalizasyon, günlük yaşamda akılcı zihnin gücünün artması, hesaplamanın bir sosyal eylem politikası olarak ortak kullanımı, sosyal eylemin doğüstü güçlerin etkisinden arınması ve teknik/bürokratik düşünme biçimini kullanarak pratik sonuçlar üzerinde kontrol sahibi olmak şeklinde tanımlanır (Morrison, 1995: 218). Ancak ifade edilmeli ki, rasyonelleşme, bir kişinin yaşadığı koşullara ilişkin artan genel bir bilgi anlamında kullanılmamaktadır (Weber, 1946a: 139). Rasyonelleşme ile değişen şey, bir bireyin veya toplumun bilinmeyen veya anlaşılmayan bir şeye karşı tepkisidir (Green, 2005: 55).

Toplumsal yaşam için oldukça önemli bir kurum ve güç olan din, metafizik kurallar, ritüeller ve inançlar ile insana anlam, amaç ve değer sağlar. Bunlara ek olarak, birey “büyülü” bir dünyada yaşar ve gözlemlenenden daha fazlasına sahip olduğunu düşünür. Hatta doğa olayları her şeye kadir varlığın eserleri olarak görüldüğü için daha dikkat çekici ve şaşırtıcı hale gelir. Ancak, doğa bilimleri ve teknolojideki çarpıcı ilerleme nedeniyle bu büyü ton kaybolur. Weber, modern dönemde yaşanan rasyonalizasyon sürecinin dinleri derinden etkilediğini, dinlerin giderek daha rasyonel hale geldiğini, yani büyü unsurlara daha az yer verdiklerini ve kendilerini dünyevi etik talepler açısından tanımladıklarını belirtir (Weber, 1951: 226; Treiber, 1985: 817-819). Weber, tüm bu dönüşümü, yani bilimsel gelişmelerin insanları yalnızca gözlemlenebilir gerçekler arasındaki bağlantıları rasyonel şekilde anlamaya çalışarak dünyayı düşünmeye yöneltmesini “dünyanın büyüünün bozulması” ifadesini kullanarak tasvir etmektedir. Ona göre modern Avrupa, büyüden arınmış bir Avrupa'dır. Ancak Weber sosyolojisinde bunun dinin bilinçli bir şekilde reddedilmesi anlamına gelmediğini vurgulamak gerekir.

Lehmann'ın (1990: 179) belirttiği gibi, büyüsüzlük sihirin/gizemin reddedilmesi anlamına gelir. Böylece büyü yapmak/yaptırmak, bir büyüü yok etmek veya insanın dünya üzerindeki kontrolünü sınırlandırmak için devreye girebilecek gizemli hesaplanamaz güçlere başvuru yapmak hayattan -prensipte- çekilir. Weber'e göre, teknik toplumlar dinî değerlerini otomatik olarak kaybetmek zorunda değiller; ancak modern bürokratik bir toplum, bu değerleri özel alanla sınırlı olmaya zorlamaktadır. Batı toplumunun tarihini karakterize eden en önemli özelliğin büyü ve irrasyonel olanın dinden, ticari operasyonlardan, devlet yönetimi ve tabii ki her şeyden önce bürokrasiden sistematik olarak uzaklaşmasıdır. Örnek olarak müzik sosyolojisi verilebilir. Weber, hayatın her alanında büyüden arınma ve rasyonelleşme sürecini göstermek için Batı müziğinin “rasyonel” çizgilerde geliştiğini göstermeye çalışır (Turley, 2001: 633-634; Botstein, 2010: 184-185).

Rasyonelleşmeyle birlikte büyüün hayattan çekilmesinin bir diğer sebebi ise “entelektüelleşme”ydi. Weber (1946a: 139), “Meslek olarak Bilim” adlı konferansında bu süreci tanımlarken öncelikle dinamiklerin hesaplanmasına veya hesaplanabilir olmasına dikkat çekiyor. Ona göre, bu modern dünyada, herhangi bir şeyin bilgisine sahip olmak isteyen varsa, onu

elde etme isteğinin önünde bir engel olmayacaktır. Bu nedenle hesaplama, bireyin her şeye hükmedebileceği veya her şeyi yönlendirebileceği bir güç olarak kabul edilir. Bu, Weber için kırılma noktasıdır. Zira modern zamanlardan önce insanlar, çağdaş bireylerin aksine, hüküm sürmek ve hayatı anlamak için gizemli araçlara ya da yalvararak çağdırdıkları ruhlara ihtiyaç duyuyorlardı. Weber bu dönüşümü hizmetin teknolojik cihazlar ve hesaplamalarla gerçekleştirilmesi anlamında “entelektüelleşme” kavramı ile ifade etti (Weber, 1946a: 139). Entelektüalizm büyüye olan inancı bastırdıkça, dünya büyüden arınır ve büyüünün önemi silikleşir. Bundan böyle -hayat- basitçe “olur” ve “gerçekleşir” ama artık bu “oluşlar” gizemli/büyülü hiçbir şey ifade etmez. Bu süreç, dünyanın ve yaşamın daha anlamlı olmasına dair bir talep artışı yaşanmasına neden olur (Weber, 1978: 506).

Weber, bu süreçlerin somut örneği olarak özellikle Orta Çağ’ın sonu Yeni Çağ’ın başlarında bilim adamlarının zihninde ortaya çıkan çarpıcı dönüşüme vurgu yapıyor. Küçük bir asalak böceğin anatomisinde yaratıcının işaretlerini görmüş olan Orta Çağ bilim çalışanlarının aksine, yeni dünyanın bilim adamları kavramları ve çıkarımlarıyla kişiler üstü ve evrensel bir ruhsal güce atıfta bulunmuyorlardı. Bu değişimi şu şekilde özetliyor:

Zamanın tüm dindar teolojisi (...) Tanrı'nın Orta Çağ'ın onu aradığı yolda bulunmayacağını biliyordu. Tanrı gizlidir, yolları bizim yollarımız değildir. Düşünceleri bizim düşüncelerimiz değildir. Ancak, tanrının yaratımı olduğu varsayılan şeylerin fiziksel olarak kavranabildiği müspet ilimlerde, birey O'nun dünya için planladığı şeyin izlerine ulaşmayı umuyordu. Ya bugün? (...) astronomi, biyoloji, fizik veya kimya bulgularının bize dünyanın anlamı hakkında bir şeyler öğretebileceğine kim inanıyor? (Weber, 1946a: 142)

Vurgulanmalıdır ki Weber için, dinin daha önce sahip olduğu işlevleri etkisiz hale getirmeye başlayan rasyonelleşme ve entelektüelleşme kaçınılmaz sonuçlardı. Özellikle en temel ve aşkın kutsallıklar, kamusal yaşamda eski prestijlerini devam ettirememişlerdir. Fizik bilimleriyle açıklanamayan şeyler, “mistik yaşamın aşkın alemi”nin bir parçası ya da insanlar arasında sadece özel konular haline gelmiştir. Bu ilerleme çizgisine paralel olarak, doğaüstü müdahale gibi modern dünya öncesinde çok önemli olan ve geniş kitleleri etkileme kapasitesine sahip olan şeyin, küçük-samimi gruplar dışında çok fazla dikkat çekmeyecek şekilde evrildiğini savunmuştur (Weber, 1946a: 145). Ancak, Greisman’ın (1976: 497) belirttiği gibi mitlerin ortadan kaldırılması ve kendiliğinden büyüünün bozulması çok dar bir şekilde yorumlanmamalıdır. Basitçe, bir kurum olarak dinin, gizemlerin artık işlevlerinde önemli bir rol oynamadığı noktaya kadar rutinleştirilmesi ve bürokratikleştirilmesi değildir. Büyünün bozulması yaşamın sağduyu mantığını, deneyimlerini ve davranışını etkilemekte ve kökten değiştirmektedir. Böylece rasyonelleşme ve entelektüelleşme bizi bir başka süreçle tanıştırır: Anlam krizi.

Weber'e (1946a: 142) göre Batı dünyasının tarihsel gelişimi sırasında miras alınan rasyonelleşme aynı zamanda modern dünyadaki muazzam düzeyde yabancılaşmanın ve anlam yokluğunun arkasındaki tetikleyici güçtür. Büyünün bozulması, modern yaşamı karakterize ettiği söylenen anlam krizi ve genel hoşnutsuzluğu da içinde barındırmaktadır. Bilimsel gelişmelerin sebep olduğu yeni teknolojik uygulamalar doğanın yararlılığını pekiştirmiş olsa da, doğanın içindeki manayı aldığı için "boş ve anlamsız" bir dünya bırakmıştır geriye (Hughes, Martin ve Sharrock, 1995: 121). Kutsal ilkeler içinde gündelik yaşamın en küçük ayrıntılarını açıklayan rahipleri ve Kilise'sini terk eden Batı insanı, acı verici ve "insanlık dışı" bireyciliğin içine girer. Protestanlığın kimi yorumları, mezardaki dinî törenleri reddeder. Yakınlarını gömerken hiçbir batıl inanç, büyü ve kutsal güçlerin kurtuluş üzerinde etkileri olmadığını düşündüklerinden ritüelleri terk ederler (Weber, 2003 [1905]: 105).

Tüm bu süreçlere ek olarak, modern ekonomik sistemde dinin işlevsiz doğasına vurgu yapan Weber, tekniğin merkezde olduğu kurum ve kuruluşlara dayalı modern dünya ekonomisinin de var olmak için metafizik dünyaya herhangi bir noktada ihtiyaç duymadığını ifade eder (Lemmen, 1990: 178). Buna ek olarak Weber, dinsel motivasyonun ya da yine doğüstü merkezli bir başka anlatının bankalar ve ipotek sahipleri arasındaki ilişkileri düzenleme olasılığının olmadığı kapitalist sistemdeki bireyler arasındaki şahsi ilişkilerin etik yapısına vurgu yaparak, dinin bu çağda toplumsal hayattan geri çekilmek zorunda kaldığını belirtir:

Modern kapitalist ekonomi dünyası kendi için yasalarını ne kadar çok uygularsa, dinî kardeşlik etiği ile akla gelebilecek herhangi bir ilişki türü için o kadar az erişilebilir olacaktır. Kapitalizm ne kadar rasyonel ve dolayısıyla kişiler üstü hale gelirse, bu durum o kadar somut hale gelecektir. (Weber, 1946b: 331)

Ancak vurgulanmalıdır ki, Weber sosyolojisinde kapitalizmin gelişmesinin sebebi de, Marx'ın iddiasının aksine, Protestanlığın bir yorumudur. Marx'ın felsefesinde üstyapının parçası olan din altyapı olarak ifade edilen üretim ilişkilerinden etkilenirken, ve altyapı üstyapıyı etkilerken, Weber bireylerin ekonomik davranışlarının ardındaki motivasyonu anlamak için yer yer dinsel dogmalar ve bunların yorumlarına da bakmak gerektiğini belirtmiştir. Böylece dinsel kültürün şekillenmesinin sebebi üretim ilişkileridir diyen Marx'ın iddiasının tersine, Weber "din inancı"nın (Protestanlığın belirli bir yorumunun) kapitalist ekonomik sistemin gelişimine katkı sunduğunu belirtir. Almanya'nın zengin ve kapitalizmin daha gelişkin olduğu bölgelerinde Protestan çoğunluğun olmasının ardında Protestan ahlakının olduğunu iddia eder. Bu ahlaka göre, bireylerin lanetlenmiş olup olmadığı -önceden- bellidir, ve bunu bireyin değiştirmeye gücü yetmemektedir. Tanrı dünyayı kendi ünü için yaratmıştır ve kurtulması ya da lanetlenmesi gereken insanın ödevi, Tanrının şerefi-ünü için çalışmak ve onun krallığını kurmaktır. Bunun sonucu olarak, günahla

çerçevlenmiş bu dünyada bireyler Tanrı için çalışmalıdır. Maddi durumlarındaki değişimlere göre de seçilmiş olup olmadıklarını anlayacaktır. Çünkü mesleklerini icra ederlerken eğer zengin olurlarsa bu sadece ahlakî değil, aynı zamanda yaratıcının buyruğu olarak kabul edilir. Kapitalizm için akılcı örgütlenmesini ve kârın biriktirilmesi ister iken Protestanlık da yaratıcı için bunu yapar (Weber, 2003 [1905]: 105-128).

Weber’le birlikte sosyoloji “olacak olan”dan, “olmuş olan”a daha fazla mesai harcamaya başladı denilebilir. Weber’in amacı ne Fransız Devrim’i sonrası daha stabil bir toplum kurmaktı, ne bu yeni toplumda dine görevler biçmişti ne de hayalini kurduğu bir ütopyada dinin pozisyonunu tartışmıştı. Belli bir zaman diliminde ve belli bir coğrafi bölgede din ve toplum arasında yaşananları anlamaya ve yorumlamaya çalışmak onun eserlerinin temelini oluşturuyor denilebilir.

Sonuç

18. yüzyılın hemen başında Thomas Woolston dinin iki yüz yıl içinde yok olacağını belirtmişti. Bununla beraber, yine aynı yüzyılın sonlarına doğru Fransız Aydınlanmacılarının önemli isimlerinden Voltaire imparatorlara yazdığı mektuplarda Hıristiyanlığın çok yakın bir gelecekte yok olacağını “müjde”liyordu (Stark, 1999: 249). Antropolog Wallace (1966: 264-265) ise çok da geçmişte olmayan bir tarihte, 21. yüzyılın ortasında, dinin ölmeye mahkûm bir kurum olduğunu oldukça özgüvenli şekilde ifade etmişti. Ona göre evrimsel süreç dinin yok oluşu ile sonlanacak, “Fizik kanunlarına uymayan doğaüstü güçler ve varlıklar birkaç yüzyıl içinde sadece ilginç tarihsel hatıra olacaklardır.” Bu fikirleri savunan akademisyenler muhakkak ki günümüzde de mevcuttur. Ancak söz konusu 21. yüzyılın başındaki dünya ise, “Din modernleşme ile yok olacak.” iddiasının bugünün gerçekliğini yansıtmadığı açıktır. Bu iddianın günü yansıtmıyor olması “Din yok olacak.” iddiasının tartışılmasına engel değildir. Bu konuda sosyal bilimcilerin yapacakları tartışmalar elbette heyecan verici metinlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu makalenin amacı da, bu tartışmalarda taraf olmak değil, bu tartışmalar esnasında sosyolojinin kurucu figürlerinden bahsedilirken daha özenli bir dilin oluşmasına katkı sağlamaktır.

Dinin sanayileşme ile değişen rolü ve bunun analizi, akademik bir disiplin olarak 20. yüzyılın başlarında sistematikleşen sosyolojinin doğuşunun merkezinde yer almaktadır. Sosyolojinin, dinin güçlü olduğu geleneksel toplumdan dinin daha az önemli hale geldiği modern topluma geçişte karşılaşılan şaşkınlık ve şok dalgalarına bir yanıt olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu sebeple, sosyoloji tarihinin aynı zamanda sosyal bilimlerde din/toplum araştırmalarının da tarihi olduğu gerçeği hatırdaki kalmalıdır. İşte böyle bir dönemde eserlerini ortaya koyan bu beş isimden hiçbirisi Hıristiyanlık için efsunlu bir gelecek öngörüsünde bulunmamış olsa da iddiaları ve iddialarını temellendirdikleri tarih okumaları arasında

farklılıkların mevcut olduğu bir kez daha vurgulanmalıdır. O nedenle fikirleri, fikirlerini temellendirmek için kaleme aldıkları eserlerin mantık örgüsü ve o eserlerin ortaya çıktığı tarihsel koşullar düşünüldüğünde, tek bir cümle ile “Sosyolojinin kurucu figürleri de dinin yok olacağını söylemişlerdir.” ifadesini hak etmedikleri kanaatindeyim.

Özellikle Fransa kökenli üç kurucu ismin (Simon, Comte ve Durkheim) düşünceleri kendi ülkelerinin tarihi ile doğrudan ilgili görünmektedir. Üç isim de Fransız Devrimi’ni sulh içinde sonlandırmak ve daha stabil bir toplumsal düzene ulaşmak için din özelinde olması gerekenlerden ya da -daha kesin bir ifade ile- olacak olanlardan bahsetmişlerdir. Özellikle Simon ve Comte devrim sonrası toplumsal düzenin tekrar tesisi ve anomalinin yok olması için sosyal bilimciden çok aktif yurttaş durumundadırlar. Bununla beraber, Marx’ın tarih okumasında din merkezi bir konum dahi işgal etmemektedir. Bir üst yapı olarak, alt yapıdaki değişimlerden etkilenen, altyapıya paralel, onu destekleyen bir ideoloji durumundadır. Weber ise Marx’ın aksine, dinî kültürün alt yapıyı (ekonomik ilişkileri) etkilediğini belirtmekte ve gelecekte çok kendi gününe kadar olanı anlamaya çalışmaktadır.

Vurgulanmalıdır ki “geçmişe kıyasla daha az”¹¹ olsa da başta din olmak üzere doğaüstü alan gündelik yaşamı şekillendiren etmenlerden biridir. Bu sebeple, din sosyologları için oldukça bakir bir alan halen çalışılmayı beklemektedir. Ancak bu çalışmalar esnasında, din sosyologlarının inançları, inançsızlıkları, siyasi pozisyonları, örtülü ya da açık ajandaları ve benzeri dinamikler ortaya konulacak eserin iddiasında/bulgularında/sonuçlarında din sosyoloğunu yönlendirmemelidir. Hakikat tekelciliği yapmayan ancak mesafeyi de düşmanlık ile karıştırmayan akademik çalışmaların sayısı artarken, disiplinin kurucusu olan figürlerin metinlerine daha fazla mesai harcanmasında fayda vardır.

Son söz olarak ifade edilmelidir ki, kurucu figürlerin dine dair fikirleri üzerine kaleme alınmış bu makale sadece okuyucusu için değil, yazarı için de giriş mahiyetindedir. Yazarın, kurucuların daha iyi anlaşılmasını amaçlaması, amacının hasıl olduğu anlamına gelmemektedir. Amacın gerçekleşmesi ve etraflı tartışmaların metinlere yansımaları için okuyucusunun eleştirilerine ihtiyacı vardır.

Kaynakça

Acemoglu, D., Cantoni, D., Johnson, S., & Robinson, J. A. (2011). “The consequences of radical reform: The French Revolution”. *American Economic Review*. 101(7). ss. 3286-3307.

¹¹ Bu iddianın veriler ile desteklendiği ilgili literatür için şu kaynaklara bakılabilir: Kanada (Hay, 2014), Almanya (Pollack & Pickel, 2007), İngiltere (Voas & Crockett, 2005), Amerika Birleşik Devletleri (Voas & Chaves, 2016), Avustralya (Avustralya İstatistik Bürosu, 2017, 28 Haziran), Latin Amerika (Pew Research Center, 2014, 13 Kasım), Türkiye (Ertit, 2019; Aktaş, 2020; Ekinci, 2020; Gazneli & Sofuoğlu Kılıç, 2020; Tanrıverdi, 2020).

- Aktaş, A. (2020). “Farziyetten Sünnete: Şeyhlerin Kanaat Önderliğinde Dönüşüm (Siirt İli Örneği).” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16 (Özel Sayı 1), 72-92.
- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Çev. K. Alemdar). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Avustralya İstatistik Bürosu. (2017, 28 Haziran). “Religion in Australia.” Erişim linki: <https://web.archive.org/web/20170710020910/http://abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/Lookup/by%20Subject/2071.0~2016~Main%20Features~Religion%20Data%20Summary~25>
- Billington, J. H. (1960). “The intelligentsia and the religion of humanity”. *The American Historical Review*. 65(4). ss. 807-821.
- Booth, A. J. (1970). *Saint-Simon and Saint-Simonism: A Chapter in the History of Socialism in France*. Amsterdam: Liberac.
- Borer, M. I. (2010). The New Atheism and The Secularization Thesis. (Ed. A. Amarasingam). *Religion and the new atheism*. Brill. ss. 125-137.
- Botstein, L. (2010). “Max Weber and Music History”. *The Musical Quarterly*. 93(2). ss. 183-191.
- Bozkurt, M. (2013). *Muzaffer Hacıhasanoğlu Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yozgat.
- Callinicos, A. (2004). *The Revolutionary Ideas of Karl Marx*. London: Bookmarks.
- Clarkson, K. (1973). *Karl Marx and Religion: 1841-1846*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. McMaster University.
- Comte, A. (1865). *General View of Positivism*. (Fran.’dan İng.’ye Çev. J. H. Bridges). London: Trübner & Co.
- Comte, A. (1896). *The Positive Philosophy of Auguste Comte VOL I*. (Fran.’dan İng.’ye Çev. H. Martineau). London: George Bell & Sons.
- Comte, A. (1998). *Early Political Writings*. (Ed. & Çev. H. S. Jones). Cambridge: Cambridge University Press.

- Crnovršanin, A. (2015). *Sekülerleşmenin Sonu Mu? Peter Berger ve Bosna – Hersek Örneğinde Sekülerleşmenin Sonu Tartışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü, İstanbul.
- Durkheim, É . (1960a [1893]). *The Division of Labor in Society*. (Fran.'dan İng.'ye Çev. G. Simpson). Illinois: The Free Press.
- Durkheim, É . (1960b). “Individualism and the Intellectuals”. (Fran.'dan İng.'ye Çev. S. Lukes). *Political Studies*. 17(1). ss. 14-30.
- Durkheim, É . (1974). *Sociology and Philosophy*. (Fran.'dan İng.'ye Çev. D. F. Pocock). New York: The Free Press.
- Durkheim, É . (2008 [1912]). *The Elementary Forms of Religious Life*. (Fra.'dan İng.'ye Çev. C. Cosman). New York: Oxford University Press.
- Durkheim, É . (2016). *Ahlak ve Toplum*. (Çev. D. Çenesiz). İstanbul: Pinhan
- Durkheim, É . (2017). *Sosyalizm Dersleri*. (Çev. G. Yavaş). İstanbul: Pinhan
- Düzgün, Ş. A. (2014). “Sol İlahiyat: Dinin Sol Yorumunun İmkânı, Riskleri ve Sınırları”. *Kelam Araştırmaları*. 12(2). ss. 1-22.
- Ebaugh, H. R. (2002). “Return of the sacred: Reintegrating religion in the social sciences”. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 41(3). ss.385-395.
- Ekinci, Y. (2020). “Kürt Sekülerleşmesi: Kuşak Karşılaştırması Üzerinden Bir Değişimin Analizi.” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16 (Özel Sayı 1), 12-42.
- Ertit, V. (2019). *Sekülerleşme Teorisi*. Ankara: Liberte.
- Evans-Pritchard, E. E. (1960). “Religion and the Anthropologists”. *Blackfriars*, 41(480). ss. 104-118.
- Faccarello, G., & Steiner, P. (2008). “Religion and Political Economy in Early-Nineteenth-Century France”. *History of Political Economy*. 40(5). ss. 26-61.
- Forte, J. M. (2008). “Religion and Capitalism: Weber, Marx and the Materialist Controversy”. *Philosophy & Social Criticism*. 34(4). 427-448.

- Freud, S. (1961). *The future of an Illusion*. (Alm.'dan İng.'ye Çev: J. Strachey). New York: Norton Company.
- Gazneli, D. & Sofuoğlu Kılıç, N. (2020). “Tesettürden Ölçülü Giyime.” *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16, (Özel Sayı 1), 44-70.
- Geoghegan, V. (2004). “Religion and communism: Feuerbach, Marx and Bloch”. *The European Legacy*, 9 (5), ss. 585-595. DOI: 10.1080/1084877042000306352
- Gorski, P. S. (2003). Historicizing the Secularization Debate: An Agenda for Research. (ed. M. Dillon). *Sociology of Religion*. USA: Cambridge University Press. 110-122.
- Green, J. E. (2005). “Two Meanings of Disenchantment: Sociological Condition vs. Philosophical Act—Reassessing Max Weber’s Thesis of the Disenchantment of the World”. *Philosophy and Theology*. 17 (1/2). ss. 51-84.
- Greenwood, S. F. (1990). “Emile Durkheim and CG Jung: Structuring a transpersonal sociology of religion”. *Journal For The Scientific Study Of Religion*. 29 (4). ss. 482-495.
- Greisman, H. C. (1976). “Disenchantment of the World: Romanticism, Aesthetics and Sociological Theory”. *The British Journal of Sociology*. 27(4). ss. 495-507.
- Hay, D. A. (2014). “An Investigation into the Swiftness and Intensity of Recent Secularization in Canada: Was Berger Right?” *Sociology of Religion*, 75 (1). ss. 136-162.
- Horii, M. (2019). “Historicizing the category of ‘religion’ in sociological theories: Max Weber and Emile Durkheim”. *Critical Research on Religion*, 7(1), ss. 24-37.
- Hughes, J. A., Martin, P. J. & Sharrock, W. W. (1995). *Understanding Classical Sociology: Marx, Weber, Durkheim*. London: SAGE Publications.
- Ionescu, G. (1976). *The Political Thought of Saint-Simon*. London: Oxford University Press.

- Jones, R. A. & Anservitz, R. M. (1975). "Saint-Simon and Saint Simonism: A Weberian View". *American Journal of Sociology*. 80 (5). ss. 1095-1123.
- Lemmen, M.M.W. (1990). *Max Weber's Sociology of Religion: Its Method and Content in the Light of the Concept of Rationality*. Heerlen: UTP-Katernen.
- Lobkowitz, N. (1964). "Karl Marx's Attitude toward Religion". *The Review of Politics*. 26(3). ss. 319-352.
- Lyon, P. V. (1961). "Saint-Simon and the Origins of Scientism and Historicism". *The Canadian Journal of Economics and Political Science*. 27(1). ss. 55-63.
- MacArthur, J. (2018). *Christ's Call to Reform the Church*. Chicago: Moody Publishers.
- MacIver, A. M. (1922). "Saint-Simon and His Influence on Karl Marx". *Economica*. (6). ss. 238-245.
- Mansueto, A. (1988). "Religion, Solidarity and Class Struggle. Marx, Durkheim and Gramsci on the Religion Question". *Social Compass*. 35(2-3), ss. 261-277.
- Manuel, F. E. (1960). "The Role of the Scientist in Saint-Simon". *Revue internationale de Philosophie*. 14 (53/54-3/4). ss. 344-356.
- Marx, K. (1859). *A Contribution to the Critique of Political Economy*. (Çev. S. W. Ryazanskaya). Moscow: Progress Publishers. Erişim Adresi: https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/Marx_Contribution_to_the_Critique_of_Political_Economy.pdf
- Marx, K. (1959 [1844]). *Economic & Philosophic Manuscripts of 1844*. Erişim Adresi: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Economic-Philosophic-Manuscripts-1844.pdf>
- Marx, K. (1969 [1888]). *Theses On Feuerbach*. Erişim Adresi: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/theses/theses.htm>
- Marx, K. (1970 [1843]). *Critique of Hegel's Philosophy of Right*. (Alm.'dan İng.'ye Çev. J. O'Malley). Oxford University Press.
- Marx, K & Engels, F. (1848). *Manifesto of the Communist Party*. Erişim linki:

<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf>

- Marx, K & Engels, F. (2013). *Din Üzerine*. (Çev. K. Güvenç). İstanbul: Sol Yayınları.
- Mill, J. S. (1865). *Auguste Comte and Positivism*. Erişim Adresi: www.gutenberg.org/files/16833/16833-h/16833-h.htm#Footnote_23_23
- Moñivas, J. R. (2007). “Science and religion in the sociology of Émile Durkheim”. *European Journal of Science and Theology*. 3(1). ss. 17-30.
- Morrison, K. (1995). *Marx, Durkheim, Weber: Formations of Modern Social Thought*. London: SAGE Publications.
- Musso, P. (2017). “Religion and political economy in Saint- Simon”. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 24(4). 809-827. DOI: 10.1080/09672567.2017.1332666
- Norris, P. & Ingleharth, R. (2008). *Sacred and Secular, Religion and Politics Worldwide*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. (2011). “Reinventing the Civil Religion: Comte, Mill, Tagore”. *Victorian Studies*. 54(1), ss. 7-34.
- Özden, Ö. & Elmalı, O. (2012). *Yeniçağ Felsefesi Tarihi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi
- Perry, M., Chase, M., Jacob, J., Jacob, M. & Von Laue, T. H. (1989). *Western Civilization*. Boston, MA: Houghton Mifflin.
- Pew Research Center. (2014, 13 Kasım). “Religion in Latin America. Widespread Change in a Historically Catholic Region.” Erişim linki: <http://www.pewforum.org/2014/11/13/religion-in-latin-america/>
- Pickering, M. (1993). “Auguste Comte and the Saint-Simonians”. *French Historical Studies*. 18 (11). ss. 211-236.
- Pollack, D. & Pickel, G. (2007). “Religious Individualization or Secularization? Testing Hypotheses of Religious Change - the Case of Eastern and Western Germany.” *The British Journal of Sociology*, 58 (4). ss. 603-632.

- Popper, K. (2013). *Tarihsiciliğin İflası*. İstanbul: Plato.
- Reedy, W. J. (1994). "The historical imaginary of social science in post-Revolutionary France: Bonald, Saint-Simon, Comte". *History of the Human Sciences*. 7(1). ss. 1-26.
- Schweitzer, M. M. (2000). The economic and demographic consequences of the American Revolution. (Ed. J. Greene & J. Pole). *Companion to the American Revolution*. Oxford: Blackwell. 559-580.
- Saint-Simon, H. (1975). *Henri Saint-Simon Selected writings on science, industry and social organization*. (Fran.'dan İng.'ye Çev. & Ed. K. Taylor). New York: Holmes and Meier Publishers, INC.
- Segal, R. A. (1988). "Interpreting and explaining religion: Geertz and Durkheim". *Soundings*. 71 (1). ss. 29-52.
- Simon, W. M. (1956). "History for Utopia: Saint-Simon and the Idea of Progress". *Journal of the History of Ideas*. 17 (3). ss. 311-331.
- Stark, R. (1984). "Religion and conformity: Reaffirming a sociology of religion". *Sociological Analysis*. 45(4). ss. 273-282.
- Stark, R. (1999). "Secularization, R.I.P.". *Sociology of Religion*, 60 (3), ss. 249-273.
- Şen, H. (2018). Emile Durkheim'in dine ve din sosyolojisine bakışı: Karşılıklı bir hayranlık hikayesi. (Ed. Ü. Tatlıcan & V. S. Öğütle). *Emile Durkheim'i Yeniden Okumak*. Ankara: Phoenix.
- Tanrıverdi, A. (2020). "Adıyaman Kırsal Aleviliğinde Seküler Eğilimler." *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16, (Özel Sayı 1), 94-117.
- Thompson, M. J. (2014). "The base-superstructure hypothesis and the foundations of critical theory". *Current Perspectives in Social Theory*. 32. ss. 161-193.
- Thomson, K. (1976). *Auguste Comte: The Foundation of Sociology*. London: Cox & Wyman.
- Tole, L. A. (1993). "Durkheim on religion and moral community in modernity". *Sociological Inquiry*. 63(1). ss. 1-29.

- Treiber, H. (1985). “‘Elective affinities’ between Weber's sociology of religion and sociology of law”. *Theory and Society*. 14(6). ss. 809-861.
- Turley, A. C. (2001, December). “Max Weber and the sociology of music”. *Sociological Forum*. 16 (4). ss. 633-653.
- Voas, D. & Chaves, M. (2016). “Is the United States a counterexample to the secularization thesis?” *American Journal of Sociology*, 121 (5). ss. 1517-1556.
- Voas, D. & Crockett, A. (2005). “Religion in Britain: Neither Believing nor Belonging.” *Sociology*, 39 (1). ss. 11-28.
- Wallace, A. F. C. (1966). *Religion: An anthropological view*. New York: Random House.
- Wallerstein, I. (1989). “The French Revolution and the Birth of Modernity”. *Social Research*. 56(1). ss. 33-52.
- Warner, R. (2010). *Secularization and Its Discontents*. London: Continuum
- Weber, M. (1946a). Science as a Vocation. (Ed. & Alm.'dan İng.'ye Çev. H. H. Gerth & C. W. Mills). *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press. 129-156.
- Weber, M. (1946b). Religious Rejections of the World and Their Directions (Ed. & Alm.'dan İng.'ye Çev. H. H. Gerth & C. W. Mills). *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press. 323-361.
- Weber, M. (1951). *The Religion of China*. (Alm.'dan İng. Çev. H. H. Gerth). Illinois: The Free Press.
- Weber, M. (1978). *Economy and Society*. (Ed. G. Roth & C. Wittich). Berkeley: University of California Press.
- Weber, M. (2003 [1905]). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. (Alm.'dan İng.'ye Çev. T. Parsons). Mineola: Dover Publications.

Extended Abstract

The changing role of religion with industrialization and its analysis were at the very center of the birth of sociology that became systematized in the early 20th century as an academic discipline. It can be said that sociology emerged as a response to the shock waves encountered in the transition from

the traditional society where religion had been strong to the modern society where it became less important. For this reason, it can be said that the beginning of sociology was also the beginning of academic inquires of interaction between religion and society. However, when it comes to the founding figures of sociology such as Saint Simon, Auguste Comte, Karl Marx, Émile Durkheim, Max Weber and their thoughts on religion, it can be encountered from time to time that superficial judgments may become the dominant thought or tendency in academic texts. For example, these sentences are common in intellectual world: "According to Marx, religion is opium and it is used by capitalists to govern societies.", "Simon and Comte stated that religion will disappear." or "The founders of sociology argued that religion will disappear with modernization." This article, however, argues that the claims of the founding figures regarding religion need more attention.

For example, Saint-Simon did not actually aim to abolish religion (as is often claimed), but rather wanted to transform it into a "secular" form of religion. According to him, religion is both a philosophical system designed to interpret the world and a social institution that works as a social bond. Since all societies need religion and cannot simply give it up, it is necessary to transform the -unwanted- aspects of religion. He argued that Christianity would soon die out and a new religion had to emerge. This new religion and faith would have to be in line with positive science under the supervision of leading scientists. As can be noticed, rather than claiming that "religion will die out", Simon discusses the transformation of religion in harmony with positive science.

According to Comte, on the other hand, political and civil liberty was not a central issue. His aim was to establish economic and political organizations capable of regulating a chaotic social order. Although there was no room for the "religion" that belonged to the old system or legitimized the old system in this new organizational form that was specially designed to fit the industrial social order, he assigned a central role to the "religion" that he put forward. Comte called his religion "the Religion of Humanity". Similar to Simon, he was in pursuit of a new religion as well. He argued that religion was necessary as humans needed to love certain things that transcended themselves. Under the moral guidance of sociologist-priests, this new religion would be independent of abstract logic and the remains of supernatural ghosts with Comte as its prophet and progress as its goal.

When it comes to religion and Marx, the first sentence that comes to mind is "religion is the opium of the people". However, unlike Lumières, Marx argued that religion was not the cause of the emergence of other historical processes, events or cultural changes, but rather the outcome of other processes. Capitalists do not use religion; however, religion has become a sanctuary for the working class oppressed under the destruction caused by capitalism. Contrary to popular belief, the term "opium of the people" does not refer to the idea that capitalists use religion to exploit

workers. Rather, it is claimed that religion is a "painkiller/sedative" used to alleviate the pain caused by capitalists. The main problem is not religion itself, but the "situation" that necessitates the existence of religion, i.e., capitalism.

In Durkheim's sociology, the society itself is regarded as a religious and moral phenomenon. Since religion itself serves to provide power of symbolic representation to the moral rules and ideals that specify the relationships on which social order is based, it will inevitably survive in any society. For this reason, although traditional forms of religion are on the decline, elements of society will continue to be in line with religion. He argues that a greater individualization that is expected to result in the "cult of personality" or the "religion of humanity" in the prolongation of social change and moral order in the modern era will play a role in encouraging social change and preserving the moral order. While the individual would emerge as the new object of the supernatural entity, all other ideas would become less and less metaphysical.

It can be said that with Weber, sociology started to spend less time on "what will happen" and more on "what has happened". It can be said that attempting to understand and interpret what has happened between religion and society in a certain geographical region within a certain time period constitutes the basis of his works. It should be emphasized that according to Weber, rationalization and intellectualization, which began to counteract the previous functions of religion, were inevitable outcomes. The most fundamental and transcendent sanctities in particular were unable to sustain their format prestige in social life. Things that could not be explained by physical sciences became a part of the "transcendent realm of mystical life" or private matters between individuals.

To conclude, the aim of the article is to present the ideas of this five well-known figures about religion and especially the future of religion to the reader. The main reason of selecting these five historical figures for the article are that they are the founding figures of sociology and the sociology of religion, and although they do not support the idea that "religion will disappear with modernization", their works are used to state this claim. English and Turkish published works of thinkers and secondary sources related to the subject were used. The article has two modest goals: a. to restimulate some discussions on the ideas/claims attributed to thinkers. b. to present the relevant literature to the reader as an introduction for those who want to read these thinkers in detail.

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ GÖÇMEN ÇOCUKLARIN OKULLAŞMA DURUMLARI

Erdal AKSOY*

Öz

2012 yılında Suriyeli çocukların eğitimlerine yönelik izlenen politikalar, ilk etapta geri dönecekleri varsayımı üzerinden geliştirilmeye çalışılmış ve bu politikalar sadece kamp içine yönelik hazırlanmıştır. Daha sonra 23 Eylül 2014 tarihinde 2014/21 sayılı Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri başlıklı genelge ile Suriyeli çocuklara sunulacak eğitim hizmetleri belirli bir standarda bağlanmış ve güvence altına alınmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı'nun (MEB) yayımlanmış olduğu 2015-2019 Stratejik Planı'nda ilk defa mültecilerin eğitimlerine yönelik planların yer aldığı görülmektedir. Eğitimde yaşanan tüm bu gelişmelerle birlikte halen Türkiye'de okul çağındaki Suriyelilerin eğitime katılımında arzu edilen okullaşma oranlarının yakalandığı söylemek mümkün değildir. Suriyeli öğrencilerin çeşitli kademelerdeki okullaşma oranları farklılık göstermektedir. Okullaşmanın en yoğun yaşandığı kademe ilkokuldur. 2019 yılı MEB verilerine göre 382.357 okul çağı nüfustan 339.541 öğrenci ilkokula kayıtlıdır. Bu kademedeki okullaşma oranı % 88.80'dir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) 2019 verilerine göre mültecilerin dünya genelinde ilkokuldaki ortalama okullaşma oranı yaklaşık % 63 olduğu gerçeğinden hareketle Türkiye'de bu kademedeki oranın çok yüksek olduğunu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Kademeler ilerledikçe okullaşma oranının azaldığı görülmektedir. Lise kademesinde ise okullaşma oranı çok büyük bir düşüşle % 32.55 oranına gerilemiştir. Bu kademedeki okullaşmanın az olmasında belirleyici iki faktör vardır: Birincisi erkek çocuklar aileye ekonomik destek sağlamak için çalışmak durumundadır. İkincisi ise ne yazık ki lise çağına gelen genç kızların erken yaşta evlendirilmesidir. Bu çalışmada, Suriyeli çocukların ilk ve ortaokullardaki okullaşma oranları hem MEB'in Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü hem de Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün güncel verileri esas alınarak ortaya konulmuştur. Bu verilerden hareketle bazı tablolar hazırlanmış ve analizleri yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Göç, Geçici Koruma, Suriyeli Çocuklar, Suriyeli Öğrenciler, Okullaşma

SYRIAN IMMIGRANT CHILDREN'S SCHOOLING STATUS IN TURKEY

Abstract

Policies towards the education of Syrian children in 2012 were tried to be developed on the assumption that they would return to their motherland, and these

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
erdal.aksoy@hbv.edu.tr. orcid.org/0000-0003-2201-9039

policies were prepared only for the inside of the refugee camp. Later, on 23th September of 2014, with the circular titled Education-Training Services for Foreigners numbered 2014/21, the education services to be offered to Syrian children were standardized and guaranteed. It is seen that for the first time, plans for the education of refugees are included in the 2015-2019 Strategic Plan published by the Ministry of National Education (MEB). Despite all these developments in education, it is still not possible to say that the desired participation in education enrollment rate of school-aged Syrians in Turkey has been achieved. The schooling rates of Syrian students at various levels differ from each other. Primary school is the stage where schooling is the most intense. According to 2019 MEB data, 339,541 students out of 382,357 school age population were enrolled in primary school, which equals to a schooling rate of is 88.80% at this level. According to 2019 data from the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), the average enrolment rate of refugees in primary school worldwide is about 63%, which reveals the fact that the rate at this level is very high in Turkey. It is observed that the schooling rate decreases as the levels progress. At the high school level, the enrollment rate decreased significantly to 32.55%. There are two influential factors in the low schooling at this level: First, boys have to work to provide economic support to the family. The second is the early marriage of young girls who are, unfortunately, at high school age. In this study, the statistical information on the schooling rates of Syrian children is based on the current data of both the Ministry of National Education's General Directorate of Lifelong Learning and the Directorate General of Migration Management. Based on these data, some tables were prepared and analyzed.

Keywords: Migration, Temporary Protection, Syrian Children, Syrian Students, Schooling

Giriş

Ülkelerini terk etmek zorunda kalan Suriyeli çocuk ve gençlerin örgün bir eğitim sürecine dâhil olup olmadığı önemli bir husustur. Suriye'deki iç savaşın ne zaman biteceğinin ve istikrarın ne zaman gerçekleşeceğinin belirsiz olduğu bu süreçte, ülkemizdeki Suriyeli çocuk ve gençlerin eğitim alıp almaması, aldığı eğitimin niteliği, hem bu kişilerin kendi gelecekleri hem de ülkemizin geleceği açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle okullaşma sürecinin dışında kalan bir göçmen çocukları bu konudaki literatürün bilgisinden hareketle çocuk işçiliğini ve erken evliliği artırmakta, radikalleşmeye ve radikal gruplara katılma riskini doğurmaktadır.

Okul kültürünü ve yeterli eğitim alamayan göçmen çocukları, ekonomi piyasasında ucuz işgücü olarak çalışmak durumunda kalacaklardır. Suriyeli göçmenler Türk eğitim sistemine dâhil olmadıklarında, bu ülkenin toplumsal yapısına uyum sorunları yaşayacaklarını tahmin etmek güç görünmemektedir. Suriyelilerin alacağı eğitim ve bu eğitimin niteliği, ilk olarak onların bireysel geleceği ve refahını etkileyecek temel unsurdur. İkinci olarak Suriyeliler eğitim yoluyla, misafir oldukları toplum ile bütünleşme, bu toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamına daha fazla dâhil olma imkânına sahip olacaktır. Üçüncü olarak da savaşın bitmesi halinde ve istikrarın kazanıldığı bir durumda kaliteli bir eğitim ile Suriye'nin

yeniden yapılanmasını sağlayacak nitelikli insan gücünün yetişmesi sağlanacaktır (Taştan ve Çelik, 2017).

Eğitim yolu ile çocuklar çeşitli destekler alır ve savaşın etkisinden kurtulur, gelecekte sahip olacağı meslek için gerekli beceri ve vasıfları elde etme şansına sahip olur. Eğitim imkânı çocukların elinden alındığında, çocukların geleceğe ilişkin umutları yok olur ve yoksulluğun nesiller arasında aktarımı ve yeniden üretilmesi gerçekleşir, sosyal istikrarsızlık kalıcı hale gelir ve yeniden yapılanma beklentisi yok olur. Okullaşmayan genç Suriyelilerin imkânları ellerinden alınmış olur ve bu çocuklar toplumun marjınlarına itilir. Gençler yeni fırsatlar elde etmek için zorlu/ölümcül yolculuklar yapma, radikal gruplara katılma gibi alternatif arayışlara girer (Watkins ve Zycks, 2014'den aktaran Taştan ve Çelik, 2017:1). Bu çerçevede UNICEF tarafından 2013 yılında “Kayıp Nesil Olmasın” girişimi başlatılmıştır. UNICEF Nisan 2017’de yayınladığı raporda 5 ev sahibi ülke ve Suriye’deki Suriyeli çocukların eğitim durumunu incelemiştir. Bu raporda, her ülkede zaman içinde Suriyeli çocukların eğitiminde önemli ilerlemeler gerçekleşse de yapılması gereken daha çok şeyin olduğu vurgulanmıştır (UNICEF, 2017)

1. SURİYELİ ÇOCUKLARIN EĞİTİM SÜREÇLERİ

2013 yılında Suriyeli çocukların eğitim ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik pek çok adım atıldığı görülmektedir. Bu kapsamda Arapça bilen öğretmenler, okullaşma amacı, Türkçe ve mesleki eğitim kursları, Türk müfredatında eğitim-kayıt olanağı gibi uygulamalar başlatılmıştır. 26 Eylül 2013 tarihinde konu ile ilgili “Ülkemizde Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Vatandaşlarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri” başlıklı daha kapsamlı bir genelge çıkarılmıştır. Böylelikle MEB Suriyelilerin eğitiminde daha kurumsal bir aşamaya geçmiştir. Krizin başladığı 2011 ile birlikte gelen ilk göç akımında özellikle STK’ların öncülük ederek oluşturduğu eğitim imkânları 26 Nisan 2013 ve 26 Eylül 2013 tarihlerinde MEB’in yayınladığı genelgeler ve çeşitli faaliyetlerle yasal zeminde ele alınmaya başlamıştır (Coşkun ve Emin, 2016).

2014 yılında Suriyeli göçmen nüfusun 2 milyona yaklaştığı dönemde Türkiye’de yaşayan yabancı, mülteci ve sığınmacılara yönelik ilk kapsamlı yasal düzenleme hazırlanarak, Nisan 2014’te 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun kapsamında Suriyelilerin hukuki statüsü ve faydalanabileceği yasal çerçeve ise Ekim 2014’te yürürlüğe giren Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamında oluşturulmuştur. Geçici Koruma Yönetmeliği sayesinde, kamplarda ve kamp dışında yaşayan Suriyeliler sağlık, eğitim ve sosyal yardım hizmetlerine erişim hakkı elde etmişlerdir.

Geçici koruma statüsü ile eğitim hakkı elde eden Suriyelilerin eğitimlerine yönelik, MEB önceki yılda çıkardığı genelgenin kapsamını daha da genişleterek yeni bir genelge çıkarmıştır. 23 Eylül 2014 tarihinde 2014/21 sayılı “Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri” başlıklı bu genelge

ile Suriyeli çocuklara sunulacak eğitim hizmetleri belirli bir standarda bağlanmış ve güvence altına alınmıştır. Genelgeye göre, Türkiye'deki yabancı öğrencilerin eğitim öğretim hizmetleri Bakanlık ve İl Komisyonları tarafından yürütülmektedir. İl Milli Eğitim Müdürlükleri bünyesinde ise bir İl Milli Eğitim Müdür Yardımcısı veya Şube Müdürü başkanlığında her tür ve derecedeki eğitim kurumundan en az bir müdür ve yabancı öğrencilerle mülakat yapabilecek yabancı dil öğretmeni veya tercüman ile vali tarafından gerekli görülen İl Göç Müdürlükleri, İl Emniyet Müdürlüğü, İl AFAD Müdürlüğü, İl Müftülüğü, İl Aile ve Sosyal Politikalar Müdürlüğü, İl Sağlık Müdürlüğü kurumlarından yetkili birer kişi ve Geçici Eğitim Merkezleri bulunan illerde eğitim koordinatörlerinden oluşmaktadır (Emin, 2016:14).

Çıkarılan bu genelge ile birlikte, Suriyeli çocukların, MEB'e bağlı okullarda ya da Suriyelilere yönelik olarak oluşturulmuş Geçici Eğitim Merkezlerinde eğitim hizmeti alması sağlanmıştır. Dahası Türkiye'deki Suriyeli çocuklar sadece Suriyeli öğrencilerin devam ettiği Geçici Eğitim Merkezlerine değil, bunun yanı sıra Türkiye'deki devlet okullarına yasal olarak kayıt olma hakkı kazanmıştır. Böylece devlet okullarına kayıt yaptırmak isteyen Suriyeli çocuklar için "ikamet izni" değil "yabancı tanıtma belgesi"nin yeterli olduğu karara bağlanmıştır (MEB, 2014).

Milli Eğitim Bakanlığı Türkiye'de Suriyelilerin eğitimi konusunda en üst karar alıcı organdır. Bakanlığa bağlı Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü altında Göç ve Acil Durum Daire Başkanlığı bilhassa Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin eğitimi için 2016 yılında kurulmuştur. Ülkelerinde savaş ve ekonomik şartlardan dolayı fiziksel veya psikolojik travma yaşamış, eğitimlerine ara vermiş veya hiç başlayamamış Suriyeli çocukların okullara kayıtlarının yapılması ve eğitim ortamlarına uyumlarının sağlanmasında suçlama, dışlama ve ayrıma maruz kalmamaları için öğretmenler, okul yöneticileri ve diğer personelin farkındalığın artırılması amacıyla hizmet içi eğitim verilmesi planlanmış ve bunun için okul rehberlik ve psikolojik danışma servislerinin desteğinin alınması öngörülmüştür. 2016-2017 eğitim öğretim yılında, temel eğitim çağındaki (geçici koruma altındaki Suriyeliler, uluslararası koruma altında olanlar ve son dönemde vatandaşlık hakkı almış Türkçe dil becerisi yeterli olmayan) Suriyeli öğrencilerin bakanlığa bağlı resmi ve özel okullara kayıtları konusunda daha kapsamlı çalışmalar yapılarak, Temel Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı okullarda valiliklerce alınacak tedbirlere rehberlik etmek üzere yol haritası 81 il valiliğine gönderilmiştir. Çalışmalar kapsamında, göçmenlik statüsüne bakılmaksızın Türkiye'de yaşayan tüm çocukların nitelikli eğitime erişimi için gerekli tedbirlerin alınması planlanmıştır. Bu kapsamda, Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü koordinatörlüğünce yürütülecek pek çok güncelleme ve düzenlemeler yapılmıştır (MEB, 2016).

1.1. Suriyeli Çocukların Eğitiminde Geçici Eğitim Merkezleri

Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) okul çağındaki Suriyeli çocuklara ve gençlere yönelik hem kamplarda hem de kamp dışında faaliyet gösteren,

Suriye müfredatına bağlı kalarak Arapça eğitim veren, ilköğretim ve ortaöğretimi kapsayan eğitim merkezleridir (MEB, 2014). GEM'lerin kurulmasında öncü rolü STK'lar üstlenmiştir. Suriyelilerin Türkiye'ye geldiği ilk yıllarından itibaren GEM'lerin yönetimi ve finansmanı STK'lar aracılığı ile yapılmıştır. GEM modelini dünya eğitim literatürüne Türk ve Suriyeli STK'lar dahil etmiştir. Modelin geliştirilmesinde ise başta MEB ve uluslararası kuruluşlar rol almış olup, bu modelin dünyada örneğine ise rastlanmamaktadır.

GEM'lerin ortaya çıkmasında iki temel faktörün rol oynadığı düşünülmektedir: Birincisi, büyük sayıda kitlesel nüfus hareketlerinin kısa bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmesi. İkincisi, Suriye'deki iç savaşın seyri ve mevcut rejimin geleceği ile ilgili belirsizlikler.

MEB'in 2016 yılı verilerine göre, kamplarda bulunan 36 GEM'de toplam 82.503 öğrenci eğitim görmekteyken, kamp dışındaki 389 GEM'de 166.399 öğrenci vardır. Kamp içindeki okul çağı nüfusun % 90'dan fazlasının okullaştığı görülürken, kamp dışında bu oran yaklaşık % 25'tir. Bu tablo kamp dışında okula erişememiş çok büyük bir kitlenin varlığına işaret etmektedir. Ayrıca kamplarda yer alan GEM'lerde okul başına düşen öğrenci sayısı yaklaşık 2.290 iken bu sayı kamp dışındaki GEM'lerde yaklaşık 430'dur. Bu resimde kamp dışındaki GEM'lerin daha avantajlı olduğu söylenebilir ancak bu durumun temel nedeni kamp dışındaki GEM'lerin altyapı ve eğitim standartlarının yetersiz olmasıdır. Öyle ki pek çok GEM herhangi bir binanın bir katını kullanarak ya da okul standartlarına uygun olmayan binaların kiralanması ile eğitim hizmeti vermektedir. Bununla birlikte devlet okullarını öğleden sonra kullanan GEM'ler de vardır (Coşkun ve Emin, 2016:18).

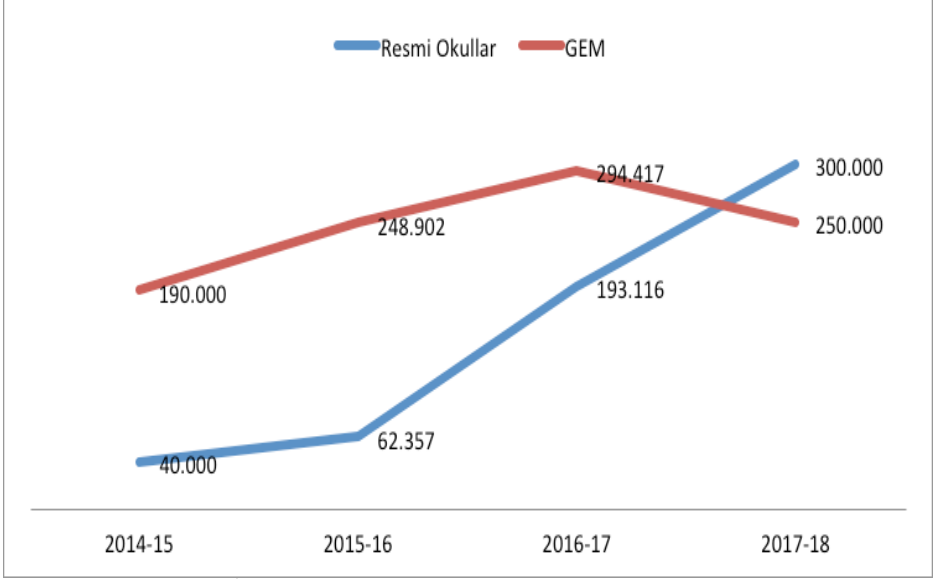
GEM'lerdeki eğitimde uygulanan müfredat Suriye müfredatıdır. Suriye Geçiş Hükümeti Eğitim Bakanlığı tarafından okutulan ders kitaplarının içeriğinde yer alan Beşşar Esed ve Baas rejimi gibi konular ve Suriye rejimini destekleyen ifadeler ayıklanmıştır.

GEM'lerde Suriye müfredatı olduğundan ve dersler Arapça verildiğinden personelin büyük bir kısmı Suriyeli öğretmenlerdir. GEM'lerde verilen haftada 5 saatlik Türkçe dersi için Türk öğretmenler okullarda görev almaktadır. "Bu merkezlerde gönüllü olarak görev yapan Suriyeli öğretmenler ile birlikte, okul öncesinden lise son sınıfa kadar eğitim öğretim hizmetleri sunulmaktadır. Bu merkezlerde okumak isteyen öğrencilerin başvuruları ve seviye belirleme sınavları MEB il milli eğitim müdürlükleri, öğretmenler ve idarecilerden oluşturduğu komisyonlar tarafından yapılmaktadır. Suriyeli gönüllü öğretmenlerin seçiminde ise MEB, Türkiye Diyanet Vakfı ile iş birliği yapmaktadır. Öncelikle il müftülüklerine başvuruda bulunan gönüllü öğretmenler, daha sonra MEB ve Türkiye Diyanet Vakfı'nın (TDV) il müftülüklerince oluşturdukları komisyonlar tarafından seçilmektedir" (Emin, 2016:17).

GEM'lerin 2016-2017 eğitim öğretim yılı sonunda kapatılması planlandığı için bu eğitim öğretim yılında bu merkezlerin anaokulu, 1., 5. ve

9. sınıflarına öğrenci kaydedilmemesi kararı alınmıştır. GEM'lere kaydedilmeyen bu sınıf öğrencilerinin kayıtları devlet okullarına yapılmıştır.

Şekil 1. 2014-2017 yılları arasında Suriyeli öğrenci sayısı

Kaynak: SETA ve THEIRWORLD, 2017.

1.2. Suriyeli Çocukların Eğitiminde Devlet Okulları

Suriye'deki çatışmanın acil durumdan uzun süreli bir insani krize dönüşmesi nedeniyle Suriyelilerin Türkiye'de uzun süre kalacakları netleştiğinde, GEM'ler uzun vadede Suriyelilerin eğitimi ve Türkiye'ye toplumsal uyumları noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle daha kalıcı bir alternatif olarak devlet okullarının Suriyelilerin eğitiminde daha merkezi bir rol aldığı görülmektedir.

Türkiye'deki Suriyeliler için ikinci eğitim alternatifi Türkçe müfredatın uygulandığı ve eğitim dilinin Türkçe olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ne ait devlet okullarıdır. Ancak GEM'lerdeki öğrenci sayısına nazaran devlet okullarında eğitim gören Suriyelilerin sayısı oldukça azdır. Şekil 1'de de görüleceği üzere 2014-2015 eğitim öğretim yılında devlet okullarında 40.000 Suriyeli öğrenci eğitim alırken GEM'lerdeki öğrenci sayısı 190.000 öğrencidir. Bu iki okul türünün öğrenci sayılarındaki dengesizlik 2016-2017 eğitim öğretim yılında bir denge yakalamaya başlamıştır. 2017-2018 eğitim öğretim yılındaki verilere göre devlet okullarında okuyan Suriyeli öğrenci sayısı GEM'lerde okuyan öğrenci sayısını geçmiştir.

MEB 2016 yılı verilerine göre Türkiye'de okulaşan her beş Suriyeli çocuktan dördü GEM'i tercih ederken yalnızca biri devlet okullarına gitmektedir. Bu durumun temel nedenlerinden biri, Türkiye'ye sığınan

Suriyelilerin kısa sürede ülkelerine geri döneceği varsayımı ile Suriyelilerin eğitiminin, devlet okullarından ziyade kendi müfredatları ve öğretmenleri ile eğitim görebildikleri GEM'lere bırakılmasıdır. Aynı şekilde Suriyeli öğrencilerin, bilhassa uzun süre eğitim dışında kalmış ara sınıf düzeyindeki çocukların dil engeli nedeniyle devlet okullarından ziyade GEM'leri tercih etmiştir. Türkiye'deki Suriyelilerin daha uzun süre Türkiye'de kalacağı netleşince, MEB 2014 yılından itibaren devlet okullarının kapılarını Suriyeli öğrencilere açmıştır.

Diğer neden ise Suriyeli öğrencilerin, bilhassa uzun süre eğitim dışında kalmış ara sınıf düzeyindeki çocukların dil engeli nedeniyle devlet okullarından ziyade GEM'leri tercih etmiş olmalarıdır. Devam eden kargaşa ve henüz sona ermesi mümkün gözükmeyen savaş nedeniyle Suriyelilerin uzun süre daha Türkiye'de kalacağı aşıkarsa da, Suriyeliler ülkelerine geri dönme beklentisi içinde olduklarından Türkçe yerine Arapça müfredatlı eğitimi tercih etmektedir (Coşkun ve Emin, 2016:20-21).

GEM'in olmadığı pek çok ilde Suriyeli öğrenciler devlet okullarına alınmıştır. Coşkun ve Emin'e (2016:21) göre bu konuda en dikkat çekici illerden biri Bursa'dır. Bursa'da öğrenciler devlet okullarına yönlendirilmiştir ve şehirde GEM olmamasına rağmen en çok sayıda Suriyelinin okullaştığı tek il olmuştur. Ayrıca Türkiye'de en çok sayıda Suriyeliyi barındıran Şanlıurfa'da da sadece 785 Suriyeli öğrencinin devlet okullarına gidiyor olması okul çağındaki Suriyelilerin daha fazla okullaşması hedeflerinde öncelikli strateji geliştirilmesi gereken bir durumdur. Aslında Suriyelilerin devlet okullarında eğitimlerine devam etmeleri sosyal uyum bağlamında en kritik konulardan biridir.

2. SURIYELİ GÖÇMEN ÇOCUKLARIN OKULLAŞMASI

Göçmen çocukların eğitimi konusu, zorunlu göçle birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlar içinde, temel ihtiyaçlardan biri olarak sürekli gündemde tutulması gerektiğini belirten Sakız (2016) okulların, çocukların yalnızca bilgiye ulaşma noktasında fiziksel destek veren mekanlar olmadığı aynı zamanda, sosyalleşme, güvenlik, bütünleşme ve uyum gibi ihtiyaçlarının da karşılandığı yerler olduğunu belirtmektedir. Yaşanan göç krizi dolayısıyla göçmen çocukların eğitim mekânlarına erişebilmesi çok önemli bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Bununla beraber, sadece bir okula gidip gelmenin yeterli olmadığı, bahsi geçen asli ihtiyaçlarının okul kültürleri içerisinde karşılanması ve bütünleştirici yöntemlerle kalıcı fayda sağlar hale getirilebilmesinin önemli olduğunu ifade etmektedir.

Eğitim konusu öncelikle göçmen çocuklar olmak üzere tüm göçmenler için önemli bir sorun alanıdır. Eğitime her göçmen çocuğun katılımı esas alınmalıdır. Devlet okullarında göçmen çocukları eğitime katmak üzere projeler geliştirilmelidir. Tüm bu alanlardaki hizmet çocuğa direk yansır ancak çocuğun acilen yerel çocukla ilişkiyi kurması gerekmektedir. Ev sahibi toplumun yabancıları kucaklayabilmesi için en güzel karşılaşma mekânı çocukların arkadaşları ve velileriyle kaynaşma ortamı olan okullardır. Devlet okullarında göçmen çocukların olması önemlidir. Aynı

zamanda bu devlet okullarında da öğretmenlerden öğrencisine göçmene yönelik uyum ve kültür eğitimi de verilmelidir (Çakırcı-Özservet, 2015).

Acil durumlarda eğitimi devam ettirebilmenin önünde altı güncel sorun vardır. Birincisi, eğitime ulaşma güçlüğüdür. Sığınmacıların büyük bir çoğunluğu eğitime ulaşamamakta, dahası zor yaşam koşulları arasında eğitimi bir gereklilik olarak görmemektedir. İkincisi, yerinden edilme süresinin uzamasıdır. Yerinden edilme açısından beş yıl ya da daha uzun süre sığınmacı olarak yaşamak uzun süreli yerinden edilme olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda her sekiz çocuktan altısı uzun süre sığınmacı olarak yaşamaktadır. Üçüncüsü, şehirde yaşayan kişilerin acil durumlar nedeniyle kırsal alana göç etmesidir. Oysa kırsal alanda eğitim ile ilgili yardımlar yeterince sağlanamamaktadır. Dördüncüsü, sosyal entegrasyon gerçekleştirilmeden fiziksel entegrasyonun gerçekleştirilmesidir. Yerinden edilen çocukların, gerekli rehabilitasyonlar sağlanmadan eğitim için sığınılan yerdeki okullara başlatılması her iki taraf içinde marjinalleşmeye neden olmaktadır. Beşincisi, sığınmacılar için sağlanan eğitimin kalitesinin düşük nitelikte olmasıdır. Altıncı güçlük ise özellikle kız çocukları için geçerlidir. Mülteci kamplarındaki çok az kız, erkeklere göre okullara devam edebilmektedir. Bu durum okullarda çok ciddi bir toplumsal cinsiyet dengesizliğine yol açmaktadır (Peterson, 2011'den aktaran Yavuz ve Mızrak, 2016: 179).

Tablo 1. Türkiye geneli Suriyeli göçmenlerin toplam çağ nüfus ve okullaşan öğrenci sayısı

Yıllar	Toplam Çağ Nüfus	Okullaşan Toplam Öğrenci Sayısı	Okullaşma Oranı
2014-2015	756.000	230.000	% 30
2015-2016	834.842	311.259	% 37
2016-2017	833.039	492.544	% 59
2017-2018	972.200	610.278	% 62.52
2018-2019	1.047.536	634.058	% 61.39
2019-2020	1.082.172	684.919	% 63.29

Kaynak: MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü

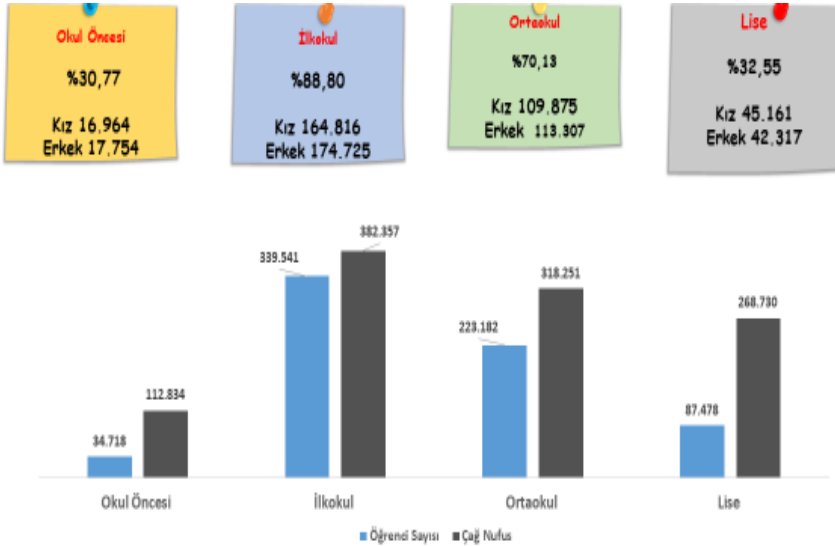
2014-2015 eğitim öğretim yılında toplam 756.000 çağ nüfusunun 230.000'i okullaşırken, 526.000 Suriyeli çocuk okula kayıt yaptırmamıştır. 2019-2020 eğitim öğretim yılında toplam 1.082.172 çağ nüfusunun 684.919'i okula kayıtlı iken 397.253 Suriyeli çocuk ise okul dışı kalmış bulunmaktadır. Bu eğitim öğretim yılında okula kayıt yaptırmayan çocuk sayısı azalmış, okullaşma oranı % 63.29'a yükselmiştir.

Suriyeli çocukların okula erişiminin sağlanabilmesi için farklı kurum ve kuruluşlar çeşitli projeler geliştirmeye çalışmışlardır. Okullaşma oranlarının artırılması ile ilgili en geniş çaplı sistematik uygulama, şartlı nakit transferidir. Çocukların okula erişiminin önündeki en önemli

engellerden biri ekonomik sıkıntılar olduğu için, şartlı nakit transferinin okullaşma oranını önemli düzeyde artırması beklenmektedir. Mülteci Çocuklar İçin Şartlı Eğitim Yardımı Programı (ŞEYP). Bu program Avrupa Komisyonu İnsani Yardım ve Sivil Koruma Genel Müdürlüğü tarafından finanse edilmektedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, MEB, Türk Kızılay'ı ve UNICEF arasındaki protokolle uygulanmaktadır. Programın amacı, 2003 yılından beri Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları için uygulanan Şartlı Eğitim Yardımı Programı'nı Suriyelilere ve tüm mülteci çocuklara uygulayarak, mülteciler arasında okullaşma oranını artırmak ve eğitim giderlerinin karşılanmasına yardım etmektir. Bu kapsamda 31 Mayıs 2017 tarihi itibarıyla Türkiye genelinde 33 bin kart aracılığıyla 56 bin çocuğa 3 milyon 800 bin Türk Lirası nakit transferi yapılmıştır (UNICEF, 2017). Bu program hem devlet okullarında hem de GEM'lerde öğrenim gören Suriyeli çocuklara yöneliktir.

Suriyeli çocukların okullaşması için devlet kurumları tarafından gösterilen bir başka önemli çaba, il milli eğitim müdürlükleri ile bazı okul idarecileri ve öğretmenler tarafından yapılan aile ziyaretleridir. Özellikle GEM'lerde okullaşmayı artırmak için Suriyeli öğretmenlerden ekiplerin oluşturulduğu ve bu ekiplerin yaptıkları aile ziyaretlerinin çocukların okullaşmasını sağladığı görülmüştür.

Şekil 2. Eğitim kademelerine göre okullaşma

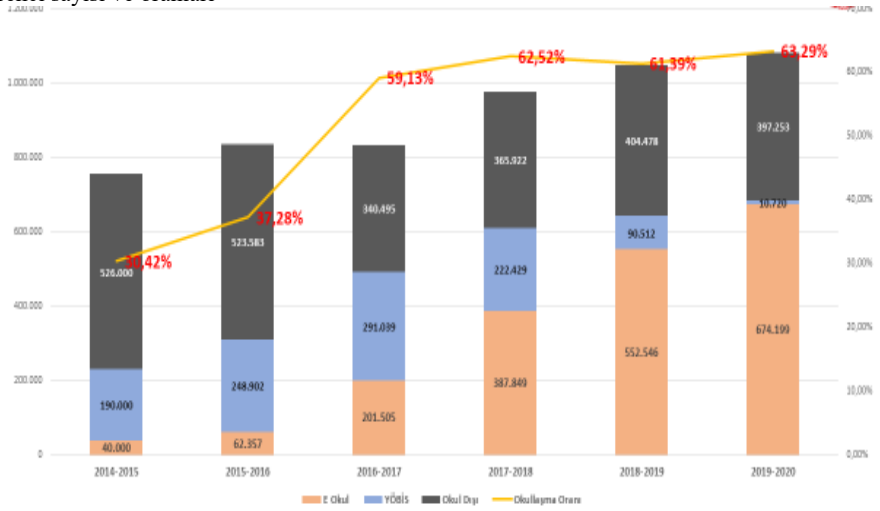

Kaynak: MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü

Okullaşan toplam Suriyeli sayısına bakıldığında kızların erkeklere nazaran daha çok okullaştığı görülmektedir. GEM ve devlet okullarında, okul öncesi, ilkök ve ortaokul kademelerinde erkeklerin kızlara nispeten daha fazla okullaştığı söylenebilir. Ancak lise düzeyinde kız çocukları erkeklere göre daha fazla okullaştığı görülmektedir. Bunun muhtemel sebebi erkek çocukların ailelerine ekonomik destek sağlamak için çalışmak

durumunda kalmalarıdır. Suriyeli öğrencilerin çeşitli kademelerdeki okullaşma oranları farklılık göstermektedir. Okullaşmanın en yoğun yaşandığı kademe ilkokuldur. 2019 yılı verilerine göre 382.357 okul çağı nüfustan 339.541 öğrenci ilkokula kayıtlıdır. Bu kademedeki okullaşma oranı % 88.80'dir. Kademeler ilerledikçe okullaşma oranının azaldığı görülmektedir. Lise kademesinde ise 268.730 okul çağı nüfustan sadece 87.478 öğrenci olarak okula kayıtlıdır. Liselerdeki okullaşma oranı çok büyük bir düşüşle % 32.55 oranına gerilemiştir. Bu kademede okullaşmanın az olmasında belirleyici iki faktör vardır: Birincisi erkek çocuklar aileye ekonomik destek sağlamak için çalışmak durumundadır. İkincisi ise ne yazık ki lise çağına gelen genç kızların erken yaşta evlendirilmesidir.

Şekil 3. Yıllara göre ülkemizde eğitime erişimi sağlanan ve/veya sağlanamayan Suriyeli öğrenci sayısı ve oranları

Kaynak: MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü

Millî Eğitim Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) işbirliğinde geçici eğitim merkezlerinde ve e-okula kayıtları yapılamayan Suriyeli öğrenciler için “Yabancı Öğrenci Bilgi İşletim Sistemi” (YÖBİS) geliştirilmiştir. Yabancı Öğrenci Bilgi İşletim Sistemi (YÖBİS) sayesinde Suriyeli öğrencilerin okula devam durumları, sınav başarıları, artık e-okul sistemine benzer bir şekilde takip edilebilmektedir. 2016-2017 eğitim öğretim yılında yaklaşık olarak 291.039’a ulaşan geçici eğitim merkezlerinde eğitim gören çocukların sayısı, 2019-2020 eğitim öğretim yılında 10.720’ye düşmüştür. Bununla birlikte e- okul sistemine kayıt yaptıran öğrencilerin sayısı bir önceki eğitim öğretim yılında 552.546 iken 2019-2020 eğitim öğretim yılında 674.190’a yükseldiği görülmektedir.

Suriyeli çocukların okullaşamama ve okul terki sorununun ardında cinsiyet ve sağlık (engellilik vb.) faktörlerinin yanında sosyo-ekonomik yetersizlik yaşayan ailelerin, çocuklarını aile ekonomisine destek sağlaması

için çalışmaya zorlaması (yoksulluk ve çocuk işçiliği ilişkisi), okul ortamına ve kültürüne (dil, müfredat, kültür, eğitim sistemi farklılığı gibi nedenlerle) uyum sağlayamama, koordinasyon eksikliği gibi pek çok neden yer almaktadır. Suriyeli çocukların büyük bir çoğunluğunun, teorik olarak Türkiye'de devlet okullarına gidebilecekken, pratikte gidemediğini gözler önüne seren bu durum, çocuklar açısından kayıp nesillerin ortaya çıkmasına, uyum ve toplumla bütünleşme noktalarında (çocuk işçiliği, suça sürüklenme, çeteleşme, madde bağımlılığı, ihmal-istismar, çocuk yaşta evlilikler, akran zorbalığı gibi) pek çok riske neden olabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de, okul çağında bulunan yaklaşık bir milyon Suriyeli çocuk, bireyi hayata ve hayatın içindeki sosyal rollere hazırlayan, kendine yetebilecek (sosyal, ruhsal, kültürel, bilişsel ve fizyolojik açılardan) tam bir iyilik hali yaratmayı amaçlayan, toplumsal kabul ve süreçlerini hızlandıran ve çocuğu toplumla bütünleştirmeye yarayan eğitim süreçlerinden yeterli düzeylerde faydalanamamaktadır (Gencer, 2017: 839).

SETA ve THEİRWORLD'un 2017 yılında birlikte gerçekleştirdikleri "Engelleri Aşmak: Türkiye'de Suriyeli Çocukları Okullaştırmak" adlı çalışmada; Suriyeli çocukların okullaşmamasının ardında beş temel sorun olduğu ortaya çıkmıştır: tek ebeveynlik, yüksek hareketlilik, bilgilendirme ve yönlendirme eksikliği, ekonomik nedenler ve kültürel nedenler.

Taştan ve Çelik tarafından 2017 yılında gerçekleştirilen "Türkiye'de Suriyeli Çocukların Eğitimi: Güçlükler ve Öneriler" adlı bir başka çalışmada ise Suriyeli çocukların okullaşmamasının temelinde dokuz temel sorunun varlığına işaret edilmiştir. Bu sorunlar; ekonomik sorunlar, dil sorunu, kültürel nedenler, ulaşım sorunu, oryantasyon kaybı, belirsizlik, Türk veliler, idareciler ve öğretmenlerde görülen isteksizlik, TEOG'dan kaynaklanan sorunlar ve de fiziksel imkanların yetersizliği gibi ana başlıklarda sıralanmıştır.

Sonuç

Suriyeli çocukların okula erişiminin sağlanabilmesi için ulusal farklı kurum ve kuruluşlar ile uluslararası kurumlar (Avrupa Komisyonu İnsani Yardım ve Sivil Koruma Genel Müdürlüğü ve UNICEF) arasında çeşitli projeler geliştirilmeye çalışılmıştır. Mülteci Çocuklar İçin Şartlı Eğitim Yardımı Programı (ŞEYP) bu projelerden biridir. Bu proje ile Suriyeli çocukların okullaşabilmelerinin önündeki önemli engellerden bir olan ekonomik problem minimize edilerek okullaşma oranının önemli düzeyde arttığı gözlemlenmektedir. Bu ve benzeri projelere rağmen Türkiye'de halen bir milyon okul çağındaki Suriyeli çocuğun yaklaşık olarak dört yüz bini bir türlü eğitim süreçlerine dahil edilememiştir.

Bu konudaki literatür incelendiğinde, Suriyeli çocukların okullaşması ve/veya okullaşamamasının ardında yatan temel sorunların hemen hemen aynı sorunlar olduğu görülmektedir. Eğitim almayan, okuldan uzak kalan çocukların bireysel olarak pek çok dezavantajlı durumla karşı karşıya kalacağı bilgisinden hareketle, bireylerin ya da toplulukların eğitimden uzak

kalması gerekmektedir. Konu Suriyeli göçmen çocuklar olduğunda, onların eğitimden uzak kalmasının ortaya çıkarabileceği toplumsal riskleri ve sorunları birkaç kat daha artırması söz konusu olmaktadır. Bu sorun ve/veya risklerden bazıları; çocuk işçiliği, erken evlilik, yoksulluk, radikal ideolojik gruplara katılım, toplumsal uyum ve bütünleşme sorunları gibi sıralanabilir.

Suriyeli çocukların belli bir oranı (% 40) eğitim süreçlerine hiç katılmadığı gibi eğitim sürecine kazandırılan Suriyeli öğrencilerin belli bir oranı da bir süre sonra çeşitli nedenlerle okulu bırakma eğiliminde oldukları görülmektedir. MEB verileri incelendiğinde, hala okul öncesi (% 30.7) ve lise (% 32.5) düzeyindeki kademelerde çocukları okullaştırma da sıkıntılar yaşanmaktadır. Eğitim kademelerinde en yüksek okullaşma oranının (% 88.8) ilkokul düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu oranın okul öncesi eğitimine de yayılması Türkçe dil bilgisi yetersizliği sorununu daha erken çözmeyi kolaylaştıracağı, bundan sonraki kademelerde problem olmaktan çıkaracağı için bu kademedeki eğitime daha fazla Suriyeli çocukların kazandırılmasına yönelik çalışma/yönlendirme yapılması gerekmektedir.

Kaynakça

- Çakırer-Özservet, Y. (2015). Göçmen Çocukların Şehre Uyumu ve Eğitim Politikası. *Uluslararası Göç ve Mülteci Uyumu Sorununda Kamu Yönetiminin Rolü*. Editör: Yakup Bulut. İzmit: Umuttepe Yayınları.
- Coşkun, İ. ve Emin, M.N. (2016). *Türkiye'deki Suriyelilerin Eğitiminde Yol Haritası Fırsatlar ve Zorluklar*. Ankara: SETA Yayınları.
- Emin, M. N. (2016). Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi Temel Eğitim Politikaları. *SETA Analiz*. Sayı:153. Şubat 2016.
- Gencer, T. E. (2017). Göç ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Suriyeli Çocukların Eğitim Gereksinimi ve Okullaşma Süreçlerinde Karşılaştıkları Güçlükler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:10. sayı:54 ss.838-851.
- MEB (2014). Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri. http://mevzuat.meb.gov.tr/html/yabyonegiogr_1/yabyonegiogr_1.html . Erişim Tarihi: 25.02.2020.
- MEB (2016). Suriyeli Çocukların Eğitimi İçin Yol Haritası Belirlendi. <http://meb.gov.tr/m/haber/11750/tr#>. Erişim Tarihi: 25.02.2020.
- Yavuz, Ö. ve Mızrak, S. (2016). Acil Durumlarda Okul Çağındaki Çocukların Eğitimi: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Örneği. *Göç Dergisi*. 3(2). ss.175-199.

Peterson, S. D. (2011). Conflict, Education And Displacement. *Conflict and Education: An Interdisciplinary Journal*, 1(1). ss.1-5.

Sakız, H. (2016). Göçmen Çocuklar ve Okul Kültürleri: Bir Bütünleştirme Önerisi. *Göç Dergisi*. 3(1). ss.65-81.

SETA ve THEİRWORLD (2017). *Engelleri Aşmak: Türkiye'de Suriyeli Çocukları Okullandırmak*. Ankara: SETA Yayınları.

Taşan, C. ve Çelik, Z. (2017). *Türkiye'de Suriyeli Çocukların Eğitimi: Güçlükler ve Öneriler*. Ankara: Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.

UNICEF (2017). Mülteci çocuklar için şartlı nakit yardımı. <http://www.unicefturk.org/yazi/muelteci-cocuklar-icinsartli-egitim-yardimi>. Erişim Tarihi: 25.02.2020.

Watkins, K. ve Zyck, S.A. (2014). *Living on Hope, Hoping for Education: The Failed Response to The Syrian Refugee Crisis*, London: Overseas Development Institute.

Extended Abstract

Policies towards the education of Syrian children in 2012 were tried to be developed on the assumption that they would return in the first stage and these policies were prepared only for the inside of the refugee camp. On 2 September 2014, the circular titled Education and Training Services for Foreigners numbered 2014/21 entered into force. Later, as a result of the Temporary Protection Regulation, entered into force in October 2014, Syrian refugees gained the right to access health, education and social assistance services, immediately afterwards, educational services to be offered to Syrian children with the circular titled Education and Training Services for Foreigners numbered 2014/21 on 23 September 2014. It is tied to a certain standard and guaranteed. In the 2015-2019 Strategic Plan published by the Ministry of National Education (MEB), plans for the education of refugees were included for the first time.

There were two educational alternatives offered by the government for Syrian to send their children to school. The first alternative is for Syrian children to attend Temporary Education Centers (GEM) or state schools. Until 2016, Syrian children mostly preferred Temporary Training Centers the emergence of which was the result of Religious Foundation of Turkey's contribution. For the first time in 2013, with the support of Turkey Religious Foundation, using the physical opportunities of Koran courses in Nizip, the first attempts of providing education Syrian children was started. Temporary Education Centers became the preferred schools in the early years due to the Syrian curriculum and the lessons delivered in Arabic by Syrian teachers.

Likewise, Syrian students, especially children at the middle class who had been out of education for a long time, preferred Temporary Education Centers rather than state schools due to language barriers.

The second alternative for Syrian children in Turkey is state schools in which Turkish is the language of instruction and implementation of the curriculum. However, compared to the number of students in Temporary Education Centers, the number of Syrians studying in state schools is very low. In 2014-2015 academic year, 40,000 Syrian students attended state schools, while the number of students studying at Temporary Education Centers was 190,000. The imbalance in the number of students in these two types of school started to balance in the 2016-2017 academic year. According to data in 2017-2018 academic year, the number of Syrian students studying at state schools exceeded the number of students studying at Temporary Education Centers.

Despite all these developments in education, it is still not possible to say that the desired participation in education enrollment rate of school-age children Syrians in Turkey is achieved. In the 2014-2015 academic year, 230,000 of the total population of 756,000 were enrolled in school, while 526,000 Syrian children did not enroll in school. In the 2019-2020 academic year, 684,919 of the 1,082,172 children were enrolled in school, while 397,253 Syrian children were out of school. In this academic year, the number of children not enrolled in school decreased and the schooling rate increased to 63.29%.

Considering the total number of Syrians studying at school, it is seen that girls are more schooled than boys. It can be said that boys are more schooled than girls at pre-school, primary and secondary school levels. However, it is observed that girls are more schooled at high school level than boys. A possible reason for this is that boys have to work to provide economic support to their families. Schooling rates of Syrian students at various levels differ from each other. Primary school is the level with the highest enrollment rate. According to 2019 data, 339,541 students from 382,357 school-age population were enrolled in primary school. The schooling rate at this level was 88.80%. It is observed that the schooling rate decreased as the level progresses. At the high school level, only 87,478 students out of 268,730 of the school age population were enrolled in the school. The enrollment rate in high schools decreased significantly to 32.55%. There are two determining factors in the low schooling rate at this level. First, boys have to work to provide economic support to the family. The second is that young girls of high school age are, unfortunately, married at an early age.

There have been various projects attempts to increase schooling rate of Syrian children by different national institutions and organizations as well as international institutions (General Directorate of Humanitarian Aid and Civil Protection and UNICEF). The Conditional Education Assistance Program for Refugee Children (ŞEYP) is one of these projects. With this

project, it is observed that the rate of schooling has increased significantly by minimizing the economic problem, which is one of the important obstacles to the schooling of Syrian children. Despite this and similar projects, approximately four hundred thousand out of one million Syrian children of school age could not be included in education processes.

Behind the problem of Syrian children not being able to enroll and dropping out of school, there are many reasons apart from gender and health (disability, etc.) problems, such as families with socio-economic inadequacy force their children to work to support the family economy (relationship of poverty and child labor), school environment and culture (reasons such as language, the curriculum, culture, differences in the education system), inability to adapt and lack of coordination. This situation, which reveals that while the majority of Syrian children in Turkey can theoretically study in state schools but do not receive education in practice, leads to the emergence of lost generations in terms of children, at the points of integration and social integration (child labor, delinquency, drug addiction, neglect-abuse, childhood marriages, peer bullying etc.) can cause many risks.

THE EVOLUTION OF UNMANNED AERIAL VEHICLES (UAVs) AND THEIR SIMILARITIES WITH PROXY GROUPS

İbrahim KARATAŞ*

Abstract

Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) have been replacing more expensive and manned aircrafts in particularly asymmetric operations to minimize costs and death risk of pilots. This article elucidates the evolution of UAVs in detail and proposes two hypotheses: (1) armed drones have similar functions as proxy groups in proxy wars, and (2) they are evolutionary but not revolutionary. As proxy groups act on behalf of principal states, proxy weapons surrogate jets. However, despite many benefits it contributes to air forces, armed drones are hardly believed to be game-changers. Instead, they are seen as evolutionary and complementary to manned aircrafts. In addition, UAVs are beneficial mainly in asymmetric warfare since they can not be used in the air space of a country with advanced air defense systems. There may be more drones employed by armies in the future but they may not prevail over piloted aircrafts as human factor is still decisive in combats. This study is expected contribute to literature with its arguments about UAVs. Methodologically, literature review was made for the study.

Keywords: UAVs, Proxy Wars, Air Forces, Arms, Jet Fighters

İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ (İHA'LAR) GELİŞİMİ VE VEKİL GRUPLARA BENZERLİĞİ

Öz

İnsansız Hava Araçları (İHA'lar) maliyetleri azaltmak ve pilotların ölüm riskini en aza indirmek için insanlı hava araçlarının yerine kullanılmaya başladılar. Bu makale İHA'ların gelişimini incelemekte olup iki hipotez önermektedir. Birincisi, silahlı İHA'lar işlev olarak vekalet savaşlarındaki vekil gruplara benzerler. İkincisi, İHA'lar evrimsel olabilirler ve fakat devrimsel olamazlar. Vekil (proxy) gruplar büyük güçlerin yerine savaşırken, İHA'lar da jetlerin yerini almaya başladılar. Ancak hava kuvvetlerine yaptıkları onca katkıya rağmen İHA'lar yine de tam olarak oyun değiştirici değildirler. Ayrıca, İHA'lar sadece asimetrik savaşlarda etkili olup iyi bir hava savunma sistemine sahip bir ülkenin hava sahasında kullanılamazlar. Gelecekte çok sayıda insansız hava aracı hizmete sokulabilir ve fakat pilotlu uçaklardan daha çok öneme sahip olmayabilirler. Çünkü insan faktörü savaşlarda halen en belirleyici faktördür. Bu çalışma öne sürdüğü argümanlarla literature katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Yöntem olarak literatür taraması yapılmıştır.

* Dr., Istinye University, Political Sciences and International Relations Department, ibratas@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2125-1840>

Anahtar Kelimeler: *İHA'lar, Vekalet Savaşları, Hava Kuvvetleri, Silahlar, Savaş Uçakları*

Introduction

The use of unmanned vehicles in warfare has become common in recent decades, particularly from the 1990s onwards. As a result of technological developments, steering a vehicle, whether it is aerial, ground or surface, has become easier and its utilization has increased because of its new functions. Employed for surveillance, reconnaissance or intelligence at the beginning, unmanned vehicles for military use now carry missiles and attack their targets through remote control or autonomously. Almost one hundred countries possess UAVs (hereafter drones interchangeably), a quarter of which also have armed drones. While the serial production of drones does not go far back, their remarkable use has a history of fewer than 30 years, and Israel and the US are the leading two countries introducing them to battlefields. Yet, China's fast entrance to the market, followed by countries such as Turkey, Iran, France, Austria, and even Armenia, filled airspaces with thousands of drones (Bergen, et al, 2019). Except for some advanced ones, UAVs are cheap to buy, and easy to acquire and operate by states and non-state organizations. Due to its high contribution to military forces with low-costs, the number of UAVs over war fields is increasing and are providing an asymmetric advantage for the possessing side against its adversary.

This study argues that armed and non-armed drones resemble 'proxy weapons' in terms of their use, which is similar to that of proxies used by principals. As will be explained below, for the user state, drones reduce the cost of the war in terms of human power and economics. Instead of sending a manned vehicle to fight, opting for UAVs facilitates the combat of the principal, and makes policymakers less accountable and even favorable in their societies. However, whether drones are game-changers or just complementary to air forces must be discussed. Besides, the issue how effective drones are/will be is another matter that should be clarified. In other words, are drones revolutionary or evolutionary? Whether drones are complementary to fighters and their use is a new phase in the evolution of jets are two other issues that must be clarified. This study also questions the claim that the sixth-generation fighters will be unmanned since air-defense systems are advancing fast and all belligerents can easily acquire drones, thereby reducing the effectivity of UAVs. Moreover, obtaining drones has facilitated attacks of terrorist organizations as well. As a result, drones are changing the character of terrorism and obstruct tackling with the terrorist groups. Thus, damages stemming from the use of drones by malicious non-state structures should not be downplayed. Finally, by analyzing reports, statistics and articles in academic literature, this study aims to contribute literature with its projections about the future of UAVs and the proxy nature of them.

Our study will begin with the historical evolution of drones and their current employment. Then the advantages and disadvantages of UAVs will be analyzed. Aftermath, a comparison between drones and proxy wars will be made. Finally, UAVs will be generally assessed before the conclusion. Since UGVs and USVs are less used by armies, both vehicle types will be only briefly mentioned.

1. THE EVOLUTION OF UNMANNED AERIAL VEHICLES (UAVs)

When the first drones or drone-like weapons were began to be used is uncertain. Akyürek (2014: 4) argues that the first drone-like vehicle was invented by Charles Perley, an American scientist, in the late 19th century. It was a balloon carrying bombs and dropping them on troops at a pre-determined time. Then the US Navy could fly a training jet without a pilot for about 80 kilometers in 1917. Efforts for producing an unmanned plane continued and the British developed a gait drone called *Queen Bee* that was used for deceiving the enemy's anti-aircrafts in the 1930s (Cole, 2014). On the other hand, Hitler's Germany produced the first bombarding UAV, V-1, thus moving one step ahead of its adversaries. Armies continued to work on pilotless aircrafts in the 1950s and 1960s. While the US Navy tested a remotely controlled helicopter, land forces deployed UAVs in Eastern Europe (Blom, 2010: 2). Aftermath, during the Vietnam War, the US Army used thousands of drones for reconnaissance purposes. Simultaneously, the Soviet Union was also producing drones and supplying them to its allies. While China was a customer to the Soviets, it later began to develop its drone program through reverse-engineering in the 1960s (Hsu, 2013: 3). The drone it copied was American-made *Firebee*, which it captured in North Vietnam. Hence, deploying thousands of UAVs by Americans in Vietnam led to the emergence of China's UAV program. On the other hand, being on continuous alert against its Arab neighbors, Akyürek (2012: 12) says that Israel entered the market fast and effectively in the 1970s, and used drones in the Yom Kippur War of 1973. Nevertheless, it benefitted from UAVs mostly during the Lebanon War in 1982. In the 1980s, Israelis were even one step ahead of Americans in terms of UAV technology that the US Army got some know-how from Israeli drone producers. When Pentagon re-focused on drones in the 1990s, it ordered drone manufacturers such as General Atomics to develop more sophisticated drones to use for reconnaissance, surveillance, and intelligence (New York Post, 2014). The US began to use its indigenous drones in Bosnian and Kosovan Wars. Yet, none of drones were armed in mentioned wars. The first armed drones appeared in 2001 and were used in

Afghanistan and Yemen (Bergen, et al, 2019). Since then, besides US Army, Israel, China, Turkey, Iran, and as many as thirty more countries have armed UAVs. Interestingly, Russia, which is known for its mortal weapons, lagged behind its rivals. Russians could enter the unarmed UAV market in 2010s and have just begun to develop sophisticated armed drones as of 2019. Yet, their brand new drones in the testing process show that they may catch up with other countries quite soon.

There are various statistics about numbers and economics of drones. According to Kasapoğlu and Kırđemir (2018), the number of American UAVs rose from 170 in 2001 to over 14.000 in 2014. In addition, the number of manufacturers was around 200 in 30 countries. While top sellers are the United States, China, and Israel, top buyers are the United Kingdom and India (Bergen, et al, 2019). As opposed to 20 drone types in 1999, there were more than 600 types in 2019, including civilian ones (Balkan, 2017: 15). Among the top 10 combat drones, besides US-made drones, China, Turkey, Israel and the UAE each has one model (Army Technology, 2019). Besides 90 countries that possess armed or non-armed UAVs, non-state actors and terrorist organizations such as Houthis, ISIS, PKK, Al-Nusra, Hezbollah, Hashd Shaabi, Syrian Rebels, Libyan Rebels, Russian Rebels of Ukraine, FARC, and so many other groups own drones and have actively used them in terrorist attacks. According to Bakeer (2019), Hezbollah alone had 200 drones, given by Iran or locally produced, including civilian ones. We should note that drones can be easily armed by loading bombs. Therefore, it is difficult to make a difference between armed and non-armed drones. Regarding the economics of drones, the UAV military market is expected to have a revenue of \$13 billion by 2025 (Woodhams, 2018: 5). On the other hand, non-military drone market size is around \$5 billion and is expected to reach \$15 billion in the next decade (Reuters, 2019). The US Department of Defense (DoD) alone allocated \$10 billion for UAVs and associated technologies in its 2019 budget and the amount is expected to rise year on year (Miller and Chadwick, 2018: 13). In addition, Israel's export revenues from drone sales between 2005 to 2015 were estimated to be \$5 billion while China generated \$7 billion revenue from military and non-military drone sales. In general, military and civilian drone market is projected to have \$30 billion by 2030. As total revenue is the accumulation of prices of drones, the cost of each UAV is decisive on the drone market. For example, the price of MQ-9 Reaper is around \$14.5 million, RQ-4A Global Hawk \$220 million, Israeli Heron UAV \$10 million, Chinese Wing Loong II \$1 million, and Turkish Bayraktar TB2 \$3 million. On the other hand, terrorist organizations such as ISIS preferred to use cheaper drones whose prices start from \$600.

Yet, additional equipment such as munitions and better quality cameras raise their prices. Besides, analysts are doubtful that drone prices will remain low since the more drone technology advances, the more its cost increases as the new sophisticated equipment are expensive (CSS, 2010: 3). Therefore, it is likely that some countries may not afford to procure advanced UAVs due to their prices.

Besides their technology, the type of UAVs is also important for their functions and prices. The below table shows the classification of UAVs.

Table 1: UAV Types

Type	Weight (kg)	Range (km)	Altitude (m)	Endurance (hour)
μ (Micro)	< 5	< 10	250	1
MINI (Mini)	< 20/25/30/150	< 10	150	2
SR (Short Range)	50-250	30 - 70	3000	3-6
MR (Medium Range)	150-500	70 - 200	5000	6-10
MRE (MR Endurance)	500-1500	> 500	8000	10-18
LALE (Low Altitude Long Endurance)	15-25	> 500	3000	24-30
MALE (Medium Altitude Long Endurance)	1000-1500	> 500	5000-8000	30-48
UCAV (Unmanned Combat Aerial Vehicle)	>1000	+/- 1500	12000	2
HALE (High Altitude Long Endurance)	2500-5000	> 2000	20000	24-48

As the table shows, various drones are flying overhead to 20 km altitude. In case of drone wars, one factor, but not the least, that will be decisive in victory will be the types of drones used. Thus, countries with more advanced drones will be more advantageous in the war. However, possessing sophisticated UAVs will not be enough as anti-drone defense systems are developing fast (see below).

Meanwhile, armies are trying to develop unmanned ground (UGV), surface (USV) and underwater (UUV) vehicles to minimize their risks and costs. The first attempt to produce a UGV was launched by Pentagon in the late 1960s. While the first UGV called 'Shakey' was a failure, the know-how obtained from it was used in civil industries like mobile robots (Gage, 1995: 2). Yet, many armies possessed UGVs in 2010s thanks to the developing technology such as GPS (Jasth, et al, 2018: 13189). According to Pomes (2008: 89), the US Army employed thousands of UAVs and UGVs in Iraq in 2008. On the other hand, the duties that UGVs are expected to do vary from

army to army. For example, the US Army focuses on self-driving trucks for logistical purposes. In contrast, Russians try to produce combat UGVs to reduce the number of casualties (Gao, 2018). In general, UGVs are used for military duties such as reconnaissance, surveillance and even combat (Nguyen, et al, 2009: 6). As for USVs, unlike other unmanned vehicles, they are new and have limited functions such as observation and mine countermeasures (Savitz, et al, 2013: xiv) (Yan, et al, 2010: 452). In addition, only semi-autonomous USVs are in use due to some numerous challenges (Liu, et al, 2016: 1). Currently, the market is dominated by American manufacturers and mostly the US Navy uses them. By the way, US Navy requested \$628.8 million from the Congress to buy three unmanned ships “being 180 feet to 300 feet in length and having a full load displacement of about 2.000 tons (CRS, 2019). It is also known that the US Navy is working on a 50-meter-long ship with 4500 nautical miles range (LaGrone, 2019). This shows that more USVs will be used in the future by the US Navy, and such a move will probably provoke other countries to invest in them.

2. ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF UAVs

Since there are many benefits of UAVs for militaries, more states have begun to produce or procure them. If advantages of drones are listed, the following brief list will come into being;

- The production and procurement of drones are cheap. Thus, any state and even non-state can own them with a small budget except for those more sophisticated types that are quite expensive to buy.
- A ground operator can steer more than one drone, thereby reducing the number and the cost of personnel. Since the UAV is pilotless, there is no death risk for pilots. Besides, it reduces the cost of reconnaissance and intelligence, which previously required the live presence of personnel in enemy territories or the flight of manned aerial vehicles (Bone and Bolkcom, 2003).
- UAVs can fly over places where there is the risk of radioactive, biologic or chemical diffusion like Fukushima (Nolin, 2012: 2).
- The cost of training a UAV operator is less than that of a pilot.
- Drones fly at 60.000 feet altitude and endure 48 hours or more. Whereas, a pilot, who is bounded with fatigue, eating, relieving and drinking, can not stay so long (Heatherly, 2014: 28). New developments show that drones endure more thanks to the advancing technology and the capability of fueling in the air by tankers. Besides, real-time surveillance enables identifying the right target (Davis, et al, 2014: 11)

- UAVs cause more psychological distress among enemies due to invisible and sudden attacks (International Human Rights And Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) And Global Justice Clinic (Nyu School Of Law), 2012).
- With technological developments, the range and the payload of UAVs have increased. While drones can conduct overseas operations through satellite communication, more weapons are loaded to them.
- Drones have temporal dominance. Since they continuously monitor the target, they can attack whenever they want (Zegart, 2017: 22). This is not the case for manned fighters as pilots have limited time to find and attack the target.
- Drones are beneficial particularly in asymmetric wars. For instance, Turkey claims that while it killed 1.891 terrorists between 2009 and 2015, after using armed drones, the number between 2015 and 2019 rose to 15.647. Yet, it should be noted that the Turkish army fought and killed many of them when it intervened in Syria, where terrorist groups were fighting in the front instead of guerilla tactics. However, the contribution of drones for Turks should not be underestimated. Since being used by the Turkish army effectively, the PKK, a Kurdish separatist designated terrorist group, was almost paralyzed in Turkish territories.
- Perhaps, one of the best benefits of UAVs is the average cost per flight hour. As the below table shows, manned fighters are 10 times costly than UAVs. Global Hawk should be regarded as an exception since it is equipped with state of art hardware and software that can screen 100.000 km² a day.

Table 2: Average cost per flight hour

Aircraft	Per Hour Flight Cost
F-22	\$33.500
F-35A	\$28.400
F-16	\$8.000
F-15C	\$23.000
Blackhawk helicopter	\$5.200
Predator B	\$3.200
TAI Anka	\$1.000
Global Hawk	\$30.000

On the other hand, UAVs also have burdens and limits on users. Some disadvantages can be listed as follow;

- While drones reduce the risk and the cost for soldiers such as pilots, they increase the number of civilian casualties. The number of top-level targets killed in drone attacks such as leaders and commanders of terrorist groups is as low as 2% while the majority of total casualties are civilians (International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) And Global Justice Clinic (Nyu School of Law), 2012).
- The physical distance between drone operators and targets make killing easy and merciless as casualties do not cause a psychological warning in conscience. Some people associate drone warfare to PlayStation games, asserting that killing with drones dehumanizes operators (Shkurti, 2016: 62).
- There is also the allegation that wars become permanent with drones as the military and politicians will feel no public pressure on themselves since casualties force policymakers to end the war. Yet, if there are no casualties and the war has little impact on the budget, fewer people question drone warfare. Hence, there is no difference between peacetime and wartime.
- Drones also changed the character of terrorism, which is termed as ‘innovative terrorism’ (Balkan, 2017: 7). Since terrorist groups can obtain drones and arm them, it has become more difficult to stop their attacks. In line with this, more high-level people have been killed and more important facilities have been assaulted by terrorist groups and non-state actors. For instance, Saudi Aramco's facilities had been attacked in September 2019, causing an increase in oil prices and a high cost to the Saudi government.
- Drones do not have self-defense systems. Thus, they can be downed if intercepted. Drone producers are working on such systems but anti-drone technology is one step ahead of drone technology. In addition, operators rarely detect threats around drones since they are far away.
- UAVs can not fly in bad weather conditions when compared to manned jets.
- Drones are vulnerable to cyber-attacks. In other words, it is possible to control an enemy drone by accessing its software and use it against the possessor.
- Drones are becoming more expensive due to the newly introduced technologies. Hence, more benefits come with more costs.

- Their capabilities are not as good as those of manned aircrafts. For example, they are slower and can not make tactical maneuvers.
- Because of their low cost, small size and some other advantages, their misuse is more likely than manned aircrafts (Boulanin and Verbruggen, 2017: 123). In association with that, there are no legally binding regulations for the use of armed drones (PAX, 2017: 1). Thus, their illegal use goes unpunished.
- The accident rate of drones is 100 times higher than manned aircrafts (Bone and Bolkcom, 2003).
- Drones cause strain in communication systems as they need much bandwidth. For example, the bandwidth Global Hawk used during the Afghanistan War was five times bigger than all US forces used (CSS, 2010: 2).
- Since the majority of victims are noncombatants, people get radicalized against the attacking country. Civilians incur psychological trauma and anxiety due to drones. Hence, it is not a coincidence that most of the Pakistani people have negative views about the United States².

3. UAVs AS PROXY WEAPONS VS PROXY GROUPS

Human beings have always used tools to kill each other from the beginning of history. For instance, the first tools were stones until sharp metallic ones were developed. In addition, armies began to use horses, elephants, camels, and some other animals to facilitate their combat. When guns were invented, the character of weapons and warfare changed as enemies could be killed from far distances. From another aspect, rifles were seen deceptive, immoral and dishonest. In the early years of the invention of rifles, a Turkish poet said in one of his poems that “There has been no bravery/manhood since the iron with a hole (rifle) was invented”, implying that those using rifles escape from a face-to-face fight, thus being coward. With the invention of engines, vehicles such as cars, tanks, ships, and aircrafts were introduced to battlefields, thus wars became more destructive. Then missiles described as ‘not repeatedly used unmanned weapons’ were invented, minimizing the death risk of their launchers. Finally, UAVs were developed in the second half of the 20th century. With the beginning of the 21st century, thanks to the developments in communication systems, drones became widely used by militaries as well as various groups including terrorist organizations. Briefly, manhood surrogated the duty of killing to tools, animals, and weapons while simultaneously distancing themselves from each other in wars. From another perspective, there was an evolution from ‘men with weapons’ to ‘weapons without men’. If the process

² The US conducted drone attacks from 2004 to 2018 in Pakistan.

continues as it is, we will talk about ‘weapons against weapons’ in warfare soon.

Broadly speaking, unmanned military vehicles look like proxies of weapons and troops. Mumford (2013: 11) argues that “Proxy wars (conducted by proxy groups) are the indirect engagement in a conflict by third parties wishing to influence its strategic outcome”. Likewise, UAVs resemble proxy groups in many aspects. However, before comparing similarities, this study does not argue that (armed) UAVs carry all characteristics of proxy groups. There are indeed differences. For instance, drones have no will of accepting or refusing proposals of the principal. In addition, even a spear can be assumed as a proxy since it facilitates the job of warriors. Yet, drones are still proxies in terms of financial costs, casualties, effectiveness in asymmetric wars, so on.

If we compare proxy groups with UAVs that we call proxy weapons, first, in wars of proxies, there is a principal and a dependent proxy state or group that fights with the support of the former. The principal does not send troops to the battlefield except for training purposes or logistics. Therefore, since proxy army fights, the principal minimizes its casualties and lowers its risks. Similarly, regarding armed drones, an army or intelligence service does not have to send its personnel to gather information in the adversary's territories. Nor it has to send fighters to bomb enemies. Because the fighter might be downed and the pilot might be killed. Instead, UAVs are sent to fulfill the duty of classical fighters. In addition, second, losing a 100 million USD fighter like F-35 is an unbearable loss and damages the prestige of the possessor. Therefore, sending (armed) drones on behalf of fighters and bombardiers is more reasonable as, in this way, the cost of the duty is reduced. Third, both proxy groups and proxy weapons prolong wars and blur the line between peacetime and wartime. Since war costs are low and there are few casualties, decision-makers are not in a hurry to end the war, thereby maintaining the war has no effect on domestic politics. This is the case for the use of UAVs as well. Particularly, during asymmetric wars, killing terrorists with drones even increases the popularity of politicians and nobody questions how long the war will continue. Fourth, while the principal hides behind the proxy, thereby immunizes itself from any legal and moral accusations, drones open an escaping door from any charges as the UAV operations are generally secretly conducted. Therefore, both proxy groups and weapons have a problem of legality and legitimacy.

In association with illegality, fifth, civilian casualties are more than high-level targets. Unfortunately, non-accountability ignores targets, and a holistic war strategy against the adversary is adopted during the war. Sixth, because of similarities with proxy groups, proxy weapons might be used more in proxy wars as they are complementary to each other. In this way, the cost of war will be lowered. For instance, it is in the interest of the US Army to support its proxies against terrorist groups with UAVs and UGVs. Seventh, proxies, regardless of being a group or a weapon, are no different

than properties, as the principal is the owner of the weapons or does not use its troops in the war. Therefore, they are cheap, sacrificial and replaceable, thus their loss is not of much concern. Eighth, where there are proxies, there is no confrontation. While the principal opts for proxies to avoid a confrontation in particularly a third country, proxy weapons, namely UAVs, are employed not to combat the enemy directly. Ninth, proxies are harmful if the connection is lost. As for proxy groups, they may be hired by other states, turn against the principal or evolve into a terrorist group. This was the case when Al Qaeda separated from the United States. On the other hand, if the enemy captures proxy weapons, it might copy them with reverse-engineering. This is how China developed its UAV program by capturing a US drone. Moreover, Iran has drones very similar to US drones, which it got by downing it in its air space.

4. THE FUTURE OF MILITARY UAVs

Security analysts claim that the next generation fighters (from the 6th generation onwards) will be unmanned. US Navy Secretary Ray Mabus said in one of his speeches in 2015 that F-35 Joint Strike Fighter will probably be the last manned aircraft they will ever buy (Zegart, 2017: 2). For this goal, the US Department of Defense has already got some unmanned jets produced to some aircraft manufacturers. For example, Northrop Grumman's combat aircraft X-47B and Boeing's unmanned tanker MQ-25 are the results of this policy. On the other hand, China copied X-47B to produce its combat drone. Besides, Russian air forces' new stealth drone performed its first flight on September 2019. Turkish producer TAI is also equipping its Anka drone with air-to-air missiles. Such developments prove that the new generation drones are faster (more than 1000 km per hour) and have a longer range (3000 km). They also have as much as 1.5-ton payload and can fight with enemy drones and other aircrafts in the sky besides dropping bombs. Therefore, if the developments continue at the current level, skies will be dominated by unmanned fighters in the next decades.

However, there are various views about the contribution, functions and the position of UAVs in air forces. As also this research argues, drones are evolutionary more than being revolutionary (CSS, 2010: 1). For a weapon platform to be revolutionary, it must precede its predecessor and have more advanced capabilities. Currently, drones fulfill only some limited functions of fighters, and there is much time to replace manned aircrafts. For example, while drones are good at reconnaissance, intelligence gathering and surveillance, they lag behind fighter jets in terms of speed, payload, fighting skills, defense systems, and so on. When a drone is intercepted by radar, it has very little chance to escape from the other side's missiles. Even terrorist groups are capable of downing many of drones at the moment. Perhaps, in the future, drones will have a more sophisticated technology that will screen threats around itself but since anti-drone defense systems are used by humans, an unmanned vehicle will rarely be able to escape from shots.

Overall, the defense capacity of drones is weaker than its attack capacity. In addition, air-defense systems are developing faster than drone technology. You may have the best drone in all terms but it may turn into debris by a very old missile produced in as back as the 1960s. For example, Iran downed a 220 million USD Global Hawk at a 55.000 feet altitude over Hurmuz Strait with its indigenous 'Khordad 15' missile, whose cost is probably less than \$1 million. Moreover, this example shows that drones are less efficient in symmetric wars but rather doing well in asymmetric warfare where there are poor air defense systems. It is reasonable to use armed drones against terrorist groups and weak states as they do not have air defense systems. That is why the US used UAVs to kill Al Qaeda and ISIS militants in Afghanistan, Somalia, and Yemen. However, the same US drones can not conduct similar operations in a relatively strong country like Iran as they will be shot. What is more, it allows the adversary to copy the state of the art drone. Furthermore, as mentioned above, the more drones become sophisticated, the more their technology becomes expensive. Some drones already cost more than \$200 million, e.g. Global Hawk. While such drones are quite beneficial, their being defenseless makes them vulnerable against enemy fire. Perhaps, they may be protected if they are stealth but even such a single feature costs millions of dollars. Therefore, production costs are significant for drone projects. There are rumors, for example, that US Navy's X-47B drone project might be abandoned permanently just because of its costs, which is \$405 million per unit. The cost will probably decrease during serial production but the drone will still be expensive. Moreover, the emergence of drones in the war field does not make the world more secure. Sometimes it even causes a more insecure environment as they end up in the hands of the terrorist groups. In other words, drones are not pure beneficial and peaceful. As mentioned above, since they prolong the war, whether they should be used or not might be discussed more in the future. Furthermore, when all sides (countries) have the same weapons, their benefit decreases. As there is a race to produce better drones not only between superpowers but also middle powers, it may not be possible to utilize from the advantages of having drones that will have more or less the same capacity and capability. Therefore, drones may not feature as the top actor but quite a conspicuous actor in a supporting role.

Consequently, as findings, we can argue that one reason for opposing the idea that (armed) drones are not the game changers is that being unmanned is an advantage as well as a disadvantage. If we simply compare a man (human being) with a (semi)-autonomous drone, we can see that the man is cleverer and stronger than a man-made drone. Therefore, except for asymmetric wars, in fact, unmanned drones are fighting against men. What is more, men have air-defense systems such as missiles, against which drones have less chance to escape. In other words, in current wars, there are men with advanced weapons on one side, and drones without men onboard on the other side. Probably, there will be UAVs on both sides in the future

but such an evolution will turn warfare into a dehumanized video game. Therefore, drones' role in warfare will be only a force multiplier both today and tomorrow (CSS, 2010: 1). In other words, they may not be utilized effectively if they are used independently. Instead, operating them as complementary vehicles/weapons to manned vehicles might make them more efficient, and there seems no other option for now. Meanwhile, precision-guided munitions and cruise missiles may still prevail as the most important unmanned weapons of the future. At the moment, missiles can not be repeatedly used due to their technology. Yet, if their flying and endurance capabilities are improved, they may loiter for long periods, and speed up or slow down at any time. If it happens, then the duty of UAVs and ordinary jets might be to carry such missiles or munitions and launch them without crossing the air space of the enemy. Perhaps, that is why some analysts argue that it will be better for the defense industry to develop more sophisticated missiles and dedicate more budget for their R&D.

However, despite that drones are not revolutionary, their benefits should not be downplayed. Even if they are more influential in asymmetric wars, armies need vehicles and weapons that will bring victory in the end. In addition, thanks to drones, terrorist groups are attacked in their caves and many terror attacks are prevented before happening. Also, they help fighters by (1) marking which location to bomb or (2) carrying out attacks that will be costly if manned jets are used, thereby undertaking some duties and cooperating with manned aerial vehicles. The next step should be to prevent their misuse by terrorist groups and states through legal regulations and control their sales. If the producer states can permit sales of non-armed drones only on certain conditions, they may not end in the hands of terrorists or states with a bad record of human rights. As discussed above, most of the victims of drone attacks are civilians. This shows that the advanced technology that is developed for the well-being of human beings are used for their deaths. Thus, like the invention of planes and nuclear energy, drones should not be tools that destroy humans, either.

Conclusion

This article explained the evolution of UAVs in detail and proposed two hypotheses; (1) armed drones have similar functions as proxy groups, and (2) they are evolutionary but not revolutionary, i.e. not game-changers. In conclusion, the article suggests that while civilian drones are facilitating people's life, armed drones are helping armies to defeat their enemies on the battlefield. Yet, while civil-use drones are beneficial in almost all terms, military UAVs, besides their benefits, also create and trigger new problems when employed in warfare. Drones are distinctive due to being unmanned or uninhabited, thus they save the lives of soldiers. However, somebody is killed at the end of the course and most of them are civilians. Therefore, it is the possessor of drones that enjoys the benefits of drones while civilians are unfairly killed together with high-level targets. From another perspective,

drones are a phase in the evolution of aerial military equipment. They are not literally game-changers but a good player in the game. Their efficiency will increase not when used independently but when used in coordination and together with other vehicles. Since they are unmanned, they look like proxy weapons as they are surrogates of more expensive manned jets. However, like proxy groups, proxy weapons are not decisive for winning wars. Besides, they even prolong wars and create a continuous state of wartime. Finally, this study claimed that since armed drones have a supporting or complementary role, the defense industry may divert to new ways to find more decisive weapons. On the other hand, as air defense systems are an antidote to attacking weapons, defensive technology should not be ignored.

References

- Akyürek, S. (2012). *İnsansız Hava Araçları: Muharebe Alanında ve Terörle Mücadelede Devrimsel Dönüşüm*. Ankara: Bilgesam.
- Army Technology (2019). The World's Top Combat Drones. <https://www.army-technology.com/uncategorised/top-combat-drones/>, (Accessed on 25.09.2019).
- Bakeer, A. (2019). Iran's Drones: A Big Threat to the Military In a War? <https://nationalinterest.org/blog/buzz/irans-drones-big-threat-us-military-war-80796>, (Accessed on 01.10.2019).
- Balkan, S. (2017). *Daesh's Drone Strategy Technology and The Rise of Innovative Terrorism*. Istanbul: SETA Publications.
- Bergen, P. et al. (2019). How We Became a World of Drones. <https://www.newamerica.org/in-depth/world-of-drones/1-introduction-how-we-became-world-drones/>, (Accessed on 02.10.2019).
- Blom, J. D. (2010). *Unmanned Aerial Systems: A Historical Perspective*. Kansas: Combat Studies Institute Press.
- Bone, E. and Bolcom, C. (2003). *Unmanned Aerial Vehicles: Background and Issues for Congress*. Washington: Congressional Research Service.
- Boulanin, V. and Verbruggen, M. (2017). Availability and Military Use of UAVs. In Sipri (Ed.), *Literature Review for the Policy and Operations Evaluations Department of the Dutch Ministry of Foreign Affairs*. Solna: SIPRI, 121-132.

- Cole, C. (2014). Rise Of The Reapers: A Brief History of Drones. <https://dronewars.net/2014/10/06/rise-of-the-reapers-a-brief-history-of-drones/>, (Accessed on 29.09.2019).
- CRS (2019). Navy Large Unmanned Surface and Undersea Vehicles: Background and Issues for Congress. Washington: Congressional Research Service.
- CSS (2010). The Military Utility Of Drones. Zurich: Center for Security Studies.
- Davis, L., et al, (2014). Armed and Dangerous? UAVs and Security. Santa Monica: Rand Corporation.
- Gage, D. W. (1995). UGV History 101: A Brief History of Unmanned Ground Vehicle (UGV) Development Efforts. *Unmanned Systems Magazine*, 13(3). pp. 1-9.
- Gao, C. (2018). Russia vs. America: Which Nation Will Dominate Unmanned Ground Vehicles? <https://nationalinterest.org/blog/buzz/russia-vs-america-which-nation-will-dominate-unmanned-ground-vehicles-28407> , (Accessed on 02.10.2019).
- Heatherly, M. C. (2014). Drones: The American Controversy. *Journal of Strategic Security*, 7(4). pp. 25-37.
- Hsu, K. (2013). China's Military Unmanned Aerial Vehicle Industry. Washington: USCC.
- International Human Rights and Conflict Resolution Clinic (Stanford Law School) And Global Justice Clinic (Nyu School of Law) (2012). Living Under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from Us Drone Practices In Pakistan. <http://livingunderdrones.org/>, (Accessed on 08.10.2019).
- Jasth, S. et al, (2018). Unmanned Ground Vehicle for Military Purpose. *International Journal of Pure and Applied Mathematics*, 119(12). pp. 13189-13193.
- Kasapoğlu, C. and Kırdemir, B. (2018). The Rising Drone Power: Turkey on the Eve of its Military Breakthrough. <https://edam.org.tr/en/the-rising-drone-power-turkey-on-the-eve-of-its-military-breakthrough/>, (Accessed on 03.10.2019).

- LaGrone, S. (2019). Navy to Contract New Class of Unmanned Surface Vehicle by Year's End. <https://news.usni.org/2019/03/06/navy-contract-new-class-unmanned-surface-vehicle-years-end>, (Accessed on 04.10.2019).
- Liu, Z. et al, (2016). Unmanned Surface Vehicles: An Overview of Developments and Challenges. *Annual Reviews in Control*, 41. pp. 1-25.
- Miller C. and Chadwick, S. (2018). *Military Unmanned Aerial Vehicles and Diversification Opportunities*. Mississippi: The University of Southern Mississippi.
- Mumford, A. (2013). *Proxy Warfare*. Cambridge: Polity Press.
- Nguyen, P. et al, (2009). *Reliability and Failure in Unmanned Ground Vehicle (UGV)*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Nolin, P. (2012). *Unmanned Aerial Vehicles: Opportunities and Challenges for the Alliance*. Brussels: NATO.
- PAX (2017). *Global Ambitions for Armed Drones*. Utrecht: PAX.
- Pomes, E.J. (2010). A Comparison of Drones and Military Unmanned Ground Vehicles (UGVs). In R. Doaré, D. Danet, J.-P. Hanon and G. de Boisboissel (Eds.), *International Law*. Kansas: Combat Studies Institute Press, 88-98.
- Reuters (2019). Global Drone Market Estimated to Reach \$14 Billion Over Next Decade: Study. <https://www.reuters.com/article/us-usa-security-drones/global-drone-market-estimated-to-reach-14-billion-over-next-decade-study-idUSKCN1UC2MU>, (Accessed on 08.10.2019).
- Savitz, S. et al, (2013). *Navy Employment Options for Unmanned Surface Vehicles (USVs)*. Santa Monica: Rand Corporation.
- Shkurti, G. (2016). Making Drones Illegal Based on a Wrong Example: The Dronified Warfare. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 3(1). pp. 39-74.
- Woodhams, G. (2018). *Weapons of Choice? The Expanding Development, Transfer and Use of Armed UAVs*. Geneva: UNIDIR.
- Yan, R. et al, (2010). Development and Missions of Unmanned Surface Vehicle. *Journal of Marine Science and Application*, 9(4). pp. 451-457.

Zegart, A. (2017). Cheap Fights, Credible Threats: The Future of Armed Drones and Coercion. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3050228, (Accessed on 05.10.2019).

BATILILARIN DOĞU HAKKINDAKİ TAHAYYÜLERİNE ÖZGÜN BİR ÖRNEK OLARAK PRESBYTER JOHANNES (PRESTER JOHN) EFSANESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI: 1165 ÖNCESİ

Fatih DURGUN*

Öz

Batı'da Doğu'ya ilişkin yerleşik imgelerin siyasi ve dini açıdan yeni bir biçimde kullanılmasında Avrupalıların Haçlı Seferleri'yle birlikte İslam dünyasıyla doğrudan karşılaşmaları etkili olmuştur. Mutlak öteki olarak Ortaçağ Avrupalısı'nın zihniyetinde yer edinen Müslümanların Avrupa Hristiyanlığının global yayılmacılığına boyun eğmeleri için Presbyter Johannes (Prester John) efsanesi ümit verici bir araç olarak bu koşullarda 12. yüzyılda doğmuştur. Presbyter Johannes anlatısı Avrupalılar için bilinmezliklerle dolu olan Doğu'da yaşadığına inanılan Presbyter Johannes adlı rahip-kralın, Haçlılar Müslümanlarla savaşırken Doğu'dan gelip onlara yardım edeceği ve iki taraftan çevrelenen Müslümanlara karşı Hristiyan dünyasının zafere ulaşacağı düşüncesine dayanır. 1165 yılında Johannes'in Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'a gönderdiği sahte mektupla birlikte Avrupa'da popülerleşmeye başlayan efsanenin, mektubun gönderilme tarihinden önceki ortaya çıkış süreci bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Presbyter Johannes'ten ilk defa Freisingli Otto'nun Chronica'sında 1145 yılına ait bir kayıta bahsedilmiştir. Bu bağlamda, Freisingli Otto'nun anlatısı temelinde ve konuya ilişkin 12. yüzyıla ait diğer bazı kaynaklar da kullanılarak efsanenin ortaya çıkışının siyasi ve dini nedenleri Otto'nun ve Ortaçağ tarihçiliğinin kendine has özellikleri etrafında değerlendirilecektir. Böylece, Presbyter Johannes efsanesinin siyasi ve dini koşullara uygun bir eklektik kurgu olduğu ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Presbyter Johannes, Freisingli Otto, II. Haçlı Seferi, Efsane, Ortaçağ Avrupası.

THE EMERGENCE OF PRESTER JOHN LEGEND AS A UNIQUE EXAMPLE OF WESTERN IMAGINATION ABOUT THE EAST: BEFORE 1165

Abstract

The direct encounter of the Europeans with the Islamic World during the Crusades exerted great influence on the use of the settled western images about the East in a new political and religious way. In the 12th century, Prester John legend emerged as a promising instrument of the submission of the Muslims, who were regarded as absolute other in western imagination, to the global expansionism of European Christianity. Prester John narrative depended on a fancy that a Christian

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

fatih.durgun@medeniyet.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6620-2359>

Bu çalışmayı "Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanlarını Ödüllendirme Programı (GEBİP)" çerçevesinde destekleyen Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA) teşekkür ederim.

priest-king called Prester John living in the East would come to the aid of the Christians fighting against the Muslims. Thus, the Muslims would be surrounded from both sides. This would also lead to the final victory of the Christians over the Muslims. The legend started to become popular in Europe by the forged letter of Prester John to the Byzantine emperor Manuel I. Komnenos in 1165. In this paper, the emergence process of Prester John legend before 1165 is discussed. Prester John was first mentioned in Otto of Freising's Chronica in a record dated 1145. In this sense, the purpose of this article is to evaluate the political and religious reasons for the emergence of the legend on the basis of Otto's narrative with references to the primary sources related to the subject considering unique characteristics of Otto's historical approach and Medieval historiography. Finally, this study presents that Prester John legend was an eclectic construct appropriate to the political and religious conditions.

Keywords: *Prester John, Otto of Freising, Second Crusade, Legend, Medieval Europe.*

Giriş

Batı'da Doğu hakkında efsane ve olgusal gerçekliğin tuhaf bileşiminden neşet eden yerleşik imgelerin siyasi ve dini açıdan kullanışlı bir araca dönüşmesinde Batılıların Haçlı Seferleri'yle birlikte İslam dünyasıyla doğrudan karşı karşıya gelmelerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu açıdan iki dünya arasında Haçlı Seferleri sürecindeki karşılaşmanın yarattığı atmosferde Avrupalıların tahayyülündeki Doğu imgesi, Ortaçağ'da Doğu'nun bilinmezliklerle ya da çarpık ve kulaktan dolma bilgilerle kurulan, temelleri Haçlı Seferleri'nin öncesine dayanan imgesinin olgunlaşmış ve mutlaklaşmaya başlamış bir merhalesini temsil eder. İslam Dünyası, Avrupa kültüründe yabancı/öteki olarak konumlandırılmış, siyasi ve dini bakımdan imgesel düzeyde 'mutlak öteki'ye dönüştürülmüştür. Müslümanlar, Haçlı Seferleri sürecinde ontolojik bir gereklilik neticesinde öteki olarak addedilmiş, global Hristiyanlığın kendinden emin yayılmacılığına boyun eğmeleri için yakın gelecekte veya halihazırda mevcut olmayan bir ümit kaynağına ihtiyaç oluşmuştur (Taylor, 2014: 445). Geleceğe dair ümit ise, Doğu'nun kimi açıdan hayranlık uyandırıcı kimi açılardan korkutucu ve bilinmezliklerle dolu dünyasında maddi gerçekliği sadece tasavvur edilen bir müttefikte bulunmasıdır: Presbyter Johannes.

Presbyter Johannes, Batılı tahayyülde 12. yüzyılda Haçlı Seferleri sürecinde üretilen (Hamilton, 2009: 121), Ortaçağ Hristiyan Dünyası'nın erişilmez olarak gördüğü Uzak Doğu'da (Hindistan) bulunduğu, Doğu'nun korkutucu yaratıklar, zenginlikler ve harikalarla dolu dünyasına hükmettiğine inanılan Hristiyan bir kralı simgeler. Batı'dan çok uzakta bir dünyanın Hristiyan kralı olan Presbyter Johannes, Müslümanlara karşı Batı'nın müttefiki olacak, Avrupa Hristiyan Dünyası Haçlılar vasıtasıyla Müslümanlarla savaşırken, Doğu'dan gelerek Müslümanlara hücum edecek ve Hristiyan Dünyasının zaferine katkı sunacaktır. Presbyter Johannes efsanesi, bir efsane olmanın ötesinde Ortaçağ siyasal ve dini gerçeklik

dünyasının tam göbeğinde yer alır. Maddi gerçekliğinin olup olmaması bir yana, somut siyasi ve dini ihtiyaçlara cevap verebilirliği ölçüsünde soyut bir efsane olarak kalmasında bir mahzur görülmez. Var olup olmadığına ilişkin bilginin spekülâtif niteliği onun varlığının uzun bir süre sorgulanmasına yol açmaz. Zaten tarihi metinlerde efsanenin ortaya çıktığı 12. yüzyıldan neredeyse 18. yüzyıla kadar Avrupa düşünce tarihinde - her ne kadar gittikçe soluklaşan bir kültürel motife dönüşmeye başlasa da- izlerine rastlanmaktadır. Presbyter Johannes efsanesinin dünyevi ve ilahi otoritelerin gündemini meşgul etmesi, Avrupa Hristiyanlığı'nın misyonerlik faaliyetlerinin ve seyahatname literatürünün bir parçası olması, Avrupa sömürgeciliğinin erken dönemlerinde Portekizlilerin giriştikleri keşif faaliyetlerinde bilinmeyen dünyada bulunduğu inanılmasıyla, motive edici bir unsur olarak kullanılması (Brooks, 2006: 1-6) onun maddi gerçeklik düzeyini aşan soyut bir ümit kaynağı olduğunun tarihsel kanıtıdır. Bu anlamda, Avrupalıların Doğu hakkındaki tahayyüllerinin birikimi üzerine kurulan bu efsanenin spekülâtif niteliğine rağmen siyasi, dini ve kültürel bir motif olarak varlığını sürdürebilmesi onu efsane olmanın ötesinde incelemeyi hak eden bir tartışma konusu kılar. Doğu hakkında Batılıların tahayyülünde olan imgelerin kopuştan ziyade doğrulanması niteliğinde görülen Presbyter Johannes efsanesinin Ortaçağ Avrupası'nın siyasi ve dini gündeminin merkezine yerleşmesinde Doğu hakkındaki imgeler nasıl olmuş da eklektik biçimde bir araya getirilmiştir? Bu, ancak onu özgün bir tahayyül örneği haline getiren süreç irdelenerek anlaşılabilir.

Presbyter Johannes efsanesinin 12. yüzyıl Avrupası'nda doğuşundan önce, *Mirabilia Orientis* (Doğu'nun harikaları ve acayiplikleri) olarak tanımlanan, gerçeklikle tamamen bağlantısız sayılamayan, fakat yine de bilinmeyen Doğu'ya ait birçok efsane ve tuhaf hikâye barındıran fantastik nitelikte bilgi ve söylene Avrupalı zihniyetinde yer edinmişti. *Mirabilia Orientis*, Ortaçağ Avrupa dünyası için henüz Müslümanlarla ciddi bir sıcak temasın olmadığı düşünüldüğünde siyasi/dini olmaktan daha çok kültürel bir karşılığa sahipti. Antikçağ'dan tevarüs eden, acayip yaratıklardan, erişilmesi zor zenginliklere kadar birçok farklı motifle çeşitlendirilen imgeler bütünü (Giardini, 2017: 195-196) Batı'da karşılığı olmayan, ancak bilinemez veya yarı bilinir Doğu'da bulunabilirdi. Herodotus gibi tarihçilerin verdikleri kimi bilgiler, Büyük İskender'in Doğu seferinden kalan ve *İskender Romansı* literatürüyle aktarılan bilgi kırıntıları ve başta Yakın Doğu olarak adlandırabileceğimiz coğrafya olmak üzere Doğu ile ticaret temelli olarak kurulan iletişimle elde edilen bilgiler, Ortaçağ Avrupası'nda Doğuya ilişkin belirli imgelerin oluşmasına katkı sağlamıştı (De Rachewiltz, 1972: 2).

Bunun yanı sıra Antikçağ'ın bilge otoriteleri, Ortaçağ Avrupası'nda yaşayanlar için birtakım söylenceler içeren bilgi kaynaklarını sağlamaktaydı. Başlıca Yaşlı Plinius (M.S. 79)'un *Naturalis Historia* (Doğa Tarihi) ve Solinus (M.S. 3 yüzyıl)'un *De Mirabilibus Mundi* (Dünyanın Harikalarına Dair) gibi eserlerinden Doğu ile ilgili elde edilen bilgiler Doğu imgesini sınırlı bilgi olanaklarıyla tanınır hale getiriyordu (Giardini, 2017: 196). Bahsi

geçen türden otoritelerin bilinmeyen bir dünyaya ilişkin sağladıkları veriler, birincil gözlem olanaklarının sınırlı olduğu bir ortamda Ortaçağ Avrupalısı'nın muhayyilesini gerçeklikle efsaneyi iç içe geçirmek suretiyle besledi. Sevilyalı Isidorus (M.S. 636)'un *Etymologiae* (Kökenler/Etimolojiler) gibi eserlerinden de tespit edilebileceği üzere, Antikçağ kaynaklarından ve söylencelerden edinilen bilgiler, Ortaçağ din adamları/alimleri tarafından Eski ve Yeni Ahit'in kutsal metin evrenine uygun biçimde uyarlandı ve Doğu'ya ilişkin imgeler yerleşik kanaatlere dönüştü. Örneğin, Eski Ahit'in apokaliptik Gog ve Magog kabilelerinin "İskender'in Kapıları" olarak bilinen ve Kafkasya'da olduğu varsayılan aşılmaz demir kapıların ardında olduğuna inanılıyordu. Gog ve Magog kabilesiyle baş edemeyen İskender, çareyi onların aşamayacağı demir kapılar inşa ettirmekte bulmuştu.

Bu anlamda bir taraftan Doğu'nun harikalarına, diğer taraftan da acayıplıklarına ve ürkütücü yönlerine olan referanslar, aslında Ortaçağ Avrupalısı için tanımadıkları bir dünyanın, eldeki bilgilerin sınırlılığında anlamlandırılması yönünde büyük oranda masumane bir çabanın ürünüydüler. Olgusal bilginin imkanlarının sınırlılığı, kendilerinden farklı bir dünyanın varlığını efsaneler ve harikalar etrafında anlamlandırmayı zorunlu hale getiriyordu. Merak, ötekini anlamlandırmada, bilinmeyi kavramaya çalışmada temel güdüydü. Öteki olarak görülen henüz mutlak bir yabancı ya da düşman olarak tanımlanmıyordu. Dahası Doğu'nun bu gizemli dünyası, erişilemez zenginlikleri, tuhaflıkları ve farklılıklarıyla Avrupalılar için kendilerinde olmayan iyi ya da kötü niteliklerin aktarıldığı ütöpic bir evrene de işaret ediyordu. Presbyter Johannes efsanesi, Batı'da Doğu'ya ilişkin tahayyülde bir dönüşümü simgeliyordu. *Mirabilia Orientis*'in sınırları dahilindeki masumane anlamlandırma çabası, Haçlı Seferleri sürecinde global Avrupa yayılcılığı hedefinin dini ve siyasi saiklerle Presbyter Johannes efsanesini doğurmasına yol açtı. 1165 senesinde Presbyter Johannes'in Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos (1118-1180)'a yazdığı iddia edilen sahte mektupla Avrupa dini ve siyasi çevrelerinin gündemine ciddi biçimde gelmeye başlayan efsane, Avrupa'da gelişeceği uygun zemini bulmuş ve mektup Ortaçağ'da yüzlerce kopyası üretilerek popüler bir kaynağa dönüşmüştü (Brewer, 2015: 9).

Aslında, Presbyter Johannes efsanesinin şekillenmesinin 12. yüzyılın ikinci çeyreğinde kendine has bir gelişim çizgisi vardı. Bu anlamda bu makalede, Presbyter Johannes'in 1165 tarihli sahte mektubundan önce Presbyter Johannes ismiyle ilk defa karşılaştığımız 12. yüzyıl tarihçisi ve din adamı Freisingli Otto (1114-1158) 'nun *Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus* (İki Şehrin Kroniği veya Tarihi) adlı eserindeki kayıt temel alınarak, 12. yüzyılın ilk yarısında efsanenin biçimlenmesine neden olan unsurlar değerlendirilecektir. Freisingli Otto'nun *Chronica*'sının yanında Hindistan'dan Johannes isimli birinin 1122 yılında Papalığı ziyaret edip ülkesi hakkında verdiği bilgileri aktaran *De Adventu Patriarchae Indorum ad Urbem sub Calixto papa secundo* (Papa II. Callixtus Döneminde

Hindistanlıların Patriğinin Roma'ya Gelişi Üzerine) adlı anonim kaynak ve yine aynı konuya değinen 1118-1151 tarihleri arasında Fransa'daki St. Remi Manastırı Başrahipliği görevini yürüten Odo'nun Coucy Lordu Thomas Marle'ye (1045'den sonra-1130) yazmış olduğu mektup (Knobler, 2017: 5) Freisingli Otto'nun Presbyter Johannes kaydını daha iyi değerlendirebilmek için kullanılacaktır. Neticede, Presbyter Johannes karakterinin Freisingli Otto'nun eserinde ortaya çıkışının II. Haçlı Seferleri ve Papalık/İmparatorluk çatışması etrafında dini ve siyasi nedenleri olduğu gösterilecek; efsanenin, Doğu'nun bilinmezlikleri ve Doğu Hristiyanlığı hakkındaki sınırlı bilgiler çerçevesinde kültürel/dini ve Ortaçağ tarih/anlatı geleneği temelinde tarihyazımı açısından eklettik bir kurgu olduğu ortaya konacaktır.

1. FREISINGLİ OTTO'NUN PRESBYTER JOHANNES ANLATISI

Freisingli Otto, *Chronica*'sında kendisinin 1145 yılında Viterbo'da Papa III. Eugenius (1080-1153) huzurunda bulunduğu sırada şahit olduğu, Doğu'daki gelişmelere ilişkin birtakım olaylara yer vermektedir. Kendisinin verdiği bilgiye göre, 1145 yılında Papayı Doğu'daki kiliselere mensup din adamları ziyaret ederler. Ziyaretlerinin maksadı ise hem Doğu topraklarındaki siyasi gelişmelere dair görüş alışverişinde bulunmak hem de Bizans Ortodoks Kilisesi ile yaşanan teolojik ihtilaflar konusunda Papa'nın tavsiyelerini almaktır. Özellikle Ermeni Kilisesi mensupları bir sene altı ay süren meşakkatli bir yolculuğun ardından Bizanslılarla aralarındaki dini anlaşmazlıklar konusunda nasıl bir yol izlemeleri gerektiği hususunda Papalığa danışma ihtiyacı hissetmektedirler (Freising, 2002: 441). Papalığın kapısını aşındıranlar sadece Ermeni Kilisesi mensupları değildir. O zamanlar Antakya Prenslüğü'nin kontrolünde bulunan, bugün Lübnan'daki Cebele'nin Piskoposu Hugh da aynı zamanlarda Viterbo'da bulunmaktadır. Otto, Fransız asıllı Hugh'dan övgüyle bahseder. Onun Antakya Kilisesi'nin Papalık otoritesini kabul etmesinde gösterdiği "çabaları" vurgular (Freising, 2002; 443). Freisingli Otto'nun, kroniğinde Hugh'a ilişkin yer verdiği başka bir kayıt Antakya Kilisesi'nin Papalık otoritesini kabul etmesi yolundaki çabalardan kastının Bizans'ın siyasi ve dini otoritesini reddetmesi olduğu ihtimalini güçlendirir. Otto'ya göre Cebele Piskoposu Hugh, Bizans İmparatoru II. Johannes Komnenos (1087-1143)'un yüzüne karşı Antakya'nın Havari Petrus ve ardıllarına (yani Papalığa) ait olduğunu söylemiştir (Freising, 2002: 438; Rowe, 1992: 80).

Cebele Piskoposu Hugh'un III. Eugenius'un huzuruna çıkmasının iki temel nedeni vardır: Bunlardan birincisi, Antakya Kilisesi içindeki iktidar mücadelesi, atama tartışmaları ve Müslümanlardan alınan ganimetlerin paylaşımı gibi Antakya Patrikliği ve Prenslüğü bünyesinde yaşanan sorunlar karşısında Papalık desteğini almaktır. İkinci neden ise, Edessa (günümüzde Urfa)'nın 1144 tarihinde Müslümanların eline geçmesi nedeniyle yaşanan panik halini bölgeden gelen canlı bir tanık olarak Papa ve yanındakilere aktarmak, Avrupa Hristiyanlarından Müslümanlara karşı yardım istemektir.

Hugh, Haçlılara destek ihtiyacı hususunda oldukça karardır. Viterbo'dan ayrıldıktan sonra Alpleri geçerek Kutsal Roma İmparatoru III. Konrad (1093-1152) ve Fransız Kralı VII. Louis (1120-1180)'den de yardım isteme niyetindedir (Freising, 2002: 443). Hugh'un planladığı yolculuğu gerçekleştirip gerçekleştirmediği bilinmemekle beraber, böyle bir yolculuk dönemin tarihi şartları içinde olası görünmektedir. Örneğin, 12. yüzyıl Fransız kaynağı olan Latince yazılmış *Morigny Kroniği*, Franklardan yardım talep etmek için Kudüs ve Antakya'dan gelen elçilik heyetlerinden bahsetmektedir (Berry, 1969: 466). Öte yandan, Hugh'un Viterbo'ya geliş nedenleri bariz olmakla beraber, kendisini kimin gönderdiği çok net görünmemektedir. Cebele Piskoposu'nun 1136-1149 tarihlerinde Antakya Prensi olan ve Edessa'nın da hakimiyetini elinde bulunduran Raymond (1099- 1149) tarafından Viterbo'ya gönderilmesi, beklenen ve makul olandır. Çünkü II. Haçlı Seferi öncesinde 1144 yılında Edessa'yı Musul Atabeyi I. İmadüddin Zengi (1085-1146)'ye kaptıran Haçlıların Papalık desteği için birçok heyeti Batı'ya gönderdiği de bilinmektedir (Hiestand, 2001: 33).

Freisingli Otto, ne Batı'ya Haçlılar tarafından gönderilen diğer heyetlerden ne Hugh'un kim tarafından gönderildiğinden ne de Edessa'nın fethinin yaratmış olduğu sarsıcı etkiye ilişkin haberlerin Avrupa'ya yayılması ve buna karşı gelişen tepkilerden bahseder (Rowe, 1992: 81). Fakat Hugh'un Viterbo'da Doğu'daki gelişmelerden bahsettiği ve Avrupalı dünyevi otoritelere de ulaşmak istediği Otto'nun kroniğinde çok açık biçimde verilmiştir ve Cebele'nin de hâkimi olan Antakya Prensi Raymond tarafından gönderilme ihtimali de güçlü görünmektedir. Diğer taraftan, Hugh'un kişisel özellikleri de onun Raymond tarafından Viterbo'ya gönderilme ihtimalini güçlendirir. Daha önce vurguladığımız üzere, Bizans İmparatoru'nun Antakya Kilisesi üzerinde hak iddiasını reddeden, Doğu'da Papalık otoritesini kuvvetlendirme konusunda etkin rol oynayan ve Antakya Prensi'nin siyasal iktidar mücadelelerinin içinde yer alan Cebele Piskoposu Hugh, Papalığa elçi olarak gönderilmek üzere seçilebilecek en iyi adaylardan biridir (Figueira, 2015: 41).

Freisingli Otto, Hugh'un Viterbo'dayken Presbyter Johannes isimli bir kral ile ilgili bazı şeyler anlattığından bahsetmektedir ve yukarıda da vurgulandığı üzere Presbyter Johannes efsanesine ilişkin literatürdeki ilk kayıt da işte bu veridir. Hugh, Doğu'nun en uzak noktasında yaşayan Johannes isminde, rahip ve kral niteliklerini şahsında birleştiren bir kimsenin varlığından bahsetmiştir. Otto'nun Hugh'dan dinlediğine göre, Presbyter Johannes'in yaşadığı bölge Fars ve Ermeni topraklarının ötesinde olması dolayısıyla Uzak Doğu olarak nitelendirilir. Presbyter Johannes Hristiyan bir rahip-kraldır. Ancak Katolik/Roma Kilisesi'nin sapkın olarak kabul ettiği Nasturi inancına bağlıdır (Freising, 2002: 443). Freisingli Otto, Hugh'un verdiği bilgiye göre, Presbyter Johannes'in *Samiardos* (Samiardi) olarak adlandırılan Perslerin ve Medlerin kardeş krallarıyla savaştığını (reges fratres) ve *Ebaktana* (Ecbatana) adlı başkentlerini yakıp yıktığını

belirtmiştir. Bahsi geçen krallar, Persler, Medler ve Asurlulardan oluşan ordularıyla mukavemet göstermeye çalışmış, üç gün süren savaşın sonunda büyük kayıplar vererek çareyi kaçmakta bulmuşlardır. Doğu'da Müslümanlara karşı büyük bir zafer kazanan Presbyter Johannes, Müslümanlarla savaş halinde olan Haçlıların yardımına koşma maksadıyla Batı'ya hareket etmiştir. Ancak, ordusu Dicle Nehri'ni geçemediği için kuzeye yönelmek durumunda kalmıştır. Kuzeydeyken nehrin buz kapladığını öğrenmiş, buzun erimesi için birkaç yıl beklemiştir. Ancak kendisinin ve ordusunun alışıkm olmadığı kötü hava koşullarının devam etmesi üzerine ordusunun büyük bir kısmını kaybettiği için ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştır (Freising, 2002: 444; Brewer, 2015: 43). Freisingli Otto, Presbyter Johannes'in kimliğine ilişkin ilginç bir bilgiye daha yer vermektedir: Presbyter Johannes, Otto'ya göre Yeni Ahit'te belirtilen ve İsa doğduğunda çeşitli hediyelerle onu ziyarete gelip sonrasında ortadan kaybolan *üç Magi* (üç bilge)'nin soyundan gelmektedir. Otto, Johannes'in soyundan geldiği *üç Magi*'nin yönettiği topraklarda hüküm sürdüğünü yazmıştır. Johannes, onların İsa'ya olan bağlılıklarıyla kendisini ziyaret etmek için Kudüs'e gitmelerini örnek alarak kutsal bir amaçla, yani Müslümanlara karşı Haçlılara yardım etmek için buraya ulaşma niyetindedir. Ancak, sözü geçen hava koşulları Presbyter Johannes'i bu amaca ulaşmaktan alıkoymuştur (Freising, 1912, 363-367, Freising, 2002: 444).

Freisingli Otto'nun Cebile Piskoposu Hugh'dan duyduklarına dayanarak kroniğinde yer verdiği Presbyter Johannes ile ilgili kaydın birçok açıdan irdelenmesi gerekmektedir. Bu kaydın, Presbyter Johannes efsanesiyle ilgili ilk yazılı veri olması açısından sahip olduğu önem açıktır. Presbyter Johannes'in Nasturi inancına sahip olması, Uzakdoğu'da (Hindistan) bulunması, Müslümanlarla savaş halinde olup Kudüs'e ulaşma amacı gütmesi gibi temalar, Presbyter Johannes efsanesiyle ilgili Ortaçağ ve Yeniçağ Avrupası'nda benimsenen temel klişeleri içermektedir. Ayrıca, Uzakdoğu'da bir Hristiyan kral ve topluluğun bulunması, Doğu'da Hristiyanlığı yaymaya çalışan Havarî Thomas (ö. 72) ve onun Hristiyanlaştırdığı Hindistan Hristiyanlarıyla Presbyter Johannes arasında bir ilişki kurulmasını akıllara getirir. Ayrıca, Johannes'in *üç Magi*'nin soyundan gelmesine yönelik referans, İsa'yı doğduğunda ziyaret eden gizemli bilgilerle soydaşlık ilişkisi kurulması aracılığıyla Presbyter Johannes'e kutsal bir kimlik kazandırılmasına da işaret eder. Fakat bahsi geçen dini ve kültürel göndermeler ancak Freisingli Otto'nun yaşadığı dönemdeki siyasi ve dini gündemle ilişkilendirilerek anlamlı hale gelir. Bu açıdan Otto'nun anlatısının, Avrupalının tahayyülünde Doğu'ya ilişkin olarak yer edinmiş imgelerle 12. yüzyıl Haçlı-Müslüman çatışması ve Avrupa içindeki siyasi-dini mücadele çerçevesinde biçimlendiğini göz ardı etmeden değerlendirmek gerekir.

Freisingli Otto'nun Hugh ile karşılaşması, Haçlı-Müslüman çatışması bağlamında Haçlıların içinde buldukları oldukça ciddi bir kriz anına denk gelir. Otto Cebile Piskoposu'yla tam da Edessa'nın 1144 yılında

Müslümanlar tarafından alınmasından bir yıl sonra karşılaşmıştır. Edessa'nın kaybedilmesi Haçlılar ve Ortaçağ Batı Dünyası nezdinde büyük bir şok etkisi yaratmıştı. Haçlıların elindeki toprakların en doğusunda yer alan ve dolayısıyla da sınır bölgesi olması nedeniyle stratejik bir değere de sahip olan Edessa Kontluğu (1098-1144), Haçlıların İslam coğrafyasında kurdukları ilk devlet olması nedeniyle sembolik ve manevi bir anlamı ifade etmekteydi. Haçlılar için böylesi büyük bir öneme sahip olan Edessa, Müslümanlara karşı kaybedilen ilk devlet olma özelliğine de sahipti (Dixon, 2019: 60). I. Haçlı Seferi'nin öne çıkan birçok olayına tanıklık eden Edessa, şehrin zaptıyla ilgili anlatıların kronikler tarafından kayda geçirilmesi ve Batı'ya aktarılarak hafızalarda yer edinmesiyle Batılı imgeleminde müstesna bir konuma yükselmişti. Bunun yanı sıra, Edessa'nın ele geçirilmesiyle birlikte burada kurulan Başpiskoposluğun, dönemin Avrupa dini yaşamında prestijli bir konuma sahip olan Fransa'daki Cluny Manastırı ile yakın ilişkileri mevcuttu (Phillips, 2007: 53). Bu açıdan, Fransız kökenli Cebel Piskoposu Hugh'un Avrupa'ya gelerek Papalık'tan ve dünyevi otoritelerden Müslümanlara karşı yardım talebinde bulunması gayet makuldü. Zaten daha önce de ifade edildiği üzere, Doğu'dan bu dönemde birçok heyet benzer amaçlarla Papalık Makamı'nı ziyaret etmekteydi. Bu anlamda, Hugh'un Doğu'da Presbyter Johannes isimli Hristiyan bir kralın olduğunu ve Müslümanlara karşı bir müttefik olarak kullanılabileceğini ima eden bu ümit verici hikâyeyi Viterbo'da 1145 yılında anlatması, 1144 yılında Edessa'nın Haçlılar tarafından kaybedilmesi ve 1147'de II. Haçlı Seferi'nin başlaması düşünüldüğünde kronolojik tutarlılık açısından tesadüfi değildir.

Hugh'un Presbyter Johannes'in Doğu'da Müslümanları yenilgiye uğrattığına dair anlattıkları da muhtemel bir tarihsel gerçeklikten kaynaklanmaktaydı. Sultan Sencer (1086-1157) yönetimindeki Selçuklular 1141 yılında *Gürhan* unvanlı hükümdarları Yehlü Taşı (1087-1143) komutasındaki Karahıtaylar tarafından, Semerkand'a yakın bir yer olan Katvan'da yenilgiye uğratılmışlardı (Piyadeoğlu, 2020: 326). Karahıtaylar, Orta Asya'da özellikle Karahanlılar tarafından başlatılan İslamlaştırma faaliyetlerine oldukça tepkiliydiler (Grousset, 2002: 165). Nitekim Selçuklular da Karahanlılar'dan daha güçlü bir İslamlaştırma odağı olarak bölgede Müslüman olmayanların tepkisini üzerlerine çekmekteydiler. Budist olan Karahıtaylar, aralarında Hristiyanları da barındırıyorlardı. Hristiyanlık, Karahıtayların egemenliğinde zamanla gelişme imkânı bulacaktı. Öyle ki, 12. yüzyılın ikinci yarısında Karahıtayların kontrolünde olan Kaşgar'da Nasturiler tarafından piskoposluk kurulacaktı (Biran, 2005: 178). En büyük siyasi rakiplerinin Müslüman olması ve geleneksel kimliklerinin korunması gayesini güden Budist Karahıtayların bölgedeki Hristiyanlara kucak açması siyasal açıdan anlaşılır bir tutumdur. Yehlü Taşı'nın Budist olmasına karşın, Hristiyanları kollayan bir hükümdar olması, kulaktan kulağa yayılan bilgiler temelinde Yakındoğu'daki Haçlılar nezdinde onun Hristiyan olarak tanımlanmasını kolaylaştırıyordu. Freisingli Otto'nun Hugh'dan duyarak aktardıkları da 1141'de Sencer'in uğradığı mağlubiyeti çağrıştırmaktadır.

Hugh, Doğu ile ilgili duyduklarını Edessa'nın kaybedilmesi sonrası Haçlıların içinde buldukları panik nedeniyle var olan şartlara uyarlamış ve Presbyter

Johannes efsanesini buna göre temellendirmiş olabilir (Nowell, 1957: 435-445). Bu anlamda, muhtemelen *Samiardos* (Samiardi) kelimesi dönemin Selçuklu hükümdarı Sencer'in isminin çoğulu olarak Selçuklular için kullanılmıştır.

Otto'nun anlatısında yer alan Presbyter Johannes'in mağlup ettiği Perslerin ve Medlerin iki kardeş kralı ifade etmesi ise Selçukluların Doğu'da Sencer ve Batı'da Sencer'in yeğeni Mesud'un idaresi altında oldukları gerçeğine bir gönderme gibi görünmektedir. Bilindiği üzere Sultan Sencer, kardeşi Muhammed Tapar'ın 1118 yılında ölümünden sonra yeğeni Mahmud ile (Mesud'un ağabeyi) taht mücadelesine girişmişti. Mahmud, amcası Sencer'e başkaldırmış, fakat ona boyun eğmek zorunda kalmıştı. Mahmud'u kızıyla evlendiren Sencer, Selçuklu topraklarının bir kısmını da ona vermişti. Selçuklu topraklarının batısını kapsayan bölgede Irak Selçukluları diye bilinen siyasi yapı da böyle oluşmuştu (Piyadeoğlu, 2020: 302; Turan, 2003: 241). Mahmud'un 1131'deki ölümünden sonra Mesud (1135-1152), taht mücadeleleriyle geçen hükümdarlığını 1152 yılına kadar sürdürmüştü. Freisingli Otto'nun anlatısında geçen *Ebaktana* (Ecbatana) yani Hemedan ise Sencer'in yeğeni ve Mesud'un ağabeyi olan Mahmud'a bıraktığı (Piyadeoğlu, 2020: 302) ve Irak Selçuklularına başkentlik yapan şehirdi (Turan, 2003, 249, Kayhan, 2018: 3). Görüldüğü üzere Hugh'un aktardıkları olgusal olarak gerçeklik düzeyinde olan bilgilerin bilinçli bir şekilde değiştirilmesi veya kulaktan dolma olması dolayısıyla rahatlıkla farklı biçimlere sokulabilmekteydi. Otto'nun Presbyter Johannes anlatısındaki bu verilerden hareketle özet olarak şu sonucu çıkarmak mümkündür: 1141 yılında Müslümanların Budist olan ve Hristiyanlara yönelik sıcak tutum sergileyen Karahıtaylar tarafından yenilmesi, Cebele piskoposu Hugh gibi Yakındoğu'daki Haçlılar için ümit verici olmuş, Batı'da Haçlıların emellerine destek bulmak için kullanılabilir Presbyter Johannes efsanesine temel oluşturacak bir referans kaynağına kolayca dönüşmüştür.

Freisingli Otto'nun anlatısında Presbyter Johannes efsanesine tarihsel gerçeklik açısından temellendirme sağlayacak tek veri Yehlü Taşı'nın Selçukluları 1141 senesinde mağlup etmesi değildir. Uzakdoğu'da Hristiyanların varlığının bilinmesi de Presbyter Johannes efsanesine kaynaklık teşkil eder. Dolayısıyla bu hususa da yakından bakmakta fayda vardır. Ortaçağ'da Batılıların Doğu'daki Hristiyanlığın niteliğine dair bilgileri diğer konularda olduğu gibi ziyadesiyle sözlü kültüre dayanmaktaydı. Bunda iki etmen bariz rol oynamaktadır: Birincisi, Asya'da egemen Hristiyanlık biçimi olan Nasturilik hem Katolik hem de Ortodoks Kilisesi tarafından sapkın bir akım olarak nitelendiriliyordu. Nasturiliğin 431'deki Efes Konsili'nde sapkın bir inanç olarak tanımlanmasıyla birlikte, Bizans Ortodokslarının yakinen bilip din dışı olarak gördükleri, Batı Hristiyanlarının ise ancak Haçlı Seferleri sürecinde birinci elden temas

ettikleri bir topluluktu. İkincisi ise, İslam'ın Mezopotamya'da hâkim hale gelmesi Doğu Hristiyanlarıyla iletişim olanaklarını epey sınırlı hale getirmişti. Süryani/Nasturi din adamları 489 yılında Edessa'dan İmparator Zeno'nun emriyle kovulmuşlardı. Özellikle Pers coğrafyasını merkez üs edinen Nasturiler, Asya'nın içlerine kadar nüfuz etmeyi başarmış, buranın en ücra köşelerinde kilise ve manastırlar kurarak kendi inançlarını yaymaya gayret göstermişlerdi (Rachewiltz, 1972: 3; Heng, 2003: 436; Nowell, 1957: 435- 445). 11. yüzyıla gelindiğinde Nasturiliğin İç Asya'daki nüfuzu belirgin bir hale gelmeye başlamıştı. 13. yüzyıl Süryani tarihçisi Bar Hebraeus (Abu'l Farac, ö. 1286)'un iddiasına göre 1007 yılında Keraitler toplu vaftiz töreniyle Nasturi Hristiyanlığını benimsemişti (Brooks, 2009: 60). Ayrıca, yukarıda Karahıtaylar örneğinde vurguladığımız üzere 12. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Kaşgar gibi şehirlerde Nasturi piskoposlukları kurulmuştu.

Bu bağlamda, Nasturilerin Doğu'daki faaliyetleri dolayısıyla Doğuda Hristiyanlık denilince doğal olarak Nasturilik akla geliyordu. Freisingli Otto'nun Hugh'dan aktardığı bilgiyle Presbyter Johannes'in Nasturi olduğunu yazması da Doğu Hristiyanlığı ve Nasturilik arasındaki bu özdeşlik nedeniyle tarihsel bir temelden kaynaklanıyordu. Otto'nun anlatısına Doğu Hristiyanlığının tarihsel bir gerçeklik temeli sunması bununla da sınırlı kalmamaktadır. İsa'nın önde gelen havarilerinden olan Thomas'ın Hristiyan geleneğinde Doğu'ya gidip buralarda misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu ve şehit edildiği yönünde bir inanç mevcuttu. Örneğin, 4. yüzyıl kilise tarihçisi Eusebius (265-309), *Historia Ecclesiastica* (Kilise Tarihi) adlı eserinde İsa'nın havarileri arasında bir taksimat yaptığını ve Thomas'ın payına da Part topraklarının düştüğünü yazmaktaydı (Eusebius, 1890: 211-212). Eusebius'un yaşadığı dönemde Part topraklarından anlaşılan muhtemelen Dicle ve Fırat'tan İndüs Nehri'ne kadar olan bölgeydi (Mattern, 2002: 59). Eusebius'un Part topraklarıyla nereyi kastettiğini belirlemek zor olsa da, Ortaçağ Avrupalısı'nın zihninde Doğu'da Hristiyan varlığı kabul gören bir olguydu. Dolayısıyla burada güçlü bir kral etrafında kurulmuş Katolik inancına bağlı olmasa da bir Hristiyan toplumun varlığı, Doğu'nun gizemlerinin abartıldığı Ortaçağ koşullarında olasıydı. Havari Thomas'ın Presbyter Johannes efsanesinin merkezinde yer almasını sağlayacak başka tarihsel ve dini motifler de mevcuttu. 3. yüzyıldan kalma Süryanice apokrif bir metin olan *Thomas'ın İşleri* (The Acts of Thomas), Havari Thomas'ın Hindistan'da giriştiği misyonerlik faaliyetlerinden ve şehit edilmesinden detaylı olarak bahsetmekteydi. *Thomas'ın İşleri* kısa bir süre içinde Yunanca'ya da çevrilmişti. Sonrasında Ermenice ve Latince gibi dillerde de çevirileri yapıldı (Hunter, 2000: 207). Bu metnin ihtiva ettiği bilgilerin, Katolik Kilisesi tarafından tam olarak kabul edilmese de Uzakdoğu'da bulunan Hristiyan varlığının Doğu ile ilgili egzotik hikayelerle iç içe geçerek Hristiyan Dünyası'nın muhayyilesini beslediği söylenebilir.

Havari Thomas, Presbyter Johannes efsanesinin ortaya çıkmasıyla ilgili olarak başka bir açıdan da önemli bir referans kaynağıydı. Haçlıların

kurdukları ve kaybettikleri ilk devlet olan Edessa, öncesinde belirttiğimiz gibi, ortaya çıktığı dönemlerde Nasturi inancının en önemli merkezlerinden biriydi. Hindistan'da şehit edilen Havari Thomas'ın kalıtlarının burada olduğuna inanılıyordu. Aslında bu inanç, Nasturiliğin 5. yüzyılda ortaya çıkışından öncesine dayanmaktaydı. Edessa merkezli olarak gelişen anlatı geleneğine göre, 4. yüzyılda Thomas'ın kalıtlarını ziyaret etmek için şehre hacılar gelmekteydi (Saint-Laurent, 2015: 33-34). *Thomas'ın İşleri*'nin anonim yazarı da Thomas'ın kemiklerinin batıya götürüldüğünü yazarak bu kanaati güçlendirmekteydi (Klijn, 2003: 250; Taylor, 2014: 456). Latin Batı geleneğinde de Havari Thomas'ın kalıtlarının Edessa'da olduğu düşüncesi erken Ortaçağ'dan beri mevcuttu. Örneğin, 6. yüzyıl tarihçisi ve din adamı Tourslu Gregorius (538-594), Thomas'ın Hindistan'daki şehadetinden sonra kalıtlarının Edessa'ya getirildiğini belirtiyordu (Thomaskutty, 2019,169). Böylece, Freisingli Otto'nun 1145'te Hugh'dan duyduklarına dayanarak ilk defa ismini zikrettiği Presbyter Johannes'e ilişkin efsane, buraya kadar değindiğimiz örneklerin de ortaya koyduğu üzere, 1144 yılında Edessa'nın Müslümanlar tarafından fethedilmesinin ardından tarihsel ve tarih dışı unsurların bir araya gelmesiyle şekillenmişti.

2. DE ADVENTU PATRIARCHAE INDORUM VE REMI BAŞRAHİBİ ODO'NUN MEKTUBU: HİNDİSTAN'DAN GELEN GİZEMLİ ŞAHİS JOHANNES

Presbyter Johannes isminden her ne kadar ilk kez Freisingli Otto bahsetse de 1122 yılında Hindistan'dan Roma'ya gelen Johannes isimli bir rahibin aktardığı bilgileri içeren ve anonim bir yazılı kaynak olan *De Adventu Patriarchae Indorum ad Urbem sub Calixto papa secundo* (Papa II. Callixtus Döneminde Hindistanlıların Patriğinin Roma'ya Gelişi Üzerine), Hindistan'daki Hristiyan varlığı ve Havari Thomas kültürüne ilişkin muhtevasıyla Otto'nun anlatisından önce Presbyter Johannes efsanesinin temellerinin Ortaçağ Avrupası'nda şekillenmeye başladığını gösterir. *De Adventu*'nun ne zaman yazıldığı kesin olmamakla birlikte, 12. yüzyılın ortalarında kaleme alındığı varsayılmaktadır (Zarncke, 1879: 837- 843; Brewer, 2015: 33). Metnin Latince'den İngilizce'ye çevirisini yapan Keagan Brewer, kaynağın ne zaman yazıldığının tespit edilmesinin güçlüğüne karşın, elde bulunan birçok elyazmasının varlığına dayanarak Ortaçağ boyunca popüler bir metin olduğunun altını çizmektedir (Brewer, 2015: 5). *De Adventu*, Johannes isimli gizemli bir seyyahın Papa II. Callixtus (1065-1124)'un huzuruna gelerek Hindistan'da yaşayan Hristiyanlara dair verdiği bilgileri içerir. Metinde Hindistanlıların Patriği olarak adlandırılan bu kişi, Roma'ya geldiğinde büyük bir merak uyandırmıştır. Çünkü, uzun yıllardan beri dünyanın bu en ücra köşesinden İtalya'ya gelen herhangi birine rastlanmamıştır (Brewer, 2015: 34). Anonim yazar burada hem Hindistan'ın Avrupalılar için o dönemde ne kadar uzakta ve erişilmez bir noktada tahayyül edildiğini ifade etmekte hem de Avrupalıların bu bölgede varlığı bilinen Hristiyanlarla olan sınırlı düzeydeki iletişimine de dikkat

çekmektedir. Metinde Patrik olarak tanıtılan Johannes'in Roma'ya geliş hikayesi de oldukça ilginçtir. Selefinin ölümü üzerine Patrik seçilen Johannes, yerleşik prosedür gereği Bizans'a gelip seçildiği görev için onay almak istemiştir. Konstantinopolis'te Papalık temsilcileriyle karşılaşmış, onlarla tercüman aracılığıyla iletişim kurmuş ve nihayetinde Papalık elçileriyle birlikte Roma'ya gitmeye karar vermiştir (Brewer, 2015: 34). Patrik Johannes'i Roma'ya gitmeye ikna eden şey ise, Papalık elçileriyle yaptığı görüşme neticesinde Roma'nın dünyanın efendisi olduğuna karar vermesidir. Roma'da Papa II. Callixtus'un huzuruna çıkan Patrik Johannes burada, geldiği ülkenin efsanevi özelliklerinden, zenginliklerinden bahseden bir konuşma yapar. Havari Thomas'ın mezarının, kendi yaşadığı topraklarda olduğundan, her yıl mezarı başında yapılan törenlerden ve Thomas'ın cesedinin öldüğü zamanki halini koruduğundan bahseder (Brewer, 2015: 35-36).

Anonim metinden verdiğimiz anlatı parçaları merak uyandırıcı ve eğlendirici bir edebi hikâyenin unsurlarını taşımakla birlikte Freisingli Otto'nun anlatısında yer alan ve tarihsel olgularla ilişkilendirilebilecek bilgilerle kıyas edildiğinde, bunların neredeyse gerçeklik temeli olmayan bir kurguya dayandığı görülür. Burada olgusal olarak mümkün olabilecek iki şey, Hindistan taraflarından birisinin Konstantinopolis'e gelmesinin olabilirliği ile onun, Roma'dan gelen Papalık temsilcileriyle burada iletişime geçebileceğidir. Her ne kadar Freisingli Otto'nun kaydındaki aksine *De Adventu*'nun anonim yazarı Hindistan'dan gelen patriğin Nasturi olduğunu belirtmiyor olsa da Doğu'daki Hristiyanların Bizans'la olan iletişimlerinin sınırlılığı bir yana, buradaki Hristiyanların çoğunluk itibarıyla Ortodoks Kilisesi'nin tam zıddı bir itikada, yani Nasturiliğe olan bağlılıkları düşünüldüğünde adı geçen Johannes'in Patrik olarak atanmak için Bizans'tan onay alması ya da bunu düşünmesi mümkün değildir. Patriğin Roma'yı dünyanın efendisi olarak görme kararı ise onun bireysel tercihi ve metin yazarının neyi nasıl görmek istediğiyle alakalı bir husustur.

Fakat *De Adventu*'da itibar edilemeyecek veya tarihsel/durumsal karşılığı olmayan bilgiler anonim metnin muhtevasının 12. yüzyıl Ortaçağ Avrupası'nın kendine has şartlarında karşılığı olan referanslara sahip olmadığı anlamına gelmez. Öncelikle belirtmek gerekir ki, *De Adventu*'da Havari Thomas'ın mezarının Hindistan'da olduğunun zikredilmesi, Ortaçağ Batısı'nda Thomas'ın Hindistan'a gidip orada şehit olduğu ve burada Hristiyan bir topluluğun var olduğu gibi bilgilerle uyumludur. Ancak metnin, Thomas'ın kalıtlarının Edessa'ya taşınmasıyla ilgili herhangi bir veri içermediği de görülmektedir. Dikkat çeken en önemli hususlardan bir tanesi *De Adventu*'daki Patrik Johannes'in, 23 sene sonra Freisingli Otto'nun eserinde karşımıza çıkan Presbyter Johannes ile aynı ismi taşımasıdır. Bu bizi yeniden Freisingli Otto'nun Hugh'dan aktardığı hikâyenin metnine götürür. Otto'nun Presbyter Johannes'in ismini zikrettikten sonra kurduğu cümlede “gerçekten de alışılan biçimde ona böyle hitap edilir (sic enim eum nominare solent)” şeklindeki ifadesi, Presbyter Johannes isminin kendi

kaydından önce de dolaşımında olduğunu bildiğine delil olarak gösterilebilir (Freising, 1912: 366; Brewer, 2015: 6, 43-44). Yine Presbyter Johannes anlatısının son kısmında “iddia edilir ki/iddia ediyorlar (asserunt)” ifadesinin çoğul olmasından dolayı Cebele Piskoposu Hugh’un tekil kanıtlığından ziyade Johannes’e ilişkin dolaşımında olan bilgiye/söylentiye bir göndermede bulunduğu da söylenebilir (Freising, 1912: 367 Brewer, 2015: 6,43-44). Bu bağlamda, Otto’nun kaydındaki veriler *De Adventu*’daki Patrik Johannes anlatısının, her ne kadar metnin ne zaman kaleme alındığının tespiti zor olsa da daha erken tarihli olması ve isimlerinin aynı olması gerçeğiyle bir arada değerlendirildiğinde, Presbyter Johannes efsanesinin 1145 yılından önce şekillenmeye başladığını göstermektedir.

De Adventu’da zikredilen Patrik Johannes, tarihi net olarak tespit edilemeyen ama 12. yüzyılın ortalarına ait olduğu düşünülen başka bir yazılı kaynakta da karşımıza çıkmaktadır. Giriş kısmında belirtildiği üzere, 1118-1151 tarihleri arasında Fransa’daki St. Remi Manastırı Başrahipliği görevini yürüten Odo’nun, Coucy Lordu Thomas Marle’ye yazdığı mektupta (Knobler, 2017: 5) da Roma’ya Hindistan’dan gelen Johannes ile ilgili geniş malumat mevcuttur (Zarncke, 1879: 843-846). Odo, çeşitli meselelerle ilgili görüşmeler yapmak üzere Roma’da bulunduğu esnada Hindistan’ın başpiskoposunun Papa II. Calixtus’un huzuruna çıkmasına şahit olduğunu ifade eder. *De Adventu*’dakinden farklı olarak Odo, Hindistan Kilisesi’nin başı olan Johannes’in Roma’ya geliş nedenini başka şekilde aktarır. Mektuba göre Hindistan’ın hükümdarı, ardında bir veliaht bırakmadan ölmüştür (Brewer, 2015: 41). Bu nedenle Başpiskopos Johannes (*De Adventu*’da Patrik unvanıyla anılmıştır) Bizans sarayından yardım talebinde bulunmuş ve İmparator da Hindistan’ı yönetmek üzere bir prens göndermiş ancak prens yolda ölmüştür. Bunun üzerine İmparator ikinci defa bir prens göndermiş ve o da ilki gibi yolda hayatını kaybetmiştir. Bizans İmparatoru’nun üçüncü bir prens göndermeyi reddetmesi üzerine çaresiz kalıp ne yapacağını düşünen Başpiskopos Johannes, çareyi Papalığa başvurmakta bulmuştur (Brewer, 2015: 41). *De Adventu* metni gibi Odo’nun mektubunda da Johannes, Roma’da kendisini Havari Thomas’ın mezarının bulunduğu Kilise’nin başı olarak tanıtır ve Papa II. Callixtus’a Thomas’ın mezarı etrafında gerçekleşen mucizelerden, Hindistan’daki harikalardan bahseder. Mektubun sonunda ise Odo, Papa ve yanındakilerin Johannes’in anlattıklarına şüpheyle yaklaştıklarını, bunun üzerine Başpiskopos Johannes’in anlattıklarının doğruluğuna İncil üzerine yemin ettiğini ve netice olarak Papa’nın ikna olduğunu ifade eder (Brewer, 2015: 41). Bazı farklılıklara karşın *De Adventu*’nun metniyle büyük oranda örtüşen Odo’nun mektubu da Freisingli Otto’nun Hugh’dan duyduklarına dayanarak kurguladığı Presbyter Johannes anlatısının 1145’ten önce biçimlenmeye başladığının bir diğer kanıtını teşkil eder.

3. FREISINGLİ OTTO ESERİNDE PRESBYTER JOHANNES EFSANESİNE NEDEN YER VERDİ?

Freisingli Otto'nun, eserinde Cebele Piskoposu Hugh'dan duyduklarına dayanarak Presbyter Johannes efsanesine yer vermesi, tarihyazımsal bir sorunun irdelenmesini gerekli kılar. Otto'nun eserinde böyle bir anlatının bulunması, onun bu hikâyeyi peşinen kabul ettiği anlamına mı gelir? Eğer Hugh'dan duyduklarına inanmıyorsa Presbyter Johannes hikayesinden bahsetmesinin sebebi nedir? Bu hususlar Presbyter Johannes efsanesinin ilk defa Otto tarafından dile getirilmesini tarihi şartlar içinde anlamamız açısından değerlendirilmelidir. Freisingli Otto'nun kroniğini 1143-1146 tarihleri arasında yazdığı düşünülmektedir. Ottobeuren Manastırı başrahibi Isingrim'in Otto'ya yazmış olduğu bir mektupta ondan kroniğinin bir kopyasını rica etmesi bu tarihlendirme için delil olarak görülmüştür (Hofmeister, 1912: 8; Dixon, 2019: 61; Ehlers, 2013: 121). Ancak, Otto'nun kroniğinin eldeki en erken tarihli yazması 1157 yılına aittir ve dönemin Kutsal-Roma İmparatoru, aynı zamanda Freisingli Otto'nun yeğeni olan I. Friedrich Barbarossa'ya (1112-1190) ithaf edilmiştir (Hofmeister, 1912: 1-3; Mierow, 2002: 18). Freisingli Otto'nun kroniği evrensel tarih biçiminde Adem'den yazarın yaşadığı döneme kadarki olayları içermesi sebebiyle Presbyter Johannes anlatısı da dahil olmak üzere döneme ilişkin birçok olay ve olguya da yer vermektedir. Fakat eserin 1157 yılında revize edilerek İmparator Friedrich'e sunulması nedeniyle Presbyter Johannes'e ilişkin bölüm de dahil olmak üzere hangi kısımların sonradan eklenmiş olacağı, hangilerinin 1143-1146 tarihleri arasındaki versiyona dahil olduğunu kestirebilmek zordur (Dixon, 2019: 62).

Bu kanaati güçlendiren iki etmen söz konusudur: Birincisi 1158 yılında ölen Otto'nun sekreterliğini yapan keşiş Rahewin'in (ö. 1170) Otto'nun yazılarını düzenleme işini üstlenmesi dolayısıyla 1157'de tamamlanan yazmaya bu kaydı eklemiş olması ihtimali, bu tarihte Otto hala hayatta olmasına karşın vardır. Rahewin'in Otto'nun tamamlamadığı *Gesta Friderici Imperatoris* (İmparator Friedrich'in İşleri) adlı dört kısımdan oluşan eserin son iki kısmını yazarak 1160 yılında İmparator'a sunduğu bilinmektedir (Dixon, 2019: 62). Bu olgu da Rahewin'in kroniğe eklemeler yapma ihtimalini akla getirir. İkincisi, Presbyter Johannes adlı bir kişiye Freisingli Otto'nun çağdaşı olan herhangi bir tarihçinin eserinde rastlanmamaktadır. II. Haçlı Seferi sürecine denk gelmekle birlikte Presbyter Johannes'e ilişkin kayıt, çok yerleşik bir imgeyi temsil etseydi diğer kroniklerde de yerini bulması gerekirdi. Oysa, örneğin II. Haçlı Seferi'ne Fransa kralı VII. Louis'nin yanında katılmış olan ve bu seferi detaylı şekilde *De profectioe Ludovici septimi in orientem* (VII. Louis'nin Doğuya Yolculuğu) adlı eserinde anlatan Deuilli Odo (1110-1162), Presbyter Johannes'ten bahsetmemektedir (Dixon, 2019: 62). Yine eğer Doğu'da Presbyter Johannes isimli Hristiyan bir kralın varlığı Papalık çevrelerinde kabul edilmiş olsaydı, III. Eugenius'un 1145 yılında yayımladığı *Quantum Praedecessores* adlı II. Haçlı Seferi çağrısı yaptığı fermanında Presbyter

Johannes'e yer vermesi beklenirdi. Çünkü Hugh, fermanın yayımlandığı tarihte Haçlı Seferleri'ne destek amacıyla Roma'da bulunmaktaydı ve Otto da Presbyter Johannes hikayesini ondan burada dinlemişti.

Her ne olursa olsun, Presbyter Johannes efsanesinin Freisingli Otto'nun kroniğinde yer almasının bir anlamı olsa gerek. Öncelikli olarak şunun altını çizmekte yarar var: İster bu kısım Otto tarafından yazılmış olsun, ister sonradan Rahewin tarafından eklenmiş ve Otto tarafından tasdik edilmiş olsun, Freisingli Otto'nun metnine dikkatle baktığımızda kendisinin de Hugh'un anlattıklarından şüphe duyduğu sezilmektedir. Presbyter Johannes anlatısının sonunda konuya ilişkin herhangi bir yorum yapmayıp "bu kadar yeter" demesi (Sed hec hactenus) bu kanaatimizi güçlendirir (Freising: 1912: 367; Brewer, 2015: 43). Bu ifadenin yanı sıra Otto'nun Presbyter Johannes efsanesini anlatırken kullandığı ve daha önce vurguladığımız "iddia edilir/ediliyor (asserunt)" ifadesi de Hugh'un anlattıklarına ikna olmadığını ortaya koyar. İkna olmamasına rağmen Hugh'un anlatısına yer vermesi ise Otto'nun tarih yöntemi etrafında anlaşılabilir. Freisingli Otto'nun tarihçiliği, nesnellik açısından farklı yorumlara konu olmuştur. Kimi araştırmacılar tarafından (biraz daha eski tarihli olmakla beraber) Otto'nun yazdıkları Ortaçağ tarihçiliği bağlamında oldukça nesnel olarak görülmüştür. *Chronica*'sındaki temel amacın "hakikati" ortaya koymak olduğu (Fellner, 1934: 160), "kişisel gözlem ve araştırma"ya dayalı olarak yazdığı, bu açıdan "başkalarının yazdıklarına körü körüne bağlı" kalmadan "gerçekçi" denilebilecek bir yaklaşımı ve yazım tarzını benimsediği düşünülmüştür (Mierow, 1949, 401). Freisingli Otto'nun bu çerçevede kendi ifadeleri de veri olarak kullanılmıştır. *Chronica*'sında kendi kaynaklarının ve kendisinden öncekilerin kullandığı kaynakların doğruluğu hakkında da görüş belirttiği ifade edilmiştir (Melve, 2007: 442).

Chronica'ya baktığımızda, Freisingli Otto'nun hakikat, doğruluk ve gerçekçilik temelli bu yaklaşımının açıkça belirtildiğini de görmekteyiz. Eserin ithaf bölümünde, tarihçilerin sanatının "hakikati seçmek" ve "yalanlardan kaçınmak" gibi bir gerekliliğinin olduğunu belirtmektedir (Freising, 2002: 90). Öte yandan, Freisingli Otto'nun tarihyazımındaki hakikat ve nesnellik çabasına dair bütün bu birincil ve ikincil verilere rağmen, tarih yazım tarzının içerdiği farklılıklar bazı tarihçiler tarafından gündeme getirilmiştir. Otto'nun kişisel hayatında olduğu gibi yazım hayatında da "çelişkilerle" dolu bir tarihçi olduğu vurgulanmıştır. *Chronica*'da kullandığı eskatolojik metodolojinin *Gesta*'da bulunmadığı ve 1147 ile 1157 (kroniğinin en erken tarihli nüshasının yılı) yılları arasında İkinci Haçlı Seferi (Otto bu sefere katılmıştır) ve Papalık diplomasisinde edindiği siyasal ve dini tecrübelerin tarihçilik zihniyetinde değişime neden olduğu öne sürülmüştür (Morrison, 1980: 235). Üzerinde düşünülmesi gereken noktalardan birisi de Freisingli Otto'nun, eserinde efsanevi niteliğe sahip anlatılara yer vermeyip Presbyter Johannes efsanesine kuşkuyla yaklaşmakla birlikte değinmesidir. Bu bağlamda, Presbyter Johannes

efsanesinden bahsetmesi tuhaf olarak karşılanmış ve eserin yapısal bütünlüğü dikkate alınarak “anomali” olarak nitelendirilmiştir (Brewer 2016: 150).

Ortaçağ tarihyazımında hakikatin anlatımına ilişkin retorik bağlamdaki teknik yaklaşım, Otto'nun Hugh'un anlattıklarına kroniğinde yer vermesini anlaşılır kılar. Ortaçağ tarihçisi için görülenin yanı sıra duyulanın da bilgi kaynağı olarak büyük bir değeri olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda, duyulan şey, eğer onu kaynak olarak kullanmak isteyen tarihçi ikna olmuşsa tarihsel anlatıda yerini alabilir. Ayrıca tarihçi, duyulanın güvenilirliğinden şüpheye düştüğü durumlarda da onu anlatısında kullanabilir. Bunun temel nedeni şudur: Tarihçinin yazma amacı hakikati ortaya koymak olmakla birlikte tarihçi “gerçekleşmiş olmamakla beraber gerçekleşmiş olabilecek” olaylara yani olası anlatıya (argumentum) da itibar edebilir (Durgun, 2018: 623; Woolf, 2012: 118) ve dolayısıyla da bunlar anlatının parçası kılınabilir. Olası anlatı, “daha az doğru olsa bile” (Kempshall, 2011: 369), okuyucuya öğretici ve eğlendirici bir anlatı sunmak için kullanılabilir (Brewer, 2016 :9). Öğretici ve eğlendirici anlatının inşasında gerçekleşmesi mümkün görünmeyenden de yararlanılabilir. Öyle ki Ortaçağ anlatılarında doğaüstü ve efsanevi niteliğe sahip hikayelerden doğruluğa yakınlığı ve uzaklığı esas alınarak faydalanılmış ve “daha az inanılır” (Brewer, 2016: 137) olanlara anlatılarda yer vermemeye dikkat edilmiştir. Ancak, okuyucuyu eğlendirme gayesi, gerçekle kurgu arasındaki sınırı bulanıklaştırıp “epistemolojik belirsizliğe” (Brewer, 2016: 143) neden olur. Freisingli Otto'nun, mümkün olduğunca efsanevi anlatılardan kaçınması ve gerçeklik değerine sahip olduğunu düşündüğü olguları seçerek anlatıda hakikati sunmayı amaçlamasına karşın, Hugh'un anlattıklarına yeterince ikna olmamasına rağmen, *Chronica*'da Presbyter Johannes efsanesine yer vermesi, zikrettiğimiz epistemolojik belirsizliğin neticesi gibi görünür. Otto, Presbyter Johannes efsanesine inanmıyor olsa bile, doğruluğu veya yanlışlığını kanıtlayamayacağını düşündüğü bu “olası anlatı” niteliğindeki hikâyeye, öğretici veya eğlendirici niteliğine dayanarak eserinde yer vermiş olabilir.

Freisingli Otto'nun Presbyter Johannes anlatısını siyasi açıdan da kullanması söz konusudur. II. Haçlı Seferi'nin başlamasından iki sene öncesine dayanan hikâyenin, Edessa'nın 1144 yılında Müslümanlar tarafından geri alınmasının yaratmış olduğu koşulda ortaya çıkışından bahsetmiştik. Bu bağlamda, II. Haçlı Seferi'ne katılan Otto ve eserin ortaya çıkış sürecinde sekreterliğini yapan Rahewin'in, 1157'de veya daha önce bu hikâyeyi *Chronica*'ya yerleştirmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Ancak, eğer anlatı 1147-49 arasında gerçekleşen II. Haçlı Seferi sonrasında metne yerleştirilmişse, bu tarihyazımsal meselenin de siyasi ve dini yönleriyle analizini yapmak gerekir. II. Haçlı Seferi'nin başarısızlığı, Avrupa içinde bunun sebeplerinin sorgulanmasına yol açmış ve askeri yenilginin sebebinin Avrupa Hristiyanlarının dinsel açıdan yozlaşması ve birlik içinde hareket etmemeleri olduğu düşünülmüştür (Dixon, 2019: 64). Dinsel yozlaşma

birbirinden kopuk hareket eden, sürekli çatışma halinde olan dünyevi ve dini otoritelerin derinleştirdiği bir krize de işaret etmektedir. Bunun neticesinde fatura II. Haçlı Seferi'ne öncülük eden Papalık kurumuna çıkarılmış, Papalığın ideolojik gücü sarsılmış ve siyasal etkinliği baltalanmıştır (Hiestand, 2001: 46). Bu durumda, güçlü bir liderlikten yoksun olmanın Avrupa Hristiyanlığını zora soktuğu fikri, Papalıkla iktidar konusunda çatışma halinde olan, hem dünyevi hem dini otoriteyi kendinde birleştirmeyi amaçlayan Kutsal Roma-Cermen İmparatorları'nın Avrupa siyasetine yön verme çabalarını güçlendirmişti. Bu anlamda, İmparatorluk ailesiyle kan bağı olan Freisingli Otto'nun Presbyter Johannes'ten dini ve dünyevi otoriteyi birlikte üstlenen rahip-kral (rex et sacerdos) şeklinde bahsetmesi oldukça anlamlıdır (Dixon, 2019: 70).

Otto'nun Presbyter Johannes anlatısında Friedrich Barbarossa'nın emperyal ideolojisiyle uyumlu olan bir başka nokta da daha önce kısmen değindiğimiz *üç Magi* (üç bilge) ile Johannes arasındaki ilişkidir. Dini ve tarihsel açıdan *üç Magi* hikayesi, Yeni Ahit'in Matta İncili'nin 2. Bölümü'nün 1-12. ayetleri arasında geçen şu anlatıya dayandırılmaktadır: Kral Hirodes zamanında İsa'nın doğumu üzerine "bazı yıldızbilimciler" (Çevirilerde *Magi* için yıldızlara bakarak olayları yorumlamaları nedeniyle bu kelime kullanılmış görünüyor) İsa'nın yıldızını gördüklerini söyleyerek ona tapınmak için Kudüs'e gelmişlerdir. Kral Hirodes ve etrafındakiler paniğe kapılarak gelen yıldızbilimcilere İsa'nın nerede doğacağını sorarlar. Onlar da Beytlehem'de doğacağını söylerler. Hirodes, yıldızbilimcilere çocuğu (İsa'yı) bulunca kendisine haber vermelerini, kendisinin de ona tapınacağını söyler. Yıldızbilimciler, Doğu'da görmüş oldukları yıldızı takip ederek yıldızın durduğu yer olan Beytlehem'e varır, İsa'yı Meryem ile görürler. Yere kapanıp İsa'ya tapınırlar. Ona hediye olarak altın, günnük ve mür sunarlar. Sonra gördükleri düşte uyarılmaları üzerine Kral Hirodes'e haber vermeden başka bir yol izleyerek ülkelerine geri dönerler (Kitab-ı Mukaddes: <https://incil.info/kitap/mat/2>; Erişim: 1.10.2020).

Üç Magi anlatısı, İsa'nın dünyaya geliş hikayesinin bir parçası olarak dini literatürde yüzyıllardır yer almakla beraber, özellikle Haçlı Seferleri süreciyle birlikte Avrupa imgeleminde popülerleşmeye başlamıştı. Örneğin, Benedikten Vézelay Manastırı'ndan keşiş Jülien, verdiği bir vaazda, *üç Magi*'nin Doğu'dan yola çıkıp İsa'ya sadakatlerini sunmak için Kutsal topraklara gittikleri gibi Batılıların da Kudüs'e hac ziyaretinde bulunmalarını teşvik ediyordu (Trexler, 1997: 74). Haçlı Seferleri sürecinde güçlenen *üç Magi* imajı hem Presbyter Johannes efsanesini aktaran Hugh hem de metninde yer veren Freisingli Otto tarafından da biliniyor olmalıydı. Böylece Otto'nun *üç Magi* hikayesine yer vermesinin altyapısı dini ve tarihsel bakımlardan oluşmuştu. Presbyter Johannes ile *üç Magi*'yi II. Haçlı Seferi öncesinin kaotik ortamında 1145 tarihli anlatısında ilk kez irtibatlandıran Freisingli Otto'nun kaydından bir süre sonra *üç Magi*'nin özellikle Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu çevrelerinde kutsallaştırıldığını görmekteyiz. İmparator Constantinus döneminde Konstantinopolis'ten Milano'ya

getirildiğine (Geary, 1994: 243) inanılan *üç Magi*'nin kalıtları, 1164 yılında Köln'e taşınmıştı (Trexler, 1997: 75). Kalıtların buraya getirilmesi sürecini de Barbarossa'nın şansölyesi olan Reinhold von Dassel (1120-1167) üstlenmişti. Reinhold, Otto ile birlikte Kutsal-Roma Cermen İmparatorluğu'nun propaganda ve meşruiyet mekanizmasının önde gelen isimlerindendi. Papalığa karşı İmparatorluk için dinsel meşruiyet arayan Dassel, *üç Magi*'nin kalıtlarını Milano'dan Köln'e getirterek çok önemli bir stratejiyi ortaya koymuştu. Milano, Roma'dan sonra kısa bir süre de olsa Roma İmparatorluğu'nun Batı kısmının başkentliğini yapmıştı. Kalıtların Milano'dan Köln'e taşınması sembolik olarak emperyal merkezin Cermen topraklarına taşınmasını ifade ediyordu (Trexler, 1997: 75).

Üç Magi'nin Tanrı tarafından belirlenmiş, meşru krallar olduğu düşüncesi emperyal propaganda parçası olarak Roma İmparatorluğu'nda Constantinus ve Justinianus dönemlerinden beri geliştirilmişti (Geary, 1994: 252) ve 12. yüzyılda Kutsal Roma-Cermen imparatorlarının Papalıkla otorite kavgası verdikleri bir dönemde, önemli bir meşruiyet aracı olarak kullanılabilir. Köln Başpiskoposu ve İmparatorluk Şansölyesi olan Dassel'in öncülük ettiği bu emperyal meşruiyet stratejisi, Saray çevresinde zaman içinde benimsenecek ve *üç Magi*'nin kalıtları Kutsal Roma-Cermen yöneticilerinin ziyaretgahı haline gelecekti. Freisingli Otto'nun *üç Magi*'yi Prester Johannes anlatısının bir parçası haline getirmesi, Dassel'in hamlesiyle kalıtlarının 1164 yılında Köln'e taşınmasından önce bu hikâyenin İmparatorluk merkezinde dillendirilmekte olduğuna da işaret eder. Bunun yanında, Otto'nun *Chronica*'sında Barbarossa'ya yaptığı ithaftan sonra, Reinhold'a da bir ithaf kısmı ayırması ve eserini yazma nedenlerini açıklaması da *üç Magi* ile Presbyter Johannes arasında kurulan ilişkinin İmparatorluk çevrelerinde üretilen propaganda amaçlı düşüncelerle bağlantılı olduğunu gösterir. Son olarak, bu çalışmada kısaca değindiğimiz Presbyter Johannes'in 1165 tarihli mektubunun genel olarak tarihçiler tarafından Reinhold von Dassel'in öncülüğünde İmparatorluk çevrelerinde üretildiği (Hamilton, 1996: 171-185) ve Otto'nun bu süreçte "dolaysız ilham kaynağı" (Ramos, 2006: 41) olduğu görüşü de bunu güçlendirir. Dolayısıyla, bütün bu veriler bir araya getirildiğinde 1160'larda İmparatorluk çevrelerinde iyice yaygınlaşacak *üç Magi* anlatısının, Freisingli Otto'nun metninde yer alması makul bir çerceveye oturmaktadır.

Sonuç

Presbyter Johannes'in 1165'te Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos'a gönderdiği sahte mektupla Batılıların siyasi ve dini gündemine oturan Presbyter Johannes efsanesi, 12. yüzyılın ilk yarısında biçimlenmeye başlayarak Avrupalı tahayyülündeki Doğu'nun geçirdiği keskin dönüşüme işaret etmektedir. Öteki olan Doğu'ya ilişkin biriken ve uzun süredir zararsız bir bilgi kümesini oluşturan bütün olgusal malzemenin eklektik olarak yeni siyasi ve dini şartlara göre uyarlanması, I. Haçlı Seferi sonrası siyasal açıdan mutlak bir düşmana dönüşen Müslümanlara karşı farklı retorik araçların

geliştirilmesini zorunlu kılar. Presbyter Johannes karakteri etrafında Müslümanları çepeçevre kuşatabilecek bir global Hristiyanlık fikri (Taylor, 2014: 445), bu retorik gereksinimin ete kemiğe bürünmesini ifade eder. Doğu'da var olan Hristiyan bir kral ve toplum, Nasturi olarak itikat noktasında farklı bir yerde dursa da, Kutsal topraklarda Müslümanlarla savaş halindeki Avrupa Hristiyanları için bütün farklılıklarına rağmen aynı kimliği paylaştıkları, ortak düşmana karşı kendilerine yardım edecek bir güç merkezi olarak kurgulanır. Bu bağlamda, Presbyter Johannes efsanesinin yazılı bir kaynak olarak ilk defa 1145 yılında Freisingli Otto'nun *Chronica*'sında geçmesi tesadüf değildir. 1147 yılında başlayan II. Haçlı Seferi'nin arifesinde, 1144 yılında Edessa'nın Müslümanlar tarafından geri alınmasından hemen sonra sahneye çıkan Presbyter Johannes efsanesi, kurgunun geleceğe dair ümitle doğuşunun göstergesidir.

Freisingli Otto'nun Cebele piskoposu Hugh'a dayandırarak eserinde yer verdiği ve kendisinin de inanmakta zorluk çektiği tahmin edilebilecek Presbyter Johannes efsanesi Ortaçağ Avrupa siyaset, din ve kültür dünyasının kendi parametreleri içinde düşünülmelidir. II. Haçlı Seferi'nin hüsrarla sonuçlanmasının Papalık-İmparatorluk çatışmasını alevlendirdiği, Papalık otoritesinin siyasal olarak gerilediği bir ortamda, dünyevi ve ilahi otoriteyi kendisinde birleştiren bir rahip-kral olarak Presbyter Johannes, dini otoriteyi boyunduruğu altına almak isteyen İmparatorluk'un ideolojik aracı olarak Freisingli Otto'nun metninde kendine yer bulmuş görünür. Otto'nun efsane hususunda ikna olmaması, onu metne yerleştirmesine engel değildir. Siyasal fayda, doğrulanması güç bir anlatının epistemolojik belirsizliğiyle birleşerek Otto'nun anlatısında gerçekçilik kaygısını bir kenara iter ve Presbyter Johannes efsanesini tarihsel bir veriye dönüştürür. I. ve II. Haçlı Seferleri arasında, 1122 yılında Hindistan'dan Roma'ya gelen ve oradaki Hristiyanlardan bahseden Johannes isimli birinin hikayesini içeren *De Adventu* metni ve Odo'nun mektubundan da anlaşılabilirliği gibi, sözlü bir gelenek olarak Presbyter Johannes efsanesinin ilk izleri 12. yüzyılın ilk çeyreğinde tespit edilebilir. Neticede Freisingli Otto'nun *Chronica*'sında II. Haçlı Seferi dönemi Avrupalısı'nın dini ümidi, Papalık karşıtlarının siyasi ve ahlaki modeli olarak belirerek Presbyter Johannes'in sahte mektupta tarihsel bir kişilik olarak ortaya çıkışı kapısını sonuna kadar açar.

Kaynakça

Berry, V. G. (1969). The Second Crusade. M.K. Setton, & M.W Baldwin, (eds.), *A History of the Crusades: Vol. 1 The First Hundred Years* (s. 463-512). Madison: The University of Wisconsin Press.

Biran, M. *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History: Between China and the Islamic World*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Brewer, K. (ed.) (2015). *Prester John: The Legend and its Sources*. New York: Ashgate.
- Brewer, K. (2016). *Wonder and Scepticism in the Long Twelfth Century*. Ph.D. Dissertation. The University of Sydney.
- Brooks, M. E. (2009). *Prester John: A Reexamination and Compendium of the Mythical Figure Who Helped Spark European Expansion*. Ph.D. Dissertation, The University of Toledo.
- De Rachewiltz, I. (1972). *Prester John and Europe's Discovery of East Asia*, Canberra: Australian National University Press.
- Dixon, J. M. T. (2019). *The Prester John Legend and European Conceptions of Eastern Alterity Before 1800*. Ph. D. Dissertation. Cambridge University.
- Durgun, F. (2018). "Kısalık Bilgeliğın Ruhudur": Ortaçağ Tarih Anlatılarında Kısalık Yöntemi. *TUHED* (7: 2), 618-631.
- Ehlers, J. (2013). *Otto von Freising: Ein Intellektueller im Mittelalter*. München: Verlag C.H. Beck.
- Eusebius. (1890). *The Church History of Eusebius*. A. McGiffert (çev.), https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/0265-0339,_Eusebius_Caesariensis,_Historia_ecclesiastica_%5bSchaff%5d,_EN.pdf
- Fellner, F. (1934). The Two Cities of Otto of Freising and its Influence on the Catholic Philosophy of History. *The Catholic History Review* (20: 2), 154-174.
- Figueira, D. M. (2015). *The Hermeneutics of Suspicion: Cross-Cultural Encounters with India*. London: Bloomsbury.
- Freising, O. (2002). *The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A.D.* C. C. Mierow (çev.). New York: Columbia University Press.
- Freising, O. (1912). *Otonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus*. Hannoverae. et Lipsiae. Impensis Bibliopolii Hahniani.
- Geary, P. J. (1994). *Living with the Dead in the Middle Ages*. Ithaca: Cornell University Press.

- Giardini, M. (2017). “Ego, Presbiter Iohannes, Dominus Sum Dominantium”: The Name of Prester John and The Origin of His Legend. *Viator* (48: No.2), 195-230.
- Grousset, R. (2002). *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*. Eighth Paperback Edition. Naomi Walford (çev.). New Brunswick: Rutgers University Press.
- Hamilton, B. (2009). Continental Drift: Prester John’s Progress through the Indies. Joan-Pau Rubiés (ed.), *Medieval Ethnographies: European Perceptions of the World Beyond* (s.121-153). London: Routledge.
- Hamilton, B. (1996). Prester John and the Three Kings of Cologne. C.F. Beckingam & B. Hamilton (eds.), *Prester John, the Mongols and the Lost Ten Tribes* (s. 171-185). Aldershot: Variorum.
- Heng, G. (2003). *Empire of Magic: Medieval Romance and the Politics of Cultural Fantasy*. New York: Columbia University Press.
- Hiestand, R. (2001). The Papacy and the Second Crusade. Jonathan Phillips & Martin Hoch (eds.), *The Second Crusade: Scope and Consequences* (s.32-53). M1anchester: Manchester University Press.
- Hofmeister, A. (1912). Praefatio. Freising, O. *Otonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus* (s. vii- cxiv). Hannoverae. et Lipsiae. Impensis Bibliopolii Hahniani.
- Hunter, D. G. (2000). Acts of Thomas: Scene One. R. Valantasis (ed.) *Religions of Late Antiquity in Practice* (s.207-217). Princeton: Princeton University Press.
- Kayhan, H. (2018) Irak Selçukluları’nda Sosyal, Ekonomik, Kültürel ve Dini Yapı Hakkında. *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* (IV: 2), 1-14.
- Kempshall, Matthew. (2011). *Rhetoric and the Writing of History*. Manchester: Manchester University Press.
- Kitab-ı Mukaddes: <https://incil.info/kitap/mat/2>: Erişim: 1.10.2020.
- Klijn, A. F. J. (ed.). (2003). *The Acts of Thomas*, Second Revised Edition. Leiden: Brill.

- Knobler, A. (2017). *Mythology and Diplomacy in the Age of Exploration*. Leiden: Brill.
- Mattern, S. P. (2002). *Rome and the Enemy: Imperial Strategy in the Principate*. Berkeley: University of California Press.
- Melve, L. (2007). *Inventing the Public Sphere: The Public Debate during the Investiture Contest (c. 1030-1122)*. Leiden: Brill.
- Mierow, C. C. (2002). Introduction. Freising, O. *The Two Cities: A Chronicle of Universal History to the Year 1146 A. D.* C. C. Mierow (çev.). New York: Columbia University Press.
- Mierow, C. C. (1949). Bishop Otto of Freising: Historian and Man. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* (80), 393-402.
- Morrison, K. F. (1980). Otto of Freising's Quest for Hermeneutic Circle. *Speculum* (55: 2), 207-236.
- Nowell, C. E. (1953) The Historical Prester John. *Speculum* (48:3), 435-445.
- Phillips, J. (2007). *The Second Crusade: Extending the Frontiers of Christendom*. New Haven: Yale University Press.
- Piyadeoğlu, C. (2020). *Büyük Selçuklular: Yeni Bir Devrin Başlangıcı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ramos, M. J. (2006). *Essays in Christian Mythology: The Metamorphosis of Prester John*. New York: University Press of America.
- Rowe, J. G. (1992). The Origins of the Second Crusade: Pope Eugenius III, Bernard of Clairvaux and Louis VII of France. Michael Gervers (ed.), *The Second Crusade and the Cistercians* (s.79-89). New York: Palgrave Macmillan.
- Saint-Laurent, J. (2015). *Missionary Stories and the Formation of the Syriac Churches*. Oakland: University of California Press.
- Taylor, C. (2014). Global Circulation as Christian Enclosure: Legend, Empire and the Nomadic Prester John. *Literature Compass* (11/7), 445-459.
- Thomaskutty, J. (2019). *Saint Thomas the Apostle: New Testament, Apocrypha, and Historical Traditions*, Paperback Edition. London: Bloomsbury.

Trexler, R. C. (1997). *The Journey of the Magi: Meanings in History of a Christian Society*. Princeton: Princeton University Press.

Turan, O. (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. 8. Basım. İstanbul: Ötüken.

Woolf, D. (2012). *Tarihin Küresel Tarihi*. M. Moralı (çev.), İstanbul: Alfa.

Zarncke, F. (1879). *Der Priester Johannes, Erste Abhandlung. Abhandlungen der Philologisch-Historischen Classe der Königlich Sächsischen Gessellschaft der Wissenschaften*. Siebenter Band (s.831-1030). Leipzig, Deutschland.

Extended Abstract

The direct encounter of the Europeans with the Islamic World during the Crusades exerted great influence on the use of the settled western images about the East in a new political and religious way. In the 12th century, Prester John legend emerged as a promising instrument of the submission of the Muslims, who were regarded as absolute other in western imagination, to the global expansionism of European Christianity. Prester John narrative depended on the fancy that a Christian priest-king called Prester John living in the East would come to the aid of the Christians fighting against the Muslims. Thus, the Muslims would be surrounded from both sides. This would also lead to the final victory of the Christians over the Muslims. The legend started to become popular in Europe by the forged letter of Prester John to the Byzantine emperor Manuel I. Komnenos in 1165. In this article, the emergence process of Prester John legend before 1165 is discussed. Prester John was first mentioned in Otto of Freising's *Chronica* in a record dated 1145. In this sense, the purpose of this article is to evaluate the political and religious reasons for the emergence of the legend on the basis of Otto's narrative with references to the primary sources related to the subject considering unique characteristics of Otto's historical approach and Medieval historiography. Finally, this study presents that Prester John legend was an eclectic construct appropriate to the political and religious conditions.

As stated before, Otto of Freising's *Chronica* was the first historical account including Prester John legend. Otto recorded that he met Hugh, the bishop of Jabala in Viterbo in 1145 and heard from him about Prester John. The register of Otto should be examined in many aspects. Apart from its value as the first appearance of the name Prester John in a historical source, its content also needs closer attention. Otto of Freising's narrative includes several motifs contributing to the formation of Prester John legend. For example, in Otto's account, Prester John was a Nestoria who lived in the Far East (India), and fought against the Muslims. At the same time, these were the basic stereotypes of Prester John legend adopted in Medieval and Early

Modern Europe. The set of religious and cultural motifs on Prester John available in Otto of Freising's *Chronica* only makes sense if they are affiliated with political and religious agenda of the 12th century that were shaped by Muslim/Crusader conflict and Papacy/Empire struggle.

Additionally, though the first appearance of Prester John character can be seen in Otto's narrative, there were two accounts that show the early formation of the legend before Otto's record. One of these is an anonymous narrative, *de adventu patriarchae Indorum ad Urbem sub Calixto papa secundo* (On the Arrival of the Patriarch of the Indians to Rome under Pope Calixtus II), which tells the story of a mysterious man who came to Rome in 1122 and told about the Christians in India and St. Thomas's tomb available there. The other significant account is a letter of Odo of Rheims, the abbot of St. Remy between 1118-1151, to the Lord of Coucy, Thomas of Marle. Having similar content to the text of *de Adventu*, the letter presents the story of this Indian man as an eyewitness testimony. These two accounts, taken together with Otto of Freising's record, imply that Prester John legend started to form in the period between the first and second crusades. This article especially focuses on the details of Otto's narrative on Prester John. It seems that Otto did not actually believe in the story told by Hugh of Jabala but inserted it into his chronicle. Therefore, it is crucial to investigate the reason why he did this. It is not very certain whether this account was inserted into the chronicle by Otto or his secretary Rahewin. Independent of this fact, it can be argued that though Otto of Freising or Rahewin were not convinced about the authenticity of Prester John legend, they saw its political utility within the context of the failure of the second crusade and Holy-Roman Empire's attempt to dominate European politics. For this reason, the disbelief was suspended, and the story was reconciled with imperial policy. In summary, this article shows how the western perception about the other transformed in the process of the emergence of Prester John legend. The fragments of oral tradition turned into a religious prospect of Medieval Europeans and political and moral model of the opponents of the Papacy in Otto of Freising's account. In this way, the emergence of the legend opened way to the appearance of Prester John as a historical character in the forged letter dated 1165.

KENDİ OLMA SERÜVENİNİN ONTİK SANCISI: ÇİRKİN ÖRDEK YAVRUSU

Aydın KARABULUT*

Öz

Günümüzde beğeni denilince akla ilk gelen genellikle görsel beğenidir. Zira yaşanan yüzyıl imajın ve görsel beğenin hüküm sürdüğü yüzyıldır. Varlıklarını uzlette sürdüren bireylerin ve imajların çoğaldığı bir çağdır bu... Bu açıdan bakıldığında insan; dışlanma, kendisi olma, yalnızlaşma, ötekileşme gibi birtakım aşamalardan geçerek kendi benliğini oluşturmaktadır. Bu çalışmada "Çirkin Ördek Yavrusu" masalı da özellikle güzelliğin saplantılı bir değer olarak yüceltilmesi, toplumca onaylanmayan fiziksel görüntünün dışlanması, farklılık arayışları ve taleplerinin etkili biçimde bastırılması, kişinin kendisi olma mücadelesinin akamete uğratılması, kitlesel ve topluluk aidiyetinin kutsanması ve benzerliğin ürettiği şiddet, vb. bakımlardan irdelenmektedir. Ayrıca bu çalışmada ele alınan masal, Nietzsche'nin defaatle üzerinde durduğu trajik yaşama da örnek teşkil etmektedir. Nietzsche'ye göre, yaşamın trajik hali ve onun üstesinden gelinmesi amor fati ve üstinsan imgesiyle ancak mümkündür. Bu açıdan Çirkin Ördek Yavrusu için bir ideal olan kuğular masalda üstinsana gönderme olarak düşünülmüştür. Masal Nietzsche'nin geliştirdiği üstinsan, amor fati ve trajik yaşam kavramları etrafında da tartışılmıştır. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çirkin Ördek Yavrusu, Masal, Üstinsan, Farklılık, Dışlanma, Güzellik.

ONTIC PAIN ON ADVENTURE OF BEING ONE'S SELF: THE UGLY DUCKLING

Abstract

Nowadays, the first thing that comes to mind is usually visual liking since people are living in a century in which image and visual appreciation prevail. This is an age in which individuals and images are constantly increasing, reigning, approved or thrown out of the circle, and continue to exist in the country. In this respect, human being forms its own self through a number of stages such as exclusion, being itself, loneliness and marginalization. In this study, the story "The Ugly Duckling" is discussed in terms of, especially exalting the beauty as an obsessive value, exclusion of the physical image that is not approved by the society, suppressing the search for differences and demands effectively, disrupting the struggle of being one's self, blessing the mass and community belonging and the violence produced by the similarity and so on. In addition, the fairy tale discussed in this study is an example of the tragic life that Nietzsche repeatedly emphasized. According to Nietzsche, the tragic state of life and its overcoming is only possible

* Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, a.karabulut@windowslive.com, <https://orcid.org/0000-0003-1746-8219>

with the image of amor fati and superhuman. In this respect, swans, which are ideal for the Ugly Duckling, are considered as references to the superhuman in the fairy tale. The tale was also discussed around the concepts of superman, amor fati and tragic life developed by Nietzsche. Document analysis method was used in the study.

Keywords: Ugly Duckling, Fairy Tale, Superman, Difference, Exclusion, Beauty.

Verweile doch, du bist so schön!
(zaman), biraz (burada) kal, öyle güzelsin ki!

Faust

Giriş

Zaman bir bakıma en büyük tanık ve bir bakıma en büyük dönüştürücüdür. Herakleitos, evrendeki oluş ve değişim döngüsünün, insan düşüncesinin mutlak belirleyicisi olduğunu söyler. Bu hakikatten yola çıkılırsa zaman, değişim sürecinin kristalize oluşu olarak adlandırılabilir. Her şey değişmektedir; renkler, ölçüler, değerler, düşünceler, görüngüler, anlamlar, vs... Her çağın kendine özgü anlayışlarının, kavrayışlarının ve ön kabullerinin olduğunu söylemek mümkündür bu açıdan. Sözelimi Ortaçağ estetik yargılarındaki güzellik anlayışının yaşadığımız yüzyılda geçerli olduğunu söylemek zor olduğu gibi, Rönesans'ın yararlılıktan, perspektiften, uyumdan, *norma*'dan ve güzellikten anladığı şeyi de günümüz geç modern kültürel yapısı içinde düşünmemiz daha da zordur. Ama zaman ne kadar değişirse değişsin insan hep değişmeyen şeylerin peşinde olmuştur ve bu yüzden birçok şeye bağlılık hissetmiştir.

İnsanoğlu, varlığı itibarıyla daha doğumundan itibaren bir aidiyet sorunsalı ile baş başa kalır ve sonraki yaşamı boyunca da yine aynı ontolojik kaygının tazyikine rağmen hayata tutunmak ister. Toplumsal çerçeve de kişinin sosyal kimliğinin oluşumunda etkilidir ve beşeri çevrenin sürekli baskısı, kendi ölçütlerine uymayanları ötekileşmeye iter. Oysa farklılıklar, kişinin imtiyazlı durumlarını özel yeteneklerini imler. Farklılık bu açıdan kişinin öznel hazinesi, yaratıcı potansiyeli olarak görülebilir. Dolayısıyla farklı olan, garip gelen özellikler “(...) eğer geliştirilirse hayatlarının geri kalan kısımlarında yaratıcılıklarının temelini oluşturacak garipliklerdir!” (Estés, 2010:194) tümcesinden yola çıkılırsa bu garabet, bireyin geleceğini değerli kılan ve parıldatan birer ışıldak vazifesi görebilir.

Umberto Eco (1995:15), “(...) bir metin ‘bir varmış bir yokmuş’ ile başlıyorsa kendi örnek okurunu hemen seçtiğine dair bir işaret göndermiş olur. Bu okur ya bir çocuk olmalıdır ya da sağduyunun ötesine giden bir öyküyü kabul etmeye hazır birisi!” demektedir. Masalın belki de en önemli özelliklerinden biri, bilinçdışı öğeleri çok yoğun olarak barındırmasıdır. Bu açıdan masalı alımlayan zihin, önyargısız olarak gerçekliği kabule hazır olmalıdır. Zira masallar genellikle mekân ve zamanın belirsizliğinde kimi baskın değerlere vurgu yapar. Masallarda; mantıktan ziyade, hayal ve belirsizlik daha çok hüküm sürer. Mutlağın hüküm sürmediği bir diyar olan masallar, henüz aklın buyruklarının tamamen egemen olmadığı bir zihnin daha iyi kavrayacağı dönemden çıkmış gibidir. “(...) masal içerdiği olguların

gerçeği birebir yansıtmadığını vurguladığı gibi, kullandığı simgesel dil aracılığı ile bize başka bir dünyanın kapısını aralar; insanın değerler dünyasını anlatır bize masal” (Raptis, 2014:235). Masalarda kurallar altüst olur, rasyonalite geçici de olsa askıya alınır, masalı alımlayan zihin; bir bakıma rasyonaliteden kısmen de olsa uzaklaşması, masala başlama açısından önemli gözükmektedir. Bu gözgüden bakılırsa tasavvufta tanrısal ışığın kişinin aynasına değmesi için, zihin arenasının boşaltılması yani temizlenmesi gerekir ki bu durum, yukarıda anlatılan duruma paraleldir. Kimileri meditasyon, kimileri zikir ve dua ile bu zihinsel sağaltmayı gerçekleştirmeye çabalarken masal ötesi, hayal ötesi alemlere kapı araladığını sezinleyebilir.

Masallar bu minvalde, hayal edilen büyüdü dünyanın yahut “*kayıp cennetin*” psikolojik külleri olarak görülebilir. Ayrıca masallar nicelin egemen olduğu bu kesinlik dünyasında; muğlak olanın, belirsiz olanın, muhayyileyi canlandırdığı vahalar olarak karşımıza çıkar. Ama kişi tasavvuf örneğinde belirtildiği üzere çocuklaşmayı da bilmelidir. Zihinsel bir *katharsis* gerçekleşmeden masalın derinliğine inmek olası gözükmemektedir. Zira masal verili dünyanın geçici hakikatlerini değil, genellikle ezeli olanın, sonsuzca yinelenenin anlatısı olarak kendini koyutlamaktadır. Bu bağlamda Collingwood’a (Raptis, 2014:220) göre masal, şekil ve içerik olarak incelenebilir. İçerik olarak “(...) onun zorunlu olarak perilerle ilgili olan değil de peri dünyası, peri oyunu ya da büyüleme ile ilgili olduğunu: yani onun temasının genel olarak büyü düşüncesinden doğan öğelerden oluştuğunu ima ederiz” demektedir.

Mephistopheles, “Acaba kimse var mıdır ki budalaca ya da akıllıca bir nesne düşünsün de geçmiş o nesneyi ondan önce düşünmemiş olsun!” (Goethe, 1983:269) diye sorar. Sonsuz zaman içerisinde sınırlı varlıkların aynı şeyleri tekrar düşünmeleri olağandır. Beşeri arzuların şekli değişse de duygularının değiştiğini söylemek mümkün değildir. Beğenilmek ve yüceltilmek birçok insanın en çok arzu ettikleri arasında yer alır. Beşeri duygular genellikle daha kalıcıdır. Bu açıdan denilebilir ki hafıza, duygunun yoğunluğu oranında bir kıvama sahiptir. Karar aşaması, genellikle beğenilerin ve bireysel duyguların kendini en çok ortaya koyduğu alanlardır. Beğeniler bu bağlamda duyguların akli ölçekleridir. Tarih öncesinde olduğu gibi, toplumun gidişatına ve yaşantısına en çok etki eden şeylerin başında beğeniler gelmektedir. Bu beğeniler de zamana göre şekil değiştirmektedir. Kimi beğeniler de hiç değişmez.

Aynanın diğer yüzünde değişen beğeniler, farklılıkları ve de ayrılıkları yaratarak kendi habituslarında yerleşke edinebilmektedirler. Günümüzde farklılık, “iyi” olarak kabul edilirse eğer, saygı gösterilmektedir. Bu açıdan yakın farklılık, kısmi yahut nisbi olursa değerli görülüp kabul edilmektedir. “Farklılıklara saygı duyuyorum, ama tabii ki ancak farklı olan da tıpkı benim gibi bahsi geçen farklılıklara saygı gösterdiği sürece!...” (Badiou, 2019:38). Badiou, bu tespiti yaparken etik partizanlarının ikircikli tutumundan bahsederek durumun vahametini anlatmıştır. Yalnızca etik

partizanlarının ikircikli tutumları değil, Batı’da yaşanan islamofobi salgını da bu açıdan önem kazanmaktadır. Batı’daki İslam’a yönelik algı yalnızca 11 Eylül sonrası meydana gelen bir olay değildir. Bu düşmanlık Bizans kontrolünde bulunan Orta Doğu ve Kuzey Afrika’nın büyük bir kısmının miladi yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Müslümanlar tarafından fethedilmesiyle ortaya çıkmıştır. 732 yılında meydana gelen Poitiers savaşında Müslümanlar yenilmiştir. Bu savaş birçok yeni kavramın ve Müslümanlara yönelik düşmanlığın da başlatıcısı olmuştur (Buehler, 2014:124). İslamofobi, Müslümanlara duyulan irrasyonel nefretin sonucu olarak birçok araştırmanın konusu olmuştur. Özellikle Batı, İslam’a ve Müslümanlara düşmanca yaklaşmıştır (Said, 2008:76). Batı bu açıdan İslam’a baktığında kendi püriten ahlakını gördüğünü zannedip Müslümanları temel alarak İslam’a düşmanlık beslemektedir (Zebiri, 2018:249). Buna ek olarak “enternasyonal iktisadi hükümran güçler yerkürenin en ıssız köşesine kadar etki etmekle kalmayıp bir yandan ürünlerini enjekte edebilmekte diğer yandan da uzlaşma içerisinde olabilecekleri toplumlara dillerini de yayabilmektedirler” (Yağbasan, 2016:92).

Farklılıklara saygı, çoğu zaman kolay olmamaktadır. Yeterli saygının olmayışı ise toplumsal kaygıyı da tetikleyerek küresel çapta depresif insanların artmasına sebebiyet vermektedir. Depresyon ve prozac çağındaki insanlar, “imajı” yeni teoloji olarak kutsamışlardır adeta. İmajın yaratılması için bedensel terbiyenin birçok alanda uygulanmış olması gerekir. Fazla kilolar işlenmiş günah gibi örtülmeye çalışılır. Bu açıdan hatlar ve dil, beğenilme tutkusu göstergelerinin en çok öne çıktığı alanlardır. Bedenin şekli ve üstündeki giysiler, genellikle sınıfsal göndermeler üstlenmektedir: “Üretim sistemine gerektiği gibi hizmet edebilmesi için insan bedenini çoktan kendine uygun hale getirmiş olan toplumsal, ekonomik ve bilimsel aygıt ne kadar karmaşık ve hassas hale gelirse, bedenin muktedir olduğu yaşantılar da o oranda fakirleşir...” (Horkheimer & Adorno, 2014: 59).

Toplumdan dışlanma, insanlık tarihi kadar eski bir sorundur. Dışlanan ve ötekileştirilen insanlar, kimi zaman baskıya dayanamayarak yitip gitmekte kimi zaman da kendi olma mücadelesi vererek ancak var olabilmektedir. Bu açıdan Çirkin Ördek Yavrusu masalı da bir “kendi olma” anlatısının temel izleklerini barındırmaktadır. Masal, her bireyin kendi psikolojik öyküsü olarak kabul edilebilir.

Her insan, hayatının bir döneminde ötekileştirilerek yalnızlığa itilmiştir, denilebilir. Bu bağlamda, Estés’in sözünü ettiği “yanlış zigot” kavramının aidiyet sorununa dair göndermeler içerdiği dikkatli gözlerden kaçmayacaktır! Modern birey, “yanlış zigot” kavramı açısından gözlemlenirse bulunduğu çağa yabancılaştığı görülecektir. Kendini ait olmadığı bir zamanda yaşıyor gibi hissetmektedir! Bu yabancılaşma, günümüzde daha çok artmıştır. Zira insan yaşamına bir bütün olarak yönelen ilgi, gittikçe mevcudiyetini yitirmektedir (May, 2017:19). Yabancılaşmayla birey, kendi özgül varlığını konumlandırarak lokasyonlardan uzaklaşmıştır. Gittikçe daha tekensiz olmaya başlayan gündelik hayat, yaşamı

anlamlandırarak muhkem verilerin eksikliği nedeniyle katlanılması gittikçe zorlaşan bir yük halini almaktadır. Katlanan bireyler de kendine ait bir “mutluluk vadisi” bulmakta gün geçtikçe daha çok zorlanmaktadır.

Çirkin Ördek Yavrusu, psikolojik ve tinsel bir kök masaldır. Bu masalın Anderson versiyonu, ilk kez 1845 yılında yayımlanmıştır (Estés, 2010:188). Çirkin Ördek Yavrusu masalı, ayrıca evrensel bir masaldır; zira dışlanma, hor görülme insanlık kadar eskidir. Masalda farklılık; dışlanma sebebi, ötekileştirilme sebebi olarak da görülmüştür. Estés’e (2010:194) göre masal, “(...) kişinin gerek içgüdüsel, gerekse tinsel bir kimlik olan kendine özgü ruh hali, psişik bir onay ve kabullenmeyle çevrildiğinde, o kişi daha önce hiç olmayan bir canlılık ve güç hisseder” demektedir. Çirkin Ördek Yavrusu, günümüzde görselliğin icra ettiği hükmün ve ‘öteki’nin anlaşılmasına dair önemli bir izlek barındırır. Zira birçok çağda, herhangi bir ‘öteki’ yoksa bile, hemen icat edilmiştir. Ötekileştirme açısından İslamofobi, günümüzde birçok terör olaylarının katalize etmesiyle ivme kazanmıştır. Günümüzdeki artan islamofobik olaylar göstermektedir ki, farklılığın sözde kutsandığı fakat pratikte paravan olarak kullanıldığı zamanlar yaşanmaktadır. Farklı olana dair bir anlatı olan bu masal, farklılığın nasıl alınılacağına dair bir yol haritası sunmaktadır. Yalnızca farklılık değil, bireyin kendi olma çabasına yönelik önemli veriler barındırmaktadır. Bu bağlamda günümüz geç modern dünyasının durumu göz önüne alınmıştır. Bu açıdan masalın incelenmesi, Estés’in çözümlemesi esas alınarak yapılacaktır. Bununla beraber masal, günümüz medya kültürü, *amor fati* ve trajik yaşam bağlamında tartışılacaktır.

Çirkin Ördek Yavrusu Masalı toplumun geçirdiği yabancılaşma ve depresyona karşı trajik bir varoluş mücadelesi önererek bir çıkış yolu sunmaktadır. Masaldaki ana karakter, yaşadığı ötekileşme ve üst varlığa duyulan özlemin yardımıyla kendinden öte bir şey yaratmaya koyulmuştur. Bu özlem (kuğu olma ideali) çalışmada Nietzsche’ci bakış açısıyla değerlendirilerek üst insan kavramıyla uyumlu varsayılmıştır. Masal, ayrıca Çirkin Ördek Yavrusunun her şeye rağmen hayatı kucaklayışı ve vazgeçmeyişi bakımından *amor fati* kavramıyla uyumlu görülmüştür. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmış ve bu çerçevede sondajlama yapılmaksızın konu ilintili dokümanlara ulaşılarak araştırmaya veri oluşturacak şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. KENDİLİK BİLİNCİ

Birçok canlı doğduktan sonra hayatta kalmak için yaşadığı çevre ile sıkı bir mücadeleye girer. Hayatta kalanlar fizyolojik olarak varlıklarını devam ettirirler. İnsan için ise bu yeterli değildir. İnsan; varoluşunun yalnızca fizyolojik değil, tinsel bir anlamı olmasını da arzular. Zaman içerisinde edindiği karakteri onun eşyayı anlama ve yorumlama biçimiyle ilintilidir. Bu açıdan kişinin karakteri, perspektifini de belirler ve bu aynı zamanda kişinin mayın tarlasıdır, fakat zamanla mayın haritasındaki göstergeler değişebilir. Kişinin günlük hayattaki görünümü ise edindiği

alışkanlıklar sahip olduğu karakterde kendini gösterir. Kişinin karakteri, aynı zamanda kimliğini büyük ölçüde etkiler. Zira karakterin oluşması demek aynı zamanda davranış kodlarının oluşması olarak anlaşılabilir. Davranışların zamanla sözlere dönüşerek psikolojik bir bütünlük olarak kimliği ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu açıdan kimlik, yalnızca dışarıdan sınırlanmış bir şey değildir, bireyin içsel dinamiklerinin toplum içerisinde harmanlanmasıyla ortaya çıkan bir görünüm olduğu düşünülebilir. Kullanılan yazıda bile bu karakter kendini üslup olarak gösterir. Kimlikle boy gösterme onun bir başka varoluş biçimidir. Zira görünür olmak ve bunun için çaba sarf etmek bireyin kendi doğasında mevcuttur. Bu açıdan kimlik “(...) diğer deneyimler ve düşüncelerle ilişkili olarak birey tarafından yorumlanan ve kavranan deneyimler, düşünce, rüyalar, arzuları içerir. Kişisel kimlik böylece bireyle ilgilidir. Deneyimler, düşünce, rüyalar, umutlar ve arzular arasındaki eşsiz bir ilişki sistemi” (Miegel, 1994:181) olarak tanımlanabilir.

Günümüzde başkasını tahakküm altına alarak onu kendine benzetmek için çaba sarf eden hegemonik güçler vardır. Bu güçler kimi zaman aile, kimi zaman da bireyin kendi yaşadığı çevresidir. Çevrenin şekillendiremediği birey ise, kendi ateşten kalıbıyla kendi kendinin yaratıcısı olmak zorundadır. Yarattığı şey Foucault'nun deyimıyla “kendilik etiği”dir¹. Bu açıdan kişinin kendisi olması verdiği mücadeleyle eşdeğerdir. Yarattığı en büyük eser de kendisi olmaktadır. Kişinin kendisi olması, ötekine direnmesiyle mümkündür. Direnen insan “kendi kendisinin yargıcı”² ve yaratıcısıdır. Bu açıdan “Yaratmak iletişim kurmak değil, direnmektir” (Deleuze, 2013:154) deyişi bu alanda da geçerlidir. Jeremy Bentham da “(...) kimlik edinimi süreci büyük ölçüde Öteki'ni reddetmekten beslenir” (Bauman, 2011:128) ifadesiyle bunu desteklemektedir. Zira bilinmektedir ki, çizgiler ayırır ve fark ortaya çıkar. Farkın ortaya çıkması hemen onaylanan bir durum değildir. Zira kitle kendine benzemeyeni ezmeye meyillidir. Farklı açılardan bakan insanlar her zaman el üstünde tutulmamışlardır. Çünkü en çok “(...) uçandan nefret edilir” (Nietzsche, 2014:74) ve benzer şekilde insan, “(...) en çok erdemleri yüzünden cezalandırılır” (Nietzsche, 2015b:88). Bu yüzden “Her derin ruha bir maske gerekli”dir (Nietzsche, 2015b:55), kıymetli olan, nadir olan ortalık yere saçılmaz. Toplum ise, adeta “benzer kılınmışlığın şiddeti”ni referans alarak hayatını idame ettirir. Bu açıdan farklı olan; acı çekmek, horlanmak ya da kovulmak istemiyorsa benzerlerin maskesini edinmek zorundadır. Zira toplum maskesizleri sevmez, maskeli olanların da renk ve şekil bakımından benzer olmasına önem verir. Farklı desenler bazen dikkat bazen nefret oklarını kendine çeker. Bu açıdan günümüz gösteri toplumunda; suret, sîreti ışık hızıyla geçerek ergin olmama halinin yarattığı şirreti normalleştirmiştir.

¹ Foucault'un Nietzsche'nin yaptığı gibi geleneksel ahlakın yerine koymayı tasarladığı etik türü. Foucault bu etik türünü “kendi kendisiyle ilişki” olarak tanımlar (Işık, 2014)

² Nietzsche'nin Böyle Buyurdu Zerdüşt (2014: 73) adlı eserinde geçen bu deyim, kişinin bu özelliğe sahip olmasını ve isteminin de bir yasa olarak kabul edilmesini öğütler.

Çağımızda birey, iletişimin imkânları sayesinde uzak diyarda dahi olsa kendisiyle baş başa kalacak zamanının çoğunu yitirmiştir. Bu açıdan kendisiyle baş başa kalamayan insanın kendisi hakkında derinlemesine bilgi sahibi olması muhtemel değildir. Bu bakımdan insan ruhu: “(...) ötekinin bakışından uzak, kendi başına kalabileceği alanlara ihtiyaç duyar” (Han, 2015:17). Kendi olmak; kendini durgun suda net olarak görmektir, kendi olmak kendi köşesinde üşüşenlerden azade yaşamaktır. Kendini yaratamayan birey, kendi olmaktan uzak kalarak, güvenli sahillere yanaşmaya çalışmasının bariz örneklerinden biri olarak günümüzdeki farklı amaçlarla bir araya gelen topluluk ve cemaatler gösterilebilir. Kişi girdiği topluluğun etik ve estetik değerlerini benimsemek ve bunu da göstermek zorunda hisseder. Zira dışarıda postmodern karmaşada birey savrulmakta, gelenekler parçalanmış antik bir heykel gibi zamanla dağılarak şekilsiz hale gelmektedir. Bu kendi olma yükünü taşıyamayan insan için son derece ürkütücü olmaktadır. Çünkü yok olmayı göze al(a)mayanların varoluş limanına varmaları beklenemez. Bu açıdan “Cemaat arayışı içinde olmak, güvenlik arayışı içinde olmak demektir; cemaate girmek bir süre sonra özgürlük arayışına girmek anlamına gelir” (Bauman, 2016:11). Zira “yalnızlık toplumu” olarak da adlandırılan bu çağda birey, dışarıdaki belirsizliklerden kurtulmak için kendi olma potansiyelini de feda etmektedir. Yalnızlık ise kişinin kendini bulması için hem bir fırsat hem de bir tehlike olarak öne çıkmaktadır. Kişinin müptela olduğu medya kültürünün ayartıcılığından kurtulması, uyuşturulan zihnin temizlenmesine benzer. Bu ise bağımlılıktan kurtulmaya benzetilebilir. Yalnızlık, düşünceyi kamaştırarak yüksek frekanslı bozuculardan kurtularak kendi frekansını ve iletişim kanalını bulmak için bir çağrıdır. Bu açıdan Nietzsche (2015a:40), “Yalnızlıktan acı çekmek de bir başkaldırıdır. Ben hep çokluktan acı çektim” diye yazar.

Konu yalnızlık olunca Çirkin Ördek Yavrusu masalında en nihayetinde her şeye göğüs germesi gereken anne için bile bu durum sarsıcı olmuştur. Sonrasında Çirkin Ördek Yavrusunun kaçarak uzaklaştığı anlatılıyor. Bu bölüm aslında gerek Propp’un gerekse de Monomit kavramının bize anlattığı kahramanın ayrılış bölümüne benzemektedir. Zira tohumun yeşermesi yani benliğine varabilmesi ayrılık ve sonrasında yalnızlık (uzlet) sayesinde erginlenme oluşabilmektedir. Bu şüphesiz birey için kolay değildir.

Krishnamurti (2013:21-22) birey toplum ikilemini “(...) toplum birey için vardır, birey toplum için değil. Toplum insanın amacına ulaşması için vardır bireye özgürlük vermek için vardır ki böylece bireyin en yüksek zekâyı uyandırabilmek için fırsatı olabilsin” diyerek açıklamaktadır. Yaşadığımız yüzyılda birey toplum ve dışlanmışlık ögesi belki de böyle yaşandığı takdirde karşıtlığın acısını da aşmak mümkün olacaktır.

Bireysellik, modern zamanlarda en çok konuşulan ve tartışılan konuların başında gelmektedir. Batının en önemli argümanlarından olan farklılığın korunması ve onun getirdiği kimlik, bireyselliğin yaşantısı olarak anlaşılabilir. Bu aşırı bireysellik anlayışı Narkissos’un kendisine baktığı suya

benzetilebilir. Mitte anlatıldığı gibi bireyselliğin aşırı taçlandırılması kişinin felaketine sebep olmaktadır. Bu açıdan kutsal öğretiler aşırı bireyselliğin yani narsisizmin önüne geçmeye çalışmış ve insanda bu aşırı yönelimleri törpülemeye çalışmıştır. Bu bağlamda Fromm (2008:81) “Peygamber öğretilerinin özünü oluşturan putlarla savaş aynı zamanda narsisizme karşı verilen bir savaştır. Puta tapma’da insanın belli bir yanı mutlaklaştırılmış, putlaştırılmıştır. Böylece insan yabancılaştırılmış bir biçimde kendine tapar. Saplanıp kaldığı put, onun narsist tutkusunun yadsınmasıdır” demektedir.

2. VAROLUŞ BİÇİMİ OLARAK DIŞLANMA

Işığın kuşkusuz en iyi takipçisi gölgedir. Bir yerde gölge varsa, orada ışıktan söz etmek mümkündür. Bu gölge, ışığın kölesi ve çocuğudur ve adeta uzayıp küçülen bilinçdışını andırır. Şüphesiz bu şaşırtıcı değildir, varoluş elbette bir ötekinin varlığıyla hep olagelmıştır. Dolayısıyla toplumsal öngöründe kolektif bilincin oluşabilmesi elbet bir ötekinin –günah keçisi- var olmasıyla mümkündür. Kearney’in deyimiyle, “Günah keçisi bulma meraklıları, toplumsal marazlardan sorumlu tuttıkları bu yabancıları tecrit eder ya da ortadan kaldırırlar. Böyle bir kurban etme stratejisi, topluluklara bağlayıcı bir kimlik bahşeder; (...). Mutlu bir topluluk yaratmak için ödenmesi gereken bedel çoğu zaman yabancıların dışlanmasıdır” (2012:41). Yine başa dönlürse, tıpkı ışığın var olması için gölgeye ihtiyaç duyması, dişil olan toprağın eril olan ışığa ihtiyacı gibi, hayatın devamı için bu çevrimsel yapı devam eder. Bu açıdan Campbell (2010) ortaya attığı Monomit kavramında, kahraman sürekli bir çevrim içerisinde olmakta (ayrılma-erginlenme-dönüşüm) bu çevrimsel yapı farklı sembolik unsurların kullanılmasıyla daha zenginleşerek anlatıyı akıcı bir hale getirmektedir. Ve anlatıdaki kuşkusuz birçok öge özellikle hayvanlar insanın doğada yaşayan birer suretleridir. Çünkü çıplak halde hiçbir şey çekici gelmez elbette süslenmesi yahut saklanması önemlidir. Gizli olan değerlidir (Korkmaz, 2008:2).

“Öteki”, kayıp düşler, uçurumlu bakışlar olarak görülebilir. Bu düşler daha çok derinlerde yaşandığı için bilincin malzemesi olmaktan kurtulmuştur. Öteki ile karşılaşma yaranın açılması gibi acıtıcı ve sarsıcı olabilmektedir. Öteki bize unutulmuşluklara ve tükenmişliklere dair bir şeyler hatırlatmak için bizden yansıyan ışığa değer. Bu kesişme öznel bilinçdışının mahremiyetini hatırlatması açısından acıtıcı olabilir. Unutulan şeylerin hatırlanması ötekinin merhametiyle cereyan etmektedir. Ötekinin yüzü bize pürüzsüz haliyle Levinas’çı bağlamda etiği hatırlatır. Levinas’a göre etik ilişki, öteki ile başlayan bir süreçtir. Kişi kendini ötekinin yüzünde görür, ölümü ötekinin yüzünde karşılar (Levinas, 2006:124). Bu açıdan ötekini tanımak, kendini tanımanın ötesinde açıklığını da tanımaktır ve bu da vermeyi gerekli kılar (Bernasconi, 2011:26). Levinas (2006:48) daha da ileri giderek, “Ötekinin acısını ya da sonunu sanki bunun sorumlusu/suçlusu bizmişiz gibi benimsemeli” demektedir. Karşılaşmalarda görülen yüz bu açıdan kişiyi kendine çağırır ama boyunduruk altına almayan çok özel bir

alandır. Yüzün bu durumu şimdinin özgürlüğünü mümkün kılarak karşılaşmaların sahiciliğini, görülenin ve beklentilerin uzağına taşır.

Öteki ile karşılaşma bu yüzden hem bir fırsat, hem de şanssızlık olarak görülebilir. Bu açıdan Merleau-Ponty'nin ifadeleri (2016:75) şu şekilde anlaşılabilir: Karşılaşmada göz ötekinin yüzeyinde gezinir, ona dokunur bazen de kokusunu hisseder. Bazen ötekinin merakı ve tekinsizliği bireyde tecessüsün husumete dönüşmesine yol açar. Bu yüzden gölgenin ve yüzün net olmaması zarardan yahut yarardan uzak kalınmasına neden olur. Buna paralel olarak “(...) yabancıların tam da bunu yapmalarından korkmaz mıyız? Huzurumuzu kaçırmalarından bize ihanet etmelerinden, eninde sonunda bize benzemediklerini gösterecek bir davranışta bulunmalarından? İşte bu yüzden nasıl davranacağımızı bilemeyiz” (Morrison, 2019:45) ifadesinin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bütün olasılıkların tamamen hesaplanarak iyi ve kötü dengesinin yapılması olanaksız gözükmektedir. Çemberin içine dâhil edilen her ötekinin potansiyel bir kötücül niyetle ağırlanması aynı zamanda bir zayıflığın ve kırılmanın belirtisidir. Güçlü olanın barındırdığı farklılıkların fazla olması gerekir. Kaynakların farklılığı gücün tinsel beslenmesine de artı değer katar. Bu açıdan farklılık iyi ve kötüyle de karşılaşmayı gerektirmektedir. Zira her farkın mutlak manada iyi olması olası değildir. Bu açıdan Epiktetos (1989:93), “İyi veya kötünün ne olduğunu farkedemiyen nasıl sevebilir” demektedir. Yani iyi ve kötü tablosu; farkı ortaya çıkarır, farkın bilinci en derin duygu olan sevginin koşulu gözükmektedir. Bu açıdan sevmek; dikensiz gül bahçesinin tasavvuru değildir, sevmek bitimsiz acılara katlanarak trajik olanı benimsemektir. Bu durum, sürekli öleni sevmek ve bunu kabul ederek ondaki farklılığı paylaşmak olarak düşünülebilir. Zira bilinir ki, “İnsan ruhu derindeki gerilimini tam da olumsuzluğa borçludur” (Han, 2019:39).

3. İFADE'DEN HAT'LARA BEDENSEL GÜZELLİK: BENLİKLE BAĞLARIN KOPMASI

İnsan varlığının göstergelerinden en önemlisi bedendir. Kadim zamanlarda ruh-beden ayrımı birçok düşüncede kendini göstermiş, özellikle ortaçağda beden ruh düalizmi felsefe ve sanatın konusu olmuştur. Bu açıdan beden, insanı insan yapan ve de görünür kılandır. Toplumsal ilişkilerde beden sergilenmesi, alımlanması inceleme konusu olmuştur. Kadim dinlerde insan mikro evren olarak kabul edilmiş ve sanayileşmenin etkisiyle “düşünen doğa”ya evrilmiştir. Bu evrilmede yeniden vaftiz edilen insan, tabiatın kendisini egemenliği altına alarak, sömürmüştür (Okumuş, 2009:3).

Beden zamanla daha çok önem kazanarak güzelliğin alametifarikası olmuştur. Bedensel hatlar; gücün, sağlığın göstergesi olmuştur. Güzellik, tarihsel süreç içerisinde farklı anlayışlar, biçimler olarak adeta bütün tarihi cezbetmiştir. Bazen zamanın ruhunu kuşatıp, akışa ahenk katıp, varlığın bütün renklerini üzerinde taşıyarak şaşırtıcı öyküler yaratmıştır. Çok fazla farklı anlayışlar ve tanımlar oluşturulduğu için güzelliğin kesin olarak bir

tanımını yapmak kolay değildir. Çünkü güzellik aynı zamanda zahiri ve bätini anlamlar içerir. Ayvazoğlu Aşk Estetiği adlı eserinde, Dionysos'çu ve Apollon'cu anlayışların zaman içerisindeki bakış açılarını bize aktarmıştır. Şüphesiz estetik ve güzellik ayrı ayrı ele alınmak zorundadır. Masalda, güzellik sadece Apollon'cu bir düzeye indirgenerek görsel bir dünya perspektifinden nesneye yapılan müdahaledir (Ayvazoğlu, 1993). Bu bağlamda “Güzel, toplumun gidiş yönünü belirten ve bu yönü etkileyen, yani toplumun ortak ruhuna odak olan bir meşaledir. İyi ise bu meşale etrafında kanat çırpın bir pervanedir ki, çoğu zaman güzelin ışın ve ısı karşısında kendini feda etmek zorunda kalır” (Sena, 1972:208).

Geç modern zamanlarda ise güzellik bu kadar naif değildir, çünkü yaşadığımız zaman belki de görselliğin en uç noktalarda yaşandığı bir zamandır. Bu görsel uzamda, sadece çevrenin değil, insan bedeninin de bu görselliğe boyun eğdiği görülmektedir. Bu çağda görselliğin boyunduruğundaki insan adeta heykeltıraştır, her gün “mermerdeki fazlalıkları atmak” için doğar ve kusursuzluğa doğru yol almaya çalışır. Bu görsel zaman; bedensel hatların, mükemmelliğinin aynı zamanda yeryüzünde seçilmişliğin başarımın ya da eril düşünce için karizmanın en yüce olduğu zamanlardır. Bu açıdan, “Beden optimize edilmesi gereken bir sergi nesnesi şeklinde şeyleşir. Bu bedenin içinde ikamet etmek mümkün değildir. Onu sergilemek böylece de sömürmek gerekir. Sergileme sömürmedir. Sergileme mecburiyeti bizzat ikamet etmeyi ortadan kaldırır” (Han, 2015:28).

Güzellik göreni gerektirir. Görme günümüzde şekil değiştirerek daha çok sanal âlemde görülme olarak değişmiştir. Bu açıdan görme ve onun aracı olan göz başat konumda olduğundan dolayı gözün iktidarı, bütün alanları gösterge değere indirerek niteliksel olarak yapı söküme uğratmıştır. Gündelik hayatta bile insanlar birini tanıtırken “vizyon sahibi” şeklinde tanıtmaktadır. Piyasaları önceden tahmin etme, sayısal yükselişleri Apollonvari bilme günümüzde yüceltilmektedir. Beden, Bauman'cı bir şekilde ifade edilirse, dövmeler sayesinde sergilenen bir metaya indirgenmiştir. Sosyal medya bu açıdan bedenin kutsandığı mabetlerdir. Sunağındaki olumluluk ideolojisiyle avlanan bireyler geç modern zamanın Narkisosları olarak bedenini bir tüketim mantığıyla harcamaktadır. Bir tüketim nesnesi olarak bedenin belli bir harcanma pratiği ve zamanı mevcuttur. Tüketilen nesnenin yokluğu bu bakımdan erken yaşta gelen bir tükenmeyi yahut nihilizmi beraberinde getirebilir. Bu bağlamda “Disipline edici ortopedinin yerini estetik cerrahi ve spor alanları alır. Ancak bedensel optimizasyon salt estetik bir pratikten daha fazlasını ifade eder. Dinçlik ve seksilik, çoğaltılacak, pazarlanacak ve sömürülecek yeni ekonomik kaynaklar haline gelmiştir” (Han, 2019:33). Kısacası beden, tüketim mantığıyla beğeni tanrısına sürekli pazarlanmaktadır. Baudrillard (2010:165), bedensel ibadetlere atıfla şunları söylemektedir: “Eğer bedensel ibadetlerinizi yapmıyorsanız, ihmal günahı işliyorsanız, cezalandırılırsınız.

Çektiğiniz bütün acılar, kendinize (kurtuluşunuza) gösterdiğiniz suçlu sorumsuzluktandır”.

Görselliğin başat olduğu bu çağda ışık bütün alanları istila etmiştir. Geçer akçe görüntü olmuştur. Zira “Görme konuşmadan önce gelir” (Berger, 2018:7). “Look”u olan teşhir imkânlarına olabildiğince hâkim olarak vitrinde yaşamaktadır. Geçer akçenin “Look” olması yani deri olması, düzeyin göstergesidir. Dolayısıyla yüzey artık düzey olmuştur, deriye ve renge entegre olmuştur. “(...) ben görürüm, ben görüntüyüm” -look, look! Narsisizm bile denmez buna, bunun adı derinliği olmayan bir dışa dönüklülük, reklam amacı güden bir tür saflıktır” (Baudrillard, 2004:19). Bu durum ötekinin aşkınlığını yüzde görünmesine karşı bir durumdur, yeni durumda “face” bu aşkınlığı soğuran taşkınlığa dahi imkân tanımayan (Han, 2015:26) köksüz bir gösterge haline gelmiştir. Bu açıdan “face” ayınının içkinliğini şiddetini taşımaktadır (Han, 2015:26). Beden ve onun taşıdığı libidinal anlam, neoliberal çağda piyasaya arz edilerek sömürülmektedir. Eskiden itaat ettirilmeye çalışılan bedenler, günümüzde üretilen rızayla, piyasa için önemli bir ekonomik değer taşımaktadır. Bunun en büyük göstergesi moda denilen olguda gizlidir. “Günümüzde kimlik ilkesi düzeyinde değerlendirilebilecek her şey moda tarafından etkilenmiştir. Bunun nedeniyse tüm biçimlere kökenlerini unutturabilmesi ve onları yinelenmeye mahkûm edebilme gücüne sahip olmasıdır” (Baudrillard, 2008:154). Tanrının ölümünden sonra insanın en büyük ereğinin sağlık olacağını öngören Nietzsche, olacakları daha önceden teşhis etmiştir ve bunu da “son insan” olarak koyutlamıştır. Günümüz neoliberal tüketim toplumunda fitness/formda olma, bir ideal olarak kitlelerin daha iyi sömürülmesi için kullanılmaktadır (Bauman, 2017:123). Böylesi bir dünyada elbette “yaşlılara yer yok”tur. Ve artık gençlik, süreklilik ve hızlılık geçer akçedir. Bu psikolojiye sahip bireyler, güzellik tanrıçasına her gün kurban veren insanlar gibidir. Her gün bedensel güzelliği korumak ve ibadetlerini yapmak, günümüz toplumunda kabul görmüştür. Bu patolojik bir haldir. Ama piyasanın arzulanığı bir durumdur (Baudrillard, 2010:168).

Bedensel hatların cesurca ifşa edildiği günümüzde bedenin boy göstermesi, hatta cesurca sergilenmesi teşvik edilmektedir. Bu açıdan söylenebilir ki bedensel normlar ortaya çıkmış, toplum da bu ayartmaya uymuştur. Bu aldatmacanın küresel adı moda olmaktadır. Baudrillard’a (2008:153) göre, “Modanın bize dayattığı şey, sahip olduğumuz düşsel evrene son vererek, akla gelebilecek her türlü gönderen sistemini kapsayan bir Akıldır” demektedir. Moda bu açıdan geometrinin egemenliğinin yahut küresel kapitalizmin estetize edilmiş bir şeklidir. Modanın buyruklarıyla güzellik; tecimsel bir amaca hizmet ederek, insan varlığını geometriye ve rengin tutsaklığına itmiştir. Moda eril-dişil ayrımlarını dahi ortadan kaldırarak farklılığı aykırılık olarak lanse etme cüretini bulmuştur ve denilebilir ki moda cinselliğin dahi hasmıdır (Baudrillard, 2008:168). Bu açıdan Apollonik öğelerin dayatmasını bütün insanlığa bir şenlik havasında sunan Victoria’s Secret gibi benzeri markalar da Demonvari bu yapıyı

topluma yaymaktadır. Bunun sonucu olarak “Ticari mal göstergesi altında aşk fahişeleşmektedir” (Baudrillard, 2008:153-154). Kadim öğretilerde şekilleri referans alan İblis’in Tanrı’ya hadsizliği bu açıdan önemlidir çünkü İblis “Adem’in sadece dış şeklini görebilmiş, yani şekilde kalmıştır” (Ayvazoğlu, 1993:26). Ayrıca denilebilir ki “(...) şeytan, fenomenlerin dış yüzüyle ilgilidir, tıpkı Apollon gibi. Bunun için insanın kulağına hep yaşamayı gerektiğini fısıldamakta, geçici şeylere bağlanmasını ve şekillerin bâki kalmasını istemektedir” (Ayvazoğlu, 1993:26). Dolayısıyla Çirkin Ördek Yavrusu masalında; şeklin ayartıcılığına kapılan ve şeklin tanrısına biat edenler, görsel farklılığı ayrılıkla sonuçlandırarak trajedinin başlatıcısı olmuştur. Bu açıdan görseelliğin ayartıcılığına kapılmak, Demonvari yapıya teşne olmaya benzemektedir. Masalda olduğu gibi yüzeyin geçiciliğine takılıp ötekileştirenler, şeytani bir tecessüsle, yüzeyin çizgilerinde ayrılığın kavgasını yaratırlar.

4. FARKIN HAYATI

Görülen her şey ışıktır aslında. Işığın parçalanmasıyla desenler, renkler oluşur. Farklılıklar, renklerin ve desenlerin aynı olmayışının bir sonucudur. Fiziksel farklılık bu şekilde işlese bile, tinsel ve düşünsel farklılık eylemin yapılışında işleyişinde kısacası anlamda kendini göstermektedir. Nietzschevari söylenirse anlam yani perspektif kişinin kişiliği demektir. Kişilik sahibi olmak aynı zamanda belli bir perspektife de sahip olmaktır. Bu açıdan kişiliğin temel parametrelerinin aldığı mevzi ve beraberinde ortaya çıkardığı şey perspektiftir. Kişi perspektifle zamanı ve mekânı dimağında yoğurarak aradığı “otlak mutluluğu”³ ortaya çıkarmaya çalışır. Perspektiflerin farklı olması kimi zaman bir ahenk ve renk olarak algılansa da aynı zamanda ayrılığın da başlangıcıdır. Farklılığın ayrılık yarattığı bu durum tarihsel olarak bütün kademelerde görülebilir. Hatta sanat ve felsefe bu ayrılık sayesinde kendini yinelemeden kurtararak farklı söylemler ve eserler ortaya koymuştur. “(...) düşünme hayal edilir ve ikinci olarak sadece ve sadece her düşünme eyleminin kökeni olan bir özne alt katmanı (subject-substratum) hayal edilir, yani hem eylemin kendisi hem eylemi yapan kurgudur” (Nietzsche, 2010:323). Bu açıdan denilebilir ki hayal, tanrıdaki yaratma sıfatının insanda ortaya çıkışıdır. Her kurgu, olası geleceğin kayıtsız parametrelerinin zapt edilmesiyle mümkündür. Bu açıdan gerçek; bilincin kurgusu olarak, devrimsel bir dönüşüme uğrar. Fark da, bilincin sürekli benzerliğe olan itirazıyla açıklanabilir.

Aynılık ve farklılık; azlık ve çokluğa göre değişen kavramlar olarak görülebilir. Çokluğun olduğu yer, genelde aynılık olarak isimlendirilmektedir. Farklılık ise; ötede olan, hep az olan olarak adlandırılabilir. İkinin dengede olması hali ise arzulan bir durum değildir. Zira ilerleme ve sistem değişikliği bu iki kutup arasındaki gerilimle mümkün gözükmektedir. Tehlikeli olan ise çokluğun az olanı tamamen yutması ve kutuplaşmadaki gerilimin tamamen dağıtılmasıdır. Bu durumda

³ Nietzsche tarafından kullanılan bu tabir, sürünün hayali olan mutluluk anlamına gelmektedir

ise değişim mümkün gözükmemektedir. Değişimin olmadığı yerde, yozlaşma bütün sistemi ve söylemi içten kemirerek çökertmektedir. Bu açıdan azlık ve çokluk kavramları Nietzsche'ci perspektiften yorumlanırsa zıtlığın ötesinde anlamlar taşımaktadır.

Hayat farklı olanlar için birçok açıdan sıkıntılarla doludur. Farklı olanın dışlanması, yaşama tutunmasını da güçleştirmektedir. Bu açıdan yaşama tutunma isteği ve onu kabul ediş, güçlü bir istencin varlığıyla mümkündür. Kişi bu istence sahip olduğunda kabul edilen hayat trajik bir hayattır. Hayatın her şeye rağmen kabullenışı ve acıya büyük bir “evet” denilmesi ancak *amor fati*'nin sonucu olan trajik şuurla ilgilidir. Trajik şuur ise “(...) acının eseridir; acı ise yüksek tefekkürün. Trajik ruhlar, acıyı ve hayatın tüm tezatlarını emen ruhlardır. Her şeye rağmen hayata evet demek gerçek bir kahramanlıktır” (Özkan, 2015:123). Ötekileştirilen birey için hayata tutunmak da benzer bir trajik deneyim gerektirir. Bu tür insanların yaşama tutunması için, yaşamın tezatlarıyla, gelgitleriyle baş edebilmeleri için trajik bir şuurun varlığı gereklidir. Bu trajik şuur içgüdüsel bir karşı koyuşla ortaya çıkmaktadır. Yaşamı sezen ve şuur dışında hüküm süren içgüdüler kişinin kendini bir bütünlük halinde tutmasını sağlar. Bu kararlı duruş; olmuş olanı kabullenip bengi dönüşün bütün çevrimlerinin ve acılarının kabullenişini de barındıran üst bir bilinçtir. Bu üst bilinç, üst bir yaşama yani üst insana olan özlemi gerektirir. Bu açıdan Nietzsche (2015:40) “Bir bireyin büyüklüğü bence yazgısını sevmesinde gizlidir. Olmuş olandan ve olmakta olanlardan ve olacak olanlardan başka türlü istememek...” diyerek geçmişin insandaki ağırlığını *amor fati* ilkesiyle aşarak hayatı olumlamıştır. Bu açıdan masal baştan sona incelendiğinde ötekileştirilen varlığın yaşadığı trajedi ve kavga görülmektedir. Bu trajedide kendini gösteren içgüdüsel varlık yaşamdan ne olursa olsun vazgeçmemiştir. Yazgıyı sevmek, ona katlanmak sabretmekten daha öte anlamlar taşır. Bununla paralel olarak *amor fati* ilkesi, Çirkin Ördek Yavrusunun yaşamaya devam etmesi için itici bir güç olmuştur.

Farklı olan, bir tür trajik bilgeliği de kucaklamak zorunda bırakılır. Zira Masalda vahşi doğada hayatta kalma trajik bir biçimde ele alınmaktadır. Çirkin Ördek Yavrusu bu açıdan, sürekli gagalanan, ötelenen, kovulan, yok edilmek istenen, ölüm uykusuna yatan, ama ölmeyenin anlatısıdır. Açlıktan ölmemek, yutulmamak için sürekli çırpınan bir varlık masalda gezinmektedir. Bu anlatıda en yakında bulunan anne bile böyle bir farka tahammül edemeyerek Çirkin Ördek Yavrusunu sürülmesini arzulamıştır. Sürgün edilme, yurdundan kovulma, birçok açıdan bir tür erginleşmedir ve masalarda sıkça anlatılan karanlık ormanı geçmeye benzer. Aynı şekilde Kırmızı Başlıklı Kız masalındaki kahramanın girdiği ormanla paralellikler taşır. Kendi olma kavgası burada yine kovulmayla, itilmeyle ve ayrılmayla başlar. Bu itilmede kişi, yaşantısını ve potansiyelini test etme imkânı bulur. Adem'in cennetten kovulmasıyla başlayan, iyiyi ve kötüyü bilmesine benzer bir durumdur bu ve bu açıdan bir tür erginleşme vaadini de içermektedir. Kadim öğretilerde Adem'in cennetten kovuluşuna benzer bir şekilde anneden

kopuş da bu kovuluşa benzetilebilir. Çirkin Ördek Yavrusu, ilkin girdiği evden kendisinden faydalanmak isteyen bir ev sakinine rastlar “Yaşlı kadın bir ördek bulduğu için kendini şanslı hissetti. Belki yumurtlar, diye düşündü, eğer yumurtlamazsa onu öldürüp yiyebilirdi” (Estés, 2010:190). Masal bu açıdan *decadence* (çökkünlük, yozlaşma, soysuzlaşma) kuşatmaya karşı verilmiş trajik bir varoluşu imler. Aynılardan oluşan ayak takımı ender olana karşı hinç duyar. Benzer şekilde bu masalda Çirkin Ördek Yavrusu, benzer olmamanın o kahredici mührünü taşıyan sert bir yazgıyla denenmektedir adeta. Nietzsche (2014:63) ise, ötelenen örselenen ve yabancılaştıran bireye, “yalnızlığına kaç, dostum: görüyorum ki her yerini ağılı sinekler sokmuş. Sert ve sağlam bir havanın estiği yere kaç! Yalnızlığına kaç! Sen küçük ve acınacak kişilere pek yakın yaşadın. Onların göze görünmez öçlerinden kaç! Onlar sana karşı öçten başka bir şey değildirlir” demektedir. Masaldaki “Kardeşleri ve toplumunun diğer üyeleri ona doğru atılırlar, onu gagalar ve eziyet ederler” (Estés, 2010:194) ifadesi Nietzsche’nin sözlerini doğrular niteliktedir. Yalnızlık ve dışlanmayı en derinden yaşayanlardan biri olan Nietzsche bu açıdan, bu masalın psikolojisine dair önemli veriler sunmaktadır. Zira O, kendi zamanın ötesini kâhince sezen zekâsıyla hep yalnız kalmış ve bundan da yakınmıştır. Ama Nietzsche yaşadığı *decadence*’ı aşip “*amor fati*” ilkesini büyük bir olumlama olarak okurlarına sunmuştur. Bu ilke hayatın “evet”lenmesini temel alarak o değiştirilemeyen geçmişi adeta değiştirmeye ve yüklerinden kurtulmaya yöneliktir.

Masalda Çirkin Ördek Yavrusu birçok sıkıntı yaşamıştır. Zira sonrasında masalda; eziyetten kaçma, kurtulma, yaşamdan umudunu kesme gibi olaylar vuku bulmuştur. Hayatın yükselen ve çöken yönlerini deneyimleyen Çirkin Ördek Yavrusu, trajik de olsa yaşamı evetleyerek (*amor fati*) varoluşu kabullenmiştir. Bu masalda Çirkin Ördek Yavrusunun kendisinden üstün olarak (üstinsan) gördüğü kuğulara bakarken içinde duyduğu umutsuz sevgi açığa çıkmıştır: “Kendisini kaybetmişti, çünkü bu büyük beyaz kuşlara umutsuz bir sevgi duyuyordu, anlam veremediği bir sevgi” (Estés, 2010:191). Estés’in belirttiği gibi “ördek yavrusu vahşi doğanın simgesidir” (2010:194). Bu özelliğinden dolayı vahşi doğada yaşamak içgüdüsel olarak ayakta kalmaya bağlıdır. İçgüdülerini yitiren birey; hayatın dağdağasında ya da yokluğun çölünde kaybolacaktır. Bu açıdan Nietzsche’nin de defaatle atıfta bulunduğu Dionysosçu öz; içgüdüyü, trajik yaşamı ve hayatta kalmayı öne çıkararak bireyde oluşan *decadence*’ı aşmaya yönelik en güçlü stratejidir. Nietzsche’nin yukarıda belirttiği gibi yalnızlığa kaçmak kendi özgül varlığını kabullenecek habitusa varmak içindir. Kişi orada tinsel olarak gürleşerek, canlılık ve güçlülük kazanır. Bunu destekler mahiyette Estés (2010:194) şunları söylemektedir: “Kendi gerçek psişik ailesini arayıp bulmak, kişiye canlılık ve aidiyet hissi getirir”. Çirkin Ördek Yavrusu bu açıdan akli uslamaların ötesinde, içgüdüsel bir atılımla, yeniden oluşun hayalini kurarak içgüdüye öncelik tanımıştır. İçgüdü bu açıdan Çirkin Ördek Yavrusunun hayatta kalmasını sağlamıştır. İçgüdü, masal dikkate alındığında, varoluş ve yok oluş anlarında kişi için güvenilir

bir kılavuzdur. Nietzsche içgüdüyü yücelterek şunları söylemektedir: “Deha, içgüdüde yaşar; iyilik de öyle, insan sadece içgüdüsel olarak hareket ettiğinde mükemmel bir biçimde hareket eder” (2010:299-300). Masalda ise içgüdüsel bir varoluş birçok yerde kendini hissettirmektedir.

Farklı olmak, insan doğası ve genomu göz önüne alındığında bir normallik olarak göze çarpar. Zira bütün organlarımızın şekilleri ve onu ortaya çıkaran genetik kodlar farklıdır. Farkın farkında olmak ise bir olgunluk gerektirmektedir fakat tarihsel anlamda birçok dönemde farklılığın bir lanet olduğu görülebilir zira farklılık başa beladır. Bu yüzden toplumun farklı olanı çabucak kabullendiğini söylemek zordur. Birçok yeni fikir başlangıçta toplumun reddiyesine uğramış ve çoğu da kabul sınavından geçememiştir. Bu süreç öylesine derindir ki Çirkin Ördek Yavrusu masalında “bu bir hindi yumurtası, hiç de uygun bir yumurta türü değil suya sokamazsın onu” (Estés, 2010:194) denilerek ötekileştirme süreci daha doğmadan başlar.

Her farklılık yeni bir olasılığı temsil eder. Bütün varoluş aynı zamanda farkın varyasyonları olarak görülebilir. Toplum da, bu açıdan düşünülecek olursa, farklılıkların müşterek yakınlıkları olarak adlandırılabilir. Fakat yakınlık, bir alışkanlığa ve sürekli kendi içerisinde dönen bir yatınlığa dönüşürse orada faşizan bir ruhtan, yalınkat yobazlıktan söz edilebilir. Zira fark, farkında olmayı düstur edinir. Her fark da durağanlığın boyunduruğundan bir kopuşun imkânıdır. Ama fark, genellikle biricik tabiatlı olduğu için benimsenmesi pek de kolay değildir. Meriç’in deyimiyle deha gibi dikenli taçtır. Bu açıdan kafa yorulması gereken, tedirgin edici bir durumdur.

Düşünce acıdır, beynin kıvrımlarında ısırap damıtılır ve tini en çok yücelten de bu acıdır (Han, 2015:19). Bu yüzden tin, hayatın bağrına saplanmış bir hayattır (Nietzsche, 2014:113) dolayısıyla yaratmak yani doğurmak, acısız olmaz. Büyük eserlerin arkasında büyük acıların olduğunu söylemek mümkündür. Bu perspektiften bakıldığında alışıl gelmişin ötesine geçmeye çalışan insan, toplumsal kabullerle ilkin savaş vermek zorundadır ve kıvılcımın oluşabilmesi için kibritin sürtülmesi ve sürtülme neticesi –ki acıyla özdeşleştirilebilir- sonrasında kıvılcım yani ışık ortaya çıkmaktadır. Öyleyse uyumsuzluk hastalığına kapılan yarı tanrı ilkin bu acılara mesihvari bir sabırla katlanmak ve geleceğin parıltılarını kan ve ter içindeki alnından damıtmak süzmek zorundadır. Işığın mebdei, ısırap ve karanlıktır, zira denildiği gibi ışığı karanlık doğurur. Birçok büyük eser hapishanelerde mum ışığında değil, önce zihnin renk ve ahenk ikliminde hayat bulmuştur. Dünyevi ışığını kaybeden birçok göz, Milton gibi, Cemil Meriç gibi bireyler, tinsel planda ışığın cesurca raks ettiği dünyalar, vahalar yaratmayı başarmıştır.

Kişinin erken dönemde yaşadığı dışlanma kendi hatalarından ziyade karşılaştığı insanların yanlış anlaması, bilgisizliği ve içselleştirilmiş kötülüğünün kişinin ruhunda derin yaralar açtığını ve erken yaralanma döneminde kişiye söylenenin doğru olduğunu kavratır. Bu kavrama erken

dönemlerde olduğu için kişi daha sonra bu durumdan ne kadar kurtulmaya çalışsa bile kendini kurtaramaz, söylenilenin doğru olduğuna itimat eder (Estés, 2010:195).

Şahin'e (2010:72) göre ise, "(...) toplum, bireylerin birbirine karşı çeşitli ödev ve yükümlülüklerinin olduğu ahlaki bir düzendir. Dışlanma ise bu ahlaki düzenden kopma sürecidir" demektedir. Birey çayın içindeki şeker değildir ve olmamalıdır da. Toplumsal baskı zaman içerisinde, artan sıcaklık farklarıyla beraber, bireyin bütünlüğünü deforme edebilir. Birey elbette bu baskı karşısında zamanla eriyecek ve topluma mal olmaya çalışacaktır. Bu açıdan Hoffer, bireyin kurtuluşunun kendisinden kaçmak yani benliğinden sıyrılmakta olduğunu söyler. Şahsi arzularından ihtiraslarından ve dönemsel kaygılarından gündelik hayatın karmaşasından kaçan insan –yani Buddha'nın deymiyle acıyı kucaklayan insan– kendini bu kısır döngünün içerisinden kurtarır. Böylece eksikliğini hatırlayarak tamlığa erişme yoluna adım atar. Bu klasik öğreti bütün zamanlarda bütün öğretilerde kendine yer edinmiştir (Hoffer, 1968:449).

Baudrillard ise, hiçbir şeyin görüldüğü gibi özgün bir özgürlük ortamında var olmadığını etkili kodun ise, aykırılığın cezalandırılması olduğunu söyler. Öyle ki, patronla aynı marka arabayı alan müşteri temsilcisinin işten atıldığını vurgular. Bu bağlamda Baudrillard'a göre, toplum nesnelere karşısında eşit ama hiyerarşik göstergelerin en önemlileri karşısında adil değildir. Bu açıdan patronun Mercedes'yle aynı Mercedes'i kullanan kişi mutlaka cezalandırılacaktır. Bunun gerçek olduğu varsayılırsa, sınıflar arası geçiş için yapılan bütün teşebbüslerin zaman içerisinde mutlaka cezalandırılacağı öngörülebilir ve devamında ise Çirkin Ördek lanetinin ortaya çıkmasıyla durum, dışlanma ve acıyla bitecektir (Baudrillard, 2010:106-107).

Hayat, insan zihninin kavrayamayacağı derecede karmaşık süreçler içerir. Örneğin birçok insanın fotosentezin nasıl gerçekleştiğini bilmemesi son derece normaldir. Yalnız fotosentez değil, aynı zamanda insanların kullandığı birçok elektronik aracın da nasıl çalıştığı pek bilinmez. Bu açıdan zaman içerisinde insanlar bu karmaşık dünyanın birçok anlatısını deneyimleyerek yorulabilirler. Bu yorulma aynı zamanda metafizik gerilimin de tüketilmesi ve hayat enerjisinin de düşmesine neden olmaktadır. Baudelaire'in Albatros şiiri (2016:22) bu yorgunluğu ilgi çekici bir biçimde okuyucunun zihnine nakşeder. Albatros çok uzak mesafeleri uçabilen nadir bir kuştur. Bu yüzden bazen dinlenmek için teknelere iner. Kanatları bazen kendisinin de taşıyamayacağı kadar büyüktür. Uzak diyarları aşabilme gücü; yaşamı aynı zamanda tehlikeli bir serüven haline getirir. Çünkü uzakların tuzaklarla dolu olması ciddi bir olasılıktır. İlk zamanlarını bir süre tek başına geçiren albatros kuşları, olgunlaşana kadar tek yaşarlar. Bu yalnızlık adeta kendini gerçekleştirme için geçen zamanı anımsatır.

Albatros yüküdür, dünyanın yükü ve tecrübenin sonucu olan ağır başlılıkla bazen tekneleri ziyaret eder. O iri ve yüce kuş, alaycı tayfaların yılışık tavırlarına katlanır. Uzun kanatlı olmanın ve gökyüzünün yorgunluğu

hatırına katlanır tayfalara. Bilgelikle katlanılan hayat ötelere düşen insanın yahut “fırlatılan” insanın yaşadığı trajediyi anımsatır. Bu açıdan Yuvadan ayrılış yeni heyecanlarla birlikte tehlikeyi barındırır. Adeta bin yeryüzü cenneti olan yuvadan ayrılışla beraber trajedi başlar. Ortalamanın naif vasatlığından çeken Albatros, ayak takımının alaylarına maruz kalır. Albatrosun maruz kaldığı kıyıcılık aynı zamanda daha ötelere erişmek için gereken gerilimin de kaynağıdır. Bu açıdan denilebilir ki Apollon ve Dionysos’un karşıtlığının yarattığı gerilimde yaşayan bireyin yaşadığı durum, hayal ile gerçek arasında kalan insanın yaşadığına benzer bir deneyimdir. Gerilim, insanın üst bir insana sıçrama potansiyelini var eder. Trajik insan, karşıtların yarattığı gerilimde boşluk içerisinde var olur ve sever zira gerilim aynı zamanda potansiyel bir arkın başlatıcısıdır.

Çirkin Ördek Yavrusu masalında hissedilen ve arzulanan ile algının kıyıcılığı Çirkin Ördek yavrusunu trajik bir yaşama sürüklemiştir. Bu trajedide Çirkin Ördeğin yaşamasını sağlayıcı motivasyonlardan biri de bir üst ideal olan üst varlık idealidir. Nietzsche'ye göre yaşamak, “(...) özü korumak değil, bu özü aşmaktır ” (Uygur, 1989:299). Denilebilir ki kolay yollar öğretici değildir hatta kısa yollar yol bile değildir. Bu açıdan yol öğretici değil ise önemli olan yoldan çıkmaktır, tekrardan kaçınarak. Çirkin Ördek Yavrusu da bu yoldan çıkmaya zorlanarak kendi kişisel varoluşunu trajik bir varoluşla ortaya çıkarmıştır.

5. YAŞAMA BAĞLILIK OLARAK “AMOR FATI ”

Masal pek çok izleği içinde barındırmaktadır. Bu açıdan masalın anlattıklarının tamamını burada irdelemek, bu çalışmanın boyutlarını aşabilir. Fakat yukarıda belirtildiği gibi bu masal, kişinin kendi varoluşu hakkında önemli veriler içermektedir. Bu verileri Nietzsche’ci kavramlarla tartışmak, daha aydınlatıcı bulunmuştur.

Masal Estés’in (2010:187-222) anlatımı referans alınarak incelenmiştir. Masal daha başlangıcında Çirkin Ördek Yavrusunun yumurtasının farklılığı annenin ve çevresinin dikkatini çeker ve kuşkuyla yaklaşılır. Bu farklılığın tehlike olarak sezinlenmesine yapılan ilk göndermedir. Sonrasında akranelarıyla beraber yüzmesi onların eylemlerine katılmasıyla birlikte kuşklar geçici de olsa diner. Burada şu söylenebilir sürünün bireyi kabul etmesi için edimlerinin de ortak olması gerekir. Çirkin Ördek Yavrusu, bu ilk aşamada sürüye uygun hareket ederek dışlanmaktan geçici de olsa kurtulur. Bunu anne ördeğin “Evet, çok tuhaf görünse de o da benimkilerden biri... Üstelik, uygun ışıktaki bakıldığında yakışıklı bile sayılabilir” ifadelerini geçici bir kabulleniş olarak algılamak mümkündür. Fakat çevre yine boş durmaz, farklılığın lanetini bir başkası yine kahramanın başına kakar. Anne burada içgüdüsel olarak farklılığı kabul eyler, lakin düzeleceğine dair umudunu muhafaza eder (Estés, 2010:190). Dışlanma, hakaret yine devam eder. Gagalanma ve tacizler sürüp gider... Sıkıntılar, Çirkin Ördek Yavrusunun peşini bırakmaz. Sonunda anne de pes ederek “Keşke hemen defolup gitsen!” der. Elbette koruyucu annenin, özlem

duyulan kucağın ve en çok sevilen varlığın bu acı sözleri de Çirkin Ördek yavrusu için ayrılığın, acının ve trajedinin başlangıcı olur. Yaşamak için tüylerinin yolunması pahasına da olsa bu acıyı kabul eder. Adeta kaderini sev (*amor fati*) buyruğunu içgüdüsel olarak benimser. Sonrasında ise karşılaştığı genç ve gülbüz olan kazlar, onu başka bir kente, genç ve bekâr kazlarla tanışmak için çağırır ve bu şehvet dolu, ayartıcı teklif avcılarının şiddetiyle tersine döner. Silahlar patlar ve ördeklerin kanları bataklığı kırmızıya boyar. Çirkin Ördek Yavrusu yaşlı kadının evine sığırır; burada ilk sorgulanan şey, Çirkin Ördeğin topluluğa bir fayda sağlayıp sağlamayacağıdır! Zira yaşlı kadın, Çirkin Ördek Yavrusunun yumurtlayacağını düşünmekteydi! Aksi takdirde pişirip yeme planı güdüyordu. Burada salt yarar kıstasıyla insana değer veren kişilere açık bir gönderme sezilebilir. Beklenti odaklı ilişkileri birçok insan deneyimlemiştir. Çıkar beklentisi bu anlamda günümüz ilişkilerinin de sığılmasını beraberinde getirmiştir. Bu açıdan dost ve öteki olan Çirkin Ördek Yavrusu, yalnızca tecimselin hatırı uğruna ağrılanmış gibidir.

Çirkin Ördek Yavrusu evdeki kediye şöyle der: “‘En sevdiğim şey’, diye iç çekerek başlar; ördek yavrusu, ‘altında’ olmaktadır, altında olduğum şey ister engin mavi gökyüzü olsun, isterse serin mavi sular, fark etmez...” bu sözleri söyledikten sonra kedi ve tavuk, kendisini anlamadıkları için onunla dalga geçerler. Anlaşılacağı üzere farklı olan yalnızca fiziksel baskılara maruz kalmaz! Çoğu zaman anlaşılmadığı gibi alay konusu yapılarak da psikolojik baskıya da maruz kalabilmektedir. Bu açıdan kişi, farklı olmanın bir sonucu olarak farklı düşündüğü için çevrenin psikolojik şiddetine maruz kalmaktadır. Bu şiddete maruz kalan kişi de genellikle ‘sinek ısırıkları’ndan yorularak uzaklaşmaktadır. Nitekim masalın kahramanı da artık dayanamayıp başka bir göle gider, orada kendi ideleri (üstinsan) ile karşılaşır, hayranlıkla izler ve gözlerini onlardan alamaz. Masalın devamında Çirkin Ördek Yavrusu çok sert bir kış geçirir! Bu sert kışta, dirim gücünün neredeyse tamamını kaybeder ve kendisini buzların içerisinde kaskatı bir halde bulur. Bu haldeyken bile yine birkaç ördeğin çirkinliğini konu edinen alaycı sözlere maruz kalır. Alay edilen şey, toplumun kabul ettiği güzellik anlayışından başka bir şey değildir. Bu anlayışa göre masalın kahramanı estetik normlara uygun değildir. Bu yüzden çirkin kabul edilerek sürekli alaya alınır. Masalın kahramanı, bu zor zamanda trajik bir hayatın en dip noktasını deneyimler. Ölmeyi, kendini yitirmeyi bir kez bile aklına getirmiş değildir. Yalnızca dayanır. Sabır edimi, doğulu bir derviş gibi Çirkin Ördeğin bütün bedeninde ve kanında dolaşmaktadır. Acıyı kabulleniş, ölüme karşı çıkış, hayatı ‘evetlemek,’ bu noktada gerçek bir kahramanlık olarak görülebilir. Çirkin Ördek Yavrusu bu açıdan, dikenlerin arasından doğan bir gül gibi buzların arasında başını yükseltir. Bu karşı koyuş elbette kolay değildir, vahşi doğanın ona öğrettiği içgüdüsel olarak hayatta kalma istencidir. Bu da trajik olandır. Talihinin yardımı neticesinde bir köylü kahraman ördeği buzların içerisinde bulur ve onu evine götürür. Fakat tabiatın içerisinde uzun süre kaldığından, evde uyanır uyanmaz kargaşa

yaratarak kaçıp gider. Benzer çevrimsel olayları tekrar tekrar yaşar, zorunluluğun diğer adı olan kaderini okur, her şeye rağmen yitip gitmeyi yine de arzulamaz ve döngü ne kadar uzarsa uzasin mücadeleyi bırakamayacağını, sürekli savaşaacağını anlar ve kaderini kucaklar zira “Kozmos ile vecd içinde birleşme” (Baykan, 2008:150) ancak *amor fati* ile mümkündür. Bütün bu döngüsel değişimlerden sonra bahar mevsimi çıka gelir. İrileşen kanatlarıyla gökyüzünden yaşadığı yere bakar, yine hayranlık duyduğu kuğuları görür ve bu sefer onların ilgileri ona tuhaf gelir. Daha sonra heyecanla göle doğru iner, birdenbire etrafını kuğular sardığı zaman, bu kuşlar tarafından öldürüleceğini sanarak başını öne eğer. Narkisos’un kendisine baktığı gibi o da yansıyan suretine bakar, her şey aydınlanır, yüreğinde büyüttüğü ışık ve üst varlık kendisidir artık. Daha önce hayranlıkla düşündüğü şey ile şimdi baktığı şey kendisinden başkası değildir. Kuğu olup çıkmıştır!

Çirkin Ördek Yavrusunun yaşadığı kabul edilemezlik ve dışlanma, kahramanın gittikçe daha sert olmasına sebep olmuş ve psişik cerrahi yöntemlere maruz kalmadan kendi doğasını aramaya çıkmıştır. Orada vazgeçmemenin, ayağa kalkmanın ve acı çekmenin trajik ikliminde kazandığı deneyimlerle kendi kendisinin yaratıcısı olmuştur. Bu deneyim, elbette çok zengin bir içerik barındırır. Hayatın tehlikeli yolları ve onu kabul edenlere sunulan bir ayrıcalıktır. Kahraman, çıktığı yolda, kendi özgül kimliğini bulmak zorunda kalmıştır. Kahramanın yaşadığı ‘yanlış zigot’ sendromu aslında trajik yaşamın özeti olarak görülebilir. Bu ‘yanlış zigot’ deneyimini yaşayan birey, aidiyetini ve canlılığını yeniden tesis etmek zorundadır (Estés, 2010:194). Aksi takdirde kahramanın yuvadan çıkmasıyla yaşadığı deneyim bir bakıma nihilizm olarak görülebilir. Yaşanılan anlamsızlık, hayat kabiliyetindeki düşüş bir bakıma kahramanı nihilizme sürükleyerek “değerleri yeniden değerlendirme” sürecine itmiştir.

Çirkin Ördek Yavrusu, yeryüzüne yani doğasına bağlı kalarak nihilizm bataklığından ve etrafını saran buzlarla örülü anlamsızlık dünyasından kurtulur. Elbette bütün bu oluşların temel motivasyonu olan yaşadığı ıstıraplar ne kadar fazla olursa olsun ve kaç kez tekrarlanırsa tekrarlanırsın içinde büyüttüğü, ona hayat veren üst ideal olan (üstinsan) kuğu olma ülküsüdür. *Amor fati* ilkesinin etkisiyle kahramanın yaşadığı çaresizlik daha katlanılabilir olmuştur. Zira olduğu gibi kabul edilen hayat yahut bir çeşit teslimiyet, *amor fati* durumunu ifade eder. Nietzsche (2015:110) “(...) *amor fati* benim yaradılışımın özüdür” diyerek yaşamı olumlar. Kendisi de “yanlış zigot” olan Nietzsche, yazdığı yazılardan dolayı akademik çevreden dışlanmış ve hayatının sonuna kadar da dinmek bilmeyen sağlık sorunlarından dolayı diyar diyar gezmiştir. Fakat insanlara sürekli yeryüzüne bağlı kalınmasını, yaşamın trajik de olsa sevinçle kabul edilmesini öğütlemiştir. Kendi yaşamı da bu açıdan büyük olumlamanın ve yaratmanın eseri olarak görülebilir. Bu ilke sayesinde denilebilir ki Çirkin Ördek Yavrusu, kaosun bedbinliğinden göller ülkesinde bir nikbinlik bulmuştur. Zira Estés’in (2010:215) dediği gibi “Hayatını, dışlanan biri, biraz tuhaf ya

da farklı bir kişi olarak yaşadırıysan, eğer yalnızsan, ortalamanın kenarında yaşayan biriysen, acı çekmişsindir” fakat erginleşme de çoğunlukla pek çok acı deneyimi gerekli kılar.

Sonuç

Kadim zamanlardaki bedenın kutsallığı yerini artık işlevsel bedene bırakmış ve ontolojisi artık tüketimle ölçülür hale gelmiştir. Bu anlamda günlük yaşamda varlığını hissettiren mutlu yaşam masalı, egzersizler, diyetler, kürler, tatil planları yani kısacası Milton’ın bahsettiği o “kayıp cennet”in güncellenmiş hali modernitenin en büyük hayali olmuştur ve beden bu seküler anlayışın arenası olarak kullanıma girmiştir. Ufuksuz kalan insanların yeni erek edinmesi, okunu (yeni ideal) uzaklara atması Nietzsche tarafından çok önceleri ifade edilmişti. Bu durum insanın özlem okunu insandan öteye salamadığı zamanları andırmaktadır (Nietzsche, 2014:30). Zira her şey, şeyleşerek ve köksüz gösterge değerine indirilmiş gözükmektedir.

Nicelin hükümler olduğu bu çağda görsellikle beraber uyum, olumsuzluk yüceltilen bir değer olmuştur. Farklı olmak tekinsizlik olarak algılanmış, ötelere bazen de çöllerde sürülmüştür. Farklı olmak kişinin derinliği olarak görülebilir. Farklı olmak aynı zamanda değerli olmak manasındadır. Hiçbir farkın olmaması nadir olarak çöllerde görülebilir. Kum tanelerinin benzerliği adeta anlamsızlığın mekânsal halini andırır. Fakat farklı olmak Estés’in de belirttiği gibi, çoğu zaman yanlış anlamalara neden olarak cahil insanlar için uğraşı alanı haline gelir. Fark, bu açıdan, belanın şartı olmuştur. Farklı olmak, farklı düşünmek aynı zamanda yeni umutlar taşımaktır. Umut ise gittikçe çölleşen bu dünyada insanlık için yeni saklı cennetler manasına gelmektedir. Parmak izinin, retinanın, sesin, yürüyüşün vb. birçok şeyin farklı olduğu bireyde farklılık klasik anlamda bir fark değil aslında normalliğin kendisi olarak görülmelidir. Bilmek bu açıdan farkın farkında olmaktır. Delfi tapınağında “kendini bil” sözü bu açıdan ‘fark’a farklı bir gönderme olarak görülebilir.

Masallar, olmayan zamanda bazen fantastik öğeler kullanılarak hayata dair insanın unutulmuş açık yaralarını hatırlatır. Çünkü birçok masal bilinçdışına yoğun göndermelerde bulunur. Bu acıtma, çoğu zaman yarayı iyileştirmek için yapılır. Yaranın varlığı bireyin iyileşmesi için görsel ve sinirsel bir uyarıcıdır. Yara ise, çoğu zaman kapatılmak istenen bedensel bir deformasyondur. Bu açıdan öteki yahut farklı olan çoğu zaman kabullenilmeyen yok edilmeye çalışılanı imler. Çirkin Ördek Yavrusu, “(...) kendi türünün tipiyle, türün normatif beden imgesiyle özdeşleşmemiştir. Masalda özdeşleşme imkânı kesintiye uğratan veya zorlaştıran fiziksel farkların toplumsal handikaplara, engellere dönüştüğünü, alay ve dışlanma sebebi haline geldiğini görürüz” (Direk, 2015:31). Çirkin Ördek Yavrusu ötekileşmenin trajik bir anlatısıdır. Masal yalnızca trajik bir öykünmeyi anlatmaz, trajik varoluş mücadelesini anlattığı için de kök masal hüviyetini taşır. Bu varoluş acısız değıldir. Göstergelerin hücum ettiği bu zamanda

trajik varoluş, çoğu zaman mitolojik bir var olmayı anımsatır. Oysa yaşam, kadim bilgeliğin yordamıyla betimlenirse, yaratılan her şeyin solduğu, zamanın her şeyin üstesinden geldiği kanlı zaferlerle doludur. Bu açıdan yabanıl bir oluş söz konusudur. Yabanıl oluş, yabancıyı imler ve ötekine referansta bulunur. Öteki de, yerin altına itilir, uygunluğun yasası gereğince çoğu zaman törel olana kurban edilir. Masalda törel olana kurban edilmeyi kabul etmeyen, mutluluk vadisinden kovulan, *decadence*'ın farklı sekanslarını deneyimleyen Çirkin Ördek Yavrusunun üst bir varoluşa sürüklendiği görülebilir.

Masalda toplumsal referansların baskısıyla yersizyurtsuzlaşan Çirkin Ördek Yavrusu; duvara çarparak, kanayarak, bazen uzlaşarak ve kaçarak varoluşunu ortaya koymuştur. Bu önemlidir, zira yerinden yurdundan ayrılmak yalnızca coğrafik bir duruma gönderme yapmaz. Masalın mutlu sonla bitmesi okuyucuya umut aşılabilir ve bir kurtuluş vaadi barındırır, bu açıdan ütopyacı bir masaldır. Bireyde öncel olarak bir özün varlığını kabul eder ve bu özün de bireyi en sonunda mutluluk diyarlarına götüreceğine dair bir inancı önceler. Masal farklılığı yücelterek bireyin törel olana karşı savaşını kutsar. Yaşadığı çevreye bilişsel mesafe koyan ve yabancılaşan birey için de bu öngörülebilir. Bu açıdan bu anlatı, günümüzün medyatik afyonlamasıyla varoluşunu hayali ışıklarda arayan tüketim toplumu için de bir kılavuz niteliğindedir.

Çirkin Ördek Yavrusu ile Simurg efsanesi beraber okunduğunda bazı benzer izleklere de sahip olduğu görülebilir. Simurg'un geçtiği aşamalar benzer biçimde Çirkin Ördek Yavrusunda da ortaya çıkmaktadır. Bilhassa *benlik vadisi* bu açıdan son derece önemlidir. İki durumda “Kendini bil” sözünün büyüü kendini göstermiş, kahramanlar hikâyesinin sonunda ne olduklarını anlayarak, okuyucuya da adeta “asıl olan kendini bilmektir” öğüdünü de aşılacaktır.

Masalda belirlenmiş bir kader öğretisinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira her ne olursa olsun var olanın asla değişmeyeceği, mutlaka ereğine varacağı masalda ortaya koyulmuştur. Bu yüzden yazgının sevilmesi (amor fati) ve kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca masalda alttan alta akan izleklere biri de kişinin kendi psişik çevresini arayıp bulmasıdır. Bulduğu yere ait olamama duygusu, kişinin yaşadığı en derin acılardan biridir. Tinsel yakınlık, yakındakilerle kan uyuşmazlığı nadir bulunanın ayak takımı tarafından harcanması sıkça görülür. Bu açıdan masalda nadir olanın kendi psişik çevresini bulması da vurgulanmaktadır. Aksi halde “yanlış zigot” terimiyle açıklandığı gibi yanlış yerde doğma, ömür boyu silinemez acıların çekileceğinin de belirtisidir.

Kaynakça

Ayvazoğlu, B. (1993). *Aşk Estetiği*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Badiou, A. (2019). *Etik Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme* (5 b.). (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Baudrillard, J. (2004). *Tam Ekran* (3 b.). (B. Gülmez, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2008). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm* (4 b.). (O. Adanır, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2010). *Tüketim Toplumu* (11 b.). (F. Keskin, & H. Deliceçaylı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2011). *Yaşam Sanatı* (1 b.). (A. Sarı, Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Bauman, Z. (2016). *Cemaatler*. (N. Soysal, Çev.) Ankara: Say Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (S. O. Çavuş, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Baudelaire, C. P. (2016). *Kötülük Çiçekleri* (E. Alkan, Çev.; 12. bs). Varlık.
- Baykan, F. (2008). *Nietzsche'nin Felsefesi*. Bilgesu Yayıncılık.
- Berger, J. (2018). *Görme Biçimleri* (25 b.). (Y. Salman, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Buehler, A. F. (2014). İslamofobi: Batı'nın "Karanlık Tarafı"nın Bir Yansıması (M. Atalay, Çev.). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55(1), 123-140. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001407
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (2 b.). (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Deleuze, G. (2013). *Müzakereler* (2 b.). (İ. Uysal, Çev.) İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Direk, Z. (2015). Çirkin Ördek Yavrusu: Öznellik ve Narsisizm. H. Köse (Dü.) içinde, *Skolastik Fantazya* (s. 29-40). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eco, U. (1995). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (2 b.). (K. Atakay, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.

- Epiktetos. (1989). *Düşünceler ve Sohbetler*. (B. Toprak, Çev.) İstanbul: Meb Yayınları.
- Estés, C. P. (2010). *Kurtlarla Koşan Kadınlar / Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler* (35 b.). (H. Atalay, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Goethe, J. W. von. (1983). *Faust* (H. İ. Dinamo, Çev.). Yazko.
- Fromm, E. (2008). *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*. (N. İçten, & S. Yurdanur, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.
- Han, B.-C. (2015). *Şeffaflık Toplumu* (2 b.). (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Han, B.-C. (2019). *Psikopolitika Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri* (1 b.). (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Hoffer, E. (1968). *Toplumda Kitle Hareketleri ve Gerçek İnanç Adamı*. (E. Günür, Çev.) İstanbul: Bozak Matbaası.
- Horkheimer, M., & Adorno, T. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği* (2 b.). (N. Ülner, & E. Ö. Karadoğan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Işık, S. (2014). Foucault'da Kendilik Etiği ve Sanat Yapıtı Olarak Yaşam. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 101-116.
- Kearney, R. (2012). *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar Ötekiliği Yorumlamak* (2 b.). (B. Özkul, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Korkmaz, R. (2008). Aytmatov Anlatılarında Aşkın Eriştirici ve Dönüştürücü Gücü. *Bilig*, 1-8.
- Krishnamurti, J. (2013). *Birey ve Toplum* (1 b.). (M. Doğan, Çev.) İstanbul: Omega Yayınları.
- Lévinas, E. (2006). *Ölüm ve Zaman* (N. Başer, Çev.; 1. bs). Ayrıntı.
- May, T. (2017). *Deleuze: Bir Birey Nasıl Yaşayabilir*. (S. Çalıcı, Çev.) İstanbul: Kolektif Kitap.
- Merleau-Ponty, M. (2016). *Göz ve Tin* (4 b.). (A. Soysal, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Miegel, F. (1994). Values, Lifestyle and Family Communication. K. E. Rosengren; Pingree, R. Hawkins, U. Johnsson, A. Jönsson, K. Roe, . .

- . T. Johansson, & K. E. Rosengren (Dü.) içinde, *Media Effects and Beyond* (s. 180-212). London: Routledge.
- Morrison, T. (2019). *Ötekilerin Kökeni* (2 b.). (C. Demirdöğdü, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Nietzsche, F. (2010). *Güç İstenci*. (N. Epçeli, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2014). *Böyle Buyurdu Zerdüşt*. (A. Oflazoğlu, Çev.) İstanbul: İz Yayıncılık.
- Nietzsche, F. (2015a). *Ecce Homo*. (C. Alkor, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nietzsche, F. (2015b). *İyinin ve Kötünün Ötesinde*. (A. İnam, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Okumuş, E. (2009). Bedene Müdahelenin Sosyolojisi. *Şarkiyat*(2). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/115922> adresinden alındı
- Özkan: (2015). *Nietzsche: Kaplan Sirtında Felsefe* (3. bs). Ötüken Neşriyat.
- Raptis, B. K. (2014). Masal Gerçekliği. *Doğu Batı*, 219-237.
- Said, E. (2008). *Medyada İslam Gazeteciler ve Uzmanlar Dünyaya Bakışımızı Nasıl Belirliyor?* (1 b.). (A. Babacan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Sena, C. (1972). *Estetik*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şahin, T. (2010). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 1(2), 71-80. 07 21, 2020 tarihinde <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423938559.pdf> adresinden alındı
- Uygur, N. (1989). *Güneşle*. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Yağbasan, M. (2016). *Almanya ve Türkiye Özelinde Kültürlerarası İletişim*, Konya: Literatürk Academia.
- Zebiri, K. (2018). Çağdaş İngiliz İslamofobisinde Oryantalist Temalar. *İslamofobi* (s. 255-275). içinde İstanbul: İnsan Yayınları.

Extended Abstract

In this study, the values and transformations of today's postmodern media culture was discussed on the basis of the Ugly Duckling Tale. The hero of the fairy tale, The Ugly Duckling, is excluded and marginalized because it does not comply with the standards of taste of the society. The Ugly Duckling tries to survive by searching for different ways to come through the situations that develop afterwards. In this war of self-creation, the Ugly Duckling attempts to survive in the struggle for life by engaging in many struggles. The Ugly Duckling tries to hold on to life with hope by constantly carrying the longing to be a swan in the troubles it suffers. In this respect, the Ugly Duckling, who has been driven away from his own home, in a way, is also an answer to Nietzsche's following question: "How does one become himself?" In this study, the tale of the "Ugly Duckling" was examined in terms of the glorification of beauty as an obsessive value, the exclusion of the physical image that is not approved by the society, the suppression of the quests and demands of difference effectively, the disruption of the struggle of being the person himself, the blessing of mass and community belonging, and the violence produced by the similarity, etc. Besides, the tale discussed in this study, is an example of "the tragic life" that Nietzsche repeatedly dwelt on. According to Nietzsche, the tragic state of life and overcoming it are only possible with the concepts of "*Amor fati*" and "superhuman". In this respect, swans which are model for the Ugly Duckling were considered as references to superhuman. The tale was discussed around the concepts of "superhuman", "*Amor fati*" and "tragic life" developed by Nietzsche.

Today, the individual feels are excluded in many areas. The excluded person becomes alienated in the society by losing his/her ties with the society over time. Alienation prevails in many areas of life. The alienated individual experiences the tragic wisdom of "I wish I had never existed" by keeping the "false zygote" syndrome in the words of Estés. It can be said that the individual, who is free from his specific locations, is alienated and dragged into the tragedy. In the tragedy of the fairy tale, the Ugly Duckling tries to hold on to life by extinguishing everything behind. However, this attachment is not free of charge for most of the time, and it can create mental disabilities similar to Zeus's injury to Hephaestus.

The Ugly Duckling counteracts the siege of the decadence around it, and approaches the superhuman by approving its tragic existence. In the Ugly Duckling, the pain acts as a bow, stretching it and throwing it away. In this respect, a painless existence is not possible in tragic life. It requires not to forget about painful setters and to stay awake. The Ugly Duckling, who has experienced all sorts of depression, tearing the destructive seal of destiny, is now looking for Eldorado, whom it lost. The swan, which is the picture of the perfection that it constantly nurtures in its dreams, also understands that it is itself at the end of the tale. In this respect, the Ugly Duckling tale has some parallels with the legend of Simurg (Phoenix), a

mythological bird. It passes through similar stages as flying birds do to find Simurg. Some of these are ignorance, disbelief, loneliness, gossip, and lastly self-valley. It can be said that when this track is followed, the Ugly Duckling reaches the ego it desires. It is known from this point of view that the Simurg legend symbolizes the resurrection, so it can be said that the Ugly Duckling who re-creates itself also follows this trail.

Assuming that difference is a representation of probabilities, existence always progresses through probabilities and differences. Therefore, the existence of the difference is also essential for the truth to manifest itself. Society can be seen as the closeness created by differences. In this respect, the probability of contact with each other has increased in comparison with the past due to the networks. In this era where the borders have been removed, and where the end of the geography has been declared, the alienation progresses in different dimensions. In this respect, it is not possible to say that respect is reinforced.

It is possible to say that people are judging with their eyes in an era where the indicators attack and dominate the individual. It is possible to say from now on that the images themselves think about individuals, who sustain their lives with the psychology created by the images. In this respect, visibility includes the dominance of geometry, measure and, number that is, in Han's words, the loaded with violence. In this respect, today is a time when the violence gradually increases and the rhetoric fades away. Self-creation is considered to be old-fashioned and does not coincide with the set of values that fluid modernity imposes. In this respect, there may be a situation in which adolescents become adolescent. The Ugly Duckling tale tells the people of our age to be tough against the difficulties of life, and not to give up. In this respect, it is a utopian fairy tale, and it contains a promise of religious liberation. It acknowledges the existence of an ore in the individual and predicts that s/he will be safe after hard struggles. In this respect, the fairy tale blesses the difference and the individual's struggle against the ritual.

The fairy tale presents a determined doctrine of fate to the reader. According to this doctrine, the person will ultimately be his/her destiny. Since the destiny will not change, one should love his/her fate. It is also advised in the fairy tale that the person must search for his/her own psychic environment. Otherwise there is a constant danger of "pecking".

HARVEY'İN MEKÂN TARTIŞMALARI EKSENİNDE YAŞLILARIN GÖZÜNDEN KENTSEL DÖNÜŞÜM

Cem ERGUN* & Ayşe DERİCİOĞULLARI ERGUN**

Öz

İnsan-mekân ilişkisi tarih boyunca önemini korumuş ve günümüzde de korumaya devam etmektedir. Sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb. tüm insan deneyimleri mekân tarafından şekillendirilmiştir. Dolayısıyla bu deneyimlerin ortaya çıkması, gelişmesi ve devam etmesinde mekân büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda mekânın sadece fiziksel bir olgu olmadığını aynı zamanda sosyal dinamiklerin ve ilişki ağlarının da belirleyeni olduğunu söylemek mümkündür. İnsanların yer seçim kararlarına bağlı olarak ortaya çıkan mekân bünyesinde sosyal ilişkiler kurulmakta ve mekânın da etkisiyle bu ilişkiler gelişmektedir. Tarihsel süreç içinde sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olan kentler, günümüzde dışsal müdahalelerle dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Yakın dönemin en önemli kentsel politikaları olan kentsel dönüşüm projeleri ile gerek ülkemizde gerekse dünyada kentler yoğun bir dönüşüm müdahalesi ile karşı karşıyadır. Farklı gerekçelerle hayata geçirilen uygulamalar bir yandan kentleri fiziksel olarak değiştirirken diğer yandan da kent sakinlerinin gündelik yaşantılarının değişmesine neden olmaktadır. Yaşam alanlarına müdahale söz konusu olduğunda kentlilerin kentsel dönüşüm uygulamalarına karşı olumsuz tavır takınmaları söz konusu olabilmektedir. Bu çalışmada genel olarak David Harvey'in mekân olgusuna yaklaşımı ele alınacaktır. Ardından yine Harvey ekseninde kent, mekân, konut kavramları ve kentsel dönüşüm uygulamaları kısaca değerlendirilecektir. Yaşlı bireylerin mekân ilişkisi incelendikten sonra Burdur ilinde kentsel dönüşümüne maruz kalacağı dile getirilen Tepe, Sinan ve Karasenir mahallelerinde yaşayan 60 yaş ve üzeri kişilerle yapılan saha araştırmasının sonuçları üzerine bir değerlendirme yapılacak ve görüşmecilerin kentsel dönüşüm algıları ile kentsel dönüşüm projelerine ilişkin görüşleri paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Harvey, Kent, Mekân, Kentsel Dönüşüm, Yaşlılık.

URBAN TRANSFORMATION FROM THE PERSPECTIVE OF THE ELDER IN HARVEY'S SPACE DISCUSSIONS

Abstract

The human-space relationship has maintained its importance throughout history and continues to be important today. All human experiences, such as social, cultural, economic, and political relations, are shaped by space. Therefore, the

* Doç. Dr., MAKÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, cergun@mehmetakif.edu.tr.
<https://orcid.org/0000-0003-0238-8881>

** Dr. Öğr. Üyesi, MAKÜ Burdur Sağlık Hizmetleri MYO, adericiogullari@mehmetakif.edu.tr.
<https://orcid.org/0000-0003-4667-2673>

space has a great role in the emergence, development and persistence of these experiences. In this context, it is possible to say that space is not only a physical phenomenon but also the determinant of social dynamics and relationship networks. Social relations, which emerge as a result of people's choice of location, are established within the space and these relations develop with the influence of the space. Cities, which have been in constant change and transformation in the historical process, are trying to be transformed by external interventions today. With urban transformation projects, which are the most important urban policies of the recent period, cities in our country and in the world are facing an intense transformational intervention. On the one hand, the practices implemented for different reasons change the cities physically and on the other hand, they cause daily lives of the residents to change. When it comes to intervention in living spaces, it is possible for citizens to take a negative attitude towards urban transformation practices. This study will generally focus on David Harvey's approach to the phenomenon of space. Then, urban, space, housing concepts and urban transformation applications will be briefly evaluated on the basis of Harvey. After examining the location relationship of the aged individuals, an evaluation will be made on the results of the field research conducted with people aged 60 and over who live in the neighborhoods of Tepe, Sinan and Karasenir, which are stated that they will be exposed to urban transformation in Burdur province. The opinions of the interviewees regarding urban transformation projects and urban transformation projects will be shared.

Keywords: Harvey, City, Space, Urban Transformation, Old Age.

Giriş

İnsan ve mekân birbirinden ayrı ele alınamayacak olgulardır. Bir diğer ifade ile bu iki olgu birbirini tamamlamakta ve anlamlandırmaktadır. Kentlerin temel birimi olarak ele alınan mahalle olgusunun da insan ve mekânla temellendiği dile getirilmektedir. Bir diğer ifade ile mekân ve insanın birlikte ortaya çıkardığı bir yaşam sahnesidir mahalle. İnsan mahalleyi oluşturan temel dinamiktir ve mahallenin oluşumu/gelişimi de insanın mekânda varoluşuyla bağlantılıdır. Kendine has yapısı, kimliği ve yaşam tarzına sahip olan mahalle, gerçek bir yaşam alanıdır. Dolayısıyla mahalle, hayatın belli değerler, kültürel davranışlar, inançlar, alışkanlıklar ve gelenekler ekseninde kurulduğu bir mekândır. Bünyesinde; komşuluk, yardımlaşma, dayanışma, güvenlik, benzerlik, aidiyet ve yakınlık gibi dinamikleri barındırmaktadır (Alver, 2012: 221).

Harvey açısından da mekân benzer özellikler taşımaktadır. Ona göre mekân; insan tarafından biçimlendirilen ve aynı zamanda insanı biçimlendiren bir olgudur. İnsani edimlerin, faaliyetlerin ve kültürün mekânların şekillenmesinde ana aktör olduğunu vurgulayan Harvey'e göre bu biçimlendiriş aynı zamanda toplumun kültürünü, yapısını, hedeflerini ve yaşantılarını da yansıtmaktadır (Harvey, 2013: 11, 36).

Mekân olgusu, kullanıcı olduğu insanların etkilediği ve deneyimlerinin yansıdığı alan şeklinde ele alınmalıdır. Mekân hali hazırda var olan yer olgusunun anlam ve yorum katılarak yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. İnsanlar yerlerden kendi yaşantı ve deneyimlerini

yansıtacakları mekânları oluşturur. En genel ifadeyle mekân; insan elinin yere dokunduğu andan itibaren ortaya çıkan yeni bir duruma işaret etmektedir (Alver, 2010: 18). Mekân; toplumsal olayların gerçekleştiği ve toplumsal olguların ortaya çıktığı, insanların gündelik yaşantılarının biçimlendiği ve bu süreçleri etkileyen bir yapı şeklinde ele alınmalıdır (Harvey, 2003: 34). Yere, doğaya, çevreye insanların anlam katarak oluşturduğu mekân; aynı zamanda toplumsal süreçlerin gelişimi üzerinde etkide bulunmaktadır (Harvey, 2013: 11). İnsanların yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte, gündelik gereksinimlerini karşılamak adına yaptıkları faaliyetlere paralel olarak anlam ve önem kazanan mekân; süreç içinde sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal vb. ilişkiler çerçevesinde biçimlenerek günümüzde yaşam alanı olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Tümtaş, 2012: 5).

Tüm yaş grupları için barınma ve dolayısıyla ev/konut, insanlık tarihi boyunca en önemli ihtiyaçlardan biri olmuştur ve önemini her daim korumuştur. Konut; insanların beslenme, dinlenme vb. temel ihtiyaçlarını karşıladıkları yer olmanın ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bu bağlamda konut, bireylerin dış etkenlerden korunması ve barınma ihtiyaçlarını karşılıyor olmasının yanı sıra; sosyal ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesine olanak sağlayan, gündelik yaşantının sürdürülmesine imkân veren, gelecek planlarının yapılmasına katkıda bulunan toplumsal, mekânsal, ekonomik ve psikolojik boyutlara sahip bir olgu olarak değerlendirilebilir (Yıldız ve Zümrüt, 2012: 395). Ev olgusu ise konutla benzer anlamda algılansa bile özellikle sahip olduğu psikolojik özellikleri nedeniyle farklı bir bağlama yerleştirilmektedir. Konut daha çok fiziksel bir mekâna karşılık gelirken ve toplumsal, ekonomik, politik bir mücadelenin sürdürüldüğü bir alan olarak nitelendirilirken; ev bireylerin duygusal bağ kurdukları, hayatları boyunca sayısız paylaşımlar yaşadıkları ve bu yüzden de bağlarını koparamadıkları özel bir alan olarak görülmektedir (Yıldız ve Zümrüt, 2012: 396).

Kent, genellikle arazi üzerine inşa edilmiş yapılardan oluşan ve kullanıcılarına mal ve hizmet sunmak amaçlı tasarlanmış yerleşik bir mekân gibi anlamlandırılıyor olsa bile aslında üzerinde yaşayan nüfusla bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Kent, üzerinde yaşayan nüfusun kültürel yapısını yansıtmakta ve tekrar üretmektedir. Vatandaşların gönüllülük içeren etik birliğine ve katılımına, ortak olarak geliştirilmiş bir kültüre ve toplum bilincine dayalı bir birliktelik olarak okunmalıdır. Durağan bir doğa ya da çevre olarak görünse de özünde kent mekânı tarafsız değildir. İnsanlar mekânları, insan ilişkileri de değer ve sembolleri toplumsal ve politik olarak yeniden üretmektedir (Gül vd., 2008: 357; Duru, 2001: 357; Bookchin, 1999: 15). Alışkın ve aşına olunan mekânlarla olan bağ koparılmadan gerçekleşen yaşlanma süreci insan ve mekânı iç içe geçirerek bütünleştirir (Çapçioğlu ve Alpay, 2019: 1953).

Hızlı kentleşme ve toplumsal değişme, yaşlıların toplumsal statülerini de hızlı bir biçimde değiştirmektedir. Bireyler yaşlandıkça ve toplumsal değişim hızlandıkça önemini kaybeden ya da etkinliği azalan toplumsal rol

ve statülerine bağlı olarak genellikle sosyal açıdan geri çekilme sürecine yönelmektedirler. Bu süreçte bir yandan yaşlıların sosyal etkileşim oranları azalmaya başlamakta diğer yandan da bu azalmaya bağlı olarak toplumsal değişme sürecine uyum sağlamaları gittikçe zorlaşmakta ve yaşlı bireyler giderek yalnızlaşmaktadır (Ceylan vd., 2015: 49; Akçay, 2015: 91). Yalnızlık, hayatın hemen her döneminde kaygı verici bir durum olmakla birlikte en çok hissedildiği ve yoğun olarak yaşandığı dönem ise ileri yaşlar olmaktadır. Sağlık konusunda ortaya çıkan sorunların ve fiziksel yıpranmanın yaşlı bireylerin hareketliliğinin azalmasına yol açmasının yanında, emeklilik ve toplumsal anlamda var olan olumsuz yaşlı algısı gibi etkenler de sosyal ilişki ağlarını ve sosyal etkileşimi kısıtlamaktadır. Bu durum ise yaşlı bireylerin yoğun bir biçimde yalnızlık hissetmelerine yol açabilmektedir (Macionis, 2012: 393; Görgün Baran, 2016: 82; Canatan, 2016: 142). Yaşlanma süreciyle birlikte ortaya çıkan fizyolojik, ekonomik, psikolojik ve sosyal değişimler yaşlıların günlük yaşantılarını rahat, güvenli ve bağımsız olarak sürdürme yeteneklerine olanak sağlayan ve bu yeteneklerini destekleyen mekânları daha önemli hale getirmektedir. Bu bağlamda mekân; kullanıcılarının ekonomik, sosyal, psikolojik ve fiziksel gereksinimlerini karşılamakta ve bu gereksinimlere bağlı ortaya çıkan faaliyetlerin gerçekleştirilebilmesi için yarattığı alan oranında da hayat kalitesini arttırmaktadır. Bu bağlamda ölçeği hangi boyutta olursa olsun kullanıcıları açısından mekânın gereksinimleri giderici, kullanılabilir ve yaşanabilir olması oldukça önemlidir (Düzenli ve Alpak, 2017: 3).

Mekânların kullanılabilirliği, kullanım amacı ve sıklığı, mekânı kullanan kişilerin sosyal, ekonomik ve yaşa bağlı gereksinimlerine bağlı olarak farklılıklar taşımaktadır. Bireylerin yaşamları boyunca değişen davranış biçimleri, alışkanlıkları ve fiziksel özellikleri mekân ilişkisini etkilemekte; mekânın organize edilme biçimleri de bireylerin mekânı kullanım özelliklerini etkilemektedir. Bu doğrultuda yaşlıların yoğun ilişki içinde oldukları mekânların, onların gereksinimleri ve kullanım olanakları çerçevesinde organize edilmesine dikkat edilmesi gerektiği ifade edilebilir (Düzenli ve Alpak, 2017: 3).

1. SERMAYE-MEKÂN İLİŞKİSİNİ HARVEY'İN GÖZÜNDEN OKUMAK: KENTSEL DÖNÜŞÜME KISA BİR BAKIŞ

Sermaye kendisi açısından en kârlı olan, kısa sürede birikimini arttırabileceği ve serbest bir biçimde faaliyetlerini sürdürebileceği alanları tercih etmektedir. Bu süreçte en çok ihtiyaç duyduğu mekanizma olarak da kurumsal düzenlemeler çıkmaktadır. Yakın dönemde gerek dünya genelinde gerekse de ülkemizde ulusal-yerel yönetimler sermayeyi çekebilmek adına kurumsal düzenlemeleri hayata geçirmektedirler. Hatta bu düzenlemeleri hayata geçirirken oluşabilecek eşitsizlikleri görmezden gelmekte ve sermaye birikim sürecinin önünü açacak uygulamalardan kaçınmamaktadırlar. Buna örnek olarak da ortaya koyduğu tüm mağduriyetler ve yarattığı sosyo-ekonomik eşitsizliklerle günümüz kentsel politikalarının bel kemiği olan

kentsel dönüşüm projeleri gösterilebilir (Harvey, 1999: 195; 2008a :88, 219; 2008b: 76-77, 90, 111).

Kentsel dönüşüm en genel ifadeyle; kentlerin, tarihsel süreçte edindiği deneyimlerden, güncel teknolojik olanaklardan ve geleceğe yönelik olasılıklardan hareket edilerek planlı bir biçimde yeniden yapılandırılması, mevcut sorunların ortadan kaldırılması, kent sakinlerinin güvenli ve sağlıklı yapılara kavuşturulması ve yeni yaşam alanlarının ortaya çıkarılması amacıyla yapılan çalışmalar şeklinde ifade edilebilir (Sarı, 2016: 23).

Kentsel dönüşüm; eskiyen, yıpranan, bozulan, köhneleşen ya da çökme sürecine girdiği düşünülen kentsel alanların sosyal, kültürel, ekonomik, çevresel ve fiziksel durumları bir bütün halinde ele alınarak daha sağlıklı ve iyi hale getirilmesi amacıyla hayata geçirilen faaliyetler toplamı şeklinde ele alınabilir (Şahin, 2008: 76; Kocabaş, 2006: 10; Roberts ve Sykes, 2000: 17). Bu bağlamda kentsel dönüşüm uygulamaları çerçevesinde; kentsel bozulmaya neden olan etkenlerin saptanması, kötü yaşam şartlarının iyileştirilmesi, sosyal veya fiziksel altyapı sorunlarının giderilmesi, kentsel dokuda yitirildiği düşünülen değerlerin yeniden kentlere kazandırılması vb. ifadelerle sıklıkla karşılaşılmaktadır (Yıldırım, 2006: 8; Akkar, 2006: 29).

Sermaye ya da bir sistem olarak kapitalizm tarih boyunca içinde düştüğü krizlerden kurtulabilmek adına yeni coğrafi ve mekânsal düzenleme arayışlarına girmiştir. Bir diğer ifade ile kapitalizm kendisini, mekânsal müdahalelerle yeniden inşa etmiş ve güçlendirmiştir. Tarihsel süreç içinde sermaye birikiminin önünü açmak adına coğrafi profiller, ulaşım-iletişim alanları, altyapısal ve mekânsal örgütler üreten kapitalist anlayış; daha fazla birikim sağlamak adına da ürettiği tüm bu olguları yıkmaktan ve yeniden üretmekten çekinmemiştir. Günümüzde de sermayenin yoğun baskısı altında olan kentsel mekânlarda aynı süreç yaşanmakta, rant temelli yaklaşım doğrultusunda içi boş birer meta konumuna indirgenen kentsel mekânlar sermaye lehine yıkılıp yeniden yapılandırılmaktadır (Harvey, 2008a: 75; 2016: 344). Harvey'in "yaratıcı yıkım" olarak ifade ettiği bu yeniden yapılandırma sürecinin kazananı sermaye grupları ve üst-orta sınıflar olurken; yaratıcı yıkımın mağdurları ise kentlerin yoksul-dezavantajlı kesimleri ile marjinal grupları olmaktadır (Erder, 1998: 109-110; Keyder, 2002: 50; Harvey, 2009: 193-194).

Kentsel dönüşüm yeni bir olgu değildir ve kentler kendi iç dinamikleriyle sürekli bir dönüşüm halindedir. Kentlerin dönüşümü doğal, fiziki, sosyal, ekonomik ve kültürel etkenlerle bir süreklilik arz etmektedir (Yapıcı, 2008: 18). Ancak günümüz kentlerinde yaşanan dönüşüm kentlerin kendi iç dinamiklerinden kaynaklı bir biçimde değil; dışsal aktörler ve dinamiklerin yönlendirmesiyle yaşanmaktadır. Bu çerçevede deneyimlenen kentsel dönüşüm sürecinde kentsel aktörlerin önemli bir kısmı sürecin dışında bırakılmakta, kentsel katılım boyutu görmezden gelinmekte ve dolayısıyla kentsel dönüşüm uygulamaları çoğunlukla soylulaştırmayı çağrıştıran sonuçları ortaya çıkarmaktadır (Köksal, 2008: 17). Genel olarak kentlerin yoksul mahallelerinde etkili olan kentsel dönüşüm; halihazırda

dezavantajlı olan kesimlerin daha da yoksullaşmalarına ve mağduriyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Dönüşüm projelerinden dolayı evlerini ve yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan bu kesimler, barınmanın yanı sıra istihdam, eğitim, sağlıklı çevrede yaşama ve siyasal katılım gibi temel haklarından da mahrum kalmaktadırlar (Zeybekoğlu Sadri, 2013: 2-3; 14).

Kentsel dönüşüm projelerinin ve uygulama sonuçlarının en genel ortak özellikleri olarak karşımıza ekonomik ve fiziksel ölçekli olmaları ve kentlerin sosyal dokusunu ve halk katılımını göz ardı ediyor olmaları çıkmaktadır (Gökbulut, 1996: 35). Kavram dünya literatüründe kentsel yenileme, kentsel yeniden geliştirme, kentsel rehabilitasyon, kentsel yeniden canlandırma vb. şekillerde ele alınırken, Türkiye özelinde özellikle 1990'larla birlikte yaygınlaşan kentsel dönüşüm projelerinin bir kentsel alanı tamamen yıkmak ve başka bir yere taşımak olarak gerçekleştiği görülmektedir (Altınörs Çırak ve Yörür, 2006: 79).

Ulusal-yerel yönetim mekanizmalarının sermaye ve piyasa aktörleri lehine kentsel dönüşüm uygulamalarının hızla hayata geçirdikleri ülkelerde sosyo-ekonomik eşitsizlikler günden güne artmakta ve toplumsal kesimler arasındaki kutuplaşma daha da derinleşmektedir. Ortaya çıkan bu eşitsizlik ve kutuplaşmanın mekânsal anlamda da yansımaları ortaya çıkmaktadır. Kentlerde varlıklı kesimlerin yaşam alanları olan lüks konut-eğlence-tüketim mekânları ile yoksul kesimlerin yoğunlaştığı kentsel mekânlar şeklinde bir mekânsal ayrışma ve eşitsizlik oluşmaktadır (Harvey, 2008: 217-218).

Günümüzde sermaye ve varlıklı kesimler lehine hayata geçirilen kentsel dönüşüm projeleri ile, kentlerde değerli olduğu düşünülen kentsel alanlar yıllardır buralarda yaşamakta olan kesimlerin elinden alınmakta ve bu kesimler yerlerinden edilmekte ve tercih edilmeyen kentsel alanlara gönderilmektedir (Harvey, 2012a: 185; 2009: 195; Smith, 2015: 51).

Kentsel mekânın meta olarak görülmeye başlanması ve bu doğrultuda yeniden yapılandırma arayışına girilmesi sürecinde yatırımcıları ve üst-orta sınıfları kayıran uygulamalar hayata geçirilmekte; sürecin kaybedenleri ise kentlerin dezavantajlı ve yoksul/marjinal kesimleri olmaktadır. Kentsel mekânların sosyal, kültürel, doğal ve ekonomik dinamikleri görmezden gelinmekte ve mekânsal ayrışmayı/dışlanmayı arttıran sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Kentlerin yoğun kâr arayışına sahne olması yatırım aracı olarak görülmeye başlanması; kent sakinlerinin sosyal ve mekânsal ilişki ağlarını yok etmekte, gündelik yaşam pratiklerini olumsuz etkilemekte ve yeni yoksunluklar-mağduriyetler oluşmasına neden olmaktadır (Harvey, 2013: 130; 2012a: 183; Sallan Gül ve Kahraman, 2013: 262; Eğilmez, 2010: 603, 626; Kuyucu ve Ünsal, 2011: 88; Gül ve Ergun, 2011: 158; Merrifield, 2017: 18).

Günümüz kentsel dönüşüm uygulamaları; kentlerin yoksul ve dezavantajlı kesimlerini mekânsal açıdan edilgen konuma getirmekte, üst/üst orta sınıfların mekân tercihlerine bağlı olarak yaşam alanlarını değiştirmeye zorlamakta veya varlıklı kesimler tarafından tercih edilmeyen kentsel alanlara doğru bir hareketliliğe itmektedirler (Smith, 2015: 51). Bu tarz bir kentsel

politika anlayışı kentlerin yoksul ve dezavantajlı kesimlerinin zaten kötü olan yaşam koşullarını daha da olumsuz etkilemekte ve dezavantajlılık çemberini iyice genişletmektedir (Ergun ve Koçancı, 2017: 24).

Hemen hemen tüm ülkelerde kentsel dönüşüm projeleri; deprem, yangın, gecekondular, eskime, yıpranma, kaçak yapılaşma, sağlıksız çevre, kentsel ya da tarihsel dokunun bozulması vb. nedenler ileri sürülerek hayata geçirildiği gibi; dönüşüm alanlarında yaşayanların sosyo-ekonomik ve toplumsal ortamlarının sağlıklı hale getirilmesi ve iyileştirilmesi kaygısıyla projelerin hayata geçirildiği de dillendirilmektedir (Engincan, 2015: 109; Yedekçi, 2015: 23). Günümüz kentsel dönüşüm projelerinin neredeyse tamamı; toplumsal ve ekonomik politikalarla desteklenmeyen, katılım süreçlerini engelleyen, dönüşüm alanlarındaki sosyal ilişki ağlarını görmezden gelen, kültürel ve toplumsal birikimi göz önünde bulundurmayan, kentleri salt fiziksel olgularmış gibi algılayarak yıkıp yeniden yapma şeklinde gerçekleşmektedir (Öktem Ünsal, 2015: 303; Torunoğlu, 2007:385). Bu anlayış çerçevesinde kent ve genel olarak mekân bir meta olarak algılanmaktayken, sosyo-kültürel kullanım değerine sahip bir yaşam alanı olduğu göz ardı edilmektedir. Kenti değişim değeri açısından ele alanlar; kentsel rantları arttırıcı, kenti sermaye açısından çekici kılacak ve kent mekânına yapılacak yatırımları arttıracak uygulamaları talep etmektedirler. Kenti kullanım değerine göre değerlendirenler ise; sağlıklı barınma ve çalışma koşullarına sahip, toplumsal gelişmelerini sağlayacak ve kültürel gereksinimlerini karşılayacak mekânlar talep etmektedirler (Şengül, 2000: 53-55; Doğan, 2007: 18).

Kentsel dönüşüm, kentsel mekânın kullanımına yönelik fiziksel bir müdahale olarak ortaya çıkarken aynı zamanda kent sakinlerinin gündelik yaşantılarına da etkide bulunmaktadır. Günümüz kentlerinin dönüşüm alanı ilan edilen bölgelerinde tarihsel birikim, yaşam biçimleri, kültürel değerler, sosyal ilişki ağları vb. göz ardı edilmekte ve kentler boş birer fiziksel yapıymışçasına yıkımlar gerçekleştirilmektedir (Akgün ve Karademir, 2007: 171). Farklı yaşam biçimlerini, farklı kültürleri ve ekonomik yapıları bünyesinde barındıran kentler bu anlamda zengin bir sosyal içeriğe sahipken; günümüzde hayata geçirilen kentsel politikalar bu temel özelliğe ket vurmakta ve farklılıkları birbirinden ayrı mekânsal ölçeklerde toplayarak sosyo-mekânsal bir ayrışmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu süreç genel olarak sosyo-ekonomik açıdan güçsüz kesimlerin yaşam alanlarına müdahale edilmesi ve bu kesimlerin yaşam alanlarından uzaklaştırılması şeklinde işlemektedir (Özaydın ve Öncel, 2010: 569).

Kentsel alanlara meta olarak yaklaşılması ve bu doğrultuda uygulamaların hayata geçirilmesi mekânsal farklılaşma ve ayrışmalara yol açmaktadır. Toplumun varlıklı kesimleri korunaklı sitelere ve lüks yaşam alanlarına yönelirken; dezavantajlı yoksul ve marjinal kesimler yaşam alanlarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmakta ve yoksunluğun yoğun olduğu süreçlere dahil olmaktadır (Harvey, 1999: 96; 2012b: 433; 2012c: 256-257, 361).

Kentlerin yeniden yapılandırılması ya da kentlere yönelik köklü dönüşüm uygulamalarının hayata geçirilmesi sürecinde dönüşüm alanlarında yaşayan kesimlerin katılımının sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bir diğer ifadeyle dönüşüm alanlarında yaşayan kesimlerin “kent hakkı” korunmalıdır. Harvey’ in ifadesiyle kent hakkı kentsel olanaklara ve hizmetlere ulaşabiliyor olmanın ötesinde, kenti yeniden yapılandırma ve dönüştürme/değiştirme sürecinde söz ve güç sahibi hakkına sahip olma ya da talepte bulunabilme anlamına gelmektedir (Harvey, 2013: 44-45; 2012b: 413). Bu sürecin ana aktörü olarak yalnızca sermaye kesiminin görülüyor olmasını ise kentsel eşitsizliğin temel yansıması şeklinde değerlendirmektedir (Harvey, 2012a: 187).

2. YAŞLILARIN GÖZÜNDEN KENTSEL DÖNÜŞÜM

Yakın dönemde hayata geçirilen projeler ele alındığında; kentlerin yoksul, güçsüz ve dezavantajlı kesimlerinin yaşam alanlarına yönelik müdahalelerle karşılaşmaktadır. Bu kesimlerin yaşam alanlarından tahliye edildikleri ya da edilme kaygısı taşıdıkları, mülksüzleşme ve daha yoğun yoksulluk/yoksunluklarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir (Engincan, 2015: 111).

Yakın dönemde birbiri ardına çıkarılan yasa ve yönetmeliklerle hayata geçirilmeye çalışılan kentsel dönüşüm projeleri; kentsel mekânları sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan soyut bir biçimde ele almakta ve dönüşümü fiziksel bir boyuta indirgeyerek hayata geçirmektedir. Günümüz kentsel dönüşüm projeleri kentlilerin ekonomik, kültürel ve sosyal durumlarını göz önünde bulundurmadığı gibi, dönüşüm alanında yaşayan kişilerin katılımını önemsememekte ve onların talep ve görüşlerine başvurmamaktadır (Akkar, 2006: 35). Gerek arazi ve ev fiyatlarındaki büyük artış, gerekse de kentteki ekonomik yeniden yapılanma yüzünden, çok sayıda insan taşınmak zorunda kalmakta; bunların çoğu da zorla tahliye edilmektedir (Berner, 2007:139). Yerinden edilen bu kesimler, şehir içindeki merkezi konumlarının sağladığı ekonomik ve sembolik sermayelerinin önemli bir bölümünü kaybetmektedirler. Kentsel dönüşüm, bu kesimlerin enformel ekonomilerinin büyük bir kısmını ortadan kaldırmakta, pek çok ucuz mal ve hizmete ulaşmalarını engellemekte, sosyal ilişkilerini bozmakta ve kişisel hayatlarını yeniden düzenleme zorunluluğu getirmektedir (Gannam, 2007:171-172).

Kentsel dönüşüm projeleri hazırlanırken ve uygulanırken toplumsal kesimlerin özellikle de yaşlıların, fiziksel ihtiyaçları ve güvenlik olguları sıklıkla dile getirilirken sosyal ilişki ağları göz ardı edilmekte hatta gündeme bile getirilmemektedir (Çapçoğlu ve Alpay, 2019: 1961-1962). Kentsel dönüşüm alanı ilan edilen ya da yeniden üretilmesi planlanan mekânlarda yaşayan yaşlıların sosyal beklenti ve ihtiyaçlarına öncelik tanınması ve dikkat edilmesi büyük önem taşımaktadır. Kentsel alan dönüştürülürken öncelikle sosyal ilişki ağları göz önünde bulundurulmalıdır. Dönüşüm alanı ilan edilen kentsel alanlarda yaşlılar açısından önem taşıyan sosyal ve

kültürel ağlar hali hazırda bulunmaktadır. Yeni oluşturulan kentsel alanlarda ise bu ağların yeniden inşa edilmesi gerekecektir. Bu inşa sürecinde sosyal katılımın düşmesi yaşlıların sosyal ihtiyaçlarının karşılanamaması anlamına gelecektir ve dolayısıyla yaşlıların gündelik yaşam pratiklerinde ortaya çıkacak tüm değişiklikler kaygı yaratacak boyutlara ulaşabilecektir (Çapçioğlu ve Alpay, 2019: 1962).

Günümüz kentsel dönüşüm projeleri mekânların sosyal boyutunu görmezden gelmekte, piyasa aktörlerinin ve günümüz tüketim toplumunun beklentileri doğrultusunda kentsel mekânları dönüştürmektedir. Kentlerin sakinleri özellikle yaşlılar, çocuklar, engelliler kentsel mekânı toplumun diğer kesimlerinden arda kalan alanlar çerçevesinde kullanabilmekte, kentsel karar mekanizmalarına dahil edilmemekte ve dışlayıcı ve eşit olmayan bir döngüde varlıklarını devam ettirmeye çalışmaktadırlar (İçli, 2017: 70).

Yaşlı kesimlerin genel eğilimi yaşamlarını kendi konutlarında ve aşına oldukları sosyal çevrede sürdürmek şeklindedir. Kentsel dönüşüm projeleri ise uygulama sonuçları açısından değerlendirildiğinde iki olasılık çerçevesinde bu eğilime ket vurabilmektedir. Olası ilk sonuca göre kentsel dönüşüm projeleri ile yaşlı kesimler mevcut konutlarını terk ederek yeni bir konuta ve sosyal çevreye yönelmek zorunda kalabilir. İkinci olası sonuca göre ise; mevcut konutları yıkılarak yaşamakta oldukları kentsel alanlarda yeni ev verilerek yaşamlarına devam etmeleri sağlanabilir. Ancak bu sonuç alışkın olunan konut tipinin değişmesi ve komşuluk ilişkilerinin farklılaşması durumunu ortaya çıkarabilir. Ayrıca kentsel dönüşüm sürecinde ortaya çıkan hukuki işlemler, yeni ev bulma ve taşınma gibi faaliyetler de yaşlı kesimler açısından zorlayıcı olabilecektir. Gerek bilinen ve alışılmış bir mekânda olmak gerekse de tanınan ve güvenilen kişilerle aynı mekânı paylaşıyor olmak yaşlı kesimler açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Ancak kentsel dönüşüm projeleri genel sonuçları itibarıyla bu sürece zarar vermektedir (Tekten Aksürmeli, 2017: 713-714).

Hızla değişen ve dönüşen dünyada yaşlı kesimlerin bu sürece alışmama ya da karşı durma noktalarının en önemlilerinden birini yaşam alanlarındaki değişime karşı verdikleri tepki oluşturmaktadır. Yaşama ya da yaşlanma süreci bireylerin kendilerine bir alan oluşturma ve bu alana alışma durumu şeklinde okunabilir. Bu süreç sadece içinde yaşanılan konutu değil sosyal ilişkileri de kapsayan komşuluk, alışveriş mekânları vb. uzantıları da içermektedir. Bu uzantılar aslında alışkanlık, güvende hissetme, rahatlık, sosyalleşme gibi dinamikleri de sağlamaktadır. Mekânda ortaya çıkan bir değişime karşı çıkmak tüm bu dinamikleri kaybetme kaygısıyla ortaya çıkabilmektedir (Salur, 2019: 41, 43).

Kentlerin ve gündelik yaşam pratiklerinin değişimine uyum sağlayabilme düzeyi; kentsel ve mekânsal eşitsizliklerin derinleşmesinde ve sorunların ortaya çıkmasında oldukça büyük öneme sahiptir (Harvey, 2003: 57). Harvey; kentsel eşitsizliğin özellikle sanayi toplumunun bir ürünü olduğunu ve sermayenin hareketlilik hızı ve serbestliği farklı özellikler taşısa da bu eşitsizliğin ve küçük bir azınlık olan varlıklı kesimlerin toplumun

yoksul/yoksun kesimlerini sömürmesi durumunun günümüz kentlerinde de yoğun bir biçimde devam ettiğini ifade etmektedir (2003: 283).

Dezavantajlı ve yoksul kesimlerin yoğun olarak yaşadığı kentsel alanlarda uygulamaya konulan kentsel dönüşüm projeleri biryandan sosyo-mekânsal bir değişime neden olurken diğer yandan ise farklı dezavantajlılıkların kesişiminde birçok olumsuzluğa da ortaya çıkarmaktadır. Kentsel dönüşüm sürecinde çok da fazla görünür kılınmayan yaşlı kesimler dönüşüm sürecinde belki de en çok mağdur olan grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentsel mekânda ortaya çıkan sosyo mekânsal değişim yaşlı kesimlerin gündelik yaşam pratiklerini ve alışkanlıklarını da etkilemektedir. Gerek mekâna olan aşinalık gerek gündelik sosyal ilişki ağları bu süreçten zarar görebilmektedir. Yaşam alanlarının radikal bir şekilde değişmesi yaşlıların mekânsal dışlanmalarına ve güvendikleri çevrenin kaybına neden olmaktadır. Mekânın dönüştürülmesi ve yaşanılan mekândan uzaklaşma durumunun ortaya çıkması; komşuluk ilişkilerinin, tanıdık sosyo-mekânsal çevrenin, alışkanlıkların ve toplumsal hafızanın kaybedilmesine yol açmakta ve bu kayıplar yaşlı kesimlerin gündelik yaşantılarını büyük ölçüde etkilemektedir (Şentürk, 2019: 64-65; Kurtuluş, 2019: 80; 86). Tüm bireyler için olduğu gibi yaşlılar için de ev, mahalle bir mekânı belirtmektedir. Ancak bu mekanlar yalnızca fiziksel yönü olan deil aynı zamanda sosyal yönü olan alanlardır. Ayrıca bu mekanların yaşlılar için sembolik anlamları da oldukça fazladır. Dolayısıyla bireylerin tanıdık mekanlarda yaşlanma sürecini deneyimlemesi sosyal ilişkilerin devamlılığının sağlanması, yalnızlık ve yabancılaşmanın en aza indirgenmesi için önem arz etmektedir (Esendemir, 2016: 417). Kentsel alanlardaki yapılar fiziksel olarak bozulmalar yaşarken, o yapıları kullanan kesimler de biyolojik olarak yaşlanmaktadırlar. Bu durumu dikkate almadan hayata geçirilen kentsel dönüşüm uygulamaları, kentsel alanların sosyal mekânlar olduğunu görmezden gelerek; mekânların tarihsel kazanımlarını, sosyal hakları, mekânsal ilişki ağlarını kentsel rant uğruna yok etme eğilimine girmektedirler (Kurtuluş, 2019: 86).

Yaşlanma yalnızca biyolojik değil toplumsal boyutları da olan bir durumdur. Yaşlanma sürecinde bireyler toplumsal bakış açısında da bağlı olarak sosyal ilişki ağlarından, toplumsal ve kültürel faaliyetlerden, temel hizmetlere erişme olanaklarından uzak kalabilmektedir (Dericioğulları Ergun, 2019: 29; 2017: 29-30). Gündelik yaşantıda yaşa bağlı olarak ortaya çıkan bu uzak kalma durumu kentsel dönüşüm projelerinin uygulama sonuçlarına bağlı olarak daha da derinleşebilmektedir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Burdur ilinde yaklaşık 10 yıldır kentsel dönüşüm projelerinin hayata geçirilmesi üzerine tartışmalar yapılan Tepe, Sinan ve Karasenir mahallelerinde saha araştırması yapılmıştır. Kentin en eski yerleşim alanları olan bu mahallelerde hayata geçirilecek olan olası kentsel dönüşüm projesine ilişkin görüşlerinin yanı sıra mekân algısının da saptanabilmesi açısından özellikle 60 yaş ve üzeri mahalle sakinlerine ulaşılmıştır. Her mahallede 20

kişi ile ve toplamda 60 kişi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplamda 46 kadın ve 14 erkek görüşmeciye ulaşılmıştır. Erkek görüşmecinin azlığı temelde kadınların gündelik yaşantılarını konut ve çevresinde sürdürürken erkeklerin çarşı ya da kahve gibi kamusal alanlarda bulunmalarından kaynaklanmaktadır.

Görüşülen kişilerin yaşamlarının neredeyse tamamı araştırma sahasında geçmiştir. Konut mülkiyet durumları sorulduğunda sadece 7 görüşmecinin kiracı olduğu geriye kalan 53 kişinin ise mülk sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kira bedellerinin de 500 TL ve altında olduğu belirtilmelidir. Kadın görüşmecilerden 41'i ev hanımı olduğunu dile getirirken 5'i emekli olduğunu vurgulamıştır. Erkeklerin tamamı emekli olduğunu ifade etmiştir.

Mahalle ve konutları konusunda görüşleri sorulduğunda 47 görüşmeci konutundan memnun olduğunu ve bu memnuniyetin en temel nedeninin müstakil ve bahçeli evde oturuyor olmaktan kaynaklandığı dile getirilmiştir. 7 görüşmeci evin küçüklüğünden şikâyet ederken, 4 görüşmeci eskiliğinden 2 görüşmeci de konumundan memnun olmadığını vurgulamıştır. Genel olarak mahalleye ilişkin görüşlerin olumlu olduğu görülmektedir. Olumlu görüşler şu şekilde sıralanmıştır: tüm yaşamının geçtiği mahalle olması, akraba ve komşularla olan ilişkilerin güçlülüğü, merkeze yakınlık, ekonomik koşullarına uygun olması.

Tema 1: Beden Mekân Bütünleşmesi

Görüşme notları incelendiğinde “mekânın kimliğe işlenişi, sosyal çevrenin tarihsel inşası, emeğin zamana bağlılığı ve mekânı üretmesi, mekânın merkeziliği” şeklinde ifade edilebilecek dört alt temanın “beden-mekân bütünleşmesi” olarak ele alınabilecek bir üst temayı ortaya çıkardığı görülmektedir. Görüşmecilerin verdikleri yanıtlar tematik analiz tekniği ile incelendiğinde, yaşlıların yaşadıkları mahallede geçirdikleri zamana bağlı olarak yaşadıkları mekânla bütünleştikleri gözlemlenmiştir. Mahalle, artık onlar için bir uzuv ve aynı zamanda benliklerinin ve kimliklerinin parçası haline gelmiştir.

Görüşmelere katılan yaşlılar, yaşadıkları mekâna harcadıkları zamana bir başka ifadeyle mahallede geçirdikleri süreye bağlı olarak mekânın bu süreçteki üretiminin kendi varoluşlarının bir parçası haline getirmişlerdir. Bu bağlamda tarihsellik, yaşanan konutların miras yoluyla kendi atalarından kalması, kimlik tartışmalarının tümünde var olan “kadim geçmiş” yaratma-olusturma olgusuna paralellik göstermekte dolayısıyla bu geçmişe bağlı olarak mekânın nasıl üretildiğine tanıklık edilmesi yaşlıları mekânın bir parçası belki de dekoru haline getirmektedir.

Görüşme notları analiz edildiğinde ulaşılan bir diğer alt tema sosyal çevrenin tarihselliğinin bireylerin kendi benlik ve mekân algılarındaki roldür. Buna göre yaşlılar uzun yıllar boyunca yaşadıkları mahallede kurdukları ilişkiler üzerinden kendilerini belirlemiş ve yaşlandıkça en önemli korku/ endişe unsurlarından biri olan yalnızlık ya da yalnız kalma kaygısını

mahallelik üzerinden savuşturabilmekte bir başka ifadeyle oranın bir üyesi olarak orada yalnız kalmayacaklarını düşünmektedir. Kentsel dönüşüm tartışmaları da bu anlamda yaşlılar için önemli bir kaygı kaynağıdır. Yaşlılar mekânsal ortaklıktan kaynaklı sosyal çevrenin, kentsel dönüşümle birlikte dağılacağı endişesi içindedir ve kentsel dönüşüme karşı gösterilen direncin de en büyük nedeni burada yatmaktadır. Yaşlılık sürecine kadar oluşturulmuş sosyal çevre, mekân üzerinden yaşlıların “kimsesi” olmuştur.

Görüşmelere katılanlardan verdikleri yanıtlardan ulaşılan bir başka alt tema ise yaşanan mekânın kimlik üzerindeki belirleme gücüdür. Yaşlılar mekânsal değişikliğe maruz bırakıldıklarında kimliklerini kaybetme endişesi taşımaktadır. Dolayısıyla akademik yazında uzun uzadıya belirtilen kimlik ve mekân ilişkisinin kentsel dönüşümle birlikte yok olacağının düşünülmesi bu çalışma kapsamında da gözlemlenmiş bir alt temadır.

Kentsel dönüşüm projelerinin genellikle kentin rantısal değeri yüksek bölgelerinde, ki bu bölgeler genelde kent merkezlerinde kalan eski, yıpranmış ve köhne alanlardır, gerçekleştirilmektedir. Bu anlamda görüşmelere katılan yaşlıların neredeyse tümü çeşitli şekillerde kent merkezine yakınlığın kendi hayatlarına sağladığı fırsat ve kolaylıklara değinmiştir. Hastane, market, semt pazarı gibi pek çok kentsel donatıya ulaşımın kolaylığından bahseden yaşlılar kentsel dönüşümle birlikte bu kolaylıklardan mahrum kalacaklarını ve dolayısıyla sadece mekânsal olarak şehrin henüz bilinmeyen bir köşesine itilmekle kalmayıp sahip olduğu ve onlar için yaşamsal olan bazı erişim olanaklarının da uzağına düşeceklerini düşünmektedir.

Tüm bu alt temaların sonucunda gözlem yapılan Tepe, Sinan ve Karasenir mahallerinde ikamet eden yaşlıların beden ve mekân bütünleşmesinin sağlandığı sonucuna ulaşılabılır.

Görüşülen kişilere yaşamakta oldukları mahallelerde kentsel dönüşüm yapılması planlandığından haberleri olup olmadığı sorulduğunda; bu yönde bilgilerinin olduğu ve bu bilgiyi genelde mahalle muhtarı ve komşularından edindiği cevabı alınmıştır. Mahalle sakinlerinin 24’ü bilgilendirme toplantısına da katıldığını 36’sı ise haberi olmasına karşın toplantıya gitmediğini dile getirmiştir. Kentsel dönüşüm projesinin içeriğine ilişkin bilgilerine başvurulduğunda 3 kişi daha iyi yaşam koşulları sunulacağı, 5’i eski evlerin yenileneceği ve 52’si de mahallelerine toplu konut yapılacağını vurgulamıştır. Olası kentsel dönüşüm projesi hakkında ne düşündükleri sorusuna ise; 8 kişi sağlam ve dayanıklı ev sahibi olacağını ve deprem riskine karşı güvende olacaklarını düşündüğünü dile getirmiştir. 7 kişi fikri olmadığını ifade ederken, 34 kişi büyük bir borç yükü altına girmekten korktuğunu 11 kişi ise yaşam alanlarını kaybetme korkusu taşıdığını belirtmiştir. Görüşülen kişilerin mekânın fiziksel dönüşümünden çok sosyal ilişki ağlarının kaybedilme korkusunu vurgulamaları ve sürecin mahalle sakinleri olumsuz etkileyeceğini düşündüklerini ifade etmeleri dikkat çekicidir. Bu bağlamda; 54 kişi kesinlikle kentsel dönüşümün uygulanmasını istemediğini dile getirmiştir. 3 kişi projeye olumlu bakarken 3 kişi ise

müteahhitte kendisi anlaşarak dönüşümü gerçekleştirmek istediğini vurgulamıştır. 42 kişi çoğu hanenin borç yükü altında kötü duruma düşeceğini, 14 kişi ise insanların yerini yurdunu kaybedeceğini dile getirmiştir. Genel vurgu komşuluk ilişkilerinin yok olacağını ve tanımadıkları insanlarla mekânı paylaşmak istemedikleri şeklindedir. Bir diğer ana vurgu ise yerinde dönüşümün olabileceği, borçlandırılmadan yaşam alanlarının daha sağlıklı hale getirilebileceğine yöneliktir.

Tema 2: Kentsel Dönüşümde Korkular ve Kaygılar

Görüşme notları incelendiğinde mahalle sakinlerinin olası kentsel dönüşüm uygulamasına yönelik çeşitli korku, kaygı ve çekinceleri olduğu görülmektedir. Bu çerçevede “*kentsel dönüşümde korkular ve kaygılar*” üst temasını “*borç yükü, komşuluk-dayanışma ilişkilerinin bitmesi ve yabancı yaşantıya yolculuk*” alt temaları ile birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır.

Yaşamakta oldukları konutların eski bakım ihtiyacı olduğunu kabul eden mahalle sakinleri, dönüşümle birlikte ödeme güçlerinin üzerinde bir bedelle kendilerine yeni bir konut verileceğini ifade etmektedir. Yapılan görüşmelerdeki yaşlıların diğer illerde ve çevrelerinde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerindeki olumsuz örneklerden etkilendikleri görülmüştür. Görüşmeciler bu anlamda en çok rızaları olmadan evlerinin yıkılması ya da ellerinden alınmasından korkmakta buna karşın çeşitli tedbirler geliştirmektedir. Çok sayıda yaşlı eğer böyle bir dönüşümle karşılaşırsa yeni konutun üzerlerine yükleyeceği borç yükünden kurtulmak için evlerini satmaya çalışacaklarını belirtmiştir. Böyle bir olasılığın gerçekleşmesi sonucunda konut fiyatlarının bazı kesimlerce aşağı çekilerek değişim değerinden daha düşük bedellerle konutların satın alınabileceği ve bunun da yaşlılar için birtakım başka ekonomik sorunlara yol açabileceği düşünülmektedir.

Mahalle sakinlerinin kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin en önemli kaygılarından biri de komşu ve akrabalarla yaşanan dayanışma ilişkilerinin yok olacağına dair kaygıdır. Görüşmecilerin büyük bir kısmı olası yeni yaşam alanlarında ister yerinde dönüşüm olsun ister başka bir mekândaki yeni konuta taşınmak durumunda olsun eski sosyal ilişkileri devam ettirememeye endişesini taşımaktadırlar. Hastalık, cenaze, düğün vb. olaylarda hemen herkesin yardıma koştuğu ancak mekânın dönüşmesi durumunda bunların ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda mahallelinin birbirine güven duyduğu, birlikte salça, tarhana vb. şeyleri hazırladığı en önemlisi de herkesin birbirini tanıdığı ifade edilmekte; dönüşüm olursa bu ilişki ağlarının da yitirileceği kaygısı taşınmaktadır. Müstakil ve bahçeli evlerde yaşıyor olmanın avantajıyla, kolaylıkla sosyalleşebilen görüşmeciler apartmanda komşuları tanımama ihtimalinin bile bulunduğunu ifade etmektedirler.

Tema 3: Kentsel Dönüşüm İsteme Nedenleri

Görüşmeye katılan yaşlıların bazıları kentsel dönüşümün gerçekleşmesini istemektedir. Bu noktada “*Kentsel dönüşüm isteme nedenleri*” üst teması; “*ödeme gücü yeterliliği, sağlıklı yaşam alanı, doğal afet riski ve gençlerin/mirasçıların beklentileri*” alt temaları ile birlikte incelenebilir. Bu kişilerin genel profiline bakıldığında temel ayrımın “ödeme yeterliliği” olduğu görülmektedir. Yeni konutların ortaya çıkaracağı borç yükünü karşılayabilecek durumda olan yaşlılar mahallelerindeki kentsel dönüşümün başlamasını istemektedir. Bununla birlikte ödeme gücüne sahip oldukları gözlemlenen bu kesim konutlarının kullanım değerlerinden ziyade yeni sahip olacakları konutun değişim değerine daha fazla odaklanmakta; yeni konutun kendisini aynı zamanda bir yatırım aracı olarak da görmektedir.

Kentsel dönüşüm projesini destekleyenler arasında ikinci yaygın görüş kentsel dönüşümle birlikte sağlıklı konutlara erişileceği düşüncesidir. Sağlıksız, alt yapı ve konut donatılarının olmadığı bir çevrede oturduklarını belirten bu görüşmeciler için alt yapı eksiklikleri olmayan, çevre düzenlemesi tamamlanmış, konut ve yerleşke donatı ve donanımlarının olacağı yaşam alanlarına sahip olmak çekici gelmektedir.

Sağlıklı konut alt temasından farklılaşan bir diğer tema ise doğal afetlerdir. Burdur ilinin deprem bölgesinde olması, yaşlıların yaşadığı mevcut konutlarının olası bir depreme karşı risk altında bulunmaları kentsel dönüşüm isteyen bu görüşmeciler tarafından özel olarak dile getirilen bir husustur. Bu noktada depreme karşı dayanıklı konut inşa edileceği düşüncesinde olan kişiler tıpkı kentsel dönüşüme korku ve kaygı ile yaklaşanlar gibi edindikleri bilgileri çevrelerinden ve diğer kentsel dönüşüm projelerinin sonuçlarından edinmektedir.

Görüşülen yaşlıların bir bölümü, kentsel dönüşümü kendilerinin istemediklerini belirtmelerine rağmen aile ve çevrelerinin kentsel dönüşümü istemesi nedeniyle aile kararına uyduklarını bildirmiştir. Özellikle ailenin genç üyelerinin “apartmanda yaşama” beklentileri yaşlıların kentsel dönüşümü istemelerinin temel nedeni olarak görülmüştür. Ayrıca ödeme gücü olmayan yaşlıların bazıları da çocuklarına miras olarak daha iyi koşullarda bir konut bırakmak istemektedir. Dolayısıyla borç yükü bu kişiler için korkutucu olsa da borç sonrasında edinilecek olan konut önemli bir motivasyon olarak görülmektedir.

Sonuç

İnsan ve mekân olguları geçmişten günümüze kadar birbirinden ayrı düşünülemeyecek bir ilişki ağına sahip olmuştur. Yerleşik yaşama geçerek mekânın temelini atan insanlar süreç içinde de mekânın özelliklerine bağlı olarak kendi yaşantılarını sürdürmüşlerdir. İlk yerleşimlerden günümüze mekânlar içsel ve dışsal dinamiklere bağlı olarak değişime uğramışlar ve dolayısıyla insanların yaşantılarını da etkilemişlerdir. Önceleri kendiliğinden yaşanan değişim ve dönüşüm süreçleri yakın dönemde dışsal müdahalelere

maruz kalmaya başlamıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde neoliberal anlayışın en kârlı yatırım aracı olarak mekânı ya da kentsel alanları görmeye başlamasına paralel olarak kentsel alanlar/mekânlar da metalaşmaya ve kâr aracı olarak görülmeye başlanmıştır.

Kentsel alanın/mekânın alınıp satılabilen bir meta halini alması ne yazık ki mekânı oluşturan ve kullanan, bir diğer ifadeyle mekâna sosyo-kültürel bir özellik katan kentlilerin bir kısmını olumsuz yönde etkilemiştir. Kentleri içi boş birer fiziksel birim olarak gören günümüz kent politikaları yeni yatırım alanları yaratmak adına ortaya çıkardıkları uygulamaları hızla hayata geçirmektedirler. Bu sürece yakın dönemde hız kazandıran ve destek olan uygulamalar olarak da karşımıza kentsel dönüşüm projeleri çıkmaktadır. Ülke kentlerinin neredeyse tamamında hayata geçirilen kentsel dönüşüm uygulamaları; deprem riski, gecekondular, sağlıksız ve niteliksiz çevre/konut, kentsel dokunun bozulması vb. nedenlerle hayata geçirilmektedir.

Kentlerin yeniden yapılandırılması sürecinde ekonomik ve toplumsal sorunlara odaklanmaktan çok kentlerin imaj ve etkinliklerine yoğunlaşmak kolay elde edilebilecek siyasi ve ekonomik faydalarına karşılık uzun vadede daha büyük sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir (Harvey, 2012: 434). Günümüz kentsel dönüşüm projeleri mekânın sosyal boyutunu hiçe sayarak hayata geçirilmekte ve bu bağlamda kentlilerin yaşam dinamiklerini ve sosyal ilişki ağlarını olumsuz etkilemektedir.

Sosyal ilişki ağları ve sosyal katılım tüm bireyler için büyük önem taşısa da yaşlı kesimler çevresindeki insanlarla sosyal ilişki ağlarını sıkı bir şekilde sürdürme ihtiyacını daha yoğun yaşamaktadırlar. Sosyal katılım, bağlılık, dayanışma, yardımlaşma, güven vb. ilişki ağları yaşlandıkça daha fazla önem kazanmakta ve sosyal destek/bağımlılık beklentileri artmaktadır (Çapçioğlu ve Alpay, 2019: 1958-1959). Tanıdık ve aşına olunan mekân bu beklenti ve ilişkileri karşılama konusunda büyük önem taşımaktadır. Sosyal ilişki ağları ve sosyal katılım yaşlı kesimler açısından gerek fizyolojik gerekse de psikolojik anlamda olumlu etkiler ortaya çıkarmaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi kentsel alanların/mekânların sosyal boyutunu hiçe sayan kentsel dönüşüm projelerinin en görmezden geldiği kesimlerden birini yaşlılar oluşturmaktadır. Yaşam alanlarında hızlı bir dönüşümün ortaya çıkmasına ek olarak bir de bu alanlardan uzaklaşmak durumunda kalan yaşlılar; dönüşüm sürecine uyum sağlamakta oldukça zorlanmakta ve dolayısıyla kentsel dönüşüm projelerine karşı çıkmaktadırlar. Gerek ülkenin diğer kentlerinde gerekse de bu çalışmada ele alınan Burdur ili örneğinde; yaşamlarının çoğunu geçirdikleri ev ve mahallelerinde var olan birikim, deneyim, bellek, anı ve alışkanlıkları terk etmek ve yeni bir yaşam alanına alışmak en çok yaşlılar açısından sorun oluşturmaktadır. Gündelik yaşam pratikleri bir yana kendilerini güvende ve rahat hissettiren sosyal ilişki ağlarını da kaybedebilme çekincesi yaşlıları rahatsız etmektedir.

Gündelik yaşantılarında konut, gıda, eğitim, sağlık, boş zaman değerlendirme, ulaşım gibi ihtiyaçlarını karşılayamaması ve sosyal çevresine

kolay erişememesi ya da ondan uzaklaşması durumunda bireyler kentsel yaşantılarını devam ettirebilme ya da kente eklenilebilme konusunda sorunlar yaşamaktadır (Harvey, 2003: 98). Kentsel dönüşüm projeleri ile sayılan bu ihtiyaçları yıllardır bir rutin haline getirerek karşılamakta olan yaşlı kesimlerin gündelik yaşam pratikleri sekteye uğrayabilecektir. Bu nedenle kentsel dönüşüme yönelik kaygılar taşıyor olmaları yadrganmamalıdır. Alışkın oldukları konut ve yaşam tarzı, tüketim alışkanlıkları ve sosyal ilişki ağlarının değişmesi ya da ortadan kalkması durumunda yerlerini doldurmak yılların deneyimi ve alışkanlıkları nedeniyle oldukça sıkıntılı olabilecektir. Bu nedenle; depreme dayanıklı, sağlıklı ve yaşanabilir kentler oluşturma çabasıyla uygulamaya konulduğu ileri sürülen kentsel dönüşüm projelerinde dönüşüm alanında yaşayan kesimlerin gündelik yaşam pratikleri ve sosyal ilişki ağları mutlaka dikkate alınmalı ve sürece katılımları sağlanmalıdır. Özellikle neredeyse tüm yaşantılarını bu alanlarda geçiren ve bu mekânların belleğini oluşturan yaşlı kesimlerin mağdur edilmemeleri adına gerek fiziksel gerekse de sosyo- ekonomik önlemler alınmalı ve olası problemlere yönelik çözüm önerileri geliştirilmelidir.

Ev ve konut arasındaki ince çizgi görüşmecilerin kentsel dönüşüm olgusunda da karşımıza çıkmaktadır. Kentsel dönüşüme olumlu yaklaşanlar bir evden ziyade bir konut beklentisi içinde iken dönüşüme karşı olanlar ev kavramına uygun olarak yaşadıkları alana sahip çıkmakta dolayısıyla sadece yaşadıkları konutu değil bir yaşam alanını kaybetme noktasında bir tutum geliştirmektedirler. Kentsel dönüşüm alanın heterojen bileşenleri, mahallelerinin dönüşümleri sürecinde bir arada ortak hareket etme pratiğinden çıkar ve beklentileri gereği uzaktır. Bu ayrılığın kentsel dönüşümün teorik içeriğinde olan sermaye birikim sürecindeki aktörlerin dönüşüme dolayısıyla kentsel ranta ulaşma sürecini kolaylaştıracağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Akçay, C. (2015). *Yaşlılık ve Emeklilik*, Ankara: Pegem Akademi.

Akgün, G., Karademir, H. (2007). Kentsel Dönüşümde Yeni Sermaye Hareketleri ve İlişki Biçimleri. *İstanbul Kent Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde (s. 170-181), 13-15 Eylül, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Akkar, Z. M. (2006). Kentsel Dönüşüm Üzerine Batı'daki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye. *Planlama*, (36), 29-38.

Altınörs Çırak, A., Yörür, N. (2006). İzmir Onur Mahallesi Örneğinde Farklı Söylemler ve Taraflar Açısından Kentsel Dönüşümün İki Yüzü. *Planlama*, (3), 79-88.

- Alver, K. (2010). *Siteril Hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Alver, K. (2012). Mahalle. (Ed. Köksal Alver). *Kent Sosyolojisi* içinde (s. 221-237), Ankara: Hece Yayınları.
- Berner, E. (2007). Metropol İkilemi: Küresel Toplum, Yerellikler ve Manila'da Kent Arazisi İçin Yürütülen Mücadele. (Der. A. Öncü ve P. Weyland. Çev. L. Şimşek ve N. Uygun). *Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler* içinde (s. 137-161), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz Kentleşme, Yurttaşlığın Yükselişi ve Çöküşü*, (Çev. B. Özyalçın). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Canatan, A. (2016). Yaşlılıkta Sosyal İlişkiler ve Kuşaklararası Etkileşim. (Ed. Harun Ceylan). *Yaşlılık Sosyolojisi* içinde (s.139-155). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ceylan, H., Kurtkapan, H., Turan, B. (2015). Literatür: Türkiye'de Yaşlıların Yaşam Durumları. (Ed. M. Şentürk ve H. Ceylan). *İstanbul'da Yaşlanmak* içinde (s.35-60). İstanbul: Açılım Kitap.
- Çapçioğlu, İ., Alpay, A. H. (2019). Çevresel Gerontoloji Bağlamında 'Yerinde Yaşlanma'nın Temel Belirleyicileri ve Aktif Yaşlanma Süreciyle İlişkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8 (3), 1949-1966.
- Dericioğulları Ergun, A. (2019). Bermuda Şeytan Üçgeni: Kırsal Alanda Yaşlı Kadın Olmak. *beyond. İstanbul*, 3(5), 29-34.
- Dericioğulları Ergun, A. (2017). Türkiye'de Yoksulluk ve Dezavantajlılık Halleri: Yaşlı Kadın Olmak Üzerine Bir Okuma. *Toplum ve Demokrasi*, 11 (24), 17-36.
- Doğan, A. E. (2007). *Eğreti Kamusal Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duru, B. (2001). Gökdelenler ve Kent. *Cevat Geray'a Armağan* içinde (s.331-362), Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Düzenli, T., Alpak, E. M. (2017). Yaşlıların Kentsel Açık Mekân Kullanımlarının İncelenmesi: Trabzon Kenti Örneği. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 10(2), 1-8.

- Eğilmez, D. B. (2010). İzmir’de Kentsel Dönüşüm ve Dönüştürülemeyen Zorunlu Yoksulluk Halleri. (Der. D. Yıldırım ve E. Haspolat). *Değişen İzmir’i Anlamak* içinde (s. 601-638), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Engincan, P. (2015). Kentsel Dönüşümün Sonuçları: Kent Yoksulluğu/Yoksunluğu ve Toplumsal Dışlanma. *İdealkent*, (16), 107-122.
- Erder, S. (1998). Kentlerdeki Enformel Örgütlenmeler, ‘Yeni’ Eğilimler ve Kent Yoksulları Ya da Eski Hamamdaki Yeni Taslar. (Der. Y. Sey). *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde (s. 107-113), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Ergun, C., Koçancı, M. (2017). Yoksulluk ve Kentsel Mekân Üzerine Birkaç Not... *Toplum ve Demokrasi*, 11 (24), 201-228.
- Esendemir, Ş. (2016). Türkiye’de Yerinde Yaşlanma ve Mekân Gerontolojisinin Temel Parametreleri. *Sosyoloji Dergisi*, 36 (1), 13-31.
- Gannam, F. (2007). Küreseli Yeniden Tahayyül Etmek: Kahire’de Yeniden İskân ve Yerel Kimlikler. Der. A. Öncü ve P. Weyland. Çev. L. Şimşek ve N. Uygun). *Mekân, Kültür, İktidar Küreselleşen Kentlerde Yeni Kimlikler* içinde (s. 165-191), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökbulut, Ö. (1996). Kentsel Yenilemenin Değişen Anlam ve Boyutları. *Planlama*, (1-4), 34-38.
- Görgün Baran, A. (2016). Yaşlılıkta Sosyal İzolasyon ve Yalnızlık. (Ed. H. Ceylan). *Yaşlılık Sosyolojisi* içinde (s.77-97), Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Gül, H., Ergun, C. (2011). Urban Regeneration and Social Segregation, The Case of İstanbul. *Toplum ve Demokrasi*, 5(11), 155-172.
- Gül, H., Taşdan, N., Kiriş, H. M. (2008). Kentsel Büyüme Yönetimi ve Isparta’da Komşu (Mücavir) Alan Uygulamaları. (Der. F. N. Genç, A. Yılmaz ve H. Özgür). *Dönüşen Kentler ve Değişen Yerel Yönetimler* içinde (s. 355-377), Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Harvey, D. (2012c). *Paris Modernitenin Başkenti*. (Çev. Berna Kılınçer). İstanbul: Sel Yayıncılık, İstanbul.

- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin Durumu*, (Çev. S. Savran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2003). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (Çev. M. Morali). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2008a). *Umut Mekanları*. (Çev. Z. Gambetti). İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2008b). *Yeni Emperyalizm*. (Çev. H. Güldü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2009). Kapitalist Kent. (Çev. E. Kılıç). *New Left Review 2008 Türkiye Seçkisi* içinde (s. 181-202), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Harvey, D. (2012a). *Sermaye Muamması, Kapitalizmin Krizleri*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2012b). *Sermayenin Mekânları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*. (Çev. B. Kıcır, D. Koç, K. Tanrıyar ve S. Yüksel). İstanbul: SEL Yayıncılık.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler: Şehir Hakkında Kentsel Devrime Doğru* (Çev. Ayşe Deniz Temiz). İstanbul: Metis Yayınları.
- İçli, G. (2017). Yavaşlayan Kentler ve Yaşlılar. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 10 (2), 67-75.
- Keyder, Ç. (2002). *Globalleşme Ekseninde STK'lar Bir Alternatif Olabilir mi?*, İstanbul, (42), 50-55.
- Kocabaş, A. (2006). *Kentsel Dönüşüm (Yenileş(tir)me): İngiltere Deneyimi ve Türkiye'den Beklentiler*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Köksal, A. (2008). *Yuvarlak Masa Söyleşisi, İstanbul'da Kentsel Dönüşüm. Mimar*. İstanbul. (30), 13-24.
- Kurtuluş, H. (2019). Kentsel Dönüşümün Sessiz Mağdurları Yaşlılar. *beyond. İstanbul*, 3(5), 80-86.
- Kuyucu, T., Ünsal, Ö. (2011). Neoliberal Kent Rejimiyle Mücadele: Başbüyük ve Tarlabası'nda Kentsel Dönüşüm ve Direniş. (Der. Deniz Göktürk, Levent Soysal ve İpek Türel). *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa* içinde (s. 85-106), İstanbul: Metis Yayınları.

Macionis, J. J. (2012). *Sosyoloji*. (Çev. A. Canatan). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Özaydın, G., Öncel, A. D. (2010). Güçsüz Kesimlerin Mekanlarını Anlamak Üzere Bir Deneyim: Beykoz Örneği. 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 33. Kolokiyumu: *Kentleri Korumak Savunmak Bildiriler Kitabı* içinde (s. 569-578), 6-8 Kasım 2009, Antalya.

Roberts, P., Sykes, H. (2000). *Urban Regeneration: A Hand Book*. London: SAGE Publications.

Sallan Gül, S., Kahraman, F. (2013). Kent İçin Sosyal Adaleti Savunmak Ya da David Harvey Üzerinden Kentsel Adaleti Okumak. (Der. C. Ergun, M. Güneş ve A. Dericioğulları Ergun). *Kent Üzerine Özgür Yazılar* içinde (s.257-277), İstanbul: Bağlam Yayınları.

Salur, G. (2019). Mekân ve Yaşlılık: İhtiyarlara Yer Yok mu? *beyond. İstanbul*, 3 (5), 41-47.

Sarı, M. C. (2016). *Kentsel Dönüşüm Rehberi*. İstanbul: Aygan Yayıncılık.

Smith, N. (2015). Mutenalaştırma, Sınır ve Kentsel Mekânın Yeniden Yapılandırılması. (Haz. N. Smith ve P. Williams). *Kentin Mutenalaştırılması* içinde (s. 29-55), İstanbul: Yordam Kitap.

Şahin, N. (2008). Kentsel Dönüşüm. *Bursa Defteri*, (31-32), 76-79.

Şengül, T. (2000a). Üçüncü Yol, Kent Mekânı ve Yerel Topluluklar. (Der. M. C. Yalçınan). *Üçüncü Yol Arayışları ve Türkiye* içinde (s. 235-256), İstanbul: Büke Yayınları.

Şentürk, M. (2019). Yeni Kentleşme Dinamikleri ve Kentte Yaşlılık. *beyond. İstanbul*, 3 (5), 61-67.

Tekten Aksümerli, Z. S. (2017). Yaşlılık Ekseninde Türkiye’de İç Göç ve Kent. *Akademik Bakış Dergisi*, (64), 703-716.

Torunoğlu, E. (2007). Kentsel Dönüşüm: Pazarlamanın Dayanılmaz Hafifliği. (Ed. A. Mengi). *Kent ve Planlama Geçmişi Korumak Geleceği Tasarlamak* içinde (s. 375-388), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tümtaş, M.S. (2012). *Kent, Mekân ve Ayrışma*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yapıcı, M. (2008). Yuvarlak Masa Söyleşisi, İstanbul'da Kentsel Dönüşüm. *Mimar. İst*, (30), 13-24.

Yedekçi, G. (2015). *Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi Yayınları.

Yıldırım, A. E. (2006). Güncel Bir Kent Sorunu: Kentsel Dönüşüm. *Planlama*, (35), 7-24.

Yıldız, M. Z., Zümrüt, M.S. (2012). Toplu Konut İdaresi (TOKİ)'nin Kentsel Dönüşümüne Etkisi ve Konut Üretim Faaliyetlerine Eleştirel Bir Bakış (Diyarbakır Kenti Örneği). (Ed. Köksal Alver). *Kent Sosyolojisi* içinde (s. 395-434), Ankara: Hece Yayınları.

Zeybekoğlu S. (2013), Kentsel Dönüşüm ve Kentte İnsan Hakları. (Ed. S. Kalem Berk ve P. Uyan Semerci). *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları* içinde (s. 1-16), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Temaların Ulaşıldığı Bazı Görüşme Alıntıları:

Yüz yüze yapılan görüşmelerde mahalle sakinleri aşağıdaki ifadeleri dile getirmişlerdir.

“Ben burada aman desem konu komşu yetişir. Hoş demesem de gelen geçen kapımı çalar, hal hatır sorar, eksiğin gediğin var mı der. Gitsek buralardan nasıl olacak? Tanımayan gelip ölümüzü bile kaldırmaz.”

“Kentsel dönüşüm olursa çok üzülürüm yani evimi bırakıp gidiyorum. Buraları bırakıp gidiyorum. Mesela ben şuradan meydana doğru yürüsem, evime bile gelmese bir komşumu görüyorum. Nasılsın, iyi misin diyorum, o bile bana bir moral oluyor. Ama dönüşüm olursa gideceğim yerde ben kimseyi tanımıyorum.”

“Görüyöz dönüşen yerleri. İnsanlar mecbur bırakıp gidiyorlar başka başka yerlere. Niye borcu ödeyemem korkusuyla. Ya da TOKİ ev vercem diyo, veriyo da ama görüyöz verdiklerini. Duvarlar dökülüyor, cam çerçeve hemencik kırılıyor. Vermesin benim evim daha iyi.”

“Ben burayı kendi imkanlarımca gece gündüz demeden dişimi turnağıma katarak yaptım, zamanla elime geçen parayla hem ailemi hem yaşadığım evi toparladım bu ev bizim tarihimiz bizim geçmişimiz bu evde değil sadece bu mahalle neleri yaşadı neleri gördü. Buraya kentsel dönüşümü getirdiklerinde beni mahalleden göndermeyeceklerini söylüyorlar buraya avukat, doktor işi gücü hali vakti yerinde olan insanlar geldiğinde bizi ne anlayacaklar ben kapılarını çalıp oklava yada ekmek isteyebilecekmiyim. Bıraksın bizi kendi halimize madem çıkarları yok karşılık beklemeden destek olsunlar yollarımızı duvarlarımızı yapsınlar bizi deprem riski var şu var doğal afet var diyerek kandırmasınlar bunlar kargalar bile güler.”

“Kentsel dönüşümle evlerimizin harebe görüntüsü ortadan kalacak her yerden toz toprak giriyorken içeri kentsel dönüşümle daha modern yapılara kavuşup daha güvenli daha geniş yerlerde oturacağız. Benim kızım da Toki’lerin yaptığı sitelerde oturuyor arada gidip onları görüyorum ve hoşuma gitmiyor değil bu gecekondulardan bıktım imkanında yok kendim yapım, en azından devlet bunu kendi el atıyor yapıyor. Ben istiyorum kentsel dönüşüm projesini daha geniş daha modern bir yapıya kavuşmak niye kötü olsun ki.”

“Bu ev bize dedemden kaldı dedem 82 yaşında vefat etti ben 85 yaşındayım oğlum ben burası ailemden bana miras kaldı. Toplantıya çağırdı muhtar kentsel dönüşüm projesi ile ilgili gittim benim miras olarak korumaya çalıştığım yeri tatlı dille almaya kalkıyorlar ve bana daha iyi imkan sunacaklarını söylüyorlar ben daha iyi imkan istemiyorum alıştığım gelenekleri bozmak istemiyorum bu yaştan sonra herkes yerinden memnun bu mahallede.”

“Şimdi bak gençler istiyor apartmanı falan. Onlar da haklı kendince. Görüyorlar başkalarından istiyorlar daha iyi evler falan. İyi de zaten durmuyorlar ki burda. İşe güce gidiyorlar. Yatmadan yatmaya evdeler. Bizim öyle mi? gezme tozma zaten yok. Kapı önünde eyleşiyoruz biz.”

“Tüm mahalle tanır burda birbirini. Düğün mü var cenaze mi hasta mı herkes koşar gelir ucundan tutar. Gözümü burada açtım ben bıraksınlar burda kapatayım.”

“Evet evim eski, çatısı yapılmak ister. Kentsel dönüşümle sıfır ev vereceklermiş, üste para ödemeyecekmişiz güya öyle diyorlar. Ama inanmıyorum kazancı olmasa bana niye iyilik yapsın. Benim olan bu eski evi alır yenisini de bana satar. Benim yeni ev alacak param olsa şimdi alırım. Tek emekli maaşı ile nasıl ödersin.”

“Bizim mahalle çok güzeldir. Hem sessiz hem merkeze yakın. Yürüyerek pazara gidiyorum, sağlık ocağına da gidiyorum hasta olunca ya da ilaç yazılacağı zaman. Otobüse binmeye gerek yok. Kimseye aman demeye gerek yok. Başka bir yerde olsa otobüse bincen para demek, çocuklara desen müsait olmalarını bekleyecen. Böyle iyi...”

“Dönüşüm mü neymiş onunla bana yeni ev vereceklermiş. Ee yeni ev bitene kadar ben nereye gitçem. Kiraya mı çıkcam. Kirayı kim ödeyecek. Yeni ev vereceklerine benim evin eksliğini yapınlar yeter bana.”

“Karşı sokakta oğlumun evi var, iki ev ötede kaynımın evi var. Karşı komşumu gelin olduğundan beri tanırım. Çocukları elimde büyüdü sayılır. Yazın birlikte tarhana, salça yaparız, bulgur kaynatırız. Akşam olunca bütün mahalle sokakta çay içeriz, yarenlik ederiz. Hasta olsam oğlum, gelinim koşar yamacıma. Onlar yetemese komşular var. Bahçem var, tavuğum var ikicik. Ben dairede yapamam öyle dört duvar. Can sıkıntısından ölürüm.”

“Buradaki komşuya aç gütsen kapıyı açar. Mahalledeki herkes akraba... Dönüşüm yapınca koca apartmanda kimbilir kaç kişi olacak herkes yabancı, huyunu suyunu bilmezsin, hırlı mı hırsız mı belli değil.

Burada herkes birbirine girip çıkar, kapıyı kilitlemezsin burada. 2 göz odalı evim var ama akrabam, benim komşum burda.”

“Ben emekliyim öyle alışkın değilim evde oturmaya sabah çıkıyorum Oluklaraltında bizim kahve var. Herkes orda. Orda oturup, oyun oynuyoruz, çay içiyoruz sohbet ediyoruz. Kimisi 40 yıllık arkadaşım. Sonra aşağı doğru yürüyorum çay bahçesine kadar. Namazımı orda kılıyorum. Camiye gelen arkadaşlar var onlarla hal hatır sohbet derken günler böyle geçiyor. Hem hareket ediyorum hem arkadaşlarımı görüyorum. Beni başka yere gönderseler nereye çıkaracağam. Eve hapis ondan sonra.”

Extended Abstract

In this study, David Harvey's approach to the space phenomenon is discussed in general terms. Then, on Harvey's axis, the concepts of city, space, housing and urban transformation practices are briefly evaluated. After examining the spatial relationship of elderly individuals, an evaluation is made on the results of the field study conducted with people aged 60 and over, living in Tepe, Sinan and Karasenir neighborhoods, who were stated to be exposed to urban transformation in Burdur, and the interviewees' perceptions of urban transformation. Their views on urban transformation projects have been shared.

According to Harvey, space is a phenomenon that is shaped by and shape human beings. To Harvey, who emphasizes that humanitarian acts, activities and culture are the main actors in the shaping of spaces, this shaping also reflects the culture, structure, goals and lives of the society.

In most general terms, space refers to a new situation that has arisen from the moment the human hand touches the ground. Place should be considered as a structure in which social events take place and social facts emerge and people's daily lives are shaped, and therefore, these processes are affected. Space which has been created by people adding meaning to the ground, nature and environment, has also an impact on the development of social processes.

Capital prefers the areas that are the most profitable for itself, where it can increase its accumulation in a short time and continues its activities freely. In this process, institutional arrangements come out as the mechanism that it most needs. Recently, both national-local government in Turkey and governments all around the world have been implementing the regulations in order to withdraw the capital. In fact, it is ignored in terms of inequalities that may occur while implementing these regulations and does not avoid practices that will pave the way for the capital accumulation process. As an example of this situation, with all the victimization it has revealed and the socio-economic inequalities it creates, urban transformation projects, which are the backbone of today's urban politics, can be shown.

Urban transformation can be considered as a collection of activities carried out in order to make social, cultural, economic, environmental and physical conditions of urban areas that are considered to be worn out,

deteriorated or in the process of collapse as a whole and to make them healthier and better. In this context, within the framework of urban transformation applications, determining the factors causing urban degradation, improving bad living conditions, eliminating social or physical infrastructure problems, restoring the values thought to be lost in the urban texture to the cities, etc. expressions are frequently encountered.

When the projects implemented in the recent period are considered, it is seen that the interventions for the living spaces of the poor, weak and disadvantaged parts of the cities are intense. It has been determined in many studies that these groups are evacuated from their living spaces or have concerns about being expropriated, and face more intense poverty/deprivation.

The general tendency of the elderly people is to continue their lives in their own homes and in the social environment they are familiar with. On the other hand, urban transformation projects can hinder this tendency within the framework of two possibilities when evaluated in terms of implementation results. According to the first possible result, with urban transformation projects, elderly people may have to abandon their existing houses and turn to a new house and social environment. According to the second possible result, their existing houses can be demolished and they can continue their lives by being given new houses in the urban areas where they live. However, this fact results in the change in terms of the used housing type and the differentiation of neighborhood relations. In addition, activities such as legal transactions, finding a new house and moving in the process of urban transformation can be challenging for the elderly people. Being in a known and familiar place and sharing the same space with well-known and trusted people are of great importance for the elderly people. However, urban transformation projects harm this process due to their general results.

As mentioned above, elderly people constitute one of the most ignored sections of urban transformation projects that ignore the social dimension of urban areas/spaces. In addition to the emergence of a rapid transformation in their living spaces, the elderly who have to move away from these areas, they have great difficulty in adapting to the transformation process and oppose it. In the example of Burdur province, which is dealt with in this study, as well as in other cities of the country, abandoning the experiences, memories and habits that exist in their homes and neighborhoods where they spent most of their lives and getting used to a new living space are the most problematic for the elderly. Apart from daily life practices, the hesitation of losing social networks that make them feel safe and comfortable bothers the elderly.

Due to urban transformation projects, elderly people's daily life practices, which have been met in a routine for years, may be interrupted. Therefore, it should not be odd that they have concerns about urban transformation. In case of the change or disappearance of the housing and lifestyle that they are accustomed to, consumption habits and social

networks, filling their places may be quite troublesome due to years of experience and habits. For this reason, in urban transformation projects, which are claimed to be put into practice with an effort to create earthquake-resistant, healthy and livable cities, the daily life practices and social networks of people living in the transformation area should be taken into consideration and their participation in the process should be ensured. Both physical and socio-economic measures should be taken and solutions should be developed for possible problems especially for elderly people's not being victimized. They spend almost all of their lives in these areas and their memories make up of these spaces.

RASYONEL SEÇİM TEORİSİ İLE ORGANİZE SUÇLARI ANLAMAK

Furkan YILDIZ*

Öz

Özünde bencil olan insan, kişisel faydasını maksimize etmek için hareket etmektedir. Bu davranışsal özellik, bireylerin fayda maliyet hesaplaması yapmasının ardından elde edeceği potansiyel faydanın, doğacak potansiyel maliyetlerden yüksek olduğu zaman işlevsellik kazanır. İktisadi olarak, insan davranışlarının temelini bu şekilde açıklayan "rasyonel seçim teorisi" 20.yy'ın ortalarından itibaren bireylerin suça katılımını da analiz eder hale gelmiştir. Bu analizin temel yaklaşımı ışığında, bu çalışma, öncelikle, rasyonel seçim teorisini değerlendirmiş ve bu teorinin kriminolojik yorumunu incelemiştir. Daha sonra çalışma, yerel boyuttan küresel boyuta geçen ve hemen hemen her devletin ve devlet üstü örgütün gündemine girer hale gelen organize suç konusu ile ilgili literatürdeki ve uluslararası normlardaki tanımlarını analiz etmiştir. Çalışma, asıl amaç olarak organize suç konusunu, rasyonel seçim teorisi ile analiz etmeyi hedeflediğinden son adım olarak bu amaca yönelik değerlendirmeler yapmıştır. Temel amaçlarının başında, finansal kazanç elde etmek olan organize suç, bireysel işlenen suçlardan farklı olarak, büyük ölçekli olarak değerlendirerek grubun veya örgütün menfaatlerini gözetenek suç işleyen iktisadi bir girişim olarak görülmektedir. Bu özellikleriyle, kriminolojik olarak birçok teorinin parçalarını içinde bulunduran rasyonel seçim teorisi, bu çalışma için temel yaklaşım haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rasyonel Seçim Teorisi, Rasyonel Davranış, Organize Suçlar, Kriminoloji

UNDERSTANDING ORGANIZED CRIME FROM THE PERSPECTIVE OF RATIONAL CHOICE THEORY

Abstract

Individuals, who are selfish in essence, act to maximize their own utility. This behavioral feature becomes functional when the potential benefit to be obtained by individuals, after making a cost-benefit calculation, is higher than the potential costs to arise. Economically, the "rational choice theory", which explains the basis of human behavior in this way, has become used for analyzing the participation of individuals in crime since the middle of the 20th century. In the light of the basic approach of this analysis, this study first evaluates the rational choice theory and examines the criminological interpretation of this theory. Later on, the study analyzes the definition of organized crime in the literature and international norms, which has been on the agenda of almost every state and supra-state organization.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, SBMYO Dış Ticaret Bölümü, furkanyildiz1985@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1533-222X>

Since the study aims to analyze organized crime with the rational choice theory as its main purpose, it makes evaluations towards this purpose as a last step. Organized crime, whose primary purpose is to secure financial gain, is seen as an economic enterprise that commits a crime by considering the interests of the group or organization by evaluating it on a large scale, unlike the crimes committed individually. With these features, rational choice theory, which contains parts of many theories criminologically, has become the main approach for this study.

Keywords: *Rational Choice Theory, Rational Behavior, Organized Crime, Criminology*

Giriş

Organize suçlar tam olarak tanımlanamayan bir olgu olarak literatürde kendine yer etmiş bir konudur (Lampe, 2016, s. 2; Tewksbury, 2014, s. 1). Tipik olarak, organize suç denildiği zaman akla gelen tanımlama; suç işleme amacıyla bir araya gelen insanların oluşturduğu, yüksek oranda işbirliği ve planlamaya sahip bir suç yapılanmasının faaliyetleri şeklindedir. Fakat çeşitli disiplinlerde bu konuyla ilgili birbirinden farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Tarihsel olarak organize suç dendiğinde, kamu görevlilerini yozlaştırma, haraççılık, fuhuş, kumar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi daha çok yerel faaliyet gösteren faaliyetlerin altı çizilirken son zamanlarda bu suç, günümüzde yerellikten sıyrılarak sınıraşan bir kimliğe bürünmüştür (Paoli & Beken, 2014:13; Pires, Schneider, & Herrera, 2016:7). Değişen karakteriyle organize suç kavramı iki temel doğrultuda değerlendirilmeye ve tanımlanmaya çalışılmaktadır. İlk yaklaşım, kendi başına yasa dışı olan veya üyeleri sistematik olarak suça karışan bir dizi istikrarlı organizasyondan bahsederken, diğer yaklaşım çoğunlukla parasal kazanç için yürütülen bir dizi ciddi suç faaliyetinin altını çizmektedir (Lampe, 2016: 3; Paoli & Beken, 2014: 14; Tewksbury, 2014: 1). Özellikle sosyolojik, ekonomik ve kriminolojik araştırmalar içerisinde bu konuyu görmek oldukça olasıdır. Bu durumun nedenleri, organize suçlar konusunun hem uluslararası gündemi meşgul edecek kadar büyük ve önemli olması hem de devletler için güvenlik tehdidi oluşturmasından ve insanların bu tür suçlara meyillerinin artmasından dolayıdır.

Konunun çok boyutlu karakteri içerisinden kriminolojik boyutunu inceleyecek bu çalışma, çeşitli teoriler ışığında organize suçlar konusuna bakarak değerlendirmeler yapmaktan ziyade rasyonel çözüm yaklaşımını merkeze alarak konuyu analiz edecektir. İktisadi bir yaklaşım olarak ortaya çıkan teori, zaman içerisinde kriminolojik analizler için kullanılan biyolojik ve psikolojik yaklaşımlar arasına girmiştir. Rasyonel seçim teorisi, suçluların risk, çaba ve potansiyel ödülü dikkate alarak işledikleri kolay, ödüllendirici ve güvenli suçlar için tercihlerini gösteren bir maliyet-fayda analizini nasıl takip ettiklerini incelemektedir (Tilley, 2012). Bu doğrultuda bireysel çabalardan ve hedeflerden sıyrılarak ortaya çıkan organize suç yapılarını tek bir birey gibi kabul ederek bu örgütlerin suç faaliyetlerini anlamlandırmak için rasyonel seçim teorisini kullanarak hazırlanan bu çalışma içerisinde, üç

ana bölüm bulunmaktadır. Çalışmanın ana teması rasyonel seçim teorisi olduğundan, ilk adım olarak bu teorinin ortaya çıkışı ve analiz düzeyleri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümün de ise bu teorinin kriminoloji deki yeri ve suçları değerlendirme şekli incelenerek konu kriminoloji alanına taşınmıştır. Üçüncü ve son bölüm, organize suç konusunun kavramsal çerçevesini sunarak, bu tür suçları anlamaya yönelik ortaya atılan teorileri artıları ve eksileri bağlamında değerlendirerek, çalışmanın neden bu teorileri değil de rasyonel seçim yaklaşımını kullandığını göstermiştir. Bu bölümün içerisinde, çalışmanın da hedef analiz düzeyi olan organize suçları anlamak için rasyonel seçim teorisinin karnesi değerlendirilmiştir.

1. RASYONEL SEÇİM TEORİSİ

Bireylerin ekonomik davranışlarını anlamaya yönelik ortaya çıkan rasyonel seçim yaklaşımı içerisinde birçok argümanı barındıran ve üzerinde tartışmaların yürütüldüğü bir konudur. Konunun en temelinde insanların ilgisini çeken ve faydalarını maksimize edici eylemlere yönelmeleri konusu bulunmaktadır (Bouffard & Wolf, 2007: 12751). Kökeni İskoç Aydınlanma dönemine kadar uzanan bu fikir, aktörlerin hem bireysel eylemlerinin sonucunda hem de kümülatif düzeydeki adımlarının neticesinde neye ulaşmak istediğine dair varsayımları temel almaktadır (Hardin, 2001: 12761). Bu yaklaşım, insanların kar elde etme olasılığı ile hareket ettiği görüşünü benimseyerek insan davranışlarını anlamayı hedeflemiştir (Scott, 2000: 126).

Teorinin temelleri Adam Smith'e kadar uzanmaktadır. Fakat teorinin ana unsurlarının kodlanması neoklasik iktisatçılar vasıtasıyla yapılmıştır. Bu noktada, teorinin bireylerin iktisadi adımlarını anlamlandırırken kullandığı üç temel varsayım dikkat çekmektedir: (1) bireylerin bencil tercihleri vardır, (2) bireyler kendi faydalarını maksimize etmek isterler, (3) bireyler tam bilgiye dayanarak bağımsız hareket ederler (Witteck, 2013: 688). Bu varsayımlardan en önemlisi kar maksimizasyonudur. Bunun nedeni ise akılcı seçimi yapacak olan bireyin herhangi bir davranıştaki maliyet ve karı tartarak kendi faydasını en yukarı taşıma eğilimi, bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır (Selman & Uçar, 2011: 94). Bireyler bu süreçte “pazar dengesi” ve “sabit tercih varsayımı” ile yüzleşerek akılcı seçimlerini ortaya koymaktadır. Bu süreçte, pazar dengesi, yapılan tercihlerin neticesinde ortaya çıkan sosyal sonuçların ve bireysel davranışların birbirleriyle etkileşiminden ve toplamından meydana gelen denge durumunu ifade ederken, sabit tercih varsayımı ise bireylerin değerlendirmeleri sonucunda ortaya çıkan nihai tercihlerinin kişiden kişiye veya zamandan zamana göre çok da etkilenmediğini vurgulamaktadır (Iannaccone, 2016: 27).

William Stanley Jevons da dahil olmak üzere rasyonel seçim hakkında yazan erken neoklasik iktisatçılar, bireylerin mutluluklarını veya faydalarını en üst düzeye çıkarmak için tüketim seçimleri yaptığını varsayımlardır. Fakat, rasyonel seçim teorisinin çağdaş bir bakışla yorumlanmasında ise faydayı maksimize edecek seçim, tatmin edilmesi gereken bir dizi seçim

aksiyomuna dayandırılmıştır (Grüne-Yanoff, 2012: 501). Buradan da anlaşılacağı gibi, rasyonel seçim kuramcıları, teorisinin seçim sürecini tanımladığını iddia etmez, aksine tercihlerin sonucunu ve düzenini tahmin etmeye odaklanırlar. Bu bağlamda, bireylerin kendi ilgi alanlarına veya menfaatlerine yönelik seçimler yapması konusu, bireyleri, homo economicus olarak nitelendirmiştir. Bilindiği üzere homo economicus olarak nitelenen bireyler, kişisel karlılıklarını en üst düzeye çıkararak eylemlere ulaşmak için doğabilecek maliyetleri elde etmeyi hedefledikleri faydalarla dengelemeye çalışırlar (Friedman & Friedman, 1953: 15).

Literatürde, akılcı tercih yapan bireylerin bu süreçteki adımları 'akılcı eylem' olarak tanımlanmıştır. Bu tür eylemler genellikle bilinçli bir sosyal aktörün menfaatlerini arttırmaya yönelik maksatlı hesaplamalar yaptığını işaret etmektedir. Aynı doğrultuda, Homans, tüm hayvan davranışları gibi insan davranışlarını da özgür olarak değil kararlı olarak nitelendirmiştir (Homans, 1961: 30). Bu kararlılık ve hesaplamalar, meydana gelecek akılcı eylemin sonucunda karşılaşılan ödüller ve cezalar tarafından şekillendirilmektedir. Kısacası, bireyler kendilerini ödüle götürecek eylemleri tercih ederler ve cezalandırılma veya kayıp yaşama ihtimalleri olan eylemleri tercih etmezler ve kaçınırlar (Gray & Tallman, 1987: 19). Teknik anlamda 'şartlandırma' olarak adlandırılan - ödül ve cezalar yoluyla pekiştirme, insan davranışında belirleyici faktördür (Spence, 1956: 26). Bu noktada, bireylerin akılcı seçimlerini anlamakta kullanılan varsayımlardan olan kişisel tercihler veya kişisel kar maksimizasyonundan ziyade eylemlerin neticesinden doğacak zararın veya ortaya çıkan cezanın kişisel tatminden elde edilecek faydadan daha az veya çok olması akılcı bir seçimin belirleyici unsurudur (Scott, 2000: 129).

Kökeninin uzunca bir tarihi olmasına rağmen, rasyonel seçim teorisi birçok eleştirinin de hedefi olmuştur. Bu eleştirileri başlıklar altında incelemek eleştirileri sınıflandırmak ve sınırlandırmak açısından daha elverişli bir zemin hazırlayacaktır. Bunlar: (1) teori, bireylerin tamamını rasyonel seçimler yapabilecek şekilde görür fakat bu bireylerin anti-sosyal olabilmelerini veya bir kuvvetten etkilenme ihtimallerini göz ardı ederek bireyleri toplumdan ve toplumsal gerçeklikten ayrı değerlendirir; (2) gerçekçi olmayan bilişsel ve psikolojik varsayımlarda bulunarak tam bilgi veya süper hesaplanabilirlik gibi fayda maksimizasyonlarına gerçekçi olmayan metodolojik bir yol çizer; (3) insanların yalnızca maddi malları veya parayı en üst düzeye çıkarmaya çalıştıklarını varsayar; (4) teori seçimlerin sonuçlarına dair bir çıkarım yapmakta fakat bireylerin seçim sürecine dair her hangi bir çıkarım veya fikir üretmek konusunda yetersiz kalmaktadır (Burns & Roszkowska, 2016: 197; Goode, 1997: 30). Bunun yanında, özellikle bilişsel psikoloji ve nöroekonomi alanındaki çalışmalar bireylerin ekonomik davranışlarını etkileyen temel faktörleri rasyonelliğe dayandırmak yerine duygulara, psikolojik faktörlere ve demografiye bağlamaktadır (Akgüneş & Aren, 2018: 363).

Bireylerin ekonomik davranışlarını anlamaya yönelik bir teori olarak ortaya çıkan rasyonel seçim teorisi 20.yy'ın sonlarından itibaren sosyoloji, siyaset bilimi ve antropoloji gibi diğer disiplinlerde de kullanılmaya başlanmıştır (Green, 2002). Öyle ki, siyasi katılım, suç ve uyuşturucu bağımlılığında kurumsal yapılara, yasama ve çıkar grubu politikalarına, yasalara, normlara, toplu eylem başarısızlıklarına ve devrime kadar neredeyse her türlü önemli davranış veya sosyal sonuca uygulanır hale gelmiştir (Hardin, 2001: 12761). Tüm bunlara ek olarak, teori, devlet davranışlarını da “rasyonel seçim” ışığında incelemiş ve devletlerin karar alma mekanizmalarını, ulusal çıkarları gözetmelerinden ötürü rasyonel aktörler olarak tanımlamıştır (Antunes & Camisao, 2017: 16).

2. RASYONEL SEÇİM TEORİSİ VE SUÇ İLİŞKİSİ

Rasyonel seçim teorisi, kriminoloji disiplini içinde kendinden önceki iki tamamlayıcı ve şekillendirici yaklaşımın üzerine inşa edilerek kendine yer bulmuştur. Bunların başında 18.yy'da Aydınlanma bilim adamları Cesare Beccaria ve Jeremy Bentham tarafından karakterize edilen klasik düşünce okulunun etkisi görülmektedir (Walters, 2015: 1). Bu görüşte, bireylerin suç işlemesinin temelini bireylerin alınacak cezalardan korkmaları ve suç işlemekten kaçınmaları yaklaşımı alınmıştır. Bu temel prensip aynı zamanda kriminolojinin caydırıcılık (deterrence) bakış açısının da merkezindedir. Diğer temel yaklaşım ise, iktisatçıların, bireylerin faydalarına dayalı tüketim ve satın alma kararlarının şekillenmesi fikridir. Bu noktada, rasyonel seçim teorisi ve suç arasındaki ilişkiyi suçtan korkma ve fayda elde etme olarak iki ana temele oturtarak bir sistem oluşturulmuştur (Bouffard & Wolf, 2007: 3807). Kriminoloji ile rasyonel seçim teorisini günümüzdeki haline en yakın hale Becker getirmiştir (G. S. Becker, 1968). Sonraları, teori, suçla ilgili araştırmaları hedef alan suç işleyişi ve suç olaylarına ilişkin rasyonel bir seçim perspektifi oluşturan çalışmalar sayesinde suç araştırmalarında daha da kullanılır hale geldi (D. B. Cornish & Clarke, 1986).

Becker'ın yaklaşımı, suçun, bir failin cezaların riskleri ve acıları ile suçun kazanımlarını rasyonel bir şekilde karşılaştırması sonucu ortaya çıktığını öne sürmüştür (G. S. Becker, 1976: 176). Daha net bir ifadeyle, rasyonel seçim teorisinin suça uygulanması, suçları beklenen ödül ve cezanın bir işlevi olarak açıklamak için ortaya çıkmıştır. Bu teorinin aslında açıklık getirdiği konu; kişi, işleyeceği suçun neticesinde elde edeceği muhtemel fayda ve zararları hesaplayarak olumlu ve olumsuz sonuçları tespit ederek kar bir seçim ise suçu işlemektedir. (Güzel Özdemir, Tanhan, & Özdemir, 2018: 502). Suçun davranışsal bir açıklaması olarak, rasyonel seçim perspektifi, özünde suçluların suç işleyip işlemeyeceğine karar vermeden önce potansiyel maliyet ve faydaları dikkate alacağını savunan bir yaklaşımdır (Bouffard & Wolf, 2007: 3807).

Rasyonel seçim yaklaşımı, bireylerin ceza ve fayda arasında yaptıkları seçim konusunda Becker'ın sübjektif beklenen fayda modeli (SEU) ve Cornish ve Clarke'nin karar verme diagramları modeli üzerinden hareket

etmektedir. Sübjektif beklenen fayda modeli, bireyin suç davranışı için algılanan beklenen faydasının, bazı yasal alternatiflerin beklenen faydasından daha büyük olması halinde suçun daha muhtemel olacağını öne sürer. Matematiksel olarak;

$$EU=pU(Y-f)+(1-p)U(Y)$$

şeklinde formüle edilen model, davranıştan beklenen faydanın rasyonel olarak kişiler tarafından nasıl formüle edildiğini gösterir. EU davranıştan beklenen faydayı; p ceza olasılığı (maliyetlerin kesinliği); Y davranışın beklenen faydaları; f beklenen ceza; ve U maliyetlerin veya faydaların (ciddiyeti) konularını temsil etmektedir. Temelini Becker'ın attığı model zaman içinde değişimlere uğramıştır. Bu değişim ve genişlemenin sebebi teoriye dair ortaya atılan sınırlılıkların ortadan kaldırılmasıdır. Teoriye dair ilk genişleme; bir kişinin suçu gerçekleştirme kabiliyetine ilişkin değerlendirmesine atıfta bulunur; bu, başarı olasılığı olarak adlandırılır (R. Becker & Mehlkop, 2006: 205-210). Denklem giren bu değişken, yakalanmanın tam zıttı durumdadır ve formül içerisinde (1-p) olarak gösterilmektedir. Diğer genişleme ise, normları dikkate alarak karar almanın sosyal koşullarını hesaba bir değişken olarak almak şeklinde ifade edilmektedir (Tittle, Antonaccio, Botchkovar, & Kranidioti, 2010: 1032). Bunun anlamı; normların sosyal bir davranış üzerinde etkisinin olması durumunda kişinin geçirmiş olduğu bireysel öğrenme süreçlerinin, kişinin kurmuş olduğu muhtemel fayda-zarar denklemindeki seçim yönünü etkilemesidir. Literatürde bu etkileşim, normların ve ahlakın, (suçlu) eylemlerin veya niyetlerin açıklanması için önemli, güçlü ve sağlam belirleyiciler olduğu yönündedir (Grasmick & Bursik, 1990; Nagin & Paternoster, 1993; Wikström & Svensson, 2010).

Fakat konunun karmaşık matematiksel zemini, kriminologların sübjektif beklenen fayda konusunda çalışmalar yürütürken sorunlarla karşılaşmasına sebebiyet vermiştir. Bu sorunların en temeli ise suç işleyen bireylerin bu denli karmaşık bir zihinsel süreçten geçmelerinin olası olmamasıdır (D. B. Cornish & Clarke, 1986). Suçluların derin matematiksel değerlendirmeler ve zihinsel çıkarımlar yapmadığını öne süren bir diğer model ise bu seçim sürecini daha ilkel ve üstünkörü olarak nitelemektedir (D. B. Cornish & Clarke, 1987: 935). Bu model, bireyleri etkileyen mizaç ve geçmiş deneyimler gibi konuların ve ihtiyaçlar veya alternatifler gibi durumsal faktörlerin, kişilerin muhtemel eylem planlarının yönünü etkilediğini ve bu süreçte kişilerin kararlarını etkileyen zihinsel gelişim grafikleri kullandığını öne sürmektedir (Bouffard & Wolf, 2007: 3807-3808).

Rasyonel seçim yaklaşımının kriminolojik değerlendirmesi, temelde kişilerin kendi kendilerine yaptıkları tercihlerin altını çizerken konuya iktisadi bir bakış açısı getirildiğinde iki açıklayıcı varsayımın ortaya çıktığı görülmektedir (Fehr & Fischbacher, 2002: 14-18). Bu varsayımlardan ilki, insanların tercihleri konusunda heterojen olduklarını kabul ederken, ikincisi rasyonel seçimlerin sadece kişisel çıkarlarla değil aynı zamanda başkalarının

çıkarlarına yönelik de olabileceği gerçeğidir (Ray Paternoster, Jaynes, & Wilson, 2017: 847). Bu durum, rasyonel seçim teorisini oluşturan yaklaşımları ve diğer kriminolojik teoriler arasında dikkate alınması gereken bir benzerlik olan “ortak çıkar varsayımı” olarak ifade edilir (G. S. Becker, 1968; D. B. Cornish & Clarke, 1986; Hirschi, 1986). Bu temel benzerliğin yanı sıra literatür içerisinde, rasyonel seçim teorisi ve diğer kriminolojik yaklaşımlar arasında üç ortak unsurun varlığının altı çizilmiştir. Bunlar; suç işleme kararı rasyoneldir ve algılanan maliyet ve faydaların derecelendirilmesini içerir, rasyonel seçim modelleri suça özgü olmalıdır ve suç işleme kararı anlık bağlamsal özelliklerden etkilenir (Paternoster & Simpson, 1993: 39).

Suçun biyolojik, psikolojik ve sosyolojik açıklamalarının aksine, rasyonel seçim yaklaşımı, suçun, insanların tarafından seçilen bir eylem olduğunu varsayar. Bu nedenle, suç işleme kararı, insanların tercihlerinden, risk ve zaman konularına yönelik tutumlarından ve yasal bir fırsatın kullanılabilirliği, maliyetleri ve aynı veya karşılaştırılabilir getirileri gerçekleştirme potansiyellerine karşı yasadışı bir fırsatın mevcudiyeti, maliyetleri ve faydaları hakkındaki tahminlerinden etkilenir (Sattler, Graeff, & Willen, 2013: 446-448). Ya da, ekonomistlerin daha yaygın olarak ifade ettiği gibi, insanlar, sübjektif olarak suç işlemenin sonucunda beklenen faydanın, yasal faaliyetlere devam etmek için harcayacakları kaynakların neticesinde elde edeceklerine inandıkları faydayı aştığında suça eğilimli olurlar (Mehlkop & Graeff, 2010). Bu durumun matematiksel formülü ise;

$$(UoC) > (UoN-C)$$

UoC suçtan elde edilecek faydayı; UoN-C ise suç olmayan faaliyetlerden elde edilecek faydayı göstermektedir (R. V. Clarke & Cornish, 1985). Bu eşitsizlik daha önce de belirtildiği gibi bireylerin suç ile elde edilebilecek beklenen faydasının yasal yollarla elde edeceği faydadan büyük olduğu durumlarda ortaya çıkan seçimlerinin suç işlemek yönünde olacağını işaret etmektedir.

Belirleyici suçluluk ve ceza adaleti teorilerinin aksine, rasyonel seçim teorisi, suçluların ve suçlu olmayanların yalnızca yaptıkları seçimlerde farklılık gösterdiğini savunur (Walters, 2015: 1). Bu bağlamda, rasyonel seçim teorisi, seçimin kökenlerini açıklayan teorilerle tezat oluştursa da, bu teori ile daha sosyolojik suç işleme teorileri arasında önemli bir kavramsal örtüşme vardır ve birbirleri arasında teorik entegrasyon konuları mevcuttur (Dahlbäck, 2003). Fakat teori, yapısal koşulların veya sosyalleşmenin bir suçlunun karar vermesini suçlu olmayanlardan farklı kılan karakter kusurları ürettiğini iddia eden açıklamalarla uyumsuzdur (McCarthy & Chaudhary, 2014: 4308).

Rasyonel seçim teorisi birçok anlamda kriminoloji çalışmalarında kullanılsa da, Becker’ın ortaya koyduğu ilk halinden günümüze değişiklikler göstermiştir. Teori kendine yöneltilen eleştirileri daha iyi cevaplayabilmek için genişletilmiş ve zaman içinde diğer disiplinlerle olan ilişkisini

kuvvetlendirmiştir. Fakat her ne kadar disiplinler arası veya yaklaşımlar arası bir ilişki ağı söz konusu olsa da, teori çeşitli eleştirilere de maruz kalmaktadır. Bu eleştirilerin en temelinde, rasyonel seçim teorisinin, hali hazırda sosyal öğrenme ve sosyal kontrol teorilerinin altını çizdiği, bireylerin işlemiş oldukları suçların sonuçlarına duyarlı olduklarına dair fikrin üzerine yeni bir şey eklememiş olmasıdır. Fakat bu eleştiriye, rasyonel seçim teorisinin savunucuları, suçta “seçim” konusuna dikkat çekmesi başta olmak üzere, teorinin karar verme sürecinin kendisine odaklanmasını, farklı faktörlerin suça olan etkisini ve karar verme süreçlerindeki değişik karar noktalarını vurgulamasını kriminoloji çalışmaları açısından bir avantaj olarak göstermektedir (Bouffard & Wolf, 2007: 3809).

Eleştirilere konu olan bir diğer konu ise, rasyonel seçim teorisinin önermelerinin test edilmesinde ve kişilerin suç işleme niyetlerini ortaya çıkarmaya yönelik olarak kullanılan “varsayıma dayalı senaryoların” tasarimsal problemleridir (Bouffard, 2002: 121; Paternoster & Simpson, 1996: 558). Bu eleştirinin asıl sebebi ise bu metodu kullanan araştırmacıların, sınırlı sayıdaki araştırmadan türetilen sonuçlar doğrultusunda senaryo tasarımlarıdır. Kişiler verilen her senaryoyu, senaryoda tanımlanan ve anlatılan kişi olarak karşılık verdikleri için kendilerine ait karşılıkları geliştirememişlerdir (Bouffard, 2002: 124-128). Bunun sonucu olarak ihlal etmeye yönelik karar alma süreçleri ve suça özgü davranışsal adımlar doğru bir şekilde belirlenememiştir.

Özetle, rasyonel seçim teorisi, kriminoloji disiplinde önemli bir yere sahiptir. Teori, suç işlemeye yönelik karar vermeyi anlamak için verimli bir yaklaşım sağlar ve tercihlerin kökenleri ve tercihlerin işleyiş mekanizmalarını birleştirici bir analiz yöntemi kullanır (McCarthy & Chaudhary, 2014: 4308). Bu karakteristik özelliklerin sağlamış olduğu bakış açısı, suçun karakterine ve suç işleme eyleminin bireysel doğasına vurgu yaparak ekonomik bir analiz düzeyi olan fayda-maliyet değerlendirmesini, suçlunun suçtan elde edilebileceği muhtemel fayda ve zarar hesabı ile birleştirerek kriminolojik bir analiz düzeyi oluşturmuştur.

3. ORGANİZE SUÇ İLE İLGİLİ TEORİLER VE RASYONEL SEÇİM YAKLAŞIMI

Organize suçlar, geçmişi 1830'lara kadar uzanan ve günümüz dünyasında kapsamını genişleterek büyüyen bir olgudur (Lampe, 2016: 16). Tarihsel olarak organize suçlar kavramının gelişiminden ziyade çalışmanın bu kısmında günümüzde organize suçlar denildiğinde nelerin anlaşılması gerektiği ile ilgili olarak normatif bir çerçeve çizilerek, bu suçların ortaya çıkış nedenleri rasyonel seçim teorisi bağlamında analiz edilecektir. 1994 yılının da imzalanan Birleşmiş Milletlerin (BM) Napoli Sözleşmesi, organize suçları, sosyal, ekonomik ve politik kurumların yapısını bozan, kar elde etmek ve bölgeleri veya pazarları kontrol altına alabilmek amacıyla şiddet, sindirme ve yolsuzluğu kullanan bir suç yapılması olduğunu söylemiştir (UN General Assembly, 1994). BM'nin bu adımının ardından, BM'nin 50.

kuruluş yılında, Birleşik Devletler Başkanı Bill Clinton, BM'yi sınırışan organize suçlarla ilgili işbirliği konusunda teşvik etmiş ve 1996 yılında Birleşik Devletler bu tür suçları kendi ulusal güvenlik konularının başına taşımıştır (Vlasis, 2002: 27). 1997 yılında başlanan çalışma 15 Kasım 2000 yılında neticelenmiş ve BM Sınırışan Organize Suçlar Sözleşmesi ve üç ek Protokol, Genel Kurulda kabul edilmiştir. Sözleşme ana metni içerisinde; örgütlü suç grubuna katılmak (m.5), suç gelirlerinin aklamak (m.5), yolsuzluk yapmak (m.8) ve adaleti engellemek (m.23) organize suçlar başlığında altı çizilen suçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sözleşmenin 2000 yılındaki haline ek olan protokollerinde ise, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığı sınırışan organize suçlar arasına alınmış daha sonra BM Genel Kurulu'nun 55/255 sayılı 31 Mayıs 2001 tarihli kararıyla yasadışı ateşli silah ve patlayıcı üretimi ve ticareti bu suçlar kapsamına alınmıştır.

Organize suçlar, hem devletlerin güvenliğini ihlal ettiğinden hukuk ve uluslararası ilişkiler alanlarının hem de karar mekanizmalarını bu tür suçlara karşı önlem almaya ittiğinden politika yapıcılarının siyasi gündemlerinin arasında olmuştur. Bu tür suçlar neticesi itibariyle sosyolojik sonuçlar da doğurduğundan, çok disiplinli ve çok yönlü bir kimliğe sahip olan organize suçlar konusu birçok akademik araştırmaya da konu olmuştur. Bu suçla ilgili literatürdeki tanımlara baktığımızda, organize suçların çok boyutlu yapısı gözler önüne serilmektedir. Örneğın, Giddens(2009: 970), organize suç, geleneksel iş dünyasının birçok özelliğini taşıyan ancak yasa dışı olan faaliyet türlerini şeklinde tanımlamıştır. Bir diğer tanıma göre ise, organize suç, tanınmış bir "organizasyonun" üyesi olan ve yüksek düzeyde işbirliği, planlama ve devam eden bir suç faaliyeti modeline sahip bir grup insanın giriştii suç faaliyetlerini olarak tanımlanmıştır (Tewksbury, 2014: 1). BM Uyuşturucu ve Suç Ofisi de organize suçları, bir grup bireyin, suç işlemek için yaptıkları planlı ve rasyonel hamleler olarak tanımlamıştır (UNODC, 2015). Görüldüğü üzere bu tanımlar da dikkat çeken unsurların başında bu tür suçların bireysel değil bir grup olarak işlenmesi ve planlı olması gelmektedir. Bu tanımlarla, bu tür suçların farklı özellikleri de ortaya çıkmaktadır. Örneğın, bir grup tarafından işlenmesi, akla bu grubun nasıl ve neden bir araya geldiği gibi soruları getirmektedir. İş dünyasının yasal olarak yürüttüğü bazı ticari faaliyetleri hangi ekonomik sebeplerle planlı ve rasyonel bir şekilde yasa dışı hale getirdikleri sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu tür sorulara, temsil ettikleri bilim dallarının perspektifinden cevap vermek yerine, bu çalışma konunun suç boyutundaki rasyonel tercihlerin tamamını analiz edecektir. Diğer bir değişle, çalışma, organize suçların ekonomik, sosyolojik ve siyasi özelliklerini vurgulamaktan ziyade kriminolojik boyutunu rasyonel seçim teorisi bağlamında inceleyecektir.

Organize suçların neden ortaya çıktığına dair ve bu suçları işleyen gruplara insanların neden dahil olduklarına dair bir çok teori vardır. Fakat bu teoriler arasında, literatürde sık sık altı çizilen belirli teoriler vardır. Bu teoriler; yabancı komplosu teorisi (alien conspiracy theory), yasadışı girişim teorisi (illegal enterprise), sosyal yerleşiklik yaklaşımı (social embeddedness

approach), sosyal düzensizlik teorisi (social disorganization theory) ve rasyonel seçim teorisi (rational choice theory) şeklinde sayılabilir. Çalışmanın bu bölümünde, rasyonel seçim teorisi haricinde bahsi geçen teorilerin organize suçlar konusunu nasıl temellendirdiğine bakılacaktır. Bunun nedeni, teorik olarak tam bir çerçevede konuyu inceleyebilmek ve rasyonel seçim teorisi incelenirken eksikliklerini veya diğer teorilere göre üstünlüklerini daha net bir şekilde ortaya koyabilmektir.

3.1. Farklı Teoriler ve Farklı Bakışlar: Organize Suçları Anlamak

Yabancı komplosu teorisi, organize suçları göç ile ilişkilendirmektedir. Öyle ki, bu teorinin ortaya çıkış yeri olan Birleşik Devletlerde, bu teori, organize suçun Amerika Birleşik Devletleri'ne, ya büyük ölçekli etnik göç sürecinde ya da suçlu grupların bilinçli bir şekilde pazarlarını ve karlarını genişletme çabası sırasında organize edilmiş suçlu grupları tarafından ithal edildiği fikrini temel almaktadır (Tewksbury, 2014: 1). Bu şekliyle teori, Birleşik Devletlerdeki organize suçlarla ilgili çalışmaların merkezinde olmuştur. Bunun nedeni, İtalyan Mafyası, Asyalı uyuşturucu kaçakçıları ve Meksikalı çeteler göç yoluyla bu ülkeye gelerek suç potansiyellerini de taşımışlardır (Lyman, 2019: 64). Bu tür suçlar, suç örgütleri açısından çerçeveselendiğinde, organize suç ile toplum arasındaki ilişki, iki ayrı varlık arasındaki bir çatışma olarak ve birbirlerine düşman iki varlık arasındaki ilişki olarak tasvir edilme eğilimindedir (Lampe, 2016: 216). Bu teorik yaklaşımın ortaya çıkması hasımlık konusunun altı sıkça çizildiğinden akademik kökenli değil daha çok kolluk kuvvetlerinin algıları neticesinde olmuştur (Tewksbury, 2014: 1). Kleemans (2014: 33) da aynı görüşü destekleyerek, bu teorinin, bilim insanları tarafından değil, kamuoyu tartışması sırasında politika yapıcılar tarafından geliştirildiğinin altını çizmiştir. Göçmenlerle, organize suç faaliyetlerinin ortaya çıktığına inanan bu görüşün bazı handikapları vardır. Bunlar, özellikle Birleşik Devletlerde hali hazırda var olan organize suç gruplarını göz ardı etmiştir. Sadece bir analiz düzeyi olarak toplumda öteki konumunda olanların toplumla arasındaki düşmanlığa vurgu yapmıştır. Bir diğer zayıf noktası, göçmenlerin pazara ve fazladan kara ulaşma çabaları bilinmesine rağmen, göç eden nüfus içerisinde bu gruplara dahil olmayan fakat ekonomik ve sosyal sebeplerden ötürü bu örgütlere dahil olmak zorunda olan insanları göz ardı etmiştir.

Bir diğer dikkat çekici teori ise, yasadışı girişim teorisidir (Smith, 1980). Teori, organize suç için açıklama olarak, meşru işletmeler tarafından karşılanamayan talepleri (uyuşturucu, seks işçileri v.b.) organize suç örgütlerinin arz etmesi mantığına dayanmaktadır. Diğer bir değişle, organize suç örgütleri, bu tür talepleri karşılamak için pazara giriş yapan girişimciler olarak görülür. Bu bağlamda, "girişim" (veya işletme), organize suçun açıklanmasında merkezindedir (Tewksbury, 2014: 3). Bu teori yasal işletmeler ile yasal olmayan işletmeler arasında ki dikkate değer benzerlikleri vurgulamaktadır. Bu teoride, suçlular, yasadışı olmasına rağmen yasal faaliyetlerle aynı arz ve talep yasaları tarafından yönlendirilen

faaliyetlerde bulunan normal, rasyonel, kar amaçlı girişimciler olarak görülmektedir (Kleemans, 2014: 35). Örnek olarak, 1920’lerde Birleşik Devletlerde alkolün yasaklanması ve sonucunda olanlar olaylar bu teori için en temel örnek görevi görmektedir. Piyasada alkol için oluşan talep yasal işletmeler tarafından karşılanamayınca, yasal olmayan girişimler bu talebi karşılamak için karaborsa satışlarla devasa bir arz oluşturmuşlardır (Lyman, 2019: 71). Bu teorinin içinde bulunduğu bazı problemler vardır. Bunların başında da, rasyonel olarak görülen organize suç örgütlerini çalışan araştırmacıların yasadışı girişimcilerin kişisel olarak beceri sahibi olduklarına yönelik aşırı vurgular gelmektedir (van Duyne, 1993). Öyle ki, bu tür yaklaşımlar içerisinde, yasadışı faaliyetler ve uyum, rasyonel davranışla açıklanırken başarı veya başarısızlık, zeka ve becerikliliğin sonucu olarak görülür (Kleemans, 2014: 36).

Organize suç faaliyetlerinin varlık gösterdiği bir sosyal çevre vardır. Faaliyetlerin açıklanması için ise bu sosyal çevre içerisi deki sosyal bağlar ve sosyal etkileşimler incelenmelidir. İşte bu görüşü ortaya atan yaklaşım sosyal yerleşiklik ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu görüşün temeli, Granovetter (1985: 507) tarafından ekonomik faaliyetler, sosyal yapı ve ilişkiler içinde sıkıca yerleşik olarak yer alır ifadesiyle atılmıştır. Bu görüş organize suçlara uyarladığında ise suçlular, tanıdıklarının (sosyal çevre veya sosyal ağ) para, bilgi ve bağlantılar gibi kaynaklarını kullanarak yeni fırsatlar bulabilir (Buskens & Raub, 2013: 117; Kleemans, 2014: 37). Kişiler arasında rastgele ortaya çıkmamış olan bu sosyal ilişki, insanların yakın yaşaması ve günlük aktivitelerini beraber yapması sonucu zaman içinde gelişen bir ilişkidir (Feld, 1981: 1016). Bu ilişki, finansal çıkarların yüksek olması ve işbirliği koşullarının temelde yasal ticaretten farklı olması nedeniyle, sosyal ilişkileri ve sosyal ağları birçok organize suç faaliyeti için önemli kılmıştır (Kleemans, 2013: 618). Bu önemin asıl nedeni ise kişiler arasında gelişmiş olan “güven” duygusudur (Lampe & Johansen, 2004: 160). Bu durum örgütler için en az fiziki sermaye (para ve mal) kadar önemli olan insan sermayesi anlamına gelmektedir. Sosyal ilişki içerisinde olan üyelerin bir araya gelerek oluşturdukları organize suç örgütleri içerisinde hali hazırda risk oluşturan ceza ihtimali düşünülürken bunun yanında ciddi bir risk oluşturan yalan ve hile ortadan kaldırılmış veya en aza indirilmiş olmaktadır (Kleemans, 2013: 619). Bu yaklaşım organize suçları, bir bütün olarak değerlendirmemiştir. Burada, amacın kar elde etmek veya piyasada oluşan boşlukları doldurmak gibi neticeye yönelik çıkarımlardan ziyade, organize suçları işleyen kişilerin veya örgütlerin sosyal altyapıları anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın bu kısmında değinilecek olan son teori ise sosyal düzensizlik yaklaşımıdır. Sosyal düzensizlik, bir topluluk yapısının, sakinlerinin ortak değerlerini gerçekleştirme ve etkili sosyal kontrolleri sürdürme konusundaki yetersizliğini ifade eder (Sampson & Groves, 1989: 775). Shaw ve McKay (1942) tarafından ortaya konulan teori, yoksulluğun, etnik heterojenliğin ve nüfus hareketliliğinin kentsel alanlarda yüksek suç ve

suç oranlarının (social disorganization) habercisi olduğunu öne sürer. Bahsedilen bu üç unsurun topluluğun suç ve suçu kontrol etme yeteneğini zayıflatan sosyal ve kültürel bir çevre oluşturduğunu belirtir (Wong, 2012: 101). Yapılan çalışmalarda, bahsi geçen bölgelerde yaşayan insanlar zaman içerisinde tamamen değişmiş olsa bile bu bölgelerin suç oranlarında her hangi bir değişme gözlemlenmemiştir. Bu bölgeler kimsenin yaşamak istemediği, şehirlerin yaşamak için çok tercih edilmeyen geçiş bölgeleridir (zone in transition) (Burke, 2014). Hareketli ve tercih edilmeyen yapısından dolayı bu bölgelerde sosyal ve hukuki denetimin yetersizliği suç oranlarını arttırmaktadır. Bu çıkarımlar neticesinde suçu ve suçluluğu biyolojik, fizyolojik ve psikolojik özellikleriyle inceleyen çalışmalardan farklı olarak bu teori, suçu ve suçluluğu belirli kişisel ya da etnik özelliklerden bağımsız olarak değerlendirmiştir. Teori, bu tür bölgelerde yaşayan herkesi potansiyel suçlu olarak gördüğünden ve kişisel eğilimleri göz ardı ettiğinden dolayı eleştiriler almıştır (Kızmaz, 2005: 152). Yeni göçmen gruplarının yalnızca birey olarak kendilerine değil, aynı zamanda diğerlerine de fayda sağlamak için birlikte çalışabileceğini göstermenin bir yolu olarak organize suçları kullandıkları görülebilir. Bu suçlar neticesinde para kazanılması ise, organize suçları bir yaşam biçimine döndürmektedir (Tewksbury, 2014: 2).

Bahsi geçen dört teori, rasyonel seçim teorisi ile birlikte organize suçları anlamlandırmak için en çok kullanılan yaklaşımlardır. Organize suçları, belirli gruplara mal etmek, konuyu piyasaya arz sağlamak olarak görmek, sosyal çevrenin bir neticesi olarak vurgulamak ve yaşanan yerin bu tür suçlara zemin hazırladığının altını çizmek gibi tek tek geçerli sebepler üzerine inşa edilen bu yaklaşımlar konunun “ceza” boyutuna çok odaklanmamış daha çok sosyolojik temellerini irdelemişlerdir.

3.2. Rasyonel Seçim Teorisi ve Organize Suçları Anlamak

Sosyoloji biliminin suça bakışı bu tür davranışların “sapkın” olduğu yönüdeyken iktisat bilimi konuya “akılcı bir seçim” olarak yaklaşmaktadır. Bu durumun neticesinde iktisadi bir bakışla suç işlemek bireylerin fırsatları kullanması anlamında değerlendirilmiştir (Akdeniz & Üzümcü, 2013: 119). Çalışmanın önceki bölümlerinde de bahsedildiği gibi rasyonel seçim teorisi kriminoloji alanında iktisadi bir çıkarım ve analizle hareket etmektedir. Fakat en başta belirtmekte fayda var ki bu teori salt organize suçun açıklamasına özgü değildir ve aslında genel olarak suç için yapılan açıklamaya göre yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu teorinin temelinde yatan ana etmen bireylerin fayda ve maliyet arasında yapmış oldukları kişisel değerlendirmelerinin neticesinde suç işleyip işlememeye karar vermeleri yatmaktadır. Bu ana temel, organize suça uygulandığında bu, bireylerin ve grupların kendilerine fayda sağlamanın yollarını aradıkları anlamına gelir. Bu teorinin araştırmanın merkezine alınmasının sebepleri de işte bu noktada önem kazanmaktadır. Organize suç faaliyetleri, bir önceki bölümde altı çizilen teorilerin hemen hepsinden özellikler taşıyarak ortaya çıkmaktadır. Birleşik Devletler’in kolluk kuvvetlerinin temelini attığı yabancılar ve

göçmenlerden kaynaklı da olabilmekte, şehrin gettolarında yaşayan insanların ekonomik refaha ulaşma çabalarını da kapsayabilmekte, yasal olarak oluşturulamayan arzı oluşturmayı da benimsemekte veya sosyal çevrenin bir gereği olarak doğabilmektedir. Rasyonel seçim teorisi, aslında temelinde ekonomik gerçekliklerin analizi bulunmasından ötürü tüm bu teorilerin analizlerinde varlığını bir şekilde gösterebilmektedir. Kapsayıcı yapısı ve olgulara ekonomi ve ceza disiplinlerinden bakabilmesi sebebiyle bu çalışmada merkeze alınan teori ile ilgili olarak bu bölümde, teorinin organize suçları açıklamaya ne denli yetip yetmediği tartışılacaktır.

Suçlular, yasadışı olmasına rağmen, yasal faaliyetlerle aynı arz ve talep yasaları tarafından yönlendirilen faaliyetlerde bulunan normal, rasyonel, kar amaçlı girişimciler olarak görülürler (Kleemans, 2013: 616). Bu suçluların dahil oldukları gruplar ise amaçları suçun beklenen getirisini maksimize etmek isteyen ve bunun için uğraşan rasyonel karar vericiler olarak tanımlanmaktadır (Blackburn, Neandis, & Rana, 2017: 235). Yani buradan şu sonucu elde etmek mümkündür, bireysel olarak yapılan fayda maliyet analizi ile suç işlemekten doğan faydanın daha büyük olması durumuna varan bir denklem, boyut değiştirip bireylerin ortak faydasının maliyetlerden büyük olması durumunu gerçekleştiriyorsa burada organize suç faaliyetlerinden bahsetmek mümkündür. Bu noktada, rasyonel seçim yaklaşımının sağlamış olduğu analiz düzeyleri grupların ortak menfaatini, pazardaki talepleri ve arz edilmesi muhtemel yasadışı ürünleri grupların oluşturdukları denklemin “fayda” tarafına yazarken, bu faydalara karşı önlem alması muhtemel birimleri de (devletler, kolluk kuvvetleri, politika ve kanun yapıcılar) denklemin “maliyetler” kısmına yazar. Nitekim bu denklemin içerisindeki çıktılar analiz eden bilişsel psikoloji, karar bilimleri ve davranışsal ekonomi gibi disiplinler, kamu politikasının organize suçları önlemeye yönelik adımlarının tasarımına destek sağlarlar (Loughran, Paternoster, & Weiss, 2015: 65).

Her yasadışı eylemin yasal bir sorumluluk doğuran karşılığı vardır. Diğer bir deyişle, yasadışı kar elde etmenin yolları yasa dışı olarak kabul edilir ve tespit, yakalama ve yaptırım potansiyeli taşır.

Konuyu retorikten çıkarıp gerçek örnekler verdiğimizde, uyuşturucu ticareti yapma, bir kumar operasyonu yürütme veya bir fuhuş çetesini yönetme seçimini yapmak için, suçlular olası faydaların olası maliyetlerden daha ağır bastığını görmelidir (Tewksbury, 2014: 2). Aksi takdirde, bu seçim rasyonel olmaktan çıkmaktadır. Suçların ekonomik, psikolojik, fiziksel, sosyal ve hatta siyasi motivasyonları içeren bir dizi nedenden dolayı işlendiği unutulmamalıdır. Fakat organize suçlar için belki de en temel motivasyon finansal çıkar elde etmektir. Kimi durumlarda bireyler, kendilerini suç örgütüne kanıtlamak, saygı elde etmek ve güven kazanmak içinde suç işleyebilmektedir. Burada da kişiler örgüte duydukları güven nedeniyle risklerin minimuma indiğini düşünmektedirler (Lyman, 2019: 62).

Devletler ve toplum arasında sosyal bir sözleşme rolü oynayan ceza hukuku, toplumsal düzeni bozan veya bozmaya yeltenen bireylere karşı en

temel caydırıcı unsurdur (Matsueda, 2013: 283). Bu noktada, asıl maliyetleri oluşturan cezaların, yakalanma korkusunun veya ölümün doğal bir etkisi olan “caydırıcılık” hem akademisyenler hem de kanun ve politika yapımcıların gündemine girmektedir. Cezanın amacı, ancak suçlunun vatandaşlara yeni yaralar vermesini önlemek ve başkalarını caydırmak olarak ifade edilmiştir (Beccaria, 2009: 42). Bu caydırıcılık, cezanın kesinliği, cezanın hızı ve ağırlığıyla doğru orantılı olarak değerlendirilmiştir. Fakat yapılan çalışmalarda, bu üç etkenin caydırıcılık üzerinde fazla bir etkisi olmadığı gözlemlenmiştir (Kleck, Sever, Li, & Gertz, 2005; Wright, 2010: 3). Bunun nedeni de, aslında rasyonel seçim teorisine yöneltilen en temel eleştiri olan bireylerin tamamen rasyonel hareket etmelerinin mümkün olmadığı gerçeğidir. Akdeniz ve Üzümcü (2013: 120) suçlu davranışlarının rasyonelliğe uymadığını kişilerin kimi zaman risk ve maliyetleri önemsemediklerinin veya hesaplayamadıklarının altını çizmiştir. Her ne kadar kişiler veya örgütler yapılan eylemin neticesinde maliyeti minimum tutmak gayretine de girseler tamamen hesaplamalar ile beraber objektif bir şekilde rasyonel olmaktan uzak kalmaktadır. Bundan dolayı da kriminolojide bireylerin kısmen veya sınırlı rasyonel oldukları vurgulanmaktadır (Akers, 1990: 663). Bu eleştiriye rağmen, bu teori, suçluları olumsuz sosyal koşullara ve psikolojik ihtiyaçlara yanıt veren pasif aktörler olarak değil, aktif karar vericiler olarak görmektedir (Harding, 1990). Üstelik suç işleyen bu örgütler tamamen rasyonel değılseler bile işleyecekleri suçları da ani bir kararla işlemeyip üzerine plan ve program yapmaktadır (Hochstetler, 2010: 48).

Suç, üç temel faktörün bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkar: motive olmuş bir suçlu, uygun bir hedef ve bir suç olayına doğrudan veya dolaylı olarak müdahale edebilecek konumda kişilerin bulunmaması (R. V. Clarke & Eck, 2005). Organize suçlar da bu üç elementi bir araya getirebilen mükemmel bir rasyonel suç olarak adlandırılmıştır (D. B. Cornish & Clarke, 2002: 41). Diğer bir değışle, suçlular, yasal tutarsızlıklar, teknolojik gelişmeler ve tüketici davranışları ile güçlendirilmiş, suçu kolaylaştırmak için rasyonel fırsatları belirlemeye uyum sağlamışlardır (Gilmour, 2016: 2). Bu durum özellikle küreselleşmenin etkisiyle ortaya çıkan yeni fırsatları ve pazarları bulma yönünde organize suç faaliyetlerini genişletmiştir.

Rasyonel seçim teorisinin temel fikirlerini organize suçlar bağlamında değerlendirmeden önce, bireysel olarak işlenen suçlarda kişisel menfaatler gözetilir ve kişisel bir fayda-maliyet değerlendirmesi yapılırken organize suçlarda farklı bireylerin bir araya gelerek örgüt menfaatini gözettiklerinin altı çizilmelidir. Kriminolojik teorilerin tamamının odak noktası, suçlu eylemlerinden ziyade suçluyu anlamaya yönelik çıkarımlar yapmaktır. Rasyonel seçim teorisi, direkt olarak suçlu eylemi analiz ederek suçlunun bu eylemi neden ve nasıl yaptığını anlamlandırmaya çalışır (Gilmour, 2016: 3). Bu bağlamda organize suç örgütü, piyasada doğan talebi karşılamak üzere yasadışı bir arz oluşturur ve bu pazardan fayda elde etmeye çalışır. Bu süreçte, pazara girmenin riskleri, doğabilecek hapis cezaları veya

tutuklamalar denklemin bir tarafına alınır diğer tarafa ise elde edilecek fayda konularak terazinin hangi kefesinin ağır basacağı hesaplanır. Getirilen teorik eleştirilere rağmen, organize suç örgütleri bireylerin oluşturdukları bir üst yapı olarak görüldüğünde kendi faydasını gözeterek hareket etmesi bağlamında rasyonel davranır. Yine eleştirilerin aksine bu süreç birden bire değil bir altyapı çalışmasının neticesinde meydana gelir. Daha net bir ifadeyle, örgütün ana yapılanmasının oluşturulması, suç faaliyetine göre örgüt içerisinde kabiliyetli ve uyumlu kişilerin belirlenmesi, sosyal ağların devreye sokulması gibi denklemin içerisindeki risk faktörünü azaltıcı tüm elementler bir zaman neticesinde oluşturulduğundan bu tür örgütlü eylemlere aniden gelişen aksiyonlar demek hatalıdır. Elbette ki süreç içerisinde, risk faktörlerini etkilemesi muhtemel değişkenler anlık kararlar ile değiştirilebilmektedir. Bu da organize suç örgütlerinin plansız olduğunu değil anlık değişen şartlara ne denli uyumlu olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, rasyonel seçim teorisi, analiz yeteneği kimi noktalarda yetersiz kalan bir yaklaşım olarak görülse de kişiler arası iletişim neticesinde doğan sosyal ağlara, suç örgütlerinin karar verme süreçlerine ve suçun muhtemel çıktıları olan fayda ve zarara önem vermesi sebebiyle, organize suçları anlamak noktasında önemli bir yere sahiptir.

Sonuç

Kökenleri Aydınlanma Dönemine uzanan rasyonel seçim yaklaşımı, içinde barındırdığı iktisadi değerlendirmeler ve bireyin kişisel seçimlerini ön plana alan yaklaşımlarıyla, iktisat alanında birçok çalışmaya temel olmuştur. 1900'lerin ortalarından itibaren, suçlu davranışlarını anlamlandırmayı ve suçu anlamayı hedefleyen kriminoloji alanında da bahsi geçen yaklaşım sıkça kullanılır olmuştur. Bireylerin suça yönelmelerini, kişisel faydalarını maksimize etmek için yaptıkları fayda maliyet analizine dayandırmış olan teori, ceza alma veya yakalanma ihtimalinin düşük olduğu durumlarda bireylerin akılcı bir seçim yaparak suçtan elde edecekleri getirileri tercih edeceği çıkarımının üzerine inşa edilmiştir.

Rasyonel seçim teorisi, bireyleri tamamen rasyonel olarak gördüğü, önermelerinin doğrulanabilirliğinin yetersiz olması ve salt bireyci yaklaşımlarıyla literatürde birçok eleştiriye konu olmuştur. Bu eleştirilerden ziyade temel dayanağı olan insanın bencil olması ve kendi faydalarını maksimize etme çabaları günümüzde bile kriminoloji çalışmalarında kullanılır şekilde durmaktadır. Nitekim, bu çalışma içerisinde, zamanla yerelden küresele dönüş yapmış olan organize suçları analiz edebilmek için de teorinin temel dayanakları kullanılmıştır. Teorinin, neden hala önemli ve dikkat çekici olduğu konusu, literatürde organize suçları değerlendirmek için sıkça kullanılan “yabancı komplosu”, “yasadışı girişim”, “sosyal yerleşiklik” ve “sosyal düzensizlik” teorileri incelenerek analiz edilmiştir. Yapılan bu değerlendirmelerden, göçmenlerin daha çok kolluk kuvvetleri tarafından altı çizilerek organize suç işledikleri, organize suç örgütlerinin ortaya çıkan talebi karşılamaya yönelik hareket eden bir girişim oldukları, organize suç

işleyenlerin aynı sosyal çevreden geldikleri ve kent yaşantısında sosyal olarak bir kenara itilen grupların bu tür suçları işleme eğilimlerinin yüksek olduğu gibi sonuçlar elde edilmiştir. Ortak amaç, etnik köken, aile, sosyal çevre veya çıkar gibi bağlayıcı faktörlerle bir araya gelen organize suç yapılanmaları bahsi geçen sonuçların hepsi ile bir araya gelmiş olabilirler. Rasyonel seçim teorisi, bu noktada, suçluların kim olduklarına yönelik değil suçu neden ve nasıl işlediklerine yönelik çıkarımları ön planda tuttuğu için diğer yaklaşımlardan farklı görülerek çalışmanın temel dayanağı haline getirilmiştir.

Sosyolojideki, suç işleme eylemine “sapkın” davranış şeklindeki bakışın aksine rasyonel seçim teorisi, suç işlemeye kişilerin “akılcı seçimi” gözüyle bakmaktadır. Bireysel olarak fayda maliyet analizinde faydanın cezadan büyük olduğu durumlarda suç işleyen bireyler, organize suç örgütünün faydasını toplu bir fayda olarak görerek faaliyet alanlarında suç işlemektedir. Bireysel olarak işlenen suçlarda, amaç genel olarak finansal bir edinim olsa da organize suçlarda bu durum finansal kazanımın yanında kendilerini suç örgütüne kanıtlamak, saygı elde etmek ve güven kazanmak gibi organize suç örgütünün devamlılığını ve potansiyelini arttırmaya yönelik olarak da şekillenebilmektedir. Rasyonel seçim teorisi, bireylerin tamamen rasyonel oldukları fikrini benimsese bile bunun gerçekten mümkün olmadığını farkında olarak bireylere kısmen rasyonel aktörlerdir diyerek, suçluları olumsuz sosyal koşullara ve psikolojik ihtiyaçlara yanıt veren pasif aktörler olarak değil, aktif karar vericiler olarak görmektedir. Bu bağlamda da organize suç örgütlerinin eylemlerinde yapılan fayda maliyet değerlendirmesi sonucu fayda edeceklerini düşünen aktörler, piyasada oluşan talebi karşılamaya yönelik arz oluşturarak örgütlerin faydasını maksimize etmek üzere aktif rol oynamaktadırlar.

Özetle, suçluların suç işleme sürecini iktisadi bir değerlendirme sürecinden geçirerek yaptığı fikrini benimseyen rasyonel suç teorisi, kriminolojiye getirmiş olduğu suçluların neden ve nasıl suç işlediklerine yönelik anlamlı çıkarımlarıyla ön plana çıkmış bir yaklaşımdır. Sosyolojik ve kriminolojik teorilerin en dikkat çekici olanlarından temel karakteristik özellikleri içerisinde barındıran bu teori, sadece bireysel suçları analiz etmek için değil günümüzde küresel bir krize dönen ve devletlerin güvenliklerini tehdit eden organize suç konusunu da analiz etmek için kullanılabilir bir derinliğe sahiptir. Her ne kadar, tamamen rasyonel birey veya suç örgütü fikri akılcı olmasa da kısmi rasyonellik göstererek kendi faydalarını maksimize etmek isteyen tüm suçluların ve suç örgütlerinin davranışlarını değerlendirirken önemli ve ciddi bir bakış açısı sağlamaktadır.

Kaynakça

Akdeniz, S., & Üzümcü, A. (2013). *Suç ve Sosyo-Ekonomik Değişkenler Arasındaki Bağımlılık İlişkisi: Kars Cezaevi Üzerine Bir İnceleme*. 4(6), ss.115-138.

- Akers, R. (1990). Rational Choice, Deterrence, and Social Learning Theory in Criminology: The Path Not Taken. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 81(3), ss.653-676.
- Akgüneş, A. O., & Aren, S. (2018). Dört Temel Duygunun Bireylerde Risk Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Journal of Business Research - Turk*, 10(3), ss.362-378.
- Antunes, S., & Camisao, I. (2017). Realism. İçinde S. McGlinchey, R. Walters, & C. Scheinpflug (Ed.), *International Relations Theory* (ss. 15-22). Bristol: E-International Relations Publishing.
- Beccaria, C. (2009). *On Crimes and Punishments*. United States: Seven Treasures Publications.
- Becker, G. S. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), ss.169-217.
- Becker, G. S. (1976). *The Economic Approach to Human Behavior*. University of Chicago Press.
- Becker, R., & Mehlkop, G. (2006). Social Class and Delinquency: An Empirical Utilization of Rational Choice Theory with Cross-Sectional Data of the 1990 and 2000 German General Population Surveys (ALLBUS). *Rationality and Society*, 18(2), ss.193-235.
- Blackburn, K., Neanidis, K. C., & Rana, M. P. (2017). A Theory of Organized Crime, Corruption and Economic Growth. *Economic Theory Bulletin*, 5(2), ss. 227-245.
- Bouffard, J. A. (2002). The Influence of Emotion on Rational Decision Making in Sexual Aggression. *Journal of Criminal Justice*, 30(2), ss. 121-134.
- Bouffard, J. A., & Wolf, K. (2007). Rational Choice Theory: A Crime-Related Perspective. İçinde G. Ritzer (Ed.), *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Oxford, UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- Burke, R. H. (2014). *An Introduction to Criminological Theory* (Fourth Edition). London New York: Willan.
- Burns, T., & Roszkowska, E. (2016). Rational Choice Theory: Toward a Psychological, Social, and Material Contextualization of Human Choice Behavior. *Theoretical Economics Letters*, 06(02), ss.195-207.

- Buskens, V., & Raub, W. (2013). Rational Choice Research on Social Dilemmas: Embeddedness Effects on Trust. İçinde R. Wittek, T. A. B. Snijders, & V. Nee (Ed.), *The Handbook of Rational Choice Social Research* (ss. 113-150). Stanford: Stanford Social Sciences.
- Clarke, R. V., & Cornish, D. B. (1985). Modeling Offenders' Decisions: A Framework for Research and Policy. İçinde *Crime and Justice* (C. 6, ss. 147-185). Şikago: University of Chicago Press.
- Clarke, R. V., & Eck, J. E. (2005). *Crime Analysis for Problem Solvers in 60 Small Steps*. Washington: Center for Problem-Oriented Policing.
- Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (1986). *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*. Transaction Publishers.
- Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (1987). Understanding Crime Displacement: An Application of Rational Choice Theory. *Criminology*, 25(4), ss. 933-948.
- Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (2002). Analyzing Organized Crimes. İçinde Alexis Russell Piquero & S. G. Tibbetts (Ed.), *Rational Choice and Criminal Behavior: Recent Research and Future Challenges* (ss. 41-62). New York London: Routledge.
- Dahlbäck, O. (2003). *Analyzing Rational Crime-Models and Methods*. Hollanda: Springer.
- Fehr, E., & Fischbacher, U. (2002). Why Social Preferences Matter—The Impact of Non-Selfish Motives on Competition, Cooperation and Incentives. *The Economic Journal*, 112(478), ss. C1-C33.
- Feld, S. L. (1981). The Focused Organization of Social Ties. *American Journal of Sociology*, 86(5), ss. 1015-1035.
- Friedman, M., & Friedman, M. (1953). *Essays in Positive Economics*. Şikago: University of Chicago Press.
- Giddens, A. (2009). *Sociology* (6th Edition edition). Cambridge: Polity Press.
- Gilmour, N. (2016). Understanding the Practices Behind Money Laundering - A Rational Choice Interpretation. *International Journal of Law, Crime and Justice*, ss. 44, 1-13.

- Goode, W. J. (1997). Rational Choice Theory. *The American Sociologist*, 28(2), 22-41.
- Granovetter, M. (1985). Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), ss. 481-510.
- Grasmick, H. G., & Bursik, R. J. (1990). Conscience, Significant Others, and Rational Choice: Extending the Deterrence Model. *Law & Society Review*, 24(3), ss.837-861.
- Gray, L. N., & Tallman, I. (1987). Theories of Choice: Contingent Reward and Punishment Applications. *Social Psychology Quarterly*, 50(1), ss. 16-23.
- Green, S. L. (2002). *Rational Choice Theory:An Overview*. Baylor University.
- Grüne-Yanoff, T. (2012). Paradoxes of Rational Choice Theory. İçinde S. Roeser, R. Hillerbrand, P. Sandin, & M. Peterson (Ed.), *Handbook of Risk Theory* (ss. 499-516). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Güzel Özdemir, P., Tanhan, F., & Özdemir, O. (2018). Psikiyatride Rasyonel Seçim Teorisi. *Psikiyatride Guncel Yaklaşımlar - Current Approaches in Psychiatry*, 10(4), ss. 484-495.
- Hardin, R. (2001). Rational Choice Explanation: Philosophical Aspects. İçinde N. J. Smelser & P. B. Baltes (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (ss. 12755-12760). New York: Elsevier.
- Harding, R. W. (1990). Rational-choice gun use in armed robbery: The Likely Deterrent Effect on Gun use of Mandatory Additional Imprisonment. *Criminal Law Forum*, 1(3), ss. 427-450.
- Hirschi, T. (1986). On the Compatibility of Rational Choice and Social Control Theories of Crime. İçinde D. Cornish & R. Clarke (Ed.), *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending* (ss. 105-118). New York: Springer.
- Hochstetler, A. (2010). International Dynamics in Robbery and Burglary Groups. İçinde P. F. Cromwell (Ed.), *In their Own Words: Criminals on Crime: An Anthology* (ss. 46-66). New York: Oxford University Press.

- Homans, G. C. (1961). *Social Behavior; Its Elementary Forms*. Harcourt: Brace & World.
- Iannaccone, L. R. (2016). Rational Choice: Framework for the Scientific Study of Religion. İçinde L. A. Young (Ed.), *Rational Choice Theory and Religion Summary and Assessment* (ss. 25-44). Londra: Routledge.
- Kızmaz, Z. (2005). Sosyolojik Suç Kuramlarının Suç Olgusunu Açıklama Potansiyelleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), ss. 149-174.
- Kleck, G., Sever, B., Li, S., & Gertz, M. (2005). The Missing Link in General Deterrence Research*. *Criminology*, 43(3), ss. 623-660.
- Kleemans, E. R. (2013). Organized Crime and the Visible Hand: A Theoretical Critique on the Economic Analysis of Organized Crime. *Criminology & Criminal Justice*, 13(5), 615-629.
- Kleemans, E. R. (2014). The Oxford Handbook of Organized Crime. İçinde L. Paoli (Ed.), *Theoretical Perspectives on Organized Crime* (ss. 32-53). Oxford: Oxford University Press.
- Lampe, K. von. (2016). *Organized Crime: Analyzing Illegal Activities, Criminal Structures and Extra-Legal Governance*. Los Angeles London New Delhi Singapore Washington DC: SAGE.
- Lampe, K. von, & Johansen, P. O. (2004). Organized Crime and Trust: On the Conceptualization and Empirical Relevance of Trust in the Context of Criminal Networks. *Global Crime*, 6(2), ss. 159-184.
- Loughran, T., Paternoster, R., & Weiss, D. B. (2015). Deterrence. İçinde Alex R. Piquero (Ed.), *The Handbook of Criminological Theory* (ss. 50-74). Chichester, West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Lyman, M. D. (2019). *Organized Crime*. New York: Pearson.
- Matsueda, R. L. (2013). Rational Choice Research in Criminology: A Multi-Level Framework. İçinde R. Wittek, T. A. B. Snijders, & V. Nee (Ed.), *The Handbook of Rational Choice Social Research* (ss. 283-321). California: Stanford Social Sciences.
- McCarthy, B., & Chaudhary, A. (2014). Rational Choice Theory and Crime. İçinde G. Bruinsma & D. Weisburd (Ed.), *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (ss. 4307-4315). Londra: Springer.

- Mehlkop, G., & Graeff, P. (2010). Modelling a Rational Choice Theory of Criminal Action: Subjective Expected Utilities, Norms, and Interactions. *Rationality and Society*, 22(2), ss. 189-222.
- Nagin, D. S., & Paternoster, R. (1993). Enduring Individual Differences and Rational Choice Theories of Crime. *Law & Society Review*, 27(3), ss. 467-496.
- Paoli, L., & Beken, T. V. (2014). Organized Crime: A Contested Concept. İçinde L. Paoli (Ed.), *The Oxford Handbook of Organized Crime* (ss. 13-31). Oxford: Oxford University Press.
- Paternoster, R., & Simpson, S. (1993). A Rational Choice Theory of Corporate Crime. İçinde R. V. G. Clarke & M. Felson (Ed.), *Routine Activity and Rational Choice* (ss. 37-58). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Paternoster, Ray, Jaynes, C. M., & Wilson, T. (2017). Rational Choice Theory and Interest in the “Fortune of Others”. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 54(6), ss. 847-868.
- Paternoster, Raymond, & Simpson, S. (1996). Sanction Threats and Appeals to Morality: Testing a Rational Choice Model of Corporate Crime. *Law & Society Review*, 30(3), ss. 549-583.
- Pires, S. F., Schneider, J. L., & Herrera, M. (2016). Organized Crime or Crime that is Organized? The Parrot Trade in the Neotropics. *Trends in Organized Crime*, 19(1),ss. 4-20.
- Sampson, R. J., & Groves, W. B. (1989). Community Structure and Crime: Testing Social-Disorganization Theory. *American Journal of Sociology*, 94(4),ss. 774-802.
- Sattler, S., Graeff, P., & Willen, S. (2013). Explaining the Decision to Plagiarize: An Empirical Test of the Interplay Between Rationality, Norms and Opportunity. *Deviant Behavior*, 34(6), 444-463.
- Scott, J. (2000). Rational Choice Theory. İçinde G. Browning, A. Halcli, & F. Webster (Ed.), *Understanding Contemporary Society: Theories of the Present* (ss. 126-138). Londra: SAGE Publications Ltd.
- Selman, A., & Uçar, R. (2011). Dini Tercihleri Anlama ve Açıklamaya Farklı Bir Yaklaşım: Rasyonel Seçim Teorisi. *Toplum Bilimler*, 5(11), ss. 91-110.

- Shaw, C. R., & McKay, H. D. (1942). *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Şikago: University of Chicago Press.
- Smith, D. C. (1980). Paragons, Pariahs, and Pirates: A Spectrum-Based Theory of Enterprise. *Crime and Delinquency*, 26(3), ss. 358-386.
- Spence, K. W. (1956). *Behavior Theory and Conditioning*. New Haven: Yale University Press.
- Tewksbury, R. (2014). Organized Crime Theories. İçinde J. M. Miller (Ed.), *The Encyclopedia of Theoretical Criminology* (ss. 1-4). Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd.
- Tilley, N. (2012). *Crime Prevention*. New York: Routledge.
- Tittle, C. R., Antonaccio, O., Botchkovar, E., & Kranidioti, M. (2010). Expected Utility, Self-Control, Morality and Criminal Probability. *Social Science Research*, 39(6), ss.1029-1046.
- UN General Assembly. *Naples Political Declaration and Global Action against Organized Transnational Crime*. Resolution 49/159 § (1994).
- UNODC. (2015). Defining Organized Crime. Erişim tarihi: 21 Ağustos 2020, <https://www.unodc.org/e4j/en/organized-crime/module-1/key-issues/defining-organized-crime.html>
- van Duyne, P. C. (1993). Organized Crime Markets in a Turbulent Europe. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1(3), ss.10-30.
- Vlasis, D. (2002). The UN Convention Against Transnational Organized Crime. İçinde M. Berdal & M. Serrano (Ed.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?* (ss. 83-94). Londra: Lynne Rienner Pub.
- Walters, G. D. (2015). The Decision to Commit Crime: Rational or Nonrational? *Criminology, Criminal Justice Law & Society*, 16(3), ss.1-18.
- Wikström, P.-O. H., & Svensson, R. (2010). When does Self-Control Matter? The Interaction between Morality and Self-Control in Crime Causation. *European Journal of Criminology*, 7(5), ss.395-410.
- Wittek, R. (2013). Rational Choice Theory. İçinde R. J. McGee & R. L. Warms (Ed.), *Theory in Social and Cultural Anthropology: An encyclopedia* (ss. 688-689). Los Angeles: Sage Reference.

Wong, S. K. (2012). Youth crime and family disruption in Canadian municipalities: An adaptation of Shaw and McKay's Social Disorganization Theory. *International Journal of Law, Crime and Justice*, 40(2), ss.100-114.

Wright, V. (2010). Deterrence in Criminal Justice: Evaluating Certainty vs. Severity of Punishment. Erişim tarihi: 24 Ağustos 2020, Sentencing Project website: <https://www.sentencingproject.org/wp-content/uploads/2016/01/Deterrence-in-Criminal-Justice.pdf>

Extended Abstract

The study is designed to examine crime from the perspective of "rational choice theory (hereafter RCT)", which dates back to the Enlightenment Period and later found its place in the criminology literature, and aims to present an analysis of organized crime, which is its main focus.

The RCT, which emerged as an economic theory, is built on the understanding that individuals are selfish, utilitarian, and independent while taking economic decisions. This approach adopts the assumption that individuals will take steps towards benefit in a rational and natural way when the potential benefit is greater than the potential cost by evaluating the subject in a mathematical equation. Although this basic assumption is generally correct, there are various criticisms of this theory in the literature. These criticisms can be listed on four main issues as follows: (1) It is not possible to talk about rationality as individuals are at stake; (2) it is unrealistic for individuals to make cost-benefit analysis and view this as calculable; (3) the idea that financial gain is the ultimate goal of individuals is not correct; (4) selection processes are as important as the choices of individuals and should be considered. In summary, at the center of these four criticisms lies the idea that individuals are completely rational.

Especially since the mid-20th century, the disciplines of sociology, political science and criminology have formed different methodologies using RCT. The reason for this difference is that crime arises as a result of an offender rationally comparing the risks and suffering of punishments with the gains of the crime. In this criminological equation, individuals make a mathematical analysis between benefit and punishment by using the subjective expected utility model and decision making diagrams. Even if the theory evaluates the subject in this way, criticisms are directed to the subject in the literature. One of the main criticisms is that individuals who commit crimes are unlikely to experience such a complex mental process. Regarding this issue, criticisms underlines that the decision-making processes in which individuals are involved are more primitive and cursory rather than being complex mathematical equations as thought.

RCT has also been criticized for not putting anything on the idea that social learning and social control theories have underlined and that

individuals are sensitive to the consequences of their crimes, even if it has highlighted the "choice" issue in crime. Another criticism is the problems with the "hypothetical scenarios" created to test the theory's propositions. The limitations of these scenarios and the fact that people respond as the person passing in that scenario have been limited in obtaining personal data. Although there are such criticisms, the theory has created a level of criminological analysis by combining the cost-benefit assessment, which is an economic level of analysis, with the calculation of the probable benefit and loss that the offender can derive from the crime, emphasizing the character of the crime and the individual nature of the criminal act.

Organized crime, which is evaluated together with the rational choice theory, has a history that dates back to 19th century and extends to today. It has been among the political agendas of various structures such as legal, political and administrative organs of states as it violates the security of states, and the policy makers, as it pushes the decision-making mechanisms to take measures against such crimes. A type of crime that affects such different dynamics has been on the agenda of many academic approaches. The current study, based on the most basic theories analyzing organized crime in the literature, analyzes the issue of organized crime by comparing these approaches with the RCT. In the literature, the subject has been evaluated and various results have been obtained under the "foreign conspiracy theory", "illegal enterprise theory", "social embeddedness approach" and "social disorganization theory", which stand out in understanding organized crime. Following these results, it has been observed that these approaches are limited in understanding the issue of organized crime. After this assessment, an analysis was made by considering the rational choice theory, which is both at the center of the study and is frequently used to explain the concept of organized crime in the literature. Contrary to the "deviant" approach in the view of sociology-based theories, the RCT sees crime as a "rational" choice. Accordingly, it is possible to say that this approach sees organized crime as the choice of committing crimes that groups think will benefit them. This theory has traces of the theoretical approaches mentioned earlier. For example, the theory, which includes elements such as the participation of the groups called "other" in the society, the tendency of such crimes to meet the demand in the market as an enterprise, the desire of individuals to prove themselves or to gain trust in their social environment, the theory is the tools that help to reach the "benefit". Although there are criticisms of the idea that organized crimes are designed and committed completely rationally, rational choice theory underlines rationality, albeit partially, even in the absence of absolute rationality. The most important difference that separates this approach from other theoretical approaches; this theory sees criminals as active decision makers, not passive actors responding to adverse social conditions and psychological needs. Criminals have adapted to identify rational

opportunities to facilitate crime, empowered by legal inconsistencies, technological advances and consumer behavior.

RCT analyses organized crime attempts by individuals based on individual behavior. Contrary to other theories, the fact that rationality is in question shows that a type of crime that depends on planning and social networks, like organized crime, is committed in a process rather than suddenly. For this reason, even though the ability to analyze is seen as an approach that is insufficient at some points, RCT has an important place among other theories used to understand organized crime with the perspective it has developed.

21. YÜZYILDA ESKİ VE YENİ TERÖRİZM TARTIŞMALARI: AKTÖRLER VE DİNAMİKLER

Fatma TAŞDEMİR*

Öz

Uluslararası ilişkiler literatüründe bazı akademisyenler 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarını milat olarak geleneksel (eski) terörizmden oldukça farklı yapıda yeni bir terörizm türünün ortaya çıktığı tezini savunmaya başlamıştır. Yeni terörizm tezinin savunucuları argümanlarını, yeni terörizmin motivasyonunun ideolojiden ziyade dinsel olduğu; terörist grupların örgütlenme şeklinin hiyerarşik ve dikey değil; yatay ve esnek ağ şeklinde olduğu; terör örgütlerinin siber terörizm yanında kimyasal, biyolojik ve nükleer silah (KİS) kullanma konusunda daha istekli ve daha kapasiteli olduğu ve terör örgütlerinin şiddet kullanma konusunda daha acımasız olduğu şeklindeki hipotezler üzerine inşa etmektedirler. Günümüzde ise yeni terörizm savunucuları bir adım daha öte giderek beşinci bir terörizm dalgasının doğduğunu iddia etmeye başlamıştır. Dikkat çeken beşinci dalga teorileri arasında "kabilecilik", "terörist yarı-devletlerin" kurulması ve "teknolojik dalga" teorileri bulunmaktadır. El Kaide dördüncü dalganın, DEAŞ/İŞİD/İslam Devleti (ID) ve Boko Haram ise beşinci dalganın sembol terör örgütleri olarak gösterilmektedir. Yeni terörizm teorileri indirgemeci bir tarzda İslam dinini toleransız bir şiddet dini olarak damgalamaya çalışmaktadır. Çağımızda terörizm olgusunun ve terör örgütlerinin nitelik ve nicelik açısından dönüşüm ve değişim geçirdiği bir realitedir. Ancak bu gelişmelerin arkasında İslam dini değil küreselleşme olgusu, teknolojik gelişmeler, devlet dışı silahlı aktörlerin güçlenmesi ve daha uzun ömürlü hale gelmesi gibi gelişmeler yatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Terörizm, Yeni Terörizm, Beşinci Dalga, El Kaide, DEAŞ/İŞİD/ID.

OLD AND NEW TERRORISM DISCUSSIONS IN THE 21st CENTURY: ACTORS AND DYNAMICS

Abstract

In the international relations literature, some academics, who consider the 9/11 terrorist attacks as a turning point, have started to defend the thesis that a new type of terrorism emerged with a structure quite different from the traditional (old) terrorism. The proponents of the new terrorism thesis bases their argumentation's on the hypothesis that the motivation of new terrorism is religion rather than an ideology; the way of organizations of terrorist groups is not hierarchical or vertical but it is in the form of horizontal and flexible network; terrorist organizations are more willing and more capable of using chemical, biological and nuclear weapons

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fatma.tasdemir@hbv.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1937-4155>

(WMD) and cyber terrorism and terrorist organizations are more brutal in using violence. Nowadays, the defendants of new terrorism have gone one step further claiming that the fifth terrorism wave has emerged. Among the notable fifth terrorism wave theories are the theories of “tribalism”, “the establishment of terrorist-semi-states” and “technological wave”. It is indicated that the symbol terror organization of fourth wave terrorism is al-Qaeda and the symbol terror organizations of the fifth wave is DAESH/ ISIS/ Islamic State (IS) and Boko Haram. The new terrorism theories in a reductionist manner try to label Islam as an intolerant religion of violence. In our age, it is a reality that in terms of quality and quantity the phenomenon of terrorism and terrorist organizations are transformed and changed. Behind these developments lie not the religion of Islam, but the phenomenon of globalization, technological development, the strengthening of non-state armed actors and their longevity.

Keywords: *Old Terrorism, New Terrorism, Fifth Wave, Al-Qaeda, DAESH/ ISIS/ (IS).*

Giriş

Akademik camiada en hararetli tartışma konularından bir tanesi şüphesiz terörizmdir. Terörizm siyasal gayeleri elde etmek için kullanılan bir araç, bir taktik ve bir stratejidir. Terör ve terörizm yeni bir olgu olmayıp antik çağdan günümüze kadarki süreçte bilinen ancak tıpkı savaş olgusu gibi değişim ve dönüşüm geçiren ve yeni boyutlar kazanan bir siyasal şiddet türüdür. Günümüzde yaşanan küreselleşme süreci ve teknoloji alanında ortaya çıkan yeni gelişmeler devlet dışı silahlı aktörleri güçlendirmiş ve bunların başvurduğu çatışma taktik ve stratejilerini dönüştürmüştür. Devlet dışı silahlı aktörlerin kaydettiği bu gelişme ve dönüşümler uluslararası ilişkiler alanında yeni bir terörizm türünün ortaya çıktığı tezini doğurmuştur. Yeni terörizmin geleneksel terörizmden oldukça farklı bir yapıda olduğunu savunan görüşler özellikle 11 Eylül 2001'deki terör saldırılarından sonra ivme kazanmıştır. El Kaide terör örgütü yeni terörizmin sembol örgütü olarak nitelendirilmiştir. 2011'de başlayan Suriye iç savaşının etkisi ile 2014'te ortaya çıkan DEAŞ/İŞİD/ İslam Devleti (İD)¹ ise beşinci dalga teorilerinin model örgütü olarak gösterilmiştir. Bu yeni terörizm iddiaları İslam dininin toleransız şiddet dini olarak etiketlenerek hedef alınması sonucunu da doğurmuştur.

Bu çalışmanın temel sorunsalı eski ve yeni terörizm tartışmalarından hareket ederek terörizmin yapısında meydana gelen değişim ve dönüşümleri ortaya koymak ve güncel örnek olaylardan hareket ederek günümüzde beşinci bir terörizm dalgasından söz edilip edilemeyeceğini ve bu dalganın yalnızca DEAŞ, Boko Haram gibi İslamcı terör örgütlerine indirgenip indirgenemeyeceğini analiz etmektir. Bu amaçla çalışmada ilk olarak terörizmin tanım sorunsalı ele alınacaktır. Terörizmin bir konsensüs tanımının olup olmadığı ve tanımdaki karakteristik unsurların zaman içinde

¹ Bu makalede dönüşümlü olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Haziran 2014'te Hilafet ilanından sonra ise DEAŞ/İŞİD, İslam Devleti (İD) ismini kullanmaya başlamıştır.

nasıl bir değişim gösterdiği üzerinde durulacaktır. Çalışmada ikinci olarak David C. Rapoport'un dalga teorisi çerçevesinde modern terörizmin tarihsel gelişimi ele alınacak ve Rapoport'un dördüncü dalga teorisinin bir uzantısı olarak 1990'larda gündeme gelen ve 11 Eylül 2001 olayı ile etkinlik kazanan yeni terörizm tartışmaları üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede yeni terörizm tezine karşı çıkanların argümanları ele alınacak; yeni terörizmin ve dördüncü dalganın somut örneği olarak gösterilen El Kaide örgütü analiz edilecektir. Son olarak çalışmada "beşinci dalga" tezleri üzerinde durulacak ve bu dalganın somut örneği olarak gösterilen DEAŞ ayrıntılı bir biçimde analiz edilecektir. Sonuç kısmında ise incelenen konulara ilişkin tespitlere, değerlendirmelere yer verilecektir.

1. TERÖRİZMİN TANIM SORUNSALI

Günümüzde terörizmin konsensüse dayalı bir tanımı yoktur. Terörizmin konsensüse dayalı bir tanımının yapılmasının gerekli olup olmadığı konusundaki görüşler terörizmin ontolojik statüsü ile ilgili temel görüşlere dayanmakta olup bu konudaki görüşler *objektivist* ve *sübjektivist* olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Terörizme karşı etkin bir mücadele stratejisi geliştirmek için genel kabul görmüş bir tanımın yapılması gerektiğini savunan *objektivistler*, tipik olarak terörizmi epistemolojik olarak tanımlanabilir objektif özellikler tarafından nitelendirilen farklı bir reel siyasal şiddet olarak varsayarlar (Shanahan, 2016:226). Bu görüşün önde gelen savunucularından Boaz Ganor "*Terörizmin objektif bir tanımı sadece mümkün değildir tanım terörizmle herhangi ciddi mücadele girişiminde ayrılmazdır. Tanımın olmaması halinde uluslararası terörizmle koordineli bir mücadele sağlanamaz*" demektedir (Ganor, 2002:288). Ganor doğru ve objektif bir tanım devletler arasında gerçekleşen konvansiyonel savaşlarda izin verilen davranışları düzenleyen uluslararası hukuk norm ve ilkelerine dayandırılabilirliğini ileri sürmektedir (Ganor, 2002:288). Benzer şekilde Christopher J. Joyner de terörizm fenomeninin politik, akademik ve hukuksal açıdan açık ve kesin bir tanım gerektirdiğini belirtmektedir (Kegley, 1990:11-12'den naklen). Sertaç H. Başeren ise terörizmin bir konsensüs tanımının yapılması halinde terörizmle mücadelenin sorun olmaktan çıkacağına işaret etmektedir (Başeren, 2001:200). Terörizmi tanımlamak için harcanan çabaları zaman kaybı olarak gören *sübjektivist* görüşe göre ise terörizmin tanımının yapılmaması daha yerindedir. Bu görüşün önde gelen savunucularından Walter Laqueur'e göre terörizm çok farklı şekillerde ve çok farklı koşullar altında belirdiği için kapsamlı bir tanım mümkün değildir; seyirci onu gördüğünde kolayca bilir (Laqueur, 1977:5). Uluslararası Adalet Divanı (UAD) yargıçlarından Richard R. Baxter'e göre ise "*Terörizmin hukuksal bir tanımının olduğunu reddetmek için neden vardır: terim, kesin değildir, müphemdir ve hepsinden ötesi bu işlevsel hukuksal bir amaca hizmet etmemektedir*" (Baxter, 1974:380). Böylece *sübjektivist* görüşü paylaşan yazarlar sorunun çözümünün terörizmi

tanımlama ile değil suçun unsurlarına yoğunlaşmakla mümkün olduğuna işaret etmektedirler.

Terörizmin hukuksal bir tanımının yapılamaması akademik bir konsensüs tanım yapılması konusundaki çabaları arttırmıştır. Tanım sorununu çözmek için Alex P. Schmid ve Albert J. Jongman 1985 yılında terörizmin “akademik” tanımları konusunda bir araştırma gerçekleştirmiştir. Schmid ve Jongman bu araştırma sonucunda 109 tane terörizm tanımı derlemiş ve başlıca bileşenlerini bulmak için bu tanımları tahlil etmiştir. Schmid ve Jongman 22 tane tanım unsuru tespit etmiştir. (Schmid, Jongman, 1988:28). Tanımların %83.5’inde *şiddet*; %65’inde “*siyasal*” hedefler; %51’inde *korku* ya da *terör*; %47’sinde *tehdit* ; %41.5’unda *psikolojik etki* ve (*önleyici*) *reaksiyon* terörizmin en önemli unsurları olarak öne çıkmıştır. Tanımların sadece %21’i keyfilikten ve hedeflerin rastgele seçilmesinden dem vururken; %17.5’i sivillerin, muharip-olmayanların, kurban seçilmesini vurgulamıştır (Schmid, Jongman, 1988:5-6; Schwenkenbecher, 2012:12; Merari, 2016:27). Terörizmin tanımındaki bu heterojenlik Leonard Weinberg, Ami Pedahzur ve Sivan Hirsch-Hoefler tarafından 2004 yılında gerçekleştirilen daha yakın dönemli bir araştırma tarafından da teyit edilmiştir. Weinberg ve diğerleri, Schmid ve Jongman’ın araştırmasından farklı olarak, terörizm alanında profesyonel üç dergide 1977-2000 arası dönemde yayınlanmış tam 55 makaleden derledikleri 73 tanımdan yola çıkarak terörizmin tanım sorununa ışık tutmaya çalışmışlardır (Weinberg, Pedahzur ve Hirsch-Hoefler, 2004:777-794). Weinberg ve diğerlerinin çalışmasındaki terörizmin en sık tanımsal unsurları şu şekildedir: %71 *şiddet*; %60 *siyasal* ve %41 *tehdittir*. Akademisyenlerin sadece %22’si için terim *terör* ya da *korkuyu* vurgulamıştır. “Ekstra-normallik” ve “keyfilik” makalelerde yer almazken; “zorlama” unsuru makalelerde sadece %6 olmuştur (Weinberg vd. 2004:781-782). Schmid ve Jongman’ın araştırmasındaki tanımsal unsurdan farklı sonuçlara ulaşan Weinberg ve diğerlerine göre, terörizmden anlaşılan şeyler önemli ölçüde değişmiştir. Ancak üç temel özellik yani *şiddet*, *siyasal gaye* ve *tehdit* unsurları tanımların hepsinde merkezi kalmaya devam etmektedir.

Alex P. Schmid 2011 tarihli “Terörizmin Gözden Geçirilmiş Akademik Konsensüs Tanımı” (*The Revised Academic Consensus Definition of Terrorism*) isimli güncel bir çalışma daha gerçekleştirmiştir (Schmid, 2011:86-87). Bu çalışmada Schmid terörizmin tanımını tespit etmek için 91 terör uzmanına çeşitli sorular yönelmiş ve ardından akademisyenlerin verdiği yanıtlardan yola çıkarak ortak unsurları tespit etmiştir. Sonuçta 580 kelimededen, 12 cümleden ve iki sayfadan oluşan bir tanım ortaya çıkmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki “Terörizmin Gözden Geçirilmiş Akademik Konsensüs Tanımı” da sadece 91 akademisyenin görüşünü yansıtmakta olup bu genel geçer bir tanım değildir. Üstelik 580 kelimelik bir tanım çok uzun olup, kullanım açısından pratik değildir. Bu nedenle söz konusu bu çalışmanın da tanım konusundaki mevcut durumu reforme ettiği veya geliştirdiği söylenemez (Shanahan, 2016:229).

Önde gelen akademisyen ve araştırmacıların tanım çabaları yanı sıra bir çok önemli uluslararası kuruluş ta terörizmi tanımlamaya çalışmıştır. Kurumsal düzeyde önem arz eden tanımlardan ilki Milletler Cemiyeti döneminde hazırlanan ancak yürürlüğe giremeyen 1937 tarihli Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme olmuştur. Sözleşme'nin 1.madde (2). paragrafında terörizm “*Bireylerin ya da bireyler grubunun ya da umumi halkın zihninde bir terör hali yaratmak için tasarlanmış ya da planlanmış bir devlete karşı yöneltilen cezai eylemlerdir.*” şeklinde tanımlanmıştır. Sözleşme terör suçu teşkil eden eylemleri sadece kamu görevlilerine ve kamu mülkiyetine karşı işlenmiş eylemlere sınırlandırdığı için terörizmin tanımı dar kapsamlıydı (Chadwick, 1996:99). Terörizmin bir jenerik tanımını sağlama çabaları Birleşmiş Milletler (BM) döneminde de devam etmiştir (Hmoud, 2006:1031-1043). BM Genel Kurulu tarafından 1996 yılında, 51/210 sayılı karar ile görevi Terörizmin Önlenmesi Konusunda Kapsamlı Taslak Sözleşme (Comprehensive Convention) dahil BM'nin mevcut sektörel sözleşmelerini desteklemek ve yenilemek için bir dizi sözleşme tasarısı hazırlamak olan terörizm konusunda ad hoc komite kurulmuştur. Ad hoc komite bünyesinde Kapsamlı Sözleşme görüşmeleri on yıldan fazla sürmüş ve bir çok madde tamamlanmıştır (Schmid, 2011:51). Ancak “terörizm” ve “terörist suç” kavramlarını tanımlayan 2. madde ve silahlı güçlerin eylemlerini düzenleyen 18. madde üzerinde yaşanan görüş ayrılıkları sonucu Kapsamlı Sözleşme imzalanamamıştır (Schmid, 2011:51-52). Devletler arasında yaşanan görüş ayrılıkları neticesinde Kapsamlı Taslak Sözleşmeyi hazırlayan Ad Hoc Komitenin görevi 2012 yılında BM Genel Kurulu tarafından askıya alınmıştır (Pejic, 2011: 191-192). BM Genel Sekreteri'nin 2004 tarihli *Tehditler, Riskler ve Değişim Üst-Düzyer Paneli Raporunda* da diğer hususların yanı sıra terörizmin tanımı meselesi üzerinde durulmuştur. Raporun 164. paragrafında terörizmin şu şekilde tanımlanması önerilmiştir: “...doğası veya içeriği ile böyle eylemin amacı bir halkı, bir hükümeti ya da bir uluslararası örgütü herhangi bir eylemi yapmaya ya da yapmaktan kaçınmaya zorlamak için sivilleri ya da muharip-olmayanları öldürme ya da fiziksel ciddi zarar vermeyi amaçlayan herhangi eylemdir” (UN Report of The High-Level Panel, 2004: 49). Üst-Düzyer Panelin tanımı bir yıl sonra 2005 yılında BM Genel Sekreteri tarafından “Daha Geniş Özgürlük” başlığı altında yayınlanmıştır. BM Genel Sekreteri'nin söz konusu politik tanımı da bağlayıcı bir tanım değildir. Bu tanım devlet-dışı silahlı aktörlerin terörizm eylemlerini kapsarken, devlet terörizmi meselesini çözümsüz bırakmaktadır. Metnin dar yorumu terörizmin sadece savaş sırasında işlenebileceği gibi bir yoruma yol açma riski taşımaktadır (Pejic, 2011: 194-195). BM Güvenlik Konseyi tarafında 1566 (2004) sayılı kararda kabul edilen terörizmin politik tanımı da bu alandaki belirsizlikleri giderecek nitelikte değildir (UNSC/ RES/1566, 2004). Kurumsal tanımlar BM örgütü ile sınırlı değildir. Örneğin 2014 tarihinde NATO terörizmi şu şekilde tanımlamıştır: “*Siyasi, dinsel ya da ideolojik gayeleri elde etmek için hükümetleri ya da toplumları zorlamak ya da sindirme teşebbüsü içinde,*

bireylere ya da mülkiyete karşı korku ve terörü işleyerek, güç ya da şiddetin hukuk dışı kullanılması ya da kullanması tehdididir” (NATO’s Military Concept For Defence Against Terrorism). Bu tanım oldukça geniş kapsamlı bir tanımdır. Avrupa Birliği’nin (AB) terörizm yaklaşımı ise iki yasal düzenlemeye dayanmaktadır. Bu düzenlemeler Ortak Pozisyon 2001/931/CFSP ve 13 Haziran 2002 tarihli Çerçeve Karar’dır. AB’nin terörizm yaklaşımı ve yasal çerçevesi de karmaşık olup klasik terör eylemlerinin yanı sıra bilişim sistemleri, elektrik ve su, doğal gaz gibi altyapı sistemlerine yönelik saldırıları da terör suçu saymaktadır (Casaca, 2017: 50).

Sonuç olarak öngörülebilir yakın bir gelecekte terörizmin uluslararası toplum tarafından kabul edilen bir konsensüs tanımının yapılması mümkün görünmemektedir. Bunun temel nedeni teorik değil siyasidir (Schwenkenbecher, 2012:7). Terörizm sadece devlet dışı silahlı aktörler tarafından değil devlet tarafından da kullanılan bir yöntemdir. Bu nedenle terörizmin türlerinden bastırıcı terörizm ve ayaklanmacı terörizm üzerinde durmak faydalı olacaktır.

2. TERÖRİZMİN TÜRLERİ

2.1. Devlet Terörizmi

Terörizm sadece devlet dışı silahlı aktörler tarafından değil devlet tarafından da kullanılan bir yöntemdir. Devletler de devlet-dışı silahlı aktörler gibi siyasal amaçlar için terörizmi sistematik şekilde kullanabilmektedir (Taşdemir, 2006:35). “Devlet terörizmi” bir devletin kendi sınırları içinde, kendi vatandaşlarına karşı uyguladığı sistematik şiddet eylemlerinden oluşmakta olup terörizmin bu türü devlet himayeli terörizmden farklıdır. Devlet himayeli terörizmde terörist eylemlerin faili bir devletin açık ya da örtülü desteği ile hareket eden devlet dışı silahlı aktördür (Taşdemir, 2006: 34). Devlet himayeli terörizmde devletin devlet dışı silahlı aktörlerin terör eylemlerini aktif şekilde planlaması, yönetmesi ve denetlemesi gereklidir (Taşdemir, 2006:47).

Devlet teröründe, terörizm iki türlü kullanabilmektedir. Birincisinde hükümet ya da rejim terörist metotları *nadir* olarak ve belli amaçlar için kullanabilmektedir. Örneğin ABD’nin 1980-1986 arası dönemde Nikaragua’daki rejimi yıkmak için Kontraları (Contras) desteklemesi ve İspanya’nın ETA’ya karşı yasadışı faaliyet gösteren GAL’ı (Grupos Antiterroristas de Liberación) kullanılması bu kapsamdadır. Yine 1930’lu yıllarda “stratejik bombardıman” doktrini çerçevesinde Dresden’in, Hiroşima ve Nagazaki’nin, hükümetlere boyun eğdirmek amacıyla münhasıran yoğun bir biçimde bombardımanbu kapsamda bir örnektir. İkincisi ise rejimler terör kullanılarak desteklendiğinde söz konusu olur. Totaliter yönetimler bu tür devlet/rejim terörüne örnek teşkil etmekte olup Stalin döneminde SSCB, Hitler döneminde Almanya’daki Nazi rejimi örnek verilebilir (Schwenkenbecher, 2012:22). Günümüzde aşağıdan-yukarıya, devlet-dışı ya da ayaklanmacı (insurgent) terörizm diye tabir edilen terörizm türü daha

yaygın olmasına karşın, “yukarıdan-aşağıya” yani devlet aygıtının uyguladığı terörizm geçmişte daha baskındı (Chaliand ve Blin, 2016:19). Devlet ya da rejim terörizmi sadece çok uzun bir geçmişe sahip değil fakat aynı zamanda devletin sahip olduğu materyal imkanlar ve zorlama kapasitesi nedeniyle mağdurlar açısından bakıldığında “aşağıdan-yukarıya” terörizme kıyasla çok daha fazla maliyetlidir. (McAllister ve Schmid, 2011:203). Örneğin Şili’de (1973-1985) devlet terörizmi döneminde 20 binden fazla insan öldürülürken; Arjantin’de (1976-1982) 11 bin insan öldürülmüştür. Aynı dönemlerde Alman Kızıl Ordusu (RAF) 31 kişiyi öldürürken; İtalyan Kızıl Tugayları (Red Brigade) 334 kişiyi öldürmüştür (McAllister ve Schmid, 2011:204) İki arasında temel fark devlet terörünün nitelik ve nicelik açısından daha kapsamlı ve daha öngörülebilir olmasıdır (Schwenkenbecher, 2012:22). Devlet politikasının bir parçası olarak işlenen bu tür terörizm etnik temizlik, soykırım ve insanlığa karşı suç ve işkenceyi kapsamaktadır (Taşdemir, 2006:35).

2.2. Ayaklanmacı Terörizm

Terörizm bir ayaklanma başlatma ve sürdürme girişiminde kullanılan bir taktiktir (McAllister ve Schmid, 2011:213). Terörizm ve gerilla savaşı siyasal şiddet tayfında muhtemel iki seçenektir (Boulden, 2009:7-8). Ancak terörizm/terörist ve gerilla savaşı/gerilla kavramları çoğu zaman birbirine karıştırılarak kullanılmaktadır. Oysa ayaklanma (insurgency) stratejisi olarak terörizm ve gerilla savaşı birbirinden tamamen farklıdır (Merari, 2016:31-32). Terörizm ile gerilla savaşı ve savaş arasındaki en önemli fark terörizm niteliğindeki fiillerin “sembolik” olmasıdır. Nitekim Thomas P. Thornton terörizmi “*şiddet kullanma ya da tehdidiyle normal-dışı yollarla siyasal davranışı etkilemek için dizayn edilmiş sembolik bir eylem*” olarak tanımlamaktadır (Thornton, 2006:43). Terörizmin simgeselliğine karşılık gerilla savaşında ve savaşta fiil öncelikle neticeye yöneliktir (Başeren, 2002:186). Terörizmin etkiye yönelik olmasını fiilin sembolik olmasıyla açıklayan Başeren “*Terörizmde fiil semboliktir. Yani terörizm, bir kişiyi öldürüp milyonları korkutarak onların siyasal tercihlerini etkilemektir*” demektedir (Başeren, 2003:53). Terörizm ve gerilla savaşı arasında bir başka farklılık şiddetin hedefinin farklı olmasıdır. Teröristlerin genel amacı şiddeti sivillere ve sivil hedeflere yöneltmekken gerilla savaşçısının genel amacı şiddeti askeri hedeflere yöneltmektir. Teröristler gerilla gibi eylemlerini açıkça yapmazlar; tanımlanmış coğrafi bir bölgeyi işgal etmeye ya da elde tutmaya çalışmazlar. Toprak ve halk üzerinde denetim ve egemenlik tesis etmezler (Hoffman, 1998:43; Combs, 1997:25). Geleneksel savaş ve gerilla mücadelesinin aksine terörizmin uluslararası hukuka göre meşru bir statüsü de yoktur. Bu nedenle strateji olarak terörizm ve savaşan taraf olarak da teröristlerin yasal bir statü elde etme şansları yoktur. Teröristler kendi normlarıyla savaşır (Merari, 2016:38). Uzun dönemli amaçlarını elde etmek için teröristler bir dizi strateji uygulurlar. Bu stratejiler psikolojik unsuru, eylem yoluyla propagandayı, tahrik etmeyi, kaos çıkartmayı,

yıpratmayı, sindirmeyi, şiddeti arttırmayı ve barışı bozmayı içermektedir (Merari, 2016: 41-46; Findley ve Joseph K. Young, 2012: 287). Klasik analizler terörizmin gerilla savaşı ya da ayaklanmadan farkını değerlendirirken günümüzde ayırım ya ayrıntıdır ya da önemsizdir (Casaca, 2017:5,9). Ancak teorik bir tahlilde, bir stratejinin özünü ve karakteristiklerini anlamak için ayırım gereklidir. Fakat gerçek dünyada önerilen yukardaki ölçütler çerçevesinde bile terörist taktikler ile gerilla taktikleri arasında açık bir ayırım yapmak zordur. Görünürde, gerillayı temel strateji olarak benimseyen ayaklanmacı örgütlerin bazıları aynı zamanda terörizmi de kullanmıştır. Örneğin Peru’da Aydınlık Yol her iki şiddet türünü aynı zamanda kullanmıştır (Merari, 2016:55-56). Bir ayaklanmanın aldığı biçim- *terörizm, gerilla, kitle protestosu ya da bunların herhangi bir bileşeni*- isyancıların stratejik anlayışları yanında nesnel koşullar tarafından özellikle kapasite faktöründen (Merari, 2016:61), aktörün uluslararası insan haklarına ve insancıl hukuk kurallarına riyayet edip etmediği gibi unsurlardan etkilenir.

Ayaklanmacı/devlet-dışı modern terörizmin tarihsel gelişimini analizde en çok gündemde olan ve tartışmaların odağı olmaya devam eden David C. Rapoport’un “Modern Terörizmin Dört Dalgası“ (The Four Waves of Modern Terrorism) isimli çalışması bir başlangıç olarak ele alınabilir.

3. TERÖRİZMİN TARİHSEL ARKA PLANI VE MODERN TERÖRİZMİN DÖRT DALGA TEORİSİ

David C. Rapoport, “Modern Terörizmin Dört Dalgası“ isimli çalışmasında 1880’den buyana modern terörizmin tarihinin dört farklı periyoda bölünebileceğini ve her bir periyodun kendi karakteristik özelliklerine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Terörizmin bir sonuç değil bir strateji olduğunu söyleyen Rapoport’a göre bir “dalga” verilen bir zaman diliminde aktivitelerin bir döngüsüdür - yayılma ve daralma aşamalarıyla karakterize edilen bir döngü. Her bir dalga hakim fakat tek olmayan bir özelliği yansıtmakta olup önemli özelliklerinden bir tanesi uluslararası nitelikte olmasıdır. Her dalganın iştirakçi gruplarını şekillendiren farklı bir enerjisi vardır (Rapoport, 2004:47). Bir dalga ile gelecek bir başka dalga arasında önemli ölçüde örtüşme vardır. Bununla birlikte, çok az örgüt kendi çağı dışında var olabilmiştir. Her bir dalga kabaca bir jenerasyon sonrası sona erdiğini kanıtlamıştır (Rapoport, 2004:46-47,51). Rapoport modern terörizmin dalgalarını Anarşist Dalga (1880-1920); Anti-kolonyal Dalga (1920-1960); Yeni Sol Dalga (1960-1979) ve Dinsel/Dinci Dalga (1979’dan günümüze) olarak tasnif etmiştir.

Anarşist Dalga olarak isimlendirilen birinci dalga tarihteki ilk küresel ya da gerçek uluslararası terörist deneyim olup 1880’lerde Rusya’da başlamıştır. 1890’lar “Suikastların Altın Çağı” olarak isimlendirilmiştir. Rusya’da etkisini hissettiren *Narodnaya Volya* (Halkın İradesi) Örgütü dönemin en önemli örgütü olup Çar II. Alexander’i öldürmüştür (Rapoport, 2004:52). Birinci dalganın ortaya çıkmasına iki faktör katkıda bulunmuştur:

19. yüzyılın sonundaki iletişim ve teknoloji devrimi ve terörizm doktrini ve kültürünün yayılmasıdır (Rapoport, 2004:49). Anarşizm, ihtilalci savaş biliminin oluşumuna katkı yapmıştır (McAllister, Schmid, 2011; 229).

Rapoport'a göre 1920'lerde başlayan Anti-kolonyal Dalga olarak bilinen ikinci dalga, I. Dünya Savaşı'nın ve savaştan sonra imzalanan Versay Barış Anlaşması'nın bir sonucudur. 1920'lerden itibaren yükselen ve 1960'larda had safhaya ulaşan sömürgecilik karştı eylemler bu dönemi simgeler (Rapoport, 2004:53). Bu dönemde mantar gibi türeyen yapılar kendilerini ulusal kurtuluş hareketleri olarak ilan ederek self-determinasyon hakkını gerçekleştirebilmek için terörist yöntemlere sıklıkla başvurmuşlardır. İrlanda'nın, İsrail'in, Kıbrıs'ın kurulmasında terörist faaliyetler önemli bir yer tutmuştur. İsrail devletinin kurulmasında rol alan Siyonist Lehi, kendisini terör örgütü olarak tanımlayan son örgüt olmuştur. Lehi'nin rakibi olan İrgun Zvai Leumi (Milli Askeri Örgüt) ise kendisini hükümet terörüne karşı mücadele eden özgürlük savaşçısı örgüt olarak tanımlamıştır. Bundan sonra terörist gruplar kendilerini "özgürlük savaşçısı" olarak nitelendirmenin propaganda avantajını görmüşlerdir. Terörizm pejoratif ve negatif çağırırım yapmış ve kendisini terörist olarak tanımlayanlar çok büyük siyasi sorumluluklara maruz kalmıştır (Weinberg vd. 2004:778). İlk dalga ile kıyaslandığında bu dönemde terör taktikleri değişmiştir. Uluslararası ihtilalci gelenek mirası benimsenmiş ve ulusal kahramanlar ortaya çıkmıştır. Diaspora örgütlere para, silah, gönüllü vb. konularda etkin destekte bulunmuştur. Banka soygunları ve suikastlar azalmıştır. Sömürge ülkelerinin bağımsız olmasıyla bu süreç sona ermiştir (Rapoport, 2004:53-54).

Rapoport'a göre 1960'larda başlayan ve 1980'lere kadar devam eden "Yeni Sol Dalga" (1960-1979) olarak bilinen üçüncü dalganın "psikolojik" temellerini Vietnam Savaşı hazırlamıştır. Vietkong'un ABD askerlerine karşı uyguladığı "gerilla" taktiğini terör olarak nitelendiren Rapoport'a göre bu şekilde batı uygarlığının yenilmez olmadığı ortaya çıkmıştır. Uluslararası terörizm dalgası bu noktada dünyaya yayılmıştır. Radikalizmin milliyetçilikle birleştiği bu dönemde Ermeni terör örgütü ASALA diplomat ve işadamları dahil 41 Türk vatandaşını katletmiştir. Bu dönemde Marksist-Leninist radikal sol gruplar Avrupa, Latin Amerika ve Asya'da faaliyete geçmişlerdir. Batı Almanya'da "Andreas Baader" ve "Ulrike Meinhof" tarafından kurulan RAF 1968-1998 yılları arasında banka soygunları, kundaklama eylemleri gerçekleştirmiş; işadamlarını, yargıçları ve savcılarını kaçırmış ve öldürmüştür. 1969'da İtalya'da faaliyete geçen "İtalyan Kızıl Tugayları" 14 bin eylem icra etmiş; 1971'de Japonya'da "Japon Kızıl Ordusu"; 1966'da Kolombiya'da FARC; 1969 Peru'da Tupac Amara (Aydınlık Yol), Sendero Luminoso (Shining Path) etkinlik göstermiştir. Bu terör örgütleri personel, istihbarat, bilgi-alışverişi, lojistik destek, eğitim kamplarından yararlanma gibi alanlarda birbirleriyle işbirliği yapmışlardır. Kadınlar eskiden sadece mesaj taşıırken bu dönemde lider ve savaşçı olmuşlardır. Bu dönemde uçak kaçırmaya eylemlerinde büyük bir artış görölmüştür. 1968'de eylem sayısı 35 iken 1969'da 87 eylem

gerçekleştirilmiştir. Toplamda ise tam 700 uçak kaçırılmıştır. Rehine krizleri 3. dalganın karakteristik özelliği olmuştur. 1968-1982 arası dönemde 409 uluslararası kaçırma olayı yaşanmıştır. Bu dalgada mağdurlar “cezalandırma” amacıyla öldürülmüştür. 1984’de IRA Margaret Thatcher’ı; 1991’de ise John Major’u öldürmeye çalışmıştır. 1978’de “İtalyan Kızıl Tugayları” İtalya Başbakanı Aldo Moro’yu rehin alarak kaçırmış ve öldürdükten sonra cesedini İtalya sokaklarında teşhir etmiştir. Peru’da Tupac Amaru (Aydınlık Yol) rakibi Sendero Luminoso’ya (Shining Path) üstünlük sağlamak için 1996-1997 tarihleri arasında 4 aydan fazla bir süre 72 Japon’u Japonya Büyükelçiliği’nde rehin tutmuştur. Rehineleri kurtarmak için tüm teröristler öldürülmüştür. FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü) 3. dalganın en önemli örgütüdür; Filistin davasının haklılığını dünyaya duyurmak için uçak kaçırma başta olmak üzere 1972 Münih Olimpiyat baskını ve 1988’de İtalyan *Achille Lauro* yolcu gemisinin kaçırılması gibi çok sayıda ses getiren eylem gerçekleştirmiştir (Rapoport, 2004:56-60).

Rapoport’un “Dinci/Dinsel Dalga” olarak isimlendirdiği dördüncü dalga 1979’da başlamıştır. Rapoport’a göre dini ve etnik kimlikler sıklıkla örtüştüğü için modern terörde dini unsurlar daha önemlidir. Dinsel terör eylemlerine örnekler veren Rapoport Hristiyan kökenli dinsel terör için 1995 Nisan’ında Oklahoma’da “Amerikan Beyaz Üstünlük Hareketinin” Federal Resmi Binaya karşı gerçekleştirdiği bombalı saldırıyı; Musevi kökenli dinsel terör için Şubat 1994’te “El Halil” de bir camide ibadet eden 29 kişinin “Baruch Goldstein” tarafından katledilmesini ve Kasım 1995’te İsrail Başbakanı İtzak Rabin’in aşırı dinci “Yigal Amir” tarafından düzenlenen suikast sonucu öldürülmesini; Sih dini terörü için 1986’da Sih’lerin Başbakan Indra Gandhi’yi katletmesini ve 1995’de Aum Shinrikyo’nun (Budist, Hindu, Hristiyan-Yüce Gerçek Tarikatı) Tokyo metrosuna sarin gazı ile saldırmasını örnek göstermiştir. Rapoport İslam dünyasında dinsel motifli “semantik” terör dalgasının başlamasında siyasal dönüm noktası olarak ise 1979 İran İslam Devrimini ve 1979’da SSCB’nin Afganistan’ı işgalini almıştır. Rapoport’a göre İran Şahı seküler bir devleti savunurken 1979 Devrimi ile rejim ihraç etmek isteyen yeni bir İslam ülkesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde intihar saldırıları artmış terör örgütlerinin sayısı azalmıştır. İslami örgütler üçüncü dalgadaki seleflerinden farklı olarak daha uzun süreli olmuşlardır (Rapoport, 2004:61-63).

İntihar terörizmi, grupların büyüklüğü ve örgütlerin ömrünün uzun olması gibi özelliklerle göze çarpan dördüncü dalganın tüm yönleri üzerinde uzlaşmaya varılmış değildir (McAllister, Schmid, 2011:233). Özellikle dördüncü dalganın doğası ve karakteri akademisyenler arasında dikkate değer tartışmalara yol açmıştır. Bu dalganın daha önceki dalgalar gibi bir başlangıç, bir orta ve bir sona sahip olup olmadığı, yeni bir terörizm türünün doğup doğmadığı ve beşinci bir terörizm dalgasına ulaşıp ulaşılmadığı tartışmaların odağını oluşturmaktadır.

Tablo 1. Rapoport'un "Dört Dalga Teorisi"

Odak	Birincil Strateji	Hedef Kimlik	Çökelticiler	Özel Karakteristikler
Anarşistler, 1870-1920'ler	Elit suikastları, banka soygunları	Birincil olarak Avrupa devletleri	Siyasal reformların yavaşlığı/başarısızlığı	Temel terörizm stratejileri ve gerçeklerinin gelişmesi
Milliyetçiler 1920'ler-1960'lar	Polis ve askere gerilla saldırıları	Avrupa İmparatorlukları	1919-sonrası imparatorlukların gayri-meşruluğu	Artan uluslararası destek (BM ve diaspora)
Yeni Sol/Marksist, 1960'lar 1980'ler	Uçak kaçırımlar, adam kaçırımlar, suikastlar	Genelde hükümetler; ABD üzerinde artan odak	Vietkong'un başarısı	Artan uluslararası eğitim/ işbirliği/ hamilik
Dini, 1970'ler-2020'ler	İntihar bombalamaları	ABD, İsrail ve Müslüman halklarla laik rejimler	İran Devrimi, Sovyetler'in Afganistan'ı işgali	Kayıplardaki artış. Terörist grupların sayısındaki azalış

Kaynak: McAllister ve Schmid, 2011:229.

4. ESKİ VE YENİ TERÖRİZM TARTIŞMALARI

Günümüzde eski (geleneksel) ve yeni terörizm konuları hararetli bir biçimde tartışılmaktadır. Eski (geleneksel) terörizmden niteliksel olarak farklı "yeni", "modern", post-modern", "katastrofik-catastrophic", "mega", "megalomanyak", "hiper" gibi terimlerle ifade edilen yeni bir terörizm türünün doğduğu iddiası akademik tartışmalardaki yerini daha 1990'larda almaya başlamıştır (Casaca, 2017: 2). 11 Eylül 2001'deki terör saldırısı ise akademik camiada "yeni terörizm eski terörizme karşı" tartışmasını daha da alevlenmiştir (Gofas, 2012:18).

Bruce Hoffman (Hoffman,1998:197-205), Walter Laqueur (Laqueur,1999:4); Steven Simon ve Daniel Benjamin (Simon ve Benjamin, 2000:59) ve Ersun N. Kurtuluş (Kurtuluş, 2011: 476) gibi önemli sayıda akademisyen terörizmin doğasında ve özelliklerinde radikal bir değişim ve dönüşüm olduğunu ileri sürerken David Tucker (Tucker, 2001:1-14), Isabelle Duyvesteyn (Duyvesteyn, 2004:439-454, 450), Alexander Spencer (Spencer, 2006:13; Spencer, 2016:272) ve Martha Crenshaw (Crenshaw, 2008:123) gibi kimi akademisyenlerse yeni terörizmi işaret etmek için kullanılan kriterlerin hiçbirisinin tamamen yeni olmadığını, günümüz terörizminin kökten şekilde ya da niteliksel olarak yeni bir fenomen olmadığını, terörizmin "devrimsel" bir gelişiminden ziyade tarihsel bir çerçevede "evrimsel" bir gelişiminden söz edebileceğini ileri sürmektedirler. Bu tartışmalara biraz daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

4.1. Yeni Terörizmin Özellikleri ve Eleştirisi

Yeni terörizm kavramı bir takım önermeler etrafında inşa edilmektedir. Yeni terörizm kategorisinin varlığını savunanlar için yeni ve eski terörizm arasındaki temel farklılıklar şunlardır: i)Motivasyon; ii)

Örgütsel Yapı; iii) Eylemsel Taktikler; iv) Hedef Seçimi ve v) Acımasızlık. Bu unsurlara biraz daha yakından bakalım.

4.1.1. Motivasyonlar

İlk olarak yeni terörizmi savunanların perspektifinden yeni ve eski terörizm arasındaki temel farklılık motivasyondaki farklılıktır. Din ve fanatizm yeni teröristlerin ana motivasyonudur (Hoffman, 1998:87). Saik genellikle İslam dini ile bağlantılı dönüşüm ve vahiyssel inancı vurgulayan dinsel doktrinden kaynaklanmaktadır (Gofas, 2012:25). “Kozmik savaş” hipotezini öne süren Juergensmeyer’e göre radikal İslam yeni terörizmin başlıca karakteristiğidir (Spencer, 2006:9’dan naklen). Laqueur’e göre ise “*dinsel terörizm sadece İslamiyet’te değil fakat Hristiyanlıkta, Yahudilikte ve Hinduizm’de de yükselişindedir*” (Laqueur, 1999:80-81 ve 127-155).

Motivasyon konusunda bir paradigma değişimi olmadığını ileri süren yeni terörizmin eleştirmenlerine göre ise tarihsel olarak dinsel terörizm kesinlikle yeni bir fenomen değildir. Dinsel terörizm binlerce yıldır vardır ve yeni görünen şey önceki motivasyonlara periyodik-döngüsel bir dönüştür (Spencer, 2016:273). Dinsel ve laik terörizm arasında ayırım yapmak günümüzde yapaydır (Duyvesteyn, 2004:446). Spencer’a göre de eski ve yeni terörizm arasındaki fark yapay ve kimi ölçülerde de tehlikelidir. Zira hükümetlerin anti-demokratik karşı tedbirlerini meşrulaştırabilecektir (Spencer, 2006:5). Martha Crenshaw’a göre de günümüz terörizmi kökten şekilde ya da niteliksel olarak “yeni” bir fenomen değildir. Şu an tanık olduğumuz şey aslında aşına olduğumuz bir şeydir. Farklılık türden ziyade bir derece farkıdır. Modern terörizm eski terörizmin pek çok karakteristik özelliğini taşımaktadır (Crenshaw, 2008:120). Crenshaw yeni terörizmin motivasyonunun dinsel doktrin olarak değerlendirilmesini şiddetle eleştirmektedir. Yeni teröristlerin tamamı dinci sayılsa bile tüm dinci örgütlerin yeni sayılmayacağını dile getirmektedir (Crenshaw, 2008:120). Bu görüşünü desteklemek için Crenshaw iki önemli terörist örgüte işaret emektedir. Bunlardan ilki 1980’lerde yani modern dinci terörist ideolojinin ve örgütlerin çabucak yayıldığı bir zamanda kurulan ancak dinci-olmayan, Peru’da Maoist bir devlet kurmak isteyen *Sendero Luminoso*’dur. İkinci örnekte 1976 yılında kurulan ve çoğunlukta olan Budist Sinhaller’e karşı Sri Lanka’daki Tamil halkının savunuculuğunu yapan etnik milliyetçi bir terör örgütü olan Tamil Eelam’ın Kurtuluş Kaplanlarıdır (The Liberation Tigers of Tamil Eelam (LTTE)). Tamil Kaplanları, cihadizmin aşırı şiddet mantığının diğer terörizm türlerinde de üretmenin mümkün olduğunu kanıtlamaktadır (Crenshaw, 2008:124; Casaca, 2017:40). Öte yandan Duyvesteyn’e göre bir çok eski terörist örgütün de din ile yakın bağları olup en azından kısmen de olsa din tarafından motive edilmişlerdir (Duyvesteyn, 2004:445). Örneğin IRA Katolik; Ulster Özgürlük Savaşçıları ya da Ulster Gönüllü Gücü Protestan; Cezayir Ulusal Özgürlük Cephesi (FLN) Müslüman; Irgun Yahudi üyelere sahipken; EOKA ise Yunan Ortodoks Kilisesi tarafından desteklenmiştir (Duyvesteyn, 2004:445; Spencer, 2016:273). Spencer’a göre

yeni teröristlerin motivasyonlarının yalnızca dinsel olduğunu değerlendirmek tartışmaya açıktır. Yeni terörist grupların eylemleri dinsel söylem içinde maskelenmiş olmasına karşıın spesifik bir politik gündemi de vardır. Örneğin El Kaide açık siyasal amaçlara ve hedeflere de sahiptir. Ne var ki, realitede dini ve siyasal motivasyonların ayırt edilmesi çok zordur (Spencer, 2016:274).

4.1.2. Örgütsel Yapı

Yeni terörizm savunucularına göre yeni ve eski terörizm arasındaki temel farklardan bir başkası örgütsel yapıdır. Geleneksel terör örgütleri iyi tanımlanmış komuta ve kontrol yapısı içinde, piramitsel hiyerarşik bir yapıya sahipken yeni terör örgütleri ise yatay ve gevşek bir şebekeden (networkten) ve daha az hiyerarşik bir örgütsel yapıdan oluşmaktadır (Hoffman, 1998:203; Spencer, 2006:12). Devlet desteğine ihtiyaç duymayan, kendi kendilerini finanse eden, bilgi ve iletişim teknolojisini son derece yetkin kullanan yeni terörizmin aktörleri ulus-ötesi olarak faaliyet göstermektedir. Bu durum pür olarak ulusal ve ülkesel odaklı olan ve hiyerarşik örgüt yapısına sahip olan geleneksel terörizmin tersidir (Duyvesteyn, 2004:443). Yeni terörizmde her bir grup görelili olarak daha otonom haldedir. Bu nedenle de daha esnek ve farklı durumlara kolaylıkla adapte olur ve reaksiyon gösterir. Simon ve Benjamin El Kaide örneği üzerinden hareket ederek bu durumu (lenf düğümlerinin merkezle iletişim kurduğu) “merkez-uç” (hub and spoke) yapısıyla (lenflerin merkezin referansı olmaksızın birbirleriyle iletişim kurduğu) “çark” (Wheel) yapısının bir birleşimi olarak tarif etmektedir (Simon ve Benjamin, 2000:70). Simon ve Benjamin bu tür bütünleşmiş yapıları tespit etmenin ve bunlara nüfuz etmenin çok zor olduğunu belirtmektedir (Simon ve Benjamin, 2000:70).

Yeni terörizm görüşünü eleştiren yazarlardan Tucker’e göre ise şebeke yapısı yeni terörizme özgü değildir. 19. yüzyıldaki anarşist örgütler hiyerarşik esasta değil ağ şeklinde örgütlenmişti. Tucker’e göre 20. yüzyıldaki geleneksel terör örgütlerinden FKÖ ve Hizbullah da şemsiye bir örgüt olarak hizmet etmiştir; RAF’da da network yapısı vardır (Tucker, 2001:3-4). İkinci, üçüncü ve dördüncü jenerasyon teröristler hiyerarşik bir örgütlenmeye gitmemekte fakat daha çok ortak gayeler etrafında gevşek bir konfederasyon şeklinde örgütlenmektedir (Spencer, 2016:283). Chrenshaw’a göre ulus-ötesi bir aktör olarak El Kaide’nin geçmiştekilerden tamamen farklı olduğunu, onun gelecekte zorunlu bir model olduğunu ya da laik grupların kendilerini benzer şekilde örgütleyemeyeceğini varsaymak problemlidir. El Kaide’nin sonradan ademi merkezileşmesi onun tercihi olmayıp, Afganistan’daki sığınacağını kaybetmesinin, dünya çapında istihbarat servislerinin baskısı altına girmesinin ve Irak’taki savaşa adaptasyonun bir sonucudur (Crenshaw, 2008:132-133).

4.1.3. Taktikler ve Eylemler

Yeni terörizm tezini savunanlara göre eski terörizm belli “etik” sınırlar çerçevesinde cereyan eden özellikle hedefleme seçiminde oldukça ayırt edici ve orantılı şiddet kullanımına dayanmaktadır. Geleneksel teröristler “*bir kişiyi öldür binlercesini korkut*” şeklindeki terörizm felsefesinde birinci sütun olarak bilinen doktrini kullanmışlardır (Prunckun, 2014:178). Örneğin ABD hükümetini devirmek ve yerine devrimci bir hükümeti kurmak isteyen *Weather Underground* isimli sol-kanat örgüt 1971-1975 arası dönemde bombalarını patlatmadan önce boşaltma uyarıları yapmış; bunun sonucu grubun terörist eylemleri bağlamında kimse ölmemiştir (Prunckun, 2014:181). Oysa yeni terörizmin en önemli özelliklerinden bir tanesi kısmen dini motivasyonları nedeniyle yüksek düzeyde kayıplar verdirme amaçlayan, “siviller ve muhripler” arasında ayırım gözetmeyen saldırılardır. (Ja’ckle ve Baumann, 2017:878) Bu dinsel motifli yeni terörizm iyilerin kötülere karşı bir savaşı olarak görülmektedir. Artık yeni terör örgütleri “*çok sayıda insan izlesin ve çok sayıda insan ölsün*” istemektedir (Simon ve Benjamin, 2000:71).

Yeni terörizm tezini eleştirenlerine göre ise geleneksel terörist örgütler de ayırım gözetmeyen, kapsamlı zayıatlı saldırılar yapma istek ve kapasitesine sahiptir (Tucker, 2001:5). İskoçya’nın Lockerbei kasabası üzerinde toplam 259 yolcu ve mürettebatın yanı sıra 11 kişinin daha öldüğü 1988’deki PAN AM 103 uçağının düşürülmesi; 1972’de 26 kişinin öldüğü ve 80 kişinin yaralandığı Japon Kızıl Ordusu’nun(JRA) İsrail’deki Lod Havalimanı baskını ve IRA’nın 1970’lerdeki eylemleri bu iddiayı destekleyen örneklerdir (Crenshaw, 2008:203-204; Duyvesteyn, 2004:447-449). Ancak Ersun’a göre bu örnekler geleneksel terörizmdeki en uç örnekler olup bunlar temsili değildir. Bu saldırılar geleneksel terörizmdeki gibi siyasal motivasyondan ziyade dinsel motivasyonlu yeni terörizme daha fazla benzeyen etnik nefret motivasyonludur (Kurtuluş, 2011:481). IRA, ETA hedef almada seçici idi ancak zaman zaman genel stratejiden sapmalar da olmuştur: El Kaide’nin 2000’de seçici şekilde *USS Cole* askeri hedefini vurması gibi (Kurtuluş, 2011:482). 11 Eylül’deki ikiz kulelere ve Pentagonu saldırı ile 23 Ekim 1983’deki Beyrut’taki ABD deniz karargahına ve Fransız kara birliklerine saldırıyı kıyasladığımızda Beyrut saldırısı seçici iken; 11 Eylül saldırısı ayırım gözetmeyen tarzdadır. Failler asker-sivil ayırımı yapmamıştır (Kurtuluş, 2011:485). Sebesttian Ja’ckle ve Marcel Baumann yeni terörizmin eski terörizme kıyasla daha “acımasız” olduğu tezini terör saldırı sayısı; terör saldırı nedeniyle ölümcül olayların (fatalities) sayısı; intihar saldırılarının sayısı; yumuşak hedeflere karşı terörist saldırı sayısı ve ölümcül olayların sayısı; kafa kesme olaylarının sayısı vs. gibi değişkenler çerçevesinde analiz etmiştir. Ja’ckle ve Baumann’a göre de günümüzde terörizmin ana özelliği eski terörizmle kıyaslandığında daha acımasız olduğudur. Ja’ckle ve Baumann’a göre intihar terörizmi ve kafa kesme verileri açısından terörizmin acımasızlığının başlangıç tarihi 11 Eylül (9/11 olayı) görülebilir. Bu iki gösterge önceki on yıllardaki ile kıyaslandığında

niteliksel bir farklılıktır. Ancak göstergeler “genel” bir acımasızlaşma trendine işaret etmemektedir. Zira 1990’lardaki acımasızlaşma 2000’lerin ortasındakinden daha fazladır. 1970’lerde Kuzey Avrupa’da, 1980’lerde Orta ve Güney Amerika’da ve 1990’lar sonrası ise Ortadoğu, Güney Asya ve Sahra-altı Afrika’da terörizmde “bölgesel” bir tırmanma olmuştur. Günümüzde de Afganistan, Irak ve Pakistan’da “bölgesel” olarak terörizmin daha fazla acımasızlaştığı söylenebilir (Ja’ckle ve Baumann, 2017: 898) Ioannis Tellidis’ e göre öldürücülük açısından İslami gruplar, ideolojik gruplardan daha fazla yüksek kayıplı saldırılar gerçekleştirmeye daha fazla istekli değildir. Aksi yöndeki görüşlerin nedeni aslında çarpık istatistiklerdir (Tellidis, 2016:300). Spencer’a göre ise kayıplardaki artış doğrudan yeni terörizm fenomeniyle ilişkilendirilemez. Kayıplardaki artışın nedeni kısmen de olsa “teknolojik” gelişmelerdir (Spencer, 2016: 280).

4.1.4. Uzlaşmazlık ve Acımasızlık

Yeni terörizm tezini savunanlara göre yeni terörizmin bir başka özelliği yeni terör örgütlerinin müzakere ve uzlaşma konusunda isteksiz olmalarıdır. Bu görüş “*günümüz teröristleri masada bir sandalye istemiyor; masayı ve masada oturan herkesi yok etmek istiyor*” şeklinde ifade edilmektedir (Tellidis, 2016:299; Crenshaw, 2008:123).

Yeni terörizm tezini eleştirenler açısından mutlak dinsel motifli yeni terörizmin müzakere etme ve uzlaşma konusunda isteksiz olduğu yaklaşımı Tamil Kaplanları, PKK gibi laik örgütler içinde geçerlidir. Uzlaşma ve müzakere siyasal iklim, terörist örgütün gücü, karşı-terdbirlerin etkinliği gibi bir dizi başka faktöre bağlıdır. Örgütün laik ya da dinsel motivasyonlu olması, terör örgütünün müzakereye istekli olup olmadığını tespit etmek açısından indirgemeci bir yaklaşımdır (Tellidis, 2016:299). Üstelik yeni terörizmin müzakere ve uzlaşma konusunda isteksiz olduğu yaklaşımı ABD’nin son dönemlerdeki Afganistan’a yönelik politika değişikliğini de açıklayamaz. Zira çarpıcı bir biçimde Afganistan’da hâlihazırda 12 bölgede kontrol sağlayan ve 38 bölgeyi etkisi altına alan Taliban ile ABD arasında Eylül 2018’den bu yana Afganistan’da barış sağlamak için “aleni” olarak görüşmeler yürütölmektedir (Taştekin, 2019:1-8). Yine 2002’de Nijerya’nın kuzeyinde Borno eyaletinde kurulan ve şeriat kanunlarına dayanan bir anayasası bulunan Boko Haram ile 19 Mart 2018’de hükümet ile ateşkes görüşmeleri başlatmıştır (şen ve Çiçek, 2018: 2132).

Yeni terörizm tezini savunanlara göre intihar terörizmi “yeni terörizmin” en tanımlayıcı niteliğidir. Örneğin Hizbullah intihar terörizm ideolojisi ve teknolojisinin El Kaide’ye geçmesinde enstrümantalken Tamil Kaplanları’na da en azından ilham kaynağı olmuştur (Casaca:2017:36, 42).

Yeni terörizm tezini eleştirenler açısından ise intihar terörizmi hem laik hem dini örgütler tarafından kullanılan bir taktiktir. Modern intihar terörizmi İslami köktencilikle sınırlı değildir ve intihar terörizmi ve İslami köktencilik arasındaki varsayılan bağlantı yanlıştır (Gofas, 2012:28). 1983’den bu yana Marksist/Leninist ideolojisi olan ayrılıkçı Tamil

Kaplanları intihar terörizminde lider bir gruptu. Tamil Kaplanları 1980-2000 arası dönemde 186 intihar terörizm vakasının 75 tanesini gerçekleştirmiştir. Üstelik intihar terörizmi yeni bir taktik de değildir. Ortaçağ'da Haşhaşiler, 19. yüzyılda ise Anarşistler bu taktiği kullanmışlardır (Spencer, 2016:277). İntihar terörizmi öldürücülüğünün yüksek olmasından dolayı zayıf örgütler tarafından tercih edilen son derece ucuz, rasyonel ve stratejik bir taktiktir (McAllister, Schmid, 2011:238).

Yeni terörizmin bir başka özelliği yeni terörist örgütlerin Kitle İmha Silahlarını (KİS) elde etme ve kullanma potansiyeline ve niyetine sahip olmasıdır. Hoffman'a göre teröristlerin KİS kullanmasını önceden yasaklayan gönüllü ve teknik bir çok kısıtlama günümüzde aşınmaktadır (Hoffman,1998:197). Yeni terörizm tezini eleştirenler açısından bu görüş problemlidir. RAF, ETA, PKK ve Tamil Kaplanları'nın geçmişte KİS kullanma girişimlerinin olması, tüm geleneksel terör örgütlerinin hiçbir koşul altında KİS kullanmayacağı yönündeki görüşleri çürütmektedir. KİS kullanımı gelecekte tehdit olabilir fakat yeni terörizmin "doğal" bir özelliği değildir (Duyvesteyn, 2004:449).

Sonuç olarak günümüzde karşılaştığımız modern terörizmin somut ve spesifik farklı bir takım unsurlar içerdiği doğrudur. Yine günümüzde moderniteye karşı bir reaksiyon vardır; intihar saldırılarında kapsamlı bir artış gözlemlenmektedir; terörizm ayırım gözetmez haldedir; terörist saldırılar bölgesel açıdan daha acımasızdır; terör örgütleri daha az hiyerarşiktir ve ağ şeklinde yeni bir örgütsel yapı vardır. Bu yenilikleri yansıtan sembol örgüt olarak El Kaide gösterilmektedir.

Tablo 2. Eski ve Yeni Terörizmin Eylem Profilleri

Terörist Ortam	Hedef Seçimi	Can Kaybı Oranları	Örgütsel Profil	Taktik/Silah Seçimi	Tipik Sebepler
Eski Terörizm	Cerrahi ve Sembolik	Düşük ve Seçici	Hiyerarşik ve Tanımlanabilir	Konvansiyonel ve Düşük-Orta Verimli	Sol ve Etnosentrik
Yeni Terörizm	Ayırım Gözetmeyen ve Sembolik	Yüksek ve Ayırım Gözetmeyen	Hücreysel	Alışılmadık ve Yüksek Verimli	Sekteryen

Kaynak: Martin, 2017: 312.

Tablo 3. Eski ve Yeni Terörizmin İdeal Türleri

	Eski Terörizm	Yeni Terörizm
Örgütsel Yapı	Hiyerarşik	Network/ ağ tabanlı
Operasyonel Menzil	Ana bölge içinde (ülkesel çıkışlı)	Ana bölge dışında (ulus-ötesi çıkışlı)
Motivasyonlar	Siyasi/Milliyetçi İdeolojiler	Dinsel fanatizm
Taktikler	Ölçülü şiddet	Ekstrem şiddet

Westfalya Sistemine Yönelik Davranışlar	Sistem onaylayıcı-olumlu	Sistem-tehdit edici
---	--------------------------	---------------------

Kaynak: Gofas, 2012:21.

4.2. Yeni Terörizmin (Dördüncü Dalganın) Küresel Terör Örgütü: El Kaide

1979’de Sovyetlerin Afganistan’ı işgaliyle başlayan süreçte dünyanın dört bir tarafından gelen Müslümanlar, Afgan mücahitlerle birlikte savaşmaya ve onları desteklemeye gönüllü olmuştur (Martin, 2017:211). Bu yabancı savaşçı dalgası El Kaide ağının doğmasına yol ačan bir bilinç yaratmıştır (Martin, 2017:211).

El Kaide sözcüğü Arapça’da “temel, taban, kural, prensip, ilke” anlamına gelmektedir. Örgütün isim babalığını 1988’de yazdığı bir makalede El Kaide El Sulbah (sağlam temel) ismini ilk kez kullanan Filistinli Abdullah Azzam yapmıştır. Azzam’ın 1989’da gizemli bir biçimde Peřaver’de suikast sonucu öldürölmesi üzerine El Kaide’ye farklı bir dürtü getirecek ve cihatçı stratejiyi yeniden yönlendirecek lider Usame Bin Ladin olmuştur (Migaux, 2016:391-392). 1996’da Bin Ladin “İki Kutsal Toprağı İşgal Eden Amerikalılara Karşı Cihat Çağrısı” adını verdiği ilk fetvasını yayınlamıştır. Çağrı bir bakıma Azzam ve Eymen El Zevahiri’nin kutsal cihat yorumunun bir birleşimiydi (Weiss ve Hassan, 2016:13). 2 Şubat 1998’de Ladin “her Müslümana asker ya da sivil Amerikalıları öldürmelerini ve mallarına el koymalarını” emreden ikinci bir fetva yayınlayarak “Yahudilere ve Hristiyanlara Karşı Mücadelede Dünya İşlam Cephesini” kurmuştur (Migaux, 2016:400). ABD ve onun güçlerine ve sembollerine yönelik doğrudan saldırılarına başlayan örgüt 1993’de Dünya Ticaret Merkezi’ni (DTM) hedef almış, 1998’de Kenya ve Tanzanya’daki Amerikan Elçiliklerine karşı intihar saldırıları düzenlemiş, 2000’de Yemen’de USS Cole gemisine saldırmış ve 11 Eylül 2001’de ise DTM ve Pentagon’a yapılan dört saldırı o zaman kadar El Kaide’nin gerçekteştirdiği en büyük saldırılar olarak tarihe geçmiştir. 79 farklı milletten 3000’e yakın insanın öldüğü ve 7 milyar doları bulan bir zarara yol ačan bu saldırıların bilançosu El Kaide’nin stratejik kıvraklığını göstermiştir. Şimdiye dek yapılan en ölümcül terörist saldırının simgesel değerı yüksek hedefleriyle ABD doğrudan kendi topraklarında vurulmuştur (Migaux, 2016:409; Karakaya, 2018:301).

İdeolojisi “cihadi-selefilige” dayanan El Kaide’nin amaçları dört başlık altında toplanabilir. Birincisi ABD’nin Ortadoğu’daki varlığının sona erdirilmesi; ikincisi İsrail’in varlığının ortadan kaldırılması; üçüncüsü küresel cihat hareketinin organize edilmesi; dördüncüsü dünyadaki mürtet (İşlam dininden dönen) rejimlerle mücadeledir (Karakaya, 2018:306). “Ağların ağı” olarak bilinen kendisine özgü bir yapılanmaya sahip olan Örgüt 11 Eylül öncesi daha hiyerarşik yapıdayken; 11 Eylül sonrası “El Kaide Merkez Yapılanması”; “El Kaide ile Bağlantılı ve Ortak Gruplar”; “El Kaide Yerel Hücre Yapılanması” ve “El Kaide Şebekesi” şeklinde

örgütlenmiştir (Hoffman, 2008: 101-105). El Kaide Merkez Yapılanması büyük ölçüde 11 Eylül öncesi El Kaide'nin kalıntılarından oluşan, Afganistan-Pakistan sınırında merkezileşen örgütün kontrol, sevk ve idare işleri ile ilgilenen profesyonel yöneticileri kapsamaktadır (Hoffman, 2008:101). El Kaide ile Bağlantılı ve Ortak Gruplar kategorisi Bin Ladin'in cömertliği, ruhani rehberliği ve gerektiğinde El Kaide'den silah, donanım, finansal destek alan ayaklanmacı ya da terörist grupları kapsamaktadır. Özbekistan, Endonezya, Fas ve Filipinler, Bosna, Keşmir gibi yerlerdeki terörist gruplar bu yardımın alıcılarıdır (Hoffman, 2008:102). El Kaide Yerel Hücre Yapılanması ise El Kaide ile doğrudan bağlantısı olan El Kaide taraftarı dağılık hücrelerdir. Bunlar iki kategoriye ayrılmaktadır. Birinci kategori daha önce terörizm tecrübesi olan kişileri kapsamaktadır. İkinci kategori ise Cezayir, Afganistan, Keşmir, Bosna gibi modern ikonik Müslüman çatışmasında daha önce hiç bulunmamış ve El Kaide kamplarında eğitim almamış kişilerdir (Hoffman, 2008:102-103). El Kaide Şebekesi ise Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya, Güney ve Güney-doğu Asya'ya kadar uzanan El Kaide ile doğrudan bağlantısı olmayan fakat El Kaide'nin radikal cihat gündemiyle dayanışma içinde saldırılar gerçekleştirmeye hazır yerel İslami radikallerdir. Yerel Hücre Yapılanması gibi bunlar genel olarak ABD ve Batıya karşı özelde ise kendi ulusuna karşı gücensizlikler hisseden ve düşmanca duygularla aşırı motive edilmişlerdir (Hoffman, 2008:103). Ez Zerkavi ve Usame Bin Ladin gibi El Kaide liderlerinin öldürülmesi ile zayıflayan El Kaide, 11 Eylül'den bu yana oldukça değişime uğramıştır. El Kaide artık 11 Eylül düzeyinde eylemler planlama, hazırlama ve uygulama kapasitesini kaybetmiştir ancak örgütün eylem yapma kararlılığı hiç azalmamıştır. El Kaide geleneksel rolünü kendisiyle aynı düşünme biçimine sahip İslamcı gruplarla daha da sıkı bir işbirliğine girerek ve dünya çapında cihat ideolojisini güçlü bir şekilde yayarak telafi etmiştir (Gunaratna, 2016: 527). El Kaide günümüzde komuta ve kontrol aygıtı tanımlanmış ya da tanımlanabilir tekparça bir örgütten ziyade bir ideoloji, bir ruh haline gelmiştir ve hayatta kalma kapasitesini arttırmıştır (Hoffman, 2004: 552). Fiiliyatta, El Kaide'nin yeni rolü daha çok askeri olmayan yollarla kitle iletişim araçlarını, bilhassa yeni iletişim teknolojilerini kullanarak geleneksel misyonunu ileriye taşımaktan ibarettir (Gunaratna, 2016:527). El Kaide'nin yapısal olarak dönüşüme uğraması terörizmle mücadele alanında da değişime yol açmıştır. 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin terörizmle mücadele stratejisi "ceza adalet modelinden", "askeri güç kullanma" modeline kaymıştır. Ancak terörizme karşı savaş modeli, meşruluk meselesi yanında, söz konusu asimetrik çatışmanın sınıflandırılması ve uygulanacak hukuksal çerçevenin ne olması gerektiği gibi önemli sorunlar doğurmuştur (Murphy, 2011:73). Sonuç olarak çok sayıda insanın ölmesini isteyen, dinsel motivasyonla hareket eden; asker-sivil hedefler arasında ayırımı yapmayan; milliyetçi bir gündemi olmayan; olağanüstü ölçüde küresel ağlar geliştiren; KİS elde etmeye istekli; uzlaşma ve hiçbir siyasal çözüm kabul etmeyen yeni terörizm tezine uygun düşen örgüt örneğini olarak küresel bir örgüt olan El

Kaide gösterilmektedir (Murphy, 2011:63-64).

5. BEŞİNCİ DALGA TEORİLERİ

Uluslararası toplumun günümüzde uluslararası nitelikte beşinci bir terörizm dalgası ile karşı karşıya olduğu tezini savunan önemli sayıda beşinci dalga teorisi vardır. Dikkat çeken beşinci dalga teorilerden ilki Jeffrey Kaplan'ın beşinci dalga teorisi olup bu dalga *kabilecilik (tribalism)* olarak isimlendirilmektedir. Kaplan teorisyenlerin beşinci bir dalganın doğuşunu gözden kaçırdıklarını iddia etmektedir. Kaplan'a göre beşinci dalganın amacı modern dünyadan koparak yerel bölgelerde mükemmel bir toplum (etnisite ya da kabile) inşa etmektir (Kaplan, 2008:12). Kaplan'ın beşinci dalgasındaki ideal gruplar belli özellikleri taşımaktadır. Bu özellikler arasında şunlar vardır: Bu gruplar aile ve toplumdan fiziksel olarak ıssız bölgelere çekilirler; saflık için radikal bir araştırma yaparlar; dünyanın kirlendiğine ve ari-saf bir toplum yaratmak için yok etmenin elzem olduğuna inanırlar ki; bu inanış etnik temizliğin de temelinde yatmaktadır. Yeni bir takvim oluşturulur; eski düzen gayri-insanidir; yeni ırkın geleceği için kadın yeni düzenin sembolü ve yeni insanın taşıyıcısıdır. Görelı masumiyetleri nedeniyle çocuklar yeninin öncüsünü temsil ederler; tecavüz beşinci dalga şiddetin bir imza taktiğidir ve dördüncü dalgadaki intihar terörizmi ile aynı işleve sahiptir; otoriter ve liderlik karizmatik yöneticiler etrafında merkezileşmiştir; bu dalganın gruplarının çoğu derin dini yapıdadır ve bin yıllık doktrinlere sahiptirler (Kaplan, 2008:13; Walls, 2017:53). Kaplan beşinci dalga hareketlerinin ideal tipini realitede bulmanın zor olduğunu belirtmekte fakat 1973'te Kızıl Kmerler'in (Khmer Rouge) beşinci dalganın bir öncüsü olduğunu ileri sürmektedir. Dört yıllık dönemde Pol Pot liderliğindeki Kızıl Kmerler'in yeni toplumun başlangıcına işaret etmek için 1976'da "Sıfır yılı/Year Zero" ilan etmiştir; dört yıllık dönemde yaklaşık 1.7 milyon insan öldürülmüştür (Walls, 2017:53-54). Kaplan'a göre 1987'lerde yani dördüncü dalgada kurulan Uganda'daki Tanrının Direniş Ordusu (Lord's Resistance Army/(LRA) beşinci dalganın ilk ideal örgütüdür (Kaplan, 2008:14). Uganda Başkanı Yower Museveni'yi yenip Uganda'yı büyü ve batıl inançlardan temizlemek için Alice Auma Lakwena tarafından kurulan ve yönlendirilen Kutsal Ruh Mobil Gücü (Holy Spirit Force) Museveni güçleri karşısında büyük bir yenilgiye uğramıştır. Başlangıçta siyasal motivasyonla hareket eden bu ayaklanmacı grup "yeryüzü ordusu" olarak isimlendirilmiştir (Finnström, 2006:202). Lakwena'nın halefi olan Josef Kony ise Kutsal Ruh Mobil Gücü'nü Tanrı'nın Direniş Ordusu (LRM/A) olarak yeniden yapılandırmıştır (Martin, 2017:179). 1987'de Tanrı için savaşan Ugandalı *Acholi* kabilesini ve topraklarını korumak için ve onları arındırmak için kurulan LRA dinsel saiklerle Güney Sudan'da üslenerek teröre başvurmuştur (Finnström, 2006:200). "Cennetin ordusu" olarak isimlendirilen LRA otuz iki yıllık sürede özellikle savunduğunu iddia ettiği *Acholi* halkına karşı son derece acımasız terör kampanyaları yürütmüştür. Uganda'nın kuzeyinde köyleri boşaltmış; büyükleri öldürüp, yaklaşık 30 bin küçük çocuğu asker olarak kullanmak için kaçırmıştır. 1.6

milyon Ugandalı mülteci kamplarına gönderilmiştir. Grup amaçlarını gerçekleştirmek için kadınları kaçırmış ve hamileliğe, seks köleliğine zorlamıştır. Uganda'da yaklaşık 2 milyon insan yerinden edilmiş ve 200 bin insan öldürülmüştür (Kaplan, 2008:14; Walls, 2017:55-56). Son derece dirençli olan LRA şiddet ve çocuk kaçırma yöntemini hala sürdürmektedir (Martin, 2017:179). Kaplan'a göre Sudan'ın Darfur bölgesindeki Janjaweedler de beşinci dalgaya yakın ikinci bir silahlı aktördür (Kaplan, 2008: 15-18). McAllister ve Schmid'e göre beşinci dalganın Kaplan tarafından ortaya atılan şekli ile ilgili bir dizi problem vardır. Özellikle çocuk askerlerin yaygın kullanılması, kadınlara yönelik kapsamlı tecavüz olayları, çatışma bölgelerinde Uluslararası Kızıl Haç Teşkilatı gibi insani yardım kuruluşlarına saygısızlık Soğuk Savaş sonrası dönemdeki silahlı çatışmaların karakteristik özelliğidir (McAllister, Schmid, 2011:236).

Beşinci dalga teorilerden bir başkası Jeffrey D. Simon tarafından ileri sürülen ve “teknolojik” dalga olarak isimlendirilen beşinci dalgadır. Simon'a göre beşinci dalganın tanımlayıcı özelliği teknolojinin etkileyici rolü olacaktır (Simon, 2011:44). Rapoport'un önceki dalgalarından önemi şekilde ayrılan Simon'un beşinci dalgasında teknolojinin kullanılmasında tek bir terörist örgüt tekel olamadığı için tek tip bir terörist ideoloji hakim olmayacaktır. İnternet bu dalganın bir önkoşuludur (Simon, 2011:48). Simon beşinci dalga modelinde sıklıkla yadsınan ya da gözden kaçırılan “Yalnız operatörlere”/ (Yalnız Kurtlar) özel bir önem atfetmektedir. Yalnız operatörlerin” bir terör örgütünün hiyerarşik liderlik yapısının sınırlandırmaları olmaksızın faaliyete geçme, kendi isteğine göre saldırılar planlama ve icra etme avantajlarına sahip olduğunu ileri sürmektedir (Simon, 2011:63). Simon teknolojik dalgada iki önemli taktiğin gelişeceğini altını çizmektedir. Bu taktiklerden ilki beşinci dalga terör örgütlerinin interneti kimyasal, biyolojik, radyolojik ya da nükleer silahlar (CBRN) geliştirme ve kullanma gibi daha tehlikeli aktiviteler için bir kaynak olarak kullanma olasılığıdır (Simon, 2011:56). İkinci taktik ise siber-terörizmdir. Dünya daha dijital hale geldikçe birbirine bağlanmakta ve teknolojiye bağımlı olmaktadır. Bu gelişme nedeniyle siber saldırı tehdidi her geçen gün artmaya devam edecektir (Simon, 2011:56).

Beşinci dalga teorilerinden bir başkası Or Honig ve Ido Yahel tarafından ortaya atılan “Terörist Yarı-Devletlerin” (terrorist semi-states) oluşumudur. Honig ve Yahel özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da (Pakistan dahil) terörist yarı-devletlerin oluşumunu İran İslam Devrimi ile başlayan dördüncü terörizm dalgasından oldukça farklı, beşinci yeni bir dalganın başlangıcı olarak değerlendirilebileceğini ileri sürmektedir (Honig ve Yahel, 2017:2). Honig ve Yahel'e göre bir isyancı (rebel) grup zayıf bir devletin toprağının bir kısmını elinde tutuyor ve burada bir yönetim tesis ediyorsa; üçüncü taraf durumundaki mağdur devlete karşı terörist saldırı başlatıyorsa bir terörist yarı-devlet söz konusudur. Terörist yarı-devlet sadece topraklarını kısmen kontrol ettiği zayıf devlete karşı saldırı gerçekleştirmez. Kendisini hem zayıf devletin düzenli ordusuna karşı hem de

eş zamanlı olarak üçüncü taraf mağdur devlete karşı savunur. Bunlar hibrit örgütler olup hem konvansiyonel askeri kapasiteye hem de terör kapasitesine sahiptirler (Honig ve Yahel, 2017:4). Tam teşekkülü bir terörist yarı-devlet üç özelliğe sahip olmalıdır. İlk olarak, kısmen kontrol ettiği topraklarda münhasır askeri kontrole sahip olmalıdır. İkinci olarak, meşruiyetten yoksun olmalıdır. Terörist yarı-devlet” “devlet-benzeri” (*quasi-state*) kavramından farklıdır. “Devlet-benzeri” uluslararası meşruiyete sahip olan fakat toprakları üzerinde denetim kurma kapasitesinden yoksun olan bir devletken, terörist yarı-devlet ise tam tersine meşruiyeti uluslararası olarak resmi olarak tanınmayan fakat dış müdahale olmaksızın yıkılma tehlikesi de olmayan bir devlettir (Honig ve Yahel, 2017:5). Üçüncü olarak terörist yarı-devlet sadece zayıf devleti değil fakat üçüncü taraf mağdur devleti de yok etmek için ayrılıkçı ideoloji yanında revizyonist bir ideolojiye de sahip olmalıdır. Honig ve Yahel’e göre örneğin FARC gibi gruplar üçüncü taraf mağdur devlete saldırmadığı için terörist yarı-devlet” kategorisine girmez. Bu kategoriye giren örgütlere örnek 2012’de El Kaide’ye biat etmiş olan El Şebab, 2015’de DEAŞ’a biat etmiş olan Boko Haram, 2014’ten bu yana DEAŞ, 2015’den bu yana Jabhat El-Nusra, 2006’dan beri Hizbullah, 2007’den beri Hamas, 2007’den beri Pakistan’daki Taliban, 2015’den bu yana Güney Yemen’de Hadramat ilinde yerleşen Arap Yarımadasındaki El Kaide (AQAP) ve 2015’den bu yana Husilerdir (Honig ve Yahel, 2017:6-7). Honig ve Yahel’e göre terörist yarı-devletleri dördüncü dalgadaki terör gruplarından ayıran dokuz farklı boyut vardır. Bunlar: a) Dinsel kimlikleri ve sembolleri kullanma; b) Dinsel ideoloji dışında yüksek maaş verme; c) Terörist yarı devletin yayılması; c) İntihar saldırılarının gözde taktik olması; d) Anavatan ve başkenti olarak gördükleri illeri savunmada büyük çaba göstermeleri; e) Kendilerini fonlama kapasitesine sahip olmaları ve hamî devletten bağımsızlık; f) Grubun savaş gücünün büyüklüğü ve bunun dış/ askeri politikaya etkileri ve viii) Yakın düşmana saldırıların daha yaygın olması; g) Askeri operasyonlarla yenilgiye uğratılmada dördüncü dalgadaki gruplardan daha fazla korunmasız olmalarıdır. Bunlar belli fiziki ve somut varlıklara bağımlı olduğu için (toprak kontrolü, hükümet binaları, silahlar, hazine varlıkları vs.) bu varlıkları kaybettiklerinde tekrar terör örgütüne dönüşürler (Honig ve Yahel, 2017:8-14).

Or Honig ve Ido Yahel tarafından ortaya atılan “terörist yarı-devletler” tezine benzeyen bir başka beşinci dalga teorisi Anthony Celso tarafından ileri sürülmüştür. Celso, Kaplan’ın beşinci dalga modelinin mevcut *cihadist* grupları dışladığını (Celso, 2015:251). Nijerya’nın kuzeyinde ve Kamerun sınırında “yönetilemeyen” bir alanda varlık gösteren Boko Haram ve ulus ötesi imparatorluk kurmak için ultra şiddet kampanyası gerçekleştiren İslam Devleti/DEAŞ gibi tekkirici² İslamcı grupların Kaplan’ın beşinci dalga kriterlerine uygun olduğunu iddia etmiştir (Celso, 2015:249). Cihadizmin terörizmin yegane bir şekli olabileceğini ileri süren Celso, DEAŞ ve Boko Haram örgütünü Kaplan’ın geliştirdiği teorideki kriterler çerçevesinde analiz

² Tekfir, bir Müslümanın bir başka Müslümanı kafir ilan etmesidir.

etmiştir (Celso, 2015:255-265). Celso'ya göre beşinci dalganın İslamcı ayaklanmacıları dayanıklı bir İslam devleti meydana getirmede başarısız olmuştur (Celso, 2015:267).

Tablo 4. Beşinci İslami Terör Dalgası : Boko Haram ve DEAŞ

Beşinci/ İslami Terör Dalgasının Özellikleri	Boko Haram	Deaş (İslam Devleti)
Mevcut Sosyal ve Siyasal Düzeni Reddetme	Haksız sömürge sınırları ve 1903'de Britanya'nın Sokoto Halifeliğinin siyasal otoritesinin yok edilmesi. Batı eğitimi ve toplumu kötüdür ve İslam'ı yıkmak için laik Hristiyan bir komplodur.	Ulus-devlet sınırlarının tarihsel haksızlığı sömürge döneminde yaratıldı ve Sykes-Picot anlaşması Halifeliğin sınırlarını paylaştırdı.
Efsanevi Geçmişi İdealize Etme	19.yüzyıldaki Sokoto Halifeliğinin modern bir versiyonunu Nijerya'nın kuzeyi ve Kamerun sınırlarında kurmak	Ortaçağdaki Abbasi halifeliğini kurmak
Binyıldır Adaleti Arama	Evrensel Adalete yol açacak bölgesel bir Halifelik Şariat bölgesi kurmak	Şiileri ve Alevileri yok etme; Sünni bir yönetimi kurmak
Gençlik Kültürü	Ekonomik açıdan marjinalize olmuş İslami öğrenci ve genç adamlardan oluşur	DEAŞ 19-35 yaş arasındaki yabancı savaşçılardan ve Irak ve Suriyelilerden oluşur
Kadın ve Çocukların Acımasızlaştırılması	Kaçırma ve kölelikle kadın ve çocuklar boyunduruk altına alınır. Çocuk asker kullanılır.	Kaçırma ve kölelikle kadın ve çocuklar boyunduruk altına alınır. Çocuk asker kullanılır.
Kaçırma	Terör ve finansal kar amaçlı bir mekanizma olarak kullanılır	Terör ve finansal kar amaçlı bir mekanizma olarak kullanılır
Mezhep ve Etnik Temizlik	Hristiyan nüfus ve animistler hedef alınır Kilise bombalama, kutsal mekanlara saygısızlık yapılır. Hristiyan nüfus köylerden sistematik olarak sürülür.	Şiiler, Aleviler, Yezidiler, Kürtler ve Hristiyanlar hedef alınır. Şii Müslümanların kutsal yerlerine, ibadethanelerine saldırılır.
Sınırsız Şiddet	Sünniler dahil tüm muhaliflere tekfir uygulanır	Sünniler dahil tüm muhaliflere tekfir uygulanır
Karizmatik Liderlik	Grubun Emiri mistik statüye sahiptir ve Ebu Bekir Şekau, dini ve zorlayıcı otoriteye dayalı sadık takipçilere sahiptir.	Grubun Emiri mistik statüye sahiptir ve Ebu Bekir el-Bağdadi dini ve zorlayıcı otoriteye dayalı sadık takipçilere sahiptir.
Yeni Toplumun Gelişmesi	Eski çökmüş düzeni temizlemek ve Kuran ilkelerine dayanan adil saf bir toplum inşa etmek	Eski çökmüş düzeni temizlemek ve Kuran ilkelerine dayanan adil saf bir toplum inşa etmek

Kaynak: Celso, 2015: 265.

Beşinci dalganın sembol örgütü olarak gösterilen DEAŞ'ı (İslam Devleti) ayrıntılı olarak analiz etmek faydalı olacaktır.

6. BEŞİNCİ DALGANIN SEMBOL ÖRGÜTÜ DEAŞ (İŞİD/ İŐLAM DEVLETİ/) ve HALİFELİĞİN ÇÖKÜŞÜ

6.1. DEAŞ'ın Doğuğu ve Dönüşümü

DEAŞ (İslam Devleti, İŞİD) ABD'nin 2003'te Irak'a müdahale etmesinin ve daha sonra da 2010'da Irak'tan çekilmesinin bir ürünüdür (Dobbins ve Jones, 2017:56). ABD'nin 2003 müdahalesi ile Irak'ta güç dengesi değişmiş, güç Sünni azınlıktan Şii çoğunluğa geçmiştir. Sünnilere yönelik ayırım gözeten politikalar ve dışlama bölgede Ürdün doğumlu Ebu Musab El/ez-Zerkavi liderliğindeki “Tevhid ve Cihat” isimli örgütü güçlendirmiştir. 2004'te bir video ile Usame Bin Ladin'e bağlılık yemini eden El Zerkavi “Tevhid ve Cihat” isimli Örgütü'nün adını “İki Nehir Arasındaki El Kaide” olarak değiştirmiştir. Bu örgüt Washington tarafından “Irak'taki El Kaide” (AQI) olarak isimlendirilmiştir (Weiss ve Hassan, 2016:37). El Zerkavi, El Kaide'nin merkezi yönetimiyle anlaŐmazlık yaşamış, Temmuz 2005'te El Zevahiri tarafından gönderilen mektupta kendisinden Iraklı Şiileri öldürmeyi bırakması istenmiştir (Weiss ve Hassan, 2016:66). El Zerkavi 7 Haziran 2006'da ABD tarafından gerçekteŐirilen bir hava saldırısı sonucu öldürüldüğünde ise Bin Ladin revizyonist bir davranışla El Zerkavi'yi yüceltip onun bir “savaşçı, cihad aslanı” olduğunu ilan etmiştir. El Zerkavi'nin Iraklı Şiileri toplu halde öldürmesini, “Haçlılarla” işbirliği yaptıkları için bir tür hesap verme olarak onaylamıőtir (Weiss ve Hassan, 2016:71).

El Zerkavi'nin ölümi Irak El Kaidesi'nin yok olması anlamına gelmemiőtir. Irak El Kaidesi Ocak 2006'da İslamcı kimliğe sahip birkaç Sünni direniş grubuyla birleşmiş ve “Mücahitler Őura Konseyi” adında çatı bir grup oluŐturmuőtir. Mücahitler Őura Konseyi'nin liderliğine de örgütün Iraklılığına vurgu yapılması amacı ile Bağdathı bir isim olan Ebu Ömer El-Bağdadi getirilmiştir. Irak El Kaidesi'nin liderliğine ise bir Mısırlı olan Ebu Eyyub El Masri (Mısıri) yani takma adıyla Ebu Hamza El-Muhacir getirilmiştir. El Mısıri, Irak El Kaidesi'ni El Zerkavi sonrası başka bir boyuta taŐımiőtir. El Mısıri Ekim 2006'da etki alanı Ninova, Anbar, Selahaddin kentleri olan “Irak İslam Devletini” (ISI) ilan etmiştir. Böylece günümüzdeki “İslam Devleti” olma iddiaları daha 2006'larda pratiğe dönüştürülmüştür. Örgütün liderliğini Ömer El Bağdadi yapar görünürken *de facto* lideri El Mısıri olmuőtir (Güler ve Özdemir, 2018:469). Irak İslam Devleti'nin kendi bölgelerinde güçlenmesinden rahatsız olan Sünni aŐiretler “uyanış, diriliŐ” manasına gelen “Sahva” adı verilen bir hareket baŐlatmıőtir. ABD tarafından desteklenen “Sahva” hareketinin savaşçıları ile Irak İslam Devleti arasında 2008'de Şiddetli çatışmalar olmuş ve Irak İslam Devleti giderek zayıflamıőtir (Güler ve Özdemir, 2018:471-472). 2010 yılında El Mısıri ve Ömer El Bağdadi'nin öldürölmesi nedeniyle lider Ebu Bekir El Bağdadi ya da takma

adı ile El Bedari olmuştur (Erdoğan ve Deligöz, 2015:6).

6.2. DEAŞ'ın Yükselişi

2011 yılı hem ABD'nin Irak'tan çekilmesine hem de komşu Suriye'de bir iç savaşın başlamasına tanıklık etmiştir. 2011'de Suriye iç savaşının başlamasıyla birlikte, El Kaide'nin Irak'taki yeni lideri Ebu Bekir El Bağdadi örgütün ağırlık merkezini sınır ötesine taşımıştır (Dobbins ve Jones, 2017:56). Ebu Bekir El Bağdadi, Temmuz 2012'de başlattığı ve “Duvarları Yıkma” (Breaking the Walls) adı verilen hareket ile gücünü önemli ölçüde arttırmıştır. Bu süreçte El Kaide'nin Suriye kolu olarak Ebu Muhammed El Culani önderliğinde Nusret Cephesi adıyla yeni bir örgüt kurulmuştur. Suriye'deki azınlıklara savaş ilan etmeyen El Nusra Suriye'nin kuzeyi ve Halep'te önemli başarılar sağlamıştır (Weiss ve Hassan, 2016:166-167, 171). Bu durumu yakından takip eden Ebu Bekir El Bağdadi 2 Nisan 2013'de yayınladığı mesajında El Kaide bağlantılı El Nusra ile “Irak ve Şam İslam Devleti” (İŞİD) adı altında cihatçı tek bir örgüt olarak birleştiğini ilan etmiştir. Haziran 2013 yılında El Kaide lideri El Zevahiri bu birleşmeyi reddetmiş; İŞİD'i lağvederek, hem İslam Devletine hem de El Nusra'ya biri Irak'a öteki de Suriye'ye olmak üzere coğrafi olarak sınırlandırıldıkları bölgelere dönemlerini emretmiştir (Weiss ve Hassan, 2016:175). Şubat 2014'te El Kaide, İŞİD ile bütün bağlarını kestiğini duyurmuştur. Böylece İŞİD'in ortaya çıkması sadece Suriye iç savaşında bir kırılma noktası olmamış aynı zamanda El Kaide içerisinde Zerkavi-Ladin döneminden beri var olan görüş, yöntem ve strateji farklılıklarının da ortaya çıkmasına neden olmuştur (Karakaya, 2017:168-169). 17 Mart 2014'te İŞİD Türk toprağı olan Süleyman Şah Türbesinin de içinde olduğu Halep'i kontrol altına almış, 10 Haziran 2014'te Irak'ın ikinci büyük kenti Musul'da kontrolü tamamen ele geçirmiş ve Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nu ele geçirek 49 kişiyi rehin almıştır. İŞİD, 29 Haziran 2014'te Hilafeti ilan ederek “İslam Devleti” (*Islamic State*) adında yeni bir devlet kurulduğunu ilan etmiştir (Karakaya, 2017:170). Akabinde İŞİD Irak ve Suriye'de kontrol ettiği bölgelerde toprak ele geçirmeye, kontrol etmeye ve buraları yönetmeye başlamıştır.

2015 DEAŞ'ın sembol yılı olmuştur. Batıda DEAŞ Fransa, Danimarka, Türkiye, ABD ve Avustralya'da saldırılar organize etmiştir. 5 Aralık 2015'de San Bernardino'da 14 kişinin öldüğü ve 21 kişinin yaralandığı yüksek profilli bir saldırı gerçekleştirmiştir. 13 Kasım 2015'de Paris'te 130 kişiyi öldürüp 368 kişiyi yaralamıştır. 2016'da Belçika'da Brüksel Havaalanında ve metro altgeçidinde koordineli saldırılarda 32 kişiyi öldürmüştür. Temmuz 2016'da Nice'de kargo kamyonu ile 86 kişiyi öldürmüş ve 400 kişiyi yaralamıştır. Haziran 2016'da Orlando'da 49 kişiyi öldürülmüş; 19 Aralık 2016'da bir Tunuslu göçmen tarafından kaçırılan bir kamyon ile Berlin'de 12 kişi öldürülmüştür; Ocak 2016'da Cakarta'da dört sivil öldürülmüştür. Bu saldırılar 2017'de de devam etmiştir. 1 Ocak'ta İstanbul'da 39 kişinin öldüğü, 70 kişinin yaralandığı gece kulübü Reyna saldırısı gerçekleştirilmiş; Mart 2017'de ise Londra'da 5 kişi öldürülmüştür

(Dobbins ve Jones, 2017:59). Böylece DEAŞ şiddeti Batılı ülkelere yaymaya devam etmiştir.

6.3. DEAŞ'ın İdeolojisi

İŞİD'in ideolojik alt yapısı El Kaide ve Taliban gibi Cihadi-Selefiliktir (Biçer, 2015:8). Cihadi-Selefilik İslam'ın üç kavramına dayanan bir ideoloji olup bu kavramlar Hâkimiye, Cahiliye ve Küresel Cihattır (Majozi, 2018:169). Bin Ladin ve El Kaide destekçileri için Cihadi-Selefilik birincil olarak “uzak düşmana” (Batılı Ülkeler ve İsrail) saldırmak ve yok etmekle ilintilidir. Uzak düşman İslam'ın erken dönemlerdeki görkemli günlerinden farklı olarak geri gidişinin ana kaynaklarından bir tanesidir. El Zerkavi ve DEAŞ'ın cihadi-selefi ideolojik yorumuna göre ise birincil olarak uzak düşmanlara saldırmadan önce İslami ve ahlaki olmayan Müslüman topluluklara saldırmalıdır. Yani yakın düşman önceliklidir. Bu anlayış El Zerkavi ve DEAŞ'ın içsel bakışlı cihadizm yüzünü, Bin Ladin ve El Kaide'nin dışsal bakışlı cihadizm yüzünden ayırmaktadır. Bu farklı yorum cihadist gruplar arasındaki gerilimin başlıca nedenlerinden bir tanesidir (Majozi, 2018:170). DEAŞ Selefilik düşüncesinin yeni bir sürümü olup İslami Hilafet Kurmak gibi politik bir amaca sahiptir. DEAŞ'a göre Allah'ın hükmüyle hükmetmeyenler, kafirdirler; Rafiziler ridde³ küfrüne girmiştir. Batı ile işbirliğine girenler müşriktirler; Endülüs'ün yıkılmasından itibaren, İslam ülkelerinin kurtarılması için cihad, farz-ı ayndır. Mevcut İslam ülkelerinin yönetim ve ordusu mürtet ve kafirdir. Halkı kafir değildir. Bunlarla savaşmak Haçlılarla savaşmaktan daha vaciptir (Biçer, 2015: 9).

El Kaide ve DEAŞ arasındaki Cihadi-Selefilik pratiğindeki bu farklılıklar iki örgütün Suriye ve Irak'ta cephede tercih ettikleri strateji ve taktiklerine yansımıştır. DEAŞ hedef seçiminde daha ayırım gözetmez ve şiddet kullanımında ise daha acımasızdır. Grup kanlı şiddet ve öldürme metotlarını (kafa kesme, çarpmıha germe, mağdurları yakma vs.) hem batılı mağdurlara hem de Ortadoğu'daki Müslümanlara karşı gerçekleştirmektedir. Bu yöntemler DEAŞ'ın uzamış bir çatışmadan ziyade düşmanlarına karşı hızlı bir zaferi garantilemek ve korkuyu aşılama yönünde oturtulmuş bir politikasıdır. Bu yöntemler Suriye ve Irak'ta acilen Halifeliği kurma misyonunu tamamlaması için merkezidir. Diğer taraftan El Kaide içinse Hilafet ilanına yönelik toprak ele geçirmek stratejik olarak acil ve önemli değildir. Bu yaklaşım El Kaide'nin şiddet kullanımında neden daha seçici bir yaklaşımı tercih ettiğini ve Müslümanları hedef almaktan kaçınıp Batılı hedeflere odaklandığını izah etmektedir (Majozi, 2018:170).

6.4. Devlet, Yarı-Devlet ve Devlet-Benzeri Bir Yapı Olarak DEAŞ

Haziran 2014'te Suriye ve Irak topraklarını kapsayan bölgede hilafet ilan eden DEAŞ kötü şöhretiyle küresel önem kazanmış, güvenlik ve strateji alanında önemli tartışmaların kaynağı haline gelmiştir. DEAŞ hakkındaki tartışmalar özellikle DEAŞ'ın uluslararası sistemde ne tür bir aktör olduğu

³ Müslüman bir kişinin kendi rızası ile dinden dönmesi.

konusuna odaklanmıştır. Bu tartışma üç anahtar soru ile çevrelenmiştir: i) DEAŞ/İslam Devleti bir terör örgütü müdür? ii) İslam Devleti bir devlet midir? ; iii) İslam Devleti İslami midir? (Majozi, 2018: 164). Bu soruları sırasıyla ele alalım.

İlk olarak IŞİD simgesel terör eylemleri gerçekleştiren bir terör örgütüdür. Nitekim Suriye'deki insan hakları ihlallerini incelemek amacıyla BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından 2011 yılında kurulan “Uluslararası Bağımsız Suriye Arap Cumhuriyeti Soruşturma Komisyonu” tarafından 14 Kasım 2014’de yayınlanan “*Terör Yönetimi: Suriye’de IŞİD İdaresinde Yaşamak*” adlı rapor bu tespiti doğrulamaktadır. (Bkz., *Report of...*, A/HRC/28/69, 5 Şubat 2015) Ancak DEAŞ bilindik terör taktikleri kullanmakla birlikte tamamen pür bir terör örgütü de değildir. Yeni olan şey 2014’te ortaya çıkmasından bu yana dünün terörizmini savaş operasyonları düzeyine yükselten *teritoryalizasyondadır*. El Kaide devletleri istikrarsızlaştırmaya çalışırken; DEAŞ yeni bir devlet kurma peşine düşmüştür (Chaliand, 2016:594, 601). Westfalya sonrası uluslararası düzenin köklü sözleşmelerini reddeden ve sistematik insan hakları ihlallerine girişmiş olan bu birimi “devlet” olarak nitelendirmek oldukça zordur. Uluslararası Hukukta bir devlet olabilmenin standartları Devletlerin Hakları ve Ödevleri Konusundaki 1933 tarihli Montevideo Sözleşmesine göre: a) devamlı-yerleşik bir nüfus (population); b) tanımlanmış bir toprak; c) bir hükümet ve d) diğer devletlerle ilişki kurma kapasitesine sahip olmak gereklidir (Thomas, 1997:25). Devlet olmak uluslararası örgütlere üyelik; uluslararası finans kuruluşlarından ekonomik yardım alma, devlet başkanlarının hukuksal bağışıklığı; toprak, nüfus ve kaynaklar üzerinde münhasır egemenlik sağlar. Devlet olma ayrıca sonsuz bir ödül sunar çünkü bu yeti oluştuktan sonra devletler, hatta başarısız ve çökmüş devletler bile, nadiren ortadan kalkarlar. Uygulamada devletler çöktüğünde dahi sınırları ve kişiliği sorgulanmamış, uluslararası örgütlerdeki üyeliklerini kaybetmemişler, diplomatik ilişkileri sağlam kalmaya devam etmiştir. Yeni sözleşme yükümlülükleri altına girmeleri mümkün olmamasına karşın önceden akdettiği Uluslararası Hukuk sözleşmeleri yürürlükte kalmaya devam etmiştir (Taşdemir, 2009:50). Önceki terörist örgütlerden farklı olarak DEAŞ Montevideo testinin dört kriterinden üç tanesini yerine getirir görünmüştür. Zira DEAŞ daha önce devlet olarak tanınmış Irak ve Suriye devletinin topraklarının önemli bir kısmını işgal etmiştir (Novogrodsky, 2018: 46). En revaçta olduğu 2014 sonunda DEAŞ Irak’ta 6.3 milyon insanı (nüfusun yaklaşık %19’u) ve toprakların yaklaşık 58.372 kilometre karesini (yüzölçümünün yaklaşık %13’ünü) kontrol ederken; Suriye’de ise 3.3 milyon insanı (nüfusun yaklaşık % 14’ünü) ve toprakların yaklaşık 47,497 kilometre karesini (yüzölçümünün yaklaşık %25’ini) kontrol etmiştir. Ayrıca IŞİD 2017’ye kadarki dönemde Mısır, Libya, Afganistan ve Nijerya’da toplam 7,323 kilometre kareyi ve yaklaşık 497,420 insanı kontrol etmiştir (Dobbins ve Jones, 2017:57). DEAŞ münhasır gücünü sivil halk üzerinde göstermek için aşırı şiddet kullanırken, hayatın çeşitli noktalarında hükümet

benzeri yetkiler kullanmıştır. Sahip olduğu kaynakları ve sözde ilan ettiği devleti idare etmek için DEAŞ, sıkı kontrol edilen bürokratik bir teşkilat kurmuştur. Ele geçirilene ya da mücadele edilen topraklar “vilayet” yapılanması içerisine sokulmuştur. DEAŞ yönetimine bağlı sekiz “vilayet” kurulmuştur. Kontrol altındaki bu vilayetler, yerinden yönetim anlayışı çerçevesinde atanan valiler tarafından idare edilmiştir. (Erdoğan ve Deligöz, 2015:10) Bir egemen gibi davranan DEAŞ vergi toplamış; petrol geliri elde etmiş; yerel iş hayatını düzenlemiş; yabancı savaşçıların aylıklarını demiş; aile hayatının tamamını kontrol etmiş ve medeni statüyü denetlemiştir (Novogrodsky, 2018:47). Bu durumda DEAŞ’nin dördüncü kriteri yani devletlerle ilişki kurma kapasitesini yerine getirip getirmediği daha fazla önem kazanmıştır. Uluslararası toplum günümüze kadar devamlı Şekilde DEAŞ’ya bir devlet olarak referans göstermekten kaçınmış ve eylemlerini kınamıştır. Hiçbir devlet Şimdiye kadar devlet olarak tanıma iradesini ortaya koymamıştır. DEAŞ da ne BM’ye ne de herhangi bir başka uluslararası örgüte resmi bir üyelik başvurusunda bulunmuştur (Novogrodsky, 2018:48). DEAŞ’nin kötü insan hakları sicili uluslararası hukuk açısından onu tamamen tanınamaz hale dnştrmştir. Zira DEAŞ Suriye ve Irak’ta “insan güvenliği” olgusunu tehdit etmiştir (Novogrodsky, 2018: 50, 53).

DEAŞ’ı başarısız bir devlet (failed State), konvansiyonel bir ordu tarafından yönetilen bir sözde-devlet (pseudo-state), de facto bir devlet ya da quasi de-facto bir rejim olarak nitelendirmek yerinde midir? Öncelikle başarısız devlet ekonomik, siyasi ya da daha genel olarak her iki nedenden dolayı kurumsal yapının, otoritenin, hukuk ve siyasal düzenin oktğ bir durumu göstermekte olup uluslararası toplumun bir mensubu olarak kendisini idame ettirme kapasitesini yitiren, devlet olma özelliklerini kaybeden ancak bir hayalet gibi dünya haritasında yer almaya devam eden devletlerdir (Taşdemir, 2009:33-35). Dolayısıyla DEAŞ başarısız bir devlet olarak nitelendirilemez. Westfalya devlet sistemine bir anormallik teşkil eden *de facto* devlet ya da *quasi de-facto* devlet ise uluslararası hukukta tanıma elde edemeyen, bu nedenle uluslararası toplumun gözünde gayri-meşru kalmaya devam eden varlıklardır. Bu varlıklar kontrol altında bulundurduğu topraklarda bir liderliğe sahip olan, bağımsız bir devlet olmayı isteyen fakat uluslararası tanıma elde edemeyen bu nedenle de tanınmayan bir devlet olarak varlığını sürdüren ve patron devletlerden destek alan birimlerdir (Meydan, 2018:1-2). Bu bağlamda DEAŞ’nin belli bir bölgede etkin ve sürekli egemenlik kullanması onun *de-facto* devlet olarak değil yarı (quasi) *de-facto* rejim olarak nitelendirilmesini mümkün kılmaktadır. Zira DEAŞ’nin fiili otoritesini kullandığı bölgelerde Irak ve Suriye devletleri kendi toprak bütünlüklerini iddia etmektedirler.

İslam Devleti’nin kendi kendine ilan ettiği Hilafet ile gerçek bir İslam Devleti’nin kurulmasını tanımlayan bir çok karakteristik özelliği de ihlal ettiği ileri sürülmektedir. Gerçek bir İslam devletinin *mmetin* samimi rızasına dayanması gerektiği ve tüm Müslümanlar için bir devlet olmak zorunda olduğu yani milliyetçi ya da mezhepsel bir esasta tanımlanamaz

olduğu ileri sürülmektedir. Oysa DEAŞ'ın samimi inanma ve gönüllü itaat etme ilkelerini ihlal ettiği ve sadece Sünni Müslümanları meşru vatandaş olarak tanımladığı için ırkçı ve mezhepçi bir yapıda olduğu ileri sürülmektedir. Üstelik DEAŞ modern teknolojiyi ve interneti, sosyal medyayı mesajlarını yayma, eleman toplama, fon toplama vs. için çok aktif ve etkin kullanmaktadır. İslam devletinin kendisini örgütlenme ve finanse etme şekli, İslam'ın eski günlerindeki zıt olarak modern toplumun köklerini kanıtlamaktadır. Grubun kendisini örgütlenme yolu eski moda bir İslam devletinden daha ziyade *pseudo-devlet*, ayaklanmacı grup, küresel kriminal örgüte benzemektedir (Majozi, 2018:180).

6.5. DEAŞ'ın ve Halifeliğin Çöküşü

2014'ten bu yana DEAŞ Irak ve Suriye'de bölgesel açıdan önemli bir güvenlik tehdidi ortaya çıkartmıştır. BM Güvenlik Konseyi DEAŞ ile mücadele konusunda 2170 (2014) sayılı ilk kararını 15 Ağustos 2014'tarihinde oybirliği ile kabul etmiştir. DEAŞ, El Nusra ve El Kaide ile bağlantısı olan bütün kişi ve kuruluşlar kınanmış; bu kişi, grup ve kuruluşların malvarlığının dondurulması, seyahat yasağı ve silah ambargosu yaptırımlarının uygulanması kararlaştırılmıştır. 24 Eylül 2014'te kabul edilen 2178 sayılı Konsey kararında ise DEAŞ ve diğer terör örgütleri ile mücadelede işbirliği çağrısı daha güçlü bir şekilde vurgulanmıştır. 12 Şubat 2015 tarihinde kabul edilen 2199 sayılı ve VII Bölüme dayalı Konsey Kararı ise özellikle terörizmin finansmanının önlenmesine yönelik önemli düzenlemeleri içermiştir (Ulusoy, 2018:135). Paris'teki terör saldırılarından sonra oybirliği ile kabul edilen 20 Kasım 2015 tarihli, 2249 sayılı Konsey kararında DEAŞ'ın, Tunus, Ankara, Beyrut ve Paris'teki terör saldırıları ile Rus uçağının düşürülmesi eylemleri kesin bir dille kınanmış DEAŞ'ın uluslararası barış ve güvenliğe bir tehdit oluşturduğu tekrar vurgulanmıştır. Karar'da mücadeleye katılan üyelerden Irak ve Suriye'de DEAŞ'ın sığınaklarını yok etmeleri, tüm BM üyelerinden de yabancı terörist savaşçıların bölgeye seyahat etmelerinin ve terör örgütüne finansman sağlanmasının engellenmesi talep edilmiştir (Ulusoy, 2018:136). Ancak söz konusu kararda, BM Antlaşması VII. Bölüme dayanan DEAŞ'a karşı askeri güç kullanma konusunda üstü örtülü dahi olsa bir yetkilendirme yoktur. Irak'ta DEAŞ ile mücadele, Irak hükümetinin "rızasına" dayandırıldığı için uluslararası hukuk açısından meşru görülürken, başarısız bir devlet olan Suriye'de DEAŞ ile mücadelenin uluslararası hukuk açısından meşruiyeti tartışmalı kalmaya devam etmektedir. Özellikle meşru müdafaa hakkının normatif niteliği bağlamında önemli tartışmaları alevlendirmiştir (Taşdemir, 2016:76-77;78-91). Angajmana girmeme, çevreleme; "hafif" püskürtme (roll back "light") ve "ağır şekilde" geri püskürtmek gibi stratejiler kullanılması sonucunda DEAŞ topraklarının ve nüfusunun önemli bir kısmını kaybetmiştir (Dobbins ve Jones, 2017:59-60). DEAŞ karşıtı koalisyon şimdiye kadar 10 binden fazla DEAŞ savaşçısını öldürmüştür (Cottee, 2017:440). 12 Mart 2019'da ise DEAŞ'ın Suriye'deki en sağlam

kalelerinden bir tanesi olan “Baghuz” köyü Suriye Demokratik Güçleri (SDG) tarafından ele geçirilmiştir. Böylece uluslararası baskı altındaki DEAŞ toprak kontrol eden “ayaklanmacı” bir yapıdan, hükümet güçlerine ve muharip-olmayanlara karşı saldırılar düzenleyen gizli ve uyuyan bir terörist şebekeye dönüşmeye başlamıştır. Ancak bu gelişme DEAŞ üzerinde mutlak bir zafer elde edildiği anlamına gelmemektedir (Kotzambasis, 2018:191). DEAŞ El Kaide’nin daha önce yaptığı gibi metastasa devam edecek ve ana üslerini yitirdikten sonra bile etkisini yaymak isteyecektir (Dobbins ve Jones, 2017:56). Ayrıca DEAŞ’ın uyuyan hücreleri yanında yabancı terörist savaşçıların ortaya çıkardığı diğer önemli sorunlar yaşanmaya devam edecektir (Greenwood, 2018: 87-88).

6.6. DEAŞ ve Yabancı Terörist Savaşçılar Sorunu

Yabancılık, gönüllülük ve bir ideolojiye sahip olma kriterleri çerçevesinde tanımlanan yabancı savaşçı kavramı, tarihsel referansları göz önüne alındığında yeni bir fenomen değildir. 19. yüzyılda yaşanan Yunan İsyanı (1821-1832); Texas Bağımsızlık Savaşı (1835-1836); 20.yüzyıldaki İspanyol İç Savaşı (1936-1939) ve Arap-İsrail Savaşı (1948) yabancı savaşçıların çatışma alanlarında görüldüğü örneklerdir. Sovyetler Birliği’nin 1979’da Afganistan’ı işgali üzerine başlayan ve yaklaşık 20 bin yabancı savaşçının katıldığı birinci küresel cihat dalgası; (1991-1995) Bosna-Sırp/Hırvat Savaşı ve (1995-2001) Çeçenistan Savaşı gibi sonraki katılımlara önyak olmuştur (Özer, 2016:215-217). 2011’de başlayan Suriye İç Savaşı sırasında 120 farklı ülkeden başta DEAŞ, Jabhat Al-Nusra ve Ahrar al-Şam olmak üzere terör örgütlerine katılan ve sayıları 15-40 bin arası olduğu tahmin edilen yabancı savaşçılar ise küresel cihat dalgasının ikinci ayağını oluşturmuştur (Greenwood, 2018: 87-88).

11 Eylül 2001 sonrası terörizmle mücadelede daha aktif hale gelen BM Güvenlik Konseyi 1373(2001) sayılı kararı kabul ederek Konsey’in çalışma metodolojisini de değiştirmiştir. Konsey ilk kez devletlerin terörizmin finansmanını yasaklayan, etkin sınır kontrolleriyle teröristlerin ya da terörist grupların hareket etmesini önleyen, terörist eylemler gerçekleştiren ya da terörist eylemler işlemeye teşebbüs eden kişilerin mali varlıklarını, ekonomik kaynaklarını ve fonlarını donduran ulusal hukuk düzenlemeleri kabul etmelerini talep etmiştir. Bu yaklaşım Güvenlik Konseyi’nin “hukuk yaratma” gücü bağlamında BM Andlaşmasında kendisine tanınan yetkileri aşarak *ultra vires* hareket ettiği tartışmalarını da beraberinde getirmiştir (De Guttery, 2016:260-261). BM Güvenlik Konseyi yabancı savaşçı olgusunu her ikisi de konsensüs ile kabul edilen ve VII. Bölüme dayanan 2170 (2014) ve 2178 (2014) sayılı kararlarla ele almıştır. 2170 (2014) sayılı kararda İlk kez “yabancı terörist savaşçı” şeklinde yeni bir terminoloji kullanılmıştır (De Guttery, 2016:265). Söz konusu karar ile Konsey üye devletlerden yabancı terörist savaşçı akınına önlemek için ve onları adalet önüne çıkartmak için elzem olan tüm ulusal tedbirleri almalarını talep etmiştir (De Guttery, 2016:265). BM Güvenlik Konseyi

tarafından 24 Eylül 2014 tarihinde kabul edilen 2178 (2014) sayılı ikinci karar ise “yabancı terörist savaşçı” kavramını daha detaylı bir biçimde ele almış ve akademik tanımlardan farklı olarak şu şekilde tanımlamıştır: “*İkamet etmekte veya vatandaşı olduğu bir devletten başka bir devlette, terörist faaliyetleri gerçekleştiren, planlayan, hazırlığında olan veya katılma amacıyla seyahat eden; ya da silahlı çatışmalarla ilişkili olanlar dahil olmak üzere terör eğitimi alan veya veren bireyler*” (S/RES/2178). Böylece Konsey tarafından “yabancı savaşçı” kavramı resmen gayri meşru hale getirilerek “yabancı terörist savaşçı” haline dönüştürülmüştür (Yalçınkaya, 2017:28, 30). BM Antlaşması VII. Bölüm çerçevesinde bağlayıcı olan bu karar BM üyelerinin hukuki yükümlülüklerini değiştirmekte ve silahlı çatışma sırasında uluslararası insancıl hukukun uygulanmasını etkilemeyen terörizmin bastırılmasını amaçlayan bir uluslararası ceza hukuku enstrümanı olarak değerlendirilmektedir (Sommaro, 2016:143). Kararın kapsamı evrensel olup; verili bir coğrafi bölge ve verili bir silahlı çatışmayla kısıtlı değildir (De Guttery, 2016: 273). Bireylerin kendisine ve devletlere yükümlülükler getiren; üye devletler arasında işbirliğini merkezi konuma yerleştiren karar yerine getirilmesi zor ve suiistimale açık çok geniş yeni tedbirler içerdiği için eleştirilmiştir (Özer, 2016:233). 2178 sayılı kararın dördüncü kısmı ise yabancı terörist savaşçılara karşı alınacak tedbirleri detaylı bir biçimde açıklamıştır. Bahse konu olan tedbirler şiddet içeren aşırılığı önleme; yerel aktörlerin ve toplulukların şiddet içeren aşırılığa karşı stratejiler geliştirmeleri; çatışma çözümü ve radikalleşmeden terörizme geçişi engelleme; silahlı çatışmaları bitirme ve çözme ile topluma kazandırma aşamalarını öngörmektedir (Yalçınkaya, 2017:28; De Guttery, 2016:276). Ancak etkin bir gözetleme sistemi olmaksızın ve karşı-terörizm ile insan hakları arasında bir denge sağlanmaksızın ilgili karara uymak üye devletlerin iyi niyetine ve pozitif davranışına bağlı kalacaktır (De Guttery, 2016:278). DEAŞ’ın önemli bir yenilgi aldığı günümüzde en önemli bir başka sorunda çatışma bölgesinde kalan, evlerine dönen ya da bir başka ülkeye giden yabancı terörist savaşçıların başka çatışmalara katılması ya da terörist faaliyetlerde bulunması yani şiddeti başka coğrafyalara bulaştırma etkisi olacaktır. (Yalçınkaya, 2017:35). Yabancı savaşçı dalgasından en çok etkilenen Türkiye’de DEAŞ, El Nusra gibi terör örgütlerinin şiddetinin geri tepme etkisine ve riskine açık olup bu konu üzerinde durmalı ve önleyici stratejiler geliştirmelidir (Yalçınkaya, 2017: 36).

Sonuç

Günümüzde terörizmin uluslararası toplumun konsensüsüne dayalı bir tanımı yoktur. Uluslararası hukuk açısından bir konsensüs tanım olmaması terörizm çalışmalarını ve terörizmle mücadeleyi engellemektedir. Terörizmin tanımlanamamasının ise bir çok nedeni vardır. Bu nedenler arasında en önemlileri devletlerin self-determinasyon hakkının kullanılmasına ilişkin farklı görüşlere sahip olmaları ve devletlerin barış zamanında ve silahlı çatışma sırasında gerçekleştirdikleri eylemlerin terörizm teşkil edip

etmeyeceği konusunda yaşanan görüş ayrılıklarıdır. Görüldüğü üzere terörizmin tanımlanamaması teorik nedenlerden değil fakat siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Terörizm bir araç, bir teknik, taktik ve stratejidir. Günümüzde “aşağıdan-yukarıya” diye tabir edilen ayaklanmacı/devlet dışı modern terörizm yaygın olmasına karşın terörizm sadece devlet dışı silahlı aktörler tarafından değil devletler tarafından da kullanılan bir taktik ve stratejidir. Devlet terörizmi de devlet-dışı modern terörizm gibi siyasal amaçlar için şiddet eylemleri ya da tehdidi kullanılarak korkuyu işletmektedir. İkiisi arasındaki temel fark devlet terörizminin nitelik ve nicelik açısından daha kapsamlı ve daha etkin yapıda olmasıdır. Devlet himayeli ve devlet destekli terörizm ise devletlerin ulusal çıkarlarını sağlama ve ilerletmede ucuz ve yaptırımı olmayan bir dış politika aracıdır. Devlet destekli terörizm yakın gelecekte de ortadan kaybolmayacaktır.

Bütün siyasal fenomenler gibi kültürel ve tarihsel bir bağlamda var olan terörizm de savaş tekniği kadar eskidir. Savaş ve terörizm arasında hat çizmek çoğu zaman zor olmakla birlikte her ikisi de farklı stratejilerdir. Savaş bir düşmanı zorlamak için fiziksel bir askeri stratejiyken, terörizm psikolojik bir stratejidir ve düşük yoğunlukta bir çatışmadır. Gerilla savaşı da terörizme benzeyen bir şiddet stratejisidir. Ancak gerilla toprak işgal etmeyi amaçlarken; teröristler ise düşünceleri işgal etmeyi amaçlar. Terörizm tıpkı savaş gibi, gerilla stratejisinin de bir parçası olabilir. Ancak geleneksel savaş ve gerilla mücadelesinin aksine terörizmin uluslararası hukuka göre meşru bir statüsü yoktur. Bu nedenle, strateji olarak terörizm ve savaşan taraf olarak da teröristler meşru bir statü elde etme şansına sahip değildir.

Ayaklanmacı/devlet dışı modern terörizmin gelişimini analiz eden Rapoport’un “Modern Terörizmin Dört Dalgası” isimli teorisi terörizm olgusunun küresel düzeyde dönüşümünü değerlendirmede faydalı bir çalışmadır. Ancak dört dalga tipolojisi herkes tarafından kabul edilen bir teori değildir. Bu tipolojinin bazı eksiklikleri vardır. Özellikle dinsel saik, intihar terörizmi; örgütlerin büyüklüğu ve uzun ömürlü olması gibi özellikleri ile göze çarpan dördüncü dalganın tüm yönleri üzerinde uzlaşmaya varılmış değildir. Yine dördüncü dalganın sona erip ermediği ve yeni bir dalganın ortaya çıkıp çıkmadığı tartışmalı konular arasındadır.

Yeni terörizm kavramı aslında akademik camiada ile 1990’larda buluşmuştur. Ancak 11 Eylül 2001 terörist saldırıları “yeni” fikrini ve terörist tehdit şeklini radikal bir şekilde değiştirmiştir. Akademik camiada geniş alıcı bulan ve siyasi dairedede yayılan kavram “yeni terörizm eski terörizme karşı” argümanı çerçevesinde şiddetlice tartışılmaya başlanmıştır. 11 Eylül 2001 terörist saldırıları milat alınarak başlatılan yeni terörizm tezinin savunucuları argümanlarını yeni terörizmin motivasyonunun ideolojiden ziyade dinsel olduğu; örgütlenme şeklinin yatay ve gevşek ağ şeklinde olduğu; KİS kullanma konusunda daha istekli ve daha kapasiteli oldukları ve şiddet kullanma konusunda sınırsız ve daha acımasız oldukları

şeklindeki önermeler çerçevesinde inşa etmişlerdir. Ancak yalnızca El Kaide terör örgütü baz alınarak oluşturulan yeni terörizm tezi, dünya genelinde İslam dininin toleransız ve şiddet dini olduğu yönünde bir önyargının oluşmasına ve İslam dininin hedef alınmasına yol açmıştır. Sistematik bir önyargıya dayanarak oluşturulan bu tez, son dönemlerde araştırma gündemini 11 Eylül 2001 olaylarından ayırmak isteyen eleştirel terörizm okulunun doğmasına yol açmıştır. Ana akım İslam dinini “aşırı”, “radikal” ve “köktenci” döngüden ayırştırmak isteyen bu çaba yeni terörizmi tek bir dine indirgeyen görüşlerin evrensel olarak kabul edilmediğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Zira bir dini toleranssızlıkla ve şiddetle yaftalamak dinine bağlı olan ancak toleransız ve şiddet yanlısı olmayan büyük çoğunluklara bir haksızlıktır. Hiçbir toplum terörizm tekeline sahip değildir ve tarih boyunca terörist eylemler sayısız coğrafi ve kültürel alanlara damgalarını vurmuştur. Nitekim Yeni Zelanda'nın *Christchurch* kentinde 15 Mart 2019 tarihinde iki ayrı camiye düzenlen ve 50 kişinin yaşamını yitirdiği ve 36 kişinin ağır yaralandığı terör saldırısı aşırı sağ geçmişi olan bir Avustralya vatandaşı olan Brenton Tarrant tarafından gerçekleştirmiştir. (Bkz., “Yeni Zelanda'daki.....”) Bu saldırı karşısında uluslararası toplumun gösterdiği tepki ve kınamalar bir kez daha terörizmin herhangi din, millet ya da medeniyetle ilişkilendirilmemesi gerektiğini teyit etmiştir.

Günümüzdeki terörizm niteliksel olarak evrimleşen ve dönüşüm geçiren bir yapıdadır. Artık teröristlerin motivasyonlarındaki siyasal, ideolojik ve dinsel temalar örtüşmektedir. Küreselleşme olgusu ve teknolojik gelişmeler terörizmi dönüştürmektedir. Ulaşım, iletişim ve bilgi teknolojisi alanında yaşanan kolaylıklar özellikle internet, insansız hava araçları, yapay zeka vs. terör örgütlerine eşsiz fırsatlar sunmaktadır. Terör örgütleri bu imkanları kullanarak klasik terör örgütlerinin ötesine geçebilmekte ve etkin toprak denetimi sağladığı bölgelerde *de facto* örgütsel yapılar (*de facto* rejimler) kurabilmektedir. İç savaşların cereyan ettiği, kırılğan, zayıf, başarısız veya çökmüş devletlerin olduğu yerlerde, yeni model ve daha sofistike terör örgütlerinin ortaya çıkma ihtimali artmaktadır. Bu dönemde devletler terörizmle mücadelede etkin yeni stratejilere daha fazla ihtiyaç duymaktadır.

Kaynakça

- Başeren, Sertaç, H. (2002). “Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm”, *Dünyada ve Türkiye’de Terör*, T.C. Merkez Bankası Yay., Ankara ss.183-206.
- Başeren, Sertaç H. (2003). “Terörizm ve Uluslararası İlişkiler”, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), ss.51-58.
- Baxter, R. R., (1974). “A Skeptical Look at the Concept of Terrorism”, *Akron Law Review*, 7(3), ss.380-387.

- Biçer, R. (2015). “İşİD Düşünce Yapısının Teolojik Arkapları”, *Kelam Araştırmaları*, 13(1), ss.1-11.
- Boulden, J. (2009). “Terrorism and Civil Wars”, *Civil Wars*, 11(1), ss.5-21.
- Casaca, P. (2017). “The Conceptual Discussion on Terrorism”, *Terrorism Revisited, Islamism, Political Violence and State-sponsorship* (İçinde), (Eds.) Paulo Casaca ve Siegfried O. Wolf, Springer, ss. 3-21.
- Celso, Anthony N. (2015). “The Islamic State and Boko Haram: Fifth Wave Jihadist Terror Groups”, *Orbis*, 59 (2), ss.249-268.
- Chadwick, E.(1996). *Self-Determination, Terrorism And The International Humanitarian Law of Armed Conflict*, Martinus Nijhoff Publishers, La Haye.
- Chaliand, Gerard ve Arnaud B. (2016). “Giriş”, *Terörizmin Tarihi Antikçağdan İşİD’e* (İçinde), (Eds.) Gerard Chaliand ve Arnaud Blin, (Çev.) Bülent Tanatar, Nora Kitap, İstanbul.
- Crenshaw, M. (2008). “The Debate Over “New” vs. “Old” Terrorism”, *Values and Violence, Intangible Aspects of Terrorism* (İçinde), (Eds.) İbrahim A. Krawan, Wayne McCormack ve Soephe E. Reynolds, Springer, ss. 117-136.
- Combs, Cindy C. (1997). *Terrorism in the Twenty-First Century*, University of North Carolina, New Jersey.
- Cottee, S. (2017). “What ISIS Really Wants” Revisited: Religion Matters in Jihadist Violence, but How”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 40(6), ss. 439- 454.
- De Guttry, A. (2016). “The Role Played by the UN in Countering the Phenomenon of Foreign Terrorist Fighters”, *Foreign Fighters Under International Law and Beyond* (İçinde), (Eds.), Andrea de Guttry, Francesca Capone ve Christophe Paulussen, Asser Press, Springer, ss.1259-280.
- Dobbins, James ve Set G. J. (2017), “The End of a Caliphate”, *Survival*, 59, ss.52-72.
- Duyvesteyn, I. (2004).“How New Is the New Terrorism?”, *Studies in Conflict and Terrorism*, 27(5), ss.439-454.

- Erdoğan, Şemsettin ve Ergün D.(2015). “Irak Şam İslam Devleti (İŞİD): Gücü ve Geleceği”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), ss. 5-37.
- Findley, Michael G. ve Joseph K. Y. (2012). “Terrorism and Civil War: A Spatial and Temporal Approach to a Conceptual Problem”, *Perspectives on Politics*, 10(2) No 2, ss.285-305.
- Finnström, S. (2006). “Wars of the Past and War in the Present: The Lord’s Resistance Movement/Army in Uganda”, *Africa*, 76(2), ss.200-219.
- Ganor, B. (2002). “Defining Terrorism: Is One Man’s Terrorist Another Man’s Freedom Fighter?,” *Policy Practice And Research*, 3(4), ss. 287-304.
- Gofas, A. (2012). “Old vs. New Terrorism: What’s in a Name?,” *Uluslararası İlişkiler*, 8(32), ss.17-32.
- Greenwood, Maja T.(2017). “ Islamic State and al Qaeda’s Foreign Fighters”, *Connections QJ*, 16(1), ss.87-97.
- Gunaratna, R. (2016). “El Kaide’nin Yeni Yüzü: 11 Eylül’den Sonra İslamcı Terörizm Tehdidi”, *Terörizmin Tarihi: Antikçağdan İŞİD’e* (İçinde), (Eds.) Gerard Chaliand ve Arnaud Blin, (Çev. Bülent Tanatar), Nora Kitap, İstanbul, ss.526-548.
- Güler, Recep Tayyip ve Ömer Behram Ö. (2018). “DEAŞ: Ortaya Çıkışı, Yükselişi ve Çöküşü”, *Ortadoğuda Devlet Dışı Silahlı Aktörler* (İçinde), (Eds.) Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, SETA, İstanbul, ss.463-494.
- Hmoud, M. (2006). “Negotiating the Draft Comprehensive Convention on International Terrorism”, *Journal of International Criminal Justice*, 4, ss.1031-1043.
- Honig, Or ve Ido Y. (2017). “A Fifth Wave of Terrorism? The Emergence of Terrorist Semi-States”, *Terrorism and Political Violence*, (ss.1-19), <https://doi.org/10.1080/09546553.2017.1330201>,(Erişim: 19.03.2019).
- Hoffman, B., *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York, 1998.
- Hoffman, B., “The Changing Face of Al Qaeda and the Global War on Terrorism”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 27(6), 2004, ss.549-560)

- Hoffman, B., “ Assessing the State of Al Qaeda and Current and Future Terrorist Threats”, *Values and Violence, Intangible Aspects of Terrorism* (İçinde), (Eds.) İbrahim A Karawan, Wayne McCormack ve Stephen E. Reynolds, Springer, 2008, ss.96-115.
- Jackle, Sebestian ve Marcel B. (2017). “New Terrorism=Higher Brutality? An Empirical Test of the Brutalization Thesis”, *Terrorism and Political Violence*, 29(5), ss.875-901.
- Kaplan, J. (2008). “Terrorism’s Fifth Wave: A Theory, A Conundrum, and a Dilemma’, *Perspectives on Terrorism*, 2(2), ss.12-24.
- Karakaya, İ. (2017). *Küresel Terörizmin Dönüşümü: El Kaide ve İŞİD Örnekleri*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Karakaya, İ. (2018). “Küresel Bir Terör Örgütü Olarak El Kaide”, *KTÜ 2. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Kongresi*, 15-16 Kasım 2018.
- Kegley, Charles W. (1990). “The Characteristics, Causes and Controls of International Terrorism: An Introduction”, *International Terrorism: Characteristics, Causes, Controls* (İçinde), (Ed.) Charles V. Kegley, Jr., University of South Carolina, St. Martin’s Press, New York, ss.11-26.
- Kotzambasis, Z. (2018), “Lawfare: A New Tool For Fighting Terrorism”, *Ariz. J. Int’l & Comp. L.*, 35, ss.165-193.
- Kurtuluş, Ersun N. (2011). “The New Terrorism and Its Critics”, *Studies in Conflict & Terrorism*, 43(6), ss.476-500.
- Laqueur, W. (1999). *The New Terrorism: Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Oxford.
- Laqueur, W. (1977). *Terrorism*, Boston: Little, Brown.
- Majozı, N. (2018), “Theorising The Islamic State: A De-colonial Perspective”, *ReOrient*, 3(2), ss.163-184.
- Martin, G. (Mart 2017). *Terörizm: Kavramlar ve Kuramlar*, (Çev.) İhsan Çapcıoğlu ve Bahadır Metin, Adres Yayınları, Ankara.
- McAllister, Bradley ve Alex P. S. (2011). “Theories of Terrorism”, *The Routledge Handbook of Terrorism Research* (İçinde), (Ed.) Alex P. Schmid, Routledge, London , New York, ss.201-271.

- Merari, A. (2016). “Ayaklanma Stratejisi Olarak Terörizm”, *Terörizmin Tarihi: Antikçağdan IŞİD’e* (İçinde), (Eds.) Gerard Chaliand ve Arnaud Blin, (Çev.) Bülent Tanatar, Nora Kitap, İstanbul, ss.25-61.
- Meydan, V. (Bahar 2018). “A Paradox of International (Non) Recognition: The Relationship Between De Facto States And Patron States”, *International Journal of Economics Politics Humanities and Social Sciences*, 1(1), ss.1-7.
- Migaux, P. (2016). “El Kaide”, *Terörizmin Tarihi: Antikçağdan IŞİD’e* (İçinde), (Eds.) Gerard Chaliand ve Arnaud Blin, (Çev.) Bülent Tanatar, Nora Kitap, İstanbul, ss.436-453.
- Murphy, Jhon F.(2011). “ International Law in Crisis: Challenges Posed By the New Terrorism and the Changing Nature of War”, *Case. W. Res. J. Int'l. L.*, 44, ss.59-91.
- NATO’s Military Concept For Defence Against Terrorism, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_69482.htm, Erişim Tarihi: 11.03.2019.
- Novogrodsky, Noah B. (2018). “ Is Isis A State? The Status of Statehood In The Age of Terror”, *Berkeley Journal of International Law*, 36(1), ss. 37-59.
- Özer, A. (2016). “Yabancı Savaşçılar Sorunu ve Suriye Krizi”, *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk* (İçinde), (Ed.) Fatma Taşdemir, Nobel, Ankara, ss.209-252.
- Pejic, J. (2011). “Armed Conflict and Terrorism: There is a (Big) Difference”, *Counter Terrorism, International Law on Practice* (İçinde), (Eds.) Ana Maria Salinas de Frias, Katya LhHamuel ve Nigel D. White, Oxford University Press.
- Prunckun, H. (2014). “The First Pillar of Terror-Kill One, Frighten Ten Thousand: A Critical Discussion of the Doctrinal Shift Associated with the New Terrorism”, *Police J.*, 87, ss.178-185.
- Rapoport, David C. (2004), “The Four Waves of Modern Terrorism”, *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* (İçinde), (Eds.) Audrey Kurth Cronin ve James Ludes, Washington DC.

- Report of the Secretary-General "In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*, (21 Mart 2005), UN Doc. A/59/2005, 58.
- Report of The Independent International Commission Of Inquiry On The Syrian Arab Republic: Rule of Terror: Living Under ISIS in Syria, A/HRC/28/69, 5 Şubat 2015.
- Schmid, Alex P. ve Albert J. J. (1988). *Political Terrorism: A New Guide To Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories And Literature*, Transaction Publishers, Amsterdam.
- Schmid, Alex P. (2011). "Definitions of Terrorism," *The Routledge Handbook of Terrorism Research* (İçinde), (Ed.) Alex P. Schmid, London, New York, Routledge.
- Schwenkenbecher, A. (2012). *Terrorism: A Philosophical Enquiry*, Palgrave Macmillan, New York,
- Shanahan, T. (2016). "The Definition of Terrorism", *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies* (İçinde), (Ed.) Richard Jackson, London, New York: Routledge, ss.223-246.
- Simon, Jeffrey D. (2011). "Technology and Lone Operator Terrorism: Prospects for a Fifth Wave of Global Terrorism", *Terrorism, Identity and Legacy: The Four Waves Theory and Political Violence* (İçinde), (Ed.) Jean E. Rosenfeld, New York, NY: Routledge, ss. 44-65.
- Simon, Steven ve Daniel B. (2000). "America and the New Terrorism", *Survival*, 42 (1), ss.59-75.
- Sommario, E. (2016). "The Status of Foreign Fighters Under International Law", *Foreign Fighters Under International Law and Beyond* (İçinde), (Eds.), Andrea de Guttry, Francesca Capone ve Christophe Paulussen, Asser Press, Springer, ss.142-159.
- Spencer, A. (2006). "Questioning the Concept of "New Terrorism", *Peace Conflict & Development*, 8, ss.1-33.
- Spencer, A. (2006). "New Versus Old Terrorism", *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies* (İçinde), (Ed.) Richard Jackson, London, New York: Routledge, ss.269-312.

- Şen, Yusuf Furkan ve Hasan Ç.(2018). “Boko Haram Terör Örgütünün Bölgedeki Etkisi ve Örgütle Müzakere Olanakları”, *Uluslararası Toplum Araştırma Dergisi*, 8(15), ss. 2095-2144.
- Taşdemir, F. (2009). *Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Taşdemir, F. (2006). *Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Ülkeleri Dışında Münferiden Kuvvete Başvurma Yetkisi*, Ankara.
- Taşdemir, F. (2016). “Kuvvet Kullanma Hukuku (*Jus Ad Bellum*) Açısından IŞİD ile Mücadele”, *Suriye, Çatışma ve Uluslararası Hukuk* (İçinde), (Ed.) Fatma Taşdemir, Nobel, Ankara, ss. 63-96.
- Taştekin, Fehim, “Taliban’la Anlaşma: ABD Afganistan’ da Hezimete Mi Uğradı”, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47563394>, Erişim Tarihi: 15.03.2019.
- Tellidis, I. (2016). “ Religion and Terrorism”, *Routledge Handbook of Critical Terrorism Studies* (İçinde), (Ed.) Richard Jackson, London and New York: Routledge, ss.292-305.
- Tucker, D. (2001). “What’s New About the New Terrorism and How Dangerous Is It?”, *Terrorism ^[1]and Political Violence*, 13(3), ss. 1-14.
- Thornton, Thomas P. (2006). “Terror as a Weapon of Political Agitation”, *Terrorism: Critical Concepts in Political Science* (İçinde), (Ed.) David C. Rapoport, New York: Routledge.
- Thomas, Raju G. C. (1997). “Self Determination And International Policy”, *World Affairs*, 160 (1), (ss.17-33).
- Ulusoy, Ülkü Halatçı, “Ortadoğu’da Terörizmle Mücadele Kapsamında BM’nin Rolü”, *TASAM*, 26 Haziran 2018, (ss.113-144), http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/51266/ortadoguda_terorizmle_mucadele_kapsaminda_birlesmis_milletlerin_rolu, Erişim Tarihi: 21.03.2019.
- UN Report of The High-Level Panel On Threats, Challenges and Change, (2004). “A More Secure World: Our Shared Responsibility (2004), UN Doc. A/59/565, parag.64, s.49, <https://www.un.org/ruleoflaw/blog/document/the-secretary-generals-high-level-panel-report-on-threats-challenges-and-change-a-more-secure-world-our-shared-responsibility/>, Erişim Tarihi: 14.02.2019.

UNSC Res. 1566 (8 Ekim 2004), UN Doc. S /RES/ 1566, par.3.
<https://www.un.org/counterterrorism/ctitf/en/sres1566-2004>, Erişim Tarihi: 14.02.2019.

Yalçınkaya, H. (2017). “ IşİD’in Yabancı Savaşçıları ve Yarattığı Tehdit: Türkiye’nin Tecrübesi (2014-2016)”, *Uluslararası İlişkiler*, 14(53), ss.23-43.

Yeni Zelanda'daki iki camiye düzenlenen terör saldırısına dünyadan tepki yağdı”, <https://tr.euronews.com/2019/03/15/yeni-zelanda-daki-iki-camiye-duzenlenen-teror-saldirisina-dunyadan-tepki-yagdi>, Erişim Tarihi: 29.03.2019.

Walls, Erin, B.A. (2017) .*Waves of Modern Terrorism: Examining The Past And Predicting The Future* (Tez), Georgetown University, Washington, DC., 5 Nisan.

Weinberg, Leonard, Ami Pedahzur ve Sivan Hirsch- H. (2004). “The Challenges of Conceptualizing Terrorism”, *Terrorism and Political Violence*, 16(4), ss.777-794.

Weiss, Michael ve Hassan H. (2016). *IşİD: Terör Ordusunun İç Yüzü*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

Extended Abstract

Terrorism is the one of the most controversial issues in the academic community. The main reason for this is the failure to define a consensual definition of terrorism that is accepted by the international community. The inability to identify terrorism is not the theoretical reasons but it is due to political and religious reasons. Terrorism is a tactic that is used by not only by non-state armed actors but also by states in times of peace and war. It is not a new phenomenon using terrorism as an “instrument” in order to achieve political and religious goals. It can be said that phenomenon of terror is as old as human history. However, the French Revolution of 1789 is the turning point in the birth of modern terrorism. First of all, political terrorism became popular during the French Revolution. Terrorism is a type of violence that is constantly changing and gaining new dimensions and has arrived at the another turning point with the effect of globalization and technological developments. Today, in addition to classical terrorism, cyber terrorism, nuclear, biological and chemical terrorism, and lone wolf terrorism have become more important. After the tragic terror attacks on September 11, 2001, some new academic views have emerged. These views argue that a new type of terrorism or a new wave of terrorism has emerged and this terrorism is in a quite different form from the traditional (old) terrorism. Starting from the theory of David C. Rappaport’s four waves of

terrorism, some of the academicians point out that El Qaeda is the symbol organization of fourth wave of terrorism, in the meanwhile, another group of academicians who argues that a new wave, namely a fifth wave of terrorism was born and they show that model organization of this wave is ISIS (IS) and Boko Haram. The concept of new terrorism is built on a number of arguments. According to the academicians who advocate new terrorism, there are some fundamental differences between new and old terrorism. These are: a) Motivation; b) Organizational structure; c) Action tactics; d) Target selection and e) Brutality. Religion and fanaticism is the main motivation for the new terrorist. Unfortunately for most of those who advocate this claim, only religion of Islam but not other religion, is seen as the source of motivation. According to critics of the new terrorism, religious terrorism is certainly not a new phenomenon. According to the new terrorism defenders, new terror organizations have less hierarchical organizational structure, which are different from the old ones. According to the advocates of the new terrorism thesis, new terrorist organizations want to “the more people to watch and the more people to die”.

Another feature of the new terror organizations is the unwillingness to negotiate and compromise. Suicide terrorism is the most identifiable character of new terrorism. New terrorist organizations are very eager to obtain end use Weapons of Mass Destruction (WMD). According to the new terrorism defenders, the symbol organization of new terrorism is Al Qaeda. But nowadays there are a significant number of fifth wave theories that claim that a fifth wave of terrorism was already born. The first of the attractive fifth wave theories are called *tribalism*. In Uganda, Lord's Resistance Army (LRA) is the first ideal organization of the fifth wave. Another of the fifth wave terrorism theory is the establishment of terrorist semi-states especially in the Middle East and North of Africa. This development, which is quite different from the fourth wave of terrorism that started with the 1979 Iran Islam Revolution, is seen as the beginning of a new wave of terrorism namely fifth wave. In this context, in June 2014 DAESH/ISIS declared caliphate in the region covering Syria and Iraq territory. As a prominent and dangerous non-state armed actor ISIS became a source of global and regional security problems. Debates on the ISIS focused on especially about what kind of an actor it is in the international law order? It was questioned that whether ISIS would be characterized as a failed state, or is a pseudo-state or a quasi de-facto state or not. Unlike the old/classic terrorist organizations, ISIS met the three of the four criteria (population, territory, sovereignty and recognition) that was envisaged to become a state within the framework of the Montevideo Convention of 1933. Unlike classical terrorist organizations ISIS acted as a state: It occupied territories in Iraq and Syria and used sovereign powers in this region. However the international community refrained from recognizing the Islamic State as a State. In many resolutions, the UN has condemned ISIS's actions as a terrorist organization. In fact, ISIS has not got any intention of

being recognized as a state by the UN. Because ISIS is an organization doesn't confirm the Westphalian system but is against to it. In May 2020, ISIS has been severely defeated by the Coalition Force led by US. The ISIS lost most of the land it occupied. Thus, the ISIS transformed from a *de facto* regime to a classic terrorist network that attacks against to both combatants and non-combatants in Syria. However, this development doesn't mean that absolute victory has been achieved on ISIS.

Another of the fifth wave theories is described as a "technological wave" and the most prominent feature of this wave is the impressive role of Internet technology. Terrorist organizations such as Boko Haram, Al Qaeda, ISIS and Al-Shabaab benefit from the opportunities of the modern technology. For example these sophisticated terrorist organizations spread their messages, recruit staff and collect funds via by Internet. Today another problem is the foreign terrorist fighters who remain in the conflict zoon (Syria), return their home or go to another third country because they may carry out terrorist activities and spread violence in other geographies. In this new era where terrorism and terror organizations have transformed and changed in terms of quality and quantity, States should modernize their counter-measures in the fight and combat against to terrorism.

BARIŞÇIL DIŞ POLİTİKA “EVİRİMSEL KARARLI”MI?: DEMOKRATİK BARIŞ TEORİSİNİN RASYONALİST PERSPEKTİFTEN BİR ANALİZİ*

Emre GÜNDOĞDU**

Öz

Demokratik barış teorisi, demokrasilerin birbirleriyle savaşma eğiliminde olmadıklarını öne sürmektedir. Demokrasi ve barış arasındaki nedensel ilişkiyi sorgulayan kimi çalışmalar ise demokrasilerin savaşa en az demokrasi-dışı rejimler kadar yatkın olduğunu öne sürmektedir. Demokratik barış teorisine yönelik eleştirel çalışmaların aksine, bu çalışma demokrasilerin barışçıl dış politikaya yatkın olduğu argümanını destekleyen bir yaklaşım sunmaktadır. Çalışma demokrasilerin barışçılığını ‘oyun-teorik’ araçların yanı sıra ‘evrim’ literatüründe önemli yer tutan bazı kavramlardan da yararlanılan bir metodoloji çerçevesinde tartışmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümü iki farklı rejim tipinin (demokrasiler ve demokrasi-dışı rejimler) rasyonalite anlayışına, belirsizlik karşısındaki tutumlarına ve karar-yapımı mekanizmalarının potansiyel hataların giderilmesine ne ölçüde izin verdiğine odaklanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü ise demokrasilerin demokrasi-dışı rejimler karşısındaki avantajlarına rağmen uluslararası sistemde kendisine alternatif olan rejimler karşısında niçin baskın konumda olamadığını tartışmaktadır. Bu doğrultuda çalışma demokrasi-dışı rejimlerin ortak tehdit algısı, coğrafi uzaklık, statüko memnuniyeti ve her zaman saldırgan bir strateji izlemenin yüksek maliyetlere yol açması gibi çeşitli dışsal sebeplerden dolayı demokrasileri; demokrasilerin ise rakiplerine karşı caydırıcılıklarını sürdürebilmek için demokrasi-dışı rejimleri taklit etmesi konusunu ele almaktadır. Çalışma hem demokrasilerin barışçılığını sorgulayan yaklaşımlara yanıt niteliğinde bazı ampirik ve teorik karşı-argümanlar öne sürmekte hem de demokratik barış teorisinin geçerliliğini destekleyici nitelikteki argümanları sistematik bir çerçevede gözden geçirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokratik Barış Teorisi, Oyun Teorisi, Evrimsel Kararlılık, Rasyonalite, Belirsizlik

S PEACEFUL FOREIGN POLICY “EVOLUTIONARILY STABLE”?: AN ANALYSIS OF DEMOCRATIC PEACE THEORY FROM RATIONALIST PERSPECTIVE

Abstract

Democratic peace theory posits that democracies are not disposed to fight each other. Some critics of democratic peace theory questioning the causal

* Bu çalışma TÜBİTAK-BİDEB 2214/A desteği kapsamında Doç. Dr. Işıl KAZAN'ın danışmanlığında 2018 yılında tamamlanan “Caydırıcılık Teorisini Yeniden Düşünmek: Asimetrik Caydırıcılık ve Oyun Teorisi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, egundogdu@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6114-4484>

relationship between democracy and peace argue that democracies are as ‘war-prone’ as non-democracies. Contrary to criticism of democratic peace theory, this article suggests an approach supporting the argument of predisposition of democracies towards a peaceful foreign policy. The article discusses peacefulness of democracies within the frame of a methodological approach including some guiding concepts borrowed from ‘evolutionary’ literature as well as ‘game-theoretical’ tools. In this context, first section of the article focuses on two different types of regime’s (democracies and non-democracies) understanding of rationality, their attitude towards ‘uncertainty’ and the extent to which their decision-making mechanism enabling potential mistakes to be resolved. Second section of the article discusses why democracies are not able to dominate their alternative regimes in the international system although they have several advantages over non-democracies. The article therefore attempts to address both the issue of non-democracies imitating democracies by reason of various external factors such as common perception of threats, geographical distance, being satisfaction with the status quo and high costs of following an aggressive strategy continuously, as well as democracies imitating non democracies in order to maintain their deterrence against their opponents. The article both suggests some empirical and theoretical counter-arguments in response to approaches that question the peacefulness of democracies, and systematically reviews the arguments that support the validity of democratic peace theory.

Keywords: *Democratic Peace Theory, Game Theory, Evolutionarily Stability, Rationality, Uncertainty*

Giriş

Bu çalışma, demokratik barış teorisinin ‘*demokrasilerin birbirleriyle savaşmaya meyilli olmadıklarına*’ ilişkin argümanını (Maoz ve Russett, 1993: 624-638), demokrasilerin güvenlik politikalarına ilişkin karar yapımı süreçleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu amaç doğrultusunda öncelikle çalışmanın kavramsal çerçevesi ve metodolojisine ilişkin bazı önemli hususlara açıklık getirmek gerekmektedir.

Demokratik barış teorisi iki temel varsayıma dayanmaktadır. Birincisi, demokratik rejimler diğer rejimlere göre daha barışçıldır ve uzlaşmazlıklarını çatışma yerine görüşmelerle çözmeye eğilimindedir. İkincisi, demokratik rejimler birbirleriyle ilişkilerinde daha barışçıl olmalarına rağmen demokratik olmayan rejimlerle çatışmacı ilişkiler içerisine girebilirler. Demokrasi ile barış arasındaki bu ilişki kültürel/normatif ve yapısal/kurumsal olmak üzere iki şekilde açıklanmaktadır. Kültürel/normatif açıklamaya göre, dış politikayı yürüten karar alıcılar demokrasilerde iç politikada mevcut olan hoşgörü/uzlaşma anlayışını dış politikaya da yansıtmakta ve karşı tarafın da benzer şekilde davranmasını beklemektedir. Farklı düşünce ve grupların varlığını tanıyan çoğulcu bir rejimin dış politikadaki eğilimleri de doğal olarak barışçıl olmaktadır. Yapısal/kurumsal açıklamaya göre ise demokrasilerdeki hem iç hem de dış politika üzerindeki sivil denetim mekanizmaları ve kurumsal kısıtlamalar, alınacak kararların rasyonaliteye dayanmasını zorunlu kılmaktadır. Kurumlar arasındaki denge

ve kontrol mekanizması bu tür politikaların etraflıca değerlendirilmesini gerektirdiğinden, demokrasilerde savaş kararı alınması diğer rejimlere göre daha güç hale gelmektedir (Özdemir, 2007: 208-212).

Demokrasi ve barış arasındaki bağlantıya ilişkin olarak gerek kültürel gerekse de yapısal açıklamaları yeniden gözden geçiren ve tamamlayan bir faktör olarak demokrasilerin güvenlik politikalarına ilişkin “*karar yapımı süreçlerinin*” mercek altına alınması, demokratik barış teorisinin açıklama gücünün arttırılmasına katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda çalışmada demokrasilerin kendi aralarında barışçıl ilişkiler geliştirmeye yönelik yatkınlığı “*karar-yapımı teorisi*” ve “*oyun teorisi*” gibi araçlar yardımıyla tartışılmaktadır. Devletlerarası etkileşimin rasyonel bir yapısı olduğu ve eleştirel sorgulama sayesinde bu yapının açığa çıkarılabileceği varsayımı altında demokrasilerin tarihsel ilerleyişte daha gelişmiş ve rasyonel bir dizayna sahip olması bakımından diğer rejim tipleri karşısındaki üstünlüğünü tartışması yönüyle çalışmanın rasyonalist bir metodolojiye sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Çalışma, demokrasilerin “*evrimsel kararlılığına*” ilişkin bir tartışma üzerinden şekillendiği için, ilkin “*evrimsel kararlı strateji*” (*Evolutionarily Stable Strategy: ESS*) kavramına açıklık getirmek gerekmektedir. Evrimsel oyun teorisinde önemli yer tutan bu kavrama göre, bir “*stratejinin*”¹ ESS olabilmesi için popülasyonun bütün üyeleri o stratejiyi izlerken hiçbir “*mutant stratejinin*” (*alternatif strateji*) fayda elde edememesi gerekmektedir. Diğer bir deyişle, şu iki koşuldan birisi mevcutsa bir *a* stratejisi ESS’ dir: A) *a*; *a*’ya karşı oynadığında, *a*’ya karşı oynayan herhangi bir *b*’den daha iyi bir getiri ya da ona eşit bir getiri elde eder. B) *b*; *a*’ya karşı oynadığında, tıpkı *a*’ya karşı oynayan *a*’nın elde ettiği kadar iyi bir getiri elde eder; fakat *b*; *b*’ye karşı oynadığında *a*’nın *b*’ye karşı oynadığında elde ettiği getiriden daha kötüsünü elde eder.²

Anlaşılabacağı üzere ESS kavramı, bir stratejinin sadece rakip stratejiler ile karşılaştığında elde ettiği getiriyi değil; aynı zamanda kendi “*kopya stratejisi*” ile karşılaştığında elde ettiği getiriyi de hesaba katmak suretiyle “*fayda*” olgusuna klasik anlayışın ötesinde yeni bir perspektif

¹ Oyun teorisi literatüründe “*strateji*” kavramı oyuncuların her türlü eylemini ifade etmektedir. Bu çalışmada evrimsel oyun teorisi bağlamında rejimlerin “*barışçılık*” ve “*saldırganlık*” olmak üzere iki farklı stratejiyi benimseyebildikleri varsayılmaktadır.

² Bu oyun örneğinde popülasyonun bütün üyelerinin başlangıçta *a* stratejisini oynadığı; daha sonra ise küçük bir mutant grubunun *b* stratejisini oynamaya başladığı varsayılmaktadır (Fudenberg ve Levine, 1998: 59). $\Delta U(a, b)$ ifadesi, *b* stratejisi oynayan bir aktöre karşı *a* stratejisini izleyen bir aktörün getirilerindeki değişimi, $U(a)$ ifadesi ise *a* stratejisini izleyen bir oyuncunun toplam getirisini göstermektedir; ayrıca popülasyondaki her bir bireyin U_0 başlangıç getirisine sahip olduğu varsayılmaktadır. *a* bir evrimsel kararlı strateji, *b* popülasyonu işgal etmek isteyen bir mutant girişim ve *p* mutant stratejisini izleyen stratejilerin oranı iken $U(a)$ ve $U(b)$ ifadelerinin matematiksel olarak ne anlam ifade ettiği şu şekilde gösterilebilir:

$$U(a) = U_0 + (1-p)\Delta U(a, a) + p\Delta U(a, b)$$

$$U(b) = U_0 + (1-p)\Delta U(b, a) + p\Delta U(b, b)$$

Belirtmek gerekir ki, *a* evrimsel kararlı olduğu için *a* stratejisini izleyen bireyin getirisi, *b* stratejisini izleyen bireyin getirisinden büyük olmalıdır; aksi halde *b* stratejisini izleyen mutantlar popülasyonu işgal edebilecektir. Bu durumda $U(a) > U(b)$ ’dir. *p* oranı 0’a çok yakın iken bu durum ya $\Delta U(a, a) > \Delta U(a, b)$ ya da $\Delta U(a, a) = \Delta U(b, a)$ ve $\Delta U(a, b) > \Delta U(b, b)$ olmalıdır (plato.stanford.edu, 2009).

getirmektedir. Böylece *ESS* mantığı doğrultusunda politik düzeyde ‘‘fayda’’ olgusunu, bir stratejinin sadece spesifik bir rakip strateji ile karşılaştığında ne kadar getiri elde ettiğiyle değil, aynı zamanda bu getirinin aynı stratejinin kendi kopya stratejisiyle karşılaştığında elde ettiği getiri ile kıyaslanması suretiyle ortaya çıkan sonuç çerçevesinde ölçmek yanlış olmayacaktır. Demokrasiler ve demokrasi-dışı rejimlerin rakip rejimler ile olan karşılaşmaları esnasındaki karar yapımı süreçleri ve elde ettiği getirileri *ESS* olgusu çerçevesinde tartışmak ise demokratik barış teorisi açısından daha anlamlı ve ayırt edici sonuçlar elde etmeyi sağlayacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde *ESS* mantığına paralel olarak demokrasiler ve demokrasi-dışı rejimlerin karar yapımı süreçlerinin kıyaslanmasına ilişkin olarak üç adet alt başlıkta ortaya koyulan argümanlar şu şekildedir:

Birincisi, ‘‘demokrasilerin rasyonalite anlayışını’’ esas alan karar-yapımı süreçlerine sahip olan rejimlerin sürdürülebilirliği ‘‘diğer rasyonel modellere’’ göre daha olasıdır.

İkincisi, oyuncuların rakiplerine kasıtlı olarak belirsiz mesajlar³ göndermesinden, mesajların çeşitli bilişsel hatalar sebebiyle göndericinin hedeflediği bir biçimde yorumlanmamasından ve tarafların mesajları birbirlerine rakiplerinin algılamasını istediği bir biçimde iletip iletmediklerinden emin olamamalarından kaynaklanan üç farklı belirsizlik durumunda da demokrasiler önemli avantajlara sahiptir. Demokrasiler, birinci tip belirsizlik durumunda ‘‘imaj üstünlüğü’’ ve ‘‘tehditlerin inandırıcılığı’’ avantajına, ikinci tip belirsizlik durumunda nesnel gerçekliğin barışçıl sonuçlara yol açacak şekilde yorumlanması avantajına, üçüncü tip belirsizlik durumunda ise barışın karar alıcılar açısından bir tarihsel ‘‘odak noktası’’ (*focal point*)⁴ olması avantajına sahiptirler.

Üçüncüsü, karar-yapımı süreçlerinin esnek yapısı sayesinde hatalı politik kararların tüm politik sistemin yıkımına yol açmaksızın telafi edilebildiği bir karar-yapımı mekanizmasına sahip olmasından dolayı demokrasilerde hataların ‘‘onarılabilmesine’’ karşın, demokrasi-dışı

³ ‘‘Mesaj’’ ifadesi ile oyuncuların her türlü politik/askeri faaliyet ve söylemler yoluyla askeri güçleri ve/veya gerçek niyetleri hakkında rakiplerine ilettikleri mesajlar kastedilmektedir. Dolayısıyla bu mesajlar rakiplerin pazarlık, savaş stratejileri ya da askeri teknolojideki üstünlüklerine işaret edebileceği gibi, onların uzlaşmazlığın konusu olan herhangi bir çıkar nesnesini elde etme istekliliklerinin derecesine ilişkin de olabilir. Taraflar bu tür mesajları genellikle askeri birliklerin tatbikat yapmaları ya da komşu ülke sınırına asker yığılması gibi faaliyetler yoluyla iletmektedirler. Diğer yandan, mesajları yalnızca askeri faaliyetler bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Rakiplere kararlı olunduğunu iletmeye yönelik çeşitli diplomatik açıklamalar da bu bağlamda değerlendirilebilir (Lake, 2003 s. 82; Schelling, 1960: 187; Lieberman, 2013: 236).

⁴ Schelling tarafından koordinasyona dayalı oyunları açıklamada kullanılan ‘‘odak noktası’’ kavramı, bazı durumların davranışları koordine etmek için insanlara ipucu vermesini ifade eder. Söz konusu özel durumlar, her bir insanın diğerinin kendisinden ne bekleyeceğine ilişkin beklentiye dair bir odak noktası sağlar. Bu özel durum, her iki oyuncu tarafından da bilinen herhangi bir analogiye, teamüle/emsale, simetriye, estetiğe, geometrik bir şekle, ahlaki bir muhakemeye ya da tarafların birbirleri hakkında bildikleri bir şeye dayanan bir anahtar husus olabilir (Schelling, 1960: 57).

rejimlerdeki ‘yukarıdan aşağıya’ mekanik olarak işleyen karar-yapımı süreçleri bu tip rejimlerin yıkım yaşamasını kaçınılmaz kılmaktadır.⁵

Çalışmanın ikinci bölümünde ise demokrasilerin demokrasi-dışı rejimler karşısındaki avantajlarına rağmen uluslararası sistemde niçin baskın konumda olamadığı sorusu evrimsel oyun teorisinde önemli yer tutan “eşleyici dinamikler” (*replicator dynamics*) kavramı çerçevesinde oyuncuların birbirlerini taklit etme ihtiyacı üzerinden tartışılmaktadır. Ayrıca bu bölümde oyuncuların birbirlerini taklit etme ihtiyacının yarattığı “aynılığın” barışçıl stratejinin evrimsel kararlılığı üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir.

1. DEMOKRASİ VE DEMOKRASİ-DIŞI REJİMLERDEKİ KARAR-YAPIMI SÜREÇLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Aşağıda, demokrasilerdeki karar alıcıların bir güvenlik krizi esnasında diğer demokrasiler ile aralarında barışçıl ilişkilerin ortaya çıkmasını mümkün kılan kararlar almalarının demokrasi-dışı rejimlerdeki karar alıcılara göre daha muhtemel olmasının nedenleri tartışılmaktadır.

1.1. Rasyonel Karar-Yapımının Demokrasilerin Lehine İşlemesi

Rasyonalite varsayımına göre, karar alıcılar kararlarının olası sonuçları hakkında bir fayda fonksiyonuna sahip olarak (her bir eylemin olası faydalarını kombinasyon halinde değerlendirerek), rakiplerinin olası seçimleri hakkında sahip oldukları sübjektif inançları çerçevesinde “beklenen faydalarını” (*expected utility*) maksimize eden bir seçim yaparlar. Diğer bir deyişle, oyuncular seçimlerini beklenen faydaları doğrultusunda değerlendirirler ve bir eylemin bir diğerinden daha yüksek bir beklenen faydaya yol açacağını düşündüklerinde, bu eylemi diğerine tercih ederler (Perea, 2012: 64-65). Bu bakımdan rasyonalite kavramının uluslararası politika bağlamındaki temel öncülü, faydaların maliyetleri aşması durumunda bir politik aktivitenin gerçekleştirileceği; maliyetlerin faydaları aşması durumunda ise herhangi bir aktiviteye girilmeyeceğidir (Stein, 2009: 60).

Neoklasik teorisinin “*global rasyonalite*” olarak tanımladığı bu rasyonalite anlayışı, karar alıcıların tutarlı bir fayda fonksiyonuna sahip olduklarını varsaymaktadır. Bu doğrultuda karar alıcıların her bir alternatife karşılık gelen beklenen fayda değerini hesaplayabildikleri ve beklenen faydayı maksimize eden alternatifleri seçebildikleri varsayılmaktadır (Simon: 1997: 17).

Rasyonel davranışın birer açıklayıcısı olarak bu tür karmaşık standartlar öne sürmenin uluslararası politikayı açıklayıcı bir araç olarak “*rasyonalite*” kavramını kullanışsız kılacağı açıktır. Rasyonalite,

⁵ Bu argüman ileri sürülürken, her ilerlemenin -ne denli küçük olursa olsun- sonraki yapılandırmalar için temel olarak kullanıldığı bir seçim türü olan “*birikimli seçim*” adı verilen evrimsel mekanizmadan esinlenildiğini belirtmek gerekir. Bkz. Dawkins, 1986: 49.

gözlemlenmesi güç olan çeşitli bilişsel süreçlere ilişkin terimlerle tanımlandığında “*irrasyonel*” davranışı rasyonel olandan ayırt etmek neredeyse imkansız hale gelmektedir. Bu bakımdan rasyonaliteyi basit bir “*amaç-sonuç hesaplaması*” olarak ele alan ve oyuncuların amaçlarının “*doğruluğu*” konusunda yargıda bulunmaktan kaçınan “*araçsal rasyonalite*” tanımını esas almak yerinde olacaktır. Buna göre rasyonel karar alıcı, “*tanımladığı hedeflere dayalı olarak hareket eden ve algıladığı bir dizi seçenek arasından strateji belirleyen bir kişi*” olarak tanımlanabilir. Böylece çevrenin öznel yorumlanması, kişisel mizaç, algısal çarpıklık, karar yapımı süresinin sınırlı olması ya da psikolojik eğilimler gibi faktörler rasyonalite varsayımını yıpratmamaktadır. Çünkü araçsal rasyonalite kavramı açısından oyuncuların eksiksiz bilgiye sahip olmamaları bir sorunsal değildir ve oyuncuların tutarlı bir şekilde “*geçişli tercihlere*”⁶ sahip olmaları yeterlidir (Zagare, 1987: 7-10).

Bu çerçevede, bir rasyonel karar alıcı, bazı hedeflerine diğer hedefleri karşısında öncelik verir ve bu hedefe ulaşmak için seçtiği eylem tarzının diğer eylem tarzlarından daha uygun olduğunu hesaplayarak hareket eder. Bu açıdan karar alıcıların birtakım amaçlara ve değerlere öncelik vermesinin başka bir gözlemci açısından “*mantıklı*” bulunmasına gerek yoktur. Çünkü bir oyuncunun diğerinin karar yapımını mantıklı bulması, o karar yapımının ancak ve ancak bir dizi ortak değerler ve standartlar temelinde gerçekleştirilmesiyle mümkündür; ne var ki araçsal rasyonalite anlayışı açısından, oyuncuların tercih ettiği amaçların herhangi bir moral standardın rehberliğinde değerlendirilmesine ihtiyaç yoktur (Payne, 2001: 7-8; Betts, 1982: 128).

Fayda ve maliyetlerin oyuncuların subjektif inançlarına bağlı olarak birbirinden değişik bir biçimde hesaplanması, bir ölçüt olarak rasyonaliteyi - karar alıcıların birbirlerini “*irrasyonel*” olmakla suçlamalarına yardımcı olması dışında- kullanışsız bir kavram haline getirmektedir. Ne var ki, tarafların araçsal rasyonel anlayış çerçevesinde tercih sıralamalarında öncelik verdikleri referans nesnesi,⁷ birbirleriyle karşı karşıya gelmeleri durumunda barışçillığı mı yoksa saldırganlığı mı tercih edeceklerini belirleyici niteliktedir. Çünkü oyuncuların önemsedikleri referans nesnesi, bir kriz esnasında göz ardı edebilecekleri alternatif referans nesnelerinin niteliğini ve katlanmayı göze alacakları maliyetlerin büyüklük derecesini belirler.

“*Kitlesel ölümleri*” geçişli tercihler sıralamasında “*en kötü sonuç*” olarak değerlendiren çoğulcu demokrasilerin güvenlik politikalarını “*savaş*” seçeneğini son çare olarak değerlendirecekleri bir bağlamda yürütmeleri

⁶ “*Geçişli tercihler*” kavramının ne anlam ifade ettiğini açıklamak gerekirse; bir oyuncu *a* alternatifini *b*'ye ve *b*'yi *c*'ye tercih ediyorsa -tercihlerinin geçişli olduğu varsayımı altında- *a*'yı da *c*'ye tercih edecektir. Aksi takdirde tercihleri mantıksal olarak tutarsız olacaktır ve rasyonel tercih çerçevesinin dışında kalacaktır (Zagare, 1990: 241).

⁷ “*Referans nesnesi*” kavramı güvenleştirme teorisi çerçevesinde “*güvenliği tehdit edildiği düşünülen ve varlığını devam ettirmek zorunda olduğu iddia edilen şey*” olarak tanımlanmaktadır (Waever, 2008: 582).

daha olasıdır. Zira karar alıcıların topyekün konvansiyonel savaşı ya da nükleer felaket riski barındıran bir güvenlik ortamında kitlesel ölümleri "*en kötü sonuç*" olarak değerlendirmesi güvenlik politikalarının barişe yakınsamasını kaçınılmaz kılar. Nitekim demokrasilerin birbirleriyle çatışmanın eşiğine gelseler dahi krizlerin çatışmaya dönüşmeksizin sonuçlandığı birçok vaka örneği mevcuttur.

Örneğin 1898 Faşoda Krizi'nde İngiltere ve Fransa gibi iki demokrasi savaşın eşiğine gelmesine rağmen Fransa bu krizde savaşı "*göze alamayıp*" Afrika'daki nüfuz politikasında Sudan yerine Fas'a öncelik vermeyi daha rasyonel bulmuştur. Diğer bir deyişle, Fransa bu krizde İngiltere ile savaşmaktansa çıkar tanımlamasında değişikliğe gitmeyi tercih etmiştir. Fransa'nın 1923'te Almanya'dan tazminat borcunu tahsil edebilmek için bu ülkenin maden yönünden zengin olan Ruhr bölgesini işgal girişimine rağmen, bu işgal bir savaşa dönüşmemiş; zira bu kez de Almanya bir savaşı "*göze alamamıştır*" (Sümer, 2011: 209-210).⁸

Demokratik bariş teorisine eleştirel bir açıdan yaklaşan çalışmalarda demokrasilerin "*güç asimetrisi*" ve "*ekonomik maliyetler*" gibi stratejik gerekçelerle savaşı göze alamadıkları belirtilmektedir (Sümer, 2011: 218). Ne var ki devletlerin güç asimetrisinden dolayı caydırılabilmesi, karar alıcıların tercihler sıralamasındaki önceliklerinin barişi zorunlu kılmasına işaret etmesi bakımından demokratik bariş teorisini destekleyici bir husustur. Örneğin, güç asimetrisinin demokrasi-dışı rejimlerin aleyhine olduğu bir kriz örneği olarak Vietnam Savaşı'nda Birleşik Devletler ile arasındaki güç asimetrisine rağmen Vietnam'ın caydırılmadığı ve belirli bir noktada müzakereyi kabul edeceği varsayımına dayalı şekilde izlenen kontrollü tırmandırma politikasına karşın Vietnam yönetiminin pazarlık masasına oturmadığı görülmektedir (Sent, 2007: 464-465). Benzer şekilde, Britanya ile aralarındaki güç asimetrisine rağmen Arjantin yönetiminin Falkland Adaları'nı işgal etmesi (Reiter, 1997: 640-641; Steff, 2016: 65), cunta yönetiminin "*maliyet-fayda*" hesaplamasındaki öncelik sıralamasının demokrasilerin öncelik sıralamasıyla paralel olmadığını göstermektedir.

Demokrasilerin "*kitlesel ölüm maliyetlerinden*" olabildiğince kaçınma arzuları bir noktada rakipleri ile "*pazarlık yaparak*" uzlaşmalarını zorunlu kıldığından demokrasilerdeki karar alıcılardan radikal politik hamleler beklemek güçtür. Demokrasi-dışı rejimlerin değer yargılarının referans alındığı bir maliyet-fayda analizinde "*fayda*" rejimin sürdürülmesini ifade ettiğinden bu tip rejimlerin birbirlerine yönelik güvenlik politikalarının savaş ile sonuçlanması olasılığı son derece yüksektir. Zira rejim güvenliğini (rejimin bürokrasisini ve ideolojisini) insan güvenliğinden daha önemli olarak değerlendiren demokrasi-dışı rejimlerin

⁸ Alıntılanan bu kriz örnekleri aslında demokrasilerin birbirleriyle savaşın eşiğine gelmeleri bakımından demokratik bariş teorisine eleştirel bir açıdan yaklaşan çalışmalarda kullanılmaktadır; ne var ki bu örnekler demokrasilerin savaşı bir son çare olarak değerlendirdiklerinin ve savaştan kaçınmaya gayret ettiklerinin bir göstergesidir.

birbirlerini ekonomik yaptırımlar veya konvansiyonel askeri tehditler ile caydırmaları oldukça güçtür.

Bu bilgiler doğrultusunda, karar alıcıların kendi öncelik sıralamalarına bağlı kaldıkları müddetçe -ister demokrasi isterse demokrasi-dışı rejimler olsun- ‘‘araçsal rasyonel’’ olduklarını ve çoğulcu demokrasilerin sahip olduğu rasyonalite anlayışının evrensel olmadığını kabul etmekle birlikte, çoğulcu demokratik sistemlerin sürdürülebilirliğinin diğer ‘‘rasyonel modellere’’ göre daha olası olduğu açıktır.

1.2. Belirsizliğin Demokrasilerin Lehine İşlemesi

Belirsizliğin demokrasi ve demokrasi-dışı rejimlerdeki karar-yapımı açısından ne anlam ifade ettiğini açıklamak için öncelikle ‘‘belirsizlik’’ kavramını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir. Uluslararası güvenliğe ilişkin olarak geliştirilen oyun teorisi literatürü açısından belirsizlik olgusu ‘‘karar alıcıların gerçek niyeti ve/veya gücüne ilişkin bilgi eksikliği’’ olarak ifade edilebilir. Belirsizliğin kaynağının ne olduğu sorusuna ise farklı yaklaşımlar farklı yanıtlar vermektedir. Rasyonel aktör yaklaşımı belirsizliği karar alıcıların mesajları yanlış sunma güdüleriyle ilişkilendirirken; bilişsel yaklaşım belirsizliğin kaynağını karar alıcıların bilişsel yeteneklerindeki sınırlamalara bağlı olarak rakiplerinin eylemlerini yanlış algılamalarına dayandırmaktadır. Dolayısıyla rasyonel aktör okulunun aksine bilişsel yaklaşım belirsizliği mesajların göndericisiyle değil alıcısıyla ilişkilendirmektedir (Kurizaki, 2016: 625-626). Bu iki farklı belirsizlik tanımına üçüncü bir tanımlama ilave etmek mümkündür. Mesajların bilinçli olarak yanlış sunulması veya yanlış algılanması durumu söz konusu olmasa bile, tarafların mesajları birbirlerine tam da kendi istedikleri bir biçimde ilettiklerinden emin olmalarının mümkün olmamasından kaynaklanan bir belirsizlik daha söz konusudur.⁹

Bu doğrultuda oyuncuların rakiplerine bilinçli olarak belirsiz mesajlar göndermesinden, mesajların göndericinin hedeflediği bir biçimde yorumlanmamasından ve tarafların mesajları birbirlerine doğru bir biçimde iletip iletmediklerinden emin olamamalarından kaynaklanan söz konusu üç farklı tip belirsizliği demokrasi ve demokrasi-dışı rejimler açısından sırasıyla ele almak gerekmektedir:

Belirsizliğin birinci kaynağı, rakiplere kasıtlı olarak belirsiz mesajlar göndermeyi ifade eden ‘‘stratejik belirsizlik’’ politikasıdır. Devletler rakiplerinin potansiyel saldırgan girişimlerinin olabildiğince geniş bir yelpazesinde etkili olabilmesi beklentisiyle caydırıcı tehditlerinin hangi

⁹ Bu belirsizlik, diğer iki özel durum mevcut olmasa bile her durumda mevcut olan bir belirsizliktir. Bir oyuncu mesajını diğerine iletir ve mesaj alıcısı bu mesajı tam da mesaj göndericisinin istediği gibi algılayıp yorumlayabilir; ama yine de mesaj göndericisi mesaj alıcısının bu mesajı tam da kendisinin istediği gibi algılayıp algılamadığını bilemez. Rubinstein tarafından ‘‘neredeyse ortak malumat’’ (almost common knowledge), Aumann ve Hart tarafından ise ‘‘sınırlı ortak malumat’’ (limited common knowledge) olarak isimlendirilen bu olgunun detaylı analizi için bkz. Rubinstein, 1989: 385; Aumann ve Hart, 1994: 1009.

spesifik durumlarda uygulanacağını ifşa etmekten kaçınabilirler. Diğer bir deyişle, karar alıcılar ürettikleri tehditlerin daha geniş bir olaylar yelpazesinde etkili olması beklentisiyle askeri tepkilerini tam olarak hangi durum eşiğinde vereceklerini rakiplerine bilinçli olarak iletmeyebilirler. Nitekim Soğuk Savaş döneminde NATO'nun (*North Atlantic Treaty Organization: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü*) olası bir saldırı durumunda "*Kıtalararası Anti Balistik Füzelere*" (*Intercontinental Ballistic Missile: ICBM*) fırlatılması hakkındaki esnek karşılık stratejisi kasıtlı olarak bir miktar belirsizlik içermekteydi; çünkü bu belirsizliğin caydırıcı etkiyi arttıracığı düşünülmekteydi. Benzer şekilde, Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı konvansiyonel güçlerine karşı nükleer silahların "*ilk kullanımı*" hususu da NATO tarafından belirsiz bir seçenek olarak bırakılmıştır (Payne, 2015: 124-125; Paulsen, 1994: 11; Fearon, 1997: 71). Günümüzde Birleşik Devletler'in Tayvan'ı Çin'e karşı savunmak konusunda açık mesajlar vermekten kaçınmak suretiyle hem Tayvan'ı Çin'e karşı cesaretlendirmekten kaçınması hem de Çin'in Tayvan'a açık bir şekilde askeri güç ile meydan okuma güdüsünü dizginlemesi, stratejik belirsizlik politikasının bir diğer örneğidir (Crawford, 2009: 296).

Soğuk Savaş boyunca belirsizliğin nükleer caydırıcılığı güçlendirdiği mi yoksa zayıflattığı mı sorusu dönemin nükleer stratejistleri tarafından sıkça tartışılmıştır. Schelling'e göre, devletler belirli bir hareket tarzının nasıl bir tepki alacağına ilişkin belirsizlik içinde olan rakiplerinin o eylemleri gerçekleştirmeden önce etraflıca düşünmesini sağlamaya çalışabilirler. Böylece bir "*felaket olasılığı*" rakipleri şanslarını denemekten vazgeçireceğinden, belirsizlik stratejik bir koz olarak kullanılabilir. Bir diğer nükleer stratejist olan Kahn ise Schelling'in aksine nükleer caydırıcılığın ancak rakiplerin bir saldırının kaçınılmaz sonuçlarını tamamen anladıkları zaman en iyi şekilde işleyebileceğini öne sürmüştür (Delpech, 2012: 46-48). Schelling ile Kahn'ın bu tartışması "*demokrasi değişkeni*" hesaba katılmaksızın her iki düşünce okulunun da kendi argümanlarını destekleyecek şekilde çıkarımlarda bulunmasına imkân tanıyan bir niteliktedir. Stratejik amaçlarla kasıtlı olarak yürütülen bir belirsizlik politikasından fayda temin etmek rakip karar alıcıların belirsizliği nasıl yorumlayacağına bağlı olduğundan, belirsizliği yorumlayan karar alıcıların hangi rejim tipine ait olduklarını tespit etmek bu noktada kritik hale gelmektedir. Zira demokrasiler, belirsizlik durumunda demokrasi-dışı rejimlerin yoksun olduğu iki önemli avantaja sahiptir: "*imaj üstünlüğü*" ve "*tehditlerin inandırıcılığı*". Bu iki olgu üzerine eğilmek suretiyle belirsizliğin demokrasilerin ve demokrasi-dışı rejimlerin kendi aralarındaki ilişkilerinde ne gibi etkiler yarattığı tespit edilebilir.

Karar alıcılar belirli bir oyuncunun geçmiş davranışlarına dayalı olarak onun sabit karakteristiği veya davranışsal eğilimleri hakkında belirli inançlara sahip olduklarında, söz konusu oyuncunun bu karakteristik özellikler açısından belirli bir "*imaja*" sahip olduğu söylenebilir. Devletler davranışsal eğilimleri açısından "*tehditlerini gerçekleştiren*", "*risk*

eğilimli”, “*acımasızca misilleme yapan*” vb. gibi güç kullanımına ilişkin çeşitli imajlara sahip olabilir. Ayrıca devletler “*anlaşmalara uyan*”, “*revizyonist olmayan hedeflere sahip*” ve “*güvenilir müttefik*” gibi işbirlikçi davranışlar açısından da çeşitli imajlara sahip olabilir. İmaj kavramı oyuncuların geçmişteki tutumları bakımından rakiplerinin elde ettikleri izlenimi ifade etmekle birlikte, karar alıcıların bu imajları hangi ölçütlere göre oluşturduğu bir soru işaretidir. Çünkü bir devletin belirli bir özelliğe referansla farklı karar alıcılar tarafından aynı imaja sahip olduğunun değerlendirilebilmesi için söz konusu özelliğin tüm gözlemciler açısından sürekliliği gereklidir (Dafoe vd., 2014: 374).

Kimi devletlerin imajı belirli tarihsel periyotlarda ortaya çıkan ve uzun ömürlü olmayan demokrasi-dışı rejimlerin kendisi ile özdeşleştirildiği için süreklilik arz etmemekte ve bu imaj rakipler üzerinde stratejik bir etki oluşturmaya yönelik olarak kullanılamamaktadır. Demokrasilerin imajı ise - mevcut yönetimde hangi siyasal iktidar olursa olsun- devletin “*sürekliliği*” ile ilişkilendirilmektedir. Diğer bir deyişle, demokratik rejimlere sahip devletlerde hükümetler değişse bile bu devletlerin belirli bir güvenlik krizi esnasında hem diğer demokrasilere hem de demokrasi-dışı rejimlere karşı olası tutumlarının önceden tahmin edilebilirliği daha yüksektir.

“*Tehditlerin inandırıcılığı*” konusunda ise belirtmek gerekir ki kimi araştırmacılar bir tehdit mesajının inandırıcılığını iç politik süreçlerle ilişkilendirmektedir. Buna göre politik liderler bir kriz esnasında tehditte bulduklarında kendilerini geri adım atmaları durumunda katlanmak zorunda kalacakları “*iç seyirci maliyetlerine*” maruz bırakırlar. Demokratik liderlerin katlanmak zorunda oldukları bu iç maliyetlerin farkında olan rakip karar alıcılar ise demokrasilerden gelen tehditleri daha inandırıcı bulacaklardır. Eğer seçim sistemine ilişkin kurumlar liderleri cezalandıran etkili bir mekanizmaya sahipse demokratik liderler daha yüksek seyirci maliyetleri üretebilir ve dolayısıyla kararlılıklarına ilişkin daha inandırıcı mesajlar gönderebilirler (Fearon, 1997: 72-82; Schultz, 1998: 830).

Belirsizliğin ikinci sebebi olan “*yanlış algılama*”¹⁰ olgusu ise insanların mevcut inançlarını destekleyen mesajları kabul etme ve bu inançlarla çelişen mesajları reddetme eğilimlerinden kaynaklanan bilişsel hataları ifade etmektedir. Buna göre, uluslararası politikada karar alıcıların beklentileri ve ihtiyaçları gözlemledikleri mesajları nasıl yorumlayacaklarını güçlü bir biçimde etkilemektedir. Böylece mesajlar gözden kaçırılabilceği gibi çoğu zaman da karar alıcıların mevcut inançlarına uyarlanabilmektedir. Diğer bir deyişle, karar alıcılar çoğu zaman “*görmeyi umdukları şeyleri görme arzusu*” ile hareket etmektedir (Jervis, 1976: 143, Jervis, 2006: 650). Nitekim çeşitli araştırmacıların ortaya koyduğu üzere, karar alıcılar kendi görüşleriyle tutarlı olan mesajların arayışı içerisinde olmak ve bu görüşlerle çelişen mesajlara itibar etmemek, “*hüsni kuruntu*” (*wishful thinking*) içerisinde olmak ve bir konu hakkında düşünmeyi reddetmek gibi çeşitli

¹⁰ Bu noktada, mesaj göndericisi kasıtlı belirsizlik politikası izlemese bile mesaj alıcısının çeşitli bilişsel hatalar sebebiyle mesajları göndericinin arzuladığı bir biçimde yorumlamadığı varsayılmaktadır.

bilişsel-psikolojik süreçlerden geçmektedir (Rosati, 1995: 55). Bu bilişsel süreçler göz önünde bulundurulduğunda barişe bir miktar yatkınlığın nesnel gerçekliğin¹¹ barişçıl sonuçlara yol açacak şekilde yorumlanmasına; savaşa yatkınlığın ise tam tersine nesnel gerçekliğin bir savaş başlatmanın yüksek bir getiri sağlayacağı kanısına varacak şekilde yorumlanmasına yol açacağı söylenebilir. Rejimin devamlılığı açısından gerek toplumu seferber edebilmek gerekse yeni ekonomik kaynaklar yaratabilmek adına saldırgan politikalara ihtiyaç duyan bir rejimin bu politikalar sonucunda ortaya çıkması muhtemel gelişmeleri hüsni kuruntu içerisinde yorumlamasını beklemek yanlış olmayacaktır.

Birçok araştırmacının belirttiği üzere, geçmişte başarı ya da başarısızlıkla sonuçlanan politikalar hangi stratejilerin işe yarayıp yaramayacağını anlamak için karar alıcılar tarafından çoğu zaman birer *'analoji'* olarak kullanılmaktadır. Bu analogik muhakeme insanların olayların karmaşasını anlamlandırmak için farkında olmaksızın kullandığı bilişsel yöntemlerden birisidir (Levy ve Thompson, 2010: 146; Goldsmith, 2005: 37). Örneğin Saddam Hüseyin'in Kuveyt'in işgaline yönelik olarak zihninde geliştirdiği analogik muhakeme, savaşın faydasının maliyetinden yüksek olacağı fikrini destekleyen verilerden oluşmaktaydı. Zira Hüseyin, Libya'nın da tıpkı Irak gibi seküler bir Arap rejimi olması, güney komşusu Çad'ı işgal etmesi, Birleşik Devletler'e karşı terörizmi desteklemesi ve petrol zenginliklerine sahip olması bakımından Libya rejimi ile Irak rejimi arasındaki benzerlikleri kendi lehine yorumlamıştır. Birleşik Devletler'in Kaddafi'yi tehdit edecek önemli bir girişimde bulunmaması, Hüseyin'in kendisinin de benzer bir şekilde muamale göreceği çıkarımında bulunmasına yol açmıştır (Duelfer ve Dyson, 2011: 91) Birleşik Devletler'in Eski Yugoslavya'da ve Somali'de hava gücünü kullanmasına rağmen kara birliklerinin kullanımını bir seçenek olarak değerlendirmemesi de Hüseyin'i Birleşik Devletler'in kararsız ve zayıftan kaçınan bir pozisyonda olduğuna ikna etmiştir (McKoy ve Lake, 2012: 173).

Demokrasilerde ise karar alıcıların politik gelişmelerin gidişatına ilişkin tahminlerinde barişe yatkınlığın etkilerini görmek mümkündür. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain'in ve kilit konumdaki birçok danışmanının Alman Şansölyesi Adolf Hitler'in saldırgan niyetlerini önemli ölçüde küçümsediği görülmektedir. Chamberlain'in Hitler hakkındaki düşünceleri konusundaki genel kanı Chamberlain'in *'hüsni kuruntuya'* düştüğü yönündedir. Kısmen Birinci Dünya Savaşı'nın dehşetinin zihninde yarattığı imgeden de etkilenen Chamberlain'in olası bir savaşın sonuçlarının yıkıcılığı konusundaki endişesi, yatıştırma politikasının Hitler'i tatmin edeceği ve Hitler'in büyük

¹¹ *'Nesnel gerçeklik'* kavramı ile rakiplerin askeri kapasiteleri, güç kullanımı konusundaki niyetleri, benimsediği değerleri, fayda ve maliyetlerini hesaplama kabiliyetleri, mesajları algılama biçimleri ve tüm bunların bir fonksiyonu olarak belirli bir kriz esnasında nasıl tepki verecekleri gibi konulardaki objektif durum kastedilmektedir.

bir savaştan kaçınacağı şeklinde çarpık bir değerlendirme yapmasına yol açmıştır (Hewer ve Lyons, 2018: 180-181).

Belirsizliğin üçüncü kaynağı ise karar alıcıların rakiplerinin “bilgisi hakkındaki bilgisini” ifade eden “ortak malumatın” sınırlı yapısının¹² oyuncuların birbirlerinin niyetlerinden kesinlik içerisinde emin olmalarını engellemesidir. “Mahkumun İkilemi” (PD)¹³ oyununu tasarlayan oyun teorisyenleri, devletler arasındaki ikilemi oyuncuların aralarında iletişim imkanı olmayacak şekilde farklı odalarda izole edildikleri bir metafor üzerinden açıklamışlardır. Ne var ki devletler arasında farklı odalarda izole şartlarda hareket eden iki oyuncu metaforuna başvurmayı gerektirecek bir iletişim eksikliği söz konusu değildir. Oyuncular arasındaki ikilem iletişim eksikliğinden değil, iletişimin varlığına rağmen aşılması mümkün olmayan bir epistemik duvar olan “ortak malumatın sınırlılığından” kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, bir mesajın diğer oyuncuya iletilmesi her ne kadar mümkün olsa da, mesajın ona iletilmediğini bilmek ya da rakibin mesajın kendisine iletilmediğini bilmediğini bilmesi son derece güçtür. Bu mantıksal çıkarım, aralarında rekabet bulunan oyuncuların niçin en kötü olasılığa göre hazırlık yapmak zorunda olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü taraflar arasındaki “bildiğini bilme” konusuna ilişkin ortaya çıkan düşünce zincirinin ileriki bir basamağında ortaya çıkması olası bir şüphe, oyuncuların “geriye dönük çıkarımda” (backward induction)¹⁴ bulunarak aralarındaki güvensizliği arttıran politikalar izlemesini kaçınılmaz kılar.

¹² Rubinstein tarafından “neredeyse ortak malumat” (almost common knowledge) adı altında ortaya koyulan ve aşağıda *E* olayı hakkında tarafların sahip olduğu *K* bilgi kümeleri ile gösterilen bilgi operatörü, ortak malumatın sınırlılığına ilişkin olarak rakip iki oyuncu arasında sonsuza uzanan bir düşünce zincirini temsil etmektedir:

Durum-1: $K_1(E)$ - Oyuncu 1 *E*'yi bilmektedir

Durum-2: $K_2(E)$ - Oyuncu 2 *E*'yi bilmektedir

Durum-3: $K_1[K_2(E)]$ - Oyuncu 1, Oyuncu 2'nin *E*'yi bildiğini bilmektedir

Durum-4: $K_2[K_1(E)]$ - Oyuncu 2, Oyuncu 1'in *E*'yi bildiğini bilmektedir

Durum-5: $K_1[K_2[K_1(E)]]$ - Oyuncu 1, Oyuncu 2'nin Oyuncu 1'in *E*'yi bildiğini biliyor olduğunu bilmektedir

Durum-6: $K_2[K_1[K_2(E)]]$ - Oyuncu 2, Oyuncu 1'in Oyuncu 2'nin *E*'yi bildiğini biliyor olduğunu bilmektedir

Yukarıdaki şablona göre, *Durum-3* ve *Durum-4*'te “ortak malumat” söz konusudur; zira oyuncuların rakiplerinin bilgisi hakkındaki bilgisi kastedilmektedir. Diğer yandan, karar alıcılar rakiplerinin sahip olduğu bilgiyi bilse de kendilerinin bu bilgiyi bildiklerinin rakipleri tarafından bilmediğini bilemeyebilir. Diğer bir deyişle, *Durum-5* ve *Durum-6* gerçeği yansıtmayabilir. Rubinstein tarafından “neredeyse ortak malumat” (almost common knowledge) olarak isimlendirilen söz konusu olgunun “elektronik posta oyunu” adı altındaki oyun-teorik bir analizi için bkz. Rubinstein, 1989: 385-391.

¹³ Bu oyunda “işbirliği” ve “ihanet etme” olmak üzere iki seçenek bulunmaktadır. Dolayısıyla olası dört sonuç vardır. Her iki oyuncu da işbirliği yaparak (3) puan alabilir. Her ikisi de ihanet edebilir ki bu durumda her biri (1) puan alacaktır. Üçüncü ve dördüncü olasılıklar ise bir oyuncu işbirliği yaparken diğerinin ihanet etmesidir. Bu durumda ihanet edene (5) puan verilirken işbirlikçi hiç puan kazanmamaktadır. Bu oyunun sorunsal -oyuncuların en iyi puanları kazanmak istediği varsayımı altında- her bir oyuncu için en iyi seçeneğin hangisi olacağıdır. Çünkü ihanet etme seçeneği diğerinin kararına bağlı olarak en iyi veya en kötü sonucu elde etme olasılığına imkan vermektedir (Dolman, 2005: 55-56).

¹⁴ Geriyi dönük çıkarım, bir oyunda optimal eylemler dizisini belirleyebilmek için bir problemin veya durumun sonundan geriye doğru gerçekleştirilen bir muhakeme sürecini ifade eder. Şöyle ki, *Oyuncu-1* kendisine *Oyuncu-2*'nin *Oyuncu-1*'in ne yapacağını düşündüğünü sorarak hareket eder.

Nitekim Soğuk Savaş döneminde gerek Amerika Birleşik Devletleri'nin gerekse de Sovyetler Birliği'nin nükleer caydırıcılık için ihtiyaç duyduklarından daha fazla sayıda nükleer silah üretmelerinin sebebi, tarafların nükleer silah sayısı bakımından üstün olmanın anlamsız olduğunu ve rakiplerinin bu gerçeği bildiğini bilmelerine rağmen rakiplerinin kendilerinin bu durumu bildiklerini biliyor olduklarından emin olamamalarıdır. Devletlerin kullanmayacakları halde nükleer silah üretmeye devam etmelerini teşvik eden bu düşünce zinciri ortak malumatın sınırlı yapısının karar alıcıların güvensizlik hissi üzerindeki etkisinin somut bir örneğidir (Aumann ve Hart, 1994: 1009).

Oyuncuları saldırgan stratejiye yönelten söz konusu düşünce zincirindeki kısırdöngüyü kırarak şekilde taraflara güven verebilecek bir bilişsel referans noktasına ihtiyaç olduğu ortadadır. Bu noktada geçmiş kriz vakalarına ilişkin veriler önemli bir tarihsel "*odak noktası*" (*focal point*) olabilir. Odak noktası kavramı oyun teorisinde koordinasyona dayalı oyunlarda insanların iletişimin yokluğunda seçmeye eğilim gösterdiği bir durumu ifade etmektedir. Şöyle ki, insanlar her biri diğerlerinin de aynı şeyi yapmaya çalıştığını bilirlerse niyetlerini veya beklentilerini buna göre kararlaştıracak; böylece eylemleri bir tür öneme sahip bir odak noktasına yönelecektir. Bu durumda birbirleriyle savaş geçmişi olmayan demokrasilerin lehine, birbirleriyle savaş geçmişi olan demokrasi-dışı rejimlerin ise aleyhine olan bir karar-yapımı sürecinin ortaya çıkması muhtemeldir. İki demokrasi-dışı rejimin aralarındaki topyekün savaş, çatışma ya da silahlanma yarışı geçmişi, tarafların aralarındaki şüpheyi arttıracak şekilde kendisine referansla karar-yapımında bulunacakları bir kritik eşiktir. Demokrasilerde ise geçmiş uzlaşmazlıklara ilişkin tarihsel referans noktası barışa ilişkin olmaktadır. Böylece bir güvenlik krizi esnasında demokrasi-dışı rejimler arasında savaşın, demokrasiler arasında ise barışın bir "*kendini gerçekleyen kehanet*" olarak ortaya çıkması daha muhtemeldir.

1.3. Seçilim Sürecinin Demokrasilerin Lehine İşlemesi

Evrimsel mantığı bağlamında bir yapının koşullara uygun olan özelliklerinin "*seçilime*" uğramasına benzer bir biçimde (Dawkins, 1976: 12), uluslararası sistemde teknolojik, ekonomik, askeri vb. özellikleri bakımından avantajlı olan oyuncular diğer oyunculara kıyasla uluslararası sistemde daha güçlü bir biçimde ayakta kalırlar ve sahip oldukları bu özellikleri geliştirme avantajına sahip olurlar. Elbette uluslararası sistemdeki seçilim süreci sadece oyuncuların referans alındığı bir alan ile sınırlı değildir; bu oyuncuların seçilime uğramasını mümkün kılacak kararı almalarını sağlayacak iç politik mekanizmalar ve söz konusu bürokratik işleyiş içerisinde rasyonel kararı alacak olan karar alıcıların kendisi de seçilime uğrarlar. Bu bakımdan seçilimin biri iç diğeri de dış politika ile ilişkili olan iki yönü vardır: Birincisi karar alıcıların ve karar yapımı

mekanizmalarının seçilimi; ikincisi ise uluslararası sistemde başarılı olan oyuncuların seçilimi.¹⁵

Bir politik rejimin sürdürülebilirliği rejimin işleyişinde yaşanan aksaklıkların rejimin tümüyle yıkım yaşamasına gerek kalmaksızın giderilmesine bağlıdır. Tüm parçaların birbirine bağlı olduğu bir saat düzeneğinin tek bir dişlisindeki hatanın tüm düzeneği bozmasına benzer bir şekilde, olası bir hatalı politik kararın tüm sistemin işleyişini sekteye uğratmasını mümkün kılacak bir karar-yapımı mekanizmasına sahip olan politik rejimlerin sürdürülebilirliği son derece güçtür. Bu bakımdan potansiyel aksaklıkların tüm politik sisteme sirayet etmeksizin bir alt sistemde giderilebildiği bir karar-yapımı mekanizmasına sahip politik rejimlerin sürdürülebilirliği, hataların onarılması imkanının olmadığı rejimlere göre daha yüksektir.

Nitekim çeşitli tarihsel örneklerde de görüldüğü üzere, demokrasiler hatalarından dersler çıkartarak ilerleyen bir öğrenme gerçekleştirmek suretiyle varlıklarını devam ettirirken, demokrasi-dışı rejimler çöküş gerçeği ile yüzleşmektedir. Evrimsel literatür üzerinden ifade etmek gerekirse, demokrasilerin iç işleyişi ve bu işleyiş sürecindeki karar alıcılar her ilerlemenin -ne denli küçük olursa olsun- sonraki yapılandırmalar için temel olarak kullanıldığı bir seçim türü olan “*birikimli seçilime*” uğramaktadır. Demokrasi-dışı rejimler ise dış politikadaki spesifik konularda çeşitli başarılar elde etse bile iç politik sistemleri bu başarıları sürdürme ve geleceğe aktarma kabiliyetine sahip bir dizayna değil, bir politik hatanın tüm sistemin çöküşüne yol açabildiği bir dizayna sahiptir.

Demokrasilerin birbirlerine yönelik dış politikalarında barışçıl ilişkilerin ortaya çıkmasını daha olası hale getiren faktör demokrasilerin “*hatayı onarabilen*” bir iç işleyişe sahip olması ve hatalı kararlar alan karar alıcıların “*elimine*” olmasıdır. Bu noktada vurgulamak gerekir ki hatanın onarılması ifadesi ile kastedilen husus hem karar alma mekanizmalarındaki çoğulcu etkinin hem de karar alıcı kişilerin sürekli değişme potansiyelinin hatalı bir politikada ısrar edilmesini mümkün kılmamasıdır. Demokrasilerde, potansiyel hatalı politikalara karşı çeşitli uzmanlık kuruluşlarının (bakanlıklar, bilimsel araştırma kuruluşları vb.) politik liderlerin benimsediği tutumların aksi yönündeki raporları, yerel yönetimleri temsil eden yetkililerin itirazları, meslek örgütleri, dernekler ve medyanın muhalefeti gibi “*direnç birimleri*” bulunmaktadır. Ayrıca demokrasilerin belirli üst düzey yetkililerin istifası ya da hükümetin değişmesi gibi yöntemlerle “*elit sirkülasyonunu*” mümkün kılan bir içsel yapıya sahip olması söz konusu rejimlerin hatayı onarıcı özelliklerden biridir.

Hatalı politik kararların uygulanmasında ısrar edilmesi durumunda karar alıcıların toplum tarafından seçim yoluyla elimine edilmesi olasılığı karar alıcıların toplumun beklentilerine uygun kararlar almasına zemin hazırlar. Zira demokratik barış teorisinin en önemli argümanlarından birisi

¹⁵ Seçilimin dış politikaya ilişkin ikinci boyutu çalışmanın ikinci kısmında ele alınmaktadır.

de modern zamanlarda savaşların büyük bir maliyet ve yıkımı beraberinde getirmesinden dolayı bu maliyetlerin en belirgin mağduru olan halkın savaşlara rıza göstermeyerek karar alıcıları barişçıl çözümlere zorlamasıdır (Ekmekçi, 2011: 109).

Nitekim ABD'li vatandaşların Vietnam Savaşı sırasında giriştikleri protesto hareketleri, Amerikan hükümetinin Vietnam savaşına ilişkin politik tutumunu değiştirmesinde en önemli unsur olmuştur (Kapani, 2007: 154). Britanya'da Anthony Eden hükümetinin 1956 yılındaki Süveyş hareketi başarısızlığından sonra kamuoyu ve medya baskısı sonucu istifaya zorlanması, demokrasilerde siyasal iktidarların kamuoyundan gelen istek ve baskılar karşısındaki duyarlılığın bir diğer örneğidir. İran'a gizli silah satışının ortaya çıkmasından sonra kamuoyunda yoğunlaşan tepkiler üzerine yüksek düzeydeki birçok ABD'li görevlinin istifa etmesi ve Başkan Ronald Reagan'ın da girişilen hareketin yanlışlığını kabullendiğini açıklamak zorunluluğunu duyması da politik hataların giderilmesi konusunda demokrasilerin demokrasi-dışı rejimler karşısındaki avantajına bir diğer örnektir (Kapani, 2007: 172).

Resmi ideolojinin sorgulanamazlığı/kutsallığı ile paralel olarak kararların hem ideolojik olarak sorgulanmadığı hem de rejimin örgütsel işleyişi gereği bu kararları denetleyecek bir "*kontrol ve denge*" mekanizmasının bulunmadığı demokrasi-dışı rejimlerdeki karar yapımı süreci ise "*yukarıdan aşağıya doğru*" birbirine bağlı zincirleme bir işleyişten ibarettir. Demokrasi-dışı rejimlerdeki karar yapımı süreçlerinde demokrasilerde olduğu gibi üst düzey hükümet yetkililerinin aldığı kararların uygulanmasını engelleyecek etkili "*çatlak sesler*" bulunmadığı için hataların onarılması olası değildir.

Diğer yandan, demokrasi-dışı rejimlerin aldığı kararları denetleyici ve kısıtlayıcı bir mekanizma olmadığının rakiplerce bilinmesi, bu tip rejimler ile yönetilen devletlerin tutumunun ancak şiddet kullanımı yoluyla değiştirilebileceği kanısını oluşturmaktadır. Bir örnek olarak, Kuzey Kore rejiminin nükleer silah üretimini durdurması konusunda- bu tip bir rejimin nükleer girişimlerini iç dinamikler yoluyla dizginlemek mümkün olmadığından- güç kullanımı yönteminin gerek demokrasiler gerekse de demokrasi-dışı rejimler tarafından tek seçenek olarak değerlendirilmesi daha muhtemeldir. Bir demokrasinin ise spesifik bir çıkar nesnesi konusunda uzlaşmazlık içerisinde olduğu bir başka demokrasinin taviz vermesine ya da yönetim değişikliğine uğramasına ilişkin bir beklenti içerisinde olması daha muhtemeldir.

Bu bilgiler ışığında iki farklı rejim tipi açısından iki farklı işleyişle karşılaşılmaktadır: Bir tarafta çeşitli tarihsel periyotlarda birbirinden bağımsız olarak yıkılıp yeniden tesis edilen baskı rejimi tipleri ve diğer tarafta ise iç işleyişi gereği politik hataları tüm sistemin çökmesine gerek kalmaksızın elimine eden demokratik rejim tipleri. Elbette ki hataları onarma mekanizmasına sahip demokrasiler belirli durumlarda en az totaliter ideolojiye sahip rejimler kadar hatalı politikalar izleyebilir; ne var ki

demokrasilerde mevcut olan hataları onarma eğilimi onlara eşsiz bir evrimsel ilerleme imkânı sağlar.

2. OYUNCULARIN RAKİPLERİNİ TAKLİT ETME İHTİYACI VE EVRİMSEL KARARLILIK

Çalışmanın birinci bölümünde öne sürülen argümanlar demokrasilerin birbirleriyle olan karşılaşmalarının barışçıl ilişkilere yol açması bakımından rakip rejimlere kıyasla avantajlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ne var ki, demokrasiler demokrasi-dışı rejimlere kıyasla bu türden bir üstünlüğe sahipse, demokratik barış niçin uluslararası sistemde baskın hale gelememektedir? Diğer bir deyişle, bu barışçıl özellik niçin hem demokrasilerin kimi güvenlik krizlerinde kendi aralarında savaşın eşiğine gelmelerine hem de demokrasi-dışı rejimlere karşı izledikleri savaş yanlısı politikalarına engel olmamaktadır? Bu noktada çalışmanın ana çerçevesi olan ‘*evrimsel kararlılık*’ kavramına geri dönmek suretiyle demokratik barışın kararlılığını zayıflatan ve öneminin kavranmasını güçleştiren birbiriyle ilişkili iki faktöre odaklanmak gerekmektedir. Bu faktörlerden birincisi, barışçıl stratejiyi izleyen oyuncuların oranı arttıkça oyuncuların saldırgan strateji izleme olasılığının da artmasıdır. İkincisi ise hem demokrasilerin hem de demokrasi-dışı rejimlerin birbirini ‘*taklit etme*’ ihtiyacı hissetmesidir ki bu da herhangi bir stratejinin ‘*verili*’ bir rejimle ilişkilendirilmesini güçleştirmektedir.

Seçilimin dış politikaya ilişkin boyutunu ifade eden ‘*uluslararası sistemde başarılı olan oyuncuların seçilimi*’ gerçeği, çoğu zaman demokrasi-dışı rejimleri iç işleyişlerindeki demokrasi-dışı yapıdan taviz vermeksizin dış ilişkilerinde stratejik gerekçelerle barışçıl davranmaya itmektedir. Diğer bir deyişle, demokrasi-dışı rejimlerin uluslararası rekabette ayakta kalma hedefi doğrultusunda maksimum getiri elde etmek için içerisinde mücadele ettikleri oyun alanı olan ‘*uluslararası konjonktürün*’ kuralları bu rejimleri barışa zorlamaktadır. Aynı uluslararası konjonktür demokrasileri demokrasi-dışı rejimlere karşı caydırıcılıklarını sürdürebilmek için yüksek maliyetlere katlanmayı göze alan, öngörülemeyen ve hatta saldırgan niyetlere sahip bir pozisyondaymış gibi davranmaya itmektedir.

Nitekim evrimsel kararlı strateji olgusuna açıklık kavuşturmak için tasarlanan bir oyun olan ‘*Şahin-Güvercin Oyunu’nda*’ (*Hawk-Dove Game*)¹⁶ ‘*güvercin*’ stratejisinin evrimsel kararlı olmadığı görülmektedir;

¹⁶ 1970’lerde Maynard Smith tarafından geliştirilen ‘*Şahin-Güvercin*’ oyununda oyuncular bir sabit V değerine sahip bir kaynak için rekabet etmektedir. Belirtmek gerekir ki bu oyun iki oyuncu arasında değil, iki stratejiden birini izleyen birçok oyuncu arasında oynanmaktadır. Her bir oyuncu ya saldırgan davranış başlatmayı ifade eden ‘*Şahin*’ stratejisini ya da rakip saldırgan davranış başlatırsa geri çekilmeyi ifade eden ‘*Güvercin*’ stratejisini izlemektedir. İki oyuncu da saldırgan davranış başlatırsa çatışma gerçekleşecektir ve iki oyuncu da eşit olasılıkla zarar görecektir. Çatışma oyunculara bir C sabit değeri kadar maliyete yol açmaktadır. *Şahin* stratejisi *Güvercin* stratejisi ile karşılaştığında *Güvercin* hemen geri çekilecek ve *Şahin* kaynağı elde edecektir. İki *Güvercin* karşılaştığında kaynak aralarında eşit olarak paylaşılacaktır. Bu bilgiler ışığında oyunun getirileri aşağıdaki matristeki gibi oluşturulabilmektedir:

çünkü saf bir güvercinler popülasyonu bir ‘‘şahin’’ stratejisi tarafından işgal edilebilmektedir. Şahin stratejisinin bir başka şahin stratejisi ile karşılaştığında katlanacağı maliyetin, elde edeceği getiriden daha büyük olduğu durumlarda şahin stratejisi de evrimsel kararlı değildir. İzlenen stratejinin başarı oranına bağlı olarak başarılı stratejilerin ‘‘eşleyici dinamikler’’ çerçevesinde gelecek jenerasyonlarda artış gösterdiği matematiksel modellerde de görüldüğü üzere,¹⁷ işbirliği ve ihanet stratejileri belli oranlarda salınım göstermekte; fakat hiçbir saf strateji baskın gelememektedir.

Örneğin devletlerin nükleer silahlarını tamamen ortadan kaldırmaya karar verdiği bir ‘‘güvercinler ortamında’’ küçük bir miktarda nükleer silah bulunduran bir oyuncunun kesin üstünlüğe sahip olması kaçınılmazdır. Bu bakımdan nükleer silahları karşılıklı olarak tamamen ortadan kaldırma kararı büyük bir hile yapma güdüsü oluşturur; çünkü sadece bir miktar nükleer silah temin etmek muazzam bir askeri üstünlüğe yol açacaktır. Bunun farkında olan oyuncular -kendileri hileci niyetlere sahip olmasalar bile- diğerlerinin hile yapma riskine karşı koymak için hile yapma güdüsüne sahip olacaktır (Morgan ve Paul, 2009: 265). Diğer yandan, her ne kadar bu türden bir stratejik ortam şahin olmayı daha cazip kılsa da, neredeyse bütün oyuncuların silahlanma yarışına yöneldiği bir ‘‘şahinler ortamı’’ şahin stratejisini izlemeyi gittikçe maliyetli kılacağından, güvercin olmak daha cazip hale gelmeye başlayacaktır.

Şahin-güvercin analogisinde görüldüğü üzere ortaya paradoksal bir durum çıkmaktadır; oyuncular barışçıl olduklarını ifşa ederlerse savaş olasılığı artacağından (çünkü bu özel durumları sömürülmeye açık olacaktır), barışın sürdürülebilmesi için oyuncuların misillemeye¹⁸ hazır şahinler gibi

Tablo 1. Şahin-Güvercin Oyunu

	Şahin	Güvercin
Şahin	$\frac{1}{2}(V-C)$	V
Güvercin	0	V/2

Kaynak: plato.stanford.edu, 2009.

(Matristeki getiriler bir ‘‘sıra kutucuğu’’ içerisindeki stratejiyi izleyen oyuncunun bir ‘‘kolon kutucuğu’’ içerisindeki stratejiyi izleyen oyuncuyla karşılaştığında elde ettiği getiriyi göstermektedir. Örneğin Güvercin stratejisi Şahin stratejisi ile karşılaştığında (0) getiri almaktadır).

Görüldüğü üzere, Güvercinler’ler popülasyonu bir Şahin mutant tarafından işgale açık olduğu için evrimsel kararlı olamaz. Diğer yandan -eğer kaynağın V değeri C maliyetinden büyük değilse- Şahin stratejisi de evrimsel kararlı olmayacaktır (plato.stanford.edu, 2009).

¹⁷ Mahkumun İkilemi oyunu oynayan bir bireyler popülasyonu eşleyici dinamikler çerçevesinde modellendiğinde, stratejilerin -her iki tarafın da ihanet etmesi durumunda elde edilen getirinin, bir oyuncunun işbirliği yaparken diğerinin ihanet etmesi durumunda elde ettiği getiriden bariz bir biçimde büyük olduğu durumlar hariç- salınım göstermesinin görsel bir örneğinin de sunulduğu detaylı bir matematiksel analiz için bkz. plato.stanford.edu, 2009.

¹⁸ Axelrod, Mahkumun İkilemi oyununda oyuncular açısından en başarılı uzun dönem stratejisinin, rakiplerin kendileriyle işbirliği yapmaları durumunda işbirliği yapmaları, işbirliği yapmadıkları durumlarda ise aynı ölçüde misilleme yapmalarını ifade eden ‘‘kısasa kısas’’ (Tit for Tat: TFT) stratejisi olduğunu öne sürmüştür (Kaufman, 2013: 49). Nitekim Mahkumun İkilemi oyunundaki stratejilerin farklı olasılıklarla işbirliği yapmaya ya da ihanet etmeye programlandığı bir bilgisayar turnuvasında oyuna ilk

davranması gerekmektedir. Uluslararası sistem bu bakımdan oyuncuların gerçek niyetlerinin ötesinde ve çoğu zaman da gerçek niyetleriyle çelişecek bir biçimde stratejik motivasyonlarla hareket etmelerini gerekli kılmaktadır. Şöyle ki, uzun vadede birtakım maliyetlerle yüzleşme gerçeği, demokrasileri kendi rejimlerini sürdürebilmek için saldırganmış gibi, demokrasi-dışı rejimleri ise kendi rejimlerini sürdürebilmek için barışçılmış gibi davranmaya itebilmektedir.

Neorealizm teorisinin de ortaya koyduğu üzere devletler beka kaygısıyla karşısındaki devletlerin askeri, diplomatik veya ekonomik uygulamalarını taklit ederek onların güçlerini dengelemeye çalışmaktadır. Buna göre uluslararası sistem devletleri en güçlüyü taklit etmeye teşvik edip devletler arasında bir “aynılık” etkisi yaratmaktadır (Aydın ve Atalay, 2012: 97). Birçok oyun teorisini de oyuncuların farklı normlara sahip olan diğer oyuncuları ara sıra taklit etmeleri durumunda doğru koşullar altında mevcut bir sorunu çözen normların (stratejiler) bir gruptan diğerine yayıldığını belirtmektedir. Çünkü başarılı olanın taklit edilmesi oyuncuları daha başarılı kılmakta olup, sorun çözücü normlara sahip olanların taklit edilmeleri gittikçe daha olası hale gelmektedir (Boyd ve Richerson, 2005: 85-91; 252).

Demokrasilerin nükleer caydırıcılıklarını sürdürebilmek için irrasyonel görünme ihtiyaçları rakiplerin taklit edilmesi konusuna bir örnek olarak verilebilir. Kitlesele insan ölümlerini kabul edilemez bulan rasyonel bir demokratik rejimin, rakibinin nükleer bir saldırı gerçekleştirmesi durumunda misilleme tehdidini gerçekleştirmesi, -ortaya çıkacak insani felaket durumundan dolayı-, bu tehdidi hiç gerçekleştirmedeği durumdan daha kötü bir sonuçtur. Bunun rakipler tarafından bilinmesi ise demokrasilere saldırıyı rasyonel hale getirmektedir; çünkü ortada revizyonist rejimlerin statükoyu bozma konusunda tereddüt etmelerini gerektirecek bir endişesi kalmamaktadır (Zagare, 1990: 250). Bu varsayım altında misillemeye dayalı olarak rakiplerine büyük miktarlarda maliyet yükleme kabiliyetine dayalı caydırıcılık anlayışı iflas etmektedir. Oyun teorisi ve caydırıcılık teorisyenleri söz konusu “*rasyonalite paradoksuyla*” baş edebilmek için tehditlerin ancak ve ancak oyuncuların rakiplerini bu tehditleri gerçekleştirmeleri konusunda yeterince “*çulgın*”¹⁹ olduklarına inandırmaları durumunda inandırıcılık kazanabileceğini belirtmektedir. Bu çerçevede “*irrasyonel tehditlerin*” daha etkili olduğu söylenebilir; çünkü ciddiye alınan bir blöf, blöf olduğu düşünülen ciddi bir tehditten daha kullanışlıdır (Tetlock, 1998: 889-890).

Nitekim Richard Nixon yönetimi (1969) Vietnam savaşı sürecinde düşmanlarına irrasyonel görünerek, Kuzey Vietnam yönetiminin Birleşik Devletler’in her türlü ölümcül sonuca katlanmak pahasına ölçsüz bir güçle

olarak işbirliği yaparak başlamayı, daha sonra ise rakip bir önceki elde ne yaptıysa aynısını yapmayı öngören *tit-for-tat* stratejisini oynayan program galip gelmiştir (Axelrod, 1980: 379-392).

¹⁹ Kahn’ın, rakibi kendisinin yeterince çulgın olduğuna ikna etme konusunda “*korkak tavuk*” metaforu üzerinden yaptığı bir tartışma için bkz. Kahn, 2010: 9-15.

saldıracağına inandırılmasına; diğeri bir deyişle Amerikan Başkanı'nın davranışlarının çılginca ve öngörülemez olduğuna ilişkin bir imaj çizilmesine dayanan "çılgin adam stratejisine" başvurma ihtiyacı duymuştur (Birch, 1985: 147-148).

Diğeri yandan, demokrasi-dışı rejimler ise gerek sürekli olarak saldırgan bir dış politika izlemenin çok maliyetli olması gerekse de çeşitli "dışsal faktörlerden" dolayı savaşı tercih etmeyip güvercin stratejisini taklit etmektedirler. Söz konusu dışsal faktörlere kısaca değinmek gerekirse, bunlardan birincisi "ortak tehdit algısıdır". Uluslararası sistemdeki ayakta kalma mücadelesinde devletler askeri ittifaklar içerisinde yer alarak rakiplerini dengelemeye çalışırlar. Örneğin İran-Çin-Rusya üçlüsünün Amerikan hegemonyası karşılığı dışında bir araya gelmelerini sağlayacak bir içsel sebep bulmak son derece güç olmasına rağmen bu tür devletler bir askeri pakt içerisinde buluşabilmektedirler. İkinci dışsal faktör "coğrafi uzaklıktır". Tarihsel düşmanlıklar doğal olarak tarafların doğrudan kendi anavatanlarına yönelik tehdit oluşturduklarını hissettikleri sınır komşuları arasında biçimlenmektedir. Karşılıklı güvensizlik hissinin yarattığı silahlanma yarışı da daha çok komşu olan devletler arasındaki güvenlik ikileminin bir ürünüdür. Bu bakımdan Kuzey Kore ile İran arasında bir güç çekişmesi olmamasını içsel faktörlerden ziyade dışsal bir faktör olan coğrafi uzaklık ile açıklamak daha tutarlı olacaktır. Dışsal faktörlerden üçüncüsü "statüko memnuniyetidir". Demokrasi-dışı rejimlerin savaşa yatkın bir ideolojiye ve savaş üretmeye uygun bir iç politik mekanizmaya sahip olmaları ortada somut bir çıkar çatışması yok iken birbirlerine saldırmaları gerektiği anlamına gelmemektedir.²⁰

Gerek demokrasilerin rakiplerine karşı caydırıcılıklarını sürdürebilmeleri için saldırgan, öngörülemez ve hatta çılgin imajına bürünmek zorunda kalması gerekse de demokrasi-dışı rejimlerin çoğu zaman "dışsal faktörlerden" dolayı güç kullanımına ihtiyaç duymaması, demokrasilerin birbirleri arasında barişçil ilişkiler geliştirdikleri gerçeğini perdelediğinden demokratik bariş teorisinin açıklama gücü birçok araştırmacı açısından yetersiz görülebilmektedir. Bu bakımdan uluslararası güvenlik ve bariş literatüründe rejimlerin iç karar yapımı süreçlerinin ürettiği "içsel bariş" ile stratejik şartların zorunlu kıldığı "dışsal bariş" arasında keskin bir analitik ayırım yapma ihtiyacının ortada olduğu söylenebilir.

²⁰ Demokrasi-dışı rejimlerin birbirleriyle niçin savaşmadıklarına ilişkin olarak ortaya koyulan "coğrafi uzaklık" ve "statükodan memnun olma" argümanları aslında demokratik bariş teorisine eleştirel yaklaşan çalışmalarda demokrasilerin niçin birbiriyle savaşmadıklarını açıklayan birer faktör olarak ele alınmaktadır. Bkz. Lemke ve Reed, 1996: 145-147; Büyükbaş ve Atıcı, 2012: 4. Bu faktörler gerek demokrasiler gerekse de demokrasi-dışı rejimler açısından- bu rejimler özünde savaşa yatkın olsa bile-oyuncuların davranışlarını sınırlandırıcı nitelikteki stratejik koşulları ifade etmektedir. Bu noktada demokrasilerin aslında barişe yatkın olmadığını kanıtlamak için bu faktörleri ortaya koyma noktasında gösterilen kuşkuçuluğun, söz konusu değışkenlerin demokrasi-dışı rejimlerin savaşa yatkınlığının üzerini örten birer faktör olabileceği konusunda da gösterilmesi gerekmektedir.

Sonuç

Çalışma, demokratik barış teorisinin günümüzde geçerliliğini sürdüren bir teori olarak geliştirilmeye açık olduğundan yola çıkarak demokrasilerin kendi aralarında barışçıl ilişkiler geliştirebilmelerinin sebeplerini uluslararası güvenlik politikalarına ilişkin karar-yapımı perspektifinden açıklamaya çalışmıştır. Çalışmayı, demokratik barış teorisine ilişkin bazı çıkarımlarda bulunarak sonlandırmak yerinde olacaktır.

Demokratik barış teorisini, analiz birimi olarak demokrasileri *“birbirleriyle barışçıl ilişkiler geliştirmeye programlanmış mekanik oyuncular”* olarak ele alan bir bakış açısı ile değerlendirmenin uygun bir sorgulama biçimi olmadığı söylenebilir. Devletlerin sahip olduğu rejimlerin yapısı gereği deterministik bir biçimde barışçılığa programlı olduğu öne sürülemez; ne var ki barışçılığa sınırlı ölçüde bir eğilim sergilemek hiç eğilimli olmaktan daha avantajlıdır. Çünkü barışa bir miktar eğilim gösteren bir rejim benzer bir eğilime sahip başka bir rejim ile karşılaştığında ortaya savaş ve barış gibi iki kritik durumdan barışın baskın gelmesi gibi anlamlı bir sonuç çıkar. Demokratik barışı özgün kılan husus, barışın demokrasilerin birbirlerine saldırmamaları yönünde bir askeri pakta imza atmalarının değil, karar-yapımı süreçlerinin barışa yatkınlığının bir ürünü olmasıdır.

Demokrasiler, güç kullanımı tehdidini üretmeyi terk ettikleri durumlarda *“şahinler”* tarafından saldırıya açık hale geldikleri için, demokrasi-dışı rejimler ise *“kopya stratejileriyle”* karşılaşmalarında sürekli yüksek maliyetlere katlanmak zorunda olmaları suretiyle *“güvercinler”* ile olan genel rekabette başarısız oldukları için evrimsel kararlı değildir. Bu durumda uluslararası sistemde hiçbir mutant strateji tarafından kendisine üstünlük kurulamayacak bir baskın stratejinin evrilip evrilemeyeceği sorusu akla gelmektedir. *ESS* mantığı çerçevesinde ele alındığı üzere, barışçıl olmak -rakiplerin saldırganlığını teşvik etmesi bakımından- bir savaş olasılığında artışa yol açtığına göre *“barışı”* başlı başına bir değer olarak referans alan rejimler kararlılıktan uzak görünmektedir. Bu durumda barışın savaş olasılığı tarafından sürdürüldüğü bir devletlerarası etkileşim başlı başına bir değer olarak barışa öncelik verilen etkileşimlerden daha kararlı olacaktır. Böylece - her ne kadar barışçıl da olsalar- saldırıya açık hale gelmemeleri için blöfçü bir mantıkla hareket etmek zorunda olan *“poker oyuncusu”* demokrasilerin evrimi daha muhtemeldir.

Devletlerin bir yandan güvensizlik hislerini askeri kapasitelerine dayalı tehditler üretmek suretiyle minimum düzeye indirdikleri; diğer yandan askeri güç olgusunu caydırıcılık bağlamı dışında değerlendirmedikleri bir strateji, *“silahlı barışı”* kararlı bir sistem olmaya sevk etmektedir. Çünkü bu durumda rakiplere katlanılamaz maliyetler yüklemek tehdidinde dayanan bir güvenlik anlayışı demokratik barışın bir odak noktası olması sayesinde oyuncuların birbirlerine saldırmayacakları mesajının karşılıklı olarak iletildiği bir sosyal mantık ile desteklenmektedir.

Çalışmanın argümanları demokratik bariş kuşkuyla yaklaşan analizcilerin zihninde şu soruyu oluşturabilir: Tıpkı demokrasiler gibi demokrasi-dışı rejimlerin de birbirleriyle savaşmasını imkansız kılan bir sosyal mantık oluşamaz mı? Teorik olarak, bu türden tümüyle akliselime aykırı bir devletlerarası etkileşim ortak bir tehdit algısının mevcudiyeti durumunda geçici olarak oluşabilir. Fakat altyapısı rasyonel gerekçelerle desteklenmeyen bu türden bir irrasyonel konsensüs çalışma boyunca sistematik bir biçimde değerlendirilen gerekçelerle sürdürülebilir bir *"içsel bariş"* üretmeyecektir. İç dinamikleri bariş desteklemeyen rejimler arasında ortaya çıkan bariş Avrupa Birliği'nin içsel barişine değil, Alman-Sovyet Saldırmazlık Paketi'nin dışsal ve geçici barişine benzemeye mahkumdur. Demokrasi-dışı rejimler çeşitli ortak tehditlere karşı ittifaklar kurabilirler; fakat iç yapısı savaş üretmeye eğilimli rejimlerin dış politik düzeyde aldıkları bariş kararı içsel bariş dayalı rejim tipleri karşısında sürdürülebilir olamaz.

Uluslararası sistem, aralarında bariş olan rejimlerin daha yüksek getiriler elde etme imkanına sahip olduğu koşullardan oluştuğuna göre, bu sistemde ayakta kalmak ancak ve ancak aralarında bariş hakim kılacak karar-yapımı süreçlerine sahip rejimlerin *"seçilime uğramasıyla"* mümkün olmaktadır. Bu seçim ise bariş sekteye uğratan kararların *"elimine edilerek"* onu destekleyen kararların seçilime uğramasını mümkün kılan bir iç politik dizayna sahip olan çoğulcu demokratik sistemlerin seçilime uğramasıyla gerçekleşir. Bu sebeple yukarıda varsayımsal olarak gerçekçiliği tartışılan *"alternatif rejimler arasındaki bariş"* geçici tarihsel durumlar dışında mümkün görünmemektedir; zira çalışma boyunca ele alınan ESS mantığı gereği tarihsel eğilim uzun vadede yine demokratik barişten yana işlemeye başlayacaktır.

Politik sistemler şayet insan toplumlarının gelişiminde daha ilkinden daha gelişmiş doğru ilerleyen örgütlenme biçimlerinin arayışının bir ürünüyse, demokrasileri tarihin belli bir kesitinde belli bir coğrafyada ortaya çıkmış yerel bir kültürün ürünü olarak değil, tarihsel diyalektik içerisinde iç ilişkilerinden giderek arınan anlamlı bir model olarak ele almak gerekir.

Çalışma boyunca işaret edildiği üzere demokrasi-dışı rejimler tüm sistem kendileri gibi şahin olan oyunculardan oluşmadığı *"için"* ayaktadır; demokrasiler ise tüm sistem kendileri gibi güvercin olan oyunculardan oluşmamasına *"rağmen"* ayaktadır. Demokrasilerin barişçillliği, demokrasi-dışı rejimlerin varlığı sebebiyle sekteye uğrayan bir kuralı ifade ederken, demokrasi-dışı rejimlerin barişçillliği, içinde buldukları stratejik ortamın zorunlu kıldığı bir istisnadan ibarettir.

Kaynakça

Aumann R. J. ve Hart, S. (1994). *Handbook of Game Theory with Economic Applications*. 2. Cilt, Amsterdam: Elsevier B. V.

- Axelrod, R. (1980). ‘‘More Effective Choice in the Prisoner’s Dilemma’’. *The Journal of Conflict Resolution*, 24(3). ss.379-392.
- Aydın, M. ve Atalay, A. H. (2012). *Strateji ve Güvenlik*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Betts, R. K. (1982). *Surprise Attack: Lessons for Defense Planning*. Washington: The Brookings Institution.
- Birch, J. (1985). ‘‘The madman theory of war: a possible application in therapy’’, *Journal of Family Therapy*, Sayı 7. ss.147-159.
- Boyd, R. ve Richerson, P. J. (2005). *The Origin and Evolution of Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- Büyükbaş H. ve Atıcı, N. (2012). ‘‘Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel Bir Değerlendirme’’. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 40. ss.1-19.
- Crawford, T. W. (2009). ‘‘The Endurance of Extended Deterrence: Continuity, Change, and Complexity in Theory and Policy’’. T.V. Paul, P. M. Morgan, J. J. Wirtz (Ed.). *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*. Chicago: The University of Chicago Press, ss.277-303.
- Dafoe, A., Renshon, J., Huth, P. (2014). ‘‘Reputation and Status as Motives for War’’. *Annual Review of Political Science*, Sayı 17. ss.371-393.
- Dawkins, R. (1976). *The Selfish Gene*. New York: Oxford University Press.
- Dawkins, R. (1986). *The Blind Watchmaker: Why the Evidence of Evolution Reveals a Universe Without Design*. New York and London: Norton&Company.
- Delpech, T. (2012). *Nuclear Deterrence in the 21st Century: Lessons From the Cold War For a New Era of Strategic Piracy*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Dolman, E. C. (2005). *Pure Strategy: Power and Principle in the Space and Information Age*. New York: Taylor & Francis.
- Duelfer, C. A. ve Dyson S. B. (2011). ‘‘Chronic Misperception and

International Conflict: The U.S.-Iraq Experience". *International Security*, 36(1). ss.73-100.

Ekmekçi, F. (2011). "Demokratik Bariş Teorisi: Bir Değerlendirme". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 7(26). ss. 107-124.

Fearon, J. D. (1997). "Signaling Foreign Policy Interests: Tying Hands versus Sinking Costs". *The Journal of Conflict Resolution*, 41(1). ss.68-90.

Fudenberg, D. ve Levine D. K. (1998). *The Theory of Learning in Games*. Cambridge and London: The MIT Press.

Goldsmith, B. E. (2005). *Imitation in International Relations: Observational Learning, Analogies and Foreign Policy in Russia and Ukraine*. New York: Palgrave Macmillan.

Hewer, C. J. ve Lyons, E. (2018). *Political Psychology: A Social Psychological Approach*. West Sussex: John Wiley & Sons Ltd.

Jervis, R. (1976). *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Jervis, R. (2006). "Understanding Beliefs". *Political Psychology*, 27(5). ss.641-663.

Kahn, H. (2010). *On Escalation: Metaphors and Scenarios*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.

Kapani, M. (2007). *Politika Bilimine Giriş*. On Dokuzuncu Basım, Ankara: Bilgi Yayınvevi.

Kurizaki, S. (2016). "Signaling and Perception in International Crises: Two Approaches". *Journal of Theoretical Politics*, 28(4). ss.625-654.

Lake, D. A. (2003). "International Relations Theory and Internal Conflict: Insights from the Interstices". *International Studies Review*, 5(4). ss. 81-89.

Lemke, D. ve Reed, W. (1996). "Regime Types and Status Quo Evaluations: Power Transition Theory and the Democratic Peace". *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations*, 22(2). ss.143-164.

- Levy, J. S. ve Thompson W. R. (2010). *Causes of War*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Lieberman, E. (2013). *Reconceptualizing Deterrence: Nudging Toward Rationality in Middle Eastern Rivalries*. New York: Routledge.
- Maoz, Z. ve Russett B. (1993). ‘Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946-1986’. *The American Political Science Review*, 87(3). ss.624-638.
- McKoy, M. K. ve Lake D. A. (2011/12). ‘Correspondence: Bargaining Theory and Rationalist Explanations for the Iraq War’. *International Security*, 36(3). ss.172-178.
- Morgan, P. M. ve Paul, T. V. (2009). ‘Deterrence among Great Powers in an Era of Globalization’. T.V. Paul, P. M. Morgan, J. J. Wirtz (Ed.). *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*. Chicago: The University of Chicago Press, ss.259-276.
- Özdemir, H. (2007). ‘Demokratik Barış Teorisi’. Haydar Çakmak (Ed.). *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*. Ankara: Platin Yayınları, ss.204-219.
- Paulsen, R. A. (1994). *The Role of US Nuclear Weapons in the Post-Cold War Era*. Alabama: Air University Press.
- Payne, K. B. (2001). *The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction*. Lexington: The University Press of Kentucky.
- Payne, K. B. (2015). *Deterrence in the Second Nuclear Age*. Kentucky: The University Press of Kentucky.
- Perea, A. (2012). *Epistemic Game Theory: Reasoning and Choice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reiter, D. (1997). ‘Asymmetric Conflicts: War Initiation by Weaker Powers, by T. V. Paul; Coping with Conflict after the Cold War, by Edward A. Kolodziej and Roger E. Kanet’. *The Journal of Politics*, 59(2). ss.640-643.
- Rosati, J. A. (1995). ‘A Cognitive Approach to the Study of Foreign Policy’. L. Neack, J. A. K. Hey ve P. J. Haney (Ed.). *Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation*. New Jersey: Englewood Cliffs: Prentice Hall, ss.49-70.

- Rubinstein, A. (1989). "The Electronic Mail Game: Strategic Behavior Under Almost Common Knowledge". *The American Economic Review*, 79(3). ss.385-391.
- Schelling, T. C. (1960). *The Strategy of Conflict*. Cambridge: Harvard University Press.
- Schultz, K. A. (1998). "Domestic Opposition and Signaling in International Crises". *The American Political Science Review*, 92(4). ss.829-844.
- Sent, E. (2007). "Some like it cold: Thomas Schelling as a Cold Warrior". *Journal of Economic Methodology*, 14(4). ss.455-471.
- Simon, H. A. (1997). *An Empirically Based Microeconomics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy (2009, Temmuz 19). "Evolutionary Game Theory". <https://plato.stanford.edu/archives/fall2009/entries/game-evolutionary/>, (Erişim Tarihi: 23.05.2020).
- Steff, R. (2016). *Strategic Thinking, Deterrence and the US Ballistic Missile Defense Project: From Truman to Obama*. London and New York: Routledge.
- Stein, J. G. (2009). "Rational Deterrence against Irrational Adversaries? No Common Knowledge". T.V. Paul, P. M. Morgan, J. J. Wirtz (Ed.). *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*. Chicago: The University of Chicago Press, ss.58-84.
- Sümer, G. (2011). "Bölgesel Alt Sistemler Karşısında Demokratik Bariş". *Alternatif Politika*, 3(2). ss.198-227.
- Tetlock, P. E. (1998). "Social Psychology and World Politics". D. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindsay (Ed.). *Handbook of Social Psychology*. Fourth Edition, New York: McGraw-Hill, ss. 868-912.
- Waever, O. (2008). "The Changing Agenda of Societal Security". H. G. Brauch ve U. Oswald (Ed.). *Globalization and Environmental Challenges: Reconceptualizing Security in the 21st Century*. Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace, Cilt 3. Berlin-Heidelberg-New York: Springer-Verlag, ss. 581-594.

Zagare, F. C. (1987). *The Dynamics of Deterrence*. London: The University of Chicago Press.

Zagare, F. C. (1990). "Rationality and Deterrence". *World Politics*, 42(2). ss.238-260.

Extended Abstract

The article consists of two sections. First section offers a comprehensive analysis of comparing democracies' and non-democracies' advantages and disadvantages in case of they encounter with their '*copy strategies*'.

In this context, we have first concentrated of two different types of regimes' understanding of rationality by examining their cost-benefit calculations within the frame of '*instrumental rationality*'. We therefore suggest that the '*referent object*' of non-democracies is the '*regime*' itself that maintains ideological objectives with a high degree of commitment even when the costs of prioritizing the regime are very high. Contrary to democracies prioritizing the inviolability of human life and regarding mass death of people as the '*worst outcome*', it is more likely for non-democracies to engage in an armed conflict as a result of regimes' preference for the security of their bureaucracy and ideology over human security.

We secondly examine the attitude of democracies and non-democracies towards '*uncertainty*' which we categorize into three distinct types: uncertainty caused by ambiguous messages deliberately being send by players to their opponents; uncertainty caused by messages not being interpreted by receiver in a way intended by sender because of several cognitive biases; uncertainty caused by messages that players are not able to be sure whether they send to each other in a way they expect their opponents to perceive.

In terms of strategic uncertainty, democracies have two advantages: '*reputation*' and '*credibility of threats*'. Democracies' reputation about their expected behavior in future conflicts has a greater impact in their opponents' beliefs because their policies are associated with the state's continuity in their opponents' mind even if the governments change in the historical process. On the other hand, non-democracies are not able to create effective reputation because observers hold their beliefs about non-democracies in reference to the regimes' traits which have impermanent nature. Democracies are also able to generate costly and thus more credible messages to communicate their resolve due to the fact that democratic decision-makers face a powerful society that can punish them in case of they bluff. In regard to uncertainty arising from several cognitive biases, it is more likely for a non-democracy to engage in a variety of psychological processes such as '*wishful thinking*', '*assimilation of new information to pre-existing beliefs*' and '*using inconsistent analogies*' etc. while

contemplating the possible outcomes of a conflict. In contrast to non-democracies, it is more likely for democratic decision-makers to distort their judgement about the likelihood that a peaceful strategy would be useful to satisfy their opponents, due to their fear of the negative consequences of a war. As regards to uncertainty arising from the absence of '*common knowledge*' which refers to knowledge about others' knowledge, it is possible to argue that '*peace*' is a historical focal point between democracies while '*war*' is a historical focal point between non-democracies. Considering that a '*focal point*' is a solution that decision makers tend to choose in the absence of communication in game theory, it is more likely for peace to emerge as a '*self-fulfilling prophecy*' between democracies. A war is, on the other hand, more likely to occur between non-democracies in parallel with the same game-theoretical logical inference.

We thirdly focus on the extent to which decision-making processes of two different types of regimes have a domestic mechanism enabling potential policy failures to be resolved. We accordingly suggest that democracies have a capability of repairing the mistakes by virtue of '*resistance units*' such as pressure groups, media and also '*checks and balances*' as a requirement of constitutional enforcement mechanism of democracies. Unlike democracies, decision-making mechanisms in non-democracies remind of a '*clockwork*' where all the parts are interconnected to each other and a possible error disrupts the whole functioning. In this respect, contrary to nondemocratic regimes where a potential wrong decision-making may pave the way for the collapse of the regime, democracies continue their existence by engaging in a progressive learning process just like in the evolutionarily process by natural selection where each improvement is used as a basis for future building.

We discuss in the second section of the article why democracies are not able to dominate their alternative regimes in the international system although they have several advantages over non-democracies. At this point, we focus on two factors undermining the stability of democratic peace by considering '*Hawk-Dove Game*'. The first one is that peaceful strategy is not able to be evolutionarily stable because probability of players to follow aggressive strategy increases as the proportion of those who follow peaceful strategy increases. The second one is that both democracies and non-democracies need to '*imitate*' each other which means that any strategy cannot be associated to a '*given*' regime. That is to say, democracies sometimes need to act as if they are aggressive, unpredictable and even crazy in order to maintain their deterrence against their opponents. Non-democracies, on the other hand, sometimes prefer to act as if they are peaceful because of various external factors such as common perception of threats, geographical distance and being satisfaction with the status quo as well high costs of following an aggressive strategy continuously. We accordingly argue that we should make an analytical distinction between '*internal peace*' arising from domestic decision-making processes and

“*external peace*” arising from foreign strategic necessities to understand the importance of democratic peace.

As a result, we argue that it is not necessary to find a kind of “*peace-programmed democracy*” as an empirical evidence to validate the explanatory power of democratic peace theory. Because a few tendency of a player to peace in decision-making process is enough for peaceful relations to emerge provided that it encounters with another player who has a similar tendency. It is crucial to state that this tendency is what makes democratic peace unique when we consider that “*nondemocratic peace*” is possible only through external factors.

CARL SCHMITT: İSTİKRARDAN ‘İSTİSNA’YA SİYASAL DÜZEN**Hatice Sevgi ZENGİN SALİHİ*****Öz**

Siyasal olanın yeniden düzenlenmesi ‘karar’a dayalı olması itibariyle hukukla doğrudan ilişkilidir. Olağanüstü hal marjinal olaya indirgenemediğinden ve kurucu vasfı nedeniyle kritik önemde kendini gösterir; Schmittyen terminolojiyle bu durum istisna halidir. Modern devlet için istisna hali Schmitt’te liberalizm ile demokrasi arasındaki çatışmanın bir sonucu olarak okunabilir. Demokrasi ve liberalizm teorik olarak dayandığı ilke ve değerler sistemi itibariyle çelişki gösterir. Demokrasi sadece halkın bileşenine eşitlik vaat ederken liberalizm insanlık için teorik eşitliğe dayanır; demokrasi homojenlik ilkesiyle liberalizm heterojenlik ilkesiyle işler. Schmitt için modern demokratik devlet için temel sorun dost/düşmanı tayin etmektir. Devlet aklı kuramı, liberal demokrasi eleştirisi ve politik olan/toplumsal olan ayrımı bağlamında Schmitt çalışmalarının literatürdeki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada bu amaçla Schmitt’in egemenlik kuramı Schmitt’in birincil metinlerini ve Schmitt üzerine yazılan tartışmaların incelenmesini içeren bir literatür taramasıyla açıklanmıştır. Schmitt’in teorik analizi ona yönelik eleştiriler dikkate alınarak yapılmıştır. Bu makalede Schmitt’in kuramının doğu tipi despotik rejimleri değil faşizme kayan liberal demokrasileri açıkladığı tezi ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Uç Durum, Karar, İstisna, Dost, Düşman, Liberal Demokrasi.

CARL SCHMITT: POLITICAL ORDER FROM STABILITY TO ‘EXCEPTION’**Abstract**

The rearranging of the political object is directly in relation to the law, as it is based on the ‘decision’. The state of emergency is of a crucial importance since the state of emergency cannot be reduced into a marginal incident and due to its founding qualification, such a status is a case of exception with the pro Schmitt terminology. The exception case for the modern state may be considered as a result of the conflict among the liberalism and the democracy according to Schmitt. Democracy and liberalism do exhibit a contradiction as to their system of principles and values in theory. Liberalism is based on theoretical equality for humanity while democracy only promises to the component of the people. In addition, democracy operates with the principle of homogeneity whereas liberalism operates with the principle of heterogeneity. For Schmitt, the basic matter for the modern democratic state is to determine the friends / enemies. The aim of this paper is to determine the place of Schmitt studies in the literature in the context of the state mind theory, the critique of liberal democracy and the distinction of the political / social area. For this purpose, Schmitt’s sovereignty theory is explained by a literature review that

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, h.sevgi.zengin@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5449-8081>.

includes the primary texts of Schmitt and the examination of the discussions on Schmitt. Theoretical analysis of Schmitt was made by taking into consideration the criticisms towards it. It was concluded that Schmitt's theory explained the liberal democracies that shifted to fascism, not the eastern despotic regimes.

Keywords: Terminal Situation, Decision, Exemption, Friend, Enemy.

Giriş

50'li ve 60'lı yıllarda şeytani bir figür olarak görülen Schmitt, 1980 sonrasında sol Telos çevresi tarafından 'siyasal olan' kavramı üzerinden yeni bir Schmitt okuması yapılmasıyla farklı görülür. Batı Marksizmi ve Frankfurt Okulu üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran dergi 72. sayısı ile Schmitt'i dosya konusu yaptığı gibi sonraki sayılarında da Schmitt üzerine çalışmalara yer verir. Liberallerin baş düşman gördüğü Schmitt, liberalizme yönelik teorik eleştirileriyle sol çevrenin ilgisini çeker. Schmitt'e göre demokratik yapıda devlet ile toplumun özdeşleşerek birbirine geçmesiyle ortaya çıkan total devlet, liberalizm ile demokrasi arasındaki içsel çelişkiyi görünürleştirir. Demokrasi uluslararası alanda biz/onlar ayrımına dayandığı için dışlayıcı olup halkın (demosun) dışında kalanlar için eşitsizlik yaratırken; liberalizm eşitlikçi, bireyci ve hümanist yapısından dolayı insanlığı içermeye iddiasıyla siyasal olanı dışlar. Demokrasinin homojenlik ilkesi liberalizmin farklılık ilkesiyle çelişir; parlamento tartışmaya, liberalizm uzlaşmaya dayanır. Dolayısıyla demokrasi siyasal olanın dolayımındayken liberalizm bu alana karşıt bir alanda, sivil alanda konumlanmaktadır.

Schmitt'i liberalizm ile demokrasi çelişkisi konusundaki görüşleri nedeniyle anti-demokratik bir figür olmaktan çok anti-liberal olarak görmek daha doğrudur. Felsefesindeki halkın homojenliğini olumlayan tema demokrasinin temel ilkesini de güçlendirmektedir (Dotti, 1999:95). Schmitt'e göre liberalizmin çoğulcu toplum teorisi, Roma Katolik Kilisesi'nin tekçiliğine ve evrenselciliğini sekülerleştirerek evrenselciliğe ulaşıp devlete karşı konumlandığında, ama hal böyleyken çoğulculuk iddiasını da sürdürmek istediğinde çelişkiye düşer (Schmitt, 1999:200). Mouffe'a göre müzakereci demokrasi Schmitt'in liberal çoğulculuğa getirdiği eleştiriyi çürütememektedir. Halkın kendisini yönetme anı halkın tanımlanması ve kimliğinin inşası çatışması ile içiçe ve eşzamanlıdır. Bu kimlik tamamlanamayacağı için halkın kimliği çoğul ve rekabet halinde özdeşleşme biçimleri aracılığıyla kurulduğundan bu alanı rasyonel uzlaşmaya evriltmek yerine çekişme alanı olarak açık bırakmak önemlidir. Sınırı ve onlar'ı tanımlamadan hegemonik eklemlenme olamayacağı için liberal demokrat siyaset onlar'ın kalıcı olarak dışarıda tanımlanması yerine demosun siyasi eklemlenmesinin bir biçimini sunmalıdır (Mouffe, 1999:46,51,52). Schmitt dost/düşman ayrımı ile söz konusu eklemlenmeye teorik zemin oluşturmuştur.

Schmitt literatürde tartışmalı bir figür olarak çok ilgi çekmiştir. Schmitt üzerine çalışmalarda sol çevreler Schmitt'in liberalizme yönelik

eleştirilerini önemsemiş ve siyasal olan ile toplumsal olan ayrımını Schmitt'in teorik çerçevesiyle referanslandırmıştır. Post-Marksist radikal demokrasi kuramı, siyasal alanda dost/düşman kategorisini çoğulcu sistemle ilişkilendirerek Schmittyen antagonistik siyaset modelini agonistik siyaset modeline dönüştürmüştür. Schmitt etkisiyle dost/düşman yerine biz/onlar'a evrilen siyasal alandaki düşman kategorisi bu modelde liberalizmden doğan eşitlik ve özgürlük gibi değerlerle çelişmeyecek şekilde meşru hasımlara dönüştürülür.

Schmitt tartışmalarında ikinci eksen nasyonal sosyalizmin analizinde Schmitt'in teorik katkılarına odaklanır. Frankfurt Okulu'ndan Marcuse ve Habermas Schmitt'in teorisinin demokrasi ruhunu zedeleyip bir diktatörün yönetimini olağanlaştırdığına dikkati çekerler. Schmitt'in Nazizme teorik çerçeve sunduğu tespiti Schmitt eleştirmenlerince yaygın olarak kabul edilir. Nazi hukukçusu olarak değerlendirilen Schmitt total devlet/modern devlet ilişkisini liberalizm ile demokrasinin içsel çelişmesine dayandırdığı ölçüde siyasal krizi ontolojik kriz gördüğü için demokrasilerin faşizme kaymasını olağanlaştırır. Liberalizmin taşıyıcı sınıfı olan burjuvaziye eleştirel yaklaşan Schmitt hem burjuvazinin Protestanlığa yakınlığı nedeniyle hem de Katolik arka planı nedeniyle Protestanlıktan ve romantizmden uzak durur.

Son olarak literatürde Schmitt kararçı hukuk teorisiyle Kelsen'in liberal demokrasiye dayanan hukuk devleti nosyonunun karşısına yerleştirilir. Olağanüstü hal analizlerinin devlet aklı kuramına yaptığı etki dikkate alınır. Schmitt, bir devlette egemen kimdir? Egemenin sınırları var mıdır? Olağanüstü halde (uç durumda) devlet ile hukuk arasındaki ilişki nasıl işler? gibi sorular çerçevesinde devletteki olağan durumu değil istisna halini analiz ederek uç durumun kökenine liberal demokrasinin kaçınılmaz teorik krizini yerleştirir. Dolayısıyla Schmitt teorisi despotik rejimlerden ziyade liberal demokrasiden totaliter rejimlere kayış süreçlerini açıklamak açısından değerlendirilmelidir. Weimar dönemini tartışan Schmitt nasyonal sosyalizmin gelişimini liberal demokrasinin naif yönlerine bağlaması itibariyle literatürde tartışılır. Yönetimlerin otoriterleşmesi olağan dönemde gerekmeseydi de uç durumda dost/düşman ayrımı keskinleşerek siyasal alanın çatışmasını görünür hale getirmektedir.

Schmitt'te 'siyasal olan'ın kriteri dost/düşman'dır ve düşman daima kamusal/kolektif bir düşmandır. Düşman politik alanda bulunan en aşırı antagonizmadır. 'Siyasal olan'ın kurucu öğeleri çatışma ve antagonizmayla liberalizmin ilkeleri hoşgörü ve uzlaşdır. Schmitt'in teorisinde siyasal kararlarda yasallık değil etkinlik öncelikli olduğundan siyaset hukuktan önce gelir. Bu nedenle öncelikli olarak 'siyasal olan' analiz edilmelidir. Schmitt siyasal olanı analiz ederken 'karar', olağanüstü hal, dost/düşman ayrımı, parlamentarizm eleştirisi, demokrasi-liberalizm çelişkisi, egemenlik, siyaset ile teoloji ilişkisi gibi konular çerçevesinde bir sorunsal ortaya koyar. Schmittyen uç durum analizi demokrasiden otoriter rejimlere geçen ülkelerde politik süreci analiz etmek adına dikkate alınabilecek bir teorik çerçeve sunmaktadır. Bu makalede Schmitt'in ortaya koyduğu liberal

demokrasilerden totaliter rejimlere geçiş sorunsalını analiz etmek için öncelikle siyasi krizin kararını alan egemen kavramı üzerinden olağanüstü hal durumu analiz edilecek; daha sonra olağanüstü halde somutlaştırılan dost/düşman ayrımı ile olağanüstü hal ilişkisi tartışılacak, olağanüstü hal durumunda liberalizm ile parlamenter demokrasilerin içsel krizinin somutlaşması liberal demokrasilerin diktatörlüklere kaymasının teorik çerçevesi Schmittyen kuram bağlamında değerlendirilecektir.

1. 'KARAR' A DAYALI OLAĞANÜSTÜ HAL

Schmitt egemenlik 'karar' ilişkisini tartışmaya Bodin'den başlar ve kararın egemenlik kavramının içine yerleştirilmesi onun için önemlidir. Egemenlik yürürlükte olanı kaldırma gücüyle açıklanabileceği için aslında Bodin egemenliği olağandışı hale göre analiz eder (Schmitt, 2014:20-27). Egemenliğe dayalı devlet, hukuki bir organizasyon olması itibarıyla karara dayanır; "hukuki düzen de norma değil bir karara dayanır" (Schmitt, 2010a:17). Schmitt'te egemen, siyasal olanın yapısal bir uğrağı olarak hem olağan hukuk düzenini tehdit eden istisnayı bertaraf ederek hem de sürekliliğinden sabitlemiş norm mekanizmasını dönüştürerek karar ile siyasal birliği yeniden inşa etmektedir (Oğuz, 2010:77-78). Siyasal birliği inşa eden üstün otorite olarak egemene duyulan güven ve inanç, kuraldışı durumlarda düzenin yeniden sağlanmasını ve istikrarlı bir devlet yapısına geri dönüşü garanti edecektir. Schmitt'in egemenlik kavramını modern egemenlik kuramından ayırıştıran nokta düzeni kuranın düzenin dışında olduğu kabulüdür. Hukuk, olayı analiz edip karar verirken siyaset olay olmadan niteliği konusunda karar vererek müdahale etmeyi gerektirir (Çelebi, 2001:116,120). Schmitt hukuku ve anayasayı 'siyasal bir karar'ın sonucu olarak tanımlayarak siyasal gerçeklikle anayasa fikrinin bütünleyici olduğunu iddia eder. Schmitt düşüncesi, aşılacak uğraklardan bireyi ve sivil toplumu koruyan bir düşünce tarzı olan Hegelci diyalektikten uzaklaşarak Hegelci düşünceyi otoriter ve karşı-devrimci bir biçimde radikalleştirir. Hegel'de sivil toplum devletin içerdiği olumlu bir diyalektik uğrakken Schmitt'te sivil toplum anarşiye yakın anlam taşır (Beaud, 2003:70-71). Schmitt toplumsal yaşamı düzensiz ve tehdit edici bulur (Poggi, 2009:6).

Egemeni yücelten yönüyle Schmitt nasyonal sosyalizmin odak isimlerinden biri olarak dikkati çeker. Marcuse Nasyonal Sosyalistler içindeki 'en zeki kişi' olarak Schmitt'i ele alır. Schmitt Nazi rejiminin gelişiminde Hitler'in devletteki rolünün teorik inşasına katkı sağlayan önemli bir figürdür. Almanya'daki Nazi ruhunun doğuşunda bir sembol olarak sivrilmıştır. Schmitt Nazi rejimine iyi hizmet etmiş ve Nazileri hiç eleştirmemiştir (Bookbinder, 1991:100,105). Schmitt'e göre Nazizm örneğinde olduğu gibi total devlet farklı ve sivil alanları ayırma yeteneğini kaybettiğinden devlet müdahalesinden arınmış bir alan tasarlayamaz ve her şeyi kendinde birleştirir. Nazi rejiminin arka planında bu tür bir yönetimi hazırlayan teorik total devlet olarak modern devletin seyri bulunur. Schmitt'te güçlü devlet vizyonu Nazi propagandasında kolektivist, dışlayıcı

özellikleriyle organik birliğe dayalı bir devlet nosyonuyla karşımıza çıkar (Thomsen, 1997:17,18,21).

Schmitt devleti siyasi birlik ve düzen kavramlarıyla açıklamaktadır. Devlet ve egemenlik kavramları din savaşları ve iç çatışmaları çözen kavramlar olarak ilk Fransa'da sonuç verir (Schmitt, 2000:246). Söz konusu terminoloji Schmitt'i muhafazakârlara söylemsel olarak yaklaştırır da Schmitt muhafazakârlardan farklı olarak düzeni, istikrarı, sürekliliği, normal olanı konu edinmeyerek gelenekten çok kaosa ilgilenmiştir (Çelebi, 2001:130). Amaç istikrar olsa da konu kaosa bağlı 'istisna' halidir. Yine muhafazakârlık gibi Alman romantizmi de Schmitt ile ilişkili okunsa dahi Schmitt bu akımdan da farklılık gösterir. Romantizmin burjuvazi eleştirisi saklı kalmakla birlikte Schmitt burjuvazinin romantiklere bağlılığını fark ettiğinden romantizme saldırır. Schmitt'te romantizmin çekirdeği dinsel olsa da burjuvazinin romantizm üzerindeki etkisi onu romantik akımlardan uzaklaştırır (Guiomar: 2003:785). Schmitt Weber'e paralel olarak romantiklere ve romantizme irrasyonalizm tezi ile karşı çıktığı gibi Lukacs'ın edebiyat ve sosyo-estetik çalışmalarından etkilenmiştir. Schmitt Frankfurt Okulu ve varoluşçuların yazılarını takip eder. Tarih ve Sınıf Bilinci'nde Lukacs'ın tezlerini ciddiye alan Schmitt'e Lukacs ciddi bir eleştiri yazar. Schmitt Roma Katolikliği ve siyasi formu içinde Katolik arka planını sürdürürken Katolikliğin politik düşüncesinin radikal bir antitezi olarak ekonomik/teknik rasyonalite ile Weberyen Protestan ahlakını tartışma konusu yapar (McCormick, 1999:26,36,37,43). Entelektüel hayatının ilk yıllarında 1860'ların Katolik çıkarlarını korumak için oluşturulmuş bir partiye üye olması onun Katolik arka planı için dikkate alınır (Bookbinder, 1991:106).

Schmitt'e göre burjuvazi doğal hukuku temellendiren metafizik varsayımlara bağlılığını sistematik bütünlüğe sahip normlardan müteşekkil anayasaya olan ihtiyacından dolayı koparmıştır. Saf norm haline gelen burjuva normları doğal hukuktan soyutlanmıştır. Norma indirgenen bir hukuk anlayışı ve bir norm doğal hukukla beslenen kendini yeniden inşa etme olanaklarından yoksun olacağından entelektüel gelişime açık bir anayasa anlayışı da sunamaz (Schmitt, 2008:63-64). Bu argüman Schmitt'in normatizme karşı desizyonizmi temellendirirken kullandığı argümandır. Çelebi Lobond, Jellinek, Kelsen üçlüsünün normatif-pozitivist çizgisinin karşısına kararcı hukuk teorisiyle Schmitt yerleştirilse de Schmitt'in devletin toplumdaki farkı ve üstünlüğü konusunda Lobond geleneğinin içinde yer aldığına dikkati çeker (Çelebi, 2006:12-13). Schmitt, normatizmi hukuk zihniyetinde yasallığın meşruluğun önüne geçtiğine dikkat çeker ancak esasen yasallığı meşruluğun tezahürlerinden biri olarak görür ve yasallığın geçerliliğini 'olağan' döneme özgüler (Sancar, 2000: 89, 90). "Normal durumlarda normatif nitelikteki hukuk düzeni ile siyasi nitelikteki mevcut düzen, yani yasallık ve meşruluk örtüşür görünürken, ekstrem durumlarda pozitif hukuk normları devletin kendini koruma hakkı gereği ihlal edilebilir" (Sancar, 2000:90). Schmitt'e göre "yasallık düzenin düşmanları tarafından

taktik bir araç olarak kullanıldığına göre, düzenin de bu ilkeye bundan öte bir değer tanınması aptallık olur” (Sancar, 2000:94). Bu mantalitede devletin en önemli fonksiyonu düzenin düşmanları konusunda karar vermesidir. Schmitt’te egemen tanımı gereği yeni normlar üretme gücüne sahip olup, egemen normal ve olağanüstü durumun varlığına ve yokluğuna karar verirken pratik bir durumu örneklendirir. Egemen olağanüstü halde normatif iktidar dışında istisnai olarak oportünist kararlar alarak normları geçersiz kılabilir (McCormick, 1999:38).

Schmitt normativist hukuk geleneği eleştirirken Kelsen’in saf hukuk teorisini reddetmiştir. Kelsen ve Schmitt’in kitapları 1934’de yayınlanmıştır ve ikili tanışıklardır. Kelsen ideolojiden arındırılmış ‘saf’ bir hukuk teorisi geliştirmeyi amaçlarken Schmitt hukuk kavramını somut düzen olarak geliştirmiştir. Yasallık ile somut düzen ilişkisi üzerinden hukuku açıklayan Schmitt’teki istisna hali ve çatışma kavramı hukuka değil siyasete ait kavramlardır. Teorik kararcılığa göre düzen bir kararın sonucudur, tüm yasalar nihai kararın yetkisinden doğar ve onun egemenliğine dayanır. Bu kavram aslen Bodin ve Hobbes’ta bulunur. Ancak Bodin dönemindeki teolojik kavramlara bağlı kalmaya devam ettiği için tipik kararcı olmasa da Hobbes’un düşüncesi kararcılığın klasik bir temsilidir. Hobbes’ta tüm hukuk düzeni karar veren egemenin emirlerinden doğar; ‘otorite tüzük yapar’; karar hem normu hem de düzeni kurar. Temel bir siyasi ayırım olan dost/düşman ayırımı bir birliğin ya da ayrılığın yoğunluğunu karakterize eder. Schmitt’in dost/düşman kategorisi sembol ya da alegori olmayıp yoğunluğu ölçülebilen bir ilişkidir. İnsanlık kavramı insanlar arasındaki farklılıkları reddettiği için dost/düşman ayırımına atıfta bulunmaz; insanlık kavramı düşmanlık kavramını dışlar. Dost/düşman ayırımı aşırılık halinde olup her zaman açık değildir ve istisna halinde görünürleşir (Scheuerman, 2016).

Schmitt’te “egemen olağanüstü hale karar verendir” (Schmitt, 2010a:13). İstisna halinde hangi yasaların uygulanacağına karar veren kişi, istisna hali süresince hükümette hangi yasanın uygulanmayacağına da karar verdiği ölçüde egemendir (Zwitter, 2012:101). Bir sınır kavramı olarak egemenliğin tanımı egemenin olağanüstü hale karar verme fonksiyonu ile doğrudan ilişkilidir. Schmitt sınır kavramı terminolojik olarak belirsiz olmakla niteler ve sınır durum (uç durum), olağanüstü hal hakkında verilen kararın kendisinden türer. Normal hukuk düzeninin konusu olağanüstü hal ve istisna kavramlarına esas olarak odaklanmamaktadır. Olağanüstü hal yapısal olarak hukuk devleti ile sınırlı bir ilişkiye sahiptir. Anayasa olağanüstü hale kimin müdahale edeceğine işaret ederek karar verici yetkiyi tanımlayıp acil durumun olup olmaması ve kriz yönetimi konularında genel sınırları çizer. Schmitt için sıra dışı olağanüstü halin ortadan kaldırılması hukuki değil felsefi ve siyasal bir sorundur (Schmitt, 2010a:13-15). Bu haliyle olağanüstü hal prensip olarak mevcut düzenin paranteze alınarak devletin baki kalmasına öncelik tanıyan bir durumdur. “Olağanüstü hal, anarşi ve kaostan farklı bir şey olduğu için hukuk düzeni değilse de hukuki anlamda bir düzen hala mevcuttur” (Schmitt, 2010a:19). Schmitt bu durumu

kaos halinde normun uygulanma imkanının ortadan kalkmasıyla gerekecektir, düzenin tesisinin tehlike altında olduğu ortamda pratikte norm zaten uygulanamaz hale gelir (Schmitt, 2010a:19). Bu pratikten dolayı olağanüstü hali hukuk dışı olmakla niteleyenler olduğu gibi 'anayasa devletinin belirgin özelliklere sahip hukuksal kurumu' olarak da ifade edenler vardır (Kervégan, 2003:635).

Olağanüstü halin hukuksal tartışmasında Kelsen ile Schmitt karşıt konumdadır. Kelsen ile Schmitt arasındaki temel çekişmeli sorun 'anayasanın koruyucusu' sorununa yönelik üretilen farklı çözümler üzerinden okunur. Kelsen'in çıkış noktası yasal normdur ve Kelsen yasal normun normatif arka planını öne çıkarır. Kelsen'in egemenlik anlayışında pozitif yasanın entelektüel arka planındaki normlar önemlidir. Schmitt ise Bodin ve Hobbes'tan hareketle egemenliğin kişiselleştirilmiş karar verici ile ilişkisine odaklanır. Her karar verildiğinde kendini gösteren egemenin kararı istisna halidir. Yasal sistem 'tüm normatif bağlardan arınmış' mutlak karara bağlıdır. Yine Kelsen meclise dayanarak demokrasiyi olumlarken Schmitt parlamentarizmi liberalizm yansıması olarak görerek eleştirmiştir. Liberalizme alternatif olarak 'demokrasinin özü', 'halkın iradesi' ile 'diktatörün kararları'nı ilişkilendirerek demokrasi ile diktatörlüğün karşıt olmadığını ileri sürmüştür (Stanley, I. Poulsen, 2016:2-15).

Schmitt'te yasaları ve düzeni korumak amacıyla devlet liderinin her şeyi yapmasına izin verildiği için resmi acil durum yasaları hakim yasal düzenin ötesine geçmektedir. Kelsen olağanüstü hal yasalarını hukuk içine yerleştirir. Kelsen'de olağanüstü halde idari organlar daha az yasal zorunluluğa maruz kalsa da karar alıcının acil durum yasaları çıkarma yetkisi anayasadan kaynaklandığından olağanüstü halde karar alıcı yasalarla bağlı kalmaya devam eder. Devlet tanımı gereği hukuki bir organizasyon ise egemen acil durumlar da dahil her koşulda yasal düzen içinde kalarak hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı faaliyet göstermelidir. Olağanüstü hal ve istisna kanunlarının özel niteliği gereği yasama yetkisinin yürütmeye kaydırılması söz konusu olduğundan demokrasiler daha az demokratik hale gelir. Olağanüstü hal normal durumdan farklı bir hukuk devleti sayılır. Mesele acil durum teriminin tanımlanması ve yasal olarak ele alınmasıdır. Acil durum devletin bazı devlet yapılarını geçici olarak değiştirerek acil durum noktasında daha hızlı müdahale imkânları doğuran fiili bir durumdur. Yasal durumun değişmesi olağanüstü hal için bir zorunluluktur; aksi halde değişiklik olmasaydı olağanüstü hal kavramını kullanmaya imkân kalmazdı (Zwitter, 2012:95-102).

Demokratik bir sistemin kriz anında otoriter bir sistem kadar etkili ve verimli hareket edebilmesi için yürütmeye yasama yetkisi vermek ve idareye daha fazla idari yetki vermek seçenekleri doğmaktadır. Demokratik devlette acil durum önlemleri ancak somutluk koşuluna uygunluk varsa alınabilir, aksi takdirde somutluk eksikliği demek aciliyet yokluğu anlamına gelmektedir (Zwitter, 2012:107,108). Schmitt'te olağanüstü hal uç durum kavramıyla ifade edilirken iç düzeni bozan dış istila, ihtilal, iç ayaklanma ve

doğal afet kavramlarıyla örneklendirilebilir. “Olağanüstü durum (anormal durum) marjinal olaydan çok farklıdır: “hukukun gerçek karakterini gösterdiği” noktadır, normun ve otantik hukuksal karakterine karşı kararın sadece mantıksal bağımsızlığını değil onun özellikle üstünlüğünü ve kurucu karakterini gösterir” (Kervégan, 2003:637). Bu bakımdan olağanüstü hal istisnayı tespit eden kurucu karardan türeyen bir haldir ve Schmitt’e göre “istisna, rasyonalist şemanın birliğini bozar ve düzenini karıştırır. İstisna normal durumdan daha ilginçtir. Normal olan hiçbir şeyi kanıtlamaz, istisna her şeyi kanıtlar: Yalnızca kuralı kanıtlamakla kalmaz, kural, yalnızca istisna sayesinde yaşar” (Schmitt, 2010a:22). İstisna kavramı Schmitt literatüründe olağanüstühal, uç durum ya da sınır durum kavramları ile açıklanabilecek hallere işaret eder. Siyasal alanda olağanüstü halin ‘karar’ı alınmışsa istisna hali gerçekleşmiştir demektir. Dost düşman ayrımı yine istisna durumunda keskinleşerek görünürleşir.

Schmitt’te normun yaşam ile eşanlımlı kullanımı söz konusudur. Schmitt normal ile patolojik arasında kurulan karşıtlık ilişkisini tersine çevirerek norm ve patoloji ilişkisinin birbirini tamamladığını iddia eder. İstisna ve patoloji normu tehdit etmez, yaşamın kendisi tehdit altında olduğunda bu durumu bertaraf etmek için hayata geçer (McCormick, 1999:42). Schmitt hukukta istisna olarak ifade edilen kavramın teolojide mucizeye karşılık geldiğini düşünür: “mucize egemende değil egemenliktedir. Mucize, egemenliğin korunması için, gerektiğinde düzenin askıya alınmasındadır” (Çelebi, 2001:128). Schmitt mucize kavramı üzerinden ‘siyasal olan’ı siyasal teoloji içinden açıklar ve Çelebi Schmitt’in siyasal teoloji kavramını kullanmasının rastlantısal değil amaçlı olduğuna dikkati çeker: “Schmitt’in amacı sekülerleşen modern dünyada dinsel otoritenin bıraktığı boş alanda insan ruhunda oluşan yarığı telafi edecek bir siyasal mit icadı ve dinsel homojenliğin çatladığı bir ortamda doğan şiddet ve kaosa etkili ‘karar’ alarak çözüm üreten egemeni siyasal açıdan formüle etmektir” (Çelebi, 2001:117). Schmitt’e göre modernlik, sekülerleşme iddiası ile metafizik tavrı ortadan kaldırmış gibi görünse de sekülerleşmeyle öne çıkan ulus, insanlık, birey gibi kavramlar insanın özsel niteliklerinden beslendiği için yeni doğan otorite metafizik yapı olarak kalmaya mahkumdur (Schmitt, 1986:17-18). Bu nedenle “modern devlet kuramının bütün önemli kavramları dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır... Olağanüstü halin hukuk için taşıdığı anlam, mucizenin ilahiyat için taşıdığı anlama benzer” (Schmitt, 2010a:19). “Kararın norma üstünlüğü iradenin akla üstünlüğüne ya da teolojik deyimle gücün bilime üstünlüğüne denk düşer” (Kervégan, 2003:638). Mucizenin siyasal alandaki karşılığı olarak istisnaya/olağanüstü hale karar veren egemen, devlet içindeki dost ve düşmana da karar verir.

2. ‘SİYASAL OLAN’ İÇİN BİR KRİTER: DOST/DÜŞMAN

Schmitt’e göre “siyasal kavramı devlet kavramından önce gelir. Günümüzdeki kullanımıyla devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde örgütlenmiş bir halkın siyasal statüsüdür. Bu tanımda devlet sadece betimlenmektedir, devletin kavramlaştırılması söz konusu değildir”

(Schmitt, 2006:39). Dolayısıyla Schmitt'in öncelikli tartışma konusu devlet değil siyasal kavramının kendisi olmaktadır. Siyasal kavramının tanımlamasından ziyade olumsuz bir diyalektik içinde siyasal kavramı ekonominin, ahlakın, hukukun antitezi olarak konumlandırılmakta ve 'devlete ilişkin olan'a indirgenmektedir. Bu durum ise devletin siyasal bir şey gibi görünmesine neden olur. Siyasal olanın devlete ilişkin olanla özdeşleştiği durumlarda her alanda kendini gösteren bütünsel (total) devlet, devlet toplum özdeşliğine işaret ederek her şeyin en azından potansiyel olarak siyasal olmasına işaret eder ki bu durumda siyasal kavramı muğlak ve içeriksiz hale gelerek özgül bir tanım olmaktan çıkar (Schmitt, 2006:39-43). Siyasal kavramının diğer alanlarda olduğu gibi devletin dışında ayırıcı özgül kriterini belirlemek kavramın tanımını yapmak için gereklidir. Ahlak için iyi/kötü, estetik için güzel/çirkin, ekonomi için yararlı/zararlı ya da karlı/karşısız gibi kriterlerin izdüşümü siyasal olan için dost/düşman kriteridir. Dost-düşman teorik bir kriter olup içeriğe işaret etmez. Dost/düşman diğer karşıtlıklarla açıklanamadığı gibi onlara indirgenerek içeriği sabitlenemez. Siyasal düşman ontolojik düşman değildir; yabancı ve öteki olarak varoluşsal bir kategoridir. Düşman metaforik bir işaret olmayıp somut ve varoluşsal olduğu için ekonomik, ahlaki ve duygusal imgelerle ilişkilendirilerek açıklayıcı kapasitesi zayıflatılmamalıdır. Dost/düşman kavramlarının normatif ya da tahayyüli görülmesi kavramların gerçeklikle ilişkisini kesintiye uğratarak teorik ayrımı ontolojik alana ilişkin bir kurguya dönüştürebilir. Bu nedenle Schmitt'te düşman haris duygular beslenen, nefret edilen duygusal kişisel hasmımız olamaz. "Düşman sadece gerçek bir olasılık olarak insanlardan oluşan bir bütün karşısında mücadele eden benzer bir bütündür. İnsanlardan oluşan bir bütünlük, hele ki tüm bir halka dayandırılan bütünlük, kendinde kamusal bir nitelik taşıdığından düşman da sadece kamusal bir düşmandır. Düşman hostis'tir, geniş anlamda inimicus değildir" (Schmitt, 2006:49). Schmitt'te düşman dini, ahlaki ve varoluşsal farklılıklarla ilgili değil, potansiyel ve fiili çatışmalardan doğan nedenlerle düşmandır. Özel düşman olarak 'inimicus'tan ayırarak kamusal düşmanı tayin etmeye çalışan Schmitt'in düşmanları en yoğun çatışma üzerinden özel düşmandan ayırma çabalarını Benhabib tutarsız bulur. Almanya'da Yahudi düşmanlığı bu konuda bir çeşit göstergedir (Benhabib, 2012:695). Schmitt'in antisemitizmde dost/düşman ayrımı kültürel ve politik pratikten kaynaklandığı için ırka dayalı değil kültüre dayalıdır. Schmitt'in kuramı Hobbes'tan daha aşırı biçimde kültürel çeşitliliğe daha az yer verir (Thomsen,1997:22).

Schmitt siyasi bir ideali temsil etmez, dünyanın nasıl olduğunu açıklama çabasını taşır. Ne kadar rasyonel olursa olsun Schmitt örnek bir programı, normu, amacı, sosyal ideali, meşruiyeti konu edinmez. Siyasal olan varoluşun alanıdır. Düşman kategorisi ulusal, dini, kültürel parametrelerden özerktir (Hooker, 2009:15). Ekonomik rakip ile düşman arasındaki ayrımı göstermek gerekir. Schmittyen düşman varoluşsal bir kategori olduğundan düşmandan korunmak öldürmenin tek gerekçesi

olabilir. Siyasi düşmanın ahlaki olarak kötü, estetik olarak çirkin olması gerekmez (Slomp, 2009:26). Schmitt ‘düşman’ın kamusal boyutunu vurgulamıştır. Düşmanlık özel nefret ya da iki özel vatandaş arasındaki çatışmaya değil, kolektiviteye bağlıdır. Düşman, halk düşmanıdır; siyasi düşman ‘hostis’ tir, inimicus değildir (Hooker, 2009:10,12).

Schmitt inimicus/hostis yani özel ve genel düşman arasındaki ayrımı kuramına uyarlarlarken siyaset savaş ilişkisini öne çıkaran teorik geleneğe bağlanır. Dost/düşman kriteri ile siyasal olanı belirleyen Schmitt siyaseti son kertede savaşla özdeşleştiren bir figürdür (Hassner, 2003:740). Siyasal kavramların diyalektikten/karşıtlıktan kaynaklanan nedenlerle polemik bir karakteri olduğundan dost/düşman ayrımının somut temelleri çok ayırt edicidir. Bağlamı içeriği olmayan dost/düşman kategorileri boş ve anlamsız soyutlamaya dönüşür. “Devlet, cumhuriyet, toplum, sınıf, egemenlik, hukuk devleti, mutlakiyetçilik, diktatörlük, plan, tarafsız ya da bütünsel devlet vb. sözcükler, eğer bunlarla somut olarak kimin kastedildiği, olumsuzlandığı, yok edilmeye çalışıldığı ya da kiminle mücadele edildiği bilinmezse, hiçbir anlam ifade etmezler” (Schmitt, 2006:51). Schmitt’te kiminle mücadele edileceğine yani dosta ve düşmana karar veren, kişi ya da topluluk olabilir. Bu etkinlik egemenliği oluşturur ve apriori nedensiz ve bu bağlamda dramatik bir iradenin ifadesidir. “ ‘Karar veriyorum’ güçsüzlük riski ve kuşkusu tanımayan bir ‘istiyorum’dur. Egemen olmayan karar vermeyi istememiş olmandır” (Tenzer, 2003:469) Schmitt’e göre düşmanı itmek ve savaşmak herhangi bir egemen devletin hakkıdır. Egemen siyasi topluluklar, kime karşı savaşacaklarına kendileri karar verenlerdir. Bu durum ancak uluslararası siyasetin her zaman savaş gibi olduğu anlamına da gelmez (Akt. Suganami, 2007:525,527).

Schmitt siyasal olanın etiğin içinden doğduğu fikri yerine etik olanın siyasetten doğduğunu öne sürer. Dost/düşman ayrımı yapıldıktan sonra dostlar topluluğunu birarada tutan değerler etik olacağından bu değerleri liberallerin yaptığı gibi baştan tanımlamak mümkün olmasa da bu değerlerin ne olmayacağı bellidir. Liberal bireyci etik baştan belirleyici olamaz. Normal durum zaten kendi etik ve hukuki normlarını kendisi türetecektir (Dyzenhaus, 1999:81). Schmitt’in analizlerinde liberalizmin kendine konu edindiği insanlık kavramı düşman kavramını düşman başka bir yerde insan olmaya devam edeceği için dışlamaktadır. İnsanlık adına savaş söylemi siyasi olarak emperyal ve ideolojik bir içeriğe sahiptir. İnsanlık adına yapılan savaş da düşmanın insan niteliği yok sayılarak hukuk dışı, insanlık dışı olmakla suçlanan düşman varsayımına dayandığı için sıkıntılıdır. Dost/düşman ayrımı mücadele kavramını aşar, bu ilişki mücadele ve rekabete indirgenemediği gibi en uç formuna savaş içinde ulaşır (Schmitt, 2006:53,75). Savaşta egemenin kendi halkından ölümü ve öldürmeyi göze almayı talep etme ve düşmanını öldürme yetkisi ortaya çıkar. “Normal bir devletin asıl performansı ise devlet içinde ve kendi egemenlik alanında mutlak memnuniyeti ‘huzur, güven ve düzeni’ sağlamak, bu yolla hukuk normlarının geçerliliği için önkoşul niteliğindeki normal durumu tesis

etmektedir. Çünkü her norm daha baştan olağan bir durum varsayar ve hiçbir norm kendisi için anormal bir durum karşısında geçerliliğini koruyamaz. Devlette huzuru sağlama mecburiyeti, siyasal bir birlik olan devletin kritik anlarda eğer varsa 'iç düşman'ını kendiliğinden tespit etmesini gerekli kılar" (Schmitt, 2006:65).

Schmitt'in egemenlik kavramı bağımsız bir kategori olarak siyasal kavramına dayanır. Siyasal kavramı iyilik ve kötülük gibi bölünmelerle açıklanamaz. Dost/düşman ayrımındaki aşırılık politik alanın belirlenmesinde belirleyicidir. Marksist anlamda sınıfın politik değil ekonomik bir kavram olduğunu ifade eden Schmitt'e göre bir sınıf diğer sınıfa düşman olarak davranıp savaştığında sınıf kavramı politik bir kavrama dönüşür (akt. Suganami, 2007:515-516). Radikal sağın sınıf mücadelesi yerine sınıfsal 'savaş'tan bahsetmesi Schmitt için de geçerlidir. İç politikaya göre dış politikaya öncelik tanıyarak dışarıdaki öteki'nin düşman olarak görülmesi toplumsal yapının içindeki iç mücadeleyi görmezden gelmeye yarar. Sol tavrı alış ise içerideki antagonizmanın siyasal olanın kurucu unsuru olduğunda ısrarlıdır (Zizek, 1999:29). Zizek'e göre Schmitt'e başvurma nedenimiz post-politik liberal hoşgörünün çıkmazlarını gidermek içindir. Schmittçi ultra siyasete bizim-onlara karşı savaşımız noktasına kadar radikalleşmesi hoşgörü, merhamet ve çok kültürlü anlayışın yerine dışlanmış siyasalın dönüşüdür (Zizek, 1999:35).

Schmitt'te dost/düşman ayrımını yapan irade egemen olduğu ölçüde hukuk yapan irade olarak görünür. Schmitt'in liberalizm eleştirisinin temel sorularından biri şudur: "Bir pozitif hukuk yasasında doğal normu somutlaştıran siyasal irade nedir?" (Tenzer, 2003:470). Burada hukuk yapıcı iradenin meşruiyet sorunu devreye girer. Schmitt'te kurucu güç potansiyel olarak süreklidir ve tek bir eylem içinde yok olmadığından iradeye dayanır. İradenin kırılğan, belirsiz ve keyfileşebilme ihtimali siyaset alanının da bu yüklerle anılmasına neden olur. Liberalizm kavramların siyasal içeriklerini örterek dönüştürmüştür. Kavga yerine rekabet ve tartışma, devlet yerine toplum/insanlık kavramları, halk yerine kültür odaklı kamuoyu, işletmenin personeli ya da tüketici kitlesi gibi kavramlar kullanılır. 19.yy'ın ekonomik özerklik tezi inşa edilirken kullanılan karakteristik karşıtlıklar ise şöyle ifade edilir. Özgürlük, ilerleme ve aklın karşıtı feodalizm, gericilik ve şiddet; ekonomi, sanayi ve teknik'in karşıtı devlet, savaş ve siyaset; parlamentarizmin karşıtı diktatörlük gibi (Schmitt, 2006:93,95).

Modern siyasal kuramda feodalizm/diktatörlük ile parlamentarizm karşıtlığı öne çıkar. Schmitt'te yasama organı sürmesi gereken normları inşa ederken acil önlemler, kararlar ve düzenlemeler başka bir konudur. Parlamenter sistemler hukukun üstünlüğü referansı ile kendini meşru ilan ederken Tanrısal referanslı Ortaçağ egemen devletleri meşruiyetlerini gelenek yoluyla elde etmiştir. Schmitt için devlet, XVI.yy'dan XX.yy'a kadar uzanan çağda beliren, siyasi birliğin her şeye hükmeden düzen kavramına karşılık gelir. Yeni düzen kavramı olarak devlet, Ortaçağın feodal ve zümreye dayalı karışımından farklılaşarak yer bakımından sınırlı bir birim

oluşturur. Bu devlet mekan açısından kapalı, diğer devletlerle sınırları çizilmiş, merkezi ve rasyonelleştirilmiş bir birimi temsil eder. Güvenlik birimleri ile maliyenin tek elden yürütülmesi ve devlet gücünün bu araçlarca kullanımı yeni devletin vasfıdır (Schmitt, 2000:245-248). Schmitt mevcut modern sistemlerin 'rasyonalite' iddiasındaki meşruiyet açığını tespit ederek pozitivist rasyonalist teorileri politik teoloji olarak görür. Modern teorik referansla geleneksel meşruiyet unsurları geçersizleşmiş, yerine tatmin edici gerekçeler ortaya koyamamıştır. Modern bürokrasi ve idareyi parlamentarizmin karakteristiği olarak ortaya koyarken Schmitt söz konusu bürokratik devletin ütopyacı, gerici ve faşist diktatörlüğe yakın taraflarına odaklanır (Wetters, 2006:31-33).

Schmitt Machiavelli, Hobbes, Locke, Rousseau ve Kant'ı da liberal siyaset ve parlamenter demokrasi kavramları ekseninde tartışan bir filozoftur. Schmitt Hobbes'a özel olarak odaklanır ve Leviathan üzerine derslerini 1938'de kitaba dönüştürür. Schmitt teorisinin kökeninde Der Leviathan'a başvurulurken hem Schmitt'in totaliter yönlerini hem de görece liberal yönlerini tartışanlar için kaynak metin olur. Hobbes'u 'akılcı, mekanikçi, bireyci' olarak niteleyen Schmitt, Hobbes'u isteksiz bir yenilikçi olarak görür. Hobbes modernizme hizmet eden anayasacılığın ve bireysel özgürlüğün temeli olarak görülen yönlerini Hobbes'un niyeti ve kendisiyle çelişkili bulur (Thomsen, 1997:6,14). Hobbes'un doğal hukuk ve toplum sözleşmesi literatürüne katkısı liberalizme ufuk açarken yeni doğan modern devletin herşeyi içeren total yapısının meşruiyeti Hobbes düşüncesinde öne çıkar. Hobbes'un Schmitt üzerindeki etkisi total devlet formu olması itibarıyla liberalizm ile demokrasi arasındaki gerilime ilişkin teorik çalışmalarında belirginleşir. Schmitt için total devlet alanları ayırma yeteneğini kaybettiğinden devlet müdahalesinden arınmış bir alan tasarlayamaz ve her şeyi kendinde birleştirir.

Schmitt Hobbes'un Leviathan'da kavramları yeniden tanımlamaya çalışırken yaptığı gibi erken moderniteden geç moderniteye geçiş sürecinde ortaçağdan moderne doğru kavramları geliştirmek istemiştir. Hobbes'taki gibi Schmitt insan doğası hakkında olumsuz görüşe sahip olup insanı tehlikeli ve dinamik bir varlık olarak görür. Schmitt Machiavelli, Hobbes ve Bossuet, Fichte ve de Maistre'ye referansla 'sorunlu bir insan doğası' varsayımını hatırlatır (Slomp, 2009:23). Schmitt Hobbes'un yönetilenlerin fiziksel korumasını sağlayan bir makine olarak tasarladığı Leviathan'ı, modern devletin rasyonelleşmiş ve mekanize yapısını referanslandırırken kullanır. Hobbes'un doğa durumundaki savaş haline ilişkin vurguladığı nedenleri modern toplum için çoğulculuk üzerinden yorumlamıştır. Yasal ve politik çoğulculuğun doğa durumuna geri dönüş olduğunu savunan Schmitt devlet teorisini Hegelci olmaktan ziyade Hobbes'a dayandırmıştır. Hegel'in Hobbes'un devlet teorisini güncellediğini düşünen Schmitt 19.yy Alman devlet düzeninin meşrulaştırılma geleneğini sürdürmüştür (Schupman, 2017:112,113,123,131).

Schmitt Hobbes'un 'tehlikeli' insan fikrini referans almıştır. Bireysel vicdana bırakılacak düzen kaosa yakındır; devletin kanunu yerine bireysel vicdan konulamaz. Devletin ayırıcı vasfı fayda esaslı tikelci toplumsal güçlere hükmederek barışı ve istikrarı garanti altına almasıdır. Bu durum egemen gücün hukuku belirleme ya da katkıda bulunma iddiasındaki başka bir otoritenin üzerinde yer almasını gerektirir. Hukukun faydası adil olup olmamasından bağımsız olarak adalet üzerine yürütülen mücadeleyi sonlandırıp düzeni temsil etme becerisindedir (Preuss, 1999:160). Toplumdaki savaş ve mücadeleyi sonlandırması beklenen devletin bu süreçte birtakım hakları da karşımıza çıkar. Hobbes ve Schmitt devletin vatandaşını savaşa gönderme hakkını kabul ederler ancak Hobbes vatandaşın savaşa gitme emrine itaatsizlik edebileceğini söylerken Schmitt bunu reddeder. Kararı halk adına alan devletin halkın bedeni üzerinde onları ölüme gönderebilme ve öldürmeyi istemede somutlaşan tam yetkisi vardır. Normal zamanda huzuru ve güvenliği sağlayan devletin düzen tehlikeye girdiğinde yurttaşından bedenini talep etme yetkisi oraya çıkar. Hobbes ile Schmitt arasındaki farklardan biri de Hobbes'un teorisinde bölünmez birim birey iken Schmitt'te bu rolün insanlar, parti, partizan hareketi gibi gruplara verilmesidir (Slomp, 2009:48). Ayrıca Schmitt Leviathan incelemesinde Hobbes'u övse de onun iç savaş tehdidine karşı nihai bir çözüm üretmediğini düşünür. Schmitt'e göre Hobbes'un birey referansı yerine bireysellikten taviz verilerek dost/düşman bölünmesi ile iç savaş tehdidi ortadan kaldırılabılır (Slomp, 2009:52). İç savaş tehdidi bir devletin en krizli anıdır. Liberal bir demokrasi bu halde anayasal bir krizle diktatörlüğe kayma riskiyle karşı karşıya kalabilir. Schmitt sorunsalını bu çerçevede anayasa ile diktatörlük ilişkisi bağlamına taşır.

3. ANAYASADAN DİKTATÖRLÜK KAVRAMINA DOĞRU LİBERAL DEMOKRASİNİN KRİZİ

Schmitt söz konusuken merkezi sorunsalı yasal ile siyasal arasındaki ilişki olan Anayasa Teorisi, Siyasal İlahiyat ve Siyasal Kavramı kitapları önemlidir (Kervégan, 1999:55). Anayasa metni ile anayasayı ayıran Schmitt anayasa kavramını anayasa-öncesi siyasi tözü ve bu düzenin siyasi kararlarını içine alacak şekilde kullanır. Anayasa metni kavramı ile de anayasa maddelerine ve mevzuata gönderme yapar. Bu kavramlaştırma ile anayasa'yı halihazırdaki antagonistik kargaşanın tazyiklerine karşı koruma iddiasıyla gerçekleştirilen askeri bir darbe bile resmi anayasa metnini ihlal etmesine rağmen özcü bir bakışla meşrulaştırılabilmektedir. Tam da bu nokta Schmitt'in istisna kavramını olağanüstü hal ve diktatörlük konusu bağlamında temel kavram olarak ortaya koymasına imkan verir (Preuss, 1999:158). Schmitt'e göre "gerçek bir diktatörlük ancak demokratik bir temel üzerine kurulabilir" (akt. Preuss, 1999: 163); diktatörlük bir tür demokrasidir. Diktatörlük ile demokrasi birbirinin anti-tezi değildir. Schmitt'in fikrinin daha çok Versay Barış Antlaşması'ndan kaynaklanan nedenlerle çoğulcu parti demokrasisinin Alman politik dokusuna uygun olmamasından ileri gelip Nazi partizanı olmasından kaynaklanmadığını ileri

süren teorisyenler olmuştur (Preuss, 1999:163). Bu konuda Nazi iktidarı öncesinde Schmitt'in anayasa mahkemesinin Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi gibi marjinal partilerin kapatılması gerektiği yönündeki tavrı da destekleyici olmuştur. Söz konusu durum Nazi iktidarının Schmitt'e tam güven duymasını engellese de Schmitt'in Nazi hukukçusu görülmesinin önüne de geçememiştir.

Schmitt'te siyasal alanın özel ve toplumsal alanlardan bağımsızlığı konusu önemli bir tartışma uğrağıdır. Schmitt'in devlet teorisinde ayırıcı vasıf siyasal birliğin korunması ve siyasal olana odaklanmasıdır. Ona göre devlet siyasi birliği tekelinde bulundurulmalıdır. Devletin siyasi çoğulcuğa karşı korunması için çatışan ve karşıt organize çıkar gruplarının devlet tarafından bütünleştirilmesi gerekir (Böckenförde, 1998:46-48). Devletin birliği zorunlu olarak toplumsal çeşitliliğin birliği anlamına gelir. Farklı zaman ve mekandaki devletler zaten karmaşık ve çoğulcudur. Bu çoğulculuk içinde siyasi birliği emir ve güçle 'yukarıdan birlik', halkın tözsel homojenliğiyle 'aşağıdan birlik', toplumsal gruplar arası uzlaşmaya dayalı 'denge yoluyla birlik', dışsal baskılara bağlı içeriden gelen birlik, işlevsel olarak bütünleşmiş birlik, zoraki birlik ve mutabakatla birlik gibi çeşitler vardır. Siyasi birlik diktatörce öteki birlikler arasındaki farkları kaldırdığı için değil karar vermesi itibariyle iç savaş gibi uç durumdaki ayrışmaları engelleme potansiyelinden dolayı birliklerin en üstünüdür (Schmitt, 1999:201, 203).

Schmitt 'sınır kavram' olan egemenliği 'uç durum'u nitelemek için kullanmaktadır. Egemenlik normal durumda değil olağan dışı durumda kavranabilir. Ancak Schmitt'teki sınır durum 'olağanüstü hal' ve 'sıkıyönetim'e indirgenemeyecek daha geniş kapsamlı bir durumdur (Kardeş, 2012:10-11). Neo-Hobbes'çu bir egemenlik kuramı oluşturan Schmitt istisna olağanın kurucusu olduğu için egemenlik kavramı ile diktatörlük kavramının birbirinin yerine geçebileceğini ileri sürer ve ona göre egemen ile diktatör bir ve aynı şey olur (Ananiadis, 1999:126). Schmitt diktatörlüğü egemenliğe bağlayıp despotizmden ayırırken onu hukuki bir özgüllikle tanımlar. Diktatörlük ile despotizmin ortak noktası yasal yönetimin askıya alınmasıyla ayırım diktatörlüğün sınırları belirli siyasi bir hedef için kurallara bağlı olması, yani despotizm gibi tüm zamanlar için keyfi yönetim olmamasıdır (Ananiadis, 1999:122).

Diktatörlük ile ilişkili tartıştığı egemenlik kavramını hukukun dışına yerleştiren Schmitt istisnayı anarşi ve kaostan ayırdığı için anarşist ya da nihilist de değildir. İstisna yeniden inşa için gerekli olan keyfi olmayan düzeni korumak amaçlı şiddeti içerir. Bu nedenle Schmittçi istisna faşizm ve Nazizm gibi istisnayı kurallaştırmak arzusundaki yapılardan farklı değerlendirilebilmektedir. Schmitt sınırları çizilmiş istisna haline komiseryal diktatörlük adını verir. Siyasal ve toplumsal istikrarı kurmak için egemen anayasal mesuliyetle anayasa adına hareket ederek hukuk dışına çıkabilecektir (Hirst, 1999:12,14). O. Beaud'ya göre Schmitt'in total devleti Hitler ya da Mussolini'nin faşist devlet yapılanmalarına doğrudan işaret

etmemekte; güçlü devlet yapısı anlamında kullanılmaktadır. Güçlü devlet kendinde bir amacı olmayan halkın varoluşunu sağlayan devlet olarak partiler gibi çıkarları temsil etmemekte, bütünlüğü vücuda getirmektedir (akt. Kardeş, 2012:198).

Schmitt'in diktatörlük teorisi modern devletin bütüncül ve merkezi bir güç olarak inşasını açıklamaya hizmet etmektedir. Bu açıdan Schmitt'in komiseryal diktatörlük kavramının kaynağı Bodin'dir. Egemen diktatörlük kavramında ise halka referans vererek Rousseau'ya dayanmıştır. Bölgesinde hakim total modern ulus devlete doğru gelişme gösteren siyasal alanda Bodin'in acil duruma karşı komiseryal eylemi sınırlayan teorik çerçevesi önemlidir. Schmitt'e göre Batı siyasal düşünce ve pratiğinde diktatör komisyon şeklinde çalışır. Ancak egemen diktatörlük Rousseau'daki gibi yasa koyucunun vizyonu ile anayasa öncesinde ortaya çıkar. Bu durumda yasama organı olan diktatör genel iradenin siyasal yapılarını dönüştürecek bir araç işlevi görür. Schmitt egemen diktatörlüğü analiz ederken 'kurucu güç' fikrine odaklanarak modern politikada halkın kurucu gücü fikrinin nasıl değiştiğine odaklanır (Kelly, 2016:227,230).

Diktatörlük için komiseryal diktatörlük/egemen diktatörlük ayrımını yapan Schmitt'e göre komiseryal diktatörlükte egemen anayasayı muhafaza ederek yürürlükten tümüyle kaldırmaz. Somut istisna halinde anayasa geçici olarak askıya alınmıştır. Egemen diktatör ise anayasayı ilga edip yeni yasa yapmaya yeltendiği için asli kurucu iktidar olarak işlemektedir. Komiseryal diktatörlük Bodin'in devamı sayılacak bir tanımlamayla anayasal düzenin belli bir tehditten korunmak üzere, düzenin verdiği yetkiye bağlı olarak geçici bir süre için askıya alınması; dolayısıyla geçici istisnai bir araç olarak diktatörlüğün hayata geçmesidir (Ananiadis, 1999:123). Pratikte komiseryal diktatörlük anayasayı korumak için anayasayı askıya almaktır. Tehdit altındaki anayasanın geçici olarak durdurulması olarak diktatörlük, onu ortadan kaldırmaya yönelik saldırıya karşı özel bir anayasal düzen ortaya koyar. Anayasanın geçerliliğini reddetmeden anayasanın askıya alınması istisna halidir. Egemen diktatörlükte düzen diktatörün kendi eylemleridir (Schupman, 2017:118-119).

Siyasal sistemin diktatörlük üzerinden kendini koruma refleksi demokrasi analizlerinde dikkate alınması gereken bir uğraktır. Schmitt'e göre liberal demokrasinin önemli kurumlarından parlamentoyu anlamlı kılan müzakereden daha fazlası olması itibarıyla tartışmanın varlığıdır. "Parlamentarizme bir 'government by discussion'a duyulan inanç, liberalizmin düşünce dünyasına aittir; demokrasinininkine değil. Bu ikisi - liberalizm ile demokrasi- modern kitle demokrasisini teşkil eden heterojen oluşumun anlaşılabilmesi için birbirinden ayrılmak zorundadır" (Schmitt, 2010b:25). Demokrasi halkın bileşenlerine eşit muamele ilkesi üzerine kurulu olduğu ölçüde 'eşit olmayanlara eşitsiz muamele' anlayışını da içinde tutar. "O halde ilkin türdeşlik, ikinci olarak heterojen olanın -gerektiğinde- elenmesi veya imha edilmesi, demokrasi kavramına içkindir" (Schmitt, 2010b:25). Demokrasinin eşitlik tözü bir çeşit yurttaşlık erdemidir. Tözsel

eşitlik temsili demokraside eşit seçme ve seçilme hakkı olarak kendini göstererek türdeşlikle işler. Schmitt'e göre "her yetişkin insan, yalnızca insan olması nedeniyle, eo ipso (kendiliğinden) diğer bütün insanlarla siyasi açıdan eşit haklara sahip olmalıdır. Bu liberal bir düşüncedir; demokratik değil... Liberal düşünce, şimdide dek var olmuş, tözsel eşitlik ve türdeşlik tasavvuruna dayanan demokrasi yerine bir insanlık demokrasisini koyar" (Schmitt, 2010b:28).

Demokraside yurttaşlar eşit haklara sahiptir, yurttaşın karşısında uluslararası hukukla temellenen 'yabancı' statüsü vardır. Dolayısıyla "bütün insanların salt insan olmaktan kaynaklanan eşitliği demokrasiye değil, liberalizmin belli bir türüne özgüdür; bir devlet şekli değil, aksine bireyci-insancıl bir etik ve dünya görüşüdür" (Schmitt, 2010b:30). Modern kamu hukukuna dayalı kitle demokrasisi yönetenlerin de yönetilenler gibi hukuka bağlılığına vurgu yapması ölçüsünde yöneten-yönetilen özdeşliğini idealize eder. Demokratik özdeşlik ciddiye alındığında demokratik hiçbir kurum halk iradesine karşı koyamaz (Schmitt, 2010b:29-33). Halk kendini türdeşliğinde bulur ve liberal eşitlik ile demokratik türdeşlik arasındaki karşıtlık modern devleti ve parlamentarizmi krize götürür. Parlamentarizmin krizi ontolojik bir kriz, yani iki rakibin ortaya çıkmasının sonucunda doğmadığından rakiplerin uzlaştırılmasıyla aşılabilecek bir kriz değildir. "Tezat kökenine inildiğinde liberal birey bilinci ile demokratik türdeşlik arasındaki kaçınılmaz tezattır" (Schmitt, 2010b:36).

Schmitt'te dost/düşman kategorisi metaforik/imgesel değil varoluşsal bir kategori olduğundan siyasal alandaki potansiyelle değil fiili durumla ortaya çıkar. Dost/düşman duygusal içeriği olmayan kiminle mücadele edileceğini tayin etmekten yani egemen olan kişi ve/veya topluluğun kararından doğar. Schmitt'te iç düşmanın tespiti egemenin egemenliğinin görünürleştiği bir uğraktır. Düşman bütünlüğü tehdit etmekle tanımlanırken egemenliği temsil eden egemenin meşruiyeti halka dayanmasına bağlıdır. Halkın iradesinin her zaman iyi olduğu fikrine dayalı Sieyesçi egemenlik fikri halkın daima doğruluğu isteyeceği fikrinin meşruiyetle ilişkisi önemlidir (Schmitt, 2010a:152). Schmitt'e göre bir topluluk için en temel siyasal işlev iç ve dışta kimin dost kimin düşman olduğunu tayin etmektir. Biz ve onlar ayrımında dost kategorisi 'biz'in bağımsızlığını ve bölünmezliğini kabul edenlere işaret ederken, düşman kategorisi varlığı bütünlüğü tehdit edenlere işaret eder (Poggi, 2009:6). Post-Marksist radikal demokrasi kuramı teorisyeni Chantal Mouffe Schmittyen biz/onlar ayrımını demokrasiden vazgeçmeden siyasal alanın antagonizmasını ifade etmek için kullanarak demokratik meşru muarızlarımız fikriyle çoğulculukla bağdaşan yeni türde 'dost /düşman' tasarlamayı önerir (Mouffe, 2010:22). Mouffe Schmitt'e karşı Schmitt'i kullanmak adına dost/düşman kategorisini dönüştürerek antagonizma yerine agonistik modeli teorize eder. Schmitt'in düşman kategorisi farklılıkların biraradalığına dayalı biz/onlara evrilir. Schmitt'in düşman kavramı meşru hasımlar olarak fikirsel tartışma yaptığımız kişilere dönüşür. Hasımlarımız liberalizmden gelen eşitlik ve

özgürlük gibi değerlere bağlılıktan dolayı meşru olduğu gibi kimlikler dikişsiz olduğundan, sürekli yeniden kurulan dostluk ve hasımlık ilişkilerine işaret eder. Tarihsel, hegemonik ve ilişkisel kimlikler, tamamlanmamış ve meşru sistem içinde yeni uzlaşmalar ve çatışmalar üretir (Mouffe, 2002:103,145).

Mouffe Schmitt'teki savaş halini meşru mücadele formu olarak tasarlayarak demokrasinin krizlerini aşma olanaklarına yönelirken Schmitt, Machavelli ile Hobbes çizgisinin siyaset ile savaş ilişkisi odaklı izini takip eder; onun için önemli olan tehlikenin mevcudiyetidir. Schmitt'e göre "demokrasinin kendisinin ortadan kaldırılması için kullanılması tehlikesi ortaya çıkarsa, radikal demokrat bir karar vermek zorundadır: ya çoğunluğa karşı da demokrat kalacaktır ya da demokrat olmaktan vazgeçecektir. Demokrasi kendi içinde barındırdığı değerlerden birinin içeriğine büründüğü anda her ne pahasına olursa olsun demokrat (şekli anlamda) kalınmaz" (Schmitt, 2010b:44). Bu bağlamda Schmitt'te liberal demokrasinin içsel krizi 'düşman'ın tehlike doğurduğu, fiili saldırı yaptığı durumlarda netleşir ve 'egemen' normal durumun dışına çıkararak olağanüstü hale geçiş yapar.

Sonuç

Yirminci yüzyılda liberal demokrasiye yönelik eleştirileri nedeniyle Almanya'nın en önemli sağcı otoriter siyasi düşünürü olarak Schmitt'in fikirleri çok ilgi çeker ve tartışılır. Schmitt'in liberalizme yönelik eleştirilerinde liberal hukuku aşırı karikatürize ederek okuduğuna yönelik eleştiriler söz konusudur. Schmitt için liberal normativizm politik etkinlikten yoksun olduğu için geleneksel liberal hukukun düşüşü önceden kestirilebilir, kaçınılmaz ve dönüşümsüzdür (Scheuerman, 1996:299,302). Schmitt'in Weimar Cumhuriyeti dönemine yönelik çalışmalarının liberalizmin felsefi yıkımına odaklandığı tespiti, Schmitt eleştirmenleri arasında yaygın kabuller arasındadır. Habermas Schmitt'in demokrasi ile liberalizmi ayırma çabasının demokrasiyi soyut hümanizm düşüncesinden kopardığına ve önder niteliği kazanmış bir diktatörün yönetiminde ulusal kimliğin inşasının öne geçtiğine dikkati çeker. Bu da gerçek demokrasi anlayışını bulanıklaştırıp deforme eder (Cristi, 1993:283). Nazi rejiminde düşman kategorisi ile Yahudi düşmanlığı içiçe geçerek somutlaşır.

1950'li ve 60'lı yıllarda şeytani bir figür olarak görülen Schmitt, 80'lerde 'siyasal olan' kavramının teorik inşasında önemsenerek liberalizme yönelik eleştirilerle tartışılmaya başlanır. Schmitt'e göre demokratik toplumda devlet ile toplumun birbirine geçmesi siyasal olanın devlet ile ilişkili bir kavram olarak değerlendirilme imkânını ortadan kaldırmaktadır. Demokratik toplumda liberalizmin tarafsızlıkla işaretlediği sivil alanlar devlet toplum içiçe geçtiği için siyasallaşır. Demokratik toplum total devlete doğru evrildiğinden 20.yy devletinde devlet ile diğer alanlar arasındaki ayırım çözülmüştür. Schmitt bu tespiti demokrasi ile liberalizmin içsel çelişkisi olarak ifade eder. Demokrasinin homojenlik ilkesi sadece formel eşitliğe değil içeriğe ilişkin bir homojenliğe işaret ederken biz/onlar ayırımına

dayanır. Demokrasinin eşitlik vaadi vatandaşlarımızdır; geride kalanlar için eşitlikçi bir durum sözkonusudur. Liberalizmin ilkesi farklılık demokrasinin ilkesi homojenlik olduğu ölçüde parlamenter demokrasi krize mahkûmdur. Parlamentarizmin ilkesi tartışırken liberalizmin ilkesi uzlaşmadır. Demokrasinin dost/düşman ayrımı sembol olmayıp varoluşsalken liberalizm siyasal olanın sözkonusu temel kriterini reddeder. Liberalizm farklı düşünceler ve ekonomik rakibi kabul eder. Schmitt demokrasinin eşitliğini demosa dayanması itibarıyla içerme/dışlama pratiği olarak görür; liberalizmin eşitliği soyut ve koşulsuzken demokrasinin eşitliği vatandaşlık bağı gerektirdiğinden koşulludur.

Schmitt'in kararlı hukuk teorisi modern devletin egemenlik kuramında 'karar'a atfedilen özel anlamları inşa eder. Modern egemenlik ve devlet kuramı normatif, olağan, istikrara dayalı düzenin yapısı ve ilkeleri ile ilgilenirken Schmitt uç durumda devletin egemenliği ile egemenin reflekslerini tartışmaya açarak modern devletin öteki yüzüne ışık tutar. 'Siyasi olan'ın dost/düşman üzerinden kutuplaştığı kriz dönemlerinin kökeninde liberalizm ile demokrasinin teorik uyumsuzluğu bulunabilir. Olağan dönemde uzlaştırılabilen ancak ontolojik açıdan karşıt olan liberalizm ile demokrasi ilişkisi kriz döneminde daha da çatışmalı hale gelir. Demokrasinin demosunun istikrarlı bir düzen içinde birliğini ve sürekliliğini amaç edinen devlet, liberalizmden gelen haklar ve özgürlükler zihniyetinin taleplerini ne ölçüde karşılayabilecektir. Söz konusu taleplerin arkasında ısrarla duran liberalizm tam da devleti bu açıdan sınırlandırabilmek için devletten bağımsız sivil toplum alanını güçlendirme gayretindedir. Demokrasiye dayalı modern devlet ile liberalizmle ilişkili birey ve sivil toplum arasındaki denge olağanüstü hallerde çok hassaslaşır ve de sürekli yeniden inşa edilmesi gerekir. Olağanüstü hal Schmittyen terminolojiyle istisna hali olduğu için süreklilik taşımaz ve bu nedenle egemen istisna halini ortadan kaldıracak normatif-pozitivist hukuk düzeninin işleyeceği tedbirlere karar vererek ivedi biçimde düzeni sağlamalıdır. Yasallık ve meşruluğun örtüştüğü ve liberal demokrasinin uzlaşısına dayalı normal düzenin tesisi kriz dönemlerinde egemenin en önemli amacı olarak karşımıza çıkar.

Schmitt egemen ile karar arasındaki ilişkiyi hukuk sistemine doğrudan bağlayarak devletin siyasal sisteminin egemen tarafından belirlendiğinin altını çizer. Modern devlette siyasal kriz halinde egemen, demokrasi ile liberalizm arasındaki teorik çelişki nedeniyle diktatörleşebilir. Diktatörleşen bir egemen liberal demokrasinin anayasal düzenini olağanüstü halde düşman gerekçesiyle askıya alarak siyasal sistemi faşizme dönüştürebilir. Bu bağlamda Schmitt'in Weimar Cumhuriyeti'nin liberal demokrasiden ileri gelen naif yönlerine yaptığı vurgu ile faşizmi olağanlaştıran teorik çerçevesi onun Nazi hukukçusu olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Schmitt'teki güçlü devlet vizyonunun kolektivist ve organik birlik vurgulu dokusu demokrasi temelini yitiren bir devlette yükselen değerler olarak faşizmin referanslarını oluşturur. Schmitt'in dost/düşman ayrımından kaynaklanan kaosa dayalı siyasal alan okuması, iç savaş korkusuyla devletin

demokratik değerleri paranteze alma ihtimalini gerekçelendirerek olağanüstü halde meşruluk ile yasallığın örtüşmeyebileceğini ifade eder. Söz konusu meşruluğun demokratik meşruluk olduğu dikkate alınırsa kendini koruma gereği demokratik meşruluğu önceliği olmaktan çıkaran devletin demokrasiden uzaklaşarak oportünist kararlarla gayrimeşru politikalara yönelebileceği fikri normalleşir. Bu durum Nazi Almanyası örneğinde tespit edilebileceği üzere liberal demokrasinin faşizme dönüşmesidir. Schmitt bu dönüşümün teorik uğraklarından biri olarak olağanüstü hali belirlemiş ve bu durumun hukuki değil siyasal bir sorun olduğunun altını çizerek egemenin karar verici üstün iradesini hukukun üstüne yerleştirerek hukuk devleti ile faşizmin karşıtlığını da göstermiş olur. Normun düzenin işleme halinde işleyeceğine yaptığı vurguyla olağanüstü hal tanımından uzaklaşarak faşizme hizmet edecek bir olağanüstü hal tasavvuru yapar. Liberal demokrasi içinden izin verilen olağanüstü hal, hukukun üstünlüğü prensibini gözetken hukuk içine yerleştirilen olağanüstü hal yasalarına ve yasal sınırlara dayanırken Schmitt'inki faşizme alan açan bir olağanüstü hal teorisi olarak değerlendirilebilir. Demokratik devlette acil durum önlemleri somutluk koşuluna dayandırılıp somutluk yoksa aciliyet yokluğundan olağanüstü hale izin verilmezken Schmitt'in egemeni üstün güçle donatılarak sınırsız bir iradeyle karar verebilmektedir. Bu düzende kararın norma üstünlüğü, teolojik deyimle gücün bilime üstünlüğü teorize edildiğinden Schmitt faşizme dönüşüm süreçlerini analiz ederek liberal demokrasilerin faşizme kayış sürecindeki tehlikeleri de göstermiş olur. Bu sayede Schmitt demokratik hukuk devletini tehlikeler konusunda bir bakıma uyarılmış da sayılabilir.

Kaynakça

- Akal, C. B. (2000). *Devlet Kuramı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Ananiadis, G. (1999). "Carl Schmitt and Max Adler: The Irreconcilability of Politics and Democracy". *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. Chantal Mouffe. Verso: London&New York. 118-138.
- Beaud, O. (2003). "*Anayasa ve Anayasacılık*". Ed. P. Raynaud. S. Rials. ss.63-74.
- Benhabib, S. (2012). "Carl Schmitt's Critique of Kant: Sovereignty and International Law". *Political Theory*. 40, No.6 (December), 688-713.
- Bookbinder, P. (1991). "Carl Schmitt, "Der Leviathan", and the Jews". *Source: International Social Science Review*. 66, No.3 (Summer), 99-109.

- Böckenförde E. W. (1998). "The Concept of the Political: A Key to Understanding Carl Schmitt's Constitutional Theory". *Carl Schmitt's Critique of Liberalism*. Ed. David Dyzenhaus. Duke University Press: Durham and London. 37-56.
- Cristi, R. (1993). "Carl Schmitt on Liberalism, Democracy and Catholicism", *History of Political Thought*. 14, No. 2 (Summer), 281-300.
- Çelebi, A. (2001). "Kuraldışı Durumlarda Karar Vermek", *Deft*. 42.sayı. ss.109-146.
- Çelebi, A. (2006) "Sunuş: 'Siyaset Kaderimizdir: Carl Schmitt ve 'Siyasal Kavramı'", *Siyasal Kavramı* içinde. (çev) E. Göztepe. Metis: İstanbul. ss. 9-19.
- Dotti, J. E. (1999). "From Karl to Carl: Schmitt as a Reader of Marx". *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. Chantal Mouffe. Verso:London&New York. 92-118.
- Dyzenhaus, D. (1999). "Putting the State Back in Credit". *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. Chantal Mouffe, Verso: London&New York. 75-92
- Guiomar, J. (2003) "Siyasal Romantizm", Ed. P. Raynaud, S. Rials. ss.780-786.
- Hassner, P. (2003). "Savaş ve Barış". Ed. P. Raynaud, S. Rials. ss.735-748.
- Hirst, P. (1999). "Carl Schmitt's Decisionism". *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. Chantal Mouffe, Verso: London&New York. 7-18.
- Hooker, W. (2009). *Carl Schmitt's International Thought*. Cambridge University Press: UK.
- İnce, H. O. (2009). *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*. Ankara: Doğubatı Yayınları.
- Kardeş, M. E. (2012). *Carl Schmitt'in Politik Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı. Doktora Tezi: İstanbul.
- Kelly, D. (2016). *Carl Schmitt's Political Theory of Dictatorship. The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Ed. Jens Meierhenrich. Oxford Universty Press: United Kingdom. 217-245.

- Kervégan, J. F. (2003). “*Olağanüstü Hal*”, Ed. P. Raynaud, S. Rials. ss.635-639.
- Kervégan, J. F. (1999). “Carl Schmitt and ‘World Unity’”. Ed. Chantal Mouffe. Verso: London&New York. 54-75
- McCormick J. P. (1999). *Carl Schmitt's Critique of Liberalism Against Politics as Technology*. Cambridge University Press: UK.
- Mouffe, C. (1999). “Carl Schmitt and the Paradox of Liberal Democracy”. *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. Chantal Mouffe. Verso: London&New York. 38-54.
- Mouffe, C. (2002). *Demokratik Paradoks*. Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2010). *Siyasal Üzerine*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oğuz, M. C. (2010). “*Romantizm ve Carl Schmitt'te Desizyonizm Fikri*”, Ed. Hilal Onur İnce. ss. 49-92.
- Paulson S. L. (2016). “Hans Kelsen and Carl Schmitt: Growing Discord”. *Culminating in the “Guardian” Controversy of 1931. The Oxford Handbook of Carl Schmitt*. Ed. Jens Meierhenrich. Oxford Universty Press: United Kingdom. 510-547.
- Poggi, G. (2009). *Modern Devletin Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Preuss U. K. (1999). “Order and Democracy: Carl Schmitt and His Influence”. *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. Chantal Mouffe, Verso: London&New York. 155-180.
- Raynaud, P., Rials, S. (2003) *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Sancar, M. (2000). *'Devlet Akli' Kışkacında Hukuk Devleti*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Scheuerman, W. E. (1996). “Carl Schmitt's Critique of Liberal Constitutionalism. *The Review of Politics*. 58, No. 2 (Spring), 299-322.
- Scheuerman, William E. (2016) *States of Emergency. The Oxford Handbook of Carl schmitt*. Ed. Jens Meierhenrich. Oxford Universty Press: United Kingdom. 547-570

- Schmitt, C. (1986). *Political Romanticizm*. USA: MIT Press.
- Schmitt, C. (1999). Ethic of State and Pluralistic State. *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. Chantal Mouffe. Verso: London&New York. 195-209.
- Schmitt, C. (2000). “Somut ve Çağa Bağlı Bir Kavram Olarak Devlet”, Ed. Cemal Bali Akal. ss.240-254.
- Schmitt, C. (2006). *Siyasal Kavramı*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Schmitt, C. (2008). *Constitutional Theory*. Durham and London.
- Schmitt, C. (2009). *Roma Katolikliği ve Politik Reform, Kara ve Deniz*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Schmitt, C. (2010a). *Siyasi İlahiyat*. Ankara: Dost Yayınevi.
- Schmitt, C. (2010b). *Parlamentar Demokrasinin Krizi*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Schmitt, C. (2014). *Dictatorship*. Polity Press. Cambridge: UK.
- Schupmann, B. A. (2017) *Carl Schmitt's State and Constitutional Theory A Critical Analysis*. Oxford University Press: United Kingdom.
- Slomp G. (2009). *Carl Schmitt and the Politics of Hostility, Violence and Terror*. Palgrave Macmillan: New York.
- Suganami, H. (2007). “Understanding Sovereignty through Kelsen/Schmitt”. *Review of International Studies*. 33, No. 3, 511-530.
- Tenzer, N. (2003) “İrade”. Ed. P. Raynaud, S. Rials içinde. ss. 459-472.
- Thomsen, J. A. (1997). “Carl Schmitt - The Hobbesian of the 20th Century?”. *Social Thought & Research*. 20, No. 1/2, 5-28.
- Wetters K. (2006). “The Rule of the Norm and the Political Theology of "Real life" in Carl Schmitt and Giorgio Agamben”. *Diacritics*. 36, No. 1 (Spring), 31-47.
- Zizek, S. (1999). “Carl Schmitt in the Age of Post-Politics”. *The Challenge of Carl Schmitt*. Ed. Chantal Mouffe, Verso: London&New York. 18-38.

Zwitter, A. (2012). "The Rule of Law in Times of Crisis: A Legal Theory on the State of Emergency in the Liberal Democracy". *ARSP: Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie / Archives for Philosophy of Law and Social Philosophy*. 98, No. 1, 95-111.

Extended Abstract

The rearranging of the political object is directly in relation to the law, as it is based on the 'decision'. The state of emergency is of critical importance, since the state of emergency cannot be reduced into a marginal incident and due to its founding qualification; such a status is a case of exception with the pro Schmitt terminology. The exception case for the modern state may be read as a result of the conflict among liberalism and the democracy according to Schmitt. Democracy and liberalism do exhibit a contradiction as of their system of principles and values in theory. Liberalism is based on theoretical equality for humanity, while democracy only promises to the component of the people; democracy operates with the principle of homogeneity, while liberalism operates with the principle of heterogeneity. The basic matter for the modern democratic state for Schmitt is determining the friends / enemies. It is aimed to determine the place of Schmitt studies in the literature in the context of the state mind theory, the critique of liberal democracy and the distinction of the political / social area. For this purpose, Schmitt's sovereignty theory is explained by a literature review that includes the primary texts of Schmitt and the examination of the discussions on Schmitt. Theoretical analysis of Schmitt was made by taking into consideration the criticisms towards it. In this article, the thesis that Schmitt's theory explained the liberal democracies that shifted to fascism, not the eastern despotic regimes.

In Schmitt, the criterion of 'political' is friend / enemy, and the enemy is always a public / collective enemy. The enemy is the most extreme antagonism in the political sphere. In Schmitt's theory, political action takes priority over law, not legality, and politics comes before law. For this reason, the 'political' should be analyzed on a preferential basis. When analyzing the political, Schmitt uses the concepts of 'decision', 'state of emergency', 'friend / enemy', 'miracle', and 'exception'. Schmitt's extreme case analysis is a theoretical framework that explains the transition process from democracy to authoritarian regimes. In this context, first, sovereign concept and the state of emergency were analyzed. Then, the distinction between friend enemy, which were embodied in state of emergency, was discussed. In the last part, the internal crisis liberalism and of parliamentary democracies in the state of emergency are examined.

Schmitt starts the relationship of 'decision' and sovereignty from Bodin. The sovereign state is based on the decision as a legal structure. The legal order is based on a decision, not a norm. The point that distinguishes Schmitt's theory of sovereignty from modern theory of sovereignty is the assumption

that the establisher of the order is outside the order. Schmitt explains the state with the concepts of political unity and order. The most important function of the state is to decide on the enemies of the order. In Schmitt, the sovereign has the power to produce new norms as it defined. The sovereign can override norms by making exceptional decisions when deciding on the existence and absence of normal and state of emergency. "Sovereign decides to state of emergency". The person who decides which laws to apply in case of an exception also decides which law will not be applied. For Schmitt, the elimination of the state of emergency is not a legal but a philosophical and political decision. According to Schmitt, "the exception is to disrupt the unity of the rationalist scheme and confuse its order. The exception is more interesting than the normal situation. The normal proves nothing, the exception proves everything". Schmitt considers that the concept expressed as an exception in law corresponds to miracle in theology: "Miracle is in sovereignty, not in sovereign. The miracle is in the suspension of order when necessary to preserve sovereignty". Sovereign who decide on exception/state of emergency as a miracle in political sphere make decisions on friend and enemy in the state.

Determining the specific criterion of the political concept is necessary to define the concept. The criterion for the political, such as beautiful-bad for moral, good-ugly for aesthetics, useful-harmful for the economy, or profitable / unprofitable, is friend-enemy. Friend-enemy is a theoretical criterion and does not point to content. The friend-enemy cannot be explained by other oppositions. The political enemy is an existential category as a foreigner and the other. The enemy is not a metaphoric sign. The explanatory capacity should not be weakened by associating the enemy with economic, moral and emotional images. The person or a community could decide who to be friend-enemy and state of emergency according to Schmitt.

According to Schmitt, "a real dictatorship can only be built on a democratic basis". Dictatorship is a kind of democracy. Dictatorship and democracy are not anti-thesis of each other. Political unity is not superior to the dictator because it removes the differences between other troops. In extreme cases, it is the top of the troops due to its potential to prevent segregation. Schmitt uses sovereignty, which is the 'boundary concept', to characterize 'extreme state'. Schmitt's dictatorship theory serves to explain the construction of the modern state as a holistic and central power. In this respect, Bodin is the source of Schmitt's concept of commissioning dictatorship. In the concept of the dominant dictatorship, it was based on Rousseau by giving reference to the public. The Sovereign does not abolish the entire constitution during the Commissioner dictatorship. The constitution is temporarily suspended in the concrete exception. The sovereign dictator, on the other hand, is the primary constituent power as it is destined to enact a new law. Schmitt underlines that the political system of the state is determined by the sovereign. In the case of a political crisis in the

modern state, the sovereign may become dictatorship due to the theoretical contradiction between democracy and liberalism. A dictatorized sovereign can transform the political system into fascism by suspending the constitutional order of liberal democracy on the grounds of enemy.

TEKİLDEN ÇOĞULA EL DEĞİŞTİREN DİKTATÖRLÜK: İLLİBERAL DEMOKRASİ

Bilal YALÇINKAYA* & Mehmet Ali GÖNGEN**

Öz

Demokrasi, bilinen en eski yönetim sistemlerinden olmasına rağmen, ilk ortaya çıktığı zamanlardan bugüne kadar bir süreklilik sağlayamamış, binlerce yıl ona alternatif olarak başka sistemler uygulanmıştır. Fakat uygulanan bütün sistemler en nihayetinde tekrar sözü demokrasiye bırakmışlardır. Demokrasinin şimdiye kadar uygulanan sistemlerden en büyük farkı, halkın birincil öge olarak yönetimde söz sahibi olmasıdır. Halk tek değişmez gerçek, en doğruyu söyleyen, özgür iradesi ile ülkedeki güç dağılımını belirleyen yegâne dayanaktır. Peki, halkın özgür iradesi bunları belirlerken, iradesini besleyen kaynaklar onu yanlış yönlendiriyorsa, bu durumda tercihleri de yanlış olmayacak mı? Yani demokrasi sadece seçim olarak düşünüldüğünde çoğunluğun azınlığa tahakkümü, etnik azınlık haklarının çoğunluk içinde kaybolması, demokrasinin en büyük gücü olan halk tarafından yapılabilmektedir. Geçmişteki monarkın elindeki güç nasıl ki halkın iradesini yok ediyorsa, günümüzde ise halkın bir kesimi (çoğunluğu), diğer azınlık kesimi için monark olabilmektedir. İdareciler, bu durumdan faydalanabilmekte ve demokrasinin içini boşaltıp, illiberalleştirilmektedirler. Bu durumda bile, demokrasiye alternatif başka demokrasi arayışları olmaktadır. Bu çalışma demokrasinin vazgeçilmez olan seçimlerin tek başına bir anlam ifade etmediğini anayasal liberalizm ile desteklenmeyen sistemlerin zamanla diktatörlüğe dönüşme riskine işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Liberalizm, İliberalizm, Çoğunluğun Diktatörlüğü

DICTATORSHIP CHANGING HANDS FROM SINGULAR TO PLURAL: ILLIBERAL DEMOCRACY

Abstract

Despite being one of the oldest administrative systems, democracy has nonetheless failed to achieve continuity since the times it first emerged, with other alternative systems having been favored over it for thousands of years. All the systems implemented so far, however, have eventually given floor to democracy over again. The biggest difference of democracy than the systems implemented so far, is that the people have a say in the management as the primary constituent. People constitute the only constant truth and foundation that tells the truth and determines

* Dr. av.bilalkaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8226-6050>

** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, maligongen@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2931-2967>

the distribution of power in the country with their free will. Well, if the free will of the people determines these and the resources that feed their will mislead them, then will their choices not be wrong? That is to say that the major force of democracy, the people, could well lead to the domination of the majority on the minority and the disappearance of ethnic minority communities within the majority in the event that democracy is solely considered as an election. In the same way the power of monarchs would eliminate the people's will in the past, a segment of people (the majority) could well become a monarch for the minority segment today. It is most likely that administrators do take advantage of this situation and strip democracy of its essence, rendering it illiberal. Even in such a case, they embark on quests for another democracy alternative to democracy.

Keywords: Democracy, Liberalism, Illiberalism, Dictatorship of the Majority

Giriş

Bu makale nicelik olarak dünya üzerinde yükselen demokratik ülke sayısının aksine, aynı oranda nitelik olarak demokrasinin gelişim sürecine dair tespitler içeren bir çalışmadır. Ayrıca bu çalışma anayasal liberalizm ile desteklenmeyen demokrasinin sorun çözen değil, sorun üreten bir mekanizmaya dönüşebileceğini iddia etmektedir. 19. yüzyılda birlikte anılmaya başlanan demokrasi ve liberalizmin paralel doğrular şeklinde mi ilerlediği, yoksa dairesel dönerken bir dönem yollarının mı kesiştiği şeklinde birbirinden farklı görüşlerin günümüzde yansımaları üzerinde durulmaktadır. Çünkü demokrasi ve liberalizmin yakınlaşması veya uzaklaşması beraberinde çok farklı sistemleri ve uygulamaları meydana getirmektedir.

Demokrasi, Atina döneminden günümüze kadar belli evrelerden geçmiştir. Günümüzde anlaşıldığı anlamda demokrasinin, Sanayi Devrimi'nden sonra şehirleşme ile toplu hayata başlayan toplumun benzeşmesinin ortaya çıkardığı çoğunlukçuluk ve tektipleşmenin o ülkede gruplar ve azınlıklar üzerinde artık diktatörlüğe dönüştüğü görülmektedir. Tocqueville bu çoğunluğu; toplumun tek bir kişi olması olarak tarif etmektedir (1994: 108). Yani geçmişte aristokrasi, oligarşi ve monarşi üzerinden, bir kişi ve grubun egemenliğinde olan diktatörlük, günümüzde toplumun çoğunluğunun tek tipleşmesi üzerinden devam etmektedir. Bu, kuramsal olarak Zakaria'nın illiberal demokrasi tanımına tekabül etmektedir (2014: 91).

Seçimlerin bugün dünya üzerinde Suudi Arabistan ve Çin dışında neredeyse bütün ülkelerde uygulandığı göz önüne alındığında, aslında dünya ülkelerinin tamamına yakınının öyle veya böyle demokrasi ile buluştuğu anlamına gelmektedir. Yaklaşık 2500 yıl önce Atina tecrübesinden ortaya çıkan demokrasi, Atina işgali ile askıya alınmış ve feodalizm, krallık ve imparatorluklar döneminde yok sayılmış ve yaklaşık 2000 yıllık bir uyku dönemine girmiştir. 18. yüzyılın sonlarında özellikle Amerika ve Fransız devrimleri ile geri dönüş yapan demokrasi hareketleri aynı zamanda anayasalar ile buluşma dönemini oluşturmuştur.

Amerikan ve Fransız devrimleri ile başlayan bu demokrasi hareketleri, bu dönemde imparatorlukların yavaş yavaş dağılmaya başlaması,

milliyetçilik hareketleri ve uluslaşma süreci ile iç içe geçmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Yugoslavya ve SSCB hariç uluslaşma süreci ile sınırlar büyük oranda netleşmiştir. Sınırların netleşmesini büyük oranda güç belirlediği için bu milliyet çerçevesinde bir uluslaşma olmasına rağmen konunun zorluğu ve neredeyse imkânsızlığından dolayı bütün milletler devlet olamamıştır. Bu durumda uluslaşma ve demokrasi birlikteliği başka sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu aslında tam da Madison'un federalist metinlerde bahsettiği şeydir; Bir cumhuriyette olması gereken toplumu sadece yöneticilerin zulüm ve baskısından kurtarmak değil, aynı zamanda toplumun bir bölümünün diğer bölümünün adaletsizliğine karşı da korunması gerektiğinin karşılığıdır (Tocqueville, 1994: 105).

Dahl, demokrasiyi 'tamamlanmamış yolculuk' olarak tarif etmektedir. Demokrasinin güçlülüğüne kırılabilirliğine dikkat çeken Dahl, "20. Yüzyıl boyunca demokrasinin ne kadar sık çöktüğünü ve buna rağmen yüzyılın sonuna gelindiğinde ne kadar yaygınlaşmış olduğunu" belirtmektedir (2015:178). Demokrasinin bir ülkedeki bütün kurumları ve insanları kapsadığı hesaba katıldığında, özellikle demokrasinin etkilediği ve etkilendiği şeylerin çokluğu beraberinde bazı problemleri meydana getirmektedir. Dahl'in, dikkat çektiği demokratik bazı sistemlerin çökmesine rağmen demokrasinin gittikçe yaygınlaşması, demokrasinin bütün kırılabilirliklerine rağmen ne kadar güçlü olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Yugoslavya ve SSCB'nin dağılması ile dünya bugün olabileceği kadar hücre-devlet bölünmesini yaşamıştır. Bundan sonra dünya üzerinde bu denli büyük ve imparatorluk bakiyesi toplu dağılacak bir alan kalmamıştır. Ama sınırların set çektiği farklılıkların geleceği daha çok önem kazanmıştır. Bir ülkeyi bir vücuda benzetecek olursak kanın vücudun her yerine ulaşması sağlıklı büyümesi için ne kadar önemliyse o ülkede kurulacak kurumlar ile demokrasi ve liberalizm birlikteliğinin anayasal çerçevede buluşup-buluşmaması da o kadar önem arz etmektedir.

1. DEMOKRASİ VE LİBERALİZM BİR BÜTÜN MÜ YOKSA AYRIK PARÇALAR MI?

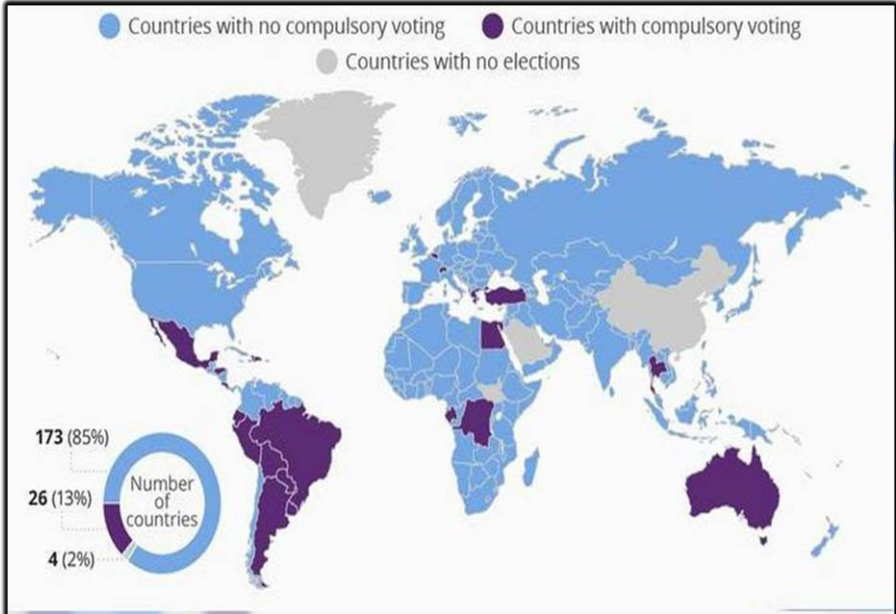
Atina demokrasisini 1. Demokrasi hareketi olarak ele alacak olursak, o dönem açısından içinde liberal özgürlüklerin olmadığı aşikârdır. Fakat sanayi toplumu sonrası ortaya çıkan 2. Demokrasi hareketlerinin içinde çokça liberal öğeler barındırdığı bir gerçektir. Heywood, liberalizmi; bireycilik, akılcılık, özgürlük, adalet ve hoşgörü olarak tarif etmektedir (2015: 92-95). Robert Dahl ise Poliarşi ile demokrasinin ikinci boyutu olarak; siyasal özgürlükler, ifade özgürlüğü, basın-yayın özgürlüğü, sivil ve siyasal örgütlenme özgürlüğü ile kastettiği aslında liberalizmdir (2005). Schumpeter ise demokrasiyi, yalnızca halkın kendisini yönetecek kimseleri kabul etme ya da reddetme fırsatına sahip olması olarak tarif etmektedir. Schumpeter isim vermeden başarılı bir politikacıdan şu örneği vermektedir; "İş adamlarının anlamadığı nokta, tıpkı onların petrolle uğraşmaları gibi, benim oylarla uğraştığımdır," der ve bu noktada, demokrasinin

politikacıların hükümranlığı demek olduğunu unutmamak gerektiğini ifade eder. (Schumpeter, 2014: 372). Schumpeter, eğer bir yerde seçimler yapılıyorsa burada demokrasiden bahsedileceğini belirtmektedir. Bu, aynı zamanda demokrasinin birinci boyutunu oluşturmaktadır (2014:373). Dahl ve Heywood'un üzerinde durduğu ise bugün daha çok liberalizm olarak tarif edilmektedir.

Dahl, Heywood ve Schumpeter'in açıklamaya çalıştıkları liberalizm ve demokrasi tanımlarından yola çıkıldığında aslında anlattıklarının aynı şeyler olmadığı görülmektedir. Schumpeter'in sözünü ettiği demokrasi olarak nitelenmesi gereken şartlar içinde Dahl ve Heywood'un bahsettiği bireycilik, akılcılık, özgürlük, adalet ve hoşgörü gibi terimler ve terminoloji bulunmamaktadır. Biri sandık ile kurulan hükümranlılık olarak tarif edilirken, ötekiler ise bir yaşam tarzından bahsetmektedirler.

Bugün literatürde, Fareed Zakaria, Larry Diamond, Levitsky, Schumpeter, Chantal Mouffe, Habermas ve Dahl gibi yazarlar bu konu hakkında özellikle demokrasi ve liberalizm ayrıklığı üzerinde çalışan önemli isimlerdir. Yine geçmişte Alexis de Tocqueville ve ABD eski başkanlarından Madison'un bu konu hakkında önemli eleştirileri bulunmaktadır. Dünya üzerinde bugün kendini demokratik olarak tarif etmeyen neredeyse hiçbir ülke yoktur. Dünya seçim haritasından da anlaşılacağı üzere dünya üzerinde çok az ülkede seçim yapılamamaktadır. Peki dünyanın bütün bu ülkeleri demokratik ise bu kadar problem neden vardır ya da bütün ülkelerin demokratik olduğu söyleminde bir problem yok mudur?

Şekil-1: Dünya'da Seçimlerin Gönüllü, Zorunlu Olduğu ve Yapılmadığı Ülkeler

Kaynak: <https://tr.euronews.com/2015/05/10/>.

Yayla (2017: 48-50), Liberalizm ve demokrasinin aynı şeyler olduğunun bilindiğini fakat gerçekte bunların çok farklı şeyler olduğunu belirtmektedir. Liberalizmin açık uçlu gevşek bir yapı olduğunu, demokrasinin ise bir siyasi yönetim biçimi ve tekniği olduğunu belirtmektedir. Liberalizm demokrasiye özgürlükleri koruyan kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü, anayasal yönetim, masumiyet karinesi, kanunsuz suç ve ceza olmaması, işkence ve kötü muamele yasağı, doğal hâkim ilkesi, açık ve adil yargılanma gibi ilkelerden oluşan araç ve gereçleri eklemişken, demokrasi ise liberalizme teknik seviyede katkı sunmuştur. Siyasi haklar bakımından eşitlik, seçme ve seçilme hakkı, çok partili sistem, periyodik seçimler, seçimlerde birinci çıkanın ülkeyi yönetmesi gibi teknik öğeleri demokrasiye borçludur. Kısacası demokrasi ‘kimin yöneteceği’ sorusuna cevap ararken, liberalizm ‘nasıl yönetim’ sorusuna cevap aramaktadır. Yayla’nın belirttiği bu hususlar bugün iç içe karışmış hususlardır. Aslında liberal değerlerle desteklenen kurumsallaşmış bir demokrasinin bir bütün olarak uygulanması durumunda dünya üzerindeki problemleri önemli oranda çözüme potansiyeli taşımaktadır. Bu bağlamda, yukarıdaki soruyu akılda tutarak, demokrasi ile liberalizm ayrıklığı/bütünlüğü üzerinde durmakta fayda vardır.

Zakaria’ya göre (2014: 21), tarihin belli dönemlerinde Avrupa ve Kuzey Amerika yönetimlerini belirleyen ve dünyadaki diğer yönetimlerden ayırt eden şey demokrasi değil, Anayasal Liberalizm’dir. Zakaria, demokrasiyi özümsemenin bir süreç olduğunu ve bu sürecin dünyanın her yerinde aynı paralelde ilerlemediğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bunun bir sürecin, bir özümseme olduğu göz önüne alındığında, bazen demokratik ülkelerin rol-model alınarak tecrübelerden kısa yoldan yararlanılmak istenmesinin her zaman olumlu sonuçlar doğurmayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla Kuzey Afrika örneğinden yola çıkarak Fransızlar tarafından tanınan oy hakkının zamanla erken demokratlaştırmayı doğurduğunu ve bunun sonucunda ise bazı tiranların ortaya çıktığını söylemektedir. Benzer durum SSCB’nin dağılmasından sonra başkanlık sistemi altında ortaya çıkan otoriter sistemler için de söylenebilir.

Zakaria, dikkat çektiği bu erken demokratlaşma ile ilgili konunun yan etkilerinin daha iyi anlaşılması için geçen yüzyılın başında Avrupa kaynaklı iki tane dünya savaşı ve diktatörlerin ortaya çıkmasını örnek göstermektedir (2014: 59). Mazower ise (2015: 159), bu durumu “demokratik değer eksikliği” olarak tanımlamaktadır. Avrupa’nın bugün demokrasi ve liberalizmin değerini anlayabilmesi için çok önemli süreç ve deneyimlerden geçerek bunu özümsemediği ortaya çıkmaktadır. Oysa dünyanın diğer yerlerinde yapılan seçimler yöneticilerin gücünü artırmaktan öteye geçmedi. Çünkü “anayasal liberalizm geçmişi olmayan bölünmüş toplumlarda demokrasi milliyetçilik, etnik çatışma ve hatta savaşı körüklemiştir. Komünizmin çöküşünden hemen sonra Sovyetler ve Yugoslavya’da yapılan

seçimler, ayrılıkçılar tarafından kazanılmış ve ülkelerin parçalanmasıyla sonuçlanmıştır” (Zakaria, 2014:116).

Bugün Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde demokrasi ile anayasal liberalizm birleşmiş ve ikisi birbirinin güvencesi olmuştur. Michael Doyle, anayasal liberalizm olmaksızın demokrasinin barışı güvence altına alıcı özelliklerinin olmadığını söylemektedir (Zakaria, 2014: 118). Bugün Kuzey Amerika ve Batı Avrupa ülkelerine bakıldığında bu ülkelerde dünyanın diğer yerlerine göre demokrasi ve anayasal liberalizm buluşmasının altında yatan çeşitli sebepler bulunmaktadır. Neden dünyanın diğer yerlerine göre bu iki bölge demokratik değerleri liberalizmle daha kolay birleştirdiler ve daha kolay yaşam tarzı haline getirdiler? Zakaria’ya göre, 1500’de Batı ve Doğu Hıristiyanlığını ayıran hat, günümüzde başarılı liberal demokrasilerle başarısız illiberal demokrasileri ayırmaktadır. Yine Zakaria bunu, ‘Batı deneyimi’ olarak tarif etmektedir. Bir diğer deyişle, “biriken siyasal kültür kodları üzerinden siyasal deneyim söz konusudur. Başarıyı getiren veya başarıyı engelleyen hususlar, kurum ve uygulamalar içinde kodlanmış olabilirler. Batı’nın gerçek avantajı buradadır. Diğer toplumlar tarafından Batı’nın taklit edilmesi son derece zor olan kurumların ve uygulamaların yaratılmasına yol açmış ve bu durum onlar için bir handikap oluşturmuştur” (2014: 48-50).

Uluslaşma sürecinde en büyük problemi yüz ölçüm olarak büyük kalan imparatorluklar yaşamışlardır. Bunun en büyük sebebi ise farklı gruplar arasında güç paylaşımının engellenmesidir. Oysa Avrupa bugün en fazla bölünmüş kıtadır ve devletler için problem çıkaracak çok büyük etnik gruplar kalmamıştır. Neredeyse büyük etnik grupların tamamı devlet olmuştur. Bu durum, ülkelerin karşılaşacağı problemleri azaltmıştır. Kuzey Amerika’da ise Kanada ve ABD’nin federal yapısı sayesinde çok büyük olmalarına rağmen federe devletler arasında güç paylaşılmış ve toplulukların başkasının kaderine ipotek koyma alanı ve oranı oldukça azalmıştır. Bu durumda iç problemlerini halleden devletlerde demokrasinin yerleşmesi ve liberalizmin anayasal çerçeveye kavuşması daha kolay olmuştur.

2. DEMOKRATİK SEÇİM Mİ, YOKSA SEÇİM OTORİTERYENLİĞİ Mİ?

Salt krallık ve monarşik sistemleri dünya üzerinde kalmadığı için bugün bütün yönetimlerin Schumpeter’in birinci boyut olarak nitelendirdiği demokrasinin en önemli basamağı olan seçimlere ihtiyacı vardır. Çünkü yönetimlerde en önemli unsur olan meşruiyet ancak, günümüzde seçimler ile kendini göstermektedir. Fransız ihtilalinden sonra burjuvazinin kendini gerçekleştirmesi ile ortaya çıkan temsili demokrasi, egemenliğin kaynağının gökyüzünden yeryüzüne inmesi anlamına gelmektedir.

Diamond, seçimlik demokrasiyi; psödodemokrasi veya seçimlik otoriteryanizm olarak tarif etmektedir. Demokraside seçimlerin yapılması ile seçim otoriteryenliği arasındaki farka dikkat çeken Diamond’a göre bu ikisi arasında; özgürlük, adalet, kapsayıcılık ve seçimlerin anlamlılığı kadar fark

vardır. Seçim tarzı, adaletinin boyutu için önemlidir. Levitsky ve Way, “demokrasi için asgari kriterlerin” ihlal edilmesinin “hükümet ile muhalefet arasında eşit olmayan bir oyun alanı” yaratacak kadar ciddi olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla günümüz illiberal demokrasilerinde, seçimler demokrasinin bir parçası olmaktan çıkmış ve demokrasi seçimlerin taşıdığı anlam bakımından çok gerilerde kalmıştır. Böylece zamanla demokratik ortamda partilerin yarışması yerini, seçimler özelinde rekabetçi otoriteryanizme bırakmıştır (2002: 21-35). Başka bir ifadeyle, içinde liberal değerlerden arındırılmış ve sadece iktidar için meşruiyet aracı haline gelen demokrasi anlayışının kendisi sorun olmaya başlamış demektir.

İktidar kaynağını gökyüzünden yeryüzüne indiren demokrasi, teklifin elinden iktidarı alıp halkın eline verirken, yani o zamana kadarki en büyük problemi çözerken, seçimlik demokrasi sayesinde Alexis de Tocqueville'nin deyimiyle çoğunluğun tekleşmesi (1994: 98), ile tekrar başka bir sorunun kaynağı olmuştur. Aynı etnik yapıdaki devletlerde farklı fikir grubundaki yapılar demokrasinin çoğunlukçu özelliğinden dolayı iktidar olma ve yönetime ortak olma özelliklerini kaybederken, farklı etnik gruplardan meydana gelen ülkeler ise etno-çoğunluk grup karşısında azınlık konumuna düşüp, demokrasinin bu çoğunluk özelliğinden dolayı yönetimde söz sahibi olamamaktadırlar. Dolayısıyla egemenliğin yeryüzüne indirilmesi olan demokrasi bazı makro sorunları çözerken, bazı mikro sorunların da kaynağını oluşturmaktadır.

Aristo, “Devlet, ortaya çıkışını, insanların ortak çıkarları için bir araya gelmelerine borçludur. O halde ortak çıkarları göz önüne alan yönetimler doğru yönetimlerdir,” demektedir (Ross, 2011: 388). Devlet, ortak çıkarlar üzerinde oluşuyorsa, karar alma sürecinde de bu ortak amacın uygulanması gerekir. Bugün başkanlı sistemlerde %50 artı 1 ve parlamenter sistemlerde ise en fazla oyu alan partinin iktidar olduğu göz önüne alındığında bu durumda ortak irade oluşmuş denebilir mi? Bu durumda iktidar ortak çıkar amacına uygun olarak hareket etmezse aynı zamanda devletin kuruluş ahdine aykırı hareket etmiş olur. Bu iktidar, aynı zamanda gücü toplumun diğer kesimlerine karşı kullanabilir. Çünkü farklı etnik gruplara sahip bir ülkede etno-çoğunluk grubun değerleri üzerinden herkese eşit haklar sağlamak çoğunluğun hegemonyasını tesis etmekten, güçlendirmekten başka işe yaramamaktadır. Yine Tocqueville, eski toplumlarda her şeyin birbirinden farklı olduğunu, tekdüzeliğe ve benzerliğe rastlanmadığını, çağdaş toplumlarda ise her şeyin birbirine benzemesi ve farklı özelliklerin yok olması anlamına geldiğini söylemektedir (1994: 275). Dolayısıyla bu tür bir çoğunluk üzerinden tanınan eşitlik demokrasi olmadığı gibi, ulus devlet sürecinde devlet içinde kalmış azınlık denilen halk parçacıklarının egemen-çoğunluk içinden eritilmesi olan asimilasyona demokrasiyi alet etmektir.

Tocqueville, mutlak yönetim hakkının bir krala ya da soylu kesime, cumhuriyete ya da baskı rejiminin ellerine verildiğini gördüğünde, zulmün kokusunu duymaya başladığını söylemektedir. Çünkü çoğunluk, gelecekte bir gün azınlıkları ümitsizliğe itip onları çatıştırmaya bile

sürükleyebilmektedir. Sonuç çatışma olacaktır ve bu çatışmanın nedeni de çoğunluğun kurduğu ölçsüz hegemonik yapıdır. En büyük tehlike yasaları hazırlayanların (millet meclisinin) uyguladığı diktadır (1994: 105). Gücün kaynağının sorgulanması ile gelişen demokrasiye karşı günümüzde alternatif bir yönetim şekli yoktur. Ama demokrasinin farklı türlerinin varlığı, bu demokrasi sorununa çözüm olabilmektedir. Zakaria, Dewey'in 1927 yılında "Demokrasinin hastalıklarına karşı tedavi, daha fazla demokrasidir" dediğini söylemektedir (2014: 102). Peki daha fazla demokrasi ne demektir?

3. DEMOKRASİ AÇIĞININ PANZEHİRİ: OYDAŞMACI DEMOKRASİ, RADİKAL DEMOKRASİ VE ANAYASAL LİBERALİZM

Bingham Powell, toplumun farklı gruplardan meydana geldiği durumlarda değişik grupların menfaatlerini temsil etmede nispi temsil sisteminin kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Toplumsal farklılığın çok ve siyasal mobilizasyonun yüksek olduğu toplumlarda nispi temsilin kullanılmaması veya bu sistemi bırakarak parti sistemi yoluyla bunların parlamentoda temsilini engellemek, demokratik istikrarı tehlikeye sokacak siyasal yabancılaşma, şiddet riski ve karışıklığı göze almak demektir (1984: 140-165). Diamond, toplumun bu şekilde olduğu ülkelerde, 'Anlaşmazlığa karşı Oydaşma' ile orta yolun bulunacağını belirtmektedir. Aksi takdirde, etnik bölünmelerin olduğu ve iktidarın çok fazla merkezileştiği toplumlarda istikrarlı bir demokrasinin olanaksız olduğunu belirtmektedir (1995: 136-138).

Lijphart da oydaşmacı demokrasiyi, çoğunlukçu demokrasiye karşı bir panzehir olarak sunmaktadır. Lijphart'a göre çoğunlukçu demokrasi, devleti oluşturan etnik ya da çeşitli azınlıklar için herhangi bir korumanın uygun görülmediği ve bu grupların yönetimde karar alma sürecinde bulunmadıkları ve katılımlarının da herhangi bir yasal güvenceye alınmadığı bir demokrasi modelidir. Lijphart bunu Westminster modeli yani İngiltere'de uygulanan model olarak kabul etmektedir (2016: 25-57).

Lijphart, Nobel ödüllü ekonomist Sir Arthur Lewis'in demokrasi için yaptığı iki tanımı ele almaktadır. Birincisi, demokrasinin temel anlamının "Bir karardan etkilenen herkesin, bu kararın alınışına doğrudan veya seçilmiş temsilciler aracılığıyla katılma fırsatına sahip olması", ikincisi ise, "Çoğunluğun iradesinin geçerli olmasıdır." O halde çoğunluğunun iradesinin geçerli olması, kaybedenlerin eleştirebilmekle birlikte yönetime katılamayacağı şeklinde ise, yani başka bir ifadeyle kaybedenlerin karar alma süreçlerinden uzaklaşması ise bu aynı zamanda demokrasinin temel anlamından uzaklaşması anlamına gelmektedir (2016: 55). Lewis'in birinci anlamıyla tarif ettiği demokrasi tanımı oydaşmacı demokrasi modeline tekabül ederken, ikinci yaptığı tanım ise çoğunlukçu demokrasi modeline karşılık gelmektedir.

Lijphart'ın demokrasi modellerinde bahsettiği oydaşmacı demokrasinin; neredeyse azınlık vetosu denilecek kadar katı bir anayasal

denetimin kurumsallaştırılması, güç paylaşımını esas alan iki yapılı meclis zorunluluğu ve yürütme ile yasama arasında güç dengesi olmasını gerektirmesi gibi özellikleri vardır. Bunların yanı sıra yürütme organının çok partili koalisyondan oluşması ve nispi seçim sistemi gibi özelliklere sahip olması gerektiğini de belirtmektedir (2016: 60). Lijphart, oydaşmacı demokrasi bağlamında, dört önemli husus üzerinden güç paylaşımının demokrasiden kaynaklı problemlerin çözüleceğine inanmaktadır. Bunlar; Büyük koalisyon, tabakasal özerklik, orantılılık ve azınlık vetosudur.

Büyük koalisyon, bütün önemli siyasi parti gruplarının katılımıyla oluşan büyük koalisyon hükümetleridir. Burada kastedilen Westminster'deki çok az farkla oluşmuş bir çoğunluğun iktidarı değildir. Westminster'deki en önemli sorun basit bir çoğunlukla kararların alınması ile toplumun önemli bir kesiminin göz ardı edilmesidir. Bu derin bölünmüş toplumlarda bazı grupların yönetimden uzak tutulması bazı çatışmaları tetikleyebilir (Kocadal: 2018: 195-219). Toplumunu oluşturan bütün grupların karar alma mekanizmalarında bulunması, alınan karara sadakati ve uygulanabilirliği artıracaktır. *Tabakasal Özerklik*, toplumun farklı tabakalardan meydana geldiği durumlarda söz konusu olmaktadır. Toplumlar din, etnik yapı, teritoryal uzaklık gibi farklı özelliklerden dolayı farklı yapılar tarafından meydana gelmiş olabilirler. Dolayısıyla aynı ülke içinde kendini farklı tanımlama gereği hissedebilirler. Devletlerin sınırları çizilirken bu farklılıklar tam olarak dikkate alınmamış olabilir. Tabakasal özerklik, aslında bir nevi bu eksikliği kapatmaya yöneliktir. Lijphart'a göre, eğer bir tabakasal farklılık belli bir teritoryal bölge ile kesişmiş ve bu diğer tabakalardan ayrılmış ise bu durumda metot olarak federasyon uygulanabilir. Eğer bu belli bir teritoryal bölgeye sahip değil, ülke geneline dağılmış ise bu durumda Macaristan'da olduğu gibi bir kültürel özerklik ile çözülebilir. Örneğin teritoryal federasyon Avrupa'da İsviçre ve Belçika'da uygulanabilmektedir (2016: 45-50). Tarihi altyapısı ve başka sebeplerin yanında yüzölçümün büyüklüğünden ABD, Kanada, Rusya ve Avustralya'da federasyon var iken, Irak'ta ise etnik yapı temelli federasyon vardır. Bunun yanında yüz ölçümü küçük ve etnik olarak türdeş olmasına rağmen yerinden yönetime verilen önemden dolayı Almanya ve Avusturya'da da federasyon vardır. *Orantılılık*, partilerin aldıkları oy oranına göre temsil hakkı kazanmasıdır. Mutlak çoğunluk sisteminde (Winner take all) en çok oyu alan her şeyi kazanır. Bu, aynı zamanda diğer seçmenlerin aldıkları oy nispetinde temsil edilmeyecekleri anlamına gelmektedir. Ülke genelinde çok oy almasına rağmen temsil noktasında aynı orantıda temsil kabiliyeti olmayabilir. Bu açıdan nispi temsil sistemi, oydaşmacı demokrasi açısından daha uygulanabilir. Başkanlık sistemleri doğaları gereği orantısız sonuçlar ortaya çıkarma eğilimindedir. Bu, aynı zamanda başkanlık sistemlerinin yapıları gereği çoğunlukçu oldukları anlamına gelmektedir (Lijphart, 2016: 173-195). *Azınlık Vetosu*, demokrasi sistem olarak 'insanların kazanılması' üzerine kurulu olduğu için seçmen sahip olduğu bu güçle sürekli iktidarı değiştirebilme gücüne sahip olmaktadır. Toplumun farklı gruplardan

meydana gelmesi ve bu gruplar arasında nüfus olarak orantısızlık olması durumunda azınlıkların mevcut yönetime katılamama, seslerini duyuramama ve aleyhlerine olan bir durumda ise herhangi bir şey yapamama ile karşı karşıya kalabilirler. Bu durumu Tocqueville ‘çoğunluğun despotizmi’ olarak tarif etmekte ve bunu demokrasinin en büyük zaafı olarak görmektedir (1994: 108). Diğer yandan azınlık vetosunun da ‘azınlığın tiranlığı’na yol açabilme kapasitesinin olması başka bir handicap olarak değerlendirilmektedir. Bu durum büyük koalisyon içinde iş birliği ile ortadan kaldırılabılır. Fakat vetonun karşılıklı olmasından dolayı bunun çok fazla kullanılması aleyhe işleyebilmektedir. Onun için azınlık vetosu, fiili olarak kullanılmasından çok, güvenlik duygusu veren bir potansiyel silahtır. Bu durumda gruplar ellerinde birbirlerine karşı kullanacakları silahlar olduğu için karşılıklı kendi çıkarları için taviz vermek durumundadırlar. Örneğin, Güney Afrika Cumhuriyeti’nin anayasasının ilk bölümü olan Temel Haklar kısmının değişimi için, diğer bölümlerde istenen üçte ikilik çoğunluk yerine %75 çoğunluk istenmektedir (Güven, 1995: 58). Bu durum ülkedeki bütün azınlıkların rızasının alınması anlamına gelmektedir.

Lijphart, tıpkı Habermas gibi, çoğulcu demokrasiyi çözüm olarak sunarken, Chantal Mouffe ise, antagonizmaların (çatışmaların) uzlaşılı yoluyla ortadan kaldırılması değil, bu çatışmaların varlığının siyasete taşınması gerektiğini söylemektedir (Mouffe, 2015a: 21-22). Radikal demokrasi kuramcısı Mouffe, liberalizmin temsili demokrasi anlayışının farklılıklarının siyasi alana yansıtılması noktasında yetersiz kaldığını savunmaktadır. Günümüz modern devletleri, etnisite ve cinsiyet gibi toplumun sahip olduğu farklılıkları, vatandaşlık adı altında asimile etmeye, eritmeye çalışmakta ve bunları çoğunluğa eklemeyerek kamusal alanda ayrı temsil edilmelerini zorlaştırmaktadır. Üstelik bu, günümüz modern anayasalarında vatandaşlık temelinde eşitlik olarak yerini almıştır. Bu durumda uluslaşma ile net sınırlara kavuşan ulus devlet içindeki farklılıklar törpülenerek aynılaştırılmıştır. Bu, vatandaşın sahip olduğu kimliğin, devletin dayattığı kimlik altında baskılanması ve zamanla kamusal alandan uzaklaşarak asimile olup çoğunluğun bir parçası olması sonucunu doğurabilmektedir. Bu, aynı zamanda demokrasinin ulus devlet ideallerine yani asimilasyona alet olması anlamına gelmektedir. Böylece devletin belirlediği kamusal alan aslında demokrasi adı altında tektipçiliğin dayatıldığı bir alan haline gelmesi anlamına gelmektedir. Mouffe’nin deyişiyle liberal düşüncedeki kolektif kimliklerin doğasının reddine dayanan rasyonalist ve bireyci yaklaşım, “sosyal dünyanın çoğulcu doğasını ve bu çoğulculuğun içerdiği rasyonel bir çözüme ulaşmaları hiçbir şekilde mümkün olmayan çatışmaları yeterince kavrama kabiliyetinden yoksundur” (Mouffe, 2015: 17). Tam da bu sebepten dolayı Mouffe’a göre (2015b), demokrasi ve liberalizm birbirlerini yadsıyan iki olgudur (Mouffe: 2015b). Bu çalışmanın Mouffe’nin görüşleri ile çakıştığı nokta, Mouffe’nin daha çok farklılıkların kimlik siyaseti olarak tanımlanan kuramında, devletin bu farklılıkları vatandaşlık adı altında yok edemeyeceğini belirtmesidir. Lijphart bu farklılıkların tabakalı özerklik adı

altında hayata geçirilmesini savunurken, Mouffe ise kimlik siyaseti üzerinden yaşatılması gerektiğini belirtmektedir. Aslında her ikisinin sonuç olarak ulaştığı, demokrasinin bu büyük açığın güç paylaşımı ile giderileceği savıdır.

Radikal demokraside çatışmalar birbirini yok etme üzerine değil, birbirinin varlığını tanıma üzerine kuruludur. Toplumun etnik, cinsiyet, kültürel vb. farklı kimliklerine hegemonik bir anlam yüklemeyiz. Özellikle farklı gruplardan oluşan sivil topluma farklı bir anlam yüklemektedir. Tıpkı devlet ve siyasi partiler gibi sivil toplum kuruluşlarını siyasal alanın önemli bir enstrümanı gibi görmektedir. Böylece toplumun bekası devletin bekasının önüne geçecektir (Dursun, Bayram vd. 2012: 138-139). Radikal demokrasi, devlet önceliklerinin uygulanmasının farklı grupların önceliklerine göre daha avantajlı olduğundan dolayı, bu açığın sivil toplum kuruluşları üzerinden kapanabileceğine inanmaktadır. Bireysel bir uzlaşıdan çok, farklılıkların çarpışması ve kabulü üzerinden bir yol tercih edilmiştir. Bu, ulus devlet ve liberal demokrasinin bireyler üzerinden yol açtığı asimilasyon yerine, grup hakları üzerinden antagonist bir uzlaşmayı önermektedir. Bu aynı zamanda ulus devlet ve liberal demokrasinin eksik bıraktığı bir alanın tamamlanmasıdır. Çoğunluğun diktatörlüğünün önünde oldukça önemli bir engeldir. Mouffe'a göre, (Mouffe: 2017: 24) türdeş olmayan kimlikleri ortaklaştırmak mümkün olmadığı gibi hem doğru değildir hem de doğası gereği dışlayıcıdır. Diğer yandan, farklılıkları aynılaştırmak çabasında olan demokrasi kuramı siyasetin doğasına bir biçimde yabancıdır. Biz ve onları uzlaştırmak üzerinden kurgulanmış bir siyasetin kendisinin inkâr ettiği vurgu yapan Mouffa'a göre, (Mouffe: 2015: 16-20) siyasetin amacı farklılıkları uzlaştırmak değil, siyasal alanda düşman görülen ötekini siyaset marifetiyle rakip kılmaktır. Ona göre, farklılıkların korunması demokrasinin birinci amacı olduğu gibi bunu sağlamanın yolu uzlaştırmak değil çatışmayı diri tutmak ve böylelikle her kesimin farklılıkları ile siyasi sürece dahilini sağlamaktır.

Joseph Beseette ve John Rawls'ın fikirlerini geliştiren Habermas, vatandaşın iradesine dayanan müzakere ile alınan kararların demokrasinin bu meşruluk sorununa çözüm olabileceğini belirtmektedir (Dursun, Bayram vd. 2012: 139). Bu, demokrasinin derinleşmesi açısından oldukça önemlidir. Demokrasi geleneği olan ülkelerde bunu yaşama geçirmek çok daha olasıdır. Demokrasinin birinci boyutu olan 'seçimler' üzerinden oluşacak olan temsilde adalet sorununa çözümü, Habermas, müzakere ile farklı tarafların demokrasiye katılımı şeklinde formülize etmektedir. Habermas'ın fikirlerini geliştirdiği Rawls ise 'Bir Adalet Teorisi' adlı eserinde 'Herkes eşit davranmanın, mutlak adaleti sağlamayacağını, karşı tarafın ihtiyaç duyduğu özgürlük çerçevesinde ilişkilerin düzenlenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunun için belli kriterlerin olması gerekir. Bu kriterlerin toplumun en mağduruna göre düzenlenmesi gerekir. Rawls, mutlak eşitliğin doğurduğu adaletsizliğin nispi eşitlik ile giderileceğini söylemektedir (Rawls: 2017).

Habermas, Rawls'ın hukuk terminolojisini siyaset bilimine uyarlayıp adalet kavramı ile ulaşılmaya çalışılan amacı müzakere ile izah etmeye çalışmıştır.

Demokrasinin sahip olduğu kavramlar olan eşitlik ve adalet, hukuk ve siyaset bilimi terminolojisi açısından sürekli gelişme göstermiştir. Örneğin dünyanın ilk anayasası konumunda olan Amerikan Anayasası'nda eşitlik kavramı köleler ve zenciler için geçerli olmamıştır. Bundan dolayı bu hukuki eksiklik, siyaset bilimi ve insan hakları eleştirisinden kurtulamamıştır. Bu eleştiri sayesinde zamanla ideal eşitlik gelmiştir. Fakat insan hakları ve siyaset bilimi eleştirisi bununla kalmamış, bunun gerçek adaleti sağlamadığı görülmüştür. Çünkü toplumun farklı katmanları aynı fırsatlara sahip değildir veya eşit mesafede değildir. Bundan dolayı mutlak eşitliğin bile adaleti sağlamadığından bahisle, toplumda belli gruplara nispi eşitlik temelinde belli gözetimlerde bulunulması gerektiği düşünülmüştür. Bundan dolayı Rawls ile önemli ivme kazanan ve Habermas ile ete kemiğe bürünen müzakereci demokrasi bu açıdan hukuk, siyaset ve insan hakları terminolojisinin demokrasi ekseninde eksikliklerini kapatmaya yöneliktir. Bunlar, sadece insanın bir birey olarak değil, bir grup olmaktan dolayı haklarının olduğu değerlendirmesiyle anlam kazanmaktadır.

Demokrasinin geçirdiği 2500 yıllık değişime vurgu yapan Zakaria, "Demokrasi, dünyanın bazı yerlerinde bir yönetim biçiminden bir yaşam biçimine dönüşmüştür," demektedir (2014: 14). Demokrasi bugün bir yönetim biçimi olarak dünyanın önemli kısmında uygulanırken, bir yaşam biçimi haline gelmesi açısından aynı iyimserlik söz konusu değildir. Ancak insan ihtiyaç duyduğu özgürlükleri yaşadığı sürece demokrasi bir yaşam biçimi haline gelebilmektedir. Batı'da yaklaşık bir yüzyıl boyunca, demokrasi kelimesi liberal demokrasi anlamında, sadece seçimlerin değil, bunun yanı sıra, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, din ve mülkiyet gibi temel özgürlükleri de içine alacak şekilde kullanıldı ama bahsi geçen bu özgürlükler daha sonra anayasal liberalizm olarak geçmekte ve demokrasiden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla anayasal liberalizm ve demokrasi, Batı kültüründe iç içe geçmiş iki ana damarı meydana getirirken, dünyanın geri kalan diğer yerlerinde ise birbirlerinden ayrılıyor. Demokrasi gittikçe yayılmakta iken, anayasal liberalizm ise aynı oranda gelişen ve yayılan bir konumda değildir. Modern tarihin belli dönemlerinde Avrupa ve Kuzey Amerika yönetimlerini belirleyen ve dünyadaki diğer yönetimlerden ayırt eden şey demokrasi değil, anayasal liberalizmdir. Anayasal liberalizm ile demokrasi arasındaki gerginlik, yönetimin yetkilerinin genişliği üzerine odaklanmaktadır. Anayasal liberalizm, gücün sınırlandırılması, demokrasi ise, gücün bir elde toplatılıp kullanılmasıyla ilgilidir. Bu nedenle birçok 18. ve 19. yüzyıl liberali, demokrasiyi özgürlüğün dibini kazabilecek bir güç olarak görüyordu. Demokratik bir yönetimin mutlak egemenliğe sahip olduğuna inanma eğilimi, genellikle anayasa dışına çıkan ve kötü sonuçlar doğuran yollarla otoritenin merkezileşmesine yol açabilir. Sonuçta elde edilen yönetim, her ne kadar daha meşru olsa da bir diktatörlükten çok az farklıdır. "Eğer

demokratik bir sistemde zulmün bir kaynağı seçilmiş otokratlarsa, ikincisi halkın kendisidir.” James Madison Federalist Belgeler’de¹ bir demokraside ‘baskı tehlikesi’nin ‘topluluğun çoğunluğundan’ geldiğini vurgular. Tocqueville ‘Demokratik yönetimin özünü çoğunluğun mutlak egemenliği oluşturur’ diyerek ‘çoğunluğun zorbalığı’ konusunda uyarılarda bulunmuştur. Tocqueville ve Madison’un oldukça acil gördükleri bu sorun, günümüz Batı’sında çok az önemli gelebilir; çünkü bireysel ve azınlık haklarının korunması için sağlam önlemler vardır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ise son zamanların demokrasi deneyimi: Çoğunluğun-genelde sessizce, bazen de gürültülü biçimde- güçler ayrımını erittiği, insan haklarının kuyusunu kazdığı ve uzun süredir var olan hoşgörü ve adalet geleneğini yozlaştırdığı bir deneyim olmuştur (Zakaria, 2014: 106-108). Diamond, demokrasinin karşılaştığı bu problemlerin, ancak halkın eğitim yoluyla demokratik eğilimlerinin çoğaltılması ile aşılabileceğini belirtmektedir. Sosyo-ekonomik gelişme de vatandaşların gelirini, eğitimini ve yaşam beklentilerini arttırdığı ölçüde demokratik değerleri ve uygulamaları çoğaltabilir. Bu, bize insana yapılan yatırımın demokrasinin korunması açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Doğası gereği demokrasi devrimci bir değişiklikten çok azar azar yapılan reformlara olanak verir (1995: 136-137).

4. DÜNYA ÜZERİNDE GÜÇ PAYLAŞIMINDAN BAZI KESİTLER

Schumpeter, demokrasi için seçimleri yeterli görmektedir. Fakat bu tarz bir demokrasi günümüz etnik, dini ve kültürel bazı problemlerinin çözümü için yeterli gelmemektedir. Bundan dolayı bu farklılıkları tanımayan ve liberal özgürlükler ile buluşmayan bir demokrasiyi Zakaria, illiberal demokrasi olarak tarif ederken, Diamond ise psödodemokrasi (yalancı demokrasi) olarak tarif etmektedir. Zakaria ve Diamond demokrasinin içinin mutlaka özgürlükler ile tamamlanması gerektiğini belirtmektedirler. Lijphart ve Habermas bunu bir adım öne götürerek etnik, dini ve kültürel farklılıkların müzakere ve güç paylaşımı temelinde çözümlenmesi gerektiğini belirtmektedirler. Mouffee ise bu müzakerenin çözüme dayalı çatışma temelinde ve grup haklarının korunması özelinde olması gerektiğini belirtmektedir. Bunun üzerinden demokrasi açığının kapanacağı veya mevcut problemlerin minimize olacağına dair inanç taşımaktadırlar.

Bugün dünya üzerine baktığımız zaman mevcut problemlerini çözen veya minimize eden ülkelerin güç paylaşımı yoluyla bunu gerçekleştirdiklerini görmekteyiz. ABD’nin 50 eyalete bölünmesi ve bunun dünyanın ilk yazılı anayasasında kayıt altına alınmış olması oldukça önemlidir. Bu, demokrasinin ilk gününden itibaren istikrarlı olarak devam etmesini sağladığı için örnek alınacak bir güç paylaşımıdır. Kanada ve

¹ Federalist Belgeler’ ABD’nin 4. Başkanı olan James Madison, John Jay ve Alexander Hamilton tarafından Amerikan Anayasası’na destek için kaleme alınan yazılardan meydana gelen eserdir.

Belçika'nın dilsel temelli iki eyalete bölünmesi istikrar açısından örnek ülkelerdir. Hindistan'ın dil temelinde 27 eyalete bölünmesini, Rajna Kothari (Zakaria, 2014) 'bölücü bir özelliğe sahip olan dil böylece birliğin sembolü olmuştur' diyerek açıklamaktadır. Yine Güney Afrika Cumhuriyeti'nin dilsel olarak bütün kabile dillerini içine alacak şekilde 9 eyalete bölünmesi, ülkenin geçmiş yapısı göz önüne alındığında geleceği açısından oldukça önemlidir. Nijerya, Müslüman ve Hristiyan olmak üzere ağırlıkta iki dinden meydana gelmesini yönetime taşımış ve onun sayesinde istikrara kavuşmuştur. Dönemsel olarak bu dini gruplar arasında değişen yönetim sayesinde ülkede mevcut siyasi sorunlar çözülmüştür.

İsviçre'de dil, etnisite ve kültürel temelde 26 kanton bulunmaktadır. Bölgesel devlet olmanın en belirgin özelliklerini gösteren İspanya'da 16 özerk bölge bulunmaktadır. Her ne kadar Katalanların ayrılıkçı durumları olsa da bu yapının olmaması durumunda çok daha büyük problemlerin olmayacağını garantisizdir. Rusya'da anayasal olarak 46 oblast (il), 21 Cumhuriyet (otonom bölge), 9 Kray, 4 Özerk bölge, 1 özerk oblast (Yahudi), 3 Federal şehir (Moskova, St. Petersburg, Sivastopol) gibi alanlar anayasal olarak kendi mevzuatlarına sahiptirler (Aleskerli, <http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>). Almanya'nın büyük oranda etnik türdeş olmasına ve yüzölçümünün de çok büyük olmamasına rağmen 16 eyalete bölünmüş olması kendi modelini oluşturması açısından önemlidir. Dünyanın en güçlü devletlerinden olan ve bir zamanlar üzerinde güneşin batmadığı imparatorluk olarak nitelendirilen Birleşik Krallık bile Galler, İskoçya, K. İrlanda ile güç paylaşımında bulunma durumunda kalmıştır.

Batı Avrupa devletlerinin erken dönem hücrel olarak bölünmeleri ve içlerinde neredeyse farklı etnik yapının kalmaması, yine ABD'nin bu minvalde devletlere bölünmesi sayesinde demokrasi bu iki kıtada erkenden oturmuş ve problemlerin çözülmesi kolay olmuştur. Yugoslavya'nın bu bahsettiğimiz süreci geç yaşaması uzun yıllar Balkanlarda bu problemin yaşanmasına neden olmuştur. Yugoslavya'nın bölünmesi ile hücre devletlerde başlangıçta problemler yaşanmasına rağmen zamanla istikrara kavuşmuştur. Zannedildiğinin aksine güç paylaşımı ülkeleri bölmemiş, merkezîyetçi ve güç paylaşımına uzak duran devletler bölünme yaşamıştır.

Yaklaşık 4 milyondan meydana gelen Moldova'da 100.000 nüfusa sahip Gagavuz Türklerine 1994 yılında özerklik verilmesi sureti ile burada problem çözülmüştür. Gagavuzya olarak geçen İliç kenti ve çevresi kendi dil ve yönetimine sahiptir. Hatta Gagavuz olmayan bir Moldovalının bu bölgede çalışması için Gagavuzca'yı bilme şartı getirilmiştir. Teritoryal bir alan kaplayamayan azınlıklar açısından Macaristan önemli bir örnektir. Toprağa değil, kurumlar üzerinden etnik azınlıklara özerklik tanınmıştır (Benedikter, 2013: 98-107).

Ortadoğu'da İran, Irak, Suriye ve Türkiye arasında dört parçaya bölünmüş Kürt coğrafyasında bu dört parça içinde en gelişmiş bölgenin Irak Anayasası'na göre ismi Kürdistan olarak geçen bölgesinin olması tesadüf değildir. Bu dört ülke için anayasal olarak federal olan tek ülkenin Irak

olduğunu hatırlamakta fayda var. Merkezi hükümetten güç devri ile kurulan federal veya özerk yapılar sorumluluk almakta, bu da ekonomik ve siyasi yeteneklerin kolay görünür olmasına yardımcı olmaktadır. Bu durum aidiyet duygusunu da pekiştirdiği gibi aynı zamanda ayrılıkçılığın da panzehiri olabilmektedir. Çünkü güç paylaşımı aynı zamanda başkasını kabul anlamına gelmektedir. Gücün merkezileşmesi ise başkasının varlığının reddi anlamına geldiği için bu aynı zamanda çıkan çatışmalarda aslında kimin sorumlu olduğunun cevabını da vermektedir.

Sonuç

Demokrasi 2500 yıllık yolculuğuna ‘seçim’ler ile başlamıştır. Atina’nın yıkılması ile demokrasi 18. yüzyılın sonlarına kadar pek varlık gösterememiştir. Sanayi Devrimi’nden sonra kentlerde biriken halk, gücünü fark etmiş ve artık imparator ve krallar tarafından yönetilmenin anlamsızlığı ortaya çıkmıştır. Böylece, iktidarlar için meşruiyet halka geçmiş, Fransız İhtilali ile burjuvazinin doğurduğu millet kavramı üzerinden temsil sistemi aynı zamanda demokrasiye dönüşü sağlamıştır.

Ulus devletlerden önce imparatorluk ve krallık dönemlerinde, kırsal yerleşmenin çok fazla olduğu dönemlerde imparator ve kral dağıtık halkın hayatı üzerinde çok fazla etkili değildi. Hatta bazı yerlerin el değiştirmesinden halkın haberi bile olmuyordu. Ama ulus devlet süreci ile beraber devlet halkın hayatının her alanına ulaştı ve direkt etkili olmaya başladı. Etnik farklılıklar üzerinden meydana gelen ulus devletler ile sınırlar kesinleşti ve devletleşemeyen halklar da azınlık-parça olarak o devlet içinde varlıklarını sürdürmeye çalıştılar. Bunun yanı sıra etnik olarak türdeş olan devletlerde ise fikir ayrılıkları partileşip bunun üzerinden yönetimde söz sahibi olmaya çalışmışlardır. Demokrasi, kendisi aynı dönemde ortaya çıkan liberalizm ile kaynaşmış ve insanlık ailesinin ortak paydası olmuşlardır. Demokrasi ve liberalizm bu bağlamda dünyanın her yerinde birlikteliklerini sürdürememişlerdir. Bugün Batı Avrupa ve Kuzey Amerika hariç dünyanın geri kalan diğer yerlerinde demokrasi ve liberalizm arasında önemli uçurumların meydana geldiğini unutmamak gerekir. Burada demokrasi, seçimler kullanılıp bazı otoriter kişilikler üzerinden devletin halk üzerinde etkisini artırdığı gibi, liberalizm ile buluşan demokrasi de ise halkın özgürlük alanının genişlediği ve devletin anayasal olarak dizginlendiği bir sistem olarak ortaya çıktığı da görülmektedir.

Liberalizmden ayrılan demokrasi Atina dönemindeki orijinal haline dönmüş ve seçimler üzerinden salt bir meşruiyet aracına dönüşmüş demektir. İktidar, güçtür ve güç her zaman sınır tanımaz. Seçimle o gücü kazanan grup, bireylerin özgürlük alanına müdahale edebilir. Bu sadece anayasal liberalizm ile kontrol altına alınabilir. Tocqueville (1994: 109) bunun için; mahkemeler hukukun demokrasiyi denetim altında tutmaya yarayan somut araçlarıdır demekle liberal bir anayasa ve hukuk nosyonuna sahip olmayan yerlerde demokrasinin iktidar gücünün liberalizmi yutar boyutta olduğunu ortaya koymaktadır.

Seçme hakkı aynı zamanda büyük sorumluluk barındıran bir haktır. Herkes kendi hür iradesi ile bu seçim hakkını kullanır. Peki, bu seçim iradesinin oluşumu rasyonel ve bilimsel midir? Eğitim seviyesinin düşük olduğu ve dogmatik geleneklerin öncül olduğu toplumlarda bu irade ne kadar realist olabilir? Bu durumda seçimlik demokrasinin bu irade üzerinde inşa edildiğini hesaba kattığımızda demokratik seçimlerin aslında ne kadar manipülasyona açık olduğu ortadadır. Neredeyse bütün toplumlarda eğitilmiş insanların daha azınlıkta olduğu hesaba katıldığında demokraside insanların iradesinin yanlış yönlendirilmeye ve diktatörlüğe müsait olduğu ortadadır.

Demokrasi kuramlarının kendi içindeki tartışmalarına bakıldığında odak noktasının temsilin nasıl daha da genişletileceği, başka bir deyişle mümkün olan en geniş katılımın nasıl sağlanacağı ile ilgili olduğu görülecektir. Özellikle türdeş olmayan toplumlarda azınlıkların korunması bağlamında bu ne kadar önemliyse ideolojik farklılıkların korunması bağlamında da dikkatle üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu bağlamda farklılıkların nasıl korunacağı az olanın nasıl daha çok karar alma süreçlerine dahil edilebileceği demokrasinin önünde duran en hayati sorudur. Bu soru, Radikal Demokrasi ve Müzakereci Demokrasi kuramı arasında temel çatışma alanını teşkil etse de işin özü bugün demokrasi tartışmasının geldiği nokta seçim kazanma veya kaybetmenin ötesinde toplumun bütün kesimlerinin bir biçimde temsilin sağlanmasıdır.

Demokraside seçimlerin çok fazla ön plana çıkması içerik olarak liberalizmin geri planda kalmasına neden olmakta ve demokrasi gittikçe illiberalleşmektedir. Dolayısıyla günümüz demokrasilerinin en büyük meşruiyet kaynağı seçimlerde gösterilen bir başarı ile elde edilen güç; aynı etnik türdeşliğe sahip ülkelerde diğer gruplara karşı; farklı etnik, dini veya mezheplere sahip toplumlarda ise çoğunluk, azınlığa karşı silah olarak kullanılmaktadır. Yani demokrasi sayesinde eskiden 'tek'in elinde olan diktatörlüğün, şimdi ise seçimlik demokrasi-illiberal demokrasi aracılığıyla çoğunluğun eline geçmesi anlamına gelmektedir.

İçindeki liberal özelliklerden arındırılıp otoriterleşen hükümetler doğuran demokrasi aslında bu çağın yönetim hastalığını doğurmuştur. Demokrasi çok farklı özellikler gösterdiği için önüne konulan isimle anılır olmuştur. Örneğin illiberal demokrasinin karşısında liberal demokrasi, çoğunlukçu demokrasi karşısında çoğulcu-oydaşmacı demokrasi koyulmaktadır. Dewey, "Demokrasinin hastalıklarına karşı tedavi, daha fazla demokrasidir," diyor ama aslında demokrasi hastalıklarına karşı sunulan demokrasi değil, liberalizmdir. Çünkü demokrasi ilk haline bakıldığında içinde özgürlük yoktur. Ama demokrasinin bütün özgürlüklere annelik yapacak bir konumunun olduğunu unutmamak gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir Amerikan müesses nizamı olarak dünyaya yayılan demokrasinin, ilk zamanlarda insanın fitratında olduğu düşünülmüşse de demokrasiden dönüşler meydana gelince bunun bir fitrat kaynaklı olmadığı ve dışardan dayatıldığı anlaşılmıştır. Bir ülkeye dışardan dayatma ile de olsa demokrasi taşınabilir ama liberalizmin taşınması çok

zordur. Örneğin İran'da seçimler düzenli olarak yapılabilir. Fakat aynı şeyi özgürlükler için söyleyemeyiz. Çünkü liberalizmin aynı zamanda bir kültürel birikim ürünü olarak tarihi bir geçmişe ihtiyacı vardır. Liberalizm bir düşünce ve bir yaşam biçimidir. Aynı zamanda başkalarının gerçekliğini kabul etme üzerine kuruludur. Dolayısıyla dünya üzerinde eğitilmiş-egitimsiz herkes demokrasinin oy kullanma, seçme ve seçilme gibi gerekliliklerini yerine getirebilir ama liberal özgürlükleri talep etme ve bunları kullanma kapasitesi yetersiz olduğundan bunu yapamayabilir. O açıdan oy kullandırılan insanın kendi eliyle özgürlükleri de alınabilir. Başka bir ifadeyle eğitim ve siyasal birikimin yetersiz olduğu toplumlarda halk kendi elindeki gücü, problemi yaratanın eline verebilmektedir. Yani totaliter/otoriter bir sitemin fermanı ne ise halkın olgunlaşmamış iradesi onun yerine geçebilmektedir.

Dolayısıyla demokrasi, liberalizmden sıyrılıp anayasal güvencenin olmadığı topluluklarda adeta özgürlükleri tüketen bir araçtır. Bu durumda farklı fikir gruplarının ve etnik yapıların diktatörlerini doğurma potansiyeline sahiptir. Demokrasinin bu elastik yapısı bir taraftan anayasal liberalizm ve özgürlüklerin yaşanmasını içine alabilirken, diğer taraftan diktatör doğurma potansiyeline varan yapısı arasındaki açının genişliği bugün dünya üzerindeki ülkelerde çok farklı demokrasi endekslerinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve aslında ne kadar devlet varsa neredeyse o kadar demokrasi çeşidini ve aralığını doğurmuştur.

Kaynakça

- Aleskerli, A., Rusya Federasyonu Anayasası
<http://www.anayasa.gen.tr/rusya.htm>, Çevrimiçi, 21.07.2020).
- Benedikter, T., (2013). Etnik Uyuşmazlığın Özyönetimle Çözümü (Çev. Necat Ayaz) Diyarbakır: Aram Derleme
- Dahl, R. (2015). *Demokrasi Üzerine*. Betül Kadıoğlu (Çev.). Ankara: Phoenix.
- Diamond, L. (2002). Thinking About Hybrid Regimes, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, pp. 21-35.
- Diamond, L. (1995). Demokrasinin Üç Paradoksu. Larry Diamond ve Marc, F. Plattner (ed.), *Demokrasinin Küresel Yükselişi* İçinde, İhsan Sezal ve Fatoş Dilber, (Çev.). Ankara: Yetkin.
- Dursun D., Bayram K., vd. (2012). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2671.

- Güven, G. (1995). Ortaklaşmacı Demokrasi ve Güney Afrika Cumhuriyeti, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Halliday, F. (1985). *Yeni Soğuk Savaş; Sovyet ve ABD ilişkileri*, İstanbul: Belge.
- Heywood, A. (2017). *Siyaset Teorisine Giriş*. Hızır Murat Köse, (Çev.). Bursa: Küre Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin Temel Kavramları*. Hayrettin Özler, (Çev.). Ankara: Liberte.
- Kamuran, S. (2019,11 Kasım). Türkiye sandığa gitmenin zorunlu olduğu ülkeler arasında: <https://tr.euronews.com/2015/05/10/turkiye-sandiga-gitmenin-zorunlu-oldugu-ulkeler-arasinda>
- Kocadal, Ö. (2018). Derin Bölünmüş Toplumlarda Güç Paylaşımı ve Üçüncü Tarafların Rolü, cilt 1, Sayı 1, Mart s.195-219, Ankara: *Amme İdaresi Dergisi*.
- Levitsky, S., ve Way, L., (2002). Elections Without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 2, April 2002, s. 51-65
- Lijphart, A. (2014). *Demokrasi Modelleri*. İstanbul: İthaki-Penguen.
- Mazower, M. (2015). *Karanlık Kıta*. Mehmet Morali (Çev.). İstanbul: Alfa.
- Mouffe, C. (2015). *Siyasal Üzerine*. Mehmet Ratip (Çev.). İstanbul: İletişim
- Mouffe, C. (2015). *Demokratik Paradoks*. A. Cevdet Aşkın (Çev.). Ankara: Epos.
- Mouffe, C. (2017). *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset*, (Çev: Murat Buzluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Powell Jr., G. B., (1984). *Çağdaş Demokrasiler Katılma, İstikrar ve Şiddet*, İstanbul: Türk Demokrasi Vakfı&Siyasi İlimler Der.,

- Rawls, J., (2017). *Bir Adalet Teorisi*, (Çev: Vedat Ahsen Coşar), Ankara: Phoenix
- Ross, D. (2011). *Aristoteles*. Ahmet Arslan (Çev.). İstanbul: Kabalıcı.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi Teorisine Giriş*. Tuncer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, (Çev.). İstanbul: Sentez.
- Schumpeter, J. (2014). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Hasan İlhan (Çev.). Ankara: Alter.
- Tocqueville de A. (1994). *Amerika'da Demokrasi*. İhsan Sezal, Fatoş Dilber (Çev.). Ankara: Yetkin.
- Yayla, A. (2017). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*. Ankara: Adres.
- Yayla, A. (2012). Anayasacılık, Anayasal Demokrasi ve İdeolojiler, *İstanbul Ticaret Üniversitesi, Ticari Bilimler Fakültesi, Uluslararası ilişkiler Bölümü Başkanı liberal düşünce*,66, 13-22.
- Zakaria, F. (2014). *Özgürlüğün Geleceği*, Yurtta ve Dünya'da Özgürlüğün Geleceği. Meral Öztoprak Sağır ve H. Serkan Akıllı (Çev.). İstanbul: Kırmızı.

Extended Abstract

The concept of democracy is used as a source of legitimacy almost all over the world. Even authoritarian regimes accept the fact that democracy is a good form of government. In greater part of the world, administrations somehow resort to elections to ensure legitimacy. On the other hand, people's participation in the government in the broadest sense and having a say in decision making processes is one of the most discussed issues of representative democracy. The highest level of effective representation of different identities, ideologies or ethnic and religious minorities in heterogeneous societies is at the center of the debate on democracy today. Statesmen and political scientists are now busy with the question of which democracy works better rather than which administrative system. In this context, this study focuses on different theories and debates on democracy and claims that the systems that are not particularly supported by constitutional liberalism create more problems than solutions.

Another point highlighted by this study is constitutional liberalism. While the study reveals the differences between liberalism and democracy, it draws attention to the danger of deepening authoritarianism in a democracy

that is not supported by liberalism. Liberalism offers democracy, a separation of powers, rule of law, constitutional rule, presumption of innocence, no crime and punishment without law, prohibition of torture and ill-treatment, the principle of natural rule, open and fair trial, and protective tools. With these tools, liberalism functions as an insurance for freedom in a democratic society. Democracy, on the other hand, provides liberalism with support at a technical level such as equality in terms of political rights, the right to elect and be elected, multi-party system, periodic elections and the rule of the country by the winning party of elections. In short, democracy seeks an answer to the question of "who will rule", while liberalism focuses on the question of "how to rule". The answer to the question of who is going to rule is given by periodic elections in a large part of the world. Therefore, what is vital is the question of how to rule and there are many practices of democracy that take shape around the world based on this question. The fact that elections are held in more than 85 percent of the world today, that fundamental rights and freedoms are still under threat in a large part of the world, or the nonparticipation of different identities in decision making processes, proves that different practices of democracy are vital in respect of their results.

In non-homogeneous societies, some issues such as religion, language, culture, ideology and ethnicity also differ from each other. The issue of how to ensure the representation of disadvantaged groups- especially those in the minority- in the administration occupies an important place in the discussions of democracy today. Another issue that the discussions based on the concepts of majority or pluralism focus on, is how to protect differences and rights. In this context, especially the radical democracy theory developed under the leadership of Chantal Mouffe offers a solution based on conflict but not reconciliation, unlike liberal democracy. Accordingly, liberal democracy that focuses on the individual and protects individual rights and freedoms but is on the other hand blind to group rights, tries in vain to keep the differences together through reconciliation. The rationalist and individualist approach based on the rejection of the nature of collective identities in liberal thought, as Mouffe puts it, lacks the ability to adequately grasp the pluralistic nature of the social world and the conflicts that are in no way possible to achieve a rational solution contained by this pluralism. The aim of politics is not to reconcile the differences, but to make the other, which is seen as an enemy in the political field, into a rival through politics. Accordingly, as the primary purpose of democracy is to protect the differences, the way to achieve this is not to reconcile, but to keep the conflict alive and thus to ensure the participation of each segment with its diversity in the political process.

At this point, it is necessary to draw attention to another difference between democracy and liberalism. While democracy can be brought in from outside, the same does not apply to liberalism. This is one reason why there are no freedoms even though elections are held regularly in many countries

of the world today; because liberalism also needs a historical past as a product of cultural accumulation. Liberalism is a way of thinking and a way of life. At the same time, it is based on accepting the reality of others. Therefore, all educated and uneducated people in the world can fulfill the requirements of democracy such as voting, electing and being elected, but they may not be able to do this because the process of demanding liberal freedoms and exercising these requires a certain capacity.

The fact that some parts of the world fail in the field of fundamental rights and freedoms despite regular elections, that they are even ruled by administrations that could be called authoritarian and that elections function as a kind of legitimization of this authoritativeness, makes the question of “democracy but what kind of democracy” even more important. This study tries to explain this with the concept of illiberal democracy borrowed from Fareed Zakaria. Accordingly, the most important reason why democracy is in a crisis in the world today is the lack of free institutions and constitutional liberalism. In countries where basic human rights and freedoms are not protected, authoritarian tendencies are strengthened, but regular elections are held, the most important problem is the lack of mechanisms that limit the power of the governments. The most important feature of these states is that the principle of separation of powers is weak and the rule of law is not adapted in these states. Therefore, in societies where there is no constitutional guarantee for liberal values, democracy is a tool that almost consumes freedom.

THE ETHIOPIAN REVOLUTION: PERCEIVED AND ACTUAL MAKING FACTORS VIS-À-VIS THE FRAMING PROCESS***Mohammed ENDRIS ALI** & Gonca BAYRAKTAR DURGUN*******Abstract**

This article explores the Ethiopian revolution by employing plausible factors ignored by traditional works to explain its inevitable occurrence in 1974. This attempt utilizes framing theory as a single most important framework to foreground the eschewed yet relevant historical phenomena in the course of studying the Ethiopian revolution. A large body of the literature displays a notable convergence in attributing the young elite segment of the then Ethiopian polity a causative factor. The seismic change, accordingly, has been characterized as urban-centered. Despite such a vast attempt, the formative course yet remains least understood and incomplete. The present work attempts to address this gap. It seeks to present a major challenge to the taken for granted scholarship and shed new light in the study of the transformation period in question. Its central argument points out that the Ethiopian revolution is better explained and understood by employing the consequential movements the mass segment of the society participated in far from the center. The revolution, accordingly, is primarily characterized as periphery-centered. Relying heavily on overlooked primary sources the research identified and expounded four major consequential movements that occurred in the periphery. The empirical discussion captures the converging symmetrical ambition the protracted movements had toward the formative change.

Keywords: Ethiopia, Revolution, Recognition, Periphery, Framing.

ETİYOPYA DEVRİMİ: ÇERÇEVELEME SÜRECİNE GÖRE ALGILANAN VE ASIL YAPIM FAKTÖRLERİ**Öz**

Bu makale, geleneksel çalışmaların görmezden geldiği makul faktörleri kullanarak Etiyopya devriminin 1974'teki kaçınılmaz oluşumunu açıklamayı hedeflemektedir. Bu çaba, Etiyopya devrimini inceleme sürecinde göz ardı edilmiş ilgili tarihsel fenomenleri ön plana çıkarmak için tek ve en önemli zemin olarak çerçeveleme teorisini kullanmaktadır. Literatürün büyük bir kısmı, o zamanki

* This article has been prepared by extracting selected topics from the Doctoral dissertation conducted in Gazi University under the supervision of Prof. Dr. Gonca Bayraktar Durgun.

** Doctoral Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Politics and Social Sciences, <https://orcid.org/0000-0001-5646-5796>, mamcket@gmail.com.

*** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Politics and Social Sciences, <https://orcid.org/0000-0003-3528-8596>, gbdurgun@gmail.com.

Etiyopya yönetiminin genç seçkin kesimini nedensel bir faktör olarak tanımlarken dikkate değer bir yaklaşma sergilemektedir. Bu kabul ile, sismik değişim kent merkezli olarak nitelendirilmiştir. Böylesine büyük bir girişime rağmen, devrimi biçimlendiren yol henüz en az anlaşılmalı ve eksik kalmış unsurdur. Mevcut çalışma bu boşluğu gidermeye çalışırken, verili kabul gören bilgiyi sorgulamak ve söz konusu dönüşüm döneminin incelenmesine yeni bir ışık tutmaya çalışmaktadır. Çalışmanın temel savı, Etiyopya devriminin, merkezden çok uzakta toplumun önemli bir kesiminin katıldığı sonuçsal hareketleri kullanarak daha iyi açıklanabileceği ve anlaşılabilirliğidir. Devrim, buna göre, öncelikle çevre merkezli olarak nitelendirilmiştir. Çalışma, gözden kaçan birincil kaynaklara büyük ölçüde güvenerek, çevrede meydana gelen dört ana dolaylı hareketi tanımlamakta ve açıklamaktadır. Ampirik tartışma, uzun süreli hareketlerin biçimlendirici değişime yönelik yaklaşan/birleşen simetrik amaç/heveslerini yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etiyopya, Devrim, Tanıma, Çevre, Çerçeveleme.

Introduction

As the sole Empire in revolution the African continent comprised, the late twentieth-century Ethiopian state garnered noteworthy traction in the study of revolutions at the global level. The social phenomenon has secured a comfortable presence in the realm of established scholarship that studies cross-continental revolution-bound social changes. The large body of literature focusing on the 1974 Ethiopian revolution sought to attribute its ultimate occurrence to the young elite segment of the society. They display an effective interoperate to employ what became the Ethiopian Student Movement (ESM) as the central factor to explain the change in the political system in then Ethiopia. As such, the converging view that dominated the study of the change in question over the past several decades understood the phenomenon as elite-driven and urban-centered. Despite the relevant historical involvement of the Addis Ababa university students, in particular, this conclusion is not only incomplete and misleading but also suffers from the lack of consequential inclusiveness. Key factors central in engendering the impactful shakeup have been overlooked or utilized as auxiliary aspects in the previous works rendering the change in the political system least understood.

The Ethiopian revolution is least understood in that it has been exposed to various interpretations by local and foreign writers based on the researchers' ideological orientation, understanding of the dynamics of revolutionary movements that predate the actual revolution and its outcomes but most importantly due to the gap in identifying the general and the specific picture of the revolution studied in the previous works. For the then Ethiopian student movement champions and their fellow local and international pro-Marxist intellectuals, the revolution was a genuine social revolution of class struggle for state transition from feudalism and bureaucratic capitalism in a quest for socialist order in Ethiopia (Balsvik, 1985: 265; Clapham, 1988: 4; Tadesse, 1998: 108; Tareke, 2009: 115). Those who tried to explain the revolution based on the autocratic system

prevailed and despondent social & political conditions of post-revolution Ethiopia labelled it as a revolution betrayed or failed revolution. The predicament on the success of the Ethiopian revolution also comes from questioning the degree of economic and political achievements that any classical revolution is expected to realize (Assefa, 1993: 119; Michael, 1979; Messay, 2011: 167). Taking the military junta as the key player in the absence of any political organization in the process, others considered it as a revolution from above or a garrison socialism movement that became a moment of transformation from an aristocratic to a totalitarian autocracy (Andargachew, 1993: 190; Lefort, 1983: 201; Molyneux and Halliday, 1981: 338). Still, a significant number of researchers and mainly western diplomats have a firm stand on the direct and indirect intervention of foreign socialist nations and hesitate to legitimise the ideological consistency and magnitude of transformation at the grass-root level (Henze, 1990: 8,9; Messay, 2011: 336).

The present research argues that those causes entertained most in previous works as root causes of the revolution are selective or simply symptoms of the central problem where the Ethiopian revolution framed only with recent past manifestations, not with the real root causes.

What makes this argument politically more important is the proliferation of successive revolution-bound movements in all directions of the country during the last emperor (1936-1974) followed by the actual revolution and the predominantly religious nature of these movements (Shehim, 1985:332-335).

The previous works demonstrate significant bias in studying the Ethiopian revolution which emanates from the efforts to squeeze various but interrelated casual factors into a single agenda to the interest of the actors. However, the relevance of causal explanation for a certain historical phenomenon like a revolution does not necessarily mean that the event is a product of a single set of conditions. Likewise, as it is difficult to provide a general theorization of all revolutions, it is also improbable that one distinct set of conditions to cause a given revolution. Likewise, in social and comparative historical studies it is very common to have a single outcome as a result of varied and different combinations and levels of causes (Ritter, 2014: 98-101).

The identified bias has been mitigated, in this research, by utilizing the framing theory in the process of framing the Ethiopian revolution. It helps amplify what otherwise would be eschewed factor whose prevalence requires scholars of the question at hand to compellingly deploy. The difference in the political importance of various causes cannot be considered as an excuse for the academic tribalism observed in the study of the Ethiopian revolution. Therefore, the influence of like-minded researchers in the Ethiopian revolution study and the total rejection of strong historical factors that brought the revolution calls for re-investigation that makes this

study highly significant and the first in its kind to approach the subject from a new perspective.

In the interest of time and the scope of the research, international factors that drag the revolutionaries into a wave of ideological war and radicalism couldn't be discussed in detail. In order to focus on the more organized revolutionary struggles, those less organized and fragmented cases in most parts of the country are also less represented in this research.

This research envisages contributing to both the ongoing discussions that broadly focus on revolutions at the theoretical level within the academia and the processes of reconciling historical wrongs in Ethiopia at the practical level within the polarized political spectrum. As far as the contribution tied to the scholarship is concerned the present research joins the discussion by laying a formidable ground to re-examine the established insights that the prevalent literature has taken for granted vis-à-vis the Ethiopian revolution. Anchored to this, the other side of the contribution aims to practically connect the empirical findings this research underscores to the maturing political complexity in Ethiopia. The state formation processes could, henceforth, be understood more in an all-inclusive manner by acknowledging the indispensable contributions of the largely marginalized segment of contemporary Ethiopia's polity. This unity in theory and practice, foreign to the previous works on the Ethiopian revolution, is the single most important contribution of the research in question.

1. BRINGING BACK OVERLOOKED NARRATIVES ON REVOLUTIONS

Theoretical approaches in collective actions and revolutionary movements fundamentally changed with time, types of revolutionary movements, and actors in collective actions for social change. In the mid of the twentieth century the dominant structural orientation in revolutionary studies challenged by social psychology and collective behavior theories a decade later in the 1960s. The social structural theory was a fruit of these period significantly influenced revolutionary studies during the 1970s. Constructivism also reshaped revolutionary studies towards discourse analysis in the 1980s and 1990s. A dynamic shift also observed in the 1990s referring to conceptual gaps in the previous approaches and bringing framing concepts to collective action studies.

At the end of the twentieth century, revolutionary studies almost absorbed or blended with social movement studies, and the latter contributed much on new converging approaches to revolution and social movement studies as a single revolutionary-movement study. New and emergent approaches prevailed where Culturalists and constructivists call for incorporation of culture, ideology, and framing but neither for their structural implications to make the revolution nor based on their effect in post-revolution power relation following the collapse of the old regime, rather as what they are by themselves for their irreducible role in the overall

revolutionary study (Tilly, 1997: 42; Timothy, 2005: 36-37). Culturalists focus not only on how to make a revolution but also to entangle factors that give us our prior image of revolutions and the role of ideologies and framing in the process. This new approach is at the same time a significant deviation in understanding causes of revolutions in an effort to demonstrate the structuralist way of simply listing conditions for revolution didn't work since there must be some mechanisms to investigate how different causes concatenate each other and find out the cause-effect relationship in revolution study (Goldstone, 2003: 77).

During the decade of the 1990s, in search of alternatives to fill a conceptual void in the study of social and revolutionary movements, there has been an almost meteoric acceleration in the conceptual and empirical scholarship on revolutionary movements referring to the framing process (Benford & Snow, 1998: 199). Framing theory brought the social constructivist analysis to movement theories emphasizing that meanings given to movements we knew did not necessarily reflect the realities of that time since realities are not fixed, but are interoperated. It also attempts to describe how collective action doesn't mean people's actions on their own belief system by acknowledging the fact that revolutionary movements and people's participation is bound within a social and political system that shapes their reality (Lindekilde, 2014: 201).

Framing theory is a useful analytical tool to easily understand how and why movements coalesce. By this theory, we are able to understand the nature of movements and illuminate processes of popular consensus and popular support for different ideas and policies. Like that of the political opportunity theory, it helps to explain how social movements illustrate, shape, and take advantage of popular sentiments and also shaped by them. By effectively using framing theory we can explain how movement activists successfully mobilize their mass by giving their agenda an image of a well-diagnosed problem with a proper solution the movement can bring (ibid, 2011: 215). This theory clearly transcends the boundaries that limited other theories from moving beyond the description of movements and their tendency to treat meanings or ideas as given, as if there is an isomorphic relationship between the nature of any particular set of conditions or events and the meanings attached to them. Framing theory sought to bring some dynamism to a rather static conceptualization of social movement by earlier theories and help to understand revolutionary movement as an interactive process by which frames are socially constructed, sustained, contested, and altered, the phenomenological and infrastructural constraints on those processes, and the consequences of these processes for aspects of mobilization. In doing so framing theory went further to help analytical tasks of examining the production of meanings no matter what the existing condition is or the relationship between the movement and the conditions at that time (Benford & Snow, 1998: 200).

For a wide range of reasons, the residents of the Ethiopian empire-state long have struggled against the rulers and their system of government. Most analyses of the Ethiopian "problems" that gave rise to the events of February 1974, focus on the immediate grievances of the urban workers, the famine in the north, the student discontent, the balance of international affairs, etc.- all of which played important roles. Too often, there is only passing mention of the unceasing resistance by the nations and nationalities to the efforts to maintain a repressive colonial regime. Outbreaks or uprisings among each of these groups were put down by various means, from military and police force to outright concessions. However, as the situation in the countryside became uncontrollable, the ruling class became more repressive, which made the masses hit back harder (Ibssa, 1980: 81). This is basically not due to a lack of evidence to entertain these revolutionary struggles but how the framing of the revolution shaped the presentation of facts of equal importance on the same revolution.

Particularly with respect to the case we are going to analyze, framing theory can be used to explain two significant but conflicting natures of revolutionary movements. Framing theory is crucial to link the movement agenda with the existing culture and dominant ideology. This is specially aimed at convincing the injustice is what that dominant culture accepts as an injustice and the movement goal as a goal in line with the prevailing ideology. By doing so, movement activists will lead the framing process and effectively manipulate the existing system and attitudes. Quite contrary to this, framing theory is the only theory in social and revolutionary movement studies that can expose what aspects of social realities endorsed as movement agenda and what aspects externalized in the name of incompatibility with the existing culture and ideology. Through critical investigation on the framing process researchers can identify the real and perceived causes of revolutionary movements and how those perceived causes got prominence in the process while other real causes are marginalized.

Therefore, this article aims at critically analyzing the paradox between the real making factors, yet ignored, of the Ethiopian revolution and the framing process that gave the revolution what is commonly known as a socialist revolution. The ensuing sections of this article, thus, turn to focusing in empirically discussing what the framing process has helped in bringing the overlooked revolution-bound movements in the periphery to forth that ultimately culminated in the 1974 Ethiopian revolution. The discussion begins with the mass struggles that were armed and had a secession outlook in Eritrea and the Ogaden region of Ethiopian Somali followed by the struggles categorized as societal upheavals for self-determination, autonomy, and recognition.

2. OGADEN AND ERITREA: THE TWO STRENUOUS SECESSIONIST REVOLUTIONARY STRUGGLES

Secessionist movements in Eritrea and Ogaden are integral parts of the Ethiopian revolution and it is impossible to talk of the revolution if these movements are ignored or deemphasized because the importance of those struggles in the peripherals and the contribution they made to regime changes in Ethiopia is evident since the emergence of the modern Ethiopia (Meckelburg, 2012: 296). Hiwot pointed out that “the only ‘formidable-nationalist-regionalist’ movement until 1974 confronting the imperial state was that of Eritrea and to some extent Somalia irredentism” (1976: 44). According to Andargachew “The [peoples] in Eritrea and Ogaden had, since about 1960, been involved in armed resistance. Though the general literature on the revolutionary leaves a lot to be desired, the Ethiopian experience seems to suggest that the [people] can be as revolutionary if not more” (Andargachew, 1995: 55).

Although many of the armed struggles in the periphery shared similar characteristics, the Emperor’s wrong justification to simplify integration of Eritrea to Ethiopia as simple as that of Bale or parts of Somali province and lack of any special strategy to manage that special problem led to full scale armed struggle. The interrelationships between them range from social to economic, from home politics to diplomacy and ultimately from the destiny of Eritrean nationhood to the Ethiopian future statehood. These struggles need to be addressed in both ways that how the policies of the Emperor affected these movements and in turn how the struggles affected the revolution and finally brought the century-old monarchy to its unceremonious end.

2.1. The Revolution-bound Struggle in the Somali-Region

People in Ogden were hopeful that the end of Italian colonization will bring them regional autonomy. However, their independent fighter Ethiopia let the Ogaden and Haud on the hands of the new colonizer, Britain, in the name of Occupied Enemy Territory Administration (OETA) through Anglo-Ethiopian treaty in 1942 and again 1944. This agreement was the beginning of the British administration of Ogaden as part of ‘Reserved Areas.’

The internal political situation of Haile Selassie especially his treatment of the Muslims at home was also the main issue on the table to justify Ethiopia’s incapability to administer Muslim dominated Ogaden area. With all the frustration and complaints on the British move in Ogaden, Haile Selassie’s approach to the issue always raised the anger of the local people as it was a pure sense of territorial ownership not that of belongingness of the citizens. In a letter addressed to BilataAyele, governor of the Harerge Awraja, Haile Selassie’s prime concern was the land, the border security for the empire, and the pasture in Ahud area. In the letter, the Emperor mentioned “no house will be safe without a fence and the fence of Ethiopia is Somali and the desert” representing the area as a fence with no national,

historical or cultural intent to make the people feel Ethiopian.¹ Together with the sense of cultural attachment and the long years of political manipulation of Britain to make the people feel more attached to other parts of Somalia than Ethiopia, the seed for the secessionist struggle was existing since then, at least, as militant pan-Somali movements.

2.2. The Impetus and Perpetual Antagonism of the Armed Struggle in Ogaden

Insurgency and liberation movements in Ogaden resulted from multiple but consistent state-led repression that persisted from 1890 to 1974. However, the continuity of the repression is strikingly similar to what Hagman (2014: 729) pointed out:

“In spite of changing geopolitical and conflict rationales in the Ethiopian Ogaden, government responses to armed revolt in the Somali periphery have been strikingly similar. A brief comparison of counterinsurgency campaigns by the imperial army against the al-jaysh in the 1960s and by ENDF troops against the ONLF some four decades later illustrates this observation”

In another major reporting to the same historical occurrence, the main media outlet of the revolutionaries in urban centers and abroad mentioned the continuity of the state-led oppression in Ogaden on its special edition as:

“The regime continued the national oppression policy of Haile Selassie and the Somali nationality in the Ogaden has been subjected to extremely barbarous national oppression. For this reason, the oppressed people of the Ogaden have revolted against this oppression. To that extent it is legitimate, just and democratic.” (Editorial, 1977: 3).

This resistance struggle that can basically be categorized as the struggle of the oppressed people against the oppressor empire has changed its dynamics and scope depending on internal and external actors' interest and engagement. As the struggle grew in scope, however, the liberation front turned it into a struggle of Somalis against Ethiopians and created an opportunity for Somalia's intervention. Beyond the ethnic and cultural connection of the Ogaden people with the Somalia government, the oil rich area of Ogaden, and fertile lands there were additional economic causes to fight for Ogaden. Ethiopia's ruling class, anxious to see internal class struggle stifled, similarly and deliberately orchestrated nationalist hysteria to mobilize the rest of the country against the Ogaden Somalis (Asseged, 1982: 280).

The nomadic resistance that continuously challenged later becomes more organized especially with the independence of Somalia in 1960. In the

¹ As far as the ruling classes of both Somalia and Ethiopia are concerned, the issue is not the liberation of the Ogaden Somalis from political oppression and economic exploitation. It is rather a territorial question. These governments seek either to bring the territory and the people under a new class domination, or to maintain them under the existing class rule. Hence, the issue is clearly and unequivocally the acquisition of the Ogaden territory that put the two regimes on a collision course.

Ogaden, Somalis who had briefly been united with the other parts of the Somali nation under British tutelage after World War II had engaged in guerrilla resistance against Ethiopia since the British returned the area to the Emperor in 1942. Such opposition escalated after the Marxist regime of Mohamed Siad Barre came to power in Somalia in 1969 (Edmond, 1981: 325-326). The Western Somali Liberation Front (WSLF) was formed in Mogadishu (the capital city of the Republic of Somalia) in 1960, the year when the Republic became independent.² Once came into existence, the organization established a military camp in Mogadishu where its militants were receiving pieces of training. It subsequently emerged active in involving consecutive skirmishes against the Ethiopian government in the Ogaden and Bale regions. It continued its rebellion attacks even after the failure of the 1963-1965 Bale revolt, which it had pressed, and conducted raids in Hararge and Bale territories of Oromo until 1972 (Asseged, 1982: 157). The forerunners of this front and other liberation fronts like OLF which later became ONLF are members of the previous political organizations like Hizbullah and Nasrallah. However, the Ogaden was not returned to Ethiopia until 1948 and the Haud area until 1955, three years and ten years after the end of the war respectively (Andargachew, 1995: 7).

There were also massive settlement programs around the fertile lands of the Wabi Shebele river. The settlement program and subsequent military engagement of the emperor was not only a wrong move but also during the most critical time that helped the pan-Greater Somalia militants to use this advantage to regain their base in Ethiopia. Especially the transfer of Haud on November 29, 1954, the large fertile grazing land commonly used by pastoralists from Italia, British and Ethiopian Somaliland; created common cause for Somalis where the Haile Selassie government had already given them a cause to unite. With the return of Haud, militants escalated their military activity including seeking support from foreign countries, mainly Arab nations that the effect doesn't limit to Haud but made the Ogaden area base for various clandestine political organizations. The political organizations like *Hizbullah* (Soldiers of Allah), *Haqqullah* (True Sons of Allah), *Nasrallah* (victorious of Allah's Din) were operating in most parts of Harerge and supported by Arab countries especially Egypt. As a result of such multiple factors as; the 1948 UN decision to retain the former Italian Somaliland with the trusteeship of Italia itself, Ethiopian diplomatic success to win the support of the US and the unmanageable level of militancy by the Somali youth league frustrating the British Administration itself the British administration finally gave up its dream of "Greater Somalia" and Ogaden

²Nomadic resistance to Ethiopian intrusion in their way of life dates back to the end of the nineteenth century. But this resistance had lacked organization and leadership. Such organized leadership came in the 1960s, when the discontented Somali urban petty bourgeoisie organized and proclaimed itself the Western Somali Liberation Front (WSLF).

returned to Ethiopia with great turmoil and a handful of militant organizations threatening the peace and stability of the region.

Despite the presence of militant activities in the area, the return of Ogaden to Ethiopia could be a great opportunity for Ethiopia to regain the trust of the people through peaceful administration and development projects. However, the various miscalculated political and economic measures implemented made Ethiopia have a hard and non-inclusive effort of state-building in that part of the region. In fact, it was the same mistake that the Haile Selassie regime made as soon as granted with the federation arrangement in Eritrea that caused the secessionist struggles.

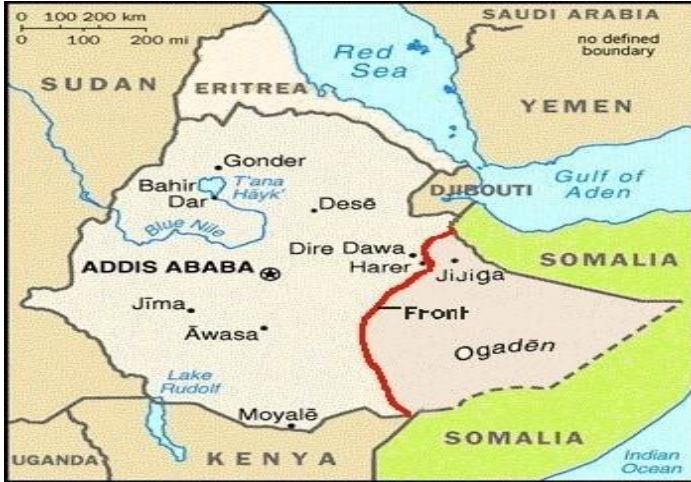
For instance, a resettlement program around the Wabi Shebele river in 1951 replacing the local community with farmers from the central and highland Ethiopia had created anger causing revolts and uprising. Assuring the absence of any significant foreign power in the area, Haile Selassie ordered a massive resettlement program especially around the Gridida fertile area where the local people used to farm in the area both during the Italian and British period. The livestock tax imposed by the Haile Selassie government in February 1963 also created popular frustrations the act of which finally led to an armed rebellion led by Makthal Dahir, chief of the Rer Isaaq Ogaden³ subclan using a collective force mobilized from Somali Youth League leaders and activists of the 1949 Jigjiga revolt. The rebel groups called themselves *al-Jeysh* also known as the Ogaden Liberation Front (OLF) that had popular support because of the highly popular leadership who were also former leaders and members of Nasrallah, the OCTI and major clan chiefs. The brutal response of the military force to all these uprisings finally led hundreds to die and shift the center of the uprising to Ogaden for the total liberation of Ogaden from Ethiopia.

Ogaden and the reserved areas became a safe-haven for any militant activities against Ethiopia wherever their main base and whoever their supporter are. Almost all of the militant movements that had their base in Mogadishu were allowed by Britain to operate in Ogaden as a proxy to challenge Ethiopia. Although the reason is unknown from a diplomatic perspective, the British administration was always in support of these movements while marches and demonstrations by the League, most of the time, disrespected the Ethiopian sovereignty including the flag. One of the most critical challenges for the Emperor was the militant activities and demonstrations in Jigjiga used to target business and investment activities of Ethiopian or foreign owners. Big companies like the American oil refinery company made intentionally frustrated to leave the area making the Ethiopian government feel desperate about the situation.

³“Makthal Dahir had been a founder of the SYL branch in Harar in 1946 and one of the leaders of the 1949 Jijiga revolt before exiling himself to Somalia. British colonialists handed him over to the Haile Selassie Government, which condemned him to death, then pardoned and imprisoned him for 10 years in Addis Ababa before appointing him as the district commissioner of Degehabur in 1962” (Hagman, 2014)

Relying on the structural and military infrastructures inherited from the Fascist Italia and the all-round support as a result of the Anglo-American treaty; Haile Selassie waged continuous repression against every movement, especially the Weyanes and Ogaden revolts that latter turned to full-scale liberation movements (Hiwot 1975).

The clan-based armed struggles and Somali government-sponsored secessionist movements initially were not a major threat for the Emperor had it not been the retaliation of the imperial force turned most Somalis into militants in the later stages. Although the clandestine armed groups operated in some areas of the Somali inhabited areas like *Degehabur*, *Wardheer*, *Quabridehar*, *Fiq*, *Godey*, and *Kelafo*; in the early 1960s, the collective capacity of the rebels were less than 3000 with weak structure and weaponry. The strategies employed were also a hit and run attack on selected government structures like police stations and conveys. However, irrespective of the scale of the armed struggle, the imperial army responded with harsh retaliation. A surviving elder member of *al-Jaysh* who currently is living in Addis Ababa expressed the level of retaliation in his home town *Degehabur*: “in August 1963 few of our members attacked a military convoy in *Degehabur* and a week later while we were in a Mosque, we heard huge artillery of the Imperial army that it carried out an indiscriminate attack killing several hundred including my family.”

Picture 1: The Ogaden Region in the Ethiopian State

The concentration of rebel fighters increased gradually in Ogaden partly due to the exile from other cities fearing mass revenge for every little attack the rebel fighters causing and partly due to the aggressive recruitment of the armed groups. The new trend of exile was not exceptional to fighters. Those who attended their primary and secondary education fled to Mogadishu and some Arab countries to peruse their education. These educated Somalis in exile later returned as leaders of the upcoming

resistance struggle which was quite different from the previous hit and run attacks (Hagmann, 2014: 730).

The Emperor's attitude towards the Somali people and their religion was a potential source of support for the militant activities to mobilize many of their supporters deep in the Ethiopian territory. Haile Selassie's intolerance of the Muslim society was always a gateway for invaders or perpetrators. Even before the Italian invasion of Ethiopia, it is the kings' mistreatment of the Muslims in Ogaden and other peripheries that was taken as an important entry point (Trimingham, 1952: 114).

One informant, leader of armed struggle back then, recounted: "*Our condition under Haile Selassie was a restoration of Anti-Muslim sentiment of Haile Selassie. We had been denied access to official positions within the administrative structures and exile and execution of Muslim activists became a daily norm.*"

At the end of the 1960s and the first two years of 1970s, the resistance struggle in the Somali-land had a strong military impact on Ethiopia. During the 1972 probing of Ogaden oil and natural gas deposit by the Somalia government and the 1973 military confrontation between Somalia and the Imperial army, the management of the Emperor for internal Ogaden affairs gave a gateway for external interference. And therefore, on the eve of the Ethiopian revolution, the resistance struggles in the form of liberation front had already challenged the Emperor both on the military front and diplomatically affecting every aspect of the regime. Although those areas were known for their active challenge in armed struggle significantly weakened on the eve of the revolution due to the critical draught that took thousands of lives especially in Degehabur and adjacent areas; as this same impact was the result of lack of meaningful development intervention it in turn used for counter-propaganda and attack on the Emperor both politically and militarily. Parallel to the Wollo draught at the eve of the revolution which had been significantly used by revolutionaries in the urban center and the North, the draught in Ogaden was one of the major pushing factors to bring the imperial era to its fatal end.⁴

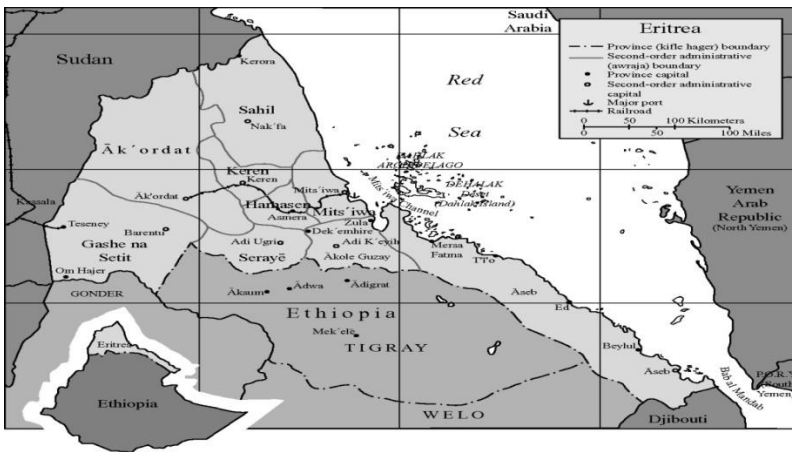
3. THE REVOLUTION-BOUND MOVEMENT IN ERITREA

What became known to be the Eritrea question and subsequent policies of the center that made Eritreans a strong revolutionary force (Lefort, 1981: 40). The most critical moment for the revolutionary movement in Eritrea as it was to other revolutionary struggles was the time when the Emperor returned to the throne in May 1941 after five years of exile. During the Italian short-lived occupation period, the traditional regional leaders weakened and these declines in the power of the nobilities created the fertile ground for the Emperor to consolidate his power and further repress regional forces; be it nationalist, class-based or religious. This

⁴ EthiopianHerald. *Famine Disaster in the Ogaden*. Ethiopian Herald, 1974.

trend of extreme constitutional power accumulation⁵ and intent of centralization led to continuous repression of any regional movements. In this way, the emperor aimed at supporting irredentist movements in Eritrea with the interest of incorporating parts of the areas colonized by Italy in this region. This support for the irredentist movements however became the era of intensification of the identity-based division of the society and marginalization.

A central concern for hundreds of years has been the Ethiopian fear of being "an island in a Moslem sea." This has to do with the perception held against Islam itself and particularly on "its propensity to be militant and political with the jihad or holy war as its potent means" (Sherman, 1979: 56-57). Leaving such a long historical perspective aside, the recent past that determined the Eritreans' position towards the degree of their independence from that of the Ethiopian state can be traced back and linked to the Minilik era. Despite the spectacular victory of Ethiopia during the Battle of Adwa against the European scramble for Africa, Minilik did not push the Italians out from Mereb Melash (Eritrea) after his victory.⁶ Rather, during the treaty in Addis Ababa signed in October 1896 following the victory of Adwa reaffirmed the protector position of Italy over significant areas of Eritrea, about 200,000 square km (80,000 square miles). And therefore, before the actual separatist movement as a result of the Haile Selassie regime's oppression against the selected areas and identities, the sentiment of the *de facto* political entity of the Eritreans state as a result of the various treaties Ethiopia signed were already on the minds of the Eritrean peop

Picture2: The Eritrean Nation After its independence from Ethiopia in 1991

⁵ Revised Constitution of Ethiopia, 1955.

⁶ Even, Atse Yohanis, Minilik's forerunner, Ethiopia was not interested to push the invader; Egyptian force, at the battle of Gundet (1875) and at the battle of Gura (1876) out of the Eritrean region despite their psychological advantage and military capacity.

3.1. The Thrust for an Organized Revolution-bound Struggle

The “patriotic” association in Eritrea, “*Mahbara fiqri hager Eritra*” (Society for the love of the land of Eritrea) established in April 1941 in Asmara and the one established in February 1944 by the name “The Society for the Unification of Ethiopia and Eritrea” with the almost similar program were the first organized initiatives to materialize the Eritrean movement against the empire but also were causes to instigate division between the highland Christian dominated Eritreans and the Muslim dominated lowlands. By its de-facto legal name “Unionist Party”, the association was the extension of the Emperor’s unitary state attitude in Eritrea. At the same time, the association was an informal school for what they called ‘love of the Ethiopian nation’ though purely based on identity blind sense of the nation. Due to their exposure to the European administration, Eritreans were skeptical of the Ethiopian ‘feudal’ system and consciously follow every move of the Emperor in Eritrean. In this aspect of the Eritrean affairs, no division has existed between the highland and lowland, the Muslims and Christians, the pro-unity and the independent seekers. There used to be a secret discussion between Christians and Muslims on how to maintain the Eritrean unity with their diverse identity and interest early in 1939 before Haile Selassie reinstated in 1941.

The unionist party has become the cause of conflict between the various parties as it has gradually fully adopted the unification of Eritrea with Ethiopia without questioning the Eritreans social, political and economic status and more importantly how the unification will manage diversity which is the center of the Eritrean question in the entire struggle. Especially, following a conference held at Bete Ghiorgis, the division between the Muslims and Christians became certain. The Muslim group led by Abdulkadir Kabire forced to leave the secret discussion platform. This time forward Eritreans began to split and organize themselves in multiple fronts. The first organized movement in a separatist sentiment can be said the one started in Keren in December 1946 by the name Muslim League also known as Shaban al-Muslim in Arabic.

There were two important meetings; one on 3 December 1946 where leaders and community representatives at Keren gathered to consider Eritrea’s political future and elect their leaders. As a result, Said Abebaker El Mirghani was elected as the president of the Muslim League, and Ibrahim Sultan was voted secretary-general at this meeting.

Having the support of the community leaders in Keren and electing formal leaders of the Muslim League, the next big event was held again at Keren on 20 and 21 January of 1947. This meeting was the most critical of all in the nationalist movement both in terms of the several thousand attendees and the adoption of the idea of emancipation as Eritrea’s future. Summarized, the composition of the various groups’ and their stand about the decision on that meeting could be quoted as:

“The Tigray and the Baria, of western province, the Maria from Keren and Beni Amer chiefs and the kunamas choose the way for independence ... the Saho from the Red Sea, the damahoita of the Danakil Afar also supported the Moslem league program. All in all Eritrean Muslims can be said to have chosen independence mainly from Ethiopia and if it doesn't work even from the highland Eritrea⁷

From this time onward the Muslim League, despite some differences among the leaders in terms of timing and strategy, adopted the issue of independence as its political program.

Following the proposal the four powers commission comprising Great Britain, France, USA, and USSR for the unification of highland Eritrea with Ethiopia and trustee for ten years for the remaining part; dominantly Muslim areas, the Muslim League addressed the commission presenting itself as a legitimate representative of Eritreans even at international level. The Muslim League has prepared a memorandum for the commission to legitimize the adoption of complete independence from Ethiopia. In the article, the League argued that Ethiopia is “Feudal” and incapable of managing the Eritrean affairs. The League complained about the Ethiopian government having its backward government system that led its own people to a state of disorganization, ignorance, and backwardness facing chronic poverty despite the fertility of the land and privilege of independence. Again, in relation to religion, the League was more critical of the Ethiopian Orthodox Church and the government for Ethiopia's historic marginalization of the Ethiopian Muslims themselves in their own country. The league blamed the power commission or any other organ pushing for the unification to a county where Muslims do not have the right to be equal to Copt in their own land.⁸

The League's underestimation of Ethiopia's ability to guide Eritrea was further elaborated in a memorandum to the commission on 16 December 1947 reads that: “Is it just that a still barbaric and primitive nation such as the Ethiopians-whose government is unable to improve a lot of its own people should come into possession of a territory which is far more disciplined, advance and civilized than Abyssinia?” (Mohammad, 2013: 65). Right after the UN's passage of Resolution 390-A in December 1950 and especially after the official transfer of power from British to Federal Authority in mid-September 1952, the various branches of nationalists mainly the Muslims started to suffer from political repression and systematic eradication of their communication platforms. The shift in the core values struggling for and sense of urgency they had set also radically changed. During the first two years of the federation, the Muslim League and other Muslim based organizations decided to try every opportunity they might get from the federal arrangement and prefer to stick only to religious issues of

⁷Interview with Yasin, Yusuf-Author and Political Analyst (July 21/07/2016, 2016)

⁸The four-power commission report in August 1948 showed that the Unionist party cause had not attracted a majority. The combined figures for those political parties opposing union (675, 000) were approximately twenty-three percent greater than that in favour (547, 000). (UNGA, Official Reports, 3rd Session, pt.2, 1st Committee Annexes A/c. 1/466.)

protecting the right to have free religious institutions, strong Islamic and Arabic educational system and preservation of the important role of Islamic clerics and Ulamas. This shift in priority is; in one way a pragmatic move to go with the politics of the time but in the other sense, it is a strategic move to look for alternative mobilization agendas for the Muslim constituent in case time would come to resist against the federation. Successful in their effort, the Muslim clerics emerged as a center of unification for all Muslims. ‘Ulama Front’ was also established in Asmara on May 19, 1951, comprising all regional clerics; Islamic scholars, jurists, and community leaders, including several members of the League’s Executive Council.

In 1957 and 1958 the speedy erosion of the federation and extreme abuse of the civil and religious rights of Muslims reached the level that pro-union Eritreans couldn’t even circumvent it. The pro-unionist, in fact, did not share the concern had it not been the federation arrangement eroded enough to abandon their right to practice their constitutional authority within the federation and finally pushed them off out of the system. Ironically, many of members of the assembly who used to pass bills to silence free media, denying rights to education and religion finally came to know the excessive abuse of Muslims right was only the beginning to complete dismantling of the federation.

The revolutionary condition was ripening more at a time when the grievances of the pro-independence coupled with pro-unionists’ late consciousness on the inevitability of the breakdown of the federal arrangement. The autonomy of Eritrea and the economic condition were the two important common agendas for both Muslims and Christian Eritreans since the onset of the federation. However, the chronic unemployment, increase in living cost, and the overall control of the Assembly’s decision by the emperor in late 1957 became a source of broad anti-government, more importantly, an anti-Emperor alliance of all Eritreans (Killion, 1997: 26). Political unrest and instabilities engulfed all the cities as a result of labor activists’ joint mobilization. The joint mobilization was the new beginning of Eritrean nationalism resentment that started late but helped the urban unrest continue and the later grown to the long-lasting armed struggle.

The role of external powers especially the emerging crisis between Ethiopia and the international powerful states mainly US and British also gave priority in the Ethiopian structural analysis of the revolution. The strong relations with the US most importantly helped the country to secure another strategic interest by federating Eritrea to Ethiopia in 1952 due to the influence of the US over the United Nations general assembly (Andargachew, 1995: 33). The strong relationship persisted until the fall of the monarch in 1974 and the revolution was a genuine revolution despite the strong support from the western power. This paradox made western affiliated academicians and diplomats to ignore generally the revolution in Ethiopia (Clapham, 1987: 156-159) and specifically the presence of genuine causations except for the radicalism of Ethiopian student movement and the

interference of socialist ideology from abroad (Mesay, 2001: 336; Henze, 1985: 27).

4. STRUGGLE FOR SELF-DETERMINATION, REGIONAL AUTONOMY AND RECOGNITION

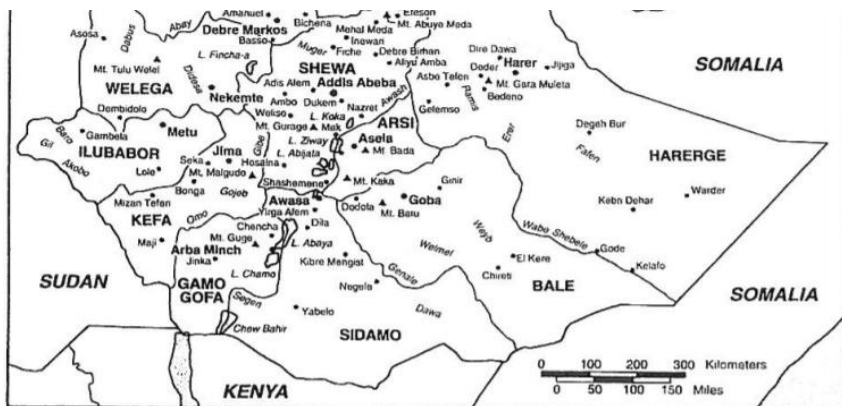
The pieces of literature regarding those pre-revolutionary struggles in Ethiopia focused on; either secessionist struggles that directly challenged the territorial integrity of the state or those organized movements that affected the day to day politics of the government. This is more common when it comes to the study of the Ethiopian revolution. Among the compromised making factors that remained both uncovered and unrewarded are those struggles for regional autonomy within the Ethiopian state and those spontaneous and semi-organized movements demanding more recognition pertaining to their size, history, or political significance.

The struggle for regional autonomy was not only a territorial issue that made the newly incorporated areas to revolt against the Ethiopian state to declare their separation. Their struggle was against the new forms of administration the Emperor followed. Their new rulers became military generals directly appointed by the Emperor and the new cities established were almost garrison villages with no cultural relationship with the local people or modernising effect. Besides, the new towns established following the incorporation made to have new names that were against the history, culture, and interests of the local people. And, despite the taxes and tributes collected from the people the areas remained ignored in terms of social and economic developments.

4.1. Bale Rebellion: The Momentous but unheralded Peasant Struggle

According to John Young accounts, Bale rebellion is a response to the socio-political impact of imperial Ethiopia's' 'introduction of Christian settlers from the north among largely Moslem peasants and nomads' (Young, 1997: 55). The settlement programs effected in a way deploying people from central and highland Ethiopia creating pressure on local people to migrate to less fertile areas leaving their productive farmlands for the new settlers (McClellan, 1994: 195). The resentment of the indigenous people cannot be simply characterized based on the economic relationship between the settlers and those removed from their lands. However, the deep-seated "we-they" attitudes were mainly as a result of a state-led religious-based extension into their resource (Henze, 1985: 13-15). Economic pressure was another source of frustration. According to Tadesse, due to uncollected taxes of three years period between 1952 to 1957 amounted 3 million USD, a total of 336,000 hectares of land were confiscated from four localities of the bale area; *Wabe, Dolo, Goba, and Ganale*. At the end of this period and early 1960s, more than 40 percent of the people in the seven provinces lost their

only means of survival and forced to work for landlords (Tadesse, 1993: 35-41).

Picture 3: A map showing Bale as part of local administration in the then Ethiopia

The Bale rebellion was a rebellion of a generation automatically changed to a tenant and oppressed people in terms of dignity, identity, and culture. The leaders of the rebellion were also members of this generation directly affected by the humiliation. General Waaqo Guutuu was one of these leaders who organized the scattered and spontaneous peasant resistances in Bale. In one of the speeches he made, the general explained the cause of the armed struggle as: “Our people remember. Don’t ever forget that you are a people with history and honor and that you are richly endowed with human and material resources. Rise up and arm yourself to destroy the oppressive rule of Haile Sillasse” (Tareke 1991).

The emergence of the leadership of Waaqoo Guutuu changed the nature of the relationship between the highly spontaneous resistance efforts and the harsh anti-insurgent reaction of the Emperor. Those local chiefs and self-appointed leaders of small groups of armed men immediately stepped up their attack on selected bases of HaileSillasse. General WaaqoGuutuu also expanded his span of leadership to local level clandestine organizations uniting them into a strong rebel group. The Bale rebellion influence on the Emperor was not limited to the rebel fighting in Bale but the broader Oromo struggles across Ethiopia. During the 50th year commemoration of the Bale rebellion, Dr. Mohammed Hassen, a renowned historian and who personally met Waaqu Guutuu described the influence of the General as:

“It was tribute to his leadership that Oromo fighters were able to control three fourth of the large province of Bale by 1966. The armed struggle in Bale attracted Jarra Abba Gada and the martyred Mulis Abba Gada. Jarra Abba Gada, who started armed struggle in Hararge in 1975, was trained under General Waaqoo Guutuu in 1967.”⁹

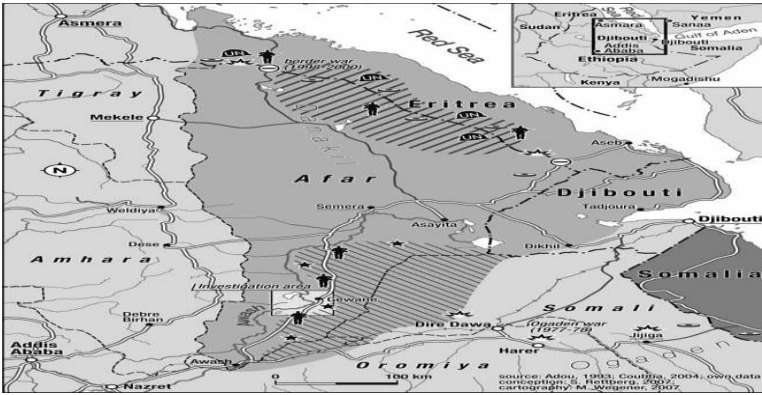
⁹A Speech by Mohammed Hassen on "Commemorating 50 Years of Oromo Struggle led by General Waaqo Gutu in 2013.

The Bale rebellion was not only the longest and bloodiest one but maybe the only struggle for regional autonomy in the then Ethiopia with the highest level of influence on the Emperor. Three to five years after the commencement of the rebel fighting, three-fifth of the area was under the control of the rebel groups and the government was confined to selected urban towns despite the under armed rebel groups incomparable to the military force of Haile Sillasse (Tareke 1991: 160-193). Mid 1966 was a year of the rebel groups and many sub-provinces on the hands of the rebel and their government appointed governors killed. This compromised the effectiveness of the Haile Sillasse government in the highland towns. Goba, the provincial capital was attacked twice and the rebel fighters in Bale and nearby areas almost controlled Borana, Dalo, Genale, Wabe, and El Kere which sent a signal that not only the provinces but Addis Ababa was no longer safe and it was immediately the Emperor declared martial law in Bale in December 1966 (Henze, 1985: 31).

4.2. Afar Peoples struggle in Eritrea and Ethiopia

Haile Sillasse was more strategic in approaching the Afar by securing his legitimacy through his good relationships with the 13th sultan of the Afar, Sultan Ali Mirah. Armed struggles in Afar couldn't be responded like that of the Bale or in the Ogaden since the Afar area is at the heart of the two most critical conflicts; the Eritrea and Djibouti. What is more critical is the Afars are an integral part of the political system and armed struggle in both regions.

The revolutionary struggles of the Afar people were from multiple fronts stretching from the Eritrean lowlands which are the bases for the Eritrean struggle for independence to the French colony of Djibouti. At the same time, this area in Eritrea inhabited by the Afars was a stronghold of Turkey, Egypt, and finally Italia. The Italian period in this part of the Eritrean territory was full of confrontation due to the fact that the Afar are less interested in complete separation from the Ethiopian state which is against the interest of Italy. During the 1949 UN conference on the Eritrean issue, the Afar was represented by Fitawrari Yasin Mohamoda who voted for the federation of Eritrea with Ethiopia (Yasin, 2008: 56).

Picture 4: The Afar in Ethiopia

Although Haile Sillasse was relatively tolerant of the autonomy of the Afar in Ethiopia, he was totally reluctant for their demand for full self-determination. As a result, desperate Afars were aggressively recruited by ELF; in its Afar name ‘jebeha’ since 1960. As a result, if the struggle for Eritrean struggle for independence challenged the Emperor, the role of Afar was very significant. Later on, due to multiple challenges including random assassination the Afar fighters faced in jebeha, the Afar people started their own struggle for self-determination that later became a new front and a new challenge for imperial Ethiopia.

According to Redo’s prison note from Alem Bekagn cited in (Yasin, 2008: 46), following the official abolition of the Eritrean federation arrangement, there were two critical conferences in Ti’o in 1961 and Asab in 1963 on the fate of the ‘Afar Question’. While the consensus of 55 Afar tribal chieftains on the Ti’O conference to reassert the need to bring those Afar people living in Hararge, Shoa, Wallo, Tigray, and Eritrea to form an independent Afar region within Ethiopia; the Asab conference pushed the issue further by delegating one of the forerunners of the issue, Sheikh Yasin Mohamoda to collect the petition of all the clan and religious leaders of the Afar people to try the unsuccessful trial of presenting the question to the emperor’s court in 1964) (Redo, 1998).

The birth of institutionalised approach towards the Afar question by the Afar students had also begun and the Afar Student Association was initiated by Afar students residing in Addis Ababa. The youth, motivated by the activities of the student movements all over Ethiopia, has started their own mobilization especially through members of the Afar Student Association who went to Cairo for education. To this end, Afar students in Cairo formed the Afar Koborih Angoyya (AKA) (The Afar Mobilization Movement) on 2 November 1972.

In the final years of the pre-revolution Ethiopia, Afar Koborih Angoyya (AKA) was the main organ to represent the Afar people in major meetings and events concerning revolutionary movements and resistance struggles. Afar National Liberation Movement and Afar People Democratic

Party are all the decedents of these revolutionary movements. Similarly, the common denominator for all pre and post-1974 Afar revolutionary movements, which is regional autonomy, remained to be the determining factor for any Afar rebel organization.¹⁰

4.3. Harari People and their Resistance against Uncivilized Political System

Although the grievance of the people dates back to their time of incorporation in 1887 no organized effort was documented until the regime enhanced its repression especially after the consolidation of power by Haile Sillasse in the post Italian period. Authors explained the likes of the civilization of the Hareri people and the newly emerged ‘Shoan’ something a contrast between agrarian, orthodox Christian parochialism and urban, Muslim cosmopolitanism (Tibebu 1995). Understanding their relative advancement in education and civilization the reason why a Harai minister was appointed for the first time in Ethiopia was in 1957 can be solid proof for the above argument (Clapham, 1969: 20).

Like other parts of oppressed people in the peripheries, Hararis suffered a lot in the hands of Haile Sillasse after his restoration in the post-Italy period. Contradictory enough, Haile Sillasse avenged those people including, not limited to that, forceful payment of the full cost for the rebuilding of demolished churches by Italia during the 5 years occupation (Fisseha, 2001: 179). And therefore, the struggle against Haile Sillasse immediately started in 1941. At that time a well-known Islamic cleric Sheikh Ibrahim Gatur had struggled against the Emperor army¹¹ Later on the policy of the Emperor, especially his language policy and religious intent of educational expansion frustrated most of the Hararis. The idea of organized peaceful resistance proliferated following the challenge of these policies on access to education and freedom of their religion.

Summarized documents of several incidents in Harar reveal several intriguing cases of the time that underpin the aforementioned claim. The Ethiopian State and the Church shared a cognitive spatial authority in monitoring Islamic activities, suppressing freedom of religion, and ensuring the State’s notable identity remained Christian. One of the par excellent instance of such a systematically designed measure is stated in the ensuing letter from Honorable L. Colonel Tamrat Yigezu to The Regent of Hararge Province:

Your Excellency, Your letter of 21st May 1954 (E.C) with ref. number 1/2245/2566 reached us along with the attachment.

¹⁰ ANLM. "Afar National Liberation Movement general guideline. In: ." *Tiglachen*, 1976: 4-12.

¹¹ Both Somalis and Harari consider Ibrahim Gutur as their own Hero of anti-colonialism struggle with colonial power and later with Ethiopia

“This religion referred to as Baha’i was started by a prophet named Baha’u’llah. ... This religion has a record of more than two million followers all over the world; most of the adherents are American nationals. Despite our anticipation that it might do harm to our politics vis-à-vis religion, we would like to express that it is better for us to see the Somalis/Muslims/ embrace this religion than they remained adherents of Islam. We kindly remind you to keep us updated on the progress concerning this undertaking from time to time.¹²

This particular correspondence reveals what the chains of State measures would ultimately envisage achieving in the region.

The first systematic effort to mobilize the Harari activists and youths was the establishment of schools and informal associations to work together against their common challenge. The birth of a more organized and strong resistant movement can be considered as an extension of this consciousness both in terms of time and goal. During the mid of 1940s, Harari youth established an association called ‘Watani’. The term equivalently represents ‘nation’ and indigenous people’ referring the people of Harar who used to sustain as historically known ‘nation’. In between the establishment of the ‘Jamiya’ and ‘Watani’, there were only five years and the idea of establishing the association was partly a fruit of youth consciousness learning their history and understanding the mistreatment of their people by the regime.

The beginning of the ‘Watani movement’ was primarily focused on the fighting against increasing state encroachment in the internal affairs of the Harari people pushing the Harari intellectuals, civil servants, and merchants. During the first years after established in 1947, the movement was purely a kind of peaceful civil right movement. The objective of this movement emanates from the agreement between King Abdullahi and Emperor Minilik that used to be as a governing principle on the administration of Harar by Harari civil servant that was breached by Haile Sillasse (Abdellah, 1994: 7; Shumburo 1992).

The Watani movement was the source of inspiration for members and the center of excellence for leaders for a wider movement. However, the combined effect of two important interrelated factors made the watani movement to transform into another totally different and violent form of regional struggle against the Ethiopian state. Frustrated by a lack of trust on the Ethiopian side and growing change in the geopolitics of Somalia border with Ethiopia, members of the Watani movement gradually recruited by a separatist movement of the Somali people called ‘Kulub-Hannolato.’ It makes a good deal of sense to take the geopolitical factor on the merger between the two movements than the compatibility of their political program since the unification was only a strategic partnership against a common target.

¹² Letter from Honorable L. Colonel Tamrat Yigezu to The Regent of Hararge Province dated 21st May 1954 (E.C) And No. 1/2245/2566

The establishment of the United Nation that gave rise to a lot of separatist movements and quest for UN trusteeship, members of Kulub-hannolato movements considered the advantage of unifying with movements in Ethiopia so that the UN commission to the region would recognize their demand for annexation. Established in Mogadesho in 1946, the Kulub-Hannolato aggressively operated deep inside Ethiopia opening more than 172 offices in Harar, Arsi, Bale, and Hararge. Negligence of the government to these critical political developments in the region also helped the kulub leaders to propagate their agenda and recruit more members. As a result, during the four powers commission hearing in 1948 in Mogadesho, four leaders from the Watani movement represented in a delegation of 12 members together with kulub leaders.¹³

Picture 5: Harar City of Ethiopia

5. URBAN STRUGGLE AGAINST STATE HOMOGENIZATION PROJECT

The center-periphery nexus of the Ethiopian Muslims with respect to the revolutionary struggle is a paradoxical truth sort. Compared to the history of Islam in Ethiopia and its strong bases in urban cities of the time, the influence of the religion on the socio-political and economic conditions of urban cities and urban Muslims' role in the struggle to abolish the ancient regime is made less visible than the peripheries at least on the produced knowledge level. The revolutionary struggles in these areas needed to be assessed not necessarily based on the military and financial impact they imposed on the State but from the critical conditions of a revolutionary situation and the articulated national objective of their struggles. These struggles are revolutionary in the sense that their goal is a complete change on the foundation of the Ethiopian state homogenization project that didn't recognize all its subjects.

¹³Haji Omar, Widato Haji Ibrahim, Gato Mohammed Yusuf, Ismael Yusuf Abdurahman

Abebe Fiseha (2001: 173-174) expressed the influential state homogenization project through the education board as:

“The Board of Education, which became the concentrated expression of the regime's homogenization drive, was created by Imperial Order in June 1947. Despite Muslim[s] accounted for about 40% of the total population, the Board never had a Muslim member throughout its thirty-seven years existence. For the most part, its policy discussions focused on two major themes: the question of Islamic schools and the role of the Orthodox Church in the regime's homogenization derive”

The national strategy of state homogenization project, especially in the education sector, was primarily challenged by the Muslim community. The decision of the ministry of education in its 23rd meeting of 1940 declaring Amharic language as a medium of instruction at all schools resisted by the Muslim schools in Addis Ababa, Harar, Dessie, and Jimma.¹⁴

Moreover, understanding the political consequence of establishing a Ministry of religion for this homogenization project¹⁵, a new ministry named as Ministry of National and Community Development established in 1957 with the same mission the Ministry of religion aimed to accomplish. Later on, frustrated by the failure of all these strategies to revitalize the role of the Church homogenize the nation by controlling the expansion of Islam, the Emperor finally decided to establish the Department of Religious Affairs in his Private Cabinet in December 1959 (Wudu, 2006: 222).

However, the desperate move was counter-productive at least for two major reasons. Primarily the resistance from the Muslim communities in Addis Ababa, Harar, Dessie, Jimma, and some semi-urban provinces in Hararge southern Ethiopia like in Gurage and Silte renewed with a new spirit and additional claim. The previously fragmented and individual led resistance now became more organized towards a unified goal of secular Ethiopia and recognition of the religion of Islam as a state religion parallel to the Christian faith. Now the question was a matter of the legitimacy of the religion-traditional based regime not a separate demand for education and tax.

Muslims in and around Addis Ababa effectively compiled most of the grievances of Muslims in all directions and showing solidarity to all struggles in the peripheries. The great demonstration just on the eve of the 1974 revolution was the first in its kind not only for the Muslims but for the history of the Ethiopian revolution in general. It was far-reaching in that the demonstration forced all forms of revolutionary struggles to endorse their articulated demand which finally result in the downfall of the imperial regime through peoples' struggle and laid the foundation for a secular

¹⁴Ministry of Education, minutes of the 23rd meeting of the board, Yakkatit 30, 1940 E.C.

¹⁵In addition to the education board 3 high government officials were also appointed to work on this proposal. The officials were; Colonel Kefle Ergetu-Vice Minister of Security, Brigadier General Mulugeta Buli-Commander of the Imperial Bodyguard and Qagn Azmach Hailemaryam Gazmu-from the Ministry of Interior (Kasu, 2006).

Ethiopia through the first articulation of separation of church and state in the new draft constitution of Ethiopia in 1974. Christians were openly invited to the grand protest through an officially written letter that had been distributed to churches and other key representative areas. The letter addressed as: “ኢትዮጵያውያን እስላሞች፣ ለክርስቲያን ወንድሞችና እህቶች... ሚያዝያ 1966” meaning “From Ethiopian Muslims to our Christian brothers and sisters, April 1974” (Zewde 1991).

The second and more long-lasting impact of this move was the struggle against state homogenization project and ‘education for all’ finally became the major issues of Ethiopian politics later in the 1960s. The Question of Nationalities first articulated by Walegn in a first attempt to shape the goal of the student movement clearly challenge this homogenization project: “to be a “genuine Ethiopian” one has to speak Amharic, to listen to Amharic music, to accept the Amhara-Tigre religion, Orthodox Christianity In some cases, to be an ‘Ethiopian’, you will even have to change your name” (Mekonnen, 1969: 2).

Conclusion

The formation of the ever-centralized Ethiopian state was not a smooth process of state-building but a process that finally laid the ground for a continuous conflict between the center and the periphery. The imperial hangover of the leadership of the modern state and the state affiliated elites almost always consider those friendly with the system as the ‘political core’ making the rest ‘the periphery’. Outlying areas have scarcely represented in the government, for they lack ethnic, religious or historical connections with the established core and even the periphery always considered as external and its history has no connection with the history of the nation because the history of the nation is the history of ‘the center’ (Clapham, 1969: 3; Markakis 2013). The imperial legacies on the nation’s political, social and economic situations of the various sub-groups in the country made the lowland peripheries and those marginalized in the urban centres to fight for the death of the monarchical system. The 1974 Ethiopian revolution became a critical juncture in determining the fate of the imperial legacies in the face of wave of changes locally and globally.

This article explored these compromised making factors of the Ethiopian revolution in a comparative narrative against the conventionally accepted making factors. The primeval problems of 1974 and the impacts of political and social changes of the preceding periods cannot be fully understood, let alone addressed, unless the revolutionary watersheds in the Muslim dominated peripheries and struggles for recognition in the urban centers where their struggles compromised while the Ethiopian revolution is framed in the mainstream Ethiopian studies are fully addressed.

Before the student movements in the urban centers, the country was continuously challenged by resistance movements from the periphery. These movements were mainly peasant rebellion, armed resistance struggles and

urban struggles for recognition. Authors imaginatively expressed how the centers of the revolutionary movements were as chaotic and spiral wind to puff covering entire Ethiopia. From its southern part, Bale, to its north, Eritrea; from its east, Harar, to the west, Kaffa, the revolutionary wind spirally blew, rendering the dust to rise heavily (Adera, 1996: 128-131). The seed for Insurgency and liberation movements in Eritrea and Ogaden are found to be resulted from multiple but consistent state-led repression and essentially the failure of Hilessilasse regime to accommodate diversity in these parts of the nation. Struggle for Autonomy in Bale and Afar were legitimate in their cause and internal in their nature. However the response for these movements by the government was a litmus test for the incapability of the regime to transform the nation into all-inclusive state. The internal political situation of Haile Selassie especially his treatment of the Muslims at home was also the main pushing factor for foreign actors to extend support for secessionists. Growing frustrations across the nation latter became the ultimate cause for the expansion of revolutionary struggles which attracts the attention of the center and intelligentsia. And therefore the compromised making factors, which are the core focus of this article, are pertinent to take their relevant position in the Ethiopian politics.

In the course of this article, beyond the specific dynamics of the Ethiopian revolution that can be traced on the eve of the actual revolution, the larger historical context in which the imperial Ethiopia and imperial legacies in the social, political and economic condition of the country is taken as important explanatory factors for the proliferation of various revolutionary movements in Ethiopia. This imperial legacy became source of grievance for some part of the community making them more active insurrectionary than others. The question of nationalities, the issue of land reform and the quest for socialist order that predominantly believed as making factors of the Ethiopian revolution is revisited. In doing so, multiples of compromised revolutionary struggles that have equivalent or more important explanatory relevance for the revolution are given significant representation in the article.

In the presence of these strong revolutionary struggles, the Ethiopian revolution remained to be victim of framing process. Framing process of the Ethiopian revolution is neither a pre-revolutionary project to articulate the goal of the revolution nor it is an independent post revolution reflection on its political significance. Rather it is the process how the Ethiopian revolution is perceived by the intelligentsia finally shaping the political orientation of the post revolution Ethiopia. The temporal gap between revolutionary struggles in the periphery and the emergence of new revolutionary fronts in the urban with the beginning of modern education and elite politics exposes the fallacy in the framing of the revolution making the conventional making factors as leading causes of the revolution. The sequential aspect of adoption of revolutionary agendas in the framing of the

revolution also tells what we know about the Ethiopian revolution is what framed to us not that of what actual problems led to revolutionary struggles.

References

- Abdellah, R. (1994). *The Kulub Hannolato Movement by the Harari 1946-1948*, BA Thesis, Department of History. Addis Ababa: Addis Ababa University.
- Adera, T. (1996). Ideology in Sahle Sellassie's Firebrands." *Northeast African Studies*. 3(3). pp. 127-137.
- Andargachew, T. (1995). *The Ethiopian Revolution A transformation from an Aristocratic to a Totalitarian Autocracy*. England: Cambridge University Press.
- Assefa, J. (1993). *Oromia & Ethiopia: State Formation and Ethno national Conflict. 1868-1992*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Asseged, M. (1982). *Ethiopia: Revolution and War 1974-1978*. University of Denver.
- Balsvik, R. (1985). *Haile Selassie's Students: The intellectual and Social Background to revolution, 1952-1977*. Michigan: Michigan State University.
- Benford, D. and David A. (1998). Ideology, Frame Resonance and Participant Mobilization. *International Social Movement Research*. 1(-). pp. 197-217.
- Bahru, Z. (1991). *History of modern Ethiopia, 1855-1974*. Addis Ababa University Press. Addis Ababa.
- Clapham, C. (1969). *Haile Selassie's Government*. New York: Frederick A. Praeger.
- Clapham, C. (1988). *Transformation and Continuity in Revolutionary Ethiopia*. New York: Cambridge University Press.
- Clapham, C. (1987). *Revolutionary Socialist Development in Ethiopia*. African Affairs.
- Abiyot (1977). Editorial: "The War in Ogaden. pp. 1-3.
- Edmond J. (1981). Ethiopia: Revolution, Class, and the National Question. *African Affairs* (Oxford University Press) 80(321). pp.519-549.

- Edmond J. (1981). The Revolutionary Transformation of Ethiopia's Twentieth-Century Bureaucratic Empire. *The Journal of modern African Studies* (Cambridge University Press) 19(2). Pp. 307-335.
- Ethiopian Herald. *Famine Disaster in the Ogaden*. Ethiopian Herald, 1974.
- Fisseha, A. (2001). *Education and the Formation Of The Modern Ethiopian State, 1896-1974*. Illinois: Urbana.
- Gebru, T. (1991). *Ethiopia: Power and Protest; Peasant Revolts in the Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press.
- Gebru, T. (2009). *The Ethiopian Revolution: War in the Horn of Africa*. London: Yale University Press.
- Goldstone, A. (2003). Comparative Historical Analysis and Knowledge Accumulation in the Study of Revolution." In *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*, by James Mahoney and Dietrich Rueschemeyer, 41-90. New York: Cambridge University Press.
- Hagmann, T. (2014). Punishing the periphery: legacies of state repression in the Ethiopian Ogaden. *Journal of Eastern African Studies*. 8(4). Pp. 37-41.
- Henze, P. (1990). The Ethiopian Revolution: Mythology and History. *Northeast African Studies* (RAND Corporation) 12(2). Pp. 1-17.
- Henze, P. (1985). *Rebel and Separatists in Ethiopia: Regional Resistance to a Marxist Regime*. RAND.
- Hiwot, A. (1976). *From Autocracy to Bourgeois Dictatorship*. London: Review of African Political Economy.
- Ibssa, S. (1980). Red star on the emperor's crown: pseudo-revolution in the ethiopian empire." *Northeast African Studies*, Michigan State University Press, 2(3). pp. 77-91.
- Kiflu T. (1993). *The Generation: the History of the Ethiopian People's Revolutionary Party, Vol. I*. . K&S Distributors.
- Kiflu, T. (1998). *The Generation - Part I: Ethiopia Transformation and Conflict: The History of the Ethiopian People's Revolutionary Party*. UPA.
- Lefort, R. (1983). *Ethiopia: An Heretical Revolution?* . London: Zed Press.

- Lindekilde, L. (2014). "Discourse and Frame Analysis: In-Depth Analysis of Qualitative data in Social Movement Research." In *Methodological Practices in Social Movement Research*, by Donatella Delaporta, 195-227. United Kingdom : Oxford University Press.
- Markakis, J. (2013). *Ethiopia: The Last Two Frontiers*. Eastern Africa Series.
- McClellan, W. (1994). Ethiopia: Power and Protest. Peasant Revolts in the Twentieth Century (Review), *African Economic History*. 22(-). pp.164-166.
- Meckelburg, A. (2012). John Markakis, *The Last Two Frontiers* -Review. *Aethiopica*. 15(-). pp. 294–296.
- Mesay, K. (2001). *Ideology and Elite Conflicts: Autopsy of the Ethiopian Revolution*. Marryland: Lanham, MD.
- Messay, K. (2011). *Ideology and Elite Conflicts: Autopsy of the Ethiopian Revolution*. Lanham: Lanham MD.
- Michael, C. (1979). The Revolution Betrayed: Ethiopia, 1974-9. *The Journal of Modern African Studies*. Cambridge University Press, 17(3). pp. 359-380.
- Mohammad, A. (2013). Competing identities and the emergence of eritrean nationalism between 1941 and 1952. *ECAS 5th European Conference on African Studies*. Norway: University of Oslo. pp. 1376-1408.
- Molyneux, F. and Maxine H. (1981). *The Ethiopian Revolution*. London: Verso.
- Redo, G. (1998). *Ethiopia between the ebb and the flow of the disintegration tide: with stress on the Afar question*. Addis Ababa: Alembekagn Prison Notes.
- Ritter, D. (2014). Comparative Historical Analysis." In *Methodological Practices in Social Movement Research*, by Donatella Porta, 97-116. United Kingdom: Oxford University Press.
- Shehim, K. (1985). Ethiopia, Revolution, and the Question of Nationalities: the Case of the Afar. *The Journal of Modern African Studies*. 23(2). pp. 331-348.
- Sherman, F. (1979). *Eritrea in Revolution*. Massachusetts: Brandeis University.

- Shumburo, M. (1992). *An Analysis of the Events that led to the Hannolatto Movement and the Club Insurrection and Description of its Aftermath (recent Harari History, circa 1940-1960)*. New York.
- Teshale, T. (1995). *The Making of Modern Ethiopia: 1896-1974*. Paperback.
- Tilly, C. (1997). *From Mobilization to Revolution*. Michigan: University of Michigan.
- Timothy, W. (2005). "Structural Theories of Revolution." In *Theorizing Revolutions*, by John Foran, 36-70. London: Taylor & Francis e-Library.
- Trimingham, J. (1952). *Islam in Ethiopia*. Oxford University Press. London.
- Waleign, M. (2001). *On the Questions of Nationalities in Ethiopia*. Addis Ababa: Arts IV, HSIU.
- Wudu, T. (2008). *The Ethiopian Orthodox Church, the Ethiopian state and the Alexandrian See : indigenizing the episcopacy and forging national identity, 1926-1991*. Cambridge: University of Illinois.
- Yasin, M. (2008). Political history of the Afar in Ethiopia and Eritrea. *Afrika Spectrum*. pp. 39-65.
- Young, J. (1997). *Peasant revolution in Ethiopia: The Tigray People's Liberation Front, 1975-1991*. New York: Cambridge University Press.

PKK'NİN SÖYLEM SERÜVENİNDE ÖNDERLİK***Mehmet Bedri ALUÇLU******Öz**

İdeolojiler, kendilerini “dil” aracılığıyla ifade ederek, çoğu kez bu şekilde yeniden biçimlendirilirler. Onu takip eden sosyal grupların ortak bilincinde ve bilinçdışında yatan düşünceleri; kullandıkları dil vasıtasıyla grubun söylemine yansımaktadır. Bu nedenle PKK terör örgütünü algılamak ve çözümlmek için öncelikle onun söylemini kavramak ve irdelemek gerekmektedir. Çünkü söylem sayesinde örgütün ortak bilinçaltında yatan düşüncelerinin ve işleyişinin anlaşılması kolaylaşabilir. Örgütün söylemi irdelendiğinde; kişi kültürüne dayalı, sorumsuz ve keyfi davranma yetkisini elinde tutan tek kişi olan yapı lideri Abdullah Öcalan'ın varlığı ile özdeşleşmiş olduğu fark edilmektedir. Zaten, PKK'da genlerindeki Marksist yapılanma gereği örgüt liderine kayıtsız şartsız mutlak itaate yaslanan bir mekanizmanın varlığı görülmektedir. PKK söyleminin anlaşılabilmesi, ancak ve ancak onun kurucusu ve yönlendiricisi olan liderleri Öcalan'ın söyleminin tarihsel süreç içerisindeki evriminin incelenmesi ile mümkündür. Bu durumda Öcalan'ın yapı söyleminin değişimi ile eş zamanlı olarak tecrübe ettiği ideolojik, ruhsal ve yaşamsal değişikliklerin etraflı bir şekilde anlaşılması önemlidir. Öcalan'ın örgüte olan hakimiyetini nasıl peyderpey arttırarak yapı üzerinde tek belirleyici güç olduğunun incelenmesi gerekmektedir. Çalışmada örgüte ait yayınlar içerisinde yapının söylemi ve örgüt ideolojisinin temel belirleyicisi olan Abdullah Öcalan'ın kullandığı kavramlar irdelenmiş, önderlik kavramının yapının yürüttüğü mücadelenin değişik evrelerinde nasıl yeniden şekillendirildiği ve konumlandırıldığı çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda 1980'li yıllardan itibaren “önderlik” kavramının yeniden tanımlandığı ve bu tanımlamanın bir safhadan sonra Öcalan'la bütünleştiği görülmüştür. Ayrıca PKK söyleminin zamanla Abdullah Öcalan'ın kişiliğine ve yaşamına endekslenmiş olduğu, Öcalan'ın sağlığı ve yaşamının PKK'dan ve hatta tüm Kürt halkından daha önemli olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: PKK, Abdullah Öcalan, Kürtler, Söylem Analizi

THE LEADERSHIP IN THE DISCOURSE OF PKK**Abstract**

Ideologies expresses themselves through “discourse” and their reformation can be traced through the changes in the leveraged discourses. Conscious and

* Bu makale Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında hazırlanan “PKK Terör Örgütünün Söyleminin Gelişimi” konulu doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Gazi Üniversitesi, SBE Sosyoloji ABD, mbedrialuclu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4214-5403>.

subconscious ideas of various social groups that subscribe to these ideologies have often been reflected to the discourse representing the ideology. For this reason, to comprehend and analyze PKK terrorist organization, at first, there is a need for analyzing and understanding its discourse. Thanks to the discourse, it can be easier to understand the thoughts and functioning of the organization under the common subconscious. When the discourse of the organization is analyzed, it can be noticed that the discourse is identified with existence of the leader of structure: calan. It is based on his personal cult, irresponsible and the only person handling the authority to behave arbitrary. Since PKK is genetically a Marxist group, it can be realized that the existence of the mechanism stands on the absolute obedience to the organization leader. In this study, we examined the discourse leveraged within the organizational publications and concepts used by Abdullah calan, the primary determinant of the structure's ideology. It was analyzed how the concept of the "leadership" was reshaped and positioned in different phases of the struggle carried out by the organization.

Keywords: *PKK, Abdullah calan, Kurdish, Discourse Analysis*

Giriş

Genel anlamda "dil ve dil pratiği" şeklinde açıklandığı görülen söylem ile ideoloji arasında yakın bir ilişkinin olduğu bilinen bir gerçektir. İdeolojiler, kendilerini dil aracılığıyla ifade edip biçimlendirmekte ve başta terör örgütleri de dahil olmak üzere çeşitli sosyal grupların ortak bilincinde ve bilinçdışında hayat bulurken; süreç içerisinde bahse konu yapının ideoloji ekseninde ortaya çıkan düşünceleri grubun söylemleri ile dışa yansıtılmaktadır. Ayrıca ideolojiler, söylemler yolu ile açık bir şekilde ifade edilirken; kimi şartlar altında bazen de gerektiğinde, kimi zaman oldukça dolaylı, kimi zaman sezdirmeli, hatta yer yer üstü kapalı şekilde tonlama, duraksama veya bir zamir kullanmak gibi söylemin daha az belirgin yapılarında da kendisini gösterdikleri görülmektedir (Sezer, 2011:45).

Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeren Kurdistan-PKK) ismi ile kurulan ve daha sonraları KADEK, KONGRA-GEL gibi farklı isimler alan yapının, kendine yakın tabanını korumak ve örgüt yapısının devamlılığını sağlamak maksadıyla veya kendi etki alanı dışında bulunan sosyal yapılara iletmek istediği mesajları çeşitli yöntemlerle söylemi üzerinden aktarma çabasına girdiği görülmektedir. PKK kurulduğu günden bugüne değişim ve dönüşüm geçirse de, söyleminin temel belirleyicisi olan ve ana omurgasını oluşturan önderlik kavramıyla da içinde vücut bulan calan'ın yazılı, görsel ve son dönemde de sanal yayın aygıtlarında yayınlanan görüşlerinde, devletleşme amacında olmadığını iddia ettiği görülmektedir. Yapıyı yakından takip edenlerin ortak kanaati, yapılan faaliyetler ve devam eden örgütlenme şeklinin calan'ın Ortadoğu'da bağımsız bir Kürt devleti düşüncesinden vazgeemediğidir (Bila, 2015).

Bu çalışmada, terör rgt PKK'nın ideolojisi ile söylemi arasındaki etkileşimi incelenerek, PKK söyleminin merkezinde yer alan ve onun temel belirleyicisi olan ögelerden "nderlik" kavramının nasıl yeniden şekillendirildiği açıklanmıştır. Bu anlamda söylemde yer alan ve örgüt

ideolojisinin temel belirleyicisi olan Abdullah Öcalan'ın kullandığı kavramlar ve örgüte ait yayınlar irdelenmiş, önderlik kavramının nasıl ana esasları hiç değiştirilmeden yeniden sunulduğu çözümlenmeye çalışılmıştır.

1. ÖCALAN VE ÖNDERLİK

PKK terör örgütü; sosyolojik olarak kişi kültürüne dayalı, sorumsuz ve keyfi tek kişinin mutlak yönetim sistemi şeklinde yer aldığı Abdullah Öcalan'ın varlığı ile özdeşleşmiş bir yapı kimliği göstermektedir. Bu nedenle PKK söyleminin anlaşılabilmesi için Öcalan'ın tarihsel süreç içerisinde ideolojik ve ruhsal yapısındaki dönüşüm, değişim ve etkileşimlerinin anlaşılması gerekmektedir. Ayrıca Öcalan'ın yaşadıklarının; kurucusu, ideolojik ve pratik olarak tek hâkimi olduğu örgütüne nasıl tesir ettiğine bakılması önemlidir.

Birçok terör örgütünün ortaya çıkıp, eylemler yaparak tabanını genişletip nihai hedeflerine ulaşmak için çalışmalar yürüttüğü 1970'lerin başında Öcalan figürünün ortaya çıktığı görülmektedir. Öcalan'ın bireysel arayışları, Kürt milliyetçisi kimliği ve kişisel yetenekleri O'nu Kürtçü sol eğilimli gruplar içerisinde bir adım daha öne çıkarmıştır. Kendisinin de ifade ettiği şekliyle, Kürt halkının özgürlük cephesinde var olan “bir boşluğu doldurarak” Türkiye'nin ve tüm dünyanın tanımaya başlayacağı bir karakter olarak tarih sahnesinde yer bulmuştur. Çocukluk çağlarından itibaren güçlü, hükmeden olma dürtüsü ile hareket ettiği görülen Öcalan'ın; bunu devlet eliyle gerçekleştirmek maksadı ile askeri okul sınavlarına girdiği; sınavları kazanamayınca da diğer bir siyasi otorite kaynağı olan dine yöneldiği görülmektedir. Zamanla dinde de aradığını bulamadığı görülen Öcalan'ın, üniversite ve gençlik hareketlerine katıldığı, bu kapsamda Vietnam Savaşı ve Che Guevara gibi sosyalist-komünist figürler ve onların mücadele yöntemleri ile tanıştığı görülmüştür. Öcalan'ın Kürt ve fakir bir aileden gelmesi ile sol ideolojiyi harmanlayarak, sınıfsal ve ulusal bir anlayışla sosyalizmin etkisine girdiği anlaşılmaktadır (Bayık, 2010:20).

1970'li yıllarda Ankara'da üniversite öğrencisi olan Öcalan'ın, dönemin devrimci bakış açısı ile “Kürdistan” sorununa yöneldiği; bu süreçte Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) gibi örgütler tarafından dillendirilen “Kürdistan” sorununu yetersiz olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle ilerleyen süreçte Öcalan'ın devrim ve sosyalizm çizgisinde yeni arkadaşlıklar kurarak kendi küçük grubunu oluşturduğuna şahit olunmaktadır. Gurup içerisinde yaşça büyük oluşu ve memuriyeti nedeniyle de ekonomik özgürlüğünün olması zamanla Öcalan'ı ön plana çıkartmıştır (Pir, 2014:279).

Örgüt yapısı tarafından Öcalan'ın yetenekleri ve kişisel özellikleri abartılı bir şekilde öne çıkartılmıştır. Aslında Öcalan iyi bir idareci olarak çift yönlü motive metodu uygulamıştır. Bir yandan sürekli olarak ürettiği kurmaca komplo teorileri vasıtası ile örgüt yapısındaki üyeler üzerinde baskı ve korku uyguladığı, diğer yandan ise var olan ya da kendi ürettiği mitler yardımı ile de yapı üyelerine umut aşılayarak çift yönlü bir yönlendirme

yaptığı anlaşılmaktadır (Kalkan, 2006). Öcalan bu şekilde, yapı üyesi bireyleri kendi oluşturduğu kurgu dünyasının bir yerde idealar evreni içine hapsederek, objektif gerçeklerden uzaklaştırmayı başarmıştır. Bu sayede örgütün hem kendisini hem de örgüt üyelerini kendi çıkarları doğrultusunda gerektiğinde binlercesinin ölmesini emrecek şekilde kullandığı görülmektedir. Ayrıca Öcalan'ın “örgütün sürekliliği ile devrimin sürekliliği, eşittir önderliğin yaşamı” şeklinde kurduğu denklemini süreç içerisinde örgütüne ve onun kontrolü altındaki tabanına kabul ettirdiği anlaşılmaktadır.

PKK, 1980'den sonra peyderpey geçerek yerleştiği Suriye üzerinden aldığı SSCB kaynaklı istihbarat, silah ve para desteği ile her geçen gün biraz daha güçlenmiştir. 1984'de silahlı eyleme başlayan yapı, 12 Eylül darbesi ile ağır yaralar alan kendi dışındaki diğer etnikçi sosyalist silahlı grupları “zorla” tasfiye ederek bölgede egemen tek illegal örgüt hâline gelmiştir. 12 Eylül sürecinin Kürtler ve Kürtçe üzerinde uyguladığı yanlış anlayış, algı ve uygulamalar yapının önünü açmış ve bu şekilde örgüt yapısı Türkiye'de daha hızlı bir şekilde güçlenmiş ve gelişmiştir. “Bağımsız bir Kürt Devleti” iddiasını nihai hedef olarak ortaya koyan PKK, süreç içerisindeki konjonktürel gelişmelere paralel olarak söylem ve stratejilerini güncellemiştir (Özcan, 1999).

PKK terör örgütü, sadece askeri örgütlenme ile hedefine ulaşamayacağını bildiği için kurulduktan kısa bir süre sonra gerek propaganda maksatlı, gerekse kamuoyunda hâkimiyet sağlamak amacı ile yazılı ve görsel medyayı kullanmaya başlamıştır. Bu faaliyetler sayesinde örgüte taraftar olsun olmasın, örgüt sıradan halka ulaşmayı başarmıştır. Böylece sıradan halk, farkında olmadan örgütün istediği satıhta ve kanalda onun belirlediği metotlarla devrim gerçekleştirilmiş, bilinçsizce de olsa örgütün yandaşı destekçisi gibi hareket etmeye başlamıştır. Bir başka şekilde ifade etmek gerekirse; koşulları ve gelişmeleri kendi lehine kullanmak gibi pragmatik yaklaşımları benimseyen ve politik/ideolojik saplantılarla sürecin ve gündemin gerisinde kalmak istemeyen PKK, akıllıca davranmıştır. Bundandır ki; PKK yapısı konjonktüre uygun stratejik/taktik oynaklıklara devamlılık kazandırarak, varlığını ve gücünü misli ile arttırarak, yapısını ufak rötuşlarla güncelleyerek günümüze taşımıştır (Şeker ve Şeker, 2009).

PKK'nın söylemini incelediğimizde, söylemin ana merkezinde Kürtler, Kürdistan, sömürgeci Türk Devleti, faşist askerler ve polisler, feodal köy ağaları ve işbirlikçi korucuların olduğu görülmektedir! Bu terimlerden “Kürt” kelimesi ve “Kürdistan” örgütün kilit yapı taşlarıdır. Bu kurgusal evren içerisinde gerçeğe uyanmış örgüt ve örgütün sempatizanları bir yanda; diğer yanda ise gerçeği fark edemeyen, uyandırılması gereken ezilmiş bir halk vardır. Türkiye Cumhuriyeti, Kürtleri ve örgütü yok etmeye çalışan bir “canavardır” ve bu nedenle örgüt sempatizanlarının oluşturduğu “biz”; sürekli tehdit altındadır. Burada söylemsel ve işlevsel olarak düşmana yöneltmiş saldırganlık, yapı üyesi grubun kendini savunması için bir arada durması gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla “yok edilmesi” bu

düşmanın hak ettiği bir olgudur. Eğer, PKK yapısına üye bireyler olarak “biz” ona saldırmazsak, “onlar” bize saldıracaktır (Sezer,2011).

PKK yapısı söylemsel bağlamda yapı üyesi bireyleri devlete karşı kışkırtırken propaganda tekniklerini oldukça mahirane bir şekilde kullanmaktadır. Yapının bu konuda en usta üyesi tabi ki; önderlik yani Öcalan'dır. Keza yapının kurucu üyelerinden ve halihazırdaki liderlerinden Kalkan (2006:6), Abdullah Öcalan özelinde önderliği tanımlarken; Öcalan'ın iyi bir propagandacı olduğunu ve “dili” kullanarak halkı etrafında nasıl topladığını şu şekilde açıklamıştır:

Çünkü Önderlik, en büyük silahı sorulduğunda “dilim” demiştir. Bir propagandacıdır. Bu yönüyle bir peygamberlik hareketine benziyor. Doğruları söyleyen ve söylediği gibi yaşayarak insanları buna çeken bir durumu ifade ediyor yani bir çağrıcı. Doğruya, güzelliğe, özgürlüğe, eşitliğe bir çağrıyı temsil ediyor. Bu anlamda bir propagandacıdır. Bir eğitmen ve öğretmendir. Kendini eğitiyor, yoğunlaşıyor, okuyor, inceliyor, öğrendikleriyle de çevresini eğitiyor. Gece-gündüz demeden, yaşamla, sözle eğitmeye çalışıyor.

Yukarıda görüldüğü üzere “iyi bir militan” olmanın yolu, Öcalan tarafından ortaya konan görüşlerin iyi çözümlenmesi ve anlaşılması ile mümkün olacaktır. Aşikardır ki “iyi bir propagandacı” olan Öcalan'ın kullandığı dilin ve söylemlerinin anlaşılması ya da en azından anlaşılmalı gibi yapılması, örgütte yer almanın temel şartı olarak kabul edilmiştir. Çünkü Öcalan, sadece sözleri ve yaptıklarıyla kısacası söylemiyle sadece PKK yapısına üye bireylere değil bunların da içinde bulunduğu tüm Kürt halkına hayat bahşetmektedir. Bu da PKK yapısının işleyişini kavramak için örgüt tarafından kullanılan, onun ana kaynağı Öcalan'ın söyleminin anlaşılmasını daha önemli hale getirmektedir.

1980'li yıllar ile birlikte “önderlik” kavramının çeşitli şekillerde üretilerek güç kazandığı ve “stratejik önderlik” gibi kavramların örgüt söyleminde yer almaya başladığı görülmüştür. Stratejik önderlik terimi ile partinin, devrimin ve her şeyin belirleyicisi olan Öcalan kastedilmektedir. Onun yetkileri sonsuz, sorumluluğu ise yoktur. Öcalan böylece kendisinin ve konumunun sınırsızlığını ve hesap vermesi gibi bir durumun söz konusu olmadığını, yapının ortak bilinçaltına yerleştirmeyi başarmıştır. Zamanla örgüt söyleminde stratejik önderlik kavramından vazgeçildiği onun yerine “Parti Önderliği”, daha sonra “Ulusal Önderlik” ve günümüzde ise “Evrensel Önderlik” kavramlarının kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu anlamda söylemde Öcalan'a evrensel bir değer, hatta tanrı üstü bir konumun uygun görüldüğü anlaşılmaktadır. Öcalan'ın kendisi ve konumu kutsal bir anlam taşımaktadır, artık o “Özgürlük Güneşi”dir (Pir, 2014:281).

Öcalan bu kutsal rolü çok çabuk benimsemiştir. Benimsemekle yetinmemiş, öldürülen yapı üyelerinin kendisi için kullandığı sözleri önderlik kurumunu yüceltmek adına kullanmıştır. Zilan adlı yapı üyesi kadının “Özgürlük Güneşi” Öcalan için kendisini yakması; Onun tarafından ustaca kullanılmıştır. Bu sayede Öcalan'ın eline kişiliğinin yenilmez,

tartışılmaz ve hatta tanımlanamaz olduğunu yapıya inandırması için önemli bir manivela geçmiştir. Bu ve buna benzer intihar eylemleri Öcalan tarafından bireyselleştirilmiştir. Eylemler asıl nedenleri olan ideolojik boyutundan uzaklaştırılarak, Öcalan'ın yapı üzerinde var olan hakimiyetini her geçen gün biraz daha sorgulanamaz hale getirmesini sağlamıştır. İlerleyen süreçte yapılan “Güneşimizi Karartamazsınız” eylemleri ve bunların etrafında geliştirilen söylem ile de Öcalan kültürü, örgüt ve onun tabanı tarafından tamamen içselleştirilmiştir. “Parti önderliği bütün değerlerin bileşkesidir, o her şeyin yaratıcısıdır, o olmazsa yaşam durur, mücadele yol almaz!” şeklinde kendini ifade eden bir Öcalan hegemonyasının oluşturulduğuna şahit olunmuştur (Serxwebun, 2010:9).

PKK yapısında genel sekreterin yani Öcalan'ın seçimle değiştirilmesi söz konusu bile edilemez. Bunun aksine görüş ifade edenler olmamış mıdır, yani “kral çıplak” diyenler çıkmamış mıdır, çıkmıştır. Ama sonları ya Türkiye içine öldürülmeleri mutlak olan görevlere gönderilmek, ya hain ilan edilip yapı dışına çıkarılmak ya da “adaletli” bir yargılama sonucu veya hiç yargılanmadan ajan provokatör ilan edilerek infaz edilmek olmuştur. Ancak tek tük de olsa ortaya çıkan bu muhalif söylemler; yapı içi işleyişi ilk başlarda sendeletse de, var olan katı disiplini bir yerde acımasızlığı sayesinde yapı kendini toparlamış ve varlığını devam ettirmiştir. 1990'ların başında ise; kuruluşunda küçük bir kartopu olan yapı artık büyük bir çığa dönüştüğü için muhalif haykırışlar yapı ve yapı söylemi için bir şey ifade etmez hale gelmiştir. Demokrasi veya seçim gibi genel sekreterliğe başka bir kişinin geçebilmesine yönelik bir alternatifin ortaya konmayışı daha doğrusu konulmasının engellenmiş olunması Öcalan'ı rakipsiz kılmaktadır. Bu ise Öcalan'ın yenilmez, vazgeçilmez, eleştirilemez olarak vücut bulup, yaşamaya devam edecek olan konumunun söylemsel bağlamda garantisidir.

2.YÖNTEM

Söylem analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, 1970'li yıllardan günümüze kadarki süreçte PKK terör örgütünün söylem stratejisine ve dönemsel olarak gelişen söylemsel benzeşmelerine/farklılaşmalarına ilişkin bir analizde bulunulmuştur.

Söylemin, basit olarak kullanılan “dil ve dil pratiği” şeklinde açıklandığı görülmektedir. Dilden kasıt ise sadece “yazılı ve sözlü metinler değil, insanlar arasında diyalog kurulmasını sağlayan bütün araçlardır” (Sözen, 2014: 20). Devran'a (2010) göre ise söylem; “birbirine bağlanmış ve birden çok cümleyi içeren dil parçasıdır.” Bu anlamda toplumun günlük hayatı, günlük iletişimsel etkinliklerle yaşanmaktadır. Bu iletişimsel etkinliklerde neredeyse tüm toplumsal alana yayılmış ve toplumsalın kendini ifade ettiği söyleme dayanmaktadır. Anlaşılacağı üzere söylem, iletişimsel etkinlikleri çevreleyen, toplumu yansıtan bir ayna görevi görmektedir.

Söylem analizi bu yorumlama gayretini temsil etmektedir. Burada, bir pratik olarak dil incelenir ve bilginin yapılanmış anlamlarına farklı yollarla ulaşma biçimleri gösterilir. Dilin fonksiyonlarını eylem ya da pratiğe

dönüştüren; anlatım/ifade, beyanlardır. Farklı konuşma yollarıyla yaşanan farklı gerçeklikler, söylem etkileri, politik ilişkiler, güç ilişkileri, bilgi ve ideoloji formları, kurumsal bağlantılar ve söylemleri kullananların oluşturduğu düzenliliklerle ya da düzensizliklerle ilgilenir. Söylem, bilgi, ideoloji ve güç ilişkilerini ortaya çıkaran bir bilgi formudur. Söylem konusundaki temel kabul dilin kendi içinde bir anlamı olmadığı aksine anlamların sosyal ve kurumsal pratiklerin somut formlarında yani bağlamlarında bulunacağıdır (Çelik ve Ekşi, 2008: 103).

İdeolojik söylemin analizine de temel teşkil eden bu strateji, “ideolojik kare (dördül alan)” adı altında şu şekilde formüle edilmektedir (Van Dijk, 2003: 57):

- 1) Bizim hakkımızda olumlu şeyleri vurgula.
- 2) Onlar hakkında olumsuz şeyleri vurgula.
- 3) Bizim hakkımızda olumsuz şeyleri vurgulama.
- 4) Onlar hakkında olumlu şeyleri vurgulama.

İdeoloji ile söylem arasındaki bu yakın ilişki; terörü, ideolojik amaçlarına ulaşabilmek için bir araç olarak kullanan ve çeşitli neden-sonuç ilişkileri (söylemsel manipülasyonlar) üzerinden şiddeti meşrulaştırmaya çalışan terör örgütleri için de geçerlidir. Bu noktada; terör örgütlerinin ideolojik düzlemde kendilerini tanımlarken hangi sözcükleri ve cümle yapılarını tercih ettikleri, çeşitli ideolojik pratiklerle üyelerine ve diğer insanlara nasıl seslendikleri, ‘biz ve onlar’ karşıtlığını (ya...ya da...mantiğini) nasıl kurdukları ve terör eylemlerini söylem üzerinden nasıl (hangi yöntemleri kullanarak) meşru göstermeye çalıştıklarına dair analizlerde bulunmak, terörle ve terör örgütleriyle mücadelede büyük öneme sahiptir (Şeker ve Şeker, 2009:91).

PKK terör örgütünde hâkim olan ideolojik söylemin açığa çıkarılması için örgüte ait birincil ve ikincil kaynakların analizi yapılmıştır. Veri toplama araçları olarak öncelikle örgütün kendi internet siteleri, yurt içi ve yurt dışında yayınladığı yazılı ve görsel materyaller ile sanal verilerden yararlanılmıştır. Ayrıca örgütün manifesto, broşür, matbu kitap, kitapçık ve bültenlerinden faydalanılmıştır. Araştırma konusuna dair belirlenen kavramlar bu kaynaklarda tespit edildikten sonra onlarla ilintili söylemsel bağlamlar öznel bir yorumlama ile derinlemesine analiz edilmiştir.

3. SÖYLEM EKSENİNDE PKK TERÖR ÖRGÜTÜ

Örgüt yapısının söyleminin temel omurgasını oluşturan Abdullah Öcalan'ın söylemleri üzerinden, kendini ve örgütü nasıl meşrulaştırmaya çalıştığı; bu anlamda hangi kavramları ne şekilde ve ne zaman kullandığı ve örgüt yapısındaki takipçileriyle yapı dışındaki diğer bireylere nasıl hitap ettiği, bu çalışma kapsamında incelenen ana başlıklardır. Yapısalcı söylem

analizi yöntemiyle yapılan bu analiz için aşağıdaki beş temel (yapısalcı) çözümleme kategorisi kullanılmıştır.

3.1. Cümle Yapıları ve Sözcük Seçimleri (Tanımlamalar, Adlandırmalar)

Bu çözümleme kategorisi ile terör örgütünün kendini tanımlarken hangi sözcükleri ve cümle yapılarını tercih ettiği ve örgüt ideolojisinin söylem düzeyinde hangi kavramlar üzerinden, nasıl temsil edildiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

“Bir Halkı Savunmak” adlı kitapta Öcalan’ın (2004) önderlik ile ilgili görüşlerinin şu şekilde olduğu görülmüştür:

Halklar dönemin zihin yapısı olan din görünümü altında büyük sosyal mücadelelerini yansıtmaktadır. **Peygamberlik** ilk büyük sosyal önderlik kurumudur.

Özcesi **şahsında temsil etmek durumunda kaldığım** bu önderlik tanımı herkese katılımını gözden geçirerek yeniden nasıl bütünleşmesi gerektiğini göstermektedir. Bu çizgideki önderlik **tüm evreni, insansal varoluşu, toplumsal gerçekliğimizi, halkın demokratik özgürlüğünü bağrında taşımaktadır. Sadece ulusal değil evrenseldir.** Kusuru ve yanlışlıkları varsa, bu temel kategorilerde aranmalıdır. Yoksa gölgesinde yaşayarak, basit bencil veya köleci dünyalar kurarak yaşanabileceğini sanmak **gaflet ve hatta sapıklıktır.** Savunmam gerçekleştirilen önderliğin tüm temel niteliklerini yansıtmaktadır. İlgi duyanlara öncelikle düşen görev **kavramasını başarmaktır.** Eğer yanlış ve yetersiz bulunan hususlar varsa, bunları göstermek ve tamamlamak yoldaşlığın gereklerindedir. Görünüşte katılım gösteriyormuş gibi davranıp pratikte başka konular arz eylemek, eski tabirle **“münafıklıktır.”** Önderlik gerçekliğim kabul edilmeyebilir. O durumda uygun bir açıklama ile ayrılmak bir haktır. Bir yandan anladık deyip katılmamak veya katıldım deyip gerekeni yapmamak yoz, sorumsuz bir yaşam ifade eder ki, bunun da kalıcılığı ve anlamı olamaz.

Önderlik tarzım asla **dayatma** değildir. Büyük bir **inanç ve bilgelikle** beslenir. Bu yönlü gücü olmayanlar uzak durmalıdır. **Çağımızın hasta ettiği bireyler** bu tarz önderliğe katılamaz. Katılsalar da sonuç alamazlar. Son gruplaşmaların temelinde, başından beri **Önderlik gerçeğine** yeniden yaptığım tanımlama temelinde katılımını gerçekleştirememek rol oynamıştır. Eğer bize ilgi ve saygı varsa, gerçekten ideolojik, politik ve örgütsel bir ortak yürüyüşte iddialı, kararlı ve eylemli olmak isteniyorsa, benim onlara değil, onların bana katılımı gerekir. Benim **bedenen diri olmam veya ölmem** belirleyici değildir. Ulaşılan anlam, **irade ve ahlak** belirleyicidir. Bu yalnız ben değil, **bende dile gelen tüm bir evren**, var olan insanlık ve toplumsal gerçekliğimizdir. Ona dayalı halkımızın demokratik, özgür ve eşitlik içinde yeniden yapılanmasıdır.

Örgütün kitap ve dergilerinde yer alan önderlik söylemi için kullanılan cümle yapıları ve sözcük seçimleri incelendiğinde, metinlerde sıklıkla önderliğin tanımı yapıldığı ve önderliğe çeşitli anlamlar yüklendiği görülmüştür. Bağlılık grubunda üyeler gerçekte bilgili ve deneyimli olsalar bile kendilerini hiçbir karar verme gücü ya da bilgisi yokmuş gibi liderlerine sınırsız yetki tanırlar. Lider, gruba kendini ispatladığı müddetçe grup tarafından benimsenir. Lider, hem grup içi disiplini sağlayıcı, hem motive unsuru hem de grup dışı için etkili bir propaganda unsurudur. Süreç içerisinde her birey kendini liderle özdeşleştirir ve onun gibi olmaya çalışır (Robins, 1999:97). Propagandanın yakın hedefini oluşturan sempatanlar ve uzak hedefleri oluşturan sıradan insanlarda güçlü liderden etkilenebilir. PKK

söz konusu olduğunda ise liderin etki sahasını artıran etmenlerden olan çevresel ve özel şartların zorlamasıyla liderin örgüt için belirleyiciliği had safhadadır. Bundan dolayıdır ki örgütün “parti edebiyatı” olarak nitelendirdiği eserlerin büyük çoğunluğunu lider yani Öcalan ve onun görüşleri oluşturmaktadır. Örgüt programında devrimin asıl unsurlarından birincisi sosyalizm ikincisi ise önderliktir. Öcalan olmazsa örgüt bir hiçtir. O örgüt adına her şeyi düşünür her şeye karar verir, örgüt demek Öcalan demektir. Dolayısıyla ona gelecek en ufak bir zarar örgütü yok edecektir. Bu yüzden Öcalan kendini düşünürken örgütü düşünür. Bu açık bir şekilde psikolojideki savunma mekanizmalarından “mantiğe büründürmedir.”

Abdullah Öcalan'ın kişiliği ile bütünleştiği görülen önderlik tanımlamalarında sosyal yapıların ihtiyaç duyacağı iktidar sahibi ve yol gösterici rollerinin tümünün Öcalan'da zaten var olduğuna, söylemin muhatapları inandırılmaya çalışılmaktadır. Eğer siyasi bir lider isteniyorsa en iyi “parti önderi” odur. İhtiyaç duyulan “peygamber” ise, 15000 yıldır yok edilmeye çalışılan Kürt milletini tekrar var eden Öcalan'dır. Aynı zamanda sürekli kitap okuyarak kendini mütemadiyen yeniden var eden bir “filozof”, “lider”, “yöneticidir”. Söylem gereği ifade edecek olursak o, “Başkan Apo” dur. Bu anlamda Cemil Bayık'ın 1 Aralık 2015 yılında BBC News Türkçe 'de yayınlanan röportajında, “Önder Apo şahıs değildir. Onlar (devlet) bir şahıs durumuna düşürmeye çalışıyorlar. Önder Apo bir halkın ve hareketin önderidir” şeklindeki açıklamaları da göstermiştir ki PKK için Öcalan 'sız bir hareket söz konusu bile edilemez.

3.2. Neden-Sonuç Bağlantılarının Çözümlemesi

Neden-sonuç bağlantılarının çözümlemesi ile örgütün kendisine ve yaptığı eylemlere nasıl meşruluk kazandırmaya çalıştığı ve bu amaçla hangi meşrulaştırma yöntemlerine başvurduğu araştırılmıştır.

PKK yapısının kurucularından ve hali hazırda da yöneticisi olan Cemil Bayık (2010) PKK'nın tarihini örgüt üyelerine anlatmak için kaleme alınan bir kitapta önderlik kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

Neden bu kadar dostu ve düşmanı olan PKK'nin, bu dostu ve düşmanları **PKK'nin Önderliği** üzerinde bu kadar duruyor? Çünkü biliyorsunuz, **dünyanın kabul etmediği bir halk**. Dünyanın, hakkında “öldü, işi bitti” dediği bir **halkın ayağa kaldırılması** var. Bu halk kendiliğinden ayağa kalkmadı. **Halkı, ölümün eşliğinden bitişin eşliğinden ayağa kaldırmayı gerçekleştiren bir Önderlik var**. Elbette ki herkes bu önderliği anlamak ister. Nasıl bir Önderlik? Bunu nasıl başarıyor? Bu Önderliğin gücü nedir? Çünkü burada bir halkın gücü de ortaya çıkıyor. Geleceği de ortaya çıkar. Dikkat edin, **ister karşı devrim, ister devrimci güçler** bir hareketi tanımak için, onun önderliğine bakarlar. **Çünkü bir halkın geleceği, onun önderliğinde temsil edilir. Bir halkı tanımak istiyorsan, onun önderliğini tanıman gerekiyor. Eğer tanıyorsan, o halkın, o hareketin ne yapıp ne yapmayacağını rahatlıkla tespit edebilirsin. Eğer birçok güç Önderlik üzerinde bu kadar duruyorsa; bu durumda olan bir halkı ayağa kaldıran bir önderliğin sıradan bir önderlik olmayacağı, bunun anlaşılması gerektiği ve bu Önderliğin bu halkı nereye götüreceğini az çok kestirmek içindir.** Ve düşmansa diyelim, buna göre kendisini geliştirmek için öğreniyordur. Boşuna üzerinde durmuyor. Şimdi bunlar bu kadar üzerinde durup incelerken, bizim bu hareketin mensubu olarak, bu Önderlik

altında savaşa giden bireyler olarak, bu önderliği bunlar kadar anlamamız gerçekten üzerinde durulmaya değerdir.

Neden-sonuç bağlantılarının çözümlenmesi açısından önderlik üzerinden yapılan söylemsel iletiler incelendiğinde Öcalan'ın niyetinin, düşünce yapısının, eylemlerinin, hatta söylemlerinin hem yapının işleyişi hem de yapı üyesi militanlar yani bireyler için vazgeçilmez olduğu satır aralarında üstü kapalı bir şekilde de olsa iletildiği görülmüştür. Bu nedenledir ki yapı üyelerinin önderliği anlamak için çaba harcamaları gerekmektedir. PKK'nın fiili lideri Bayık, söylemi içerisinde yapı üyeleri farkında olsa da olmasa da sahip oldukları her şeyin Öcalan'ın varlığı sayesinde gerçekleştiğine dikkat çekmektedir (Bayık, 2010).

Öcalan'ın örgüt üzerindeki etkisi, militanların örgüte adım atması ile başlamaktadır. Örgütün kamplarında verilen toplam 45 günlük başlangıç eğitiminin 15 günü silahlı eğitime ayrılırken, 30 günü teorik eğitime, bunun birkaç günü hariç hepsi önderlik yani Öcalan ve onun görüşleri üzerine planlanmıştır (Özcan, 1999: 115). PKK için lider yasadır. Liderin PKK yapısı için bu belirleyiciliğinin iki ana sebebi vardır. İlk olarak PKK aşiret düzeninden tam olarak kurtulamamış, yerleşik hayata henüz tam anlamıyla geçememiş, okuryazar oranı oldukça düşük feodal toplumun norm ve değerlerinin kalıntılarını taşıyan bir kitle üzerinde milliyetçi söylem geliştirerek etkili olmaya çalışmıştır. İkinci olarak Marksist örgütlenme modelini benimseyen örgüt için tüzük ve program itibarıyla esas karar verici genel sekreterdir yani Öcalan'dır. Bu Marksist Mücadele yürüten örgütlenmeler için ilk değildir. Komünist Çin'in babası Mao, Vietnam'ın Ho Chi Minh'i ondan önceki örneklerden bazılarıdır.

3.3. Karşıtlıklar ve Dışlamalar

'Biz' ve 'onlar' karşıtlığının nasıl kurulduğunu gösteren bu çözümleme kategorisi ile örgütün gerek kendi içerisindeki gerekse de dış dünyaya ilişkin 'dost' ve 'düşman' tanımlamaları incelenmiştir.

Serxwebun Dergisi'nin Temmuz 2019 sayısında "önderlik" ile ilgili şu satırlara yer verilmiştir.

Şimdi bu temelde **Önderlik gerçeğini** doğru anlamak gerekiyor. İyi tanımlamak gerekiyor. Ne salt bir şiddet yaklaşımıymış gibi algılayıp, görüp, daraltmak doğrudur ne de sadece barış, uzlaşma arayan, hiç mücadele gücü ve iradesi olmayan bir konumda görmek doğrudur. Bu yaklaşımların ikisi de yanlıştır. Mücadele tarihimiz, **Önder Apo'nun yürüttüğü mücadele çizgisi**, 45 yıllık pratiğinin öğretici dersleri ve sonuçları bu gerçekleri net bir biçimde ortaya koymuştur. Bizim bunu doğru görüp, anlamamız gerekli.

Serxwebun Dergisi'nin Şubat 2019 sayısında ise "önderlik" ile ilgili şu cümlelere yer verilmiştir.

Önderlik şimdiye kadar kendisi için bir şey istemedi. **Bir gün canım ağrıyor, uykum geliyor demedi**, bir gün yapamam, demedi. Bir gün tembellik yapayım, demedi. Onun üzerinde bir irade mi vardı, kendisini bir tarafa atsaydı kim ne diyebilirdi ama demedi. Bunu kendisi şöyle ifade etti, **"Ben özgür yaşamın**

emrindeyim, o bana talimat veriyor” dedi. Şimdi bu kadro için bir ölçüdür, sen ne kadar özgür yaşamın emrindesin?

Özgür Halk Dergisi'nde (2003:18) yapılan önderlik tanımlamasında;

Dünyanın hiçbir yerinde böyle bir önderliğe rastlamak mümkün değil. Yani bir devrimin liderliği bu kadar **insanla haşır-neşir olmadı.** Hemen hemen bütün devrimlerin tarihinde, örgütlerin tarihinde önderlere bakıyorsun, belli düzeylerdeki insanlarla ilgilenmişler. **Dünyada Başkan APO kadar insanlarıyla ilgilenen bir önder yoktur.** Bu da bu önderliğin **insanı esas alma** ve her şeyin üzerinde tutma özelliğini ortaya koyuyor. İnsana bu kadar değer vermeyene, insanla bu kadar ilgilenmez, insana bu kadar ilgi duymaz.

Karşıtlıklar ve dışlamalar açısından önderlik üzerinden yürütülen söylem incelendiğinde, temelde Kürt halkının tarihsel olarak yok sayıldığı ve sömürüldüğü iddiasının öne çıkartıldığı görülmektedir. Dolayısı ile Kürt halkı özgür değildir. Ardından önderlik yani Öcalan sayesinde Kürtlerin dünyada yeniden var olduğu tezi ortaya konmuştur. Öcalan'ın ortadan kalkmasının Kürt halkının ortadan kalkması ve yok olmasına neden olacağı şeklinde bir denklem kitlenin sosyal bilinçaltına yüklenmektedir. Öcalan üzerinden kurulan önderlik anlayışının bütün insanlığı kucakladığı, “Dünyada Başkan Apo kadar insanlarıyla ilgilenen bir önder” olmadığı tekrarlanmaktadır. Söylem içerisinde Kürt halkının demokratik, özgür ve eşitlik içinde yaşaması için önderliğe ihtiyaç duyduğu iddia edilmektedir. Bu ihtiyacın Öcalan tarafından tarihi bir görev olarak yerine getirildiği savı ortaya konmaktadır. Öcalan, “sempatik”, “karizmatik” kişiliği ile özelde Kürt halkına genelde ise tüm dünyadaki sosyal gruplara musallat olan illetleri tedavi edecek etraflı bir reçetedir.

3.4. Eğretilmeler (Metaforlar)

Eğretilmeler, oldukça etkili anlamsal-retorik değişmecelerdendir: “Soyut, karmaşık, bilinmedik, yeni ya da duygusal anlamlar, metaforlar aracılığıyla somut hale getirilebilirler. Özellikle dış gruba yönelik yapılan metaforik tasvirlerde, ideolojinin genel stratejisi çerçevesinde “ötekine ilişkin olumsuz tanımlamalar” yapılabilir (Van Dijk, 1999: 98-99). Bir diğer çözümleme kategorisi olarak retoriğe dayalı bu tarz biçimsel figürlerin (seçimli retorik) analiz edilmesi, örgütlerin sıradan insanlara nasıl seslendiklerini ve hangi ideolojik göndermelere sahip olduklarını göstermektedir.

Öcalan kendi fikirsel gelişimi anlattığı bir yazıda kendisinde var olduğunu iddia ettiği özelliklerini şöyle sıralıyor (Özgür Halk Dergisi, Kasım 2001: 14):

Ailede ben doğduğumda, aslında **klanın ve familyanın son kalıntısını temsil** etmekteydim. **15 bin yıllık bir etnik tarih benle sona erer** gibidir. İçine gireceğim müthiş ideolojik ve siyasi süreç etnisiteyi sona erdirecek ve **halk çağını** açacak yapıdadır. Çok sancılı geçmesi bu özellikten kaynaklanacaktır. **Bir nevi son Kızılderi'yi oynayacağım. Soyun son umudu misyonu** da belki farkına varmadan yüklenilmiştir. **Aile kabuğunu** acımasızca parçalarken aslında **on beş bin yıllık bir**

tarih mirasını zorladığımı sonradan fark edeceğim. Ana ve babanın büyük üzüntü ve gözyaşlarının anlamını onlar öldükten çok sonra kavrayacaktım. Fakat her devrimin bir de acımasız yönü vardı.

“Demokratik Kurtuluş ve Özgür Yaşamı İnşa” adlı kitapta ise Öcalan (2015), önderlik ile ilgili farklı görüşlerini belirtmektedir:

Ben kendimi **sevgi kaynağına** dönüştürdüm. İlişki tarzı benimki gibi olan bir grup yoldaş daha olsa, gelişmelerin hızı nasıl olur? Arkadaşların çabalarını küçümsemiyorum, ama bana göre çabaları geri ve yetersizdir. Ben nereye gitssem tutku, coşku ve sevgi yaratıyorum. Gittiğim yerlerde “Her zaman savaşa varız, her türlü fedakârlığa hazırız” diyorlar. Bunu **kişilik tarzım** sağlıyor ve bu doğru bir tarzıdır. **Olduğum her yerde gönüller açılır, düşünceler netleşir ve gelişir.** Güven sonuna kadar vardır ve insanlar kendini eşit ve özgür hisseder ve konuşurlar. Olumsuz olan her şeye karşı çıkabilir, güzel olan her şeyi talep edebilirler. Bu, güzel bir yaşama şekli, ilişki şeklindedir. Eğer böyle değilsem bana yüklenin, “Kendini daha iyi savaştır, daha iyi örgütleştir, daha iyi sevdin” deyin, **ben yaparım.** Kaldı ki, tarzım da zaten budur.

Kürt halkı Başkan Apo ile doğdu, O'nunla insanlığını, kimliğini, yaşamın, sevginin, adaletin, toprağın, tarihin anlamını öğrendi. Başkan Apo nasıl ki **Kürt halkının binlerce yıllık tarihi yalnızlığını** gördü ve bunu ortadan kaldıracak bir önderlik yarattıysa, Kürt halkı da **son dört yıldır tarihin başlangıcında kendisine kompo yapanların soyundan gelen 20. yüzyıl kompolcuları** karşısında Başkan APO'yu asla yalnız bırakmayacağını göstermiştir. **Benim özgürlüğüm halkın özgürlüğüdür.**

Cemil Bayık (2010) “*Bu bakımdan Önder Apo'nun düşünce gücü, dehası sadece filozofik değil, bu yönüyle peygamberlere daha yakındır. Yani peygamberlerin hem düşünce üreten hem de onun uygulayıcı olan bir gerçekliğinin olduğu biliniyor. Bu yönüyle peygambersel çizgiyi takip ediyor.*” şeklinde açıklamaktadır.

Önderlik terimi üzerinden kurulan söylemsel metinlerde birçok metaforda yer verilmektedir. “Son Kızılderili”, “klanın ve familyanın son kalıntısı”, “onurlu yol”, “15 bin yıllık bir etnik tarih”, “kendisini yaratma”, “peygambersel çizgi”, “sevgi kaynağı”, “yalnızlık yürüyüşü” gibi çeşitli metaforlar ile önderliğe bazen dini, bazen mitolojik, bazen de tarihsel bir misyon yüklenmektedir. Öcalan ve yapı tarafından üretilen; önderliğin seçilmiş bir insan olduğu, Kürt halkının kurtarıcısı olduğu, yaptıklarının ve eylemlerinin altında kutsal bir dava yattığı gibi çeşitli iletilerle örgüt üyeleri söylemin belirlediği bir istikamete sevk edilmektedir. Böylece kendisine özel anlamlar yüklendiğine yönelik iletileri hem tabanına hem hasımlarına hem de hadiseyi yakından takip eden yapıya yansıtmaktadır.

Söylem içerisinde Önderlik rolü biçilmiş Öcalan; sadece örgüt lideri değildir. Onun hakkındaki anlatımlarda bazen bir peygamber, bazen bir filozof, bazen de bir baba olduğu yönünde betimlemeler yapılmıştır. Doğaldır ki; söylem içinde yapılan bu yönlendirmeler onun yapı üzerindeki etkisini her geçen gün biraz daha artırmıştır. Berle'nin dediği gibi “lider bir rahip, avukat, filozof veya ilmin kaynağı olduğuna tebaalarını inandırabilirse ikna gücünü arttırabilir ve iktidarlarını daha sağlam ve emin bir tarzda

yürütebilirler” (Berle, 1980:76). PKK gibi etnik temelli ideolojik hedefleri olan köylü tabanına sahip örgütlerde tanrı kavramı önemlidir. Marksist ideolojiye sahip bir örgüt olmasına rağmen bu husus PKK tabanı için de geçerlidir. Eski bir militanın ifade ettiği gibi Öcalan “PKK'nın Tanrısı”dır (Gürses, 1997:146).

Öcalan kitle için bir peygamber, bin yılda bir gelen bir Mesih'tir, yani bir yerde ilahtır. Yapı söylemi içerisinde üstü kapalı olarak da olsa sık sık atıfta bulunulan Yezidilerin kutsal kabul ettiği güneş miti örgüt yapısının tabanı için Öcalan'ın şahsında vücut bulmuştur; o artık bir özgürlük güneşidir. Yine bütün Ortadoğu kökenli dinlerin peygamberleri gibi oda çocukluğundan itibaren bu olağanüstülüğün belirtilerini göstermiştir. Çocukluğundan itibaren gelecekte büyük işler yapacağını belli etmiştir. Öcalan kendini dramatize ettiği her anlatımında bunu vurgular. Yine örgütün yayınlanan gazete, kitap ve dergilerindeki söyleminde de bu sürekli vurgulanır. Onun Mesihliğinin bir diğer alameti de Ortadoğu'daki tek tanrılı dinlerde vadedilen yeni bin yıl olgusunu sağlayacak kişinin o olmasıdır. O tüm dünyaya yeni bir sistem getirerek Ortadoğu'dan başlayarak bütün dünyayı değiştirecek bütün ezilenleri sömürülenleri bilinçlendirerek Kapitalizme, burjuvaya karşı verilen savaşı kazanacaktır. Bu iddia söylem içerisinde çoğu zaman siyasi boyutlu olarak anlatılırken bazen aşırıya kaçarak evrensel bir din kurma aşamasına bile getirilmektedir.

3.5. İdeolojik Seslenişler

Yapısalcı söylem analizi kapsamında başvurulmuş bu çözümleme kategorisi ile de terör örgütlerinin gerek kendi üyelerine gerekse de örgütün dışındaki “dost” ve “düşman” çevrelere kendi meşruluklarına gönderme yapan hangi ideolojik ifadelerle (sloganlar, klişe ifadeler vb.) seslendikleri/çağrıda buldukları araştırılmıştır.

Söylemlerde kullanılan sözcüklerin anlamları “neyi açıkladıklarına” ve “nerede açıklandıklarına” göre değişir. Çünkü insanların dil kullanımları sosyal bağlamlarda gerçekleşir. Bir söylemde sarf edilen sözcüklerin maddî kapsamı, ancak bir bağlam içinde mübadele edilebilir. Söylemler boşlukta durmaz; bir bağlam içinde gelişir, diğer söylem ve bağlamlarla ilişkiye girer ve dışsallaşır (Sözen, 2014:26).

Özgür Halk Dergisi'nde (2003:18) yapılan önderlik tanımlamasında;

Kadın da, erkek de **Önderliğin askerleridir**. Kaldı ki, bu önderlik babamın malı olan bir önderlik değil, **ulusal bir önderliktir. Herkes Ulusal Önderliğin askeridir**. Doksan dokuz yaşındaki Melle Abdurrahman da bizim bir askerimizdir; yaşlı başlı insanlar da bana bu havayla yaklaşıyorlar.

Şeklinde yedisinden yetmişine tüm Kürt halkının emrinde olduğunu üstü kapalı bir şekilde aktardığı anlaşılmaktadır.

Burada bu Önderliğin nasıl bir Önderlik olduğunu **anlamak gerekiyor** ve herkesin, birakalım herkesi, normal bir önderliğin bile göremeyeceği bir olay olduğunu görmek gerekiyor. Bu kadar **kıt olanaklar** içerisinde -ki, olanak denilirse olana- bir **halkın gerçeğini** yakalıyor aynı zamanda. Bu konuda **kendisine yükleniyor**. Başka yerden

yardım istemiyor, istese de zaten yardım edebilecek ne bir yer var, ne bir kurum var. Bu dönemi yoğun bir araştırma, inceleme ile geçiriyor. Adeta kendisini **parçalayınca, eritinceye kadar, yüklendikçe yüklenir.** İşte “**Kendisini yaratma**” diyor, Parti Önderliği buna. **Kendisini de böyle yaratır, kendisine yüklenerek yaratır, kendisine yüklenerek bir gerçeği ortaya çıkarır.**

Önderlik eksenli olarak PKK yapısının tabanına yönelik yapılan ideolojik seslenişlerde; Öcalan’ın dünyanın bu güne kadar gördüğü en akıllı, sevgi dolu, halkı için her şeyi göze alabilecek, insana değer veren eşsiz bir birey olduğu tekrarlanmaktadır. Önderlik asla hata yapmaz ve her şeyin en iyisini düşünen bir makamdır. Önderlik eğer anlaşılıyorsa bunun nedeni bahse konu kişinin kendinde araması gereken bir kusurdur ve önderliği yeterince tanıyamamasından kaynaklanmaktadır. Örgüt yapısının üyeleri için en büyük komutan ve Kürtlerin kurtarıcısı önderliktir. Kürtlerin tarihi önderlik ile yeniden yazılmaya başlanmıştır ve önderlik ile dünyaya barış, özgürlük ve kardeşlik gelecektir. Önderliğin kişiliği, sahip olduğu özellikler ve çocukluğundan itibaren yaşadıkları onun seçilmiş insan olduğunun bir kanıtıdır. Öcalan, ulu ve kutsal bir davanın başındaki seçilmiş kişidir.

Sonuç

Toplumsal hayatın başlangıç noktası, yönetim sürecinin de ortaya çıkışını ifade eder. Siyasal açıdan bu süreç her toplumun var oluş döngüsünde kendisini değişik şekillerde ortaya koymuştur. Yeryüzü üzerinde bütün topluluklarda mutlak surette yöneten ve yönetilen yapı olarak ifadesini bulan sosyolojik mekanizmalar var olmuştur. Yönetilenin ve yönetenin karakteristik özellikleri bu mekanizmanın dışları arasındaki ilişkiyi sınırlandıran temel etken olmuştur. Terör örgütlerinde ve fedakârlık isteyen, küçük grupların birbirinden bağımsız hareketlerine yaslanan işleyişlerde; yöneten, karar veren unsur olan lider her şeydir. PKK yapısı gibi genlerinde Marksist ideolojiyi taşıyan, uygulamada ise Maoist savaş tekniklerini kullanan bir örgütün üyeleri için bu çok daha kesin ve katıdır. Yapı üyeleri sosyolojik rolleri gereği liderlerine her şeyi bilen ve herkesten güçlü biriymiş gibi davranmak zorundadırlar çünkü lidersiz hiçbir işlevleri yoktur. En önemli hedefleri liderden güven ve koruma elde etmektir. Liderlerini taptıkları tanrısal bir güç olarak görürler. Ona, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen biri gibi davranırlar (Kaya,1998:49).

Her lider sosyolojik olarak çevresindekilere karşı yapıp edeceklerinden, başarılarından ya da başarısızlıklarından dolayı sorumludur. Ama Öcalan’ın şahsında PKK söyleminin önderlik kurumu için böyle bir zorunluluk da beklenti de yoktur. O yaptıkları için hesap vermez, vermesi de beklenemez. Zaten örgüt yönetmeliğinde Onu hesap vermesi için zorlayan herhangi bir husus olmadığı gibi, örgüt yapısıyla olan ilişkisi içerisinde de böyle bir durum söz konusu değildir. Söylemin belirlediği önderlik kavramının “kutsallığı”, “mükemmelliği” nedeniyle Onun bu insanüstü özellikleri yüzünden o hata yapmaz, yargılanamaz eleştirilemez, tartışılmaz. Eğer eleştirilmesi gerekiyorsa bunu kendisi yapar ve gerekenleri çıkartır. Önderlik sadece bir ulusal gelişmeye, ulusal kurtuluşa yön vermiş, bir askeri

öncülük veya ulusal kurtuluş örgütü yaratmış bir önderlik olmaktan öteye, ulusun bütün değer yargılarını ve değerlerinin yeniden tanımlanması, öldürülmek istenen bütün değerlerin yeniden diriltilmesi, doğuşu tanımlaması ve ifadelendirilmesi anlamına geliyor. Bu düzeyde bir ulusal doğuş, ulusal yok oluş sürecine karşı ulusal var olma süreci, ulusal dirilme süreci, giderek bir ulusal önderlik olarak gelişme sürecidir. Daha başında önderliksel çıkış, tek kişi olarak özgürlük hareketi önderliğinin çıkışından itibaren ulus açısından öyle bir anlam ifade ediyor (Şafak, 2005:27). Öcalan'ın Mesihliği sadece üstün insan ve üstün özelliklere sahip olmasıyla kalmaz. Mesih olarak o yeni bin yılın habercisidir. Ezilmiş halklar, sömürgeleştirilmiş ülkeler onun sayesinde yeni bin yılda kurtulacaktır.

Bu çalışmada elde edilen bulgular çerçevesinde Öcalan ile önderlik kavramlarının birbirleri yerine kullanıldığı, önderliğin Öcalan'ın şahsında bir anlam ifade ettiği görülmüştür. Söylemde Öcalan'ın ister adı PKK olsun, ister KCK veya adı başka bir şey olsun hükmettiği, ayrılıkçı tüm Kürt yapılanmalarının tek önderi olduğu görülürken; bu önderliğin ömür boyu hatta o öldükten sonra bile devam edeceği anlaşılmıştır. Öcalan'ın PKK'nın işleyişini onun söylemini ve stratejisini belirleyen tek yetkili olduğu açıkça algılanmaktadır. Söylem için Öcalan'ın vazgeçilmezliği; en başta Öcalan'ın bizzat kendisi tarafından, sonrasında ise yapının yönetici kadroları tarafından çeşitli şekillerde ve aralıklarda yapılan açıklamalarla tekrarlanmaktadır.

Araştırmada örgüt söyleminin Abdullah Öcalan'ın kişiliğine ve yaşamına endekslenmiş olduğu ve O'nun sağlığı ve yaşamının PKK'dan ve hatta tüm Kürt halkından daha önemli olduğu görülmüştür. Bütün silahlı ve silahsız eylemler, gösteriler, toplantılar, konferanslar, kutlamalar onun özgürlüğü için yapılmalıdır. Birçok terör örgütü mensubu onun özgürlüğü için bedenlerini yakarak hayatlarını feda edebilir. Kendisi emperyalizmin hizmetindeki Kürt halkının içinde bulunduğu durumun farkına varmasını sağlayarak, Kürtleri özgürlükleri için savaştan bir halk haline getirmiş ve yok olmaktan kurtarmıştır. Bu anlamda PKK için Öcalan'ın sıradan bir insan olmadığı, peygamberane bir görevi olduğu veya Kürtlerin Tanrısı olarak kabul edildiği, yapıyı nesnel bir bakış açısıyla irdeleyen herkesin kolaylıkla fark edebileceği bir olgudur.

Her ne kadar söylemin yapının gelişimi sürecinde Öcalan'ı oturttuğu ihtişamlı bir önderlik tahtı olsa da; önderlik kavramı üzerinden Öcalan'a yüklenen bu erişilmezliğin sosyolojik ve tarihsel bir nedeni vardır. 1980-1999 arasındaki süreçte yapı üyelerinin giydikleri ayakkabıdan, içtikleri sigaraya, ellerine tuttıkları silahtan, yedikleri ekmeğe kadar yani onları var eden her malzemenin hem finansmanını hem de tedarikini önce SSCB, o dağıldıktan sonra da Suriye sağlamıştır. Bu devletlerin Öcalan'ı dağıtıcı trafo bir yerde ara elamanı olarak kullanmasından dolayı PKK yapısı en ince kılcallarına kadar yaşamak için Öcalan'ın varlığına muhtaçtır. Bunu bilen yapının orta ve üst kademe yöneticileri öncelikle yapının işlevini devam ettirebilmesi, sonrasında ise sahip oldukları koltukları yani rollerini devam ettirebilmeleri için önderliğe yani Öcalan'a övgüler dizmek zorundadırlar.

Öcalan'ın sahip olduğu ya da olmadığı özelliklerini, söylediği ya da söylemediği sözlerini, ortaya koyduğu ya da koymadığı görüşlerini yüceltmek için birbirleri ile kıyasıya bir yarışa girmişlerdir.

PKK yapısını ortadan kaldırmak ya da yok etmek uzun soluklu sosyolojik, tarihsel, ekonomik ve siyasi ayakları olan bir süreç gerektirmektedir. Bunun alternatifi olan IRA gibi silah bırakarak 41 yıllık ideolojisine, pratiğine ve hedeflerine sırt çevirmesini beklemek mümkün müdür? Burada söylemin kendisine önderlik rolünü verdiği Öcalan devreye girmektedir. Çünkü PKK'ya toplu bir şekilde silah bıraktırabilecek dünya üzerindeki tek kişi ve güç Abdullah Öcalan'dır. Ama Öcalan'ın böyle bir hamlesi kendisinin sonu demektir. Bu yüzden bağımsız bir Kürt devleti kurulana kadar böyle bir gelişme yaşanmayacaktır. Örgüt yapısının elindeki silah hem Öcalan hem de yapı için her kilidi açan bir anahtardır. Silahsızlandırılmış bir PKK olduğunda Öcalan'la beraber bütün lider kadro adeta bir gaz odasında kilitli kalarak ölüme mahkûm edilmiş olacaktır. Dolayısıyla PKK hiçbir zaman silah bırakmayacaktır. Çünkü silahlı propaganda ekseninde söylemini geliştirmiş bir yapı olan PKK'nın; silahı terk etmesi demek söyleminin kolonlarının sökülmesi anlamına gelir. Bu da yapının çökmesi demektir, bu nedenle PKK'nın mevcut söylemi var oldukça silah bırakması beklenemez.

Kaynakça

- Bayık, C. (2010). PKK Tarihi. Erişim Tarihi: 03.05.2019. <https://tr.scribd.com/document/26709069>
- Bayık, C. (2015). *Bayık'tan Türkiye'ye Cerablus Uyarısı*. Erişim Tarihi: 03.05.2019. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151201_bayik_mulakat_2
- Berle, A. A. (1980). *İktidar*. (Çev. N. Muallimoğlu). İstanbul: Tur Yayınları.
- Bröckling, U. (2001). *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, (Çev. V. Atayman), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2008). "Söylem Analizi". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), ss.99-117.
- Devran, Y. (2010). *Haber-Söylem-İdeoloji*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Gürses, E. (1997). *Ayrılkçı Terörün Anatomisi, IRA-ETA-PKK*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- İnceoğlu, Y.G. ve Çomak, N. A. (2009). *Metin Çözümlemeleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Kaya, A. V. (1998). *Toplumsal Değişme Açısından Karizmanın Şiddeti Atatürk, Hitler, Humeyni*. Ankara: Sis Yayınları.
- Öcalan, A. (2004). *Bir Halkı Savunmak*. İstanbul: Çetin Yayınları.
- Öcalan, A. (2015). *Demokratik Kurtuluş ve Özgür Yaşamı İnşa (İmralı Notları)*. Köln: Weşanen Mezopotamya Yayınları.
- Özcan, N. A. (1999). *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Özgür Halk Dergisi (2001). *Demokratik Kurtuluş ve Özgür Yaşam İçin*. Erişim Tarihi: 03.05.2019.<https://issuu.com/ozgurhalk/docs/dergi>
- Pir, M.H. (2014). *Bir Yanılsamanın Sonu*. İstanbul: Komal Basın Yayın Dağıtım.
- Robins, K. (1999). *İmaj*. (Çev: N. Türkoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Serxwebun (2010). *Komploya Karşı Mücadele Güneşimizi Karartamazsınız Fedai Çizgisi*. Erişim Tarihi: 03.05.2019.
<http://www.serxwebun.org/arsiv/345/files/assets/downloads/page0009.pdf>
- Serxwebun (2019). *Önderlikle Buluşmanın Yoluna Girmek Bile İnsanı Huzurlu Kılıyor*. Erişim Tarihi: 03.05.2019.
<http://serxwebun.org/index.php?sys=naverok&id=288>
- Serxwebun (2019). *Önderliği Doğru Anlayalım, Çok Yönlü Eylemlilik Sürecini Geliştirelim*. Erişim Tarihi: 03.05.2019.
<http://www.serxwebun.org/arsiv/450/files/assets/common/downloads/publication.pdf>
- Sezer, T. (2011). “Manifesto’dan KCK Sözleşmesi’ne PKK/KCK’da Söylem”. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 3,(1).ss. 42-65.
- Sözen, E. (2014). *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Şafak, M. (2005). *PKK (Partiya Karkerên Kurdistan) Yeniden İnşa Kongre Belgeleri*. İstanbul: Çetin Yayınları.
- Şeker, M. ve Şeker, T. (2009). *Terör ve Haber Söylemi*. İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Van Dijk, T. A. (1999). *Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları*. (Der. M. Küçük), Medya İktidar İdeoloji. Ankara: Ark Yayınları.

Van Dijk, T. A. (2003). *Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım. Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din, İdeoloji.* (Haz. B. Çoban ve Z. Özarlan). İstanbul: Su Yayınları.

Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları.* (Çev. T. Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Extended Abstract

In the present study, the publications of the terrorist group called Partiya Karkeren Kurdistan, abbreviated as PKK, was examined. We also examine the articles, books, magazines and newspapers published by PKK or by the academics studying this organization. It was hard to find the publications which were published originally by PKK, since it is an outlaw terrorist group in all around the world. For that reason, we used internet resources to obtain them. In the other way we experienced that, until the Syrian conflicts, the academicians did not make studies on this group. For this reason, we had difficulties to get objective information about the first twenty years of the group.

At first, we have to give information about terrorist organization named PKK. PKK was established in 1978. This terrorist group aimed to construct a Marxist Kurdish government by the means of armed Maoist rebellion tactics. The Kurdish government would involve the Kurds living in Iran, Iraq, Syria and Turkey. Abdullah Öcalan was the leader of the group. In the first congress, Cemil Bayık, Şahin Dönmez, Mazlum Doğan, Mehmet Karasungur, Mehmet Hayri Durmuş and Öcalan's wife Kesire Yıldırım were elected as the responsible directors. The group's leader Öcalan was born in Şanlıurfa in 1947. He was born in a village named Ömerli. His family was very poor. The village and poorness of his family would affect the character of Öcalan in the future. After this short information about PKK and his leader, we can turn to our study about the leader of PKK.

Within the framework of the findings obtained in this study, it was seen that Öcalan and leadership notion were used interchangeably and that leadership had a meaning in Öcalan's personality. In the discourse, Öcalan was the sole leader of all separatist Kurdish structures, whether it is PKK, KCK, KONRA-GEL, PYD or something else. It was understood that Öcalan's leadership would continue during his life, even after his death. It is obvious that Öcalan is the only authority that determines the PKK's operations, discourse and strategies. Öcalan's indispensability for discourse is repeated initially by Öcalan himself and then in the discourse of the administrative staff of the structure in various ways and intervals.

The study found that the discourse of the organization was based on Abdullah Öcalan's personality and his life. His health and life is accepted as a notion which is more important than the PKK and even the whole Kurdish people's life. All armed and unarmed actions, demonstrations, meetings, conferences, celebrations should be held for his freedom. Many members of terrorist organization can sacrifice their lives even by burning their bodies

for Öcalan's freedom. He made the Kurdish people be aware of that they are in the service of imperialism. After this, Öcalan turned the Kurds into people fighting for their freedom and saved them from extinction. In this sense, anyone who studies the structure from an objective point of view can easily notice the phenomena on that, for PKK, Öcalan is not an ordinary person, he has a prophetic duty, or he is regarded as the God of the Kurds.

During the period between 1980-1999, first USSR, after its disintegration, Syria provided PKK's members both the financing and the supply of all vital materials from the shoes to the cigarettes they smoked, the weapons they held in their hands, and the bread they ate. Since these states, used Öcalan like a distribution transformer as an intermediate element; the PKK structure, to its finest capillaries, needed Öcalan to live. Knowing this, the middle and upper level managers must first give praise to the leadership, namely Öcalan, in order to maintain the function of the structure and then to continue to keep their seats. They entered a fierce race with each other in order to glorify the features that Öcalan had or did not have, the words he said or did not say, the views he put forward or did not. In doing so, they can make contradictory statements each time according to the conjuncture. The first reason for that is the fact that Marxist ideology, which constitutes the main backbone of the PKK's discourse, allows it. The second reason is that the Kurdish community from which they have emerged has not yet been able to fully adapt into written culture.

Destroying and eliminating the PKK structure requires a long-term sociological, historical, economic and political process. Alternatively, is it possible to expect PKK to turn its back on its forty-two-year ideology, practice and goals; after this lay their arms down like IRA? This is where Öcalan comes into play, where discourse gives him the lead role since Abdullah Öcalan is the only person and power in the world who can make PKK lay arms down. However, such a move by Öcalan means his own end. Therefore, such a development will not occur until an independent Kurdish state is established. The weapon PKK has is a key that open several locks for both Öcalan and the structure. If PKK gets disarmed, Öcalan and all the leading cadres will be the sacrifices locked up in a gas chamber and sentenced to death. Therefore, the PKK will never lay down arms. This is because, abandoning the weapon means removing the columns of the discourse which PKK has developed on the axis of armed propaganda. This means the collapse of the whole structure, so as long as PKK's existing discourse continue to exist it cannot be expected PKK to lay down arms.

ÖRGÜTLERİN KESİKLİ TEKNOLOJİK DEĞİŞİMLERE UYUMU: TEKNOLOJİ VE ÖRGÜT İLİŞKİSİNE DÜŞÜNSEL BİR BAKIŞ

Cemalettin Öcal FİDANBOY*

Öz

Teknolojik değişimlere uyum, örgütlerin varlıklarını sürdürebilmesi için gerekli olan en önemli olgulardan birisidir. Günümüzde yoğun bir şekilde yaşanan kesikli teknolojik değişimler, örgütleri içyapılarında düzenlemeler yaparak yeni teknolojik koşullara uyum sağlamaya zorlamaktadır. Kesikli teknoloji, bir örgütün görevlerini aktif olarak gerçekleştirirken kullandığı teknolojinin değişmesini ve eski teknolojinin yerini yeni bir teknolojiye bırakması sonucunda oluşan problemleri ifade eden bir kavramdır. Teknolojinin hızla geliştiği çağımızda, kesikli teknolojik değişimlere uyum sağlama konusunda gerekli hızı yakalayamayan ve yapılarını kesikli teknolojik değişimlere adapte etmekte zorluk yaşayan örgütlerin zaman içinde birer birer yok oldukları gözlenmektedir. Örgütler; kesikli teknolojik değişimler nedeniyle oluşan problemlerle savaşmak ve bu değişimlerin meydana getirdiği tehditleri en aza indirmek için, yeni yönetim stratejileri geliştirmek, örgütsel yapılarını yeniden düzenlemek veya yeni örgütsel tasarımlamalara doğru evrilmek zorundadır. Kesikli teknolojik değişimlere uyum gösterirken; uyum hızı, uyum yoğunluğu, dayanma gücü ve rutin esneklik gibi unsurların göz önünde bulundurulması ve örgütsel yapıların bu unsurlara göre yeniden düzenlenmesi, örgütsel yaşamın devamlılığı için büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada; örgütsel yapının biçimselleşme, merkezileşme ve uzmanlaşma boyutlarının, kesikli teknolojik değişimlere uyum sırasında dikkate alınması gereken uyum hızı, uyum yoğunluğu, dayanma gücü ve rutin esneklik unsurlarıyla ilişkileri kuramsal ve düşünsel bir temelde tartışılmıştır. Bu tartışmalar doğrultusunda üretilen önermelerle, örgütlerin teknoloji kaynaklı güncel problemlerine stratejik çözümler üretilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kesikli Teknolojik Değişimler, Örgütsel Yapı, Örgütsel Uyum, Teknoloji Yönetimi

ADAPTATION OF ORGANIZATIONS TO DISCONTINUOUS TECHNOLOGICAL CHANGES: AN INTELLECTUAL VIEW OF TECHNOLOGY VE ORGANIZATION RELATIONSHIP

Abstract

Adaptation to technological changes is one of the most important phenomena necessary for organizations to survive. Discontinuous technological changes experienced intensively today force organizations to adapt to the new technological conditions by making adjustments in their internal structures. The discontinuous

* Dr. Öğr. Üyesi, Ostim Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ocal.fidanboy@ostimteknik.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8963-0778>

technology is a concept that expresses the problems that occur as a result of the change of technology used by an organization while actively performing its tasks and the replacement of old technology with a new technology. In our age where technology is developing rapidly, it is observed that those who cannot catch up with the necessary speed in adapting to discontinuous technological changes and who have difficulty in adapting their structures to intermittent technological changes disappear one by one over time. In order to combat the problems caused by discontinuous technological changes and to minimize the threats caused by these changes, organizations are necessary to develop new management strategies, reorganize their structures or evolve towards new designs. While adapting to discontinuous technological changes, considering factors such as adaptation speed, intensity of adaptation, endurance and routine flexibility and reorganization of structures according to these factors are of great importance for the continuity of organizational life. In this study, the relationships between the formalization, centralization and specialization dimensions of the structure with the adaptation speed, adaptation density, endurance and routine flexibility, which should be taken into account when adapting to discontinuous technological changes, are discussed on a theoretical and intellectual basis. With the propositions suggested in line with these discussions, it is aimed to suggest strategic solutions to the current problems of organizations arising from technology.

Keywords: *Discontinuous Technological Change, Organizational Structure, Organizational Adaptation, Technology Management.*

Giriş

Günümüzdeki yoğun teknolojik değişimler, teknoloji-örgüt ilişkisine yönelik çalışmaların her zaman güncel ve canlı kalmasını zorunlu kılmaktadır. Örgütlerin teknolojik değişimlere ne şekilde uyum gösterdiklerine veya değişen teknolojilere karşı verdikleri tepkilere yönelik araştırmalar, yönetim ve örgüt araştırmacılarının her dönem ilgisini çeken konular arasında yer almıştır. Koşul bağımlılık kuramının temelini oluşturan Woodward (1965), Thompson (1967), Perrow (1967), Tavistock Enstitüsü ve Aston Grubu gibi birçok grup ve araştırmacı, teknoloji-örgüt ilişkisini ortaya koyan temel çalışmalar yapmışlardır. Teknolojik değişimlere uyum, örgütlerin varlıklarını sürdürebilmek için başa çıkmaları gereken en önemli olgulardan biridir. Teknoloji dünyasında ani ve hızlı bir şekilde meydana gelen büyük çaptaki değişiklikler, örgütsel yaşamda göz ardı edilmemesi gereken problemlere ve örgütleri derinden etkileyebilecek sorunlara neden olmaktadır. Son yıllarda daha fazla gündeme gelen kesikli teknolojik değişimler ve örgütlerin bu tip değişimlere uyumu sırasında ortaya çıkabilecek problemler, örgütsel yaşamı önemli ölçüde tehdit eden olgular arasındadır. Örgütler, kesikli teknolojik değişimlerin neden olduğu tehditleri en aza indirmek için örgütsel bir atalet göstererek mevcut yapılarını ve çekirdek yeteneklerini korumaya çalışmaktadır (Tushman ve Anderson, 1986; Henderson ve Clark, 1990; Christensen ve Bower, 1996; Gilbert, 2005). Temel yetenekleri korumaya yönelik olarak gösterilen çabalarla birlikte, yeni teknolojilere uyum sağlayacak örgütsel yapı düzenlemeleri de

örgütlerin dikkate alması gereken konular arasındadır. Günümüz dünyasında; kesikli teknolojik değişimlere uyum sağlama konusunda gereken hızı yakalayamayan ve yapılarını kesikli teknolojik değişimlere uyumlayamayan örgütler, birer birer yok olarak örgütsel yaşamdan çekilmektedir.

Bu çalışmada; örgütlerin teknolojik değişimlere uyumunun kuramsal temelleri düşünsel bir yaklaşımla incelenerek, örgütsel yapı boyutları ile kesikli teknolojik değişimlere uyum sağlamaya yönelik unsurlar arasındaki ilişkiler ele alınmış ve kesikli teknolojik değişimlere uyum sırasında örgütsel yapıda gerçekleştirilebilecek düzenlemeler hakkında önermeler geliştirilmiştir. Bu kapsamda öncelikli olarak teknolojik değişim ve kesikli teknoloji kavramlarının ne olduğu tanımlanmış, ardından teknolojik değişim ve örgütsel yapı ilişkisi kuramsal bir temelde ele alınmıştır. Son olarak ise, kesikli teknolojik değişimler yaşayan bir örgütün bu değişimlere uyum sağlamak için gösterdiği davranışlar (uyum hızı, uyum yoğunluğu, dayanma gücü ve rutin esneklik) ile örgütsel yapının biçimselleşme, merkezileşme ve uzmanlaşma boyutlarının ilişkisi hakkında düşünsel bir bakış açısıyla bazı önermeler sunulmuştur.

1. TEKNOLOJİK DEĞİŞİMLER VE KESİKLİ TEKNOLOJİ

Dijitalleşmenin yarattığı olağanüstü etkiler sonucunda kaçınılmaz hale gelen teknolojik değişimler ve bu değişimlerden dolayı oluşan belirsizlikler, günümüz işletmeleri için önemli sorunlara neden olmaktadır. İşletmeler de bu sorunları çözmek amacıyla, teknolojiyi sürekli olarak takip ederek, en güncel teknolojiyi kullanmaya mecbur hale gelmektedir. Kullanılan teknoloji, bir işletmenin rakipleriyle rekabet edebilmesi için önemli bir silah niteliğindedir ve örgüt içindeki her şeyi etkilemektedir (Demir ve Okan; 2009). Günümüz iş dünyasına aktif olarak katkı sağlayan tüm işletmeler, sürekli olarak teknolojik değişimlerin meydana getirdiği tehditlerle karşı karşıyadır.

Teknolojik değişim kavramı, en temel anlamıyla bilim ve teknolojiye yeni bilgiye yönelik uygulamalar sonucunda üretim sürecinde meydana gelen değişimler şeklinde ifade edilmektedir (Dönek, 1995). Teknolojik değişime yönelik süreç incelendiğinde ise; bu sürecin icat, yenilik ve yayılma olarak aşamalandırıldığı görülmektedir (Köseoğlu ve Erdem, 2014). İlk aşamada yeni bir düşüncenin ortaya atılması söz konusu olmakta, sonrasında yeni veya iyileşmiş bir ürün, hizmet, süreç veya yöntem geliştirilmekte, son aşamada ise üretilen yeni teknolojiyle ilgili girişimler meydana gelmektedir. Bu girişimler sonucunda, örgütlerin mevcut olarak kullandığı teknolojiye yaşanan her bir değişim, örgütlerin yapısını ve örgütsel yaşamı derinden etkilemektedir.

Yönetim ve örgüt yazını incelendiğinde, teknolojik değişimler konusunda birçok çalışmanın mevcut olduğu görülmektedir. Chesbrough, (2001) çalışmasında teknolojik değişimlerin aktif olarak üretim yapan firmalara etkisini ortaya koyarak, bu tip değişimleri yaşayan örgütlerdeki

ortak özellikleri belirlemeye çalışmıştır. Konig ve arkadaşları (2020), kesikli değişime bir yanıt olarak fırsat/tehdit algısı ve ataleti incelemiştir. Aggarval ve arkadaşları (2017), teknolojik değişim için uyumlaşma kapasitesini ele alarak, mikro temelli bir yaklaşım geliştirmiştir. Christensen ve Bower (1996) bu tipolojileri sürdürülebilir teknolojik değişimler ve yıkıcı teknolojik değişimler olarak açıklamaktadır. Chesbrough (2001) teknolojik değişimi; teknik karmaşıklık, dış bağlantılar ve kurumsal çevre çerçevesinde ele almıştır. Tripsas (2009), örgütsel kimlik sorgulamalarını teknolojik değişim temelinde ele alarak, örgütsel kimlikle ilişkili beklentilerden sapan teknolojilerle ilgili konulara değinmiştir.

1.1. Kesikli Teknolojik Değişimler

Kesikli teknoloji kavramı, bir örgütün aktif olarak kullandığı teknolojinin yerini yeni bir teknolojinin alması sonucunda meydana gelen durumu ifade etmektedir. Kesikli teknolojik değişimlerin yüksek olduğu çevresel ortamlarda, örgütlerin sahip oldukları başarıları devam ettirebilmeleri oldukça zordur (Christensen ve Bower, 1996). Örgütler kesikli teknolojik değişimlerle başa çıkmak ve bu değişimlerin meydana getirdiği tehditleri en aza indirmek amacıyla yeni yönetim stratejileri geliştirmek, örgütsel yapılarında düzenlemeler yapmak veya yeni tasarımlamalara doğru evrilmek zorunda kalmaktadır. Kesikli teknolojik değişimler sonucu oluşan başarısızlıkların; genelde kaynak ve deneyim yetersizliği, örgütsel atalet, örgütsel miyopluk veya örgütsel uyumsuzluk gibi nedenlerle meydana geldiği bilinmektedir (Christensen ve Bower, 1996). Esas başarısızlık; yaşanan teknolojik değişimlerin yeni bir teknolojiyi gündeme getirmesi durumunda, daha önce hiç uygulanmamış olan bir teknolojinin örgütün mevcut teknolojik yeteneklerinin değerini tahrip etmesi ve gündeme gelen yeni teknolojiye uyum sırasında örgütte yoğun bir ataletin ortaya çıkması halinde yaşanmaktadır (Tushman ve Anderson, 1986; Henderson ve Clark, 1990).

Kesikli teknolojik değişimler, örgütleri ve örgütsel yapıyı karakterize eden unsurları en fazla etkileyen değişimler şeklinde ifade edilmektedir (Gilbert, 2005). Kesikli teknolojik değişimler, örgütün geleneksel yenilik yörüngesine göre doğrusal olmayan ve bir iç uyum gerektiren dışsal değişimler olarak da tanımlanmaktadır (Christensen ve Bower, 1996; Tushman vd., 2003). Abernathy ve Clark (1985) kesikli teknolojik değişimleri devrimsel yenilikler adı altında ele almış ve mevcut teknik ve ürün yeteneklerini hasara uğratan yenilikler olarak değerlendirmiştir. Foster'a (1985) göre teknolojik kesiklilik, daha iyi performans ve iyileştirme potansiyeli sağlamak amacıyla güncel teknolojik fırsatları yakalamak anlamına gelmektedir. Tushman ve Anderson'a (1986) göre teknolojik kesiklilik, eski teknolojiyle yapılamayanların yeni teknolojiyi kullanarak sağlanması neticesinde edinilen teknolojik avantajlardır. Anderson ve Tushman'a (1990) göre kesikli teknolojiler, daha iyi bir performans ve fiyat avantajına imkân veren yeniliklerdir. Henderson ve Clark'a (1990) göre, var

olan bileşenlerin bulunduğu mevcut sistemin yeniden konfigüre edilmesidir. Hill ve Rothaermel (2003), radikal teknolojik yenilikler çerçevesinde, kesikli teknolojik değişimlerle başa çıkmak üzere tasarlanması gereken ve eski teknolojiyle tümüyle farklılaşan bir bilgi deposundan bahsetmiştir. Hill ve Rothaermel'in (2003) bu yaklaşımı, kesikli teknolojik değişimlerin meydana getirdiği sorunların, örgütsel yapıyı karakterize eden unsurların yeniden düzenlenmesiyle minimize edilebileceğini ima eden bir yapıdadır. Gilbert (2005), kesikli teknolojik değişimlerde kaynak katılığı ve rutin katılık olgularına vurgu yaparak, örgütün halen kullandığı geleneksel yenilik yaklaşımından farklı olan ve iç uyum gerektiren dış değişikliklerden bahsetmiştir. Benner (2007) radikal teknolojik değişimleri temel almış, bir endüstri ürünündeki teknolojik bilgideki kaymaları ve ürün ikamesi nedeniyle oluşan fiyat, performans ve olası sonuçlardaki dramatik iyileştirmeleri incelemiştir. Kaplan ve Tripsas (2008), kesikli değişim ve teknolojik kesiklilik kavramları çerçevesinde çalışmalar yapmış ve Anderson boyutlarının biçimselleşme, merkezileşme ve uzmanlaşma üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Adı geçen bu boyutlar, örgütün stratejik karar verme süreci açısından da büyük önem taşımaktadır (Child, 1972; Van de Ven, 1976; Ford ve Slocum, 1977; Fry, 1982). Miller (1992) örgütsel yapının değişkenlerini biçimselleşme, merkezileşme, adem-i merkezileşme ve uzmanlaşma olarak tanımlarken, Fredericson (1986) bu değişkenler dışında karmaşıklık boyutunu da incelemiştir. Koşul bağımlılık kuramı esas alındığında; yapısal boyutlar arasında biçimselleşme, merkezileşme, uzmanlaşma, çalışan oranları, profesyonellik ve hiyerarşi gibi alt değişkenlerin bulunduğu, bağlamsal boyutta ise stratejiler/hedefler, örgütsel teknoloji, büyüklük, çevre ve kültür gibi boyutların yer aldığı bilinmektedir (Ford ve Slocum, 1977; Fry ve Slocum, 1984; Sağsan, 2008). Bu çalışmada; örgütlerin kesikli teknolojik değişimlere uyumunu açıklamak amacıyla, örgütsel yapı karakteristiklerinden biçimselleşme, merkezileşme ve uzmanlaşma boyutları üzerinde durulmaktadır. Araştırmanın bahsedilen örgütsel boyutlar çerçevesinde ele alınmasının nedeni, bu boyutların teknolojik değişim ve kesikli teknoloji kavramlarıyla daha fazla örtüştüğünün düşünülmesidir.

Biçimselleşme, örgütün davranışlarını tanımlayan kuralları ne ölçüde kullandığı ile ilgili bir boyuttur ve örgütün karar verme davranışlarını etkileyen yazılı kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Frederickson, 1986; Adler ve Borys, 1996). Örgütün iş yapma biçimlerini ortaya koyan politikalar, prosedürler ve yazılı talimatlar bu boyut kapsamında değerlendirilmektedir. Olson ve arkadaşlarına (2005) göre örgüt içindeki rutin bir sorun, yazılı kuralların uygulanmasıyla kolaylıkla çözüme ulaştırılabilir. Biçimselleşme boyutu örgütte hangi görevlerin kimler tarafından, nerede ve nasıl icra edildiğini ifade ettiğinden, örgütsel yapı içinde önemli bir yere sahiptir (Frederickson, 1986). Biçimselleşme, bir örgütte kuralların nasıl işleyeceğiyle ilişkili bir boyuttur ve örgütteki belirsizliği büyük ölçüde azaltmaktadır (Frederickson, 1986).

Biçimselleşme; örgüt içinde ortak bir dilin sağlanması, basit yapılarda karmaşık davranışların daha kolay kavranmasına imkân vermesi ve örgüt içindeki resmi olmayan kuralların resmileşmesine olanak sağlanması açısından örgütlere büyük avantajlar sağlamaktadır (Walsh ve Dewar, 1987). Biçimselleşme derecesi yüksek olan örgütlerin daha bürokratik bir yapıda oldukları söylenebilir. Burns ve Stalker'a (1961) göre biçimselleşme derecesi yüksek örgütler tanımlanmış planlara göre hareket ettiklerinden, sorunların çözümünde daha rasyonel kararlar verebilmektedir.

Merkezileşmede temel husus, örgütsel kararlara ilişkinin yetkinin en üst yönetimde toplanmış olmasıdır. Merkezileşme derecesinin yüksek olması, örgütsel karar vermeyi koordine etmek için gerekli olan bir boyut olarak göze çarpmaktadır (Frederickson, 1986). Merkezileşme, odaklanılan faaliyetlerin değerlendirilmesi ve doğru kararların verilmesi için önemli bir boyuttur (Fry ve Slocum, 1984). Âdem-i merkezileşmede ise, kararların daha orta ve alt kademelerde alınması mümkündür. Olson ve arkadaşlarına (2005) göre iletişim alanı ve sorumluluğu, yüksek merkezileşme gösteren örgütlerde nispeten daha belirgindir. Frederickson'a (1986) göre merkezileşme, örgüt içinde doğru karar vermeyi ve örgüt içindeki faaliyetleri değerlendirmek için oluşturulan yoğunluğun derecesini ifade etmektedir. Bununla birlikte, merkezileşmenin stratejik karar verme hızını yoğun bir şekilde etkilemesi beklenmektedir (Zehir ve Özşahin, 2006).

Uzmanlaşma derecesi temel olarak örgütün değişik görevleri gerçekleştirebilmek için iş bölümü yapması şeklinde açıklanmaktadır (Olson vd., 2005; Sağsan, 2008). Örgüt içi uzmanlaşmanın göstergesi, örgüt içindeki mesleki uzmanların veya profesyonellerin sayısıdır (Yeloğlu, 2008). Olson ve arkadaşlarına (2005) göre yüksek derecede uzmanlaşmış örgütler, içlerinde çok sayıda uzman ve profesyoneli barındırmaktadır. Örgüt yazını incelendiğinde, uzmanlaşma ve biçimselleşmenin birbirine zıt kavramlar gibi ele alındığı görülmektedir (Miller, 1992). Örgütün uzmanlaşma derecesi arttıkça, biçimselleşme derecesinde azalma olmaktadır (Sağsan, 2008). Bununla birlikte Toren'e (1976) göre biçimselleşme derecesi yüksek örgütlerde profesyonel bürokratik yapılar oluşturulması, uzmanlaşma derecesini de arttırabilmektedir.

Karmaşıklık derecesi, bir örgütteki işlerin ve alt sistemlerin sayısını ifade eden bir kavramdır (Daft ve Bowerman, 1998). Bazı örgütlerde oldukça az miktarda farklı bölüm söz konusu iken, karmaşık bir örgütün birbiriyle ilişkisi olan ve koordinasyonu sağlanan çok fazla bölümü bulunur (Akkoç ve Erdoğan; 2011).

2.2. Örgütsel Yapı ve Teknolojik Değişimler

Teknolojide yaşanan gelişmeler, örgütlerin değişmesi için önemli bir itici güç konumundadır (Varoğlu ve Basım, 2009). Teknolojik değişimler ve örgüt ilişkisini temel alan yaklaşımlar incelendiğinde; koşul bağımlılık kuramının, diğer kuramlar arasında ayrıcalıklı bir yere ve öneme sahip olduğu görülmektedir (Sargut, 2007). Örgütü açık bir sistem olarak ele alan

bu kuram, çevreyi teknik ve ekonomik faaliyetlerden oluşan bir bütün kabul ederek örgütün çevresel koşullara uyumunu esas almaktadır (Sağsan, 2008). Kurama göre örgüt, yapısını çevreye uyumlayabildiği sürece başarılıdır (Sargut, 2007). Örgüt çevresi teknoloji, strateji ve kültür gibi unsurlardan oluşurken; örgütün yapısı biçimselleşme, merkezileşme, uzmanlaşma, karmaşıklık gibi koşul bağımlı değişkenlerden meydana gelmektedir. Donaldson'a (1996) göre örgüt çevresini oluşturan teknoloji, strateji ve kültür gibi koşulbağımlı faktörler örgütsel yapıyı değiştirmektedir. Koşul bağımlılık kuramının, örgütün koşul bağımlı değişkenlerinin yöneticilerin algıları yoluyla ölçülebilmesi ve örgütlerin üst düzey yöneticilerin temsil edildiği yerler olarak algılanması nedeniyle eleştiriler aldığı da bilinmektedir (Sağsan, 2008). Örgütsel verimliliğin sadece yöneticilerin algısına indirgenmesinin, verimliliğinin artırılmasında sınırlayıcı bir rol oynadığı açıktır (Mintzberg, 1979; Lee ve Miller, 1996). Koşul bağımlılık kuramı; teknoloji-örgüt ilişkisini ele alan diğer bir kuram olan örgütsel tasarımıyla yaklaşımıyla kıyaslandığında, iki yaklaşımın örgüt-teknoloji ilişkisine bakışında önemli farklılıkların bulunduğu görülmektedir (Meyer vd., 1993). Koşul bağımlılık yaklaşımı; indirgemeci, gevşek bağlı, eş-dengeci ve artımsal değişime yakın duran bir kuramdır. Aynı zamanda sürekli ilerlemeyi hedef alan ve durumsal bağlamı benimseyen bir yaklaşıma sahiptir. Örgütsel tasarımıyla ise; kökten değişim esaslı, bütüncül, sıkı bağlı, kesintiye uğratılmış dengeyi (*punctuatedequilibrium*) benimseyen ve eşsonluluğu vurgulayan bir yapıdadır (Meyer vd., 1993). Tasarımlama yaklaşımına göre örgütler sürekli olarak değişen varlıklar olmayıp, çevredeki her değişimin örgütsel yapıyı değiştirmesi de söz konusu değildir (Sağsan, 2008). Bahsedilen bu durum örgütsel atalet kavramını gündeme getirmektedir. Özellikle radikal teknolojik veya kurumsal değişikliklerin söz konusu olduğu durumlarda oluşan atalet, önemli bir iç direnç yaratmakta ve oluşan bu direnç de örgütlerin dış baskılara adaptasyonunda önemli sıkıntılara neden olmaktadır.

3. ÖRGÜTLERİN KESİKLİ TEKNOLOJİK DEĞİŞİMLERE UYUMU

Kesikli teknolojik değişim olgusuna kuramsal bir çerçeveden bakıldığında; hızlı ve büyük çapta meydana gelen kesikli teknolojik değişimlerin, örgütsel tasarımıyla yaklaşımının önerdiği kökten değişim esaslı, bütüncül ve sıkı bağlı yapıya daha yakın olduğu görülmektedir. Bununla birlikte; örgütsel yapıyı karakterize eden unsurlarda yapılabilecek düzenlemelerle veya örgütün daha uygun bir tasarımıyla evrilmesiyle, kesikli teknolojik değişimler sonucunda oluşabilecek tehditlerin minimum seviyelere indirilmesi mümkün görünmektedir. Örgütün teknolojik varlıkları kapsamında yaşanan büyük çaptaki değişim ihtiyaçları, örgütsel yapıda kökten değişimi gerektirebilecek ve belki de örgütsel yapıda yeni bir tasarımıyla doğru evrilmeye sebep olabilecektir. Kesikli teknolojik değişimleri koşul bağımlılık yaklaşımı çerçevesinde açıklamaya

çalıştığımızda, kuramın sürekli ilerlemeyi temel alan ve artımsal değişimi hedefleyen indirgemeci, gevşek bağlı ve eş-dengeci yaklaşımıyla ilgili olarak bazı sorunların yaşandığı görülmektedir. Çünkü örgütün kaçınılmaz olarak karşı karşıya kaldığı kesikli teknolojik değişimler, sürekli ve artımsal bir şekilde değil; ani, hızlı ve büyük çapta değişimler şeklinde oluşmaktadır. Bununla birlikte; örgütsel yapı unsurlarında yapılabilecek düzenlemelerin teknolojik değişimlere uyum konusunda önemli faydalar sağlayacağı açıktır. Tasarımlama araştırmacılarına göre, kararlılık dönemlerindeki kesiklilikler nedeniyle dengelilik ve dengesizlik arasında bazı geçişler söz konusu olmakta ve örgütlerin sıkı bağlı yapılar olmasından dolayı, değişimler dönemsel bir eğilim göstermektedir. Dönemsel eğilimler, kesikli teknolojik değişimlerin meydana geldiği zamanlarda daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Kesintiye uğratılmış denge, örgütteki değişimlerin kademeli ve küçük değişikliklerle değil, ani ve büyük değişikliklerle oluştuğu iddiasına dayanan bir olgudur (Meyer vd., 1993). Kesikli teknolojik değişimlerin doğası, kesintiye uğratılmış denge iddiasıyla uyum göstermektedir. Örgütlerin yaşadığı kesikli teknolojik değişimler de, aynen kesintiye uğratılmış denge iddiasında olduğu gibi kademeli ve küçük değişimler olarak değil, ani ve örgütte tehdit algılarına neden olabilecek büyük çapta değişiklikler şeklinde oluşmaktadır. Bu açıdan ele alındığında; kesintiye uğratılmış denge iddiasının, örgütlerin kesikli teknolojik değişimlere uyumunun açıklanmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Örgütlerde kademeli ve küçük değişiklikler şeklindeki değişimlerin yaşanması olasıyken, kesintiye uğramış denge halinde, ani şekilde ve büyük çapta kesintili teknolojik değişimlerin yaşanması da söz konusudur. Konuya örgütsel ekoloji (Hannan ve Freeman, 1977) açısından bakıldığında, örgütün kesikli teknolojik değişimler karşısında koruması gereken çekirdek yetenekleri nedeniyle örgütsel bir atalet göstermesi her ne kadar örgütün lehine bir durum olarak görülse de; kesikli teknolojik değişimlere uyum söz konusu olduğunda, örgütün kesikli teknolojilerin getirdiği zorunlu değişimleri, ancak dış çevreye daha yakın duran ve ikincil yeteneklerinin bulunduğu yapısal alanlarda gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Örgütün kesikli teknolojik değişimler sırasında çekirdek yeteneklerini korumasına yönelik gereklilikler, Thompson'un (1967) teknik çekirdek ve tampon yapılar kavramlarını da gündeme getirmektedir. Öyleyse, kesikli teknolojik değişimlere uyum sağlamaya çalışan bir örgüt; sürekli ilerlemeyi ele alan, durumsal bağlamı benimseyen, indirgemeci, gevşek bağlı, eş-dengeci ve artımsal değişime yakın bir yaklaşımı benimsemek suretiyle örgütsel yaşamına devam ederken; kökten değişime yatkınlığını arttıracak önlemleri de almalı ve gerektiğinde yeni bir tasarılamaya evrilmeyeyönelik vasıflarını da geliştirebilmelidir. Bununla birlikte; hayatta kalabilmek için temel yeteneklerini korumak suretiyle örgütsel bir atalet gösterirken, aynı zamanda ikincil yeteneklerinde teknolojik değişimlere uyum gösterebilecek yönetim stratejileri oluşturabilmelidir.

Örgütler, kesikli teknolojik değişimler nedeniyle meydana gelen ataletle başa çıkma konusunda önemli zorluklar yaşamaktadır (Hannan ve Freeman, 1987; Henderson ve Clark,1990; Gilbert, 2005). Örgütsel atalet kavramı, örgütleri derinden etkileyen ve akademik araştırmalara sıklıkla konu edilen bir kavramdır (Hannan ve Freeman, 1984; Hodgkinson, 1997; Tripsas ve Gavetti; 2000; Gilbert, 2005, 2006). Örgütsel tasarımlama yaklaşımında değişimin çok da kolay olmadığı, yavaş ve sınırlı bir şekilde oluştuğu ve en iyi tasarımlama formuna evrilmenin belirli bir zaman aldığı belirtilmektedir (Sağsan, 2008).

Örgütler; hızlı, ani ve büyük çapta meydana gelen kesikli teknolojik değişimlere uyumlanmaya çalışırken bazı temel unsurları dikkate almalıdır. Yönetim ve örgüt yazını incelendiğinde bu unsurların; uyumlanma hızı, uyumlanma yoğunluğu, dayanma gücü (stamina) ve rutin esneklik olarak sınıflandırıldığı görülmektedir (Christensen ve Bower, 1996; Gilbert, 2005). Uyumlanma hızı; örgütün kesikli teknolojik değişimle karşı karşıya kaldığı zaman ile, bu değişime uyum göstermeye başladığı zaman arasında geçen süre olarak tanımlanmaktadır (Ford ve Baucus, 1987). Bu boyut; teknolojik değişikliğin farkında olunmasına kadar geçen sürenin, yorumlama süresinin, karar verme süresinin ve uygulama süresinin toplamı şeklinde de ifade edilmektedir. Örgütsel yapı unsurlarının, uyumlanma hızı boyutuyla ilişkisi ele alındığında; örgütsel yapının uzmanlaşma boyutunun uyumlanma hızını etkileyebileceği akla gelmektedir. Uzmanlaşmanın göstergesinin, örgüt içindeki mesleki uzmanların veya profesyonellerin sayısı olduğu bilinmektedir (Yeloğlu, 2008). Aynı zamanda yüksek derecede uzmanlaşmış örgütler, içlerinde çok sayıda uzman ve profesyoneli barındırmaktadır (Olson vd., 2005). Bununla birlikte örgüt içinde uzmanlaşmanın artması, biçimselleşmeyi azaltacak ve bunun sonucunda da örgütün kesikli teknolojilere uyumu daha hızlı bir hale gelebilecektir. Örgütün yeni bir teknolojiye geçişi sonucunda örgütsel süreçlerini yeniden düzenlemesi ve yeni süreçleri kullanılma gerekliliği örgütte bir atalet durumuna neden olmaktadır (Gilbert, 2005). Oluşan ataleti azaltarak kesikli teknolojik değişime uyum sağlamak için; biçimselleşme derecesinin düşük, rutin esneklik ve uzmanlaşma derecesinin yüksek olduğu örgütsel bir yapı gerekmektedir. Radikal teknolojik veya kurumsal değişikliklerin söz konusu olduğu durumlarda oluşan bu atalet, uzmanlaşma derecesinin artışıyla azalma eğilimi gösterecek, bu durum da örgütün teknolojik değişimlere uyum hızını arttırabilecektir. Bu açıdan bakıldığında; örgüt içindeki uzman personelin, kesikli teknolojik değişimler karşısında daha düşük bir seviyede atalet göstereceği ve örgütteki yüksek uzmanlaşma derecesinin, örgütün kesikli teknolojik değişimlere uyumlanma hızını olumlu yönde etkileyebileceği düşünülmektedir. Yapılan bu düşünsel analizler sonucunda araştırmanın birinci önermesi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

Önerme 1: *Yüksek uzmanlaşma derecesine sahip örgütler; düşük örgütsel atalet göstererek, kesikli teknolojik değişimlere daha hızlı uyum sağlayabilir.*

Uyum yoğunluğu boyutu; mevcut teknolojiyi yenisiyle değiştirmek için gereken yatırımlar, finansal kaynaklar, adamgücü ve operasyonel kaynakların toplam miktarının zamansal ortalaması olarak açıklanmaktadır (Gilbert ve Newbery, 1984; Gilbert, 2005). Kesikli teknolojik değişimler karşısında oluşan kaynak katılığı en temel anlamıyla, kaynaklar için yatırım kalıplarında değişiklik yapmada yaşanan başarısızlıklar nedeniyle oluşan örgütsel ataleti ifade etmektedir (Christensen ve Bower, 1996; Gilbert, 2005). Bir örgütte kaynak katılığının yaşanması, örgütün kesikli teknolojiye uyum yoğunluğunu zorlaştıran bir faktördür. Kaynak katılığının en temel nedenlerinin başında kaynak bağımlılığı ve yatırım yapmaya isteksizlik gelmektedir (Gilbert, 2005). Kaynak katılığı, örgütün merkezi seviyede hızlı ve etkili kararlar verememesinden kaynaklanan bir durumdur. Merkezileşme derecesinin, örgütsel karar vermeyi koordine etmek için gerekli olan bir boyut olduğu bilinmektedir (Frederickson, 1986). Aynı zamanda; iletişim alanı ve sorumluluğu, yüksek merkezileşme gösteren örgütlerde nispeten daha belirgin bir durumdadır (Olson vd., 2005). Konuya kaynak bağımlılığı yaklaşımı (Pfeffer ve Salancik, 1978) açısından bakıldığında, kesikli teknolojik değişimler sonucu oluşan kaynakların temini için gereken stratejik ve yönetsel kararlarda bir direnç oluşması durumunda, kaynak katılığının meydana gelmesi kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Kesikli teknolojik değişimler sonucunda oluşan kaynak katılığı, yöneticiler temelinde oluşan bir tehdit algısından kaynaklanmaktadır. Teknolojik değişimler nedeniyle oluşan tehdit algısı yükseldikçe, kaynak katılığı azalmaktadır (Gilbert, 2005). Merkezileşme boyutunun; örgütsel kararlara ilişkinin yetkinin en üst yönetimde toplanmış olması nedeniyle, odaklanılan faaliyetlerin değerlendirilmesi ve doğru kararların verilmesi açısından önemli bir boyut olduğu bilinmektedir. (Fry ve Slocum, 1984). Bu açıdan bakıldığında, örgütün kesikli teknolojiler sonucunda oluşan yatırım ve kaynak ihtiyaçlarını ifade eden uyum yoğunluğu boyutuyla, örgütsel yapının merkezileşme boyutu arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Çünkü örgütün eski teknolojilerin yerine yeni teknolojileri getirebilmesi için gerekli olan yatırımlar ve diğer kaynakları temin etmesine yönelik yönetsel kararlar, ancak yüksek merkezileşme derecesiyle sağlanabilecektir. Bu analizler neticesinde araştırmanın ikinci önermesi aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

Önerme 2: *Yüksek merkezileşme derecesine sahip örgütler; kesikli teknolojik değişimlere karşı yüksek uyum yoğunluğu göstererek, ihtiyaç duydukları kaynak ve yatırımları daha etkin bir şekilde sağlayabilir.*

Dayanma gücü (stamina) boyutu; örgütlerin başlangıç yatırımlarını takip eden süreçte gerekli olabilecek yeni teknolojiler için sürekli olarak yatırım yapmasını ve kesikli teknolojik değişimler nedeniyle ileride yaşanabilecek kaynak ve yatırım problemlerini en aza indirmesini ifade eden bir boyuttur (Block ve MacMillan, 1985). Örgüt bu boyutu dikkate alarak, kesikli teknolojik değişimler nedeniyle herhangi bir zamanda yaşanabilecek kaynak ve yatırım problemlerini minimize etmiş olmaktadır. Merkezileşme derecesinin yüksek olması; yatırım ve kaynak ihtiyaçlarıyla ilgili karar verme mekanizmalarını güçlendireceğinden, örgütün yeni teknolojiler için sürekli olarak belirli miktarlarda yatırım yapmasını kolaylaştırabilmektedir. Dayanma gücü boyutu; gelecekte meydana gelebilecek teknolojik kesikliklerin vereceği hasarı azaltmaya yönelik olduğu için, daha çok örgütün geliştireceği stratejiyle ilgili bir kavramdır. Aynı zamanda örgütteki uzmanlaşma ve biçimselleşme derecesinin, dayanma gücü boyutuyla çok fazla bir ilişkisinin bulunmadığı düşünülmektedir. Bu nedenle dayanma gücü boyutunun, örgütsel yapı boyutlarıyla dikkate değer bir ilişkisinin bulunmadığı öngörülmektedir.

Rutin esneklik boyutu, örgütteki rutinliğin (süreçler, sistemler ve yapılar açısından) derecesi olarak ifade edilmektedir (Leonard-Barton, 1992; Tripsas ve Gavetti, 2000; Feldman ve Pentland, 2003). Esneklikten kastedilen, bir yapının yerine yenisinin getirilmesi durumunda gerçekleştirilmesi gereken paradigmatik değişikliklere olan yatkınlıktır. Rutin esnekliğin karşıtı olan rutin katılık, kaynak yatırımlarını kullanan örgütsel süreçlerdeki değişime yönelik başarısızlıklar nedeniyle oluşan bir durumdur (Leonard-Barton, D., 1992; Gilbert, 2005). Rutin kavramı, yapısal yerleşiklik nedeniyle örgüt içinde sürekli olarak aynı şekilde uygulanan süreçleri ve uygulama kalıplarını ifade etmektedir (Feldman ve Pentland, 2003). Bu açılarından ele alındığında; rutin esneklik boyutuyla, örgütsel yapının biçimselleşme derecesi arasında bir ilişkinin var olduğu öngörülmektedir. Örgütün kuralları ne ölçüde kullandığı ile ilgili bir boyut olan ve örgütteki karar verme davranışlarını etkileyen biçimselleşme boyutunun (Frederickson, 1986; Adler ve Borys, 1996), örgüt içindeki rutinlerle ilişkili bir kavram olduğu düşünülmektedir. Biçimselleşmenin örgütün iş yapma biçimlerini ortaya koyan politikalar, prosedürler ve yazılı talimatları içeren bir boyut olduğu dikkate alındığında, rutin esnekliğin biçimselleşmenin düşük olduğu ortamlarda daha yüksek olacağı açıktır. Olson ve arkadaşlarına (2005) göre örgüt içindeki rutin bir sorun, yazılı kuralların uygulanmasıyla kolaylıkla çözüme ulaştırılabilmektedir. Buna paralel olarak, rutin katılığın düşük olduğu ortamlarda biçimselleşme derecesi düşük olacaktır. Rutin katılığın aynı zamanda, örgüt içinde kolay kolay değiştirilemeyen örgütsel süreçler anlamına geldiği de söylenebilir. Örgütün yeni teknolojiler kullanma gereksinimi sonucunda yaptığı yatırımlar örgütün süreçlerine etki etmektedir. Örgüt, yeni teknoloji kullanımı nedeniyle değişikliğe uğrayan örgütsel süreçlerini düzenlemek zorunda kalmakta, bu değişim de örgütte bir atalete neden olmaktadır (Gilbert, 2005).

Bu ataleti en aza indirmek ve kesikli teknolojik değişime uyum sağlamak için, rutin esnekliğin yüksek ve biçimselleşme derecesinin düşük olduğu örgütsel bir yapı gerekmektedir. Bununla birlikte; biçimselleşmenin yüksek olduğu bir örgütte belirsizliğin büyük ölçüde azalacağı da unutulmamalıdır (Frederickson, 1986). Kesikli teknolojik değişimler nedeniyle oluşan tehdit algısı yükseldikçe, rutin katılık artmaktadır. Kesikli teknolojilerin neden olduğu tehdit algısı, örgütlerde rutin katılığı yükselten farklı davranış biçimlerine neden olmaktadır. (Gilbert, 2005). Bunlar: yetki daraltma, azalmış denemeler ve mevcut kaynaklara odaklanma gibi davranışlardır (Staw vd., 1981). Yetki daraltma, rutin katılık nedeniyle oluşan örgütsel ataleti azaltmak üzere geliştirilmiş bir davranış biçimidir. Teknolojik kesiklilik sırasında meydana gelen atalet kapsamında oluşan rutin katılık temelinde, yönetim yetki daraltmasına gitmekte ve bu durum örgütsel yapı unsurlarından birisi olan merkezileşmeyi tetiklemektedir. Bu kısıtlamalar, karar verme noktasındaki alternatifleri sınırlandırarak, var olan rutinlere güveni arttırmaktadır (Gilbert, 2005). Azalmış denemeler de, kesikli teknolojiler sonucunda oluşan tehdit algısının rutin katılığı arttırması konusuna bir kanıt teşkil etmektedir. Bununla birlikte, oluşan atalet kapsamında, yeni teknolojilerin edinilmesi yerine mevcut kaynaklara odaklanmak da, rutin katılığın yükselmesine neden olmaktadır. Biçimselleşme derecesi yüksek olan örgütlerin daha mekanik bir yapıda oldukları bilinmektedir. Burns ve Stalker'a (1961) göre biçimselleşme derecesi yüksek örgütler tanımlanmış planlara göre hareket ettiklerinden, sorunların çözümünde daha rasyonel kararlar verebilmektedir. Bununla birlikte organik yapıya sahip örgütlerin genellikle yenilik yapma eğilimlerinin daha yüksek olduğu da bilinen bir durumdur (Burns ve Stalker, 1961; Sağsan, 2008). Kesikli teknolojik değişimlere uyum sağlayabilen örgütlerin yenilik yapma yeteneklerinin yüksek olması gerektiği dikkate alındığında; organik yapıdaki örgütlerin (rutinler konusunda daha esnek bir yapıda olduklarından) kesikli teknolojik değişimlere uyum gösterme konusunda daha başarılı olacakları söylenebilir. Bu söylemler doğrultusunda araştırmanın 3. önermesinin aşağıdaki şekilde belirlenmesinin uygun olabileceği değerlendirilmiştir:

Önerme 3: *Düşük biçimselleşme derecesine sahip örgütler; yüksek rutin esneklik göstererek, kesikli teknolojik değişimlere daha kolay uyum sağlayabilir.*

Sonuç

Araştırmanın temel amacı, örgütsel yapıda gerçekleştirilebilecek düzenlemeler vasıtasıyla kesikli teknolojik değişimlerin neden olabileceği problemlerin azaltılmasına katkı sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak teknolojik değişim ve kesikli teknoloji kavramları incelenmiştir. Ardından örgütsel yapı boyutları ve teknolojik değişim arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Son olarak ise, örgütlerin kesikli teknolojik

değişimlere nasıl uyum sağlayabileceklerine yönelik önermeler oluşturularak kuramsal bir çerçevede tartışılmıştır.

Kesikli teknolojik değişimler, örgütleri içyapılarında düzenlemeler yaparak yeni teknolojik koşullara uyum sağlamaya zorlamaktadır. Örgütler kesikli teknolojik değişimlere uyum gösterirken; uyum hızı, uyum yoğunluğu, dayanma gücü ve rutin esneklik gibi unsurları göz önünde tutarak örgütsel yapılarını bu unsurlara göre yeniden düzenleyebilir. Bu çalışmada; kesikli teknolojik değişimlere uyum sırasında dikkate alınması gereken unsurların, örgütsel yapının biçimselleşme merkezileşme ve uzmanlaşma boyutlarıyla ilişkisine yönelik bazı önermeler geliştirilmiştir. Yüksek uzmanlaşma derecesine sahip örgütlerin; düşük örgütsel atalet göstererek, kesikli teknolojik değişimlere daha hızlı uyum sağlayabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte yüksek merkezileşme derecesine sahip örgütler; kesikli teknolojik değişimlere karşı yüksek uyum yoğunluğu göstererek, ihtiyaç duydukları kaynak ve yatırımları daha etkin bir şekilde sağlayabilir. Aynı zamanda düşük biçimselleşme derecesine sahip örgütler; yüksek rutin esneklik göstererek, kesikli teknolojik değişimlere daha kolay uyum sağlayabilir.

Sonuç olarak; örgütsel yapının uzmanlaşma boyutu ile örgütün kesikli teknolojik değişimlere uyum hızı arasında olumlu yönde bir ilişki olabileceği düşünülmektedir. Bir örgütte uzmanlaşma derecesi arttıkça, çalışanların kesikli teknolojik değişimler karşısında gösterdiği atalet azalacak ve kesikli teknolojik değişimlere uyum hızında artış gözlenebilecektir. Bir başka deyişle, yüksek uzmanlaşma derecesine sahip örgütlerin, kesikli teknolojik değişimlere daha hızlı bir şekilde uyum sağlayabileceği söylenebilir. Aynı zamanda; örgütsel yapının merkezileşme boyutu ile örgütün kesikli teknolojilere uyum yoğunluğu arasında olumlu yönde bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bir örgütte merkezileşme derecesi arttıkça, örgütün kesikli teknolojiler için ayırdığı kaynak ve yatırımlar da artacak, bunun sonucunda da örgütün kesikli teknolojik değişimlere uyumu kolaylaşacaktır. Başka bir deyişle, yüksek merkezileşme derecesine sahip örgütlerin, kesikli teknolojik değişimlere karşı yüksek uyum yoğunluğu göstermesi ve ihtiyaç duydukları kaynak ve yatırımları daha etkin bir şekilde sağlaması mümkündür. Bununla birlikte; örgütün kesikli teknolojik değişimlere uyumu sırasında gösterdiği rutin esneklik ile, örgütsel yapının biçimselleşme boyutu arasında olumsuz yönde bir ilişki olabileceği düşünülmektedir. Örgütün kesikli teknolojilere uyum sağlamak için göstereceği rutin esneklik, biçimselleşme derecesinde azalmaya neden olabilmektedir. Bu da organik yapıya sahip olan örgütlerin; mekanik yapıdaki örgütlere nazaran, kesikli teknolojik değişimlere daha kolay uyum sağlayabileceği sonucunu ortaya çıkarır. Kesikli rutin esneklik nedeniyle, kesikli teknolojik değişimlere daha kolay uyum sağlayabileceği de söylenebilir.

Araştırmanın ilgili alanlarda çalışan işletme yöneticilerine, teknoloji kaynaklı güncel problemlere stratejik çözümler üretmeleri açısından farklı bakış açıları kazandırabileceği ve teknoloji-örgüt ilişkisine yönelik

sorunların çözülmesi konusunda alana katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Yapılan çalışmanın kuramsal temelde ele alınması ve görgül verileri içermemesi çalışmanın bir kısıtını oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, tartışılan bu konunun görgül verilerle desteklenmesinin önemli olabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Abernathy, W. J. ve Clark, K. B. (1985). Innovation: Mapping the Winds of Creative Destruction. *Research Policy*, 14(1): 3–22.
- Adler, P. ve Borys B. (1996). Two Types of Bureaucracy: Enabling and Coercive, *Administrative Science Quarterly*, 61-89.
- Aggarwal, V. A., Posen, H. E., ve Workiewicz, M. (2017). Adaptive Capacity to Technological Change: A Microfoundational Approach. *Strategic Management Journal*, 38(6), 1212-1231.
- Akkoç, İ. ve Erdoğan, B. Z. (2011). Organizasyon Yapısı ve Liderliğin İş Performansına Etkisi. *Çağ University Journal of Social Sciences*, 8(1).
- Anderson, P. ve Tushman, M. L. (1990). Technological Discontinuities and Dominant Designs: A Cyclical Model of Technological Change. *Administrative Science Quarterly*, 35: 604–633.
- Benner, M. J. (2007). The Incumbent Discount: Stock Market Categories and Response to Radical Technological Change. *Academy of Management Review*, 32(3): 703–720.
- Block, Z. ve MacMillan, I. C. (1985). Milestones for Successful Venture Planning. *Harvard Business Review*, 63(5): 184–190.
- Burns, T. ve Stalker, G.M. (1961). *The Management of Innovation*. London: Tavistock publications.
- Chesbrough, H. W. (2001). Assembling the Elephant: A Review of Empirical Studies on the Impact of Technical Change upon Firms. In R. A. Burgelman (Ed.), *Research on Technological Innovation, Management and Policy*. 1–36. Greenwich, CT: JAI Press.
- Child, J. (1972). Organizational Structure, Environment and Performance: The Role of Strategic Choice. *Sociology*, 6, 1-22.

- Christensen, C. M. ve Bower J. L. (1996). Customer Power, Strategic Investment, and the Failure of Leading Firms. *Strategic Management Journal*, Vol. 17, No. 3, pp. 197-218.
- Daft, R. L. ve Bowerman K. D. (1998). *Organization Theory and Design*, Sixth Edition, South-western College Publishing.
- Demir, H., ve Okan, T. (2009). Teknoloji, Örgüt Yapısı ve Performans Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(1), 57-72.
- Donaldson, L. (1996). *The Normal Science of Structural Contingency Theory*. S. Clegg, C. Hardy ve W Nord (Der.), *Handbook of Organization Studies*: London: Sage, 57- 76.
- Dönek, E. (1995). Realizing Technological Change: The New Techno Economic Paradigm. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13, 101-116.
- Feldman, M. S. ve Pentland, B. T. (2003). Reconceptualizing Organizational Routines as a Source of Flexibility and Change. *Administrative Science Quarterly*, 48(1): 94–118.
- Ford, J. D. ve Baucus, D. A. (1987). Organizational Adaptation to Performance Downturns: An Interpretation-based Perspective. *Academy of Management Review*, 12(2): 366–380.
- Ford, J. D. ve Slocum, J. W. (1977). Size, Technology, Environment and the Structure of Organizations. *Academy of Management Review*, 2, 561-575.
- Foster, R. N. (1985). Timing Technological Transitions. *Technology in Society*, 7(2–3): 127–141.
- Frederickson, J. W. (1986). The Strategic Decision Process and Organizational Structure, *Academy of Management Review*, Vol. 11, No. 2, 280-297.
- Fry, L. W. (1982). Technology-Structure Research: Three Critical Issues. *Academy of Management Journal*, 25, 532- 551.
- Fry, L. W. ve Slocum, J. W. (1984). Technology, Structure, and Workgroup Effectiveness: A test of a Contingency Model. *Academy of Management Journal*, 27, 221-246.

- Gilbert, C. G. (2005). Unbundling the Structure of Inertia: Resource Versus Routine Rigidity. *Academy of Management Journal*, 48(5): 741–763.
- Gilbert, C. G. (2006). Change in the Presence of Residual Fit: Can Competing Frame Coexist? *Organization Science*, 17: 150–167.
- Gilbert, R. J. ve Newbery, D. M. G. (1984). Uncertain Innovation and the Persistence of Monopoly: Comment. *American Economic Review*, 74(1): 238–242.
- Hannan, M. T. ve Freeman, J. (1984). Structural Inertia and Organizational Change. *American Sociological Review*, 49 (2): 149–164.
- Hannan, M. ve Freeman, J. (1977). The Population Ecology of Organizations. *American Journal of Sociology*, 82: 929–964.
- Henderson, R. M. ve Clark, K. B. (1990). Architectural Innovation: The Reconfiguration of Existing Systems and the Failure of Established Firms, *Administrative Science Quarterly*, 35, pp. 9-30.
- Hill, C. W. ve Rothaermel, F. T. (2003). The Performance of Incumbent Firms in the Face of Radical Technological Innovation. *Academy of Management Review*, 28(2): 257–274.
- Hodgkinson, G. O. (1997). Cognitive Inertia in a Turbulent Market: The case of UK Residential Estate Agents. *Journal of Management Studies*, 34: 921–945.
- Kaplan, S. ve Tripsas, M. (2008). Thinking About Technology: Applying a Cognitive Lens to Technical Change. *Research Policy*, 37(5): 790–805.
- König, A., Graf-Vlachy, L., ve Schöberl, M. (2020). Opportunity/Threat Perception and Inertia in Response to Discontinuous Change: Replicating and Extending Gilbert (2005). *Journal of Management*.
- Köseoğlu, A., ve Erdem, E. (2014). Teknolojik Değişim ve Rekabet Gücü İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 9(1), 51-68.
- Lee, J., ve Miller, D. (1996). Strategy, Environment and Performance in Two Technological Contexts: Contingency Theory in Korea. *Organization Studies*, 17 (5): 729-750.

- Leonard-Barton, D. (1992). Core Capabilities and Core Rigidities: A Paradox in Managing New Product Development. *Strategic Management Journal*, 13: 111–125.
- Meyer, A. D., Tsui, A. S. ve Hinings, C. R. (1993). Configurational Approaches to Organizational Analysis. *Academy of Management Journal*, 36(6): 1175-1195.
- Miller, D. (1992), Environmental Fit Versus Internal Fit, *Organization Science*, 3(2), 159-178.
- Mintzberg, H. (1979). *The Structuring of Organizations*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Olson, E. M., Slater, S. F. ve Hult, T. M. (2005). The Importance of Structure and Process to Strategy Implementation, *Business Horizons*, 48(1), 47-54.
- Perrow, C. C. (1967). A Framework for the Comparative Analysis of Organizations. *American Sociological Review*, 32: 194-208.
- Pfeffer, J. ve Salancik, G. R. (1978). *The External Control of Organizations*. New York: Harper & Row.
- Sağsan, M. (2008). Bilişim Sektöründeki Firmaların Örgütsel Tasarım Yaklaşımı Çerçevesinde Yenilik Yapma Eğilimleri, *Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara.
- Sargut, A. S. (2007). *Yapısal Koşul Bağımlılık Kuramının Örgütsel Çevre Kuramları Bağlamındaki Yeri*. A. S. Sargut ve Ş. Özen (Der), Örgüt Kuramları: 35–75. Ankara.
- Staw, B. M., Sandelands, L. ve Dutton, J. (1981). Threat Rigidity Effects in Organizational Behavior. *Administrative Science Quarterly*, 26: 501–524.
- Thompson, J. D. (1967). *Organizations in Action*. New York: McGraw-Hill.
- Toren, N. (1976). Bureaucracy and Professionalism: A Reconsideration of Weber's Thesis. *Academy of Management Review*, 36-46.
- Tripsas, M. (2009). Technology, Identity, and Inertia Through the Lens of the Digital Photography Company. *Organization Science*, 20(2): 441–460.

- Tripsas, M. ve Gavetti, G. (2000). Capabilities, Cognition and Inertia: Evidence from Digital Imaging. *Strategic Management Journal*, 21: 1147–1161.
- Tushman, M. L. ve Anderson, P. (1986). Technological Discontinuities and Organizational Environments, *Administrative Science Quarterly*, 31, 439-65.
- Tushman, M. L., Smith, W., Wood, R., Westerman, G. ve O'Reilly, C. (2003). Innovation Streams and Ambidextrous Organizational Designs: On Building Dynamic Capabilities. Working paper no. 03-106, *Harvard Business School*, Boston.
- Van de Ven, A. H. (1976). A Framework for Organization Assessment. *Academy of Management Review*, 1, 64-78.
- Varoğlu, K. ve Basım, N. (2009). *Örgütlerde Değişim ve Öğrenme*, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Walsh, J. P. ve Dewar, R. D. (1987). Formalization and The Organizational Life Cycle. *The Journal of Management Studies*, 42(3): 215-231.
- Woodward, J. (1965). *Industrial Organizations*. London: Oxford Universitypress.
- Yeloğlu, H. O. (2008). Örgütlerde Yapısal-Stratejik Konfigürasyonlar: Koşul Bağımlılık Kuramı, Konfigürasyon Yaklaşımı Bağlamında Örgüt Yapıları Üzerine Önermeler, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 3(2), 155-170.
- Zehir C. ve Özşahin, M. (2006). Stratejik Karar Verme Hızını Etkileyen Örgütsel, Çevresel Faktörler ve Firma Performansı İlişkisi: İmalat Sektöründe Bir Saha Çalışması, *Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9/1. 137 – 157.

Extended Abstract

Research on how organizations adapt to technological changes or their reactions to changing technologies has always attracted the attention of management and organization researchers. Sudden and rapid changes in the technology world cause problems that should not be ignored in organizational life and problems that can deeply affect organizations. In recent years, discontinuous technological changes (DTC) and the problems that may arise during the adaptation of organizations to such changes are among the phenomena that seriously threaten organizational life. Organizations try to protect their existing structures and core capabilities by

demonstrating organizational inertia to minimize the threats caused by DTC (Christensen & Bower, 1996; Henderson & Clark, 1990; Tushman & Anderson, 1986; Gilbert, 2005). In this study, the theoretical foundations of the adaptation of organizations to technological changes were examined with an intellectual approach, the relations between the elements of adaptation to DTC and the dimensions of the organizational structure were discussed, and propositions about the arrangements that can be realized in the structure during adaptation DTC were developed.

The discontinuous technology refers to the situation that occurs as a result of the replacement of the technology actively used by an organization by a new technology. It is known that failures resulting from DTC generally occur due to lack of resources and experience, organizational inertia, myopia or lethargy (Christensen and Bower, 1996).

When the contingency theory is compared with the design approach, it is seen that there are important differences in the perspective of the two approaches to the organization-technology relationships (Meyer et al., 1993). The contingency approach is a theory that is reductionist, loosely coupled, co-balancing and close to incremental change. Design approaches a structure based on radical change, which is holistic, tightly connected, adopts punctuated equilibrium and emphasizes co-completeness (Meyer et al., 1993). According to the design approach, organizations are not constantly changing entities, and every change in the environment does not necessarily change the structure (Sağsan, 2008). Inertia, especially in cases where radical technological or institutional changes are in question, creates an important internal resistance and this resistance causes important difficulties in the adaptation of organizations to external pressures. When the DTC is viewed from a theoretical framework, it is seen that the DTC that occur rapidly and on a large scale are closer to the radical change-based, holistic and tight-knit structure suggested by the design approach. However, it seems possible to reduce the threats that may occur as a result of DTC to minimum levels with the arrangements that can be made in the elements that characterize the structure. When we try to explain DTC within the framework of the contingency approach, it is seen that there are some problems related to the reductionist, loosely coupled and co-equilibrium approach of the theory, which is based on continuous progress and aims at incremental change. Because the DTC faced by the organization inevitably occur not in a continuous and incremental way, but as sudden, rapid and large-scale changes. The nature of DTC conforms to the claim of interrupted equilibrium. The DTC are not gradual and small changes, just as in the disrupted balance claim, but as sudden and large-scale changes that can cause threat perceptions.

According to the contingency theory, it can be said that the basic dimensions of the organizational structure concentrate on formalization, centralization and specialization. Formalization is a dimension related to the extent to which the organization uses the rules that define its behavior, and it

is defined as a set of written rules that affect the organization's decision-making behavior (Adler & Borys, 1996; Frederickson, 1986). The high degree of centralization stands out as a necessary dimension to coordinate organizational decision making (Frederickson, 1986). The high degree of centralization stands out as a necessary dimension to coordinate organizational decision making (Frederickson, 1986). The degree of specialization is basically explained as the organization's division of labor in order to perform various tasks (Olson et al., 2005; Sağsan, 2008). According to Olson et al. (2005), highly specialized organizations include a large number of experts and professionals. While organizations adapt to DTC, they can rearrange their structures according to these factors, taking into account factors such as adaptation speed, adaptation density, stamina and routine flexibility. It is thought that organizations with a high degree of specialization can adapt more quickly to DTC by showing low inertia. Organizations with a high degree of centralization can provide the resources and investments they need more effectively by showing high adaptation density to DTC. At the same time, organizations with a low degree of formalization can more easily adapt to DTC by showing high routine flexibility.

As a result, it is thought that there may be a positive relationship between the specialization and the adaptation speed of the organization to DTC. As the degree of specialization increases, the inertia of employees in the face of DTC will decrease and an increase in the speed of adaptation to DTC may be observed. In other words, it can be said that organizations with a high degree of specialization can adapt to DTC more quickly. It is thought that there is a positive relationship between the centralization and the adaptation density. As the degree of centralization increases, the resources and investments that the organization allocates for discontinuous technologies will increase, as a result, the adaptation of the organization DTC will be easier. It is possible for organizations with a high degree of centralization to show a high density of adaptation to DTC and to provide the resources and investments they need more effectively. However, it is thought that there may be a negative relationship between the routine flexibility and the formalization. The routine flexibility to adapt to discontinuous technologies causes a decrease in the degree of formalization. This leads to the conclusion that organizations with an organic structure can adapt more easily DTC than organizations with mechanical structures. It can also be said that organizations with a low degree of formalization can more easily adapt to DTC due to high routine flexibility.

GÖNÜLLÜ SESLİLİĞİ ÜZERİNE NİCEL BİR ARAŞTIRMA

Beyza ERKOÇ* & Sayra LOTFİ & Mehmet Zafer DANIŞ*****

Öz

İş gören sesliliği, bir kuruluşun işleyiş sürecinin her aşamasında, çalışanların fikirlerini, düşüncelerini rahatça söyleyebilmeleri ve yaşanan problemlerin çözümü için önerilerini rahatça dile getirebilmeleri ile ilişkili bir kavramdır. Sivil Toplum Kuruluşları anlam ve işleyiş bakımından diğer kuruluşlardan farklılaşmaktadır. Sivil Toplum Kuruluşlarında görev alan kişilerin hizmetlerini gönüllülük esasına göre yapıyor olmaları nedeni ile iş gören sesliliği kavramı yerine gönüllü sesliliği kavramı tercih edilmiştir. Bu çalışma ile sivil toplum kuruluşlarında görev alan gönüllülerin seslilik düzeylerinin tespit edilmesi, gönüllü sesliliğinin demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığının ortaya çıkartılması ve sosyal hizmet bakış açısı ile sonuçların ele alınarak öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma 12.08.2020- 10.09.2020 tarihleri arasında, Yalova ilinde hizmet veren farklı sivil toplum kuruluşlarında gönüllü olarak hizmet veren kişilere yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında 219 gönüllüye ulaşılmıştır. Araştırma analizi SPSS 22.0 paket programı ile yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların gönüllü sesliliği düzeyinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir ($3,88 \pm 0,74$). Yine araştırmaya göre katılımcıların cinsiyetine, yaşına, medeni durumuna ve iş durumuna göre gönüllü sesliliği düzeylerinin istatistiksel olarak farklılık göstermediği ($p>0,05$), eğitim durumuna göre gönüllü sesliliği düzeylerinin istatistiksel olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p<0,05$).

Anahtar Kelimeler: Gönüllülük, Gönüllü Sesliliği, İş Gören Sesliliği, Sivil Toplum Kuruluşu

* Dr. Öğr. Üyesi., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, beyzahatipoglu@windowslive.com <https://orcid.org/0000-0002-0035-6782>

** Dr. Öğr. Üyesi., İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Yüksekokulu Sosyal Hizmet Bölümü, slotfi@medipol.edu.tr <https://orcid.org/0000-0003-3352-0152>

*** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, zdanis@sakarya.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-6214-2643>

Not: Bu araştırmanın yapılabilmesi için İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı'ndan 11.08.2020 tarih ve 43037191-604.01.01-E.36312 Sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

A QUANTITATIVE STUDY ON VOLUNTEER VOICE

Abstract

Employee voice is a concept related to employees' ability to express their opinions and thoughts comfortably and express their suggestions for solving the problems experienced at every stage of the operation process of an organization. Non-Governmental Organizations differ from other organizations in terms of meaning and functioning. Since the people working in Non-Governmental Organizations perform their services on a voluntary basis, the concept of volunteer voice was preferred instead of the concept of employee voice. The present study aimed to determine the voice levels of volunteers working in non-governmental organizations to reveal whether the volunteer voices differ on the basis of demographic characteristics, and to develop recommendations by addressing the results with a social work perspective. The research was conducted between 08.12.2020 and 09.10.2020 with a focus on the people volunteered in different non-governmental organizations serving in Yalova. 219 volunteers were participated in the research. SPSS 22.0 package program was used in the data analysis. As a result of the analysis, it was detected that the voluntary vocalism level of the participants was high (3.88 ± 0.74). Similarly, it was determined in this study that the volunteer voice levels of the participants did not differ statistically on the basis of their gender, age, marital status and job status ($p > 0.05$), while the voluntary voice levels differ statistically according to education level ($p < 0.05$).

Keywords: *Volunteering, Volunteer Voices, Employee Voices, Non-Governmental Organization*

Giriş

Bir kurumun başarısı birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerden en önemlisi kurumun çalışanları yani iş görenleridir. İş görenlerin kurumda kendilerini rahat hissedebilmeleri, fikirlerini açıkça ortaya koyabilmeleri, yaşanan sorunlarda çözüm önerileri sunabilmeleri, üretim sürecinin her aşamasında kendilerine kulak verilmesi iş görenler için hem mutluluk-tatmin hem de artan performans kaynağıdır (Yumuşak, 2008:59). İş gören sesliliği kurum çalışanlarının işle ya da örgütsel süreçlerle ilgili fikirlerini, düşüncelerini, önerilerini, problemlerini ifade edebilme seviyeleri şeklinde tanımlanabilir. İş gören sesliliği çalışanların kuruma olan aidiyet duygularını artırır ve örgütsel adalet sürecinin bir boyutudur (Le Pine ve Van Dyne, 1998:109; Yener, 2018:225).

Sivil Toplum Kuruluşları (STK) Türk Dil Kurumu tarafından “toplumdaki çeşitli sorunları bağımsız olarak ele alıp kamuoyunu bilgilendirme ve aydınlatma görevi yapan, öneriler sunan her türlü birlik, sivil toplum örgütü” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK sözlüğü, 2019). STK’lar resmi kurumlar dışında, bağımsız olarak çalışan kurumlardır. Sosyal, politik, hukuki, kültürel, çevresel vb. amaçlarla hizmet sunarlar, lobicilik ve ikna faaliyetleri gerçekleştirirler. Üye ve çalışanları gönüllülük esasıyla hizmet sunarlar. STK’lar kâr amacı gütmeyizler, gelirleri bağışlar ve üyelik ödemeleri ile sağlanır. Kuruluşu, işleyişi, amacı, çalışanları gibi

birçok unsur STK'ları diğer kuruluşlardan farklılaştırır. STK'lar toplumsal açıdan bilinçlendirme yapan, gıda-eğitim-sağlık-barınma vb. temel ihtiyaçlar konularında hizmeti sunan, toplum zararına olan etkenlerle mücadele eden, halkın sesini duyuran, dezavantajlı-hassas gruplar için çalışan, gerektiğinde devlet hizmetlerini destekleyen kuruluşlardır. Hiçbir çıkar gözetmeksizin, beklentisi olmaksızın bu hizmetlere destek veren STK çalışanları yani gönüllüleri de çok önemli bireylerdir. Gönüllüler olmaz ise ne STK'lardan ne de bu faaliyetlerden bahsedilebilir. Gönüllülerin faaliyetleri sırasında seslerini çıkartabilmeleri, fikirlerini söyleyebilmeleri, yanlış olduğunu düşündükleri durumlarda konuşabilmeleri, problemlere çözüm sunabilmeleri STK'ların gelişimi, hizmetinin kalitesi ve gönüllü bireylerin mutluluğu, tatmini için elzemdir. Araştırma evreninin STK'lar olması ve STK'larda hizmet veren kişilerin gönüllülük esasına göre bu hizmeti gerçekleştiriyor olmaları nedeni ile iş gören kavramı yerine gönüllü kavramı tercih edilmiştir. Bu çalışma ile sivil toplum kuruluşlarında görev alan gönüllülerin sesslilik düzeylerinin tespit edilmesi, gönüllü sessliliğinin demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığının ortaya çıkartılması ve sosyal hizmet bakış açısı ile sonuçların ele alınarak öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. İş Gören Sessliliği

Bir kişinin fikrini söylemesi, dile getirmesi anlamına gelen sesslilik kavramının örgütsel-kurumsal anlamı, örgüt-kurum performansını arttırmak için çalışanların işe dair fikir, öneri ve şikâyetlerini dile getirebilmeleridir. Örgütlerde-kurumlarda çalışanların bu davranışı iş gören sessliliği olarak tanımlanır. İş gören sessliliğinin bir takım özellikleri vardır. Bu özellikler; bir mesajın düşünülmüş bir şekilde, göndericiden alıcıya sözlü şekilde iletilmesi, bu sözlü iletimin isteğe bağlı-kasti şekilde gerçekleşmiş olması ve sessliliğin iş ya da kurumla ilgili yapıcı niyetle gerçekleşmiş olmasıdır (Çakmakçı ve Çetin, 2012:4; Morrison, 2011:375). Farklı çalışmalarda iş gören sessliliği kavramı yerine çalışan sessliliği, çalışan sesi, çalışanın ses vermesi, örgütsel sesslilik gibi kavramlar da kullanılmıştır (Oral-Ataç, 2020:1743).

İş gören sessliliğine ilişkin genel kabul görmüş tanım bulunmamakla beraber, farklı tanımlamalar mevcuttur. Aşağıda iş gören sessliliğine ilişkin yapılan bazı tanımlamalara yer verilmiştir:

- İş gören sessliliği, amacı yalnızca eleştirmek olmayan, bunun yerine kurumu iyileştirmeyi amaçlayan, yapıcı olmayı teşvik eden bir davranıştır. İş görenin diğer iş görenlerle aynı fikirde olmasa dahi standart işleyişte değişiklik için yenilikçi önerilerde bulunmasıdır (Le Pine ve Van Dyne, 1998:109).
- İş görenin işi ile alakalı olası iyileşmeler hakkındaki düşüncelerini, bilgilerini ve fikirlerini saklamak yerine bilerek ve isteyerek ifade etmesidir (Van Dyne, Ang ve Botero, 2003:1363).

- İş görenlerin, başkalarının eylemleri ve fikirleri dahil olmak üzere önerilerini, değişiklik taleplerini, alternatif yaklaşımlarını, işe dair problemleri ve işyeri ile ilgili meseleler hakkındaki görüşlerini açıkça ifade etmesidir (Bedeian ve Premeaux, 2003:1539).
- İş görenlerin işle ilişkili sorunlarını yönetime bildirmesi ve bunun yanında karar alma sürecindeki rolleridir (Derin, 2017:55).
- Kurum içerisinde gücü elinde tutan belirli bir hedefe yönelik iyileştirme odaklı sözlü davranıştır (Burris ve Detert, 2007:870).
- İş görenlerin işle ilgili fikirlerini, görüşlerini ve bilgilerini bilinçli şekilde ifade etmeleridir (Şehitoğlu, 2012:36).
- Çalışanların işle ilgili sorunlar hakkında zorlayıcı ancak yapıcı görüş, kaygı veya fikirlerini ifade etmesidir (Ramanujam ve Tangirala, 2008:1198).
- İş gören sessizliği iş görenlerin maruz kaldıkları farklı olaylardan ötürü kendisini psikolojik bakımdan soyutlamasını açıklarken, iş gören sesliliği bunun tam tersi şekilde iş görenlerin inisiyatif kullanmasını açıklar (Salur ve Yener, 2017:454-455).
- İş görenlerin kurum içerisinde karşılaştıkları olaylara karşı vermiş oldukları tepkiler ve ifade biçimleridir (Göktaş-Kulualp, 2016:746).
- İş görenlerin endişelerini, işe dair katkı ve faydaları sağlayabilecek konuları dile getirebilmesi iş gören sesliliğidir (Büyükbeşe, Okun ve Sayın, 2017:311).
- İş görenlerin şahit oldukları ve kurumun aleyhine olduğunu düşündükleri yanlış bir uygulama, sorun ve fikirlerini diğer iş görenlere ve yöneticilerine bildirmeleridir. Bu bildirim iş görenlerin kurumlarına karşı aidiyet duygularını artırır (Yener, 2018:227).
- Dundon, Wilkinson, Marchington ve Ackers (2004:1151) iş gören sesliliğini, kişisel memnuniyetsizliğin ifadesi, işveren karşısında güç göstergesi (sendikal faaliyet, toplu sözleşme vb.) olarak kolektif organizasyon, işe dair konularda yönetim sürecine katılabilme biçimi ve kurum ve iş görenlerin varlığının devamı için iş birliği ve ortaklık ifadesi şeklinde ifade etmiştir.

Verilen tanımlamalarda iş gören sesliliğine ilişkin bir takım ortak noktalar vardır. Bunlar; iş görenin sesini çıkartması, bu sesin işi ile ilgili olması, memnuniyetsizlik ifadelerinin yanında işin iyileştirilmesi, kurumun geliştirilmesi, yönetim sürecine dahil olunabilmesi, fikirlerin-düşüncelerin açıkça ifade edilebilmesi şeklinde sıralanabilir.

Armstrong'a (2006) göre; iş gören sesliliğinin dört göstergesi vardır. Birincisi, iş görenlerin kurumda yaşamış oldukları memnuniyetsizliği dile getirmeleri, ikincisi, kurum ve yönetim ikliminin işbirliğine dayalı şekilde oluşması, üçüncüsü, kurumda üretim, kalite ve iş konularına dair iş

görenlerin karar alma süreçlerine dahil edilmesi, dördüncüsü ise iş veren-iş gören ilişkisinin göstergesi olmasıdır (akt. Yener, 2017: 190).

İş gören sessliliğinin kabul edilmiş sesslilik, savunma amaçlı sesslilik ve örgüt yararına sesslilik olmak üzere üç boyutu vardır (Şehitoğlu, 2012:33).

İş gören sessliliğinin sebepleri; üstlerini etkileme, açıkça konuşma, konu benimsetme, sorumluluk alma, ses çıkartma, muhbirlik, ilkeli örgütsel muhalefet şeklinde sınıflandırılmıştır.

- *Üstlerini etkileme*, hiyerarşik basamakta daha üstlerde olan bireylere ulaşmak, onları etkilemek amacıyla yapılan ses çıkarmalardır.
- *Açıkça konuşma*, iş görenin kuruma ve işine dair fikir, öneri ve şikâyetlerini açık bir şekilde ifade etmesidir.
- *Konu benimsetme*, yönetim kademesinde bulunan bireylerin kurum başarısı adına önem arz eden konular, gelişmeler ve eğilimler hakkında dikkat çekme çabasıdır ve stratejik bir davranıştır.
- *Sorumluluk alma*, kurumda işin nasıl yapılması gerektiğine ilişkin yapıcı çabaları içerir.
- *Ses çıkartma*, haksız bir uygulama- muamele ya da işle ilgili bir tatminsizlik var ise buna karşı verilen tepkidir.
- *Muhbirlik*, örgütsel işleyişte ahlak dışı ya da hukuka aykırı uygulama söz konusu ise bunun iş görenler tarafından ilgili mercilere bildirilmesidir.
- *İlkeli örgütsel muhalefet*, iş görenlerin örgütsel yapıyı eleştirmek ya da değiştirmek için mevcut uygulamalara bilinçli şekilde karşı durmalarını ifade eder (Şehitoğlu, 2012:29-31).

1.2. Sivil Toplum Kuruluşları

Küreselleşme süreci ile beraber insanların daha fazla iç içe yaşamaya başlaması, kültürel bakımdan yakınlaşmaları, daha örgütlü ve organize bir toplum yapısının tüm dünyada etkin olmaya başlamasına neden olmuştur. İnsanlar artık daha organize ve örgütlü bir şekilde sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirmek için dernekler, vakıflar, çıkar birlikleri, odalar vb. teşkilatlanmalar kurmuşlardır. İnsanların tek başlarına çözemeyecekleri birçok problem birlikte hareket etme zorunluluğu doğurmuştur. İnsanların toplu şekilde hareket etmek için organize olduğu toplumlara sivil toplumlar, organizasyonun yapıldığı yerlere de sivil toplum kuruluşları denilmektedir (Talas, 2011:398).

Latince "civis" kökünden türetilmiş olan sivil sözcüğü, yurttaşlık, kenttaşlık anlamı taşır (Özmutaf ve Köstepen, 2018:814). Sivil toplum ise Fransızca "société civile" kavramından gelmektedir (Talas, 2011:389). Sivil toplum günümüzde iradi ya da kendiliğinden örgütlenmiş olan toplulukları ifade etmek için kullanılır. Sivil toplum devlet dışı bir alandır. Bunun yanında bazı dönemlerde sivil toplum devlet ve birey-aile arasında ara

alandır, yani müzakere etmenin, birleşmenin zorlama ve kısıtlama olmaksızın gerçekleştirildiği yerdir (Ercan, 2002:72).

STK'lar, Avrupa'da "non-governmental organizations" şeklinde ve devlet-hükümet dışı örgütler anlamıyla kullanılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde STK'lar "public voluntary organizations" şeklinde ve gönüllü kamu kuruluşları anlamı ile kullanılmaktadır. Farklı toplumlarda farklı şekillerde adlandırılrsa da STK'lar, toplumun yararına çalışmalar yapan, demokrasinin gelişimine katkı sağlayan, kâr amacı olmayan, devlet dışında hareket edebilen, insanların ortak amaç ve hedefleri doğrultusunda siyasi iradeyi ve yönetimi kamuoyu oluşturarak etkileyebilen örgütlenmelerdir (Karakurt-Tosun, 2007:4).

STK'lar devletin idari, hukuki, üretici ve kültürel yapıları dışında halkın ortak çıkarı, duyarlılığı, talebi, bakışı gibi temellere dayalı olarak bir araya gelmesiyle oluşturdukları vakıflar, dernekler, platformlar, odalar, sendikalar vb. yapılar şeklinde tanımlanabilir. Kâr amacı olmayan bu oluşumlar halkın etkinliğini, mal varlığını, dinamizmini, yenilikçiliğini yönlendirir. Bu özellikleri nedeni ile STK'lara vatandaşlar sektörü, bağımsız sektör, gönüllüler sektörü gibi isimler de verilmektedir (Beşikci ve Kuzucanlı, 2019:801).

STK'lar küreselleşme sürecinde politikalara yön veren aktörlerden bir tanesidir, çünkü toplumu yönlendirme konusunda önemli büyük güce sahiptir (Talas, 2011:391).

Tanıma ile ilgili farklı görüşler bulunsa da sivil toplum alanında faaliyetlerini sürdüren, yönetimin de parçası olmayan örgütlenmelere gönüllü kuruluşlar denir. Gönüllü kuruluşlar yani STK'lar resmi olarak belirli bir hukuksal düzene tabidirler ve doğrudan kişisel çıkarları için değil ortak bir amaç uğruna bir araya gelmiş kişilerden oluşur (Akatay, 2008:5).

Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi STK'ları "toplum yararı doğrultusunda sorumluluk üstlenen, resmi makamlar ile yurttaşlar arasında aracı işlevi gören bütün örgütsel yapılanmaları" şeklinde tanımlar. STK'lar toplumsal açıdan girişimci kuruluşlardır. Bir problemi çözmek, bir eksiklik gidermek veya mevcut durumun iyileştirilmesi için hizmet verirler. Önemli olan STK'ların yenilikçi çözüm üretebilmesi, bu bilgileri paylaşması ve başka sorunların çözümünde bu yenilikçi çözümün kullanılabilmesidir (Sivil Toplumcunun El Kitabı, 2004:10-11).

STK'ların temel nitelikleri şöyle sıralanabilir:

- Devletten bağımsız şekilde hizmet vermek, devlete karşı yönetsel ve mali açıdan özerk olmak,
- Kişisel çıkar değil toplumun faydasını gözetmek,
- Gönüllü olmak, gönüllü katılım sağlamak,
- Amaçlar, hedefler görev tanımlarını net tespit etmek,
- Şeffaf olmak,

- Kaynakları amaçlar, hedefler ve görevler doğrultusunda verimli kullanmak,
- Projeleri ve programları amaçlar hedefler ve görevler ile uyumlu yapmak,
- Gönüllülüğe teşvik etmek, gönüllü olmak isteyen herkese destek olmak (siyasi, etnik vb. farklılıkları gözetmemek)
- Kâr ve çıkar amacı gütmemek,
- Kişilerden ziyade ilkelere önem vermek,
- Uzmanlaşma, işbirliği ve iş bölümüne önem vermek,
- Amatör ruh ile uzmanlığı bütünleştirebilmek,
- Direk devlet ödeneği almamak fonlardan faydalanmak,
- Çalışmalarda verim için kazanç sağlamak, fakat bu kazancı yine amaçlar, hedefler ve görevler doğrultusunda harcamak (Sivil Toplumcunun El Kitabı, 2004:14-15; Kaya, 2008:25).

STK'lar genel olarak eğitim, çevre, sağlık ve haklar alanlarına yoğunlaşmaktadır. Özellikle haklar konusunda ulusal ve uluslararası düzlemde; kadın hakları, insan hakları, çocuk hakları, engelli hakları, cinsiyet eşitliği, tüketici hakları, eğitim hakkı, hayvan hakları, sağlık ve beslenme, yoksullukla mücadele, temiz ve sağlıklı çevrede yaşama, doğayı koruma vb. gibi örgütlenmeler mevcuttur (Betil, 2008:71).

STK'larda insan kaynakları hem ücretli çalışanlardan hem de gönüllülerden oluşmaktadır (Sivil Toplumcunun El Kitabı, 2004:46). Üyelerin yanında STK'ların daha önemli insan kaynağı gönüllülerdir. Gönüllüler STK kayıtlı üyelerinden olabileceği gibi yaş küçüklüğü, yasal ehliyetinin olmaması vb. gibi nedenlerden dolayı kayıtsız bireylerden de olabilmektedir. Gönüllü birey, sahip olduğu, maddi-manevi-fiziki güç, bilgi, zaman, tecrübe, yetenek vb. unsurların birini ya da bir kaçını STK çalışmalarına sunabilecek, STK işleyişine katkı sağlayabilecek durumda olan, buna karşılık maddi bir beklentisi olmayan bireydir (Sivil Toplumcunun El Kitabı, 2004:49).

2. YÖNTEM

Araştırmanın türü nicel araştırma olup, araştırmada basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırma 12.08.2020-10.09.2020 tarihleri arasında yapılmıştır. Araştırmanın evreni, Yalova ilinde farklı STK'larda hizmet veren 18 yaş üzeri gönüllü bireylerdir. Araştırma Türkiye Spastik Engelliler Federasyonu Başkanlığı'nın izni ve desteği ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında kayıtlı gönüllüler yanında kayıtlı olmayan gönüllülerin olması nedeni ile örneklem büyüklüğü hesaplanamamıştır. Araştırma sonucunda 219 gönüllü bireye ulaşılmıştır. Araştırmada veriler anket formu ile toplanmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde gönüllülerin cinsiyetini, yaşını, eğitim durumunu, medeni

durumunu ve iş durumunu içeren demografik sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Le Pine ve Van Dyne (1998) tarafından geliştirilen, Türkçeye uyarlaması ve geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Arslan ve Yener (2016) tarafından gerçekleştirilen 6 maddelik “İş Gören Sessizliği Ölçeği” soruları yer almaktadır. Ölçeğin kullanımı için yazarlardan mail ortamında gerekli izin alınmıştır. Ölçekteki ifadeler, 5’li Likert tipi ölçekle “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Kısmen Katılıyorum”, “Katılıyorum”, ve “Kesinlikle Katılıyorum” ifadeleri ile ölçülmüştür. Ölçeğin puanlanabilmesi için herhangi bir maddesinin ters kodlanmasına gerek yoktur.

2.1. Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 22.0 istatistik paket programı kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik düzeyini belirlemek için yapılan analize göre ölçeğin Cronbach’s Alpha katsayısı 0,92 bulunmuştur ve bu sonuç ölçeğin güvenilirliğinin yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Katılımcıların gönüllü sessizliği düzeyini belirlemek için tanımlayıcı istatistikler hesaplanmıştır. Gönüllü sessizliği düzeylerini demografik özelliklere göre karşılaştırmak için iki bağımsız grubun karşılaştırılmasında bağımsız örneklem için t-testi, ikiden fazla bağımsız grubun karşılaştırılmasında ise tek yönlü varyans analizleri (ANOVA) yapılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre çıkan farklılıkları belirlemek için tamamlayıcı olarak LSD testi kullanılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgular % 95 güven aralığında ve % 5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

2.2. Etik Konular

Bu araştırmanın yapılabilmesi için İstanbul Medipol Üniversitesi Sosyal Bilimler Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulu Başkanlığı’ndan 11.08.2020 tarih ve 43037191-604.01.01-E.36312 Sayısı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

3. BULGULAR

Araştırma sonucunda ulaşılan bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Özelliklerin Dağılımı (n=219)

Demografik Özellikler		n	%
Cinsiyet	Erkek	113	51,6
	Kadın	106	48,4
Yaş	18-25	29	13,2
	26-35	81	37,0
	36-45	59	26,9
	≥ 46	50	22,8
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	111	50,7
	Ön lisans	63	28,8
	Lisans	45	20,5
Medeni Durum	Bekâr	67	30,6
	Evli	152	69,4
İş Durumu	Çalışmıyor	104	47,5
	Çalışıyor	115	52,5

Tablo 1'e göre katılımcıların %51,6'sı erkek, %37'si 26-35 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların %50,7'si lise ve altı eğitime sahipken, % 69,4'ü evlidir. Katılımcıların %52,5'i ise bir işte çalışmaktadır.

Tablo 2. İş gören Sessliliğine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	n	Ort.	Std. Sapma	Çarpıklık Katsayısı	Basıklık Katsayısı
İş gören Sessliliği	219	3,88	0,74	-0,69	0,96
1,00-1,80 Çok Düşük, 1,81-2,60 Düşük, 2,61-3,40 Orta, 3,41-4,20 Yüksek, 4,21-5,00 Çok Yüksek					

Tablo 2'ye göre katılımcıların iş gören sessliliği düzeyinin ($3,88 \pm 0,74$) yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3. İş gören Sessliliği Düzeylerinin Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Demografik Özellikler	n	Ort.	Std. Sapma	Test Değeri	
Cinsiyet	Erkek	113	3,79	0,79	t= -1,87
	Kadın	106	3,97	0,67	p= 0,06
Yaş	18-25	29	3,75	0,75	
	26-35	81	3,85	0,68	F= 1,99
	36-45	59	4,07	0,62	p= 0,12
	46 ve Üzeri	50	3,77	0,91	
Eğitim Durumu	Lise ve Altı (1)	111	3,70	0,79	F= 8,94
	Ön lisans (2)	63	3,94	0,65	p= 0,00
	Lisans (3)	45	4,23	0,56	Farklılık= 3>2>1
Medeni Durum	Bekâr	67	3,87	0,68	t= -0,06
	Evli	152	3,88	0,76	p= 0,95
İş Durumu	Çalışmıyor	104	3,80	0,83	t= -1,38
	Çalışıyor	115	3,94	0,64	p= 0,17

$p < 0,05$

Tablo 3'e göre katılımcıların cinsiyetine, yaşına, medeni durumuna ve iş durumuna göre iş gören sessliliği düzeylerinin istatistiksel olarak farklılık göstermediği ($p > 0,05$); ancak katılımcıların eğitim durumuna göre iş gören sessliliği düzeylerinin istatistiksel olarak farklılık gösterdiği belirlenmiştir ($p < 0,05$). Eğitim durumu arttıkça "İş Gören Sessliliği Ölçeği"nden alınan puan ortalamalarının yükseldiği tespit edilmiştir ($F=8,94$; $p=0,00$).

Sonuç

Bu çalışma ile sivil toplum kuruluşlarında görev alan gönüllülerin sesslilik düzeylerinin tespit edilmesi, gönüllü sessliliğinin demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığının ortaya çıkartılması ve sosyal hizmet bakış açısı ile sonuçların ele alınarak öneriler geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre; gönüllü bireylerin iş gören sessliliği yani gönüllü sessliliği düzeyinin yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir ($3,88 \pm 0,74$). Gönüllü sesslilik düzeyinin yüksek olması beklenen ve istenen bir sonuçtur, fakat bu sonucun çok yüksek olması için gayret gösterilmesi gerekmektedir. Karşılık

beklemeksizin bireyler için ve toplum yararına hizmet eden STK gönüllülerinin süreçte kendilerini ifade edebilmeleri, seslerini çıkartabilmeleri ve bu davranışa karşılık bulabilmeleri elzemdir. STK’da sunulan hizmetlere, yaşanan sorunlara, yeni fikirlere, yeni görüşlere, işleyişe dair gönüllülerin mutlaka söyleyecek bir sözü vardır ve olmalıdır. Yalnızca “ne iş olursa yaparım, ne iş verilse yaparım” bakış açısı ile gönüllü olmak, STK’ların gelişiminde, hizmet kalitesinde, verimliliğinde büyük sorun teşkil eder. Gönüllü bireylerin ses çıkarması kurumun parçası olduğunun, kurum aidiyetinin sağlandığının, kurumun benimsendiğinin göstergesidir. STK yöneticilerinin gönüllülerin ses verdiği süreci çok iyi takip etmeleri gerekmektedir. Zira gönüllünün herhangi bir konuda ses çıkardığı sırada karşılık bulamaması onun daha sonraki süreçlerin hiçbirinde ses çıkarmamasına neden olabilir.

Araştırma sonuçlarına göre, gönüllü seslilik düzeyi katılımcıların cinsiyetine göre istatistiksel olarak farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bunun yanında kadın katılımcıların gönüllü sesliliği düzeyinin erkek katılımcılara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Milliken ve Morrison (2000:711) yapmış oldukları çalışma sonucunda cinsiyetin iş gören sesliliğini etkilemede önemli bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Cinsiyetin ele alındığı çalışmada, erkeklerin daha fazla iş gören sesliliği davranışı gösterme eğiliminde olduklarını, diğer taraftan kadınların daha az seslilik davranışı gösterdikleri belirtilmiştir, fakat Milliken ve Morrison (2000) yapmış oldukları çalışmadan farklı olarak bu çalışmanın hedef kitlesi gönüllü bireylerdir ve kadınlar STK’larda kendilerini daha kolay ifade edebilmektedirler.

Araştırma sonuçlarına göre, gönüllü seslilik düzeyi katılımcıların yaşlarına göre istatistiksel olarak farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bunun yanında 36-45 yaş aralığında yer alan katılımcıların gönüllü sesliliği düzeyinin diğer yaş aralığında olan katılımcılara göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Literatürde bu araştırma sonuçlarını destekleyen çalışmalar mevcuttur (Büyükeşe vd. 2017:317; Çakıcı, 2008:128; Durak, 2014:101; Mesmer-Magnus ve Viswesvaran, 2005:282). Yetişkin bireyler gençlere göre herhangi bir konuda fikrini diğer bireylere göre daha kolay söyleyebilmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre; gönüllü seslilik düzeyleri eğitim durumuna göre istatistiksel olarak farklılık göstermektedir ($p<0,05$). Katılımcıların eğitim seviyesi arttıkça iş gören sesliliği düzeyinin de arttığı belirlenmiştir. Eğitim bireylerin özgüvenine, ifade yeteneğine olumlu destek veren bir süreçtir. Bireyler eğitim sürecinde kendilerini ifade edebilecekleri, seslerini çıkartabilecekleri birçok farklı mecrada bulunma fırsatı bulurlar. Böylesi bireylerin her ortamda rahatça seslerini çıkartabilmeleri doğal bir süreçtir.

Araştırma sonuçlarına göre, gönüllü seslilik düzeyi katılımcıların yaşlarına göre istatistiksel olarak farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bunun yanında medeni duruma göre evli bireylerin iş gören sesliliği

düzeyleri bekâr bireylere göre daha yüksektir. Büyükebeşevd.'nin (2017) yapmış oldukları çalışma bu sonucu destekler niteliktedir.

Araştırma sonuçlarına göre, gönüllü sesslilik düzeyi katılımcıların iş durumuna göre istatistiksel olarak farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Bunun yanında bir işte çalışan katılımcıların iş gören sessliliği düzeyinin çalışmayan katılımcılara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Tıpkı eğitim gibi iş durumu da bireylerin özgüveni ve ifade yeteneği üzerinde olumlu etkiye sahiptir. İş, bireye yalnızca ekonomik gelir sağlamaz, bunun yanında bireyler sosyalleşme, farklı ortamlara girebilme, birçok insanla tanışabilme fırsatı bulur. Bu bireyler her ortamda kendilerini çok rahat bir şekilde ifade edebilmektedir.

STK'ların hizmet sunduğu kitle ile sosyal hizmet meslek ve disiplininin hedef kitlesi hemen hemen aynıdır. Bu yüzden STK'lar ile sosyal hizmetin birlikte planlayacağı hizmetler, projeler çok önem arz etmektedir. Süreçte STK'ların genel yapısına, işleyişine, problemlerine yönelik yapılan akademik çalışmalar, sorunlara yönelik akademik çözüm önerileri de çok önemlidir. Özellikle sosyal hizmet meslek ve disiplininin STK'lara yönelik bu tarz çalışmaları belirli aralıklarla yapması, STK'lar ile sürekli irtibat halinde olması gereklidir. Gönüllü sessliliğine yönelik yapılan bu çalışmanın ülkemizde ilk defa gerçekleştiriliyor olması bu çalışmayı önemli kılmaktadır. Gönüllü sessliliği düzeyinin tespit edilmesinin, gönüllü sessliliğinin demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığının ortaya çıkartılmasının ve sosyal hizmet bakış açısı ile sonuçların ele alınarak öneriler geliştirilmesinin başta STK'lar olmak üzere sosyal bilimlerin tüm alanlarında fayda sağlayacağı ve örnek olacağı düşünülmektedir.

Araştırma sonuçlarından elde edilen bulgulara göre gönüllü sessliliği düzeyinin maksimum seviyeye çıkarılması için aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- STK'lar gönüllülerinin her daim seslerini duyurabilecekleri fırsatlar sunmalıdır.
- STK yöneticileri bireyler ve topluma yönelik fayda sağlama çalışmalarında gönüllülerini unutmamalıdır. Gönüllülerinin kolayca kendilerini ifade etmeleri için onları cesaretlendirmeli, korumalı ve kollamalıdır.
- Gönüllülerin STK yönetiminde yer almaları, projelerde bulunmaları, yenilikçi fikirlerini söyleyebilmeleri için cesaretlendirilmeleri gerekmektedir.
- Gönüllülerin rahatça ses çıkarmaları için gerekir ise onlara psiko-sosyal destek sağlanması gerekmektedir.
- Farklı STK'larda görev yapan gönüllüleri bir araya getirebilecek, farklı seslerin duyulabileceği mecralar oluşturulmalıdır (forumlar, organizasyonlar vb.).
- STK'ların sorunları, hakları, çıkarları vb. konularda sosyal hizmet meslek ve disiplini derinlemesine araştırmalar yapılmalıdır.

- STK gönüllüsü olunması açısından öğrenciler, halk bilinçlendirilmeli bu konuda eğitimler, konferanslar vb. düzenlenmelidir.
- STK'lar ile sosyal hizmet meslek ve disiplini çalışanları ve akademisyenleri her daim iletişim içerisinde olmalıdır.
- STK'lar ile sosyal hizmet meslek ve disiplini çalışanları ve akademisyenleri hassas bireyler, aileler, hassas gruplar ve topluma yönelik olarak projeler ve çalışmalar yapmalıdır.
- STK'larda sosyal hizmet öğrencileri staj yapma, gönüllü faaliyetlerde bulunma fırsatı bulabilmelidir.
- Tüm sosyal hizmet faaliyetlerinde STK'lar paydaş olmalıdır.

Kaynakça

- Akatay, A. (2008). Gönüllü Kuruluşların İnsan Kaynakları Sorunlarına Eğitsel Bir Çözüm. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(1), ss.115-137.
- Arslan, A. ve Yener, S. (2016). İşgören Sessizliği Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması Çalışması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), ss.173-191.
- Bedeian, A.G. and Premeaux, S.F. (2003). Breaking the Silence: The Moderating Effects of Self-Monitoring in Predicting Speaking up in the Workplace. *Journal of Management Studies*, 40, ss.1537–1562.
- Beşikci, S. ve Kuzucanlı, G. (2019). Dijital Platformda Kadın Hareketleri Üzerine Bir İnceleme. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, ss.799-809.
- Betil, İ. (2008). Sivil Toplum ve Kurumların Sosyal Sorumlulukları. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 3(1), ss.71-79.
- Burris, E.R. and Detert, J.R. (2007). Leadership Behavior and Employee Voice: Is the Door Really Open?. *Academy of Management Journal*, 50, ss.869–884.
- Büyükbese, T., Okun, O. ve Sayın, B. (2017). İş Gören Sessizliğinin Demografik Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi: Çokuluslu Bir Örneklem Üzerinde Çalışma. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(9), ss.309-322.

- Çakıcı, A. (2008). Örgütlerde Sessiz Kalınan Konular, Sessizliğin Nedenleri ve Algılanan Sonuçları Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 117-134.
- Çakmakçı, C. ve Çetin, Ş. (2012). Çalışan Sessliliği Ölçeğini Türkçe'ye Uyarlama Çalışması. *KHO Bilim Dergisi*, 22(2), ss.1-19.
- Derin, N. (2017). İşyerinde Kişiler Arası Güven ile İş gören Sessliliği Arasındaki İlişkide Psikolojik Rahatlığın Aracılık Rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), ss.51-68.
- Dundon, T., Wilkinson, A., Marchington, M., and Ackers, P. (2004). The Meanings and Purpose of Employee Voice. *The International Journal of Human Resource Management*, 15(6), ss.1149-1170.
- Durak, İ. (2014). Örgütsel Sessizliğin Demografik ve Kurumsal Faktörlerle İlişkisi: Öğretim Elemanları Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (2), 2014, ss.89-108.
- Ercan, H. (2002). Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), ss.69-79.
- Göktaş-Kulualp, H. (2016). Çalışan Sessliliği ile Bazı Kişisel ve Örgütsel Özellikler Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Öğretim Elemanları Üzerine bir Araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 16(4), ss.745-761.
- Karakurt-Tosun, E. (2007). Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşları. *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 3(2), ss.1-16.
- Kaya, Ö. (2008). *Sivil Toplum Kuruluşları ve Kalkınma*. Yeterlilik Tezi, T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Köstepen, A. ve Özmutaf, N. M. (2018). STK'larda Üyelerin Gönüllü Hakları Çerçevesinde Gönüllülüğe Yönelik Algılarının Belirlenmesi Üzerine İzmir İlinde Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (17. UİK Özel Sayısı), ss.813-826.
- Le Pine, J. A. ve Van Dyne, L. (1998). Helping and Voice Extra-Role Behaviors: Evidence of Construct and Predictive Validity. *Academy of Management Journal*, 41(1), ss.108-119.
- Mesmer-Magnus, J. R. And Viswesvaran, C. J. (2005). Whistleblowing in Organizations: An Examination of Correlates of Whistleblowing

Intentions, Actions, and Retaliation. *Journal of Business Ethics*, 62(3), ss.277-297.

Milliken F. J. and Morrison, E. W. (2000). Organizational Silence: a Barrier to Change and Development in a Pluralistic World. *Academy of Management Review*, 25(4), ss.706-725.

Morrison, E. W. (2011). Employee Voice Behavior: Integration and Directions for Future Research. *Academy of Management Annals*, 5(1), ss.373-412.

Oral-Ataç, L. (2020). Çalışan Sessizliğinin Öncülleri ve Sonuçları: Türkiye Örneğinde Gerçekleştirilen Araştırmalar Bağlamında İlgili Yazının Genel Değerlendirmesi ve Bir Meta-Analiz Çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), ss.1739-1755.

Köstepen, A., ve Özmutaf, N. M. (2018) Stk'larda Üyelerin Gönüllü Hakları Çerçevesinde Gönüllülüğe Yönelik Algılarının Belirlenmesi Üzerine İzmir İlinde Bir Araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, ss.813-826.

Ramanujam, R. ve Tangirala, S. (2008). Exploring Nonlinearity in Employee Voice: The Effects of Personal Control and Organizational Identification. *Academy of Management Journal*, 51, ss.1189–1203.

Salur, S. ve Yener, S. (2017). Gündüleyici Dil ve İç Girişimcilik Arasında İşgören Sessizliğinin Aracı Rolü. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2, ss.453-466.

Sivil Toplumcunun El Kitabı. (2004). *Sivil Toplum Geliştirme Programı*. Yerel Sivil Girişimler Projesi, Ankara.

Şehitoğlu, Y. (2012). İşgören Sessizliği, Nedenleri ve Boyutları Teorik Bir Çerçeve. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, ss.30-38.

Talas, M. (2011). Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (29), ss.387-401.

Türk Dil Kurumu, (TDK) (2019). www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 04.09.2020.

Van Dyne, L. , Ang, S., and Botero, I. C. (2003). Conceptualizing Employee Silence and Employee Voice as Multidimensional Constructs. *Journal of Management Studies*, 40(6), ss.1359-1392.

- Yener, S. (2017). Psikolojik Rahatlık Algısının İş Gören Sessliliği ve Takım İşbirliği Arasındaki İlişkide Aracı Değişken Rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), ss.187-190.
- Yener, S. (2018). İşgören Sessliliğinin Tükenmişlik ve Bilgi Uçurma Arasındaki İlişkide Düzenleyici Rolü. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 16(32), ss.217-236.
- Yumuşak, S. (2008). Performans Değerlemesinin Etkinliğine Etki Eden Faktörlerin Tespitine Yönelik Alan Araştırması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), ss.44-62.

Extended Abstract

The success of an institution depends on many factors. The most important one among these factors is the employees, namely workers. Employee voice can be defined as the level of ability of the employees of the institution to express their opinions, thoughts, suggestions, and problems related to the business or organizational processes. Employee voice increases employees' sense of belonging to the organization and it is a dimension of the organizational justice process. Non-Governmental Organizations (NGOs) are defined by the Turkish Language Association as "all kinds of unions, non-governmental organizations that deal with various problems in society independently, inform and enlighten the public and offer suggestions". Volunteers' being able to make their voices, expressing their opinions, speaking when they think they are wrong, and offering solutions to problems are essential for the development of NGOs, the quality of their service and the satisfaction of the volunteers. The concept of volunteer was preferred instead of the concept of employee in the present study since the universe of the research covered NGOs and the people serving in NGOs who performed this service on a voluntary basis. With this study, it is aimed to determine the voice levels of volunteers working in non-governmental organizations, to reveal whether the volunteer voices differ on the basis of demographic characteristics, and to develop recommendations by addressing the results with a social service perspective.

Quantitative research design was used in the present study. In addition, the simple random sampling method was administrated. The research was carried out between 08.12.2020 and 09.10.2020. The universe of the research was volunteer individuals over the age of 18 working in different NGOs in Yalova. The research was carried out with the permission and support of the Presidency of Cerebral Palsy Disability Federation of Turkey. The sample size could not be calculated due to the presence of unregistered volunteers in addition to the registered volunteers within the scope of the study. As a result, 219 volunteers were participated in the study. A questionnaire form was used for the data collection. The questionnaire form consists of two parts. The first part includes demographic questions

including gender, age, education, marital status and job status of the volunteers. In the second part, there are the 6-item "Employee Vocality Scale" questions, which were developed by Le Pine and Van Dyne (1998) and adapted to Turkish by Arslan ve Yener (2016). The validity and reliability studies of the mentioned scale were conducted by the same authors. In order for the scale to be scored, any item does not need to be reverse coded.

SPSS 22.0 statistics package program was used in the analysis of research data. According to the analysis performed to determine the reliability level of the scale used in the study, the Cronbach's Alpha coefficient of the scale was found to be 0.92, which revealed that the reliability of the scale was high. One-way analysis of variance (ANOVA) was performed to compare the independent group. Complementary LSD test was administrated to determine the differences based on one-way analysis of variance results. The findings were evaluated at 95% confidence interval and 5% significance level.

It was found as a result of the research that the level of voluntary voice did not differ statistically according to the gender of the participants ($p > 0.05$). Moreover, it was determined that female participants' voluntary voice level was higher than male participants.

According to the results, it was determined that voluntary voice level did not differ statistically according to the age of the participants ($p > 0.05$). Besides, it was determined that the voluntary voice level of the participants in the 36-45 age range was higher than the participants in the other age range.

The results of the present study showed that voluntary voice levels differed statistically according to education level ($p < 0.05$). It was determined that the higher the education level of the participants was, the higher the level of employee voice was. Education is a process that positively supports individuals' self-confidence and the ability to express themselves. Individuals have the opportunity to participate in many different social platforms where they can express themselves and make their voices in the education process. It is a natural process for such individuals to be able to make their voices comfortably in any environment.

According to the results of the research, voluntary voice level did not differ statistically according to the age of the participants ($p > 0.05$). Besides, according to marital status, the employee voice levels of married individuals were higher than single individuals. Büyükbeşe et al. (2017) support this result.

It was also found that the voluntary voice level did not differ statistically according to the work status of the participants ($p > 0.05$). In addition, it was detected that the employee voice level of the participants working in a job was higher than the non-working participants. Similar to education, job status has a positive effect on individuals' self-confidence and ability to express themselves.

The target audience of the social work profession and discipline is almost the same as the people served by NGOs. Therefore, services and projects that NGOs and social services will plan together are of high importance. In this process, academic studies on the general structure, functioning and problems of NGOs, and academic solutions to the problems are also crucial. Especially, the researchers on the social work profession and discipline should carry out such studies for NGOs at regular intervals and be in constant contact with NGOs. The fact that this study was the first study focusing on volunteer voice in our country makes this study significant. It is thought that determining the level of volunteer vocalism, revealing whether the volunteer voices differ according to demographic characteristics, and developing suggestions by considering the results with a social work perspective will be beneficial and set an example in all areas of social sciences, especially NGOs.

MERKANTALİZM VE SANAYİ DEVRİMİ SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN KONUMU

Ramazan İZOL* & Murat CİNGÖZ**

Öz

Bu çalışmada; yüzyıllar boyunca ayakta kalmış olan Osmanlı Devleti'nin Merkantalizm ve Sanayi Devrimi karşısındaki konumu tartışılmıştır. Çalışmada öncelikle Avrupa'da bir döneme damgasını vurmuş önemli bir iktisadî doktrin olan merkantalizmin gelişimine yer verilmiştir. Bu bağlamda dış ticaret fazlası vererek altın ve gümüş gibi kıymetli maden rezervlerini arttırmaya yönelik bir politika anlayışı olarak Merkantalizm'in, Avrupalı devletlerin ticarete dayalı bir milli ekonomi hâline geldikleri süreçteki en önemli basamaklardan biri olduğu ortaya koyulmuştur. Akabinde ise Merkantalizm çağında ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısı incelenmiştir. Bu anlamda Osmanlı ekonomisinin bu dönemde üç temel sacayağının olduğu görülmüştür. Bunlar iâşe(provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizmdir. İâşe piyasada bol miktarda mal bulunmasını ifade ederken, gelenekçilik Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde ideal düzeni ve statükoyu koruma güdüsüdür. Fiskalizm ise kişilerden ziyade devlet hazinesinin zenginleşmesini amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti'nin üç ilkesi çerçevesinde Merkantalizm'in zıddı sayılabilecek politikalar güttüğü ve bu bağlamda mal bolluğunu önemseyen, ithalatı teşvik edici ve ihracatı kısıtlayıcı bir tutum takındığı anlaşılmıştır. Çalışmada bu durumun nedenleri ve sonuçlarına dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Son olarak ise Sanayi Devrimi'nin Osmanlı Devleti'ne etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Merkantalizm, Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletler, Ticarî Devlet, Sanayi Devrimi

THE POSITION OF THE OTTOMAN STATE IN THE PROCESS OF MERCANTALISM AND THE INDUSTRIAL REVOLUTION

Abstract

In this study; the position of the Ottoman Empire, which survived for centuries, against Mercantilism and Industrial Revolution is discussed. For this purpose, first, the development of mercantilism, an important economic doctrine that had a significant impact on a period in Europe, is explained. In this context, it is revealed that Mercantilism, which forms the basis of capitalism, was one of the most important steps in the process in which European states became a national economy based on trade, as a policy understanding to increase the precious metal

* Dr. Öğr. Üyesi Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ramazanizol@akdeniz.edu.tr.
<https://orcid.org/0000-0003-2028-3477>

** Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mcingoz@atu.edu.tr,
<https://orcid.org/0000-0001-5995-8713>

reserves such as gold and silver by giving foreign trade surplus. Subsequently, the economic structure of the Ottoman Empire in the age of mercantilism and afterwards is examined. Then, the economic structure of the Ottoman Empire in the age of mercantilism is examined. In this sense, it is seen that the Ottoman economy had three basic trivets in this period. These are: provisionism, traditionalism and fiscalism. While provisionism refers to the abundance of goods in the market, traditionalism is the motive to protect the ideal order and status quo in the economy of the Ottoman State. Fiscalism, on the other hand, aims to enrich the state treasury rather than individuals. It is understood that the Ottoman Empire pursued policies that could be considered as the opposite of Mercantilism within the framework of three principles, and, in this context, the empire had a policy that cared about the abundance of goods, encouraged imports and restricted exports. Evaluations on the reasons and consequences of this situation are also included in the study. Finally, the effects of the Industrial Revolution on the Ottoman Empire are discussed.

Keywords: *Merchantalism, Ottoman Empire, European States, Commercial State, Industrial Revolution*

Giriş

XV. yüzyılla birlikte Avrupa’da yaklaşık üç yüzyıl sürececek kendine has özelliklere sahip bir ekonomik anlayış yer edinmeye başlamıştır. Kapitalizmin temelini oluşturan, küreselleşmenin önemli aşamalarından birini ifade eden ve Adam Smith tarafından Merkantalizm olarak adlandırılan bu iktisadi anlayış genel olarak; milli ve güçlü devlet ilkesi, kıymetli madenlere sahip olma arzusu ve dış ticaretin önemi üzerinden temellenmektedir (Karta, 2015:131). Avrupa’nın modern iktisadi anlayışında önemli bir yere sahip olan Merkantalist anlayış, ekonomiyi ve nüfusu güçlü tutarak ticareti geliştirmeyi ve değerli maden rezervlerini mümkün olduğunca çoğaltmayı hedefler (Örs, 2013:19). Dış ticaret fazlası vererek değerli maden rezervlerinin mümkün olduğunca çok olmasını hedefleyen Merkantalist doktrin ihracatı teşvik etmek suretiyle ticaretin, imalatın ve endüstrinin gelişmesinde etkili olmuştur. XVIII. yüzyıla dek etkisini sürdüren Merkantalizm (modern dönemde de farklı adlarla devam ettiği de görülmektedir), Sanayi Devrimine giden yolun taşlarını döşemiştir. Avrupa’yla çok yakın ilişkilere sahip olan Osmanlı Devleti ise bu süreçte Merkantalizm’in yanı başında Merkantalist anlayışa aykırı sayılabilecek kendine has bir ekonomik çizgide yol almıştır. İthalatı teşvik ederek ihracatı kısıtlamaya yönelik bir iktisadi politika güden Osmanlılar ülke içerisindeki mal bolluğunu önceliği olarak görmüştür. Ancak ilerleyen süreçte Merkantalizm politikasına dayanan Avrupa ticaret devletleri Sanayi Devrimi’nin de etkisiyle giderek zenginleşirken Osmanlı Devleti ise hammadde ihracatçısı bir çevre ülke haline gelmiştir.

1. KÜRESELLEŞME VE EVRELERİ

Basit bir tanımlamayla, küreselleşme; dünyadaki hareketlerin ve değişimlerin (insan, mal ve hizmet, sermaye, teknoloji veya kültürel uygulamaların) hızlanmasını ifade eder. Küreselleşme, dünyanın farklı

bölgeleri ve nüfusları arasında artan düzeyde bir etkileşimle sonuçlanan ve devam etmekte olan bir süreçtir. Birbirine bağlı küresel alanın adı olarak adlandırılan küreselleşme aslında insanlık tarihinde hiç de yeni bir kavram değildir. Bazılarına göre küreselleşme dünyada insan türünün coğrafi olarak yeryüzünde yayılmasına kadar bile götürülebilir. Ancak, tarihçi Fernard Braudel 'in deyimiyle, dünyanın farklı toplumları arasındaki bağlantının sağlanması ve bu “dünya-ekonomisi”nin kurulması için XV. yüzyıldaki büyük keşifleri beklemek gerekecektir. Nitekim modern anlamındaki küreselleşmenin temellerinin coğrafi keşifler, Merkantalist uygulamalar ve Sanayi Devrimi ile birlikte atılmış olduğu söylenebilir (Braudel, 2000). Bu anlamda küreselleşmenin üç evresi olduğundan bahsedilebilir. Birinci evre merkantilizmin etkisiyle başlayan ve sömürgecilikle sonuçlanan süreçtir. İkincisi ise Sanayi Devrimi ve sonrasında yaşanmış olup bu dönemde sömürgecilik emperyalizme dönüşmüştür. Üçüncü küreselleşme evresi ise 1970’li yıllarda başladığı kabul edilen ve halen devam etmekte olan süreçtir (TASAM, 2016). Ancak çalışmanın konusunu kapsamadığından irdelenmeyecektir.

Küreselleşmenin her aşamasında benzer süreçlerle karşılaşmaktadır. Ulaşım sektöründe ve iletişim araçlarında yaşanan devrimler ve yeniliklere atfedilen stratejik roller küreselleşme sürecinin temel dinamiklerini oluşturmuştur. Küreselleşmenin yoğunlaşmasıyla beraber yeni deniz ticaret yollarının çeşitlenmesi sağlanmış, dünyadaki deniz ticaret filolarının sayısı muazzam derecede artmış, demiryolları ağları hızlı bir şekilde yaygınlaşmış, ticaret hacminde yaşanan artışa yeni toprakların da ticarete açılması eşlik etmiş böylece Merkantalizm ve Sanayi Devrimi akabindeki süreçte küreselleşmenin iki evresi tamamlanmıştır. Bunun yanında küreselleşme sürecinde Avrupa'nın iktisadi tahakkümü ve yayılmacılığı dünya siyaset sisteminin temel hakim özelliği olarak ön plana çıkmıştır. İyi eğitilmiş insan gücünden gelişmiş bir vergi sisteminin tesisine kadar gelişmiş bir hükümet sistemine sahip olmak Avrupalıları bu anlamda avantajlı kılmaktaydı (Mc Neil, 1963:623) Ayrıca Avrupa ticari filoları güçlü donanmalarla desteklenirken, merkezi devletin güçlenmesine yeni sınıfların yükselişi de eşlik etmiştir. Osmanlı Devleti ise küreselleşme sürecinde küresel sistemin bir parçası olmakla birlikte küreselleşmeye yön veren başat aktörlerden biri olmaktan uzak kalmış, ilerleyen süreçte de küresel sistemin çevresel bir aktörü haline gelmiştir. Aşağıda daha derinlemesine anlatılacağı üzere küreselleşmenin ilk evresi olarak görülebilecek Merkantalizm döneminde Merkantalizm'den çok uzak politikalar izleyen Osmanlı Devleti, Avrupa'nın “yeni dünya” diye adlandırdıkları toprakları işgal ederek güçlendiği bir dönemde, halihazırdaki topraklarının kontrolünü bile sağlamakta zorlanmaktaydı. Bunun yanında Hint yarımadasında bazı girişimlerde bulunmasına rağmen imparatorluk küresel ticaretin merkezinde olamamış böylece ne sermaye birikimi sağlayabilecek bir sınıf oluşmuş ne de devlet hazinesi yeterince dolu olmuştur. Küreselleşmenin bir diğer evresi olan Sanayi Devrimi ve akabindeki süreçte de Osmanlı Devleti başat aktör

olmaktan uzak bir görüntü sergilemiştir. Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirecek siyasi, ekonomik ve yapısal özelliklerden mahrum olan Osmanlı Devleti imalat endüstrisinin zayıflaması ve dünya ticaretindeki payının azalması ile karşı karşıya kalmıştır. Nihayetinde de hammadde ihracatçısı ekonomik açıdan dışa bağımlı bir ülke olmaktan kurtulamamıştır.

2. MERKANTALİZM'İN GELİŞİMİ

Merkantalist ülkelerin temel amacı dış ticaret fazlası vermeyi sağlayarak devletin gelirlerini arttırmaktır. Merkantalizm'in gelişimi ise Coğrafi Keşifler'le çok yakından alakalıdır. Coğrafi Keşifler sonucu "Yeni Dünya'ya" açılan Avrupa Devletleri oradan getirdikleri değerli madenler, hammadde ve kölelerle birlikte zenginleşmeye başlamışlardır. Değerli madenlerin Avrupa'ya aktığı bu dönemde Avrupa devletleri ticaretten elde ettiği gelirleri arttırmak ve değerli madenleri kendi ülkelerinde tutabilmek amacıyla Merkantalist politikalar izlemişlerdir. Merkantalizm'in etkili olduğu dönemde Avrupa'nın önemli ülkeleri kendine özgü Merkantalist politikalar izleyerek ekonomik ve siyasi etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Bu anlamda Fransa'da Colbertizm¹, İspanya'da Bulyonizm, Almanya ve Avusturya'da Kameralizm gibi Merkantalist politikalar uygulanmıştır. Başlangıçta ticari ve askeri üstünlüğü elinde tutan Güney Avrupa ülkeleri bu üstünlüğü ilerleyen süreçte İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi Atlantik ülkelerine kaptırmışlardır (Peker, 2015:3). Coğrafi keşifler sonucunda altın ve gümüş bolluğu yaşayan Avrupalı ülkeler bu değerli madenleri kendi ülkelerine çekecek Merkantalist politikalar uygulayarak ticari, siyasi ve askeri üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Bu anlamda birbirleriyle sömürge elde etme mücadelesi vermenin yanı sıra ticari ve askeri çekişme içerisine girmişlerdir. Avrupa'da yaklaşık olarak üç yüz yıl uygulanan, etkili bir şekilde uygulamayı başarabilen ülkelerin zenginliğine, ticaretine ve endüstrisine önemli katkı sağlayan Merkantalizm, Avrupa ve dünya tarihini derinden etkileyen bir iktisadi doktrin olmuştur. Ayrıca gelişen piyasa ekonomisi ve ilerleyen savaş teknolojisi ile birlikte milli güvenlik ile ticaret arasında bir nedensellik kurulmuştur (Gilpin, 2015:50). Merkantalizm çağında kentleşme artmış, ulusal devletlerin doğuşu hızlanmış, Amerika'dan getirilen para ve hammaddelerle birlikte Avrupa'nın ihtiyacı karşılanmış ve neticede Avrupa'da imalat ve ticarete önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Savaş, 1999:142). Merkantalist ülkeler ulusal zenginliklerini arttırmaya

¹ Bir sistem olarak Merkantilizm, vergi gelirlerini arttırmak ve pozitif ticaret dengesini korumak için devlet sınırları içinde üretilen malları yurtdışında üretilenlerin yerine ikame etme stratejisidir. Tüm bu hedeflere katkıda bulunan modern merkantilizmin temel unsurlarından biri, deniz aşırı kolonilerin edinilmesi ve geliştirilmesiydi. Fransız ulusal ekonomi politikası, ticareti ve deniz nakliyesini canlandırırken pazarı yönetmek için daha sonra merkantilizm olarak bilinen bir dizi önlemler oluşmaktaydı. Colbertizm olarak da bilinen Fransız merkantilizmi, modern çağda Avrupa devletleri tarafından benimsenen metalik para arzını arttırmak için ekonomik faaliyetin, özellikle ticaretin devlet tarafından düzenlenmesi ile karakterize edilen ekonomik sistemle bağlantılı olarak farklı bir kapitalizm biçimini ifade eder. Bkz. Jeff Horn, "Marseille et la question du mercantilisme: privilège, liberté et économie politique en France", 1650-1750», Histoire, économie & société, vol:30, , No. 2, 2011.

çalışarak endüstri ve imalatlarının gelişimine ağırlık vermişler ve dış ticareti birincil hale getirerek market ekonomisine dayalı bir politika izlemişlerdir.

Merkantalizm zenginliğin kaynağı olarak dış ticareti dolayısıyla ihracatı görür. Dış ticarete ihracat teşvik edilirken ithalat mümkün olduğunca kısıtlanmaya çalışılır. Merkantalist ülkeler için ithalat ancak kendi ülkelerinde bulunmayan hammaddeler için izin verilebilir. Yerli sanayinin gelişimi ve onun ihracatı üzerinden hareket eden Merkantalist doktrin, altın ve gümüş elde edebilmek amacıyla mümkün olduğunca fazla mamul malın ihracatını ve ticareti öngörür. Ülke içerisindeki topraklardan maksimum faydalanmayı hedefleyen ve çalışan nüfusun arttırılmasını da teşvik eden Merkantalist doktrin ithalatı mümkün olduğunca kısıtlar ihracatı teşvik eder ve elde mümkün olduğunca çok değerli maden tutmayı gaye edinir (Köktaş ve Gölcek, 2016:224).

Merkantalizm bünyesinde milli devlet ve milli ekonomi olgusunu da barındırır. Zenginliğini ve gücünü arttırmak için mücadele eden Merkantalist ülke güçlü bir devlet olma gayesi ile gerek sömürü yoluyla gerekse de diğer ülkeler üzerinde ticari üstünlük kurarak gücünü ve zenginliğini arttırmaya çalışır. “*Ticaret kapitalizmi*” olarak da adlandırabileceğimiz Merkantalizm hâkim olduğu dönemde ticaret, ulaşım, tarım, sanayi, metalürji, nüfus, kentleşme, maliye ve teknoloji gibi birçok alanda kayda değer ilerleme ve gelişmeleri beraberinde getirmiştir (Torun, 2003:186). Özellikle XVII. yüzyıl, ticaretin Atlantik’e kaymasının da önemli etkisiyle, Merkantalizm’in altın çağına yaşandığı dönem olmuştur. Birer anonim şirket gibi hareket eden milli devletler bu dönemde doğudan batıya yeni dünyadan eski dünyaya geniş bir ticari ağ kurarak endüstri ve ticaretin gelişmesine ön ayak olmuşlardır. Sanayi Devriminin temellerinin atıldığı bu süreçte ticari, askeri ve siyasi merkez olarak Güney Avrupa’nın yerine geçen Kuzey Avrupa ülkeleri ticari denetim üzerinde hakimiyet kurmuş, böylece Merkantalist politikalar doğrultusunda güç ve zenginliklerini arttırmışlardır. Merkantalizm’in en önemli politikası olan dış ticaretin arttırılması ilkesi doğrultusunda hareket eden Merkantalist ülkeler kıymetli maden stoklarını arttırmaya çalışmışlar ve endüstrinin gelişimini teşvik edici güçlü devlet, güçlü hazine, güçlü ordu ve güçlü donanmaya dayalı politikalar takip etmişlerdir. Merkantalizm’in bir başka önemli tarafı da burjuva ile kralların ortak çıkarlar paydasında buluşması ve feodalitenin çözülüşünü hızlandırmasıdır. Ticaret sayesinde gelişen tüccar sınıfı krallarla ortak bir zeminde buluşarak güçlü ve merkezi millî devletlerin kurulmasına önayak olmuşlardır (Aydemir, 2006:139).

Ekonominin sürekli dış ticaret fazlası vermesi sağlanarak değerli maden rezervleri biriktirmeye yönelik Merkantalist uygulamalar sonucunda zenginliği, üretimi ve ticareti artan devletler, gücünü ve etkisini arttırarak dünyayı derinden değiştirecek Sanayi Devrimine giden yolu açmışlardır. Ticari ve siyasi rekabet, imalatta verim ve maliyetin arttırılması, ticarete maksimum kâr ve dış ticaret gelirlerinin mümkün olduğunca arttırılması ilkeleri doğrultusunda hareket eden Merkantalist ülkeler bu amaçlarını

gerçekleştirmek için zorlu bir rekabet içerisine girmişlerdir. Bu anlamda pazar bulabilmek, toprak ve sömürge elde edebilmek ve ticari etkinliklerini arttırabilmek amacıyla birbirleriyle siyasi, askeri ve diplomatik mücadele içerisine girmişlerdir. Kendisi her ne kadar Merkantalist bir ülke olmasa da gerek Avrupa'da, Akdeniz'de ve Kızıl Denizde sahip olduğu topraklarla gerekse de Avrupa ülkeleri ile olan ticari ve diplomatik ilişkileri ile Osmanlı Devleti, Merkantalist ülkelerle önemli ilişki ve etkileşim içerisine girmiştir.

3. OSMANLI İKTİSADÎ YAPISI

Avrupa'nın Merkantalizm çizgisinde hareket ettiği bir dönemde Osmanlı Devleti imparatorluk olmanın getirdiği farklı bir vizyonla kendine özgü bir ekonomi politikası gütmüştür. Merkantalizm çağının ilk dönemlerinde siyasi, askeri ve de ekonomik yönden altın çağını yaşayan Osmanlılar bu üstünlük anlayışı çerçevesinde kendi iktisadi anlayışlarını mevcut dengeyi koruma üzerine kurmuşlardır. Geleneksel Osmanlı iktisadi anlayışına baktığımızda ise bunun genel olarak üç ana ilke etrafında şekillendiğini görmekteyiz. Bu ilkeler iâşe(provizyonizm), gelenekçilik ve fiskalizmdir (Genç, 2015:41). Öncelikle iâşe ilkesine değinecek olursak bu ilkenin temel amacı piyasada mümkün olduğunca bol ve ucuz mal buldurmak yani ekonomideki mal arzını kolaylaştırmaktır. Tüketici yanlısı bu iktisadi ilke ile hedeflenen; ucuz, kaliteli ve bol miktarda malın ülkede bulunmasıdır. Bunu sağlamak için müdahaleci bir ekonomik anlayış benimseyen Osmanlılar tarımda toprağın boş kalmasını engellemek ve üretimi maksimum kılmak için düzenlemeler yapmış, narh uygulamaları ile piyasaya kısıtlamalar getirmiş ve ihracatı mümkün olduğunca kısıtlı tutarak ithalatı teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti önce ülke içi ihtiyacın karşılanmasına yönelik bir politika gütmüş mal ancak arttığı takdirde yani marjinal faydası sıfır olduğu takdirde ihraç edilebilir olarak görülmüştür. Osmanlı iktisadi anlayışının ikinci temel ilkesi gelenekçiliktir. Gelenekçilik sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş meydana gelmiş olan dengenin olabildiğince korunması ve değişimlerin mümkün olduğunca ortadan kaldırılmasını ifade eder. Bu ilke ile hedeflenen; üretim ile tüketim arasındaki dengenin korunması, iktisadi yapının, düzen ve istikrarının mümkün mertebe sağlanmasıdır. Gelenekçilik kadimden gelene aykırı iş yapılmaması düsturu üzerinden yürüyen bir ilkedir. Üçüncü iktisadi ana ilke ise fiskalizmdir. Bu ilke hazine gelirlerinin mümkün olduğunca yüksek seviyede tutulmasını ve gelirlerin arttırılmasını hedefler. İşte Osmanlı Devleti'nin geleneksel iktisadi anlayışı genel olarak iâşe, gelenekçilik ve fiskalizm üzerinden temellenmiştir (Genç, 2015:41-47). Osmanlı Devleti'nde ekonominin amacı toplumsal hayatın daha da genişletilmesi ve bir refah devleti olabilmektir (İnalçık, 1994:15). Kendisi bir sömürge imparatorluğu olmaktan çok uzak olan Osmanlı Devleti'nde hükümdarın tüccar sınıfıyla ittifak kurmasını gerektirecek bir zorunluluk da yoktu. Zira Merkantalizm çağında Avrupa'da, merkezi otoritesini kuvvetlendirmek isteyen ve feodaliteyi sınırlandırmak isteyen birçok hükümdar tüccar sınıfı

ile iş birliğine giderek ticareti geliştirmiş, sömürgelerini genişletmiş ve neticede Merkantalizm gelişimi merkezi krallıkların gelişimiyle paralel olmuştur. Geleneksel bir imparatorluk olarak bir tarım ülkesi olan Osmanlılarda ise ekonomi klasik çağ boyunca tarım ve tarımdan gelen vergiler ile ganimetlere dayalıydı. Bu doğrultuda ticaret çevresel ve ikinci planda kalmaktaydı. Yine de ticaretin Osmanlı Devleti tarafından önemsiz olduğunu söylemek büsbütün bir yanılgı olacaktır. Ancak coğrafi keşifler ve değişen ticaret yolları sonucu Osmanlı Devleti'nin ticari gelirleri azalmıştır. Bunun yanında XVI. yüzyılın sonlarına dek genel olarak güçlü bir ekonomiye sahip olan Osmanlı Devleti XVI. yüzyılın ikinci yarısında itibaren önemli ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Osmanlı Devleti büyük bir imparatorluk olmanın getirdiği ağır yükümlülükler sebebiyle önemli maliyetlere katlanmak durumunda kalmıştır. Bu anlamda İran, İspanya, Avusturya, Venedik gibi ülkelerle yapılan uzun süreli savaşlar Osmanlı ekonomisini derinden etkilemiş, artan asker ihtiyacı ve yükselen maliyetler mali durumu derinden sarsmış, tımar sisteminin bozulması ve asker kaçakları, işsizlik, nüfus artışı gibi sebeplerle Osmanlı ekonomisi bozulmaya başlamıştır. 1571 yılındaki İnebahtı Savaşı sonrası donanması yakılan Osmanlılar- her ne kadar bu savaştan sonra donanma yeniden inşa edilse de- denizler ve ticaret üzerindeki eski etkinliğini ve itibarını da kaybetmiştir. Osmanlı Devleti karşı karşıya kaldığı bu ekonomik sorunların ardından 1585 yılında paranın değerini düşüren tağşiş uygulamasına gitmek zorunda kalmıştır (İnalçık, 2015). Bu uygulamayla birlikte enflasyon artmış halkın alım gücü azalmıştır. Fiyat devrimi ve askeri siyasi çatışmalar neticesinde Osmanlı ticari gelirlerinde de önemli azalma yaşanmıştır (Afşin ve Cengiz, 2010:79). Avrupa yeni dünyanın zenginliklerinden faydalanarak ticaret ve endüstrisini geliştirirken Osmanlı Devleti ekonomik ve askeri göstergelerin aleyhine dönmesi sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Karta, 2013:167). Osmanlılar XVII. yüzyıl boyunca ekonomik sıkıntılarına yeterli çözümler bulamayarak ağır ekonomik buhranlar yaşadığı süreçlere tanıklık etmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesi ve ekonomik gücü zayıflarken Osmanlı coğrafyası Merkantalist devletlerin yörüngesi altına girmeye başlamıştır (Akarlı, 1996:33). İşte Merkantalizm çağında ve sonrasında Osmanlı'yı konumlandırırken Osmanlı'nın içinde bulunduğu bu ekonomik durum dikkate alınmalıdır. XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılda yaşadığı bu ekonomik buhranlar Osmanlı Devleti'nin Merkantalist ülkelerin politikalarına karşı etkili ve sağlıklı cevaplar vermesini zorlaştırmıştır. Coğrafi Keşiflerle birlikte ticaret yollarının değişmesinden de etkilenen Osmanlılar buna çözüm bulmak amacıyla askeri mücadeleler vermenin yanı sıra kapitülasyonlar yoluyla Akdeniz'i yeniden canlandırmayı hedeflemiştir. Kapitülasyonlar ve ticari ayrıcalıklar ticareti geliştirmenin yanı sıra diplomatik ve siyasi manevralar için de kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere verdiği ticari imtiyazlar askeri gücünün yerinde olduğu dönemde faydalı olmuşken askeri gücünü kaybettiği ve giderek daha çok hammadde ihracatçısı olduğu dönemlerde büyük zararlara

yol açmıştır (Cleveland, 2008:56). Yine de Osmanlılar Osmanlı Devleti Merkantalizm'in son dönemlerinde teknoloji, ticari ve endüstri yönünden Avrupalı ülkelerden geri kalmış olsa da XVII. yüzyılın sonlarında dahi ekonomik yönden zayıf sayılamayacak bir ülkeydi. Hatta Osmanlı endüstrisinin XVII. yüzyıl boyunca geliştiği dahi söylenebilir (Bulut, 2000:34). Ancak Avrupa ekonomisi XVI. ve XVII. yüzyılda büyük mesafe kat edip önemli ilerlemeler sağlarken Osmanlı ekonomisi ancak cüz'i sayılabilecek bir ilerleme kaydetmiştir. Sanayi Devriminin ardından ise Avrupa ekonomisi Osmanlı ve diğer dünya ekonomileri üzerinde tartışmasız bir hakimiyet kurmuştur.

4. OSMANLI İKTİSADİ ANLAYIŞININ MERKANTALİST ANLAYIŞ KARŞISINDA KONUMLANDIRILMASI

Avrupa'nın ekonomik gelişiminde Osmanlı'nın çok önemli bir yeri vardır. Osmanlı Devleti zengin pazarlarını Avrupa'nın Merkantalist ülkelerine açarak Avrupa'nın siyasi coğrafyasına ve ekonomik gelişmesine önemli derecede etki etmiştir (İnalçık, 1990:10). Osmanlı Devleti Avrupalı ülkelerin Merkantalist politikalarına tezat teşkil edecek bir iktisadi anlayışa sahipti. Tarım odaklı bir ekonomi politiği bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti Merkantalist ulus devletlerden oldukça farklı bir iktisadi kimlik kazanmıştır (Ünay, 2013:125). Altın çağını yaşadığı XVI. yüzyıldaki iktisadi yapısını idealize eden ve korumaya çalışan Osmanlılar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren yaşadığı mali bunalımları gelenekçilik ilkesi çerçevesinde çözmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti ekonomisinin, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren önemli sorunlarla karşı karşıya kalmasının pek çok sebebi vardır. Büyüyen sınırları kontrol etmenin zorluğu, imparatorluk olmanın gerektirdiği yükümlülükler, uzun savaşlar sonucu bozulan toprak sistemi, güçlü komşularla mücadele ve bu mücadele sürecinde ticaretin ve ekonominin zarar görmesi, ticaret yollarının değişmesi, rüşvet, celali isyanlar gibi. Osmanlılar XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ekonomik ve mali bozulmanın derinleşmesiyle karşı karşıya kalmıştır. Avrupa'daki merkezi krallıkların merkezi otoritesini güçlendirdiği XVII. yüzyılda -bir yönden adem-i merkezîyetçi sayılabilecek bir yapıda yönetim sergilemek durumunda kalan Osmanlılar- merkezi otoritesinin daha da zayıfladığı bir süreç yaşamışlardır. Merkezi otoritenin zayıflaması, tarım ve ticaretin zarar görmesi hazine gelirlerinin istenen seviyede olmasını engellemiş artan askeri harcamaların yükümlülüğü altında ezilen Osmanlı ekonomisi Merkantalizm'in ekonomik açılımlarına ve Merkantalizm sonrası gerçekleşen Sanayi Devrimine ayak uyduramamıştır. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik zorluklar Merkantalist devletlerin etkili politikalarına karşı gerekli politikaları üretmesine engel olmuştur. Ancak halihazırda kendisi bir tarım ülkesi bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın ulus temelli milli devletlerinin Merkantalist politikalarını izlemesi pek de mümkün değildir. Kaldı ki her Merkantalist politika uygulayan ülkenin de başarıyla sanayileştiği ya da zenginleştiği söylenemez.

Örneğin Merkantalist politikalar uygulayan İspanyol İmparatorluğu bir dönem Avrupa'da güçlü bir hegemonya kursa da zamanla imparatorluğun yükümlülüklerinin ve masraflarının altından kalkamayarak eski gücünü kaybeder hale gelmiştir (Güran, 2011:120). Neticede sanayileşme sürecinde de etkili bir ülke olamamıştır. Öte yandan Merkantalizm döneminde kendi içine kapanık bir ülke olan Japonya geç başladığı sanayileşme sürecine ve modern ekonomiye uyum sağlamayı başararak farklı bir örnek olarak kendini göstermiştir (Holcombe, 2010:263).

Kendine has ekonomik ve siyasi bir sistem ile toplumsal yapıya sahip olan Osmanlı Devleti Merkantalizm çağında Merkantalizm'e hiç de uymayan bir profil çizerek ihracatı kısıtlayıp ithalatı teşvik eden bir iktisadi politika izlemiştir. Batılı ülkelerin bu dönemdeki amaçları dış ticaretteki net fazla iken Osmanlılar ürün bolluğunu ön plan koymuş bu anlamda Adam Smith'in *'ülke zenginliği para bolluğu ile değil mal bolluğu ile ilgilidir'* ilkesi ile paralellik arz eden bir görünüm çizmiştir (Bulut, 2000:33). Öte yandan Osmanlılar hazinenin güçlü tutulması amacıyla para bolluğunu da önemsemiştir. Ancak Avrupa ülkeleri milli sanayilerini geliştiren korumacı tedbirleri uygularken Osmanlı Devleti yerli üretimi korumak gibi bir kaygı gütmemiştir. Osmanlılar her ne kadar ticareti önemse ve ticaret yollarını korumak için savaşlar gerçekleştirse de Merkantalist ülkelerde olduğu gibi güçlü bir tüccar sınıfına ya da bir başka deyişle sermaye birikimi sağlayabilecek ekonomik altyapıya sahip değildi. Osmanlı Devleti'nde servet birikimi istikrarı tehdit eden bir unsur olarak görülmüş gerek tüccarların gerekse de esnafın servet birikimi kısıtlama altına alınmıştır. Geriye servet biriktirebilecek tek sınıf olan devlet adamlarının mallarına da müsadere yöntemiyle el konularak servet birikimine giden yollar kapatılmıştır (Bulut, 2012:79). Merkantalistler zenginliğe önem verirken bu sadece devletin maliyesinin zenginliği ile ilgili değildir. Merkantalizm'in zenginliğinde devletle beraber belirli bir sınıfın zenginliği de işin içindedir. Osmanlı iktisadi anlayışının ana ilkelerinden olan fiskalizm'de ise devlet hazinesinin zenginleşmesi önemsenirken herhangi bir sınıfın zenginleşmesinin de engellenmesi gizli kaidesi yer almaktadır. Osmanlı Devleti herhangi bir sınıfın zenginleşmesinden ziyade toplumsal dengeyle ve tüm halkın refahıyla ilgilenen bir politika izlemiştir. Avrupalı Merkantalist ülkeler dış ticaret üzerinden zenginleşmeye çalışırken korumacı politikalarla imalat ve endüstriyi geliştirmeyi ve maksimum miktarda ihracat yapmayı hedeflemekteydi. Osmanlı Devleti ise imalat ve endüstrisi üzerine korumacılık tedbirleri uygulamazken ülke içinde mal bolluğunu arttırmak ve kıtlığı engelleyebilmek amacıyla ithalatı teşvik edip ihracatı kısıtlamıştır. Avrupalı Merkantalist ülkeler kendilerini birer şirket gibi görerek maksimum kazancı hedeflerken Osmanlı Devleti'nde refah devlet anlayışı hakimdi (İnalçık, 1994:49). Osmanlı'daki refah anlayışının örneği olan sadaka kurumları, vakıflar ve imaretler gelirin yeniden dağıtımında önemli bir rol oynamaktaydı. Büyük bir nüfusun sorumluluğunu dikkate alan Osmanlı Devleti yöneticileri öncelikli olarak mal bolluğunu sağlamayı ve özellikle

temel ihtiyaç maddelerinde herhangi bir kıtlık yaşanmasını engellemeyi hedeflemekteydi. Geleneksel bir imparatorluk olan Osmanlılar geleneksel bir çizgide hareket etmekten kendini alamayarak Merkantalist politikalara yeterli yanıt verememiş, sanayi Devriminde ise iyiden iyiye geri kalmıştır. Ancak dünya üzerindeki Osmanlı benzeri geleneksel imparatorluklara baktığımızda Osmanlı'ya benzer bir şekilde Merkantalist dönem ve sonrasına yeterli yanıt veremediklerini görmekteyiz. Örneğin İran, Hindistan ve Çin gibi imparatorluklar Osmanlı ile benzer hatta daha kötü siyasi ve ekonomik süreçlere şahit olmuşlardır. Büyük ekonomik gücü ve muazzam nüfusuyla birlikte XVII. yüzyılda ihtişamının zirvesinde olduğunu düşünen Çin bile Avrupa'dan teknolojik ve endüstriyel olarak ne kadar geri kaldığını ancak Afyon Savaşlarındaki kat'i yenilgilerinden sonra fark edebilmiştir (Kissinger, 2015:60). İmparatorlukların yapısında bulunan gelenekçilik ilkesi onların yeni ve hızlı gelişmelere adapte olmasını bir anlamda zorlaştırmıştır. Ancak Japonya örneğinde görüldüğü üzere imparatorlukların rasyonel ve kararlı politikalarla sanayileşme sürecini yaşamaları da mümkündür. Nitekim, Osmanlılar diğer imparatorluklara nazaran Avrupa'ya çok daha yakın olması sebebiyle Avrupalı ülkelerle askeri siyasi ve ekonomik yönden çok daha fazla ilişki içerisindeydiler. Ancak yukarıda değinildiği üzere içinde bulunduğu toplumsal, ekonomik ve siyasi tablodan dolayı Merkantalist ülkelerin politikalarına yeterli yanıt veremeyerek ve endüstri ve ticaretini ihmal ederek çok daha büyük zorluklar yaşayacağı XVIII. yüzyıla girmiştir. Sanayi Devrimine ayak uydurmaktan çok uzak olan Osmanlılar zamanla mutlak bir hammadde üretici ve yarı sömürge konumuna kadar gerilemiştir. Ticaret, endüstri ve tarımdaki iktisadi bozulmaya çözüm üretemeyen Osmanlılar sanayileşme sürecini etkin bir şekilde yaşayamamıştır. Böylece XIX. yüzyılda borçlanma dönemine girmiş ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru da borçlarını ödeyemez hale gelerek moratoryum ilan etmek zorunda kalmıştır (Anbar, 2009:18). Osmanlı Devleti'nin yapısal, siyasi, ekonomik ve toplumsal gerekçelerle Merkantalist bir ülke olması pek mümkün görünmese de en azından Merkantalizm'in sonuçlarının farkına vararak ona karşı daha etkin ve sağlıklı ekonomik politikalar yürütmesi beklenebilirdi. Hali hazırda önemli bir nüfusu barındıran Osmanlılar sadece kendine yetecek bir endüstriyel gelişime sahip olsa ve nüfusu ve ekonomik potansiyeli ile paralel politikalar yürütebilse imparatorluk Sanayi Devriminin olduğu çağa farklı bir şekilde girebilirdi. Osmanlı'nın ekonomik açıdan en ciddi kırılma dönemlerinden biri olan, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. Yüzyılda, Sanayi Devrimini gerçekleştirecek politikalar da güdülmeyince Osmanlılar iyiden iyiye çevresel ülke konumuna yerleşmiştir (Biber, 2009:33).

5. OSMANLI DEVLETİ'NİN KÜRESELLEŞME İLE NİHAİ ETKİLİŞİMİ: SANAYİ DEVRİMİ VE SONRASI

Özünde tarımsal üretimden makine teknolojisine geçişi ifade eden Sanayi Devrimi, sadece üretim yapısını değiştirmekle kalmamış, ekonomik,

sosyal, siyasal ve kültürel olarak da büyük dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Sanayi Devriminden sonra toprağa dayalı zenginlik ve mülkiyet anlayışı önemini kaybederken, sermaye ve sanayinin önemi önemli ölçüde artmıştır. (Şahin, 2019:1) Sanayi devrimi ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmış ve akabinde dünyanın sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Doküma endüstrisinde başlayan Sanayi Devrimi, buhar gücüyle çalışan makinelerin icadından sonra ulaşım, ticaret, tarım, teknoloji gibi her alana yayılmıştır (Köktaş ve Gölçek, 2016:96). Sanayi Devriminin altyapısı ise bir önceki bölümlerde anlatılan Coğrafi Keşifler, Merkantalizm, ticaret devleti gibi unsurlarla çok yakından ilgilidir. Coğrafi Keşifler ve Merkantalist politikalarla birlikte tarımın önemi devam etmekle birlikte ticaret ön plana çıkmaya başlamış bunun yanında ticaretle zenginleşen bir burjuvazi sınıfı ve beraberinde sermaye birikimi sağlanmıştır. Tüm bunlara Avrupa'da özellikle XV. yüzyıldan sonra belirginleşen teknolojik gelişmeler de eşlik edince Sanayi Devrimine giden aşamalar tamamlanmıştır. Sanayi Devrimi'nin; Merkantalist politikaları başarıyla uygulamış, gelişmiş bir ticaret ağına sahip ve belirli bir sermaye birikimi sağlayabilmiş ülkelerden çıkmış olması tesadüf değildir. Sanayi Devriminin başlangıcı, ekonomi anlayışında da önemli açılımları beraberinde getirmiştir. Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" kitabı bir anlamda Sanayi Devrimi sürecinde sanayileşmiş ülkelerin kabul edeceği iktisadi anlayışın ve ilkelerin de temellerini atmıştır. Klasik iktisat anlayışı olarak bilinen bu yaklaşıma göre devletler arasındaki ticaret her iki tarafa da kazanç sağlamakta, bu sebeple de serbest ticaret ilkesi devletler arası ticarî ilişkilerde temel dayanak olmalıdır (Kibritçioğlu, 1994). İlk bakışta Merkantalizm'e zıt gibi görünebilecek bu doktrin aslında bir anlamda Merkantalizm'i tamamlamaktadır. Merkantalist doktrinde ticaret önemli olmakla birlikte her devlet gümrük duvarları ile kendi endüstrisini korumalı ve ithalattan mümkün olduğunca kaçınmalıdır. Ancak serbest ticaret ilkesi baz alındığında ise gümrük duvarları gibi uygulamaların terk edilmesi gerekmektedir. O halde Merkantalizm nasıl klasik iktisadi anlayışla örtüşmektedir? Bu soruya cevap vermek için öncelikle Merkantalizm'i başarılı bir şekilde uygulandığı döneme ve uygulayan devletlere bakmak gerekir. O süreçte sanayileşme henüz emekleme aşamasında olduğundan bir devletin kıymetli maden rezerv elde etmesi ancak ticaret yoluyla mümkündür. Bu anlamda ithalatı kısarak ve ihracatı arttırarak ulusal zenginliğin arttırılması amaçlanmıştır. Ancak Sanayi Devrimiyle birlikte üretim artık temel belirleyici tema olurken ticaret üretilen malların pazarlanması için bir araç haline gelmiştir. Bu anlamda sanayileşme birincil öncelik, ticaret ise onun tamamlayıcısı olmuştur.(Her ne kadar sanayileşmeyi büyük çoğunlukla ancak belirli bir ticari birikime sahip devletler gerçekleştirebilse de) Klasik iktisadi anlayışı benimseyecek ülkeler ise başarılı Merkantalist politikalar uygulamalarının sonucunda belirli bir sermayeye, sanayileşme standardına ve tüm bunları pratiğe dökcek askeri güce sahiptiler. Bu anlamda klasik iktisadi anlayışı referans alan serbest

ticaret ilkesi bu devletler için biçilmiş kaftandı. Diğer taraftan belirli bir sermaye birikimini sağlayamamış ve sanayileşmeye geç başlamış ülkeler için ise serbest ticaret ilkesi bir anlamda yarı sömürge durumunu ifade etmekteydi. İleride anlatılacağı üzere bu durumu Osmanlı Devleti yakinen yaşamak durumunda kalmıştır.

Sanayi Devrimi ilk olarak Avrupa'nın ekonomik yapısında çarpıcı sonuçları beraberinde getirmiştir. Nitekim 1750 yılında Avrupa'nın dünya imalat sanayiindeki payı %23'e yakinken, XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğinde %61,3 oranına kadar yükselmiştir (Köktaş ve Gölçek, 2016:98). Bunun yanında adı geçen oranlar değerlendirilirken imalat çıktılarında sanayi devrimden sonraki süreçte müthiş bir patlama yaşandığı da dikkate alınmalıdır). Böylece Sanayi Devrimi öncelikle Avrupa'ya ve sonrasında tüm dünyada yayılarak küreselleşmenin en önemli aşamalarından biri haline gelmiştir. Sanayileşmeyi başarabilen ülkeler ekonomi ve teknoloji alanlarında önemli mesafeler alırken; ulaşım, imalat, ticaret, tarım, kimya gibi sektörlerde diğer devletlere karşı mutlak bir üstünlük elde etmişlerdir. Örneğin İngiltere'de üretilen bir tekstil ürününün hammaddesi Hindistan'dan tedarik edilmiş ve yine aynı ürün demiryolları ve buharlı gemiler yoluyla kısa bir süre içerisinde Hindistan da dahil olmak üzere pek çok piyasada satılır hale gelmiştir. Bu süreçte ulaşım kolaylaşmış, ticaret hızlanmış ve nicelik olarak da artmış, sanayileşme büyük bir teknolojik gelişmeyle birlikte yayılmaya başlamış ve neticede dünya tarihi tarımdan sonraki en büyük devrimlerden birine tanık olmuştur. Belirli bir sermaye birikimine, sanayiye ve askeri güce sahip olan ülkeler bu süreçte, rakiplerine karşı büyük bir üstünlük sağlamış ve bir anlamda dünya; sanayileşmiş ülkeler, yarı sömürge durumundaki ülkeler ve sömürgeler olarak üçe ayrılmıştır. Bu sanayileşme süreci sömürgeciliği emperyalizm aşamasına getirerek emperyal devletler arasındaki rekabeti de arttırmıştır. Bu anlamda dünya savaşlarının önemli sebeplerinden biri de sanayi ürünlerini pazarlayacak alanlar bulma mücadelesi olmuştur.

Sanayi Devrimi'nin ortaya çıktığı dönemde Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısının ise oldukça zayıf olduğu görülmektedir. Halihazırda zaten Merkantalist politikalara yeterince etkili bir cevap veremeyen Osmanlı Devleti Sanayi Devrimi sürecinde ise büsbütün çevre ülke haline gelmiştir. Şimdi bu süreçteki Osmanlı iktisadi yapısı ve Osmanlı Devleti'nin Sanayi Devrimi karşısındaki konumu ele alınacaktır.

Sanayi Devriminden önce Osmanlı Devleti ekonomisi tarıma ve küçük ölçekli imalat sanayi ve ticari faaliyetlere dayalıydı. Ancak imparatorluk XVI. yüzyılın sonlarından itibaren karşı karşıya olduğu ağır mali bunalımlara kalıcı çözümler üretememesi nedeniyle Sanayi Devrimi başladığında ekonomik olarak olumsuz bir tablonun içerisinde bulunmaktaydı. 1600-1800 yılları arasında Osmanlı Devleti ticaret yollarının değişmesi, Amerika kıtasından değerli maden akışının yol açtığı enflasyon, Celali isyanlar, valilerin başkaldırısı, Avusturya, Rusya ve Venedik gibi güçlü ülkelerle uzun süren savaşlar, tımar sisteminin bozulması ve akabinde

uygulanan iltizam sisteminden de verim alınamaması gibi sebeplerden dolayı zaten ağır bir ekonomik bunalımdaydı. (Şahin, 2019:11) Tüm bunların üstüne üst satırlarda anlatıldığı üzere Merkantalizm çağına ayak uyduramaması ve ticaret devleti olmaktan çok uzak bir konumda bulunması Osmanlı Devleti'nin işlerini daha da zorlaştırmıştır. Böylece Sanayi Devrimi başladığında Osmanlı Devleti Sanayi Devrimi'ne ayak uydurabilecek altyapıya sahip değildi. Nitekim ne sermaye birikimi sağlamış bir sınıf bulunmaktaydı, ne teknolojik gelişmelerin sağlanabileceği bir atmosfer vardı ne de sanayileşme sürecini ticari devlet anlayışı çerçevesinde gerçekleştirecek bir sistem yer almaktaydı. Aslında Osmanlı Devleti yöneticilerinin bir kısmı Sanayi Devrimi'nin gayet farkındaydı ve bu anlamda birazdan değinilecek bazı atılımlar da yapılmıştı. Ancak sermaye yetersizliği, fiziki ve beşeri kaynakların yeterince olmayışı, kapitülasyonlar, ticaretle zenginleşmiş az bir topluluğun da azınlıklardan oluşması ve sanayileşmiş ülkelerin engelleme çabaları Osmanlı Devleti'nde sanayileşmenin istenen seviyeye ulaşmasını engellemiştir (Erdem, 2016:17)

Osmanlı Devleti ekonomisinin özellikle XVII. yüzyıldan itibaren giderek verimsizleşmeye başladığı görülmektedir. Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkede tarım sisteminin bile büyük bir yozlaşma ve bozulmaya maruz kalması Osmanlı Devleti'nin ekonomik açmazını açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu anlamda tımar sisteminin bozulması ile iltizam sistemi denenmiş ancak bu yeni durumda da hem küçük ölçekli üretici büyük zarar görmüş hem de merkezi devleti zayıflamıştır. Zira bu yeni durumda ayanlar güçlenirken valiler de daha bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Bir süre sonra merkezi vergilendirme sistemi denense de onda da başarılı olunamamıştır. Dahası Batılı anlamda bir burjuvazi oluşmazken zaten az olan sermaye de büyük ölçüde yabancı devletlerle yatırım ortaklığı yapan azınlıkların elinde kalmıştır. (Erdem, 2016:21) Öte taraftan işin gerçeği Osmanlı Devleti elitleri Sanayi Devrimi sürecinin gayet fakındaydı. Bu anlamda devlet eliyle çeşitli adımlar atılmıştır. Özellikle askeri malzeme, kılık-kıyafet endüstrisi gibi alanlarda imparatorluk ithal ikameci bir politika izlemeye çalışmıştır. Bu anlamda Tanzimat dönemi ve öncesinde pek çok fabrika ve imalathane kurulmuş tekstil, silah ve giyim sektöründe önemli adımlar atılmıştır. Bunun yanında yönetici elitler şirketleşme politikaları uygulamak, sanayi mektepleri açmak, demiryolu projelerini hayata geçirmek gibi sanayileşme yönünde girişimlerde bulunmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin Sanayi Devrimindeki toplumsal, siyasi ve ekonomik açmazları büyüyerek devam etmiştir. XIX. Yüzyılda askeri olarak da Avrupa'nın oldukça gerisinde kalan Osmanlı Devleti, savaşlarda önemli kayıplara uğramış, azınlıkların isyanlarıyla boğuşmak durumunda kalmış hatta Mehmet Ali Paşa örneğinde görüldüğü üzere bir valisine karşı dahi güç yetiremediği bir sürece tanıklık etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde de sanayileşme sürecini gerçekleştirememesinde pek çok dinamik rol oynamıştır. Bunlardan en önemlisi Osmanlı Devleti'nin sanayileşme sürecini gerçekleştirecek gerekli reel ve finansal kaynaklardan yoksun olmasıdır.

Merkantalist anlayışla zenginleşen ve belirli bir sermaye birikimi sağlayan Avrupa devletleri sanayileşmek için gerekli altyapıyı inşa ederken Osmanlı Devleti askeri ve siyasi olarak karşıya kaldığı zorlukların yanında ekonomisinin giderek verimsizleşmesiyle ve kronik sorunlarla uğraşmaktaydı. Bunun yanında kamu maliyesinde de büyük açıklar verilmeye başlanmış, 1854-1856 Kırım Savaşı'nda alınan ilk dış borçtan sonra gittikçe borçlanmaya mahkum hâle gelmiştir. Bu süreçte kapitülasyonlar giderek Osmanlı Devleti aleyhine gelişme göstermiş neticede Osmanlı Devleti 1875 yılında borçlarının faizlerini dahi ödeyemeyecek duruma gelerek moratoryum ilan etmiştir. 1881 yılında kurulan Duyun-i Umumiye ile de Osmanlı Devleti aslında ekonomik bağımsızlığını kaybetmiştir. Tüm bunlar Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimine ayak uydurmasını zorlaştırmıştır. Bunun yanında sanayileşme yönünde yapılan çalışmalar ise Avrupalı devletlerden farklı bir yolda ilerlemiştir. Yeterli sermaye ve girişimcinin olmadığı Osmanlı Devleti'nde devlet özellikle askeri yatırımlara öncelik vermiş ve bu kapsamda bazı fabrikalar kurulmuştur (Köktaş ve Gölçek, 2016:95) Ancak bu kurulan fabrikalardan yeterince verim alınamamış Avrupa ile kıyaslandığında sanayileşme oranı çok düşük kalmıştır. Tüm bunların yanında 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşmasıyla belirginleşen Avrupalı devletlerin mamûl mal ihracatçısı ve Osmanlı Devleti'nin ise hammadde ihracatçısı olduğu bir durum ilerleyen süreçte de artarak devam etmiştir. (Erdem, 2016:23) Batı devletlerinin klasik iktisat anlayışı çerçevesindeki serbest ticaret ilkesi Osmanlı Devlet'i ni yarı sömürge durumuna iten bir süreci ifade etmekteydi. XVII. Yüzyıldan sonraki süreç boyunca toprak genişliği olarak büyük ama sermaye ve işgücü olarak kısıtlı imkanlara sahip olan imparatorluk yeni dünya sistemine ister istemez yabancı hale gelmiştir. (Şahin, 2019:5) Denizcilik ve ticari faaliyetlere yeterince önem göstermeyen bir kara devleti olarak Osmanlı İmparatorluğunda özel mülkiyetin de gelişmemiş olması sanayileşme sürecini sekteye uğratmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nde tarım arazilerinin çok büyük çoğunluğu devlet mülkiyetinde kalmışken ticaretle uğraşan ulusal bir bujuvazi oluşturulamamış, devlet eliyle yapılan sanayi yatırımları ise sermaye eksikliği, verimsizlik ve teknik sorunlar sebebiyle yeterince büyüyememiştir. Bunun yanında kömür gibi sanayileşme sürecinde önemli bir kaynaktan yoksun olunması Osmanlı Devleti'nin aleyhine olan faktörlerden bir diğerini oluşturmaktadır. Örneğin İngiltere önemli kömür rezervleri ile sanayileşme sürecinde önemli bir avantaja sahipti. Aslında sanayileşme sürecine ayak uyduramamak Osmanlı Devleti'nin birtakım hatalarının sonucu olan bir süreçten ziyade yapısal, siyasi hatta jeopolitik unsurlardan kaynaklı bir durum olarak da okunabilir. Nitekim, Sanayi Devrimi'nin ön aşamasından itibaren Avrupa'nın kuzey devletleri ile Osmanlı Devleti'nin de aralarına dahil edilebileceği İtalya, İspanya, Portekiz gibi Avrupa'nın güney devletleri arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı artmaya başlamıştır. Hatta Çin, İran, Hindistan gibi kadim imparatorluk geleneğine sahip olan devletlerin de Osmanlı ile benzer bir

konuma itildiği görülmektedir. (Japonya bunun istisnası olsa da) Bu durumun oluşmasında Kuzey Avrupalı devletlerin kolonyalist ve Merkantalist politikaları Sanayi Devrimi ile tamamlaması öte taraftan Avrupa'nın güney devletlerinin ve diğer imparatorlukların hem ticarete geri kalması hem de Sanayi Devrimine ayak uyduramaması etkili olmuştur (Williamson, 2000:58).

Sonuç

İtalyan Şehir Devletlerinin ticari gelişiminin ardından hareketlenen Avrupa ekonomisi Merkantalizm çağıyla birlikte çok daha etkili ve üretken olduğu bir döneme girmiştir. Coğrafi Keşifler sonrası Avrupalılar yeni keşfettikleri yerlerde kurdukları ticari yollar ve sömürgeler yoluyla zenginleşerek değerli maden rezervlerini arttırmışlardır. Bu değerli madenleri kendi hazinelerine çekmek isteyen Avrupa ülkeleri birbirleriyle rekabet içerisine girerek Merkantalist politikalar izlemeye başlamışlardır. Bu anlamda dış ticareti birincil öncelik haline getiren Merkantalist devletler ihracatı arttırmaya, ithalatı kısımaya ve endüstriyel gelişimi genişletmeye başlamışlardır. Ekonomide dış ticaret fazlası verilmesi ve değerli maden rezervlerinin arttırılması ilkeleri doğrultusunda hareket eden Merkantalist ülkeler, ticari kapasitelerini genişletmenin yanı sıra endüstriyel olarak da önemli mesafeler kat etmişlerdir. Merkantalizm çağındaki bu sermaye birikimi Sanayi Devrimi'nin ateşleyicisi olmuştur. Merkantalist ülkelerin yanı başında olan ve onlarla ekonomik siyasi ve diplomatik ilişkiler içerisinde bulunan Osmanlılar, Merkantalizm'in aksi yönde sayılabilecek bir ekonomi politikası gütmüştür. Bu anlamda ihracatı kısıtlayıcı önlemler alıp ithalatı teşvik ederken yerli endüstriyi korumaya yönelik ciddi atılımlar içerisine de girmemişlerdir. Osmanlı'nın bu politikasında amaç ülke içerisindeki mal bolluğunu sağlamaktır. Osmanlılar piyasada tüketici ve üreticilerin dengede olduğu fahiş karların yer almadığı tüketici yanlısı bir ekonomik anlayışı takip etmiş, herhangi bir sınıfın sermaye biriktirmesini de mümkün olduğunca engellemiştir. Osmanlı Devleti Merkantalistler gibi hazinenin zenginleşmesini önemse de bunu farklı bir araçla uygulamaya çalışmıştır. Merkantalistler hazineyi dış ticaret ve endüstri yoluyla zenginleştirmeyi öngörürken Osmanlı Devleti hazinesini tarım gelirleri ve ganimetler üzerinden karşılamaktaydı. Batıdaki Merkantalist ülkeler kendilerini bir şirket olarak konumlandırıp zenginlik peşinde koşarken Osmanlılar geleneksel bir imparatorluk çizgisinde refah devleti olarak ekonomik dengeyi korumaya yönelik iktisadi politikalar gütmekteydi. Ancak özellikle XVII. yüzyıldan itibaren Atlantik ülkelerinin ekonomik olarak hızlı gelişimine Osmanlı Devleti -yukarıda anlatılan siyasi ve ekonomik sorunların büyük etkisiyle- yeterli yanıt veremeyerek Sanayi Devrimine giden süreçte ekonomik olarak geri kalmıştır. Avrupa'daki sanayi devriminin ardından ekonomik geri kalmışlığını daha derinden hisseden ve sanayileşmeyi gerçekleştirecek altyapısı olmayan Osmanlılar, XIX. yüzyılın

sonlarıyla birlikte artık, merkez ülkelerin ekonomik çıkarlar peşinde koştuğu çevresel ülke durumuna gelmiştir.

Kaynakça

- Akarlı, E. D. (1996). "Ottoman Historiography", *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol: 30, No: 1, ss.33-36.
- Anbar, A. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile Finansal Entegrasyonu", *Maliye Finans Yazıları*, Yıl:23, Sayı:4, Temmuz, s.17-37.
- Aydemir, C. - Güneş, H. H. (2006). "Merkantalizm'in Ortaya Çıkışı", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, Kış, s.136-158.
- Biber, A. E. (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Sistemine Eklemlenme Süreci ve Azgelişmişliğinin Evrimi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 6, Sayı:1, s.27-44.
- Bulut, M. (2000). "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Merkantalistler", *Ekonomik Yaklaşım*, Sayı:39, s.23-35.
- Bulut, M. (2012). "Osmanlı Ekonomi Politığıne Yeniden Bir Bakış", *Bilig*, Sayı:62, Yaz, 2012, s.63-96.
- Braudel, F. (2000). "*Civilisation Matérielle, Economie et Capitalisme, XVe-XVIIIe Siècle*", 1979, Rééd. LGF, Vol: 3.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, 2. Basım, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Erdem, E. (2016). "Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:48, Temmuz-Aralık, ss.17-44.
- Genç, M. (2015). *Devlet ve Ekonomi*, 12. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gilpin, R. (2015). *Uluslararası ilişkilerin Ekonomi Politığı*, 3.Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.
- Güran, T. (2011). *İktisat Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- Holcombe, C. (2010). *Doğu Asya Tarihi: Çin Japonya Kore*, 1. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

- Horn, J. (2011). "Marseille et la Question du Mercantilisme: Privilège, Liberté et Economie Politique en France", *Histoire, économie & société*, vol. 30, No. 2.
- İnalcık, H. (2015). *Devleti Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, 2. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. (1990). "Tarih ve Politika", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:19, ss.7-11.
- İnalcık, H. - Quataert, D. (1994). *An Economic and Social History of Ottoman Empire 1300-1914*, First Published, Cambridge: Cambridge University Press.
- Karta, N. (2015). "Avrupa Merkantalizmi ve Osmanlı Ekonomisi", *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:11, İlkbahar, ss.130-146.
- Karta, N. (2013). "17. ve 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile İktisadi İlişkileri", *Turkish Studies:International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume:8/11, Sonbahar, s.163-173.
- Kissinger, H. (2015). *Çin: Dünden Bugüne Yeni Çin*, 1. Basım, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Kibritçioğlu, A. (1994). "Adam Smith'in Uluslararası İktisat Kuramı'na Katkıları Hakkında", *Uluslararası (Makro) İktisat*, pp. 31-38.
- Köktaş, M. A. (2016). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı:9(2), Nisan ss.219-242.
- Köktaş, A. M. - Gölçek, A. G. (2016). "Endüstri Devrimi ve Osmanlı İmparatorluğu": Askeri Fabrikalaşma Örneği", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), Ekim.
- McNeil, W. H. (1963). *The Rise of the West*, Chicago: Chicago University Press,
- Örs, A. S. (2013). *Kameralizm ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

- Peker, H. S. (2015). “Avrupa’da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, ss.1-12.
- Savaş, V. F. (1999). *İktisatın Tarihi*, 3. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Şahin, A. - Cengiz, S. (2010). “16. Yüzyıl Fiyat Devrimi ve Osmanlı İnan Savaşlarının Osmanlı İpekçilik Endüstrisi Üzerine Etkileri”, *İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ss.69-82.
- Şahin, R. (2019). “Sanayi Devrimi Osmanlı İmparatorluğu’nda Neden Başlamadı?”, *Business, Economics and Management Research Journal-BEMAREJ*, Volume 2, Issue 1, ss.1-16.
- TASAM, (2006). “Küreselleşmenin Boyutları ve Etkileri”, 14 Aralık 2006, https://tasam.org/trTR/Icerik/211/kuresellesmenin_boyutlari_ve_etkile ri, (Erişim Tarihi: 27.08.2020).
- Torun, İ. (2003). “Endüstri Toplumu’nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sina-i Faktörler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, ss.181-196.
- Ünay, S. (2013). *Kalkınmacı Modernlik*, Birinci Basım, İstanbul: Küre Yayınları.
- Williamson, J. G. (2009). “Real Wages and Relative Factor Prices around the Mediterranean 1500–1940”, *The Mediterranean Response to Globalization before 1950* Der. Şevket Pamuk - Jeffrey G. Williamson, Routledge.

Extended Abstract

Mercantilism, which emerged with commercial development and geographical discoveries in the 15th century, became one of Europe's most important economic understandings during its period of influence. The Mercantilism doctrine, which aims to have as many precious mineral reserves as possible by giving foreign trade surplus, has been instrumental in the development of trade, manufacturing and industry by encouraging exports. In this sense, mercantilism constitutes an important step in the process leading to the Industrial Revolution. The main purpose of mercantilist countries is to increase the income of the state by giving foreign trade surplus. In the period when precious metals flowed to Europe as a result of geographical discoveries, European states followed mercantilist policies in order to increase their income from trade and to keep precious metals in their own countries. As a matter of fact, important trade countries

of Europe entered into a commercial and military conflict as well as struggling to obtain colonies with each other. As a result, Mercantilism, which was applied in Europe effectively for approximately three hundred years and contributed to the wealth, trade and industry of countries that could be implemented effectively, has been an economic doctrine that deeply influences the history of Europe and the world. In the age of mercantilism, urbanization increased, the birth of national states accelerated, the needs of Europe were met with the money and raw materials brought from America, and as a result, significant progress was made in manufacturing and trade in Europe. Acting as joint stock companies with mercantilist policies, national states led the development of industry and trade by establishing a wide commercial network extending from the East to the West and from the new world to the old world. Acting in line with the principle of increasing foreign trade, which is the most important policy of Mercantilism, Mercantilist countries tried to increase their precious metal stocks and followed policies based on strong state, strong treasury, strong army and strong navy that encouraged the development of the industry.

In the period when Europe acted in the direction of mercantilism, the Ottoman Empire pursued a unique economic policy with a different vision of being an empire. The Ottomans, who pursued an economic policy aimed at restricting exports by encouraging imports, considered the abundance of goods in the country as their priority as the Ottoman Empire, which experienced its golden age in the early periods of the mercantilism era, built its own economic understanding on the preservation of the current balance.

When we examine the Ottoman economic understanding in the period when mercantilism ruled in Europe, we see that it was generally shaped around three main principles. These principles are provisionism, traditionalism and fiscalism. The principle of provisionism refers to facilitate the supply of goods in the economy by keeping as much and as cheap as possible in the market. Aimed with this economic principle, which shows a pro-consumer attitude; cheap, quality and abundant goods are found in the country. Traditionalism, the second principle of the economic structure of the Ottoman Empire, refers to the preservation of the balance that occurred gradually in social and economic relations, and the elimination of changes as much as possible. Targeted with this principle, it was aimed to maintain the balance between production and consumption, and to ensure the order and stability of the economic structure as much as possible. The third main economic principle is fiscalism. This principle aims to keep treasury revenues as high as possible and to increase revenues.

As an agrarian country similar to all other traditional empires, the economy in the Ottoman Empire was based on agriculture, taxes, and spoils from agriculture throughout the classical era. In addition, in the imperial economy, which started to deteriorate at the end of the 16th century, as a result of the price revolution and military political conflicts, there was a significant decrease in commercial income. While Europe developed its

trade and industry by taking advantage of the wealth of the new world, the Ottoman Empire faced the problem of turning against the economic and military indicators. Having a unique economic and political system and a social structure, the Ottoman State followed an economic policy that restricted exports and encouraged imports by drawing a profile that did not conform to Mercantilism in the era of mercantilism. While the purpose of the Western countries in this period was to obtain foreign trade surplus, the Ottomans prioritized the abundance of products. Although the Ottomans cared about trade and waged wars to protect their trade routes, they did not have the merchant class, or in other words, they did not have the economic infrastructure that could provide capital accumulation, as in the mercantilist countries. Even though mercantilists value wealth, it is not just about the wealth of the state's finances. The wealth of mercantilism includes the wealth of a certain class together with the state.

Although enrichment of the state treasury is important in fiscalism, which is one of the main principles of the Ottoman economic understanding, there is a secret rule of preventing the enrichment of any class. The Ottoman Empire pursued a policy that was concerned with social balance and the welfare of the whole people rather than the enrichment of any class. Being a traditional empire, the Ottomans could not resist acting in a traditional line and could not respond adequately to the mercantilist policies, and fell behind in the Industrial Revolution. As a result, the Ottomans, far from keeping up with the Industrial Revolution, gradually declined to an absolute raw material producer and semi-colonial position. Even though it does not seem possible for the Ottoman State to become a Mercantilist country for structural, political, economic and social reasons, it could at least be expected to realize the consequences of Mercantilism and implement more effective and healthy economic policies against it. However, the Ottoman State, which failed to do so, became the peripheral country where the central countries pursued economic interests.

ÇEVRE SORUNLARINDAN DOĞAN ETİK BİR YAKLAŞIM OLARAK ÇEVRE HAKKI ÜZERİNE “SİYASAL EKOLOJİK” BİR DEĞERLENDİRME

Hakan REYHAN* & Aysen SATIR REYHAN**

Öz

Çevre hakkı kavramı, 2.Dünya Savaşı'nın insanların ve doğanın üzerinde yarattığı tahrip edici sonuçları sonucunda gündeme gelen 3. Kuşak haklar (dayanışma hakları) kapsamında değerlendirilmiştir. Diğer bütün insan haklarında olduğu gibi çevre hakkı da etik bir temele dayandırılmıştır. Ancak bu etik kavramı, çevre bilincinin gelişmesine paralel olarak doğal yaşamı da içerisine almakta ve çevre etiği genişliğinde değerlendirilmektedir. Yine çevre etiğinin içeriğinin de “insanı” veya insanın da içinde olduğu “ekosistemi” temeline alan bir bakış açısı ile oluşturulduğunu gözlemek mümkündür. Hali hazırdaki çevre hukuku normlarının büyük ölçüde (içinde birbiriyle bağlantılı/birbirine bağlı unsurların olduğu) ekosistem merkezli bir çevre etiğine değil, (beşeriyetin/beşeri sistemlerin odağı olan) insan merkezli bir çevre etiğine dayandığı görülmektedir. İçinde yaşadığımız ekolojik kriz çağında, iklim sorununun yaşam üzerindeki gelecekteki olası yıkıcı etkileri de artık öngörülebildiği için, çevre hakkı normlarının ekosistem merkezli bir şekilde ele alınması gerekmektedir. İnsan da yaşamı itibarıyla ekosistemin bir parçası olduğuna göre ve ekosistemlerin geleceği insanların da geleceğini belirlediğine göre, gerçek anlamda insan menfaati de aslında bunu gerektirmektedir. Bununla birlikte, mevzuatlara girmiş olan bütün uluslararası ve ulusal düzeydeki çevre hakkı normlarının, insan merkezci dahi olsa, metin olarak kalmaması, uygulanabilmesi önem taşımaktadır. Oysa özellikle küresel ısınma/iklim değişikliği sorunlarıyla somutlaşan ekolojik krizin gün geçtikçe derinleşiyor olması var olan çevre hakkı normlarının da tam olarak uygulanmadığını göstermektedir. Bu makalede çevre hakkı kavramının oluşum süreci/nedenleri, güncel bir çevre sorunu çözümlenmesi yapılarak ele alınmakta ve bu normların hangi çevre etiğine dayandırılacağı/dayandırılması gerektiği “siyasal ekolojik” bir çerçevede tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Çevre Hakkı, Çevre Sorunları, Çevre Etiği, Ekosistem.

*Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, hakanreyhan@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5197-648X>

**Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, aysensatireyhan@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3628-2276>

A "POLITICAL ECOLOGICAL" EVALUATION ON THE ENVIRONMENTAL RIGHT AS AN ETHICAL APPROACH ARISING FROM ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Abstract

The concept of environmental right has been evaluated within the scope of 3rd Generation Rights (solidarity rights), which came to the agenda as a result of the destructive consequences of World War II on humans and nature. As with all other human rights, the right to the environment is also based on an ethical basis. However, this concept of ethics includes natural life in parallel with the development of environmental awareness and is evaluated in the broader sense of environmental ethics. Again, it is possible to observe that the content of environmental ethics is formed with a perspective based on "human" and "ecosystem". It is seen that current environmental law norms are largely based on a human-centered environmental ethic, not an ecosystem-centered environmental ethic. In the age of ecological crisis we live in, since the potential destructive effects of the climate problem on life can now be predicted, environmental right norms should be addressed in an ecosystem-centered manner. This is for the benefit of humanity as well, since human beings are a part of the ecosystem with their life and the future of ecosystems determines the future of humans. However, it is important that all international and national environmental right norms that have entered the legislation, even if they are human-centered, should be implemented instead of remaining as a text. However, the fact that the ecological crisis, which became concrete with the problems of global warming / climate change, is getting deeper day by day, shows that the existing environmental right norms are not fully implemented. In this article, the formation process of the environmental right concept is evaluated by analyzing an up-to-date environmental problem. In addition, it is discussed in a "political ecological" framework on which environmental ethics these norms should be based.

Keywords: *Human rights, Environmental Right, Environmental Ethics, Environmental Problems, Ecosystem.*

Giriş

Disiplinlerarası sosyal bilim çalışmalarının son zamanlarda en çok üzerinde durduğu konulardan biri çevre olmuştur. Çevre ve ekoloji kavramları içerikleri çerçevesinde başta siyaset bilimi, hukuk, iktisat, sosyoloji, antropoloji ve felsefe/etik olmak üzere sosyal bilimlerin çok değişik disiplinler alanlarıyla doğrudan ilgili/ilişkilidir. Çevre ve ekoloji kavramları elbette çıkışı ve gelişimi itibarıyla fen bilimleri ile doğrudan alakalıdır. Hatta ekoloji, uzun yıllar sadece fen bilimlerinin disiplinler sınırları içindeydi, biyolojinin bir alt dalıydı. İlk defa başladığı dönem olan 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısından sonra ekoloji çalışmaları hız kazandığında, bilimsel-etik bakış açısını değiştirecek "mucizevi" ekosistem kavramı¹

¹ Klasik anlamıyla ilk defa 1869 yılında Ernst Haeckel tarafından isimlendirilen Ekoloji, eski Yunan dilindeki oikos (yuva, koranak, ortam) ve logos (bilim) kelimelerinin birleşmesiyle türetilmiştir. Ekoloji'nin temel kavramı olan ekosistem, canlı organizmalarla bu organizmaların içerisinde yer aldıkları

bulunup dünyanın/evrenin bir “ekosistemler bütünü” olduğu anlaşıldığında, ekoloji kavramının fen bilimlerindeki etki-ilgi alanı genişleyerek ekoloji ile birlikte daha geniş bir disiplinlerarası çerçeveyi içeren “çevre” kavramı da yaygın biçimde kullanılmaya başlandı. Bu anlayış doğrultusunda bugün çevre sorunlarının nedenleri, sonuçları ve çözümü çerçevesinde biyolojiden, kimyaya; astronomi ve uzay bilimlerinden genetik bilimine; çevre mühendisliğinden tıp bilimine kadar birçok alanda fen/teknik bilim çalışmaları bilimsel paylaşım içerisinde yapılmak durumundadır.

Ancak içinde bulunduğumuz ekolojik kriz çağında bu çalışmaların “iki kültür”² metodolojik bakış açısıyla tam olarak sonuca ulaşamayacağı da artık kabul edilmektedir. En geniş anlamda ekosistemin kirlenmesi, ekosistem yasalarının ihlâl edilmesi ve ekolojik sistematığın bozulması demek olan “çevre sorunları”nın doğal veya biyokültürel bir süreç içinde gerçekleşmediği; meta-iktisadi/meta-kültürel beşeri sistemlere dayandığı yaklaşık yüz yıldır anlaşılmıştır. Bu bozulma süreci artarak devam etmektedir. Demek ki, sorunun kaynağını ortadan kaldırmak ve kalıcı bir çözüm bulmak bir sosyal bilim meselesidir. Bu durumda özellikle ekoloji ve çevre sorunlarının anlaşılması ve çözümü çerçevesinde yapılacak bilimsel çalışmalar öncelikle “iki kültür” kısırlığından uzak durmalı; fen bilimlerinin ve sosyal bilimlerin metodolojik, kuramsal, felsefi, teknik birikimi birleştirilmelidir (Wallerstein, 2007: 265).

Bilimler içerisinde “iki kültür” ayrımına, yapısının ve gelişiminin de zorunlu gereği olarak, en temel eleştiri ekoloji ve/veya çevrebilimden gelmiştir. Çevrebilim, doğa bilimlerinden sosyal bilimlere, sosyal bilimlerinden doğa bilimlerine geçişin bir nevi köprüsü işlevi görmektedir (Sunaryo, 2007:233). Aslına bakılırsa ekolojik gerçeklik, toplumsal ve doğal gerçekliği aynı bütünlük içerisinde içeren ve temsil eden bir kavramdır (Reyhan, 2012: 26). Bu yüzden gerçeklik bütünüyle anlaşılacak isteniyorsa temel alınan nokta ekolojik gerçeklik olmalıdır. Bu yapıldığında kaçınılmaz olarak etik bakış açısı gündeme gelecektir. Ancak bu etik yaklaşım, klasik anlamda “insan merkezci” bir bakış açısıyla şekillenen, yani sadece insanın çıkarını gözeten bir etik yaklaşım değil, insanın ekosistemin sadece bir parçası olduğu gerçeğiyle birlikte ekosistemin bütününe değerlendiren bir çevre etiği olacaktır ki, bu da gündeme çevre etiğinden doğan/doğması gereken “çevre hakkı” kavramını getirir. Bu makalede çevre hakkının içeriğinde olması gereken etik/ekolojik argümanlarla birlikte, çevre hakkı fikrinin ve somut uygulamalarının hangi tarihsel koşullarda gerçekleştiği ve günümüzde nasıl bir görünüm arz ettiği belirtilecek, değerlendirilecektir.

cansız varlıkların karşılıklı ilişki (bağlılık-sistematiçlik) içerisinde oluşturdukları anlamlı bütün olarak tanımlanabilir (Bkz. Kışlalıoğlu ve Berkes, 2003: 26).

² İnsan bilgisini, birisi sosyal ve beşeri disiplinleri ima eden edebi, felsefi kültür (edebi entelektüellerin-sosyal bilimcilerin- kültürü); diğeri doğa bilimlerini ifade eden bilim kültürü (-fen-doğa bilimcilerin kültürü) diye ayıran iki kültür tabiri, C.P.Snow tarafından savaşın yıkıcı sonuçlarının da hâlâ hissedildiği 1950’li yılların sonunda gündeme getirilmiştir. Snow’a göre bu iki kültürün birbirinden katı bir şekilde ayrılması, bu iki kültür arasındaki karşıtlık, her kültürün temsilcilerinin karşı kültüre olan güvensizliği iyice artan dünya sorunlarının (ve elbette adını koymasa da çevre sorunlarının) çözümünü zorlaştırıyordu (Snow, 2005).

1. ÇEVRE SORUNLARININ KÖKENLERİ

İnsanın doğa ile olan etkileşimi on binlerce yıl boyunca insanın doğaya mutlak bir uyumu içerisinde gerçekleşti. İnsanın içinde var olduğu doğayı dönüştürmeye başlaması medeniyetin de kentleşmenin de başlangıç noktası olarak kabul edilen neolitik çağ ile başladı. Bu tarıma geçiş ya da “tarım devrimi” olarak adlandırılan büyük dönüşüm dönemi idi. Son dönemlerdeki arkeolojik-antropolojik çalışmalardan sonra tartışmalı olmakla birlikte yaklaşık olarak M.Ö.10.000-12.000 yılları arasına tekabül eden bu dönemde insan ilk defa, doğayı/doğal gerçekliği olduğu gibi kabul etmeyip, kendi türünün de devamlılığı/sona ermemesi için onu dönüştürmeye başladı. O zamana kadar “organik toplum” özellikleri içerisinde avcı-toplayıcı bir yaşam biçimi ortaya koyarak varlığını sürdüren İnsan türünün doğal rekabet koşullarına ve zorlayıcı doğal-vahşi koşullara uyum yeteneği geliştiremeyen diğer çoğu tür gibi yok olmamasının ve doğaya uyum sağlamasının yegâne yolu akıl ile gerçekleşen dönüştürücülük kabiliyeti idi. Bu elbette, emek ve üretim anlamına geliyordu. İnsanların, akıl ile şekillenmiş emeğini kullanarak gerçekleştirdiği ilk üretim devrimi tarım devrimi oldu. Daha sonra yönetim, ticaret ve tüketim devrimleriyle birlikte tarımsal alanların dışında kentler/kentsel alanlar da ortaya çıktı. Böylece; doğal yaşam üniteleri içerisinde ilk defa insan türü doğadan ürettiği ve türettiği kendine has yapay mekânlar oluşturmaya başladı. Doğa kanunları dışında “beşeri hukuk”; doğa anıtları dışında “beşeri anıtlar”, yani mimari oluşturulmaya başladı.

Üretim, birikim, yönetim, ticaret, bilim, teknoloji... Bütün bu kavramlarla ifade edilen olaylar ve olgular, Tarım Devrimi’nden Sanayi Devrimi’ne ve akabinde ona bağlı/onunla birlikte gerçekleşen “Kentleşme Devrimi”ne kadar süren binlerce yıllık gelişim süreci içerisinde insanların kendi toplumsal ilişkilerinde ve doğa ile olan ilişkilerindeki diyalektik çatışmalarının temel belirleyicileriydi. İlkel insanın doğayla mutlak uyumu insan güçlendikçe insan lehine bozulmaya başladı (Keleş, Hamamcı, Çoban, 2012: 90). Sonuçta Sanayi Devrimi’ne kadar sürekli artan bir şekilde doğaya yönelik bir baskı söz konusu oldu. Ancak Sanayi Devrimi’nden sonra insanın doğa ile olan etkileşiminde radikal bir dönüşüm yaşandı. Bu dönüşümün temel nedeni o zamana kadarki bütün medeniyet birikiminin yeni bir iktisadi-sosyal düzenin kuruluşuna, doğaya yönelik yeni bir bakış açısının yönlendirilmesiydi. Bu şekilde ortaya çıkan ve medeniyete tahakkümcü, emperyalist, “kapital merkezci” yeni bir biçim veren bu yeni düzen kapitalizmdi. Kapitalizmi doğuran yeni olgular ise “küresel pazar için kitle üretimi” ve “metalaşma” oldu.

Yaklaşık olarak 1780-1830 yılları arasındaki 50 yıllık geçiş dönemine tekabül eden Sanayi Devrimi’ne kadar, elbette insan doğayı dönüştürüyordu; ancak bilimsel-teknolojik gelişimlerin, çetrefilleşen karmaşık toplumsal-üretim ilişkilerin ve nüfus artışının eşlik ettiği “medeni gelişim” içinde insanların “karbonsuz ayak izleri” doğaya yönelik olumsuz bir baskı oluşturmakla birlikte bu baskı nihayetinde “doğal döngü”yü/“ekolojik döngü”yü bozmuyordu. Yani, insandan aldığı bütün hasarlara rağmen

ekosistemin kendisini tamir edebilme kapasitesi mevcudiyetini devam ettiriyordu. Örneğin, orman varlıkları tahrip edilse de nihayetinde “orman ekosistemi” sürdürülebiliyordu, toprak ve su kaynakları kirletilse de bu kirlilik kronik bir hâl almıyordu; maden çıkarılıp işlense de maden kaynaklı kalıcı bir hava kirliliği yaşanmıyordu. Yani, ekosistem olumsuz anlamda insani bir etki altında kalsa da, yaşamın devamlılığını sağlayan “ekosistem yasaları” işlemeye devam ediyordu.

Bu ekolojik döngü/denge sanayi devrimiyle birlikte dünyanın geneline yayılmaya başlayan kapitalist meta üretim ve tüketim sisteminin kökleşmesi ile birlikte değişmeye başladı. Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeni düzende önceki yapı ve özelliklerinden tamamen farklılaşan kentsel mekânlara bağlanan ve onu dönüştüren “çoğaltan teknolojisi” kapitalist büyüme ideolojisi ile bütünleşince dünyanın ekosistemleri daha önce hiç görülmeyen bir baskıya maruz kalmaya başladılar. Katlayarak artan üretim, ticareti ulusal pazardan dünya pazarına doğru genişleterek kitle üretimi halini alırken bu üretim daha önceki tüketim kalıplarından tamamen ayrılmış yeni bir tüketici tipi de oluşturdu. Bu yeni tüketici, büyük ölçüde, ihtiyaca göre değil, uyarılmış talebe göre satın alma davranışı göstermekte ve bu davranışını daha da boyutlandırarak kalıcı hale getirmek üzere doğrudan zihnine yönelen ciddi bir reklam baskısı altında hareket etmekteydi. Dolayısıyla, talep eden/ettirilen kitle ile kapitalist üretici-pazarlayıcı kitle arasında doğrudan bir bağlantı vardı. Kitlemel üretim arttıkça, doyum nokta sınırı daha da yükselen tüketici kitlesi de arttı ve bu artışlar nihayetinde ekosistemler üzerinde geri dönüşü zor yıkımlar yaratmaya başladı.

19.Yüzyıl'da başlayıp 20.Yüzyıl'da (sömürgecilik ve emperyalizmle birlikte) iyice belirginleşmeye ve dünyasallaşmaya başlayan bu yeni eğilime, hızla artan meta üretim sürecine eşlik eden bir olgu da “büyüme rekabeti” oldu. Öyle ki, emperyal çatışmalar ve savaşlar ile daha da yıkıcı bir şekilde kendisini gösteren bu kavram esasında olduğu gibi sadece kapitalist bir kavram olmaktan çıktı, kapitalist olmayan hatta kapitalizm karşıtı ülkelerin ve halkların bile sarıldığı bir olguya dönüştü. Kapitalist “Batı Bloku”nun karşısındaki sosyalist “Doğu Bloku” uygulamaları da (Sovyet ve Çin deneyimleri) devletçiliği ön plana çıkarmakla birlikte üretim yönetimi ve “doğa ile mücadele” anlamında kapitalist mantıktan farklı bir yol belirlemediler. Teknolojik ilerleme ve bu ilerlemeye bağlı olarak devam eden “büyük sanayi” rekabeti Avrasya'nın ekosistemini en az Batı kapitalizmi kadar tahrip etti. Aynı durum “3.Dünya” ülkelerinin “modernleşmeci-kalkınmacı” programlarında da büyük ölçüde mevcuttu. O ülkeler de metacı-maddiyatçı bir şekilde Batı'nın büyüme çitasına ulaşmak istiyorlardı. Yani Sanayi Devrimi'nden sonra dünya coğrafyasına yayılan kapitalizm, kendisine karşı olan ülkelere de, kendi metacı mantığını taşıdı.

Sanayi Devrimi'nden İkinci Dünya savaşı sonuna kadar devam eden uzunca bir dönemde (1830-1944), doğanın kaynaklarını üretim sürecinde kullanmak üzere “sınırsız” bir algılama ile kullanma eğiliminde olan kapitalist üretim mantığı, sosyal adalet, eşitlik, emek sömürüsü, anti-

emperyalizm, anti-sömürgecilik gibi “insan merkezci” kavramlar çerçevesinde ciddi şekilde eleştirilmiştir. Yine bu dönemde; doğal kaynakların akılcı kullanımını amaçlayan; eğlenme ve dinlenmeye yönelik (rekreatif) yeşil alanların korunması için uğraşı veren (milli parkçı vs.), insan merkezliği bariz, “romantik doğa korumacı” faaliyetlerin de olduğunu söylemek mümkündür (Keleş, 1997: 241). Bununla birlikte bu dönemde, “ekolojik bir bakış” ile kapitalizm veya metacılık ya da daha genel olarak “maddiyatçılık” sorgulamasının, birkaç entelektüel kalem dışında, hemen hiç görülmediği ve çevre sorunları bilincinin kitleleşemediği de açıktır. Oysa doğaya yönelik baskı Sanayi Devrimi’nden sonraki yüzyılı aşkın süre sonunda o zamana kadarki en yüksek seviyesindeydi. Atmosferdeki karbon emisyonunun artışına bağlı küresel ısınma ve iklim değişikliği bu dönemde başlamıştı. Hava, su ve toprak kirliliği olarak adlandırılan klasik çevre sorunları bu dönemde had safhaya ulaşmıştı. Üstelik doğadaki, ekosistemlerdeki bu değişim ve dönüşüm Tarım Devrimi’nden Sanayi Devrimi’ne kadar geçen on binlerce yıllık medeniyet birikiminin etkilerinden çok daha farklı bir tahribat ortaya çıkarmaktaydı. İlk defa ekosistemin niceliksel özelliklerinden öte nitelikleri, yasaları bu süreçte değişmeye başladı. Ama derinden gelen bu ekolojik kriz henüz bir ekolojik bilinçlenme doğurmamıştı. Bu bilinçlenmenin olması ve küresel bir sorun olarak çevre sorunlarının ele alınması için çok uyarıcı dünyasal gelişmelerin olması gerekiyordu. Milyonlarca insanın öldüğü, kitle-doğa imha silahlarının kullanıldığı, insanla birlikte ekosistemlere de savaş açıldığı 2.Dünya Savaşı ilk defa bir uyarıcı bir durum/dram ortaya çıkardı. Dünya savaşlarının yarattığı hazin sonuçlar o zaman kadar tartışılmaz olarak kabul edilen “Batı medeniyeti” birikiminin sorgulanmasına yol açtığı gibi insan hakları kavramında da yeni boyutlar ortaya çıkardı. İşte çevre hakkı kavramı da bu yeni bakış açısının doğurduğu sonuçlardan biri oldu.

2. ÇEVRE BİLİNCİNİN GETİRDİĞİ ZORUNLU GÜZERGÂH: ÇEVRE HAKKI

Çevre sorunlarının yaşandığı ama henüz çevre sorunları bilgisinin ve bilincinin oluşmadığı 19.Yüzyıl’da “çevrecilik”ten öte “doğa korumacılık” söz konusuydu. Buna neden olan en önemli etmen ise kentleşme sürecinin hızlanması sonucunda kırsal doğal alanların, ormanlık alanların giderek tahrip olmaya, azalmaya başlaması daha da önemlisi “doğal estetik” kaygısıydı. Örneğin “korunan alanlar” veya “milli park” kavramları, dizginlenemeyen kentleşme sürecinin artan ölçüde yutmaya, yok etmeye, daraltmaya veya dönüştürmeye başladığı doğal alanları koruma kaygısıyla ortaya atılmış ve bu çerçevede bazı özellikli doğal alanlar koruma altına alınmışlardı. Ancak bu bakış açısı da nihayetinde yine “insan merkezci”ydi; bütün bu güzellikler insanın faydalanması için, insanın çıkarı için koruma altına alınıyordu. Kapitalizmin ölçsüz büyüme, metalaştırma sürecinde doğaya yönelik tahripkâr özelliğini ortadan kaldırmak veya dizginlemek gibi bir sorgulayıcı yaklaşımı ortaya çıkaran çevre sorunları bilgisi ve bilinci

henüz yeterince oluşmamıştı. Yani Batıcı Hümanist geleneğin de getirdiği aşırı insani özgüven doğrultusunda doğaya “araçsal değer” yaklaşımıyla bakılıyor, insan dışındaki doğanın da “kendinde şey” bir varlık olarak “içsel değer”inin olabileceği düşünülüyordu.

Bu anlayış, yukarıda belirtilen nedenlerle, 2.Dünya Savaşı sonrasında değişmeye başladı. Bu süreçte “hümanist” (1.kuşak insan hakları-temel hak ve özgürlükler) ve “sendikalist” (2.kuşak insan hakları-ekonomik ve sosyal haklar) gelenek içinde inşa edilmiş olan insan hakları da, savaşların yarattığı tahribat henüz devam ederken, daha radikal-bağlayıcı bir gereklilik olarak gündeme geldi ve boyut değiştirdi. Acımasız emperyal büyüme ve rekabet uğruna savaşlarda 50 milyondan fazla ferdini kaybeden İnsanlık, kendi varoluşu için epeydir unutmuş olduğu insan haklarına sarıldı. Öncelikle “tek dişi kalmış canavar” olmadan önceki medeniyeti, ilk hümanizm döneminin insanlık benliğini hatırlatan insan hakları birikimi yeniden canlandırılarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kabul edildi (1948). Ancak bununla yetinilmedi; çünkü savaşlar sonrasında katledilen sadece insanlar değildi. Ekoloji bilgisi birikiminden de net bir şekilde anlaşılıyordu ki, ekosistemlerin dengesi de bozulmuştu. Milyonlarca yabancı hayvan telef edilmiş, göller, akarsular, denizler kimyasallarla kirletilmiş, toprağın yapısı bozulmuş, havada zehir bulutları oluşmuş ve daha da kötüsü genetik yapı bozulduğu için sakat doğumlar ortaya çıkmıştı. Anlaşıldı ki, aslında çok uzun bir süredir doğanın, insanın içinde bulunduğu çevrenin de hakkı gasp edilmişti. İnsanın kendi türüne yönelttiği tahribat doğaya yönelik tahribatından bağımsız değildi. Doğanın da bir değer olması ve hakka sahip olması aslında başta insan olmak üzere bütün canlıların yaşamının teminatıydı. Daha doğrusu; insan hakları kavramı, doğanın da hakkı olduğu bilinciyle gerçek anlamına kavuşabilirdi. İnsanın ve bütün diğer canlıların sürdürülebilirliği için bu bilincin insanlık dayanışması ve dünyasal barış içerisinde uygulamaya geçmesi gerekiyordu.

İşte bu süreçte, yeni bir insan hakları anlayışı olarak 3.kuşak insan hakları (dayanışma hakları) fikri ortaya çıktı. Sadece bütün insanlığın dayanışması ve iş birliği ile gerçekleştirilecek olan ve bu yüzden uygulanması ancak ve ancak evrensel ölçekte olabilen bu hakların en öncelikli amacı bütün hakları temelden ortadan kaldırabilme tehlikesi olan küresel savaşların bir daha olmamasını sağlamaktır, çünkü savaş ortamı bütün hakların temelden yok sayıldığı bir vahşet durumu ortaya çıkarırdı. Bu yüzden öncelikle barışın tesis edilmesi gerekliliği, barışın bir insanlık ihtiyacı ve insan hakkı olduğu bu 3.kuşak hakların temel argümanlarından biriydi.

3.Kuşak (Dayanışma) Hakları'nın en önemli unsurlarından biri de şüphesiz “çevre hakkı” olmuştur. Çevre hakkı 3.kuşak insan hakları bakış açısının bütün argümanlarını tek başına kendinde toplamaktadır. Çünkü, çevre hakkının uygulamaya geçirilmesi ancak küresel dayanışma bilinci ile olabilir. Yani çevreye yönelik ulusal ölçekte bir hak gaspı, ulusal ölçekte kalmayacak, mutlaka sınırı aşacak ve başka ülkelerin çevre hakkı gaspına

neden olabilecektir. Sözelimi ABD'deki karbon ayak izinin yüksek olması, bir çevre hakkı gaspıdır, ama sadece Amerikalıları ilgilendirmez, küresel ısınmaya neden olduğu için nihayetinde bütün dünya coğrafyasında iklim değişikliklerine neden olur. Bu yüzden Dünya'nın bütün insanları için bir çevre hakkı ihlâlidir. Bu hakkın tam olarak gerçekleştirilmesi de bütün ülkelerin küresel işbirliğine bağlıdır. Örneğin metacı sistemlerin yol açtığı atmosferik bir sorun olan küresel ısınmanın durdurulabilmesi için bütün ülkeler sera gazı kısıtlaması yapmak üzere dayanışma içerisinde olmalıdır. Nitekim, şu anda yetersiz olmakla birlikte, küresel iklim sözleşmeleriyle yapılmak istenen budur. Dayanışmanın olabilmesi için de savaş değil barış, çatışma ve rekabet değil, işbirliği gereklidir. Bu yüzden çevre hakkının maksimum düzeyde benimsendiği bir dünyada, dünya savaşlarının olma olasılığı çok zayıf, hatta ihtimal dışıdır. Tersine de doğrudur; yani savaşların, çatışmaların ve acımasız büyüme rekabetlerinin olduğu bir dünyada da çevre hakkından söz edilemez. Bu mantığı daha da ileriye götürürsek çevre hakkının tanınmadığı ve uygulamaya geçirilmediği bir dünyanın geleceği de yaşanılabilir bir gelecek olmayacaktır. Peki bu kadar yaşamsal öneme sahip olan çevre hakkı nedir? Hangi dünyasal sözleşmelerle hangi içerikle düzenlenmiş ve ne ölçüde uygulamaya geçirilmiştir?

Çevre hakkı kavramı, en genel ifadeyle, bütün canlıların belli bir düzen içerisinde yaşamlarını sürdürdükleri çevrenin veya ekolojik sistemin (ekosistemin) korunması, gelecek kuşaklara yaşanılabilir bir çevrenin bırakılması için gerekli olan yaklaşım biçimini ifade eder. Bu yaklaşım biçimi, içinde yaşadığı ortamı köklü olarak değiştirme, dönüştürme yeteneğine sahip yegâne varlık olan insan için bu doğrultuda hem hak hem de yükümlülük doğurur. Bu yüzden çevre hakkının temel insan haklarından biri olması, insanın yaşamını sağlıklı olarak devam ettirmesi için çevre ile uyum içerisinde olması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede bunu söylemek gerekir ki; insan davranışlarının, insani sistemlerin, insani eylemlerin çevre ile uyumsuzluğu bu konuda günahı olan-olmayan her insanı olumsuz etkiler. Bu uyumsuzluk, sadece insanları değil, ekolojik sistem içerisinde dengeli olarak yaşamını sürdüren bütün canlı varlıkları etkiler. Ekolojik sistem içerisinde, insan dışında hiçbir canlı varlık doğa ile kalıcı bir uyumsuzluk göstermiş değildir. Bu yüzden, eğer çevresel bir tahribat varsa bunu engellemek, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak görevi insanın sorumluluğunda ve elindedir.

Halihazırda çevresel bir tahribat var mıdır, çevresel uyum bozulmuş mudur? Evet vardır ve uyum bozulmuştur. Ve önlem alınmazsa önümüzdeki yüzyıl içerisinde Dünya'daki yaşamın tehdit altında olacağı bilimsel öngörülerde dile getirilmektedir. Dünya, ağırlıklı olarak Sanayi Devrimi'nden bu yana; kapitalizmin, maddiyatçılığın, tüketim toplumunun egemen olmasıyla birlikte doğayı bir meta olarak görmeye başlamasından bu yana, yani yaklaşık iki yüz yıldır her geçen gün artan şekilde; çevreye verdiği tahribatı biraz daha artırmıştır.

İnsanın bu olağandışı etkisiyle, küresel iklim değişimi yaşanmakta, çölleşme, kuraklaşma, açlık, susuzluk açık bir tehlike olarak kendisini hissettirmekte, biyoçeşitliliğin azalması, bitki ve hayvan türlerinin yok olması, ormansızlaşma, kentsel alanların betonlaşması, radyoaktif kirlilik ve hepsine bağlı olarak gelişen değerler yozlaşması kaçınılmaz olgular, sorunlar olarak karşımızda durmaktadır. Üstelik artık kronikleşmeye başlayan bu sorunlar, önlenemez, geri döndürülemez, kalıcı tahribatlara yol açmaktadır. Peki, milyonlarca yıllık yaşamın sadece iki yüz yılında yaşamını sürdüren bir insan kuşağının bunu yapmağa hakkı var mıdır? Aklını sistematik kullanabilme yetisi olduğu için "eşrefi mahlûkat" (yaratılmışların en şerefli) olarak nitelendirilse de, sonuç itibarıyla milyonlarca canlı türünden sadece biri olan insanın bunu yapmaya hakkı var mıdır? İşte çevre hakkı bu can alıcı, temel iki soru ile başlamış ve geliştirilmiştir.

Bu çerçevede, geniş anlamda çevre hakkı için şöyle bir tanımlama yapılabilir: İnsanın sadece kendi yaşamı için değil, bir parçası olduğu geçmiş nesiller, gelecek kuşaklar ile diğer canlıların hakları için, çevresel tahribatı önleme ve çevresel sürdürülebilirlik doğrultusunda gelişen hakların çerçevesini çizen ve bununla birlikte yönetimlerin ve insanların (vatandaşların-tüketicilerin) sorumluluklarını yerine getirmesinin koşullarını ve yollarını saptayan dayanışma haklarına çevre hakkı denir. Geniş anlamda çevre hakkını içeren bu tanımlama, canlı merkezci çevre etiği ve yaşama hakkı ile bağlantılandırılmıştır. Dar anlamda çevre hakkının perspektifinde ise, ağırlıklı olarak insan yaşamının sürdürülebilirliği, insan yaşamının niteliği ve çevre ile uyumlu kalkınma fikri bulunmakta; çevresel tahribatı önleme kaygısıyla birlikte ülke-şirket ekonomisini zayıflatmayacak çevresel önlemlerin alınması doğrultusunda hakları ve ödevleri içeren bir hukuki düsturlar ortaya konmaktadır. Bu yüzden, dar anlamda çevre hakkı kavramı da sürdürülebilir kalkınma ve insan merkezci çevre etiği yaklaşımlarıyla uyumludur. Bütün bu tanımlamalardan anlaşılacağı gibi, çevre hakkını anlayabilmek için öncelikle çevre etiği ile ilişkilendirerek açıklamak gereklidir.

3. ÇEVRE HAKKININ KAPSAMI ÇERÇEVESİNDE ÇEVRE ETİĞİ TARTIŞMALARI

Çevre hakkının, insan hakları normlarının genel evrimsel gelişimi sürecinde 3.Kuşak-Dayanışma Hakları kapsamında değerlendirildiğini ifade etmiştik. Oysa, yukarıda da belirtildiği gibi, nesnel olarak bütüncül açıdan, ekosistem merkezinden baktığımızda çevre/ekoloji, insanı içine almakla birlikte, kapsam olarak insanı aşan bir kavram olarak gelişmiştir. Oysa Hümanizm geleneğinden gelerek somutlaştırılan, içeriği oluşturulan insan hakları kavramı özünde diğer canlıları insan için bir nevi araçsallaştıran, insan merkezci bir yaklaşımın ürünüdür. Bu durumda esasında çevre hakkını insan hakları kapsamı içinde değerlendirmeyip başlı başına bir haklar kümesi içerisinde değerlendirmenin (örneğin canlı hakları, ekolojik haklar vs.) daha uygun olacağı düşünülebilir. Bu, esasında etik teorik bir tartışmadır ve

“çevre” derken neyi kastettiğimiz, “çevre sorunları”nın kökeninde neyi aradığımız ve nasıl bir çözüm yaklaşımı içerisinde bulunduğumuz soruları ile doğrudan ilgilidir. Bunu belirleyebilmek ve bir sonuca bağlayabilmek için insan-doğa etkileşiminin etik sınırlarını tespit etmek ve bu durumu çevre etiği tartışmalarıyla açıklamak aydınlatıcı olacaktır. Bu yapıldığında görülecektir ki, çevre hakkının içeriği etik sınırlarına göre farklı farklı anlamlar taşıyabilmekte; örneğin ideal bir çevre hakkı öğretisinin kapsamında sadece insan değil, ekosistemin bütün canlı-cansız unsurları yer alırken, uluslararası çevre hukukunun kapsamı büyük ölçüde insan merkezi bir çevre etiği ile sınırlı kalabilmektedir. Bu da bizi çevre içeriği açısından bütün canlı-cansız varlıkların etik değerini koruma ve etik sorumluluğunu teslim etme yetkisini insana veren, dolayısıyla çevre hakkı kavramıyla bütün etik yaklaşımları içselleştirilebildiği bir bilimsel teoriye götürmektedir.

Bu teoriden yola çıkılarak iki temel tespit ortaya konabilir: (1) İnsan, doğal yaşamı çerçevesinde ekosistemler içerisinde varlığını sürdürdüğüne göre, ekosistemler içerisindeki yaşam sürecine ve biçimlerine bağlıdır. İnsanın bu yaşam biçimlerini ve döngüleri metacı şekilde değiştirmeye kalkması sadece diğer canlı yaşam alanların değil, o canlı yaşam sistemine bağlı olduğu için kendi yaşam geleceğini de tehdit edici bir durumdur. (2) Doğayı bilinçli olarak dönüştürme yeteneğine sahip yegâne canlı varlık olduğu için, etik olarak yegâne sorumlu yaratık/varlık olan insan, bu anlamda etik sorumluluk anlamında diğer canlı-cansız varlıkları da temsil etme yetkisine sahip olmaktadır. Bu durumda çevre hakkının kavramsal kapsamı içerisine aşağıda detayları verilecek olan bütün çevre etiği yaklaşımları dahil edilebileceği gibi genel olarak “sürdürülebilir kalkınma” çerçevesinde gerçekleşen uluslararası düzenlemelerde/uygulamalarda görüldüğü gibi sadece insan merkezci çevre etiği ile sınırlı kalması da mümkün olabilecektir/olabilmektedir. Yani teorik olarak çevre hakkı geniş anlamda anlaşılmaya muktedirdir, ancak siyasal-sınıfsal saiklerle, çevre etiği yaklaşımlarının dar anlamı bir parçası ile de sınırlandırılmaktadır. O halde öncelikle çevre etiğinin anlam çeşitliliğini değerlendirmek gerekmektedir.

İnsanların içinde yaşadıkları ve müdahil oldukları doğa ile olan ilişkileri çerçevesinde, doğayı tanımlarken belirledikleri ahlaki ölçütlere çevre etiği denir. İnsanın doğal dünya ile ilişkilerine onun ahlaki yapısının, temel felsefi bakış açısının, zihinsel yapısının yön verdiği varsayımıyla çözümlemeler yapan ve insan ile doğa arasındaki olması gereken ahlaki ilkeleri ortaya koyan çevre etiği içerisinde genel olarak üç ana yaklaşım vardır: (1) Düşünce merkezine insanı alan insan merkezci (antropocentrism) etik yaklaşım, (2) insan ile birlikte bütün canlı varlıkları temel alan canlı merkezci (biocentrism) etik yaklaşım ve (3) sadece canlı varlıkların değil, cansız varlıkların da “içsel değeri” (kendi varlığından doğan, insana veya başka bir unsura göre belirlenmeyen değeri) olduğunu söyleyen çevre merkezci (ecocentrism) etik yaklaşım.

İnsan merkezci çevre etiği yaklaşımı, artık insani yaşamı da tehdit eder noktaya gelen ekolojik çöküntünün yine insanın esenliği için

durdurulması veya yavaşlatılması gerektiğini düşünen, insanı canlı yaşamının bir parçası olarak değil de, belirleyici öznesi olarak gören etik yaklaşımdır. Bu yaklaşımın savunucuları, doğaya, doğanın kendine has, insandan bağımsız bir manevi, özel etik kimlik yüklemeseler de doğanın saygınlığına inanırlar. Doğa özünde tanrısal ya da insani saygınlık ile anlamlıdır, bu yüzden, Tanrı için veya insan için ekolojik denge mümkün olduğu kadar korunmalı, doğaya saygı gösterilmelidir (Reyhan, 2012: 75). Bu yaklaşımı savunanların argümanlarından biri de “bugün yaşayan insanların gelecek kuşaklara karşı etik sorumluluğu” olduğudur (Jardins, 2006: 182). Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı zaten bu anlayış çerçevesinde gündeme gelmiştir. Bu başlık altında birbirinden görece farklı değerlendirme biçimleri de olmakla birlikte insan merkezci yaklaşım, genel olarak Batı'nın Aydınlanma devriminin düşünsel kalıpları içerisinde, özellikle de Hümanizm düşüncesinin etki alanından çıkamayan bir etik yaklaşım ortaya koymaktadır. Aydınlanma felsefesinin doğurduğu ilerlemecilik, sanayi uygarlığı, teknolojik devrim vs. olgular ekolojik çöküntünün nedenleri olarak kabul edilse bile; ekolojik sorunların yine insan zihninin ileri bir aşamasını temsil eden Batılı düşünce birikimiyle çözüme kavuşturulabileceğini savunan bu etik anlayış; insanın doğaya egemen olduğu bir zihniyeti olumlayan dinsel düşünceden, insanın canlı yaşamı içerisindeki öznelğine vurgu yapan Hümanizm'den ve doğanın insan tarafından insani/toplumsal gelişim açısından dönüştürülmesini meşrulaştıran modern doğa bilimlerinden beslenmektedir. Mevcut reel kapitalist sistemin (ayrıca reel sosyalist sistemlerin de tabii) de eleştirisini yapan bu yaklaşımlar, nüfusun azaltılması, sürdürülebilir kalkınma vs. gibi “çevre koruma” odaklı, teknik çözüme dayalı düzen içerisindeki çevre politikası yaklaşımlarıyla uyuşmaktadırlar.

Canlı merkezci yaklaşıma göre ise insanın evren içerisinde herhangi bir önceliği, özelliği ve ayrıcalığı yoktur. İnsan da, hayvan ve bitki gibi doğal yaşamın bir parçasını oluşturmaktadır. Bütün canlılar sadece canlı oldukları için ahlaki ehliyete sahiptirler (Jardins, 2006: 291). Canlı yaşamının “acı çekme, zevk alma veya mutluluk kapasitesine sahip olan” içindeki bütün unsurlarıyla birlikte (Singer, 2012; 101) içsel bir değeri vardır. Burada anahtar kelime “çıkar” kelimesidir. Kendi çıkarını gözetken her varlık içsel değere sahiptir. Bu yüzden bu varlıkları insani çıkarılara göre değerlendirmek yanlıştır. Dolayısıyla canlı varlıkları “kaynak” olarak değerlendirmek yanlıştır (Jardins, 2012: 260). Özellikle hayvan hakları savunucuları, vejeteryan (et yemezler) ve vegan (hiçbir hayvansal gıda tüketmezler) felsefesini benimseyenler bu tür bir çevre etiği anlayışına sahiptirler. Bu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden Peter Singer'e göre; Hümanist gelenek içerisinde kavramsal içeriğe sahip olan eşitlik ilkesini insan türünün dışında da algılamak ve “asıl çıkar” (insan çıkarı) ve “ikincil çıkar” (hayvanların çıkarı) çerçevesinde tezahür eden katı hiyerarşik haklar sınıflandırmasını ortadan kaldırmak ve hayvan haklarını yok saymamak gerekir (Singer, 2012: 112-114). Yine, yaşı büyük köklü ağaçların da

canlılık özelliği taşıdığını, bu yüzden insanların temel elzem ihtiyaçlarının dışında kesilmemeleri gerektiğini söyleyen çevreciler/ekolojistler de “ağaçların ahlaki ilgi ehliyeti” argümanını ortaya atmışlar ve ağaç hakları kapsamında canlı merkezci çevre etiği anlayışını benimsemişlerdir (Jardins, 2006: 220-224).

Çevre merkezci çevre etiği ise; temel olarak canlı merkezci etik yaklaşımın argümanlarıyla uyum içinde olmakla birlikte, canlı merkezci etiği daha da genişleten ve cansız varlıklara da etik bir değer yükleyen bir etik anlayışıdır. Çevre merkezci etik yaklaşımın ilk temsilcisi olarak Aldo Leopold (1887-1948) gösterilebilir. Özellikle ekoloji düşüncesi tartışmalarında son derece etkili olan ilk defa 1949’da yayımlanan “Bir Kum Yöresi Almanacağı” kitabıyla birlikte yeryüzü etiği ya da toprak etiği olarak da nitelendirilen etik yaklaşımın öncüsü olarak kabul edilen Leopold’a göre yeryüzü etiği, toprağı, suyu, bitkileri ve hayvanları da içerecek şekilde kapsayıcı bir etikdir. İnsanlar da canlı varlığının ve yeryüzünün ekolojik bir parçasıdır. Her canlı varlık çeşitli besin zincirleriyle birbirine bağlıdır. Toprak etiği yaklaşımında toprak, yaşayan canlı bir varlıktır ve su da bu canlı varlığın bir parçasıdır (Jardins, 2006: 355-361).

Çevre merkezci etik yaklaşımın anlaşılmasını sağlayacak en etkili görüşleri Norveçli ekolojist Arne Naess’in temellendirdiği “Derin Ekoloji”de (Deep Ecology) görmek mümkündür. Dünya’daki yeşil siyasal hareketlerin temel siyasal ideolojik programları üzerinde ve ayrıca çevre hakkı bilincinin gelişmesinde önemli etkileri olmuş olan Derin Ekoloji’nin çevre etiği yaklaşımına göre; yeryüzündeki bütün insanların ve insan olmayan yaratıkların içsel bir değeri vardır ve yaşam biçimlerinin zenginliği, çeşitliliği bu değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunur. Ayrıca bu çeşitliliğin de kendine özgü, ahengini/düzenini bozacak şekilde, dokunulmaması gereken bir değeri vardır. İnsanların kendi hayati gereksinimlerini gidermekten öte bu çeşitliliği ve farklılığı azaltmaya hakları yoktur. Değeri insan değeri, doğal kaynakları “insan için” olarak görmek değişmesi gereken dogmatik bir görüştür. Bu çerçevede bütün canlı yaşamının müşterekliğinde olan kaynakları yok etme pahasına yaşam standartlarının sürekli olarak yükselmesiyle uğraşmaktan vazgeçip yaşamın niteliğinin değerini anlama gerekmektedir (Naess, 1994: 14-16). Bu anlamda derin ekoloji felsefesi, endüstriyel-teknokratik toplumun mekanistik paradigmasını da kökten eleştirmekte ve “yeni ekolojik paradigma”nın egemen olmasını istemektedir (Önder, 2017: 128) Bu yeni ekolojik paradigmanın temel eksenini ise, “doğayla sözleşme” fikri/metaforu içinde şekillenen, canlı ve cansız bütün varlıkların, yani ekosistemin/ekosistemlerin aynı haklar temelinde tanımlandığı “biyosferik eşitlik” veya “organizmik demokrasi” olacaktır (Önder, 2017:126).

Özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra entelektüel-siyasal tartışmalarda, kitlesel toplumsal-siyasal hareketlerde ve küresel çevre politikalarının inşası sürecinde gündeme gelen bu etik yaklaşımlar, ülkelerin çevre politikalarında ve uluslararası çevre rejimlerinin içeriğinin

belirlenmesinde oldukça etkili olmuşlardır. Ancak bütün bu entelektüel-politik tartışma sürecinde çevre hakkının hukuki metinlere taşınması ve çevre hakkının kavramsal içeriğinin yenilenmesi konusunda birçok görüş gündeme gelmekle birlikte (ki tartışmalar hâlâ devam ediyor) çevre hakkı normlarının, aslında olması gerektiği gibi, geniş ölçekli bir çevre etiği kapsamında ele alınarak uygulamaya geçirilmediği, daha çok insan merkezci çevre etiği yaklaşımıyla uluslararası ve ulusal çevre hukukunda yer edinebildiği görülmektedir.

4. HUKUKİ METİNLERDE ÇEVRE HAKKI NORMLARI

İkinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sonuçlarının henüz yaşanmakta olduğu yıllarda (1948) kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde henüz dünyada “çevre sorunları bilinci” tam olarak yerleşmemiş olduğundan doğrudan “çevre hakkı” ibaresi yoktur, yine de çevre hakkı doğrultusunda çok önemli bir anlayış dönüşümü içerisinde “insanların yaşam koşulların güvence altına alınmasından bahseder” (Keleş, Hamamcı, Çoban, 2012: 316). Beyanname'de; herkesin sahip olması gereken “yaşam standardı”ndan ve buna bağlı olarak beslenme, barınma ve sağlık ile ilgili temel haklardan bahsedilmesi çevre hakkı kavramı ile bağlantılandırılabilir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin, atom bombasının kullanıldığı ve buna bağlı olarak büyük bir insan-çevre felaketinin yaşatıldığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bu savaşa bir “tepki” olarak yayınlanmış olması da çevre hakkı ile bağlantılı olduğunun göstergelerindedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra (1945 sonrası) aynı şiddette bir dünya savaşı olmamakla birlikte, özellikle sanayileşmiş ülkelerden başlayarak çevresel tahribatın boyutlarının iyice artmaya başladığı görülmektedir. Çevre sorunlarının giderek artmaya ve genişlemeye başlamasıyla birlikte kitlesel bir tepki olarak yaygınlaşan çevre bilinci ve çevre hareketleri, çevre sorunu konularının 1960'lı yılların sonuna doğru dünyasal gündemin ilk sıralarına yerleşmesini sağlamıştır. Bu süreçte içeriği olgunlaşmaya başlayan “çevre hakkı kavramı” da, uluslararası zeminde ilk defa Birleşmiş Milletler'in 1972'de Stockholm'de gerçekleştirdiği Çevre Konferansı'nda resmi olarak gündeme gelmiştir. Konferans'ın sonunda yayınlanan Stockholm Bildirgesi'nde “İnsan, kendisine onurlu ve iyi yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve tatmin edici yaşam koşulları temel hakkına sahiptir...” ifadesi yer almaktadır (Kaboğlu, 1996:12). Çevre hakkının somut olarak uygulanması konusunda önemli başka bir uluslararası sözleşme, genel olarak doğa kaynaklarının kullanılması ve korumacılık çerçevesinde devletlere yükümlülükler getiren 1982'de kabul edilen Dünya Doğa Şartı'dır. Yine 1987 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun hazırladığı ve Brundtland Raporu olarak da adlandırılan “Ortak Geleceğimiz” adlı rapora bağlanan metinlerde temel bir insan hakkı olarak çevreden bahsedilmektedir.

Birleşmiş Milletler bünyesinde G.H.Brundtland başkanlığında kurulan Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun, Ortak Geleceğimiz(1986) adıyla kaleme aldığı bu rapor -daha önce buna benzer yaklaşımlar sergileyen raporlar bulunmakla beraber- çevre sorunlarının temel kavramlarından biri olan “sürdürülebilir kalkınma” ilkesini uluslararası gündeme taşıyan ilk metin olmuştur. Rapor'da Sürdürülebilir Kalkınma şu şekilde tanımlanmıştır: “Sürdürülebilir Kalkınma, bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların da kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılamaktır.” Bu kavram çerçevesinde iki şeyin altı özellikle çizilir: (1) Her şeyden önce dünya yoksullarının temel ihtiyaçlarının karşılanması çerçevesinde “ihtiyaç” kavramı, (2) Çevrenin bugünkü ve gelecekteki ihtiyaçları karşılayabilme yeteneğine teknolojinin ve sosyal örgütlenmenin getirdiği sınırlamalar kavramı. (Reyhan ve Satır Reyhan, 2017: 1390) Böylece, ekonomik ve sosyal gelişmenin amaçlarını tarif ederken, bütün ülkelerde “sürdürülebilir kalkınma” esasları dikkate alınmalıdır. Bu anlayış da esas olarak kuşaklararası adalet ve aynı kuşak içerisindeki hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde belirlenmelidir. Sürdürülebilir Kalkınma'nın temel unsurları şu şekilde ifade edilmektedir: (1) Büyümeyi canlandırmak (özellikle az gelişmiş ülkelerin büyümesi). (2) Büyümenin kalitesini değiştirmek (ekolojiye uyum) (3) İş bulma, yiyecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak (küresel adalet) (4) Kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek. (5) Teknolojiyi yeniden yönlendirmek ve riski yönetmek. (6) Karar vermede çevre ile ekonomiyi birleştirmek (Reyhan ve Satır Reyhan, 2017: 1391)

1992 yılında Rio'da gerçekleşen Dünya Zirvesi'nde de ormanlar, biyoçeşitlilik, iklim değişikliği gibi çevre hakkı konusuna giren konularda devletlere yükümlülükler getiren çerçeve sözleşmeler kabul edilmiştir. Kıtalar çerçevesinde ilan edilen insan hakları sözleşmelerinde de çevre hakkına doğrudan veya dolaylı olarak yer verilmiştir. 1986'da yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı'na göre “Bütün halklar gelişmelerine uygun olarak, tatmin edici ve bütünleyici bir çevre hakkına sahiptir.” Yine 1969 yılında kabul edilen Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi'ne 1988 yılında eklenen protokol “sağlıklı çevre hakkı”nı kabul etmiştir. 1983'te kabul edilen “Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri Bildirgesi”nde çevre hakkı konusunda hükümlere bağlayıcı hükümler getirilmiştir. Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ve Avrupa Sosyal Şartı'nda da dolaylı olarak çevre hakkına ilişkin bağlayıcı hükümler yer almaktadır. Nitekim, yaptırım gücü olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne dayanarak çevre hakkını kabul etmiştir (Kaboğlu, 1996: 134-137). Çevre sorunlarıyla ilgili bir başvuruyu inceleyen ve sonuçlandıran Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “Ağır çevre kirliliği bireyin esenliğini zedeleyebilir ve bireylerin özel ve aile yaşamlarını olumsuz yönde etkileyerek evlerinin keyfini çıkarmalarını engelleyebilir” hükmüne varmış ve bunun insan haklarına aykırı olduğunu tescillemiştir. Ayrıca Mahkeme,

çevreye zarar verebilme riski taşıyan herhangi bir eylem ve etkinliğin önceden hükümetlerin araştırılmasından geçirilmesi ve halkın konuyla ilgili bilgilendirilmesi gerekliliğini kabul etmiştir. Aksi halde yaşama hakkının ihlalinin söz konusu olabileceği vurgulanmıştır (Kaboğlu, 1996: 142).

Öte yandan 1991 yılında “Avrupa İçin Çevre” stratejisinin kabulü ile 1994 yılında Çevre Politikaları Komitesinin kurulması, Avrupa Ekonomik Konseyi’nin çevre konusundaki faaliyetlerini hızlandırmış ve “Uzun Menzilli Sınırlar ötesi Hava Kirliliği” sözleşmesine ilaveten “Espoo” ve “Aarhus Sözleşmeleri”nin kabulü gerçekleşmiştir (Güneş, 2013: 109).

Espoo sözleşmesi gereğince; yapılması planlanan bir faaliyet/yatırım konusunda, etkilenmesi muhtemel olan kişilerin ilgili faaliyet konusunda bilgilendirilmeleri; söz konusu faaliyet ile ilgili fikir beyan etme ve itiraz etme imkânlarının sağlanması ve bu itirazların yetkililere ulaştırılması teminat altına alınmaktadır (Olgun ve Işık, 2017: 42). İlgili sözleşme; 21. Yüzyıl’da karşılaştığımız küresel çevresel sorunlarının ülkelerin sadece kendi sınırları içinde değil, aynı zamanda ulusal sınırlar dışında da “çevresel sorumluluk” ve “çevresel hak” kapsamı içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Dünya’da çevre ile ilgili konularda “bilgi edinme hakkı”nı uluslararası düzeyde yasal mevzuata taşıyan ilk sözleşme “Aarhus Sözleşmesi”dir. İlgili sözleşme; şimdiki ve gelecek kuşakların sağlıklı ve iyi bir çevrede yaşam haklarının sağlanmasına katkı sağlamak amacıyla; sadece “çevresel konularda bilgi edinme hakkı”nın sağlanmasının değil, aynı zamanda “karar alma sürecinde halkın katılımı” ve” yargıya başvuru hakkı” gibi 3 önemli koşulun gerçekleşmesi durumunda taraf olma hakkı tanıyan uluslararası bir sözleşmedir (Güneş, 2013:28).

“Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi”, Aarhus Sözleşmesi olarak da anılmakta olup, 25.06.1998 tarihinde Danimarka’nın Aarhus kentinde imzalanarak 30.10.2001 tarihinde 16 ülkenin onaylaması ile yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin temel dayanağı, çevre konusunda üye ülkeler arasında bölgesel bir çalışma ile çevresel bilgiye erişimin sağlanması ve yargı yolunun açılarak şeffaflığın sağlanmasıdır. “İnsan hakları ile çevre arasındaki bağlantıyı kuran sözleşme” olarak da anılan bu sözleşme, sadece bir çevre anlaşması değil, aynı zamanda hükümetlerin sorumluluklarına, şeffaflık ve cevap verebilme yeteneklerini ortaya koymaktadır. Çevresel bilgiye erişim kapsamında, sözleşmeye taraf olan ülkeler, kamu otoriteleri tarafından talep edildiği yerde, ulusal mevzuat içerisinde menfaat ilişkisi aranmaksızın, bilgileri halkın kullanımına sunmayı garanti etmektedir. İlgili kuruluşlar, bu bilgiyi, 1 ay içinde sunmak durumunda olduğu gibi, konuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadığında bilgiye erişilebilecek kurum/kuruluşlar hakkında bilgi vermek ve bilgi talep eden kişiyi yönlendirmek durumundadır.

Halkın katılımı kapsamında, çevreye olabilecek zararın sonuçlarını ödemek yerine zararın oluşmasını önlemek amacıyla, erken süreçte halkın katılımının sağlanmasını da öngörmektedir. Bu kapsamda katılım iki şekilde

sağlanmaktadır. Bunlardan ilki, halkın belirli faaliyetlere katılması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu durumda, sözleşme ekinde Ek-1 listesinde yer alan projelere izin verilip verilmemesi konusunda etkin merciinin halk olabileceği, diğeri de Ek-I de yer almayan ancak çevreye olumsuz etkisi olabilecek projeler için de etkili merciinin “halk” olmasıdır. Düzenleme; çevre konusunda herhangi bir projeye ilgili bilgiye erişmek konusunda taleplerinin göz ardı edildiğini; yanıtız bırakıldığını; haksız yere reddedildiği; yeterli cevap verilmediğini düşünen kişi/kişilerin mahkemeye ya da bağımsız ya da tarafsız organa başvuru hakkına sahip olmasını sağlamaktadır.

Avrupa Birliği, Aarhus Sözleşmesi’ne evrensel nitelik kazandırmaya çalışmakta; çeşitli platformda ülkemizin de yer aldığı Avrupa ülkeleri dışındaki ülkelere taraf olunması için çağrılar yapmaktadır. Bilgiye erişimin paralı olması, çevre sorununun yargıya taşınması sırasındaki mali yükümlülük ve bazı bilgi ve belgelerin gizlilik unsuru taşıması nedeniyle Aarhus Sözleşmesi’nin AB’ye üye ülkeler arasındaki etkinliği çeşitli platformlarda hala tartışılmakta ve fikir birliğine varılamamaktadır.

Çevre sorunları kapsamında katılımcı demokrasinin gerekliliğini ortaya koyması ve “çevre hakkı”nı bir anlamda “insan hakkı” olarak da değerlendiren Aarhus Sözleşmesi, çevre hukuku açısından önemli bir gelişme aracı olarak düşünülmelidir. Yine bu tür uluslararası sözleşmelerle çevre hakkının hukuki güvencesini somut olarak sağlamak işlevi, uluslararası yaptırım mekanizmaları ile de gündeme gelebilmelidir. Bu çerçevede Birleşmiş Milletler bünyesinde Uluslararası Çevre Mahkemesi’nin kurulması önerisi anlam kazanmaktadır (Kaboğlu, 1996: 159).

Bütün bu bildirgeler ve ilkeler, çevre hakkının uluslararası ve ulusal bir hukuk normu olarak değer kazanmasına yol açmıştır. Bu çerçevede somutlaşmaya başlayan “çevre hakkı”, ülke vatandaşlarına haklar ve yükümlülükler doğurmaktadır. Ülkemizde yürürlükte olan Anayasa’nın 56.maddesine göre de “çevreyi korumak, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir.” Yine, ilk kez 1983 yılında yürürlüğe giren ve 2006 yılında köklü değişikliklere uğrayan 2872 sayılı Çevre Yasası’nda “bütün varlıkların ortak varlığı olan çevrenin sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunması” temel amaç olarak belirlenmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz genel ilkelerden, bilgilerden, uygulamalardan, mevzuattan, yargı kararlarından yola çıkarak hukuk normu olarak kabul edilmiş olan “çevre hakkı”nın temel unsurlarını aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür: (1) *Çevresel bilgi edinme hakkı*: Her vatandaş içinde yaşadığı çevre ile ilgili bilgilere kolaylıkla ulaşabilmeli, çevresindeki değişikliklerden önceden haberdar olabilmelidir. (2) *Çevre ile ilgili kararlara katılma hakkı*: Her vatandaş, içinde yaşadığı çevre ile ilgili kararlara katılabilmeli, söz sahibi olabilmeli, demokratik usullerle tercihini bildirebilmelidir. Ayrıca vatandaşların çoğunluk tercihi etkili sonuçlar doğurabilmelidir. (3) *Çevre ile ilgili konuları yargıya taşıyabilme hakkı*: Her

vatandaş, içinde yaşadığı çevre ile ilgili olarak alınmış kararları ve uygulamaları yargıya taşıyabilme, dava açabilme hakkına sahip olmalıdır. Ayrıca mahkeme kararlarının uygulanacağı konusunda güven içerisinde olmalıdır. (4) *Çevre duyarlılığı çerçevesinde örgütlenebilme hakkı*: Her vatandaş çevre sorunlarının önlenmesi doğrultusunda faaliyet yürütmek ve uygulayıcıları etkilemek amacıyla dayanışma hakları ve demokrasi ilkeleri çerçevesinde örgütlenebilmelidir. (5) *Çevre sorunlarıyla ilgili demokratik protesto hakkı*: Her vatandaş içinde bulunduğu çevrenin tahrip edilmesine ve yaşam hakkının ihlâl edilmesine karşı, yasal demokratik yolları kullanarak, karar vericileri, uygulayıcıları veya çevreye zarar veren diğer vatandaşları protesto edebilmeli, kamuoyu duyarlılığı oluşturabilmelidir. (6) *Çevre sorunlarına karşı tüketici haklarını kullanabilme hakkı*: Her vatandaş, tüketici hakları çerçevesinde, yasal demokratik yolları kullanarak, çevreye ve insan sağlığına zarar veren ürünlere karşı hakkaniyet ölçüleri içerisinde “tüketici boykotu” kampanyası gerçekleştirebilmelidir. (7) *Çevre hakkının korunması için vatandaşlık ödev ve sorumluluğu*: Her vatandaşın çevre sorunlarının önlenmesini talep etme, sağlıklı, yaşanılabilir bir çevrede yaşama hakkı olduğu gibi çevre sorunlarının önlenmesi doğrultusunda ödev ve sorumlulukları da olmalıdır. Bu ödev ve sorumlulukların yerine getirilmesi somut yaptırımlarla güvence altına alınmalıdır.

Görüldüğü gibi, uluslararası ve ulusal çevre rejimleri içerisinde kendisini hissettirmeye başlayan “çevre hakkı” normları yukarıdaki bölümlerde bahsetmiş olduğumuz gibi, temel çerçevesini çevre etiği yaklaşımlarından almıştır. Ancak, yine yukarıdaki temel ilkelerden de anlaşılacağı gibi, belirleyici olan etik yaklaşım, hâlâ “insan merkezci çevre etiği yaklaşımı”dır. Elbette köklü bir ekolojik siyasal, toplumsal, kültürel, iktisadi dönüşümün olmadığı bir “küresel iklim”de bu, anlaşılır bir durumdur. Şu anda mevcut, kabul edilmiş “insan merkezci çevre etiğine dayalı” çevre hakkı normlarının dahi uygulamaya geçirilebilmesi; içinde yaşadığımız ekolojik krizin, çevre sorunlarının ortadan kaldırılmasını, en azından sürdürülebilir kalkınma ilkesinin gerçek anlamda hayata geçirilmesini sağlayabilecek niteliktedir.

Sonuç

Günümüzde “çevre hakkı” tartışmaları ve ihlalleri en çok küresel ısınma sorunu üzerinden ortaya konulmaktadır. Çünkü, küresel ısınmaya yol açan beşeri etmenler başlı başına bir çevre hakkı ihlalleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Küresel ısınma sonucunda ortaya çıkan ve giderek etkilerini daha fazla gösteren iklim değişiklikleri de her çerçevede yeni çevre hakkı sorunlarını beslemektedir. Küresel ısınmaya bağlı olarak gerçekleşen çölleşme, sel felaketleri, kuraklaşma, su kaynaklarının azalması, tarım ve gıda sorunları giderek büyümekte ve genel olarak canlı yaşamıyla birlikte insanlığın geleceği büyük bir risk altına girmiş bulunmaktadır. İnsanlık son iki yüzyıldır artan bir şekilde çevre sorunu yaşamaktadır; kabaca son yetmiş

yıldır bu sorunun bilgisine ve elli yıldır da bilincine ulaşmıştır. Ama onca uyarıcı çalışmaya, uluslararası sözleşmelere, kitlesel farkındalık hareketlerine rağmen çevre sorunları artarak devam etmektedir. Çünkü “kapitalizmin sürekli büyüme mantığı” çerçevesine oturtulan “dünya ekonomisi” bütün ülkelerin kabul ettiği varsayım olmaktadır. Ekonomi ve ekoloji dengesi üzerine inşa edilen “sürdürülebilir kalkınma” yöntemi de çoktan ibrenin ekonomiden yana olduğu bir yönelime girmiştir. Dünya ekonomisi, dünya ekolojisinin önüne geçmektedir. Halbuki bütün emareler, görünen pratik metacı mantıktaki dünya ekonomisinin dünya ekolojisini yok etmekte olduğunu göstermektedir. Bu süreç, bir bumerang gibi dünya ekonomisini de orta vadede yok etmeye gebecektir. Halbuki, ön plana dünya ekonomisi değil, dünya ekolojisi konmuş ve politikalar ona göre belirlenmiş olsaydı/olsa, sonuçta ekolojik sistem korunduğu gibi ekonomik sistem de gerçek anlamda niteliksel, kaliteli, doğaya ve insan özüne uygun bir büyüme içerisine girebilirdi/girebilir. Bu çerçevede artık uygulamada tamamen metacı ekonominin sürdürülmesine odaklanan, iklim sorunlarını bile metacı-kapitalist büyüme (yeşil kapitalizm) doğrultusuna sokan “sürdürülebilir kalkınma” kavramı yerine yaşamın sürdürülebilirliğine odaklanan, Vandana Shiva'nın tabiriyle ekolojiyle birlikte “yaşayan ekonomileri” ön plana çıkaran “sürdürülebilir yaşam” kavramını benimsemek geniş anlamda çevre etiğine yaslanan çevre hakkına en uygun yaklaşım olacaktır.

Sürdürülebilir kalkınmacı uygulamalar, karbon ayak izinin azaltılmasına ve küresel ısınma sorununa karşı bir çözüm olamamıştır. Çünkü, iklim değişikliğinin zaten on binlerce yıldır yaşanan doğal bir süreç olduğu ve geleceğe yönelik “iklim felâketleri” senaryolarının abartılı olduğu şeklindeki “egemen bakış açısı” hâlâ etkinliğini sürdürmektedir. Akademik kapitalizm de bu anlayışı destekleyen “bilimsel çalışmalar”ı piyasaya sürmektedir. Tüketim toplumundan, ultra meta-kentleşmeden, karbon sektörlerinden taviz vermeden bir “sürdürülebilir kalkınma” anlayışı ortaya konulmakta; çevre sorunlarını çözüm, kurumların ve şirketlerin piar çalışması, imaj yönetimi çerçevesinde bir “sosyal sorumluluk projesi” düzeyinde ele alınmaktadır. Bu yüzden iklim sorunlarını çözmek için de öncelikle sorunun doğal değil, sosyo-ekolojik bir sorun olduğunu, kaynağının insani sistemlere dayandığını tespit etmek, sonrasında karbonsuz yaşayan bir ekonomi anlayışı içerisinde insan merkezli değil, insanın da içinde olduğu ekosistem merkezli adil bir kalkınma ve gelişme için, sonuçta iklim adaletini (ve çevresel adaleti) sağlamak üzere “sürdürülebilir yaşam”ı rehber edinmek gerekmektedir. Ama daha da önce mevcut müktesebatta var olan çevre hakkı normlarını uygulamaya geçirebilecek bir çevre politikası yaklaşımı kısa vadedeki bir zorunluluk olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

Güneş, A. M. (2013). “Aarhus Sözleşmesi ve Çevresel Bilgiye Erişim

Hakkı”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:17-18, Sayı: 26-29.

- Jardins, J. R. D. (2006). *Çevre Etiği: Çevre Felsefesine Giriş* (Çev. Ruşen Keleş). Ankara: İmge Yayınları.
- Kaboğlu, İ. (1996). *Çevre Hakkı*. Ankara: İmge Yayınları.
- Keleş, R. (1997). “Çevre ve Siyaset”, Keleş, R. (Hazırlayan), *İnsan, Çevre ve Toplum*, Ankara: İmge Yayınları
- Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*, Ankara: İmge Yayınları.
- Kışlalıoğlu, M. ve Berkes, F. (2005). *Ekoloji ve Çevre Bilimleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Naess, A. (1994). “Derin Ekolojinin Temelleri”, Tamkoç, G. (Derleyen), *Derin Ekoloji*, İstanbul: Ege Yayıncılık.
- Olgun, H. ve Işık, V. (2017). “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Türk Hukukundaki Yeri”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Sayı:1, Cilt:3.
- Önder, T. (2017), “Derin Ekoloji Üzerine”, İmge, O-Olgun, H. (Editörler), *Yeşil ve Siyaset*, İstanbul: Liberte Yayınları
- Reyhan, H. (2012). *Ekolojik Emperyalizm*. Ankara: Alter Yayınları.
- Reyhan, H. ve Satır Reyhan, A. (2017). “Ekolojik Krize Bir Çözüm Yolu Olarak Sürdürülebilir Tarım ve Kooperatif Örgütlenme”, *Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, Vol: 4, Issue: 13, ss.1388-1401.
- Singer, P. (2012). *Pratik Etik*. (Çev. Nedim Çatlı). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Snow, C.P. (2005). *İki Kültür*. (Çev. Tuncay Birkan), Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Sunaryo, I. (2007). “Çevre ve Ekoloji: Kavramlar ve Hareketler”, Lee, R. E. - Wallerstein, I. (Editörler), *İki Kültürü Aşmak* (Çev. Aysun Babacan). İstanbul: Metis Yayınları, ss.233-243.
- Wallerstein, I. (2007). “Sonuç”, Lee, R. E. - Wallerstein, I. (Editörler), *İki*

Kültürü Aşmak (Çev. Aysun Babacan). İstanbul: Metis Yayınları.

Extended Abstract

Environmental problems, in general terms, are violations of ecosystem laws. It is the elimination of the capabilities of ecosystems. The concept of ecosystem is a concept originating from Ecology, which became independent from biology towards the end of the 19th century, which is called "science age". Ecology, in the frame explained by Heackel in 1867, refers to the branch of science that examines the mutual relations between living and non-living beings in continuity. The object of ecological studies has been ecosystems. With the Ecology research carried out towards the end of the 19th century, the spread of the knowledge that natural areas act within a certain systematic and set of rules created a serious scientific ground in the strengthening of the ecologist thought and environmental movement in the 20th century.

The etymological origin of the word ecology is "oikos". Oikos means "house" or "home" in ancient Greek. Indeed, every house, home, country has an internal functioning, rules, elements (individuals). Both the home and the country must be protected. If the house is demolished, its contents cannot survive. If the functioning of the ecosystems deteriorates, the lives of the living creatures living in that ecosystem are also destroyed or interrupted. Ecology has revealed the following reality to humanity: The Earth, whose existence is itself an ecosystem, is made up of very different ecosystems. Each ecosystem is linked to other ecosystems. For example, a forest in any area is an ecosystem. Trees in the forest, plant communities, animal communities, microorganisms, water cycle... are the elements of this ecosystem. Each element is an ecosystem in its entirety. Each tree is an ecosystem in itself, together with the soil it takes root, the water it feeds on, the microorganisms in its structure and the animals in its branches. Therefore, it is in the form of a chain of ecosystems that are interconnected with each ecosystem elements. Since this chain is a bonded chain from the simplest microorganisms to the upper atmosphere, a deficiency on one link of the chain will directly affect the other links. The "ecological crisis" started to make itself felt when all this ecosystem structure and operation began to deteriorate and become inoperable in the process of mass commodity production and consumption, which became increasingly intense especially after the Industrial Revolution. It has been quite some time before this deterioration has turned into a crisis. However, apart from a small number of intellectual studies / warnings that reveal the contradiction between the data / laws of Ecology and the current course, an earthly environmental problem consciousness did not develop until the first half of the 20th century. The main stimulating ideas on this subject emerged due to the devastating effects of the "World War" on both human systems and ecological systems (ecosystems).

The concept of environmental right has been evaluated within the scope of 3rd Generation Rights (solidarity rights), which came to the agenda as a result of the destructive consequences of World War II on humans and nature. As with all other human rights, the right to the environment is also based on an ethical basis. However, this concept of ethics includes natural life in parallel with the development of environmental awareness and is evaluated in the broader sense of environmental ethics. Again, it is possible to observe that the content of environmental ethics is formed with a perspective based on "human" and "ecosystem". It is seen that current environmental law norms are largely based on a human-centered environmental ethic, not an ecosystem-centered environmental ethic. In the age of ecological crisis we live in, since the potential destructive effects of the climate problem on life can now be predicted, environmental right norms should be addressed in an ecosystem-centered manner. This is for the benefit of humanity as well, since human beings are a part of the ecosystem with their life and the future of ecosystems determines the future of humans. However, it is important that all international and national environmental right norms that have entered the legislation, even if they are human-centered, should not remain as a text and be implemented. However, the fact that the ecological crisis, which became concrete with the problems of global warming / climate change, is getting deeper day by day, shows that the existing environmental right norms are not fully implemented.

In this article, the formation process of the environmental right concept is evaluated by analyzing an up-to-date environmental problem. In addition, it is discussed in a "political ecological" framework on which environmental ethics these norms should be based. Discussions in the article were carried out within the framework of eight basic questions (problems): (1) Under which economic and ideological conditions did the ecological crisis / environmental problems threatening future living systems occur? (2) What kind of transformation has led to a transformation in the concept of "ethics" based on a deep-rooted intellectual tradition, as environmental problems began to become visible in concrete terms. With what dimensions the "environmental ethics" approach conceptualized in this process has been brought to the agenda? (3) In what philosophical and ecological context does the relationship between environmental ethics and environmental right make sense? (4) Under which conditions the concept of environmental right has been evaluated within the scope of 3rd generation human rights and with which concrete decisions and principles has been established in the international environmental law regime? (5) In which environmental ethics context can the realization of the environmental right be possible by considering it? (6) Why should be criticized that the current international environmental right regime is limited to a "anthropocentric" environmental ethics framework? (7) Are the current "sustainable development" policies, which are the basic framework for international environmental regimes and national environmental policies, sufficient? (8) In order to eliminate

environmental problems and ecosystem malfunctions, environmental policies must be implemented within the "environmental right" understanding. Why will this understanding ultimately benefit man as well?

MOBING AND SEXISM IN THE ACADEMIA: THE CASE OF ÇUKUROVA UNIVERSITY

Cansu DAĞLIOĞLU* & Deniz ÜNAL**

Abstract

This study was carried out to examine the mobbing perceptions of employees at Çukurova University (ÇU) and whether this perception differs depending on gender, title or marital status. Although mobbing is a very old concept, people's awareness of the issue is very low, especially in our country. This is clearly demonstrated by the survey. Although s/he gave a positive answer to the detailed questions on the Likert-type scale about the existence of psychological pressures s/he was exposed to, there were quite a lot of data stating that s/he was not subject to mobbing. Unconscious responses, emotions hidden for promotion and the presence of incorrect answers due to fear were frequently encountered in individual interviews. With this three-part questionnaire study, 146 women and 162 men were interviewed, consisting of 33 professors, 15 associate professors, 23 assistant professors, 14 lecturers, 52 research assistants, 9 instructors, 162 administrative staff. However, although there is no significant difference between exposure to mobbing and gender in statistical analysis, the results indicate that female academicians are more disadvantaged than men in many aspects. In terms of the gender perspective, because it is one of the occupations considered suitable for women, the number of women academics in Turkey is above the world average (YÖK, 2020). In the findings of the research at ÇU, which is one of the universities that increased this average, it is also surprising that women are seen to be disadvantaged.

Keywords: Academia, Gender Inequality, Mobbing.

AKADEMİDE MOBİNG VE CİNSİYETÇİLİK: ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Öz

Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi'ndeki çalışanların mobbing mağduriyet algılarının cinsiyetlere göre değişimini görmek amacıyla yapılmıştır. Mobbing çok eski bir kavram olmasına rağmen özellikle ülkemizde insanların konuya ilişkin farkındalıkları oldukça düşüktür. Bunu ise yapılan anket açıklıkla gözler önüne sermektedir. Zira likert tipi sorularda maruz kaldığı psikolojik baskıların varlığına

* Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Economics, Department of Econometrics, cdaglioglu@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0966-6875>

** Assoc. Prof. Dr. Çukurova University, Faculty of Arts and Science, Department of Statistics, dunal@cu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4095-3039>

Note: Ethics committee approval for the study was given by Çukurova University with the number 07.11.2016-E143168.

ilişkin yanıtları işaretlemiş olmasına rağmen, mobbinge uğramadığını ifade eden oldukça fazla sayıda kişiye rastlanmıştır. Bilinçsiz verilen yanıtlar, yükselme için saklanan duygular ya da korku nedeniyle verilen doğru olmayan yanıtların varlığına da bireysel görüşmelerde rastlanmıştır. Üç bölümden oluşan bu anket çalışmasında 33 profesör, 15 doçent, 23 yardımcı doçent, 14 öğretim görevlisi, 52 araştırma görevlisi, 9 okutman, 162 idari personelden oluşan 308 kişi ile görüşülmüştür. 146 kadın, 162 erkekten oluşan bu örnekte analizler tanımlayıcı istatistikler ve kare-kare testlerinden oluşmaktadır. İstatistiksel analizlerde mobbinge maruz kalma durumu ile cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık olmamasına rağmen yine de kadın akademisyenlerin erkeklere oranla daha dezavantajlı oldukları da verilere yansımıştır. Türkiye’de akademisyenliğin kadın için ‘uygun’ meslek olarak görülmesi nedeniyle, Türkiye’de kadın akademisyen sayısı dünya ortalamasının üzerindedir (YÖK, 2020). Bu ortalamayı yükselten üniversitelerden bir tanesi olan Çukurova Üniversitesi’nde gerçekleştirilen bu araştırmanın bulgularında bile kadınların dezavantajlı olduğunun görülmesi ise ayrıca şaşırtıcıdır.

Anahtar Kelimeler: Akademi, Cinsiyet Eşitsizliği, Mobbing.

Introduction

Systematic humiliation (or underrating, scolding, given inappropriate duties, being exposed to unfair distribution of duties, being exposed to threats and attacks on their personality, preventing them from accessing information about their job) of a person by their managers, inferiors or co-workers is called mobbing.

Although gender inequality differs depending on the economic and social structure, we call gender inequality where women are more disadvantaged than men. Gender inequality is sometimes brought up by the difficulties of girls' education, sometimes with low pay for equal work, and sometimes, face more difficulties at work than men.

Perhaps there is no workplace without mobbing problems, and a similar judgment can be made on the gender issue. Therefore, it is very important to deal with the issue of mobbing in terms of gender. The separation of colors according to the suitability of men and women, prejudices about whether the professions are suitable according to gender, division of housework into male / female jobs, the inclusion of concepts such as bride price, render payment for seeing the bride's face or virginity in our lives are all a result of the perception of gender. Similarly, each of the judgments that men should take some important relationship steps, such as marriage / partnership proposal, is a result of sexist thinking.

It is seen that even proverbs and idioms, which are the most important tools of reflecting thoughts and judgments and transferring them from generation to generation, constantly breed sexism (spare the rod and spoil the child, grow into a man etc.).

From past to present, the worthlessness of women in social life has preserved itself by changing shape. Unfortunately, the same has happened in the world of science. In other words, men have always been a priority in

academic life (Tigrel and Kokalan, 2009; Prevost and Hunt, 201; McKay, Arnold, Fratzl and Thomas, 2008).

Moreover, with the existence of numerous examples related to this, even a concept called the Matilda effect (Rossiter, 1993; Mahbuba and Rousseau, 2011) has emerged in the literature. The concept of the Matilda effect can be recalled as follows: Matilda Joslyn Gage (1870) emphasized that the studies of female scientists was ignored, less importance was given to their work and devalued. With this work, Gage broke new ground in the literature and revealed that "women are being pushed to the second grade in academia as in every subject." Later, the historian of science Rossiter introduced the term "Matilda Effect" to the literature in a study she conducted in 1993 to describe this whole of injustices, up to the attribution of women's work to their male colleagues. Another story of three women named Anne Bronte, Emily Bronte, and Charlotte Bronte is as follows: These three female writers brought literature closer to daily life by taking advantage of emotional memories such as romance, love, passion and choosing characters from ordinary people. Thus, they gave a different breath to literature in a process dominated by the ongoing knight-themed literature. They wrote their first novel in 1846. However, due to the difficulty in publishing their books under their own names, they were able to publish this novel using the male names Acton Bell for Anne Bronte, Ellis Bell for Emily Bronte and Currer Bell for Charlotte Bronte (Hewish, 1969). Marie Curie, the first woman to win a Nobel, received her primary education with her parents. Warsaw, where Curie lived as a teenager, was then under Russian's domination. Due to the education system, it was not possible for women to receive education in their own country. Therefore, Curie went to Paris in 1891 to pursue higher education with her sister. She received the Nobel Prize in physics in 1904 with her husband Pierre Curie and scientist Henri Becquerel, who studied spontaneous radioactivity. In this process, a group of scientists from the French Academy of Sciences ignored Marie Curie's name in their letters of recommendation, but they could not prevent her from receiving this award. However, this time, it was deemed appropriate that her husband Pierre Curie gave the speech at the award ceremony (Sonzamancı, 2013). Examples of the problems faced by women scientists started with the example of Hypatia (370-415) and continued uninterruptedly until today. Today, one of the important goals of countries is to eliminate gender inequality in education and academia, as in all areas of life.

Thanks to the awareness of women's rights, women have achieved things beyond their dreams. Therefore, for example, the number of women academics in Turkey is above the world average, and one of the universities above that average is University of Çukurova (Ç.U). But in many universities in Turkey, female academician ratio is far below the average (YÖK, 2020).

The Adim Universities Consortium (AUC) is a collaboration protocol that brings together the universities established on the same date in the same

region to seek common solutions to the problems occurring in the academy. In a study conducted to reveal the mobbing and mobbing behaviors faced by academics in the AUC (Çögenli and Asunakutlu, 2016). The effect of demographic variables on the exposure of academicians to mobbing and the rate of this effect were found. As a result, it was stated that female academicians were exposed to mobbing more than male academics. 76.5% of the women participating in the study are exposed to mobbing, 14.4% of them being mobbed by women, 38.7% by men, and 46.8% by both men and women. 61.2% of the men participating in the study stated that they were exposed to mobbing. The findings of the European Working Conditions Survey (EWCS) also provide information in line with these results. According to the EWCS research, the risk of being exposed to mobbing is higher for women than men (Çögenli and Asunakutlu, 2016) Again, in another study conducted in Finland, it was stated that women were exposed to mobbing more than men (Salin, 2001). In the research conducted by the World Bullying Institute on 7740 employees in America, the mobbing rate was 37%. In addition, it has been stated that 60% of the participants were exposed to mobbing by men and 57% of the victims were women (Namie, 2007).

Unlike all these studies in the literature, the subject that is especially emphasized in this study is to examine the level of mobbing perception of people on the basis of gender and exposition of mobbing and also analyse the relationship between mobbing and demographic variables. For this reason, in addition to the direct question of whether or not there is mobbing, likert-type questions (Leymann, 1990; Leymann, 1996) that indirectly measure the mobbing situation were also included in the questionnaire. Thus, it was aimed to compare the answers given to the question that directly measures mobbing exposure and the answers given to the Likert-type question. Therefore, the second aim is to examine the relationship between the Likert type scale and the direct question about exposure to mobbing. In addition, one of the goals is to question the relationship between the answers given to the Likert scale and demographic variables.

At the same time, the study also revealed the reactions of individuals when they were exposed to or witnessed mobbing. For this reason, we investigate the answers of the question "What is your reaction when you are exposed to mobbing in your workplace or when you see someone else being exposed?". At this stage, the responses of mobbing victims and non-mobbing victims were also discussed specifically.

The third aim of the study is to examine the mobbing exposure of individuals under more general groups using factor analysis. The purpose of factor analysis is to reduce the variables as well as to reduce the relationship between new variables and to define new meaningful factors. In addition to the analysis detailed above, the information obtained from other questions asked to the participants in the survey was also shared in the study.

1. MATERIAL AND METHOD

The study was carried out to see the change of mobbing victimization perceptions of employees at ÇU against gender (Ethics committee approval for the study was given by Çukurova University with the number 07.11.2016-E143168.). It was conducted with a questionnaire study consisting of three parts and 144 women and 162 men were interviewed.

The sampling structure was determined by the stratified sampling method. Thus, 52.6% of the participants are administrative staff. It consists of 16.9% research assistants, 10.7% professors, 4.9% associate professors, 7.5% assistant professors, 4.5% lecturers Dr., and 2.9% instructors.

While the first part of the questionnaire consists of demographic features, the second part, which aims to measure the perception of mobbing, was created with Leymann's Mobing scale consisting of 27 questions. The last part of the questionnaire was formed with the reasons of the employees' perception of mobbing, by whom it was applied, the effects it created on themselves, general questions about legal dimensions and open-ended questions.

In the analysis, descriptive statistics were reported first and normality assumptions of our relevant variables were made. According to the study conducted by Tabachnick, Fidell, and Ullman (2013), it was concluded that the distribution is normal if the skewness and kurtosis measures of the variables are between -1.5 and 1.5.

According to normality results, the relationship between categorical variables was examined by chi-square analysis. In cases where normality is provided, t-test is used for paired comparisons and ANOVA is used for multiple comparisons (Stewens, 1996). The relationship between the mobbing scale total score and gender and marital status was examined by the independent sample t test. The relationship between title and age was examined by one-way ANOVA tests. The analysis of the data was made using the SPSS 23 program.

2. FINDINGS

In this study aiming to measure the perception of mobbing in ÇU, 308 people were interviewed. The survey was conducted with volunteer participants. Ethics committee's approval was obtained from ÇU for this study.

Considering the general structure of the participants, 47.4% of them are women and 52.6% of them are men. Also 40.9% of the participants are 27-36 age; 64.6% are married; 31.8% of the participants are academic staff who are at the beginning of their careers. Likewise, considering the answers given to the question "How long have you been working at the workplace?", it is seen that the rate of employees working less than 10 years is approximately 55%. This is another information about the high young population.

Table 1 Descriptive Statistics

Variables	Observation (%)	Variables	Observation (%)
Gender		Title	
Female	47,4	Prof. Dr.	10,7
Male	52,6	Assoc. Prof. Dr.	4,9
Age		Asist. Prof. Dr.	7,5
18-26	5,50	Lecturer Dr.	4,5
27-36	40,9	Research assistants	16,9
37-46	28,6	Instructor	2,9
47-56	19,5	Administrative Personnel	52,6
56+	5,2	Working Duration	
Marital Status		Less than 1 year	4,2
Not single	64,6	1-5 years	28,2
Single	35,4	6-10 years	22,4
		11-15 years	14,9
		More than 16 years	30,2

The relationship between mobbing and demographic variables has always been questioned in studies (Žukauskas and Vveinhardt, 2009; Yıldırım and Uysaloglu, 2012; Vveinhardt and Štreimikienė, 2017; Ján and Eva, 2008). Studies that examine the relationship between mobbing and gender in different dimensions are also very common in literature (Tomić, 2012; Çögenli et al., 2017; Sevinç, 2011).

In this study, when the relationship between mobbing exposure and demographic characteristics of employees at ÇU was examined, the following results were encountered: The chi-square (cross-table) analysis, which examines the relationships between the categorical variables, was used to answer the questions of whether there is a relationship between the reasons for exposure to mobbing and gender, age, marital status, and title.

Table 2: Exposure to Mobbing

Categorical Variables	Exposure to Mobbing		
	χ	<i>df</i>	<i>p</i>
Gender	1,819	1	0.177
Age	4,041	4	0,400
Marital Status	1,996	1	0,158
Title	9,412	6	0,152

According to the results in the table, there is no statistically significant relationship between exposure to mobbing and gender, age, marital status and title ($p > 0.05$).

Although there is no significant difference between exposure to mobbing and gender, age, marital status, and title, women are still more disadvantaged: Considering the exposure of female and male employees to workplace mobbing at ÇU, this rate is 67% for females and 59% for males.

Since there was no relationship between the title and exposure to mobbing, this relationship was examined by taking the genders separately. That is, women and men are considered separately and the relationship between titles and exposure to mobbing is also questioned.

It was found appropriate to use parametric methods since the normality condition was provided. And, Chi-square analysis was used to find an answer to the question of whether there is a difference between exposure to mobbing and titles for women and also for men.

Table 3. Exposure to Mobbing by Titles

Categorical Variables	Exposure to Mobbing by Titles		
	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>
Female	5.582	6	0.472
Male	8.923	6	0.178

According to the results in Table 3, there is no statistically significant relationship between exposure to mobbing and title for women ($p = 0.472 > 0.05$) and for men ($p = 0.178 > 0.05$).

In this study, in addition to the direct question about exposure to mobbing, it was aimed to determine the exposure of people to mobbing with a Likert-type scale (Leymann, 1996). The aim here is to examine the relationship between the Likert-type scale and the direct question about mobbing exposure. In addition, questioning the relationships between the answers given to the Likert scale and demographic variables is one of our goals.

When using Likert type scales, the researcher calculates and reports the Cronbach's alpha value. So internal consistency reliability coefficient is obtained. Internal consistency reliability gives the consistency of the scale items among themselves and consistency with the whole scale. In this study, the Cronbach's alpha coefficient of the likert scale consisting of statements about exposure to mobbing was determined as 0.95 and it was concluded that the scale was reliable (Taber, 2018).

Table 4. Mobbing Exposition

Mobbing Exposition	Mean	Standart deviation	Exposed to Mobbing
1. Being inhibited from showing skills/knowledge	2,57	1,457	S
2. Being interrupted at meetings	2,28	1,314	R
3. Getting scolded and yelled	1,86	1,219	R
4. Getting criticized for no reason	2,27	1,359	R
5. Being terrorized by means of phone calls	1,82	1,261	R
6. Receiving verbal threats	1,67	1,167	R
7. Receiving written threats	1,32	0,850	N
8. My presence is ignored among other people	2,04	1,286	R
9. Hearing bad things about himself/herself	2,36	1,498	R
10. Being ridiculed	1,67	1,120	R
11. Being teased due to political and religious beliefs	1,46	0,989	N
12. Suffering verbal attacks regarding political and religious beliefs	1,49	1,008	N
13. Being forced to do humiliating jobs	1,91	1,284	R
14. Efforts are treated scornfully by others	2,04	1,337	R
15. Behaviors are questioned by others	2,26	1,434	R
16. Being sexually attacked	1,23	0,738	N
17. Never being given any special duty	1,93	1,291	R
18. Being given meaningless work assignments	1,73	1,187	R
19. Being given humiliating work assignments	2,48	1,456	R
20. Struggling with focusing on work	2,02	1,327	R

21. Being given work assignments far below capacity	1,82	1,262	R
22. Being physically threatened	1,22	0,719	N
23. I'm physically forced to do hard work	1,45	0,943	N
24. Receiving verbal threats	1,79	1,207	R
25. Being gossiped about	2,57	1,457	S
Cronbach's alpha	0,950		

Our scale, which consists of expressions about exposure to mobbing, is a 5-point Likert scale, and the standard deviation, average, and agreement with the statement have been made by taking into consideration the interpretation criteria in the study of Palaz and Boz (2008). By using Palaz and Boz's (2008) criteria, the averages are categorized as in Table 4. Between 1.00-1.49 = Never exposed (N) to mobbing, between 1.50-2.49 = Rarely exposed to mobbing (R), between 2.50-3.49 = Sometimes exposed to mobbing (S), between 3.50-4.49 = Often exposed to mobbing (O), and between 4.50-5.00= Very often exposed to mobbing (VO). When participants' answers are classified using this scale, the participants involved in research replied "never" to 6 out of 25 factors. They answered "sometimes" to 2 of them and replied "rarely" to 17 of them. The two categories in which the participants answered 'sometimes' were "Being inhibited from showing skills / knowledge" and "Being gossiped about". According to the averages, there are no expressions that fall into 'very often' and 'often' situations. The level of victimization of mobbing with the highest average and the individuals' participation was "Rarely". It respectively "Never" and "Sometimes" victimization levels followed. The answers given by individuals as "often" and "very often" are among the answers that are not emphasized according to the scale obtained.

In this case, the exposure to mobbing of the participants at Adana ÇU measured with a Likert scale, is compatible with their answers to the direct question "Are you exposed to mobbing?". So, it can be said that the employees of ÇU have a conscious attitude in terms of mobbing perception.

The relationship between the responses to the Likert scale and the demographic variables is also examined in the study. For this reason, the answers are given by the participants were collected by considering the 25 questions in our 5-point Likert scale expressing the exposure to mobbing and a new variable was obtained by summation (Abelson, 2012).

The relationship between the mobbing scale total score and gender and marital status was examined by the independent sample t-test. One of the assumptions of the Student's t test is that the variances in the two groups are similar. This assumption can be tested with the Levene test. Levene test is used when there are two or more groups (Nordstokke and Zumbo, 2010). According to the Levene test results, it is concluded that the variances are homogeneous for both gender and marital status ($p = 0.305 > 0,05$; $p = 0.380$

>0,05). If the variances are homogeneous, the p value in the homogeneous variance row is used, otherwise the other is used. Thus, the average of gender and marital status, which is the main purpose, is compared. Thus, it is concluded that there is no significant correlation between the total score of the scale consisting of exposure to mobbing and gender ($p = 0.510 > 0.05$) and exposure to mobbing and marital status ($p = 0.689 > 0.05$). The results are in Table 5:

Table 5

Variables	Mobbing Exposure		
	t	df	P
Gender	0.660	306	0.510
Marital Status	0.400	306	0.689

The relationship between title and age was examined by one-way analysis of variance (ANOVA) tests. Since, ANOVA is used to calculate the significance of the difference between three or more independent means in a normally distributed series (Park, 2009). ANOVA alone compares the arithmetic means of three or more groups cumulatively; ANOVA result is found to be significant when at least one of these comparisons is significant. As in the t-test, in ANOVA, the variances of the groups are assumed to be homogeneous i.e. close to each other. As in the T-test, Levene is used here to check the variance homogeneity. If the p value we got from Levene's test is less than 0.05, the equality of variances hypothesis is rejected. In this case, we cannot use the F and p values given in the ANOVA table. The F value obtained using the statistic The Brown - Forsythe (1974) and the associated p value is used instead (De Beuckelaer, 1996).

In this study, when one-way ANOVA results are examined; since the assumption of homogeneity was not provided, Brown-Forsythe statistics results were taken into account. According to the result of Brown-Forsythe F statistic, there is a significant relationship between the total score of the scale consisting of exposure to mobbing and age ($p = 0.043 < 0.05$), but there is no significant relationship between the total score of the scale consisting of exposure to mobbing and title ($p=0.071 > 0.05$).

The results are given in Table 6:

Table 6

Variables	Mobbing		
	Brown-Forsythe	Df	p
Age	2.540	4	0.043
Title	2.019	6	0.071

Post hoc tests should be used to question the origin of the significant relationship between age and the total score of the scale consisting of exposure to mobbing. The F value obtained from the ANOVA indicates whether there is a difference between groups because of experimental effects. That is, F value only indicates the existence of a significance difference between groups but it does not provide additional information. Therefore, Post hoc tests are used to understand where the differences between groups occur. The results of Games-Howell Post Hoc multiple comparison test were examined in order to see from which group there was a significance. Because Games-Howell Post Hoc multiple comparison test gives accurate results even when the group element numbers are not equal (Huizingh, 2007). When a comparison was made according to exposure to mobbing, it was seen that over the age of 57 were less exposed to mobbing than individuals aged 37-46 ($p = 0.003 < 0.05$) and individuals aged 47-56 ($p = 0.015 < 0.05$).

It was stated that there was no significant relationship between the title and the total score of the scale consisting of exposure to mobbing. However, in order to see the general situation, the numerical findings obtained are presented below. Considering the exposure to mobbing according to the title;

82% of female professors, 68% of male professors

70% of female associate professors, 40% of male associate professors

65% of female research assistants, 59% of male research assistants,

62% of the female administrative personnel and 51% of the male administrative personnel are exposed to this situation.

It is seen from these results that exposure to mobbing shows an increase in women after assistant professor position. But, in terms of averages, there is no significant relationship between the total score of the scale consisting of exposure to mobbing and the title as said before ($p = 0.071 > 0.05$).

Another aim of the study is to examine the analysis of the answers of the question "What will your reaction be when you are exposed to mobbing at your workplace or when you see someone else exposed?"

The table for the responses given is as follows:

Table 7. Reactions

What is your reaction when you are exposed to mobbing at your workplace or when you see someone else exposed?	Percentages (%)
I have not made any complaints. I accepted the situation.	26.3
I thought those who did the mobbing were right.	1.6
I verbally complained about those who did the mobbing.	28.6
I complained in writing of those who took action.	6.8
I have not been subjected to this kind of bad behavior.	26.9
Other	8.4

The answers given to the question “What is your reaction when you are exposed to mobbing at your workplace or when you see someone else exposed?” can be summarized as follows. 28.6% of the participants stated that they verbally complained about those who did the action, 26.9% did not experience such a behavior, and 26.3% accepted the situation. 1.6% of the participants thought that those who did the action were right. 4 participants did not answer the question.

The correlation of the answers to the questions "What will your reaction be when you are exposed to mobbing at your workplace or when you see someone else exposed?" and "Have you been exposed to mobbing?" were also examined. Here, chi-square analysis is used, which is an analysis that used when the dependent variable is categorical. When the results of chi-square analysis are examined; There is a statistically significant correlation between exposure to mobbing and reaction when exposed to mobbing or when you see that someone else is exposed ($p = 0.00 < 0.05$). The results are given in Table 8.

Table 8. Correlation between Reaction and Exposition of Mobbing

Variables	"What will your reaction be when you are exposed to mobbing at your workplace or when you see someone else exposed?"		
"Have you been exposed to mobbing?"	χ^2	<i>df</i>	<i>p</i>
	164.258	5	0.000

The answers are presented in detail in Table 9. While the rate of those who have verbal or written complaints among those who are mobbed is 49%, this rate is 14% for those who do not suffer from mobbing. In other words, it can be said that people who have this problem are more sensitive to the issue. The rate of those who say “I do not have any complaints” despite being mobbed is a surprisingly high rate of 38%.

Table 9. Type of Reactions

		Have you been exposed to mobbing in the work?	
		Yes	No
What is your reaction when you are exposed to mobbing at your workplace or when you see someone else exposed?	I have not made any complaints. I accepted the situation.	(%38) 72	(%7) 8
	I thought those who did the mobbing were right.	(%2) 3	(%2) 2
	I verbally complained about those who did the mobbing.	(%41) 76	(%8) 9

	I complained in writing of those who took action.	(%8) 15	(%5) 5
	I have not been subjected to this kind of bad behavior.	(%3) 5	(%70) 76
	Other	(%8) 16	(%8) 9
Total		187	109

The third aim of the study is to examine individuals' mobbing exposure under more general groups by using factor analysis. The purpose of factor analysis is to reduce the variables and also reduce the relationship between new variables and make the new factors meaningful (Kline, 1994; Büyüköztürk, 2004). It can be said that we have a data suitable for factor analysis due to $KMO=0.934$ (Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy) value (Strickland, 2003).

Table 10

KMO and Bartlett's Test		
Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0.934
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	4961.880
	Df	253
	Sig.	0.000

To examine individuals' mobbing exposure under more general groups in this study, we applied factor analysis. In the first iteration by applying factor analysis, the two items in the scale, "Being given work assignments far below capacity" and "Receiving verbal threats " items, excluded from the analysis because of the high and close factor loading values. Then, the second iteration process was carried out with the remaining 23 items. As a result of this factor analysis carried out, 3 components were created (Table 11) from the 23 mobbing exposure items.

Table 11. Pattern Matrix-Factor Analysis

Pattern Matrix^a			
	Component		
	1	2	3
Being inhibited from showing skills/knowledge	0.838		

Being interrupted at meetings	0.827		
Getting scolded and yelled	0.593		
Getting criticized for no reason	0.891		
Being terrorized by means of phone calls	0.499		
Receiving verbal threats	0.454		
Receiving written threats			0.473
My presence is ignored among other people	0.757		
Hearing bad things about himself/herself	0.673		
Being ridiculed	0.461		
Being teased due to political and religious beliefs		0.852	
Suffering verbal attacks regarding political and religious beliefs		0.762	
Being forced to do humiliating jobs	0.724		
Efforts are treated scornfully by others	0.830		
Behaviors are questioned by others	0.846		
Being sexually intimidated		0.632	
Never being given any special duty	0.674		
Being given meaningless work assignments	0.735		
Being given humiliating work assignments	0.812		
Struggling with focusing on work	0.712		
Being physically threatened			0.737
I'm physically forced to do hard work			0.816
Being gossiped about	0.540		

These three factors in Table 11 were named as the following and they explain 63.39% of the total variance:

Factor 1: Bullying against self-presentation and social relationships.

Factor 2: Bullying against dignity

Factor 3: Bullying against health and emotions

In this part of the study, the relationships between these three new factors and gender, age, title and marital status were examined. The relationship between these three factors and gender, marital status was

examined by independent sample t-test, and the relationship between title and age was examined by one-way ANOVA test.

Factor 1: Bullying against self-presentation and social relationships.

According to Levene test results, it was concluded that the variances were homogeneous ($p = 0.200 > 0.05$; $p = 0.544 > 0.05$). The answers of women and men do not differ by means of Factor 1 ($p = 0.319 > 0.05$). Similarly, there is no statistically significant difference between single and married individuals for Factor 1 ($p = 0.625 > 0.05$).

Table 12

Variables	Factor 1: Bullying against self-presentation and social relationships.		
	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Gender	0.998	306	0.319
Marital Status	0.490	306	0.625

When one-way ANOVA results are examined; since the assumption of homogeneity was not provided, Brown-Forsythe statistics results were taken into account. When the results of the test statistics are examined, it was concluded that there is a statistically significant relationship between title and Factor 1 ($p = 0.026 < 0.05$). However, in the post hoc tests conducted to see which groups the difference originated from, it was understood that this result was not significant. But there is a significant relationship between Factor 1 and age ($p = 0.042 < 0.05$). In order to see from which group there was a significance, the Games-Howell results from multiple comparison tests were examined. According to this result, it is understood that individuals aged 57 and over are less exposed to mobbing than individuals aged 37-46 and 47-56 ($p = 0.001 < 0.05$, $p = 0.011 < 0.05$, respectively).

Table 13

Variables	Factor 1: Bullying against self-presentation and social relationships.		
	Brown-Forsythe	<i>df</i>	<i>P</i>
Age	2.540	4	0.042
Title	2.540	6	0.026

Factor 2: Bullying against dignity

According to the Levene test results, it was concluded that the variances were homogeneous ($p = 0,694 > 0.05$; $p = 0.527 > 0.05$). The attitudes of individuals with respect to gender and marital status were not differ significantly for Factor 2 ($p = 0.681 > 0.05$, $p = 0.723 > 0.05$, respectively).

Table 14

Variables	Factor 2: Bullying against dignity		
	<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
Gender	0.411	306	0.681
Marital Status	0.355	306	0.723

When one-way ANOVA results are examined; Since the assumption of homogeneity was not provided, Brown-Forsythe statistics results were taken into account. When the results of the test statistics were examined, a significant relationship was found between Factor 2 and age ($p = 0.037 < 0.05$). According to the averages, it was determined that individuals aged 57 and over were less exposed to mobbing than individuals aged 27-36, 37-46 and 47-56 years old ($p = 0.031 < 0.05$; $p = 0.002 < 0.05$; $p = 0.006 < 0.05$, respectively).

There is no statistically significant difference between Factor 2 and title ($p = 0.345 > 0.05$).

Table 15

Variables	Factor 2: Bullying against dignity		
	Brown-Forsythe	<i>df</i>	<i>p</i>
Age	2.732	4	0.037
Title	1.147	6	0.345

Factor 3: Bullying against health and emotions

The relationship between Factor 3 and variables was also examined however, no relationship was found.

In addition to the analysis detailed above, the information obtained from other questions asked to the participants in the survey are as follows:

When the answers regarding the causes of mobbing exposure are examined, among the reasons for being a mobbing victim, the stressful work environment is in the first place, and the personality problems of the people who practice mobbing are the second. The last place is the mismanagement of the administrators.

When the answers to the question "If you have been exposed to mobbing, or if someone around you was exposed, how would this affect the victim or you?" are examined: "loss of self-confidence" (24,9%) "prevents me from focusing on my work" (23,5%), and "causes a lack of motivation about work" (11,1%). 19 participants did not answer the question.

Answers to the question of who is mobber are as follows: While 4 participants did not answer the question, other participants stated that they

were exposed to mobbing mostly by their superiors and least by their inferiors.

When we asked the participants who stated that they would not complain about mobbing, the reasons for this are as follows: The reason why the remaining participants did not complain was the highest percentage (20.8%) "Because I think this situation will not change or get worse even if I complain" and the lowest percentage (0.6%) "Because I think people will not believe me" and "It was because I was afraid of work environment if this event was heard".

Conclusion

Mobbing is frequently encountered in workplaces with high superior-inferior relationships such as universities. Addressing this issue with the gender dimension is very important in order to be able to deal with it from a gender perspective. The proportion of female students and female academicians in the university is increasing day by day, but this situation is still less than men. When we look at the academicians in universities on the basis of gender, it is seen that the number of female academicians is more disadvantaged than male academicians, regardless of their title.

The proportion of female students and female academicians who attend universities is increasing day by day, but this is still less than men. When we look at the academicians in universities on the basis of gender, it is seen that the number of female academicians is more disadvantaged than male academicians regardless of their title. This study was carried out to examine the mobbing victimization level of employees at ÇU and its relationship with demographic variables. At the same time, the study also revealed the reactions of individuals to exposure to mobbing. In the study, the mobbing perceptions of the employees were discussed in terms of gender. When we look at the results of the survey on employees' perception of mobbing, it is observed that there is not a big difference between men and women. The reason for this may be that ÇU has an advantageous structure for female academics.

Although there is no significant difference between exposure to mobbing and gender, women are still in a disadvantaged position in ÇU. For example, considering the exposure of female and male employees to mobbing in the workplace at ÇU, this rate is 67% for women and 59% for men. Furthermore, there is no statistically significant relationship between exposure to mobbing and title for women. However, when looking at the rates of exposure to mobbing according to gender and title, it can be seen that women have disadvantageous rates. For example, 14% higher exposure to mobbing for female professors than men, for associate professors, this difference was 30%. For women administrative staff, this difference is 11%. According to the title, exposure to mobbing shows an increase in women after being an Assistant Professor. Until a certain stage, this situation may not be disturbing. They may not be aware of it. They may be afraid of being

said because it may prevent them from promoting to upper titles or because they are afraid. When we look at the exposure to mobbing according to marital status, it can be seen that women are again disadvantaged. For example, 63% of married women, 58% of married men, 73% of single women and 62% of single men are exposed. We can attribute this to different reasons.

In this paper, a survey was carried out and the results are analyzed statistically. And the results were interpreted in terms of the risk created by mobbing. Any kind of work to be done in universities to take the necessary measures regarding psychological violence, which is one of the biggest obstacles to productivity in academic life, is valuable. The reduction of academic production quantity and quality leads to many negative effects, from the weakening of social consciousness to scientific progress, to the technologically and economically disadvantaged position of countries.

In future studies, it can be examined in which types of environments mobbing practitioners can have more power. Or with which measures to overcome such problems, multidisciplinary studies can also be very beneficial for correct steps towards a solution.

It should be clearly stated that mobbing incidents in universities should be investigated immediately by authorized units, investigations should be carried out safely and confidentially, and followed objectively. For this purpose, it is of great importance to have mobbing units in universities and to realize the conditions that will enable these units to work actively and freely. In addition, it is also among the measures that should be taken to ensure that the employees of the psychological support units have the necessary equipment for mobbing and their awareness of the issue is high.

Millions of men and women hate going to work because of mobbing. Mobbing is an emotional abuse which is committed mostly indirectly by co-worker(s) against any person. A person who is exposed to mobbing, fall into desperation and has physical illness frequently. So the social and economic risks of the mobbing syndrome become increasingly important. And awareness of mobbing is slowly growing. Thus, statistical studies on this issue not only shed light on the problem, but also increase the awareness of institutions and individuals on the issue.

References

- Abelson, R. P. (2012). *Statistics as Principled Argument*. Psychology Press.
- Brown, M. B., & Forsythe, A. B. (1974). *The Small Sample Behavior of some Statistics which Test the equality of Several Means*. *Technometrics*, 16, 129-132.
- Büyüköztürk, Ş. (2004). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. (4. Baskı). Ankara: Pagem A Yayıncılık.

- Çögenli, M. Z., & Asunakutlu, T. (2016). Akademide mobbing: ADIM üniversiteleri örneği. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 17-32.
- De Beuckelaer, A. (1996). A Closer Examination on Some Parametric Alternatives to the ANOVA F-test. *Statistical Papers*, 37(4), 291-305.
- Gage, M. J. (1870). *Women as Inventors. Woman Suffrage Tracts*, No. 1. Fayetteville, NY: FA Darling.
- Hewish, J. (1969). *Emily Brontë: A Critical and Biographical Study*. Springer.
- Huizingh, E. (2007). *Applied statistics with SPSS*. Sage.
- Ján, J., & Eva, L. (2008). Demographic and Organization Factors Analyses in Relation to Mobbing in Companies. *In Proceedings of the Management 2008 conference in Times of Global Change and Uncertainty* (p. 430). FON.
- Kline, P. (1994). A general description of factor analysis. *An Easy Guide to Factor Analysis*.
- Leymann, H. (1990). *Mobbing and Psychological Terror at Workplaces. Violence and victims*, 5(2), 119-126.
- Leymann, H. (1996). The Content and Development of Mobbing at Work. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 5(2), 165-184.
- Mahbuba, D., & Rousseau, R. (2011). *Matthew, Matilda and the others*. September 20-23, Istanbul Bilgi University, Turkey, 348.
- McKay, R., Arnold, D. H., Fratzl, J., & Thomas, R. (2008). Workplace bullying in academia: A Canadian study. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 20(2), 77-100.
- Namie, G. (2007). *The Challenge of Workplace bullying. Employment Relations Today*, 34(2), 43.
- Nordstokke, D. W., & Zumbo, B. D. (2010). A New Nonparametric Levene test for Equal Variances. *Psicologica*, 31(2), 401-430.

- Palaz, S., & Boz, İ. (2008). Üniversite Mezunu Yetişkinlerin Farklı Organizasyonlarda Gönüllü Hizmet Vermesini Etkileyen Faktörler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(19), 95-106.
- Park, H. M. (2009). *Comparing group means: t-tests and one-way ANOVA using Stata, SAS, R, and SPSS*.
- Prevost, C., & Hunt, E. (2018). Bullying and Mobbing in Academe: A literature. *European Scientific Journal*, 14(8), 15.
- Rossiter, M. W. (1993). The Matthew Matilda effect in science. *Social Studies of Science*, 23(2), 325-341.
- Salin, D. (2001). Prevalence and forms of bullying among business professionals: A comparison of two different strategies for measuring bullying. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 10(4), 425-441.
- Sevinç, E. T. (2011). Mobbing with a gender perspective: how women perceive, experience and are affected from it. *Yayımlanmamış doktora tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.
- Sonzamacı, E. (2013). *Bilim Dünyasında Alışılmadık Bir Kadın Portresi: Marie Cruie*. Retrieved from <http://politikart1.blogspot.com.tr/2013/07/bilim-dunyasinda-alisilmadik-bir-kadin.html>
- Strickland, O. L. (2003). *Using Factor Analysis for Validity Assessment: Practical Considerations*.
- Stevens, J. (1996). *Applied Multivariate Statistics For The Social Science* (Third Edition). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Ullman, J. B. (2007). *Using Multivariate Statistics* (Vol. 5, pp. 481-498). Boston, MA: Pearson.
- Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's Alpha when Developing and Reporting Research Instruments in Science Education. *Research in Science Education*, 48(6), 1273-1296.
- Tigrel, E. Y., & Kokalan, O. (2009). Academic Mobbing in Turkey. *International Journal of Behavioral, Cognitive, Educational and Psychological Sciences*, 1(2), 91-99.

- Tomić, M. (2012). *Mobbing: The incidence of Mobbing Activities and Differences Regarding Workplace and Gender*. *Megatrend Review*, 9(1).
- Vveinhardt, J., & Štreimikienė, D. (2017). *Demographic, Social and Organizational Characteristics on the Levels of Mobbing and Single Cases of Harassment: The Multicomplex Approach*. *Economics and Management*.
- Yıldırım, H., & Uysaloglu, B. (2012). Impact of Demographic Factors on Employee's Perception of Mobbing: A Case Study from a Logistics Company. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 634-644.
- YÖK. <https://istatistik.yok.gov.tr/> . Date of Access: 5 Temmuz 2020.
- Žukauskas, P., & Vveinhardt, J. (2009). Socio-demographic Characteristics of Mobbing and Discrimination in Employee Relations. *Transformations in Business & Economics*, 8(3), 18.

POSTMODERN KAMU YÖNETİMİ ANLAYIŞI: TEORİK BİR ANALİZ

Osman Murat ÇETİN*

Öz

Tarihsel köken itibariyle çok eskilere dayanan modern ve modernleşme olgusu özellikle Batı'da aydınlanma düşünürlerinin çabalarıyla birlikte bir ideolojiye, bir dünya görüşüne dönüşmüş ve klâsik düşüncenin terk edilmesiyle yeni bir dünya düzeni doğmasına yol açmıştır. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru geldiğinde ise pek çok alanda ortaya çıkan ve zaman içerisinde hızlanan gelişmeler modernizm üzerinde tartışmaların giderek artmasına sebep olmuş ve modernizm üzerinde yoğunlaşan tartışmalar postmodernizmi ortaya çıkarmıştır. Postmodern anlayışla birlikte kamu yönetimi alanında da büyük değişim ve dönüşümler gerçekleşmiş, bu değişimler modern kamu yönetimi anlayışının terk edilerek yeni bir kamu yönetimi anlayışının, postmodern kamu yönetiminin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Çalışmanın ilk kısmında 'modern' ve 'modernizm' kavramları ile birlikte bu kavramların uzantıları da ele alınmıştır. Konunun ana çalışma alanı olan postmodernizm ve kamu yönetimi ilişkisini doğru değerlendirebilmek açısından modernizm konusunun vuzuha kavuşturulması önem arz etmektedir. Bu sebeple aklı ve bilimi temsil eden, eski ve geleneksel olana karşı bir başkaldırıyı, değişimi simgeleyen modernizmin anlaşılması konuya ilişkin tartışmaları anlamlandırmamızı kolaylaştıracaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde postmodernizmin ne demek olduğu, özellikleri, modernizme ve modern dünyaya itirazları, modernizmden farkı ortaya konulmuş, devamında ise postmodernizm ve kamu yönetimi ilişkisi incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise postmodern kamu yönetimi düşüncesi ve geleceğine ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuştur. Özü itibariyle bu çalışma ile ortaya koyulmak istenen amaç, modernizm ve postmodernizm tartışmaları çerçevesinde kavramların kamu yönetimi ile ilişkisini ortaya koyarak kuramsal bir tartışmayı okuyucunun ilgisine sunmak ve kamu yönetiminin geleceğine ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Postmodernizm, Kamu Yönetimi

POSTMODERN APPROACH ON PUBLIC ADMINISTRATION: A THEORETICAL ANALYSIS

Abstract

The modern and modernisation phenomenon, which dates back to ancient times in terms of historical origin, has turned into an ideology, a worldview along with the efforts of the enlightenment thinkers especially in the west and this caused the birth of a new world order with the abandonment of the classical thought.

* Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, osmanmuratcetin@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8294-5053>

Towards the end of 20th century, the developments that emerged in many areas and accelerated over time caused a gradual increase in the debates on the modernism and the debates focused on the modernism led to the postmodernism. Great changes and transformations took place in the field of public administration with the post-modern understanding and these changes, by abandoning the modernist public administration, paved the way for the formation of a new public administration understanding – postmodern public administration. In the first part of the study, the concepts of “modern” and “modernism” as well as the extensions of these concepts are discussed. In order to correctly evaluate the relationship between the postmodernism and public administration, which is the main field of study, it is important to clarify the issue of modernism. For this reason, understanding modernism, which represents reason and science, and symbolizing change and a revolt against the old and the traditional, will make it easier for us to understand the discussions on the subject. In the second part of the study, the meaning of postmodernism, its features, its objections against modernism and modern world, its difference from modernism are presented and subsequently the relationship between the postmodernism and public administration is examined. In the conclusion part, postmodern public administration thought and its future are evaluated. In essence, the aim of this study is to present a theoretical discussion to the attention of the reader by setting out the concepts of modernism and postmodernism with public administration within the framework of modernism and postmodernism discussions, and to evaluate the future of public administration.

Keywords: *Modernism, Postmodernism, Public Administration*

Giriş

Genellikle yeni olanı nitelemek için kullanılan modern kelimesi sözlük anlamından çok daha fazla, derin ve geniş bir anlama sahiptir. Genel olarak değişim süreci olarak anlaşılan ve bu sürece işaret eden modernleşme kavramı açık ya da örtük olarak aynı zamanda Avrupa uygarlığını, Batılı yaşama tarzını ve dünya görüşünü de içermektedir. Batı dünyasındaki gelişmeler pozitivist düşünce ile birlikte Batılı modern kurumların Batılı olmayan kurumlarda küresel olarak yaygınlaşmasına, Batılı toplumların tecrübelerinin Batılı olmayan toplumlarca uygulanmasına yol açmıştır. Modernleşme çabası içerisinde olan Batılı olmayan toplumlar, modernleşme sürecini yaşarken Batılılaşmakta mı yoksa Batı kültüründen bağımsız modern bir toplum oluşturmakta mı oldukları konusu gündeme gelmiştir (Durgun, 2018:13). Bu açıdan Batılı ve Batılı olmayan toplumlarda sağladığı imkânlar ve taşıdığı riskler açısından çok büyük değişimlere yol açmış olan modernizm, uzun ve yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışma ülkemizde de yaklaşık 200 yıldan bu yana modernleşme (yenileşme), Batılılaşma (Garplılaşma) ve çağdaşlaşma (asrileşme) gibi kavramlar eşliğinde sanat ve kültürden günlük hayata yeni olandan geleneksel olana, resmi ve özel kurumlardan devlet yönetimine kadar çeşitli alanlarda ve değişik boyutlarda süregelmış, ilerlemenin, gelişmenin ve özgürleşmenin çaresi olarak görülmüş ve bir devlet politikası olarak uygulama alanına sokulmuştur.

Modern ve modernleşme kavramları tarihsel köken itibarıyla çok eskilere dayanan tarihsel bir geçmişe sahip olsa da daha çok aydınlanma düşünürlerinin çabalarıyla açıklanmaktadır. Klâsik düşüncenin insana aradığı mutluluk ve refahı sağlamadaki başarısız ve yetersiz kalması, beşerî aklın nesnel bilim ve evrensel ahlâk temelinde, yeni bir dünya düzeni kurmasına, daha doğrusu dünyanın yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Görüleceği gibi modernleşme bir yenilenme düşüncesi olmaktan çıkmış, modernizme yani bir ideolojiye, bir dünya görüşüne dönüşmüştür. Bu yönüyle Batı'da ortaya çıkan modernist dünya görüşü klâsik düşünceyle taban tabana zıt bir değişimi ifade etmektedir. Modernizm kurucu aklın kılavuzluğunda değerler dünyasından uzaklaşmış akılcı bir toplum yaratma arzusundadır. Bu kurucu akıl ile hareket edildiği takdirde, insanlığın arzu ettiği mutluluğa ve özgürlüğe kavuşacağı öngörülmektedir (Touraine, 2010:49).

Yukarıda da bahsedildiği üzere, aydınlanma düşüncesi, bilimsel gelişmeler ve sanayi devrimi modern çağın temel özellikleri olarak kabul edilmektedir (Erdem, 2009:381). Tarihsellik içerisinde modernlik 20. yüzyıla geldiğinde kapitalizmin yarattığı krizlerle karşı karşıya kalmış, çağın yeni soruları ve sorunlarına cevap veremez hâle gelmiştir. İşte bu noktada postmodernizm tartışmaları gündeme gelmiş, modernizm eleştirileri postmodernizmi ortaya çıkarmıştır.

Postmodernizm, modernizm gibi kendinden önceki düşüncenin başarısızlığı savından ortaya çıkmıştır. Kısaca söylemek gerekirse postmodernizm, modernizmden bir kopuşu simgelemektedir. Özellikle Batı'da başlayan ve tüm dünyaya sirayet eden modern düşünceden postmodern düşünceye geçiş bireysel ve toplumsal alanda değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu değişimin parametrelerinden kısaca bahsedecek olursak; büyük anlatıların (ideolojiler, akla ve bilime duyulan inanç, vs.) geçersizliği, ulus devletlerin meşrûyetinin tartışılması, çok kültürlülük, gerçekliğin reddi ve yerellik olarak sayabiliriz.

Modern düşünceye göre her şeyin geçici ve anlamsız olduğunu savunarak yeni ve farklı bir paradigma ortaya koyan postmodern düşünce sanat, felsefe ve siyaset gibi alanlarda olduğu gibi kamu yönetimi alanında da bir değişime sebep olmuştur.

Kamu yönetimi, devletlerin en temel problemi olan devlet-toplum ilişkisinde daha iyi bir yönetim, daha kaliteli ve ulaşılabilir hizmet şeklinin nasıl oluşturulabileceği üzerine çalışmalar yapan bir disiplindir. Uzun bir geçmişe sahip bu alan ilk ortaya çıktığı andan günümüze kadar geçen zaman içinde diğer tüm bilim alanları gibi çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmiştir.

Bilindiği üzere 21. yüzyılda küreselleşme, bütün dünyada hemen her alanda büyük değişim ve dönüşümlere yol açtığı gibi yeni bir toplumsal sistemin oluşmasına sebep olmuş, bu alanda yaşanan gelişmeler devletleri de değişime ayak uydurmak zorunda bırakmıştır. Yoğun olarak son 30 yıllık dönemde kamu yönetimi alanında tesirini gösteren postmodern düşünce açıklanırken kaçınılmaz bir şekilde düşünsel olarak bağlantılı olan ve

kendisinden öncesini şekillendiren modernizm ile başlamak gerektiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak postmodern teori ve postmodern kamu yönetimi yaklaşımı alanın önde gelen düşünürlerinin tezleri ve teorilerini bağlamında incelenmiştir.

1. MODERN VE MODERNİZM KAVRAMLARI

Birçok yazar modern sözcüğünü tanımlarken bu sözcüğün kökenini Antik dönem uygarlıkları ile bağlantılı olarak açıklama yolunu tercih etmektedir. Kavramın Latince “modernus” kelimesinden geldiği hakkında görüş birliği olmasına karşın kelimenin kullanılmaya başladığı tarih hakkında görüş birliğine varılamamakta, farklı yüzyıllara işaret edilmektedir.

Sözcüğün bugünkü kullanımından farklı olarak epistemolojik olarak tarihi incelendiğinde, antik dönem Hıristiyanlarını dönemin Pagan ve Romalı tarihinden ayırmak amacıyla kullanılmıştır (Habermas, 1996:39). Modern, Büyük Türkçe Sözlük’te Fransızca “moderne” kelimesinden geldiği belirtilmekte anlam olarak karşılığı çağcıl, çağdaş olarak tanımlanmaktadır. Türkçe Sözlük’teki tanımından da anlaşılacağı üzere modern kelimesi eski ile yeni arasından bir ayrıma işaret etmekte, çağa, günümüze ait anlamı taşımakta, yakın zamanın da eş anlamlısı, geçmişin karşıtı olarak kullanılmaktadır.

Modern kelimesi kullanım itibarıyla aslında bir zaman sorununa işaret etmektedir. Bu kelime geçmişteki bir zamandan ayrı olan, farklı bir zamanı belirtmekte, bir nevi öncelik ve sonralık karşıtlığını da içerisinde barındırmaktadır (Gencer, 2008:108). Bu yönüyle bakıldığında aslında modern olan günümüzde olandır, yaşayan hatta yaşamaya değer olan, kaçınılmaz olandır. Modern nitelmesi örtülü olarak geçmişten zorunlu bir kopuşu da imâ etmektedir. Bu kavram kullanış şekillerine ve kendisine yüklenen anlamlara bakıldığında eski olan hemen hemen her şeyi menfi, yeni olan her şeyi ise müspet olarak takdim etmektedir.

Kızılçelik (1996:9) modern kelimesini tanımlarken günümüzdeki kullanımı üzerinden bir tanımlamaya tâbi tutmaktadır. Ona göre “modern” kelimesi *yeni, yeni olan, eskiden uzaklaşmış* anlamına gelmektedir.

Sosyal bilimlerde Rönesansla birlikte ortaya çıkan yeni düşünüş ve yaşam tarzının hâkim olduğu zamansal aralık modern dönem olarak adlandırılmaktadır (Demir, 1997:119).

Modernlik, temelde eski ve geleneksel olandan uzaklaşmayı, insanlık tarihini düz bir çizgi şeklinde ilerleme ve gelişme şeklinde kabul ederken esas olarak ekonomik ve yönetsel ussallaştırmayı, toplumsal dünyanın farklılaşp ayrışmasını ifade etmektedir.

Modernliği Batı’da 18. yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkan, bir dizi yeni ekonomik, toplumsal ve siyasal sistemler kümesine atıf yapan bir kavram olarak tanımlayabiliriz. (Sarup, 2019:186). Giddens modernliği tanımlarken “*Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisine alan toplumsal ve örgütlenme biçimine işaret eden*” bir mefhum

olarak tanımlamakta ve modernliğin modern öncesi karşıtlıklar içerdiği üzerinde durmaktadır (Gidens, 2020:9).

Weber moderniteyi (modernlik) rasyonellik ve kapitalizm üzerinden ele almakta, tikel bir düşünme biçimine karşılık gelen, rasyonelleşme ile ortaya çıkan ve tasarlanan bir yaşam tarzı olarak açıklamaktadır. Ona göre modern dünya zaman içerisinde günbe gün daha fazla “rasyonelleşmekte” ve toplumsal düzene ve yapıya ait tüm alanlar tamamen rasyonel temellere dayanmaktadır (Bilge, 2009:21-22). Modernlikle din ile bilim yer değiştirmiş, dini alan özel yaşamın sınırlı bir alanı içerisine yerleştirilmiştir (Rosenau, 1998:88).

Touraine ise akılcılıkla sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylediği modernliği “*akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılması*” olarak tanımlamakta, Weberyen bir bakış açısı ile modernliğin her türlü erekçiliği dışladığını belirtmektedir. Modernlik ekonomi, siyaset, aile yaşamı, din ve sanat gibi toplumsal yaşamın çeşitli bölümlerinin farklılaşmasını içermektedir (Touraine, 2010:25-26).

Antony Giddens modernliği dört ana boyutu olan tümel bir üretim ve denetim çabası olarak görmektedir. Bu dört ana boyut, sanayileşme, kapitalizm, savaşın sanayileştirilmesi ve toplumsal yaşamın tüm veçhelerinin gözetimidir (Touraine, 2010: 49). Güçlü ve bütüncül bir modernlik imajı sunan Giddens, modernliği modern dünya üzerinden açıklamaya tâbi tutmaktadır.

Batı dünyasında klâsizme karşı bir başkaldırış olarak tanımlanabilecek bir kavram olan modernizm, bu yönüyle eleştirel bir bakış açısı taşımaktadır. Kavram felsefenden ekonomiye her alanın sorgulanması gerektiğine inanmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan ve dönemi oluşturan değerler bu eleştirinin sonucudur. İlk başlarda sanat dallarında ağırlığını koyan hareket kültürel, estetik ve bilimle bağlantılı olarak değişimleri içerisinde barındırmaktadır (Touraine, 2010:187).

Genel anlamda değişimi vurgulayan ve ifade eden kavramın sosyal bilimlerde tek bir tanımı bulunmamaktadır. Her disiplin kendi nokta-i nazarından kavramı ele almış ve tanımlamıştır. Esâsında bu durum sadece modernizm için geçerli değil sosyal bilimlerde kullanılan pek çok kavram için geçerlidir.

Yıldırım, *modernizmi “dünyaya yeniden bakarak yeniden yorumlamayı, yeni yaşam şeklini, akılcılığı, kültürel ilerlemeyi, gelişmiş yaşam tarzını, olguculuğu (pozitivizm), insanın bağımsızlığı, bilginin enternasyonallığını ilke edinen bir akım ve aynı zamanda Ortaçağ’ın yaşam şekline, düşünce kalıplarına karşı çıkış”* olarak tanımlamaktadır (2010:703). Harvey (2003:25) ise modernizmi “*bilim, bilgi, değerler ve inançlar, ortak insani değerler, kesin doğrular ve evrensel gerçeklikler*” olarak ifade etmektedir. Ona göre bu kavramın temel parametrelerini endüstriyalizm, kentlilik, demokrasi, ussallık, bürokrasi, uzmanlaşma, farklılaşma, bilimsel bilgi, teknoloji ve ulus devleti oluşturmaktadır.

Sarup ise modernizmin temel özelliklerini Harvey'den farklı olarak, şu şekilde özetlemektedir.

“Estetik bir öz bilinç ya da kendini bilme yanında estetik bir yoldan kendi üstüne düşünmenin yükselişi; eşzamanlılık ile kurgu lehine anlatı yapısının yadsınışı; gerçekliğin paradoksal, belirsiz, kesinliğe konu olmayan açık uçlu doğasının araştırılışı; bütünlüklü bir kişilik yapısı tasarımının Freud'çu özne üzerine yapılan vurgu lehine olumsuzlanması” (Sarup, 2019:187).

Her ne kadar yukarıda modernizmin temel özellikleri bakımından farklı yaklaşımlar verilmiş olsa da modernizm üzerinde kabul gören temel özellikler; modernizmin akılcı, gerçekçi, ilerlemeci, pozitivist, homojenleştirici, insanlık adına büyük projeleri olan sistematik bir bakış açısı taşıdığıdır. Modernizmde toplum sebep sonuç ilişkisinin mantıksal temelleri esasında rasyonalite üzerine inşâ edilmektedir. Kavram ayrıca seküler olanı öne çıkartmak isterken dinsel olanı dışlamaktadır.

Özetlersek modernlik teori, modernleşme ise söz konusu teorisinin pratiğe yansımalarıdır. Fransız sosyal bilimci Alain Touraine “Modernliğin Eleştirisi” adlı ünlü kitabında, modern dönemi, Rönesans'tan Fransız Devrimi'ne ve İngiltere'deki kitlesel sanayileşmenin başlarına değin uzanan bir dönem; modernliği aklın utkusu, özgürleşme ve devrim; modernleşmeyi ise bu tanımdan hareketle eylem hâlinde olan modernlik olarak açıklamaktadır (Touraine, 2010:49).

1.1. Modern Devlet ve Kamu Yönetimi

Genel olarak Batı'da ortaya çıkan modern devlet anlayışı, diğer toplumsal olgular gibi Batı'da gerçekleşen bir dizi fikrî, ekonomik, siyasal, toplumsal dönüşüm ve değişimler sonucunda meydana gelmiştir. Bugünkü bildiğimiz anlamda modern devlet kuramsal ve teorik olarak 16. yüzyıla dayanmakta, kendinden önceki klasik devletlerden gerek toplumların yaşam tarzı, gerekse de egemenlik ve meşruiyet anlayışı gibi çeşitli açıdan farklılıklar taşımaktadır (Durgun,2018:46).

Gözler (2004: 42) devleti “belirli bir toprak parçası üzerinde egemen olan belirli bir insan topluluğunun oluşturduğu bir varlık” olarak tanımlarken Giddens ve Heywood (2005: 419 ve 2015: 126) devleti “tanınan sınırlar içinde veya belirli toprak üzerinde yaşayan insanları güç kullanma ve kontrol etme araçlarına sahip olan politik bir organizasyon olup temel unsur olarak bilinen halk, ülke ve siyasi otoriteyi içeren siyasi bir organizasyon” olarak tanımlamaktadır.

Sosyal, politik ve tarihsel etkileşimlerin karmaşık bir sonucu olarak oluşan modern devletin tek bir kesin tanımı yoktur; ancak modern devleti, çeşitli unsurlar etrafında tasvir etmek ve belirli özellikleri açısından açıklanmak daha uygundur.

Modern devlette, devlet olabilmenin en önemli ve ilk unsuru, belirli sınırlara sahip toprağa yani sınırları çizilmiş bir ülkeye sahip olmaktır. İkinci unsur ise egemenlik olup bu egemenliğin kurucu bir unsur olarak insana

dayandırılması, siyasi meşruiyetin kaynağının ulus olmasıdır (Baykal, 2020:279). Klâsik devlet tanımında Tanrı'nın ya da Kilise'nin gücü olarak tanımlanan egemenlik, modern devlet ile meşrûluğunu hukuktan alan, millete ya da halka dayanan bir biçime dönüşmüş, meşrûiyetin kaynağını ise ulus kavramına dayandırmıştır. Böylece modern öncesi dönemde “tanrı” kaynaklı olan devlet iktidarı, modern devlet anlayışı ile birlikte devlet iktidarının kaynağı topluma dayandırılmış, dünyevileştirilmiş ve rasyonel esâslar üzerine oturtulmuştur.

Modern devletin diğer unsurları ise bireylerin ait oldukları devletle ilişkisini sağlayan vatandaşlık, kamusal ve tek olan egemenlik, iktidar, anayasa ve kamu bürokrasi olarak sayılabilecektir. Yasal temellere oturmuş, merkezîyetçi bir anlayışla örgütlenmiş, resmi, tarafsız ve uzmanlaşmış personele sahip, hiyerarşi ve süreklilik içerisinde işleyen, her türlü iktidara karşı aynı standart çerçevede hizmet eden kamu bürokrasisi merkezi modern devletlerin en somut görünümünü oluşturmaktadır (Baykal, 2020:279).

Büyük Türkçe Sözlük'te kamu “*halk hizmeti gören devlet organlarının tümü, bir ülkedeki halkın bütünü*” olarak tanımlanmaktadır. Sosyal bilimlerde birçok kuramcı kamu yönetimini farklı şekillerde tanımlamıştır. Woodrow Wilson “İdarenin İncelemesi” adlı ünlü makalesinde, “*kamu yönetimi, hükümet etmenin uygulama ya da işletme yönüdür; çünkü amacı kamuya ilişkin işleri mümkün olduğu kadar halkın arzuları ve zevkleri doğrultusunda yerine getirmektedir*” şeklinde tarif etmektedir (Polatoğlu,2003:54).

Daha önceleri siyaset bilimi disiplini içerisinde kendisine yer bulan kamu yönetimi, 19. yüzyılın son çeyreğinde Woodrow Wilson'ın önerisi ile kamu yönetimi disiplini siyaset bilimi disiplini içinden ayrılarak ayrı bir bilim dalı olarak kabul edilmiş, bu dönemde Kıta Avrupası ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ayrı bir sosyal bilim alanı olarak kabul görmeye başlamıştır (Doğan, 2017:32).

Geleneksel kamu yönetimi anlayışı uzun bir süre kamu yönetimi alanının hâkim paradigması olarak kabul edilmiştir. Söz konusu 1970'li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Max Weber, Frederick W. Taylor ve Woodrow Wilson geleneksel kamu yönetiminin kurucu düşünürleridir (Akçakaya, 2017:9).

Alman sosyolog Max Weber klasik kamu yönetiminin en önemli temsilcisi olma ününü kamu yönetimindeki “bürokratik örgütlenme modelini” analitik bir yöntemle açıklamasıyla almıştır. Weber, bürokrasiyi geleneksel, karizmatik ve yasal otorite olarak ideal tipler şeklinde incelemiştir. O'na göre bürokrasi, yönetimin akılcılaştırılması, yani şeffaf ve objektif ilkeler çerçevesinde organize edilmiş, yeri ve zamanı önceden planlanmış kurallar zinciridir (Fişek, 2015:172).

Bir diğer önemli yönetim bilimi teorisini de Amerikalı F.W. Taylor'dır. Ona göre, bir işten en yüksek faydayı alabilmek için bilimsel yöntemleri izlemek gerekmektedir. Onun bilimsel yönetim anlayışında her iş ancak parçalara ayrılarak yapılırsa maksimum çıktıya ulaşılabilir. Taylor'ın

bu anlayışı sadece yönetim bilimiyle sınırlı kalmamış, çalışma ilişkilerine de nüfuz etmiştir. Fordizm olarak adlandırılan “band” sistemi Taylor’ın düşünceleri çerçevesinde geliştirilerek pratiğe dökülmüştür.

Özetle geleneksel kamu yönetimi, modern devletin ortaya çıkışı ve gelişimine bağlı olarak yapılanma göstermiştir. Bu kapsamda geleneksel ya da klâsik kamu yönetimi olarak adlandırılan disiplin; bilimsel yönetim, hiyerarşik ve geniş ölçekli bürokrasi, uzmanlaşma, iş bölümü, merkezi otorite, hesap verilebilirlik, gizlilik, ayrıntılı kurallar, yasal düzenlemeler, ussallaşma ve örgütlenme kavramları çerçevesinde inşa edilmiştir.

2. POSTMODERNİZM

İngilizce önüne geldiği kelimeye “sonrası-ötesi” anlamı katmakta olan “post” ve çağa, günümüze ait olan, çağdaşa çağcıl” (Türküne, 2007:484) anlamına karşılık gelen modernizm kelimelerinin birleşiminden oluşan “postmodernizm”, kelime anlamı olarak modernizm sonrası ve ötesi olarak tarif edilmektedir. Tarihsel çizgi üzerinde modernizmin devamı, sonrası, ardılığı şeklinde tanımlanan kavram bir diğer yönüyle de modernizmden kopuşu simgelemekte, kendisinden önceki dönemin kapandığı fikrini öne çıkarmaktadır. Birçok bilimsel alanda 16. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılın ikinci yarısının son çeyreğine kadar geçen dönem olarak ifade edilen modernizmin sonrası, postmodern dönem olarak tanımlanmaktadır.

Postmodernizm terimi ilk defa 1939 yılında Arnold Toynbee tarafından yayınlanan “A Study of History” (Tarih Bilinci) başlıklı çalışmasında kullanılmış (Demirel, 2014:170) olmasına karşın kimi araştırmacılar kavramın kökenini Karl Marx ve Friedrich Nietzsche’ye kadar götürmektedir. Buna karşılık kavramın sosyal bilimler alanında kuramsal altyapısı 1979 yılında Fransız filozof Jean François Lyotard’ın "Postmodern Durum" adlı kitabında inşa edilmiş ve “meta anlatıların sonu” olarak tanımlanmıştır. Lyotard’ın açtığı yoldan ilerleyen Michel Foucault, Jacques Derrida, Paul Feyerabend ve Jean Baudrillard gibi bir dizi filozof ve sosyal bilimciyi postmodern teorinin kurucu isimleri olarak sayabiliriz. Düşünürler (Evre, 2006:3).

Lyotard postmodernizmi modernin bir parçası olarak ifade etmektedir (1994:155). Modern kültürel düşünce için kökten şüpheci bir yaklaşımı savunan Lyotard, modernizme ilişkin ilerleme, özgürlük, adalet, haz, mutluluk, yücelik gibi meta (büyük) anlatıların artık inanırlılığını kaybettiğini, bilginin tanımının değişerek, bilimsel bilginin sorgulanmazlığının sarsıldığını, artık postmodern bir seçeneğin gündeme geldiğini belirtmektedir. Lyotard, bilim, kültür gibi disiplinleri ve sosyal uygulamaları bir araya getiren anlatıları haklı çıkarma olasılığına karşı çıkmakta, meta (büyük) anlatılara olan inanç kaybının bilim, sanat ve edebiyatı nasıl gördüğümüz ile ilgili olduğunu belirtmekte, küçük anlatıların artık toplumsal dönüşümleri ve siyasi sorunları açıklamak için uygun bir yol hâline geldiğini savunmaktadır. Lyotard “postmodern durum” ile II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde bilimsel bilginin büyük anlatılara olan

ihtiyaçları yeterince karşıladığını vurgulamakta ve modern bilimin teorileri evrenselleştirmesi, evrensel ve tek bir doğru olarak kabul edilmesi ve doğrulanması konusundaki şüpheciliği kışkırtmakta ve modernizmin meşruiyetini sorgulayarak tartışmaya açmaktadır (1994:85-86).

Kısaca Lyotard postmodernizm ile aklın ilerlemesi, zenginliğin yaratılması, tin'in özgürleşimi türünden totalleştirici meta anlatılara karşı çıkmakta, bütünleştirici düşünce biçimlerini ve uzlaşım önerilerini reddetmektedir (Acar ve Özgür, 2003:98). Ayrıca Lyotard Marksçılığın tek tip toplum yaratma düşüncesi karşısında da eleştirel bir pozisyon almaktadır. O postmodern durumu, "*Tin'in diyalektiği, işçinin özgürleşimi, refah toplumunun kurulması, sınıfsız toplum gibi bütün hepsi de güvenliklerini yitirmiş modernliğin "büyük anlatıları" arasındaki anlatıdır*" şeklinde tarif etmektedir. (Sarup, 2019:206).

Avusturyalı filozof Paul Feyerabend "Akla Veda," "Özgür Bir Toplumda Bilim", "Yönteme Karşı" ve "Bilimin Tiranlığı" gibi eserlerinde modernitenin temel iddalarına karşı çıkmaktadır. Kitaplarına vermiş olduğu isimleri analiz ettiğimizde dahi bu durumu rahatlıkla görebilmekteyiz. Feyerabend, akla veda etmekte, yönteme karşı çıkmakta, bilimin tiranlığını yıkmaya çalışmakta, ussa elveda demekte özetle Aydınlanmanın bütün değerlerini tartışmaya açıp, bir dizi argümantasyon setiyle genelde modernliğe, özelde ise modern bilim felsefesine muhalif bir duruş sergilemektedir.

Postmodern teorinin epistemolojik temellerinin oluşmasında Feyerabend'in rolü büyüktür. Ona göre bilimde mualif görüşlerin çatışması, bilimsel yaklaşımın temelidir. Feyerabend bilgi ve teori anarşisi yaklaşımını benimser. Söz konusu anarşi sayesinde mualif görüşler çoğalacak ve bilimin ilerlemesi gelişecektir (Türkdoğan, 2000:146).

Postmodern teorinin bir diğer kurucu isimlerinde Michael Foulcault, Feyerabend gibi kökten bir aydınlanma karşıtı değildir. Foulcault "Aydınlanma Nedir" isimli ünlü makalesinde Feyerabend'in tersine "hakikatin" bilimin ilerlemesi için çok önemli bir kavram olduğunu söylemekte ve aydınlanmaya "toplumsal, düşünsel ve bireysel değerlerin birleştiği bir cesaret izleği" olarak bakmaktadır (2005:231-235). Foulcault'u postmodern teorinin önemli isimlerinden birisi hâline getiren düşünceleri bakarsak, ona göre modern bilimin lineer bir çizgide iyiye ve doğruya doğru gittiği savı bir yanlısamadır. Modern çağda evet her şey menfi ve kötü değildir, ancak gücün ve erkin hâkimiyetinde olan her şey kötüdür (Bal, 2006:155). Ona göre modern insan organize iktidarlara kuşatılmıştır. Söz konusu kuşatılmışlığı Foulcault iktidarın halkaları şeklinde kavramsallaştırmıştır. Kitaplarında modern dönemin yerleşik kurumsal yapılarını eleştiren Foulcault Deliliğin Tarihi'nde modern felsefenin temelini oluşturan Descartes'in kartezyen felsefesini kritiğe tâbi tutmuştur.

Postmodern teorinin bir diğer önemli temsilcilerinden Fransız filozof Jacques Derrida ise postmodernizme ilişkin görüşlerini "yapıbozum" (deconstruction) terimi üzerinden anlatmaktadır. Derrida felsefesinde

yapıbozumun en az iki yönü bulunmakta (edebî ve felsefi) ve “dil”i sorunsallaştırmaktadır. Yapıbozumun edebi yönü, buluşun metinde gizli alternatif anlamlar bulmak için gerekli olduğu metinsel yorumla; felsefi yön ise yapıbozumun ana hedefi olan “varlığın metafiziği” ile ilgilidir.

Derida genellikle belirli metinlerin analizi şeklinde sunulan yapıbozum çözümlemesinde baskın düşünce biçimlerimiz olan varlık/yokluk, konuşma/yazma vb. gibi çeşitli ikili karşıtlıkları ortaya çıkarmaya ve sonra da onları yıkmaya çalışır. Derrida felsefesinde yapıbozum ile bir metni edebi olarak parçalayarak harfi anlamlar ve dipnotlar gibi metinde ihmâl edilen alanlar incelenmekte, metnin içindeki çelişkilerin ve yeni varsayımların açığa çıkarılması amaçlanmaktadır.

Postmodern kuramın bir diğer filozofu olan Jean Baudrillard, geç kapitalizmin tüketim toplumu meydana getirdiğini iddia etmektedir. Ona göre artık tüketim bir ihtiyaç giderme yöntemi değil “kodlar ve kurallarla” organize edilen işaretler sistemidir. Söz konusu sistemde doğal zorunluluklar (temel ihtiyaçların giderilmesi vs) değil toplumsal ve sınıfsal arzular vardır. Gerçek ve yanılsama iç içedir. Yani neyin gerçek neyin kurgulanmış gereksinim olduğu belirsizdir. (Baudrillarda, 2016, sf. 10)

Eaglaton ise postmodernizmi “*bünyesinde çelişkileri barındıran bir ideoloji*” olarak tanımlamakta, postmodernizmin “*hem özgürlükçü hem otoriter hem hedonistik, hem baskıcı, hem çok katlı hem de yekpare olma özelliğine sahip, ileri kapitalist toplumların çarpıcı bir görünümü*” olduğunu ifade etmektedir (Eaglaton, 1999:155).

Yukarıda birçok farklı düşünür ve akademisyen tarafından tanımlanan postmodernizm kavramının ne olduğu ve bugünkü durumu hakkında herkesin üzerinde mutabık kaldığı bir tanım bulunmamaktadır. Modernizme göre yeni ve farklı bir mantığı açıklayan postmodernizm üzerinde net bir tanımın bulunmaması onun mimari, resim, edebiyat, siyaset, felsefe, müzik vb. gibi hayatın her alanında yer alması ve kullanılması ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

Kemal Timur postmodernizm konusunda kesin ve net bir tanımın henüz yapılamamış olmasını Batı toplumlarındaki sosyolojik değişimle açıklamaktadır. Timur, Batı’nın ne yaptığını bilmeyen, her şeyi serbestçe yaşamak isteyen, her şeyi yargılayan, her şeye şüpheyle bakan ve hiçbir kural tanımayan bir nesil yetiştirdiğini vurgulayarak postmodern teorisinin ruhuna ilişkin bir analiz yapmaktadır. Batı’daki yeni insan ve toplum tipolojisiyle ilişkilendirilen bu tanımda, kuralsızlık, anarşi, şüphe ve anomi postmodern teorisinin belli başlı kavramları olarak öne çıkmaktadır. (Timur, 2017:3).

Modernizmin temel savı olan akıl ve bilime karşı, akla vedâ edildiği iddiasında olan postmodernizm, bu sebeple genel geçer doğruların ve evrensel kuralların olamayacağını savunmakta, bilimsel bilginin hâkimiyetine karşı çıkmaktadır. Postmodern bakış açısında bilimin ayrıcalıklı bir yeri olmadığı gibi bilgiye yönelik heterojen görüşlerin varlığını da kabul etmektedir (Giddens, 2020:10).

Sarup ise bu kavramsal tartışmanın sebebini daha farklı bir bakış açısıyla değerlendirerek, “*kültürel ve siyasal düzlemde yaşanan sınıf mücadelesinin bir örneği*” olarak tarif etmektedir. Ona göre postmodernizm “*siyasal düzlemde doğrudan Marxçılığa yönelmiş bir saldırı iken, kültürel düzlemde modernizm hareketinin temelsiz bulunarak yok hükmünde sayılmasıdır*” (Sarup, 2019:254).

Sarup postmodernizmin tanımı üzerine yaşanan anlaşmazlığın aksine “*model reddi*” konusunda çoğu postmodern düşünür arasında fikir birliği olduğunu söylemektedir. Ona göre çoğu postmodern şu modelleri kesin bir dille reddetmektedir: Varoluşçu sahicilik-özgünlük ile sahicili-özgün olmama modeli; gösteren ile gösterilen arasındaki gösterge bilgisel karşıtlık modeli; Freudcu görünmeyen (gizli) ile görünen (belirgin) modeli; Marksçı görünüş ile öz modeli (deneysel dünyanın “görünüş” alanının, çok daha derin düzeylerle, gerçeklik yapıları ve süreçleriyle, yani doğrudan “öz” ile nedensel ilişki içerisinde olduğu düşüncesi) (Sarup, 2019:254).

Her ne kadar postmodernizm üzerinde ortak bir tanıma ulaşılamamış olsa da, “büyük anlatılar” yerine “anlatı nedir” sorusu üzerine yoğunlaşan postmodernist akımın başlıca özellikleri aşağıdaki şekilde listelenebilmektedir. Bu kapsamda postmodernizmin özellikleri:

- Bütünlüğün yerine parçalanmışlık, bütünselliğin reddi;
- Kurallara ve otoritelere karşı çıkış,
- Özne'nin (ben'in) yitirilmesi,
- Geleneksel olarak kabul görmüş genel kanılara karşı ironi, evrenselliğin reddi;
- Merkezlesizleşme,
- Geçmişini tamamen terk etmemek, gelecek için onu bir köprü olarak kullanmak,
- Evrensel ve millî kültürden ziyade “çoğulcu kültür” anlayışı benimsemek,
- Dine ve inançlara ilişkin olarak pozitif bir tutum tercih etmek,
- Modernizm ve onun sahip olduğu değerlere karşı şüpheli ve sorgulayıcı bir tavır geliştirmek (Özsevgenç , 2017:137-142)

2.1. Postmodernizm ve Kamu Yönetimi

Özellikle 1970'li yıllar ve sonrasında sosyal bilimler alanında kendisini yoğun derecede hissettiren postmodernizm, bu dönem içerisinde kamu yönetimi alanında da tesirini giderek arttıran bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. 1990 yılında Marshall ve White'in Blacksburg Manifesto'yu yapıbozuma uğratan çalışmaları ile alana ilişkin tartışmalar kamu yönetimi yazınında hız kazanmıştır (Acar ve Özgür, 2003:103). Ayrıca Hugh T. Miller, Charles J. Fox, David John Farmer, Michael Spicer ve Robert Denhardt gibi düşünürlerin çalışmaları alana ilişkin ABD merkezli söylem kuramının oluşmasında etkili olmuştur (Şener, 2005:13-15).

Kamu yönetimi üzerindeki postmodern yaklaşımlar 1970 yıllardan 1980’li yılların başlangıcına kadar Dwight Waldo’nun görüşleri üzerinde temelleri atılan yeni kamu yönetimi hareketi çerçevesinde şekillenmiştir. Geleneksel kamu yönetimi anlayışının, dönemin evrensel ve yerel problemlerinin çözümü konusundaki yetersizliğine olan inanç, yeni kamu yönetimi hareketini oluşturan temel dinamik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dinamik, kamu yönetiminde dönüşüme sebep olmuştur. (Parlak ve Bincan, 2019:490)

“Yeni Kamu Yönetimi Hareketi” (YKHYY) 1968 yılında yapılan Minnowbrook (I) Konferansıyla doğmuş, ve devamında yapılan Minnowbrook (II) konferansları ile birlikte şekillenmiştir. İki konferansın konuları incelendiğinde genellikle “post” akımların etkili olduğu, günümüzde daha çok post-modernist kamu yönetimi anlayışının konuları arasında gösterilen konuların ve olguların öne çıktığı görülmektedir (Parlak ve Bincan, 2019:490)

Bu harekete ilişkin reform çabaları; kamunun mevcut yapısını ve sistemini bozmadan çeşitli düzenlemeler ve iyileştirmeler yapmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. YKHYY ile devlet, geleneksel kamu yönetimine göre daha dar kapsamlı ancak daha çok kamu ile ilgilenen, çözüm ve müşteri (hizmetten yararlanan) odaklı, tarafsız, kamu çalışanlarının etkililik kadar eşitlik ve adaleti de sağladıkları, adalet, hakkaniyet ve sosyal eşitliğin siyasi sistem ile kamu yönetimi tarafından yerine getirildiği bir modele çevrilmek istenmektedir (Özgür, 2019:191).

Hareketin kendini geleneksel kamu yönetiminden ayırmak için kullandığı “yeni” ön eki (kelimesi), postmodernist akımların da temelde karşı çıktığı pozitivist, rasyonalist ve statükocu bakış açısı ve anlayışının eksik ve yetersiz kaldığına olan inanç dolayısıyla kendini farklı bir yerde tanımlama ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

1980’li yıllardan sonra ise Yeni Kamu Yönetimi Hareketi, Yeni Kamu İşletmeciliği” (YKİ) olarak isimlendirilen yeni yönetim bir anlayışa evrilmiştir. YKİ anlayışı, devletçi, bürokratik, zorlayıcı, tekdüze, merkezîyetçi ve hiyerarşik özellikler taşıyan kamu sektörünü piyasa eğilimli, daha az bürokratik, esnek, ademi-merkezîyetçi, girişimci ve yenilikçi gibi nitelikleri olan kamu işletmeciliği anlayışı paralelinde ele alınmıştır. (Ömürgönülşen, 2003:23)

Postmodern teoride özellikle 1990’lı yıllardan sonra öne çıkan Charles Fox ve Hugh Miller, 1995 yılında yazdıkları Postmodern Public Administration: Toward Discourse kitabı postmodern kamu yönetimi düşüncesi açısından bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu kitap ile yazarlar postmodernizmi ve söylemi kamu yönetiminde ön saflara taşıırken, temsili demokrasiye ise güçlü bir eleştiri sunmaktadır. Demokrasinin döngü modelini sorgulayan Fox ve Miller, söylem kuramlarını “*yönetişim*” kavramı ile cisimleşmiş, (Yalçın, 2010: 328) çoğulculuk, katılımcılık ve demokrasi konuları kuramın tartışma alanını oluşturmuştur. Fox ve Miller’ın kamusal sorunların çözümünde ve kamusal politikaların oluşturulmasında demokratik

müzakere ve iletişim kanallarının açık tutulmasına ilişkin görüşleri ile söylem kuramını desteklemektedir (Yalçın, 2010: 332).

Özünde postmodernizmin kamu yönetimine yansıyan yönlerini kapsayan postmodern kamu yönetimi, bu alanda yapılan tartışmalar ve çalışmalar ile geleneksel kamu yönetiminden belirgin bir şekilde uzaklaşmaya başlamıştır. Modern kamu yönetiminin hiyerarşik, merkezîyetçi, bütünselliği ve standartizasyonu ön planda tutan yapısının aksine (Demirel, 2014:169) postmodernizm ile birlikte bir değişim ve dönüşüm sürecine giren kamu yönetimi anlayışı esnek, içsel kontrolün arttığı, adem-i merkezîyetçi bir yönetim özelliklerini savunan, katılımcı, demokratik ve vatandaş odaklı, piyasa esaslı bir yapıya sahip olmuştur (Doğan, 2016:91).

Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere “modernizm” temelde doğmatik anlayış yerine aklın üstünlüğünü esas almakta, aklın doğaya hâkim olabileceğini ve onu şekilde yönlendireceğini savunmaktaydı (Demirel, 2014:170) Modernizme dayanan modern kamu yönetimi Weberyen bürokratik esaslar çerçevesinde oluşmuştu ve özünde yönetimde rasyonelliği, etkinliği, hiyerarşik kontrol ve dikey yönetimi, politika ve yönetim ayrımını destekleyen bir anlayışa işaret etmekte idi (Babaoğlu ve Çobanoğlu, 2018:187). Bu özellikler çerçevesinde oluşan devletler yapılarını ulusallık ve merkezîlik üzerine inşâ etmişlerdi (Baykal, 2020:279).

Postmodern kamu yönetimi ise temelde modern kamu yönetimi tarafından doğru olarak kabul edilen kavram ve anlayışları eleştirmekte, modern yönetim düşüncesini ve bürokratik yönetim modelini kabul etmeyen karşıt bir duruş sergilemektedir. Postmodern kamu yönetiminde odak noktası geleneksel bürokratik sistemin eleştirisi ve yeni bir yaklaşım olarak da bürokratik sistem mantığının demokratikleştirilmesi yani bireylerin beklenti ve isteklerinin sürece dâhil edilerek merkezi yönetimin bu beklenti ve talepler doğrultusunda politika üretilmesidir (Fox ve Miller, 1995: 45).

Şener (2007:45) bu düşünceden hareketle “kurumsal determinizmi reddeden, teknokrasiyi yıkan, içeriği özgür bırakan, sonuçların değil söylemin önemli olduğunu ortaya koyan, en önemli amaçlarının çoğulculuğu daha da arttırmak olan kuramların “postmodern kamu yönetimi” çerçevesinde değerlendirilmesi” gerektiğini söylemektedir.

Postmodern kamu yönetimi, modern kamu yönetiminin hiyerarşik kontrol sistemini (dikey yönetim), teknokrasiye dayalı uzman bilgi paylaşımının merkezi bir biçimde gelişmesi ilkelerini reddetmekte (Jun, 2006:44), yüksek seviyede esnekliği dikkate almakta, fonksiyonel ve birimler arası farklılaşmaya izin vermekte, esnek bir lider ve yönetici tipini savunmaktadır. Şeffaflık, güven, katılım, yatay örgütlenme, yerinden yönetim, sonuç odaklılık ilkeleri postmodern kamu yönetimi içerisinde yer almaktadır (Demirel, 2014:176). Ayrıca postmodern kamu yönetimi anlayışı ile birlikte yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri önem kazanmış, yeni kamu yönetimi anlayışıyla beraber yönetişim, kamu yönetimi işletmeciliği, postfordizm vb. kavramlar ortaya çıkmıştır.

Modernizmin üretim ve tüketim biçimi olan fordizm, kitle üretim ve tüketimine dayalı homojen, standart bir üretim ve yaşam tarzını ortaya çıkarmıştı. Ancak postfordizmle esnek, uzmanlaşmaya dayalı, müşteri ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alan, örgütlü emeğin gücünün azaldığı farklılaşmış bir üretim biçimini beraberinde getirmekle birlikte etki alanı daha geniş bir anlam kazanmaktadır (Bıçkı, 2001:170). Postfordizm, fordizmin üretim ve tüketim araçlarının getirdiği değişikliklerle beraber, toplumun yaşam biçimlerinden devletin siyaset ve demokrasi anlayışına kadar farklılıklar taşımaktadır.

Harvey (2003:373) bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“... Fordist modernite türdeş olmaktan uzaktır. Burada görece bir sabitlik ve kalıcılık içeren çok şey vardır: Kitle üretiminde sabit sermaye, istikrarlı, standartlaşmış, türdeş pazarlar, sabit bir politik- ekonomik nüfuz ve güç dengesi, kolayca teşhir edilebilir otorite ve üst teoriler, maddesellikte ve bilimsel-teknolojik rasyonalitede sağlam bir zemin. ...öte yandan, postmodernist esnekliğe hayal ürünü, fantezi, hayali sermaye, imgeler, gelip geçicilik, rastlantı ve üretim tekniklerinde, işgücü piyasalarında ve tüketim kovuklarında esneklik hâkimdir”.

Temelinde standart ve homojen yapılara karşı olan postmodernizm bu kapsamda ulus devletlere de karşı çıkmakta, toplumda ayrımcılığa, dinde mezhepçiliğe, dilde farklılığa sıcak bakmaktadır (Bıçkı, 2001:169). Diğer taraftan yerel yönetimlerin merkezi yönetimlerin politikalarından bağımsız olarak yerel halkın talepleri doğrultusunda politikalar geliştirmesi ve uygulaması gerektiğini savunmakta, katılımcılığı, hizmette ve karar almada yerelliği, yerelleşme eğilimini desteklemektedir (Dağdelen, 2005:20). Bu kapsamda yerel yönetimler ve bunun dışında kalan yerel toplumsal gruplar postmodern kamu yönetimi anlayışı açısından önem kazanmakta, bu yapılar bürokratik yapıların karşısına çıkarılmaktadır.

Postmodern kamu yönetimi ile gelen bir diğer kavram olan yönetim ise; “merkezi ve yerel yönetimlerde temsil, katılım ve denetimin, etkin bir sivil toplumun, hukukun üstünlüğünün, açıklık ve hesap verme sorumluluğunun, kalite ve ahlâkın, kurallar ve sınırlamaların, rekabet ve piyasa ekonomisi ile uyumlu alternatif hizmet sunum yöntemlerinin mevcûtu olduğu bir siyasal ve ekonomik düzeni” tanımlamaktadır (Başaran, 2008:44).

Bu durumda postmodern kamu yönetimi, yukarıdaki bütün özellikleri içine alan bir şekilde Genç tarafından “*demokratik, insan haklarına saygılı, temel işlevlerini yerine getirirken meşrû hareket eden, aşırı merkezîyetçilikten uzaklaşmış, mümkün olduğunca yerelleşmiş, bazı işlerini özel sektöre bırakmış, büyük ölçüde özelleşmiş, sivilleşmiş, halkın istek ve beklentileri doğrultusunda politika belirler*” bir yapıya sahip bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır (2010:152).

Yukarıda bahsedildiği üzere klâsik modern anlayışa karşı çıkan postmodernizm genel olarak kamu yönetimi üzerindeki etkisini 1970’li yıllardan sonra göstermeye başlamış, asıl dönüşümünü ise 1990’lı yıllardaki söylem kuramı sonrasında şekillendirmiştir.

Ülkemizde de özellikle özelleştirme uygulamalarının yasal sürecinin tamamlandığı 1980’li yıllardan sonra postmodern kamu yönetimi düşüncesi çerçevesinde bazı uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalar genel olarak özelleştirme, yönetim, e-devlet uygulamaları ve bazı yasal düzenlemeler olarak sayılabilir.

Sonuç

Modernlik öncelikle 18. yüzyılda Batı’da başlayan ve ardından tüm dünyayı etkisi altına alan iktisadi, teknolojik, kültürel, zihni ve toplumsal sahalardaki büyük alt üst oluşun adıdır. Ne var ki toplumlara refah, ilerleme, barış ve özgürlük vaadi ile yerküreyi etkisi altına alan modernlik, arkasında iki dünya savaşı, soğuk-sıcak ve bölgesel çatışmalar, yoksulluk, küresel salgınlar ve bir dizi problemle karşı karşıya bırakmıştır. İşte bu noktada yukarıda da bahsedildiği gibi modernizm sorgulanmaya başlanmış, yeni arayışların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Öncelikle mimari ve sanat alanında ortaya çıkan postmodernizm zaman içinde sanatın bütün alanlarında olduğu gibi tüm sosyal bilimlerde üzerinde de etkisini göstermiştir. Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde itibaren modernist bakış açısı üzerine getirdiği eleştiriler ile modernitenin sahip olduğu tüm savlara karşı çıkan postmodernizm kamu yönetimi alanında da kendisine ağırlıklı bir yer bulmaya başlamıştır.

Sosyal bilimlerde bir kavramın ya teorisinin tek bir tanımı yoktur. Bu durum sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden farklı bir yöntemsel güzergâhı takip etmesinden kaynaklanmaktadır. Yukarıda da postmodern teorisinin birden fazla farklı tanımına yer verilmiştir. Ancak ilgili yerdeki tartışmalarda da görüldüğü gibi postmodern teori tezlerini modernizmin savlarına karşı çıkarak inşâ etmeye çalışmaktadır. Kısaca postmodern düşünürlerin ve postmodernizmin belki de tek ortak noktası modernlik karşıtlığıdır. Ellis de “Postmodernizme Hayır” isimi kitabında postmodernizmin bir “kuram olmadığını” ve bir “proje gibi düşünülmesi” gerektiğini söylemektedir.

Modernizmden farklı bir mantığa ve düşünme sistemine sahip olan postmodernizm gibi postmodern kamu yönetimi de modern kamu yönetiminin sahip olduğu genel yapıyı ve standartları eleştirmekte ve/veya reddetmektedir. Postmodern kamu yönetimi merkezileşmenin ve ulusal devletlerin yerine aşırı merkezileşimden uzak, büyük ölçüde özelleşmiş, farklı kültürlere ve dillere sıcak bakan, mümkün olduğunca yerelleşmiş, daha önce merkezi hükümetler tarafından gerçekleştirilen birçok hizmetin özel sektöre devredildiği kamu yönetimi yapısını savunmaktadır.

Harvey’in de belirttiği gibi küreselleşmenin mekânsal engelleri ortadan kaldırma eğiliminin artması ile paradoksal olarak sermayenin mekân içinde yerelliğin farklılıklarına duyarlılığı ve mahallerin sermayeye çekici gelecek biçimlerde farklılaşması yönündeki teşvik edici faktörler de o derecede arttı (Harvey, 1997:330). Kısaca küreselleşme ile postmodernizmin savunduğu homojenlik yerine farklılaştırma, merkezilik yerine âdem-i merkezilik, mâl ve hizmet üreten kamu iktisadi kuruluşlarını özelleştirme ve

dağıtma, yerelleşmenin ya da farklılıkların üretimi ön plana çıktı. Küreselleşme ve postmodernizmin kamu yönetiminin üzerindeki etkisi ile birlikte ülkeler demokratikleşme=kapitalizm mantığı çerçevesinde küreselleşen sermaye hareketlerine esneklik getirdi. Böylece merkezi hükümetlerin ve siyasetin gücü azaltılarak yerel yönetimlerin gücü arttırıldı, devlet eliyle gerçekleştirilen birçok hizmeti özel sektöre devredildi. Böylece parçalanmış ve yerleştirilmiş bir dünyanın oluşumu sağlandı.

Ne var ki Covid-19 küresel salgınıyla birlikte postmodern kamu yönetimi anlayışının yara aldığı, artık unutulana hatta unutturulmaya çalıştırılan sosyal devlet niteliğine sahip merkezi ve güçlü devletlerin önemi yeniden ortaya çıkmış olduğu görülüyor. Serbest piyasa ekonomisine ilişkin kurallar, demokrasi, insan hak ve özgürlükleri genel tartışma konuları arasında yer alacak bir eğilim geliyor. Tüm dünyada küreselleşmenin tersine döndüğü ve bu bağlamda ülkelerin daha fazla korumacı politikalara yöneleceği öngörülüyor. AB ülkelerinin kriz karşısındaki kırılgan yapısı, İtalya'nın yalnızlığı "Birliğin" geleceğine olan inancı sarstığı gibi, Avrupa ülkelerinde daha otoriter bir yönetim anlayışı benimseyeceği geleceğe ilişkin tahminlerde kendisini göstermektedir.

Bu salgın günlerinde ülkelerin sınındığı diğer bir önemli alan ise yeterli ve güvenilir gıda ihtiyacını karşılayabilecek tarımsal üretim kapasiteleri ve üretim güçleridir. Sınırların kapandığı, uluslararası ticaretin durma noktasına geldiği böylesi zor bir dönemde üretimde (maske, solunum cihazı vb.) özellikle tarımsal üretimde kendi kendine yeten bir ülke olmanın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. İlerleyen dönemde devleti daha fazla mal ve hizmet üretirken, piyasayı dengelemeye çalışan bir nevi işletmeci anlayışa bürünmüş olarak görebiliriz.

Kriz karşısında birçok uzman öncelikle devletin doğrudan ya da dolaylı müdahalesinin, yani genişlemeci para ve maliye politikalarından oluşan paketlerin kullanılması gerekliliğinde fikir birliğine sahipler. Yakın gelecekte devletin ekonomideki rolünün yeniden artacağı, sağlık hizmetlerinde kamunun rol ve etkisinin güç kazanacağı, ekonomik yönden gelişmiş ülkelerde sosyal devlet olgusuna dönüleceği bir dönemin başlayacağı beklenmektedir. Yeni dönemde ülkelerin daha merkezi bir sisteme dönerek, daha kapalı bir küresel sistemle karşılaşma ihtimali yüksek görünüyor.

Özetle postmodernizmin kamu yönetimi alanında sorguladığı ve karşı çıktı savlarının yeniden sorgulandığı, belki de sonunun geldiği bir dönemle karşı karşıyayız. Postmodern kamu yönetiminin inşa ettiği, piyasa odaklı, esnek, yerinden yönetimci, demokratik-katılımcı ve vatandaş odaklı yönetim devletleri kriz karşısında çaresiz bıraktı. Ülkeler postmodernist kamu yönetiminin, modern kamu yönetimi alanında eleştirdiği tüm temel yapılara geri dönüş sinyalleri veriyor.

Yazıda yukarıda bahsedilen temalar üzerinden kamu yönetimi alanında düşünsel ve kurumsal yapıda bir değişime ihtiyacının hâsıl olduğu görülmektedir. Postmodernizmin savunduğu yerelleşme, merkezden

uzaklaşma gibi çözümler yeni dünya düzeninde etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu nedenle postmodern kamu yönetimi anlayışının tarihsel süreç içerisinde egemen paradigma olma iddiasının zayıfladığı ve sorgulandığı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akçakaya, M. (2017). “E-Devlet Anlayışı ve Türk Kamu Yönetiminde E-Devlet Uygulamaları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 3, Kış (Ocak-Haziran), ss. 9-10.
- Bal, M. (2006). “İktidarın Felsefesinden Yeni Bir Etik Travma: Michel Foucault” *Felsefe, Entellektüeller ve Toplumsal Muhalefet*, İstanbul: Bulut Yayınevi, 8. yıl, 30-31. Sayı. Eylül. ss.155.
- Başaran, İ. (2008). *Kent ve Yerel Yönetim*. İstanbul: Okutan Yayınları.
- Babaoğlu, C. ve Çobanoğlu, S. (2018). “Kamu Yönetiminde Postmodern Savlar”. *Sayıştay Dergisi*, 108, Sayı, ss.187.
- Bıçkılı, D. (2001). “Modernizm ve Postmodernizm”. *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 3(1), 4 Sıra, ss. 2.
- Bilge, M. (2009). *Türk Modernleşmesi ve Sivil Toplum*. Ankara: Binyıl Yayınevi.
- Dağdelen, İ. (2005) “Postfordizm”. *Mevzuat Dergisi*, 8. yıl, 90. Sayı, Haziran. ss. 20.
- Demir, Ö. (1997). *Bilim Felsefesi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Demirel, D. (2014). “Modernizmden Postmodernizme Kamu Yönetimi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2). ss.169-176.
- Doğan, K. C. (2016). “Postmodern Kamu Yönetimi, Yerel Yönetimler ve Katılım: Yerel Yönetişim Odaklı Bir Yaklaşım” *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 3(2). ss.91.
- Doğan, K. C. (2017). “Postmodern Kamu Yönetiminin Kuramsal Temelleri Çerçevesinde Yönetişim Yaklaşımı: Literatür Taraması” *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), ss.33
- Durgun, Ş. (2018). *Modernleşme ve Siyaset*. Ankara: A Kitap.

- Eaglaton, T. (1999). *Postmodernizmin Yanılsamaları*. (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ellis, J. M. (1997). *Postmodernizme Hayır*. (Çev. H. A. Bakırer), Ankara: Doruk Yayımcılık.
- Evre, B. (2006). “Bir Düşünüş Biçimi Olarak Postmodernizm ve Temel Parametreleri”. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 13 Sayı, ss.3.
- Fişek, K. (2015). *Yönetim*. Ankara: Kilit Yayınları.
- Fox, C. ve Miller H. (1995). *Postmodern Public Administration: Toward Discourse*. London: Sage Publications.
- Fouault, M. (2005). “*Liberal Düşünce*” Cilt 10, No:38-39, Bahar, 2005, s.231-235.
- Genç F. N. (2010). “Yeni Kamu Hizmeti Yaklaşımı”, *Türk İdare Dergisi*, 466 Sayı, Mart ss. 152.
- Gencer, B. (2008). *İslamda Modernleşme*. Ankara: Lotus Yayınevi.
- Gidens, A. (2020). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. (Çev. C. Güzel). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Gözler, K. (2004). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Habermas, J. (1996). *Modernity: An Unfinished Project, Habermas and the unfinished project of modernity: critical essays on the philosophical discourse of modernity* (Ed. M. P. d'Entreves ve S. Benhabib). Cambridge: Polity Press. ss.39.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. (Çev. S. Savran) İstanbul: Metis Yayınları.
- Heywood, A. (2015). *Siyaset*. İstanbul: Adres Yayınları.
- Jun, S. J. (2006). *The Social Construction of Public Administration: Interpretive and Critical Perspectives*, Albany: State University of New York Press.
- Ömürgönülşen, U. (2019) *Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği*, Acar, M. ve Özgür, H. (der.) Çağdaş Kamu Yönetimi I içinde, Nobel, Ankara, ss.23.

- Özgür, H. (2019). *Yeni Kamu Yönetimi Hareketi*, Acar, M. ve Özgür, H. (der.) *Çağdaş Kamu Yönetimi I*, Nobel, Ankara, ss.191.
- Baykal, Ö. (2020). *Modern Devlet, Kuvvetler arası İlişkiler ve Osmanlı - Türk Politik Tecrübesi*, Arslan, A. (der.) *Siyaset Bilimi*, İstanbul: Paradigma Akademi, ss.277-289.
- Özsevgenç, Y. (2017). “Postmodernizm Üzerine”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10 (54). ss. 137-142.
- Parlak, B. ve Bincan, S. (2019). “Kamu Yönetimi Disiplininin Değişim Sürecindeki Dwight Waldo'nun Rolü” *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*. 2(3). ss. 490.
- Polatoğlu, A. (2003). *Kamu Yönetimi Genel İlkeler ve Türkiye Uygulaması*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Rosenau, P. M. (1998). *Post-modernizm ve Toplum Bilimleri*. (Çev., T. Birkan). Ankara: Ark Yayınları
- Sarup, M. (2019). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*. (Çev. A. Güçlü) Ankara: 2. Edisyon.
- Şaylan, G. (2003). *Postmodernizm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Şener, H. E. (2005). “Kamu Yönetiminde Katılım ve Çoğulculuk”, *Amme İdaresi Dergisi*, 38 (4). ss.13-15.
- Şener, H. E. (2007). *Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar*. (Ed. Ş. Aksoy, Y. Üstüner) Ankara: Nobel Yayım Dağıtım.
- Kızılçelik, S. (1996), *Postmodernizm Dedikleri*, İzmir, Saray Kitabevleri.
- Lyotard, J. F. (1994). *Postmodern Durum*. (Çev. A. Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları.
- Okçu, M. (2003). *Çağdaş Kamu Yönetimi I*. (Ed.Acar, M., Özgür H.), Ankara: Nobel Basımevi .
- Touraine, A. (2010). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çev. H. Tufan) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türköne, M. (Ed.), (2007). *Siyaset*, Ankara: Lotus Yayınevi.

Timur, K. (2017) “Kural Tanımayan Bir İdeoloji: Postmodernizm” *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi*, Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı, Yıl 3, ss.3.

Yalçın, L. (2010). *Kamu Yönetimi Kuramları: Yöntembilimsel Bir Değerlendirme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldırım, M. (2010). “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1). ss.703.

Extended Abstract

Despite dating back to ancient times in terms of historical background, concepts of modern and modernisation are mainly explained by the efforts of the enlightenment thinkers. The word modern, which is often used to describe the new, has a much more, deep and broad meaning than its dictionary meaning. The concept of modernisation, which is generally understood as a process of change and refers to this process, at the same time encapsulates explicit or implicitly the European civilization, western life style and worldview too.

The inadequacy of classical thought in providing the happiness and the prosperity that man sought, resulted in formation of a new world order or rather reshaping the world by the human reason on the basis of objective science and universal morality. It is clear that modernisation ceased to be an idea of renewal and turned into modernism, in other words into an ideology, a worldview. In this respect, the modernist worldview that emerged in the west represents a diametrically opposite change compared to the classical thought.

Modernism aims to create a rational society, which has distanced itself from the world of values under the guidance of the founding reason. It was expected that humanity would attain the happiness and freedom they desire, if they act according to this founding reason. Modernism, in time, has brought discussions with it and these discussions inevitably created a movement that is critical towards modernism and even anti-modernist. As a matter of fact, the modernism discussions led to post modernism.

“Postmodernism”, which is a combination of the word’s “post” adding the meaning of “after that – beyond” to the word it comes in front of in English and “modernism” meaning related to present, age, contemporary, emerges as after modernism and beyond as the meaning of the word.

After modernism, which is expressed as a period starting in the 17th century and lasted until the last quarter of the 19th century in many scientific fields, is defined as the postmodernist period.

Postmodernism, generally represents a break off from the modernism. Similar to modernism, it also emerged from the proposition of the failure of the previous thought before itself. The transition from the modern thinking

to postmodern thinking, which started especially in the west and spread to the whole world, brought some changes in individual and social fields along with it. This change has also taken place in the field of public administration as well.

Postmodernism, which made itself felt intensely in the field of social sciences especially in the 1970s and afterwards, began to gradually increase its influence in the field of public administration in the same period. The discussions on the field gained momentum in the public administration literature with the effect of the studies of Marshall and White in 1990 which deconstructed the Blacksburg Manifesto.

Postmodern public administration, which contains the aspects of postmodernism reflected on public administration in its core, has started to move away from the conventional public administration evidently with the effect of the discussions and studies in this field. Contrary to the hierarchical, centralized structure of modern public administration, which prioritizes holism and standardization, the understanding of public administration that has entered a process of change and transformation with postmodernism, has become a flexible, participatory, democratic and citizen focused, market-oriented structure with increased internal control and advocating decentralized management features.

Postmodern public administration mainly criticizes the concepts and conceptions that are deemed to be correct by modern public administration, and it maintains an opposing stance that does not consent to the modern management thought and bureaucratic management model. Like postmodernism, which has a different logic and thinking system than modernism, postmodern public administration also criticizes and / or rejects the general structure and standards of modern public administration.

As it is known, the world has entered a different process of integration with the technological progress and the rapid development of the internet in the 21st century. This process of integration removed the borders between countries and the process was called globalization. The globalization process brought about the globalization of capital all over the world. In other words, the loss of the protective wall characteristic of national borders paved the way for global capital. In brief, differentiation instead of homogeneity, decentralisation against centralism, privatisation and distribution of the public economic organisations that produce goods and services, and the localisation or production of differences came into prominence by globalisation as defended by postmodernism. As a result of these developments, countries abandoned the principles of modern public administration and implemented postmodern public administration principles.

A virus that emerged a year ago and turned into a global epidemic called Covid 19, which is still ongoing, deeply affected the structure of modernism and postmodernism in the public sphere. With this epidemic, economic and social mobilization between states was limited, countries

closed their borders to the outside world, and personal rights and freedoms were restricted. In short, the world faced a different period in which globalization was reversed. Almost all countries struggling with Covid-19 started to retire into their borders.

With the emergence of the Covid 19 virus, it became clear how vulnerable the democratic state structures created as a result of postmodern public administration and globalization in developed countries such as Italy, England, Spain, France and the USA were against the crisis. It has been observed how ineffective and inadequate flexible centralised structures, privatised public services such as healthcare services that are delegated to private sector are in the face of responding the crisis and how unprepared and unsuccessful, they are in managing the crisis.

The fact that a global epidemic has revealed the vulnerabilities of developed and undeveloped states brought with it the questioning of the structure of governments and postmodern public administration. This article briefly includes evaluations on the future of public administration and an attempt is made to develop a perspective.

MİLLİYETÇİLİK ÇAĞINDA TÜRK KİMLİĞİ CEDİDİZM ÖRNEĞİ

Öner BUÇUKCU*

Öz

19. yüzyılın ikinci yarısında çok uluslu imparatorluklar kendilerini bir anda milliyetçi ayrılıkçı hareketlerin hedefi halinde bulmuşlardır. Buna verdikleri tepki kitle iletişim araçları, eğitimin kitleleştirilmesi gibi enstrümanları kullanarak bir çeşit asimilasyonun sağlanmasıdır. Nüfusunun çok büyük bir kısmını Müslüman Türki toplumların oluşturduğu Rus Çarlığı da bu süreci sert bir biçimde tecrübe edecektir. Hem Rus Çarlığının geliştirdiği milliyetçilik anlayışı ve Rus Çarlığında gelişen milliyetçilik anlayışlarının yönelimlerini göstermesi bakımından hem de etkisi en uzun süreli ve çapı en geniş olması bakımından en önemli örneklerden birisinin Ceditizm akımı olduğu söylenebilir. Bu makalede on dokuzuncu yüzyılda gelişen milliyetçilikler arasında Ceditizm konumlandırılmaya çalışılacaktır. Ceditizm Türk sosyal bilim yazınında genellikle başlangıcından itibaren siyasal ajandaya sahip bir milliyetçi hareket olarak değerlendirilmektedir. Bu makalede Ceditizmin Bolşevik Devrimine kadar bir siyasî hareket değil bir kültür politikası olduğunun ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda da Ceditizmin Bolşevik Devrimine kadar Türkçü, Turancı, Pantürkist ya da Panturanist olmadığı, milliyetçiliğinin bir kültür politikası biçiminde geliştiği savunulacaktır. Çalışmada nitel araştırma metodu kullanılmış geniş bir literatür taranarak veriler yeniden yorumlanmıştır. Bolşevik Devrimi sonrasında Ceditizm bu makalenin sınırları dışındadır.

Anahtar Kelimeler: Ceditizm, Milliyetçilik, Pantürkizm, Panislamizm, Türkçülük.

TURKISH IDENTITY IN THE AGE OF NATIONALISM: THE CASE OF JADIDISM

Abstract

Multinational empires found themselves as the targets of nationalist and separatist movements in the second part of nineteenth century. Their response to movements was to achieve a kind of assimilation by using instruments such as mass media and mass mediaization of education. The Russian Empire which had largely been composed of Muslim Turkic societies experienced it more severely. The Jadidist movement is one of the sharpest example with regard to nationalism's wider and prolonged impact and by showing its trajectory that the Empire promoted as well as the nationalisms that emerge out of the social contexts. In this article, Jadidism was positioned among the nationalisms that developed in the nineteenth century. Jadidism was regarded as a nationalist movement which had a political agenda

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, obucukcu@ybu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1517-6706>.

from its beginning in Turkish social sciences literature. It is aimed to present in this article that Jadidism was not a political movement until the Bolshevik Revolution but a policy of culture. In this context, it was argued that Jadidism was not Turkist, Turanist, pan-Turkist, or pan-turanist until the Bolshevik Revolution and that its nationalism developed as a cultural policy. Qualitative research method was used in the study and the data were reinterpreted by reviewing a large literature. Jadidism after the Bolshevik Revolution is beyond the limits of this article.

Keywords: *Jadidism, Nationalism, Pan-Turkism, Pan-Islamism, Turkism.*

Giriş

Kabaca on altıncı yüzyıldan itibaren uluslararası politikada merkezi, sınırları net bir biçimde belirlenmiş ve müdahalesizliği temel bir ilke olarak kabul etmiş devletin yükselişi söz konusudur. Devletin içerde ve dışarda en üst otorite olarak belirmesi kimlik politikalarını ve ideolojinin topluma aracısız ve saf bir şekilde ulaştırılması ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda devletlerin süreç içerisinde bünyelerindeki toplumlara tanımlamaya çalıştıkları gözlenmektedir. Bu sürecin doğal bir neticesi olarak dinsel, kültürel ya da etnik kimlik işaretleyiciler çok daha belirgin bir hâl almaya başlamıştır. Dolayısıyla on dokuzuncu yüzyıl başından itibaren, Napolyon Savaşlarının da etkisiyle milliyetçilikler iç politikada ve uluslararası politikada çok daha görünür olmuşlardır.

Bu çerçevede on dokuzuncu yüzyılda çok uluslu imparatorluklar bünyelerinde bulunan farklı toplumsal gruplar arasında gelişen milliyetçiliklerin hedefi haline gelecektir. Bu merkezi imparatorlukların söz konusu milliyetçi hareketlere yönelimi ise asimilasyon politikalarıdır. Ruslaştırma, Osmanlılık ya da *Kaisser Reicher nationalismus*, adları değişmekle birlikte bu çok uluslu imparatorluklar aslında tek bir şeyi sağlamaya; Milliyetçiliklerin etkisini zayıflatacak / yok edecek mevcut rejimlerin üzerinde yükselen bir proto-vatandaşlık düzeni geliştirmeye yönelmişlerdir (Deringil, 1994: 409). Nüfusunun çok büyük bir kısmını Müslüman Türkî toplumların oluşturduğu Rus Çarlığı da bu süreci sert bir biçimde tecrübe edecektir. Hem Rus Çarlığının geliştirdiği milliyetçilik anlayışı ve Rus Çarlığında gelişen milliyetçilik anlayışlarının yönelimlerini göstermesi bakımından hem de etkisi en uzun süreli ve çapı en geniş olması bakımından en önemli örneğin Ceditizm akımı olduğu söylenebilir. Ceditizmin milliyetçi bir hareket, Pantürkist bir hareket ve hatta zaman zaman Panturanist bir hareket olduğu araştırmacılar tarafından ileri sürülmüştür. Bu yaklaşımlar aynı zamanda Ceditizmin başlangıcından itibaren siyasal bir hareket olduğunu da verili kabul etmektedir.

Bu makalede on dokuzuncu yüzyılda gelişen milliyetçilikler arasında Ceditizm konumlandırılmaya çalışılacaktır. Makalenin tezi Ceditizmin Bolşevik Devrimine kadar bir siyasî hareket değil bir kültür politikası olduğudur. Bu bağlamda da Ceditizmin Bolşevik Devrimine kadar Türkçü, Turancı, Pantürkist ya da Panturanist olmadığı, milliyetçiliğinin bir kültür politikası biçiminde geliştiği savunulacaktır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında

otonomi talep eden Ceditist yaklaşımlar yoğunlaşmakla birlikte Bolşevik Devrimine kadar Ceditizmin siyasi bir hareket haline dönüşmediği ileri sürülecektir. Bu çerçevede öncelikle Ceditizm çalışan araştırmacıların yaklaşımları genel bir biçimde özetlenecek ardından Çarlık Rusya'da Türklerin durumu üzerinde durulacaktır. Takip eden bölümde Rusya'da Türklerin pozisyonu ve Rusya'nın Türklere yönelik politikalarından hareketle bir kültür ve kimlik politikası talep eden epistemik cemaatin ortaya çıkış süreci din, dil, eğitim ve Rus kimliğiyle ilişkiler bağlamında değerlendirilecektir. Son olarak ise hareketin siyasi bir milliyetçilik halini almaya başlaması üzerinde durulacaktır.

1. KİMLİK POLİTİKALARI VE CEDİDİZME YAKLAŞIMLAR

Ceditizmin daha sağlıklı bir değerlendirmesini yapabilmek için araştırmacıların daha önce yaptıkları çalışmaların ve tanımların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu alanda öncü çalışmaları yapan isimlerden birisi olan Helen Carrere d'Encausse Ceditizmi bir ayağı dinde reform, diğer ayağı milliyetçilik ve pantürkizmde olan bir fenomen olarak değerlendirmektedir (d'Encausse, 1988). Alexandre Bennigsen ve Lemercier Quelquejay ise *Islam in Soviet Union* başlıklı eserlerinde Ceditizmi d'Encausse'e benzer şekilde hem milliyetçi hem de reformist bir hareket olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede Ceditist hareketin bir tarafını dinde reform, diğer tarafını ise milliyetçi düşünce teşkil etmektedir (Bennigsen & Quelquejay, 1967: 31-48). Önde gelen Sovyetologlardan Ro'i de Ceditizm hareketini gelenekselcilik ile modernist hareket arasındaki mücadele çerçevesinde değerlendirme eğilimindedir. Ro'i'ye göre Ceditizm İslam'ı modernleştirme için bir reform hareketidir ve temel amacı İslam'da karakterize olan gericiliği aşabilmektir (Ro'i, 2004: 104).

Dikkat edileceği üzere Sovyetologlar Ceditizmi büyük ölçüde modernleşme başlığı altında ele almıştır. Diğer bir deyişle geniş anlamda Rusya Türklerinin modernleşme ve din arasında kurdukları düşünsel münasebet büyük ölçüde Ceditçilik üzerinden anlaşılmıştır. Bu yaklaşımın beslendiği hususlardan birisi Rusya Türklerinin de Ceditizmi büyük ölçüde modernizmle ilişkilendirerek değerlendirmeleridir. Örneğin Abdullah Avlani, Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesine de atıf yaparak şu ifadeyi kullanmaktadır: "Mollalar Ceditist ifadesini gazete okuyanları işaret etmek için kullanıyorlardı." (Eden vd, 2016: 2-3). Ceditizme ilişkin geleneksel tarih yazımı da meseleyi Ebulneşir Kurşavi'nin "taklid"i reddedip içtihadı öne çıkarmasıyla başlatmaktadır (Spannus, 2016: 95-96).

Ceditizme modernleşme perspektifiyle yaklaşmanın yarattığı en önemli yanılğılardan birisi Ceditizme başlangıçtan itibaren bir siyasi ajanda yüklenmesidir. Yukarıda üzerinde durulan örneklere de bakıldığında özellikle Soğuk Savaş döneminde metinlerinin önemli bir bölümünü üretmiş olan sovyetologlarda bu durumun geçerli olduğu görülmektedir. Ancak D. A. Alimova'nın da ifade ettiği gibi (Aktaran Eden vd., 2016: 5), Ceditizmin

ancak 1917 Bolşevik Devriminden sonra bir politik hareket halini aldığını söylemek daha doğru olacaktır. Modernleşme perspektifinin yarattığı ikinci önemli yanılğı ise Ceditizmi yekpare bir düşünce biçimi, Rusya coğrafyasında yaşayan bütün Müslümanlar arasında benzer şekilde algılanan bir düşünce okulu olarak değerlendirme eğilimidir. Hâlbuki Ceditizm Rusya coğrafyasında (tıpkı İslâm dünyasında olduğu gibi) çok farklı biçimlerde algılanmış ve tatbik edilmiştir.

Ceditizm özellikle Volga-Ural Tatarları arasında çok hızlı yayılmış, Merkezî Asya'ya, Türkistan'a¹ etkisi zaman zaman sınırlı ve farklı olmuştur (Smith, 2013: 7). Türkistan'ın reformist düşüncelerle karşılaşmasının büyük ölçüde Osmanlılar ve Rusya Müslümanları üzerinden olması, bu iki kaynağın çeşitlendirdiği bir manzara yaratmış gözükmektedir. Dolayısıyla çok farklı sosyal, siyasal, kültürel modeller tartışılmıştır (Khalid, 2016: 36).

Buhara bu süreçte Türkistan'dan farklı bir yerde durmaktadır. Türkistan'da reform büyük ölçüde entelektüeller eliyle sürdürülürken Buhara'da reform yöneticiler tarafından yürütülmeye çalışılmıştır. Bu haliye Buhara'daki reformist hareket Osmanlı İmparatorluğundaki reformist harekete benzemektedir. Diğer bir deyişle Osmanlı modeli Buhara'da Türkistan'dan daha fazla kabul görmüştür. Osmanlı'da eğitim alan öğrenciler de Türkistan'dan farklı olarak Türkçü fikir akımlarına da ilgi duymuşlardır. İstanbul'da eğitim alan Buharalı figürlerin başında zengin bir tüccarın oğlu olan Abdür-rauf Fitrat (1886-1938) gelmektedir. Fitrat 1909-1913 yılları arasında öğrenci olarak İstanbul'da bulunmuştur. Bu aralık Osmanlı İslamcılığı ve Türkçülük arasındaki tartışmaların yoğunlaştığı dönemdir. Fitrat bu tartışmaları yerinde izlemiştir. İlk makaleleri, Rusya kökenli diğer göçmen entelektüellerin de yakın oldukları *Hikmet* gazetesinde yayınlanmıştır. Fitrat İstanbul'dan Buhara'ya bir Buharalı vatansaver olarak dönecektir. Buhara'yı “vatanım, bedenimin ve ruhumun secdeye kapandığı yer/Cennetim, onurum, şanım / Kâbem, kiblem, bahçem” diye anlatacaktır. Metinlerinde temel vurgusu Buhara için modern eğitimin önemi noktasındadır (Khalid, 2016: 41-42).

Bir Kazan Türkü olan Gaspıralı'nın reform sürecini yorumlaması ise çok daha etkili ve siyasal olana çok daha açık gözükmektedir. Gaspıralı'ya göre Müslümanların birlik oluşturmamalarının sebebi hem kabiliyet hem de oryantasyon açısından yeteri kadar modern olmamalarıdır. Diğer bir deyişle Müslümanlar dünyanın her yerinde kapı komşularından geri kalmış durumdadırlar: Cezayir'de Müslümanlar kapı komsuları olan Yahudilerden, Girit'te kapı komsuları olan Rumlardan, Bulgaristan'da kapı komşuları olan Bulgarlardan ve Rus İmparatorluğu bünyesinde Müslümanlar dışında kalan bütün halklardan geridir (Turan & Evered, 2005: 487).

¹ Türkistan ifadesi, esasen Rus idaresinin bir yaratımıdır. Diğer bir deyişle ifadelendirilen bölge Buhara ve Hive ile Çin idaresi altında yaşayan Türkleri içermeyen bir coğrafyanın ifadesidir. Ancak diğer kolonyal idarelerde olduğu gibi kimliğin tanımlayıcı bir parçası olarak kabul görmüştür. Müslüman ifadesi ise hem Rus tarafında hem de Türkistan ahalisinde “yerli” kavramını karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Şehrin Müslüman tarafı, Müslüman kıyafetleri giyilmesi ve Müslüman dili konuşulması demektir (Khalid, 2016: 42).

İsmi Gaspıralı ile müsemma hale gelen *Tercüman* gazetesi Gaspıralı'nın "Müslüman toplumların batılılaşması ihtiyacı" mesajını sadece Türk okuyucuya değil bütün Müslüman dünyasına taşıma amacının bir göstergesi durumundadır. Ancak bu amaç ortaya konurken Gaspıralı'nın politik bir muhafazakâr olduğu; Çarist rejime sadakatının bulunduğu dikkatten kaçırılmamalıdır.² Gaspıralı bu dönemde bir İslâm Kongresi toplama hedefine sahiptir. Bununla birlikte Osmanlı hükümeti Gaspıralı'nın bu düşüncesini paylaşmamaktadır. Gaspıralı'nın Kahire'de bir dergiyi neşretmeye başlamasının çok temel sebeplerinden birisi Osmanlı hükümetinin sansüründen kurtularak İslâm dünyasına konuşabilme arayışı ve çabasıdır. Bununla birlikte Gaspıralı'nın İslâm Kongresi fikrinin bir "Panislamist" hareketin önünü açabileceği endişesiyle Britanya hükümetinden gelen bir sansüre yine de muhatap olacaktır (Kuttner, 1975: 483-485).³

Kıscası Elitlerin Ceditizme yaklaşımlarının Asya'daki Müslüman Türk toplumları arasında farklı Ceditizm yorumları ile neticlendiği söylenebilir. Bu yaklaşımlar yeni metodla eğitim ve okulun önemi, yaygın gazete okurluğu gibi ortak vurgulara sahip olmakla birlikte bölgelere göre farklılıklar göstermektedir. Volga Tatarlarının Ceditizmi ekonomik değişimin yarattığı sorunların ekonomik orta sınıfta yarattığı değişimler ve kilisenin baskısı tarafından belirlenmiştir. Kırım Tatarları ve Kazaklar arasında birçoğu Rus hiyerarşisi ile çalışmış ve Rus eğitim kurumlarından gelmiş aristokratlar reform hareketinin öncülüğünü yapmaktadır. Transkafkasya'da Ceditizm petrol temelli endüstri içerisinde Müslümanların marjinalleşmesi tehlikesi yaratan Müslüman olmayan komşuları ile çatışmalarda belirlemektedir. Merkezî Asya'da ise Rus idaresinin birinci kuşağında toplumda farklı bir yeri olan bir grup arasında başlatılmıştır. Merkezî Asya'daki reformcuların retorikleri ve metotları Avrupa Rusyasındaki Müslümanlardan etkilenmiş olmasına rağmen bunların kullanımları Orta Asya'ya özgü kısıtlılıklar, zorluluklar ve olasılıklar tarafından tanımlanmıştır (Khalid, 1999: 93). Diğer taraftan ulusallık düşüncesi Ural-Volga Müslümanları arasında özellikle Başkırlarda ve Tatarlarda gelişme göstermiştir. Bu iki grup arasında beliren milliyetçilik de farklılık göstermiştir. Bunun sebebi Tatarların daha yerleşik, Başkırların göçebe ve yarı göçebe bir düzene sahip olmalarıdır (Smith, 2013: 14).

Bu noktada Alworth'un Ceditist hareketi Merkezî Asya'da kültürel ve sosyal yenilenmeyi sağlayacak bir reform çabası, diğer bir deyişle bir "kültürel reform" hareketi olduğu yönündeki değerlendirmesi önemlidir. Alworth'a göre bu yenilenmenin çok temel altı yönü bulunmaktadır. Bunlar

² Kuttner Gaspıralı'nın bir sosyal darvinist olduğunu savunmaktadır (Kuttner, 1975: 396).

³ Bir başka önemli gösteren Ceditist hareketin Rusya İmparatorluğu ve Müslüman dünyasındaki sertveni belli ölçüde bilinirken Çin'de yaşayan Türkler üzerindeki etkisi hakkında çok fazla çalışma bulunmuyor olmasıdır. Çin'in Müslüman bölgelerinde Cedit hareketi, Kraliyetin batı tarzı okullar açma politikası ile büyük ölçüde örtüşmüş ya da bu politikayı tamamlamıştır. Ceditizm düşüncesi Xingiang'da bir çeşit entelektüel hareket olarak tecrübe edilmiştir (Brophy, 2016: 86-87 ve 112).

reformist eğitim, tarih yazımı, edebiyat, basın ve yayın, din ve tiyatrodur (Alworth, 1990: 121).

Osmanlı İmparatorluğunun dönemin en güçlü Müslüman bağımsız devleti olmasının bölgedeki reformist hareketlerin faaliyetlerini etkiliyor olması da ayrıca not edilmelidir. Çarlık rejiminin gizli servisi *Okhrana* sürekli olarak bölgede Türk casuslarının dolaşmasından endişeli olmuş, bölgedeki Türklerin çarlık rejimine sadakatlerini tekrar tekrar yenilemeleri gerekmiştir. Bu aslında kolonyal idarelerde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Ancak Rus Çarlığının tepkisi, Adeeb Khalid'e göre "Ruslaştırma" kavramıyla da karşılanabilir (Khalid, 2016: 37). Rusya'nın vermiş olduğu bu tepkinin Rusya Türklerinde de bir kimlik ve kültür politikası arayışına sebep olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile derinleşen ihtilafı, Osmanlılarla aynı soydan gelen Rusya tebaasına ilişkin kimlik ve kültür politikalarının asimilasyon biçiminde kurgulanması ya da algılanması sürecini beraberinde getirmiş, bu da bir kimlik ve kültür hareketi olarak Ceditizmin biçimlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Ceditizmi sağlıklı değerlendirebilmek için Türklerin Rusya'da nasıl konumlandıkları üzerinde durmak gerekmektedir.

2. RUS ÇARLIĞINDA TÜRKLER

Merkezî Asya'nın tarihsel olarak oldukça uzun bir imparatorluklar geçmişi vardır. Ancak Rus İmparatorluğunun Merkezî Asya'ya girmesi diğerlerinden farklılık göstermiştir. Zira Rus Çarlığının bölgeye girmesi ile birlikte bölge modernleşmeye açılmıştır. Modernleşme karşısında nasıl tepkiler verileceği, tepkiyi kimin vereceği gibi tartışmalara verilen cevaplar da açılan bu kapıdan geçen az sayıda entelektüellerden gelmeye başlayacaktır (Khalid, 2014: s. 35).

Ruslar'ın güneye doğru ilerlerken özellikle yerel elitleri sisteme dahil etmek amacıyla bir koruma politikası izlediği söylenebilir. Ancak bu politika kısa süre içerisinde değişecektir. Rus idaresinin yerel unsurları koruma politikasının Romanov döneminin ikinci Çarı olan Aleksey Mihayloviç'in (1645-1676) hükümdarlığı döneminde terkedildiği net bir biçimde görülmektedir.⁴

⁴ 1675 yılında çıkardığı bir kanunla Mihayloviç mirzaların ayrıcalıklarını kaldırmış; bunların topraklarını Rus asilzadelerine ve Ortodoksluğu kabul edenlere, eski Müslüman sahiplerine geri satılmamak kaydıyla dağıtmıştır. 1681'de çıkarılan bir başka kanunda Mirzalara bir ay süre tanınarak Müslümanlığı terk edip Hıristiyanlığa geçmeleri ya da bütün mallarının müsadere edilmesi gibi iki seçenek sunulmuş ve karar vermeleri için bir ay süre tanınmıştır. Alınan bu kararların gerekçesi olarak Müslüman mirzaların Rus köylüsü üzerinde baskı kurması gösterilmiştir. I. Petro da benzer gerekçeyle 1713'te Rus köylüsü çalıştıran Müslüman mirzaların 6 ay içerisinde din değiştirmelerini ya da altı ay sonunda topraklarının müsadere edileceğini hükme bağlayan bir kanun yayınlamıştır. Ortodoksluğu kabul eden mirzaların ayrıcalıklarına dokunulmayacağı da ayrıca hükme eklenmiştir (Gökgöz, 1996: 22-24). XVI ve XVIII. yüzyıllar arasında Ortodoks Kilisesi tedrici olarak devletin kontrolüne girmiş görünmektedir. Bu süre zarfında yönetimler Ortodoks Kilisesine ayrıcalıklar sağlamış, ekonomik olarak desteklemiş, yeni fethedilen bölgelerde otoritelerini güçlendirici adımlar atmıştır. I. Petro'nun 1721'de Kutsal Sinod'un kurması da bu bağlamda ayrıca önemli bir dönüm noktasıdır Kutsal Sinod'un oluşumu için ayrıca Bak: Aslanova, 2006.

Çariçe Katerina döneminde izlenen İslâm'a karşı daha ılımlı yaklaşma politikası Çar I. Nikola'nın (1825-1855) tahta çıkmasıyla yeniden terkedilmiştir. Bu politika değişikliğinde slavofil fikirlerin yaygınlaşmasının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Resmî ideolojinin *leitmotivi* "Ortodoksluk, otokrasi ve milliyet" olmuştur. Ortodoksluk, Rusluğun ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmiş ve geleceğin teminat altına alınabilmesi için önemsenmesi gerektiği vurgusu yoğunlaşmıştır. İslam üzerindeki baskının artmasıyla birlikte Kazan Guberniyasına bağlı olan Tetüş, Sviyask, Buinsk, Simbirsk kantonlarında daha evvel Hıristiyanlığı kabul etmiş olan Tatarlar yeniden İslam'a dönmeye başlamışlardır. Bu dalga 1849-1865 yılları arasında artarak devam edecektir (Gökgöz, 1996: 41).

Bu gelişmeler dikkate alındığında Rusya'nın Müslüman toplumlara ilişkin politikalarının dönemlere göre önemli değişiklikler gösterdiği söylenebilir. Büyük Petro ve ardından gelen çarlar dinsel bir birlik politikası izlemişler dolayısıyla İslam üzerinde ciddi bir baskı kurmuşlardır. 1730'da başlayan bir kampanya ile çok sayıda Camii yok edilmiştir. 1762-1796 yılları arasında hüküm süren Çariçe Katerina dönemi Müslümanlar ve Rus hükümeti arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Çarlık rejimi Müslümanlara dönük bir esneklik politikası izlemiştir. Katerina'nın bu yaklaşımının arkasında da oldukça pragmatik bir gerekçe bulunmaktadır. Katerina İslam'ı Şamanizm'den daha gelişkin bir inanç formu olarak değerlendirmektedir. İslam'a verilen önem ise Tatarların, Şamanî özellikler gösteren Kazakları İslamlaştırabileceğine, dolayısıyla bir üst inanç formuna taşıyabileceğine dair düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ancak On dokuzuncu yüzyıl Rus idarecileri Çariçe ile aynı düşüncede olmadıklarından on dokuzuncu yüzyılda Kazakların yerel inanışını Tatarlardan ve diğer merkezî Asyalılardan uzak tutmaya çalışacaklardır (Khalid, 2014: s. 36-37).

Türkistan, İmparatorluğun geri kalan kısmından farklı gözükmektedir. Konstantin P. Von Kauffman'ın bölgenin ilk genel valisi olarak atanıp Taşkent'e gelmesi Müslümanlar ve Rus yöneticiler arasındaki ilişki açısından bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Rusya'nın bölgedeki politikalarının önemli bir kısmının mimarı olan von Kouffman bölgenin farklılığının İslam'ın bölgenin yapısına gömülü olması olduğunu düşünmüştür. İslam dikkate alındığında, Kouffman'a göre bölgenin Rusya'nın ana akım siyasetine katılması mümkün olmakla birlikte bu kısa vadede değil uzun vadede söz konusu olabilecektir. Bu sebeple Kouffman bölgedeki Tatar ve Başkırlar arasındaki ilişkileri yönetmek üzere Çariçe II. Katerina zamanında kurulmuş olan Orenburg Dini Komitesini kullanmış ve 1917'ye kadar *ignorirovanie* politikası izlenmiştir. Görmezden gelme politikası denebilecek bu yaklaşımın özünde İslam'ın resmi bir statüye sahip olmaması, resmi bir tanınmanın ya da resmi bir atamanın söz konusu olmaması bulunmaktadır. Dolayısıyla devlet belli bir süre camileri ya da medreseleri de kontrol etmeyi amaçlamamıştır. Müslüman toplumu Rus idaresinde ciddi bir özerklik (yasal olmasa bile) elde etmiştir (Khalid, 2016: 30). Genel vali bir taraftan II. Katerina tarafından başlatılan hoşgörü

politikasını desteklediğini iddia ederken diğer taraftan Osmanlıların öncülük ettiği Panislamizm anlayışının Merkezî Asya’da etkili olmasından endişe duymuştur (Sartori, 2009: 479). Bu sebeple Koufman *Türkistan’ın Yönetimi İçin Statü* adlı bir belge hazırlamıştır. Kaufman’ın hazırladığı statü onun ölümünden dört yıl sonra 1886’da kabul edilmiştir. Ancak düzenlemelerin İslami kurumlar üzerindeki etkisi Koufman’ın umduğu gibi olmamış, İslami hiyerarşi kurumlar üzerinde kendisini yenilemiştir (Sartori, 2009: 483-486; Khalid, 2014: 37-38).

Ortodoks Kilisesinin misyonerlik faaliyetlerini hızlandırmasının, İslâm’a karşı vurgusunun yoğunlaşmasının ve devletten tedbir taleplerinin arkasındaki en önemli sebeplerden birisinin bu olduğu söylenebilir. Bu durum aynı zamanda Ceditistler ve Kadimistler arasındaki tartışmayı da etkileyecektir. Von Kaufman’ın 1882’de ölümünden sonra genel vali olarak Türkistan’a gelen Rus yöneticiler müdahalesizlik prensibine bağlılığı 1898’e kadar devam ettirmeye çalışmışlar; 1898’de Andican’da yaşanan hareketlenme sonrasında siyasi polis İslami kurumları daha yakından takip etmeye ve faaliyetlerini izlemeye başlamıştır (Sartori, 2009: 488).

Türkistan’daki Rus yetkililerin şeriatı açıkça belirlenmiş kurallara dönüştürmeyi diğer bir deyişle kolonyal şeriat yaratmayı düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Hanefî okullarında çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi on ikinci yüzyıla ait bir metnin, Burhaneddin Marghinani tarafından kaleme alınmış olan *el-Hidayeh* adlı eserin Rusçaya tercümesidir. İlginçtir, söz konusu metin aslı olan Arapçadan değil, metnin Arapçadan İngilizceye yapılan tercümesinden Rus diline kazandırılmıştır (Sartori, 2009: s. 493). Bu noktada tercümede İngilizce nüshanın tercih edilmesi bir “emperyal dayanışma” örneği olarak okunabileceği dikkatten kaçmamalıdır. Rus idarecilerin söz konusu metindeki “zararlı” şeylerin İngiltere’nin kolonyal yönetimi tarafından temizlemiş olabileceğini düşünmeleri kuvvetle muhtemeldir.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısına rastlayan dönemi de içine alan bu süreçte Türkistan Müslümanlarının eğitim merkezi büyük ölçüde Buhara olmuştur. Buhara ve Hive dışında Buhara’ya en fazla öğrenci gönderen unsurun Tatarlar olması ise önemli bir ayrıntı olarak belirmektedir.⁵

3. EPİSTEMİK CEMAATİN OLUŞUMU: CEDİDİZM

Ruslar, Müslüman Türk toplumlarının topraklarını işgal etmeye başladıklarında göçebe bir hayat tarzının hâkim olduğu bu toplumlar arasında yaygın bir okul anlayışı bulunmamaktadır. Rusya’nın bölgenin yönetimini ele almasından bir süre sonra bu Rus okullarında bir biçimde eğitim almış bir orta sınıf ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu orta sınıf süreç

⁵ Von Meyendorf 1820’de Buhara’da 3000 Buharalı olmayan kimse hesaplamaktadır ve bunların 1820 tanesi Tatar’dır. Von Meyendorf’a göre bu 1820 kişiden 300’ü Buhara medreselerinde eğitim gören öğrencilerdir. İsmi bilinmeyen bir Britanyalı yazar 1827’de Buhara’da medreselerde eğitim alan öğrenci sayısını 4500 olarak tahmin etmiştir. Yazara göre bu medreselerde görevli mollaların sayısı ise 2000 civarındadır. Arminius Vambery de 1863’te Buhara medreselerinde yaklaşık 5000 öğrenci olduğunu ileri sürmektedir (Frank, 2012: 95-96).

içerisinde “Rus koruyuculuğu”nu sorgulamaya başlayacaktır. Ceditist olarak bilinen entelektüeller bu değişimi yansıtmaktadır. Ceditistler bir bakıma bu coğrafyayı siyasal sorumluluğun batılı nosyonları ile tanıştırmayı hedeflemişlerdir (Kangas, 1995: 274). Ancak bu tanışmanın son derece kontrollü bir tanışma olduğu ayrıntısı önemlidir.

1850 ila 1917 arası dönemde Türkistan’da iki tür okul bulunmaktadır. Bunlar kolonicilerin çocukları için açılan okullar ve Rus olmayan yerel nüfusun çocuklarının eğitimi için açılan okullardır. Diğer bütün koloniciler gibi Ruslar da açılan bu okullarla yerel halkın çocuklarının dönüştürülmesini amaçlamıştır. Bununla birlikte çok az sayıda yerel elit çocuklarını bu okullara gönderirken genel olarak yerel halk Ruslara güvenmediği için çocuklarını okula göndermeyi reddetmişlerdir. Dolayısıyla geriye kalan çocuklar için geleneksel eğitim süreçleri söz konusudur. Ceditizm de tam bu noktada belirmiştir. Ceditizm esas olarak eskinin öğretim metotlarının pedagojideki gelişmeler ışığında yeni öğretim metotlarıyla değiştirilmesi gerekliliğini savunan bir akımdır. Bu çerçevede Ceditizm, ilhamını 10.yüzyıldaki Samani iktidarının medreselerinden alan müfredatının köklerini Orta Asya’nın kültüründen alan bir eğitim projesidir (Shorish, 1994: 162-163).

Gelenekselcilerin Ceditistler olarak da anılan bu yenilikçi gruptan endişe duymalarının sebebi başlıca iki nedene dayanmaktadır. Öncelikli olarak gelenekselciler Ceditistlerin Türklüğü İslamiyet’ten daha fazla önemseydiğini düşünmektedir. İkinci olarak ise daha seküler bir dünya görüşüne sahip oldukları Tatar toplumu içerisinde de geleneksel dünya görüşünün otoritesini sarsacakları endişesi hakimdir. Zira gelenekselcilere göre Ceditistlerin bu iki tercihi Tatar ulusal kimliğini yok etme potansiyeline sahiptir. Bu sebeple gelenekselci Tatar mollaları Ceditistleri Rus Ortodoks devletinden daha büyük şeytan olarak nitelemişlerdir. Bu yaklaşımları gelenekselci / kadimist mollaların Ceditistlerin faaliyetlerini önlemesi için Rus Ortodoks devletinden yardım istemelerine bile sebep olmuştur. Bu talepler arasında en bilineni 1908’de on iki Kazanlı mollanın Rus İçişleri Bakanı Stolypin’e başvurarak Ceditistlerin faaliyetlerinin önlenmesi ve Müftü üzerindeki kontrolün artırılmasını talep etmeleridir (Yemelianova, 1999: 457-458).

Usul-i Cedit düşüncesinde kendisini bulan İslâm reformu düşüncesi gelecekteki Müslüman nesiller için daha modern bir dünya oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak Rus yönetimi bu okullardan bazılarına hoşgörülle yaklaşmasına rağmen hiçbir şekilde desteklememiştir. İşin ilginç tarafı bu okullara ilişkin kolonyal yönetimin şüphelerinin geleneksel İslami elitler tarafından da büyük ölçüde paylaşılmıştır. Söz konusu geleneksel elitler bu okulları kendi etki alanlarına yönelmiş bir tehdit olarak değerlendirme eğiliminde olmuşlardır (Fierman, 1991: 11-35).

Ceditizm ve Kadimciler arasındaki tartışma çoğunlukla İslâm ve sekülerizm arasındaki tartışma olarak takdim edilmektedir. Halbuki aradaki farklılık İslâm’ın yorumlanmasına dairdir. Diğer bir deyişle Ceditçiler ve

kadimciler arasındaki esas tartışma kimin Müslüman olduğu, dinî otoritenin kimde olduğu ve bu otoritenin nasıl kullanılacağı gibi noktalarda toplanmaktadır (Khalid, 2014: 48). Bu tartışmanın entelektüeller arasında başlaması ve toplumsal destek bulması ise Rusya Müslümanlarının yaşadığı ekonomik ve sosyal dönüşümle anlaşılabilir.

Türkistan'ın Rus pazarına bağlanması, özellikle pamuk ticareti üzerinden gelişen ciddi bir tüccar sınıfı meydana getirmiştir. On dokuzuncu yüzyıl sonu yirminci yüzyıl başına rastlayan dönemde varlıklı bir tüccar sınıf kentlerde belirmeye başlamıştır. Bu da geleneksel elitlere karşı gelişen yeni bir elit sınıfın varlığı anlamına gelmektedir. Söz konusu yeni elitler aynı zamanda reform hareketinin de savunucusu olmuşlardır. Dolayısıyla reform kavramı bir anlamıyla da geleneksel elitlerin kurumsallaşmış otoritelerine bir meydan okumadır. “Cedidci” sıklıkla kullanılıyor olmasına rağmen dönem koşullarında bu kavram, *yoşlar* (gençler) kavramıyla birlikte pejoratif anlamların taşıyıcısı durumundadır. Reform taraftarları kendilerini daha ziyade terakkiperver ya da *ziyoli* (aydınlanmış) olarak adlandırmayı tercih etmektedir (Khalid, 2016: 34-35).

4. DİN, EĞİTİM VE KİMLİK

Orta Asya'da din üzerine konuşulurken akılda tutulması gereken en önemli husus Orta Asya'da İslamiyet'in tek parçalı bir yapıya sahip olmadığıdır. Sufizmin⁶ yanı sıra İslamiyet öncesi tek tanrılı dinlerin, Şamanizm, Budizm gibi inanışların etkisi belirgindir. Belki kısaca şu söylenebilir: Orta Asya'da resmi İslam ve popüler İslam karşılıklı etkileşim içerisinde. Bu bağlamda İslam, Orta Asya'da politik olarak da önemli bir yerde durmaktadır. Dolayısıyla bu bölgede İslam'ın özel ve kamusal görünüşleri arasında çok az bir fark olduğu söylenebilir.⁷

⁶ Rusya'da İslâm ele alınırken üzerinde durulması gereken en önemli hususlardan birisi sufizmin etkisidir. Sufizmin de hem anlaşılma şeklinin hem de etkisinin bölgeden bölgeye ciddi farklılıklar gösterdiği belirtilmelidir. Merkezi Asya'nın önemli bölgelerinin birçoğunda, örneğin Tacikistan ve Özbekistan'da sufizm genellikle politikleşmemiştir ve entelektüel, sosyal ve politik hayatta önemli bir etkiye sahip değildir. Diğer taraftan Kuzey Kafkasya, Kırgızistan, Kazakistan'ın önemli bir bölümü ve Türkmenistan'da sufizm örgütlü olmayan fundamentalist yaklaşımların taşıyıcısı görünümündedir. Bölgeye Rus işgali ulaştığında sufizmin tepkisi farklılıklar göstermiştir. Hive, Kokand Hanlıkları ve Buhara Emirliğinde İslâmın yaşanma biçimleri hiçbir baskıya maruz kalmadığı için Sufiler de yönetim mekanizmasına bir biçimde dahil olmuşlar; entelektüel açıdan tutucu ancak silahsız ve şiddet karşıtı bir tutum benimsemişlerdir. Türkistan işgali esnasında Rus Çarlığı Sufilerden yönelen çok ciddi bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmamıştır. Bennigsen ve Wimbush'a göre Sovyetler Birliği de özellikle Özbekistan ve Tacikistan'da sufizmin bu dirençsizlik geleneğinden faydalanmıştır. Volga Bölgesinde ise Tatarlar Rus üstünlüğünün tehdidi ile karşılaşmışlar, bu bölgedeki çok sayıda Nakşibendi Cedidist hareketi katılmış ya da desteklemiş böylece Rus egemenliğini dengelemeyi denemişlerdir. Kuzey Kafkasya, Türkmen tepeleri ve Fergana Vadisi'nde ise Rus ilerleyişi ciddi bir dirençle karşılaşmıştır. Sufi hareketler bu bölgelerde Rus işgaline karşı direnişin örgütlenmesinde ve sürdürülmesinde öncü bir rol oynamışlardır. Bunun neticesinde de Sufizm bu bölgelerde, diğer bölgelerde olduğu gibi elitist bir karaktere sahip olmamıştır (Bennigsen & Wimbush, 1985: 3-4). Sufizmin toplumun kılcal damarlarına kadar nüfuz etmesi, dini çok önemli bir kimlik işaretleyici haline getirecektir.

⁷ Orta Asya'nın İslâm'a tepkisi oldukça ilginç olmuştur. Orta Asya İslam'ı içerisinde bir taraftan da eski dinî inanışları barındırmayı, gelenek ve kültür olarak yaşatmayı sürdürmüştür. Birçok modern kültür yapıtında da bu durumun izlerini görmek mümkündür. Örneğin ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un eserleri animizm, totemizm, Şamanizm'in yanı sıra çok tanrılı inanışların izlerinin de Kırgız kültüründe

Bu bağlamda Rusya'da Müslümanların bir eğitim reformu arayışı içerisinde girmelerinin en önemli sebeplerinden birisinin Ortodoks kilisesi olduğu söylenebilir. İslam'ın günlük hayatı yorumlama biçimi ve bir ruhban sınıfını gereksindirmiyor olmasını Ortodoks kilisesi kendisine yönelmiş bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Kendi pozisyonunu korumak arzusuyla Ortodoks Kilisesi Müslümanlara yönelik devlet müdahalesi politikası izlenmesini teşvik etmiştir. Bu devlet müdahalesinin müşahhaslaşmasını istedikleri kurum ise eğitim alanıdır. Bunun yanı sıra Ortodoks Kilisesi üniversitelerde ve sivil toplumda İslam karşıtı eğilimlere sahip yapılar oluşturmaya yönelmiş; misyonerlik faaliyetlerini desteklemiştir. Ortodoks Kilisesi Ortodoksluğu Rusluğun en temel unsuru olarak görmektedir. Bu sebeple de Müslümanlara dönük bir Ruslaştırma politikasının destekçisi ve teşvikçisi olmuştur. Bu amaçla kilise Rusça dışındaki dillerin yasaklanması gerektiği yönünde çalışmalar yürütmüştür. Kilisenin bu çabaları neticesinde 1870'te yerel dilde eğitim veren okullar yasaklanmıştır. Amaç Ruslaştırma ve Ortodokslastırma (Yemelianova, 2002: 73-74; Gökgez, 1996: 44-45).

Dolayısıyla Rusya Müslümanları arasında eğitimde reform düşüncesinin gelişmesinin başlıca iki kaynağı olduğu söylenebilir. Birinci kaynak Rusya'nın eğitim alanındaki girişimleridir. Rus dilinin mevcut olduğu okullara ilk etapta Müslümanlar çok az sayıda öğrenci göndermiş kendi geleneksel okullarında eğitim vermeye devam etmişlerdir. Müslümanlar için genişletilmiş bir müfredata sahip okullar önerisi ilk olarak 1850 yılında N. I. Ll'minskij tarafından önerilmiş; 1870'te devlet politikası olarak kabul edilmiştir. Bu politikanın en önemli sonucu hem Rusça hem de Tatarca eğitim veren ve dolayısıyla çok daha geniş bir Müslüman nüfusla modern eğitimi tanıştıran Rus-tatar Okullarıdır. Ancak söz konusu okullar aynı zamanda bir risk düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Batı ile rekabet edebilmek ve fakat süreç içerisinde kendilerini Batıya kaybetmemek arayışı belirginleşmiştir. Kültürel asimilasyon tehdidinin neticesi Rusya Müslümanlarının kendi okullarını açma anlayışının gelişmesidir. (Eissenstat, 2001: 30-31).

Bu noktada Modernleştirilmiş bir kültürel reform savunusunun tek başına Rus işgalinin bir neticesi olmadığına altı çizilmelidir. Zira yemek, kıyafet, mimik gibi kültürel pratikler ve bunların yeniden üretilmesi yerlileri Ruslardan, Müslümanları Hıristiyanlardan ayırt eden çok güçlü unsurlardır. Diğer taraftan İslam Orta Asya'daki ötekiliğin esasını teşkil etmektedir ve "yeni yöneticiler" yani Rus kolonicileri otoritelerini İslâm'a itirazdan almaktadır (Khalid, 1999: 82). Bu bağlamda reformist hareketin medreselerde doğmuş olması dikkatten kaçırılmamalıdır. Ceditizmin Merkezî Asya'daki en önemli temsilcisi Mahmud Hoca Behbudi bir molladır. Münevver Kari de dahil olmak üzere Merkezî Asya'daki birçok

ve Orta Asya İslam'ında, sadece Orta Asya İslam'ında değil Rus ortodoksluğunda da yaşatıldığını oldukça canlı bir biçimde resmetmektedir (Sengupt, 1999: 3649-3650).

entelektüele göre Merkezî Asya toplumları oldukça ciddi bir krizle karşı karşıyadır. Bu kriz, İslam'ın reform ihtiyacının karşılanmıyor olmasından kaynaklanmaktadır ve bu reform ihtiyacının karşılanması meselesinde merkeze eğitim yerleştirilmiştir. Uyarlanmış modern eğitimin krize sebep olan sorunların çözümünde merkezî bir rolü olacağı inancı yaygındır (Khalid, 2014: 41).⁸

Cedidist hareket eğitimde reformu Batı ile rekabet edebilmek, mücadele edebilmek için en önemli ön koşul olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple, görece daha az İslamlaşmış Kazak entelektüelleri arasında dahi Usul-i Cedid anlayışı yaygın bir destek bulmuştur (Kendirbaeva, 1998: 257). Türkistan'da reform, emperyalizm tarafından yaratılan dünya ile mücadele etmenin neredeyse tek yolu, gerek-şartı olarak değerlendirilme eğilimindedir. Diğer bir deyişle Türkistan'daki entelektüeller büyük ölçüde egemenliğin ihmal ve cehalet nedeniyle kolonyal güce kaybedildiğini düşünmektedir ve bu ihmal ve cehaleti modern dünyada ortadan kaldıracak şey reform olarak görülmektedir.

Bu sürecin anahtar kavramları medeniyet ve ilerleme kavramlarıdır. Kolonyal dünyadaki diğer modernizm düşüncelerinden ayrı olarak Cedidizm otantisite ile modern arasında bir diyalektik önererek yeni bir yol aradığı için ayrıksı bir yerde durmaktadır. Toplum belli bir toprak üzerinde kendine has tarihi olan bir ulus olarak düşünülmüştür. Reform düşüncesi, bu çerçevede, reformize edilmiş bir alfabe, eğitimin reforme edilmesi düşüncesinin yanı sıra yeni bir tarih ve toplum anlayışını da beraberinde getirmiştir (Khalid, 2016: 28-29).⁹ Dikkat edilmesi gereken husus, tüm bunlara rağmen Cedidizmin siyasal bir otonomi talebi içerisinde olmamasıdır. Bunun en net göstergesi Cedidistlerin Rusya ile ilişkilerin nasıl biçimleneceğine dair görüşleridir ve bir sonraki bölümde üzerinde daha detaylı durulacaktır.

Cedidizmin çok temel iki vurgusu olan İslam ve reform ilişkisi üzerine düşünen bazı araştırmacılara göre Orta Asya'daki reformist hareket dinsel elitlerin geçmişi kendilerine örnek alarak İslam'ı yeniden yapılandırmalarına dönük bir projedir. Diğer bir deyişle söz konusu reformist hareket İslam'ı geçmişteki altın çağına götürmeyi hedeflediğinden esasen geçmişi bugünün üzerinde görmektedir. Bu çerçevede reformist hareket Vahhabizmin bir prototipi olarak değerlendirilmeye müsaittir (Khalid, 1998: 100; Khalid, 2014: 45; Eden vd., 2016: 22).¹⁰ Bu bağlamda Baldauf'a göre tecdid ve ıslah, geçmişin ihyasına olan vurguları dolayısıyla, esasen ilerici olmaktan ziyade gerici bir öze sahiptir (*regressive rather than progressive*). Baldauf, birçok Merkezî Asyalı reformistin İslami kurumlara yönelecek herhangi bir tehdide karşı cihada hazır olduklarının altını çizmektedir (Baldauf, 2001: 74-78).¹¹

⁸ Bu durum Merkezî Asya'daki Cedidist hareketle Tatarlar arasında gelişen Cedidist hareket arasındaki en önemli ayrım çizgilerinden birisini teşkil etmektedir.

⁹ Bu esasen bir kültürel reform projesidir ve bu proje 1917 devrimi tarafından dönüştürülecektir.

¹⁰ Cedidizmin yerleşik İslam'a ve kurumlarına yönelik eleştirel tavrı, Hadis ve Kuran gibi esas kaynaklara dönme çağrısı (diğer reform benzeri hareketler de dikkate alınarak) Vahhabizm tarafından en uç noktaya taşınmıştır (Khalid, 2014: 45-46).

¹¹ Bununla birlikte Baldauf'un altını çizdiği bir başka husus Cedidistlerin mücadele enstrümanlarının silahtan çok kalem olduğudur (Baldauf, 2001: 78)

Ceditistler esasen Avrupa'da endüstrileşmenin ortaya çıkardığı disiplin ve gücü kendi toplumları için isteyen didaktik bir öğretiye sahiptir. Ceditistlere göre medeniyete dahil olmanın yolu Avrupa'da beliren bu yeni disiplin, güç, bilgi formlarının transfer edilmesidir. Diğer bir deyişle Ceditistler kendi toplumları için Avrupa modernitesini talep etmişlerdir. Ancak Ceditizmin reform çağrısı bilinçli olarak İslami bir pozisyondan yapılmıştır. Zira Ceditistlere göre modern bilginin elde edilmesi İslam'ın özünde var olan bir durumdur. Uzun yıllardır devam eden gerileme ve dejenerasyonun nedeni de büyük ölçüde İslam'ın esas kaidelerinin terkedilmesi, gerçek İslam'ın yolundan ayrılmış olmasıdır. Dolayısıyla modern bilginin elde edilmesi aslında İslam'ın özüne dönüşten başka bir şey değildir. Bu çerçevede Ceditizm İslam'ı anlamının yeni bir yolunu temsil etmektedir (Khalid, 2014: 42).¹²

5. KİMLİK KURUCU ÖĞE OLARAK DİL

Ondokuzuncu yüzyılda etnik bilincin uyanışına şahitlik edilmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi dile dönük çalışmaların yoğunlaşmasıdır. Tatar edebi dilinin kurucusu olarak da kabul edilen Abdül Kayyum Nasırı (1824-1902) Tatar Türkçesinin gramerli sözlüğünü kaleme almış ve imlâ kurallarını belirlemiştir (Gökgöz, 1996: 54-55).¹³ Süreç içerisinde elitlerin Rusya Müslümanları için kamusal ortak bir dil oluşturma çabası içerisinde oldukları gözlenmektedir. Türkçe neşriyata ilişkin çabalar 1808'e kadar gitmektedir ancak bu dönemde Rus devletinin engellemeleri dolayısıyla arayış neticelenmemiştir. 1870'te ise ilk Türkçe gazete Rus devleti tarafından Taşkent'te yayınlanmıştır. Müslümanların sahipliğindeki ilk gazete Hasan Zerdabi tarafından Bakû'da *Ekinci* adıyla yayınlanmıştır ancak Osmanlı yanlısı yayınlar yaptığı gerekçesiyle 1877'de devlet tarafından kapatılmıştır. Türkçe yayın ve ortak bir Türkçe düşüncesi beraberinde doğal olarak dilde reform düşüncesini getirmiştir. Mirza Fethali Ahundzade (1812-1878) Farsça kelime ve kalıplardan arındırılmış, yeni bir

¹² Dikkat edilmesi gereken husus, entelektüel elitler için İslam'ın asla tek başına kimlik olmadığıdır (Khalid, 1999: 197). Ancak İslâm üzerinden bir bilinç geliştirilmesi, reformun İslâmî bir diskur ile programlanması beraberinde İslâmî bir bilincin de gelişmeye başlamasını getirecektir. İslami bir bilincin gelişmesi yirminci yüzyılın ilk yıllarında teritoryal milliyetçiliğin gelişmesi için elverişli bir çevre yaratmıştır. Etnik, dilsel ya da kabilesel farklılıklar İslami çerçevede yeniden değerlendirilmiştir. İslam dini ve İslâmî kurumlar kültürün en temel taşıyıcıları olduklarından bir tarih yaratılması ve meşrulaştırılması İslami semboller ve İslâmî söylemlerle gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla İslami semboller ve söylemler Türk, Arabi Fars ve Boşnak milliyetçiliklerinin yayılmasında önemli etkiye sahip olmuştur. Bu çerçevede İslam ve milliyetçilik arasındaki ilişki antagonist olmaktan ziyade simbiyotiktir. Modern kurumların yokluğunda toplumsal aktivitenin yegâne zemininin din olduğu unutulmamalıdır (Yavuz, 1993: 182-183).¹² Örneğin Azerbaycan, köylülüğün oldukça yaygın olduğu bir bölgedir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Azerbaycan'da ulusal kültüre vurgu yapan entelektüellerin belirlemeye başladığı görülmektedir. Bununla birlikte 1917 Devrimine kadar olan süreçte Azerbaycan ulusal kimliği büyük ölçüde İslamiyet ile tanımlanmamıştır. İran'da yaşayan aynı dini paylaşan Türk kökenli halkta beliren milliyetçilik, Ermenilerle kurulan ilişki tarafından tanımlanmış etnik bir ilişkidir (Smith, 2013: 14).

¹³ Nasırı ayrıca Tatar-Türk tarihi üzerine de çokça çalışma yapmıştır. Rus entelijansiyası ile de yakın ilişkilere sahip olan Nasırı, Arkeoloji Cemiyeti'nin ilk Tatar azası olmuştur (Gökgöz, 1996: 54-55).

Türkçe edebiyat dili oluşturmak amacıyla basitleştirilmiş bir Arap alfabesi geliştirmiştir. Bu girişiminin daha geniş çevreler tarafından da kullanılmasını sağlamak için 1852'de İstanbul'a bir seyahat gerçekleştirerek Veziriazam Fuat Paşa ile de görüşme gerçekleştirmiştir (Eissenstat, 2001: 34).

Cedidizmin eğitimdeki uygulamasının özünde Buhara'da genellikle Çağatayca, Arapça ya da Farsça yazılmış olan ders kitaplarının Yeni Tatar diliyle ya da dönüştürülmüş Osmanlıca ile yazılmış metinlerle değiştirilmesi vardır (Yemelianova, 2002: 75-76). Burada dikkat edilmesi gereken husus oluşturulmaya çalışılan dilin bir ölçüde sadeleşmesi, daha doğru ifadeyle başka dillerden alınmış kelimelerin Türkçe karşılıklarının kullanımının da teşvik ediliyor olmasıdır. Mahmud Hoca Behbudi'nin aşağıda yer alan görüşleri bu yaklaşımı örneklendirmektedir:

“Türkistan'ın farklı boyları olan Özbek, Çağatay, Tatar, Azeri, Kazak ve Türkmenlerin farklı lehçelerinin yeni matbuat için en önemli meselelerinden biri de ebetteki, şive, lehçe ve imla meselesidir. Yukarıdaki Türk halkları bir iki bin yıldan beri iç içe olduklarından dolayı etkilenmişler ve kelime alışverişi yapmışlardır. Kimi zaman İranlılar Türk medeniyeti tesiri altında kaldığı gibi Türkler de İran Fars medeniyeti tesiri altında kalmıştır. Günümüzde güya Fars dilinden gelme kelimeler imkân dışıdır. Hâlbuki Fars dilinden gelme kelimelerin karşılığı kendi Türk dilimizde bulunmaktadır. Dilimizde iyice yerleşen değişmesi mümkün olmayan Çarşamba, Perşembe gibi gün ad ve kelimeler var olması tabii bir şeydir. Türk lehçeleri kendine farklı şekiller kazandırmış, bazıları doğal haliyle yaşamaya devam ederken bazıları da Arapça, Farsçanın karışımıyla apayrı bir lehçe olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlıca dediğimiz lehçe bunun bariz örneğidir. Artık Türk lehçelerinin ıslah edilme, sadeleştirilme ve edebi bir dil oluşturma zamanı gelmiştir. Elimizden geldiği kadarıyla az Arapça ve Farsça kelimelerden az istifade etmeye çalışalım. Yegâne çaremiz işte budur.” (Azat Şerafeddinov'dan aktaran Zeki, 2014: 72).

Behbudi'nin yaklaşımının reformistler arasında genel kanaat olduğu düşünülmemelidir. Bu durum Cedidizmin farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde algılanmasının da güzel bir göstergesi olarak ele alınabilir. Örneğin Türklerin neden Araplaşmadığı sorusunun esas cevabının Türklerin dili olduğunu söyleyen Hüseyinzade'ye göre Türklerin Turanî bir dil ailesinden gelmeleri onların Araplaşmasını engellemiştir. Bunun yanı sıra aynı dönemde bir devlete sahip olmaları, Araplardan uzakta olmaları da etkenler arasında sayılabilir. Ancak Hüseyinzade, dildeki Arapça ve Farsça sözcüklerin atılmasını savunanları eleştirmektedir. Ona göre Arapça ve Farsça Türkçe için Batı dillerindeki Latince gibidir. Türkçe bilim yapılırken bu dillerdeki kavramlar kullanılabilir (Güngör, 2015: 75-80). Hüseyinzade Ali'ye göre artık sadece Türkçe, sadece Farsça, sadece Arapça diye diller yoktur, Türk Müslümanca, Arap Müslümanca, Farsî Müslümanca diye diller vardır. Bu diller ağırlıklı olarak bir dilin gramer kurallarını kullanıyor olsalar da birbirlerinden yararlanmaları doğaldır. Firdevsi'nin olanca gayretine rağmen İran'daki dil bile tamamıyla Farsça olmayıp Sadi Şirazî'nin Farsî Müslümancası kullanılmaktadır (Güngör, 2015: 106). Bu noktadan

bakıldığında Hüseyinzade'nin perspektifinin din ve kimlik arasındaki örtüşmeyi göstermesi bakımından önemli olduğu söylenmelidir.

İlerleyen dönemde Türkçülüğe sempati duyan entelektüeller bütün Türkik dillerin tek bir dil olduğunu; dialektler arasındaki farklılıkların Rusya tarafından böl ve yönet politikasını kolaylaştırmak için empoze edildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede Gaspıralı'nın "dilde, işte, fikirde birlik" sloganının taşıdığı umut Türkçü düşüncenin temel bir vurgusu haline dönüşmüştür: Eğer Türkler tek bir millet teşkil ediyorsa tek bir ortak dil konuşmalıydılar.¹⁴ Gaspıralı şu cümleyi kurmaktadır: "Kazan dili, Bahçesaray dili, Bakû dili, Kızılyar dili yoktur. Hepimizin dili bir dildir." (Akpınar, 2008: 92).

6. TÜRK KİMLİĞİNİN TEŞEKKÜLÜNDE RUSYA

Rusya hem siyasal olarak hem de kültürel anlamda Rusya Müslümanlarının kimliklerinin gelişiminde oldukça etkili bir unsurdur. Bu konuda Ceditistler ve Kadimistler arasında çok kesin ayrım çizgileri tespit etmek bugünden bakıldığında çok mümkün gözükmemektedir. Her iki grup da (bire grup olarak adlandırılmalarının doğruluğuna şerh düşülmelidir) Rusya Müslümanları için Rusya içerisinde bir gelecek öngörmektedir (Yemelianova, 2002: 83). Bu durumu, ulus düşüncesinin ilk geliştiği unsur olan Tatarlar üzerinden gözlemlemek mümkündür.

Rusya'da Müslüman toplumlar arasında kapitalist gelişmeye en hızlı ve ilk ayak uyduran toplum Volga-Ural Tatarları olmuştur. Tatar iş adamları Volga-Ural bölgesinde ve Sibiry'a da Müslümanlar tarafından kurulan ilk fabrikaları açmışlardır. Tatarların 1913'e kadar toplamda 388 endüstriyel girişimin sahibi oldukları bilinmektedir. Bu kapitalist gelişim beraberinde hızlı şehirleşmeyi ve Tatarların Rus İmparatorluğu içerisindeki diğer Müslüman toplumlar üzerinde etkisinin artmasını getirmiştir (Yemelianova, 2002: 69).¹⁵ Tatar entelektüeller Rusçaya ve Rus faktörüne büyük bir önem atfetmişlerdir. Çünkü tatar entelektüellere göre Ruslar ve tatarlar ortak bir vatani paylaşan, ortak kültürel değerlere de sahip olan iki halktır. Diğer taraftan Rus devletinin izlemiş olduğu İslam karşıtı Ruslaştırma politikası ise kategorik olarak reddedilmiştir (Yemelianova, 2002: 76-77).

Görüşleri, Panislamizm'i de çağrıştıran Hüseyinzade Ali, *Hayat* gazetesinin ilk sayısında yayınladığı makalede Rusya Müslümanlarının gelişimleri için bir reçete sunmaktadır. Hüseyinzade'ye göre Türk, Müslüman ve Rus tebaası olmak gibi üç farklı kimlik taşıyan bir millet söz konusudur. Bu milletin gelişimi ve medenileşmesi Türklük ve İslamlık dairesi içerisinde ve Rus devletinin iktisadi ve siyasî şartları çerçevesinde mümkün olabilecektir (Güngör, 2015: s. 68). Merkezî Asya'daki Ceditist

¹⁴ Khalid (1999: 210-211) dilin Merkezî Asya'da kimlik işaretleyici bir unsur olmadığını savunmaktadır.

¹⁵ Tatarların Rus coğrafyasında yaşayan Müslümanlar arasında ekonomik ve sosyal anlamda en gelişkin toplum olduğuna ilişkin daha detaylı bilgi için bakınız: Guiliano, 2011: 93-101.

hareketin temel yönelimini de ayrılıkçılık değil Rusya siyasal yaşamının bir parçası olmak belirlemektedir (Khalid, 1999: 235).

19.yüzyıldan sonra entelektüel çevrelerdeki cedit-kadim tartışmasında her iki tarafın da aslında Rusya çerçevesinde bir gelecek fikrine sahip oldukları görülmektedir. Farklılık bu iki kesimin Rusya çerçevesinin yoğunluğu ve entegrasyonun derecesi üzerine fikirlerinin farklılaşmasındadır. Türkçülüğe mütemayil yayın organlarından birisi olan *Yıldız*'da 1905'teki liberal hareket esnasında Panislamizm'in Rusya ile ilgisiz bir hareket olduğu, İngiliz sözlüğünden ödünç alınmış emperyalist bir kavram olarak Tatarlara hitap etmediği belirtilirken Tatarların özgünlüğü ve Ruslarla bir arada yaşama iradesinin altı çizilmektedir (Yemelianova, 1999: 466-468).

1886'da Rus İmparatorluğu içerisinde yaşayan Müslümanlara da eşit haklar verilmesine dönük düzenleme bir taraftan Müslüman unsurlar arasında politik olarak hareketlenmeyi diğer taraftan Müslüman unsurların Rus Çarlığı'yla bağlarının artmasını beraberinde getirmiştir. Bu sürecin en güzel örneklerinden birisi Nahcivan Hanı Hüseyin'in oğullarından Muhammed Şapi'nin Rus ordusunda Generallığe terfi ettirilmesidir. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde de Müslüman unsurlar Rusların yanında Osmanlılara karşı savaşmışlardır (Yemelianova, 2002: 70).

Hurşid gazetesinin altıncı sayısında, 6 Ekim 1906'da Mahmud Hoca Behbudi imzasıyla Merkezî Asyalı Ceditistler için bir program neşredilmiştir. Programda Behbudi Rusya'ya ve onun kolonyal yönetimine eleştiriler yöneltmektedir. *Hurşid*'in yayınlanması Behbudi'nin yazıları sonrasında yasaklanacaktır. Bu hadise üzerine Behbudi, genel valiye bir mektup yazarak hedefinin hükümet karşıtı bir hareket başlatmak olmadığını, amacının düzgün ve güvenilir bir seçim gerçekleştirilmesi ve Müslümanların Duma'da hak ettikleri şekilde temsil edilmesi olduğunu dile getirmiştir (d'Encausse, 1994: 191-192).

Özetle Ceditist entelektüellerin ulusal sorunlarının çözümünü Rusya çerçevesi içerisinde düşündükleri ve bu çerçeve içerisinde mümkün gördükleri söylenebilir. Bu bakımdan Tatarlarla ilgili mesele ile Rusya Çarlığı içerisinde yaşayan diğer unsurların örneğin Polonya ve Finlerin milli talepleri birbirinden farklılaşmaktadır. Bu yaklaşım I. Dünya Savaşı esnasında önemli bir testten geçecektir. Müslüman Türkiye ile Rusya Çarlığı'nın savaşa tutuşması sonrasında bazı Pantürkist ve Panislamist entelektüeller Tatar köylüsünü Türkiye'ye destek vermeleri konusunda teşvik etmeye çalışırken Tatar köylüsünün bu propagandaya karşı büyük ölçüde tepkisiz kaldığı gözlenmektedir. Savaşın ilk günlerinden itibaren Tatar elitleri büyük ölçüde Rus hükümetine sadakat teminatı vermişlerdir (Yemelianova, 1999: 471-472).

Türkistan Ceditizmi rejime sadakat görüntüsünü uzun süre devam ettirmiştir. 1914'te savaşın başlamasından sonra Rusya'ya bağlılık belirtilmiştir. 1916'da rejime karşı hareketler söz konusu olduğu dönemde de Çarlık rejiminden yana tavır alınmıştır (Khalid, 2016: 49). Dolayısıyla

Birinci Dünya Savaşı aslında Rusya içerisinde bir gelecek düşünen büyük çoğunluğun liberal fikirleri için en büyük testlerden birisi olmuştur. Başlangıçta St. Petersburg'da toplanan Olağanüstü Rusya Müslümanları Kongresi bütün Rusya Müslümanları adına Çar'a bağlılıklarını bildirmişlerdir. Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesi, Rusya'ya ve Çarlık hükümetine karşı bir pozisyon alınmadığını belli etmekle birlikte görüşünü "dostça muhalif" olarak belirtmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi kafa karışıklığı yaratmakla birlikte Rusya Müslümanları Ruslarla birlikte cephede savaşmaya da devam etmiştir. İnguşlardan, Çerkezlerden, Tatarlardan, Çeçenlerden ve Dağıstanlılardan oluşan seçkin bir birliğe Çarın kardeşi Grandük Mikhail Alexandrovich komuta etmiştir (Yemelianova, 2002: 93).

Bu noktada Ceditistlerin vatan kelimesini anlamlandırma biçimleri üzerinde durmak da ufuk açıcı olabilir. 1914 öncesi dönemde Ceditist literatürde vatan kelimesi Türkistan'ı imlerken 1914'te büyük savaşın patlak vermesinden sonra vatan kavramı Rusya'yı imlemeye başlayacaktır (Khalid, 1999: 209). 1914 sonrası dönemde de Merkezî Asya'daki Ceditistlerin Rus Çarlığını destekleme yönündeki eğilimleri devam etmektedir. Behbudî, *Saday-ı Türkistan*'da yayımlanan "Vatanseverlik Gerek" başlıklı makalesinde Merkezî Asya Müslümanlarını savaşta Rusya'yı desteklemeye davet etmiştir. Durum Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve Panislamcı kartı oynamasıyla bir miktar karmaşıklaşacaktır. İTC iktidarı, Almanya'nın da baskısıyla, Panislamizm'e Sultan Abdülhamid'den çok daha büyük bir önem atfedecektir. Behbudî bu karmaşık durum karşısında şunları yazacaktır: "Biz, Türkistan Müslümanları Rusya'nın birer parçasıyız ve Türklerle dindaşız. Bizim ortak dinimiz ve ortak soyumuz Ruslarla olan dostluğumuza haleb getiremez çünkü bu savaş bir din savaşı değildir, politik çıkarlar için yapılan bir Alman savaşıdır." (Khalid, 1999: 238).

Mahmut Hoca Behbudî'nin 1914 yılında İstanbul'da İsmail Gaspıralı ile görüşmesinden aktardığı şu kısım ilginçtir:

"Semerkant, Buhara, Taşkent, Hive, Fergana ve kısaca her birinden bahsettim. Allah'a şüktür. Hükümet matbaalarında Türkistanlı kardeşler çocuklarını vermeye başlamıştır. İki gazete bir matbaanız var. Matbaanız biraz ilerlemektedir. Kalkınmak için elbette ki devlet matbaalarına çocuklarınızı daha çok göndereceksiniz. Rus medeniyetinden korkmayınız. Oh! Bilmiyorum şu Buhara ne olacak? Ben şöyle dedim: Efendim, Buhara'yı hükümetiniz yani Rusya terbiye etmeyince Buhara'dan bir şey umamayız. Nitekim üstat şöyle buyurdular: -Evet, son olarak böyle olması gerek." (Azat Şerafeddinov'dan aktaran Zeki, 2014: 64).

Merkezî Asya'da etnik hassasiyetin yükselmesi büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı yıllarına rastlamaktadır. Başlangıçta Türkistan'daki unsurlar "Ak Padişah" olarak adlandırdıkları Rus Çarını destekler bir pozisyonda konumlanmışlardır. Osmanlıların savaşa girmesi dengeleri değiştirmiş, etnik hassasiyetin süreç içerisinde artmasını beraberinde getirmiştir. 1916'da Petrograd yönetiminin Türkistan toplumlarını da zorunlu askerlikle mükellef

kılan kararı alması Rus hükümetine dönük tavrın hızla değişmesinde etkili olmuştur. Merkezî Asya toplumlarının büyük kısmı ve Müslüman unsurlar genel askere alma kararnamesini tepkiyle karşılamışlardır. Bazı Kadimist ulema ve din adamları alınan kararı kafir Hıristiyanların Müslümanların günlük yaşamlarına müdahalesi olarak yorumlamışlardır. Bazı geleneksel elitler bu karar karşısında cihat ilân etmişlerdir. Söz konusu genelge Khujand'da 1916 yılında Çarlık karşıtı gösterileri beraberinde getirmiştir¹⁶ (Yemelianova, 2019: 53-54).

Savaş yıllarında az sayıda Ceditist düşünür Rusya Müslümanları için self-determinasyon fikrini savunmuştur. Bunlar arasında Ayaz İshaki, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Galimcan İdrisi, Abdulmecid Gaffurov en önemlileri olarak zikredilebilir (Yemelianova, 2002: 81). Ancak 1917'deki devrim Türkistan'daki politik yaklaşımlarda da değişikliği beraberinde getirecektir. Kültürel mücadele büyük ölçüde siyasal mücadeleye dönüşecektir. Bu açıdan 1917 Türkistan'daki Ceditistler açısından bir dönüm noktasına da isabet etmektedir. Zira bu tarihten sonra Ceditistler başlıca iki cephede mücadele etmek durumunda kalacaklardır. Birinci cephe Rusya'nın Türkistan'daki kolonyal emellerine karşı yerli halkın savunulması ikinci cephe ise kendi halklarının kaderinin belirlenmesinde kontrolün ele alınmasıdır. Bu durum Merkezî Asya'daki Ceditistlerin kendi toplumları içerisinde otorite için mücadelelerini zorlaştıracaktır. Bu noktada Şubat Devriminden sonra liberal bir anayasacılık ekseninde Çarlık dönemindeki politikalar devam ettirilerek Türkistan'ın Rusya'nın siyasal yaşamına katılımı maksimize edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla 1917 Merkezi Asya'daki Ceditistler için öğüt politikasından harekete geçişi de işaretlemektedir (Khalid, 1999: 246). Osmanlıların yenilmesi, 1918 sonrası dönemde Ceditist dildeki anti-*entente* ve antikolonyalist söylemin yoğunlaşmasına katkı sağlamıştır (Khalid, 1999: 294).

7. KÜLTÜREL HAREKETTEN MİLLİYETÇİLİĞE

Ceditizm sadece Orta Asya'daki Müslüman toplumlara değil bütün Müslüman toplumlara dönük bir proje görünümündedir. Dolayısıyla dönemin ideolojik akımları olan Panturanizm'den de Panislamizm'den de bir ölçüde etkilenmiştir. Ancak Ceditizmin bir devrim hareketi olmaktan ziyade bir reform hareketi olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Ceditistler eğitimde yapılacak yeniliklerin İslam toplumlarının geriliğine son vereceğini düşünmüşler; bazı Ceditistler İslam toplumunu korumanın en iyi yolunun eğitim olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çok sayıda Ceditistin İstanbul'da eğitim almış olması dikkatten kaçırılmamalıdır. Bunlardan birisi olan Abdurrauf Fıtrat 1908'de İstanbul'a gelmiş ve eğitimini tamamladıktan sonra 1914'te, savaş patlak vermeden hemen önce ülkesine geri dönmüştür. Fıtrat'ın çalışmaları Ceditist hareketin programının temel hatlarını vermektedir. Fıtrat'ın çalışmalarında ayrıca Panislamist görüşler de izlenebilmektedir.

¹⁶ Kasım 1916'dan sonra çarlık karşıtı hareketler yaygınlık kazanmış, İslâmî eğilimleri belirgin Basmacı hareketine dönüşmüştür

Müslümanların geri oluşlarını ekonomik ve politik geriliğe bağlayan Fıtrat'a göre geri kalmanın sebebi İslam değil İslam'ın yanlış tatbikidir. Fıtrat da diğer Ceditistler gibi İslam'ın bir din olarak daha dinamik, daha esnek ve daha kapsayıcı olduğu görüşündedir (Shorish, 1994: 163-164).

Cedit düşüncesinin köşe taşı ilerleme düşüncesinin içselleştirilmesidir. Bu çerçevede bilim kavramı aynı zamanda terakki, gelişme, büyüme, yükselme kavramlarını da karşılamaktadır. Rusya ve Avrupa en gelişmiş ülkeler durumundadır çünkü üst düzey bilgi sahibidirler, takip edilecek model de onlardır. Bu anlayış tarih yaklaşımının da değişmesi anlamına gelmektedir çünkü İslami tarih anlayışı tarihi ilerlemenin kaydedilmesi olarak değil insanların işlerine ilahi müdahalenin kaydedilmesi biçiminde yaklaşmaktadır. Kaynaklara dönme düşüncesi ise, neredeyse bütün İslâm dünyasındaki reform hareketlerinde ve çağrılarında görülen modern bir düşüncedir. Buna rağmen Ceditist hareketin mensupları bir taraftan geleneksel İslami elitler tarafından yerleşik düzene, dolayısıyla geleneksel dini elitlerin otoritesine bir meydan okuma olarak kavranırken diğer taraftan Rus muhafazakarları tarafından İmparatorluğa sadakati tehlikeye düşürecek Pantürkizm ve Panislamizm'e doğru bir oryantasyon olarak değerlendirilmiştir (Critchlow, 1991: 9).

Ceditistlerin milleti anlama ve açıklama biçimleri de bu bağlamda dikkat çekicidir. Milleti tanımlarken kullanılan biz ifadesi Türkistan'daki Müslümanları işaret etmektedir. Millet tarihsel olarak temellendirilmekle birlikte Ceditistlerin metinleri erken dönem İslam'a atıflarla doludur. Örneğin *Tüccar* gazetesi Müslüman dilinde (Müslümanca) yayınlandığını ileri sürmüştür. Türkistan Müslümanları bir milleti dilsel ve romantik kalıplarla tanımlamışlardır. Khalid'in (2016: 42) yerinde tespitiyle "Vatan ve din kavramları Ceditistlerin uğruna göz yaşı döktükleri ulusu tanımla"mıştır.¹⁷ Vatan kavramı ise yukarıda izah edildiği üzere modern milliyetçi düşüncenin anlama ve açıklama biçiminden farklıdır. Bu bağlamda 1917'ye kadar Ceditizm bir kültürel hareket görünümündedir. Tartışmalar genellikle Rusya içerisindeki politik haklar üzerine yoğunlaşmaktadır. 1917'ye kadar egemenlik Ceditistler için bir tartışma konusu değildir. Ceditistler ancak 1917 sonrasında otonomiye tartışmaya başlayacaklardır (Khalid, 2016: 46).

Ulus elbette köylüleri de içermektedir ancak köylülerin ulusa katkısı çok azdır. Ulusa katkı nitelikli kentli insanlardan gelmektedir. Dolayısıyla Ceditizmin yaklaşımı büyük ölçüde elitisttir ancak bu elitizm bütünüyle bir doktrin olarak değerlendirilemeyecek şekildedir (Khalid, 1999: 222). Özellikle Kazak ve Türkmen entelektüellerde beliren reformist düşüncenin

17 Kedourie'nin de dikkat çektiği üzere Asyalılar ve Afrikalılar kendi ulusallıklarını büyük ölçüde kapitalizm ve sosyalizm arasındaki mücadelede bulmuşlar; sosyalizmi ulusallıklarına ulaşabilmek için bir enstrüman olarak değerlendirmişlerdir. Aslında resmi Bolşevizmin perspektifi bundan daha farklıdır. 1920'deki İkinci Enternasyonal'de açıklandığı üzere Bolşeviklerin esas yönelimi bütün millet farklılıklarının yok edilmesidir. 1924'teki Leninizmin Kuruluşu başlıklı derslerinde Stalin "Asya ve Afrika'da en vahşi ve acımasız haliyle ulusal baskıya maruz kalan halklar"dan bahsetmiştir (Kedouri, 1968: 460-461).

çok küçük sayılarda insana hitap ettiğini ifade etmek gerekir (Smith, 2013: 6-7).¹⁸

Tüm bu tartışmalar dikkate alındığında Ceditizm tipik bir anti-kolonyal hareket olarak değerlendirilemeyecektir. Zira kolonyal dünyada ortaya çıkan hareketlerin aksine Ceditizm siyasi eylemlerini ya da estetik yargı modellerini bütün olarak Batı dünyasından almamış ama bu değerlerden bir biçimde etkilenmiştir. Hindistanlı ulusal elitler uzun bir İngilizce eğitim geçmişi sahiptir. Fransa'nın kolonilerindeki elitler bir süreliğine Paris'te eğitim almışlardır. Türkistan'da ise Rus eğitim modeli Çarlık idaresinin olduğu dönemde çok az bir ilerleme kaydedebilmiştir. Ceditçiler farklı seviyelerde Rusça bilmekle birlikte Rusçayı, Türkistan'da, çok azı Rus okullarından öğrenmiştir. Genellikle Ceditçiler kendi kendilerine Rusça öğrenmişlerdir. Dolayısıyla Rusya ve Rusça yeni fikirler için birincil kanal durumunda değildir. Türkistan'a yeni tartışmalar Rusya Müslümanları ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tartışmalardan ulaşmaktadır (Khalid, 1999: 93).¹⁹

Sonuç

On dokuzuncu yüzyıl, kabaca on altıncı yüzyıldan itibaren devam eden sosyal, ekonomik ve siyasi dönüşümlerin etkilerinin sarsıcı bir şekilde hissedildiği bir dönemi işaretlemektedir. Napoleon'un Avrupa'da yarattığı düzenin Kutsal Roma İmparatorluğu'nu parçalayıp Habsburgları zayıflatması, bu siyasi entitelerin idaresi altında bulunan toplumların milliyetçilik anlayışlarının gelişmesiyle eş zamanlı biçimde gerçekleşmiştir. Nitekim, kıtada düzeni yeniden sağlamak için toplanan Viyana Kongresi'nin esas amacı da bu milliyetçiliklerin Avrupa uyumu adına kontrol altına alınabilmesidir ancak bu durum düşünüldüğü kadar kolay gerçekleşmeyecektir.

Çok uluslu İmparatorlukların sürece tepkisi ise birer vatandaşlık politikası geliştirme şeklinde tezahür edecektir. Rus Çarlığı'nın izlediği vatandaşlık politikalarına modernleşme ile karşılaşmış Müslüman elitler tarafından verilen tepki Ceditizm adı verilen hareketin katalizörü olmuştur. İzlenen politikalardan duyulan rahatsızlık süreç içerisinde önce kendi kimliğini işaretleme, kültürel korunmanın sağlanması ve Rusya içerisinde siyasi süreçlere aktif katılım ajandası biçiminde gelişmiştir. Bu bağlamda d'Enchausse'ün (1994: 178) Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesini Birinci Jön Türk Devriminin hemen sonrasında çıkarmış olmasına dair dikkati önemlidir.

¹⁸ Rus dili dolayısıyla Batı kültürü ile tanışan Merkezî Asyalı bu entelektüeller diğer Müslüman coğrafyalarda, özellikle Osmanlı İmparatorluğunda da bir dinsel uyanış düşüncesinin hareketlenmesini sağlamışlardır (Soucek, 2000: 206).

¹⁹ Abdürauf Fitrat'ın hayatı, Ceditizmin Merkezî Asya'daki serüveninin bir örneğidir. Zengin bir tüccar babanın oğlu olarak Buhara'da dünyaya gelmiş, geleneksel medrese eğitimi almış, tüccar olduğu için seyahatler yapmış, aldığı bir bursla 1909'da İstanbul'a okumak üzere hareket etmiştir. Hürriyet'in İlanından bir yıl sonra İstanbul'a varan Fitrat'ın görüşleri Osmanlı'nın başkentindeki tartışmalardan ciddi şekilde etkilenmiştir (Khalid, 2014: 43-44).

Dolayısıyla Ceditist hareketin başlıca üç kaynağı olduğu söylenebilir. Birinci kaynak Rusya üzerinden gelen modernleşme ve batı etkisidir. İkinci kaynak Osmanlı İmparatorluğunda sürdürülen, özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında hızlanan reform hareketidir. Üçüncü kaynak ise Cemaleddin Afgani gibi İslâm düşüncesinde yenilenme öneren düşünürlerin görüşleridir. Söz konusu üç kaynak Ceditizmin Bolşevik Devrimi ile işaretleyebileceğimiz döneme kadar bir kültürel reform hareketi olarak gelişmesini sağladığı gibi bu kaynak çeşitliliği Ceditizmin tipik bir post-kolonyal hareket biçiminde gelişmesini de önlemiştir.

Rusya üzerinden gelen modernleşme ve batı etkisi iki yönlü bir netice yaratmıştır. Birincisi Ceditist entelektüellerin önemli bir bölümünün, Rusya'daki Müslüman toplumunun geleceğini Rusya içerisinde görmeleridir. Bir diğer deyişle Ceditist entelektüeller refah ve gelişme için Rusya'daki Müslüman toplumların Rusya ile iktisadi ve siyasi birlikteliğinin elzem olduğunu düşünmüşlerdir. İkinci yönü ise modernleşme ve batı etkisi dolayısıyla kimlik ve kültür işaretleyiciler geliştirmeleri, kendi dilleri, kültürleri ve coğrafyaları üzerine düşünmeleri ve çalışmalarıdır. Bu süreç milletin tarihsel kurulumunun önünü açacak, Ceditizmin kısmen 1905'teki siyasal gelişmeler sonrasında ama özellikle Bolşevik Devrimi sonrasında siyasal bir hareket haline dönüşmesinin zeminini yaratacaktır.

Ceditizm, kültürel hareket durumundayken de siyasal otonomi talep eden bir hareket haline dönüştüğünde de din oldukça merkezî bir yerde durmuştur. Rusya'da ötekiyi işaretleyen hususun din olmasının bu durumda etkisi büyük olmakla birlikte Ceditizmin büyük ölçüde İslami eğitim verilen kurumlarda doğmuş ve gelişmiş olması da önemli bir etken olarak not edilmelidir. Bu durumun neticesinde Ceditistler Pantürkist ya da Türkçü ideolojileri benimsediklerinde dahi diskurları büyük ölçüde İslamcılık ve Panislamist ideolojilerle örtüşmüştür. Ceditizmin büyük ölçüde İslâm'ın ihyasını hedefleyen bir kültür hareketi olarak doğması bu durumun en önemli sebeplerinden birisi olarak not edilmelidir.

Tüm bu tartışmalar ışığında şu yargılara varmak mümkündür: Ceditizm, modernleşme ile gelenek arasında bir diyalektik ilişki önererek eğitim ve kültürel reform yoluyla Rusya Müslümanları için dönem şartlarına uygun bir kimlik inşa etmeyi amaçlayan, bununla birlikte farklı yerlerde farklı biçimlerde anlaşılan ve tatbik edilen bir kimlik politikasıdır. Bu kimlik politikası siyasal bir ajandaya yirminci yüzyılın başına kadar sahip değildir. Birinci Dünya Savaşını da içine alan dönem dahil, Ceditistlerin önemli ölçüde Rusya Müslümanlarının geleceğini Rusya içerisinde görüyor olmaları, bu durumun Bolşevik Devrimi'nden sonra radikal bir biçimde değişmesi Ceditizmin 1917 sonrasında bir siyasal hareket olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

- Akpınar, Y. (2008). *Gaspıralı Seçilmiş Eserleri (Dil, Edebiyat, Seyahat Yazıları)*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Allworth, E. A. (1990). *The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present: A Cultural History*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Aslanova, S. (2006). *Kutsal Sinod'tan Rus Ortodoks Kilisesi'ne*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Baldauf, Ingeborg (2001). "Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World". *Die Welt des Islams*, Mar., 2001, New Series, Vol. 41, Issue 1 (Mar., 2001), pp. 72- 88.
- Bennigsen, A. & Lemercier-Quelquejay, C. (1967). *Islam in the Soviet Union*. New York: Praeger.
- Bennigsen, A. & Wimbush S. E. (1985). *Mystics and Commisars-Sufism in the Soviet Union*. Berkeley: University of California Press.
- Brophy, D. (2016). *Uyghur Nation-Reform and Revolution on the Russia-China Frontier*. Harvard University Press.
- Critchlow, J. (1991). *Nationalism in Uzbekistan: A Soviet Republic's Road to Sovereignty*. Colorado: Westview Press.
- Çimen, L. K. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- d'Encausse, H. C. (1988). *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia*. Berkeley: University of California Press.
- d'Encausse, H. C. (1994). "Social and Political Reform". *Central Asia: One Hundred Thirty Years of Russian Dominance, A Historical Overview* içinde, Ed.: Edward A. Allworth. London: Duke University Press.
- d'Encausse, H. C. (1994b). "the Stirring of National Feeling". *Central Asia: One Hundred Thirty Years of Russian Dominance, A Historical Overview* içinde, Ed.: Edward A. Allworth. London: Duke University Press.

- Deringil, S. (1994). "The Ottoman Empire and Russian Muslims: Brothers or Rivals?". *Central Asian Survey*, 13:3, ss. 409-416.
- Eden, J & Sartori, P. & DeWeese, D. (2016). "Moving Beyond Modernism: Rethinking Cultural Change in Muslim Eurasia (19th-20th Centuries)". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 59, No. 1/2, Beyond Modernism: Rethinking Islam in Russia, Central Asia and Western China (19th- 20th Centuries), ss. 1-36
- Eissenstat, H. (2001). "Turkic Immigrants/Turkish Nationalism: Opportunities and Limitations of a Nationalism in Exile". *Turkish Studies Association Bulletin*, Vol. 25/26, No. 2/1 (Fall 2001 / Spring 2002), ss. 25-50.
- Fazlurrahman, M. (1982). *Islam and Modernity*. Chicago: Chicago University Press, 1982.
- Fierman, W. (1991). "The Soviet Transformation of Central Asia". *Soviet Central Asia: the Failed Transformation* içinde, Ed.: W. Fierman. Colorado: Westview Press.
- Frank, A. J. (2012). *Bukhara and the Muslims of Russia-Sufism, Education, and the Paradox of Islamic Prestige*. Leiden: Brill Academic Publications.
- Gökgöz, S. S. (1996). *İdil-Ural Sahasında Ceditçi Sosyalistlerin Faaliyetleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Guiliano, E. (2011). *Constructing Grievance- Ethnic Nationalism in Russia's Republics*. Cornell University Press
- Güngör, G. (2015). *Hüseyinzade Ali Turan'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir İnceleme*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış doktora tezi).
- Kangas, R. D. (1995). "State Building and Civil Society in Central Asia". *Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia* içinde, Ed.: V. Tismaneau. Armonk: M. E. Sharpe.
- Kedourie, E. (1968). "Revolutionary Nationalism in Asia and Africa". *Government and Opposition*, Vol. 3, No. 4 (Autumn 1968), ss. 453-464.

- Kendirbaeva, G. (1998). "The Early Twentieth-Century Kazakh Intelligentsia: In Search of National Identity". *Post-Soviet Central Asia* içinde, Ed.: T. Atabaki ve J. O'Kane içinde. London: Tauris.
- Khalid, A. (1998). *The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia*. Berkeley: University of California Press.
- Khalid, A. (1999). *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*. London: University of California Press.
- Khalid, A. (2014). *Islam after Communism : religion and politics in Central Asia*. California: University of California Press.
- Khalid, A. (2016). *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*. Cornell University Press.
- Kuttner, Thomas (1975). "Russian Jadidism and the Islamic World Ismail Gasprinskii in Cairo, 1908. A Call to the Arabs for the Rejuvenation of the Islamic World". *Cahiers du Monde russe et soviétique*, Jul.-Dec., 1975, Vol. 16, No. 3/4, ss. 383-424.
- Malashenko, A. (1993). "Religious and Political Change in Soviet Muslim Regions". *State, Religion and Society in Central Asia: A Post Soviet Critique* içinde, Ed.: V. Naumkin. Ithaca Press.
- Meyer, J. H. (2007). "Immigration, Return, and the Politics of Citizenship: Russian Muslims in the Ottoman Empire, 1860-1914". *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 39, No. 1 (Feb., 2007), ss. 15-32
- Ro'i, Y. (2004). "Islam in the FSU-An Inevitable Impediment to Democracy?". *Democracy and Pluralism in Muslim Eurasia* içinde, Ed.: Y. Ro'i. London: Frank Cass.
- Sartori, P. (2009). "An Overview of Tsarist Policy on Islamic Courts in Turkestan: Its Genealogy and its Effects". *Cahiers d'Asie centrale* [Online], 17/18 | 2009, Online since 26 May 2010, connection on 21 April 2019.
- Shorish, M. M. (1994). "Back To Jadidism: The Future Of Education In Central Asia". *Islamic Studies*, Vol. 33, No. 2/3, Special Issue on Central Asia (Summer-Autumn 1994), pp. 161-182

- Smith, J. (2013). *Red Nations- The Nationalities Experience in and after the USSR*. New York: Cambridge University Press.
- Soucek, S. (2000). *A History of Inner Asia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Spannaus, N. (2016). “The Ur-Text of Jadidism: Abū Naşr Qūrşāwī’s Irshād and the Historiography of Muslim Modernism in Russia”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 59, No. 1/2, Beyond Modernism: Rethinking Islam in Russia, Central Asia and Western China (19th- 20th Centuries) (2016), ss. 93-125
- Teschke, B. (2017). *1648 Söylencesi-Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu*. Çev. Bülent Şimşek. İstanbul: Can Yayınları.
- Turan, Ö. & Evered, K. T. (2005). “Jadidism in South-Eastern Europe: The Influence of Ismail Bey Gaspirali among Bulgarian Turks”. *Middle Eastern Studies*, Jul., 2005, Vol. 41, No. 4 (Jul., 2005), ss. 481-502.
- Yavuz, M. H. (1993). “Nationalism And Islam: Yusuf Akçura and Üç Tarz-ı Siyaset”. *Journal of Islamic Studies*, Vol. 4, No. 2 (July 1993), ss. 175-207.
- Yemelianova, G. M. (1999). “Volga Tatars, Russians and the Russian State at the Turn of the Nineteenth Century: Relationships and Perceptions”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 77, No. 3 (Jul., 1999), ss. 448-484.
- Yemelianova, G. M. (2002). *Russia and Islam-A Historical Survey*. New York: Palgrave-MacMillan.
- Yemelianova, G. M. (2019). *Muslims of Central Asia-An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Zeki, İ. (2014). *Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Türkistan Âlimleri Üzerindeki Etkisi: Mahmud Hoca Behbudi ve Münevver Kari Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Extended Abstract

From the sixteenth century onwards, there had been the rise of a state model in international politics, predicated on the principles of centralization,

non-interventionism and clearly defined borders. Such a new vision of state as the utmost authority in both domestic and foreign policies entailed identity politics and unmediated ideological indoctrination of the citizens. In this context, states had been extensively engaged in identifying the societies within their borders. As a natural result of this new outlook, religious, cultural or ethnic markers became even more decisive. Therefore, from the beginning of the nineteenth century, also with the influence of the Napoleonic Wars, nationalisms became more visible in domestic and international politics.

Within this framework, multinational empires found themselves as the targets of nationalist and separatist movements in the second part of nineteenth century. The reaction to it however, entailed assimilation by using instruments such as mass media and mass education. The Russian Empire which had largely been composed of Muslim Turkic societies experienced it more severely. The Jadidist movement is the sharpest example with regard to its wider and prolonged impact and by showing the trajectory of nationalisms that the Empire promoted as well as the nationalisms that emerge out of the social contexts. It was urged by some scholars that the Jadidism was a nationalist movement, a-pan-turkist movement, and even a pan-turanist movement. These perspectives also admit that the Jadidism had been a political movement from the very beginning.

This paper aims to locate Jadidism among other nationalism movements of the nineteenth century. It argues that until Bolshevik Revolution the Jadidism was not a political movement but rather a cultural policy. Jadidism was not Turkist, pan-turkist or pan-turanist but a nationalist movement developed as a cultural policy. Although Jadidist approaches demanding political autonomy had increased during the years of WWI, it did not transform into a political movement until Bolshevik Revolution.

The Jadidism has generally been discussed within the modernization perspective, especially during the Cold War period, with the effect of Soviet historiography. One of the most common flaws in viewing Jadidism through the modernization lens has been the claim that the Jadidism had a political agenda from the very beginning. The second important misunderstanding is the tendency of seeing Jadidism as a monolithic thought, common to all Muslims living in Russian territory. On the contrary, Jadidism was regarded and practiced in highly diverse forms in Russian Empire, just as in the rest of the Muslim World.

Jadidism spread among Volga-Ural Tatars very quickly, whereas its influence had been limited and diverse in Central Asia and Turkistan. Turkistan's encounter with reformist ideas through Ottomans and Russian Muslims seems to have created multifarious forms as a result of mutual interaction. By virtue of that, different social, political or cultural models were discussed. Bukhara however, stands as a peculiar location highly different from Turkistan. While the reformist movement was majorly under the leadership of intellectuals in Turkistan, it was directly led by state

administrators in Bukhara. On that sense, the reformist movement in Bukhara bears significant similarities with the reformist movement in Ottoman Empire.

Three main aspects of Jadidism have prevailed in almost all its interpretations. These were common language, central role of religion and anticipating the future of the Russian Muslims within the Russian Empire. The cornerstone of the Jadidist thinking, however, was the strong belief in progressivism. In this sense, the concept of science also amounts to progress, development, rise.

It can be said that the Jadidist movement had three main sources: The first was the modernization and Westernization channeled through Russia. The second was the reformist movement pursued by Ottoman Empire after eighteenth century. The third was the wave of ideas suggesting a renewal of Islamic thought pioneered by intellectuals such as Jamal ad din Afghani. These three sources strengthened the Jadidism as a cultural reformist movement until Bolshevik Revolution.

The consequences of modernization and westernization were twofold. The first was the strong belief in envisioning Muslim communities' future within the Russian Empire. In other words, the Jadidist intellectuals upheld the idea of a strong cooperation with Russian authorities as a necessity for the economic and social development of Muslim-Turkic communities living in Russia. The second aspect was to develop their own cultural markers, identity formation based on vernacular language, culture and geography. This process paved the way for nation-building and transformed Jadidism into to political movement after the events in 1905, especially after Bolshevik Revolution.

In the light of the discussions above, it's possible to conclude as follows: Jadidism was an identity policy, aiming to construct an identity for Russian Muslims through education and cultural reform by means of a dialectical relationship between modernity and tradition. In the meantime, it was understood differently from one region to another. This identity policy did not have a political agenda until the beginning of the twentieth century. This situation would change after the events in Russian Empire in 1905, with the effect of WWI and with the Bolshevik Revolution.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İDEOLOJİK TERKİBİNDE ÜÇ TARZ-I SİYASET: OSMANLILIK, İSLAMCILIK VE TÜRKÇÜLÜK

Gökberk YÜCEL*

Öz

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 -1913 yılları kısmen, 1913-1918 yılları mutlak iktidar olarak Osmanlı Devleti'nin son dönem siyasetinde sahne almıştır. Bu dönem aynı zamanda Devletin ontolojik güvenliğine yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi adına Türk fikir tarihinde hareketliliklerin yaşandığı sürece tekabül etmektedir. Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları bu fikir hareketlerinin başat unsuru olarak İttihat ve Terakki'nin siyasetinde etkin olmuştur. Tarihsel analiz metodunun kullanıldığı bu çalışmada, İttihat ve Terakki'nin Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerini hangi zeminde ve nasıl tatbik ettikleri incelenecektir. Ayrıca Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları Cemiyet politikalarında birbirine tezatlık mı içerdiği yoksa birbirini tamamlayan bir terkibe mi haiz olduğu sorusunun da cevabı aranacaktır. Cemiyetin ideolojik terkiibini oluşturan mevzu bahis üç ideolojik akım, "devlet-i ebed müddet" anlayışı zemininde uygulanmıştır. Dolayısıyla her üç siyasî akım "devlet merkezli" olup Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde, bölgenin siyasî ve sosyolojik dinamiklerine uygun olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda Osmanlı içerisinde bütün unsurların ittihadını öngören Osmanlılık fikri ile İslam coğrafyalarında Hanedanı ve Hilafeti Müslümanların siyasî kutbu haline getirmeyi hedefleyen İslamcılık fikri, devletin içerisinde bulunduğu bekâ sorununa çözüm getirmek amacıyla aynı gayeye matuf kılınmıştır. Mamefih Türkçülük ise vatan ve Ali Devlet mottoları doğrultusunda hem iç politikada kitleleri harekete geçirecek milli motivasyon aracı hem de Türk ahalisinin yaşadığı bölgelerde düşman unsurlarını zayıflatma hedefiyle strateji unsuru işlevi görmüştür. Sonuç olarak İttihat ve Terakki siyasetinde her üç ideoloji Osmanlı Devleti'nin ontolojik güvenliğinin merkeze alındığı ve birbirini tamamlayan bir terkibe sahip olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük

THREE STYLES OF POLITICS IN THE IDEOLOGICAL COMPOSITION OF THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS: OTTOMANISM, ISLAMISM, AND TURKISM

Abstract

The Committee of Union and Progress acted as the partial power between the years of 1908-1913 and the absolute power between 1913-1918 in the last political period of the Ottoman State. This period also corresponds to the period of

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. gokberk.yucel@amasya.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0002-0299-1722>.

dynamism in Turkish intellectual history in order to eliminate threats to the ontological security of the State. Ottomanism, Islamism, and Turkism movements became effective in the politics of the Union and Progress as the principal element of these intellectual movements. In this study, in which the historical analysis method is used, on which grounds and how the Union and Progress applied the ideas of Ottomanism, Islamism, and Turkism will be examined. In addition, the answer to the question of whether Ottomanism, Islamism, and Turkism movements conflict with each other or have a complementary composition in the policies of the Committee. The three ideological movements, which constitute the ideological composition of the committee, were applied on the basis of the understanding of "devlet-i ebed müddet". Therefore, all three political movements are "state-centered" and shaped in different regions of the Ottoman State in accordance with the political and sociological dynamics of the region. In this context, the idea of Ottomanism, which foresees the union of all components within the Ottoman State, and the idea of Islamism, which aims to make the Dynasty and Caliphate into the political pole of Muslims in Islamic geographies, were attributed to the aim of solving the survival problem of the state. In addition, the Turkism, on the other hand, served as both a national motivation tool to mobilize the masses in internal politics and a strategic tool with the aim of weakening the enemy elements in the regions where the Turkish people lived in line with the motto of motherland and Âli Devlet. As a result, in the policy of Union and Progress, all three ideologies have a composition that focuses on the ontological security of the Ottoman State and in which they complement one other.

Keywords: *The Committee of Union and Progress, Ottomanism, Islamism, Turkism*

Giriş

İttihat ve Terakki Cemiyeti dönemi, Türk tefekkür ve siyasî hayatında pek çok kırılma noktalarının yaşandığı bir sürece tekabül etmiştir. Türk düşüncesinde İslam ve töre gibi kadim döneme yön veren unsurlar ile Avrupa'da zuhur eden hürriyet, eşitlik, anayasa, ulus devlet gibi yeni mefhumlar arasında özgün bir sentez ortaya koyulmaya çalışılırken, Türk siyasetinde meşrutiyet, fırkacılık, meclis, seçim, temsil gibi yapı ve kavramlar üzerinden yeni bir politik iklim neşvünema bulmuştur. Devlet-i Âliyye'nin kangrenleşmiş yapısal sorunlarına, Meşrutiyet'in nevezuhur fırkacılık siyasetinin eklenmesi, devletin siyasî atmosferinde ve kurumsal yapılanmasında gerilimli ve buhranlı bir süreci doğurmuştur. Mamafih iç siyasetteki bu buhranlı döneme aynı zamanda uluslararası siyasette güç dengesinin bozulduğu, bloklama ve savaş ikliminin hissedildiği dönüşüm de eşlik etmiştir.

Cihan Harbi, Türk devlet tarihinde Osmanlı dönemini sona erdirirken akabinde gerçekleşen İstiklâl Harbi ile Cumhuriyet kurulmuş, bilvesile İttihat ve Terakki dönemi bütün aktör ve ideolojik yapısıyla cumhuriyetin devr-i sabıkı olarak ilan edilmiştir. Cumhuriyet, ilmi, fikri ve kurumsal dönüşümü itibariyle batılı paradigmaya tam intibakı hedef ve şiar edinmiştir. Osmanlı modernleşmesinde sürdürülen, dahi siyasî ve sosyolojik olarak gerilimli fay hatları üzerinde teşkil eden eski-yeni, alafranga-alaturka, gelenek-modern ikilemlerine Cumhuriyet yönetimi tarafından son verilmek

istenmiştir. Cumhuriyet kadroları, batılı-toprağa bağlı ulus devlet tasavvurunu ve homojenleştirilmiş milli kimlik tahayyülünü merkeze alırken, Osmanlılık, İslamcılık ve Turancılık- Türkçülük fikirlerini tehlikeli, maceraperest olarak Cumhuriyetin ötekisi olarak konumlandırmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi tarih yazımı, coğrafya tasavvuru ve ideolojik formatıyla şekillenen literatür, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mefhumlara, olaylara, olgulara, ideolojilere nasıl bir anlam yüklediği sorusuna çoğu zaman eksik ve yanlış cevaplar üretmektedir.

Bu çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojik terkinde Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin hangi zaman ve zemin üzerinde şekillendiği incelenecektir. Diğer bir tabirle mevzu bahis ideolojik akımların İttihat ve Terakki iktidarında ve siyasetinde nasıl bir terkip oluşturduğu sorusuna cevap aranacaktır. Çalışmanın temel varsayımlarını şunlar oluşturmaktadır:

- Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları, teorik ve fiili bağlamda Batı düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıksa da devletin kendi tecrübe ve birikimleriyle özgün bir çerçeveye sahip olmuştur. “Devlet-i ebed müddet” anlayışı, bu akımlarda merkezi konumdadır.
- Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımları, birbirinin tenakuzu ve alternatifini olmaktan ziyade İttihat ve Terakki siyasetinde birbirini tamamlayan ve bütünleyen bir işlev görmüştür.
- İttihat ve Terakki elitleri, mevzu bahis üç fikir akımına birinin miyadı diğerinin miladı şeklinde bakmamıştır ve aynı zaman diliminde farklı zeminlerde bu üç fikir akımını bir arada kullanmayı denemiştir. Dolayısıyla üç fikir akımı için devlet siyasetinde keskin kopuşlar yaşanmamıştır.

Tarihsel analiz metodu, bu çalışmanın metodolojisini oluşturmuştur. Tarihsel analiz metodu, siyasî, içtimaî ve iktisadî olguların tarihinin araştırılması ve analiz edilmesi olup; “ne oldu, neden ve nasıl oldu” sorularıyla tarihî sürecin değerlendirilmesini ve hadiselere yönelik mesajların olgusal bir çerçevede okunmasını amaçlamaktadır (Leedy ve Ormrod, 2015). Bu bağlamda birinci başlıkta İttihat ve Terakki'nin siyasetinde mevzu bahis fikir akımlarına nasıl bakılması gerektiğine yönelik teorik bir çerçeve sunulmuş ve konu bağlamında literatürle ilgili genel tartışmalara yer verilmiştir. Bu noktada dönemin atmosferinde ideolojilerin nasıl konumlandırıldığına ilişkin literatür tartışmasının yapılması, çalışmanın amacı ve varsayımları doğrultusunda önem arz etmektedir. İkinci başlıkta ise, İttihat ve Terakki'nin ideolojik terkinde ontolojik zemin olarak ön plana çıkan “devlet-i ebed müddet” kavramına yer verilmiştir. Üçüncü ve son başlıkta ise Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarının İttihat ve Terakki siyasetindeki rol, konum ve işlevleri incelenmiştir.

1. TEORİK ÇERÇEVE VE LİTERATÜR TARTIŞMASI

Milliyetçilik tasnifleri, coğrafyalardaki milliyetçilik hareketlerinin yapı ve işlevlerini izah etmek bakımından önem arz etmektedir. Zira milliyetçi hareketler, kendi toplumlarının dinamikleriyle şekillendirilmektedir. Bu bağlamda etnisite, kültür, dil, din, devlet, tarih yazımı ve coğrafya tasavvuru, milli kimliklerin tahayyülünde farklı renk ve tonlarda kullanılmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketleri ve bu hareketlerin karşısında devletin göstermiş olduğu refleksi anlamak adına etnik merkezli milliyetçilik ile devlet merkezli milliyetçilik tasnifi çalışmanın teorik çerçevesini oluşturmaktadır (Brass, 1991: 20-21). Devlet merkezli milliyetçilik, müesses devlet düzenine sahip toplumlarda, kapsayıcı, birleştirici ve reformcu bir görünüme sahiptir (Breuilly, 1993: 9). Çok unsurlu yapıları bünyesinde barındıran imparatorluklar, siyasi ve sosyal yapının bütününe kapsayacak reformlar ile devleti dönüştürmeye çalışır. Bu noktada merkeziyetçilik ve standartlaştırılmış bürokrasi ön plana çıkar. Devlet bünyesinde yapılan reformlar başta askeri alanda olmak üzere eğitim, kültür ve iktisadi alanda tavandan tabana doğru gerçekleşir. Devlet merkezli milliyetçiliklerde etnik merkezli milliyetçiliklere nazaran politik söylem ve kapsayıcılık, kültürel unsurlardan daha fazla kullanılır (Breuilly, 1993: 230-231).

Etnik merkezli milliyetçilik ise özellikle imparatorlukların dağılma süreçlerinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerde görülmektedir (Breuilly, 1993: 123). Etnik toplulukta ortak ve milli bir kültür inşası, homojen ve türdeş bir kimlik tahayyülü, etnik tarih yazımı ve tarihi yurt tasavvuru bu milliyetçiliklerin temel özellikleri arasında yer almaktadır (Smith, 1991: 126). Etnik milliyetçiliklerin bir diğer karakteri ise, "pan milliyetçi" hareketler olarak zuhur etmesidir. Pan milliyetçilik, etnik akrabalarını ve yaşadıkları toprakları kurtarmak adına, tarihî topraklar vurgusunu ön plana çıkaran irredentist bir yapıya sahiptir (Smith, 2010: 29).

20. yüzyılın başlarında ivme kazanan etnik/ayrılıkçı hareketlerin coğrafi olarak en yoğun gözlemlendiği topraklar Osmanlı toprakları olmuştur. Bu dönemde aynı zamanda Osmanlı'da yapısal reformlar yapılmış ve Meşrutiyet rejimiyle bünyesindeki bütün unsurları bir arada tutma gayreti içerisinde olunmuştur. Mamafih dönemin siyasetinde aktif rol oynayan İttihat ve Terakki'nin devlet merkezli siyaseti, Osmanlı Devleti'ndeki yapısal reformların fikri/ideolojik izdüşümünü teşkil etmiştir. Bu doğrultuda Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerinin, Cemiyetin ideolojik terkinde hangi amaca matuf bir şekilde yürütüldüğü önem kazanmaktadır.

Literatürde bu konudaki birinci tartışma Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük-Turancılık akımlarının teorik zemini ve muhtevası üzerindedir. Mevzu bahis olan üç fikir akımının zemini üzerinde farklı kavramsallaştırmalar ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda Osmanlıcılık, meşrutiyet rejiminde bütün anasının meclis içerisinde temsilini öngören, bilvesile Fransız vatanseverliğinden mülhem toprağa bağlı (teritoryal) ve Osmanlı yurttaşlık kimliğinin tesis edildiği birleştirici/kapsayıcı bir fikir

olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlılığın ortaya çıktığı dönem için Yeni Osmanlılar hareketi gösterilmektedir (Mardin, 2008: 33; Berkes, 2003: 296). Bu bağlamda Yeni Osmanlılarda romantik hürriyetçilik ile vatanperverlik fikrinin iz düşümü olan Osmanlı Patriesi (vatanı), Türklük-Müslümanlık-Osmanlılık kimliği arasındaki bocalamaları nihayete erdirecek coğrafya kimliğine dayanmıştır (Mardin, 2009: 49). Mardin, Osmanlılık fikrinin teorik veçhesini ittihadın, yönetsel kısmını ise anasır arasındaki müşterek ittifakın oluşturduğunu serdetmiştir (Mardin, 2008: 265). Buna mukabil, Osmanlı vatanseverliği üzerine şekillenen Osmanlılık fikrinin Türk milliyetçiliğinden farklı olduğu ve Türk milliyetçiliğinin referansı olamayacağı Mardin tarafından dillendirilmiştir (Mardin, 2009: 50). Mardin'in bu iddiası, milliyetçilik düşüncesinin modern milli kimlik anlayışını referans aldığı, Osmanlılık düşüncesinin konsolide ve homojen bir milli kimlik terkiibinden yoksun olduğu anlayışından kaynaklı olabilir. Masamı Arai ise (2009: 180), Osmanlılık fikrini coğrafya merkezli olarak ele almış ve farklı unsurların ortak vatan paydasında birleştirilmesi hususunu Türk Milliyetçiliğinin doğuşu olarak telakki etmiştir. Bilvesile Osmanlılık kimliği, devletin bünyesindeki bütün anasırı kapsayacak şekliyle siyasi bir üst kimlik olarak ifade edilmiştir.

İslamcılık ise, Sultan II. Abdülhamid dönemi “Hilafet” siyaseti ile yeryüzündeki bütün Müslüman unsurların birleşmesinden mülhem “pan-İslamizm” siyaseti olarak iki farklı kavramlaştırmaya tabidir (Koloğlu, 2017: 19). Sultan II. Abdülhamid dönemi “Hilafet” siyaseti, Devlet-i Âliyye'nin içerisindeki Müslüman kitlenin konsolide edilerek Arap ve Kuzey Afrika topraklarında ayrılıkçı/etnik milliyetçi hareketleri önlemeye yönelik “devlet merkezli” siyaset anlayışdır (Tanıyıcı ve Kahraman, 2017: 8-9). Bu bağlamda geleneksel İslam anlayışının tarikat şeyhleri gibi aktörleriyle yürütülmüştür. Bu bölgelerdeki tarikat şeyhleri aracılığıyla bölgedeki gayri Türk Müslümanlar kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. “Hilafet” siyaseti, teorik bir zeminden ziyade stratejik bir yönelim taşımaktadır ve Osmanlı toprak bütünlüğünün muhafazasına yöneliktir (Kara, 2013: 22-23). Bu dönem, aynı zamanda geleneksel İslam anlayışının karşısında modernize edilmiş bir İslam anlayışının konumlandığı, Osmanlı aydınlarının Cemaleddin Afgani gibi isimlerden etkilendiği dönemdir (Karaman, 1994: 459; Kara, 2013: 24).

Türkçülük akımı, 20. yy'nin başlarında dil ve kültürel sahadaki “Türk” merkezli okumaların, siyasi mecraaya taşınmasıdır. Türkçülük akımının genel olarak “Turancılık, Pantürkizm, Panturanizm” gibi kavramlarla coğrafya tasavvuru ortaya koyulmaktadır. Bu bağlamda literatürde Türkçülük, Pantürkizm, Panturanizm kavramları birbirlerinin yerine ikame edilerek kullanılmaktadır. Osmanlı'da Türkçülük akımı iki damar olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi Kuzey (Rusya) Türklüğünden gelen aydınların İstanbul'da 1911 Türk Yurdu ve 1912 Türk Ocakları çatısı altında oluşturdukları İstanbul merkezli Türkçülüktür. İstanbul merkezli Türkçülük, etno-kültürel

kimlik ve tarih yazımına müstenit, Rusya'daki "halka doğru" akımından mülhem halkçılık ile Alman romantizmden mülhem milliyetçiliği birleştiren ve etnik bağlamda bütün Türklerin birleşmesi düşüncesine dayanan bir perspektif ortaya koymuştur (Durgun, 2019: 108). İstanbul Ekolü, dini inançlar sebebiyle ihtilafa düşen Turan kavimleri arasında daha sıkı bir iş birliğinin tesis edilmesi gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu husus, Macar Turancılığı ile İstanbul ekolü arasında fikri bir yaklaşıma da beraberinde getirmiştir (Akçura, 2005: 339-341). Buna mukabil, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin ve Ali Canib Yöntem gibi isimlerden müteşekkil "Genç Kalemler" hareketi, lisan ve gaye birliğine dayanan, dini telakkiyi milliyet sosyolojisinin merkezinde tutan ve devlet merkezli Selanik Ekolünü oluşturmuştur. Selanik ekolü, "bugünün" inşasında Fransız sosyolojisine dayalı, kültürel bir Türkçülük ortaya koymuştur. Dil ve kültür olarak tanımlanan kimliğin coğrafya tasavvuru ise Türkçe konuşan, Müslüman olan ve Türk terbiyesini özümsemiş Türklüğün birleşmesi olarak telakki edilmiştir (Durgun, 2019: 106).

Literatürde ikinci tartışma ise, Yusuf Akçura'nın (2015: 113-145) "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesinden yola çıkılarak Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikirlerinin birbirinin karşısı olduğu üzerinedir. Bu doğrultuda Osmanlılık ve İslamcılık siyasetinin Balkanlarda ve Arap coğrafyasında yaşanan toprak kayıpları üzerine Osmanlı devlet erkanının ve aydınlarının Türkçülüğe sarıldığı varsayılmıştır. Osmanlıcılığa ilişkin bütün anasının Osmanlılık paydasında birleştirilmesi yorumu referans alınırca, Balkan Harplerinden sonra bu siyasetin iflas ettiği söylenebilir. Aynı süreç Arap ve Kuzey Afrika topraklarının elimizden çıkması bağlamında İslamcılık için de geçerlidir. Lakin Osmanlılık ve İslamcılık, "milliyetçilik öncesi milliyetçilik" şiarı bağlamında devletin ontolojik güvenliğine ilişkin bir önerme sunmaktadır. Bu bağlamda hem Osmanlılık hem de "Hilafet" siyaseti bağlamında İslamcılık, Devlet-i Âliyye'nin hem varlığını sürdürmesi hem de coğrafyası üzerindeki büyüklük iddiasını devam ettirmesi bakımından gerçekten Türkçülüğün tenakuzunu mu içermektedir; yoksa Türkçülük, ideolojik formu ile Osmanlılık ve "Hilafet merkezli" İslamcılık siyasetinin tamamlayıcı unsuru olarak mı kullanılmıştır? Bu üç fikir akımının Osmanlı siyasetinde hassaten İttihat ve Terakki döneminde işlevi "devlet-i ebed müddet" anlayışı üzerinden yeniden gözden geçirilmek durumundadır. Zira Akçura, üç fikir akımının Osmanlı sahnesindeki miyadından ziyade miladına ilişkin bir önerme ortaya koymuştur.

Mevzu bahis üç siyasî akımın birbirinin tenakuzunu içerdiğine ilişkin tartışma aynı zamanda siyasetteki varlığına ilişkin ömür biçilmesiyle tarih yazımına eklenmiştir (Çalen, 2018:9-10). Bu doğrultuda Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarına ilişkin literatürdeki üçüncü tartışma, bu akımların birbirlerinin alternatifini olması hasebiyle devlet siyasetinde her birinin miyadı olduğuna yöneliktir. Diğer bir tabirle Osmanlılık siyaseti başarısız olduğu için İslamcılık siyasetinin veya İslamcılık siyasetinin başarısız olacağına ilişkin öngörü sonrasında Türkçülük siyasetinin tercih

edildiği ifade edilmektedir.¹ Dönemin paradigmatik yönelimleri dikkate alındığında Osmanlı Devleti her ne kadar teritoryal bir devlete dönüşse de zihni ve kurumsal yapısıyla ulus devlet değildir. Dolayısıyla “Âli Devlet” mottosu çerçevesinde mevzu bahis üç akım Osmanlı siyasetindeki konumu yeniden gözden geçirilmelidir.

2. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN İDEOLOJİK TERKİBİNDE ONTOLOJİK ZEMİN: DEVLET-İ EBED MÜDDET

1856 Paris Barış Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti bir Avrupa'nın bir parçası sayılmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü Avrupalı Devletlerin garantisi altında olacağı taahhüt edilmiştir.² Bu dönem aynı zamanda Avrupa güç dengesinin muhafaza edildiği ve özellikle İngiltere'nin dengeleyici gücü sebebiyle hiçbir Avrupa devletinin mutlak güç olarak uluslararası sistemde yükselmediği bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti ise düvel-i muazzamayı teşkil eden devlet arasında güç dengesini gözeterek varlığını muhafaza etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin varlığını korumaya yönelik kurduğu dengeleyici ilişkiler asimetrik olmuştur. Yani muhatabı olan güçler, askeri ve iktisadi kapasitesi sebebiyle Osmanlı'nın üzerinde siyasi bir üstünlüğe sahip olmuştur. Bu durum her savaş sonrasında araya giren dengeleyici gücün lehine sonuçlanacak tavizleri de doğurmuştur. Örneğin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında ağır yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, Rus askeri güçlerinin Ayastefanos (Yeşilköy) önlerine gelmesiyle yaşadığı ontolojik güvenlik tehdidini İngilizlerin araya girmesiyle bertaraf etse de Ayastefanos Antlaşmasının reziye edilmesiyle imzalanan 1878 Berlin Antlaşmasında Akdeniz'de stratejik bir nokta olan Kıbrıs'ı İngilizlere bırakmak zorunda kalmış, yine Akdeniz güvenliği bahanesiyle 1882 yılında İngilizlerin Mısır'ı işgaline ses çıkaramamıştır (Jelavich, 1970: 61).

Osmanlı Devleti'nin yürütmeye çalıştığı denge siyaseti, uluslararası sistemdeki güç dengesindeki bozulmalarla işlemez hale gelmiştir. 1902 yılında imzalanan İngiliz-Japon ittifak anlaşmasıyla politik ve stratejik ilgisini Pasifiğe kaydıran İngiltere, 1903 yılında İngiliz Savunma Komitesinin raporunca İstanbul ve Boğazların Ruslar tarafından işgalinin İngiltere'nin Akdeniz güvenliğine zeval getirmeyeceğini ifade etmiştir (Renzi, 1970: 16). Bununla beraber 1908 Reval Görüşmeleri hem Avrupa güç dengesi sistemi hem de Osmanlı Devleti açısından önemli gelişmelere sebep olmuştur. Reval görüşmeleri İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki üçlü ittifakın zeminini hazırlamıştır. Ayrıca Rusya 1905 Japonya yenilgisinden sonra bütün dikkatini Balkanlar ve Boğazlara yönetmiştir ve Reval görüşmeleri Rusların Balkanlardaki etkin bir politika izlemesinin önünü açmıştır (Toprak, 2019: 63; Cengizer, 2017: 114-117). İngiltere ve

¹ Konuyla ilgili olarak bakınız Çandar, 1991: 95-96; Tunaya, 1989: 308-310; Akşin, 1980.

² 1856 Paris Antlaşmasının 7. Maddesine dayanmaktadır. Antlaşma metni Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne günümüz Türkçesine nakledilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006: 101).

Rusya arasındaki ittifak, daha önceki dönemlerde İngiliz-Rus ikiliğinden doğan Osmanlı denge politikasının da büyük ölçüde işlerliğinin ortadan kalkmasıyla sonuçlanmış ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla yakınlaşmasına sebebiyet vermiştir (Toprak, 2019: 66). Buna mukabil 1908 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna Hersek'i ilhak ederek Balkanlardaki pozisyonunu tahkim etmeye çalışmıştır (Cengizer, 2017: 119). İtalyanların 1911'de Trablusgarp saldırısı ve Karadağ'ı da içine alan Yunan, Bulgar ve Sırp ittifakının 1912'de Osmanlı'ya saldırılarıyla başlayan Balkan Harbi, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu güvenlik buhranını derinleştiren, en nihayetinde Kuzey Afrika ve Balkanlar'daki topraklarını kaybetmesiyle sonuçlanan bir süreci ihtiva etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılma sorunu olan Şark Meselesinin düvel-i muazzama tarafından çözüme kavuşturulmaya başlandığı bu süreç ile İttihat ve Terakki'nin Osmanlı siyasetindeki etkisi aynı döneme tekabül etmektedir. Devletin varlık mücadelesi verdiği bu dönemde siyasî akımlar ve Osmanlı siyaseti, “devlet-i ebed müddet”³ düşüncesini merkeze almışlardır. İttihat ve Terakki'nin politik tasavvurunda ideolojik hareketler umumiyetle devlet ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır. Yani diğer bir tabirle devletin ontolojik güvenliği, şartlar ekseninde mevzu bahis ideolojilere şekil vermiştir. İttihat ve Terakki'nin siyasal yönelimlerini oluşturan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük/Turancılık politikaları devletin varlığını ve coğrafi/tarihi hukukunu korumaya müstenit devlet merkezli politikalar olmuştur. Bu politikalar bağlamında devlet sisteminin özellikle ordunun yeniden tanzim edilmesi hedeflenirken diğer taraftan düvel-i muazzamanın Osmanlı'yı parçalama emellerine karşı Osmanlı vatandaşlarını birleştirici ve direnişe davet içeren teklifler ihtiva etmekteydi. Bu teklifler, Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde yaşayan anasırın tarihî ve sosyolojik dinamikleri göz önünde bulundurularak realist ve pragmatik bir zeminde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Diğer bir tabirle ittihad-ı anasır misyonundan hareketle Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı yurdu ve kaderdaşlığı paydasında birleştirilmesi hedeflenmiştir. Dolayısıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük/Turancılık fikirlerinin birbirini tamamlayan ideolojik bir bütünlük içinde olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda İttihatçılar için hangi ideolojik unsurun ağır bastığı bir ehemmiyet taşımamıştır. Çünkü; devlete yönelik iç ve dış tehditlerin bertaraf edilmesi noktasında hangi ideolojik unsur kullanılırsa kullanılsın liderlik Türklerin elinde olacaktı (Ahmad, 2017: 215). Ahmad, Cemiyetin ideolojik terkiibinde mevzu bahis üç fikrin pozisyonunu şu şekilde tanımlamaktadır (2017: 214):

“İdeolojik bütünü meydana getiren üç öge, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik eskisi gibi geçerliydi. Değişen bir şey varsa, o da bu bütüne katkı oranlarıydı. Türklerin sayıca İmparatorluğun en önemli ögesi haline

³ Devlet-i ebed müddet telakkisi, Türk varlığının, kimliğinin, inanç ve değerlerinin bir üst çatı olarak teşekkül eden “devletli olmak” fikridir. Dolayısıyla Türk tarihinin birikim ve tecrübelerinden rafine edilmiş, siyasî bağlamda mütakamil düzeni tesis etme misyonuna matuf tarihî ve coğrafi varlık teminatıdır. Bu bağlamda İlber Ortaylı'nın tabiriyle (2009: 41), kadim nizamdan nizam-ı cedide tevarüs eden düşünce miraslarından en önemlisi “Devlet-i Ebed Müddet” anlayışı olmuştur.

gelmeleri, milliyetçiliğe daha fazla önem verilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Öte yandan, Araplarla uzlaşmak gerekiyordu, bunun için de başvurulacak yol İslamcılıktı. Padişah ve hanedan gerek Müslüman olanların ve olmayanların gerekse Türk olanların ve olmayanların bağlılıkları noktasında odak noktası olmaya devam ediyordu. Osmanlılık eskiden olduğu gibi, üç unsur arasındaki karşıtıkları çözmekte kullanılacaktı.”

Devlet-i ebed müddet anlayışı İttihat ve Terakki'nin kuruluş nizamnamesinde de net bir şekilde ifade edilmiştir. Mamafih nizamnamenin birinci maddesinde vatanın içinde bulunduğu vaziyete yönelik tehdide ve tehlikeye dikkat çekilerek Cemiyetin kuruluş amacı şu şekilde izah edilmiştir (Bayar, 1997: 176).

“Vatanı, bugünkü korkunç tehlikeli durumundan, milleti, düşmüş olduğu zulüm ve esaret pençesinden kurtararak insanlığa yaraşır bir şekilde yaşamak, cins ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün Osmanlıların mukaddes vazifesi ve apaçık menfaatleri gereğinden olması sebebiyle, bu mukaddes hakların ve milli menfaatlerin de elde edilmesi ve yerleşmesi ve milletin siyasi ve esas haklarını korumayı üzerine alan 1293 Kanun-ı Esasi'nin tam olarak tatbiki ve yürürlükte kalması Cemiyet'in esas maksadıdır.”

Nizamnamenin ikinci maddesinde ise, Osmanlı vatandaşları içerisinde nifak ve tefrikaya sebebiyet veren fikirlerin bertaraf edilmesi; cins, mezhep ve etnik farklılıklara müstenit ayrılıkçı hareketlere yönelik tedbirlerin alınması Cemiyetin vazifesi olarak addedilmiştir (Bayar, 1997: 176). 48. ve 55. maddeler devletin içinde bulunduğu tehlikelere karşı Cemiyetin yüklenmiş misyon ve ülkü doğrultusunda hareket edecek “Fedai Şubelerinin” kuruluşuna yönelik olmuştur (Bayar, 1997: 181-182). Bunun yanı sıra Osmanlı topraklarında, bir zamanlar Osmanlı toprağı olduğu halde elden çıkmış İslam bölgelerinde ve Türk unsurunun yaşadığı Türkistan topraklarında dahili ve harici düşmanların planlarını çökertmek ve orduya yardım amaçlı istihbarati faaliyetler göstermek adına 1914 yılında Teşkilat-ı Mahsusa'yı kurulmuştur. İlk tohumları Trablusgarp Müdafaaasında ve Balkan Harplerinde atılan Teşkilat-ı Mahsusa'nın kurucusu Enver Paşa, ilk başkanı ise Süleyman Askeri Bey olmuştur. Teşkilat gaye ve hedeflerini gerçekleştirmek adına Rumeli Masası, Afrika ve Trablusgarp Masası, Kafkasya Masası ve Vilayet-i Şarkiyye Masası olmak üzere dört şube teşkil etmiştir (Tunaya, 1989: 276-278). Tarık Zafer Tunaya (1989: 279) Teşkilatın Turancılık ve İslamcılık olmak üzere iki ideolojiye dayandığını ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ilelebet yaşamasını gaye edinen yapının faaliyetlerinde temel motivasyon şu şekilde ifade edilmiştir (aktaran Tunaya, 1989: 280):

“Her tarafa inanılır, becerikli adamlarımızı göndereceğiz. Gittikleri her yerde Cizvit papazları gibi inatla, ısrarla çalışacaklar. Hindistan'ı, Belucistan'ı (Pakistan), İran'ı Afganistan'ı, Afrika'daki tüm Müslüman ülkeleri ayaklandıracamız. İslam. Dünyası (İstanbul'daki) halifenin emri

altına girecek. İhtilaller, isyanlar birbirini izleyecek. İngiltere ve Fransa'ya can alacak yerlerinden vurulacakları için feci duruma düşecekler.”

İttihatçıların devletin bekasını korumaya yönelik 1913 yılında vücuda getirdikleri diğer bir yapı, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'dir (Polat, 1991: 23). Balkan Harplerinin sonuna doğru husule gelen Cemiyetin ana amacı şu şekilde ifade edilmiştir (aktaran Polat, 1991: 24):

“Osmanlı Devleti üç aydan beri duçar olduğu ahvalin emsalini altı yüz senelik müddet-i mevcudiyetinde asla müsadif olmamıştır. Bugün vatan tehlikede bulunuyor. Ecdadımızın miras-ı mukaddesini, yani dinimizi, vatanımızı müdafaa etmek en mukaddes vazifemizdir. ... Bu musibet-i müştereke önünde her Osmanlı'ya terettüb eden vazife, şahsa ait her emel ve hissi unutmak ve elbirliğiyle vatani kurtarmaya çalışmaktır. Bu yüce umudun husulünü temin için bir 'Müdafaa-i Milliye Cemiyeti teşkil olunarak her meslek ve fırka erbabından zevat-ı hamiyetsimata müracaat olunur.”

Kuruluş bildirgesinin nihayetinde başta Edirne ve Adalar olmak üzere istilaya uğramış Osmanlı mülkü için direniş çağrısı yapılmıştır. Bu noktada devletin içinde bulunduğu tehlikeye karşı toplumun mobilize edilmesi hedeflenmiştir. Cemiyet daha sonrasında aynı amaçları taşıyarak 1914 yılında Müzaharet-i Milliye Cemiyeti⁴ adını almıştır (Polat, 1991: 123).

Türk Gücü Derneği (1913), Osmanlı Güç Dernekleri (1916 yılında Osmanlı Genç Derneklerine dönüştü) özellikle genç kitleyi milli meselelerde bilinçlendirmek ve örgütlemek, fikri ve fiziki olarak güçlendirmek, icabında savaşa hazırlamak için kurulmuş İttihat ve Terakki'ye bağlı paramiliter dernekler arasında yer almıştır (Toprak, 1979: 95-113). Bu derneklerin kuruluşundaki ana amil, devletin içerisinde bulunduğu buhranlı vaziyetten kurtarılması olmuştur. Mamafih bu yapıların teşekkül ettikleri dönem Osmanlı Devleti'nin Balkan travmasını yaşadığı ve Birinci Cihan Harbi'ne girdiği dönemlerdir. Dolayısıyla Memalik-i Osmaniye'de toplum tabanına sirayet edecek şekilde kitlesel bir seferberliğe ihtiyaç duyulmuştur. Seferberlik motivasyonunun tesis edilmesinde ise devletin varlığı ve bütünlüğü üzerinden coşkulu bir dil tercih edilmiştir. Osmanlı Genç Derneklerinin “Gençliğe” yaptığı çağrı, bu coşkulu dilin en bariz örneğini teşkil etmektedir. Vatanın büyük bir tehlikede olduğu ve gençliğe düşen görev şu şekilde ifade bulmuştur (Toprak, 1979):

“Vatanınızı, Türk ilini sizden çok seviniz. Yalnız bugün hudutlarda sizin cesur babalarınız, kardeşleriniz kan ve canlarıyla vatani müdafaa ediyorlar. Yarın, ileride, siz de lüzum olduğu takdirde, babalarınız, kardeşleriniz gibi cengâver olmaya; şecaat ve yararlıklar göstermek için her türlü meşakkate tahammül edebilecek bir hale gelmeye çalışmalısınız. İleride mes'ud olmak ve mes'ud yaşayabilmek için vatana zafer temin etmelidir. Bunun için de ey gençler, sizin vücutlarınız sağlam, çevik ve gözleriniz

⁴ Tarık Zafer Tunaya'ya (1989: 294) göre bütünüyle ittihatchi olmayan ve 1913 yılında kurulan “Müzaharet-i Milliye Cemiyeti”, 1914 yılında İttihat ve Terakki'ye bağlı Müdafaa-i Milliye Cemiyetine dönüştürülmüştür.

keskin bakışlı olmalıdır. Hüsn-i niyetle çalışanlara ve vazifesinas olanlara Cenab-ı Hak da yardımcıdır.”

İttihat ve Terakki liderliğinin devletin bekasına yönelik duydukları kaygı ve endişe Birinci Cihan Harbi atmosferinde üst bir noktaya taşınmıştır. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca ve 1792 Yaş Antlaşmaları neticesinde Kırım'ın elden çıkmasıyla Karadeniz güvenliği bağlamında Payitaht'ta Rus tehdidi derinleşmiştir. Bunun yanı sıra 1878'de Kıbrıs'ın ve 1882 Mısır'ın İngilizler, 1881'de Tunus'un Fransızlar tarafından işgal edilmesi ve 1912'de Trablusgarp'ın İtalyanların eline geçmesiyle Osmanlı Devleti, Akdeniz güvenliğini de kaybetmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya'dan mürekkep İtilaf Bloğunun Osmanlı Devleti'ni sürüklediği yalnızlık, Sultan II. Abdülhamid'den bu yana ilişkilerin sürdürüldüğü Almanya'yla daha fazla yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Diğer bir tabirle Çarlık Rusya'sı hariç sanayileşmiş ülkeler arasında patlak veren büyük savaş, İttihat ve Terakki liderliğinde Osmanlı Devleti'nin müttefiksiz kalmaması kanaatini oluşturmuştur. Hassaten Osmanlı toprak bütünlüğünün Rusya tarafından temin edilmesi saikiyle Ruslarla yapılan görüşmelerde istenilen sonucunun alınamaması ve Rusların Osmanlı topraklarındaki emelleri güvenlik buhranını daha da derinleştirmiştir (Cengizer, 2017: 309, 357-362). Talat Paşa bu durumu *“Harp çıkarsa galip olan taraf Türkiye'yi dilediği gibi yutmaya kendisini haklı bulacaktır. Bizim için her ne olursa olsun bir müttefike ihtiyaç vardır”* şeklinde izah etmiştir (Birgen, 2017: 174). Bununla beraber İttihat ve Terakki kadroları, Balkanlarda yaşanan trajedinin Anadolu'da da yaşanmaması için Cihan Harbi esnasında başta Doğu Anadolu olmak üzere Anadolu'nun muhtelif yerlerinde kamu düzenini bozan ve iç güvenliği tehdit eden Ermeni komitalarına karşı da tedbir almak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu bağlamda, 24 Nisan 1915 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın gönderdiği talimatla Erzurum, Adana, Bitlis, Halep vb illerde ayrılıkçı ve düzen bozucu Ermeni komitaları kapatılmış ve onlara maddi ve fikri destek veren önde gelen Ermeniler tutuklanmıştır. 27 Mayıs 1915 tarihinde ise, başta Ermeni ahalisi olmak üzere Osmanlı yurttaşlarının savaş şartları dahilinde can ve mal güvenliğinin tesis edilmesi adına geçici sevk ve iskân kanunu çıkartılmıştır (Bardakçı, 2009: 23-26). Bu bağlamda dönemin İttihatçı kadroları hem mevcut sınırları korumak hem de devletin varlığını idame etmek adına ideolojik alternatiflerini zaman ve zemin durumuna göre çeşitlendirmişlerdir denilebilir.

3. İTTİHAH VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İDEOLOJİK TERKİPLERİ: OSMANLILIK, İSLAMCILIK VE TÜRKÇÜLÜK

3.1. Osmanlıcılık: Devlet Merkezilik

Osmanlıcılık düşüncesi, özellikle Balkanlarda baş gösteren ve devletin bölgedeki varlığını tehdit eden ayrılıkçı hareketlere karşı, “devletlilik” çatısı altında çözüm bulmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda 1908 yılında yeniden ilan edilen Meşrutiyet, ayrıştırıcı ve dışlayıcı etnik hareketlere karşı devlet kimliğini merkeze alarak direnç göstermeye çalışmıştır. Bununla beraber

Osmanlı'da yaşanan sorunların çözüm adresi olarak parlamento işaret edilmiştir. Özellikle Osmanlı toplumundaki zayıf sivil toplum pratiği göz önüne alındığında devletin bütün unsurlarının kendilerini parlamento çatısı altında temsil etme kabiliyetine sahip olması, devlet içerisindeki gerilimli fay hatlarının daha az tahribatla ve kontrollü bir şekilde dışa vuracağı beklentisi içerisine girilmiştir (Karpaz, 2017: 175).

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ni oluşturan bütün unsurlara siyasî hakların tanınması ve bu unsurlarının parlamentoda temsil edilmesi bağlamında Osmanlılık ideolojisiyle doğmuş bir cemiyettir (Birgen, 2017: 133). Zira Cemiyet'in kuruluş nizamnamesinin birinci ve ikinci maddesinde Meşrutiyetin devleti ırk ve din ayırt etmeksizin devleti bir arada tutacağı vurgulanmıştır. Bununla beraber 1908 yılının mayıs ayında Makedonya'da yaşanan gelişmeler üzerine Cemiyet'in maksadını şu şekilde ifade edilmiştir (Bayar, 1997: 92):

“Gerek Makedonya'dan olsun gerek Osmanlı memleketinin diğer yerlerinde bulunsun Osmanlılar, mezhep, cins farkı olmaksızın kardeşler. Memleketin yüksek ve müşterek menfaatleri karşısında ne Hıristiyan vardır ne Müslüman ... Osmanlıdan başka bir şey yoktur. Hepsinin de menfaatleri, emelleri ve kaderleri hep müşterek ve aynıdır. Binaenaleyh bütün gayretlerimizi uğruna vakf ve hasrettiğimiz programımız, Osmanlı namı altında vatanın bütün evlatlarının ittihadından ibarettir.”

Ortak kimlik ve coğrafya vurgusu bu milliyetçiliğin içeriğini teşkil ederken Meşrutiyet, lokomotif olarak telakki edilmiştir. Bu sebeptendir ki 31 Mart vakası ile Meşrutiyet rejiminin düştüğü tehlike, Cemiyet için bir ontolojik güvenlik meselesi olarak görülmüştür. Diğer bir tabirle rejim-devlet uyumlaştırılması zemininde meşrutiyet rejiminin karşı karşıya kaldığı tehlike aynı zamanda devletin varlığına yönelik de tehdidi içermiştir. Mamafih 31 Mart Vakası sürecinde 17 Nisan 1909 tarihinde “Heyet-i Müttefika-i Osmaniye (Osmanlı Birliği Heyeti)” adı altında bir araya gelen partiler, heyetler ve gazeteciler Meşrutiyet rejimini, Osmanlı birliğinin teminatı olarak görmüşler ve rejim tehlikesine karşı ortak tavır koymuşlardır. Başta İttihat ve Terakki Cemiyeti olmak üzere muhalif fırka ve gayri Müslim cemiyetlerinin iradesiyle teşekkül edilen ittihad-ı anasır gayesi ve Meşrutiyet rejiminin korunması hususunda şu kararları almışlardır (Bayar, 1997: 16-127):

“1- Vatanı ve Meşrutiyet Rejimini tehdit eden hallere karşı, partiler arasındaki münakaşa ve anlaşmazlıklar unutulurak beraberce ve elbirliği ile Meşrutiyet Rejimi korunacaktır.

2- Osmanlı Birliği, sadece gazetelerin bu mukaddes maksada hizmetlerini sağlamakla kalmayıp, ayrıca vatanın, her sahada ilerlemesine de çalışacaktır.

3- Meşrutiyet Rejiminin bağlı bulunduğu Kanun-ı Esasi esaslarına göre, Osmanlı Hükümeti'nin yegâne murakıbu 'Meclis-i Mebusan'dır. O halde Osmanlı Birliği, milli hakimiyeti haiz bulunan o meclisin mebusalarının

daima söz ve vicdan hürriyetine malik olmaları ve hiçbir taraftan tehdide maruz kalmamalarını temine çalışmak hususunda her hamiyetli Osmanlı gibi anlaşmış ve birleşmiş olacaktır.

4- Osmanlı Birliği işbu meşru ve kutsal maksadı sağlamak için aşağıda bildirilen daimî ve karma bir encümen teşkiline karar vermiştir.”

Cemiyet'in Osmanlılık vurgusunda ortak kimlik ve coğrafya vurgusu, bununla birlikte Meşrutiyet rejimine bağlılığı devlet milliyetçiliğinin izdüşümü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve kültürel zeminde kalkınması ve dünya sahnesinde itibarlı günlerine kavuşturulması Osmanlılık siyasetinin başlıca hedeflerini ihtiva etmiştir (Petrosyan, 1974: 273). Osmanlılık (Osmanlı Milliyetçiliği), bir zamanlar Osmanlı barışının (pax Ottoman) yaşandığı bölgelerde ayrılıkçı ve etnik hareketlere karşı pan Osmanlılık yani Osmanlı ülkeselliği oluşturmaya yönelik toprağa bağlı bir milliyetçilik olarak düşünülmüştür (Petrosyan, 1974: 284). Bu bağlamda Osmanlı ülkeselliği, ittihadı anasının bir "taahhüt" (sözleşme) ile vatan-ı umumiye tabii ve sadık olması anlamını içermiştir (Tunaya, 1989: 306). Osmanlılık ve ihtiva ettiği değerler İttihat ve Terakki'nin kongrelerinde de vurgulanmıştır. Bu bağlamda Cemiyet'in kongrelerine bakıldığında Osmanlılık fikri, Meşrutiyet rejimiyle beraber yapısal olarak yerleştirilmeye çalışılmıştır. 1908 Kongresinde, özellikle gayrı Müslimlerin kamusal haklarında iyileştirme yapılması ve kanun önünde eşitliğin “gayrı Müslimlerin de askere alınmaları” bağlamında genişletilmesi üzerinde durulmuştur. 1910 kongresinde ise, devletin eğitim ve sosyal sorunları ele alınırken, Osmanlı ülkesi içerisinde yaşayanlar için “millet-i Osmaniye” kimliği kullanılmıştır. 1913 Kongresinden itibaren İttihat ve Terakki'nin politik çizgisinde Türkçülük daha belirgin bir şekilde hissedilmiştir lakin özellikle Cihan Harbi esnasında düzenlenen 1916 ve 1917 kongrelerinde “devlet bekası” vurgusu Osmanlı ülkeselliği üzerinden yapılmıştır (Tunaya, 1989: 227-239).

Yunanistan'ın (1821-29), Sırbistan'ın (1878-1882), Bulgaristan'ın (1908) bağımsızlıklarını ilan etmesi ve son olarak Balkan Harbi (1912-1913), özellikle Balkan coğrafyasındaki bütünlüğü merkeze alan Osmanlılık politikalarının tesirini azaltmıştır. Lakin bu olaylar karşısında İttihat ve Terakki kadroları Osmanlılık politikasından vazgeçmemişlerdir. Osmanlılık bu noktadan sonra Türk merkezli bir forma bürünmüştür.⁵ Osmanlılık politikalarındaki Türk merkezlilik, devletin sahibi olarak Türk unsurunun Devlet-i Âliyye üzerindeki sorumluluğu ve devletin varlık mücadelesi zemininde Osmanlı-Türk kimlikleri özdeşliğinin izdüşümü

⁵ Örneğin 1876 Kanuni Esasi ile 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında vatandaşlık tanımı benzer bir formda şekillenmiştir. 1876 Kanuni Esasi'nin sekizinci maddesinde vatandaşlık tanımı “Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine hangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.” şeklinde yapılmışken; 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda vatandaşlık kimliği benzer bir şekilde “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.” Dibaçesiyle tanımlanmıştır. Bkz. <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/> (Erişim Tarihi: 23.10.2020).

olmuştur. Bu bağlamda devleti korumak ve içinde bulunduğu problemlerden kurtarmak adına bir imparatorluk kimliği olarak Osmanlılık, hanedana ve meşrutiyet rejimine bağlılık ve sadakat olarak devamlılık göstermiştir.

3.2. İslamcılık: Hilafet Merkezilik

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İslamcılık politikası “Halifelik” merkezli şekillenmiştir. İslam dünyasının doğal lideri pozisyonunda olan Halifelğin, özellikle İngiltere ve Rusya egemenliğinde yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların bağımsızlıklarını kazandıkları takdirde siyasi olarak yöneleceği kutup işlevini göreceği düşünülmüştür. Bu bağlamda II. Meşrutiyet'in eylemsel gücünü Hilafet siyaseti oluşturmuştur (Artuç, 2018: 163). Mamafih meşrutiyetin ilanı İngiltere ve Çarlık Rusya'sında tedirginlik yaratmıştır. Zira İngilizler ve Ruslar, Meşrutiyet aşısının Osmanlı gövdesinde tutması sonucunda İslam ve Türk dünyasında örnek teşkil edeceğini ve bu bölgelerde kendi hakimiyetlerinin akamete uğrayacağını düşünmüşlerdir. İngiliz Dış İşleri Bakanı E. Grey, 31 Temmuz 1908 tarihli mektubunda bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Şayet Türkiye gerçekten Meşrutiyeti kurar ve bunu yaşatıp kuvvetlendirirse, bunun sonuçları, şimdiden hiç birimizin tahmin edemeyeceği derece önemli olabilir. Bunun Mısır'da tesiri müthiş olur. Ta Hindistan'da dahi kendini duyurur... Fakat şimdi Türkiye'de Meclis açılırsa, Mısır'da da Meşrutiyet isteği çok kuvvetlenecek ve bizim bu isteğe gücümüz çok azalacak. Ve orada Meşrutiyeti isteyenlere karşı silah kullanmamız çok güçleşecektir.”⁶

İslamcılık siyasetinde Halifeliği merkeze alan İttihat ve Terakki kadroları hem Meşrutiyet rejimin hem de İslam toprakları ve toplum nezdinde kendi varlığının meşrutiyetini tahkim etmek adına Cemiyet içerisinde “Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye” adında İlmiye şubesi tesis etmişlerdir. Bu şubede Ürgüplü Mustafa Hayri, Musa Kazım, İsmail Hakkı, Mustafa Asım ve Mustafa Sabri Efendiler gibi Şeyhülislamlık yapan isimler de yer almıştır (Tunaya, 1989: 379). Nitekim İlmiye şubesi 31 Mart Vakasının başlangıcının hemen akabinde yayınladığı bir bildiriyle meşrutiyetin İslam dinine uygun olduğunu şu şekilde ifade etmiştir (Bayar, 1997: 123):

“İstibdat Devri'nde dini kitapların külhanlarda yakıldığını unutmadık. Meşrutiyet İslam şeriatına uygundur. Bugüne kadar istifa edenlerden veya memleket dışına kaçmak suretiyle istifa etmiş addolunacaklardan maada, Müslüman veya İslam olmayan mebuslara ulemanın ve milletin itimadı tamdır. Bundan sonra istifaya teşebbüs edenler vatan haini sayılacaklarından vazifelerine avdetle, devam etmeleri lazımdır. Şanlı asker evlatlarımızdan ricamız şudur ki, (asi erler kastediliyor) sükuneti ve itaatlerini muhafaza ederek şeriat ulemasının (bilginlerinin) nasihatlerini dinlesinler.”

⁶ Metnin tamamı için bakınız. Aydemir, 2006: 74.

İslamcılık iç düzenin tesis edilmesi kadar Osmanlı devletinin beka politikalarının da bir parçası olmuştur. Düvel-i muazzamanın himayesi altındaki Müslüman bölgelerde sömürgeci devletlerin gücünü zayıflatarak Müslümanların rotasının tekrar Hilafetin merkezine yani İstanbul'a yönlendirilmesi arzu edilmiştir. Nitekim Trablusgarp, Hindistan, Ortadoğu ve Uzak Doğu siyasetinde Halife merkezli İslamcılık önemli bir rol üstlenmiştir.

İttihat ve Terakki'nin Hilafet merkezli İslamcılık politikasının yansımaları Trablusgarp Müdafasında görülmüştür. İtalyanların 1911 yılında Trablusgarp'ı işgal etmeleriyle birlikte Merkez-i Umumi'nin kararıyla Cemiyet, vatanperver subaylardan bir gurubun gizlice Trablusgarp havalisine intikal etmesi ve mücadelenin yerel halkla beraber verilmesi kararını almıştır. Bu karar doğrultusunda başta Enver Bey, Mustafa Kemal Bey, Süleyman Askeri Bey, Ali Fethi Bey, Halil Bey, Ömer Naci Bey olmak üzere Osmanlı zabıtları müstear isimlerle farklı ülkelerden Trablusgarp'a ulaşmıştır (Şakir, 2018: 685-687). İttihatçıların önde gelen isimlerinden Enver Bey ise Bingazi ve Derne Cephelerinin kumandanı olmuştur (Bardakçı, 2015: 104). Mamafih Enver Bey 9 Ekim 1911 tarihli mektubunda Trablusgarp'a gidişini şu cümlelerle açıklamıştır (Hanioğlu, 1989: 79): *"Peki o zaman niye gidiyorum? İslam Dünyası'nın bizden beklediği bir ahlaki görevi yerine getirmek için."* Enver Bey'in bu motivasyonu, Halife ve Sultan'ın damadı olması hasebiyle Trablusgarp ahalesinde büyük bir tesir uyandırmıştır. Enver Bey bu hususu 24 Ekim 1911 ve 16 Ekim 1911 tarihlerinde yazdığı mektubunda şu şekilde ifade etmiştir (Hanioğlu, 1989: 89, 93):

"Arapların maneviyatı günden güne artıyor. Benim, Halife akrabası olarak gelişim, üzerlerinde büyük bir tesir yaptı. Birliklere gelince, Enver'in onlar için ne ifade ettiğini biliyorsunuz. ...Araplar Hürriyet kahramanı Enver Bey'i tanımıyorlar ama Halife'nin damadına saygı gösteriyorlar. Ben burada Sultanın adına hükmediyorum ve vatanım da belki evliliğim açısından benden memnun."

Osmanlı subaylarının yerel ahaliyi örgütlenmesi, Trablusgarp direnişinde etkin bir rol oynarken, bölgenin en önemli aktörlerinden Seyyid Ahmet Sünusi'nin verdiği destek de Hilafet siyasetinin önemini ortaya çıkarmıştır. Balkan Harbi'nin çıkmasıyla beraber 1912 Uşi Anlmasıyla bölge İtalyanlara bırakılsa da İttihat ve Terakki liderliği bölgede varlığını devam ettirmiştir. Bu bağlamda Aralık 1914'te Enver Paşa'nın kardeşi Yüzbaşı Nuri Bey, Trablusgarp'taki Afrika Gruplar Komutanlığına tayin edilmiştir (Tetik, 2018a: 111).

Hem Akdeniz güvenliği açısından hem de Osmanlı'nın Afrika'ya açılan son kapısı olması münasebetiyle Trablusgarp aynı zamanda Osmanlı için stratejik bir öneme de sahip olmuştur. Bu önem Sebilürreşad'ın 28 Mart 1912 tarihli baskısında şu şekilde ifade edilmiştir (aktaran Tetik, 2018a: 107):

“Trablusgarb; gerek Osmanlılık, gerek İslam Âlemi için olağanüstü önemli bir merkezdir. Orta Afrika içlerine İslam fikir ve medeniyetinin yayılması hususunda yegâne bir kapı, bir pencere olarak kalmıştı. Onun için İslamiyet’in geleceği dolayısıyla gayet önemli bir noktaydı.”

Sebilürreşad’da yapılan bu analizin önemi Cihan Harbi esnasında daha iyi anlaşılmıştır. Osmanlı’nın Harbe girişte Cihad-ı Mukaddes (1914) ilanına cevap Kuzey Afrika Müslümanlarından gelmiştir. Mamafih Cihad çağrısı üzerine bölgenin şeyhleri Osmanlı’nın yanında yer alırken, Sünusilerin ağırlıklı olduğu doğu kesimi “Kanal Harekatı”na katılmışlardır (Kösoğlu, 2013: 152). Bununla birlikte Osmanlı’nın Mısır’a düzenlemeyi planladığı seferde Trablusgarp bir giriş kapısı ve üs bölgesi olarak görülmüştür (aktaran Tetik, 2018a: 110).

İttihat ve Terakki liderliğinin Halife merkezli İslamcılık siyasetini Orta Doğu ve Hindistan bölgelerinde de aktif bir şekilde yürütülmüştür. Talat Paşa, Şekip Arslan’ın da içinde bulunduğu bir grup Teşkilat-ı Mahsusa mensubunu Orta Doğu Müslümanları arasında tefrikanın önlenmesi ve makam-ı Hilafete bağlılıklarının arttırılması için görevlendirmiştir. Bu bölgede İttihad-ı İslam politikalarına Osmanlı vatanseverliği üzerinden Osmanlıcılık siyaseti de eklenmiştir. Hassaten dünya Müslümanlığının inanç merkezi olan Mekke ve Medine bu düşüncenin merkez üssü olmuştur. Bu bağlamda Medine’de Darülfünun inşa edilmek istenilmiştir. Yine ilmiye sınıfı mensuplarından Es-Seyyid Muhammed Habib el Ubeydi aracılığıyla asırlara dayanan Türk-Arap kardeşliği vurgusu yapılmış ve Halife V. Mehmed Reşad’ın bayrağı altında toplanması için bütün Müslümanlara çağrıda bulunulmuştur (Artuç, 2018: 168-174). Hindistan’a yönelik siyasette ise Teşkilat-ı Mahsusa’nın yanında 19 Temmuz 1909 tarihinde kurulan Donanma Cemiyeti’nin etkisi söz konusu olmuştur. Enver ve Cemal Paşaların yoğun gayretleriyle Hindistan’da İngilizlere karşı güçlü bir direniş oluşturulması planlanmıştır. Bu bağlamda İstanbul’da Hindistan İstiklal Cemiyeti teşkil edilirken; Nizamettin adlı Hintli bir genç, Teşkilat-ı Mahsusa mensubu olarak Hindistan’da Osmanlı lehine faaliyetlerde bulunmuştur. Bu gayretlerin karşılık bulduğu da söylenebilir. Nitekim Hintli Müslümanların kurduğu Hindistan İhvanıye, İslamiye ve Mecusiye Cemiyeti, Enver Paşa’ya hitaben yazdıkları mektuplarda Osmanlı’ya desteklerini ilemişlerdir. Bunun yanı sıra Hindistan’da fetvaların tercüme edilerek dağıtılması, Türkiye ve Hindistan arasında güvenli iletişimin sağlanması için Basra ve Beyrut’ta matbaaların kurulması hedeflenmiştir. Mahatma Gandhi, Muhammed Ali Cinnah ve Muhammed İkbâl gibi fikir ve aksiyon adamları da Teşkilat-ı Mahsusa faaliyetlerine yardımcı olmuşlardır (Artuç, 2018: 180-182).

3.3. Türkçülük: Coğrafya Merkezlilik

İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlıcılık fikir ve siyaseti üzerine doğsa da harici ve dahili hadiseler nedeniyle Cemiyet politikalarında Türkçülük ağırlık kazanmıştır. Bunun dahili sebebi Meşrutiyet’in ilanında sonra gayrı-Müslim cemaatlerin Osmanlı içerisindeki unsurlarını konsolide

etmesi ve örgütlenmesi olarak görülebilir. Mamafih gayri Müslim cemiyetlerin bu siyaseti İttihat ve Terakki içerisinde de Türkçü reflekslerin doğmasıyla sonuçlanmıştır. Harici sebep ise, Rumeli göçlerinden sonra devletin bekasına yönelik tehdidi derinden hisseden Türklerin İttihat ve Terakki etrafında toplanmasıdır. (Birgen, 2017: 101). İttihat ve Terakki'nin Türkçülük siyasetinin iki kırmızı çizgisi olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, imparatorluk geleneği icabı etnik merkezli milliyetçiliğin reddedilmesidir. Mevcut sınırları korumak ve Devlet-i Aliyye'nin varlığını idame ettirebilmek için Osmanlı camiasının çimentosunun temel harcı Türk varlığı olarak görülmüştür lakin etnik merkezli milliyetçilik siyaseti izlenmemiştir (Birgen, 2017: 109). İkincisi ise, milliyetçilik siyasetinin İslam inancının ve İttihad-ı İslam politikasının hilafında gelişmemesidir. Nitekim Said Halim Paşa (2017: 206-207), İslam beynelminelliğinin içerisinde milli kültürlerin inkişaf edebileceğini ve milliyet sosyolojisinin İslam'ın içerisinde makul olduğunu ifade ederken, İslam inancına mensup farklı milletlerin birbirleriyle dayanışma siyasetiyle hareket etmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Bir dönem Cemiyetin merkez-i umumisinde yer alan Ziya Gökalp de o dönem için Türklüğün Osmanlı içerisinde ayrıştırıcı işlevine karşı çıkmıştır. Gökalp (1976: 7, 53) Türklüğü, “*Kozmopolitiğe karşı İslamiyet ve Osmanlılığın hakiki istinatgahi*” olarak konumlandırmış, diğer taraftan “*Türkçülerin gayesi muasır bir İslam Türklüğüdür*” diyerek etnik merkezli milliyetçilikle arasına set çekmiştir. Gökalp (1976: 54-55), İttihat ve Terakki'nin İslamcılık politikalarıyla paralel olarak İslamlaşmak şiarını diğer Müslüman milletlerle iş birliğinin geliştirilmesi, beraber çalışmayı kolaylaştıracak kurumsal yapıların tesis edilmesi ve Müslümanlığın müşterek değeri olan hilalin korunması gibi maddelerle açıklamıştır.

Cemiyetin Türkçülük ideolojisi bu bağlamda iki temel amaç üzerine gelişmiştir. Bu amaçlardan birincisi toplumda içtimai, kültürel gelişimin sağlanması ve başta gençlik olmak üzere kitlelerin mobilize edilmesidir. Nitekim Türk kimliği, dili, tarihi ve kültürü üzerine yapılan çalışmalar ve yayınlar, kurulan dernek ve kuruluşlar Cemiyet tarafından desteklenmiştir. Osmanlı içerisinde doğan Türklük hareketleri, devlet merkezli olarak kitlelerde milli hissi uyandıran ve devleti ayakta tutmak adına mobilize eden bir amaca matuf şekilde yönlendirilmiştir. Bu bağlamda Ziya Gökalp, Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin gibi münevverler tarafından 1911 yılında kurulan “Genç Kalemler” hareketi, İttihat ve Terakki'nin kültür politikalarıyla uyumlu seyretmiştir (Doğan, 2018: 269). Hatta Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan organik bağının yanında Ali Canip Yöntem 10 Mayıs 1911 tarihinde “Gençlik Kavgası” başlıklı yazısında “*Kalpleri büyük bir ittihat, büyük bir terakki emeliyle çarpan ve bu emellerin uğrunda her zaman ölmeye hazır bulunan gençler* (Parlatır ve Çetin, 1999: 117)” ifadeleriyle Genç Kalemler hareketiyle İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir. Selanik'in kaybedilmesinden sonra Genç Kalemler, İstanbul'da Kırım-Kazan Türklüğünün riyasetinde

teşkil eden Türk Yurdu ve Türk Ocakları camiasıyla birleşmiş ve bu yapıların faaliyetleri Cemiyet tarafından desteklenmiştir (Akşin, 1980: 230). Türkçülük ideolojisi Teşkilat-ı Mahsusa, Müdafaa-ı Milliye Cemiyeti, Türk Gücü Cemiyeti gibi İttihat ve Terakki'ye bağlı kuruluşlarda işlenmiştir. Mamafih Türk Gücü Cemiyeti'nin delegelerinden Kuzucuoğlu Tahsin Bey'in hitabetinde, Türkçü derneklerin işlev ve misyonlarını şu şekilde açıklamıştır (Toprak, 1979):

“Büyük Turan'ı özleyen yeni, uyanık Türk dünyası, Turan'ın altın tacını taşıyacak saltanat binasının dört diğeri dikti: Türk Bilgi Derneği, Türk Yurdu, Türk Ocağı ve Türk Gücü! Saydığım bu mukaddes müesseselerin ilk ikisi ilmi fenni müesseseler, üçüncüsü yani Ocak içtimai ve terbiyevi bir müessese. Dernek (Bilgi Derneği) Türk'e kim olduğunu, benliğini, geçmişini tanıttak, dini öğretecek, ecdadının ilim ve fen dünyasında neler yaptığını bildirecek, Türk'e ilim ve fen dünyasında yeniden hizmetler gördürecek; Türk Yurdu, Türk dünyasında olan biteni haber verecek, Türk'ün özünden, sözünden, sazından bahsedecek, Türk dünyasındaki tezahürât ve tecelliyâtı etrafa yayacak, Turan halkına bildirecek.”

Türkçü derneklerin diğeri bir misyonu ise toplumda milli moralin ve çöküşe karşı direnme eşiğinin yükseltilmesi olmuştur. Bu bağlamda Türkçülük, kitlesel heyecanın ve mobilizasyonun itici gücü olarak Türk liderliğinde Osmanlı'nın kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür. Bu noktada Turancılık, iç politikada Türk liderliğinde Osmanlı'nın cihanşümül reflekslerine atf yaparken, dış politikada siyasî, iktisadî ve kültürel olarak stratejik bir çerçeveye sahip olmuştur: coğrafya merkezlilik.

Coğrafya merkezlilik, İttihat ve Terakki'nin Türkçülük ideolojisinde ikinci unsuru teşkil etmiştir. Bu noktada Turancılığın coğrafya merkezliliği üç zeminde inkişaf etmiştir. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nin güçlü bir devlet olarak dünya sahnesinde yeniden yer almasıdır. Turan'ın muhtevasına ilişkin Gökalp-Akçura çizgisi birbirinden farklı teorik bir zemine sahip olsa İttihat ve Terakki liderliği bu fikre Osmanlı-Türk liderliğinde cihanşümül bir devlet telakkisi olarak bakmıştır. Özellikle Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra yaşanan toprak kayıplarından sonra istikamet Kırım-Kazan ile Türkistan topraklarına doğru belirlenmiştir (Tunaya, 1989: 315). Nitekim Sarıkamış Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Türkistan'a açılan ikinci kapı Rusya'da gerçekleşen Ekim 1917 Bolşevik İhtilali olarak görülmüştür. Nuri Paşa liderliğinde Kafkas İslam Ordusu, Güney Kafkasya ve Azerbaycan topraklarına doğu harekete geçmiş ve 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiş ve Bağımsız Azerbaycan hükümeti teşkil edilmiştir (Aydemir, 2006: 427). Coğrafya merkezliliğin ikinci ayağını ise, Osmanlı ekonomisinin inkişaf etmesi ve devletin kalkınması için aranan kanın ata topraklarında bulunması teşkil etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir taraftan kapitülasyonları kaldırılması, milli bankaların kurulması gibi milli bir ekonomik program uygularken aynı zamanda Hazar Havzasındaki petrol rezervleri üzerinden

Turancılık fikrini meşru bir zemine oturtmaya çalışmıştır (Tunaya, 1989: 532). Coğrafya merkezliliğin üçüncü unsuru ise, Kafkasya ve Türkistan'da Müslüman Türk nüfusunun Çarlık Rusya'ya karşı harekete geçirilmesi olmuştur. Bu strateji, Balkanlardaki mağlubiyetten sonra Hıristiyan alemine karşı İslam ve Türk dünyasının bir blok halinde birleştirilmesi gayesinin bir parçası olarak görülebilir. Bu doğrultuda Türkistan'a gönderilen Teşkilat-ı Mahsusa mensupları, bölgedeki Türkler ile Osmanlı Devleti arasında kültürel ilişkilerin geliştirilmesi sağlarken, Çarlık Rusya'sına karşı baş gösteren ayaklanmaları da yönlendirme gayreti içerisinde olmuştur (Adil Hikmet Bey, 2019; Tetik, 2018b). Nitekim Bolşevik İhtilali'nden sonra Türkistan'da doğan otorite boşluğu İttihat ve Terakki'nin talimatları doğrultusunda bölgede teşekkül edilmeye çalışılan siyasi fırkalar ve cemiyetlerle doldurulmaya çalışılmıştır (Tetik, 2018b: 68-69). Bununla beraber Eylül 1918'de Türkistan'dan İstanbul'a gelen bir heyet, "Fehametmeab" hitabıyla Enver Paşa'ya "Türkistan'da İttihat ve Terakki Cemiyeti" adlı bir rapor sunmuştur. Raporda; Bolşevik rejiminden duydukları rahatsızlıkları dile getiren heyet, Büyük Türkiye gayesine bağlı olarak Osmanlı Türkleriyle birleşmek arzularını deklare etmişlerdir (Aydemir, 2006: 432-433).

Sonuç

İttihat ve Terakki döneminde üç tarz-ı siyaset, Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde bazen eş zamanlı bazen de ağırlığın Osmanlılık, İslamcılık ya da Türkçülüğe kaydığı bir zeminde tatbik edilmiştir. Bu noktada her üç ideoloji, devlet bünyesinde ortaya çıkan ayrılıkçı ve etnik milliyetçiliklere karşı birleştirici, kapsayıcı ve devlet sistemini düzeltici bir işleve sahip olmuştur. Ayrılıkçı hareketlere karşı devlette oluşan bu refleks, ideolojilerin hem fikri hem de tatbiki safhasında devlet merkezliliği beraberinde getirmiştir. Diğer bir tabirle devlet ontolojik güvenliğine ilişkin geliştirilen refleks ve direnç, Osmanlıcılığın, İslamcılığın ve Türkçülüğün devlet merkezli milliyetçilik olarak İttihat ve Terakki siyasetinde yer almasıyla sonuçlanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin ideolojik terkinde üç tarz-ı siyaset birbirinin tenakuzu içeren veya hilafına ortaya çıkan seyr-i sürece tabii olmamıştır. Dönemin siyasî iklimi nazar-ı dikkate alındığında mevzu bahis ideolojiler, kavramları, hadiseleri ve olguları izah etmede birbirinden muayyen hatlarla ayrılmamışlardır. Bu husus Devlet-i Âliyye'nin bir imparatorluk olduğu ve Osmanlı aydınlarının fikri zeminde imparatorluğun kurtarılması bilinç ve misyonuna göre hareket ettikleri hakikatinin de izdüşümüdür. Dolayısıyla bu üç fikir akımı devlet-i ebed müddet telakkisi kapsamında birbirini tamamlayan bir mahiyete sahip olmuştur.

Mevzu bahis ideolojilerin, devlet içinde ve dışında gelişen hadiselerle farklı bir mahiyet ve tatbik zemine kavuştuğu bir diğer gerçekliktir. Özellikle Balkan Harpleri sonrasında Rumeli'nin kaybedilmesi, Osmanlılık siyasetinin mecrasını Âli Devletin ve Hilafetin muhafaza edilmesi

yorumlanmasıyla sonuçlanmıştır. Bununla beraber Osmanlıcılık siyasetine, devletin bekası ve vatanın müdafaası anlamında Türkçülük, Hilafetin ve İslam'ın korunması bağlamında İslamcılık siyaseti eşlik etmiştir. İslamcılık siyaseti ise Hilafet merkezli uygulanmıştır. Bu noktada İttihat ve Terakki liderliği düvel-i muazzamanın hâkim olduğu İslam topraklarında, Müslüman ahalinin örgütlenmesinde ve vatan müdafaasına katılmasında İslamcılık siyasetini araçsal olarak kullanmıştır. Türkçülük ve Turancılık siyaseti ise, cihanşümul bir refleks olarak coğrafya merkezli ve stratejik bir unsur olarak İttihat ve Terakki siyasetinde yer almıştır. Türkçülük hem siyasi hem de sosyolojik esaslara bağlı olarak iç siyaseti hareketlendiren ve konsolide eden bir mahiyete sahip olmuştur. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde Türkçü kuruluş ve dernekleri maddi ve fikri olarak desteklemiştir. Nitekim Türkoloji çalışmaları, Türk tarihi ve ata vatana yönelik milli bilincin özellikle aydın ve yüksek öğrenim gören kesimde oluşmasına mahal vermiştir. Lakin imparatorluk yapısı içerisinde etno-kültürel bir milliyetçiliğin kabul gördüğünü söylemek güçtür. Dolayısıyla Türklük kavramı, dil, din ve örf sütunları üzerinde yükselmiştir. Bununla beraber, Rumeli'nin elden çıkmasından sonra içeride yoğunluk kazanan Türk nüfusunun da Türkçülük fikrinin gelişmesinde reaksiyoner bir etkisi olmuştur. Türkçülüğün coğrafi uzantısı ise Turancılık olmuştur. Lakin bütün Türklerin tek bir bayrak çatısı altında birleştirilmesi ülküsü olarak Turancılığın coğrafi hudutlarının neresi olduğuna ilişkin net bir şey belirtilemez. Ayrıca Turancılık fikrinin İttihat ve Terakki liderliğinde net ve berrak bir şekilde uygulandığını söylenemez. Buna rağmen Turancılığa ilişkin siyaset birbirini takip eden iki seyir izlemiştir. Birincisi, Çarlık Rusya'sı egemenliğinde bulunan Türkleri ayaklandıırılarak Rusya'nın politik ve askeri dikkatini dağıtmaktır. İkincisi ise, Bolşevik Devriminden sonra Türkistan'da zayıflayan otoriteyi Osmanlı lehine doldurmak ve bunun için Türkistanlı Türkleri bir arada tutmaktır. Türkçülük ve Turancılık fikrinin en önemli motivasyonu ise, devlet ve vatan vurgusu olmuştur. Devlet ve vatan kavramlarına ilişkin yüksek hassasiyetler ve kitlesel hareketlilik, milliyetçilik terminolojisinden beslenilerek oluşturulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla iç içe geçmiş ve birbirinin yerine ikame edilerek kullanılan üç kimlik terkihi, Osmanlılık-Müslümanlık-Türklük, vatan müdafaası ve devlet-i ebed müddet zemininde birleştirilmiştir.

İttihat ve Terakki elitlerinin siyasi ideolojilere karşı tavrı tutumları da bu noktada önemlidir. Selanik merkezli kurulan Cemiyet, Osmanlıcılık fikriyle doğmuştur. Daha sonrasında İttihat ve Terakki elitleri içerisinde Türkçü, Osmanlıcı, İslamcı aydın ve aksiyonerler bir arada bulunmuştur. Örneğin Şevket Süreyya Aydemir (2006: 490) ve Muhittin Birgen (2017: 111), Enver Paşa'nın hem Osmanlıcı hem de İslamcı yönünün ağır bastığını söyler. Lakin Enver Paşa'nın Türkistan mücadelesi milliyetçilik fikrine de mensup olduğunun göstergesidir. Bunun yanı sıra Talat Paşa, üç ideolojiyi de zaman ve zemine göre araçsallaştırmıştır. Bununla birlikte Ziya Gökalp

ve Doktor Nazım, İttihat ve Terakki elitleri arasında yer alan Türkçü isimlerdir.

Kaynakça

- Adil Hikmet Bey, (2019). *Asya'da Beş Türk* (Altıncı Baskı), Çev. Yusuf Gedikli, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ahmad, F. (2017). *İttihat ve Terakki 1908-1914* (On birinci Baskı), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçura, Y. (2005). Macarların ve Türklerin Turanlıktaki Görevi. N. Önen (der) *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık içinde*. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 339-341.
- Akçura, Y. (2015). *Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar*, Haz. A. Tekin, İstanbul: Bilgi Kültür Sanat Yayınları.
- Akşin, S. (1980). *100 Sorunda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Arai, M. (2016). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği* (Altıncı Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Artuç, N. (1998). İttihatçıların İttihad-ı İslam Siyaseti, Ed. H. Boz, *Vatan Namus İttihad: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Historia Yayınları, ss. 155-191.
- Aydemir, Ş. S. (2006). *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa Cilt II* (Onuncu Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bardakçı, M. (2009). *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi* (Üçüncü Baskı), İstanbul: Everest Yayınları.
- Bardakçı, M. (2015). *Enver*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım: Millî Mücadeleye Giriş Cilt: I*, İstanbul: Sabah Kitapları.
- Berkes, N. (2003). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Dördüncü Baskı), İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları.
- Birgen, M. (2017). *İttihat ve Terakki'de On sene* (Altıncı baskı), Haz. Zeki Arıkan, İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Brass, P. R. (1991). *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*, New Dehli & London: Sage Publications.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*, Manchester: Manchester University Press.
- Çalen, M. K. (2018). Türk Düşünce Tarihçiliği Bağlamında Üç Tarz-ı Siyaset Üzerine Bazı Notlar, *Türkiye Notları: Tarih- Kültür- Düşünce*, Sayı 1, ss. 9-12.
- Çandar, T. (1991). *İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cengizer, A. (2017). *Adil Hafızanın Işığında Osmanlı'nın Son Savaşı* (Üçüncü Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2006). *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı 1853-1856*, Haz. Kemal Gurulkan vd. Ankara, Yayın No: 84.
- Doğan, M. (2018). Fikir-Siyaset Sarmalında İttihat ve Terakki Etkisi, *Vatan Namus İttihad: İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Historia Yayınları, ss. 255-280.
- Durgun, Ş. (2019). Türk Ulusal Kimliğinin İnşasında Orta Asya Etkisi, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi- Orta Asya Türk Kültürünün Anadolu Kültürüne Etkileri Uluslararası Sempozyumu Kitabı*, Ankara, ss. 99-114.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hanioglu, Ş. (1989). *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul: Der Yayınları.
- İnternet: <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/> (Erişim Tarihi: 23.10.2020).
- Jelavich, B. (1970). Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878- 1886. *The Slavonic and East European Review*, 48 (110), pp. 44-66.
- Kara, İ. (2013). Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not, Ed. İ. Kara ve A. Öz, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi: Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, ss. 15-43.

- Karaman, H. (1994). Efgani, Cemaleddin, İslam Ansiklopedisi Cilt 10, ss. 456-466. İnternet Kaynağı: <https://islamansiklopedisi.org.tr/efgani-cemaleddin>, (Erişim Tarihi: 21.10.2020).
- Karpat, K. (2017). *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi* (Yedinci Baskı), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Koloğlu, O. (2017). II. Abdülhamid'in 32 Saltanat Yılı, Ed. H. Boz, *Bayrak Kalpak Revolver: İttihat ve Terakki Cemiyeti* (İkinci Baskı), Ankara: İhtimal Dergisi Yayınevi, ss. 15-24.
- Kösoğlu, N. (2013). *Şehit Enver Paşa* (Üçüncü Baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Leedy, P. D. ve Ormrod, J. E. (2015). *Practical Research: Planning and Design*. London: Pearson.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895- 1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2009). Yeni Osmanlı Düşüncesi, Ed. T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi* (Sekizinci Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 42-53.
- Ortaylı, İ. (2009). Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar, Ed. T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi* (Sekizinci Baskı), İstanbul: İletişim Yayınları, ss.37-41.
- Parlatır, İ. ve Çetin, N. (2014). *Genç Kalemler Dergisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Petrosyan Y. A. (1974). *Sovyet Gözüyle Jön Türker*, Çev. M. Beyhan ve A. Hacıhasanoğlu, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Polat, N. H. (1991). *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Renzi, W. A. (1970). Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915, *The Journal of Modern History*, 42 (1), pp. 1-20.
- Said Halim Paşa, (2017). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, Haz. M. E. Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Smith, A. D. (1991). *National Identity*, London: Penguin Books.

- Smith, A. D. (2010). *Nationalism: Theory, Ideology, History* (2nd Edition), Cambridge: Polity Press.
- Şakir, Z. (2018). *İttihat ve Terakki II Nasıl Yaşadı?* (İkinci Baskı), İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Tanıyıcı, Ş ve Kahraman, S. (2017). II. Abdülhamit'in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam, *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 1 (2), ss. 7-31.
- Tetik, A. (2018a). *Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi Cilt I: 1914-1916*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tetik, A. (2018b). *Teşkilat-ı Mahsusa Tarihi Cilt II: 1917*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, S. (Ekim 2019). Anglo-Rus İlişkilerinin Yapılandırılması Bağlamında 1908 Reval Görüşmesi, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2 (2), ss.55-67.
- Toprak, Z. (1979). İttihat ve Terakki'nin Paramiliter Gençlik Örgütleri, *Boğaziçi Üniversitesi Beşerî Bilimler Dergisi*, 7, ss. 95-113.
- Tunaya, T. Z. (1989). *Türkiye'de Siyasi Partiler: İttihat ve Terakki Cilt:3*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Extended Abstract

The period of the Committee of Union and Progress is one of the most controversial periods in Turkish political life. The Committee of Union and Progress, which made had influence on the political arena with the proclamation of the Constitutional Monarchy in 1908, became the absolute power after the 1913 Ottoman coup d'état. The process of power of the Committee of Union and Progress also corresponded to the period of dissolution of the Ottoman Empire. In this context, different currents of thought emerged in order to find a solution to the collapse of the empire. Ottomanism, Islamism and Turkism movements became effective in the politics of the Union and Progress as the principal element of these intellectual movements. In this study on which grounds and how the Union and Progress applied the ideas of Ottomanism, Islamism and, Turkism will be examined. In addition, the answer to the question of whether Ottomanism, Islamism and Turkism movements conflict with each other or have a complementary composition in the policies of the Committee will be sought. The three ideological movements, which constitute the ideological composition of the committee, were applied on the basis of the

understanding of "devlet-i ebed müddet". Therefore, all three political movements are "state-centered" and shaped in different regions of the Ottoman State in accordance with the political and sociological dynamics of the region. Accordingly, with the declaration of constitutionalism, all different identities living within the Ottoman Empire were given the right to be represented. In this context, the assumptions of the study consist of three frames. Even though Ottomanism, Islamism and, Turkism currents emerged as a product of Western thought in theoretical and de facto contexts, the state gained a unique framework with its own experience and knowledge. The conception of "Devlet-i ebed müddet" was central in these thoughts. Secondly, Ottomanism, Islamism and, Turkism movements served a complementary function in the politics of the Committee of Union and Progress, rather than being a contradiction and alternative to each other. Thirdly, the Union and Progress elites tried to use these three currents of thought together on different grounds in the same period of time. Therefore, there were no sharp breaks in state politics for the three-movement of ideas. The historical analysis method formed the methodology of the present study. The historical analysis method is the study and analysis of the history of political, social and, economic phenomena; It aims to evaluate the historical process with the questions of "what happened, why and how" and to read the messages about events in a factual framework. In this context, in the first chapter, the theoretical framework on how to understand these three currents of thought in the politics of the Committee of Union and Progress is presented and included general discussions on the literature. At this point, it is important to discuss the literature on how ideologies are positioned in the atmosphere of the period, in line with the purpose and assumptions of the study. In the second chapter, the concept of "Devlet-i ebed müddet", which stands out as an ontological basis in the ideological composition of the Committee of Union and Progress, is included. In the third and last section, the role, position and, functions of Ottomanism, Islamism and, Turkism in the politics of the Committee of Union and Progress are examined. As a result of the study, it was revealed that during the period of the Committee of Union and Progress, three styles of politics were applied in different regions of the Ottoman State, sometimes simultaneously and sometimes on a ground where the weight shifted to Ottomanism, Islamism, or Turkism. The three ideologies played a unifying, inclusive and, corrective role against separatist and ethnic nationalisms within the Ottoman Empire. This reflex of the state against the separatist movements brought about the state-centeredness in both the idea and the implementation phase of ideologies. In other words, the political reflex developed regarding the ontological security of the state resulted in the application of Ottomanism, Islamism, and Turkism as state-centered nationalism in the politics of the Committee of Union and Progress. In other words, the political reflex developed regarding the ontological security of the state resulted in the practice of Ottomanism, Islamism, and Turkism as state-centered nationalism in the politics of the Committee of

Union and Progress. In the policy of Union and Progress, all three ideologies have a composition that focuses on the ontological security of the Ottoman State and in which they complement one other. Considering the political situation of the period, ideologies were not clearly separated from each other in explaining concepts, events, and phenomena. This issue is the projection of the fact that the Ottoman State was an empire and that the Ottoman intellectuals acted according to the consciousness and mission of saving the empire. However, the politics of Ottomanism accompanied the politics of Turkism in terms of the survival of the state and defense of the homeland, and the politics of Islamism in the context of the protection of the Caliphate and Islam. Islamism politics, on the other hand, was applied in the Caliphate center. At this point, the leadership of the Committee of Union and Progress practiced Islamist politics as an instrument in the participation of the Muslim people in the defense of the homeland in the Islamic lands where dominated by the Great Powers. The politics of Turkism and Turanism, on the other hand, were included in the politics of Union and Progress as a geography-centered and strategic element as a global vision.

DAĞITIMCI VE SOSYAL EŞİTSİZLİK EKSENİNDE EŞİTSİZLİĞİN FARKLI YÜZLERİ

Hayriye Asena DEMİRER*

Öz

Literatürde eşitlik, fırsat eşitliğinden çıktı eşitliğine; şans eşitliğinden ilişkisel eşitliğe; dağıtımsal eşitlikten sosyal eşitliğe; kaynak eşitliğinden sosyo-kültürel eşitliğe çok farklı kavramsallaştırmalarla tartışıla gelmiştir. Bu makalede öncelikle eşitsizliğin ekonomi-politik boyutlarına kısaca değinmekle birlikte, sosyal eşitsizlik tartışmalarını ön plana çıkarmak suretiyle eşitsizliğin sosyal, ahlaki, psikolojik etkilerini vurgulayarak ve toplumun dezavantajlı kesimleri kadar avantajlı kesimleri üzerindeki olumsuz etkilerini de ele alarak, eşitsizliğin çok boyutlu bir nosyon olduğunu ortaya koymaya çalışacağım. İkinci olarak literatürde, eşitlik tartışmaları genellikle bazı sosyal malların eşit dağıtılmasını gerektiren dağıtımcı eşitlik ile statü ayrımlarının belirleyici olmadığı ya da insanların hiyerarşik olarak derecelendirilmiş kategorilere yerleştirilmediği bir toplum idealini tanımlayan bir sosyal eşitlik ya da ilişkisel eşitlik olarak ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmasına karşılık, sosyal eşitlik vurgusunun, Marksizmin kurucusu Karl Marx'dan, ekonomik liberalizmin kurucusu Adam Smith'e ve siyaset teorisinin önde gelen isimlerinden Robert Dahl'a kadar çok farklı yazarların eserlerinde karşımıza çıkabildiğini göstermeye çalışacağım. Dahası makalede, sosyal sınıf tartışmalarının eşitsizlik literatürü içinde marjinalleşmesinin 1) neo-liberalizmin teorik ve 1980'lerden itibaren pratik yükselişyle 2) emperyalizm teorileri, bağımlılık yaklaşımı vb'nin etkisiyle ekonomi-politik eşitsizliklerin daha çok uluslararası ölçekte tartışılmaya başlanmasının iç politik bağlamı biraz ikinci plana itmesiyle, 3) literatürde sosyal eşitsizlik tartışmalarının ön plana çıkmasının ve eşitsizlik sorunsalının maddi eşitlik düzeyinde ele alınmasına yönelik eleştirilerin artmasının maddi eşitsizlik tartışmalarını başka bir gerekçeyle ikinci plana itmesiyle ilişkilendirilebileceğini iddia edeceğim. Sonuç olarak, toplumun dezavantajlı kesimleri üzerindeki maddi eşitsizleri pekiştiren statü eşitsizliklerinin yarattığı baskıyı; lisan, jest ve mimikleri dışlayıcı ve küçümseyici olumsuz algı ve düşünceleri en aza indirgeyecek biçimde kullanma becerisi kazanmadan başlayarak azaltmak gerektiğini öne süreceğim.

Anahtar kelimeler: Eşitlik-Eşitsizlik, Marksizm-Liberalizm, Dağıtımcı Eşitlik, Sosyal Eşitlik, Statü Hiyerarşileri.

DIFFERENT FACES OF INEQUALITY IN THE AXIS OF DISTRIBUTIVE AND SOCIAL INEQUALITY

Abstract

Equality have been discussed in the literature through very different conceptualisations such as equality of opportunity, equality of outcomes, luck

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, hademirer@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6679-1015>

equality, relational equality, resource equality, and socio-cultural equality. In this article, first of all, I attempt to put forward that inequality is a multidimensional notion, by shortly touching economy-politic dimensions of inequality and giving prominence to social inequality discussions to focus especially on the social, moral and psychological faces of inequality and by approaching the negative effects of inequality on the disadvantaged segments of society as well as the advantaged ones. Secondly, I try to reveal that social equality emphasis can be found in the studies of writers like the founder of the Marxism Karl Marx, the founder of the economic liberalism Adam Smith and prominent political scientist Robert Dahl, even though equality discussions were classified generally into two categories in the literature: distributive equality which requires that certain social goods are distributed equally, and social equality or/relational equality which identifies a society that is not marked by status divisions or a society that people are not placed in hierarchically ranked categories. Furthermore in the article I argue that the marginalisation of social class discussions in inequality literature can be associated with 1) the theoretical and a the practical rise of neo-liberalism after the 1980's 2) studying of the political economic inequities more in international scale due to the impact of theories of imperialism, dependency theories etc leading to take domestic political dimension of inequity to backseat, 3) come into prominence of social inequality in the literature and increase in the critiques towards the discussion of inequality problematique at the level of material inequalities that taking material inequity back seat with another reason. As a conclusion, I suggest that oppression of status inequalities which consolidate material inequalities over disadvantageous social segments should be decreased begining with gaining skills of using language, gestures and facial expressions in a way minimizing exclusionary and insulting perception and attitudes towards the disantaged ones.

Keywords: Equality-inequality, Marxism-Liberalism, Distributive Equality, Social Equality, Status Hierarchies.

Giriş

Literatürde eşitlik, fırsat eşitliğinden çıktı eşitliğine; şans eşitliğinden ilişkisel eşitliğe; dağıtımsal eşitlikten sosyal eşitliğe; kaynak eşitliğinden sosyo-kültürel eşitliğe çok farklı kavramsallaştırmalarla tartışıla gelmiştir. Eşitsizliğin sebepleri, Weber'in sanayi toplumları için yaptığı gibi –farklı fakat birbiriyle ilişkili (iktisadi) kaynaklar, (politik) güç ve (sosyal) statü (Ridgeway, 2014:2) ya da mülkiyet, güç ve prestij (Luk'anchikova and Iamshchikov, 2019:497)- olmak üzere üçlü bir sınıflandırmayla ifade edilebilir. Diğer taraftan günümüzde bazı akademisyenlerin yaptığı gibi eşitsizliğin sebepleri, iktisadi kaynaklar (ekonomik) ve gücün (politik) kontrolündeki eşitsizlik *maddi eşitsizlikler* olarak tanımlanıp; prestij, statü grupları ya da tabakalaşmaya ilişkin eşitsizlikler *sosyo-kültürel eşitsizlikler* olarak ifade edilmek suretiyle ikili bir sınıflandırmaya da gidilebilir. Zira Miller böyle ikili bir eşitlik literatürü sınıflandırması yapar: 1) Bazı sosyal malların eşit dağıtılmasını gerektiren *dağıtımcı eşitlik*; 2) statü ayrımlarının belirleyici olmadığı ya da insanların hiyerarşik olarak derecelendirilmiş kategorilere yerleştirilmediği bir toplum idealini tanımlayan bir *sosyal eşitlik* (Miller 1998: 23'ten akt Fourie, 2012:109). Benzer biçimde Schemmel de

ikili bir sınıflandırmaya giderek, ayırımı *dağıtımçı eşitlik*¹ ile *ilişkisel eşitlik* (relational equality) arasında yapar ve şans eşitlikçiliğinin de içinde olduğu hâkim liberal dağıtımçı eşitlikçi teorilerin, eşitliği *dağıtımçı* bir ideal olarak tanımladığını fakat buna karşılık eşitliğin *ilişkisel* bir kavram olarak ele alınması gerektiğini önerir (2011:124). Kirby ise ‘kaynaklar, fırsatlar, mutluluk ya da başka şeylerin eşit dağıtılmasını ifade eden *dağıtımçı eşitlik*’ ile bütün insanları diğerinin eşiti olarak gören *temel eşitlik*² arasında ikili bir ayırım yapar (2018:298). Albertsen ve Midtgaard da ‘eşit’ terimini, 1) bazı fayda ya da sorumlulukların *eşit dağıtımını* ima edecek biçimde düz (flat) ya da ‘eşit muamele’ (equal treatment) anlamında ve 2) ‘eşit muamele görme hakkı’ ya da ‘belli bir değer (worth) nosyonuna uygun muamele görme’

¹ Stanford Felsefe Ansiklopedisi, dağıtımçı eşitlik ya da adalet sorunsalının, neyin (gelir, servet, fırsatlar, işler, refah, fayda vb) dağıtımçı adaletle alakalı olduğu ve dağıtımın hangi temelde yapılması gerektiği (eşitlik, maksimizasyon, bireysel nitelikler, özgür devretme) gibi farklı boyutlarda çeşitlilik gösterdiğini ifade eder ve toplumdaki bireyler arasında ekonomik aktivitelere elde edilecek yarar ve sorumlulukların dağıtımına ilişkin prensipleri “Dağıtımçı Adalet” başlığı altında şu şekilde sıralar: Katı Eşitlikçilik (Strict Egalitarianism), John Rawls’un Farklılık Prensibi, Şans Eşitlikçiliği (Luck Egalitarianism), Liyakate-dayalı Prensip (Desert-based Principles), Refah-temelli Prensip (Welfare-Based Principles), Liberteryen Prensip (Libertarian Principles) ve Feminist Prensip (Feminist Principles) inceler. Yine Stanford Felsefe Ansiklopedisi katı eşitlikçilik hariç olmak üzere diğer dağıtımçı prensipleri, liberalizm geniş sınıflandırması altında tanımlar. Katı Eşitlikçilikler, maddi malların toplumun tüm üyelerine eşit paylaşılmasını; John Rawls’un Farklılık Prensibi toplumun en az avantajlı olanların katı eşitlik durumundakinden maddi olarak daha iyi hale getirdiği sürece eşitsizliklere izin veren bir dağıtımçı prensibi; Şans Eşitlikçileri, sorumluluk ve şans faktörlerine hassasiyetle duyarlı bir dağıtımçı prensibini; Liyakate-dayalı Prensip, şans ve sorumluluk faktörlerine insanların çalışarak neyi hak ettikleri açısından yaklaşan bir dağıtımçı anlayışı; Refah-temelli dağıtımçı prensibi savunular (“faydacılar” (utilitarians) bunların en meşhurdur), ancak refahı artırdığı oranda değerli olan maddi mallar ve hizmetlerin dağıtılmasından ziyade, dağıtımçı prensiplerin refahı nasıl etkilediğinin dikkate alınarak tasarlanması ve değerlendirilmesi gerektiği görüşünü; Liberteryen prensibin savunucuları, şu ana kadar bahsedilen her bir dağıtımçı prensibe karşı biçimde, refah ya da maddi malların maksimize edilmesi ya da eşitliği peşinde koşmanın daha önemli ahlaki talepler olan özgürlük ya da öz-mülkiyet (self-ownership) ile çatıştığı fikrini savunurlar. (Stanford Encyclopedia of Philosophy)

² Kirby bütün insanların birbirlerinin eşiti olduğu konusunda bir fikir birliği olduğu ve herkesin paylaştığı bu eşitlikçi düzlükten de çağdaş siyasal düşüncenin diğer iddialarının ortaya çıktığını görüşüne itiraz eder. Kirby’nin temel iddiası, tek bir temel eşitlik fikrinde birleştiğimiz varsayımının yanlış olduğu ve bizim (batı’nın) siyasal düşüncesinin, en azından iki çok farklı temel eşitlik kavramsallaştırması arasında parçalanmış olduğudur. Kirby ‘eşit değer’ ve ‘eşit otorite’ olarak isimlendirdiği temel eşitliğe dair bu parçalanmanın, batı siyasal düşüncesindeki fikir ayrılıklarından birçoğunun da temel sebebi olduğunu düşünmektedir. O, *eşit değer*’i (equal worth) “her insanın iyiliğinin eşit ahlaki öneme sahip” olması ve *eşitsiz otorite*’yi de (unequal authority) insanlar arasındaki epistemik ve pratik anlamda otorite farklılığına işaret eden birer kavram olarak tanımlar. İnsanlar arasındaki *değer eşitliğini* de, yine kendi içinde *eşit kıymet* (equal value) ve *eşit ağırlık* (equal weight) olarak ikiye ayırır. Eşit kıymet (equal value), bütün insanların –beden, akıl ve/ya da ruhlarının eşit kıymette olması anlamında bir eşit değerliliğini (equal worth) ifade ederken, eşit ağırlık (equal weight) herkesin faydası, mutluluğu, refahı ve çıkarlarının eşit ağırlıkta olmasına işaret eder. *Otorite eşitsizliği* de, insanların epistemik kapasitelerinin farklılıkları ya da onlar arasındaki ırk, cinsiyet, sınıf, eğitim, mülkiyet, yaş, erdem ve beceri farklılıkları olmak üzere iki farklı boyutu vardır. (2018:298-302). Dahası Kirby, bütün insanların bedenleri, akılları ve/ya da ruhlarının eşit kıymetli (equal value) olmasına dayandırılan eşit değerde (equal worth) olma kavramının en azından erken Hıristiyanlık düşüncesine kadar geri götürülebileceği düşüncesindedir. Bununla birlikte Kirby bu sistemin Tanrı’nın ölümü ile çöküşünün başladığını ve “bireysel iyiliğin modern ahlaki resmin kalbine yerleşti(ğini)” iddia eder. Böylece bu dönüşümle birlikte faydacılık ile ilahlaştırılan hümanizma fikri, “iyiliği, tamamen insanların bireysel iyiliğinin teşvik edilmesi olarak tanımlanır hale” getirmiş ve eşit değere sahip olmamız, eşit kıymetlilik (value) yerine eşit ağırlıkta (weight) olmamıza dayandırılmaya başlanmıştır (2018:300-302).

anlamında olmak üzere iki temel anlamda kullanırlar (2014:336). Albertsen ve Midtgaard'ın “*eşit muamele görme hakkı ya da belli bir değer (worth) nosyonuna uygun muamele görme*” anlamındaki eşitlik kullanımının, Kirby'nin *temel eşitlik* kullanımına denk görünmektedir.

Sosyal malların eşit dağıtılması üzerinde duran dağıtımcı teorileri eleştiren yazarların da bu ikili sınıflandırmayı dolaylı olarak yeniden ürettiklerini söyleyebiliriz. Örneğin Jonathan Wolff dağıtımcı yaklaşımları eleştirirken, eşitlerden oluşan bir toplum için maddi malların adil bir biçimde dağıtılmasından daha fazlasına ihtiyaç olduğunu ve bu sebeple *insanların birbirlerine yönelik tutumlarına bağlı olan “mallar/iyilikler” (goods)* olabileceğini vurgularken yaptığı gibi (Wolff 1998'den akt Fourie, 2012:116). Feministlerin, liberal dağıtımcı eşitlikçi yaklaşıma eleştirileri arasında özellikle Iris Marion Young'ın liberal “dağıtımcı paradigma”nın “baskının beş boyutu”nda (five faces of oppression) yani sömürü, marjinalleştirme, güçsüzleştirme, kültürel emperyalizm ve sistemik şiddete maruz bırakmada, örneklerini bulan yapısal adaletsizlikleri hakkında tanımadığı ve ele almadığını iddiası da meşhurdur. Elizabeth Anderson da bir liberal dağıtımcı eşitlik yaklaşımı olan *şans eşitlikçiliğini*, toplumsal olarak sebep olunan *sosyal hiyerarşiye* itiraz etmek yerine, yetenek ya da fiziksel çekicilikteki eşitsizlik gibi doğal eşitsizliklerin telafi edilmesine odaklanarak önemli noktayı kaçırmakla eleştirir (Young, 1990; Anderson, 1999'dan akt Schemmel, 2011:130). Schemmel'e göre ise ‘dağıtımsalcılığa’ (distributivism) *sosyal ilişkisel* itirazın özü, “adaletin *ilişkisel* boyutunu layıkıyla açıklayamamaları” ve “dağıtımsal sonuçlarından bağımsız olarak *güç ve statü farklılıklarına*, başlı başına potansiyel bir adalet sorunu olarak itiraz etmede başarısız kalmaları”dır (2011:125). Fourie sadece maddi kaynakların eşit dağıtımına önem veren eşitlikçi anlayışın “zayıf eşitlikçilik”; “muhakkak karşılaştırmalı olması gereken hiyerarşik ilişkiler ile ilgilen(en) ve herşeyden önce belli refah düzeyleri ile ilgilenme(yen)” sosyal eşitlikçiliğin “güçlü eşitlikçilik” olarak tanımlayarak hem dağıtımcı teorilere yönelik eleştirilere katkıda bulunur, hem de *dağıtımcı* ve *sosyal eşitlikçilik* arasında ikili sınıflandırma yapanlara katılmış olur (2012:122).

Dağıtımsal eşitsizlik ile *statü eşitsizliği/sosyal eşitsizliği* arasındaki ikili sınıflandırma analitik açıdan gayet işlevsel olmakla birlikte, sosyal eşitlik vurgusunun, Marksizmin kurucusu Karl Marx'dan, ekonomik liberalizmin kurucusu Adam Smith'e ve siyaset teorisinin önde gelen isimlerinden Robert Dahl'a kadar çok farklı yazarların eserlerinde karşımıza çıkabildiğini göstermeye çalışacağız. Zira Marx ve onun çalışmalarından etkilenen Marxist literatür eşitsizliğin öncelikle ekonomik maddi boyutlarına, Robert Dahl gibi siyaset bilimciler de gücün dağıtımına ilişkin maddi boyutlarına odaklanmaktadır. Bununla birlikte, Marx'ın Almanya Sosyal Demokratik Partisi'nin Gotha Programına eleştirisinden (1875) hareketle, onun “ayrıcıklı tek bir eşitlik fikrinin olmadığını” savunanlar kadar (Wolff, 2013:407); onun *sosyal eşitlik* meselesine ilk dikkat çekenlerden olduğunu ileri sürenler de olmuştur (Schemmel,

2011:125). Yine Dahl (1996) her ne kadar siyasal kaynaklara erişimin dağıtımıyla ilgilenirse de yaptığı tartışma kısmen *sosyal eşitlik* boyutu da içermektedir. Benzer biçimde Adam Smith gibi ekonomik liberalizmin kurucu babası sayılan bir iktisatçının çalışmaları incelendiğinde sadece *maddi eşitsizliklere* değil, *sosyal eşitsizliğin* toplumun varıl ve yoksul kesimleri üzerindeki olumsuz etkilerine de geniş yer verdiği görülmektedir. Dahası Smith'in "Nerede büyük bir mülkiyet varsa, büyük bir eşitsizlik vardır. Bir tane çok zengin olabilmesi için en azından beşyüz fakir olmalıdır ve birkaç kişinin refahı birçoklarının sefaletini gerektirir" (Smith'in, Ulusların Zenginliği'nden akt Rasmussen, 2016:344) ya da "Medeni bir toplumda fakirlerin emek ve zamanı, zenginleri rahatlık ve lüks içinde tutabilmek için kurban edilir" (Smith'in Yargı Yetkisi Üzerine Dersler'inden akt Rasmussen, 2016:345) "Marksizm"i çağrıştıran ifadeleri de vardır. Dolayısıyla Fourie'nin, eşitliğe ilişkin birçok tartışmanın *dağıtım sal eşitlik* vurgusu taşıdığını ifade etmesine (2012:109) karşılık, *sosyal eşitlik* boyutuna Karl Marx, Adam Smith ve Robert Dahl gibi çığır açıcı yazarlarda da rastladığımızı söyleyebiliriz.

Dahası bu makalede eşitlik sorunsalını, eşitsizliğin ekonomi-politik boyutuna (Marx, 1957; Pikety, 2014; Kuznets, 1953; Dahl, 1996) değinerek fakat ağırlıklı olarak statü (Fourie, 2012; Ridgeway, 2014; Scanlon, Schemmel, 2011; Wolff, 2013), ahlak (Smith, 1998), psikoloji, tüketim alışkanlıkları, sağlık (Wilkinson ve Pikett, 2017) vb etkilerini vurgulayacak ve toplumun dezavantajlı kesimleri kadar avantajlı kesimleri üzerindeki olumsuz etkilerine (Fourie, 2012; Holmes ve McKenzie, 2019; Smith, 1998) işaret edecek biçimde ele alarak Wolff'un deyişiyile eşitliğin "iç gerilimlere sahip basit olmayan bir nosyon" (2013:411) olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

1. İKTİSADİ EŞİTSİZLİKLERE VURGU YAPAN YAKLAŞIMLAR

Sacweh *liberal demokratik* geleneği ima ederek "eşitlik ideali ve mevcut hiyerarşi ve mümkün kıldığı eşitsizliklerin eleştirisi, 19.yy'ın sonundan 20.yy'ın ortalarına Batılı kapitalist demokrasileri niteleyen *eşitlikçi sosyal değişimin arkasındaki anahtar itici güç* olarak anlaşılmıştır" (2017:63) tespitinde bulunur. Thomas Pikety ise 19.yy'ın sonundan 20.yy'ın ortalarına kadar *Marksist* eşitsizlik eleştirilerinin yoğunlaşmasına sebep olan gelişmeleri şöyle özetler:

Ekonominin büyümesine rağmen ya da belki de kısmen bu sebeple ve aynı zamanda hem nüfustaki artış hem de artan tarımsal üretkenlikten kaynaklanan muazzam kırsal göçten ötürü, işçiler varoşlara doluştular. Çalışma saatleri uzundu ve ücretler çok düşüktü. Daha gözle görülür, daha sarsıcı ve belli açılardan Eski Rejimin kırsal sefaletinden daha ekstrem yeni bir kentsel sefalet ortaya çıktı. *Fabrikalardaki çocuk işgücünü 8'den büyük (1841'de Fransa'da) ya da madenlerde 10'dan büyük olan (1842'de İngiltere'de) çocuklarla sınırlayan yasalar yazarlarının hayal gücünden*

fişkarmadığı gibi Germinal, Oliwer Twist ve Sefiller de yazarların hayal ürüdü değildi. 1870-1914 arasındaki dönemde gördüğümüz en iyi ihtimalle aşırı yüksek düzeydeki eşitsizliğin istikrar kazanması ve belli açılardan özellikle de servetin artan biçimde toplanmasının gösterdiği bitmek bilmez bir eşitsizlik döngüsüydü. Her halükarda, 1840'larda işçi gelirleri sabitlenirken, sermaye büyüdü ve endüstriyel kârlar arttı. Bu herkes için açıktı. (2014:12-13). (italikler bana ait)

Bu bağlamda ilk komünist ve sosyalist hareketlerin geliştiğini ifade eden Pikety, bu hareketlerin temel iddiasını “yarım yüzyıllık endüstriyel büyümeden sonra, kalabalıkların durumu önceden olduğu kadar sefalet içindeyse ve bütün hukukçuların yapabildiği fabrikalardaki çocuk işgücünün 8 yaşın altında olmasını yasaklayabilmekten ibaretse, endüstriyel gelişmenin, teknolojik yeniliklerin, bunca meşakkat ve nüfus hareketlerinin faydası neydi?” sorusuyla özetler (2014:13). Marx’ın (2002) 1848’de yayınladığı *Komünist Manifesto*’su komünist-sosyalist söylemin öncülü olmuştur. Marx (1957) kapitalist düzeni, işçi sınıfını yabancılaştıran, artı değeri emekçilere değil üretim araçlarının sahiplerine aktaran bir sömürü düzeni olarak eleştirmiştir ve böyle bir düzenin sınıf çatışmasında dezavantajlı konumda olanlarca yapılacak bir devrimle yıkılmasını ardından da sosyalist ve onu takiben komünist düzen kurulmasını öngörmüştür. Bununla birlikte Schemmel, eşitlik meselesini sadece dağıtımsal eşitlikten ibaret gören yaklaşımlara karşı ilk itirazı, “Almanya Sosyal Demokratik Partisi’nin Gotha Programının 1875’ten beri komünizmin hedeflediği sosyal ilişkilerin niteliksel dönüşümünden ziyade yanlış biçimde ‘maddi yararların toplumda adil dağıtımına odaklandığını iddia ederek” Marx’ın yaptığını ileri sürer (2011:125). Benzer biçimde Wolff da, Gotha Programının Eleştirisi’nde (1875) Marx’ın “ayrıcalklı tek bir eşitlik fikrinin olmadığı genel yaklaşımını” açık bir biçimde ifade ettiğini öne sürer (2013:407).

Marx’dan etkilenmekle birlikte, kapitalist üretim tarzının olumsuz etkilerini ele alırken *analiz düzeyini ulusal ölçekten uluslararası ölçğe taşıyan* Emperyalizm teorileri (Lenin, 1975), Bağımlılık yaklaşımları (Frank, 1966), Dünya Sistem Teorisi (Wallerstein, 1974) ve Yapısal Şiddet yaklaşımı (Galtung, 1971) sırasıyla ekonomik eşitsizliğin uluslararası ölçekteki sömürgecilik; tek taraflı bağımlılık; merkez, çevre ve yarıçevrenin içinde olduğu bir dünya ekonomisi; iktisadi emperyalizmin yanısıra kültürel ve başka emperyalist boyutlar da içerdiğine dair olumsuz etkilerini deşifre etmeye odaklanmıştır.

Diğer taraftan Sacweh “21.yy’ın başlarından itibaren “eşitlik krizi” ile karşı karşıya olduğumuzu” ve bunun iki temel gerekçesi olduğunu iddia eder. Bir taraftan, “gelir ve servetteki artan eşitsizlik, azalan sosyal hareketlilik, derinleşen fakirlik, refah devletinde tasarrufa gitme ve birçok Batılı ulusta düşük sosyal sınıfların siyasal bağlarının artan biçimde kopuşunun belgelenmesi(nin)” eşitlik idealinden bizi daha da uzaklaştırdığına dikkatimizi çeker. Diğer taraftan, “pekçok Batılı toplumda, bireysellik, kendini gerçekleştirme, özerklik, özgünlük ve bireysel sorumluluğu vurgulayan sosyo-kültürel yönelimler, benzerlik üzerine inşa edilen kolektivist dayanışma nosyonunun zayıflatılması” sebebiyle “gelecekteki

sosyal değişime ilham verebilecek normatif bir referans noktası olarak “eşitlik fikrinin ta kendisinin çekiciliğini yitirmeye başladığını” ifade eder (2017:63). Honneth de kendini gerçekleştirmenin ortak çalışmadan ziyade bireysel olarak bulunması gerekliliğine dair artan baskılara işaret eder ve dahası bunun kişiselliğin (selfhood) anlamlı biçimlerinde ve dolayısıyla mutlulukta bir düşüşe sebep olduğuna dikkat çeker (akt Holmes and McKenzie, 2019:445). Benzer biçimde Wolff; Brian Barry, Michael Walzer ve onlardan etkilenenlerin yanısıra, Nancy Fraser ve Iris Marion Young gibi daha radikal ve feminist olanların yazdıkları istisna oluşturmakla beraber, “en azında John Rawls’dan beri *sosyal sınıf tartışmalarının*, artık eşitlik ve eşitsizlik üzerine felsefi yazıların dışında kaldığını” vurgular ve bu sebeple “eşitlik üzerine çağdaş yazıların çoğunun özellikle de daha önceki dönem yazılarıyla karşılaştırıldığında oldukça solgun (anaemic)” olduğunu öne sürer (2013:413).

“Sosyal sınıf” tartışmalarının eşitsizlik literatürü içinde marjinalleşerek “*solgunlaşması*”nın şu üç gelişmeyle ilişkilendirilebileceğini iddia edeceğim: 1) II. Dünya Savaşı sonrasında Hayek (1944) ve Friedman’ın (1962) piyasaya devlet müdahalesini sırasıyla bireysel özgürlüklere temel bir tehdit hatta “Frankenstein” olarak sunan neo-liberal *fikirlerinin* yükselişle ve 1980’lerde hem Thatcher İngiltere’si hem de Reagan Birleşik Devletleri’nde neo-liberal *politikaların* yoğun olarak uygulanmasıyla; 2) Marksizmden etkilenen literatürde emperyalizm teorileri, bağımlılık yaklaşımı vb’nin etkisiyle *ekonomi-politik eşitsizliklerin daha çok uluslararası ölçekte tartışılmaya* başlanmasının *iç politik bağlamı biraz ikinci plana itmesiyle*; 3) sosyoloji ve sosyal psikoloji literatüründe dağıtımçı eşitsizlik yaklaşımlarına yönelik eşitsizlik sorunsalının maddi düzeyde ele alınmasının sorunlarına yönelik haklı eleştirilerle (Kirby, 2018; Ridgeway, 2014; Schemmel, 2011; Wolff, 2013; Young, 1990) ve *sosyal eşitsizlik tartışmalarının ön plana çıkarılmasının* özellikle eşitlik meselesinin *sosyal sınıf* bağlamında ele alınmasını ikinci plana hatta planın dışına itmeye dolaylı olarak katkıda bulunmasıyla. Elbette eşitsizliğin ekonomik boyutuna odaklananların nesli tükenmiş değildir (Arneson, 1989; Bartels, 2008; Cohen, 1989; Dworkin, 1981; Gilens, 2012; Piketty 2014; Putnam 2015; Stiglitz 2012) ve Rasmussen’in de dikkat çektiği gibi, ekonomik eşitsizliğin olumsuz etkileri üzerine yeni çalışmaların birçoğu, onun nasıl 1) ekonomik büyümeyi engellediği, 2) sosyal hareketliliği önlediği, 3) demokrasiyi zayıflattığı ya da 4) bazı hakkaniyet ve adalet standartları ile zıt olduğunu vurgulamaya devam etmektedir (2016: 342).

Ekonomik eşitsizlik üzerine tartışmalarda özellikle Kuznet’in 1953’te yayınlanan, *Gelir ve Birikimlerde Üst Gelir Gruplarının Payı* isimli eserinde, 1913-1948 arasında Birleşik Devletlerde gelir eşitsizliğinin keskin bir düşüş içerisinde olduğunu iddia etmesi büyük etki yaratmıştır. Yine 1955’te “Ekonomik Büyüme ve Gelir Eşitsizliği” başlığıyla yayınlanan konferansında Kuznets, Birleşik Devletlerde 19.yy’a tekabül eden sanayileşmenin ilk evreleri ile bağlantılı olan eşitsizliğin doğal olarak artış

gösterdiği ilk aşamasını, 20.yy'ın ilk yarısında başladığını düşündüğü eşitsizliğin keskin bir biçimde düştüğü bir aşamanın takip edeceğini iddia etmişti. Kısacası Kuznets'in temel düşüncesi, eşitsizliğin otomatik olarak düşmekte olduğuydu (Pikety, 2014:16-17).

Kuznets'in iddiaları her ne kadar çarpıcı olsa da yaklaşık altmış yıl sonra onun çıkarımlarını eleştiren Pikety'e göre, sihirli Kuznets eğrisi yani 1914-1945 arasında neredeyse bütün zengin ülkelerde gözlemlenen gelir eşitsizliğindeki hızlı azalma, "herşeyden önce dünya savaşları ve neden oldukları şiddetli ekonomik ve siyasal şoklar yüzünden"di (2014:17). Pikety'nin hem Kuznets'e hem de Marx'a eleştiri olacak şekilde yeni tarihsel kaynaklardan çıkardığı iki sonuç vardır: Birincisi, servetin dağılımının tarihinin daima son derece siyasal olagelmesi ve bu sebeple sadece ekonomik mekanizmalara indirgenemezliği. Pikety'nin kendi ifadesiyle "kitabının kalbini oluşturan" ikinci sonuç ise, "servet dağılımının dinamiğinin, dönüşümlü olarak [gelir dağılımında] yakınsama ve iraksamaya doğru iten güçlü mekanizmaları açığa çıkar"masıdır. Pikety 'yakınsama'yı, yani eşitsizliklerin azalması ve kapanması doğrultusunda iten mekanizmaları "bilginin ve eğitim ve becerilerdeki yatırımın yaygınlaşması" olarak özetler ve daima yakınsama yönünde eğilim gösterebilen sermaye ve işgücünün hareketliliği ekonomik yasanın etkisini ise bilgi ve yeteneklerin yaygınlaşması kadar güçlü bulmaz. (2014:21). Aynı zamanda Pikety, yakınsama doğrultusunda işleyeceği varsayılan, üretim teknolojilerinin zamanla işçiler açısından daha fazla beceri gerektireceği ve dolayısıyla sermayenin gelirden elde ettiği pay düşerken işgücünün payının artacağını varsayan "insan sermayesi hipotezini" ve kuşak çatışmasının sınıf çatışmasının yerini alacağı hipotezini de "iyimser" ve "büyük oranda asılsız" bularak eleştirir. Dahası Pikety "Çok uzun zamandır, işgücünün ulusal gelirden elde ettiği payın dikkate değer ölçüde arttığına dair çok az kanıt vardır: "insan olmayan" (nonhuman) sermaye 21.yy'da da 18 ve 19.yy'da olduğu kadar vazgeçilmezdir ve gelecekte de vazgeçilmez olmayacağına dair bir sebep yoktur" tespitinde bulunur ve miras kalan servetin "Balzac'ın Goriot Baba döneminde olduğu kadar 21.yy'ın başında da belirleyici" olduğunu iddia eder. Pikety uzaksama kuvvetlerini ise "en çok kazananlar(ın) kendilerini geri kalanlardan geniş bir pay bırakarak (marjin) çabucak ayırabil"meleri ve "uzun vadede servetin eşit dağılımına temel tehdidi oluştur"an büyümenin zayıf ve sermaye karlılığı yüksek olmasından kaynaklanan sermaye birikimi ve temerküzü süreci ile bağlantılı olan bir dizi kuvvet olarak tanımlar (2014:22, 23).

Özetle Pikety, Kuznet'in iddia ettiği gibi gelir eşitsizliğinin otomatik olarak düşmesi şöyle dursun, Amerika'da en üst %10'luk dilimin ulusal gelirden elde ettikleri payın 1910-1920 arasında ulusal gelirin %45-50'ini oluşturduğunu, 1940'da bunun % 30-35'e düştüğünü, 1950-1970 arasında gelir eşitsizliği %30-35 seviyesinde sabitlendiğini ve 1980'lerde ise gelir eşitsizliğinin hızla artarak 2000'e gelene kadar yine ulusal gelirin %40-45'ini oluşturduğunu ifade eder (2014:23). Eşitsizlikteki bu dikkat çekici

artışı, “büyük firmaların en üst yöneticilerinin toplumun geri kalanından tam bir biçimde ayrılışını” sağlayan “gelirlerindeki emsalsiz artışla” açıklar. Piketty’e göre büyük firmaların en üst yöneticilerinin gelirlerinin emsalsiz biçimde artışı ise, ya “bu üst yöneticilerin beceri ve üretkenliklerinin diğer işçilerinkiyle karşılaştırıldığında ani bir artış” göstermesinden ya da “bu üst yöneticilerin genellikle kendi ücretlerini, bazı durumlarda sınırsız bir biçimde ve birçok durumda bireysel üretkenlikleri ile ... açık bir ilişkisi olmayacak biçimde, belirleme gücüne sahip olmaları”ndan kaynaklanabilir. Bu olgunun temelde Birleşik Devletlerde ve daha az oranda İngiltere’de görüldüğünü, diğer müreffeh ülkelerde de (Japonya, Almanya, Fransa ve diğer kıta Avrupası devletleri) daha az belirgindir olmakla birlikte eğilim aynı yönde olduğunu ifade eder. (Piketty, 2014:23-24).

İktisadi eşitsizliklere vurgu yapan bazı yaklaşımlar üzerinden eşitsizliğin ekonomik boyutuna değindikten ve “sosyal sınıf” tartışmalarının eşitsizlik literatürü içinde marjinalleşmesine dair bazı açıklamalar sıraladıktan sonra, bu bölümde Robert Dahl üzerinden eşitsizliğin siyasal boyutuna değinmeye çalışacağım.

2. SİYASAL EŞİTSİZLİKLERE VURGU YAPAN YAKLAŞIMLAR

Robert Dahl’ın siyasal eşitsizlik sorununa odaklandığı “Eşitliğe karşı Eşitsizlik” makalesinde, siyasal eşitlik ve demokrasiye erişilebilirliğin diğer şeylerin yanısıra “para, servet, sosyal konum, onur, itibar, yasal statü, bilgi, bilişsel kabiliyetler, enformasyon, baskıcı kapasiteler, örgütler, iletişim araçları, bağlantılar, değerli mal ve hizmetler” gibi “siyasal kaynaklara erişimin *dağıtımına* ve bir kimsenin hedeflerini gerçekleştirmek için onlara başvurmaya istekliliğine bağlı” olduğunu ifade eder (1996:639). Temel sorunsal siyasal kaynakların eşit dağılımı olmakla birlikte, bu siyasal kaynakların arasında” sosyal konum, onur, itibar, yasal statü”yü de sayması, sosyal eşitliğe değinmesi anlamına gelmektedir. Dahl’a göre, siyasal kaynaklara erişimin dağıtımı 1) şans, 2) insani yatkınlık, 3) doğuştan gelen veya kazanılan avantajlar ve 4) muhalefet ve direniş olmak üzere temelde dört faktörden etkilenir (1996:640-645). Şans faktörünü açıklarken “Aramızda hangimiz doğduğu koşulları, zamanı, yeri, aileyi, genetik mirası, sınıf ya da kastı, etnik grup ya da ırkı, ülkeyi, ya da dünyanın hangi bölgesinde doğacağını seçti?” diye soran Dahl, “insanlık tarihi boyunca insanların çoğu için doğum kaderdir” der ve siyasal kaynaklara erişim noktasında da “modern demokratik ülkelerde bile, doğumu sıklıkla kümülatif hale gelme eğiliminde olan, genellikle başından itibaren avantaj ya da dezavantaj sağla”yan büyük öneme sahip bir faktör olarak tanımlar (1996:639-640). Dahl, siyasal kaynakların dağıtımını etkileyen başka bir faktörü insana ait bir sınırlılık, küçük ölçekli gruplar içinde yaşarken fedakarlık yapmayı daha kolay, ölçek büyüdükçe fedakarlık yapmayı daha zor hale getiren bir sınırlılık olarak ifade eder:

Aile bağları, akrabalık, dostluk, ortak tecrübe, tarih ve mitten müteşekkil kuvvetli bağlarla bir araya getirilip birleşmiş küçük bir grubun üyesi olarak, diğerlerinin çıkarlarının senin de çıkarın olduğunu düşünebilirsin.Grup sayıca büyüdükçe, homojenlik azaldıkça ve çatışan çıkarlar arttıkça, evrensel ahlaki bir prensip için kendi çıkarından fedakarlık etmek, fedakarlığının ölçөгünü daha da artırmanı gerektirir. Yine de grubun sayısal olarak büyüdükçe, sevgi, alaka ve dayanışma bağları zayıflar: giderek diğerleri senin için daha yabancı, bilinmeyen, fiziksel, psikolojik ve sosyal olarak sana uzak hale gelir. ... Diğerlerini kendimizin yararlandığı haklar ve ayrıcalıkları eşit olarak hak edenler olarak görmek ve muamelede bulunma istekliliğimize ilişkin bu insani sınırlılıklar, duygularımıza yerleşmiş olabilir ve kolayca uzaklaştırılmaz. (1996:642).

Dahl'ın kaynaklara erişimin dağıtımını etkilediğini düşündüğü üçüncü faktör, “doğuştan gelen ve kazanılan avantajların”, “eşitsizlikleri sürdüren gelenek, dil, yasa, sosyal yapı, ekonomik düzen, devlet, din, ve yaygın teknolojinin kudretli kuvvetlerini kullanan, kapsamlı ve gayet sabit eşitsizlik, kontrol ve baskınlık sistemlerine büyütülerek” kümülatif olarak katmerlenmesi dediği şeydir. Bu da sosyal statü ve dolayısıyla *sosyal eşitlik* boyutu içermektedir (1996:643). Aynı zamanda ilerde bahsedeceğim, Ridgeway'ın (2014:3), kaynaklar ve gücün sabit olmayan biçimdeki kontrolünü, statü inançlarının statü farkına dönüştürerek eşitsizlikleri pekiştirdiği tespiti ile Arnold'ın “eşitsizlik dini” kavramsallaştırmasını (akt Wolff, 2013:413) da çağrıştırmaktadır. Dahl'ın “sabit sistemlere kümülatif olarak dönüşen eşitsizlik örnekleri”ne “kölelik ve kadınların tabiiyeti”ni (1996:643) vermesi de yine Ridgeway'ın varmış olduğu “cinsiyet, ırk ya da sınıf temelli yaşam tarzı gibi farklılıklara ilişkin statü inançları, ... maddi sonuçlar üzerine eşitsizlikleri statü eşitsizlikleri temelinde sürekli yeniden üretebilir” (2014:4) sonucuna birebir paraleldir.

Dahl'ın siyasal kaynaklara erişimin dağıtımını etkilediğini düşündüğü ilk üç faktör eşitsizliğin sürdürülebilirliğine katkıda bulunurken, dördüncü faktör olan “muhalefet ve direniş” Pikety'nin ifadesiyle eşitsizlikten “uzaksama” yönünde bir işlev görmektedir diyebiliriz.

3. SOSYAL EŞİTSİZLİĞE VURGU YAPAN YAKLAŞIMLAR

Fourie, sosyal eşitliği “sosyal statü hiyerarşilerine karşıtlığı içeren birşey” olarak tarif eder (2012:108-109). Bir statü hiyerarşisinin, “bir davranış, sosyal pratik ya da politika, bir kişi ya da bir grup insan ile diğerleri arasında özel bir eşitsizlik ilişkisi ifade ettiğinde” ortaya çıktığını ve “aşağı ve üstün olanlar arasındaki ilişkiyi” tarif ettiğini belirtir (2012:111). Fourie, *statü hiyerarşine* örnek olarak ABD ve Güney Afrika'daki siyahlar ve beyazlar arasındaki ilişkileri verir:

ABD'de siyahların beyazlara yaklaşmamak için yollarından çekilmek için kaldırımdan inmeleri beklenirdi. Irk ayrımcılığı Güney Afrikası'nda siyah insanların, beyaz erkeklere Afrika dilinde “Patron” anlamına gelen “Baas”, beyaz kadınlara da “Madam” olarak seslenmesi beklenirdi. Bu genellikle siyahların beyaz işverenlerine seslenme tarzı olmakla birlikte onların sıklıkla herhangi bir beyaz insana, yabancılar dahil olmak üzere “Patron” ya da “Madam” olarak seslenmeleri beklenirdi. Diğer

taftan beyaz insanlar, genellikle yetişkin siyalara “oğlan” ya da “kız” diye seslenirdi (2012:108).

Peki sosyal hiyerarşiler ne zaman ortaya çıkmıştır? Wilkinson ve Pickett’a göre, hem “insanlığın gelişiminde sosyal örgütlenmenin üç temel dönemi olduğu: 1) şempanze ve diğer maymunlarda görüldüğü gibi insan öncesi baskınlık hiyerarşileri (pre-human dominance hierarchies), 2) insanlığın tarih öncesinin eşitlikçi avcı ve toplayıcı toplumları, 3) daha yakın tarımsal ve endüstriyel toplumların sosyal hiyerarşileri” konusunda, hem de “eşitsizliğin ortaya çıkışının son 10-12 bin yıldır tarımın gelişmesiyle ilişkilendirilmesi üzerinde” belli bir uzlaşa var görünmektedir. Yine onlara göre tamamen tabakalı sınıf sistemlerinin ise yaklaşık 5500 yıl önce, yerleşik tarım ve yüksek nüfus yoğunluğu ile birlikte görülmeye başlandığı düşünülmektedir (2017:12). Başka bir ifadeyle, insan türünün “zamanın yaklaşık %90-95’inde ağırlıklı olarak yüksek düzeyde eşitlikçi avcı-toplayıcılar” (Wilkinson ve Pickett, 2017:12) olarak ve insan türünün yeryüzünde yaklaşık 3 milyon yıldır varlık gösterdiği düşünüldüğünde “son birkaç dakikaya kadar, ... bütün yaşamlarını akrabalığın bir araya getirdiği gayet küçük gruplar halinde” yaşadıkları (Dahl, 1996: 640) tahmin edilmektedir. Adam Smith’e göre de yüksek ekonomik eşitlik, ancak “evrensel fakirlik”in geçerli olduğu ilkel avcı toplumlarda mümkün olabilir (akt Rasmussen, 2016:344).

Anlaşılan o ki eşitsizlik tarım toplumlarının temel problemi olduğundan, eşitsizliğe yönelik tartışmalar da uzun zamandır yapılmaktadır. Luk’ianchikova ve Lamshchikov, Plato’nun, gerçekte tek bir devletin, biri zengin biri fakir iki devletten oluştuğuna ve ikisinin birlikte yaşamasına rağmen mücadele içinde olmasına yönelik tespitlerinden hareketle, sosyal eşitsizlik probleminin teorik olarak antik Yunan’da çalışılmaya başlandığını iddia ederler (2019:496). Onlara göre Aristo’nun da bütün devletlerin -çok zengin, çok fakir ve orta sınıf- olmak üzere üç sınıftan oluştuğuna inanması ve en iyi toplumu orta sınıf temelli ve en iyi devleti orta sınıfın en büyük olduğu ve diğer iki sınıftan güçlü olduğu ve onlar arasında sosyal dengeyi sağladığı devlet olarak tanımlaması da, sosyal eşitsizlik problemine değinmek içindir (Luk’ianchikova and Lamshchikov, 2019:497). Elbette Plato ve Aristo gibi köleliğin kurumsallaştığı toplumlarda yaşayan ve bunu meşru gören filozofların eşitlik sorununa bugünkü mânâda değinmeleri beklenemez, diğer taftan sosyal sınıflar arasındaki farklılıkların toplumsal etkileri üzerine düşündükleri anlaşılmaktadır.

Scanlon’un erken radikal eşitlikçi ana-damarın temsilcileri olarak gördüğü Rousseau ve R.H. Tawney’in eşitlik üzerine fikirleri de sosyal eşitlik boyutu içermektedir. Rousseau, sosyal eşitlik tartışmalarına da katkı sağlayacak biçimde sosyal derecelendirmedeki eşitsizlikleri doğal eşitsizlikler temelinde meşrulaştıran ‘Aristotelyen argüman’ olarak adlandırılan yaklaşımı eleştirir. Rousseau’ya göre, doğal eşitsizlikler *sosyal eşitsizlikleri* şiddetlendirebilir fakat onlar ne bu eşitsizliklerin nihai sebebidir

ne de bu eşitsizlikleri meşrulaştırır, dolayısıyla Rousseau, Ridgeway (2014) ve Schemmel (2011) gibi sosyal hiyerarşilerin öncelikle sosyal kaynaklı olduğunu düşünür (Rousseau 1984'den akt Fourie, 2012:110).

Wolff'a göre Rousseau, bir kimsenin değerini satın alacak kadar zengin ya da ya da kendini satmaya ihtiyaç duyacak kadar fakir olmadığı bir toplum modelinden yana olduğuna dikkat çekmesine rağmen, *maddi eşitlikten ziyade diğer eşitlik türleriyle* daha ilgiliydi:

Yine de, Rousseau'nun toplumdaki bölünmeye ilişkin ve bunun üstesinden gelinmesinin önemine dair endişesi, sosyal damgalamadan kaçınma kadar belki ondan daha da fazla, baskınlığa ilişkindir. Aslında Rousseau'nun endişesi, hem birey hem grup temellidir, öyle görünmektedir ki yalnızca bir bireyin değerleri tarafından baskı altına alınmasıyla değil, bir grup ya da sosyal sınıfın başka bir grup ya da sosyal sınıf tarafından baskı altına alınmasıyla da ilgilidir. (2013:412)

Rousseau'da olduğu gibi Tawney'de de sosyal eşitlik endişesi olduğu anlaşılmaktadır. Tawney bireysel eşitsizliklerden daha ziyade sınıf baskınlığını kastederek de *sosyal eşitliğin, maddi eşitlikten daha önemli olduğunu* ifade eder:

İtici olan, çevre topluluğu ve ortak bir eğitim ve yaşam alışkanlığı, ortak bir saygı ve düşünme geleneğine sahip olduğundan, bir kimsenin diğerlerinden *daha fazla kazanması* gerektiği değildir. İtici olan, bazı sınıfların diğerlerinin keyfini çıkardığı medeniyet mirasından dışlanması gerektiği ve *nihai ve temel insan kardeşliği gerçeğinin ekonomik zıtlıklar tarafından örtülmesidir* (Tawney'den akt Wolff, 2013:414).

Burada Tawney, Kirby'nin (2018) *değer eşitliğinden kaynaklanan temel eşitlik* dediği şeyi vurguluyor görünüyor. Tawney'in işçi sınıfı hareketine atfettiği değer de, belli açılardan *maddi kaygılardan* ziyade sosyal anlamda *damgalayıcı farklılıkların* olmaması gibi değerleri ön plana çıkarmaktadır:

İşçi sınıfı hareketinin temsil ettiği, onu daima anlamlı kılan açıkçası, servet biriktirme aracılığıyla bireysel gelişmeye yapılan abartılı vurguyu düzeltici olarak *sosyal dayanışma* düşüncesidir. Para ve güç insanlığa hizmet etmediğinde, para ve ekonomik güce daha düşük, insanlığa daha yüksek bir değer verilmesinin teşvik edileceği bir toplum ihtimalinin mümkün olduğuna dair bir inançtır. (Tawney'den akt Wolff, 2013:414)

Scanlon ve Miller'in çalışmalarında da *sosyal eşitlik* vurgusu görülür. Miller “insanların çok önemli bir anlamda birbirlerine eşitler olarak davrandıkları bir yaşam biçimini tanımlayan” sosyal eşitliğin, ihmal edilmemesi gerektiğine inanır (Miller 1998'den akt Fourie, 2012:109). Scanlon, “Eşitsizliğe Yönelik İtirazların Farklılığı” isimli sunumunda, neden eşitsizliğin ortadan kaldırılması gerektiğine dair şu beş temel gerekçeyi sıralar: 1) ızdırabı ya da ciddi boyutlarda mahrumiyeti gidermek, 2) statüdeki damgalayıcı farklılıkları engellemek 3) kabul edilemez güç ve baskı biçimlerinden kaçınmak, 4) prosedürel hakkaniyetin gerektirdiği başlangıç yerlerinin eşitliğini korumak 5) Prosedürel hakkaniyet bazen çıktılarının

eşitliği durumunu destekler: eğer bir grubun üyeleri eşit iddialara sahipse o zaman eşitsizlik için özel sebepler olmadıkça faydalar eşit olarak paylaşılmalıdır. (akt Wolff, 2013:409). Bu beş maddeden anlaşıldığı üzere Scanlon'da hem maddi eşitlik hem de sosyal eşitliğe gönderme vardır. Scanlon'un eşitsizliğe itirazının ikinci gerekçesinin “statüdeki damgalayıcı farklılıkları engellemek” oluşu, açık bir sosyal eşitlik talebini ifade eder. Dahası Scanlon statü farklılıklarını ortadan kaldırmanın, insanların birbirlerini eşitler olarak gördüğü bir toplum idealinin bir parçası olduğunu ve bu idealin Rousseau ve Tawney'i temsilcileri arasında saydığı ‘radikal eşitlikçi düşüncede, *dağıtım sal adaletten* daha önemli bir rol oynadığını’ iddia eder (Scanlon 2000'dan akt Fourie, 2012:109).

Benzer biçimde Wilkinson ve Pickett da, eşitlikçi toplumlar ile karşılaştırdıkları dereceli sistemler ya da hiyerarşik yapıların, hem maddi eşitsizliklerine hem de statü eşitsizliğine dikkat çekerler. Onlara göre farklı türlerdeki dereceli sistemlerin (ranking systems) “saf” mantığını “1) baskınlık hiyerarşisindeki pozisyonun, *kıt kaynaklara erişim konusunda kimin kim üzerinde daha ağır bastığını belirlemesi*, 2) düzenlemelerin kuvvet ve güce dayanması, 3) ihtilafların kuvvetli olanların yargılaması ile çözümlenmesi, 4) *üstün olanlara saygı ve hürmet gösterilmesi ve ast durumunda olanlara herhangi bir cezadan korkmaksızın ve küçümseyerek muamele edilmesi*” oluşturur (numaralandırma bana ait) (2017:13). Buna göre ilk üç özellik, daha çok dereceli sistemlerdeki *maddi eşitsizlik*, dördüncüsü ise *sosyal eşitsizlik* boyutunu vurgulamaktadır. Diğer taraftan onlar derecelendirmeyi kaynaklara erişimdeki temel belirleyici olmaktan çıkararak daha eşitlikçi toplumların temel niteliklerini, “mütekabiliyet, paylaşma ve işbirliğine dayanan sosyal hesap verme sistemleri” oluşturmaları ve bu toplumlarda “güven ve güvenilirliğin esas” olması olarak açıklarlar (2017:13). Schemmel'in dağıtımçı eşitlikçiliği, “eşitsiz ilişkilere, yani *dağıtım sal sonuçlarından bağımsız* olarak güç ve statü farklılıklarına, başlı başına potansiyel bir adalet sorunu olarak itiraz etmede başarısız kal(dığı)” için eleştirmesi de statü farklılıklarına duyarlılığı olan bir sosyal eşitsizlik anlayışına sahip olduğunu ima etmektedir (2011:125).

Sosyal eşitsizlik ile dağıtım sal eşitsizlik, eşitsizliğin farklı boyutları olmakla birlikte bunlar arasında ilişki kuranlar da vardır. Örneğin Scanlon, büyük gelir farklılıklarının, belli dağıtım türlerinin statü eşitsizliklerinin nasıl yaratıldığına açık bir örnek oluşturduklarını ve büyük servet ve gelir eşitsizliklerinin tabanında yaşayanların, onlar tarafından utandırılıp küçük düşürüldüklerini ifade eder (Fourie, 2012:115). Kısaca Scanlon'a göre büyük gelir farklılıkları *dağıtım sal eşitsizlik* örneği oluşturur ve bu da *sosyal eşitsizliğe* sebep olur. Benzer biçimde Nancy Fraser da, ekonomik dezavantajın yapısal eşitsizliği tanınmayı tehdit eden hiyerarşileri pekiştirebileceği için maddi kaynakların yeniden dağıtımının karşılıklı tanınip-onaylanma amacından ayrılamayacağını düşünür (akt Holmes and McKenzie, 2019:445).

Diğer taraftan Ridgeway sosyal eşitsizlikleri, dağıtım sal eşitsizliklerden *bağımsız işleyen* birşey olarak ele alır (2014:12). Benzer biçimde Schemmel, sosyal adaletle alakalı olduğunu ifade ettiği kurumların insanlara nasıl muamele ettiğinin “dağıtım sal etkilerinden *bağımsız ya da en azından buna indirgenemez*” olduğunu ifade eder (Schemmel, 2011:125). Dahası Ridegeway bir sosyal eşitsizlik kaynağı olarak statünün, kaynaklar ve güçten farklı olarak doğrudan maddi düzenlemelerden ziyade *kültürel inançlara* dayandığını ve statünün etkilerinin öncelikle daha büyük bir yapısal düzeyden ziyade *aktörlerin günlük sosyal ilişkileri* düzeyinde işlediğini ifade eder. Ridgeway, statü inançlarının maddi eşitsizliklerden bağımsız olarak sosyal ilişkileri şekillendirdiği üç süreçten bahseder: kimin “daha iyi”, daha “yetkin” ve iş, terfi, para ve gücü daha fazla hak ettiğine dair zımni kabulleri şekillendiren *statü kayırmacılıkları*, bilgi, fırsat ve duygusal yakınlık mübadelelerinde kiminle bağlantı kurulacağı ve kimin lehinde olduğunu şekillendiren *işbirlik sel tercih kayırmacılığı*, çizmeyi aşan düşük statülü insanları menetme vazifesi gören *statü meydan okumalarına yönelik direnç tepkileri* (2014:12-13).

Diğer taraftan Fourie’ye göre *sosyal eşitsizlikler*, hem *resmi-yasal* hem de *sosyal yapının bir parçası* olarak üretilebilir: Antik Yunan köleler, yerleşik yabancılar ve vatandaşlar hiyerarşisi, Hindistan kast sistemi ya da Güney Afrika ırk ayrımcılığı sistemi, sosyal eşitsizliklerin bir toplumun *resmi-yasal ve politik çerçevesi* içinde inşa edilmesine örnek oluştururken; düşük statülü birinin yüksek statülü biri odaya girdiğinde ayağa kalkması sosyal eşitsizliklerin toplumun yasal yapısının bir parçası olmaksızın *sosyal yapının bir parçası olarak* üretilmesine örnek oluşturur (2012:116). Bununla birlikte Holmes ve McKenzie’nin, “bireyler tanınıp onaylanmanın gerçekten diğerleri tarafından verildiği hissetmek isterler, bu hakların yasal korunması ile garanti edilemez. Sistem atik ırkçılık karşıtı ya da aynı cinsiyetler arası evliliğe ilişkin yasal kararlar, bir saygı ve tanınıp onaylanma kültürünü garantilemeyecektir” (2019:444) şeklindeki tespitlerinden hareketle, çoğu zaman *eşitsiz yasal düzenlemelerin toplumsal kültür tarafından pekiştirildiğini* düşünebiliriz.

Yine Fourie’ye göre sosyal eşitsizliğin *bireysel* ve *toplumsal* düzeydeki zararlarından bahsedilebilir. O, sosyal eşitsizliğin bireysel düzeyde verdiği zararları 1) aşağı konumda olarak muamele görenin öz-saygısını zedelemek, 2) iyi kavramsallaştırmasını şekillendirme becerisine aşındırmak ya da 3) bireylere aşağı ya da üstün konumda olanlar olarak muamele etmek şeklinde özetler. (2012:117-119). Dahası Fourie, eşitsizliğin toplumun avantajlı ya da üstün olarak görülen kesimlerine de zarar verdiğini iddia eder (2012:119). Fourie örneğin apartheid dönemi Güney Afrika’sındaki ırk ayrımcılığının, yalnız siyah ve renkli insanlara değil “diğer ırklarla aynı biçimde ya da aynı ölçüde olmasa bile” “pek çok beyazın diğer ırklarla etkileşimini etkileyerek ve her türden ilişkilerine de yansıyabilecek korku, şüphe ve zorbalığı teşvik ederek” beyazlara da zarar verdiğini vurgular (Fourie, 2012: 120). Güney Afrika’da Doğru ve

Uzlaştırma Komisyonunun başkanı olan Desmond Tutu da, apartheid rejiminin, onları “daha fazla umursamaz, daha az şefkatli, daha az insancıl ve böylece daha az insan” kılarak ayrıcalıklı olanlara bile kaybettirdiğini ifade eder (Tutu, 1999’dan akt Fourie, 2012:120).

Fourie üstün olarak muamele görmenin başlıca kötü etkilerine “acımasızlık, empati yoksunluğu ve gaddarlığı teşvik” ederek *ahlaki kapasiteyi zedelemesini*”, “kendini-kandırmaya ve ... diğerlerinin aşağılanması ve itibarsızlaştırılması karşısında vicdanını temiz tutmayı sağlamaya yardım edecek” *bilişsel bir çarpıtma* ile sonuçlanmasını; ve “artan stres, anksiyete ve saldırganlık gibi” ciddi *duygusal maliyetlere* sebep olmasını verir (2012:119-120). Üstelik Fourie yüksek statüde olmakla ilişkilendirilen, *zedelenmiş ahlaki kapasite, bilişsel çarpıtma ve duygusal maliyetler* gibi zararların, mensubiyet (affiliation) kapasitesini de ciddi anlamda azaltabileceğine dikkat çeker (2012:121). Böylece Fourie “hiyerarşinin tepesinde olanların herhangi bir sorumluluk taşımadıklarını ve güç sahibi olmadıklarını söylememekle” birlikte, “bir hiyerarşi(nin) onun tepesinde olanların istediklerini yapabildikleri anlamına gelme(diği) ve özellikle de hiyerarşiyi yıkma becerilerine yönelik olarak onların ayrıcalıklarının (da) sınırlandırılmış” olduğunu (2012:122, 123) vurgular. Benzer biçimde Holmes ve McKenzie de, “Sosyal eşitsizlik suç ya da devrimsel bir ayaklanma korkusu anlamına gelebileceğinden, serbest dolaşım ve korkudan muaf olma gibi şeyleri sınırlandırarak *zenginlerin bile sosyal yaşamın bazı yönlerinden keyif almak konusunda tadını kaçırabilir*” (2019:442) diyerek sosyal eşitsizliğin toplumun avantajlı kesimleri üzerindeki dolaylı bir olumsuz etkisine değinirler.

Diğer taraftan Wilkinson ve Pickett, gelir eşitsizliğinin ve sosyal eşitsizliğin *toplum üzerindeki olumsuz etkilerini* gayet etraflı bir biçimde açıklarlar. Onlar artan gelir eşitsizliğine paralel olarak ortalama yaşam süresi ve bebek ölüm oranlarının, akıl hastalıkları ve obezite oranlarının ve bağışıklık yetmezliği virüsü (hiv) yaygınlığının arttığını, bununla birlikte fırsat eşitliği, sosyal hareketlilik ve genel güven ve sosyal sermaye dahil olmak üzere toplumsal uyum (social cohesion) göstergeleri azaldığını ifade ederler (Wilkinson and Pickett, 2017:11-12).

Wilkinson ve Pickett sosyal eşitsizliğin, statü ve tüketim alışkanlıklarını etkilediğine dair çok önemli tespitlerde bulunurlar. Öncelikle artan eşitsizliğin *statü endişelerini arttırdığını* ve buna bağlı olarak *dikkat çekmeye yönelik tüketim (conspicuous consumption) ve statü ürünlerini tüketim eğiliminin de arttığını* iddia ederler. Eşitsizliğin statü endişesini arttırdığını ortaya koyan önemli çalışmalardan biri 2007 Avrupa Kalite ve Yaşam Araştırmasına katılan 31 ülkeden 35634 yetişkin hakkındaki veriyi analiz eden Whelan’ın, 1) insanların gelir seviyesi düştükçe statü endişesinin arttığını, 2) gelir hiyerarşisinin en üstünde bulunanların en altında bulunanlardan statüleri hakkında her zaman daha az endişe duyduklarını ve 3) en önemlisi de daha eşitsiz ülkelerde statü endişesinin bütün gelir

seviyelerindekiler için daha yüksek çıktığını ortaya koymasındır (akt Wilkinson and Pickett, 2017:13-14)

İkinci olarak Wilkinson ve Pickett, eşitsizliğin artması ile birlikte *sosyal değerlendirme tehditlerinin* de arttığını ve böyle bir toplumda yaşayanların, sosyal değerlendirme tehdidi ile baş edebilmek için ya “yetersizlik, kendinden şüphe etme, düşük özsaygı ve depresyon hislerinin üstesinden gelmeyi” ya da “narsisizm ve kendini yükseltme (self-enhancement) biçimlerini içeren” iki karşıt cevap geliştirdiklerini iddia ederler (2017:13-14). Örneğin Amerikalılar-arası Kalkınma Bankası’ndan araştırmacılar 2007 Gallup Kamuoyu Yoklamasına katılan 93 ülkeden 80000 kişiden daha fazlasına ait veriyi kullanarak, daha eşitsiz toplumlarda depresyonun daha yaygın olduğunu göstermişlerdir (Melgar & Rossi, 2010’dan akt Wilkinson and Pickett, 2017:15). Diğer taraftan, Loughnan ve meslektaşlarının 15 farklı ülkede yaptığı bir çalışma, bazıların da sosyal değerlendirme tehdidine kendini yükseltme ve narsisizm ile cevap verdiği dair kanıtlar ortaya koymaktadır (akt Wilkinson and Pickett, 2017: 15). Wilkinson ve Pickett’a göre ise “Narsisizm, kendinden şüphe etme ve aşağılık kompleksine karşı sosyal olarak hayatta kalma mücadelesinin bir parçasıdır” (2017:16). Ayrıca “eşitsizlik ve buna eşlik eden statü rekabetindeki artış(ın) “hırsın iyi”, risk almanın övgüye değer ve baskınlığın liderlik için gerekli bulunduğu bir kültür yarat(arak)” ve “yalan söylemek, manipüle etmek, dolandırıcılık, egomerkezlilik ve vurdumduymazlıkla nitelenen kişilik bozuklukları olan bireylerin modern kurumsal yapının zirvesine yol bulm(asına)” (2017:16) imkân vererek ahlaki bir dejenerasyona sebep olduğunu ima ederler. Bu bağlamda Board ve Fritzon’un hepsi de erkek olan 39 kıdemli işletme yöneticisinin kişilik özelliklerini, Broadmoor Yüksek Güvenlik Hastanesinden 768 hasta örneklemini ile karşılaştırdığı araştırmalarının sonuçları çarpıcıdır. Zira araştırma bu hastalarla kıyaslanan işadamlarının “histrioniklik (sığ cazibelilik, samimiyetsizlik, egomerkezcilik ve manipülatiflik), narsisistiklik (muhteşemlik, empati yoksunu olma, istismarcılık ve bağımsızlık), kompulsiflik (mükemmeliyetçilik, kendini aşırı işe adama, rijidlik, inatçılık ve diktatöryel eğilimler) dahil olmak üzere birkaç negatif özellikte hastalardan daha yüksek skor al(dıklarının)” göstermektedir (Board & Fritzon, 2005’ten akt Wilkinson and Pickett, 2017: 16). Benzer biçimde en yüksek %1’lik dilimin öz-sevgi algılarını değerlendiren filozof Simon Blackburn da, onların “sıradışı kabiliyet, muhakeme ve zekâlarından ötürü buna değer olduklarına” ve “şirketlerindeki işçilerin ortalama gelirinin diyelim ki 300 katından daha azının adaletsiz olacağına, parmak ısırtan yeteneklerinin uygun biçimde ödüllendirilememesi hatası olacağına inanmaya başladık(larına)” (Blackburn, 2014’dan akt Wilkinson and Pickett, 2017:17) dikkat çeker. %1’lik dilimin öz sevgi algılamaları, Fourie’nin üstün muamele görmesinin “yanlış bir gerçeklik nosyonu” geliştirmeye ya da “bilişsel çarpıtmaya” sebebiyet verdiği tespitini destekliyor görünmektedir.

Bu tespitler ile Adam Smith'in aşırı ekonomik eşitsizliğin ahlakın altını oyduğu tespiti arasında önemli paralellikler vardır. Smith'e göre servet sahipleri "ahlaksız ve ahmak" "haddini bilmez ve gösterişçi" "dalkavuk ve sahtekar" ve "ihtiraslarıyla övünen ve gösterişçi açgözlüler", kısaca hayran olunmayı hak etmeyen kimseler olmalarına karşılık, servetin duygudaşlık kurmaya (sympathize with) yönlendiren faktörlerden açık ara en önemlisi olması sebebiyle yine de insanların hayranlığını kazanmaktadır ve zaten her hâlükârda büyük ölçüde hayranlık duyulmaları sebebiyle de hayran olunacak tarzda davranmaktan uzaktırlar (ADT'den akt Rasmussen, 2016:348). Kısaca, zenginler servetleri onları duygudaşlık kurma açısından avantajlı hale getirdiği için ahlaklı davranmalarına ihtiyaç kalmadığını düşünmektedirler. Dahası zenginlerin "gıpta edilen konum"larına erişebilmek için, "servet sahibi olmak isteyen adaylar da" bu "şaşalı konuma" eriştiklerinde, "insanların saygı ve hayranlığını yönetmek için birçok araca sahip olacaklarını, gelecekteki göz alıcı hal ve hareketlerinin bu seviyeye erişmek için attıkları adımların iğrençliğini kapatacağını hatta unutturacağını" varsayarak "sıkça erdem yolunu terkeder" (ADT'den akt Rasmussen, 2016:349). Yani Rasmussen'in güzel biçimde özetlediği gibi Smith aşırı ekonomik eşitsizliğin, hem "diğerlerinin duygudaşlığını ve onayını kazanmak için ahlaklı davranmak zorunda olmaktan özgürleşmiş bulunan büyük servet sahiplerinin" hem de "hayranlık duyulmayı hak etmeyen bu bireylere hayranlık duyan ve ilkesizce yollarla onların saflarına katılmaya can atan birçoklarının da ahlakını yozlaştırma eğiliminde" olduğunu öne sürer (2016:349).

Peki Smith açısından ekonomik eşitsizliğin yarattığı diğer sorunlar nelerdir? Rasmussen'e göre Smith, sadece mutlak fakirlik -fakirlerin katlanılabilir düzeyde iyi beslenmesi, giyinmesi ve barınması- ile değil, görelî fakirliğin -yiyecek, giyecek ve barınak anlamında bazılarının toplumlarındaki diğerlerinden çok daha azına sahip olmasının- sebep olduğu bazı derin problemlere de duyarlıydı (2016:343). Rasmussen Smith'in aşırı ekonomik eşitsizliğe dair temel endişelerini "1) bizim duygudaşlığımızı tahrif etmesi (distort our sympathy), 2) bizleri çok zengin olanlara hayranlık duyma ve onları taklit etmeye ve fakir olanları ihmal etme hatta hor görmeye sevk etmesi ve 3) böylece hem ahlakın hem de mutluluğun altını oyması" (2016: 342,347) olarak özetler. Sosyal eşitsizliğin Smith'e göre nasıl ahlakın altını oyduğundan biraz önce bahsettik, şimdi de diğer iki endişesini ele alalım.

Smith'in Ahlaki Duygular Teorisi'nin (ADT) temel iddialarından biri, doğal olarak diğerlerinin duygularını anlayıp paylaşma eğiliminde olmamıza karşılık, ıstıraptan ziyade neşeyle ya da neşe ve ıstırap olarak algıladığımız şeyle duygudaşlık kurma eğilimimizden ötürü, fakirlerden ziyade zenginlerle duygudaşlık kurmamızın, onları daha fazla onaylamamızın, onlara daha fazla hayranlık duymamızın ve onları daha fazla taklit etmemizin çok daha muhtemel olduğuydu. Smith servetin herşeyden çok duygudaşlığımızı tahrif etmesinden ötürü "zengin adam(ın) bunlar dünyanın dikkatini üzerine çektiği

için zenginliği ile övün(düğünü), fakir adam(ın ise) aldırış edilmeden dışarı çık(ıp) evine geri dön(düğünü) ve kalabalığın ortasında (bile) kendi derme çatma evine kapatılmış gibi aynı bilinmezlik içinde (olduğunu)” ifade eder. (ADT’den akt Rasmussen, 2016:347).

Bu, Rasmussen’e göre, “fakirlerin sadece fakirliğin maddi mahrumiyetinden değil, fakat ona eşlik eden görünmezlik ve hatta utanç duygularının da mağduriyetini yaşadıkları” (2016:348) anlamına gelmektedir. Böylelikle Smith aslında “fırsat eşitsizliği”nin yanısıra bizim *duygudaşlık eşitsizliği* ya da *asimetrik duygudaşlık* olarak adlandırdığımız, daha derin olmasına rağmen gözle görülür etkiler bırakmayan, bir eşitsizlik boyutuna dikkat çekmiş oluyordu. Gayatri Spivak’ın (1988) “Madun (Subaltern) Konuşabilir mi?” makalesinde dikkat çektiği gibi, sosyal derecelendirmenin en alt katmanında yer alanlar genellikle toplum tarafından dikkate alınmadıkları için onların hayata dair beklentilerini kendileri tarafından dillendirmesi çok olası değildir. Toplumun dezavantajlı kesimlerinin genel sessizliğinde, farkedilmeme ve dikkate alınmama tecrübesinin yarattığı ket vurmanın önemli bir payı olmalıdır. “Arap Baharı” sürecini tetiklediği düşünülen Muhammed Buazizi’nin kendini yakarak gerçekleştirdiği protestosunun, sessiz olmasına rağmen ses getirdiği durumlar ise elbette istisnadır.

Smith aynı zamanda fakirlerle olduğundan daha kolay zenginlerle duygudaşlık kurma eğiliminde olmamızın, hem doğrudan hem de dolaylı olarak *bizi daha az mutlu kıldığını* savunur. Holmes and McKenzie’nin “mutluluğa ilişkisel yaklaşımı” da, daha fazla eşitliğin daha büyük servetten daha iyi bir mutluluk öz bildirimi (self-reported happiness) öngörücüsü olduğunu ve mutluluk öz bildirimi verilerinin diğerleri tarafından tanınıp onaylanma (recognition) ya da bunun yokluğundan güçlü bir biçimde etkilendiğini iddia eder (2019:440). Smith “mutluluk, sükunet ve keyif almaya dayanır” ve ağırlığı bu karışımın birinci bileşenine verir: “sükunet olmaksızın keyif almak mümkün olmaz ve tam bir sükunetin olduğu yerde zevkli gelmeyecek hiçbir şey yok gibidir” der (ADT’den akt Rasmussen, 2016:350). Niceliksel mutluluk araştırmaları da bireysel mutluluğun yaşam koşullarındaki farklılıklardan (özellikle de ekonomik ve sosyal eşitsizlikten) etkilendiğini, bununla birlikte artan bireysel servetin bir kez temel ihtiyaçlar karşılanmışsa mutluluğu artırmasının muhtemel olmadığını öne sürmektedir (Barker ve Martin, 2012’den akt Holmes and McKenzie, 2019:441-42). Oishi ve Kesebir, GSMH’daki toplu değişimden ziyade gelir eşitsizliğinin artması ya da azalmasının, bir toplumun ‘çok mutlu’ bildirim oranı ile mütemediyen ilişkili olduğunu gösterdiler (Oishi ve Kesebir, 2015 ‘ten akt. Holmes and McKenzie, 2019:442) Ayrıca Honneth kendini gerçekleştirmenin bireyselliğine dair artan baskıların kişisel gelişimin anlamlı biçimlerinde ve dolayısıyla mutlulukta bir düşüşe sebep olduğuna dikkat çeker (2004 akt Holmes and McKenzie, 2019:445). Holmes and McKenzie ise, “Kişisel gelişimin içsel odaklı biçimleri(nin), diğerlerini tanımak için çok az zaman bırak(tığını) ve böylece başarılı ve eşsiz bireyler

topluluğu(nun) diğerlerinin onaylaması olmaksızın tamamlanmamış hissetmeye terke(dildiği)” şeklinde gayet çarpıcı bir tespitte bulunurlar (2019:445).

Ridgeway ise Weber’in eşitsizliğin kaynaklarına dair üçlü çerçevesinde, “nedensel açıdan en zayıf olanı olarak görülen” onur, itibar ve saygıdaki farklılığa işaret eden eşitsizlik olan sosyal statüye odaklanarak ırk, cinsiyet ve sınıf temelli eşitsizlikleri incelemeye çalışır (2014:2). Ridgeway’e göre sosyal farklılıklara ilişkin kültürel statü inançlarının ya da insan kategorilerini karşılaştırmaya ilişkin değer biçici inançların, eşitsizlik açısından sorun oluşturmasının 3 temel sebebi vardır: Birincisi, tamamen kaynaklar ve gücün örgütsel kontrolü üzerine inşa edilen eşitsizliğin esas itibarıyla kalıcı olmayışı ve kalıcı bir eşitsizlik haline gelebilmesi için, kaynaklar ve güç üzerindeki kontrolün; ırk, cinsiyet ya da yaşam tarzı gibi insanlar arasındaki kategorik bir farkla pekiştirilmesini gerektirmesidir. Böylece kaynaklar ve gücün duruma bağlı, yani değişken kontrolü, örneğin beyazlar gibi daha fazla kaynağa sahip türdeki insanların daha az kaynağa sahip türdeki insanlardan “daha iyi” olduklarına dair statü inançları oluşturularak statü farkına dönüştürülmek suretiyle eşitsizlik pekiştirilir. Dahası, Ridgeway’e göre ortaya çıkan statü inançlarının, baskın olanlar kadar tâbi olanlar tarafından da paylaşılması eşitsizliği meşrulaştırmaya hizmet eder (2014:3).

Kanaatimce, Ridgeway’in “statü inancı” kavramsallaştırması ile Arnold’ın ilk kez Eşitlik (1879’dan akt Wolff, 2013:413) denemesinde kullandığı “eşitsizlik dini” (religion of inequality) kavramsallaştırması arasında önemli paralellikler vardır. Nitekim Ridgeway’in, kaynaklar ve güç açısından avantajlı olanların aynı zamanda daha “iyi” olduklarına dair statü inancının tâbi olanlar tarafından da paylaşılmasının, eşitsizliğin meşru hale getirilerek kalıcılaştırılmasına hizmet ettiğine dikkat çekmesine benzer biçimde, Arnold “eşitsizlik dinini” büyük oranda doğumda elde edilen kalıtsal niteliklere dayandırılan ve toplumun doğal bir sosyal ve ekonomik hiyerarşiden oluşan sosyal sınıflara ayrıldığı yaygın toplumsal inancı olarak tanımlar ve “Eşitsizlik dini ...bizim üst sınıfımızı maddileştiren, orta sınıfımızı bayağılaştıran ve alt sınıfımızı kabalaştıran doğal ve gerekli bir etkiye sahiptir.” tespitinde bulunur (Arnold’dan akt Wolff, 2013:414). Burada “statü inançlarının” ve “eşitsizlik dini”nin yaygın kabul görmesinde, statü inançlarının oluşturduğu statü hiyerarşisinin Mark’ın ifadesiyle “grup üyelerini derece sıralamasına sokan bir eşitsizlik şablonu” (2018:1605) oluşturmasına karşılık, ona göre yine de gruplar ve toplum açısından bazı yararlar ortaya koymasının etkili olduğunu düşünebiliriz. Robert Dahl’a göre ise “baskınlık sistemleri ve şiddetli eşitsizlikler olarak, kölelik ve kadınların tabiiyeti” bir taraftan “bireysel ve kolektif, resmi ve gayri resmi terör ve şiddeti; yasa, gelenek ve görenek; sosyal ve ekonomik yapılar” gibi “eldeki en güçlü kuvvetlerin ezici bir tertibi tarafından kurumsallaştırılır ve dayatılır”, diğer taraftan da “bakanlar, teologlar ve dini kurumlar ister erkekler ister köle sahipleri olsun baskın grubun üyelerini, diğerlerini

kendilerine tâbi hale getirerek Tanrı'nın iradesine itaat etmekten daha fazlasını yapmadıklarını bilme memnuniyeti ile temin ederler” (1996:643).

İkinci olarak Ridgeway'e göre statü inançları, sadece kaynakların kontrolünden ibaret olan eşitsizliği, insan “türleri” arasındaki daha özelleştirilmiş farklılıklara dönüştürerek bizi, farklılıkların daha sistematik kullanımına odaklanmaya, bunları abartmaya ve genişletmeye iter. Üçüncü ve en önemli olarak, bir farklılık geniş kabul gören bir statü farklılığı haline geldiğinde, statü inançları insanların kaynaklar üzerindeki kişisel kontrolünün üzerinde ve ötesinde, insanlar arasındaki maddi eşitsizlikleri yaratan bağımsız bir faktör haline gelir. (Ridgeway, 2014:4)

Geriye bir önemli soru daha kalıyor: Bu geniş olarak paylaşılan statü inançları ya da Arnold'ın ifadesiyle “eşitsizlik dini”, sosyal ilişkileri, bağımsız olarak maddi eşitsizliğe sebep olan biçimlerde nasıl şekillendirir? Ridgeway'e göre, üç tane iyice belgelenmiş süreç vardır: 1) değerlendirme ve davranışlardaki *statü kayırmaları* (status biases in judgements and behaviours), 2) *ilişkisel tercih kayırmaları* (associational preference biases), ve 3) *statü meydan okumalarına tepkiler* (reactions to status challenges) (Ridgeway, 2014:5)

Statü kayırmaları, bir taraftan insanların belli bir durumda kendilerini ortaya koymalarını mümkün kılan güven ve enerjiyi etkiler, diğer taraftan da, diğerlerinin bunları dikkate almaya isteklilik göstermelerini ve onların çabalarını müspet bir biçimde değerlendirmelerini etkiler. Böylece örneğin, avantajlı statü sahibi hevesli bir biçimde konuşurken, dezavantajlı olan çekinir; aynı düşünce avantajlı olandan geldiğinde “daha iyi gelir”, avantajlı olanlar kendilerine de diğerlerine de bir şekilde lider “tipi” olarak görünür (Ridgeway, 2014:6). Ridgeway'in avantajlı statü sahibi ile dezavantajlı statü sahibinin davranış kalıplarını karşılaştırdığı gibi, Mark da yüksek statü davranışları ile düşük statü davranışlarını karşılaştırır:

Yüksek statü davranışları konuşmayı başlatma, güvenilir bir tonla başlama, konuşurken göz teması kurma, önerilerde bulunma ve diğerleri başka görüşte olsa da kendi duruşunu korumayı içerir. Düşük statü davranışları konuşma platformunu başkalarına bırakmayı, konuşurken çok az göz temasında bulunmayı, diğerlerinin önerilerini olumlu olarak değerlendirmeyi ve diğerleri tarafından öne sürülen fikirlere uyum sağlamayı içerir (Mark, 2018:1607-1608).

..[D]üşük dereceli üyeler ile karşılaştırıldığında yüksek dereceli üyeler daha sık konuşurlar, daha fazla konuşma fırsatı elde ederler, daha etkilidirler, daha pozitif olarak değerlendirilirler, daha yetkin olarak algılanırlar ve diğer üyeler tarafından daha değerli olarak görülürler.” (Mark, 2018:1605)

Dahası Mark'a göre grup üyeleri arası etkileşim içinde övgü dolu statü davranışından oluşan davranış değiş tokuşu şemaları ortaya çıkar ve bu şablon kalıcı hale gelince, bir statü hiyerarşisi halini alır (2018:1608).

Ridgeway'e göre grup farklılıklarına ilişkin statü inançlarının maddi eşitsizlik yarattığı ikinci yol, insanların işbirliği ve mübadelede tercih ettiklerine yönelik *sistemik kayırmalar* oluşturmaktır. Ridgeway bireylerin grup farklılıklarına yönelik ilk tepkisinin kendileri gibi insanları tercih etmek

olduğunu iddia eder (2014:7). Bireylerin işbirliği ve mübadelede kendileri gibi insanları tercih etmelerinde, Weeden ve Grusky'nin bahsettiği ortak eğitimin hem büyük sınıf hem de mikro sınıf³ üyeleri arasında yarattığı kültürel ve davranışsal homojenlik ve bu homojenliğin yakın sosyal ilişki ağları tarafından daha da pekiştirmesi süreçleri etkili olabilir. Böylece onlara göre büyük bir sınıfın üyeleri, özel hayatlarından iş yaşantılarına kadar yaşamın farklı alanlarında kendi sınıfları ile işbirliği ve mübadele ilişkileri içinde olurlar: “kendi sınıflarından biriyle evlenir, kendi sınıfları içerisinde güvenli ve destekleyici networkler oluşturur, çoğunlukla birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunurlar.” (2012:1727). Weeden ve Grusky aynı sınıflar ve meslek gruplarına mensup insanlar arasındaki bu “eylem homojenliği”nin eğitimin yanı sıra, aynı sınıfa mensup olmanın yarattığı fırsatlar, sınırlamalar ve çıkarılardan ya da “işten çıkarılan derslerin doğrudan iş-realitelerinin dışına yansıtılması”ndan ötürü oluştuğunu ifade ederler (2012:1728). Diğer taraftan Ridgeway'e göre, statü faktörü devreye girdiğinde yani farklılık bir statü farklılığı halini aldığı anda, tüm aktörlerin yüksek statülü olanlarla işbirliği yapması için sistematik teşvikler yaratmaktadır. Zira hem yüksek hem de düşük statü grubu üyeleri, yüksek statülü grubun toplumsal olarak daha çok saygıdeğer olduğunu kabul etmektedir ve işbirliği sayesinde yüksek statü “yayıma” etkisi göstererek, diğer aktörlerin yüksek statülü aktörün statüsünden yararlanmasını mümkün hale getirmektedir (2014:7). Sonuç olarak Ridgeway statü inançlarının, sadece sosyalleşmek için değil iş için tavsiye etmek ve istihdam etmek için de kendileri gibi olan insanları tercih etmeleri için her türlü sebebin olduğunu düşünen yüksek grup üyelerinin grup içi eğilimlerini güçlendirdiğini, buna karşılık aynı statü inançlarının kendi gruplarını bırakmamak ile yüksek statü gruplarını desteklemek arasında bölünen düşük statü grubu üyelerinin grup içi eğilimlerini körelttiğini ya da bu eğilimlerin düşük statü grubundan bireyler arasındaki işbirliksel dayanışmanın altını oyduğunu belirtir (2014:7).

Buna karşılık Mark, eşitsizlikleri yaratıp ve sürdürmelerine rağmen statü hiyerarşilerin, çeşitli biçimlerde gruplara yararlar sağladığını ifade eder: 1) kamu malı sağlamak için ekstra yeteneklerini ve emeğini seferber eden grup üyelerinin işbirliğini telafi edecek biçimde ödül olarak yüksek statü sunarak ve yüksek etkili üyeyi taklit eden grubun diğer üyelerinin davranışları koordine edip sosyal düzeni teşvik ederek kamu mallarının üretimine katkıda bulunmak, 2) tamamlayıcı düşünce süreçleri ortaya çıkarmak 2) koordinasyonu geliştirmek 3) etkinliği artırmak 4) İş ortakları arasındaki açık statü farklılıklarının iş ilişkileri ile ilgili rahatlığı artırmak 5) güç farklılığı ile pozitif koralasyon içindeki statü farklılıklarının toplum

³ Weeden ve Grusky büyük sınıf kategorisine “kendi işinde çalışan profesyoneller, maaşla çalışan profesyoneller, maaşla çalışan yöneticiler, kendi işinde çalışan yöneticiler, satış elemanları (sales workers), sekreterlik çalışanları, zanaatkarlar, teknisyenler, hizmet sektörü çalışanları, fabrika işçileri, çiftçi ve tarım işçileri” olmak üzere on iki sınıfı dahil ederlerken, mikro sınıfları “büyük sınıf şemaları içinde yuvalanmış” alt meslek grupları olarak tanımlarlar (2012:1739)

yanlısı davranışı artırmak ve güç suistimalini azaltmak 6) Karizmatik liderlerin statüsünün, diğer grup üyelerine ilham vermelerini kolaylaştırarak kolektif intibakı kolaylaştırmak 7) en önemlisi de statü hiyerarşisinin varlığının sosyal ikilem durumunda işbirliğini artırmak (Mark, 2018:1604-1605).

Ridgeway'e göre, statü inançlarının maddi eşitsizlik yarattığı üçüncü mekanizma, yüksek statü grubundaki insanların değer verdikleri "grup pozisyonu algısını" korumaları için statü inançlarının yarattığı zımni motivasyondan kaynaklanır. Düşük statü grubundan bireyler statü hiyerarşisine meydan okuyan bir davranışta bulunduğu, diğerlerinden, özellikle de yüksek statülü olanlardan, sıklıkla düşmanca ters tepkiler alırlar. (2014:7).

Ayrıca bu mekanizmalar sınıf, ırk ve cinsiyet temelinde farklı işleyebilir. Ridgeway'in sınıf statüsü bağlamında büyük çoğunlukla orta sınıftan olan baskın aktörler –doktorlar, eğitmenler, yöneticiler, profesyoneller- ile dezavantajlı sınıflar arasındaki giriş karşılaşmalarının (gateway encounter) nasıl dışlayıcı biçimlerde geliştiğine dair önemli örnekler aktarır. Sonuç olarak, bu kurumların işyeri kültürleri ve pratikleri orta sınıfın zımni fakat ayırt edici kabulleri, değerleri ve verili kabul edilen bilgisi ile donatılmıştır. Bu da zımni etkileşimsel kuralların işçi sınıfından (iş başvurusunda bulunanlar, hastalar, öğrenciler) daha fazla orta sınıf tarafından daha iyi anlaşıldığı ve daha aşına oldukları bir bağlam yaratır. Bu bilgi farklılığı, sınıf statüsü kayırmacılığının harekete geçirdiği farz edilen rekabet edebilirlik farklılığını pekiştirir. (Ridgeway, 2014:11). Örneğin Lareau, çocuk doktorlarını ziyaret eden orta sınıf ve işçi sınıfından aileler ve çocuklarına dair gözlemlerini aktarır. Eşit sınıf statüsünün verdiği güvenle, orta sınıftan anne ve oğlu doktorla daha iyi iletişim kurar ve doktor da daha iyi enformasyonla daha etkin bir tedavi önerir. Buna karşılık işçi sınıfından anne doktorun statü üstünlüğü karşısında gözü korkup çekinir, hem anne hem de oğlu doktorun sorularına asgari cevaplar verir ve doktor da bu sınırlı ve tedirgin edici etkileşimin sonucu çocuğunun sağlığı konusunda annesine daha sınırlı bir bildirimde bulunabilir (akt Ridgeway, 2014:11). Fourie de değerlendirme ve değerlendirmenin ifade edilmesi süreçlerinde ast ve üstün olarak düşünülenler arasındaki etkileşimi irdelemek için isminin önünde Doktor (Dr) ve Bay (Mr) ünvanları olan iki kişiyi karşılaştırır. Daha büyük prestij ve onur atfedilen Dr ünvanına sahip kişi karşısında Bay ünvanına sahip kişinin öncelikle "daha az değerli en azından belli açılardan daha az önemli bir kişi" olarak değerlendirilebileceğini ve ikinci olarak da bu değerlendirmenin beklentiler, davranış ve hatta politika olarak bazı ifade biçimlerine bürüneceğini belirtir. Örneğin Bay ünvanına sahip olanın Dr karşısında düşük statüsünü gösterecek şekilde dalkavukluk etmesi, el pençe divan durması ve yalalaklık yapması beklenir (2012:113)

Ridgeway'in statü inançlarının, 1) değerlendirme ve davranışlardaki statü kayırmaları, 2) ilişkisel tercih kayırmaları ve 3) statü meydan okumalarına tepkilerin sosyal ilişkileri maddi eşitsizliğe sebep olan

biçimlerde nasıl şekillendirdiğini vurgulamasına (Ridgeway, 2014:5) karşılık, Dahl “tahakkümün hikâyesinin tamamı olmadığına” dikkat çeker:

Eğer tahakküm hikâyesinin tamamı olsaydı eşitliğe, özellikle de içsel eşitlik, siyasal eşitlik ve demokrasi gibi talepkâr tarzdaki eşitliğe bağlılık, anlamsız ve alakasız olurdu. Fakat açık bir biçimde ve neyse ki, insanlığın hikâyesi o kadar kasvetli değildir. Eğer bir kez geliştiklerinde eşitsiz sistemler asla değiştirilemez olsalardı, dünyanın büyük bir kısmında köleliğin sona ermesini nasıl açıklayabilirdik. Aynı şekilde Hindistan’da 1950’den beri kast sisteminin yavaş zayıflamasını? Bu yüzyılda bazı gelişmiş ülkelerde erkeğin egemen ve kadının tâbi durumunda olduğu yapının önemli bir kısmının dağılmasını da? (1996:643).

Eşitsiz sistemlerin asla değiştirilemez olmayışının nedenleri arasında, “eşitsizliğin avantajlılar açısından da maliyetli” oluşunu ve “elitlerin mükemmel bir dayanışma içinde olmayı daima başaramayışları”nı sayar. Eşitsizliğin avantajlılar açısından maliyetli olması “Eşitsizliklerin tâbi olanlar açısından haksız olarak algılandığı ölçüde, onların uyum sağlamaya ikna edilme, kandırılma, mecbur bırakılma, ya da zorlanma gerekliliği ile ilgilidir ve bunların hepsi de belli ölçüde kaynak harcaması gerektirir. Üstelik Dahl’a göre daha az avantajlı olanlar ayrıcalıkların avantajlarının haksız olduğuna ne kadar çok inanırsa, eşitsizlik sistemine bağlılık sağlamak o kadar daha zor ve maliyetli olacaktır. Dahl, aşırı baskınlık koşulları altında bile bir şekilde direnmek için fırsat olduğundan bahseder ve örnek olarak bütün imkânlarına rağmen Sovyet yöneticilerin kaçak yayınların illegal yollarla dağıtılmasına (samizdat’ın) engel olamamaları ile Afrika’da bir iletişim aracı olarak kullanılan davul kullanmaları yasaklandığında Amerikan kölelerin şifreli bir müzik ve dil yaratmalarını verir. Eşitsiz sistemlerin dönüştürülmesini mümkün kılan başka bir etken, “elitlerin kendi aralarındaki rekabet, düşmanlık, çatışma, fırsat kollama, karşıtlığın tehlikeli bir biçimde şiddete dönüştürebileceği korkular, rejimin meşruiyetine yönelik endişeler”in baskın grubun bazı üyelerini tâbi olanlar arasından destek aramaya ikna edebilir olmasıdır. Böylece, son derece hiyerarşik sistemlerde, belli kararların alınmasına katılmaya davet edilerek tâbi olanların rızasını kazanılıp, baskı ve eşitsizlikleri dayatmanın masraflarını azaltılmaya çalışılabilir. Bu yolla, eşitsizlik ve ayrıcalıklar içeri dahil edilmeyi talep eden dışardakilere genişletilmiş olur. Dahl elitist bir sistemin, “içine alıcı bir yapı”ya dönüşmesine örnek olarak da İngiltere’deki parlamenter hükümetin gelişmesi, pekçok ülkede oy hakkının genişlemesi, sendikaların büyümesi ve sınıf ve kast sınırlamalarını zayıflaması süreçlerini verir. (Dahl, 1996:643-44). Dahl siyasal eşitsizlikteki azalmanın ya da Pikety’nin ifadesiyle “yakınsama”nın, (2014:21) ne kadar hızlı ve nereye kadar gidebileceği ve hangi biçimleri alabileceğinin, büyük oranda önceki gelişmelerin mevcut teknoloji ve kurumlar açısından sebep olduklarına bağlı” olduğunu belirterek, “Çanak anten, fax makinesi, modem ve internet(in), Stalinist ya da Maoist totaliter rejimlerin dayatılmasının maliyetini astronomik hale getirdi”ğini hatırlatır (1996:645).

Sonuç

Maddi eşitsizliklerin tamamen giderildiği bir toplum yaratamayız. Avcı toplayıcı toplumlarda olduğu varsayılan fakirlikte eşitlenen bir toplum ideali ne istenilir bir şeydir ne de artık gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte eşitsizlik, toplumu mümkün kılan güven ve adalet gibi temel değerleri kökünden sarsan ciddi bir sorundur ve bu soruna yönelik çözüm, elbette gelir farkının uçurum boyutlarında olmadığı bir düzeye çekilmesini muhakkak içermelidir. Böyle bir çözüme, politik ve askeri gücü elinde yoğunlaştıran merkezi devletlerin gücüne karşı, örgütlü bir sivil toplumun varlığını ve ekonomik gücü elinde tutan güçlü bir toplumsal üst sınıf yaratılmasını bir denge ve denetleme faktörü olarak gören bazı liberal yaklaşımlar elbette karşı çıkabilirler. Başka bir ifadeyle liberaller açısından toplum ve bireylere yönelik temel tehdit devletin istenmedik oranda güçlü olmasından kaynaklandığından, çözümden anlaşılan mülkiyet hakları sayesinde en azından toplumun belli bir kesiminin ekonomik açıdan güçlenmesini sağlayarak onu devlete karşı dengeleyici bir unsur olarak kullanmaktır. Böyle bir bakış açısından bakıldığında elbette toplumsal eşitsizlik ve bundan kaynaklanabilecek sorunlar, devletin aşırı güçlenmesinin oluşturacağı tehditle karşılaştırıldığında geri planda ve görmezden gelinebilir sorunlar olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte günümüzde artık toplumsala meydan okuyan ve onu tehdit etme potansiyeline sahip tek Leviathan'ın devletler olduğundan şüphe etmek için birçok sebep bulunmaktadır. Zira çokuluslu şirketler (MNC) ve ulusaşırı şirketler (TNC) giderek artan biçimde küresel üretimi organize eden karmaşık küresel değer zincirlerini (GVCs) kontrol ederek ve vergiden kaçınma (Balaam ve Dillman, 2014:127) da dâhil olmak üzere devlet otoritesine çeşitli biçimlerde meydan okuyarak servetlerini de güçlerini de görülmedik biçimlerde katlamaktadır. Dolayısıyla büyük ölçüde Soğuk Savaş sonrasında, Sovyetler Birliği'nin yerine konulabilecek ve Amerikan askeri endüstriyel kompleksinin iştahını kabartacak kadar dış dokunur bir düşman arayışının tezahürü olan Huntington'ın (1997) "Medeniyetler Çatışması" senaryosunun yerine, gücü birçok Leviathan'a meydan okuyacak seviyelere ulaşmış çokuluslu şirketler ile devletler arasındaki olası mücadeleyi koymanın çoktan vakti gelmiştir diye düşünebiliriz.

Dahl da demokrasi ve pazar kapitalizminin hem teorik hem de pratik açılardan uyuşmazlıklarına dikkat çeker: "gelir ve servet siyasal kaynaklar ise ve eğer bunlar eşitsiz dağıtılıyorsa, o zaman nasıl vatandaşlar siyasal eşitler olabilir? Diğer taraftan, eğer vatandaşlar siyasal eşitlerse, o zaman demokrasi kapitalist pazar ekonomik düzeninden başka bir şey gerektirmez mi?" diye sorar (1996:646). Bunlar pratikte de uyuşmazdır zira pazar kapitalizminin siyasal eşitliği, poliyaşık demokrasinin de tam olarak bir serbest piyasa ekonomisini neredeyse imkânsız hale getirir. Sonuç olarak "bütün demokratik ülkelerde aksi halde pazardan kaynaklanacak dağıtım(ın) belli ölçüde hükümet müdahalesi ile hafifletildiğini", bunun boyutlarını ise "hükümetteki sosyal demokratik partilerin görece gücüne ve hükümetin

rolüne yönelik kamuoyunun tavrına bağlı” olduğunu ifade eder. Dolayısıyla Dahl’a göre Birleşik Devletler’de kamuoyunun tutumu ve güçlü bir demokratik parti ve geleneğin yokluğu, “neden kullanılabilir gelirin Birleşik Devletler’de bütün diğer ekonomik olarak gelişmiş demokratik ülkelerden daha eşitsiz dağıldığını; neden “yüksek” vergilere yönelik yaygın kızgınlığa rağmen Birleşik Devletler’de vatandaşların en az vergilendirildiğini; neden Birleşik Devletler’in neredeyse bütün diğer gelişmiş demokratik ülkelerden halkının en alttaki beşte birine daha az gelir aktardığını ve belki de kısmen neden hem gelir hem de servetin dağıtımındaki eşitsizliğin bu ülkede artış gösterdiğini açıklamaya yardım edebilir” (Dahl, 1996:647) Bu eşitsiz dağılım da, Birleşik Devletler’in toplam GSMH’sının en yüksek olmasına rağmen neden dünya mutluluk sıralamasında ancak 18. sırada yer aldığı (Holmes and Mckenzie, 2019:442) açıklayabilir.

En temel sorunlarımızdan birinin artan gelir seviyesi uçurumu olduğu açıktır. Diğer taraftan toplumun zirvesindekilerin biriken servetinin alt katmanlara sızacağı ya da damlayacağını (trickle-down) varsaymak, nedense bana “dereye su gelinceye kadar kurbağanın gözü pörtleyebilir” sözünü hatırlatır. Dolayısıyla çözümü servet sahiplerinin insafına bırakmaktan daha fazlasına ihtiyaç olduğu açıktır. Metin boyunca farklı boyutlarıyla ele almaya çalıştığımız eşitsizlik sorunsalının belli bir oranda maddi anlamda avantajlı olanların daha fazla sorumluluk almasına dair siyasi ve toplumsal bir ahlakın kurumsallaşmaması olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla *avantaj sahiplerinin avantajı*, bireysel düzeyde sorumluluk bilinciyle ve siyasal-toplumsal düzeyde kurumsal yapıların baskısıyla *daha fazla sorumlulukla dengelenmedikçe eşitsizliğin olumsuz etkileri çarpan etkisi yaratmaya devam edecektir*. Özetle avantajların dengelenmesi gerektiği fikri, toplumsal kültürün kurumsallaşmış bir bileşeni haline getirilmelidir. Realist anadamar düşüncenin, uluslararası ölçekte avantaj yaratan en önemli faktör ya da faktörlerden biri olarak gördüğü askeri gücün diğer devletler tarafından dengelenmesi gereken (klasik realizm) (Morgenthau, 1962), ya da otomatik olarak dengelenen (yapısalcı realizm) (Waltz, 1979) bir yapısı olduğu iddiasına benzer biçimde, toplumsal düzeyde avantaj yaratan en önemli faktör ya da faktörlerden biri olan maddi eşitsizliğin yarattığı avantajın dengelenmesi gerektiği fikri de kurumsallaştırılarak yapısal şiddet ile mücadelede kullanılabilir.

Diğer taraftan, maddi eşitsizlikleri pekiştiren ve eşitsizliğin daha soyut farklı düzlemlerde de negatif biçimlerde tecrübe edilmesine sebep olan statü farklılıklarının, dezavantajlı toplumsal kesimler üzerindeki baskısını da azaltmak gerekir. Statü farklılıklarının oluşturduğu baskılar arasında belki de en önemlisi Adam Smith’in dikkat çektiği, toplumun ekonomik kaynaklar ve güç açısından dezavantajlı kesimlerinin önemsiz, faydasız görülme ya da fark edilmeme, yok sayılma gibi çetin bir kimlik problemi ile karşı karşıya bırakılmalarıdır. Avantajlı olanlar, sınıf ve statü ayrıcalıklarını korumak için lisanı ve statü sembollerini eşik tutan ve böylece toplumsal geçişkenlikleri

engelleyen bir silah olarak kullanmaya devam etikçe, günlük yaşantı düzeyinde de dezavantajlı kesimlerin sürekli yaralanması sıradan uygulama olmaya devam edecektir. Sınıfsal ve statüsel farklılıkların özellikle de toplumun dezavantajlı kesimleri üzerinde yaratabileceği bu tarz bir psikolojik baskılar, en azından iletişim kısa yolları oluşturan gülümseme ve cesaret verici yapıcı ifadelerle hafifletilmeye çalışılmalıdır. Ridgeway'in dikkat çektiği geçici maddi eşitsizlikleri sabit hale getiren toplumsal statülere dair algılarımızla mücadelemizde, birbirimizle iletişim kurmayı mümkün hale getiren lisan, jest ve mimiklerimizi, dışlayıcı ve küçümseyici olumsuz algı ve düşünceleri en aza indirgeyecek biçimde kullanma becerisi kazanmak, bize kalırsa yapısal şiddet unsurları ile mücadele etmek kadar önemlidir. Zira günlük pratiklerimiz içinde ortaya çıkan “lisan suçlarını” azaltmanın, hayat kalitemizi artırmaya en çok hizmet edecek unsurlardan biri olacağını düşünüyorum. Hem sözel edimlerimizi hem de beden dilini kapsayan lisan kullanımının iyileştirilmesi, zaman zaman bizi “ayrı dünyaların insanları” haline getiren statü farklılıklarının yıkıcı tezahürlerini ortadan kaldırmada son derece belirleyicidir. Bu sebeple sözel edim, jest ve mimiklerimizden dışlamaya, alay etmeye ve hor görmeye vb yönelik kullanımları ne kadar tasfiye edebilirsek, “birbirine güzel söz söylemenin” medeniyetin alametifarikası kabul edildiği yeni bir lisan pratiği oluşturabilirsek günlük ilişkilerin kalitesini o kadar artırmış toplam yaşam kalitemizin artırılmasına da çok ciddi katkıda bulunmuş oluruz. Medeniyeti, büyük oranda ekonomik büyüme oranı, demokratik seçimlerle ölçülen siyasal istikrar, askeri güç maddi kapasiteleri üçgeninde algıladığımız sürece, hem kendi toplumumuzdaki hem de uluslararası toplumdaki en dezavantajlı olan kesimlerin mağduriyeti artmaya devam edecektir. Oysa herkesin yaşantısında kolayca uygulayabileceği basit çözümler, eşitsizlik ve yarattığı köklü sorunların çözümlenmesine onları hafifleterek pekâlâ katkıda bulunabilir.

Kaynakça

- Albetsen, A. ve Midtgaard S. F. (2014). “Unjust Equalities”, *Ethic Theory Moral Practice*, 17:335–346.
- Arneson, R. (1989). “Equality and equal opportunity for welfare”. *Philosophical Studies*, 56: 77–93.
- Balaam, D. N. ve Dillman, B (2014), *Introduction to International Political Economy*. 6. Baskı, Pearson.
- Bartels, L. M. (2008). *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age*. Princeton: Princeton University Press.

- Cohen, G. A. (1989). “On the Currency of Egalitarian Justice”. *Ethics*, 99: 906–44.
- Dahl, R. (1996). “Equality versus Inequality”. *Political Science and Politics*, 639-649.
- Dworkin, R. (1981). “What is equality? Part 2: Equality of resources”. *Philosophy and Public Affairs*, 10: 283–345.
- Galtung, J. (1971). “A Structural Theory of Imperialism”. *Journal of Peace Research*, 8(2):81-109.
- Gilens, M. (2012). *Affluence and Influence: Economic Inequality and Political Power in America*. Princeton: Princeton University Press
- Fourie, C. (2012). “What is Social Equality? An Analysis of Status Equality as a Strongly Egalitarian Ideal”. *Res Publica*, 18,107–126.
- Frank, A. G. (1966). “The Development of Underdevelopment”. *Monthly Review*:17-31.
- Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Hayek, F. (1944). *The Road to Serfdom*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Holmes, M. ve McKenzie, J. (2019). “Relational happiness through recognition and redistribution: Emotion and inequality”. *European Journal of Social Theory*, 22(4), 439–457.
- Huntington, S.P. (1997). *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Kirby, N. (2018). Two Concepts of Basic Equality. *Res Publica*, 24:297–318
- Lefranc, A., Pistolesi, N. and Trannoy, A. (2008). “Inequality of Opportunities vs Inequality of Outcomes: Are Western Societies All Alike?”, *Review of Income and Wealth*, 54(4), 513-546.
- Lenin, V. I. (1975) *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism: A Popular Outline*, Moscow: Progress Publishers.
- Luk’ianchikova and Iamshchikova, T. (2019). “The Theory and Reality of Social Inequality”. *Russian Social Science Review*, 60(5–6), 496–506.

- Mark, N. P. (2018). "Status Organizes Cooperation: An Evolutionary Theory of Status and Social Order". *American Journal of Sociology*, 123(6), 1601–1634.
- Marx, K. (1957). *Capital*. Translated from the 4th German edition by Eden and Cedar Paul. London: Dent.
- (2002). *The Communist Manifesto*. London; New York: Penguin Books, 2002.
- Mason, A. (2000). "Equality, personal responsibility, and gender socialisation". *Proceedings of the Aristotelian Society*, 100: 227–246.
- Morgenthau, H. J. (1962). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Knopf.
- Pikety, T. (2014). *Capital in the Twent-First Century*. trans. Arthur Goldhammer. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Putnam, R. D. (2015). *Our Kids: The American Dream in Crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Rasmussen, D. C. (2016). "Adam Smith on What Is Wrong with Economic Inequality". *American Political Science Association*, 110(2), 342-352.
- Ridgeway, C. L. (2014). "Why Status Matters for Inequality Authority". *American Sociological Review*, 79(1), 1-16.
- Rousseau, J. J. (2009). "Toplum Sözlüşmesi'nden Seçme Parçalar" Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi (Yeniçağ)'nin içinde, der. Mete Tunçay, s: 377-421.
- Sachweh, P. (2017). "Criticizing Inequality? How Ideals of Equality Do and Do Not – Contribute to the DeLegitimation of Inequality in Contemporary Germany". *Historical Social Research*, 42(3), 62-78.
- Schemmel, C. (2011). "Distributive and relational equality". *Politics, Philosophy & Economics*, 11(2), 123–148.
- Smith, A. (1998). *Wealth of Nations*. Oxford: Oxford University Press.
- Spivak, G. (1988). "Can the Subaltern Speak?" derl. Cary Nelson ve Lawrence Grossberg içinde *Marxism and the Interpretation of Culture* London: Macmillan.

- Stanford Encyclopedia of Philosophy, Distributive Justice, <https://plato.stanford.edu/entries/justice-distributive/> (Erişim tarihi: 20.11.2020)
- Stiglitz, J. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: W. W. Norton.
- Wallerstein, I. (1974). "The Rise and Future Demise of the World Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis". *Comparative Studies in Society and History*, 14(4): 387-415.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw-Hill.
- Weeden, K. A. ve Grusky, D. B. (2012). "The Three Worlds of Inequality". *American Journal of Sociology*, 117(6), 1723–1785.
- Wilkinson, R. G. and Pickett, K. E. (2017). "The enemy between us: The psychological and social costs of inequality". *European Journal of Social Psychology*, 47(), 11–24.
- Wolff, J. (2013). "Scanlon on Social and Material Inequality". *Journal of Moral Philosophy*, 10: 406-42.
- Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Extended Abstract

In this article, first of all, I attempt to put forward that inequality is a multidimensional notion, by shortly touching economy-politic dimensions of inequality and by giving prominence to social inequality discussions to focus especially on the social, moral and psychological faces of inequality and by approaching the negative effects of inequality on the disadvantaged segments of society as well as the advantaged ones. In my opinion, it is noteworthy that Scanlon points to "stigmatizing differences in status," Wilkinson and Pickett argued that status anxiety is higher in more unequal societies and consequently conspicuous consumption and statutory consumption are higher (2017: 13) and Ridgeway mentions (2014: 13) three processes in which status beliefs shape social relations - status favoritism, cooperative choice favoritism, and resistance responses to status challenges - regardless of material inequalities.

Secondly, although equality discussions were classified generally into two categories in literature as distributive equality which requires that certain social goods are distributed equally, and social equality (Miller, 1998) or relational equality (Schemmel, 2011) which identifies a society that is not

marked by status divisions or a society that people are not placed in hierarchically ranked categories, I remark that social equality emphasis can be found in the studies of writers like the founder of the Orthodox Marxism Karl Marx, the founder of the economic liberalism Adam Smith and prominent political scientist Robert Dahl. Some scholars infer from Marx's *Critique of the Gotha Program* of German Social Democratic Party that "there is no privileged single idea of equality" (Wolff, 2013:407) or others argue that Marx was among one of whom direct our attentions to *social inequality* (Wolff, 2013:407). When the studies of Smith were also analysed, it can be acknowledged that his studies concern not only material inequalities but also the negative effects of social inequalities on society's wealthy and poor sections. Rasmussen summarizes the basic concerns of Smith on extreme economic inequality as: "it distorts our sympathies, leading us to admire and emulate the very rich and to neglect and even scorn the poor, which in turn serves to undermine both morality and happiness" (2016:342). Smith emphasizes that wealth distorts our empathy as the most important factor that guides our empathy and makes "the poor person... hidden from attention" (cited in Rasmussen, 2016: 347), drawing our attention to another dimension of inequality, which we define as sympathy inequality or asymmetrical empathy. In the silence of disadvantaged segments of society that Gayatri Spivak attempt to explain in her "Can the Subaltern Speak?" (1988), experience of fall on deaf ears and neglecting which Smith lay emphasis on should have an important role. Similarly, although Robert Dahl stresses on the issue of equal distribution of political resources in his article of "Equality versus Inequality", his discussion also includes social equality dimension since he counts "social standing, honour, reputation, legal status" along with "money, wealth, knowledge, cognitive abilities, information, coercive capacities, organizations, means of communication, "connections", the capability of withholding valuable goods or services" as political resources.

Lastly, agreeing with the assessments that discussions on equality have been out of main agenda referring to an "equality crisis" (Sacweh, 2017) or that at least discussions on equality is "anaemic" (Wolff, 2013), I argue that this development can be associated with 1) theoretical and after the 1980's practical rise of neo-liberalism 2) the political economic inequalities began to be studied more in international scale due to the impact of theories of imperialism, dependency theories etc leading to take domestic political dimension of inequality to backseat, 3) come into prominence of social inequality in the literature and increase in the critiques towards the discussion of inequality problematique at the level of material inequalities that taking material inequality back seat with another reason.

In conclusion, given the fact that escalating income gap has been one of the basic problems of human societies, rather than expecting "trickle down" of the wealth, I suggest we should construct a new social relationality and social responsibility ethic. In other words, the negative effects of inequality

will continue to grow increasingly, unless the benefits of those with economic, political and social advantages are balanced by the understanding of responsibility at the individual level and the encouragement of taking more responsibility at the socio-political level. For this reason, the pressure of status inequalities on disadvantaged social segments should be reduced. For this reason, oppression of status inequalities which consolidate material inequalities over disadvantageous social segments should also be decreased. As Smith remarks, among the oppressions of status inequalities over disadvantageous segments of society, underestimating them, perceiving them as fruitless or overlooking and neglecting them also expose them to arduous psychological and identity problems. As long as advantageous ones use language and various status symbols as gatekeeper, and therefore, as a *soft weapon* to prevent social transitivity in order to protect their class and status privileges, in their daily lives the disadvantaged segments of society are going to be hurt by this practices continually. Therefore, in my opinion, to struggle with status inequalities, gaining skills of using language, gestures and facial expressions in a way minimizing exclusionary and insulting perception and attitudes are as important as struggling with the constituents of structural violence. Furthermore, I believe that reducing the amount of *language crimes* that was generated within our daily speech practices, is among the things that would serve most to increase our life quality.

YAYIN KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.

- 1- Akademik Hassasiyetler, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Makaleler için herhangi bir telif ücreti ödenmez.
- 5- Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- 6- Akademik Hassasiyetler'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere 35 sayfayı geçmemelidir.
- 7- Başlıklar 12 punto büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazar adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (Örnek: Gökçe DİLARA*). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır. -----
----- Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com -----
- 8- Makaleler Microsoft Word veya "doc" veya "docx" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (1. TÜRKİYE'DE SOSYAL ...), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1. Ekonomik Faktörler), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.
- 10- Yazılar; Times New Roman karakterinde, 12 punto (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "3 nk" olacak

şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.

11- “Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere 5000-11000 kelime arasında olmalıdır.

12- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirilmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla iki hakeme gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editoryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editoryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.

13- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara iki kopya gönderilir.

14- Makalede sıra ile öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça ve varsa ekler bulunmalıdır. Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.

15- Akademik Hassasiyetler’e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında APA yazım kuralları kullanılmalıdır. Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)). APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

16- Dergimize gönderilen makalelerde 750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin giriş, tartışma, metot, sonuç vb. aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

17- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.

18- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.

19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Kitap

Turhan, M. (1997). Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). Toplumsal Değişme ve Üniversiteler. Ankara: İmge Kitabevi.

Makale

İnalçık, H. (2000). “Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”. Doğu Batı. 3(12). ss.935.

Tuna, K. (2003). “Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı”. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

Kurumsal Yayınlar

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005). Ankara.

Çeviri ya da Editörlü Yayınlar

Gellner, E. (1998). Milliyetçiliğe Bakmak. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarak). İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Yayınları

Durgun, Ş. (2011). Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir? Erişim Tarihi: 03.05.2016.
www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: academiclegance@gmail.com

AUTHOR GUIDELINES

The Academic Elegance (Akademik Hassasiyetler) is a refereed national journal in Social Sciences, published twice a year (in Spring and Autumn).

Instructions to the Authors

1. The Academic Elegance welcomes studies of all types in social sciences, including experimental, quantitative and qualitative work.
2. Manuscripts submitted to the journal must be original and must be previously unpublished. If the articles have been presented at a national or an international symposium or congress or given as the master's or doctoral thesis, this should be specified and must be transformed into article format.
3. Any legal liability related to the manuscript belongs to the author or authors.
4. There is no royalty payment for the manuscripts.
5. The journal publishes in English and Turkish.
6. Manuscripts submitted for review at The Academic Elegance should be no longer than 35 pages, including all text, footnotes/endnotes, references, and tables/figures.
7. All manuscripts must have introduction, main text, conclusion, and references. These should be indicated with titles and subtitles. Sub-titles in the manuscripts must be centered and boldfaced as in (1. TURKISH SOCIAL ...), other titles should be left justified and boldfaced as in (A. Economic Factors)
8. The author's title, institution and e-mail address must be written as a footnote as in the following example. -----
Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com

9. Manuscripts should be submitted as Microsoft Word or with a “doc” or “docx” extension.
10. Manuscripts should be written in Times New Roman, font size 12 pt (footnote 10 pt). The paper should be typed on A4 size paper. 3 cm margins on left and right and top and bottom, single line spacing, flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs, authors should leave

“3 nk” and in addition to the page number. For the paragraph indentation, “TAB” key must be used.

11. An abstract is required for all submitted manuscripts. The abstract should be a single paragraph of 150-250 words or less that briefly describes the research question addressed, the analytical approach, and the major findings of the manuscript. References and citations to other work should not be included in the abstract. Following each abstract, there should be 3-5 keywords describing the study. Manuscripts should be between 5000-11000 words, including the titles, abstract, appendix and references.

12. The received manuscripts are sent to two referees for thorough scientific and methodological evaluation after an initial editorial evaluation. If the referees report positively about the manuscript and with the approval of the publishing committee, the it is published in a decided issue. In the case of negative reports or any superficial evaluation on the part of the referee, the decision for whether to publish it or not is given by editorial board. A third referee is assigned if necessary. In such a case, the author has no right to claim for the publication of his manuscript.

13. Two copies of the journal are sent to the author whose article appears in that specific issue.

14. The manuscript should have an abstract, introduction, main text, conclusion, references, and appendices in order. The introduction, conclusion, references section are not numbered.

15. The Academic Elegance follows the APA style of formatting. All in-text citations and references section at the end need to be formatted accordingly. For further information about APA formatting, please visit: <http://www.apastyle.org/>

16. The manuscript should have an extended abstract in English about 750-1000 words at the end. Extended abstract should summarize the introduction, method, findings, and the conclusions of the manuscript.

17. Turnitin is used to prevent any plagiarism.

18. If the references in the bibliography pass to the second line, make careful that the second line starts with 1 TAB.

19. Bibliography prepares alphabetically according to the surnames of the authors without books, articles, etc. distinction.

Article Submission: <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

Contact: academicelegance@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi

2 Issues per year, Refereed

ISSN: 2148-5933

SAYI/ISSUE: 14

Aralık/December 2020

